Die evangelische peerle

ed. A. Ampe. Antwerpen, ca. 1995 (drukproef)

Toelichting

Albert Ampe sj (1912-2004), lid van het Ruusbroecgenootschap van 1946 tot 1997, heeft een aanzienlijk deel van zijn onderzoek gewijd aan het mystieke traktaat *Die evangelische peerle* (zie o.m. de artikelen in zijn bibliografie in *Ons Geestelijk Erf*, 63 (1989), p. 121-154). Het was zijn bedoeling deze jarenlange studie te bekronen met een kritische uitgave van dat traktaat. Hij heeft deze onderneming evenwel niet kunnen voltooien: ze is vastgelopen in de fase van de drukproeven.

Van deze proeven berust een kopie bij het Ruusbroecgenootschap (zonder signatuur). De kritische tekst doorstaat de huidige norm voor een kritische editie niet, omdat hij een collage is van verschillende tekstgetuigen die op hun beurt vanuit de andere tekstgetuigen gecorrigeerd zijn. Het grootste deel van de tekst is uitgegeven op basis van de eerste druk van *Die grote evangelische peerle* (1537/38), het overige deel op basis van handschrift Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 71 H 51 (kenletter H) en de eerste druk van *Margarita evangelica*, de zogenaamde kleine *Peerle*, uit 1535 (p). Zo hoopte Ampe tot de oorspronkelijke tekst van de *Peerle* te komen. Zijn reconstructie heeft evenwel nooit als zodanig bestaan. De editie bevat echter wel een schat aan gegevens over de tekstgetuigen, over de structuur van de *Peerle* in zijn opeenvolgende uitgaven en vooral over het schier onmetelijke bronnengebied waaruit hij is voortgevloeid.

Het zou te betreuren zijn dat deze gegevens verloren gaan. Daarom worden ze in een scan elektronisch beschikbaar gesteld. Deze scan is niet perfect, doordat de kopie niet perfect is. Toch is hij behoorlijk leesbaar en zoekcommando's worden meestal precies uitgevoerd. De reproductie is dus een goudmijn voor wie onderzoek naar de *Peerle* wil doen.

Aan de scan gaat een concordantie vooraf die aangeeft op welke bladzijde de hoofdstukken zoals die in de eerste druk van de *Peerle* (1537/38) voorkomen, in de drukproef van de editie van Ampe kunnen worden gevonden. Voor hoofdstukken die niet op basis van die eerste druk zijn uitgegeven, wordt telkens aangegeven welke van de twee tekstgetuigen, H of p, als basis genomen is.

Antwerpen, 16 januari 2019 Guido de Baere sj

Concordantie

van de editie Ampe (drukproef ca. 1995) en *Die grote evangelische peerle* (1537/38), handschrift Den Haag, Koninklijke bibliotheek, 71 H 51 en de *Margarita evangelica* (1535)

Deze concordantie is gebaseerd op een eerdere versie van de hand van Dirk Boone.

Legenda

H: hs. Den Haag, Koninklijke bibliotheek, 71 H 51
p (gevolgd door hoofdstuknummer): *Margarita evangelica* (1535)
P1: *Die grote evangelische peerle* (1e druk, 1537/38)
Peerle cap.: deelnummer (1, 2, 3) + hoofdstuknummer in P1 (bijv. 1.01 = P1, deel 1, hst. 1)

Ampe blz	Peerle cap.	bron
256	**1.01**	H
258	**1.02**	H
242	**1.03**	p26a
245	**1.04**	H
248	**1.05**	P1
250	**1.05**	p26c
254	**1.05**	P1
263	**1.06**	H
273	**1.07**	H
275	**1.08**	H
275	**1.09**	H
281	**1.10**	H
260	**1.11c**	H
284	**1.11a**	H
286	**1.11b**	H
264	**1.12**	H
266	**1.13**	H
270	**1.14**	H
272	**1.15**	H
288	**1.16**	H
290	**1.16**	H
292	**1.17**	P1
293	**1.18**	P1
298	**1.19**	P1
548	**1.19**	p33d
299	**1.20**	P1
302	**1.21**	P1
306	**1.22**	P1
310	**1.23**	P1
313	**1.24a**	P1
314	**1.24b**	P1
315	**1.24c**	P1
318	**1.25**	P1
321	**1.26**	P1
324	**1.27**	P1
330	**1.28**	p22
333	**1.29a**	H
337	**1.29b**	H
347	**1.30**	H
350	**1.31**	p24c

Ampe blz	Peerle cap.	bron
360	**1.32**	p25
372	**1.33**	H
374	**1.34**	H
377	**1.35**	P1
126	**1.36**	P1
128	**1.37**	P1
130	**1.38**	P1
132	**1.39**	P1
135	**1.40**	H
145	**1.41**	H
155	**1.42**	H
533	**1.43**	p32a
535	**1.44**	p32b
536	**1.45**	p32c
539	**1.46**	p32d
542	**1.47**	p33a
544	**1.48**	p33b
214	**1.49**	p17a
215	**1.49**	p17b
217	**1.49**	H
218	**1.49**	p17d
221	**1.49**	H
224	**1.49**	H
427	**1.49**	H
227	**1.50**	p19
231	**1.51**	p20
235	**1.52**	p21
237	**1.52**	H
380	**1.53**	H
382	**1.53**	H
16	**2.01**	P1
18	**2.02**	P1
20	**2.03**	P1
23	**2.04**	P1
26	**2.05**	P1
31	**2.06**	P1
33	**2.07**	P1
35	**2.08**	P1
36	**2.09**	H
37	**2.10**	P1
39	**2.11**	H
43	**2.12**	H
44	**2.13**	H

Ampe blz	Peerle cap.	bron
49	**2.14**	H
51	**2.15**	P1
52	**2.16**	P1
54	**2.17**	P1
56	**2.18**	P1
58	**2.19**	P1
59	**2.20**	P1
62	**2.21**	P1
67	**2.22**	P1
72	**2.23**	P1
77	**2.24**	P1
80	**2.25**	p3
85	**2.26**	P1
87	**2.27**	P1
89	**2.28**	P1
90	**2.29**	P1
92	**2.30**	P1
94	**2.31**	P1
98	**2.32**	P1
100	**2.33**	P1
101	**2.34**	P1
103	**2.35**	P1
107	**2.36**	P1
111	**2.37**	p4
123	**2.38**	P1
149	**2.39**	H
159	**2.40**	p7
162	**2.41**	P1
172	**2.42**	P1
178	**2.43**	p8
180	**2.43**	p9
183	**2.44**	p10
186	**2.45**	p11
190	**2.46**	p12
197	**2.47**	p13
200	**2.48**	p14
202	**2.49**	p15
204	**2.50**	p16a
209	**2.51**	p16b
212	**2.51**	P1
388	**2.52**	H
396	**2.53**	H
399	**2.54**	H
402	**2.55**	H

Ampe blz	Peerle cap.	bron
404	**2.55**	P1
407	**2.55**	H
412	**2.56**	H
419	**2.57**	H
432	**2.58**	p39
439	**2.59**	P1
448	**3.01**	p27a
454	**3.02**	p27b
455	**3.03**	p27c
457	**3.04**	p27d
458	**3.05**	p27e
462	**3.06**	p28a
464	**3.07**	p28b
465	**3.08**	928c
468	**3.09**	p29a
469	**3.10**	p29b
470	**3.11**	p29c
472	**3.12**	p30
478	**3.13**	P1
479	**3.14**	P1
481	**3.15**	P1
483	**3.16**	P1
484	**3.17**	P1
487	**3.18**	P1
488	**3.19**	P1
490	**3.20**	P1
492	**3.21**	P1
493	**3.22**	P1
494	**3.23**	P1
495	**3.24**	P1
496	**3.25**	P1
497	**3.26**	P1
499	**3.27**	P1
500	**3.28**	P1
503	**3.29**	P1
504	**3.30**	P1
506	**3.31**	P1
508	**3.32**	P1
509	**3.33**	P1
515	**3.34**	P1
118	**3.35**	p5
516	**3.35**	P1
517	**3.36**	P1
521	**3.37**	P1
523	**3.38**	P1
525	**3.39**	P1
553	**3.40**	H
563	**3.41**	H
570	**3.42**	P1
573	**3.43**	P1
575	**3.44**	P1
577	**3.45**	P1
579	**3.45**	P1
581	**3.46**	P1
586	**3.47**	P1
587	**3.48**	P1
588	**3.49**	P1
589	**3.50**	P1
593	**3.51**	p34d

Ampe blz	Peerle cap.	bron
597	**3.52**	p34c
596	**3.53**	p35a
605	**3.53**	p35b
607	**3.54**	P1
649	**3.54**	p35c
609	**3.55**	p37a
635	**3.56**	p38
643	**3.57**	p
648	**3.58**	P1
652	**3.58**	P1
5	**voorrede**	p6
121		H
268		H
328		p23a
332		p23b
332		p23d
333		p
342		H
368		H
249		H
442		p26
447		p27a
448		p31
531		p33c
546		p33e
550		p36[1]
611		P1

[1] tot blz. 632.

MARGARITA EVANGELICA

Een[1] devoot boecxken geheeten
DIE EVANGELISCHE PEERLE
Vol devoter gebeden, godlijcker oeffeninghen
ende geesteliker leeringhen der liefhebbender sielen tot God,
hoe wi een inwendich godlijc leven vercrijghen sullen,
hoe wij dat hoechste goet, dat God is,
in onser sielen sullen soecken ende vinden
.ende uut alle onse crachten liefhebben ende besitten.

Matthei .xiij.[2]
Dat rijck Gods is ghelijc enen mensche
die goede peerlen soect. Ende als hi een
costelijke peerle gevonden hevet, so ver-
coopt hi allet wat hi heeft, ende coopt si.

Luce .X.[3]
Jesus heeft hem verblijt inden Heylighen Gheest
ende sprack: Ick belije dy, hemelsche Vader, dat
ghi dese dinghen verborghen hebt voor die wijsen
ende vernuftighen, ende hebtse gheopenbaert den cley-
nen. Ja, Vader, want also heeftet u belieft, etc.

Dese verborghen godlijcke wijsheyt
is in dit boeck wel te vinden,
die[4] recht soecken wil[5].

1 Op het titelblad van p staat bovenaan MARGARITA EVANGELICA in houtsnede, maar dit behoort wel tot de titel. Onze titelbladzijde is opgesteld vanuit de gedrukte titels in p en P: zie illustraties. 2 Nl. Mt. 13.45-46. 3 Nl. Lc. 10.21. 4 Versta: *voor hem die* ... 5 Deze zin, samen met de voorafgaande evangelietekst, staat in P^1 achteraan, vóór de inhoudstafel.

Blanco

PLAAT

Blanco

DYE VOORREDEN DES BOECX[2a]

P[3] f. 3r[1]

Die rechte wech der *e*vangelischer volcomenheyt, dye onse Heere Jesus Christus met sinen heyligen leven ende lijden ons voorgegaen heeft tot dat rijck Gods, is in desen lesten tijden onder dye menschen, gemeynlic geestelic ende wereltlic, so gans verwoest ende verduystert overmits menigerhande doornen ende oncruyt der onduechden, die te hants in allen steden doverhant genomen hebben, datmen[t] wel met bloedigen tranen beschreyen mocht dye grote oneer Gods ende die eewige verderffelike schade haerder zielen, daer si haer eewighe salicheyt mede versuymen ende God behinderen, volgende een yegelic zijn eygen liefde, eygen wille ende eygen behagen, daer hy toe geneycht is: het si in sinlike ghenuechten ende wellusten der werelt, oft in ongeordineerder[3] liefden tot ander personen, oft in onnutte clappen ende lichtverdicheit ende tijtverlies, oft in veel sorgens ende begeerlicheit der tijtlijcker goeden, oft met bitterheyt des herten ende verstoortheit ende ongestorvenheyt haerder natuerliker passiën, oft ooc met eyghen wijsheyt ende veel studeren ende ondersoeckinge der menichfuldiger scriftueren int verstant alleen, sonder dat te beleven uut rechter liefden, met een puer godmeynen (want sulc studeren den mensch uutleydet in menichfuldicheyt vanden eenvoudighen gront der waerheyt) ende voort met veel ander gebreken ende onnutte becommernissen in duysent manieren, daer si vanden boosen viant iammerlic mede gevangen zijn ende grote hindernissen maken, recht als stercke mueren, voor die wercken Gods, ende soecken hen selven in allen dingen, ende bliven also gaen die lange iaren in haerder sinlicheyt ende aengenomenheyt uutwendich, ende en connen niet smaken[4], hoe soet dat dye Here is[b]

Ende dese godlike wijsheyt dunct hen een dwaesheit te zijn[5], want si en willens hen niet suer laten werden, noch hen selven sterven ende te gronde laten om Gods wil, (want die vlijt ende stercke ernst tot God is vergaen), ende en antwoorden den bewegen *G*ods niet met een verlochenen haers selfs, ende en staen niet met enen levenden ernst voor de tegenwordicheyt *G*ods, ende en zijn niet sorchvuldich om haren gront waer te nemen van binnen.

1 Getuigen: P[1] (p f. 6v-10r) f. 3r-v; P[3] 4v-5v; L, f. 11r-12r. 2 p *Die voorrede*; L *Praefatio autoris in libros sequentes.* 3 P[3] *ongeordineerde.* 4 ende en … L *Quare nihil mirum, si.* 5 *Ende …*: L *Nihil mirum (inquam) si mystica Theologia, sive divina sapientia (ut hic proponitur) fortasse illis stultitia videatur.*

a Alleen L expliciteert de toeschrijving der *Voorrede* aan *autor*, d.i. de Schrijfster der Peerle. Zie evenwel onze weerlegging van deze bewering in *Inleiding. Tweede hoofdstuk: 1. Teksten van de Schrijfster of van haar tekstbemiddelaarster?* (p. 1*). — Het tweede deel der *Praefatio* in L: *Supplex invocatio spiritus sancti* menen wij als niet-authentiek uit het bestek der Peerle te moeten schrappen (zie *Inleiding. Eerste hoofdstuk*, p. 1*). b Vgl. Ps. 33.9. — Vgl. de volgende regel met I Cor. 3.19.

Ende si keeren hen te ⟨lichtelic⟩[6] uutwaerts met haren sinnen, ende hebben te[7] veel onderwindens ende verkiesens inden[8] dingen, ende zijn onachtsaem cleyner gebreken, ende doen haer goede wercken *(f. 3r)* meer uut gewoonten dan uut innige gevoelen, ende nemen de dingen vanden creaturen, die si van God souden ontfangen. Daerom crigen si dic[9] onvrede ende gedeylde herten.

Ende want si haer gemoet keeren vanden inwendigen licht, dat in hen is, uutwaerts totten onstadigen dingen, daerom werden si ooc mede onstadich ende menichfuldich van binnen ende ongesadicht inden sinnen, ende werden lichtelic beweecht van lieve ende van leet der tijtliker of toevallender dingen, ende bliven onverlicht van God ende hen selven onbekent, ende en werden niet gewaer, hoe God in haerder zielen levet met volheit zijnder gratiën[c].

Ruusbroec, Boecsken der verclaringhe

Maer ghi moeghet vraghen waer-omme dat alle goede menschen hier-toe niet en comen, dat si des ghevoelen mochten. Nu merct, de sake ende de waeromme willic u segghen: sy en antwoorden niet den beweghene gods met eenen verloochenen haerselfs. Ende hier-omme en staense niet met levenden eernste vore die jeghenwoordicheit gods. Ende si en sijn niet sorchertich in inwindeghen waernemene haers-selfs. Ende hier-omme bliven si altoes meer uutwendich ende menichfuldich dan inwindich ende eenvuldich. Ende si werken meer haer werken uut goeder costumen, dan ute inneghen ghevoelne. Ende si achten meer sunderlinghe wisen ende grootheit ende menichfuldicheit goeder werken dan meyninghe ende minne te gode. Ende hier-omme bliven si uutwendich ende menichvuldich van herten, ende en werden niet gheware, hoe god in hen leeft met volheit sijnre ghenaden (*Werken, III, 285*).

Och, wat salmen iammers sien inden ioncsten dage, als alle herten ontdect sullen werden, daert claerlic bliken sal, oft si God of hen selven gemeynt hebben! Wisten si wat noot ende anxt over hen comen sal inder uren haerder doot, haer merch mocht verdorren in haren beenen, ende mochten wel schreyen nacht ende dach[d].

Om nu die godlike wijsheit ende den rechten toepat[e] tot God den oetmoedigen menschen claerlic te tonen, so zijn in dit boeck met simpelen woorden begrepen

6 *te* ...; P¹ *te lichtelicker*; P³ *lichtelic*. 7 P³ om. 8 P³ *gescapen* add.; niet in paralleltekst van Tempel, p. 183a. 9 P³ *dye* add.; niet in paralleltekst van Tempel, l.c.

c De r. 30-51 zijn ontleend aan Ruusbroec, zoals J. Huijben reeds ontdekte (zie OGE, 2, 1928, 386). Verder moet de verhouding tussen *Peerle* en *Spiegel der volcomenheyt* (van de Keulse kartuis), reeds onderzocht door Dom Huijben (OGE, 2, 1928, 384-391) en L. Verschueren (OGE, 6, 1932, 204-208) nog nader bepaald worden, o.a. rekening houdend met de te vroeg gedateerde eerste druk van *Spiegel* (1525?) en de *reële* kennis van Schr. en Peerle onder de kartuizers (van Keulen of elders). d R. 2-51 stellen in een aangrijpende klacht vast, dat *die rechte wech der evangelischer volcomenheyt* (die Schr. in de Peerle omschrijft) wordt verwaarloosd, niet alsof het zou gaan om een zedelijk verval van geloof of levenswandel in 't algemeen, maar omdat men het actieve leven beoefent in een afremming van het contemplatieve leven, dat centraal zou moeten staan en dat de kern vormt van *die evangelische volcomenheyt*. Geleidelijk stelt men vast dat het in de *Voorrede* uitsluitend gaat om het *boec* of liever, om de pregnante leer die het bevat. — Het kan geen toeval zijn dat de aanvang der *Voorrede* samenvalt met de titel van Maria van Houts werk: *Der rechte wech zo der Evangelischer volkomenheit...*, Keulen, 1531: maar welk persoonlijk verband ligt daarachter? e Synoniem van *die rechte wech* uit r. 2, ook in diminutief *toepacyken* enz.

alsulcke oeffeningen ende leringen, daer-door een goetwillich mensche met cleynen arbeyt vercrigen mach een volmaect leven ende eenen stercken voortganc in duechden ende een stadige lieflike vereeni⟨n⟩ge[10] met God, die onse oorspronc is, om hem uut allen crachten der zielen lief te hebben[f], daer wij alle ⟨toe geroepen⟩[11] zijn ende dat ons allen geboden is.

In desen boecke staen bescreven veel goede leeringhen voor alle devoote menschen, die daer *(f. 7r)* begheeren te comen tot een volmaeckt leven ende te vercrijghen eenen starcken voortganck na den exempel ons salichmakers Jhesu Christi[13].

⟨Daarom kreeg dit boek niet onbedacht de titel van de *Evangelische Peerle*[g] aangezien het de schat en het hoogste sieraad van heel de evangelische wijsheid bevat, al mag deze Peerle dan ook niet in ieders bereik vallen[h]. Zij ontvlucht toch onreine handen en verlangt zuiver door zuiveren behandeld te worden, die de onreinheid van de oude mens hebben afgelegd en verlangen tot een nieuwe mens totaal te worden omgevormd⟩[14][i].

L: Quare non temere contigit huic libro titulus Margarita Evangelica, ut quae totius evangelicae sapientiae latentem continet thesaurum, et summum ornamentum exhibet, *q*uanquam non omnibus haec Margarita venit contrectanda. Refugit enim impuras manus, et a candido candide tractari desiderat, candido (inquam), qui veteris hominis squalore posito, velit in hominem novum totus transformari *(f. 12r)*.

Ende want dat principael punt deses tractaets op die innicheyt des geests staet[15], om abstract ⟨oft afgescheyden⟩[16] te werden van allen geschapen dinghen, ⟨ende God alleen lieflic te omhelsen inden bloten gront der zielen ende zijn heylige *M*enscheit volcomelic na te volgen van binnen ende van buten⟩[17], is daer-omme geraden datmen dese ⟨*E*vangelisce⟩[18] *M*argarite voor de gemeente niet en laet comen[19]. *W*ant werlijke[20] herten den schadt des geestes vertreden ende willen alleen na haer vleyschlijke verstant die litter der *S*criftueren gronderen[j], ⟨achterlatende die verborgentheit des geestes⟩[21], waer-doer si somtijden in menigerhande[22] ⟨dwalingen ende zonden⟩[23] verlopen[24]. Want si dan des *H*eylighen *G*heestes ingheven ontberen ende derven, so doen si grooten vlijt, ⟨om⟩[25] dit godlijcke vonxken uut anderen ghestorven herten te verdempen, ende arbeyden, om elcken na

10 P[3] *verenige*; deze spelling komt ook nog elders voor, zodat we vermoeden dat dit niet zonder meer een drukfout is. Het volsta dit curiosum eenmaal vermeld te hebben. **11** P[3]; P[1] *toegeroepen*. **12** Getuigen: p, f. 6v-10r; P[1], f. 3v-4v; P[3], f. 3v-4v; L, f. 12r-13r. **13** *In desen* ...: deze plustekst van p betreft *alle devooten menschen*, terwijl verder hierop enige restrictie gemaakt zal worden. **14** L add.; deze plustekst is redactioneel belangrijk voor de gedachtengang en de betiteling van het werk. **15** *Ende want* ...: P *Mer want die principael materie van desen tractaet* ... **16** *oft* ...: P add. **17** *ende God* ...: PL add. **18** P add. **19** *is daer omme* ...: L om. **20** P *wereltlike*. **21** *achterlatende* ...: P add. **22** P *menige*. **23** *dwalingen* ...: P; p *ketterie*. **24** *achterlatende* ...: L om. **25** P add.

f Vgl. Lc. 10.27. g Na de algemene klacht stelt de medepelgrim, dat het *boec- die evangelische peerle-*, hetwelk zij hiermee voorstelt, alle praktijken bevat, die inleiden tot *die godlicke wijsheit*, en daarom terecht *Peerle*, de onschatbare schat, mag heten. Vgl. Mt. 13.46. h En toch, ondanks die hoge waarde, laat zij dadelijk een terughoudendheid horen. Eerste waarschuwing. i Vgl. Eph. 4.22-24. j Vgl. 2 Cor. 8.6.

hare ⟨grove⟩[26] sinnelic ghevoelen[27] te reguleren. Om sodanighe menschen en sal nyemant verlaten dit geestelic leven te oeffenen[28.29]. *W*ant dat ⟨deser werelt⟩[30] groote[31] wijsen verachten[32], dat heeft *(f. 7v)* *G*od bisonder voor zijn navolghers uutvercoren, op-dat hy soude beschamen die wijsen deser werelt[k].

Op deser manieren[33] sal men bevinden in dit boecxken gheestelijcke oeffeningen[34] bescreven, niet met woorden der menscheliker wijsheyden, mer na den inwendighen leven[35], ⟨als die *H*eylige *G*eest leert, gelikende⟩[36] geestelicke dingen den gheestelijcken [te ghelijcken][l]. Want een sinnelick mensche en verstaet niet wat[37] den *G*eest *G*ods toebehoort[m], mer het dunct hem so[d]theit zijn[38]; noch hy en kant niet verstaen daer-om, wanttet hem in[t] geestelicheit[n] voorghehouden wort[39].

So nu[40] die stijle van desen boecxken op godliker contemplacie gefundeert is[o], leerende ⟨ons⟩[41] mit Magdalena dat ⟨beste deel verkiesen in een⟩[42] contemplerende leven[p], daer-om sullen alle geestelike luyde[q] dese oeffeningen met andachte wederkauwen[43], alle die *G*odt uut gansser herten begeeren[44] te behagen. *W*ant wy al tsamen, ende bisonder die geestelike, openlick versaect hebben ⟨den duvel⟩[45], die werelt ⟨ende die creaturen⟩[46] mit allen hoeren wellusten, ende belooft *G*od alleen met allen vermoghen *(f. 8r)* aen te hanghen ende te dienen[r]. Dat dit allen gheestelijcken boven al[47] van noeden is, bewijst ons Christus. *G*hevraecht van eenen[48] ionghelinc, wat hi doen soude om inden hemel te comen, *a*ntwoorde Christus: '*D*ie onderhoudinghe der ghebodẽ'. 'Mer, wilt ghy volmaect wesen, ⟨sprac hi, so⟩[49] verlaet alle dinghen ende volghet mi blootelijcke nae'[50][s].

L: ... omnique mentis puritate adhaereant.

26 P add. **27** P *verstant.* **28** P *aen te gaen.* **29** *achterlatende* ...: L *...merito ista non lecturi sunt.* **30** *deser w.* ...: P *dese w.*; p om. **31** P om. **32** P *dwaes achten.* **33** *Op* ...: P *Hier af.* **34** P *oeffeninge.* **35** *na* ...: P om. **36** *als* ...: P add. **37** P *dat.* **38** *dunct* ...: P *is h. sotheit.* **39** *Om deser manieren* ...: L om. **40** *So* ...: P *Ende want.* **41** P add. **42** *beste* ...: P add. **43** *andacht* ...: P *aendachte wederknauwen*; *So nu* ...: L *simplices autem, quibus ista simpliciter scribuntur, in primis religiosi censendi sunt, quorum praecipuum est officium, ut vitae contemplativae dediti, unam illam et eandem optimam partem colant cum Magdalena.* **44** *alle* ...: P *om God u.g.h.* **45** *den* ...: P add. **46** *ende* ...: P add. **47** *boven* ...: P *bisonder.* **48** *van* ...: P *vanden.* **49** P add. **50** *Dat dit* ...: L om.

k Vgl. 1 Cor. 1.27. — R. 80-94: een tweede, gelijkaardige waarschuwing, om het werk niet voor *de gemeente* (= het publiek zonder onderscheid) bereikbaar te stellen en niet te laten *vertreden* (vgl. Mt. 7.6, dat eerst in de *Narede*, c. 1, r. 101, en n. *h*, p. 642 ronduit aangehaald zal worden). Maar hier laat zij een verweerhouding tegen de bedillers van de mystiek gelden, die verder geëxpliciteerd zal worden. **l** Vgl. 1 Cor. 2.13. **m** Vgl. 1 Cor. 2.14. **n** Nl. boven de zinnelijke ervaring uit. **o** *stijle*: niet louter literaire vormelijkheid, maar sfeer, inhoud, trant. **p** Vgl. Lc. 10.42. **q** Tegenover de *gemeente* (zie hiervoor n. *k*) staan als bedoeld publiek *alle gheestelike luyde* of de kloosterlingn, wat verder toch verruimd wordt tot 'alle die Godt uut ganser herten begeeren te behagen'. **r** Verbinding tussen alle gedoopten (vgl. beloften van verzaking bij het doopsel) en de kloosterlingen (op grond van hun geloften). **s** Mt. 19.16-21.

Van deser verlatenheyt[51](t) tracteert dit navolghende[52] boecxken, waer[53]-af God tot Abraham sprac: 'Gaet uut uwer aerden, uut ⟨u⟩[54] vrienden ende uut ⟨u⟩ maghen, ende uut uwes vaders huys, ende volghet mi na(u)? Hier-op spreeckt ⟨sint⟩[55] Hiëronimus, dat des-ghelijcs alle religioose geestelijcke[56] personen verbonden zijn te gaen uut[57] allen eertschen verbeeldinghen ende begeerten[58], ende te verlaten alle eygendomme[59], opdat si met ⟨Ananias⟩[60] ende Saphira nyet ghestraffet en werden(v)? Sy moeten oock gaen uut hoer maghen, dat is: uut[61] allen oncuysschen ghedachten ende begheerten, die ons vanden ouden Adam aengheërft zijn, *(f. 8v)* ⟨dat wi⟩[62] daertoe niet consenteeren[de]. Si moeten ooc uut hoers vaders huys gaen[63], dat is: uut die ghedachtenis[64] deser werlt(w)?

Aldus doende zijn wy waerachtighe kinder *G*ods[65], *e*nde die con[n]inc[66] sal lieflijck begheeren die schoonheit der sielen met vereeninghe zijns geestes(x)? Na die vereninghe sal hy si laten smaken, hoe soet dat[67] hy is(y)? ende laten haer verstaen wat hi is, ende sal hem selven gherustich maken, om hem waerachtich te[68] ghebruycken int aenhanghen[69](z)

Quod fieri non potest sine constanti abnegatione suijpsius, ut instar Abrahae libenter egrediamur de terra nostra, id est, abijciamus terrenarum rerum imaginem & proprietatem.

Egrediamur insuper de cognatione nostra, hoc est, ab omni cogitatione foeda, vanisque desiderijs elongemur.

Egrediamur denique de domo patris nostri, ut omnem seculi memoriam excutiamus.

Ita fiet, ut aeternus ille rex concupiscat decorem nostrum, seque totum nobis infundat, nobiscum coenet, suaviterque cubet *(f. 12v)*.

⟨Mer⟩[70] oft nu yemandt vermoede[71], dat doer dese contemplacie die gheestelicke disciplijne ende dat werckelijke[72] leven behindert mochte werden[73](a)? de[74] sal weten, dat doer dese teghenwoordige[75] goede oeffeninghen alle gheestelijcke seden

51 L *abnegatione.* **52** P om. **53** P *daer.* **54** P add. **55** P add. **56** P om. **57** P *van.* **58** *ende* ...: P om. **59** P *eygendom.* **60** P; p *anania.* **61** P *van.* **62** P add. **63** *uut* ...: P *uutgaen uut u.v.h.* **64** P *gehogenisse.* **65** *Aldus* ...: L om. **66** P *der glorien* add. R. 108-136: L heeft hier een verkorte versie, die we in afzonderlijke kolom afdrukken. **67** P om. **68** *om* ...: P *dat si hem warachtich mach.* **69** *met vereeninghe* ...: L *seque totum nobis infundat, nobiscum coenet, suaviterque cubet.* **70** P add. **71** P *woude seggen.* **72** P *werckende.* **73** *m.w.*: P[1] *w.m.* trp. **74** P *die: de*, met de betekenis van *die*, komt veelvuldig voor in p; de lezer houde hiermee ook verder rekening. **75** P om.

t Versta: gesteltenis om alles te verlaten (vgl. het vorige *laten*); vandaar *onthechting*. Vgl. hierna r. 158. u Gen. 12.1. v Vgl. Act. 5.1-8. w Hiëronymus? x Ps. 44.12. y Vgl. Ps. 33.9. z R. 140-145: versta: *en God zal ze tot rust brengen, zodat zij hem waarlijk kunnen genieten.* a R. 125: na in r. 95-145 *alle geestelike luyde* als de bedoelde beoefenaars van dit *boec* te hebben voorgedragen, wordt nu hiertegen bezwaar geopperd, wat hierna stelselmatig weerlegd wordt.

ende dat werckelijke leven meer ghestevighet ende[76] gevesticht sal werden ⟨dan gehindert⟩[77], overmits datmen claerlick bevindet, dat niemandt totten schouweliken leven comen en mach, hi en moet eerst dat werckelike leven vollen-bracht hebben, als in Moyse bewesen wort *(f. 9r)*, die eerst[78] inden camp der werkinge most geoccupeert[79] zijn met ⟨veel⟩[80] onleden des gemeinen volckes, eer hi tot God inden berch der contemplaciën conde opclimmen; ende van dat scouwende leven vernederde hi sick[81] weder tot de werckelike becommeringe. Aldus moet hem een geestlijc mensche van dat een tot dat[82] ander voegen, om te comen doer verdienste deser beyder tot dat eenvoldige bescouwelijke leven, dat God is[83.b].

Ten anderen wort der religioosen[84] regel doer dese ⟨geestelike⟩[85] gelatenheyt meer volmaect overmids dattet fundament deser leeringhe is die godlike liefde, ⟨daer-om dat alle geestelike ordinancie gemaect zijn⟩[86], die ons brenget totten alderhoochsten wege der heiliger *D*rievoldicheit[87], ⟨dat alder-hoochste goet, daer wi toe gescapen zijn⟩[88.c].

Oft nu enighe menschen doer dese oeffeninge buten desen wech bestonden te dwalen, so kan men se wel proberen met den wech der liefden ⟨ende alder duechden, oft si den rechten geest Gods hebben oft niet⟩[89], te weten: oft si verduldelic alle overdaet[90] verdragen; of si goedertieren zijn, niet wrekende hoer leet; oft si gehoorsaem zijn hoeren[91] oversten ende die waerheit altijt volghen ende alle ⟨dwalinge vliën⟩[92]; oft si swaer penitencie blij- *(f. 9v)* delic connen volbrengen ende lancmoedich zijn, altijt op God hopende; ⟨oft si⟩[93] vredich[94], rech⟨t⟩verdich ende goederhande[95] zijn: *n*iet eygens hebbende ende hem selven in geenre manieren soeckende; *n*iet benijdende hoer naesten; *n*iet ⟨spijtich ende⟩[96] [zijn] onstantachtich; *n*iet gelemt[97] vanden worm der consciënciën, *n*iet hoverdich noch eergierich, of tot toorn oft quaetheyt lichtelic verwect, *n*iet met quaden gedachten besmet en zijn noch en verblijden ⟨hem⟩[98] om des naesten ongeluc *e*tc[99].

⟨Want⟩[1] *a*enmerct mede, dat alle die voorseyden articulen[2] der lieften te vooren[3] moeten wesen in die-ghene, die dese oeffeningen[4] ⟨volcomelic⟩[5] aennemen. *E*nde als si in die voorseyden[6] duechden also geëxerceert[7] zijn, moeten si tot deser contemplaciën hogher opclimmen tot meerder lof hoerer regulen[8]; ende ⟨so⟩[9]

76 *ghestevighet ...*: P om. **77** P add.; versta: *in plaats van belemmerd te worden.* **78** P *eerste.* **79** P *gheprobeert.* **80** P add. **81** P *hem.* **82** P om.; *tot = tot het.* **83** *als in Moyse ...*: L om. **84** P *religioser.* **85** P add. **86** *daerom ...*: P add. **87** *(tot-)ten ...*: P om. **88** *dat ...*: P add.; misschien te lezen: *ende tot-dat. — Als in Moyse bewesen wort ... gescapen zijn*: L om. **89** P add. **90** L *iniuriam.* **91** P *den.* **92** P; p *dwalerie mijden.* **93** P add. **94** P *vreedsaem.* **95** L *tractabiles.* **96** P add. **97** L *afflicti*; *gelemt* van het werkwoord *lem(m)en = verlammen, verhinderen*; zie Verwijs s.v. *lemen.* **98** P add. **99** P om. **1** P add. **2** *aenmerckt ...*: P *alle dese vruchten.* **3** *te ...*: P om. **4** P *oeffeninge.* **5** P add. **6** P *voorscreven.* **7** *also ...*: P *wel geoeffent.* **8** *hoerer ...*: P *Gods.* **9** P add.

b R. 152-157: de algemene leer daaromtrent is juist dat het schouwende leven het actieve leven als basis veronderstelt, waarbij Mozes als voorbeeld gesteld wordt, zoals meerdere geestelijke schrijvers dit uitgewerkt hebben. Speciaal bekend is Gregorius de Grotes exegese van Num. 8.24-26 (*Vita S. Benedicti*, c. 2; PL. 66, k. 34), die Ruusbroec in zijn *Vier becoringhen* (Werken, III, 57-58) verwerkte (zie AMPE, *Ruusbr. Tr. & W.*, 281-291). c Zie hierboven n. *t*.

sullen ⟨si⟩[10] onbegrijpelijken vrede onder malcanderen in God vercrijghen[11].
⟨Betwijfel dan ook niet dat dergelijke personen door Gods Geest verzadigd worden.
Anderzijds zij, die het tegenovergestelde van deze vruchten der liefde bedrijven, verraden ongetwijfeld dat zij helemaal van Gods Geest verstoken zijn[d].
Niemand nochtans is zo onbekwaam of bedorven, zo hij althans tot inkeer wil komen, of hij kan uit de eenvoudigere oefeningen hieruit zijn voordeel doen, zodat hij daarmee als met de melk der kinderen[e] de weg des heils kan opgaan, totdat hij de nederigheid tot vaste grondslag legt, ja allerhande ondeugden en begeerlijkheden helemaal uitroeit, om naar billijkheid in de voornoemde vruchten der liefde te kunnen vooruitgaan: met een vergeten van al wat achter hem ligt[f], zal hij dan zelfs de meest verheven oefeningen uit dit boek kunnen aangrijpen en steeds beter beantwoorden aan zijn roeping. Aldus, wat God verhoede, zal hij wegens het verwaarlozen van het hem toevertrouwde talent niet verdienen door de mond des Heren uitgespuwd te worden en uiteindelijk buiten het gezelschap van de heiligen verbannen te zijn en met de luie knecht tot de ergste pijnen verwezen te worden[g]. Och, de barmhartige Heer kere dit lot van ons af!⟩[12.h]

L: Et ne dubites huiuscemodi homines Dei spiritu vegitatos.

Porro, qui hisce charitatis fructibus contraria sectantur, spiritu Dei produnt se procul dubio destitutos.

Nemo tamen adeo rudis sive vitiosus est, modo resipiscere voluerit, cui per simpliciora simul exercitia non hic quoque consulatur: ut eisdem velut parvulorum lacte viam salutis suae exordiatur, donec profundissimo humilitatis iacto fundamento, vitijs quoque et concupiscentijs utcunque mortificatis, valeat, quemadmodum tenetur, in praedictis charitatis fructibus progredi, et quae retro sunt, obliviscens,

ad sublimiora huius libri exercitia sese extendere, suaeque vocationi magis magisque respondere,

ne, quod absit, talenti crediti neglector effectus, ab ore dominico evomi, a sanctorum tandem consortio disiungi, et servo pigro gravissimis in poenis, mereatur annumerari. Id a nobis avertat misericors Deus *(f. 13r)*.

Daer-om, o alle devote persoonen, wilt aendachtelijck overdencken, tot wat grooter staet ghy van uwen bruydegom gheroepen zijt: sonder twijfel om dat eewighe goet hier voor ooghen *(f. 10r)* te hebben ende daer-mede becommert te

10 P add. **11** *Want aenmerckt* ...: L om. **12** *Betwijfel dan ook niet* ...: L add.; eigen vertaling. Belangrijke plustekst; L eindigt hier.

d Derde weerlegging r. 163-184: indien sommigen dreigen het spoor bijster te worden doordat zij de hier aanbevolen weg verkeerdelijk bewandelen, moeten zij op de proef gesteld worden aangaande de ware beoefening van het actieve leven. **e** Vgl. 1 Cor. 3.2. **f** Vgl. Phil. 3.13. **g** Vgl. Mt. 25.15-25; Apoc. 3.16. **h** Algemeen besluit: wie edelmoedig de eenvoudige oefeningen van dit *boec* wil in acht nemen, zal er ook toekomen de hogere vormen te ervaren en niet hoeven te vrezen door God uitgespuwd te worden.

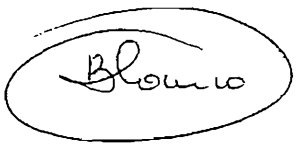
zijn! *W*ant daer-om heeft hi ons menichvoudelijcken aen zijn tafel ter wer[r]schape[13] geroepen, om hier van[14] zijnre graciën mit innicheyt des gheestes te ghenieten ende hier-na-maels zijn godlijcke glorie beschouwende[15] versaet te werden[i].

Dat-welcke ons gunne[16] die heilighe *D*rievuldicheyt! Amen.

13 P *waerschap.* 14 P om. 15 *zijn ...*: P *met zijnre godlijcker glorien.* 16 P *gunnen wil.*

i Praktisch aanmoedigend besluit: overweeg toch waartoe uw bruidegom u geroepen heeft aan de hand van dit *boec.*

PLANT

Blomio

p, f. 10r[1]

MARGARITA EVANGELICA

Een Evangelische Peerle, hoe wy onsen gheest, onse siele ende onsen lichaem volcomelick met *God* vereenighen sullen, ende *God* liefhebben uut gansser herten, uut gansser sielen, uut ganssen gemoede ende uut allen crachten[2].

⟨A. DAT BOEC DER LEERINGHEN⟩

P II, f. 81v[3]

Dat ⟨eerste⟩[4] deel des boecx heeft veel suyverliker leeringhen, dyie ghemengt zijn met devoten ghebeden ende oeffeninghen, dienende principalick totten inwendighen voortgaenden leven[5],

hoe dat wi God ende ons selven sullen kennen[6],

hoe dat onser zielen crachten door die sonden ghevallen ende verdorven zijn,

ende hoe dat wi die selve weder oprechten ende keeren sullen van allen creatueren in onsen oorspronc

door ⟨dat gelove⟩[7], hope ende liefde Gods,

door die thien gheboden Gods,

ende seven sacramenten,

ende voort door alle duechden[8],

ende hoe wi dat alder-hoochste goed (dat *God* is) in onser zielen gront sullen soecken ende vinden, ende uut gansser herten, uut gansser zielen, [ende] uut ganssen ghemoede ⟨ende uut allen crachten⟩ liefhebben[9 10].

1 Getuigen: p, f. 10r, ter inleiding van de eigenlijke uitgavetekst; L *Contenta*, f. 1v. 2 Misschien kan deze rubriek van p gezien worden als de samenvatting van de oorspronkelijke tekst, die P breder weergeeft. 3 Getuigen: P II, f. 81v, als rubriek bij *Dat ander deel.* 4 P *Dat ander deel* volgens de nieuwe schikking der traktaten. L *Primus liber*; na de titel *Margarita evangelica* en *Voorrede* herneemt p: *Een evangelische Peerle*; de teksten krijgen de volgorde der opgenomen hoofdstukken. 5 P *dienende* ...: aanpassing volgens de traditionele tijdvakken van het geestelijk leven; p om.; L *Docet.* 6 *hoe dat* ...: P; p om.; L *(Docet) nos Deum et nosipsos agnoscere.* 7 *hoe* ...: PL; p om. 8 L *fide*; p om.; P *die vreese.* 9 *hoe dat onser* ...: P; p om.; L *vires animae deformatas suae primordiali iustitiae restituere, fide, spe, charitate caeterisque virtutibus exornare.* 10 *hoe wi dat alder* ...: P add. *ende*; om. *(ende ... crachten)*; L *et cum Deo, nostra videlicet origine, intra nos praesente unire.*

P II. 1. f. 82r[1] VAN ONSEN EDELEN OORSPRONC, DAER WIJ UUT ZIJN GHEVLOTEN, ENDE DOOR DIE VERDIENSTE CHRISTI WEDER IN SULLEN COMEN. ¶ CAPITTEL .I.

〈Omdat, naar het getuigenis der heilige Schrift[a], wij allen in Adam, onze eerste vader, gezondigd hebben en in een afschuwelijke afgrond van algehele misvorming en ellende zijn gevallen〉[2], sullen wi nu weder-comen[b] tot onser eerster suverheyt, 〈die wij in voornoemde eerste vader verloren hebben〉[3], so moeten wi beginnen met hem, dye geen begin en heeft[c], dat is: met God, dye daer is den edelen oorspronc, daer wi 〈uut gevloten〉[4] zijn ende weselic[5] in gebleven zijn. Als die radiën inder sonnen, also hangt onse siele in God, die onsen oorspronc, leven ende onthouder[6] is.

Na onser sielen crachten ende sinnen so zijn wij uutvlietende[7], ende hebben ons selven afgekeert ende vervreemt van onsen oorspronc, ende[8] aenhangen den gescapen dinghen, ende nemen solaes inden creaturen, waer-door wi onse siele so[9] seer ontedelt hebben[10], ende zijn lam ende cruepel geworden, so-dat wi het hoochste goet niet aen connen hangen, noch den wech der waerheit[d] en connen ghewandelen, ende zijn blint ende doof geworden, so-dat wi dat ewige goet niet en connen bekennen noch verstaen, ende zijn ongehorsaem totten godlicken inspreken, ende hebben verloren den rechten toepat[e] ende onse eerste schoonheit.

Mer nochtans is dat binnenste wesen, dat beelt onser sielen, in God gebleven, ende leeft in God ende God in ons, al en weten wi dat selve niet. Want dat en mach niemant weten noch gevoelen, so lange als hi den creatueren onordelic aen-hanget ende 〈aen sienlike〉[11] dingen clevet. Hier-om moeten wi onser sinlicheyt[12] sterven ende afkeeren ons van dye creatueren tot God. Want anders en mach onse siele niet rusten, ten-si dat si weder met al haren[13] crachten tot God ghevoeghet ende gekeert 〈is〉[14] in haren oorspronck. Sullen wij nu met alle crachten met God vereenicht werden ende blijven in onsen oorspronc, so moeten wi houden dat den engelen gheboden wert, ende laten dat den menscen verboden wert[f].

Doen[g] wi ende alle dinc noch inden godliken afgront waren ongeschapen, *(f. 82v)* doen[g] wert dat geweldige[15] rijcdom des godliken wesens, dat daer verborgen lach

1 Getuigen: P II 1, f. 82r-v; L 1.1, f. 21r-22r. 2 〈*Omdat* ...〉: L. *Quoniam quidem, ipsa sacra scriptura testante, omnes in Adam primo progenitore nostro peccavimus, et in horrendum quoddam totius deformitatis et miseriae barathrum delapsi sumus: ideo* add. Wij vertalen. Deze plustekst is logisch aanvaardbaar. In welke bron kan Translator deze gevonden hebben? 3 〈*die* ...〉: L add. – Tot hier de voorzin. 4 P *uutgevloten.* 5 L *idealiter.* 6 L *conservator.* 7 L *ad exteriora dispersi sumus.* 8 L *per amorem* add. 9 P[3] om. 10 L *deformavimus.* 11 P[3]L; P[1] *onsienlike. Sienlic* (en composita) staat hier en ook verder vaak voor *sinlijc.* Zie Verwijs s.v. *sienlijc*, Aanm. 12 P[3] *sienlicheyt*; zie n. 11. 13 al ...: P[3] *alle.* 14 P[3] add. 15 L *omnipotentem.*

a Vgl. Rom. 5.12. b Versta: *indien wij terugkeren willen naar* ...: voorzin. c *Beginnen ... begin*: woordspeling, die vaak in het Latijn voorkomt, om te wijzen op God als oerbegin: *principium quod est sine principio.* Vgl. Ac. 20 r. 19 en n. d Vgl. Ps. 118.30 enz. e *Toepat* of *toepayken: weg naar*: typische P-term naast *wech*; *zie* A c. 3 r. 62-72 met n. *x*.
f Vaste woordkoppeling: *engelen / geboden / doen (positief)*
mensen / verboden / laten (negatief). Dit berust op het feit, dat het eerste bevel aan de engelen een *gebod* was (zie Ps. 90.11 enz.) en dit aan de mens een *verbod* inhield (Gen. 2.17). g *Doe* of *doen* = toen (bijw. of voegw.).

inden afgront der *G*odheit, geweldelic beroert ende gedrongen van die ader der liefden dattet uut soude vloeyen ende wercken ende scheppen creatueren, die dat geweldighe[16] rijcdom mochten ghebruyken[h]. Hy schiep na ⟨werckinghe⟩[17] zijnre heyliger *D*rievuldicheyt hemel ende aerde. Hy verchierde den hemel met engelen, om-dat si souden gebruycken dat weeldighe[18] rijcdom ende doorschouwen den godliken afgront, *e*nde souden zijn thronen ende setelen, daer *G*od in ruste[19]. Hy besette dat weeldige paradijs met menschen, om-dat si alle genoechte souden gebruyken met *G*od, ende wesen *G*ods woninge ende tabernakel, ende wesen ende wandelen met *G*od. Hy vercierde die aerde met menigerhande bloemen ende cruden ende met veel vruchten ende gedierten om des menscen wille[i].

16 L *infinitis*. 17 P³L; P¹ *weeckinge*. 18 Moet men hiervoor (n. 15, 16) *weeldich* lezen? 19 L *in quo ... quiesceret*.

h Plastisch beeld om de overgang van de rustende Godheid naar de werkende God onder de impuls van zijn liefdedrang naar de mens te beschrijven. Vgl. *Qui ... impetu amoris actus* uit adventshymne *Creator alme siderum*. i r. 27-31 schematiseert de geleding van de schepping. Dit simpele scheppingsverhaal bevat in de keus van woorden en inzichten reeds tal van belangrijke principes van de spiritualiteit der Schr., wat ook telkens voor de volgende hstt. geldt.

P II 2, f. 82v[1] VANDER ENGELEN SCEPPINGE ENDE VAL. ¶ CAPITTEL .IJ.

Hi schiep die engelen ende beeldese na hem ende vereenichde hem daer-in[2]. Doen waren die levendige hemelsce geesten in wonderlike schoonheyt, gecleet[3] met dat licht der gloriën[a], blivende in die verweende wellusticheit der *G*odheyt voor dat aenschijn *G*ods met[b] die alder-soetste melodie des godliken lofs. Sij waren verclaerde spiegelen, daer *G*od hem selven in bekende met volcomenre vruechde. Hi gaf hem met alre vrijheyt te scouwen inden spiegel zijnre heyligher *D*rievuldicheyt met volcomenre vruechden ende weelden. Hi gaf hem een gebot ende gheboot hem[c] dat si hem souden dienen ende in zijn tegenwoordicheyt blijven, *e*nde gaf hem te kennen inden spiegel zijnre heyliger *D*rievuldicheyt, dat hi noch[4] menscen wilde maken, die ⟨zijn⟩[5] godlike rijcdom mede ⟨souden⟩[6] gebruyken, *e*nde dat hi noch selve menscelike natuer aennemen wilde, ende dat alle engelen siner aengenomen *M*enscheyt moesten gehoorsaem zijn, ende dat si ooc den menscen souden dienen om zijnre liefden, ende *(f. 83r)* bewarense in al haren wegen[d].

Doen dat Lucifer bekende, doen dacht hi: '*S*al *G*od wandel doen? Ic ben onwandelbaer: so ben ick meerder dan *G*od. *S*oude ic den menscen dienen? *I*c wil mijnen stoel setten gelijc *G*od'[8]. Ende hier-in was hi *G*od ongehorsaem, want die hem verheft ende sitten[e] wil, die veronweerdicht[f] te dienen. Ende ter-stont so wert hi vanden rechtverdigen *G*od als een blixem geworpen vanden stoel der gloriën neder inden afgront der hellen, met al die-geen die met hem consenteerden, *e*nde wort verwandelt in die mismaectheyt. Uut welcken val si maecten negen dieper putten, want si uut negen choren vielen. Die uut die hoochste choren vielen, die maecten die meeste[9] putten[g].

Als die mogende *G*od ende rechtverdige rechter aldus dye hoverdie gewroken hadde ende den strijt geëyndt hadde, so aensach[h] hi zijn heyr[10], ende gaf den goeden engelen te kennen, wat si doen souden[i]. *S*i bewesen hem met alre weerdicheyt, dat si hem gern wilden dienen ende loven ende in zijn tegenwoordicheyt bliven, *e*nde den menscen om zijnre liefden dienen ende bewaren. Ende dat behaechde *G*od,

1 Getuigen: P II 1, f. 82v-83r; L I 2, f. 22r-23r. 2 L *in ipsis et cum ipsis.* 3 L *decorati, vestiti.* 4 L *quandoque* add.; versta: *nog wel eens, in latere tijd.* 5 P[3]L; P[1] *zij.* 6 P[3]L; P[1] *soude.* 7 *so* ...: L om. 8 *Ic wil* ...: L *Absit hoc: quin potius sedebo aequalis altissimo.* 9 L *maiorem*: de grootste. 10 L *eum, qui remanserat, exercitum suum.*

a Niet formeel als theologische term. b Versta: *bezig zijnde met.* c Nl. als positief gebod; zie A c. 1, 22-24 en n. *f*, en verder n. *d*. d Zie Ps. 90.11. e Het *sitten* als teken van waardigheid en transcendentie. De gedachtengang en terminologie i.v.m. de val der engelen, die zo wat traditioneel geworden zijn in de westerse theologie, zijn gegroeid uit Is. 14.11-15. f *Veronweerdigen*: hier trans.; vgl. Verwijs s.v. g Waar is deze indeling der hel in 9 putten volgens de 9 koren der engelen nog bekend? Op zich een sprekende uitbeelding. h *aensien*: hier concreet: *monstreren, in ogenschouw nemen.* i *souden*, zoals ook *sullen*, heeft vaak de zin van *moeten*; vgl. *gij zult* dat doen.

ende hi heeftse ter-stont in hem[11] gevesticht[j] met een eewich verbont, dat[12] si
30 nemmermeer vallen en mogen[k].

11 L *in seipso (= Deo).* 12 L *ita ut.*

j Nl. de *confirmatio in gratia* op grond van hun engelachtige natuur. k Blijkbaar kent Schr. inzake de angelologie slechts de traditie van de negen (en niet van de tien) koren der engelen en van hun aanvaarding van Gods openbaring omtrent de toekomstige Menswording en hun dienstbaarheid aan de mensheid als formeel motief van de val der engelen. Schijnbaar stelt zij ook Gods beslissing tot de schepping van engelen en mensen onafhankelijk van elkaar. Toch lijkt het dat de houding van de goede, resp. kwade engelen t.o.v. de mensen berust op het feit dat deze laatsten de plaats innemen van de gevallen engelen, die uit jaloersheid hun plaatsvervangers belagen. Zie hierna A c. 3, n. *e*; D c. 29 en n. *b*, *c*. Vgl. *S. Thomas, S. Th.* I, q. 23, a. 6, ad 1. Vgl. E.C. LUTZ, *In Niun schar insunder geordent. Gregorianische Angelologie, Dionysius-Rezeption und volkssprachliche Dichtungen des Mittelalters*, in *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 102, 1983, 335-376; vooral p. 335-7.

P II 3, f. 83r[1] VAN DES MENSCEN ORSPRONC, GERECHTICHEYT ENDE VAL. ¶ CAPITTEL .IIJ.

Als *God* dan zijn[2] engelen aldus bereit vant ende hy se gevesticht hadde[a] in volcomenre vruechden hem ewelic te gebruyken[b], so wert hi beroert uut den afgront der minnen[c], om te volbrengen dat-geen, dat hy in eewicheyt gedacht, bekent ende gemint hadde overmidts[3] zijn mogentheyt ende voorsienige wijsheit ende uutvloeyende goetheyt[d]. So sprac hi in hem selven: 'Laet ons den mensche na onse beelde ende ghelijckenisse maken[e]: also[4] als wij zijn één gheest ende één eenvuldich wesen, dat hi also si één geest ende één eenvuldich wesen, met ons rustende ende wonende in die[5] onwandelbaer ewicheit; *n*a onse gelijkenisse, alsoo als wi zijn drie in personen, die alle dinc wercken: die een *(f. 83v)* door den anderen, dat hy ooc hebbe drie crachten, als memorie, daer hi ewige dingen in onthout, *e*nde verstant, daer hi die ewige waerheyt mede bekent ende verstaet ende alle dingen wijsselic mede ordineert, ende een wille, daer hi mede mint ende keert in sinen oorspronc ende dat hoochste goet omhelst ende met liefden alle goet besit'.

Hi maecte den mensce vander onbesmetter[f] aerden[g]. Hi schiep die siele so edel, dat se geen dinc versaden en can dan *God* alleen, op-dat si alle ⟨onvernuftige⟩[6] creatueren te boven ginc ende *God* gelijc ware, ende verenichde hem selven daer-in, ende dructe daer-in zijn eewige beelde ende ghelijckenisse, ende gaf hem den gheest des levens[h], op-dat hi, als een trouwe vader der geesten[i], altijt met ons soude zijn, *e*nde op-dat si ewelic met hem[j] soude leven in volcomenre vruechden in dat gebruycken der gloriën.

Hy clee⟨r⟩de[7] den eersten mensce met doorschijnende licht der ewiger waerheyt ende vercierde hem met alle duechden, op-dat hy soude zijn een throon, daer *God* in rust, ende een instrument, daer hi mede werct. Sijn memorie was puer ende rustich in godliken gebruycken[8] ende was also wijt ontloken tot dat invloeyen der *G*odheyt, recht of hi den hemel ende *God* selver met alle sinen weelden in zijn gewelt hadde. Sijn verstant was also simpel ende doorluchtich van godliker claer-

1 Getuigen: P II.3, f. 83-84v; L 1.3, f. 23r-25r. 2 L *sanctos* add. 3 L *idque per* ... add. 4 L *ut quemadmodum ... ita* add.; let op het doelaangevend zinsverband, dat L expliciteert. 5 *wonende* ...: L *per gratiam habitans ... nostra* (verzachtend). 6 P[3]L; L[1] *onnuttige*. 7 L *perlustravit* alsof hij *cleerde* (van het ww. *cleren, claren*) las, in harmonie met het vervolg; P *cleede*. 8 *in* ...: L *Deo unita*.

a Zie vorig hst. b Te verstaan als doelzin, zoals L expliciteert: *ad fruendum aeternaliter in perfecto gaudio divinitate sua*. c Vgl. A c. 1, n. *h*. d De 3 werkwoorden, aansluitend bij de 3 goddelijke attributen, beantwoorden aan de 3 personen. e Zie Gen. 1.26a. — De hierachter liggende gedachte, die elders wel boven komt, drukt Maria van Hout aldus uit: 'O lieve vader als ghij doen (na de val der engelen) saget dat die steden ledich waren, soe spraechdy tot u selven: laet ons den mensche maken nae onsen beelde, ... op dat hij nae der reden leve, ende met synen vrien wille dese stede verdiene, daer dese boese engelen uut gheworpen syn. Alsoe hebdy ter stont ... eenen mensche gemaect' (*Dat paradijs der lieffhebbender sielen*, 's-Hertogenbosch, 1535, f. 9v). f Volgens de bekende patristische beschouwing: vóór de zonde. Vgl. *S. Germanus, episc.*: 'O purissima ... virgo ..., terra non secta, inaratus ager ...' (Sermo in praesentatione Deiparae; zie *Brev. rom.*, 8 december, lectio VIII). NB. Het gaat om S. Germanus, patriarch van Constantinopel, 715-729; zie DTC, 6, 1924, k. 1300-9. g Vgl. Gen. 2.7a. h Vgl. Gen. 2.7b. i Vgl. Hebr. 12.9. j *hi* ...: God; *si* ...: de ziel met God.

heit, dat hi volcomelic alle dinc aensach inden godlicken spiegel, ende met volcomenre vruechden wert altijt in hem ⟨vernieut⟩[9] die ewige gebuerte[k]. Sinen wille was also in *God* geënicht ende doorvloten met godliker liefden ende so verheven in godliker vrijheit, dat hy met één beweginge[10] met God was, waer hi wilde; ende wat hi wilde, dat hadde hi[11]. Sijn reden was doorvloten met dat redelike licht des ondersceits des goets ende quaets, daer hi alle dinc wijsselic mede ordineerde ende alle creatueren haren naem gaf[l].

Sijn consciëncie was in een volcomen vrolicheyt geset, want in haer en was *(f. 84r)* niet, daer si af bescaemt mocht werden voor ⟨dat⟩[12] godlic aenschijn[m]. Sijn begeerte was met alle reinicheyt tot het hoochste goet opgerecht, om dat alleen te minnen ende daer-in te verblijden. Sijn thoorn was crachtich vander minnen, om alle goet te vercrigen ende dat met vresen te bewaren, *e*nde met volcomen haet ende mishagelike droefheyt dat quaet te scouwen[13].

Hy wert gecroont met ⟨glorie ende⟩[14] eeren[n] ende gesalft met olie der bliscappen[o]. Hi was met alre puerheyt doorgoten ende met ⟨den lichte der ewiger⟩ *G*odheyt omschenen[15]. *G*od woonde met hem ende wandelde met hem als die een vrient met den anderen[p]. Hi gaf hem te gebruyken alle die weelden des paradijs. *H*i maecte hem here over alle creatueren, dat si hem onderdanich souden zijn; ende op-dat dye menscen *G*od onderdanich souden zijn, zo gaf hi hem een verbot, dat si vanden boom goets ende quaets niet eten en souden[q].

Maer corts daer-na hebben si overtreden dat gebot[16] *G*ods, door dat beniden des viants, die hem versciep[17] in die gelickenisse des serpents. Eva werd bedrogen door die luegen des serpents, dat si[18] twifelachtich wert tot[r] dat gebot *G*ods ende volbracht die wille des serpents. *E*nde Adam wert omghekeert[19] door dat wijf, doe si al smeekende tot hem quam, om-dat[s] hi eten soude vander verboden vrucht. Ende daer-na so vermaende hijse ende seide: '*G*od heeft ons verboden, want, eten wi daer-af, so moeten wi sterven'. Ende doe wert si weemoedich[20] ende seide: 'Sal ic dan alleen sterven?'. Doe wert hi beweecht[21] van die sinlicheyt des wijfs, ende wildese niet bedroeven mer hadde liever te sterven dan haer te bedroeven. ⟨Ende aldus verloor hij het leven en vond hij de dood⟩[22] ende hi wederstont die reden, ende at van die verboden spijse[t].

9 P[3]L; P[1] *verniet.* 10 L *cordis affectu.* 11 *waer* ...: L *ut vellet.* 12 P *syn*; L *(conspectu) dei*; vgl. hierna R r. 69. 13 L *vitandum.* 14 *glorie* ...: L add.; vgl. Ps. 8.6. 15 L *lumine aeternae deitatis*; P *met die ewige G. omschenen.* 16 Na het voorafgaande kon men hier ook *verbot* verwachten. 17 *hem* ...: L *sese transfiguraverat*; P *versciep*: van het ww. *verscheppen* = vervormen; zie Verwijs s.v. 18 L *ut: zodat.* 19 L *subversus est*: omgewoeld, van streek gebracht. 20 L *vehementer consternata.* 21 L *acquiescens.* 22 L *sicque vitam perdidit et mortem invenit*: add.

k De Vader baarde zijn Woord in Adams geest in wezenlijke kennis. l Vgl. Gen. 2.20. m Vgl. Gen. 2.25c. n Vgl. Ps. 8.6. o Vgl. Ps. 44.8. p Vgl. Ex. 33.11. q Vgl. Ex. 2.15-19. Zie hiervoor A c. 1, n. *f.* — R. 17-40 beschrijven de 'gerechticheyt' der eerste mensen, die in paradijselijke harmonie met God en kosmos leefden. r Versta: *aan 't wankelen gebracht in hun houding tegenover...* Vgl. A c. 7, n. *c.* s Vaak in de oorspronkelijke zin van *opdat*. Zie Verwijs s.v. *omme dat*, II voegwoord, 1. Ook elders. t R. 48-57: vgl. Gen. 3.1-6. Er was de neiging om *dat wijf* met *die sinlicheyt* overdrachtelijk gelijk te schakelen en *Adam* met *die redene*. Zie E c. 6, n. *f.*

Ende ter-stont verloes hy dat cleet der onnoselheyt, ende sinen geest wert verboden die vrijheit der gloriën[23] (u) ende zijn siele wert naect van allen duechden; zijn memorie wert toe-geloken ende zijn gedachten worden verstroit; zijn verstant wert verduistert; sinen wille ⟨wert⟩ gebuicht (v) vanden hoochsten goede ende wert een knecht der sonden; zijn reden wert verblint ende verloes tonderscheit der *(f. 84v)* duechden. Sijn begeert wert ontreynt ende aen-cleefden der onreiner genoechten. Sijnen thooren (w) wert traech tot *G*od. Al zijn crachten werden gebroken ende al zijn affectië⟨n⟩[24] oft begerten ontstelt. *S*inen .v. sinnen wert benomen dat gebruyken der ewiger dingen ende werden verstroeyt in veel onsalicheden der tijtliker dingen. Sijn consciëncie wert met allen sonden beladen ende swaerlic bedroeft ende bescaemt voor dat aenscijn *G*ods. Hi wert beroeft van dat cleet der schoonheit[25] ende scijnsel der *G*odheit, ende verloes den rechten toepat ende den naesten wech der waerheyt, die daer leyt[26] inden gront der sielen, daer men *G*od aenbidt ende één geest met hem wort (x)

Ende rechte voort sach hi dat hi naect was, ende wert hem scamende, ende was nerstich dat hi hem mocht verbergen ende zijn naectheyt bedecken. Ende ter-stont wert hi vermaent van die stemme *G*ods, seggende:'*A*dam, waer zijt ghi?', ende berispten[27] hem van zijn overtredinge. Ende hi ontschuldichde hem ende leydet[28] op dat wijf. Ende dat wijf l⟨e⟩ydet[29] op dat serpent. Ende ter-stont worden si verdreven uut dat paradijs[y].

Mer, had hy zijn schult bekent ende ghenade begeert, God had hem zijn scult vergeven, ende had[30] in dat paradijs gebleven. *M*er, want hi zijn scult niet en bekendé (z) so quam hi in veel onsalicheden ende was dwalende vanden wech der waerheden, die noit so claerlic gevonden en wert, tot-dat die reyne maget Maria quam, die desen wech alder-claerlicste in haer vant. Want si was reyn van allen smetten der sonden. Si was ingekeert inden gront haerder sielen, daer si stadelic desen wech wandelden ende aenhinck haren oorspronc, so-dat die *S*oon *G*ods, die eewige waerheit, genuecht had door haer te wandelen[31] ende te wesen met den kinderen der menschen (a) ende die caritate te volbrenghen[32], daer hy ons van eewicheyt mede ghemint heeft (b) Al was ons natuere zeer verdorven ende onteedelt, nochtans en heeft hy ons niet verontweerdicht[c].

23 *sinen* ...: L *spiritus eius a libertate gloriae prohibebatur.* **24** L *affectiones.* — De volgende zin vertoont een constructio ad sensum. **25** *cleet* ...: L *vestis decoris.* **26** L *deducit ad fundum. leyt* = leidt. Tenzij men versta: *ligt*; zie A c. 4, n. 6. **27** Anak. voor *hij (= God) berispte.* **28** L *retorquere voluit.* **29** P³L; P¹ *lijdet.* **30** Anak. voor *hi had*; L *ipse remansisset.* **31** *door* ...: L *per ipsam procedere.* **32** *die* ...: L *perficere charitatem illam* = *ten uitvoer brengen, in daden omzetten.*

u *ende* ...: versta: *en aan zijn geest werd de vrijheid, die bij de glorie past, ontzegd.* **v** Versta: *afgebogen.* **w** Versta: *toorn, gramschap.* **x** R. 59-64: explicitatie van A c. 1, 20; vgl. aldaar n. *e.* — Zie Jo. 4.22-23: kerncitaat. Vgl. A c. 4, n. *h. één gheest*: vgl. 1 Cor. 6.17. **y** R. 67-70: vgl. Gen. 3.7-24. **z** R. 64-69: het motief van de zelfverontschuldiging, resp. schuldbekentenis wordt in A c. 5 ontwikkeld. **a** Vgl. Prov. 8.31: kernmotief in *Tempel*, zoals traditioneel. Maria is in alles het tegenbeeld van Adam en Eva. **b** Vgl. Jer. 31.3b, nl. de liefde, die God dreef tot handelen buiten zich: zie hiervoor r. 3- en n. *d*, tot zijn verwezenlijking brengen. **c** *Verontweerdigen*: verachten, verwerpen. Vgl. Verwijs s.v. I Trans. — Juiste theologische onderscheiding.

P II. 4, f. 85r[1] VAN ONSER WEDER-MAKINGHE DOOR DEN SOON GODS. ¶ CAPITTEL .IIIJ.

Hi stont op van sinen coninclijcken throon ende vanden stoel zijnre gloriën[a], ende quam neder inden ioncfrouwelijcken lichaem Marië, ende nam aen menschelike natuer vanden reynen bloede haers ioncfrouweliker herten. Ende hy had ghenuechte te rusten in dye bloeme des ackers ende gevoet te worden van dye lelye der dalen ende van die fiole der ootmoedicheyt[b]. Ende si bracht voort ons die sonne der rechtverdicheyt[c] ende den wech der waerheyt[d] ende dat leven die daer is dat warachtich licht, dat elcken mensce verlicht[e]. Dye daer wandelt inden gront der sielen ende woont voor dat aensicht des Heeren, dye ontfanct van hem dat leven ende wort alder-claerlicste verlicht[f].

Ende daer-om so is hy gecomen in dese werelt, dat hi onse duysternissen soude verlichten; daer-om is hy geboren, op-dat wij door zijn geboorte weder-herboren ⟨souden⟩[2] worden in een nyeu leven der graciën; ende daer-om heeft hy met ons geleeft ende gewandelt, op-dat wij ons leven ende wandelinge na zijn volcomen duechden rechten[3] soude⟨n⟩[4], ende heeft ons geleert den alder-naesten wech der waerheyt, die daer leyt[5] inden gront der sielen, dat wi hem daer sullen soecken ende vinden, ende seyt openbaerliken: 'Dat rijcke Gods is in u', ende 'Den schat leyt verborgen[6] inden acker'. Desen schat is God, dye daer verborgen leyt inden acker des geschapen wesens der sielen. Dit sach die propheet, doen hy seyde: 'Voorwaer, Here, ghi zijt een verborgen God'.

Dye nu God soecken wil ende vinden, dye soecken[7] hem in hem selven, in dat binnenste der sielen, daer is dat beelt Gods, ende doorgraven[8] den acker zijnder gescapenheyt: so vint hi hem selven ongescapen[9] inden wesen Gods ende in dat blote wesen der sielen: so coemt hi weder in sinen oorspronc door onsen wech Christi Jesu[g], dye met sinen lijden ons schult betaelt heeft ende ons lij- *(f. 85v)* den vruchtbaer ghemaect, die met sinen doot onsen doot gedoot heeft ende ons dat eewighe leven bereyt heeft, ende heeft door sinen geest onsen geest weder gevrijt ende ingheleyt[10] tot onsen oorspronck inden edelen gront der sielen, daer Gods woninge is, ende heeft ons met hem vereenicht, op-dat wij hem daer aen sullen aenbeden inden geest ende inder waerheyt[h]; ende heeft door zijn siel allen crachten onser sielen wedergemaect, op-dat si een bequaem instrument soude zijn ende lijden

1 Getuigen: P II.4, f. 85r-86r; L 1.4, f. 25r-26v. 2 P[3]; P[1] *soude*. 3 L *ordinaremus*. 4 P *soude*. 5 Zie A c. 3, n. 26; vgl. n. 6. 6 *leyt* ...: L *absconditus est*; *leyt* = *ligt*. 7 L *quaerat*; enk. 8 L *perfodiat*: enk. 9 *hem* ...: L *seipsum* ... *idealiter increatum*. 10 L *reduxit*.

a Vgl. Sap. 18.15a (met bijvoeging van *venit*, volgens het introïtus op zondag onder het octaaf van kerstmis, zij het tegen de historische zin in van de tekst, in *Missale romanum*). *Hi* stont, nl. God; vgl. vorige zin en het verband. b Vgl. Cant. 2.1: bloemenmetaforiek toegepast op Maria. c Vgl. Malach. 4.2: belangrijk binnen de lichtsymboliek van de gehele leer. d Vgl. Ps. 118.30; tenzij men moet lezen: *den wech, die waerheyt* ...: zie Jo. 14.6. e Vgl. Jo. 1.9. f R. 9-11: vgl. Jo. 1.12. g R. 13-25: deze dooreenstrengeling van gedachten, resp. bijbelteksten (Lc. 17.21; Mt. 13.44; Is. 45.15) omtrent Gods aanwezigheid in het wezen van de mens, de *wech* daarheen en de *gront* in de mens, waar God, *onse oorspronc*, aanwezig is, blijft fundamenteel in de leer der Schr. h Vgl. Jo. 4.23: belangrijke karakteristiek in de spiritualiteit van Schr. Zie hierna A c. 7, p. 34, n. *j*.

zijn godlike inwercken; ende heeft door zijn lichaem ende pijnlick leven ende doot onse herte, sinne ende alle ons litmaten ende lichaem weder gereynicht van allen vlecken der sonden ende heeft ons puer ende reyn gemaect, op-dat dat licht der waerheyt ende dye son der rechtverdicheyt[i] weder in ons op soude gaen ende in ons ende door ons soude lichten[j].

Ende hi heeft altemale in ons weder-gemaect dat in Adam gebroken was, ende hevet ons overvloedeliken weder-gegeven dat ons door Adam benomen was, so verre als wij selver willen, ende ons inwendich ende uutwendich rechten na zijn wegen, ende zijn nersteliken, aen te mercken desen voorseyden edelen orspronc, op-dat wij weder in hem mochten vlieten[11], ende wat dat-geen is, dat hi den engelen geboot, ende wat hi den menscen verboot, ende hoe hi ons weder-gemaect heeft[12.k].

Doen wij verloren waren, heeft hi ons weder-gebracht tot onsen orspronc, om-dat[13] wij hem met die hemelsce geesten souden dienen ende in zijn tegenwoordicheyt blijven ende dienen den menscen om zijnre lieften. So wil hi ons met dye goede engelen vesten[14] ende maken ons hemelsche geesten ende aertsce engelen[15], ende maken zijn throon ende hemel in onsen geest, ende dat wij niet over en souden treden dat verboden is, op-dat onse siel mach zijn een paradijs des vreden, dat hi met ons mach wandelen, ende maken daer-in zijn paradijs der weelden, dat hi vruchtbaer make van allen cruden[16] der duechden, ende dat zijn *h*eylich leven ende lijden stadeliken soude zijn in onser herten tot *(f. 86r)* een teken der minnen, daer wij allen[17] onse leven ende wandelinge na richten souden ende worden eenen vruchtbaren acker in onser herten, daer die brudegom in mach wandelen ende vruchtbaer maken met die fonteyn zijnder barmhertigheyt[l].

In desen puncten wort gheoeffent dat oude ende nyeu testament, in-dien dat wij stadeliken aenhangen onsen edelen orspronc, *e*nde dat wij metten engelen houden dye geboden Gods ende metten menschen die verboden, ende dat wij die tekenen der minnen ons verlossers in ons dragen[m], ende wonen in hem ende hi in ons[n], *e*nde, waer wij ons in ontgaen na mensceliker crancheyt, dat wij terstont[18] ons schult bekennen ende genade begeren, ende wachten ons voor die ontscult[19], daer Adam

11 L *redire et refluere.* 12 *soude* ...: logisch zou men tweemaal *souden* verwachten; L *oriretur ... diffunderent.* 13 L *si tamen* ...: = indien wij ten minste. Zie Verwijs s.v. *ommedat* II.3. 14 *confirmabit*; vgl. Verwijs s.v. *vesten*. Zie A c. 2, r. 29 en n. *j*. 15 *aertsce* ...: L *angelos terrestres.* 16 L *aromatibus.* 17 P^3 om. 18 *ende, waer ... sielen ... dat wij* ...: dit lange zinsdeel is parallel met de voorafgaande zinsdelen: *indien dat ... ende dat* enz. De tussenzin *waer wij ons* ... verklaart de omstandigheid, waarin wij vergiffenis kunnen vragen. 19 L *noxiam ... excusationem*: verontschuldiging.

i Zie hiervoor r. 6-7 en n. *c*. j R. 27-36: Jezus' inwerken in ons gaat over zijn *gheest, siel en lichaem*: de steeds doorgetrokken *trichotomie* van zijn *Menscheit*, die ook in onze mensheid aanwezig is. k R. 41-42: zie A c. 1, r. 25-26 en n. *f*. l R. 43-57: de engelen hebben een blijvende rol in 's mensen heiliging volgens de spiritualiteit van Schr. (vgl. A c. 2): met hen zijn wij *hemelsche geesten* (in de schouwing van God) en *aertsche engelen* (met taak op aarde) volgens de trichotomie. m *teken der minnen*: r. 51-58: dit wijst wel op de stigmata Christi (vgl. Gal. 6.17), die door onze overweging van leven en lijden Xi in ons hart aanwezig moeten zijn. n R. 51-58: heel de heilsgeschiedenis (vgl. Proloog a, r. 80-82 en par.) voltrekt zich in ons, wanneer wij *onse oorspronc* (= God zelf) beleven en op aarde met de engelen gehoorzamen (vgl. *geboden/verboden)*.

ende Eva in verhart waren: so sal ons die Here ontfermen, ende en werpen ons niet uut den hemel ons geestes noch uut dat paradijs onser sielen[o].

Sinte Bernaert seyt: 'Geen dinc en verwect also seer den toorn Gods als dye vermaledijde ontsculdinge. Hier-om laet ons altijt ons selven beschuldigen voor den rechtverdigen rechter, dye alle herten bekent: so mogen wi van ons misdaet verlost worden, ende worden van zijnder hulpen bewaert inden wech, daer hy ons ⟨in geset⟩[20] heeft. Ende hier-in isset al besloten, dat ons geven moet die-gheen, die ons van eewicheyt gemint heeft ende met sinen dierbaren bloede ghecocht[p]. Amen'[21.q].

20 P *ingeset*. **21** *dat ons ...*: L om.

o R. 57-62: vgl. A c. 3, r. 79-82: Gods barmhartigheid bij 's mensen fout én bekennen behoort ook tot Gods heilsplan, waarin wij moeten treden. p Dit zinsdeel is een vers uit het *Te Deum*. q Dit Bernardus-citaat, dat blijkbaar het slot van een sermoen vormt, bevestigt de vorige zin. Bernardus' gedachte daaromtrent vindt men in zijn *Sermones in Cant.*, 16, n. 11-12; PL. 183, k. 853-4.

P II 5, f. 86r[1]

VAN DRIËRLEY EENICHEDEN, DAER[1] DAT OVERWESELIJCKE ENDE VOORTGAENDE ENDE WERCKENDE LEVEN VOLMAECT WORT[a]. ¶ CAPITTEL .V.

Het is te weten, dat alle dese voorschreven oeffeninge ende navolgende materie draecht alte-samen op drie graden[3] ende drie leven[4] in die drye deelen, dye inden mensche zijn.

Want een mensche die is recht of hy drye menschen waer[b]: *n*ae den lichaem so is hy beestelijc, na der sielen redelijc ende vernuftelijc, *(f. 86v)* mer na den geest, in dat blote wesen der sielen, daer God in woont, is hi godlijc[5].

Nu moeten dese drie elc haer oeffeninge ende vercieringe hebben, sullen wij met God vereenicht ende *C*hristo gelijc worden.

Nu zijn drie edel eenicheden inden mensche, daer-uut vlieten alle geestelike oeffeningen ende duechden.

Mer daeruut[6] en worden wij niet salich sonder ons toedoen[7]. Want dye drie eenicheden zijn in allen menschen, goet ende quaet,

Ruusbroec, *Brulocht* (Werken, I)

VAN DRIËRHANDE ENICHEIDEN, DIE IN ONS SIJN VAN NATUEREN.

Nu merket met ernste: drierhande eenicheit vintmen in allen menschen natuerlijcke, ende daer-toe overnatuerlijcke in goeden menschen (144.25-28).

Dese drie eninghen staen inden mensche *natuerlijcke* als één leven ende één rijcke. Inden nedersten es men ghevoelijc ende beestelijc; inden middelsten es men redelijc ende gheestelijc; inden oversten wertmen onthouden weselijc. Ende dit es natuerlijcke in allen menscen (145.25-30).

Die eerste ende die hoochste eenicheit es in gode; want alle creatueren hanghen in deser eenicheit met wesene met levene ende met onthoude, ende, scieden si in deser wijs van gode, si vielen in niet ende worden te niete. Dese eenicheit es weselijc in ons *van natueren*, weder wij sijn goet ochte quaet, ende si en maect ons sonder ons toedoen noch heylich noch salich. Dese eenicheit besitten wi in ons selven ende doch boven ons selven, als een beghin ende een onthout ons wesens ende ons levens (144.30-145.7).

1 Getuigen: P II.5, f. 86r-87v; L 1.5, f. 26v-28r. 2 L *in qua.* 3 *draecht* ...: L *ducit nos in tres gradus. Draghen*, hier met *op*: *betreffen, aangaan, staan in verband met, raken*; vgl. Verwijs s.v., III Intr. 5) f). Of *steunen op, berusten op.* 4 *drie* ...: L *triplicem viam*; elders vinden we wel *drie levenen.* 5 L *deiformis.* 6 L *per hanc solam (vitam).* 7 L *cooperatione.*

a Dit hst. is belangrijk, reeds wegens een lange, ietwat vrije ontlening aan Ruusbroec. Zo mag men aannemen, dat Schr. over een hs. met de *Brulocht* (en andere werken?) van R. beschikte. Haar opvatting over de trichotomie is hierdoor voor een deel bepaald. In hoever heeft zij deze prachtige, niet zo gemakkelijke bladzijde van R. verstaan? — Vgl. de vermelding der 3 volmaaktheidstrappen: van Schr.? b Vgl. P.I, 37 e.v.: zie nu A c. 42, n. *b*.

weselijc, mer inden goeden menschen zijn si overnatuerlijc geciert met allen oeffeningen der duechden als één rijc ende woninge[d].

In dye eerste ismen overweselijc ende godformich; *in* dye ander is men geestelijc ende inwendich; *in* dye derde is men werckelijc[8] ende sedelijc[c].

Dye eerste ende hoochste eenicheyt is in *God* weselijc ende is dat binnenste wesen onser sielen: dat is in God ende blijft in God vereenicht weselijc, ende is verheven boven ons selven, boven alle gescapen dingen, boven alle sinnen ende crachten, ende is doch weselic in ons, inden afgront ende inden binnensten wesen onser sielen, daer *G*ods rijc ende eewige woninge in is. Dese eenicheyt is in *G*od, daer wij creatuerlijc ⟨uut gevloten⟩[9] zijn ende weselic in eenre godformicheyt in-blijvende zijn.

Die ander eenicheyt is ooc in ons ende is in dye overste crachten, dye daer geëenicht ende eenvuldelijc vlieten uut die eerste eenicheyt, daer si ⟨uut vloeyen⟩[10] ende weselijc in hanghen als in haren oorspronc. *E*nde hier-uut coemt alle macht ende godlijcke werckinge.

Die eerste eenicheyt is een cracht[e] der sielen, dye eenvuldich is als *G*od eenvuldich is aen zijn godlijc wesen[11], ende is te-mael godlijc, want si blijft in God na die eenvuldicheyt des wesens, ende si en heeft gheen doen met[12] dye ander

Nu werden dese drie eenichede als één rijcke ende ééne eeuwighe woninghe *overnatuerlijcke* gheciert ende beseten met sedelijcken duechden in karitaten ende met werkenden leven... (145.33-146.2).

Die derde eenicheit ende die hoochste die es boven onse verstendighe begrijp, ende doch weselijc in ons. Die wert *overnatuerlijcke* van ons beseten alse wij in alle onsen doechdelijcken werken gods lof ende sine eere meynen, ende in hem rusten boven meyninghe ende boven ons selven ende boven alle dinc. Dit es die eenicheit, daer wij creatuerlijcker wijs ute ghevloten sijn, ende weselijc in bleven sijn, ende overmids karitate minlijcke weder toekeerende sijn. Dit sijn die duechde, die dese drie eenicheiden cieren in werkenden leven (146.16-25).

Eene andere eninghe ochte eenicheit es oec in ons *van natuere*, dat es eenicheit der overster crachten, daer si hare natuerlijcke oerspronghe nemen werkelijckerwijse: in eenicheit dies gheests ochte der ghedachten. Dit es die selve eenicheit die in gode hanghet, maer men neemse hier werkelijcke, ende daer weselijcke; nochtans es die gheest in elcke eenicheit gheheel, na alheit sire substancien.

Dese enicheit besitten wij in ons selven boven senlijcheit. Ende hier-ute comt memorie ende verstannisse ende wille, ende alle die macht gheestelijcker werke.

8 L *activi.* **9** P *uutgevloten*; L *emanavimus.* **10** P[3]; P[1] *uutvloeyen.* **11** *aen ...*: L *in divinitatis suae essentia.* **12** *si ...*: L *nihil habet commercij cum.*

c Blijkbaar heeft Schr. niet nauwkeurig de draagwijdte en diepte kunnen doorzien, resp. weergeven, van R.'s gedachte over de verhouding tussen natuur en bovennatuur (die R. in 2 afzonderlijke paragrafen behandelt), tussen de potentiële en de effectieve ervaringen ervan en tussen de 3 onderling afhankelijke *eenicheden*. Hier spreekt Schr. van de 3 *eenicheden*, terwijl R. alleen de eerste *eenicheit* bespreekt. **d** R. 6-9: vgl. hiervoor r. 10-15. **e** *een cracht der sielen*: hier in ruime zin te nemen en niet als één der 3 vermogens, die uit *die ander eenicheit* voortvloeien.

crachten; mer si geeft ooc een eenvuldige eenicheyt der sielen, welcke[n] dye ander[13] eenicheyt is[f]. Ende uut dese eenicheyt vlieten dye crachten *a*ls memorie, verstant ende wille, na werckinge der heyligher *D*rievuldicheyt, die hem selven *(f. 87r)* geeft ende vereenicht in die crachten. *E*nde hieruut coemt die derde eenicheyt.

In deser eenicheit heetmen de ziele gheest (145.7-17).

Dye derde eenicheyt is in die nederste crachten, dye in eenre eeningen te gader gehouden worden overmits dat invloeyende licht, dat daer neder-daelt van die ander[13] eenicheyt in die reden ende in dye sinlike crachten. Ende hier-uut coemt dat leven ende levendicheyt des herten ende der lichaemliker crachten ende alle die bevoelike beroerlicheyt[14] des natuerlijcken levens.

Die derde eenicheit die in ons is van *natueren*, dat is eyghendoem der lijflijcker crachten in eenicheit des herten, beghin ende oerspronc des lijflijcs levens. Dese eenicheit besit die ziele inden live ende inde levendicheit dies herten; ende hierute vloeyen alle lijflijcke werke ende die .v. sinnen. Ende hier-af heetet die ziele ziele, want si des lijfs forme es, ende den lichame animeert, dat es dat sine (= si hem) levende maect ende levende onthoudet (145.17-25).

Dese gracie vloeyt van binnen, niet van buyten. Want god es ons inwindigher dan wij ons selven sijn, ende sijn inwindich driven ochte werken in ons, natuerlijcke ochte overnatuerlijcke, es ons naerre ende innigher dan ons eyghen wercken; ende daer-omme werket god in ons van binnen uutweert, ende alle creatueren van buten inwert.

Ende aldus coemt alle ghenade ende gracie van binnen uut dye vierige[15] eenicheyt, daer wij in *G*od leven ende *G*od in ons.

Ende hier-omme comt gracie ende alle godlijcke gaven ende gods inspreken van binnen, in eenicheit ons gheests, niet van buyten inder fantasien, met senlijcken beelden (148.10-18).

13 L *secunda.* 14 *omnis sensibilis motus atque mobilitas.* 15 L *ignita illa suprema.* Waarom heet deze *eenicheyt (der overster crachten)* hier *vierich*? Vgl. r. 94. Moet men lezen: *eerste* of *overste*? R. heeft *in*; Schr. zegt *uut*.

f In deze paragraaf beschouwt Schr. opnieuw de 1[e] *eenicheit* enerzijds *weselijc (= eenvuldich)*, anderzijds (*mer*) als bron (*geeft*) van de 2[e] *(werkelijcke) eenicheit*, die op zich *eenvuldich* is, maar uitvloeit in de 3 te vernoemen *crachten*.

Drie poente, als ic vore seide, maken den mensche siende in innigher oefeninghen. Dat eerste is dat inlichten der gracien gods. Die gracie gods inder zielen es ghelijc der keersen inder lanternen ochte in eenen glasenen vate; want si verhit ende verclaert ende doerschijnt dat vat, dat es den goeden mensche (148.24-29).

Nu woont God met dat licht zijnder genaden in ons in dye hoochste eenicheit. Ghelijc een cristallen vat, daer een keerse in besloten is, doorschijnt ende verlicht alle, dye daer-by zijn, also is die godlike claerheyt ende eewige waerheyt doorlichtende ende doorvlammende den bloten gront des innichliken wesens, dat[16] alle die crachten daer-af verlicht, gevoet ende gesterct worden: dat gedacht[17] wort puer ende rustich; dat verstant wort verlicht ende eenvuldich; dye wille wort vierich ende barnende inder lieften. Aldus geeft God hem selven in dye eenicheyt der overster crachten, ende vereenicht onsen geest in hem, ende doet dien wonen in godlijcker[18] vrijheyt ende in rijcheyt der charitaten.

Nu vloeyt God met een milde[19] genade neder inde derde eenicheyt der crachten[20], ende doorlicht die reden, dat si alle die ander crachten ende bewegelicheyt[21] wijsselic regeert ende verlichtse ende leertse, datse[g] die vermaninge ende dat inspreken Gods sal volgen. Het reynicht die begheerte ende trectse tot dat licht te volgen; het neder-buycht den toorne onder dye beweginge ende straffinge Gods; het purgeert ende vrijt die consciëntie; het heft op dye minne, hope ende blijschap totten eewigen dingen, ende recht op anxt, droefheyt, haet ende schaemte neerstich toe-sien[22] tegen alle quaet; het maect dat herte vrolijc ende inwendich tot allen godlijcken dienste, ende *(f. 87v)* maect den mensche sedelijck[23] in alle zijnre wandelinge[h].

Och, wat salicheyt is hier al in gelegen, dat God inder sielen aldus[24] woont! Ende die dit weten ende oeffenen, dye vinden daer-in alle goet ende eewich leven. Mer ⟨wie zal de vleselijk levende mensen ervan kunnen overtuigen, dat een zo onzichtbaar goed in hem aanwezig is? Want⟩[25] dit en willen dye menschen nyet geloven, dat so onsienliken goet in hem is. Daer-om blijven si hangen op dye sienlike dingen

16 L *in tantum ut*: zodat. 17 L *memoria*. 18 L *deifica*. 19 L *larga et copiosa*. 20 L *(virium) inferiorum*. 21 L *affectiones*. 22 *neerstich* ...: L *ad viriliter ... resistendum*. 23 L *compositum*. 24 L *per gratiam suam* add. 25 *dit* ...: L *quis persuadere poterit hominibus carnalibus intra ipsos esse tam invisibile bonum? Hi quia* ... add. Weglating wegens 'ogensprong'?

g Versta: *zo dat ze*. h De hier genoemde krachten of affecties zullen in de volgende hstt. besproken worden.

van buten, ende worden als peerden ende muylen, daer geen verstant in en is[i]. Dat moet *God* geclaecht zijn, dat si dit costelike pont inder aerden graven[j], daer si veel vruchten ende overwinninge[25] in mochten doen, dat hem noch so swaerlijck geëyschet sal worden.

26 L *lucrum*. De gedachte van *overwinninge* = zege past niet in het verband, wel die van *winninge* = *lucrum* (zie Verwijs s.v. *overwinninghe/winninghe*), met de klemtoon op *óver*: nl. een abnormale winst of aanbreng wegens bijkomende redenen: dus: *overvloedige vruchten*: woekerwinst (hier in gunstige zin).

i Vgl. Ps. 31.8b. Zie A c. 22, r. 20-27. j Vgl. Mt. 25.24-29. — Het bevreemdt hoe gebrekkig Schr. de inhoud en tekst van haar ontlening aan Ruusbroec maar heeft kunnen weergeven.

VAN DYE VERCIERINGHE DESER DRIE DEELEN. ¶ CAPITTEL .VJ.

Aldus zijn dese drie eenicheden in dye drie deelen des menschen, daer die drie levenen volmaect in worden door onsen Here Jesum Christum. Nu moeten dese drie leven⟨en⟩ elc haer vercieringe hebben in[2] haer oeffeninge[a].

Dat eerste leven ende dye hoochste eenicheyt is een stadich eenvuldich inkeren[3], daer hem dat eenvuldige wesen der sielen altijt ⟨in sinct⟩[4] ende neyget in die godlike enicheyt, daer het vrij ende onvermiddelt blijft, ende van dat opperste goet ombevangen ende verciert wort, ende gevesticht in eender onbewegeliker eewiger rusten, daert vrij ende onberuert blijft van hem selven ende van allen nedersten dingen, ende wort met dat wesen alder duechden[5] begaeft, datwelc God selver is[b]. Hier eyst God die siele met alle haren crachten, ende roeptse in sinen godliken afgront[c], dat doch in haer is; ende met eenen snellen bewegen so vergadert hy alle dye crachten ende sinnen, ende bevancse[6] inden bant der minnen, ende trectse aen hem, ende doorlichtse.

Ende hier-uut coemt dye ander oeffeninge, ende is dat inwercken[7] Gods[d], daer die heylighe Drievuldicheyt werct in die drie overste crachten, ende versubtijlt[8] alle des menscen oeffeninge, ende ingeest hem in dusent manieren ende oeffeningen, dat *(f. 88r)* is: in kennisse Gods ende zijns selfs, ende overformtse heel in hem, ende doetse overmits ghelove, hope ende minne in hem wonen[e].

Hier-uut coemt dye derde oeffeninge inde nederste eenicheyt ende is een invloet ende een stadich uutdrijven ende iagen[f], om den naecten gecruysten Jesum na te volgen[g] in alder verduldiger lijdtsaemheyt, in ootmoedicheyt, gehoorsaemheyt ende gelatenheyt ende ⟨in wercken⟩[9] alder duechden. Ende dit fonderet den mensche in een afgrondich sterven zijns selfs ende alder creaturen.

Ende hier seyt Christus: 'Gaet met mi uut ende salichliken weder in, na wijsen als ic u voor-gegaen heb'. Ende aldus wort dye mensce Gods instrument, verciert met alle duechden, ende wort met alle crachten onderworpen den almogenden[10], wijsen, soeten, eerwerdigen God ende alle creaturen om zijnder liefden wil. Ende hier-door wort hi ingeleyt ende gevesticht in dat overweselike godlike leven, ende in dat geestelijcke voortgaende leven, ende in dat stervende werckende leven[h].

1 Getuigen: P II.6, f. 87v-88r; L 1.6, f. 28v-29v. 2 L *suumque ... exercitium.* Las L *in* als *en*? 3 L *immersio.* 4 L *sese ... immergit*; P insinct. 5 *dat ...*: L *ipsum esse virtutum omnium.* 6 L *constringit.* 7 L *inactio.* 8 L *subtiliat.* 9 L *exercitio*; P *inwercken.* 10 *wort ...*: L *subijcitque* (!) *seipsum cum omnibus viribus suis omnipotenti.*

a Het lijkt alsof Schr., na de beschouwing der 3 eenicheden in statische zin in c. 5, waarbij zij vooral R. 144.24-145.30 (in der natueren) gebruikte, nu de *vercieringe*, d.i. actuering, der *eenicheden* beschrijft, aanleunende bij R. 145.33 e.v. (overnatuerlijcke). Toch gaat Schr. haar eigen weg (in afdalende lijn) en haalt slechts enkele zinnetjes uit R. aan. b Terwijl de deugden in de lagere *eenicheden* op zich beoefend worden, wordt in de hoochste eenicheyt *dat wesen alder duechden*, in de kracht van Gods wesen, ervaren. c Uitgedrukt vanuit Ps. 41.8: abyssus abyssum *invocat*: in-vocare, in-roepen. d Goede beschrijving van Gods *inwercken* (inactio), in de 2e *eenicheyt*. e Ruusbroec, I.146.14: *overmits gelove, hope ende minne.* f Ruusbroec, I.148.8: *een inwendich driven ochte jaghen des heylichs gheests.* g Ruusbroec, I.146.8: *ende dat cruce te draghene met cristo.* h R. 20-24: opgang vanuit de 1e eenicheyt naar de 3e.

Ende dit wort meer vercregen met eenen eenvuldigen inkeer dan met hogen aenschouwen, ende eer met minlike toegeesten dan met groten oeffeningen, ende meer met bidden[11] dan met groten arbeyt van buten. Hier-om so salmen vóór alle dinc waer-nemen den weseliken inkeer ende dat minlicke toegeesten, met stadigen bidden[i]. Want alle goet ende dat invloeyen *G*ods dat coemt van binnen[12] want *G*od is in ons ende is ons naerder dan wi ons selven zijn, ende zijn inwercken is ons naerder dan ons selfs wercken, dye wij wercken[j].

11 L *devota oratione.* 12 *dat ...*: L *abintus venit a domino deo qui intra nos est.*

i De r. 31-33 zijn parallel met de voorlaatste zin van *Hortulus devotionis*, Keulen, 1541, f. 88r: *(quam nunc facile obtinebis, si volueris). Et hoc fiet assidua oratione citius, quam curiosa lectione; & humili mortificatione & abstractione, quam gravi labore. Nec non amorosa aspiratione quam alta contemplatione.* Wat is hier voorbeeld? — Vgl. OGE, 3, 1928, 367 (t.o.v. Eschius); 4, 1929, 63-65 (t.o.v. Lanspergius); 6, 1932, 200 (t.o.v. Herp). j R. 35-37: *Want god es ons inwindigher dan wij ons selven sijn ende sijn ... werken in ons ... es ons naerre ende innigher dan ons eyghen wercken ...* (Ruusbroec, 148.11-14). — Dit korte hst. is in feite een (ongewilde) samenvatting van de leer der Schr. over haar spiritualiteit: om de inhoud van deze samenvatting te begrijpen en te doorzien moet men deze laten belichten door haar vele 'herformuleringen'. — De gedachte zelf is augustiniaans.

P II 7, f. 88r[1] HOE WI DIE SONDEN UUT-TRECKEN SULLEN ENDE DUECHDEN PLANTEN. ¶ CAPITTEL .VII.

Mer, sullen wi hier-toe comen, dat wi aldus in duechden overgeset worden[2], dat is: in Christum, die selver die duechde[3,a] is, so moeten wi onse consciëncie suveren, ende die gebreken uut-trecken, ende ondersoecken alle die crachten ende affectiën ende ons .v. sinnen, inwendich ende uutwendich, daer dye wortelen der sonden also diep onder verborgen liggen.

(f. 88v) Ende als si[4] dan gesuyvert ende gereynicht is in dat bat des lijdens ons Heren, so moet men daer-na nerstich zijn, om die duechden daer weder in te planten. Want, al waert dat een mensche geen sonde en had, ende en arbeyden hy nyet nae duechden, hi soude ter-stont in allen sonden vallen. Ende daer-om so salmen neerstich zijn, om dye duechden te vercrijgen ende mede gewapent te zijn tegen alle sonden, nyet alleen daer wij in gevallen zijn, mer daer wij ooc in vallen mochten[b].

Nu ten eersten moeten wij gewapent zijn met warachtich gelove, vastelijcken in God te geloven ende al datmen schuldich is te gheloven. Want dye eerste sonde, dye ons eerste ouders deden, dat was twijfelachticheyt des geloofs[c]. Ende daer-om so sullen wij in ons drucken die .xij. articulen des heylichs christen geloofs voor[5] alle dwalinge ende ongelove, ende geloven vastelijc alle dat die gemeyn[6] heylich christen kerck gelooft.

Daer-na so sullen wij dye .x. geboden Gods in ons dragen, op-dat wij Gode niet weder ongehoorsaem en zijn;
ende tegen dye .vij. dootsonden[d] dye .vij. gaven des Heylichs Geests;
ende tegen dye .vi. sonden inden Heylighen Geest dye .vij. sacramenten;
ende tegen die .ix. vreemde sonden dye .viij. salicheden;
ende dye .vij. wercken der barmherticheyt ende de .xij. vruchten des Heylichs Geests tegen alle sonden.

Ende dan sal een mensche daer-na staen, dat hi medeformich worde den beelde Christi[e].

Mer, sal hi hier-toe comen connen, so moet hy eerste wat kennisse van God hebben en hoe dat God in ons is. Ende hier-uut coemt kennisse ons selfs.

Ende daer-na moet hi zijn geestelike a.b.[7,f] te recht leeren ende connen[g], dat is: hi moet kennen alle zijn crachten ende affectiën, ende zijn consciëncie, ende zijn .v.

1 Getuigen: P II.7, f. 88r-89r; L 1.7, f. 29r-30r. - 2 *in...*: L *in ipsas quodammodo virtutes transformemur*. *Oversetten* = in een andere toestand brengen; vgl. Verwijs s.v. Trans. 3). 3 L *virtus*. 4 L *conscientia nostra*. 5 L *contra*. 6 L *catholica*. 7 L *alphabetum*.

a *in duechden...*: blijkbaar een equivalent van *dat wesen alder duechden...*: zie A c. 6 r. 10 en n. *b*. **b** R. 3-14: het motief van de ziel als hof, paradijs, akker, enz. splitst zich in: *die gebreken uuttrecken* (*uitroeien*: negatief!) en *die duechden inplanten* (*vercrijgen*: positief!). **c** Versta: *onzekerheid en onstandvastigheid in zijn geloofshouding*: vgl. A c. 3 r. 50 en n. *r*. **d** Versta: *hoofdzonden*. **e** In r. 16-29 somt Schr. een aantal vereisten op, die evenwel elders behandeld zullen worden. In feite staan ze meestal vermeld in de titel van dit I[e] deel. **f** R. 32-39: zoals wij zeggen: *zijn abc*: de elementaire kennis op geestelijk gebied, enz. **g** *connen*: betekent naast *kunnen* ook *kennen*; vgl. Verwijs s.v. *connen*, kol. 1797.

sinnen, inwendich ende uutwendich, dye te samen .xxiiij. letteren maken, daermen alle geestelijcke ende godlijcke dingen mede verstaet. Ende dese letteren dye moet men kennen ende weten, waer si inden mensche zijn, ende waer- *(f. 89r)* toe dat si gemaect zijn, ende waer-in dat si gevallen zijn, ende waer-in dat si weder-gemaect werden, ende waer-in dat si staende blijven[h].

Die schole, daermen dese geestelike A.B.[7] sal leeren, dat is inden gront der sielen[8], daer die hemelsche meester, die ewige wijsheit, in onser inwendicheit woont, daer alle doctuers in schole gaen, die van die ewige wijsheit geleert werden. *W*ant anders en mogen si geen godlicke doctuers werden, si en moeten vanden *G*eest *G*ods geleert zijn[i]. In dese schole leertmen die rechte const, *G*od te dyenen ende inden geest ende inder waerheit hem te aenbeden[j]. Ende hier-in wort alle dage nieuwe const ende inwendicheit[9] geleert. *A*l leefdemen dusent iaer, hier soudemen al⟨tijt⟩[10] nieuwe waerheit ontfangen. Hierom sullen wi lange begeeren te leven, op-dat wi ons selven te recht leren sterven, ende te gronde leren kennen, hoe wi na godliker waerheyt[11] behoren te leven, ende so souden wi varen van monde[12] ten eewigen leven. Maer, ist dat wi dit nu niet en leren, so moeten wi so lange in dat vegevier bernen, tot wi dat te gronde bekennen[k].

8 *dat...*: L *ipse est animae fundus.* **9** L *internae scientiae.* **10** L *semper*; daarom verbeteren wij *al* tot *altijt.* **11** L *iuxta divinae veritatis exigentiam.* **12** L *absque medio de vita praesenti.*

h In r. 28-38 schetst Schr. een voorafgaandelijk (eerste) programma van uiteenzettingen, die de volgende hstt. brengen: c. 8-17. In feite wordt het *a.b.c.*, d.i. de *rechte conste*, hier eerst vernoemd in r. 39-41, zoals zij verder geëxpliciteerd zal worden in A c. 36-41 r. ??-??. **i** R. 47 en 48: het motief van *schole-meester, doctor, abc.*, enz. kan men traditioneel noemen (vgl. *Het Cancelliersboec* [ug. A. KESSEN, Leiden, 1932] p. 142-6). Schr. individualiseert dit door de *schole* formeel in *den gront der sielen te localiseren*, met alles wat zij daarbij insluit. **j** Vgl. Jo. 4.22-23: sleutelwoord voor Schr. Zie exegetische verklaring bij O. BETZ, *„To Worship God in Spirit and in Truth": Reflections on John 4.20-26*, in *Jesus. Der Messias Israels*, Tübingen, 1987, 420-438; algemene beleving bij J. DE LA POTTERIE, s.j. & S. LYONNET, s.j., *La vie selon l'Esprit. Condition du chrétien*, Parijs, 1965. Schr. noemt dit inzicht dan ook *die rechte const*, die zij eveneens het abc. van haar leer noemt; zie hiervoor r. 30-34 en n. *h*, en A c. 39 r. 34-52, waar de quintessens ervan verduidelijkt wordt, enz. **k** Typisch argument om lang begeren te leven! — Tegenover het *varen van monde ten eewigen leven* (nl. onmiddellijk overgaan tot de hemelse godsschouwing bij het uitblazen van de laatste adem, na een volmaakt geestesleven) staat het *lange in het vegevier bernen* als een dreigargument tegen onvolmaakte dienst Gods.

P II 8, f. 89r[1] ⟨HIER BEGHYNT EEN INWENDIGE OEFFENINGE WOE WI GOD ENDE ONS SELVEN MOEGEN LEREN KENNEN, ENDE ALTOES IN GODE WYCKEN⟩[2]. ¶ CAPITTEL .VIIJ.

Om nu wat kennisse te hebben van God, als[a] wij schuldich zijn, so sullen wi weten, dat God is een eenvuldich wesen, ende heeft hem verenicht[3] in dat wesen onser sielen, ende is drievuldich aen personen, ende hevet hem verenicht in die drie[4] overste crachten, ende heeft ons gemaect na sinen beelde ende gelikenisse[c].

Na dat eenvuldige wesen onser sielen so hebben wi dat beelde Gods in ons; ende na die drie overste crachten, die daer vlieten ende haren oorspronc hebben uuten eenvuldigen beelde, so hebben wi die gelikenisse Gods in ons.

Na zijn eenvuldicheyt so rust hi in ons, ende dat door verdienste zijnre heiliger Menscheyt; ende na onse werckinge ende nerstige toevoeginge, dat wi ons tot God keeren[5], daer-na werct hy in ons *(f. 89v)*[6] die gelijcheyt zijnre Godheyt ende Mensceit, ende maect ons van graciën dat wi niet en zijn van natueren[d], op-dat[e] wi hem na mogen volgen van binnen ende van buyten, als hi ons voorgegaen heeft. Ende daer-in heeft God zijn vruechde met ons, dat wij hem gelijc werden; ende het is onse volcomen salicheit, dat wi also in Christo Jesu[7] overgheformt werden ende[8] bliven.

1 Getuigen: P II 8, f. 89r-v; L 1.8, f. 30r-v. 2 *Hier...wycken*: allereerste rubriek in H, dat niets van dit hoofdstuk zelf bewaart; L *Qualiter in nobisipsis Deum agnoscere debeamus*; P *Hoe wi god ende ons selven leeren kennen.* 3 *ende...*: L *(essentiam) quae seipsam univit.* 4 L om. 5 *dat...*: L *atque convertimus ad Deum.* 6 L *perfectius* add. 7 L om. 8 L *in ipso* add.

a Versta: *zoals*. — De vorige hoofdstukken hebben de mens in zijn verhouding tot God hoofdzakelijk gezien vanuit het heilshistorisch standpunt: schepping, verval, herstel. Nu ontwikkelt Schr. onze 'kennisse van God' i.v.m. onze mogelijke vereniging, resp. eenwording met God. Aldus ontvouwt zij nu eer de onderbouw van haar eigen spiritualiteit. b R. 4-9: kernachtige verklaring van Gen. 1.26. Vgl. vorig c. 3. c R. 7-9: verklaring van Gods *rusten (weselike vereeninge)* en *werken* naar zijn Godheid en Mensheid en volgens ons weselic ervaren en werken. d Constante leer vanaf de Griekse kerkvaders. e Versta: *naarmate*; L *quatenus*.

H, f. 1r[1] ⟨EEN SIMPEL BEKENNEN DER HEYLIGER *D*RIEVULDICHEYT⟩[2,a]. ¶ CAPITTEL .IX.

Item wi geloven datter sijn drie personen inder *G*odheyt, *d*at is: die *V*ader, die *S*oen ende die *H*eilighe *G*eest. Ende dese drye sijn één onverscheyden waerachtich *G*od, hebbende in hem beslaten moegentheyt, wijsheyt, guetheyt. ⟨Ende dit zijn drie⟩[3] onsyenlicke[b] crachten, ⟨oftmen also seggen mach⟩[4] *a*ls moegentheyt, mit welcker hi alle dinck vermocht, wysheyt, mit welcker hi alle dinck ordinierden ende voersach, *e*nde[5] mynne, die hem daer-toe bewegeden, dat hi alle dingen schyeppe[c]. ⟨'Laet ons maken⟩[6], sprack *G*od, den mensche nae onsen beelde ende nae onser gelickenisse'[d].

Nu verstaet: gelick dat inder *G*odheyt sijn drie personen, mer één *G*od, *a*lsoe sijn inder zielen drie crachten ende énen geest. Die geest ⟨der sielen⟩[7] is een bloet sympel wesen, dat ewelick wesen sal. Ende God hevet hem in dat wesen verenyget, ende wercket in die memorie, in *(f. 1v)* dat verstant ende inden wille. Want hiermede hevet die ziele die gelickenisse[8] der heiligher *D*rievoldicheyt.

Ende gelick dat dese crachten niet en werken die een sonder die ander, alsoe en werckt die heilighe *D*rievoldicheyt niet ⟨uutwendich in één persoon⟩[9] sonder den anderen. Want die moegentheyt des *V*aders en werckt niet sonder die wijsheyt des *S*oens ende sonder die guetheyt oers *G*eestes, *a*lsoe en kan die memorie niet dencken, het en sy dat oer dat verstant dat indruct; ende dat verstant en kan gheen dinck verstaen of bekennen, het en sy dattet die memorie yerst averdenct ende dan dat verstant dat bekent. Aldus voertgaet[10] die *S*oen uutten *V*ader.

Ende naden datmen die dingen gedenct ende verstaende bekent nutte te wesen, daer-nae werden sy gemynt; ende daer-nae datmen sy wil, daer-nae mynt men ende begeert men[11] se. Aldus en moegen memorie, verstant ende wille die een niet wesen of yet doen sonder den anderen[e]. Ende des-gelicks soe en werckt die *h*eilighe *D*rievoldicheyt niet ⟨uutwendich in één persoen⟩[12] sonder den anderen. Die *V*ader brenget voert[13] sijnen *S*oen ende bekent daer-doer hem selven te gronde, ende hierom moet hi hem selven mynnen ende laven[14]. *E*nde dat is hi alleen mechtich[f].

1 Getuigen: H, f. 1r-v; P II.9, f. 89v-90r; L 1.9, f. 30v-31v. 2 *Een...*: PL (*cognitio vel confessio*). 3 *Ende...*: PL; H *Doer dese.* 4 *oftmen...*: PL add. 5 P *die* add. 6 PL; H *Mer* add. 7 *der...*: PL add. 8 H *gods* add. en geschrapt. 9 HL add. 10 L *generatur*; *voortgaet* vertaalt *pro-cedit* (onscheidbaar ww.). 11 P om. 12 *uutwendich...*: L; P *in een persoen*. Vgl. r. 5 e.v. 13 P *voor*. 14 P *loven*.

a In feite vervolg van A c. 8. b Versta: *onzichtbaar*. Vgl. A c. 1 en n. 11, 12. c Vgl. A c. 1 r. 27-32 en n. *h*. d Vgl. Gen. 1.26a. De beschouwing der Drievuldigheid r. 2-9 dient ter verduidelijking van 's mensen drieëne geest op zich en tegenover God, r. 10-28. e R. 12-25, die de onderlinge verhouding tussen de 3 vermogens verklaren, vormen als 't ware de éne voorzin, terwijl r. 25-28 de éne nazin uitmaken. f Schr. stelt hier (zoals ook hiervoor) Gods *opera ad extra* tegenover zijn *emanationes ad intra*. God alleen is in staat zich volwaardig te beminnen (veel gebruikt motief).

P II 10, f. 90r[1] HIER-NA VOLGHEN DYE CRACHTEN DER SIELEN, ENDE WAT HAER WERCKELICHEYT[2] IS. ¶ CAPITTEL .X.

Al ist dat die siel een onsienlike[a] wesen is, die geen stede en beslaet na uutwendiger wijsen, nochtans heeftse haer sonderlinghe stede[b], werckinghe ende beruerinqhe[3] inden menschen.

Na haer eenvuldighe wesen so blijft ende hangtse in *G*od, daer si na ghebeelt is. Uut welcken beelt vloeyt die ghelickenisse der *h*eyligher *D*rievuldicheyt, dat ⟨zijn⟩[4]: die drie overste crachten, *w*aer-mede dat si *G*od bekent ende mindt, als *m*emorie, *v*erstant, *w*ille. Dese drie zijn dat overste deel der sielen, ende zijn in dat hooft des menscen, om altijt dat overste goet aen te hanghen ende met hem verenicht te zijn. Ende hier heet dye siele een geest, om-dat si altijt metten *G*eest *G*ods verenicht souden wesen[5-c].

Dit zijn[6] die nederste crachten der sielen[d], door welck si *G*od mach behaghen oft mishaghen, ende waer-op wi moeten waken ende bidden, dat wij nyet vallen in becoringhe: *d*ie begeerlijcke cracht is onder die memorie; *d*ie redelike cracht is onder dat verstant; *d*ye toornlijcke cracht onder den wille.

Noch heeft[7] die siele seven affectiën oft bewegelicheden als *h*ope, liefde ende blijscap onder die begeerlike cracht; *(f. 90v) c*onsciëncie ende scaempt onder die redelicke cracht; *a*nxt ende *h*aet ende *d*roefheyt onder die toornlike cracht.

Dese voorseide drie nederste crachten met den .vij. affectiën ende bewegelicheden zijn int herte; ende die consciëncie is hier int middel ende si ontfangt altijt dat invloeyende licht, daer die reden mede bescenen is, waer-mede si alle haer nederste crachten corrigiert. Ende hier heet si een siel, om-dat si den lichaem dat leven gevet ende dat regiert na alle redeliken ordinanciën ende sedeliken duechden[f].

Ende daer-na dat die overste crachten in *G*od bewaert werden ende met hem verenicht bliven, daer-na werden die nederste crachten, daer si een siel heet, met graciën ende rijcheden begift. Want *G*od eenvuldelic woont in dat eenvuldighe wesen der sielen, soo vloeyt hi altijt met een milde genade in die crachten der sielen

1 Getuigen: P II.10, f. 90r-91r; L 1.10, f. 31r-32v. 2 L *operatione*. 3 L *motu*. 4 P[3]L; P[1] *si*. 5 *om dat...*: L *ut...adhaereant et uniantur*; *souden* = *zoude*. 6 *Dit...*: L *Iam vero sequuntur*, nl. de opsomming op het einde van de paragraaf. 7 *Noch...*: L *Praeter has supradictas vires insunt*.

a Vgl. A c. 9, r. 5 en n. *b*. b Betreft het probleem van de 'localisatie' van de ziel en haar 'vermogens'. Schr. hecht veel waarde aan de *stede* van onze *crachten*. c R. 13 e.v. beschouwen 's mensen geest allereerst als *(hoochste) eenicheit (weselike)*, vervolgens als *werckelijcke eenicheit*, waaruit de 3 hogere vermogens vloeien. Schr. herneemt hier de termen uit Ruusbroec's verklaring terzake: zie ons citaat bij A c. 5. L vertaalt *geest* wel met *spiritus* (zie ook verder, wat de aanleiding daartoe was), waar de tijdgenoten *animus* gebruiken. Vanaf r. 13 gaat het over de *nederste crachten*, die tot de 3e eenicheit behoren, waar de *siele* dan ook *siele* genoemd wordt (zie r. 22-24: te vergelijken met de aangehaalde Ruusbroec-tekst). Schr. spreekt van de *nederste crachten* zonder het tussenbegrip te expliciteren. d De *ghelickenisse* is enerzijds die 3 overste crachten, anderzijds *die nederste crachten*, met hun *overnatuerlijcke vercieringhe*. Dit gebeurt in de tegenstelling tussen Gods *rust* (in het wesen) en Gods *werc* (pregnante explicitatie) in de *siele*: volgens een merkwaardig parallellisme tussen de goddelijke personen en 's mensen *crachten* en *affectiën*. e Vgl. Mt. 26.41. f R. 22-24: vgl. A c. 5 r. 49-55 en de corresponderende tekst van Ruusbroec (vgl. n. *n* aldaar).

ende werct daer-in na zijn *D*rievuldicheyt: *d*ie *V*ader in die memorie ende maectse rustich ende eenvuldich, ende trect die begeerte, ende doet die hope, minne ende blischap alleen tot hem ⟨oprechten⟩[8]; *d*ie *S*one *G*ods, die ewige waerheyt, die daer woont in dat verstant, die maect dat verstant puer ende simpel, om met een rein gesichte *G*od te aensien, ende inlicht[9] ende leert die reden, ende suyvert ende reinicht dye consciëncie ende corrigiert ende straft[10] al dat nederste; *d*ye *H*eylige *G*eest, die honichvloeyende rivier, die daer woont inden wille, die verenicht die wille inden bant der minnen[g], ende sterct die toorne tot allen duechden, ende instortse met godliker vreesen[h], om altijt te hebben een haet ende afkeer tegen dat quade, ende doet haer bedroeven ende scamen van dat verleden quaet, ende ombevanget den mensce met genaden, ende regiert al zijn wercken. Aldus wort een ingekeert mensce van *G*od gewrocht[i].

Daerom salmen desen gront altijt waernemen[j] ende wesen ingekeert in die tegenwoordicheit *G*ods, met een vast gelove, dat *G*od altijt in *(f. 91r)* dat binnenste der sielen is, ende aensien hoe wij na hem gebeelt zijn, *e*nde wat die crachten der sielen zijn, ende hoe si behoren te wesen, ende waer-in dat wijse misbruyct hebben ende met so veel ontallike gebreken verladen, ende doorsien ende mercken onsen gront, waer die gebreken uut comen, ende waer die wortelen in ons verborgen zijn, op-dat wijse daer-uut mochten trecken, *e*nde alle oeffeninge der duechden weder in-planten, *o*p-dat die consciëncie gevrijt mocht werden, ende so mochten[11] comen tot warachtiger bekenninge onser gebreken, ende wesen nerstich om die oprechtinge ende wedermakinge onser crachten, die wi verdorven ende gebroken hebben[k].

Ende dat overmidts Christum Jesum, die ons wedermakinge[12] is ende overmidts welcken si staende moghen bliven. *E*nde so wortmen te recht gefundeert[l], datmen alle oeffeninge der duechden vanden leven ende lijden ons Heren daer-op mach tymmeren nader hoochster volcomenheit.

Mer, is men hier-in onwetende ende versuymtmen desen gront, so en can men tot geen voortganc comen, noch in geen oeffeninge der duechden staende bliven. Daer-om moet een yegelic nerstich zijn om den acker des herten te bouwen[m], ende aenmercken waer-uut hi gedreven wort, ende oft *G*od ooc si die principael meininghe ende dat waerom al zijnre wercken.

8 P³ = *zich oprichten naar*; P² *oprecht*; L *facit...esse erecta*. Vgl. Verwijs s.v. *oprecht* bnw. 1: *opgericht*. Toch is de uitdrukking *doet...oprecht* hard. 9 L *illuminat*. 10 L *reprehendit*. 11 *ende...*: nog afhankelijk van *opdat wijse*. 12 L *reformatio*; zie vorige zin.

g Vgl. Os. 11.4. h Versta: *hij stort in haar de vreze Gods* of *hij overstort ze met...* i *ghewrocht: werken* als *bewerken*; zie Verwijs s.v., Trans. 6-7. j De hele context is een klare omschrijving van *desen gront waernemen*. Vgl. A.M. Haas, *Nim din selbes war. Studien zur Lehre von der Selbsterkenntnis bei M. Eckhart, J. Tauler und H. Seuse*, Freiburg, 1971, speciaal p. 90 e.v., waar verwezen wordt naar de bijbeltekst: *Attende tibi, ne forte fiat in corde tuo sermo occultus iniquitas*. Aldus een in de ascetische literatuur meer voorkomende Latijnse vertaling van Deut. 15.9. N.B. In de vulgaattekst lezen wij evenwel: *Cave ne forte subrepat tibi impia cogitatio*, wat misleidend kan zijn. Wij wijzen nog naar het commentaar van *S. Ephrem*, Syrus, van: *Attende tibi*: zie *Sancti Ephraem Syri, ... Opera omnia*, ed. Ger. Vossius, Keulen, 1603², II, 308-331; 332-333. Schr. heeft meermalen deze terminologie naar Tauler gebruikt. k R. 45-50: negatieve en positieve kant van het *waernemen*. l Wel te begrijpen vanuit 1 Cor. 8.10-12. m Vgl. A c. 7, r. 3-14 en n. *b*. n *waeruut...*: versta: *door welke intentie hij (de mens) bewogen wordt*.

H. f. 2r[1] ⟨[2]*HOE GOD INDER SIELEN IS ENDE HOE DIE SONDEN GOD BEHINDEREN DAT HY INDER SIELEN NIET SCHIJNEN NOCH WERCKEN EN MACH.*⟩[3] ¶ CAPITTEL[4] .XI.

God is in ons ende in allen menschen als die sonne is inden hemel. Want elcke guet[5] mensche is een hemel der heiligher *D*rievuldicheyt, daer *G*od hem selven in gehemelt[6] hevet[a], die daer[7] is die godlicke sonne der rechtveerdicheyt[b] ende nederschijnt mit dat lycht sijnre genaden, gelick die radiën der sonnen[8], in die redelicke ziele, ende purgiert ende verlycht[9] oer consciëncie, ende maect dat herte vuerich ende vruchtbaer; ende van die radiën wort die ziele gespijst ende geleert.

Ende gelick dat die ⟨uutwendige⟩[10] sonne niet altoes[11] en schijnt, mer sij wort belet[12], ⟨ende dat overmids vierderhande saecken:

*d*ie eerste alst reghent,
*d*ie ander alst nevelt,
*d*ie derde alst dondert,
*d*ie vierde als⟨t⟩ nacht is,⟩[13]

*n*ochtants is die sonne[14] even claer, mer sij en schijnt ⟨met hoer radiën⟩[15] niet inder eerden, *a*lsoe is dat[16] oec mit die godlicke sonne der rechtverdicheyt, die daer oer woenynge hevet inden geest, ⟨als in die drie overste crachten, die hi ⟨altijt⟩[17] verclaert ende verlicht heeft, ende altijt al even claer in hem selven is, *m*er overmids vierdehande saecken so en can dat licht ende die radiën inder sielen niet schijnen⟩[18].

Ten eersten als[19] hoer die begeerlijke cracht uutkeert na sinlike genuechten ende ⟨begeerten⟩[20] ende ghebruyct der sinlicker lust[21], so reghentet in die siele.

Ende als die redelijcke cracht sorchfoudich[22] is voor veel uutwendige dingen, so neveltet in die siele.

Ende als die toornige cracht moeielic[c] oft verstoort is[23], so donderdet in die siele.

Ende alsmen dit[24] en beclaecht[d] noch leetwesen en heeft, so wordet nacht inder sielen.

1 Getuigen: H, f. 2r-3v; P II.11, f. 92r-94r; L 1.11, f. 32v-34v; p, c. 1: hiermee begint de *bloemlezing* van p. **2** *Dat eerste Capittel* p add. (= eerste tekst in p). **3** *Hoe...*: p; HPL *Woe god in ons is.* **4** *Dat*: P add. **5** L *iustus*; P om. **6** *in...*: P[1] *inhemelt*; L *celavit.* **7** *die...*: p *ende hi.* **8** *genaden...*: p *radien.* **9** *purgiert...*: p *v.e.p.* trp. **10** p add.; L *materialis* add. (ook verder). **11** *niet...*: p *a.n.* trp. **12** *mer...*: p om. **13** *ende...*: p; HPL *vermits regen, nevel, donre ende duyster nacht.* **14** *is...*: p *blijftsi.* **15** *met...*: p add. **16** *is...*: HP; P *ist*; p *is.* **17** L add. **18** *als in...*: L *Qui similiter licet in seipso eandem semper claritatem habeat: nostris attamen peccatis et defectibus impeditus, lumen gratiae suae, radiosque suos, in animam dirigere non potest.* **19** *Ten...*: L *Quando enim.* **20** L *voluptates*; p *begeert.* **21** L *eisque frui consentit.* **22** L *distenditur.* **23** *moeielic...*: L *turbatur.* **24** L *haec aliaque peccata.*

a *hemel-hemelen*: deze woorden, die verband houden met *bedekken, verbergen, overkoppelen*, hebben een rijke inhoudsgeschiedenis; zie Verwijs s.v. In de geestelijke wereld gaat het niet zozeer om wat verbergt, dan wel om wat zich verbergt of feitelijk zich aanwezig stelt of aanwezig is, m.n. *God.* En God is aanwezig, niet in de kosmologisch geziene hemel (uitspansel), maar in de ziel. Schr. heeft deze idee sterk uiteengezet in haar *Tempel.* Hier zegt zij dat van 'elc guet mensche' (in staat van genade) in positieve zin. Zie evenwel r. 34-42 en n. *l.* b Vgl. Mal. 4.2: doorlopend thema in de uiteenzetting der Schr. c Versta: *last veroorzakend, onverdraagzaam.* Vgl. Verwijs s.v. *moeyelijck-heit.* d Versta: *spijt hebben over, belijden.*

Sal nu die sonne weder inder sielen schijnen, so moet si hoer sonden met eenen leetwesen bekennen, biechten ende beteren, alsmen dat ghedoen kan, *e*nde sterven hoer van alle sinlicheit[e] ende sorchfoldicheit ende moeyelicheyt[25]. So schijnt in hoer weder die sonne der rechtverdicheyt, *e*nde bekent[f] al- *(f. 11v)* le die middelen[g], die tusschen hoer ende *G*od sijn. Dionisius: 'O *H*eere, leyt mi in die uuterste duysternissen, daer ghi niet en zijt', dat is: in den afgront onser gebreken[26,h]. Ende gelijc als de sonne[27] verlicht de lucht, so datmen daer-in siet die menichfoldicheyt des stofs ende gestubbe[28], *a*lso doet oec die siel[29,i]: wanneer si vander godliker sonnen van binnen verlicht wort, so siet si ende bekent al hoer gebreken ende sondelike toeneygelicheit ende crancheyt.

Mer, als si sonde doet, so verdrijft se uut hoer dat licht zijnre lieften ende graciën[30], ende bestoppet[j] in hoer dat invloeyen *G*ods. Want sinte Augustinus seyt: 'Als de ⟨siele⟩ dootsonde doet, so scheyt[k] *G*od van der sielen mit zijnre lieften ende graciën'. Mer nochtans blijft *G*od in dat bloote wesen des geestes, daer dat beelde der heiligher *D*rievoldicheyt zijn oorspronclike wesen in heeft, *a*ls in die drie overste crachten[31,l].

Ende van dat godlic wesen schijnt altijt een licht oft radie in die siele ende maect altijt dat wroegen inder consciënciën. Ende dit licht is die sinderesis, dat in allen men- *(f. 12r)* schen[m] is. Mer na die sonden is die siele in groter blintheit ende bitterheyt, so-dat si niet en bekent oft en verstaet hoer opperste salicheyt ende heeft verdriet in hoer selven te wesen. Daer-om soect si die sinlijke dingen, die van buten zijn, ende valt van die een blintheyt op dander[32,n].

⟨Hier-om, o mijn siele, al ist dat ghy valt ende u ontgaet uut menscheliker crancheyt, so staet haestlijc weder op, ende keert u inwaert, ende bidt *G*od om ghenade ende om een recht leetwesen, ende dat hi ons doer zijn bitter lijden wil vergeven allet dat wi misdaen hebben ende schuldich zijn te lijden, hier oft namaels.

Die redelicke geest is een beelde der overster *D*rievoudicheit. Ende gelijc als *G*od is drievoudich ende één, also heeft die siele, die ééne is, d⟨r⟩ie crachten, daer

25 L *turbationem: innerlijke gestoordheid*; vgl. Verwijs s.v. 1). **26** *Dionisius...*: p add. **27** L *solis materialis*. **28** *die...*: L *atomi*. **29** L *huiusmodi munda anima*. **30** *lieften...*: L *amoris divini*. **31** *Want sinte...*: p add. **32** De r. 15 (*als in die...*)-48 (*... een blintheyt op dander*) komen alleen voor in pL, wat zonder meer merkwaardig is i.v.m. de tekstoverlevering. Zie verder n. 33.

e *sterven*: trans.: *zich versterven in*. **f** *ende bekent*: L *unde et ipsa cognoscet*: het onderwerp is te halen uit *hoer*: *zij* (anak.). **g** *middelen*: neutrale zin: *wat staat tussen 2 dingen*; negatief: *tussenschotten, hindernissen*; positief: verbindingsfactor tussen twee dingen. **h** Dionysius Areopagita? Men kent zijn 'apophatische' mystiek. **i** Versta: *zo iets gebeurt ook in de ziel*. **j** Versta: *afsluiten, tegenhouden*. Zie Verwijs s.v. Bedr. 2). **k** Augustinus? *-scheyt*: zich verwijderen van. **l** R. 37-42: een kerngedachte bij Schr. aangaande de wezenlijke aanwezigheid Gods in de ziel. Vgl. A c. 5 r. 16-30 met de corresponderende tekst van Ruusbroec, die zelf een gedachte van Thomas van Aquino overneemt. **m** R. 43-45: *synderesis*: de innerlijke stem van de natuurwet, die ook na de zonde spreekt voor het goede en tegen het kwaad: *wroeghet*. Zie AMPE, *Tempel*, 610 en n. 60. Vgl. Thomas Aq., S. th. I, 79, a.12, 13: verband tussen *synderesis* en *conscientia*. **n** R. 45-48: opmerkelijke verklaring van het zich uitstorten naar buiten (de schepselen, enz.) van de natuur: verhouding tussen: *zijn in God, in zichzelf, buiten zichzelf*. Vgl. AMPE, *Tempel*, 609-611 en nn. — Houdt de beschouwing over *blintheit* verband met *Tractatus de .x. caecitatibus*, in TAULER, *Sermones*, ug. Surius, achteraan?

si mede *G*od begrijpende is, *a*ls memorie, wille ende verstant. Overmids die memorie ontfanghet si den eewighen crachtighen *G*odt; *o*vermidts den verstandt so ontfanghet *(f. 12v)* si die wijsheit *G*ods; overmids den wil so ontfanct si die goetheyt Godes.〉[33]

Die geest[34] is dat eenvoldige blote wesen der zielen. *E*nde gelick *G*od nae sijnre *G*odheyt wort genoemt een[35] sympel wesen, dat nyemant en is bekent dan hem selven, *a*lsoe hevet die ziele in oer een godlicke cracht, 〈die de bron van alle andere krachten is〉[36], die nyemant en verstaet. Ende gelick dat *G*od niet en is by[37] al datmen hem nomen mach, alsoe is dese eenvoldige naemeloese cracht oeck *(f. 2v)* niet, want geen leerre en kan se beduyden[38,o]. Hier-mede is die ziele *G*od alre-gelicste, ende het is dat beelt *G*ods inder zielen, ende hevet in hem drie crachten als memorie, verstant ende wille. Ende mit dese drie crachten hevet die ziele in oer die gelickenisse *G*ods.

Ende die heilighe *D*rievoldicheyt, die daer is ende ewelick bliven sal een onverscheyden[39] *G*od, hevet hem verenyget[40] ende gehemelt in desen driën crachten.

*G*od die *V*ader heeft hem gehemelt mit wijsheyt ende mit guetheyt in die memorie, op-dat sij in *G*od solde[41] rusten mit gueden gedachten. Ende want[p] die ziele niet één guet gedachte gehebben[42] en kan sonder die hulpe *G*ods, soe sal sij oer in oer selven keren, seggende: 'O hemelsche *V*ader, ick bid u, helpt my vermits[43] wijsheyt dijns *S*oens 〈ende〉[44] doer sijn heilighe verdyenst ende doer[45] lyeft dijns *H*eilichs *G*eestes, want gi in mijn memorie sijt, dat ick niet en moet dencken ende[46] begeren dan 〈dat〉[47] gi en wilt'.

*G*od die *S*oen hevet hem gehemelt vermits sijn moegentheyt ende guetheyt[48] in dat verstant, op-dat die ziele *G*od daer-mede solde[49] bekennen ende beschouwen[50]. Ende want dat puer verstant[51] nu alsoe doncker is, dat die ziele oeren *G*od niet en kan geschouwen[52], soe *(f. 3r)* sal sij in-keren[53] tot die ander persoen inder *G*odheyt, seggende: 'O *S*oen *G*ods, ick bid u, gi die sijt ende bliven wilt[54] in mijn verstant, helpt my vermits cracht uwes *V*aders ende liefte uwes *H*eilichs *G*eestes, dat ick niet en moet bekennen of[55] verstaen dan dat gi en[56] wilt.

*G*od die *H*eilighe *G*eest hevet hem gehemelt inden vriën wil, *o*p-dat sij[57] *G*od solde[58] mynnen ende mit hem solde sijn verenyget in eenre lieften ende in enen wil.

33 De r. 49 (*Hier om...*)-58 (*...die goetheyt godes*) komen alleen voor in p, die hiermee c. 1 afsluit. Zie verder n. 74. 34 L *Est autem spiritus noster (in quo, ut dixi, sol iste divinus semper commoratur)...* 35 P *in.* 36 *die...*: L *quae est omnium aliarum virium centrum* add. 37 P om. 38 *Leerre...* = leraar; P *leere*; L *quae ullo doctrinae genere explicari possunt.* 39 L *inseparabilis.* 40 P *verenicht*, zoals ook meermalen verder. 41 P *souden.* 42 P *hebben.* 43 P *door die*: L *per.* zoals ook meermalen verder. 44 P add. 45 P om. 46 P *oft.* 47 Bijgevoegd volgens de verdere parallellen. 48 *ende...*: PL om. 49 P *souden*; vgl. n. 41. 50 *ende...*: PL om. 51 *dat...*: L *puritas intellectus nostri...obscurata est*: dit verduidelijkt de gedachte. 52 P *aensien.* 53 P *keeren*; L *convertere.* 54 *ende...*: PL om. 55 PL *ende.* 56 P om. 57 *wille* was ook vrouwelijk; zie Verwijs s.v. 58 P *souden*; vgl. n. 41, 48.

o Versta: God is een *niet*, omdat...; het wesen in de mens is een *niet* omdat... Vandaar zijn *naemeloosheid* — onnoembaarheid —, wat verband houdt met de negatieve (apophatische) theologie. Zie verder A c. 22 en 46. p Versta: *omdat.*

Ende want die wil ende die mynne inder zielen nu soe gebreckelick is, soe sal oer die ziele inwerts keren totten *H*eilighen *G*eest[59], die daer is die derde persoen inder *G*odheyt, biddende: 'O *H*eilighe *G*eest, ick bid u, gi die daer sijt in mijnen vriën wille, helpt my vermits ⟨die⟩[60] cracht des *V*aders ende wijsheyt sijns *S*oens, want gi oere beyder *G*eest sijt, dat ic geern ende anders niet[61] spreken, doen, laten ⟨oft⟩[62] lijden en moet dan dat gi en wilt'.

Ende want daer[63] dese drie personen onverscheyden[64] sijn, soe salmen sij altijt voer énen waren[65] *G*od aenbeden ende sonder ondersueken sympelick in hem[66] geloven, seggende ynnichlick tot *G*od: 'O *V*ader, O *S*oen, O *H*eilich *G*eest, gi sijt drie personen ende[67] één *G*od[68]. *I*ck bid u, verenyget my mit u, dat my geen dinck van uwer lieften trecken en moet'[q].

Ende al ist dat hem *(f. 3v)* *G*od aldus in ons hevet gehemelt, hi en wil in ons niet wercken dan doer sijn heilighe *M*enscheyt, want vermits onsen vader *A*dam sijn wi gevallen ende waren kynder des ewigen[69] toerns ende verloren dat godlicke gebrucken, *m*er vermits den nyen *A*dam[r] die daer is genoemt[70,s] *Ihesus*, dat beduyt: beholder, *Christus*, dat beduyt: gesalvet[71,t] ⟨zijn wi weder-gemaect⟩[72].

*W*ant hi was vander *G*odheyt alsoe gesalvet, dat hem die *G*odheyt aen-nam, ende *G*od wert mensche, op-dat hi[73] *G*od worde[u], ende hi is geworden *G*od ende *M*ensche[v]. *N*ochtants is *G*od gebleven dat hi was nae sijnder *G*odheyt, mer hi hevet die *M*enscheyt aengedaen[w], om ons daer-mede te verloesen vanden ewigen doet, *op*-dat, gelickerwijs dat alle die crachten onser zielen in *A*dam sijn gevallen, dat sij in *C*hristo *J*hesu weder op solden werden gericht, ende dat doer sijn heilighe verdyenst[74].

59 L *Deus* add. **60** P add. **61** L zegt in de 3 gevallen: *nihil unquam*. **62** PL add. **63** P om. **64** L *inseparabiles*. **65** P *warachtighen*. **66** L *eas* (*hem* = mv.). **67** P *in*. **68** *drie...*: L *in Trinitate personarum unus es Deus*. **69** PL om. **70** P *genaemt*. **71** *Christus...*: P om. **72** *zijn...*: PL om. **73** hi: versta: *die mensche*. Vgl. n. *u*. **74** De r. 103 (*Want hi was...*)-109 (*...verdyenst*) liet PL weg.

q De r. 71-97 zijn zeer symmetrisch opgesteld. **r** Vgl. Eph. 2.3. **s** R. 71-103 zijn gedeeltelijk verwerkt in B. R. 98-102 verklaren de verhouding tussen God en 'sijn heilige Menscheit'. De zin *want...* is opgesteld volgens één gedachte, die Adam tegenover Christus stelt (1 Cor. 15.21-22, 45). Men kan lezen: *want, zoals wij enerzijds in vader Adam..., zo zijn we anderzijds in de nieuwe Adam...* (vgl. r. 98-102). — *Beholder* vgl. Mt. 1.21; *Christus*: volgens de etymologie van het Griekse woord, ter vertaling van het Hebreeuwse woord *Messias*: vgl. Jo. 1.41. Vgl. M.-J. LAGRANGE, o.p., *Évangile selon Saint Matthieu*, Paris, 1923², 14-15; ID., *Évangile selon Saint Jean*, 1927⁴, 46-47. **t** De *bezalving* gebeurde in de menswording: *de Godheid nam hem (Christus) aan*. Elders lezen wij: *(de dode Christus) salven met den balsem der Godheyt*. Vgl. DIRC VAN DELF, o.p., *Tafel van den kersten ghelove*, ug. Daniëls, Antwerpen, 1938, IIIA, 168, 197: '*want hi (Christus) is ghebalzamiert mit dynre Godheit, die van hem nie en versceide, al was oec die siel (Christi) in der hellen*' (eigen bijvoeging van Dirc met verwijzing naar *Glosa*). Zo ook in *Fesciculus myrrhe*, f. C 4 r. **u** Deze gedachtegang i.v.m. de menswording staat centraal in de patristiek. Reeds Irenaeus, †208, schreef in zijn *Adversus Haereses*: '(...) et (homines ingrati existentes Verbo Dei, qui incarnatus est propter ipsos. Propter hoc enim Verbum Dei homo (factus est); et qui Filius Dei est, filius hominis factus est (vgl., Jo. 1.14a), commistus Verbo Dei, ut adoptionem percipiens fiat filius Dei' (*o.c.*, III, 19.1; PG. 7, kol. 939). **v** R. 103-105: vgl. de leer van het *Quicumque*; zie P II.59: C c. 44. **w** Dit *aendoen* (vgl. *induere*) is niet dualistisch te duiden.

H. f. 3v[1] ⟨TEN EERSTEN WAT ENDE WAER DIE CRACHTEN DER SIELEN IN ONS ZIJN. ¶ CAPITTEL[2]⟩.XIJ.

Nu om te weten wat ende waer die crachten der zielen sijn[3], soe sal men weten, dat die ziele hevet ses crachten ende soeven affectiën; ende sij is oeck vercyert mit vijf synnen; ende oer materie[4], daer sij af is gemaect, is[5] leven ende[6] bevoelen; ende sij hevet wesen ende redelick vernuft[7]. Hoer werck, daer sij toe is geschapen, dat is God te *(f. 4r)* kennen, te mynnen, te gebrucken.

Het is te weten, dat die drie averste crachten lyggen in des menschen hoeft. Dat verstant leyt in dat voerhoeft, ende hem dyenen die ogen; ende in dese cracht[e][8] is ende werckt die wijsheyt Gods. Die memorie leyt achter in dat hoeft[9] in die herne[10], ende oer dyenen die oren; ende in dese cracht is ende werct die moegentheyt Gods. Die vrye wille leyt inden aversten scheydel des hoefts, ende hem dyenen die ander synnen als smaken, tasten, rucken[11]; ende in dese cracht is ende werct[12] die guedertierenheyt Gods. Dit sijn die crachten, daer men God mede sal mynnen, kennen, gedencken[13,a].

Merct dat[14] die drie[15] nederste crachten sijn in des menschen herte. Die begeerte leyt op[16] die rechter sijde des herten, ende oer sijn onderworpen drie affectiën, die tot oer sijn geneyget[17], dat sijn: hape, lieft ende blijsschappe. Op die luchter sijde in dat herte leyt die toernlicke cracht, ende oer sijn onderdanich drie affectiën, die hem tot oer neygen[18], dat is: hadt[19], anxt ende[18] droefheyt. Die redelicke cracht leyt mydsen[20] int herte, hebbende in oer die voncke der zielen, die men heyt *synderisis*, welcke daer altijt vechtet *(f. 4v)* tegen dat quade; oer is onderdanich die scheemte[b].

192

1 Getuigen: H, f. 3v-4v; P II.12, f. 9r-v; L 1.12, f. 34v-35r. 2 *Ten eersten...*: PL add. 3 *Nu...*: PL om. 4 PL *substancie*. 5 PL *wesen* add.; zie n. 7. 6 PL om.; zie n. 7. 7 *ende sy...*: PL *ende verstaen*; vgl. n. 5, 6. 8 L *vi intellectiva*. 9 L *occipite*. 10 P *hersenen*; L *cerebro*. 11 PL *rieken*. 12 *ende...*: PL om. 13 *Dit...*: P om. 14 *Merct...*: P om. 15 PL om. 16 P *onder*. 17 P *genegen*; L *inclinatae*. 18 P *voeghen*; L *applicantes*. 19 P *haet*. 20 P *midden* (vgl. Verwijs s.v. *mids I*); L *in medio (corde)*.

a R. 8-15: de coördinatie tussen *crachten* en *sinnen* kan verbazen. Zou *gedencken* (r. 17) een verschrijving zijn voor *gebrucken* (r. 7) of omgekeerd? b R. 16-22: Over *voncke* en *synderesis*: let op de gelijkschakeling; zie A c. 11 r. 44 en n. *m*. — Uit welk eigentijds traktaat heeft Schr. haar psychologische bagage geput? Vgl. Eschius' brief aan Montanus in L, 2r-5v.

H, f. 4v[1] ⟨TEN ANDEREN⟩[2] WAER-OM DER ZIELEN DESE CRACHTEN SIJN GHEGEVEN[3] ⟨[DAT ANDERDE CAPITTEL]. ⟨ENDE⟩ HOE DIE CRAFTEN ENDE AFFECTIËN DER SIELEN GEORDINEERT SULLEN ZIJN NADEN EXEMPEL CHRISTI ENDE MET GODT VEREENICHT WERDEN[4]. ¶ CAPITTEL .XIIJ.[5]

Die memorie is der zielen[6] daer-om gegeven, dat sij in God solde rusten ende [dat][7] mit gueden gedachten ⟨in haer selven wanderen ende in Godt verslonden werden ende alre uutwendiger dingen vergeten, ende alleen soetelijc rusten in God.⟩[8]

Dat verstant is oer daer-om gegeven, op-dat sij God solde ⟨verstaen⟩[9], bekennen ⟨ende gebruycken⟩[10] ende inden geest baven oer selven getagen [te][11] werden, ⟨niet met natuerlijke subtijlheyt, mer met pueren verstande des geestes te schouwen.⟩[12]

Die wille is oer daer-om[13] gegeven, op-dat sij God solde mynnen ende die sunden ⟨ende onduechden⟩[14] schuwen[15] ende één geest met Gode [te][16] wesen ⟨inden geest⟩[17], ⟨so-dat si niet en wil dan dat⟩[18] God en wille, ⟨ende van sijnre sueticheyt droncken te werden.⟩[19,a]

Die begeert is oer gegeven, op-dat sy die[20] eer Gods in allen dingen solde begeren ende dat sij oeck dat opperste guet baven alle solde begeren[21].

Die reden is oer gegeven, op[22]-dat sij daer-mede solde onderscheyden dat guede ende dat quade, ende dat sij dat goede solde verkyesen[23] ende dat doen, ende dat quade laten ende versmaden[24].

Den toern is oer gegeven, dat sij dat quade sterclick solde weder-staen[25] ⟨ende nerstelijc aengrijpen dat goet.⟩[26]

p, f. 13r[1] 1 Die redelijke siele die heeft in haer, begeerlike toeneigelicheit, diemen deylt in seven, *a*ls: hope, anxt, minne ende haet, *b*lijscap, droefheit ende scaemte. 5 Die drie zijn geordineert ten duechden als: in dat overste goet te minnen, te

H (vervolg). Nu sijn der zielen[b] drie natuerlicke neygelicheyden[c] gegeven, dat is: mynne, om dat hoechste guet te mynnen; hape, om in dat opperste guet te hapen; blijsschap, om in dat ewige guet te *(f. 5r)* verblijden. Ende dese drie

1 Getuigen: H, f. 4v-5v; p c. 2, f. 12v-17v; P II.13, f. 92v-93r; L 1.13, f. 35r. — Voor de r. 5-42 zijn H p P en L parallel. Voor de r. 23-51 heeft p een tamelijk afwijkende formulering, die wij als legger nemen en die wij in de linkse marge doorlopend tellen. Waar H P en L afbreken, geeft p een eigen lange plustekst. **2** p add. **3** p om. **4** p add. **5** PL add. **6** *der...*: p *haer.* **7** H add. **8** *in...*: HPL om. **9** p add. **10** *ende...*: p add. **11** H add. **12** p add. **13** H add. **14** *ende...*: p add. **15** p *wederstaen.* **16** H add. **17** *in...*: p add. **18** p; *ende niet te willen dan*: HPL. **19** *ende...*: p add. **20** p *hoochste* add. **21** *opdat...*: *om te begeeren die hoochste* (L om.) *eer godes ende dat overste goet* p. **22** H add; **23** P *kyesen.* **24** *dat sij...*: P *versmaden; daer mede...*: p *soude goede ende quaet bekennen ende onderscheyden.* **25** *dat quade...*: p *veronweerden sal dat quaet.* **26** *ende...*: p add. — De volgende regels 23-51 van H lijken bedoeld als een opzettelijke bewerking van de paralleltekst van p, ten einde de eerste opsplitsing van de *begeerlijcke toeneyghelicheit* te onderscheiden in 3 positief gerichte (*om dat hoechste guet...*) en 4 negatief gerichte (*om dat quade...*) affectiën. De laatste zin van H is in p weggevallen. Na deze zin valt HPL weg en geeft p een belangrijke plustekst, die met het voorgaande één uitgebreid hoofdstuk vormt (zie n. 1).

a R. 5-15 betreffen de *overste crachten*; r. 16-22 de nederste crachten. b Versta: de ziel in 't algemeen, niet een bepaalde *cracht* of zielsniveau. c De context bewijst dat met de reeds besproken *affectiën* equivalent zijn *neyghelicheyden* (H) en *toeneigelicheit* (p).

hopen ende te verbliden. Die ander vier als: anxt, droefheyt, haet ende scaemte, zijn geordineert dat quade crachtelijc weder te staen ende dat goede te verkrijghen ende te bewaren.

Die hope, datsi sal hopen in Godt, gracie van hem te crijgen in deser tijt ende hier-na dat ewighe leven. Die anxt, dat si anxt hebben sal yet te doen, daer si God in mishagen mocht. Die minne, datsi God minnen sal boven al ende hoer naesten ghelijc hoer selven. Die haet, datsi haten sal die sonden ende dat quaet is. Die blijschap, dat si hoer alleen verblijden sal in God, die dat ewige *(f. 13v)* goet is. Die droefheit, dat si hoer ⟨alleen⟩ bedroeven sal ⟨om die oneer Gods ende⟩ van hoer sonden ende alre menschen sonden. Die scaemte, dat si hoer scamen sal sonde te doen, ⟨ende oeck op-dat sij oer niet schamen en solde guede werken te wercken ende God te dyenen⟩.

voerschreven affectiën sijn oer gegeven, om die doechden daer-mede te werken. Ende dese naegeschreven sijn oer gegeven om dat quade te wederstaen:

*d*ie anxt, om-dat sij God solde ontsyen;

*d*en hadt, op-dat sij dat quade solde haten ende veronweerden;

*d*ie droefheyt, om-dat sij oer alleen solde bedroeven om die oneer Gods ende oer sunden. Oer is oeck gegeven natuerlicke scheemte, op-dat sij oer solde schamen sunde te doen, ende oeck op-dat sij oer niet schamen en solde guede werken te wercken ende God te dyenen.

Op-dat dan die siele, de[27] also grote gelijcheyt met God heeft, niet ledich en si, so sal si na alle hoer vermogen haer pinen God te vercrijgen, op-datsi, hem behoudende, salich worde. Want buten God en is geen dinc, dat hoer genoech wesen mach. Ende wanneer si God heeft, so en is niet[d] dat si meer begeert, om-dat si al heeft dat si behoeft tot hoere salicheit, ende die[28] soe goet is, dat hi niet beters en mach wesen, in welcken geen gebrec en is van enighen goede.

Want die overste weerdicheyt der sielen is, dat si ontfanclijc is des oversten goets; *e*nde hoer overste profijt is, dat si God in hoer heb ende alle goet met hem, ende si niet weerdigers en soecke noch nutters en vinde, so machmen seggen, dat si hem soect uut al haren crachten, uut al haer nersticheit ende uut alle hoer begeerten, wanneer si pijnt alle die dingen te doen, die hoer helpen tot Gode te vinden[29] ende alle dingen *(f. 14r)* schuwet ende vliet, die si[30] van God vervreemden, al waert ooc datmen meenden dat si goet waren.

Als dese crachten aldus gheordineert ende te-samen gevoeget zijn, *a*ls dat die overste crachten met God vereenicht zijn in dat bloote wesen der sielen, *e*nde die onderste crachten onderdanich zijn dien oversten crachten, *e*nde alle de affectiën tot

27 *De* = die; zie A c. 6 n. 74. **28** *die...*: afhankelijk van: *om-dat si...heeft (hem) die...* **29** *tot...*: versta: *tot het vinden van God*; vgl. n. 34. **30** *si* met de waarde van *ze, haer* (acc.). De lezer weze gewaarschuwd.

d Versta: *niets*. **e** R. 35-41: *want...en vinde...*: éne meerledige voorzin; *so...goet waren*: één nazin.

God opgericht zijn ende dat lichaem onderdanich is dien geest ende een inwoonre zijns selves[f] is *e*nde een behoeder zijnre consciënciën[g] ende hevet een vlijtich waernemen ende bi-bliven zijns gronts, ende vliet van alle uutwendige becommeringhe, ende versinct hem in dat minlijcke claer goet, dat *G*od selver is[h], op-dat *G*odt alleen den gront besitten mach, — *s*o is die siel te rechte geordineert ende geschict tot allen oefeningen der duechden, inwendich ende uutwendich, in allen graden, *a*ls deerste, middelste ende overste[i].

Dits allen menschen noot, in wat staet si zijn. Ende wat si anders oeffenen, vergeten si desen gront, so sullen si weinich voortgancx crijgen. Ende hoe si hoger clim⟨m⟩en, hoe si dieper vallen; *(f. 14v) e*nde hoe si verre[31] loopen, ⟨hoe si⟩ meer dwalen; *e*nde hoe si wijder soecken, hoe si min vinden.

Hier-om, o edel siele, keer di inwert van allen gescapen dingen ende ydel geselscap, ende weest alleen[j], op-dattu hem, dien du vóór alle creaturen vercoren hebste, alleen mogeste vinden. Ende vliet alle dijn vrienden ende vergeete dijn volc ende dat huys dijns vaders, ende de coninc sal dijn scoonheit begeeren[k]. O mijn siele, wanttu also edelen inwooner hebste ende so verweenden liefhebber, so vereenicht u dick met hem *e*nde bedet hem van binnen aen, niet alleen inder kercken oft inder cellen, mer ooc in allen steden ende tijden ende in alle dinen wercken ende bi allen menschen. Want *G*od is over-al ende in allen, mer sonderlinge inden redeliken menschen[l], *w*ant hi selver seyt: 'Mijn weelden zijn te wesen met den kinderen der menschen'[m].

Ende hier-in wort weder-gevonden den heimeliken wech, dien Adam verloor, doen hi dat gebot[h] brack. Den heymelijken wech dat is *G*od selver, die zijn woeninge heeft in dat bloote wesen der sielen. *(f. 15r)* Die nu desen wech vinden

31 *verre* = verder.

f R. 42-51: eveneens één lange voorzin (die de totale harmonie overschouwt) en één nazin. R. 45-46: *ende een inwoonre zijns selves...*: versta: *zodat hij (de ingekeerde mens) één...zij*. Hier vindt men een goede omschrijving van een dergelijke zielehouding. Deze maakt de aandacht vrij voor de innerlijk aanwezige God: *de edele inwoner* (vgl. r. 60-86). *Inwoonre zijns selves*: afgeleid van het ww. *habitare secum*, dat een lange voorgeschiedenis heeft: zie P. COURCELLE, *'Habitare secum' selon Perse et selon Grégoire le Grand*, in *Revue des études anciennes*, 69, 1967, 266-279. In zijn *Connais-toi toi-même de Socrate à Saint-Bernard*, Parijs, 1974, worden nog meer auteurs vermeld die hetzelfe motief gebruikten. Vgl. nog: Thomas a Kempis, *Navolging*, vert. Wijdeveld, 235 en n. *b*. Zie nog: 1) ps.-BERNARDUS, *Meditationes de humana conditione*, nr. 19 en 20; PL.184, K.497-8, zodat dit de bron kan zijn voor Schr., die de Mndl. vertaling ervan kende (zie A c. 20); 2) *Dat claer spiegel ende lieflic beelt ons heeren*, dat Eschius in zijn uitgave van *Tempel* opnam onder zijn *Een onderwisinge* vooraan (vgl. *Tempel*, AMPE, 219-221 en n. 1) en ook elders veel verspreiding kende: vgl. b.v. TAULER, *Sermones*, ug. Surius achteraan: *Speculum lucidissimum...*; 3) De preek: *Querite dominum dum inveniri potest*, die LIEFTINCK uitgeeft in zijn *Tauler-hss.*, 280-5, nl. p. 280, r. 25, en die beantwoordt aan wat H. ROSS, s.j., uitgaf als *Een Nederlandsche „sermo" uit den Taulerkring*, in OGE 10, 1936, 156-163, en aan wat Ph. STRAUCH reeds publiceerde in Z.f.d. Phil., 41, p. 29 e.v. Vgl. nog LIEFTINCK, in TTL 27, 1939, 408-9; 4) Heinrich SEUSE, *Horologium*, ed. Künzle, 542 en n. — De hier besproken term wordt hier gevolgd door typische aanverwante uitdrukkingen, die als synoniemen kunnen doorgaan. g Vgl. de in n. *f* vernoemde *Meditationes* vermeldt in n. 19 het *libere tecum habita* en betitelt n. 20: *De custodia cordis*. h *die inwoenre zijns selves* vervalt niet in narcisme, want *hy versinckt hem (actief) in...God*. Zie hierna n. *p*. i R. 42-51; zie n. *f* met de omschrijving van *inwoonre sijns selfs*. j *Weest alleen*: beantwoordt aan het vorige. Dit beschouwt alleen de verhouding van de mens tot God, waarbinnen de naastenliefde enz. nog voluit moet beleefd worden. k Vgl. Ps. 44.11b-12a. l R. 61-65: vgl. Jo. 4.22-23, dat *overal* moet beoefend worden. m Vgl. Prov. 8.31; zie A c. 3 n. *s*.

sal, die moet sinen gront suyveren, ende hem met alre crachten inwaert keren in dat bloote wesen der sielen, ende comen so weder in sinen oorspronc[n].

Och, hoe claer was Adam[o] dese wech, doe hi inder eerster puerheit stont! Ende also als hi was een inwooner des paradises, also was de heylige Drievoldicheyt een inwoonre zijnre sielen[p]. Ende also *God* is drie personen, so wracht hi in die drie overste crachten: *die Vader* in die memorie met eenen eenvoldich licht, ende maecten si vruchtbaer; *ende* die *Sone* int verstant met die claerheyt zijnre godliker wijsheyt, ende leerden hem alle onderscheyt; ⟨ende⟩ *die Heilighe Geest* inden wille metter minnen, overmits welcken hi in *God* verslonden wort ende de crachten zijnre sielen overvloten worden als drie fonteynen, die daer-uut vloeyen met drie *r*ivieren in die nederste crachten der sielen, so-dat si vlietende worden in die verweende wellusticheit, *ende* van binnen so wert hi doervloten ende overformeert met dat licht der godliker claer- *(f. 15v)* heyt, dat Adam niet en ghevoelden dat hi naeckt was.

Mer doen hi hem uutkeerde ende uut raet des wijfs dat ghebot[h] brac, so verloor hi dat ghebruycken *God*es, ende zijn verstandt wert verduystert, die wille verkeeret, ende zijn siele in grooter blintheit, van binnen ende van buten berooft van godliker claerheit, soe-dat hi sach, dat hi naect was: doen scaemden hi hem ende verberch[32] hem, recht oft *God* in hem niet en had geweest[q].

Hier-om so bleef hem *God* so lange verborgen, tot-dat die puer ioncfrou *M*aria desen wech[r] alre-claerlicste in hoer bekenden, ende heeft ons voortgebracht die sonne der gerechticheyt[s], die den wech, die waerheit ende dat leven is, *die* selver geleert heeft: '*D*at rijcke *God*s is in u' ⟨ende⟩ '*D*e schadt leyt verborgen inden acker'. Desen scadt is *God*, die daer verborgen is inden acker des gescapenen wesens der sielen. Dit sach die propheet, doe hi seyde: 'Waerlijke, *God*, du bist een verborghen *God*'.

Die nu *God* soecken wil ende vinden, die soecken in hem sel- *(f. 16r)* ven in dat ⟨overste⟩[33] der sielen, daer is dat beelde *God*s, *ende* doergrave den acker zijnre ghescapenheit: so vint hi hem selven ongescapen inden wesen *God*es[t]. Ende want *God*t een inwoonre der sielen is, soe doet hy die crachten der sielen seer hongheren nae dat heylighe *S*acrament te ontfanghen[34], *o*p-datsi heel in hem verwandelt ende verteert moghe worden[u], want dat sacrament is een gave der minnen, ende is één gheworden ende één wesen: *God* ende die siele, *ende* wort één mit *God*: inden geest

32 *verberch* als nevenvorm van *verborch*; zie Verwijs s.v. *bergen*. **33** p *onderste*. — Het voorgaande *soecken = soecke hem*. **34** *nae...*: versta: *naar het ontvangen van...*; vgl. n. 29.

n Wellicht een 'overschroefd' gebruik van het motief: Er is *God (onse oorspronc)*, aanwezig in ons wesen; er is de weg, die ons toelaat in ons wesen te treden en daarin God te vinden: dank zij *de wech der inghekeertheit*. **o** Versta: *voor Adam*. **p** Het *paradys* is natuurlijk *het aardse paradijs*, maar in zijn eerste *puerheit* was Adam *inwoonre zijns selves* (in de ervaring van zijn *wesen*), zodat zijn zelfheid zijn eigenlijke *paradys* was, en in zijn ziel (wesen) was God de eerste edele *inwoonre*. **q** R. 89-109 vormen een verkorte parallel met A c. 3, omtrent Adam voor en na de val. **r** Vgl. n. *n*, tenzij men het woord zijn gewone zin geeft. **s** Vgl. Mal. 4.2. — Volgend zinsdeel: zie Jo. 14.6. **t** R. 113-119: zie Lc. 17.21; Mt. 13.44; Is. 45.15: vaste referenties bij Schr.; vgl. A c. 4 r. 17-24 en nn. — *Ghescapenheit*: Schr. stelt de concrete geschapen natuur en activiteit tegenover 's mensen *onghescapenheit* in de idee in God. **u** R. 119-123: overschakeling van de geloofservaring naar de sacramentele orde. God is per se *inwoonre der sielen* door zijn scheppingsakt. De mens ervaart dit, wanneer hij zelf *inwoonre zijns selves* wordt.

overmits dat minnentlijke vereeni[n]gen, *e*nde inder sielen overmits rechtverdicheyt ende sterven ende vernieten hoer selves onder *G*od ende onder alle creatueren, *e*nde inden lichame overmits reynicheit ende oeffeninghe der duechden, ende wordt soe vereenighet met *G*od ende in hem overformeert[v].

Dese drie oeffeninghen moeten wesen in-een, *g*helijc als Magdalena, Lazarus ende Martha: *m*et Magdalena altijt vereenicht te wesen met *G*od inden geest *(f. 16v)* ende leven na die edelheit ende eysschinghe des geests; *e*nde met Lazarus inder sielen gestorven te wesen van alre genuechten, so-dat wi geen genuechte en begheeren te hebben hier ofte hier-namaels, *e*nde van alre sorchfoudicheit ende curioosheit yet te hebben dan dat *G*od wil dat wi hebben sullen, *e*nde van alre verstoortheyt ende moeyelicheyt, op-dat *G*od alleen vrede ende vruechde ende ghenuechte ende zijn weelden in ons mach hebben[w]; *e*nde wesen aldus gestorven met Lazarus, tot-dat ons *G*od weder verweckt ende maect ons van ghestorvenheit levendich, ende van verduldicheit vrolijc, ⟨ende⟩ van armoeden rijke, ⟨ende⟩ van simpelheyt wijs, ende van oetmoedicheyt hoghe[x]; *e*nde met *M*artha inden lichaem, als dat wi ons oeffenen in allen wercken der duechden, ende dienen den *H*ere[n] van binnen ende den menschen van buten, ende bereyden hem die woeninghe ende dat tabernakel ons lichaems ende die spijse onser sielen ende de slaepcamer des geestes, *o*p-dat *G*od genuechte heeft in onsen geest te rusten, ende in onse zyele te sitten, ende in *(f. 17r)* onse lichaem te woonen, ende dat te gebruycken als een keyser zijn tabernakel, ende dat tot zijnre genuechten, *o*p-dat wi altijt onse woninge hebben in zijn heilige gewonde lichaem ende in zijn heilige droevige siele ende in zijnen vrolijken geest, *e*nde hebben onse rust ende gebruyken alleen inden geest, ende alle onse chierheyt ende edelheit in zijn alre-edelste siele, *e*nde onse wooninge in zijn alre-heilichste ghewonde lichaem als een coninginne in hoer palaes, in welcken hoer niemant hinderen noch deeren en mach: noch duvel, noch die werlt[35], noch dat vleesch.

Want den boosen geest is daer-doer alle zijn macht benomen, so-dat hi ons niet en derf genaken, dan so veer als wi hem macht geven met sonden ende ongehoorsamheyt; *e*nde de werlt is verwonnen: want si alle haer betrouwen ende hope settet in *G*od, so versmaet si ende veronweert alle die genuechte deser werrelt; *e*nde dat vlees is ooc verwonnen, want een vuerich geest soude seven lichamen verderven ende verteeren inder lieften *G*ods, ende aldus heeft si *(f. 17v)* hoer woninge ende toevlucht in dat gewonde lichaem *C*hristi[36].⟩[y]

35 Ook elders voorkomende vorm van *werelt*; zie Verwijs s. v. *werelt* en C c. 8 n. *g*. 36 *Op-dat dat dan...*: r. 52-157: plustekst van p.

v *de gave der minnen*: blijkbaar als een der namen van de eucharistie (vgl. Albertus Magnus); *ende is...*: versta: *Christus en de ziel, die elkaar ontmoeten in de communie, worden één.* w Vgl. Prov. 8.31b. x R. 111-115: belangrijke rij typische tegenstellingen van zieletoestanden vóór en ná Gods ingrijpen van *ghestorven* (aan zonde enz.) en *verweckt* (doen verrijzen), *van ghestorvenheit levendich* (naar de geest). y R. 105-127: drieledige inwoning van God in ons en van ons in Christus en overwinning op duivel, wereld en vlees, als gevolg van de ordening der *3 eenicheden*, volgens drie evangelische symboolfiguren: *Maria Magdalena, Lazarus en Martha* (zie hierna A c. 42 n. *b*), met de (vanzelfsprekende, bij te denken) identificatie van Maria Magdalena als symbool van het contemplatieve leven.

H. f. 5r[1] ⟨TEN .IIJ.⟩ WAER-IN DAT SI GEVALLEN ZIJN. ¶ CAPITTEL ⟨.XIIIJ.⟩[2]

Mer nu sijn alle dese crachten ende toeneygelicheyden der zielen gevallen van oer yerste werdicheyt vermits[3] *A*dams sunde der ongehoersamheyt.

Merct woe die memorie is verstroeyt mit voel onnutter gedachten, woe dat verstant is uutgekeert ende gedwaelt van bekennisse *G*ods, woe quaet ende gebreclick die edel vrye wille is geworden ende leyt gestrict in die sunden. Dit sijn der zielen opperste[4] crachten, mit welcken sij oeren schepper solde gedencken, bekennen [ende][5] gebrucken[6], liefhebben ende mit hem verenyget werden[a].

Syet oeck woe die nederste crachten *(f. 5v)* verplet[7] lyggen onder die sunden: *d*ie begeerlicke cracht is belegen[8] mit drie hoeftsunden als mit gyericheyt, mit gulsicheyt ende mit oncuysheyt; *e*nde die toernlicke cracht is belegen mit toern[9], hadt ende nijt; *o*eck is die redelicke cracht belegen mit hoeverdie: welcke hoeverdie alle, dat die ander crachten mysdoen, mit reden doer beweginge der hoeverdiën[10] wil beschermen. Aldus sijn alle die crachten der zielen verdorven ende alle hoer affectiën sijn totten quaden geneyget.

*E*nde daer-om is die levende-makende[11] ryvier des *H*eilighen *G*eestes[b], die daer ontsprynget van die oersprongelicke[12] sprynlicke[13] fonteyne des *V*aders vermits verdyenst des *S*oens ons *H*eren *J*hesu *C*hristi, al gestopt, *a*lsoe dat dat ryvierken des levendigen waters[c] niet in ons en kan gevloeyen mit graciën, om-dat alle die aderen, daer sij doerlopen solde, sijn behyndert[d].

Want die memorie is verstroeyt mit[14] onnutten gedachten; dat verstant is verdonckert mit ydelen onnutten beelden; die wille is cranck inder lieften *G*ods; *d*ie begeert is uutgebreyt in die begeerlicheyt der werlicker *(f. 6r)* ende[15] vergenclicker dingen; *d*ie reden is eygen-wijs ende onsympel geworden, suekende oer selven in allen dingen, geestelick ende lichaemlick; ende daer-om en kan die ziele oeren schepper niet vinden, noch sij en wort van hem niet gevonden.

Die toernlicke cracht is zeer opgeblasen mit toernlicheyt, mit hadt, mit nijt, mit wraecgiericheyt, ende maect duck groet onweder inder zielen, *a*ls donre der kivender woerde ende blyxem des verveerlicken gesichts ende hagel der achterspraken: dit doet alle die ongeordinierde toernlicke cracht, want sij niet en is op oer rechte stede. Ende want die reden niet op oer stede en is, soe maect sij inder zielen onnutte sorge ende doncker nevel der eygesuekelicheyt. Ende die begeert maect inder zielen stormen der hoeverdiën ende der gierichеyt ende regen der quader begeerten. Ende aldus en kan die sonne der gerechticheyt[e], dat is *G*od, inder zielen niet schijnen.

1 Getuigen: H, f. 5r-7r; P II.14, f. 93r-94r; L I.14, f. 35r-36v. **2** *Ten...*: PL add. **3** P *overmits*; aldus vele malen. **4** L *praecipuae*. **5** Pl om. **6** PL *ende* add. **7** P *verkeert*; L *oppressae et subversae*. **8** L *obsessa*. **9** P *met* add. **10** *doer...*: L om. **11** *levende...*: P *levenmakende*; vgl. n. 18. **12** L *originali*. **13** H (= opspringende, opborrelende): niet bij Verwijs s.v. *springen* IB1, gezegd van een *fonteyn: springhende fonteyne*. **14** PL *in*. **15** *werlicker...* (naast *wereltlicker*): PL om. **16** P om.

a R. 6-8: *mit welcken (= crachten...) ...ende mit hem (= God)...* b Versta: *levendmakend*; vgl. Verwijs s.v. *levendich-maker*; verbinding met H. Geest volgens Jo. 6.14, 2 Cor. 3.6. c Vgl. Num. 20.6; Jer. 2.12. d R. 2-20: een eerste beschrijving van 's mensen val met aanduiding van het gevolg daarvan: de bron is *...gestopt...behyndert. — doer lopen*: in H *doerlopen*. e Vgl. Mal. 4.2.

*W*ant gelick dat nevel ende regen, donre ende onweder der natuerlicker sonnen oer schijnen benemen, *a*lsoe benemen dese voerseyde[17] onwederen *(f. 6v)* dat claer lycht der graciën *G*ods der zielen, dattet in oer niet en kan werken of schijnen[f]. Ende[g] al ist dat die sonne niet en schijnt, sij is nochtants int firmament des hemels, woo-wael dat sij niet en schijnt opter eerden; *d*es-gelicks is *G*od oeck inder zielen nae sijnre *G*odheyt, als sij sunde doet, want sij en kan *G*od niet van oer verdriven, want oer geest levet vanden levende-makende[18] *H*eilige *G*eest. Aldus is *G*od dat leven des geestes ende die geest is dat leven der zielen. *E*nde *G*od is altijt inden geest, want die geest is dat beelt *G*ods inder zielen. Want gelick dat *G*od ewelick sal wesen ende nummermeer vergaen, alsoe sal die geest oeck ewelick wesen, eynter[19] in vrouden of in pinen[h].

Ende[g] al is *G*od inden geest, hi en werct daer niet in, het en sij dat hem die geest in *G*od keert mit gedencken, bekennen ende mynnen. Ende, wanneer hem die geest in *G*od keert mit gelove, hape ende mynne, alsoe dat hi *G*od lyef-heb baven al dinck, ende dat hi in hem hape baven alle creatueren, ende dat hi in hem gelove als dat hi is drievoldich ende één onverscheyden *G*od in eenre *G*odheyt in een puer sympel wesen (welck *(f. 7r)* wesen daer-om wesen is genoemt, want het[20] hem selven alleen is bekent), ⟨-so staet die siele te-recht⟩[21]. ⟨Ende⟩[22] want ⟨God⟩[23] hem selven alleen is bekent, daer-om kan hi hem selven alleen volmaectelick lyef-hebben.

Ende om-dat[24] wi hem solden bekennen, lyefhebben ende gebrucken, daer-om sijn wi van hem geschapen. Ende sullen wi daer-toe comen, soe moeten wi mit hem verenyget sijn. Ende sullen wi mit hem verenyget sijn, dat moet geschyen vermits dat verdyenst sijnre heiligher *M*enscheyt, die hi om onsen wil aengenamen[25] hevet, doer welcker volcomenheyt alle onse gebreckelicheyt volcomen werden mach, *e*nde alle drie crachten onser zielen comen moegen op oer rechte stede, daer sij yerst van *G*od toe waren geordiniert.

17 P *voorschreven.* **18** *levende...*: P *levendichmakende*; vgl. n. 11. **19** P om.; L *sive...sive. Eynter*, vgl. Verwijs s.v. *enter, anter*; hd. *entweder...oder.* **20** *daer om...*: PL om. **21** *so...*: PL add. **22** PL add. **23** PL; H *hi.* **24** *om...*: L *ad hoc ut.* **25** P *aenghenomen.*

f R. 21-37: een tweede beschrijving van 's mensen val en het gevolg daarvan; r. 27-41: de metaforiek uit A c. 11 wordt hier hernomen en verder toegepast. Daarna volgt de verklaring van de val en het herstel ervan. g Versta: *maar.* h R. 38-45 bevestigen Gods onverbreekbare weselicke aanwezigheid in 's mensen wesen (op grond van zijn scheppingsakt); r. 46-56 stellen Gods weselicke aanwezigheid tegenover zijn *werc*, dat alleen kan gebeuren, wanneer de mens vrij toestemt door *inkeer, toekeer*. En deze inkeer kan maar mogelijk zijn dank zij Christus' Mensheid (r. 55-60).

P II 15, f. 94r[1] TEN VIERDEN. WAER-IN DAT SI[a] WEDER OPGERICHT SULLEN WORDEN. ¶ CAPITTEL .XV.

Nu waer-in[2] dat si[a] weder-ghemaect ende opgericht sullen werden, dat moet geschien door Christum Jesum, dye ons wedermakinghe ende verlossinghe is[b], door welcken onsen geest weder ghevrijet ende in God verheven wort, ende daer alle dye crachten onser sielen, de overste met die onderste, ende alle die sinlike bewegelicheden[3,c] in-een vergadert worden ende worden in haer rechte stede geset ende tot God opgerecht ende worden toegevoecht haren orspronc, om mede te wercken dat inwercken Gods[d], daer al de sinnen ⟨in getogen⟩[4] worden tot dat hoochste goet, om altijt de *(f. 94v)* eewige dingen te sien ende te horen ende godlijcke dingen te smaken ende te gevoelen, ende onbevoelick[5] inden uutwendigen sinlijcken dingen te wesen mer levendich totten geesteliken ende inwendigen dingen, ende al datmen van buten siet ende hoort tot God te trecken, als een recht minnaer toe-behoort, waerdoor alle onse wandelinghe, doen ende laten ende alle ons wercken na gericht[e] ende volmaect mogen worden ende ontfanghelijck[6] des oppersten goets[f].

1 Getuigen: P II.15, f. 94r-v; L 1.15, f. 36v-37r. 2 *Nu...*: L *Iam vero si quaerat aliquis in quo.* 3 L *motus.* 4 P[3]; P[1] *ingetogen.* 5 L *insensibiles.* 6 *capacia.*

a Versta: *die crachten der sielen*; L *animae vires*; vgl. A c. 10 e.v. b Vgl. A c. 14 r. 55-60. c Syn. van *affectiën, toeneyghelicheden*; vgl. A c. 10 r. 15 e.v.; c. 14 r. 2 e.v. d *mede...*: versta: *om mee te werken met Gods inwercken* (alsof het ww. trans. zou zijn). e Versta: *gericht, bedoeld*; L *dirigi*; niet bij Verwijs. f Versta: *geschikt om te ontvangen.* Vgl. Verwijs s.v. *ontvangelijc*, B 4.

P II 16, f. 94v[1] TEN .V., WAER-IN DAT ⟨SI[2]⟩ STAENDE SULLEN BLIVEN. ¶ CAPITTEL .XVI.[3]

Nu ten vijfsten, waer-in dat si staende sullen blijven[4,a], so moeten wij altijt behouden[5] drie dingen.

Ten eersten eenen gewarigen inkeer[6] ende blijven altijt[7] in dye godlicke tegenwoordicheyt met pueren gedachten, met claren bekennen ende vereeninge des willen, één geest met God te zijn[8], ende dat door verdienste zijns[b] menschelicken vroliken geestes, waer-door ons memorie gevrijet wort, ende ons verstant verlicht, ende ons wil in godliker minnen vereenicht, altijt te volgen den liefsten wil Gods[c].

Ten anderen God altoos ⟨gehoorsaem⟩[9] te zijn ende met allen crachten onderdanich, ende ⟨houdense⟩[10] te gader tot God gevoecht, ende dat door verdienste zijnder heyligher droevigher sielen, waer-door dye reden verlicht wort, ende onse begeerte ghereynicht, ende dye toornichlike cracht saechtmoedich ende ootmoedich, ende al dye affectiën: hoep ende anxt, minne ende haet, blijscap ende droefheyt ende schaemte, worden alle doer dye beweginge[11] Gods gedreven ende te gader tot God gehouden overmits nauwe hoede der vijf sinnen[d]. Ende daer-af wort dye consciëncie in dye hoochste vruechde ende blijschap geset, om-dat[12] alle die crachten ende affectiën ende sinnen overmits Christum Jesum in haer rechte stede behouden worden.

Ten derden, dat wij altijt dat leven ende lijden Christi Jesu in onse herten vergadert ende geprent hebben, ende hebben *(f. 95r)* daer altijt opgericht[13] dat gecruyste beelt ons Heren Jesu Christi, daer dye somme van alle sinen leven ende lijden in besloten is, ende behouden altijt dit claer spiegel ende volcomen exempel voor de ogen ons herten, ende aensien wat daer is geweest in Christo Jesu[e]: hoe al zijn crachten ende affectiën waren, ende hoe hi was van binnen ende van buten in al zijn wandelinge, woorden ende wercken, op-dat wij hem daer-in mogen navolgen ende worden so in hem overgeformt door verdienste zijns heyligen reynen gewonden lichaems, waer-door al ons litmaten gereynicht ende in Christo Jesu bewaert worden.

Uut dit spiegel en sullen wij ons nemmermeer neygen[14], maer altijt daer-in bliven ende sien daer-in aen ons ongelijcheyt[15] ende wat ons noch ontbreect inden geest, siel ende lichaem, daer wij hem niet in na en volgen, ende aensien hoe sinen gheest gherecht[16] was in eenen weseliken inkeer in[17] dye alder-hoochste vrolicheyt,

1 Getuigen: P II.16, f. 94v-96v; L 1.16, f. 37r-38r. 2 P[3] add. 3 P[3] *Dat. xvi. Capittel.* 4 *Nu...*: L *Denique ut in rectitudine sua persistere valeant.* 5 L *observanda.* Vgl. Verwijs s.v. *behouden*: 1) in het bezit blijven van, bewaren > onderhouden. 6 L *in spiritum* add. 7 *ende...*: L *et ut semper... maneamus.* 8 *één...*: L *ut videlicet...manere cupiamus.* 9 P[3]L; P[1] *ongehoorsaem.* 10 P *houdese.* 11 L *motu.* 12 L *eo videlicet quod.* 13 P[1]; P[3] *opgerecht*; L *erectam.* 14 L *deflectere.* 15 *sien...*: L *aspicere* (dus *aensien*) *dissimilitudinem nostram (ons).* 16 L *erectus* (opgericht). 17 *in...*: L *per quandam...in.*

a Versta: *om de middelen te kennen, waardoor zij kunnen standhouden.* De 3 'dingen' zijn trichotomisch gerangschikt, telkens met verwijzing naar Christus' drieledigheid. b Versta: *Christus' geest* enz. c Versta: *om...te volgen.* d R. 13-15: *ende al dye affectien...*: zijn anak. opgesteld, alsof zij een hoofdzin vormen. e Vgl. Phil. 2.5: een goede omschrijving van de 2 geijkte termen in r. 23-27. f Versta: vrome gedachten en houdingen i.v.m. de beoefening van Christus' lijden. Vgl. A c. 4 r. 55-57 en nn.

doen[18] hi in dat alder-swaerste lijden was, ende hoe zijn siel in dye alder-meeste seericheyt ende lijden uutgherect was om dye wedermakinge onser sielen, ende hoe deerlijc zijn lichaem geschoort ende doorwont hinc in die alder-grootste pijne ende armoede ende alder-ellendichste versmaetheit als oyt creatuer was, ⟨ende dat hij⟩ vanden daghe zijnder geboorten tot-dat hi aenden cruce sterf, ⟨nooit zonder veelvuldig kruis was⟩[19].

Ende dit sal een yegelijc mensche weder-om in zijnre herten dragen, op-dat hi hem weder-om met eenen weseliken inkeer ende vroliken geest ende met een onderdanige siele ende met een reyn verduldich lichaem na mach volgen. Ende die dit meest ende stadichste[20] oeffent, die sal dit voorscreven alder-claerlijcste in hem bevinden. *W*ant alsodanige kennisse van God ende van ons selven, ende wat dye crachten der sielen zijn, ende waer si zijn, ende waerom dat si ons gegeven zijn, ende waer-in dat ⟨si⟩[21] gevallen zijn, ende waer-in dat si weder opgerecht sullen worden, ende waer-in dat si staende sullen blijven als voorscreven staet, is allen menschen noot te weten.

(f. 95v) Want dusdanige kennisse is een fundament, daer men alle oeffeninge op timmeren mach als een yegelijck getogen wort. Ende sonder dit en can men niet voort-gaen, noch en blijft geen oeffeninge staende. Ende hieruut comen alle graden ende geestelike voortganc der duechden. *E*nde dit oorconden alle scrifturen, want alle geestelike sinnen[f] zijn hier-in verborgen[22.g].

18 L *etiam tunc quando.* **19** *ende dat...*: L *quodque ab exordio...moriebatur, cruce nunquam multiplici carebat.* **20** L *perseverantius.* **21** P[3] add. **22** *Ende dit...*: L om.

g R. 19-51 bevatten de meeste terminologie, beschouwingen, ontledingen, die Schr. aanvoert i.v.m. de beleving van Christus' lijden. De r. 42-46 verwijzen naar de 5 punten, die in c. 12-16 behandeld werden.

P II 17, f. 95v[1] ⟨VAN VIJF NUTTICHEYT, DIE HI VERCRIGET DIE DIE VIJF VOORSCREVEN VIJF PUNCTEN NEERSTELIC AENMERCT ENDE HEM DAER-IN OEFFENT.⟩ ⟨¶ CAPITTEL[2] .XVIJ.⟩

Dye dese voorscreven vijf puncten neerstelic aenmerct ende hem daer-in oeffent, dye vercriget daer-uut vijf nutticheyt[3].

Ten eersten, als hem een mensce aldus inwaert keert ende aensiet hoe hi na *God* gebeelt is ende wat die crachten der sielen zijn ende waer si haer stede hebben, daer-uut crijget hy kennisse *Gods* ende zijns selfs. Hier-op seyt een leraer[a]: 'Bekenden dye menschen[4] wat God is ende wat hi selver is, dusent doden en soude hi niet achten'. Sint Bernaert seyt: 'Veel menschen weten veel, mer hem selven en weten si nyet'[b].

Ten anderen, als hy aenmerct waer-om dat hi na *God* gebeelt is ende waer-toe dat hem die crachten der sielen gegeven zijn, so wort hi hem schamende ende crijget een ootmoedicheyt daer-van, dat hijse niet tot *God* en gebruyct. Sint Bernaert seyt: 'Als wij ons selven te recht aensien, so mogen wij ons wel schamen'[c].

Ten derden, als hi aenmerct waer-in dat hise gebroken ende misbruket heeft, daer-mede coemt hi tot kennisse zijns selfs snootheyt ende ontallike gebreken, daer hi hem selven mede beladen heeft. Als hi aensiet dat dat huys zijnder sielen vol siecken, lammen ende cruepelen ende blinden vergadert is[5], so wort hy gedwongen te gaen totten medecijnmeester ende dien[d] al zijn wonden te tonen, die selve geen en heeft.

Ten .iiij., als hy naerstich is om zijn wedermakinge, dat[6] overmits goede oeffeninge al zijn crachten door *Christum Jesum* weder-gemaect ende opgericht worden, daer-uut coemt eenen stercken voortganc tot *(f. 96r)* allen duechden.

Ten .v., als hi de[n] herde[r][7] zijnder gedachten ende al zijn crachten ende al zijn sinnen inwendich ende uutwendich tot *Gode* bewaert ende zijn[e] minlike leven ende lijden stadelic in zijnre herten draget, daer-uut coemt alle volmaectheit des levens. Want dye blijft in *Christo Jesu*, die also leeft als *Christus Jesus* geleeft heeft[f].

Hier-toe dat wij blijven in *Christo Jesu*, behoort een nauwe hoede[8] des herten, dat wij alle onse crachten ende litmaten in *Christo Jesu* bewaren. Want ic en wete geen orbaerliker oeffeninge dan onsen gront tot *God* bewaren ende te blijven biden inspreken *Gods*. Want dye oorspronc alder dwalingen coemt daer-uut, dat dye

1 Getuigen: P II.17, f. 95v-96v; L 1.17, f. 38r-39v. 2 L voegt dit als titel van c. 17 bij. 3 Wat L als inleidende zin heeft, gebruikt P ongeveer als titel van hst. 17. 4 *Bekenden...*: L *Si cognosceret homo.* Mogen wij ook het Diets als enk. beschouwen? 5 *vergadert...*: L *plenam esse.* Dus *volgepropt met:* niet in Verwijs. 6 L *ut videlicet*: die nl. daarin bestaat dat. 7 *herde*: hd. *herde* = kudde waaruit afgeleid is *herde* = herder (zie Verwijs s.v. *herde*; L *gregem.* 8 L *observantia.*

a *Een leraer*? b Aanvangszin van wat A c. 20 weergeeft: zie aldaar n. 1. c Bernardus? d Nl. Christus. Herinnert de opsomming r. 18-21 aan Jo. 5.2-15? e *zijn*: wijst terug naar het vorige *God* = *Christus.* f R. 6-28 hernemen de 5 punten, die in c. 12-16 besproken worden. — *dye*: nl. hij die zo handelt.

mensche sinen gront nyet waer en neemt ende laet zijn crachten uut-lopen in tijtlijcken dingen, ende aenhanget den creaturen, ende set daer-in zijn solaes, ende wort also berooft vander graciën ende inspreken Gods.

Hier-van seyt S. Bernaert[g]: 'Ist dat ghi die stemme Gods hoort luden in uwer herten, so staet op ende geeft hem reverencie ende weerdicheyt[9], ende laet alle uutwendige becommernisse varen, ende segt: willecoem, o alder-begeerlicste lief, mijns herten eenige troost, die ic met langer begeerten begeert heb, ic offer mi alheel uwen welbehagenden wil'.

Ooc seit S. Hiëronimus[h]: 'Met alder hoeden bewaert u selven ende bewijst geheel getrouwe[10] uwen bruydegom'. Hier-om moeten wi altijt waken met vresen op ons selven, op-dat wi ons niet en neygen uut den beelde Christi Jesu, noch uut den weghe zijnder geboden. Sint Bernaert seit: 'Hebt vreese als dye gracie Gods u aenlicht; hebt vreese als si van u wech-gaet; hebt vreese als si weder-coemt'. 'Ick, seyt hy, heb inder waerheyt ondervonden[11] dat gheen dinck also crachtich en is totter graciën Gods te verwerven ende haer te behouden ende weder te crijghen als si verloren is, als dat ghy[12] in allen tijden voor God gevonden wertste, niet hoge smakende, mer te vreesen'[13,i].

(f. 96v) Hier-om moeten wij sorchfuldelic wandelen voor onsen God, op-dat wij als een vruchtbaer wijnranc mogen blijven in onsen wijnstoc, dat is: in Christo Jesu, in welcken wij al ons crachten ende alle dye leden ons lichaems ende ons herten ende sinnen bewaren moeten: so bliven wij in God ende Christus Jesus in ons, ende maect ons vruchtbaer in allen duechden[j]. Ende hier-aen leyt al ons salicheyt, dat wij so door Christum Jesum in worden geleyt ende worden één gheest, één siel, één lichaem met hem.

9 *ende...*: L *et age reverentiam spiritui sancto.* 10 L *fidelitatem.* Vgl. Verwijs s.v. *getrouwe*, naast *trouw*. 11 *Ick...*: L *In veritate, inquit idem, didici.* 12 *als...*: L *quam si.* 13 *hoge*: L *non altum sapere, sed timere.*

g Bernardus? h Hiernonymus? i Bernardus? j R. 50-54: vgl. Jo. 15.4-6.

P II 18, f. 96v[1] VAN EEN VOLCOMEN STERVEN ONS SELVES ENDE GOD ALLEEN TE LEVEN. ¶ CAPITTEL .XVIIJ.

Uut desen gront mogen wij God dagelicx duysent doden offeren, in-dien[a] dat wij onsen wil, begheerte ende meyninge[b] te gronde uutgaen ende sincken in God. Dese drie zijn dye principael wortelen, daer des menschen leven ⟨op staet⟩[2]. Als dese te gronde uutgegaen zijn uut hen selven in God, so volget al dat ander lichtelic ende stervet[3] hem selven ende levet God alleen, in-dien dat hi hem selven niet en suect in genen dinghen[c], ende vergeet hem selven, ende neemt alleen waer den liefsten wil Gods, ende dat om zijnder liefden, ende levet na dye begheerte Gods ende dat tot zijnder eeren, ende wort alleen beweget uut die meyninge Gods, ende dat tot zijnre genuechten.

Hier-op[4] moet dye mensche hem selven neerstelijc waernemen, dat hi nyet en doet noch en laet uut sinlijcke neyginge of beweginge: in gedachten ende begeerten, in sien, in horen, in woorden, in wercken, in eten, in drincken, in slapen, in waken, in doen ende in laten, dat hy dat nyet en doet om zijn profijt of genuechte, dan alleen[5] puerlijc om dye liefde Gods, ende dat tot zijnre gloriën. Ende hier-in wortmen ende blijftmen godlijc[6]. Want hy hem selven uutgegaen is ende vergeten ende God alleen waerneemt, so wort hy van God weder[7] waer-genomen[d].

Hier-op seit God selver: 'Dye ick in mijnen handen heb, die en sal my *(f. 97r)* niemant ontnemen'[8,e], ende belooft hier-op drie beloften. Inden eersten: '*Ic* sal bewaren mijn sanctuarium. Wie isser ghevallen dan die in hem selven is gevonden ende inder waerheyt in mi niet en stont?'. Ten anderen: 'Ic ben een behouder mijns rijcs, ende ic en wil niet dat mijnen tempel besmit[9] sal werden[10] met vreemden beelden'. Ten derden: 'Ic sal bescermen mijn tabernakel, ende ic en wil niet dat enige geesselinge sal genaken minen tabernakel[f]. *E*nde daer sullender thien dusent vallen van dijnre rechter siden, ende dusent van dijnre slincker siden'[g].

Siet, dit belooft God den-genen, die hem selven vergeten ende God in allen dingen waernemen. Die beschermt hi weder[11] ende vecht voor hem, die hem willichliken afkeren van allen creatueren in een volcomen afsterven haers selfs ende opdragen haer leven ende al dat si van God ontfangen hebben weder inden godliken oorspronc, ende insincken al haer natuerlike neigen inden alre-liefsten wille Gods ende sterven te gronde hem selven ende leven God, ⟨nyet⟩[12] alleen in gebreckeliken[13] dingen, mer ooc in goeden georloofden dingen, die der natueren nut ende noot zijn, ende

1 Getuigen: P II.18, f. 96v-97v; L 1.18, f. 39v-41r. 2 P *opstaet*. 3 L *moriturque homo*. 4 L *Circa haec*. 5 *dan...*: L *sed solum*. 6 L *deificus*. 7 L *vicissim*. 8 *Dye...*: L *non rapiet quisquam oves meas de manu mea*. Vgl. Jo. 10.29. 9 P[3] *besmet*. 10 *ende ic...*: L *qui non permitto ingredi vel saltem quiescere*. 11 L *vice versa*. 12 P[3]L add. 13 L *illicitis*. Verwijs s.v. *gebrekelijc* 3) b, α: slecht, wat niet deugt > ongeoorloofd.

a Versta: *vanuit de hiervoor geschetste grondgesteltenis is men bereid (moet men wel) voor God dagelijks zich duizend verstervingen of zelfverloocheningen op te leggen, telkens nl. als...* Vgl. r. 53-56 en c. 17 r. 7-8. Zie TAULER, ug. Vetter, 115, 14-17. b *onsen wil...*: belangrijke samenhorende trits van krachten, zowel in ons als in God; vgl. r. 9-11; 48-50. Zie TAULER, ug. Vetter, 117, 25. c Vgl. 1 Cor. 13.5. Let op het parallellisme in de volgende woorden. d Opvallende wederkerigheid. Bron? e Jo. 10.28? f R. 24-25: Ps. 90.10 g *Ende daer...*: Ps. 90.7 en 10b.

ooc die overnatuerlic zijn, dye den geest ende der sielen aengaen, als in geesteliken oeffeningen ende godliken gaven, dat[h] die mensce daer niet in en soecke zijn gemack oft bevoelike[14] smaec oft troost inwendiger rusten oft enich profijt hier of hier-namaels, dan alleen die puer eere Gods. Hier-in te sterven[15] wort dat warachtige leven ende die hoochste vruechde ende ⟨die overste⟩[16] vrijheit ende die volcomen vrede gevonden inden gront der sielen, in welcken vrede Gods rust en woninge is[i].

Och, dit is die gront[j], daert al aen leyt[17], daer wi so iammerlic in ontbliven ende soecken al ons selven, het-si na den geest oft na der natueren, dat ons doch van Gods weghe verboden ende ongeorlooft is, yets wat te ghebruycken, het-si lichamelick oft geestelick. *A*ls wij ons selven daer-in soecken ende vergeten den liefsten wille Gods ende zijn hooch- *(f. 97v)* ste eer, so wort al misbruyct ende bevlect onse siele, ende bliven[k] in ons selfs creatuerlicheit staen[18], ende en werden niet godlic[19,l], ten si dat wi ons selven grondelic uut-gaen uut ons selven in God ende oversetten al ons crachten in die godlike cracht, *a*ls: die wil ons geests, *d*ie begeert onser sielen, die meyninge ons herten, *e*nde laten die in God ende leven alleen na sinen overheylighen wille, begheerte ende meininge.

So werden wi godlic[19] ende wonen in God ende gebruycken alle dingen, geestelic ende lichamelic, om die liefde Gods. Ende in deser wijsen zijn ons alle dingen gheorlooft[m] ende bliven godlic[20] met God. Och, die dit te rechte waer-name een maent oft een iaer, die soude Gode dagelics ontellike doden offeren[n], tot-dat hi te gronde gedodet ende in God waer begraven! So soude hy daer-na veel ongemeten levendiger hemelscher vruchten voort-brengen.

O mijn siele, nu verlochent u selven ende keert u van allen creaturen ende soect God in u selven, die u inder ewicheyt gemint, bekent ende geroepen heeft, *e*nde nu in di roept met quelender liefden, om-dat[o] ghi hem weder sout verkiesen ende boven al lief-hebben ende zijn eer in allen dingen soecken.

14 L *sensibilem.* **15** *Hier...*: L *per istam mortificationem.* **16** *die...*: L *suprema* add. **17** *daert...*: L *pro quo omnia agenda sunt.* D.i. waar alles om draait. **18** *ende...*: L *et infra* (versta *intra*) *limites (ut ita dicam) creatureitatis persistimus.* **19** L *deiformes.* **20** L *deifici.*

h Versta: *opdat* of *zodat.* **i** R. 27-40: de eisen van het *sterven te gronde* worden hier radicaal gesteld en worden nog verscherpt geformuleerd. **j** Versta: *grondgesteltenis als basis van het geestelijk leven.* **k** *so wort...*: versta: *zo wordt alles misbruikt (tegenover zijn doel) en het bevlekt onze ziel en wij blijven...* **l** *ende bliven...*: twee tegenpolen [in tegenstelling met *sterven te gronde hen selven ende leven God* (= voor God): r. 46], die in dit hst. radicaal getekend worden met telkens wisselende synonieme termen. **m** Vgl. 1 Cor. 6.12, in mystieke zin toegepast. **n** Deze zin herneemt het in het begin aangegeven thema. **o** Versta: *opdat.*

P II 19, f. 97v[1] HOE DIE SIEL HAER GEMINDEN SOECT IN DIE VIER ELEMENTEN ENDE VINT HEM IN HAER SELVEN. ⟨¶ CAPITTEL .XIX.⟩

Ic mercke wel dattet al bedroch is, o bedriegende werelt, dat in u wat schijnt te zijn. Die schoonheit, die in u is... Ende inden vasten steen, dat is: in Christus, hevet hi my gevest, dat mi geen becoringe verwinnen en sal mogen[2].

— Do

1 Getuigen: P II.19, f. 97v-98v; p f. 91r-92v; L 1.19, f. 41r-42r. — Dit hoofdstuk beantwoordt aan een lange passus uit traktaat C, *Onderrechtinghe* 2.3.3.6. van *de Glosse op het Pater Noster*. In deze Glosse is de passus harmonisch ingepast in een langlopend schema en blijkbaar als een spontane uiting opgesteld. In P, p en L is die tekst een illustratie van de leegheid der schepselen, die de beschouwende mens naar hun schepper verwijzen. Daarom verkiezen wij de tekst hier *niet* op te nemen en enkel te verwijzen naar *De glosse* met een — Do. — Vgl. hierna C c. 8, + Do. 2 Zie de uitgave van de volledige tekst volgens p c. 23, f. 91r-92r, hierna op p. 344-345, + Do.

P II 20, f. 98r[1] HOE DAT GOD IN ONS IS ENDE HOE DAT WI NA GOD GEBEELT ZIJN[2]. ⟨℄ CAPITTEL .XX.⟩

Vele lieden kennen veel; hem selven en kennen si niet. Ander liede sien si; haer selven versuymense[3]. Gode soecken si in desen uutwendigen dingen ende verthiën[4] der ⟨inwendiger⟩[5] dingen, in welcken inwendigen dinghen is *G*od. Ende daer-om sal ick weder-gaen[6] vanden uutwendigen dingen totten inwendigen dingen, om op te climmen[7] totten den oversten dingen, op-dat ic mach kennen van-waer ic come oft waer ic gae[8], ende also metten bekennen mijns selfs mogen comen totten bekennen *G*ods. *A*lso veel[9] als ic toeneme totten bekennen mijns selfs, also veel naeke ic totten bekennen mijns *G*ods.

Na den inwendige mensce[10] vinde ic drye dingen in mijnen gemoede, daer ic *G*ode mede oeffenen soude ⟨ende sien⟩[11] ende begeeren, dat zijn: die gehoochnisse, verstandenisse, wille ⟨of⟩[12] minne. ⟨Met⟩[13] dit gehoochnisse gedencke ic, *m*et der verstandenisse beschouwe ick, met den wille omhelse ic.

*A*ls ic *G*ods gedencke, so vinde ic hem in mijnre ghehoochnisse, ende daer-in verweende[14] ic na-dyen dat hi hem geweerdicht my te geven[a]. Inden verstandenis so bescouwe ic wat *G*od is in hem selven, wat inden engelen, wat inden creatueren, wat inden heyligen, ende wat hy is inden menschen[b].

In hem selven is hy onbegrijpelick, *(f. 99r)* want hi is dat begin ende dat einde, begin sonder begin[c], einde sonder eynde. ⟨Uut⟩[15] mi verstont ic dat *G*od onbegrijpelic is, want ic en mach mi selven niet verstaen, ⟨dien⟩[16] hi gemaect heeft. Inden engelen is hi begeerlic, want si begeeren hem te aenschouwen[d]. Inden heiligen is hi genoechlic, want die salige gestadelic[17] in hem verblijden. Inden creatueren is hi al wonderlic[18], want hi alle dinc ⟨moghentlic⟩[19] schept, wijsselic berecht, goedertierenlic voeget[20]. Inden menscen is hi minlick, want hi is haer *G*od ende si zijn volc[e], want hi woont in hem als in sinen tempel, *e*nde si zijn sinen tempel[f]. *E*nde hy

1 Getuigen: P II.20, f. 98r-99v; L 1.20, f. 42r-43v. Het ganse hst. is ontleend aan ps.-BERNARDUS, *Meditationes piissimae de cognitione humanae conditionis* (zie R. BULTOT, *Les „Meditationes" Pseudo-Bernardines sur la connaissance de la condition humaine. Problèmes d'histoire littéraire*, in *Sacris erudiri*, 15, 1964, 256-292). De Mndl. vertaling ervan komt in vele hss. voor. De tekst van P vergelijken wij (in beperkte mate) met de Latijnse tekst van L en van PL.184, k. 485-487 (hierverder aangehaald als [PL]) en met de Mndl. vertaling in hs. Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, 79, f. 4r-6V (= [RG]), afkomstig van 'den susteren witen huys buten voerster poerten pater noster' (= Zwolle, zusters van het Gemene Leven). Zie beschrijving van dit hs. door F. HENDRICKX, in *Misc. neerl. Deschamps*, I, 94-98. Vgl. A c. 17 r. 10 en n. 1. **2** PL *De dignitate hominis*; RG *Vanden inwendighen mensche*. **3** L PL *deserunt*; RG *laten*. **4** L PL *deserentes*; RG *laten*. **5** P[3]L PL RG; P[1] *uutwendiger*. **6** RG *mi keren*. **7** L PL; RG *ab interioribus* add. **8** L PL RG *quis sum vel unde sum* add. **9** L PL *namque* add. **10** Na de algemene inleiding komt de uiteenzetting over de zelfkennis. Allereerst naar de *inwendige mens* in het 1[e] hst., met het opschrift *De dignitate hominis*, dat bijna geheel in de *Peerle* werd opgenomen. De beschouwing naar de *uitwendige mens* komt in het 2[e] hst., onder de contrasterende titel: *De miseria hominis* enz. **11** RG L PL; P *soude*. **12** RG L PL; P *ende*. **13** RG *Mitter*; L PL *per*; P *Mer*. **14** Vgl. Verwijs s.v. *verweenden* = vreugdevol zijn; RG *heb ic ghenoechte van hem*; L PL *de eo et in eo delector*. **15** RG L PL; P *met*. **16** RG L PL; P *dan*. **17** *die...*: RG *si stadichlic ende salichlic*. **18** *al...*: RG *te verwonderen*; L PL *admirabilis*. **19** RG L PL; P *moghelic*. **20** L PL *dispensat*; RG om.

a *dat hi...*: versta: *dat hij zich gewaardigt zich aan mij te geven*. b Deze opsomming wordt in de volgende paragraaf verklaard. c Vgl. A c. 1 n. *b*. Het vervolg is analoog evenzo gebouwd. d Vgl. 1 Petr. 1.12. e Vgl. Ps. 94.7. *ende...*: versta: *en zij zijn zijn volk*. f Vgl. 2 Cor. 6.16.

en versmaet[21] niemant, *m*er so wie zijns gedenct ende verstaet ende mint, met dien is hi.

Wi sullen hem minnen, want hy ons eerst heeft gemint[g] ende tot sinen beelde ende gelijckenisse gemaect[h], dat hi anders geen creatueren en wilde geven. Totten beelde *G*ods zijn wi gemaect, dat is: totter verstandenisse ende totter bekennisse *G*ods *S*oon⟨s⟩[22], by wyen wi bekennen den *V*ader ende hebben den toeganc tot hem[i].

Al te grote kennisse[23] is tusscen hem ende ons. Die *S*oon is dat beelde *G*ods ende wi zijn naden beelde gemaect, welc gelikenisse betuycht die selve gelijcheit. *W*ant niet alleen tot sinen beelde, mer ooc tot der gelijcheit zijn wi gemaect. *E*nde daerom behoort dat totten beelde is gemaect, dattet[24] met den beelde over-een-draghe ende den naem des beelts niet ydelic en hebbe. Daer-om laet ons tegenwoordich maken[25] in ons zijn beelde in een lust[26] des vreden, *i*n een aenscouwen der waerheyt, in eenre minne[27] der caritaten. Laet ons hem houden inder gehoochnisse, dragen inder consciënciën ende over-al tegenwoordichliken eeren ende vreesen[28].

Onse gemoet oft siele is also veel ⟨sine beelde⟩[29] als si des beeldts can begrijpen[30], ende also ⟨si mach⟩[31] des beelds deelachtich wesen. Ende daerom is onse siele zijn beelde, nyet om-datse haers selfs ghedenct ende datse haer selven verstaet ende haer selven lief-heeft, mer datse den-genen gedencken, *(f. 99v)* verstaen ende liefhebben mach, daer si af ghemaect is.

Ende als si dat doet, so wortse wijs. Niets niet en is also gelijc der overster wijsheyt als ons redelic gemoet[32], ⟨dat metter⟩ ghehoochnisse, ⟨ende metter⟩[33] verstandenisse ende metten wille staet in die onsprekelike *T*riniteit. Ende daer en mach ⟨si⟩[34] niet in staen, het en gedencke zijns, ende het en minne hem, ende verstae hem. ⟨Daer-om sal si⟩[35] gedencken haers *G*ods, tot welcs beelde dat si gemaect is ende hem liefhebben, verstaen ende oeffenen.

*D*aer-mede mach onse siele altoos salich wesen. Salich is die siele, daer *G*od ruste in vint ende in wiens tabernakel *G*od rust. Salich is die siele, die seggen mach: 'Die mi gescapen heeft, die rust in mijnen tabernakel'[j]. Hi en mach haer die ruste des hemels niet weygeren.

21 RG *veronweert*; L PL *dedignatur*. **22** *Gods...*: RG *sijns soons*; PL *filii*. **23** *al...*: L, PL *Tanta cognatio est inter nos et Dei filium quod ipse imago Dei est et nos ad imaginem eius facti sumus: quam cognationem etiam ipsa similitudo testatur*. Het is duidelijk dat de vertaler *kennisse* schreef omdat hij in zijn legger *cognitio* (ten onrechte?) las en ook vertaalde, i.p.v. *cognatio*, dat alleen oorspronkelijk is, zoals het bijna letterlijk in de bron van deze passus voorkomt, nl. Bernardus, *S. 80 in Cant.* I.2 (zie *Sacris erudiri*, l.c., p. 260). Of gebruikte hij *kennisse* in de wel voorkomende (ruime!) zin van *familie, verwantschap*? Anderzijds las hij het tweede *cognatio* juist en vertaalde met *gelijkenisse*, in de zin van *verwantschap*. Tegenover de lezing van P stellen we vast dat RG de ganse zin liet vallen. Was dit alleen een vergissing of deed de kopiist het opzettelijk, omdat hij de zin niet begreep? **24** *behoort...*: = behoort het...; *dattet* herneemt de vorige relatiefzin. **25** *laet ons...*: L PL *Representemus*. **26** L *appetitu*. **27** RG *begeerten*. **28** *eeren...*: RG *eren*; L PL *veneremur*. **29** *sine...*: L PL *ejus imago*; RG *onse beelde*. **30** L PL *capax*; RG *gripich*. **31** P *machse*. **32** RG *siele*. **33** *dat...*: RG; P *want datter gh. verst*. **34** RG add. **35** *Daer om...*: RG; P *gedencken zijns ende het en minne hem ende verstae hem*.

g Vgl. I Jo. 4.19. **h** Vgl. Gen. 1.26a, wat verder verklaard wordt in teleologische zin: *opdat wij zouden kennen...*, zoals bij Ruusbroec. **i** Vgl. Rom. 5.2. **j** Vgl. Eccli. 24.12.

Ende waer-om ⟨laten wi daer ons selven ende soeken go[e]de⟩[36] in desen uutwendigen dingen, daer *G*od bi ons is, willen[37] wi wesen bi hem? Inder waerheyt is hi met ons, *m*er dat is noch metter gheloven, tot-dat wi hem verdienen te sien inder gedaenten[38]. Die apostel seyt: 'Wij kennen Christum wonende in onsen herten met den gelove'[39,k], want inden gelove is Christus, dat gelove is inder gedachten, dat gedacht is inder herten, dat herte is inde borsten. ⟨Want mitten gelove oefenen wi Gode den schepper, ende aenbeden den verlosser ende ontbeiden den salichmaker.⟩[40]

Ic gelove hem te sijn[41] in allen creatueren, ende ⟨te hebben⟩[42] in mijn selven, ⟨ende⟩[43] dat *V*boven al ⟨desen⟩ onsprekelic[44] ⟨vroliker⟩[45] ende saliger [dat][46] is te bekennen God in hem selven. *W*ant de *V*ader ende den *S*oon ende den Heiligen *G*eest te bekennen dat is ewich leven[l], volcomen salicheit ⟨ende die⟩[47] overste weelde. ⟨Nie oghe en heft ghesien, noch oer ghehoert[48], noch in menschen herten en is[49] geclommen, wat groter claerheit ende vrolicheit ons bereit is int aenscouwen[50], als wij *G*od van aensicht tot aensicht sullen sien[m], den-ghene dye is een licht der ⟨verlichter⟩[51], een rust der geoeffender[52], *e*en vaderlant[53] der wedercomender, een leven der levender, een crone der verwinnender. Amen[54].

36 *laten...*: RG; P *en vertien* (vgl. n. 3 en 4) *wij lust te soecken.* **37** L PL *si nos velimus.* **38** L PL *per speciem*; vgl. 2 Cor. 5.7. **39** Eph. 3.17. **40** *Want...*: RG add. **41** P *sijn*; RG *siene.* **42** RG add.; P *ende dat ic God hebbe.* **43** RG add. **44** RG *onsprekeliker.* **45** RG; P *vruchtbaer.* **46** RG om. **47** RG add. **48** *Nie...*: RG; P *Welc ogen niet gesien en hebben* enz., alles afhankelijk van *Welc.* **49** RG *nie*: add. **50** *ende...*: RG *wat groter sueticheit, wat groter bliscap sal wesen inden bescouwene.* **51** P *lichten.* **52** L, PL: *exercitatorum.* **53** RG *erfachticheit.* **54** P add.

k Eph. 3.17. l Vgl. Jo. 17.3. m Vgl. 1 Cor. 2.9.

P II 21, f. 100r[1] HOE DAT DIE REDELIKE SIELE AENMERCKEN SAL HAER EDELHEIT ENDE KEEREN[2] HAER TOT GOD. ⟨¶ CAPITTEL .XXI.⟩

O siele, edel creatuer, die God so edel ghescapen heeft ende met so costeliken pant verlost, aenmerct dijn edelheit ende doet een afscheit[3] van alle gescapen dingen, ende geeft dijns selfs natuer ende allen creatueren vlitelic orlof[4], ende keert u blootelic inwaerts uut u selven in God door dat corte toepadeken[5,a]: met vasten gelove dat ghi vastelic in God ghelooft: so sal hi u ghedachten vruchtbaer maken ende in hem vestigen; met stercken hope dat ghi sterckelic in God betrout: so sal hi u verstant verlichten ende bescermen met dat licht der waerheyt; met volcomen liefde dat ghi Gode stadelic aenhangt met minnen: so sal hi uwen wille in minnen doen bernen ende stantachtelic in hem doen blijven. Ende hier-mede wert ghi gheanckert ende gevesticht in uwen oorspronc ende in die have[6] der ewiger salicheyt.

Hier-om, wilt ghi voorderen in uwen voortganc, so moet ghy alle uwe crachten ende affectiën in u weten ende bekennen, hoe si weder-ghemaect[7] ende in God moeten zijn vereenicht[b], want ghi in u hebt dat beelde ende ghelijckenisse Gods, als hier-na noch beter verclaert sal werden[c], dat ghy na die eenvuldicheyt des wesens in u hebt dat beelde Gods, daer hem God selve mede vereenicht heeft, dat[d] ghi soudt zijn één gheest met hem in een eenvuldich stille rustige ghebruycken. Ende soo ghy een memorie, verstant ende wille in u hebt, so hebt ghi die ghelijckenisse Gods, daer-mede ghi vander heyligher Drievuldicheyt ghewracht wertste[8,e].

Daerom sult ghi God bidden ende u selven daer-toe voeghen, dat altoos dat binnenste wesen uwer sielen in dat wesen Gods verenicht ende versoncken si in een nietheyt[9,f] uus selfs; ende so suldy soe- *(f. 100v)* telic van Gode gevoet werden ende begaeft ende met enen minlicken intrec[10] in hem werden getogen.

Ende die crachten sullen altoos in God verhangen zijn ende so sullen si sonderlinge verlicht ende van God gewrocht werden ende één geest met God zijn, ende in dinen gemoede boven dijns selfs vernuft⟨s⟩ ⟨moghelicheyt⟩[11] verheven zijn in die eenvuldicheit Gods. Ende want die drie overste crachten als memorie, verstant ende wille, daer dat beelde ende gelikenisse Gods in is, haer natuerlike stede hebben inden hoofde des menscen, so moet ghi altoos dragen een minlic, simpel, eenvuldich, oetmoedich, rijpe, eersaem, zedich gelaet[12] dijns aensichts ende aller dijnre wandelinge, ende een bewaringe dijnre vijf sinnen.

1 Getuigen: P II.21, f. 100r-102r; L 1.21, f. 43v-46v. 2 L *se* add. 3 *doet...*: L *aliena teipsam ab...* 4 *geeft...*: L *relinquas.* 5 *corte...*: L *compendiosissimam illam viam.* 6 *have* naast *haven*; vgl. Verwijs s.v. *havene.* L *portum.* 7 *reformati.* 8 *ghewracht...*: L *ageris & moveris.* 9 L *quadam tuijpsius annihilatione.* 10 L *intractu.* 11 L *intellectus tui capacitatem* add. 12 L *apparentiam.*

a Een vaste verwijzing. — Dat Schr. nu een hst. over de *edelheit* van de mens laat volgen, doet zij wellicht omdat zij na de bron van haar vorig hst. in de voornoemde *Meditationes*, er *Caput III. De dignitate animae* vond. Maar hierbij volgt zij andere bronnen. b Hiermee herneemt Schr. vanaf r. 26 de gedachtengang van c. 10-18. c Welke passus is hiermee bedoeld? d Versta: *opdat.* e R. 14-21 berusten op de tegenstelling *beelde-ghelijckenisse Gods*, die Schr. verklaart als resp. Gods *wesen* en Gods *werc*: zie A c. 14 r. 46-53 en n. *h.* f *een nietheyt...*: een voorwaarde van ons eenzijn met God, ons alzijn in God.

Want daer-door sal dat hooft der sielen, dat is: die geest des gemoets, vrije ende ongehindert altoos keeren uuter tijt ende neigen hem in die ewicheit der *G*odheit, *d*aer die geest in afghescheydenheit ghevoert wort ende dat beste deel toe-gevoecht ende ghesekert wort, *e*nde van die nederste dingen ende van haers selfs lichaem ende siele gesceiden wort, dat is: van allen sinlicheyt, daer-af die siele ende dat lichaem mede beweecht werden: so is die geest verheven boven alle sinlicheit[g]. — Hier segge ic u van drie deelen, die inden menscen zijn uut S. Pauwels ende Augustinus' woorden, *e*nde uut die getuychenisse *G*ods in ons[h].

*E*nde is dat die geest, die dat overste deel der sielen is, so in *G*od geanckert ende verenicht ende gevesticht wort met den lime der godliker caritaten[i], so brengt hi voort uut die godlike schat milde gaven, daer dat nederste deel der sielen ende des lichaems mede begavet wort.

Dat nederste deel der sielen, als die drie nederste crachten, zijn in dat herte, die dat herte ende dat lichaem dat leven gheven. Ende[j] *G*od is dat beelde der sielen, daer die drie overste crachten haren oorspronck hebben, *d*aer dye heylighe *D*rie-vuldicheyt doorvloeit met een godlike cracht oft radie neder in die onderste *(f. 101r)* crachten der sielen, daer hi den geest mede voet ende die siele ende dat lichaem leven doet[k].

Ende dat nederste deel heeft .vij. bewegelicheden, diemen heet: affectiën. Die hope ende minne ende blijscap zijn onder dye begeerte; ende die schaemte is onder dye reden; ende die haet, anxt ende droefheyt zijn onder die toornichlike cracht. Ende na dese bewegelicheyt wort die siele aengevochten, ende, werwaert dat hem dat nederste deel keret, daer keeren si hem mede. Volget nu dat nederste deel den geest ende is *G*od gehoorsaem, so wort die siele met al haer toeneygelicheyt[13] van *G*od na duechden ende na heylicheyt gewrocht[14,l].

Die begeerlicke cracht leyt[16] in die rechter siden van therte, onder dye memorie, daer die hemelsche *V*ader in woont, dye die memorie vermaent ende die begeerte trecket ende versmaden doet alle dat inder werelt is ende haer met geheelder hopen, minne ende blijscap tot *G*od oprechten.

Ende die reden is int middel onder dat verstant, daer die *S*oon *G*ods in woont ende verlicht dat verstant ende leert dye reden, dat si haer schamen sal van haren gebreken ende haer so vele te meer verootmoedigen ende schamen haer, niet den gecruysten Jesum na te volgen.

Die toornichlike cracht is in der slincker siden int herte onder den wille, daer die H. *G*heest in woont, ende maect den wil vierich ende stercket die toorne, dat quade crachtelijc weder te staen ende dye duechden te wercken.

13 L *inclinationibus sive affectionibus suis.* 14 *na...*: L *ad omnem sanctitatem movetur.* 15 P^3 *gedeelt.* 16 L *sita est.*

g Omschrijving van de *divisio animae*, afhankelijk van Hebr. 4.12, vanuit *die afghescheydenheit*. h Merkwaardige aanduiding van haar bronnen. i Vgl. *gluten caritatis*: reeds bij Augustinus; zie TLL, s.v. II. j Versta: *maar*. k Vgl. A c. 5 r. 42 e.v., met de paralleltekst van Ruusbroec. — *Voet* = voedt. l R. 52-58: vgl. A c. 12 r. 16-22 en n. *b*.

Ende aldus behoort een yegelike siele geordineert te zijn ende haer crachten te kennen. De[17] in duechden voort wil gaen ende die een goet herder wil zijn, die moet zijn scapen kennen, ende behuedense, datsi niet wijde uut en dwalen ende van den wolf gegrepen worden, ende vergaderense ende drijvense in dye binnenste woestijne der godliker vereeninge; ende daer sullen si suetelijc gevoet worden in zijn weelden ende in dye weyde der eewiger groenheit ende drincken uut dye rivieren des levendigen godliken borns[m].

Ende als dye siele *(f. 101v)* aldus van binnen gestelt is ende aldusdanigen inganc heeft in God, so salse van binnen also begaeft ende geëdelt worden van die rijcheyt Gods ende so gesterct ende gevoet van zijnder mildicheyt, dat die siele den lichaem onderdanich maect den geest ende doet dat herte van allen aertschen dingen toe-sluten ende wijt ende lieflijc tot God op-luycken[18], ende wort verandert in reynicheyt, in soberheyt ende in verduldicheyt ende in allen sedelijcken duechden.

Ende alst aldus inden mensche staet, so is hy bequaem, dat God met hem wercken mach. Want, hoe dat instrument bequamer[19] is, hoe dye werck-man daer liever mede wercket; hoe dan onse siele bet gescicket is ende bereyt tot haren inkeer ende gewet[20] is opten steen Christum Jesum van allen roest der sonden[n], hoe God dat aengenamer is mede te wercken. Want God en can ons salicheyt niet wercken sonder ons toe-doen, noch wij sonder dye hulpe Gods, ghelijc een timmerman en can niet wercken sonder dat instrument, noch dat instrument buyten den meester.

Mer dit en salmen niet verstaen als dese verdoelde blinde Luthersche menschen dat nu voortbrengen[21], die dye heylige Schrift trecken ende verkeren na haren vleeschelijcken ende ezels[22] verstant, ende seggen dat wij ghenen vrijen willen en hebben ende dat wij anders nyet en zijn dan een sage[23], dye daer aen die wandt hanget[o]. Ende[p] dit is dwalinge, want wij zijn levendige instrumenten Gods. Een sage

17 *De = die.* Deze relatiefzin, die wij gelijkschakelen met de volgende (*ende die...*), kan ook als bepaling van *een yegelike siele* bedoeld zijn, zoals L vertaalt. 18 L *adaperiri.* 19 L *commodius.* 20 L *polita*; *wetten = slijpen* met de bijgedachte van *polijsten, zuiveren.* 21 L *tradunt & docent.* 22 L *asininum*; vgl. Verwijs s.v. *eselsc.* 23 L *serra.*

m Na de *stede*-bepaling der *bewegelicheden = affectiën = toeneyghelicheyten*, r. 67-69, volgt in r. 70-76 een uitgebreide toepassing van Jo. 10.1-11 (Christus de goede herder) op de mens, die zijn *crachten* leidt van hoog tot laag: schapen, woestijn, bron. n *Wetten...*: slijpen, scherpzetten, zuiveren van roest op Christus, die *steen* wordt genoemd, 1 Cor. 10.4 (d.i. bijbelse zin). o N.a.v. Gods *wercken* t.o.v. 's mensen *mede-wercken* is er de uitwerking van het motief: *meester (ambachtsman)-instrument)* r. 83-89 op zich en naar de leer van Luthersen en Katholieken, wat de aanleiding is van een belangrijke vermelding van een contemporaine persoonlijkheid en gebeurtenis tijdens leven en werk van Schr. De vraag hoe dit een terminus a quo van de Peerle kan zijn, verdient overweging. De theologische inhoud ervan toont hoe Schr. op het theologisch gebeuren van haar tijd reageert. Van de taal, waarin het gegeven psychologisch overkomt, kan men zeggen dat ze heet van de naald komt. Zo in het geraadpleegde exemplaar van het Plantijn-Moretus-museum, Antwerpen, der P het woord *Luthersche* onleesbaar werd gemaakt, mag men aannemen dat dit gebeurde door een protestantse lezer, die elders bij een eucharistische tekst in de marge van f. 110r noteerde: *Dit is ingelast*, en niet door een oecumenische geest, die geërgerd is door de grove woorden aan het adres van een afgescheurde christen. Wel kan men zeggen dat ze nog zacht klinken tegenover de pathetiek in de brief c. 1533 van Cornelius VAN SNEEK, o.p., † 1534, aan Georgius, bisschop van Lebus (Maagdenburg) en Ratzeburg (zie uitgave in AAU, 37, 1911, 253-261). Toch moet die taal vanuit historisch reliëf beoordeeld worden. De Goede Prior van Groenendael zwicht er niet voor te

of een instrument en heeft reden noch gevoelen als wij doen, dye met onsen verkiesenen[24] ende vrijen wil door dye gracie Gods dat quaet laten ende dat goet doen.

Mer nochtans sullen wij mercken tot onse verootmoedinge dat wij van ons selven cranck ende broosch[25] zijn *e*nde sonder die hulpe *G*ods niet en vermogen eenich goet te volbrenghen, *m*er met die hulpe *G*ods vermogen wi alle dinghen[q]. *E*nde al dat wi wercken, dat is besmet[r]. *M*er door die geboorte ende *(f. 102r)* verdienste ende doot ons Heren Jesu *C*hristi so werden si gepurgeert ende gereynicht ende geheylicht, ende zijn daer-door weder bequaem gemaect, dat wij *G*ods levendige instrumenten souden zijn, die in ons hebben *G*ods beelt ende gelikenis, daer hem die edel wercmeester, die heylighe *D*rievuldicheyt, mede geweerdicht te wercken, *e*nde heeft hem daer so vast in vereenicht, so-dat die vereeninge die helle niet uut-doen en mach[s] ende sal eewelijc heel ende ongescheyden blijven.

Ende dat wort betekent bijden ongenayden rock Jesu *C*hristi, die ongedeylt bleef, mer daer wert om geloot[t]. Dat is: in die eewige vaste vereeninge, daer hem *G*od in dat beelt der sielen vereenicht heeft, daer en mach geen scheyden noch deylinge comen, *m*er daer sal om geloot worden, so-dat dat lot vallen sal tot eewiger blijschap of tot eewiger pijnen[u]. Ende, worden wij door zijn bitter lijden hier bequaem gemaect tot zijn ewige instrumenten, so sullen wij met hem ende met allen heylighen comen in eewiger blijscap[v]. Mer so wie hier zijn lust[26] ende natuer volgen wil ende niet en acht op die eewige dingen noch opten edelen inwoonder[27] der

24 L *electivam*. L stelt *verkiesenen* op gelijke voet met *vrijen (wil)*:*el. et liberam voluntatem*. Verwijs kent een dergelijk bnw. niet, wel het *verkies* = wil, keuze. **25** L *instabiles*. **26** L *oblectationes*. **27** L *creatorem*.

schrijven: 'Ende andere menschen, die een eenvoldich heilich leven leiden, oft een hert leven van penitenciën, die achten si (dwaalleraren van zijn tijd) als *grove eesele ende beesten*' (R.III, 51, 25). In zijn Luther-boek wijst J. Lortz meermalen op de sfeer van ergerlijk *Grobianismus*, waarin de Lutherse reformatie baadde (vgl. *Die Reformation in Deutschland*, Herder, 1939, I, 409-436), wat helaas ook al eens weerklank vond bij de tegenpartij (vgl. o.c., II, 154-175). Toch belet de *caritas* niet de *veritas* te horen, om de bewogenheid en de angst van rechtgeaarde katholieken destijds te begrijpen, zoals die bv. spreekt uit de inleidingen der drukbezorgers der *Peerle* (zie hierna p. 654). De theologische aanleiding tot verweer tegen de *luthersche menschen* (dus niet tegen Luther persoonlijk of alleen) *uut den lande* was in elk geval een van Luthers strijdpunten tegen alle mogelijke vormen van semi-pelagianisme en scholastiek. Wellicht verwijst de formulering van Schr. naar een zin als: 'Est enim simile, sicut si quis cum securi corrosa et dentata secet, licet operator sit bonus faber' (zie *Heidelberger Disputatio*, in LUTHER, *WA*, 1, 357). — Het antwoord op de Lutherse stelling is rustig, geschakeerd en alzijdig binnen een ruime horizont: r. 94-120. **p** Versta: *maar*. **q** Vgl. Phil. 4.13. **r** Vgl. Is. 64.6. **s** Versta: *zodat zelfs de hel de voornoemde vereniging niet kan uitbranden*: vaste opinie bij Schr. **t** Vgl. Jo. 19.23. **u** R. 108-102 zijn geïnspireerd door Bernardus' *Sermo I de annuntiatione Mariae*: 'AN FORTE QUAERIS ET TUNICAM INCONSUTILEM, QUAE NON DIVIDITUR, SED SORTE PROVENIT? EGO DIVINAM ARBITROR ESSE IMAGINEM, QUAE NIMIRUM NON ASSUTA, SED INSITA ATQUE IPSI IMPRESSA NATURAE, DIVIDI SCINDIQUE NON POTEST. AD IMAGINEM NEMPE ET SIMILITUDINEM DEI FACTUS EST HOMO, IN IMAGINE ARBITRII LIBERTATEM, VIRTUTES HABENS IN SIMILITUDINE. ET SIMILITUDO QUIDEM PERIIT, VERUMTAMEN IN IMAGINE PERTRANSIT HOMO. IMAGO SIQUIDEM IN GEHENNA IPSA URI POTERIT, NON EXURI; ARDERE, SED NON DELERI. HAEC ERGO NON SCINDITUR, SED SORTE PROVENIT. ET QUOCUNQUE PERVENIAT ANIMA, SIMUL ET IPSA IBI ERIT. NAM SIMILITUDO NON SIC; SED AUT MANET IN BONO, AUT, SI PECCAVERIT ANIMA, MUTATUR MISERABILITER, JUMENTIS INSIPIENTIBUS SIMILATA' (PL.183, k.386 BC). Schr. verwerkte daarbij haar idee over de draagwijdte van de primordiale vrije wilsbeslissing. **v** *Ende, worden...*: versta: *bekwaam gemaakt (in staat gesteld) om Gods instrumenten te zijn, d.i. (levende, vrije) instrumenten, niet alleen op aarde, maar in alle eeuwigheid.*

sielen, dye sal worden des viants instrument ende een eewich brant[28] der hellen; ende die aenschouwet soude hebben die ewige vruechde, die moet aenscouwen die eewige pijne[w]//Mer wye nu die hulpe *Gods* begeert, dien is *God* bereyt te helpen. Ende wie hem om eenen vinger bidt, dien wil hi geerne dye heel hant geven, om ons altoos te helpen, so verre als wij selver willen[x].

28 L *incendium*, tegenover *die eewige blijscap*. **29** *Mer wie...*: L *adeo ut*.

w *ende...*: versta: *en degene, die de eeuwige vreugde had moeten aanschouwen...* x De uitdrukking: *als men hem een vinger geeft, neemt hij de hele hand* (wat pejoratief is), wordt omgebogen om Gods mildheid te suggereren.

P II 22, f. 102r[1] HOE DAT DIE GODLIKE SONNE AL DIE CRACHTEN DER SIELEN TOT HEM TRECT ENDE OVERSCHIJNT MET DAT GODLIKE LICHT. ¶ CAPITTEL .XXIJ.

Daer-om laet ons inwaert keren totten-genen, die ons stercheyt geeft, leert ende regeert, met al die levendicheyt[2] onser memoriën ende subtijlheyt ons verstants ende bereytheyt ons willen ende met uutgerecten crachten ende opgerechten herten: so sal God in ons laten opgaen die godlike *(f. 102v)* sonne der rechtverdicheyt, ende sal overschijnen alle berghen ende huevelen tot int dal onser consciënciën, ende sal dye suveren ende reyn ende vruchtbaer maken, ende sal dat gemoede in God doen verheffen ende alle de crachten verlichten, ende sal die siele doen bekennen, hoe dat si geset is tusschen tijt ende ewicheyt ende hoe in haer is die afgrondige zee[3] der Godheyt, die oorspronckelike fonteyne, in welcken si een rivier is ende heeft haer wesen, leven ende voetsel in de salige eewicheyt, na dat opperste[4] deel ende eenvuldicheyt des wesens[b].

Ende[c] naden nedersten deel so is si inder tijt, in die verganckelicheyt des lichaems, dat daer heeft één wesen ende één leven metten beesten. Ende gelijc als die beesten met een gemeynen sin oversien dat velt ende die bomen ende lopen nae haer voetsel ende dan slapen alst hem lust, desgelijcx is ons beestelike mensche: als wij nyet in duechden geoeffent en worden, so hebben wij eenen gemeynen sin, als dat wij[d] met eenen onbehoeden[5] opsien veel dinghen te samen in onsen sinne hebben[e].

Nyet die vijf sinnen, mer dye gemeyn sinne, die wij metten beesten hebben, die

1 Getuigen: P II.22, f. 102r-104r; L 1.22, f. 46r-48v. 2 L *vivacitas*. 3 *afgrondige...*: L *pelagus abyssale*. 4 L *optimam*. 5 L *vago et incustodito*. N.B. Deze periode is gebouwd met een voorzin (*gelijc als*) en een nazin (*desgelicx*); bovendien zijn voorzin en nazin meerledig, zonder evenwel dezelfde structuur te hebben. Vandaar enige onevenwichtigheid, al is de gedachte duidelijk.

a Vgl. Mal. 4.2. Van hieruit is ook de titel te verstaan. Het motief speelt in het ganse hst. door, maar in het hele werk ook. b R. 3-13: een het voorafgaande samenvattende globale schets van een ideale gesteltenis vanuit God en de overste crachten: van daaruit een nieuwe stap aangaande *die ghemeyne sin* en zijn *stede* enz. c Versta: *maar*. d *als...*: versta: *in zover wij...*; L *quando*. e R. 14-19: de term *beestelike* heeft een algemene fysiologisch-psychologische betekenis (vgl. RUUSBROEC, *Brulocht*, aangehaald in A c. 5, p. 26 e.v.), of een geestelijke morele zin (vgl. 1 Cor. 2.14, in zover de mens zich niet naar geest en rede laat leiden). Blijkbaar heeft Schr. eenzijdig oog voor de morele (pejoratieve) zin. — De *ghemeyne sin* heeft een lange geschiedenis. De nadere ontleding, die Aristoteles er reeds van gaf, werd door de latere, m.n. de scholastieke filosofie overgenomen en verder uitgewerkt. Zie in *The Encyclopedia of Philosophy* (Ed. F. Edwards), VII, s.v. *Psychology*, p. 3 e.v.; W.K.C. GUTHRIE, *History of Greek Philosophy*, VI, *Aristotle*, Cambridge, 1981, p. 299-301. In tegenstelling met de vijf (particuliere) zintuigen, die elk hun eigen formeel object hebben, heeft *die ghemeyne sin* (vertaling van *sensus communis*) dit als karakteristiek dat hij verschillende formele objecten raakt en in onderling verband brengt, in verbinding met de andere zintuigen. In zijn *In Aristotelis librum de anima commentarius*, ed. Angelus Pirotta o.p., Marietti, schrijft Thomas van Aquino: 'Sensus communis...est quaedam potentia, ad quam terminantur immutationes omnium sensuum... Sensu enim communi percipimus nos vivere et discernere inter sensibilia diversorum sensuum, scilicet album et dulce' (*o.c.*, nr. 390) en: 'Communia sensibilia sunt ista quinque: motus, quies, numerus, figura et magnitudo' (*o.c.*, nr. 386). Dit zintuig heeft Schr. omgebogen tot *veelheid* van voorwerpen (*de menichfuldicheyt*), waarover de mens geen redelijke bezinning kan uitoefenen, wat tot verbijstering, verwarring van zinnen leidt. — Hierna verklaart Schr. welke de 'stede' van de *ghemeyne sin* is en waarin de mens deze binnen de sfeer van de *eenicheit des herten* onoordeelkundig laat uitlopen.

leyt[f] boven des menschen gesicht[6], ende brenget inden menschen gedachten sonder verstant[g], ende maect melancholiën ende woelingen[7] inden hoofde. Ende daer-uut comen fantasiën ende nevelachtige rasernie[8], ende bevanct als met een wolcke der duysterheyt des menschen ghedachten, ende behindert dat gemoede in sinen opganc ende neder-druct die crachten, ende beswaert die sinnen ende al des menschen natuer ende bloet[h], ende maect dat hert onghestadich in allen oeffeninge der duechden, ende trect den mensce uutwendich.

Ende so wort die mensche slaperich ende traech ende eygensueckelic, zijn gemac sueckende in slapen, in eten, in drincken, in lichtverdicheyt, in gierichеit, in onsuverheyt, in ongehoorsaemheyt ende in allen schadeliken ghebreken, daer ons beestelijcke mensche toe gheneyget wort. *(f. 103r)* Ende dese[i] liggen seer diep inden gront der natueren ende zijn gewortelt int herte ende bevangen ende bewegen dick dat nederste deel der sielen. Ende aldus is onse siele bewonden inden dreck[9] onser gebreken ende wort berooft van allen duechden ende met duysternisse bewonden.

Dit is die eerste dwalinge, daer die menschen alder-meest mede bevangen zijn: dat is: een onbedwongen natuer. Ende dat zijn die-geen, dye na wellusten haers lichaems ende haerder sinnen leven.

RUUSBROEC, *Vanden vier becoringhen.*

Oersprong der eerster dolinghen, daer alre-meest menschen in bevaen zijn, dat es een onbedwonghene natuere. Ende dat zijn alle die-gheene, die leven na wellost des lijfs ende der zinne, in siene, in hoorne, in sprekene, in wandelinghen na gherieve ende na gheneychder lost der natueren... (III.47, 26-31).

Siet, dit es die eerste dolinghe die alder-ghemeynst es, want si heeft wel-na die religie der heyligher kerstenheit verdreven ende verderft... Want selcke menschen segghen dat...si cranc ende teeder ende edel van complexiën sijn: ende daeromme behoeven si veel gheriefs ende veel ghemacs... Ende al eest dat sy vele lesen ende singhen ende pater noster spreken, en smaect hen

6 *boven...*: L *in capite supra oculos.* 7 L *imaginationes.* 8 *nevelachtige...*: L *nebulatae insaniae.* 9 L *luto*: heffe, bezinksel, modder (niet 'drek').

f *die...*: versta: *ligt (heeft zijn stede).* g Vgl. Sap. 1.5b; zie A c. 5 r. 133-136 en n. *i.* h Dit houdt verband met de vier-humorenleer van Galenus: zwartgalligheid zowel als psychisch dan als geestelijk verschijnsel. Zie A. DERVILLE, s.j., *Mélancholie*, in *DSp.* 10, 1978, k. 950-5. Kreeg Schr. weet van A. Dürer's prent *Melancolia I* uit 1514, waarrond J. Claes zijn *De wieg van het verdriet*, Antwerpen, 1983, vooral p. 37-86, schreef? i *beswaert...*: vgl. Sap. 9.15. j Nl. *die ghebreken.* Schr. beklemtoont vaak de *diepe wortelen* der gebreken. R. 20-44 beschrijven pregnant deze toestand.

Want si zijn uutwendich ende leven naden vleesche, ende si zijn blint ende ongehoorsaem der waerheyt ⟨ende den⟩[10] bewegen des H. Geestes. Ende wij souden daer-af wel eewelic verderven[11], ten-si dat wij ons sinnen behoeden van aldus scadeliken uutlopingen[12], ende geven ons vijf sinnen gevangen inden toem des godliken anxte⟨?⟩.

niet. Want si zijn uutwendich, ende leven na den vleesche, ende niet na den gheeste. Want si zijn verblent ende onghehoorsaem der waerheyt ende den beweghene des heylichs gheests...

Siet dit es die eerste becoringhe, die regneert inden vleesche, daer sonderlinghe vele menschen inne dolen (ib., 48.8-35).

Op-dat onse siele nyet berooft en wort van die opperste salicheyt, so moet die beestelike sinlike natuer gedodet worden[13], ende wij sullen ons ⟨keeren⟩[14] uut der tijt inder eewicheyt, daer God is inden diepste gront onser sielen ende wil ons altijt gerne helpen, dat wij de gebreken verdrucken ende uuttrecken ende dye duechden wercken naden geest. *W*ant God is inden diepsten gront der sielen, dye onse siele altoos voedet met een crachtigen intrecken, om haer altoos te neygen ende te sincken in die godlijcke vereeninge, daer si van naturen toe gescapen is: te sincken inde zee der Godheyt, als een steen van natueren is geneyget int water te sincken, van welcken insincken[k] si haer selven ende alle dinge vergetende is ende dye eewige dingen gedenckende.

Dit is die meeste genuechte, dat dye siel God aenhanget met godliken gepeyse. *W*ant daer-uut coemt dat godlijcke bekennen, dat dye siele verblidet ende in minnen bernen ende verteren doet. Aen desen gront is dye siel also edel, dat mense met genen naem noemen en can. Daer is dye siel één wesen met dat wesen Gods[15,l]. Ja, uut desen gront coemt alle salicheyt ende heylicheyt, want si *(f. 103v)* heeft hém in haer, daer alle heylighen haer heylicheyt van ontvangen. Hier is dye fonteyne der Godheyt, dye daer inder sielen is, geleyt[m] om haer te vervullen ende vruchtbaer te maken met zijnre graciën ende met een milde genade al dat rijc der sielen te doen vloeyen, om haer als een ebben[16] ende wedervloet te trecken in dye zee der Godheyt, ende doet in hare ontspringen[17] die dorstige rivier der minnen, daer si mede uutvliet tot alle creaturen, om dye weder in haren oorspronc te brengen ⟨ende in⟩[18] dye salige haven der eewicheyt.

10 L *ac*; P *inden* (ontstaan uit *eñ den*). 11 L *perire*. 12 L *excessibus*. 13 L *mortificanda*. 14 P³ add.; L *transferre*. 15 *Daer...*: L *estque hic unum (si dicere fas est) per gratiam cum essentia divina*. 16 P: niet bij Verwijs s.v. *ebbe*. 17 L *scaturire*; nog afhankelijk van *dye daer...* 18 L *et in*; P *in*; vgl. n. 10.

k *van...*: versta: *door welk insincken*. l Het motief van de onbenoembaarheid van dit aspect der ziel, dat weselic met God verenigd is. Zie A c. 57 n. *k*. m Versta: *is aangelegd om...*; L *derivatur*.

Ende, sal nu dese fonteyn des levens altijt inder sielen vloeyen, so moetse God toegevoecht zijn ende stadelijc aenhangen: so wort si met dye rivier der salicheyt doorvloten, daer si af verlicht ende geleert wort, dat si altijt sal hebben een nauwe hoede der sonden ende schouwen alle middelen, dye God een hinder in haer mochten wesen, zijn gracie in haer te storten. Ghelijc als een cleyn stof[19,n] dat uutwendich gesicht behindert, also wort ooc dye inwendige oghe[20] des geestes behindert, hoe cleyn dattet is, dat wij niet en achten ende goet meynen te wesen.

Op-dat dese fonteyn in der sielen bewaert mach zijn, so moet si in haer herte leggen dat vaste fundament ende den steen Christum[o], ende daer voort op timmeren[21] zijn heylich leven ende lijden ende voort al zijn heylighe exempelen ende duechden ende al zijn leeringen ende ewangeliën: daer salse in studeren ende so overgewesent[22] worden in dat leven ende lijden Christi. Ende so salse daer-in wonen als in een tabernakel[p]. Ende so sal si wesen als een hout, dat biden water geplant is ende zijn vrucht voort-brengen in zijnder tijt[q].

So sal dat gemoede der sielen[23] verheven worden tot inden hemel ende so sal in haer ontspringen dye fonteyne der Godheyt ende overstorten[24] dat gemoede ende doen dat groeyen ende bloeyen, ende doen de siele wassen in allen duechden. Ende dese fonteyn maect den acker des herten vruchtbaer ende overscijnt[25] dat *(f. 104r)* met die godlike sonne, dat[r] daer-in wassen die cruden[26] alder duechden. Ende so wort die brudegom getogen om te comen in alsulcken hof. Want si heeft in haer herte geplant dye bloem van Nazareth, dat is: Jesus Christus[s], dat[t], so waer si gaet oft staet, si en gevoelt noch en siet noch en verstaet anders niet dan Christum Jesum ende dien gecruyst[u]. Ende so wie hem hier-mede niet en becommert, dien en sal de fonteyn niet vloeyen, mer zijn herte sal onvruchtbaer werden, ende dye siele sal verdorren vande[v] wateren, want si haer uutkeert van die ader des levendigen waters[27,w].

Die siele, die aldus haer inkeert inden gront Gods ende met die hulpe Gods alle sonden laet ende die orsaken der sonden scouwet ende dat lijden Christi inder

19 L *pulvisculus*: stofje. **20** L *oculi*. **21** *voort...*: L *continuo superaedificari debet*. **22** L *transformari*. **23** *dat...*: L *anima*. **24** L *irrigans*. **25** L *superradiabit*. **26** L *aromata*. **27** *ende...*: L *et anima eius prae siccitate arescit, eo quod dereliquit venam aquarum viventium dominum*; vgl. Jer. 17.13.

n God wekt in die ziel liefde tot hem én naastenliefde. — R. 96: *ghelijc een cleyn stof...*: stamt dit beeld van Bernardus? Hij zegt: 'Utrumque (interior et exterior) vero oculum tria sunt quae ad videndum impediunt...sed tamen aliqua pulveris injectione laedatur, quo fit ut ejus (o. exterior) acies retundatur... Quod autem hic (exterior o.) pulvis dicitur, hoc ibi (interior o.) cura terrenorum nuncupatur' (in *Sermo V in Ass. B.M.*, in *Opera omnia*, ed. Merlo Horstius, Parijs, 1667, II, 1, p. 478). Vgl. VERSCHUEREN, in *OGE*, 6, 1932, 200-4. Zie nog A c. 62 r. 57 n. *k*. **o** Vgl. 1 Cor. 3.10-12; 10.4. — Het motief van *Christus-steen* (zie 1 Cor. 10.4) heeft vele geestelijke toepassingen bij Schr. Vgl. A c. 22 r. 86 en elders. Zie A c. 21 n. *n*: bijbelse zin. **p** Vgl. Ps. 14.1. **q** Vgl. Ps. 1.3. **r** Versta: *opdat*. **s** R. 110-112: het hof-motief. Hier mogen wij wel een reminiscentie aan Bernardus herkennen: '*Flores*, inquit (Christus) *apparuerunt in terra nostra* (Cant. 2.12). Neque hinc discrepat, quod Nazareth interpretatur *flos*. Amat florigeram patriam flos de radice Jesse, et libenter inter lilia pascitur flos campi et lilium convallium (Is. 11.1; Cant. 2.16; 2.1.)...' (*S. III in annuntiatione B. Mariae*; PL.183, k. 396, nr. 7). **t** Versta: *zodat*. **u** Vgl. 1 Cor. 2.2. **v** *van...*: versta: *wegens gebrek aan water*; L *prae siccitate*. **w** Vgl. Jer. 17.13.

herten draget, die[28] wort verlicht ende verstaet, hoe si geset is tusscen tijt ende eewicheyt, tusscen licht ende duisternisse, tusscen doot ende leven. Keert si haer dan tot dye eewicheyt, so coemt si int leven ende woont in dat ontoeganckelike licht[x] ende[29] inden inganc der gloriën ⟨ende⟩ inde poorte[30] des hemels. Mer keert si haer totter tijt, so is si inden doot ende int ordel, ende is vol onsalicheden met duisternisse ende bangicheyt bewonden, ende wandelt blindelic[31] tot die poorte des doots, *d*aer ons God voor behoeden moet. Amen[y].

28 L *illa (inquam) anima*: herneemt *Die siele*. **29** L om. **30** ⟨ende⟩...: L *et portae*. **31** L *clausis oculis*.

x Vgl. 1 Tim. 6.1. y R. 120-126: pregnante ontwikkeling van het motief *gheset tusscen tijt ende eewicheit* (met synoniemen). Het motief van ons hangen *tusschen tijt ende ewicheit* geeft aan de leer van Schr. (ook bij TAULER, Vetter, 9.12) een bizondere graad van verantwoordelijkheid (vgl. keuze *tussen leven ende dood*). Bizonder uitgewerkt in dit hst. Dit thema verwijst naar Eccli. 15.18: Ecce ante hominem vita et mors, bonum et malum; quod placuerit ei, dabitur illi. Te vergelijken met Deut. 30.11-20 (vooral v. 15) met het kernvers *Considera quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam*... en Jer. 21.8, Levit. 25.8-17. Het accent valt op de vrije keuze en heel 's mensen zelfverantwoordelijkheid. De mens kiest tussen God en het niet. Vgl. A c. 4, r. 2-10. Uiteindelijke vervulling beschreven in D c. 44, n. y. Zie TAULER, ug. Vetter, p. 9, r. 12 e.v.

P II 23, f. 104r[1] HOE DIE SIELE VERCIERT WORT ALS SI HAER TOT GOD GHEEFT[2], ENDE BESMET WORT VANDEN CREATUEREN[a]. ¶ CAPITTEL .XXIIJ.

O mijn siele, wildy nu voort-gaen in duechden, so aenmerct dat voorscreven is ende leert u selven kennen, op-dat ghi met *G*od vereenicht moecht worden metten geest ende metter sielen in eenre minnen, in eenre begeerten, in eenre meyninge[b].

Na den oversten deele, als na den geest, so sidy schoon, rijc ende edel door die vereninge dat *G*od daer-in woont, dattet heeft die gelikenisse der heyligher *D*rievuldicheyt, door welcken ghi zijt een dochter des *V*aders ende een suster des *S*oons ende een bruyt des *H*eylighen *G*eests[c] ende een inwoonder des hemels ende een erfgenaem der heyligher *D*rievuldicheyt. *(f. 104v)* Ist dat ghy u hier nyet en regeert[3] ende dat ghy niet een inwoonder Gods en wort, so en werct in u gheen salicheyt dat[d] God in u woont ende dat hi u so edel geschapen heeft ende so schoon verciert heeft: dat[4] en sal u nyet helpen, als ghi geen oeffener *G*ods en zijt ende zijn inspreken ende vermaninge ende zijn tegenwoordicheyt niet met weerdiger[5] innicheit gehoorsaem ende onderdanich en zijt.

Na den nedersten deel, als na der sielen, die den lichaem toegevoecht is, sidy vol onsalicheyt. Ist dat ghi u selven behoudet[6], so sidy cranc ende tot alle gebreken geneycht, ende so sidy van allen duechden berooft ende in al dinen crachten gebroken ende veronedelt.

Dijn memorie of gehoochgenisse is af-gedwaelt van dye eewige dingen. *E*nde nochtans is die barmhertighe hemelsche *V*ader gebleven[7] in u memorie, ende wilt daer eewelijc in blijven, *e*nde lijdet goedertierenlijc dijn scadelike uutlopen, daer u gedachten so sondich ende leelijc sijn ende so verstroeyt in dye verganckelike dingen. *E*nde wat hi u vermaent of trect tot goeden gedachten, daer-in sidy ongehoorsaem ende en wilt geen mede-wercker *G*ods zijn ende u gedachten vergaderen ende tot hem voegen. Ende daer-af suldy iammerlijc beschaemt worden in die ure uwer doot, als alle dingen ondect[8] sullen worden.

Met u verstant sidy uut-gekeert[9] in die onsalige blintheyt der werelt, daer dat in verduystert is ende met vreemden beelden behangen[10], so-dat ghi in u selfs beelt niet comen en condt, daer ghy die waerheit ende uus selfs salicheyt soudt leeren ende wonen in zijn licht der genaden, daer ghi u selven ende *G*od soudt leeren kennen. Mer ghi blivet buyten ende woont in dye duysternisse der sonden. Ende nochtans is dye eewige waerheyt, dye *S*oon *G*ods, in dat verstant, ende wil eewelijc

1 Getuigen: P II.23, f. 104r-107r; L 1.23, f. 48v-51v. 2 *als...*: L *conversa.* 3 *Ist...*: L *Quod si hic vitam tuam non bene composueris.* 4 L *Ista (inquam) omnia.* 5 L *condigna.* 6 *Ist...*: L *Si enim teipsam amare quaeris in hac vita*; te verstaan vanuit Jo. 12.25: zichzelf redden! Zie hierna r. 70-84. 7 *is...*: L *manet.* 8 P[3] *ontdect.* 9 L *extroversa.* 10 *met...*: L *alienus* (lees *alienis*) *est imaginibus depictus.*

a *ende...*: versta: *en hoe zij ook besmet..., als zij zich tot deze keert...* b *in...*: vgl. de synonieme drie-term: *wille, begheerte ende meyninghe*; zie A c. 18 r. 3-12 en n. *a.* c Traditioneel geworden terminologie, die aanvankelijk van de liefde-verhouding van iedere ziel op Maria overgedragen werd. Vgl. *Tempel*, ug. Ampe, c. 11, p. 305 en n. 4. d *so...*: versta: *dan en bewerkt het (= het feit) niet, dat...*: r. 10-15. e *lijdet* ≐ *duldt*; vgl. c. 22, r. ??.

D 01 ampek016c24

daer-in blijven, ende en houdt nemmermeer eer op, hi en ⟨straft⟩[11] ende vermaent die beswaerde consciëncie ende inlicht ende leert dat quaet te laten ende zijn hei- *(f. 105r)* lich leven ende lijden na te volgen. Maer bliven dijn ooren hier-toe bestopt ende dijn ogen verduystert ende zijt[f] hem niet gehorsaem, so sal hi dy een strange[12] rechter wesen ende een scerpelic ondersoecker. Ende so sal dijn ordeel so veel te swaerer ende grouweliker wesen als hij lancmoedelic dy verbeit heeft. Ende so sult ghi van die alder-minste ghedachten, ⟨woorden⟩[13] ende wercken ende van elc ogenblic tijts reden gheven.

Ende[14] dinen wil is gevangen in eygen-liefde dijns selfs ende aencleeft dye lust der creatueren, ende ghi soect u gemac ende eer ende gonst der creatueren. Ende daer-om en smaect ghi niet in dy die minne *G*ods. Ende want ghi in dijn eygen-minne gebonden zijt, so en can die minne *G*ods in u niet wercken. *D*aer-om seit *G*od door den propheet: 'O ghi, gevangen dochter van Syon, ontbindt die banden dijns hals'[g], dat is: dijn eyghen-wille. Ende al ist dat ghi den getrouwen *G*od so ondan⟨c⟩baer[15] zijt, nochtans is die Heilige *G*heest in dinen wille, ende wil daer ewelic in blijven, ende en hout nemmermeer op met zijn soete beweginge, daer hi u mede noot, dat ghij in zijnre minnen één geest met hem soudt zijn. Mer ist dat ghi dat[16] niet en volcht ende veronweerdicht, so brengt ghi u selven inden ban[17] des ewigen doots, daer ghi van zijnre minnen verbannen sult wesen ende in een eewighe haet ende nijt u selven schueren[18,h].

Ghi zijt blint in dat nederste deel dijnre reden ende vol onrechts ende valsch[19] ordeel over een ander; ende ghi en acht dijns selfs ordeel niet ende die ⟨rechtheit⟩[i], die in u woont, die u altijt ordeelt ende wroeget. Ghi zijt een onsuyver ende een overspeelder in dijnre begeerten, daer ghi u sinlike lust in gebruyct. Ende ghi zijt hoveerdich ende opgheblasen in dijnen toorn. Ende ghi hoopt valschelick in verganckelike dingen, want ghi niet in *G*od en hoopt. Ende zijt vol vreesen ende onnutten anxte van desen nedersten dingen, ende ghi en vreest niet dijnen Heere ende dijnen God. U minne is vol fenijnts *(f. 105v)* ende mint dat *G*od haet, dat is: die lust[20] der creatueren ende der natueren. Dijn haet is vol nidicheden ende haet dat *G*od so seer gemint heeft ende daer hi den bitteren doot om geleden heeft, dat is: om di ende dinen naesten, die hi u gheboden heeft te minnen om zijnder liefden wille. Dijn blijscap hebt ghi geset in die ydel scheem[21] ende droom deser sienlicker dingen ende niet in die onsienlike ewige duerachtighe vruechde. Dijn droefheyt is om eens anders welvaren ende om verlies des tijtlics goets, ende niet om dijn sonden

11 P³; L *arguere*; P¹ *sterft*. **12** L *districtum*. **13** P³; L *verbo*; P¹ *werden*. **14** L *denique*. **15** P³; P¹ *ondanbaer*. **16** *Mer...*: L *Quem eius instinctum si...* **17** L *vinculis*; *ban* in de zin van *banvloek, straf*; vgl. Verwijs s.v. 7. **18** L *devastabis*. **19** *onrechts...*: L *iniqui & temerarij*. **20** L *oblectamenta*. **21** L *umbra*. Zie Verwijs s.v. *scheme*.

f *ende...*: versta: *en zijt gij* (anak.). **g** Is. 52.2. **h** R. 29-53: de 3 paragrafen zijn symmetrisch opgebouwd rond de 3 crachten, t.o.v. dat nederste deel, dat in r. 54 e.v. verder beschreven wordt volgens de onderscheiden affectiën in scherpe contrasten. **i** *rijcheit* vormt geen parallel met *ordeel*, zoals de andere zinnen dat suggereren. Daarom menen wij dat het woord een corruptie is van *rechtheit: rectitudo, justitia*, enz. Zie Verwijs i.v.

ende niet om die ewigen scade uwer sielen. Dijn scheemt[22] scaempt haer goet te doen ende haer selven te versmaden ende te verootmoedigen. Daer-om suldy met recht van God vernedert ende versmaet werden. Ende aldus vol onsalicheyt is dye siele, die haer selven behout[j].

Na den lichaem ende uutwendigen mensce zijt ghi een val[23] ende een instrument der sonden ende een vat vol alre onreinicheit ende een spijse der wormen, een slijm[24] der aerden, ende booser dan enich creatuer, die God gemaect heeft. *W*ant daer en is geen dinc, dat God so hatelick is ende so van hem vervreemt[25] als dye sonden, die niemant en doet dan die mensche, die na die lust der natueren leeft ende hem selven behout ende niet na duechden geoeffent en wort[k].

Maer die hem na duechden oeffent ende zijns selfs snootheyt te gronde leert kennen ende Gods goetheyt, ende wat hy van hem selven ende wat hi na God is, so veronweert ende versmaet hi[26] hem selven *e*nde ⟨keert⟩[27] hem inwaert inden edelen gront, daer hem God behout[27bis]: daer wil hem dye mensche te gronde uutgaen, ende wil hem selven niet behouden[28], mer wil Gods eyghen zijn ende oprechten zijn binnenste ende zijn inwendighe ende uutwendighe crachten in God na dat exempel Jesu Christi.

Ende so wort God des menschen geweldich[29], ende heeft hem in zijn gewelt, dat hi daer-mede *(f. 106r)* wercken mach in dat alder-hoochste ende in dat alder-nederste, ende na[30] dat alre-volcomenste.

*I*n dat hoochste, inden binnenste overweselicsten[31] gront, daer God hem selven totter sielen behout[32], *d*aer werct hi dat overweselike godlike werc, daer die binnenste gront mede godlic wort. Hy werct inden nedersten inwendighen gront, dat is: inden nederste crachten, dat alre-nederste insincken[33,l] inden diepsten afgront der ootmoedicheyt, dat haer dye siele also seer vercleynt tot inden afgront haers niets[34], so-dat haren gront leger[m] ende dieper[35] gebuycht staet dan die helle. Ende hoe si haer dieper sinct, hoe God meer behagens ende een stede[36] in haer vint, zijn genade in haer te wercken[n] ende haer binnenste in hem te verheffen.

Want dat is Gods werc, dat hi werct eenen ootmoedigen saligen nederganc inder sielen ende enen vruchtbaren verheven opganc[nbis] in den gheest. Hi werct na dat

22 Zie Verwijs s.v. *scheemde* of *scheemte*. **23** L *decipula*: val, valstrik; zie B c. 2 n. 45. **24** L *limus (slijk)*. **25** L *elongat*: verwijdert. **26** *so...*: L *is* (herneemt het voorafgaande *die...*: hij die) *dedignatur*. **27** P[3]; P[1] *keer*. **27bis** L *existit*; versta: *waar God zich bevindt*. **28** L *retinere*. **29** *wort...*: L *Deus illi iam dominari incipit*. **30** L *idque secundum*. **31** L *superessentiali*. **32** L *conservat*. **33** L *dimissionem*. **34** *afgront...*: L *abyssum suae nihileitatis*. **35** L *altius*. **36** L *ampliorem locum*.

j *die...*: versta: *die aan zichzelf gehecht blijft (maar zich niet verloochent)*; L *quae seipsam non abnegare, sed servare quaerit*. **k** Na de beschrijving van de zondigheid (beschreven met termen ontleend aan bepaalde tractaten *De contemptu mundi*) wegens gemis aan *sijns selfs waernemen* (r. 16-77), volgt die van de mens, die God en zichzelf *kent* (blijvend motief in dit hst.; vgl. r. 4 enz.) en zich daarnaar richt: r. 78-136. Pregnante positieve richtinggevende terminologie. **l** *Hy werckt...*: versta: *God bewerkt in...het laagste zichzelf-laten-wegzinken in...* **m** *leger*: comp. van *lege (laech, lage)*; vgl. Verwijs s.v. *lage*. L *humilior*. **n** *zijn...*: versta: *om...in haar te bewerken (uitwerken, realiseren)*. **nbis** De tegenstelling *nederganc/opganc* herinnert aan Ruusbroec's gebruik daarvan (zie Tempel, ug. Ampe, 223-4).

alre-volcomenste, dat is: hy recht al des menscen meyninge, woorden ende wercken na den alder-volcomensten exempel zijnre heyligher *M*enscheyt.

Ende hoe edel ende vruchtbaer dat werck is, dat daer *G*od werct in die drie deelen des menschen ende hoe God die met hem vereenicht, dat en verstaet niemant te recht dan die wercmeester alleen[o].

Hier-om, o mijn siele, leert u selven sterven, op-dat ghi God alleen moecht leven. Leert sterven, eer u die doot overcoemt. Vliet die doot ende soect dat leven. Versmaet dat daer is tijtlick ende mindt die eewicheyt. Ende scouwet die duysternisse ende aenhanghet dat licht der waerheyt, *e*nde dat sal u van allen sonden verlossen[p]. Verheft u vander aerden ende maect u woninge ende wandelinge inden hemel[q]. *E*nde wacht u dat ghi de aerde niet en roert[r], dat is: wacht u dat u gedachten, minne, begeert ende meininge niet aen en ⟨cleven⟩[37] met lust ende genoechte aen dese aertse dingen dan so *(f. 106v)* veel als ghi na der natueren nootdruft alle dingen ter eeren *G*ods gebruyct. Die apostel seyt: 'Doodet u leden, dye opter aerden zijn'[s], dat zijn: alle onnutte gedachten, woorden ende wercken, die niet na *G*od en zijn, 'ende ⟨glorificeert⟩[38] ende draget Christum in uwen herten'[t], dat is: draget altijt in u herte ende voor u inwendige oogen dat claer spiegel ⟨des levens Christi⟩[39], daer ghy u vlecken in bekent ende u daer altijt in spiegelen moecht, *d*aer ghi alle uwe crachten ende binnenste ende uwen inwendigen ende uutwendigen mensche na[u] rechten[40] mocht: so sal *G*od in u verrisen, ende hem selven loven ende glorificieren[v].

Ende wat u anders voor-coemt, dat niet na *G*od en is, dat stootet[41] tegen den steen Christum Jesum[w]. Dat *e*vangelium seit datmen se af-snijden sal, ende seit aldus: 'Ist dat dijn ogen oft hant oft voet u scandalizeert, so snijdet af', dat is: *i*st dat die oghe yet siet, oft die handen yet wercken dat niet na *G*od en is, oft dat die voeten ergens treden uuten weghe Jesu Christi, oft enich vanden anderen leden ons van *G*od vervremen[42], dye oorsaken[43] salmen afsniden[x] met al dat-geen, daer *G*od niet in gesocht noch gemint en wort. Daerom hebben die vrienden *G*ods op-beyden-siden-snidende zweerden[44,y], om al af te snijden, dat hem van *G*od vervreemden mocht ende dat niet uut *G*od gheboren en is[z], op-dat die hoge glorie *G*ods zijn[45] vruechde in haer behouden mach.

37 P³; P¹ *cleven*. 38 P³; P¹ *glorifieert*. 39 L *illud vitae Christi speculum*: add. 40 L *dirigere*. 41 L *allide*; vgl. Ps. 136.9 toegepast op Christus, de steenrots. Zie A c. 21 n. *n*. 42 *Vervremen* naast *vervre(e)mden*; vgl. Verwijs s.v. *Vervremden*; zie r. 000. 43 L *occasiones huiusmodi*, nl. alles wat in de voorafgaande zinsdelen opgesomd werd. 44 *beyden...*: L *gladios...ancipites*. Vgl. Ps. 149.6. 45 *zijn*: mannelijk omdat het onderwerp een omschrijving is van *God*.

o R. 78-102: omschrijving van Gods *werc (wercmeester)* in de afgrond van 's mensen *niet*. p *waerheyt...*: vgl. Jo. 8.32. q Vgl. Phil. 3.20. r Vgl. Eccli. 13.1. s Zie Col. 3.5a. t Zie 1 Cor. 6.20v. u *na* (r. 112, 119...): *naar, volgens*. v Verklaring van *Dat claer spiegel...*, en wel i.v.m. *draget in uwen herten*: r. 113-118. w Verbinding van Ps. 136.9 met 1 Cor. 10.4, zodat *steen* op Christus (die aanmaant de kwade neigingen te onderdrukken) wijst. Zie n. 41. x R. 120-128: vgl. Mc. 9.42-44, par.; *se...* (nl. *die oorsaken*, die u van God verwijderen) geschreven vanuit het volgend citaat...; *snijdet* = snijdt die dingen, die voornoemd zijn, af. y Zie n. 44. z Vgl. Jo. 1.13d.

Hierom snijt al af die onvruchtbaer telligen[46] ende bint u selven metter liefden aenden houte des cruis: so suldi als een vruchtbaer vigeboom werden ende als een wijnranc opwassen door die steengaten tot in de wijngaert van *E*ngadi, dat is: door die wonden Christi tot in die hoge *G*odheyt, daer ghi vander sonnen der rechtverdicheit beschenen ende vruchtbaer gemaect ende vermenichfuldicht werdt in duechden, als die sterren aenden hemel, want dese menschen werden alle in duechden Jesu Christi[47] toegevoecht[a]. Dat wij aldus ons sullen leeren kennen ende *(f. 107r)* verthiën ende in God vlyën, dies helpe ons God[48]. Amen.

46 Nevenvorm van *telch*; zie Verwijs s.v. 47 *Jesu...*: L *Jesu Christo* (datief) *applicantur*; misschien moeten wij lezen: *Christo*: wij worden door de beoefening der deugden met Chr. J. verzameld/verenigd. 48 *God...*: L *pius et misericors Deus*.

a R. 135...: vgl. Cant. 1.13; 2.14a; Mal. 4.2. — Pregnante vervlechting van motieven: van *afsnijden* tot *God-zon*.

P II 24, f. 107r[1] HOE DAT DIE VIER UUTERSTE IN ONS ALTIJT SULLEN STAEN[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XXIIIJ.⟩

Van vier oeffeningen[3,a], die stadich staen sullen inden menscen, daer hi mede voor alle sonden bescermt wort *e*nde voor al dat-gheen, dat hem inder uren zijnre doot mocht beswaren, ende voor dat ordeel *G*ods wroegen, ende ter hellen buygen, ende aen die vruechde des eewigen levens beletten.

Dat eerste[4] is datmen altijt die gehoochnisse des doots hebbe inder herten. Dat ander is dat oordeel *G*ods inder reden. Dat derde die pijne der hellen onder die sceemt. Dat vierde die vruechde des ewigen levens in dat beelt der sielen, dat daer heeft een eewich leven inden godliken oorspronc[b].

Ten eersten, so salmen altijt behouden inder herten die gedenckenisse ende die gruwelike gedaente des doots: daer-mede[5] wort den mensce bitter aldat inder werelt is, ende doet hem versmaden alle creatueren, die hem van *G*od vervreemden, *e*nde doet hem alleen die gonst ende vrienscap[6] *G*ods soecken, *d*ie hem alleen in dier uren troosten mach; ende si doet hem sterven allen lust der natueren ende al dat hem in dier uren beswaren mocht. Ende aldus verwint hy[7] dye doot ende vint dat leven der ⟨eewigher⟩[7bis] salicheyt.

Ten anderen, dat[8] rechtverdige ordeel inder reden, *d*ie daer met dat redelike licht der godliker waerheit doorscenen wort ende straft ende wroeget altijt die consciëncie van al dat-geen, daer *G*od niet puerlic in gemint noch ghemeynt wort, *j*a ooc van dat alre-minste bewegen der sielen ende der natueren, dat tot der sonden draget[9]. *E*nde die dit waer-neemt ende een wroeger[10] ende beschuldiger zijns selfs is van al dat gheen, daer hy inden ⟨lesten⟩[11] dage des ordeels ⟨af gewroecht⟩[12] mocht werden, die en sal geenen stranghen rechter hebben, mer eenen barmhertighen *v*ader. Dese menschen en *(f. 107v)* werden nyet verordeelt, mer si sullen met Christo Jesu inden laetsten dage over ander menscen ordeel gheven[c].

Ten derden salmen onder die sceemt hebben die vervaerlike helle, op-dat hem die mensche altijt schaemt, yet te doen dat hem neder-buygen[13] mocht tot dier grouweliker mismaectheyt, daer hi[14] tot so edelen goet ende tot so hogher gloriën gescapen is. Ende dit is den verdoemden haer meeste pijne, dat si in so groter confusiën ende scanden verwandelt zijn, daer si[15] so schoon ende so edel van *G*ode gescapen waren[d].

1 Getuigen: P II.24, f. 107r-108r; L 1.24, f. 51v-53r. **2** *Hoe...*: L *Quomodo in nobis quatuor novissima nostra per eorundem meditationem continuam iugiter portare debemus.* **3** *Van...*: L *Sequuntur nunc quatuor exercitia.* De eerste paragraaf is als een tweede omschrijvende titel. **4** *Dat eerste...*; nl. het onderwerp van de 1e *oeffeninge* enz. **5** *daer-mede*: nl. door de *gedenckenisse...*, wat ook het onderwerp is van de volgende zinnen: *ende ⟨si⟩ doet...* **6** P[3] *vrientscap.* **7** *hy*: nl. de mens, die aldus over de dood mediteert. **7bis** L *aeternae* add. **8** *dat...*: te verbinden met r. 10. **9** L *ad peccata pertrahente* i.v.m. *bewegen* = aandrijven. **10** L *reprehensor.* **11** P *besten.* **12** P *afgewroecht.* **13** L *demergere.* **14** *daer...*: L *utpote qui*; *daer hi*: terwijl hij toch... **15** *daer...*: L *qui*; vgl. n. 14.

a Formule als van een zelfstandige titel van dit hst., alsof de tekst zelfstandig zou bestaan hebben, voordat de huidige titel bestond. b De 'stede', de kracht, die de onderscheiden oefeningen moet verrichten, om erdoor gesterkt te worden. c R. 17-25: alle aspecten van het *wroegen*, die elders afzonderlijk beschreven worden. d R. 26-31: *scheemte*: schaamtegevoel vanuit een adellijk zelfbewustzijn.

Ten vierden salmen altijt hebben die vruechde des eewigen levens in[16] dat beelde der sielen, daer hem God in gehemelt heeft ende heeft altijt een weselike ⟨eeninge⟩[17] ende inhangen ende in-bliven in God, als dye radiën inder sonnen. Ende dit is een eewich leven inder sielen ende dye meeste vruechde, die die siele ontfangt hier ende hier-namaels. Ende die siele, die dit bekent ende oeffent, dat hem God in haer gehemelt heeft ende een inwoonder harer sielen is, die gevoelt bi wijlen also milde genade ende so wijde ontluyckinge[18] des geests, recht of si God alleen in haer gewelt hadde[19] ende God ⟨si⟩ met al sinen weelden doorvloeit[20] ende overgeeft hem in haer te woonen; ende haer dunct oft si met alle heiligen ende engelen omrinct waren[21].

Somtijts wort dit beelt of overste deel der sielen also geheel in God getogen, recht ⟨oft⟩[22] doot ware van allen geschapen dingen ende ooc van hem selven; ende nochtans levet lichaem[23] ende is beroerlic ende werckelick[24], ende ten is ooc niet buyten hem selven[e], maer het is vergadert met al die crachten ende is geweken ende besloten in den geest der sielen, die daer is een camer der heiligher Drievuldicheyt, daer het in onghebeelder[25] blootheyt ende in godlicker vrijheyt verheven wort ende mildelick doorvloten metten godlijcken wesen ende overschenen met dye claerheyt der Godheyt, als dye son- *(f. 108r)* ne met haer radiën doorvloeyt ende overschijnt die ⟨lucht⟩[26,f].

So doet God allen minnenden geesten, die dit oeffenen: die hebben haer wandelinghe inden hemel[g], ende zijn in God ghesoncken ende God in hem. Ende tusscen hem beyden en is gheen middel dan tijt der sterffelicheyt[h]: wanneer si ontbonden werden, so ghebruycken si die alre-salichste salicheyt[i].

Dit is wel een hemel ende wort geoeffent inden binnensten mensche in die overweselicheyt. Ende dat ordeel Gods ende dat onderscheit der duechden wort geoeffent in den redeliken mensce. Ende die helle, die daer is een ewige pijn ende een verslinder der sonden[27], onder die consciëncie. Ende die doot ende dat sterven der natueren[28], inden sinliken ende beesteliken mensche[j].

So wie met desen vier schilden gewapent is, die wort beschermt van allen sonden ende onduechden, ende dat door die verdienste ons Heeren Jesu Christi, die ons door verdienst zijns vrolicken gheests desen inwendighen hemel wil laten gevoelen, ende door verdienst zijnre droeviger sielen onse siele met dat redelicke

16 Als plaats waarin de overweging moet gebeuren. Vgl. vorige tekst. 17 P^3; P^1 *eyninge*. 18 L *dilatationem*. 19 *recht...*: L *ac si ipsa sola Deum... haberet*. 20 *ende...*: afhankelijk van *recht oft*: *si* (= *die siele*; vgl. L *eam*): in P^1 misplaatst; in P^3 weggelaten. In P^1 is deze tekst wanordelijk of verminkt afgedrukt. 21 *waren* = *ware*. 22 P^3 (= *oft 't* [het beeld]); P^1 *of*. 23 *levet...*: = *leeft 't lichaem*. 24 *is...*: L *sensibile & actuale existit*. 25 L *informem*. 26 P^3, L *aerem*; P^1 *lust* (verschrijving voor *luft*?). 27 Versta: *die helle...wort geoeffent onder...* 28 Versta: *die doot...wort geoeffent inden...*

e Vgl. 2 Cor. 12.2? f R. 42-50: merkwaardige geesteservaring als toppunt-beleving. g Vgl. Phil. 3.20. h R. 51: vgl. *die staet der sterfelijcheit* bij Ruusbroec; zie AMPE, *Kernpr. R.*, III, 409s., 422s. enz. Vgl. A c. 29 r. 17. i Versta: *En wanneer deze mensen sterven, ervaren zij...* R. 32-50: uitzonderlijke beschrijving van de ervaring door de geest, als hij beseft hoe hij 'een hemel van God' is. j R. 51-59: samenvatting omtrent de 4 uitersten, in omgekeerde volgorde t.o. in het begin.

licht der waerheyt doorschijnen wil, daer die consciëncie door gesuyvert[k] ende
65 gestraft wort van al dat dye helle verslinden mocht[l], ende door verdienst zijns heyligen gewonden lichaems in ons wil dooden al dat hem mishagelick is, op-dat Jesus Christus alleen in ons leve[m].

k *daer...*: *waardoor...* l Vgl. r. 56. m R. 60-67: correlatie tussen de 4 uitersten en de 4 aspecten in Christus.

p. 3, f. 17v[1] ⟨HIER-NA VOLGEN SUVERLIKE LEERINGE VANDEN DRIE GODLIKEN DUECHDEN[2], DAT IS: GHELOVE, HOPE ENDE LIEFDE[3]. *E*NDE EERST⟩[4] VAN VIERDERLEY GELOVE, DIEN WI HEBBEN MOETEN IN ONS[5]. ⟨¶[6] CAPITTEL .XXV.⟩

Wy sullen altijt in onse herte hebben een levendich gelove, *w*ant dat gelove, ⟨dat overmids der minnen werct,⟩[7] is de oly, die wy in onsen lampen hebben sullen[8,a], dat is: in onsen herten.

Ten eersten moeten wi geloven, dat wi in *G*od ewich[9] hebben geweest in onser ongescapenheit, *w*ant hi selver seit: 'In eewicheyt heb ic u lief gehadt; *d*aer-om heb ic di ontfermelic tot mi getoghen'[b].

Ten anderen, dat *G*od in ons is. Doe hy ons maecte, heeft hi ons ghebeelt na zijn ⟨beelt ende⟩[10] gelijkenisse[c]. *E*nde dit beelde heeft *G*od weselijck in hem, ende *G*od is in dat wesen der sielen, ende is der sielen naerder ende[11] eygentliker[12] bi, dan si hoer selven is[d]. Ende dit beelde en soect den oorspronc niet, want het heeft den oorspronc in hem[e]. Want die *V*ader is almachtich inder sielen, *e*nde die *S*oone is al-wijs inder sielen; *d*ie *H*eilighe *G*eest is al-minnende[f] inder sielen, ende ⟨dese drie⟩[13] is één soet minlic godlic wesen.

(f. 18r) Ende oock heet dit beelt na die drie overste crachten een geest oft dat hooft der sielen, *w*ant, gelijc uuten hoofde des lichaems vliet een levende cracht in al die leden, *a*lso vliet[14] uut desen[15] belde een godlike levendicheyt inder sielen. De siel ende die geest zijn één, als dat hooft ende lichaem één zijn. Mer die .iij. overste crachten, daer wi der heiliger *D*rievoldicheyt met gelijc zijn, als memorie, verstant ende wille, hebben hoer natuerlic wesen int hooft, *e*nde die nederste craften, als die begheerlike crafte, die toornlike craft ende die redelike craft, hebben hoer natuerlic wesen int hert[g].

Ende hier-toe is de siel gescapen[h], datsi dit bekennen soude ende soude gesoncken zijn int ⟨put⟩[16] des afgrondelozen borns godliken[17] wesens. Want Augustinus seit, dat niet nutters oft saligers en is dan te wanderen in ⟨oetmoedige lieflicke⟩[18] bekenninge der heiliger *D*rievoldicheyt[i]. Allen creatueren zijn[19] gaven gegeven, mer der sielen is die *G*odheyt gegeven, *e*nde daer-op salsi hoer neigen: so

1 Getuigen: p 3, f. 17v-22r; P II.25, f. 108r-110r; L 1.25, f. 53r-56r. 2 *Hier...*: PL add. 3 *dat...*: L add. 4 *ende...*: P add. 5 *dien...*: P *dat wi...sullen h.* 6 *Dat...*: PL add. 7 L *quae per charitatem operatur*: add. volgens Gal. 5.6; zie B c. 7 n. *b.* 8 P *moeten*; ook verder nog dezelfde variant. 9 L *idealiter* add. 10 *beelt...*: L add. 11 *naerder...*: L *vicinius* add. 12 *ende...*: L om. 13 *dese*: PL add. 14 P *vloeyt.* 15 *uut...*: P *uuten.* 16 P[1]L *dat put*; P[3] *dien put* (aanpassing?). Verwijs kent *put* als m. en vr., niet als onz.; p *punt.* 17 *afgrondeliken*; L *infinitae.* 18 *ootm. ...*: PL. 19 P *daer* add. Wij verstaan: *'gaven' worden aan alle creaturen gegeven.* L *Habet...quaevis creatura dona sua collata sibi*, i.t.m. Gods zelfgave.

a Vgl. Mt. 25,1-13. b Jer. 31.3. Nl. als idee in God over ons. Traditioneel begrip, dat Schr. meermalen gebruikt. Vgl. r. 36. c Vgl. Gen. 1.26. d Augustiniaanse gedachte. e Tegenstelling tussen *zoeken (naar wat men niet heeft)* en *hebben.* f Wie vormde deze 3 *al*-adjectieven uitgaande van *almachtich*? g R. 17-24: *dat hooft...*: zie reeds A c. 21 r. 34; hier geeft Schr. een (eigen?) verklaring van de term, die wel van oudsher gangbaar was (?). Hier wordt de verhouding tussen *beelt, overste en nederste crachten*, en hun *stede* beschreven. h *Ende...*: versta: *Maar het einddoel van de siel, gheest is...* i Augustinus? L liet de Augustinus-toeschrijving weg. Het citaat komt eveneens voor in *Tempel*, c. 11 slot; zie *Tempel*, AMPE, 305 en n. 36.

coemt hoer te hulpe de *H*⟨e⟩il⟨i⟩ge *G*eest ende reinicht[20] den[21] gront ende opluict doogen[22], dat si siet in die *G*odheyt, *(f. 18v)* waer-toe dat alle creatueren ghescapen zijn; *s*o coemt hoer te baten die *S*oon metter eeniginghe, daer hi met zijnen *V*ader één mede is, *e*nde sprect: 'Vader, maect si[23] één met ons, als wi drie één natuere hebben'[j]; *s*o coemt hoer te hulpen die *V*ader met dat godlijcke licht, ende trect die siele in die *G*odheyt: dan[24] hevet die ongescapen *G*od gescapenheit in hem getogen[k]. Ende als der sielen dit geschiet, so overstort hi alle de crachten der sielen, ende doerclaert alle hoer gebeenten ende merch, ende voeret si in die eeniginge[25], daer waerlijc[26] *G*od is; so doet hi hoer[27] overswanc[28,l]. Salich zijn si, de dese heimelijke weghe volgen, want si zijn *G*ods heimelike vrienden.

Ten derden, dat wi den woorden *G*ods geloven ende dat *G*od ⟨selver⟩[29] die geboden *M*oyses gaf in een steenen tafel[m], *e*nde dat hi uut lieften ons sinen eenigen *S*one gegeven heeft, de daer ontfangen is vanden *H*eiligen *G*eest ende geboren van die reyne ioncfrou Maria, *e*nde heeft[30] si[n] ons selver geleert, ende met exempelen voor-gegaen, ende alle dat hi op *(f. 19r)* der aerden gedaen heeft, ende alle dat die heylige kercke houdt, ende dat hi gepassijt ende gepijnicht is onder den rechter Pilatus ende is gestorven ende begraven ende des derden daghes weder-verresen vander doot, ende sittet daer ter rechter hant zijns *V*aders.

⟨Ten vierden, dat hi is inden heyligen *S*acrament,⟩[31] ende, also duck als die priester misse doet ende de woorden der consecraciën gesproken heeft, so is hi daer onder die gedaente des broots mit sinen glorificeerden[32] lichaem ende heilige siele ende vrolijken geest ende met zijn geheel *G*odheit, *a*lso schoon als hi ten hemel gevaren is. *E*nde des-gelijcs sidi ooc, o soete *H*ere[33], waerachtelic ende volcomelick in die kelc, als ghy u selfs[34] levendich maecten inden grave, ende blijft daer[35] inden altaer dach ende nacht, *o*p-dat ghi geern ten allen uren ende also duck[36] als wy dat begeeren oft als onse siel sieck is oft hongerich oft belast, so wilt ghi geern tot ons comen[37,o].

Ende, al ist dat wi geloven, dat wi ewich in *G*od geweest hebben ongescapen, ende dat *G*od in ons is, ende die woorden *G*ods geloven, ende dat hi inden heiligen *(f. 19v) S*acrament is, *d*at en is ⟨noch⟩[38] niet genoech noch en maect ons niet salich, *t*en si dattet gelove ontfenct[39] is ende verlicht met dat vuer der godlijcker

20 PL *purgiert*. Oorspronkelijk? **21** PL; p *den*. **22** *haer...*: PL; p *doogen (= de oogen)*. **23** *si...*: L *eos in nomine tuo, quos dedisti mihi*; vgl. Jo. 17.11. **24** PL; p *dan*. **25** P *eeninghe*. **26** P *warachtich*; L *verus (Deus)*. **27** P add. **28** *so...*: L om. **29** PL; p *selven*. **30** L *(filium...), qui nos per seipsum...edocuit*. **31** *Ten...*: PL add. **32** P *gloriosen*. **33** *sidi...*: PL *is hi ooc*. **34** *ghy...*: PL *hi hem selven*. **35** PL *hy*. **36** *ghi...*: PL *hi so duck tot a.u. ende*. **37** *so...*: P *gerne t.o. wil c*. **38** PL add. **39** P *ontfunct*; L *accendatur*. Er is *on(t)fengen, -fingen, ontfe(i)nken* (vooral Mondl.) naast *ontfo-(u)nken* en *ontvo(u)nken* = ontsteken, in vuur zetten. Soms is deze stam verward met *ontfangen, ontfaen, ontvangen*. Zie Verwijs s.v. *ontfengen* (en *ontvaen*). Deze verwarring is veelvuldig, zodat onzekerheden in de overlevering ontstaan.

j Jo. 19.21-23, vrij aangehaald. **k** *getogen*: vgl. r. 8-10 en n. *b*; *gescapenheit...*: de geschapen mens wordt naar zijn *wesen* door God overvormd in de mystieke ervaring. **l** *so...*: versta: *zo bewerkt God haar overzwaai*. Zie n. *q*. **m** Vgl. Ex. 34.1-27. **n** Nl. *de geboden*; L *praecepta sua*. **o** R. 7-56: de 4 punten van ons geloof.

liefden, *so*-dat wi om zijnre lieften wil[40] ons keren van alle gescapen dingen, *ende* hebben een verheven gemoede ende een stadich wedersien in onsen oorspronc. Want die liefte werct een sterven[41] der natueren ende een leven des geests, ende een afscheyden van allen creatueren ende een invloeyen tot *God*[p].

Ende al ist dat wi weten ende geloven dat *God* in ons is, dat en is niet genoech, ten si dat wi ons vlieten uut liefden weder in hem ende ⟨overswancken⟩[42] onsen geest in dat godlijc wesen[q] ende maken onse wooninge inden geest ende onse wanderinge inden inwendighen hemel[r]. Ende daer openbaert hem *God* ende verlicht alle de-geen, die tot hem keren; daer schijnt dat spiegel der heiliger *D*rievoldicheyt ende verlicht onse inwendige duysternisse. Ende daer gheeft die *G*heest *G*ods ghetuychenisse in onsen geest, dat wi *G*ods kinder zijn[s], *d*at is: hi gheeft onsen geest met sinen toegheesten[43] te kennen zijn *(f. 20r)* heymelike verborgentheit, *e*nde leert ons zijn inwendige heimelike wegen[t]; ende overmits die vereeninge ende stillestaende[44] gemoede schijnet hi met zijn godlicke licht doer den gheest ende doer de siele ende doer dat lichaem, ende daer wandertmen als kinder des lichtes[u].

Ende ten is ooc niet genoech, dat wi die woorden *G*ods ghelooven, *t*en si dat wi uut lieften die woorden *G*odes vergaderen ende scrijven si[45] met een levendych gheloove in die tafele des herten[46,v], op-dat onse siele daer-inne gheleeret ende ghestarcket wordt. Want dat woort *G*odes is een spijse der sielen, daer si mede ghestarckt wordt, hem na te volgen. Ende wanneer wi in onse herte ghemaeckt hebben, overmidts leeringhe der scrifturen, een liberie[47], so coemt de hemelsche doctoor ende leert ende ontbindet ons den sin ende stercket ende onderwijset ons, in allen duechden te leven, ende hoe dat wi ⟨*C*hristum⟩[48] aen sullen doen[w] na den geest ende na der zyelen ende na den lichaem ende nader *G*odheyt, *(f. 20v)* op-dat wi in ons gevoelen, dat daer is gheweest in *C*hristo Jesu[x], ende dat wi also leven, dat *G*od een wederschijn[49] aen ons vint al zijnre wercken.

Ten is ooc niet genoech, dat wi geloven ende weten, dat *G*od inden heyligen *S*acramente is, ten si dat wi dat duck uut lieften begeeren te ontfangen geestelic ende sacramentelic, als wi dat doen konnen. Want hoe onse siele meer met deser

40 P om. **41** L *mortificationem.* **42** *ons...*: P om.; L *refluamus. Hem vliten* of *vlieten* intr. en wederk.: zich bevlijtigen. Zie Verwijs s.v. *vli(e)ten*, ter onderscheiding van *vlieten*, zie aldaar 13, Aanm. — *Overswancken*: P; L *proijciamus*; p *overgeven*, wat zeker een aanpassing is: zie reeds r. **00**. **43** L *internas inspirationes.* **44** L *immobilem*, d.i. tot effenheid verstild, zoals de zon in stilstaand water kan schijnen. **45** P *scrivense.* **46** *tafele...*: L *tabulis cordis nostri carnalibus*; vgl. 2 Cor. 3.3. **47** P *librye*; L *bibliothecam*: d.i. boekenbergplaats, en bepaaldelijk het schrijfatelier en leeszaal. **48** PL; p *christo.* **49** L *representationem.*

p R. 57-64: het loutere geloof in de 4 punten moet aangevuld worden door een uitwerking ervan in *liefde*; vgl. Gal. 5.6; zie n. 7. Dit inzicht wordt symmetrisch geconcretiseerd in de volgende 4 paragrafen, r. 65-87. q Naast het znw. *overswanc* (zie r. **00**) is er het ww. *overswancken*. Vgl. Überschwang = das sich hinaus, hinauf, hinüber schwingen (zie TAULER, ug. Vetter, 152.35: *Do tůt der geist einen überswank in das götlich abgründe*. Überschwanken: darüber hinaus schwanken (zie GRIMM, *D. Wörterbuch*, 1936[12], 2, k. 527, 529). Nl. het zich losmaken uit een lagere ervaring (in middel) en zich werpen (opwerken, overschrijden) in een hogere ervaring als van een vervoering, verrukking, dat men als een *zich overzwaaien* kan voorstellen. Daarom onze weergave. Vgl. D c. 9 n. *a, b.* r Vgl. Phil. 3.20. s Vgl. Rom. 8.16. t Vgl. Is. 2.3. u Vgl. Eph. 5.8. v In tegenstelling met r. 40-41. w Vgl. Rom. 13.14. x Vgl. Phil. 2.5.

geesteliker spijsen gespijst wort, hoe datsi meer wast in zijnre liefden ende graciën, ende puerder ende verlichter[50] wordet[51], ende gesterct, in duechden voort[52] te ghaen. Daer-om sullen wi ons tot deser weerdiger spijsen bereyden ende bequaem maken te ontfangen. Want, zijn wi sorchfoudich om de lichamelike spijse te bereiden ende dat lichaem twee of drie werf des daechs te spijsen, dat doch een spijse der wormen sal wesen, hoe vele te meer sullen wi dan vlijtich wesen totter weerdiger spijsen der sielen, die daer gevet[53] leven[y] der graciën, dück begeeren[54] te ontfangen?

Mer, want wi daer niet bequaem ghenoech[55] *(f. 21r)* toe en zijn, so sullen wi *G*od bidden, dat hi hoer zijn heilige verdienst ons daer-toe bequaem wil maken, ende seggen: 'Ic gelove in *G*od[56]. O ghebenedijde *G*od, want ghi nu in mi zijt na u *G*odheyt, so bid ic u doer u heilige verdienst, laet u *G*odtheyt in mi ende doer mi schijnen, *e*nde verdrijft doch van mi alle dat u een hinder is, ende neemt doch u selven tot u selven inden heiligen *S*acrament nae uwer genuechten ende begeerten, in so hoger ende weerdiger lieften, als ghi u selven ontfenct[57] opden witten donredach, ende verwandelt mi in dy, ende dat doer verdienst uwes vrolijken geests ende uwer heiliger droeviger sielen ende uwes heiligen gewonden lichaems, *e*nde wilt mi doch één maken met uwen vrolijken geeste ende met u heilige siele ende met uwen glorificeerden lichaem ende mit u *G*odheit'.

Och, wat weerdicheit ende rijcheit ende lieflijke genade is in desen costelen[58] schadt verborgen, doer welcken wi den engelen ghelijc worden ende alle eertsche dinghen versmaden! Och, wat vruechde[59] ende verborgenheyt[60] wort de geest *(f. 21v)* gewaer, als die geest vereenicht wort metten *G*eest *G*ods! Ende wat duechden ende cierheyt wort die siele gewaer, als bi hoer coemt die alre-heilichste siele! Ende wat puerheyt wordt dat lichaem gewaer, als in hem coemt dat alre-puerste glorificeertste[61] lichaem met dat heilige bloet, ende maect onse lichaem reyn, *e*nde verlost ons van allen sonden, ende vermindert dat toeneygen der sonden, *e*nde met die geheele *G*odheyt vereedelt alle onse wercken, ende maect die siele[62] heel godlijc, ende trect si also diep in hem, ende maeckt hoer alle die werrelt[63] bitter, ende verlichtsi, ende verwandelt si! Want hemel ende aerde en mach hoer niet versaden dan *G*od alleen, dien si binnen heeft; ende dien en mach hoer alle de werlt niet nemen[z].

O mijn siel, met hoe edelen spise wertstu gespijst, *a*ls met hem selven, die daer is een spijse ende een glorie der engelen! *E*nde wat costliker scadt ontfangestu inder aerden *e*nde werste gesekert een erfgenaem des ewigen levens te wesen, ende hebst

50 P *lichter*; L *illuminatior*. **51** P *wort*. **52** P om. **53** p *gevet (= geeft het leven)*; P *geeft dat leven*. **54** P om.; L *studiosi esse*. **55** *wi...*: L *ad eius perceptionem crebram minus idonei*. **56** *Ic...*: P om. **57** Vgl. hiervoor n. 39. **58** P *costelijcken*. Zie Verwijs s.v. *costel*, Mondl. en Ond., en *costelike*. **59** P *blijschap*. **60** L *mysteria*. **61** P *glorioste*. **62** *maect...*: P *maectse*. **63** Zie C c. 8, n. *g*, p. 79-82.

y *gevet...*: versta: *geeft het leven*. — Christus geeft zich zowel in de genadewerking als in de eucharistie onder 4 aspecten. z Vgl. 3 Reg. 8.27: deze gedachte, die meestal op O.L.V. wordt toegepast, is hier op de communicerende ziel overgedragen.

ontfangen zijns selfs hanteiken[64] ende den brief met *(f. 22r)* vijf seghelen, *a*ls met de heilige vijf wonden, ende met die seven sloten, als met die .vij. sacramenten[a]!

O mijn siele, en wilt niet versumen dese edele spijse[65], *d*at u herte nyet en verdorret, ende die siele[66] niet amachtich en wort[67], inden wech der duechden voort te gaen[b]. Ende bewaert den[68] schadt ende bedwinghet dijn ghesinne[69], dat sy noch ydel noch ontbonden uut en lopen: so moghestu altijt in di bewaren den alre-inwendichsten sabboth[70].

64 L *chirographum*. Vgl. Col. 2.14. 65 P *op-dat*. *Dat* = opdat, zodat. 66 *die*...: P *ghy*. 67 p; P *aelmachtich*; L *sic deficias ut*. Vgl. Verwijs s.v. *a(e)ma(e)chtich*, afgeleid van *amacht* = *onmacht*. 68 P *desen* (*den* = *desen*). 69 L *sensus tuos*. Toch hebben wij te maken met het woord *gesinne-gesinde*: reis- of huisgenootschap, familie. Vgl. Verwijs s.v. *gesinde*. Het gaat om het geheel van lichamelijke en geestelijke krachten, die de mens in zich draagt en te ordenen heeft. 70 Gewone variant naast *sabaet*, *sabba|e|ot(h)*. Vgl. Verwijs s.v. *sabaet* (= symbool van vreugdedag).

a Vgl. *dat witte boec met roeden letteren* bij RUUSBROEC, *Sloten*, W.III.122; *als*...: versta: *namelijk*; *sloten*: vgl. Apoc. 5.1. b Vgl. 3 Reg. 19.5.

P II 26, f. 110v[1] VAN EEN VAST BETROUWEN TOT GOD, COMENDE UUT DEN GHELOVE.
¶ CAPITTEL .XXVJ.

O hoe salich is dye siele, dye haer betrouwen set inden Heere[a]! *H*aer hulper ende beschermer is hy[b]. Dye siele mach wel seggen: 'Dye Heere is mijn inlichtinge ende mijn heyl: wien sal ic vreesen? Die Here is een beschermer mijns levens: voor wyen sal ic beven?'[c] *(f. 111r)*, *e*nde '*I*c en sal dat quade niet ontsien, want ghy, Here, met my zijt'[d]. Want 'hy bedeckt my in sinen tabernakel; inden dage der boser bedecten hi my in dat verborgen zijns tabernakels'[e]. Dit seyt die *p*ropheet: 'Ende onder die bedectenis dijnre vlogelen wil ic hogelijc verblijden. Na dy aenhinc mijn siele. *U* rechter ontfinc[2] my. Sij soecken mijn siel te vergeefs. *I*ngaen moeten si in dat nederste der aerden'[f].

Och, dit is wel een salige siele, dye nyet en betrouwet in haer selven, *m*er heeft alle haer gelove ende betrouwen in *G*od door dye verdienste zijns bitteren lijdens. Onse Here seyt: 'Wye in my gelooft, uut sinen buyc sullen vloeyen levendige wateren'[g], ⟨ende[3]:⟩ 'Die op my betrouwende is, sal dye aerde ⟨beërven⟩[3bis] ende sal mijnen heyligen berge besitten'[h]. ⟨Ende[4]⟩: 'Mijn volc sal sitten, spreect *G*od door den propheet, in schoonheyt des vredes, in dye tabernaculen des betrouwens, ende in een rijcke ruste'[i]. 'Ic salse in Adams banden trecken, in dye banden der liefden'[j]. 'Ic salse van die hant des doots verlossen'[k].

Mijn siele, verblijt u, mer nyet in wijsheyt, noch in stercheit, noch in rijcdom[l], mer dat ghy *G*od weet ende kent in dat binnenste der sielen[5] ende inden binnensten des geests, die so edelen goet is[m] ende dijn inwoonder[n] ende getrouwe beschermer, dye u trect ende sterct in allen duechden[6], ende dijn binnensten doorlicht[7] ende leert, ende die u so mildelijc doorvloeyt, ende so minlijc omvanget ende regeert. Ist dat ghi met al uwen binnensten gedachten, begheerten ende meyninge tot hem keert, so vindy desen edelen schat inden acker dijnre sielen[o], ende so openbaert[8] in u dat rijc *G*ods[p], ende ghi smaect dye salige salicheyt, door welcke u alle dye werelt bitter wort.

⟨Sinte Gregorius[q] seit⟩[9]: 'Die menschelike troost is den-genen soet, die geen soeticheyt van hemelschen dingen gesmaect en hebben; *m*er so wie metten monde des herten vanden hemelschen loon yet vernomen heeft, dien wortet also veel te bitterre dat hi van buyten *(f. 111v)* siet, alst hem soeter is dat hi van binnen siet'[q]. Sinte Gregorius seyt ⟨noch⟩[10]: 'Wij en mogen de genoechten der tijtliker dingen geenssins versmaden, het en si dat dat ghemoede overmits der beschouwinge *G*ods in dye minnen der duechden ende inder hemelscher schoonheyt zijn genoechte set'[q].

1 Getuigen: P II.26, f. 110v-111v; L I.26, f. 56r-57r. **2** L *suscepit* (vulgaat). Vgl. A c. 25 n. 29. **3** L add. **3bis** P *beroeren*; L *haereditabit*; vgl. vulgaat: *haereditabit*. **4** L *Et alibi* add. **5** *der...*: L *tuijpsius*. **6** *in...*: L *ad cunctarum virtutum exercitium*. **7** L *transradians*. **8** L *manifestabitur*. **9** L add. **10** *Sinte...*: L *Itemque* add.

a Vgl. Jer. 17.7a. **b** Vgl. Ps. 27.7. **c** Ps. 26.1. **d** Ps. 22.4b. **e** Ps. 26.5. **f** Ps. 62.8-10. **g** Jo. 7.38. **h** Is. 57.13b. **i** Is. 32.18. **j** Os. 11.4a. **k** Os. 13.14. **l** Vgl. 2 Par. 1.11-12. **m** *mer dat...*: versta: *maar omdat gij weet...dat God is in... (die God), die...* **n** *dijn...*: versta: *inwoonder dijnre sielen, iemand, die in u (in-)woont*. Vgl. A c. 13 r. 58-64 en n. *f*. **o** Vgl. Mt. 13.44. **p** Vgl. Lc. 17.21. **q** Gregorius?

Hier-van seyt Sinte Bernaert: 'Een siele, dye eens vanden Here gheleert ende ontfangen heeft, tot haer selven in te gaen, ende al-daer in haer alder-binnenste dye tegenwoordicheyt Gods met groten verlangen te begheren ende zijn aensicht altoos te soecken, *ic* en weet niet, of het haer vervaerliker[11] ende pijnliker waer, die helle tot dier tijt te besoecken of van nyeus tot⟨-ten⟩ lasteliken bevlecten leven des vleeschs[12] te keeren, ende dye onversadelike curioosheyt der sinnen weder aen te nemen'[r]. Ende[13]: '*W*ant dye Here al den-genen, dye in hem hopen, also rechte[14] goet is, so vermoede ic, dat een siele, dye hem gesmaect heeft ende also uutgewijset wort, niet anders en rekent haer gesciet te wesen, dan dat si uut den inganc der gloriën haer weder dunct uut-geworpen te wesen'[r].

Daerom hebben wi noch wat smakes inder werelt ende blijven ongestorven ons selfs, want[15] wij *G*od nyet puerlijc en soecken ende hem aenhangen. God spreket door zijn propheten: 'Ghi sult my soecken ende sult my vinden; so sal ic van u gevonden worden'. ⟨Ende door een anderen propheet:⟩[16][s]: 'Soect my ende ghy sult leven'[t]. 'Bekeert u tot my, ende ic sal my keren tot u'[u]. 'Bekeert u tot my ende ghi sult salich wesen'[v]. 'Neycht u ooren ende coemt tot my. Hoort ende u siele sal leven. Want ick sal met u een eewich verbont maken, die getrouwe barmherticheden Davids'[w].

11 L *horribilius.* 12 *lasteliken...*: L *molestiam carnis.* 13 L *Et paulo post* (dus in 't vervolg van de vorige Bernardustekst). 14 L *haud secus.* 15 *Daerom...*: L *Ea igitur causa est...quia videlicet.* 16 L *Et per alium (prophetam)* add.

r Bernardus: '... In quibus omnibus non est nisi labor et dolor, atque afflictio spiritus. Quae enim anima semel a Domino didicit et accepit intrare ad se ipsam, et in intimis suis Dei prasentiam suspirare, et quaerere faciem ejus semper: spiritus est enim Deus; et qui quaerunt eum, oportet eos in spiritu ambulare, et non in carne, ut secundum carnem vivant: talis, inquam, anima nescio an vel ipsam gehennam ad tempus experiri horribilius poenaliusve ducat, quam post spiritualis studii hujus gustatam semel suavitatem exire denuo ad illecebras, vel potius ad molestias carnis, sensuumque inexplebilem repetere curiositatem, dicente Ecclesiaste: Oculus non impletur visu, nec auris auditu (Eccle. 1.8)...' (*Sermones in Cant.*, 35; PL.183, k. 962). Vgl. Tempel, ug. Ampe, 241-245). s Deut. 4.29 (?). t Ps. 68.33b. u Zach. 1.3b. v Is. 45.22a. w Is. 55.3. Versta het laatste zinsdeel: *als blijk van mijn blijvende aan David gezworen trouw.*

P II 27, f. 114v[1] HOE DAT DYE SIELE IN WORT GELEYT OVERMITS DAT BETROUWEN. ¶ CAPITTEL XXVII.

O mijn siele, hier-om soect den Here tot alder tijt[a]: so moechdy comen in sinen wijnkelder, ende seggen metter bruyt: 'Hi heeft my in sinen wijnkelder geleyt, ende heeft in mi geschenct ende[2] gheordineert dye charitate'[b].

(f. 112r) Dese charitate wort in dat binnenste geschenct, wanneer si door dye verdiensten Christi Jesu in wort geleyt[3] ende één gheest met God in dye eenvuldicheyt des wesens[c], daer si salichlijc inden wesen Gods versoncken wort. Daer doorgaet God alle dat binnenste der sielen; als met eenen wedervloet[5] so begaeft hijse met dye ader der liefden, overmits welcken de siele gevoet ende gesterct wort, haer selven ende alle dingen te versmaden. Dese ader en mach haer alle de werlt noch nyemant bestoppen, dye[6] de brudegom in haer geopent heeft[d]. In desen weseliken gront blijft dye wijntap[7] altoos open.

Dese ader en wort noch en blijft nyet geopent in dye-geen, dye daer hoge ende menichfuldelijc[8] schouwen, ende keren met haer eygen vernuft curioselijc op dye letter ende niet totten geest, dye den sinne der letter opluyct ende vernyeut ende levendich maect[e]. Sij lopen al om den cyrkel[9] ende en comen niet tot haren eynde, dat is: si lopen al om tot die wercken ende gaven Gods, ende en werpen hen niet inden wercker ende gever[f]. Daerom en wort hen desen gront niet geopent, mer hen wort somwijlen wel eenen dronc of ⟨blyc⟩[10] geschenct. Ende[11] dat selve gebrukense met lust ende nyet na armoede des gheestes. Daer-om en comen si nemmermeer tot desen weseliken gront ende rust des geests[g].

Mer dye ootmoedige ende eenvuldige menschen hebben eens een tijt lanc dye wercken ende gaven Gods doorgelopen ende aengemerct, mer si en mochten nyet vernuecht worden, tot-dat si hen keerden inden binnensten gront, ende worpen hen inden wercker ende ghever. Ende dat is dye hoochste edelheyt. Daer setten si Gods wercken vóór haer wercken; daer laten si haer wercken, ende lijden Gods wercken[12]. Dit is dye meeste vruchtbaerheyt, daer alle duechden ende goet uut geboren wort. Dit

1 Getuigen: P II.27, f. 111v-113r; L 1.27, f. 57r-58v. 2 *geschenct...*: L om. L heeft wel het volgende *geschenct* vertaald met *donatur*: aangeboden (met de bijgedachte van *drank* in de wijnkelder). Vgl. verder r. ??. 3 *in...*: L *(anima) introducitur.* 4 L *perambulat.* 5 L *refluxu*: = ebbe; vgl. Verwijs s.v. 6 L *(venam...), quam.* 7 L *scaturigo vini* (tap van een wijnvat). 8 L *cum quadam multiplicitate*, tegenover het *eenvuldich schouwen.* 9 *si...*: L *...in circuitu ambulant.* 10 P *blijc*; L *ictum.* Zie Verwijs s.v. *blic* = straal. 11 L *quem tamen.* 12 L *inactionem seu operationem.*

a Vgl. 1 Par. 16.11; b Cant. 2.4. Het motief van de *charitas ordinata*, op deze bijbeltekst gebouwd, speelde een grote rol in de spiritualiteit. Zie F. GUIMET, *Notes en marge d'un texte de Richard de Saint-Victor*, in *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du moyen âge*, 14, 1945, 371-394. c *Wanneer...*: versta: *wanneer zij (de ziel) wordt ingeleid in één geest met...wordt...* d *Dese...*: versta: *deze ader, die de bruidegom..., kan noch de wereld noch wie ook afsluiten.* e Vgl. 2 Cor. 3.6. f In r. 17-19 gebruikt Schr. het motief van de *cirkel* (de menichfuldicheyt) en het (middel-)*punt* (de eenicheyt, die op Gods alheyt wijst) (zie C c. 4 en n. *x*; en elders in C, en n. *e*), d.i. de *wercken/gaven* Gods tegenover God zelf, *gever ende wercker, die de gront is.* De verdere tekst past dit motief toe op de verschillende gesteltenissen der zielen. Zie D c. 4 n. *x*. g R. 19-22: zelfs de gegunde voorsmaakjes (*dronc* of *blyc*) misbruiken deze mensen. — Tegenover de voornoemde 'menichfuldighen' (r. 14-22) staan verder de 'eenvuldighen', die zich werpen in *dat punt*: God, *den wercker ende den gever*, om te 'lijden Gods wercken' (r. 23-36).

is den weselijcken keer[13], daer altijt antwoort inden gront dat we[e]selike loon, dat God selver is.

(f. 112v) Dese bekennen ende minnen alle dingen eenvuldich in God, ende met een genade Gods so doorsien si in al dye wercken[14] ende gaven ende weldaden Gods, ende aensien[15] God in allen dingen, ende bidden met een oversien[16] voor hen selven ende voor alle menschen, ende versincken hen geheelijc in God. Ende also wort desen gront geankert in sinen oorspronck, ende in hem[17] wort geopent die levendige ader, indyen dat si haer gelove, hope ende betrouwen in God setten.

Mer nu rusten wij al op onse goede wercken[18] ende eygen wijsheyt; ende daer-om blijft ons den edelen inganc verborgen ende dat invloeyen Gods bestopt. Ende dit is dat God beclaecht, seggende door Hiëremiam: 'Twee quade dingen heeft mijn volc gedaen: si hebben mi verlaten, die fonteyne des levendigen waters, ende hebben hen selven gegraven eenen put, dye geen water en mach houden'[h]. Och, si hebben gelaten den weseliken inkeer inden binnensten gront des geests, daermen altijt dat aensicht Gods soude soecken ende aenbeden.

Och, wij moghen wel segghen: 'Mijn herte is verdorret, want ic vergeten heb mijn broot te eten'[i], dat is: dat almachtige eewige *W*oort *G*ods, dat daer is dat leven ende voetsel der sielen, altoos in dat binnenste der gedachten ende begeerten der sielen ende meyninge[19] des herten te weder-knauwen. 'O Heere, mijn siele is tot u als aerde sonder water. Here, verhoort my snellijc, want mijn geest ontbreect. ⟨En⟩[20] afkeert nyet u aensicht van my'[j], want dijn aensicht is een crachtige spijse, een smaec ende wijsheyt, een levendigen dranc ende minlijc vloet, dye den geest verblijt ende voet ende opluycken doet[21], dye dye crachten der sielen sterct, dye dat herte doet groeyen[22] ende vruchtbaer maect, ist dat wij met rechten gelove ende betrouwen tot u keeren, dye so begeerlijc na ons verlanct. Want sonder u is onsen gheest in donckerheyt ende onse siele in bitterheit ende dat herte in swaricheyt.

Hier-om, o mijn siele, keert weder in dijn rust, *(f. 113r)* want die Here heeft u goeteliken gedaen[23], want hi verloste mijn siele vander doot, mijn oghen vanden tranen, ende mijn voeten vanden valle'[24,k]. Onse siele is verlost als dye mussche vander iagers stric. Onse hulpe is inden Here, die gemaect heeft hemel ende aerde'[l].

13 L *conversio.* 14 *doorsien...*: L *perspiciunt omnia opera.* Let op de *sien*-samenstellingen. — *in al* (= alles); *in*: L om *al*: herneemt het voorgaande *alle dingen* als synoniem van *alles.* 15 L *contemplatur.* 16 L *quodam simplici intuitu.* 17 P hē; L *ipso.* 18 L *studijs.* 19 L *(intimo...) intentionum.* 20 P *Eñ* = *ende*; L *Ne.* 21 *voet...*: L *nutriens et dilatans. voet* = voedt. 22 L *virere* (= *groenen?).* 23 L *benefecit tibi* (vulgaat). 24 L *Dicamus proinde* add.

h Jer. 2.13. i Vgl. Ps. 101.5b. j Vgl. Ps. 142.6b-7. k Vgl. Ps. 114.7-8. l Vgl. Ps. 123.7-8. — R. 37-58: aanspraak tot *ons*, die nog op *eygen wysheyt* steunen, om ons open te stellen voor *dat invloeyen Gods.*

P II 28[1] VANDEN SALIGHEN ⟨HOPE⟩[2] ⟨GEBOREN⟩[3] UUT DAT BETROUWEN GODS. ⟨¶ CAPITTEL .XXVIIJ.⟩

Die salige hope wort geboren uut dat godlicke gelove, ende uut den hope wort geboren die liefde[4].

Wanneer dat gelove also godlic ende ynrelick in God gekeert is, — als ⟨hier-voor-screven⟩ staet ende daer dit boecxken mede begint ende geëyndt sal werden[a] — *d*atmen met vasten gelove den getrouwen God altijt lieflic aen sal hangen, daer hi inden binnensten der sielen altoos tegenwoordich is, daermen altijt dat aensicht *G*ods sal soecken[b] ende inden geest aenbeden[c], waer-door dat aensicht onser sielen ghereinicht wort ende dat gelove verclaert wort, *G*od te bekennen[5], ⟨hier⟩[6] int gelove ende hier-naemaels int gebruycken der gloriën, — *a*ls dit gelove aldus in wort geleyt[7] in die verborgen schat ende rijcheit *G*ods[d], so wort daer-uut geboren die salige godlike hope, also dat die siele sterckelic hopet ende betrouwet den-genen, daer si in gelooft ende dien si door dat gelove gevonden heeft.

Die ynrelike[8] hope boert dat gemoede op in die weelden *G*ods, daert van die godlike claerheyt wort doorlucht, ende met geesteliken goet vervult, ende vervreemt van allen aertscen dingen, ende versmaet alle weelden des lichaems[9], ende woont in die vrijheyt *G*ods, ende seyt met David: 'Het is mi goet *G*od aen te hangen ende mijnen hope te setten inden *H*ere'[e], want 'die in hem hoopt, en sal niet sondigen'[f], want de hope uut-sluyt allen inloop der sonden[10].

Desen hope inbrengt geen onbehoorlike vriheit, als hi in den-gene doet, die daer die scadelicke curioosheit der sinnen ydelic ghebruycken, ende setten haer hope op vermetentheyt[12], ende meynen *(f. 113v)* nochtans op *G*od te hopen. Mer desen hope is van verre[13], want si die scadelike vrijheyt gebruiken, daer Sinte Peeter ons in waerscouwet ende seit: 'Weest vrije, mer niet als onder dat decsel[14] ⟨der⟩ quaetheit'[g].

1 Getuigen: P II.28, f. 113r-v; L 1.28, f. 58v-59r. 2 P[3] *hoop*; P[1] *hoep*. NB. *Hope* is ook mann.; vgl. Verwijs s.v. *hope*. 3 L *quae...nascitur* add.; vgl. eerste regel. 4 *ende...*: L *et ipsa (= hope) consequenter ex sese charitatem producit.* 5 *God...*: L *ad cognoscendum Deum.* Versta: *om God...* 6 L *hic* (= hier op aarde) add. 7 *in...*: L *introducitur.* 8 L *devota.* 9 *ende...*: L *ita ut cuncta terrena horreat.* 10 *inloop...*: L *vitiorum impetum & incursum.* 11 P[3]; P[1] *den.* 12 *setten...*: L *quorum spes non est spes sed praesumptio.* 13 *desen...*: L *illorum spes a vera spe nimium distat.* Versta: *deze (vermetelijke) hoop is er ver van verwijderd echte hoop te zijn.* 14 L *velamen* (vulgaat).

a Wat bedoelt Schr. met *dit boecxken*? b Vgl. 1 Par. 16.11; Ps. 104.4b. c Vgl. Jo. 4.24. d De lange voorzin, met zijn samenvatting r. 9-11 *als dit...*, herneemt c. 27, om te beklemtonen hoe het geloof indringt tot het wesen der siel (let op de verschillende benamingen ervan), waarin God weselike aanwezig is: alles gebeurt op aarde *int gelove*, binnen de geloofsorde, *in ordine gratiae*. R. 12: vgl. Lc. 17.24; Mt. 13.44. e Vgl. Ps. 72.28. f Ps. 33.23b. g 1 Petr. 2.16a. Vgl. de vertaling in *Het Nieuwe Testament van de Moderne Devotie*, ug. C.C. DE BRUIN, 1979, p. 300. Het begrip *vryheyt Gods* (r. 18) wordt verhelderd door de belangrijke waarschuwing tegen de vermetele vrijheid (r. 21-26).

P II 29, f. 113v[1] VANDER LIEFDE GODS COMENDE UUT DEN GHELOVE ENDE HOPE. ⟨¶ CAPITTEL .XXIX.⟩

Wanneer dat ghelove ende die hope also in vaster[2] stilheit in God ghefondeert is, so coemt daer een liefde ende behagen uut dat-geen dattet gelooft ende gehoopt heeft. Dese liefde wort overmidts die hope uut God gheboren, daer si weder in vliet inden edelen gront, daer die overste salicheyt in woont, daer si in God overgeformt wort; ende so vestichtse dat gelove ende hope inden bant der minnen[a], dattet niet ontbonden en wort, voor-dat[3] den roc der sterffelicheyt uut-gedaen sal worden. Alsmen dan ontfangt dat men gelooft heeft, ende gebruict datmen gehoopt heeft, so gaet dat gelove ende die hope te nieten, mer de minne blijft ewelic in dat aenscouwen der godliker gloriën[b].

[4] Wanneer dese drie godlike duechden inder sielen vercreghen zijn, so wercken si veel salicheden: door die puerheyt des geloofs so werden die gedachten in God verheven met ynrelike[5] gebruycken; door den sekeren hope wort dat verstant verbreit in die claerheit zijns aensichts; ende door die minne wort die wil inden liefsten wille Gods gevesticht.

Hier wort de geest vernieut ende eensdeels[6] mede-formich den geest Jesu Christi na des apostels[c] woorden, daer hi seit: 'Wort vernieut inden gheest uus gemoets, ende doet uut den ouden mensce, ende doet aen den nieuwen mensce, die na God gescapen is'[d]. Want, als dat gemoede aldus verheven is, so gebruyket[7] met Christo die opperste salicheyt, ende neder-druct dat lichaem onder den geest, ende regiert dat naden exempel Jesu Christi. Want, als dat gemoede door der minnen vernieut wort, so wort ooc overmidts die mildicheit der minnen dat nederste deel der sielen ende dat lichaem vernieut. Want die minne en is nemmermeer ledich, ende dat is *(f. 114r)* der minnen aert, datse grote dinghen werct[e]. Sij en can niet rusten noch ophouden van God te minnen, te eeren, te dancken, ende te loven, ende altijt zijn tegewoordicheyt te antwoorden; ende zijn hoochste lof te volbrengen: dat is haer wellust. Want si mint meer den geminden dan haer selven.

Die minne heeft alle duechden in haer, is si anders te recht[8], daer Sinte Pauwels af seit: 'Sonder minne en hebben wi niet, mer met die liefte hebben wi alle dinc'. Si gelooft al dat die waerheit raet te geloven. Si hoop⟨t⟩[9] sterkelic in dat-geen dattet ghelove belooft. Sij verdraecht alle dinc ende en valt nemmeer af in dese werlt noch in die ander werelt. Si maect die reden verduldich ende goedertieren, alle lijden te dragen, niemant te benijden noch te ordelen, mer eens anders welvaren te minnen als de hare. Si neder-buycht den thorn[10], dat si haer niet en verheft noch en

1 Getuigen: P II.29, f. 113v-114v; L 1.29, f. 59r-60v. 2 L *vera & immobili.* 3 L *iubente Deo* add. 4 L *Et certe dici non potest, quantam...* add. 5 L *intima.* 6 L *pro modo suo.* 7 *gebruyket = gebruyckt het.* 8 *is...*: L *si tamen ille verus amor est*; *anders* = zo althans; vgl. Verwijs, s.v. 4). 9 P[3]; P[1] *hoop.* 10 L *iram.*

a Vgl. Os. 11.4b. b Vgl. 1 Cor. 13.12-13. — R. 8: *roc der sterffelicheit*: zie A c. 25 r. 25 en n. *h.* c Nl. de apostel Paulus (antonomasia). d Eph. 4.23-24a. e Vgl. GREGORIUS, *Numquam est Dei amor otiosus. Operatur enim magna si est; si vero operari renuit, amor non est* (Hom. 30 in Evang.; PL.76, k. 1121). Zie AMPE, *Kernpr. R.*, III, 84 en n. 3. Vgl. *Narede* 3 en n. 9, p. 648.

verstoort, ende dat si alle quaet haet. *S*i doet dat die begeert haer niet en verblijdt in ydelheyt[11]. Si tempereert die seden des lichaems in rijper ootmoediger goedertierenheyt[12,f]. *E*nde si is in alre menscen dienst bereit, ende die nederste stede te soecken, ende in allen lijden stil te wesen, ende hem te scamen als hem eer bewesen wort[g]. Si geeft der sielen een minnen-quel[13] ende een smaec der ewicheyt.

Van deser minnen seit Hugo[14]: 'O minne, ghi zijt sonder lesscen[15] also bernende in geenre herten, die inden beginne der heiliger kercken waren, dat si noch met scanden noch met pijnen noch met schone beloften niet verwonnen en mochten werden'[h].

Ende[16] hoe si haer selven van binnen meer bloot ende vrije maect van alle beelden, hoe dat gemoede meer getogen wert tot *G*od in vieriger minnen hem te verenigen[i]; daer si in haer selven te niet wort; ende hoe si in haer selven min vint, daer si met genoechten op rust, hoe si liefliker vanden bruydegom ontfanghen wort, ende meer met zijnre minnen ghewont wort, ende neerstiger is te soecken, die in haer selfs wesen van binnen[j] is.

(f. 114v) Och, hoe dick roeptse[17] totten saligen geesten: 'Bootschaept mijnen gheminden, dat ic quele van minnen'[k]! Dese minne mach wel seggen, dat si gedroncken heeft uut den wijn-kelder des brudegoms, ende droncken gemaect is van hemelscer begeerten, ende ombevangen inden armen zijnre minnen[l]. *D*aer worpt *G*od die radiën zijnre minnen inden edelen weselicken gront met dat claer overscijnende licht zijnre soeter minnen, ende doorvloeit alle haer binnensten.

Hier-af seyt Sinte Bernaert: 'Het is een salige siele, die op *G*od leent ende rust in die armen des ewigen *W*oorts. Het is een grote wonderlike weerdicheit des brudegoms, dat hy die minnende siele laet rusten in sinen schoot, daer si alle soetlicheyt in vindt, *d*at si wel seggen mach: 'In vreden ende in dat selve sal ick rusten ende slapen'[m]. Hier-om seyt si: 'Sijn luchter hant is onder mijn hooft, ende zijn rechter hant omvangt mi'[n,o].

Dat overste deel der sielen is beteekent by dat hooft[p], want dat hooft pleechtmen alder-meest te vercieren: *a*lso is alle die geestelicke schoenheyt in dat overste deel der redeliker sielen alder-meest gelegen, want daer wort dat beelde der overster *D*rievuldicheit gevonden. Esayas: 'Al verblijdende sal ick mi verblijden inden *H*ere, want hi heeft mi een cleedt der salicheit aen-gedaen, ende verciert als een bruyt'[q].

11 L *iniquitate* (vulgaat). 12 L *modestia*. 13 L *amoris languorem*. 14 L *Hugo de sancto Victore*. 15 L *inextinguibiliter*. 16 L *Denique*. Deze paragraaf bestaat uit 2 zinnen, elk gebouwd met *hoe...hoe* (= hoe meer..., des te meer...). Welke Latijnse tekst is hier (slap) vertaald? — *ontfanghen*: moet men niet *omvanghen* lezen (A c. 25, n. 39)? 17 L *in hoc statu* add.

f R. 29-38: vrije ampliatio-vertaling van 1 Cor. 13.4-8. g *Ende si is...*: versta: *zij is bereid in de dienst van alle mensen te staan en de laagste plaats te zoeken...* h Hugo van S. Victor? i *in...*: versta: *om zich met God te verenigen.* j *die...*: versta: *dengene, die zelf reeds in haar wesen aanwezig is...* k Vgl. Cant. 5.8b. l Vgl. Cant. 2.4a. m Vgl. Ps. 4.9: bijgevoegde tekst. n Cant. 2.6. o BERNARDUS: Felix anima qui in Christi recumbit pectore, et inter Verbi brachia requiescit. *Laeva ejus sub capite meo, et dextera ejus amplexabitur me.*,. (Sermo 51 in Cant., PL.183, k. 1027 C). Vgl. *Tempel*, ug. Ampe, p. 520-1 en noten. p *dat hooft*: als hoogste aspect van de ziel; zie A c. 21 r. 35 e.v. q Is. 61.10.

P II 30, f. 114v[1] HOE HAER DYE SIELE SAL GEVEN TOT GODLIKER LIEFDEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXX.⟩

O edel siele, wildy vorderen[2] aen dijnen geminden, so aenneemt[3] die liefde Gods. *W*ant niet en is stercker dan een siele, die metter minnen[4] ghewont is. Sij en verwint niet alleen die werelt, mer si verwint ooc den onverwinliken *G*od. Het is waerlic een crachtige scherpe minne[a], die den godliken afgront doordringen ende doorscieten[5] can. O siele, en wilt niet versuymen, dinen geminden te schieten, mer wont hem sonder ophouden[b], tot-dat ghi in zijnre ⟨wercken-der⟩[6] minnen gevangen zijt.

Die *H*ere seit: 'Ghi hebt mijn her- *(f. 115r)* te gewont', dat is: ghi hebt ⟨mijn suster, mijn bruyt, ghi hebt mijn herte gewont⟩[7,c], dat is: ghi hebt mijn ongemeten schoonheit ende mijn overgenoechlike soeticheyt met dijnre begeerten[8] doordrongen. O mijn suster, mijn bruyt, och hoe overseer behoort ghi *G*od te minnen, die met also ⟨na magescap⟩ als een suster ende een bruyt met *C*hristo verbonden zijt te wesen, dye zijn teeken in dijn aensicht[10] gedruct heeft, dat inder eewicheyt niet uut-gedaen en mach werden, ende u met so dierbaren ende costeliken scat als met hem selven verlost heeft[d], waer-door hy u niet weigeren en mach, ist dat ghi na sinen wille leeft ende zijnre minnen altijt gedenct.

Mer, ist dat ghi dat verroekeloost ende u vermengt metten drec ende slijm der[11] creatueren, so sult ghi dijn edelheyt verliesen. Want ghi zijnre minnen ondancbaer hebt geweest, so sal hy di den pijnres overleveren nae zijnre rechtverdicheyt ende ewige ordinancie, ende si en sullen in u niet ongepinicht laten bliven, ende ghi sult verliesen dijn gelikenisse ende schoonheyt, ende met hen[12] grouwelic mismaect werden.

*E*nde[13] dijn wesen sal dueren ewelic. *W*ant ghi naden ewigen wesen[e] tot het overste goet gescapen zijt[14], om te aenscouwen dat ewige licht, daerom moet ghi aenscouwen die ewighe duysternisse ende die grouwelike[15] aensichten der boser geesten. *E*nde om-dat ghi sout[16] gebruycken die ewige vruechde, daerom moet ghi

1 Getuigen: P II.30, f. 114v-115r; L 1.30, f. 60v-61r. 2 *vorderen*: L *quid efficere apud. Vorderen aen*: vorderingen maken, beter in de gunst komen, meer bahagen aan. Vgl. Verwijs s.v. *vorderen*, Intr. 3 L *assume tibi*; u ter harte nemen, behartigen: vgl. Verwijs, s.v. I II) 4. 4 L *charitatis telo*. 5 L *transsagitare*. 6 *zijnre...*: L *eius actuali amore*; P *wercken der minnen*. 7 *mijn suster...*: L add. volgens Cant. 4.9. 8 L *violenter* add. 9 P[1] *namegescap*; P[3] *na magescap*; L *tanta cognatione*. Zoals er bestaat *nagemage* en namaech (= nabestaande), zo is de vorm *namagescap* (= nauwverwantschap, *cognatio*) regelmatig gevormd. Verwijs geeft het niet. Wij beschouwen *na* als bnw. = *nauw, dicht*. 10 L *fronti*. 11 L *vanarum* add. 12 L *ipsis (= tortoribus)*. 13 L *Attamen* (tegenstelling). 14 *naden...*: L *ad aeternae essentiae imaginem & similitudinem facta es, ad possidendum perpetuo summum bonum*. 15 L *carnales* (?). 16 L *deberes: zoudt moeten*.

a Hugo van S. Victor bespreekt de *amor acutus* als doordringende kracht in *Expositio in hier. coel. S. Dyonisii*; PL.175, k. 1037-1040. b R. 6-7: aanhaling uit GILBERTUS DE HOILANDIA, Cist., *Sermo 30 in Cant.*; PL.184, k. 155: *Vulnerasti, inquit, cor meum, soror mea sponsa, vulnerasti cor meum.* Cordis vulnus vehementiam designat amoris. O vere dulce cor, quod nostris affectibus movetur ad rependendam vicissitudinem dilectionis. Et necessitudo haec, et vicissitudo: necessitudo in sororis et sponsae nomine, vicissitudo designatur in vulnere. Magna necessitudo sororis, sponsae major: illa cognationis, ista dilectionis. Ibi significatur quia de uno sunt: hic, quia unum. Soror est, quia divinae consors naturae: sponsa vero, quia in singularitatem assumpta personae. Expressa plane necessitudinis haec vocabula sunt, quae vel naturam, vel gratiam sonant. c Cant. 4.9. d Vgl. 1 Petr. 1.18. e *naden...*: versta: *naar het beeld en de gelijkenis van Gods eeuwig wezen geschapen tot...*

D 01 ampek019c24

lijden ende gevoelen ewige pijne, want ghy dat ewige goet niet aengehangen en hebt, die[f] hem daerom in di verenicht ende di hem selven gelijc gemaect heeft[17]: daer-om heeft hi zijn godlike crachte ende dat licht zijns aensichts ende zijn welbehagen in u gestort, om-dat[18] ghi hem dienen ende bekennen ende minnen soudt[g].

17 *die...*: L *(bono...), Deo videlicet tuo...* De relatiefzin *die...* is een verklaring van *dat ewige goet*. L schakelt de zinsdelen *daer-om...om-dat* bij het vorige aan; wij maken de zinsbouw iets lichter. 18 L *quatenus* = *opdat*.

f *dat,...*: versta: *het eeuwige goed, dat is God, die;...* g Dit hst. is te vergelijken met Tempel, c. 47, slot; zie *Tempel*, ug. Ampe, 520-1.

P II 31, f. 115r[1] HOE WI ONS SULLEN GEVEN[2] TOT GODLIKER LIEFDEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXXJ.⟩

Die inder liefden voort wil gaen ende toenemen in duechden, die moet hem nerstelic daer-toe voegen, dat hi in al zijnen doen ende laten vlitelic bewaert den vriën inkeer, in vereninge der minnen *G*od aen te han- *(f. 115v)* gen[3]. In dese eni⟨n⟩ge[4] geeft *G*od zijn licht der graciën ende suveringe der consciënciën; *e*nde in desen vriën inkeer, daer die siele in *G*od geënicht wort, ontsprinct die caritate, die daer is die principael wortel alre duechden. Dese caritate helt[5] altijt die overste crachten voor *G*od in een ⟨stil⟩[6] godlike gebruycken; *s*i vergadert al die sinlike crachten in een inwendich gevoelen[a].

*S*i trect dat gedacht in zijn oorspronckelike[7] beginne, daert[8] altijt antwoort die ewicheit der heyligher *D*rievuldicheyt. Si verheft dat verstant in bekennen ende in eenen smaec der eewiger wijsheyt. Sij vervult die minnende cracht ende ontfunctse, ende doet den geest voor den aensicht *G*ods barnen ende smelten ende haer vernieten in grondelooser minnen. Sij maect den geest simpel ende ongebeelt in godliker vrijheyt[b].

Sij purgiert ende reynicht die siele ende maectse eenvuldich. Sij verlicht ende leert die reden met allen ondersceyt der duechden. Sij reynicht ende trect die begeerte in die ewige dingen. Sij nederbuyget ende maect sachmoedich ende ootmoedich den torn. Sij suvert die consciëncie. Sij straft ende ordineert al die affectiën. *S*i maect dat herte rustich, vuerich ende vruchtbaer in allen oeffeningen der duechden. Sij maect al des menschen wercken, dat si *G*od behagen[c].

Sij vesticht den wille, die daer is die principael wortel des geests, in godliker caritaten, ende doet hem met milder gonst uut-vloeyen tot allen menschen. Sij vesticht de begeerte, die daer is die wortel der sielen, inden alre-dyepsten afgront der ootmoedicheyt, *d*aer haer dye siele mede neyghet ende buyghet onder God ende onder alle creatueren. Sij vestiget dye meyninge, die daer is dye wortel des herten, in rechter verduldicheyt, in lijdtsaemheit, in allen arbeit, ende in voorspoet, ende in wederspoet, ende in alle scande ende versmaetheit, rechtverdelic te werken[d].

Die daer behout die minne ons *H*eren in sinen seden inwendich *(f. 116r)* ende uutwendich, die houde⟨t⟩[9] alle die gheboden vander ouder wet ende vander nyeuwer[e]. Dye minne maect den goeden mensche ootmoedich sonder smaken, verduldich sonder gevoelen, ende gerechtich sonder weten.

1 Getuigen: P II.31, f. 115r-117r; L 1.31, f. 61r-63v. 2 *sullen...*: L *intra nos convertere debeamus.* 3 *in...*: L *et in unione amoris Dei iugiter adhaereat.* Het laatste zinsdeel is o.i. een doelzin als omschrijving van de *inkeer.* 4 L *unione.* De grafie *enige*, met de zin van *eninge*, komt meermalen voor in P[1] en P[3], zodat men kan denken dat het niet louter om een schrijffout gaat. Wegens de uitzonderlijkheid zullen wij toch *eninghe* invullen, met verwijzing naar deze noot. 5 L *conservat. Helt* van het ww. *helden, halden, holden = houden.* 6 P[3]L; P[1] *stijl.* 7 L *fontale.* 8 L *ubi semper illi.* 9 L *adimplet*; P houdē.

a R. 7-9: deze 2 zinnen kondigen resp. de 2 volgende paragrafen aan. b R. 10-15: gebouwd naar de 3 overste crachten: *gedacht = memorie, verstant, wille*, die de *geest* bezit. c R. 16-21: werking der *ordineerende caritate*: r. 19. d R. 22-26: gebouwd naar de trits: *wille, begeerte, meeninge.* e Vgl. Rom. 13.8.

Van sunte beerns gedachten.

(f. 11r) VAN EDELHEIT ENDE DUERBAERHEIT DER SIELEN ENDE VAN SNODICHEIT DES LICHAEMS. DAT .IIJ. CAPITTEL.

〈S. Bernaert:〉 O siele, ghy zijt een beelde ghemaect na *G*ode, 〈verciert〉[10] met zijn ghelijckenisse. Ghi zijt ghetrouwet met sinen gelove, verlicht metten Heyligen[11] *G*eest, ghelost met sinen bloede, 〈geacht〉[12] metten heylighen ende den *e*ngelen, begrijpelic[13] *G*ods, verciert[14] met allen duechden ende erffelick[15] der salicheyt: wat hebdy metten vleesche te doen[16]?

O ziele, die ghedeelt (lees *gheëdelt*) biste mitten *(f. 11v)* beelde gods, versiert mitter ghelijcnissen godes, ghetrouwet mitten ghelove, ghegiftet mitten 〈heilighen〉 geeste, verlosset mitte bloede, gheachtet mitten engelen, gripich der salicheit, erfghenote der guedertierenheit, deelachtich der redene. Wat leghet di anden vleysche?

Waer om ghedoechste dit?... (Hs. Neerl. 79, Ruusbroecgenootschap, Antwerpen; zie hiervoor A c. 20).

Siet, *G*od is die minne[h]; waer-om gaen wij, waerom loopen wij in die hoocheyt der hemelen ende in dye dyepheyt der aerden, hem daer te soecken, die hier met ons is, oft wi met hem willen wesen[i]?

Sullen wij nu inder liefden staende blijven ende behoet werden, dat wij niet en vallen in groten sonden, *s*oo moeten wij ons selven waernemen in eenen eenvuldighen inkeer in ons selven ende blijven wonende by ons selven[j] ende byden inspreken Gods. Daer sullen wij dan hooren rechte wijsheyt ende leeren daer leven. *E*nde dan sal onse leven overdragen metter scriften der heyligher kercken ende met allen heylighen.

Ende overmidts minnen der duechden ende rechter ootmoedicheyt sullen wi begeeren berispt te werden van der heyligher scrift ende van allen goede menschen, ende ons sal altijt lusten te hooren goede leeringhen ende te sien heylicheyt van leven. Ende in veel deser-ghelijcken so neemt een goet mensce toe.

10 De zin r. 7-9, die L in zijn oorspronkelijk Latijn weergeeft, komt gedeeltelijk overeen met ps. AUGUSTINUS, *Manuale*, PL.40, k. 961, c. 24, eerste regels = Hugo van S. Victor, *De anima*, IV, c. 11; PL.177, k. 182, eerste regels, maar gaat dan verder. Het Latijn van L lijkt oorspronkelijker dan ps. Augustinus en Hugo. Het Diets, dat een zeer slechte vertaling biedt, komt niet overeen met de vertalingen van het *Manuale*, die LUB uitgaf. Toch laten wij ons hierdoor inspireren om P aan te vullen. L *decorata* add. — Als paralleltekst geven wij een uittreksel uit hs. Neerl. 79 van het Ruusbroecgenootschap, Antwerpen; zie A c. 20. **11** L (met de andere parallellen) om. **12** L *deputata*; Lub *toeghetichtet, geacht*; P *bevoelic*. **13** L *capax; begrypelic* in actieve zin: bekwaam tot het begrijpen. Zie Verwijs s.v. *begripelijc* 1). **14** Lub *ornata virtutibus* (ontbreekt in L); Lub *verciert*. **15** *Erffelijc: erfrecht hebbende*; zie Verwijs s.v. *erfelijc* 3). **16** L *unde ista pateris* add.

f Zie BERNARDUS, *S. 40 in Cant.*; PL.183, k. 983 D: 'O sancta anima, sola esto, ut soli omnium serves te ipsam, quem ex omnibus tibi elegisti. Fuge publicum...'. g Zie ps. BERNARDUS, *Meditationes...de humana conditione*, c. III; PL.184, k. 489 CD. Vgl. n. 10 en A c. 20 en nn. h Vgl. 1 Jo. 4.16. i Vgl. A c. 19. j Vgl. A c. 13, r. 67-74 en n. *f*.

Een meester sprac: 'Mijn verre lopen ende mijn veel vragen en maect mi nyet heilich, mer mijn stille sitten ende mijn nauwe peisen[17] dede mi *G*od vinden'[k]. So wye hem keert met alre vlyet inden weselijc- *(f. 116v)* ken gront ende set hem voor God neder met een inwendich swigen ende met rust des geests ende vrede des herten, dye vint *G*od. Daer wort gehoort dat crachtige ewige *W*oort, dat al dat binnenste der sielen levendich maect ende dat binnenste zijns gemoets verlicht van die claerheit zijns aensichts, ende die siele cleet metter waerheyt, ende dat herte vruchtbaer maect in gepeynse[17] zijns bitteren lidens.

Hier-in verstaet men die overste waerheit[l]; hier-in wortmen gesekert[19] één te wesen vanden uutvercoren, daer dat evangelie af seit: 'Veel isser geroepen, mer weynich vercoren'[m]. Wi zijn alte-samen geroepen ende verlost door dat bitter lijden ons *H*eren. Mer, so verre als wi dit navolgen ende dragen dat in onse herten ende gedachten, ende werden daer-door één geest, één siele ende één lichaem met hem, ende trecken dat bevoelen zijns vroliken geests ende droeviger sielen ende zijns gewonden lichaems aen ons[n], so veel werden wi gesekert.

Ende daerom en dorsten wij so blindelic niet[20] seggen: 'Wat weet ic, oft ic vercoren oft verworpen ben?', *e*nde: '*G*od heeft die sine al geteekent oft voorsien, die hi behouden oft verworpen wil'. Met aldusdanigen woorden oft gedachten wort *G*od al te seer gelastert ende geblasphemeert. 'Ten is die wille niet van uwen *V*ader, die inden hemel is, sprac Jesus, datter één van desen cleinsten verloren blijve[o]. Die *S*oon des menscen is gecomen, om salich te maken, dat verloren was[p]'. ⟨Ende⟩[21]: 'Die *V*ader heeft den *S*oon lief ende hi heeft hem al in sinen handen gegeven. Wie in den *S*oon gelooft ende hem na-volcht, die heeft dat ewich leven; maer wie inden *S*oon niet en gelooft, die sal dat leven niet sien, mer dye thoorn Gods blijft op hem'[q].

God heeft ons altesamen van eewicheit gemint, bekent ende gheroepen ende vercoren[r]. Ist dat wi hem weder-om willen bekennen, minnen ende verkiesen, so sullen wi ewelic van *G*od vercoren werden. God hevet vercoren al die-geen, die hem verkiesen ende lief-hebben willen *(f. 117r)*. Want hi selver seyt: 'Ic heb lief al de-geen die my liefhebben'[s]. Ende die heeft hi ooc getekent met die caritate ende gracie der uutverkiesinge[22], ende heeft hen gelooft eewelijc wel te doen.

Mer de-geen, die haer afsceyden vanden *H*ere, ende haren troost ende liefde setten in verganckelijcken dinghen, ende haer herte daer-mede becommeren, ende vergeten dye liefde haers scheppers ende zijn weldaden, dese heeft hi voorsien na

17 L *meditatio.* 18 L *meditatione.* 19 L *assecuratio.* 20 *dorsten niet...: zouden niet mogen.* Zie Verwijs s.v. *dorven, dorren.* 21 L *Et* add. 22 L *praedestinationis.* 23 *na...*: L *secundum aeternam praedestinationem suam.*

k *Een meester*: Eckhart of pseudo-Eckhart? l *overste*: het hoogst bereikbare inzicht of principe in een bepaalde zaak: hier een criterium van uitverkiezing: r. 70-92. Belangrijke uitspraak over het *versekert zijn* aangaande Gods uitverkiezing van de mens. Hier volgt dan een klare stellingname omtrent Gods positieve liefde en 's mensen effectieve wederliefde. Is dit een stellingname betreffend een heersend dispuut tegenover de reformatie? m Mt. 20.16; 22.14. n *Dit bevoelen* (Phil. 2.5) wordt over 3 vlakken gespreid. o Mt. 18.14. p Mt. 18.11. q Jo. 3.35-36. r R. 87-88: vgl. Rom. 8.29-30. s Prov. 8.14.

zijnder ordinancie[23], dat si na haren wercken qualic sullen varen[t] ende met behoorlijcker[24] gerechticheden verdoemt worden. Want si hebben versmaet ende verworpen een eewich goet om een verganckelijc goet, ende hebben hen vrijelijc afgekeert van God tot den creaturen. Hier-om gheeft hi hen ooc eewich wee ende eewige pijne. Mer dye daer God minnen ende meynen, dye behout God ende brenctse tot dat loon, daer der vele na ⟨lopen⟩ ende dat daer maer één en crijghet[25]ⓤ dat zijn: al dye-gheen, dye daer één met God worden[v].

24 L *debita.* 25 *loon...*: L *bravium illud, pro quo multi quidem in stadio currunt, sed unus tantum accipit.* Vgl. 1 Cor. 9.24. P *loopt*; L *currunt.* Wij wijzigen naar de zin toe: *(vele...-) lopen.*

t Vgl. Apoc. 14.43. u 1 Cor. 9.24. v Deze pregnante omzetting geldt natuurlijk voor iedere reële graad van eenzijn met God.

P II 32, f. 117r[1] HOE WI AF SULLEN WORPEN ALLE KNECHTELIKEN ANXT. ¶ CAPITTEL .XXXIJ.

So wanneer dat aenmercken des doots ende des ordeels ende der pijnen vander hellen ende die[2] bliscap des eewighen levens[a] den menschen dye sonden hebben[3] doen laten ende vander werelt keeren, ende totter scholen Christi[b] ende[4] tot eenen geesteliken leven hem gegeven hebben na den raet des *e*vangelijs, ende God haer trouwe ghelooft hebben, hem in eewiger reynicheyt ende armoeden ende in gehoorsaemheyt te dienen, ende haer lichaem gecruyst hebben met al haer begeerten[d], ende dat minlijcke leven ende lijden ende beelde Christi in haren herten gedruct hebben ende dat inwendige lijden ende duechden[e] in haerder sielen vergaderen, ende met pueren gelove dye gedachten in God verheffen, ende dat verstant met sekeren hope ende den wille in vieriger minnen vereenicht hebben, als voorscreven is, — so[f] moet daer ooc zijn den godlijcken anxte.

Want gelikerwijs als door die min- *(f. 117v)* ne allen duechden vercregen worden[g], so worden overmits den anxt Gods ende ootmoedicheyt alle duechden bewaert, *n*iet met den knechtelijcken anxte, die hem selven soect in gewinne ende vrese van verlies des loons ende in anxt van pijnen of van schanden, *m*er ⟨met⟩[5] den kintelijcken anxt, ⟨die⟩[6] wort geboren uut liefden, dye daer den Here soect ende vindet, ende hem uut liefden ontsiet[7] ende vreset met alder neersticheyt, *e*nde doet dat gemoede God aenhangen, ende dat te gader binden inden bant der liefden ende des vreden[h] ende bewaren dye eenicheyt des gheestes[i], *e*nde maect ons altoos bevreest[8], dat wij niet doen en moeten[j], dat Gode in ons mishagen mocht, waer-door hi zijn aensicht verbergen mocht, of dat wij zijn goet of gaven ondancbaerlijc verliesen mochten, *o*f zijnder caritaten nyet genoech doen en connen.

Dit is dye godlijcke vrese der liefden, daer alle volmaecte salicheyt in is. Het is die geest der vreesen ons Heren[k], dye alle dat binnenste der sielen vervult ende in God vereenicht, ende wijst haer zijn heymelijcke wege[9]. Hier spreect God inder sielen: 'Ic en sal u nyet knechten heeten, want een knecht en weet nyet wat zijn here doet. Mer ic sal u mijn vrienden heeten te wesen, want al dat ic van mijnen Vader gehoort heb, dat heb ick u condich gemaect'[l]. Hier wort verdreven den knechtelijcken anxt, daer veel pijnen ende sorgen in is[10]; mer daer blijft den saligen[11] godlijcken anxt, daer alle goet in is[m].

1 Getuigen: P II.32, f. 117r-118r; L 1.32, f. 63v-64r. 2 P: blijkbaar staat *die bliscap* naast *dat aenmercken des doots*. 3 *hebben*: vgl. n. 2: het ww. in het mw.! 4 In dit zinsdeel moet *die menschen* uit het voorafgaande bijgedacht worden. 5 L *cum* add., in parallel met het vorige. 6 L *qui* add., dat een relatiefzin inleidt. 7 L *revertetur* i.p.v. *reveretur*. 8 L *sollicitos*. 9 De voorbeelden bij Verwijs s.v. *wech* laten verstaan dat *weghe, wege* een gebruikelijke meervoudsvorm is. L *vias*. 10 *is*: anak., omdat *Veel pijnen ende sorgen* als een collectief aangevoeld is. 11 L *saluberrimus*.

a Vgl. A c. 24. b Dit herinnert aan A c. 7, 2e deel. c *geesteliken leven*: blijkbaar op het kloosterleven met de 3 evangelische geloften gericht. d Vgl. Gal. 5.24. e *dat...*: nl. *lijden en deugden van Jezus*. f Na de lange voorzin, die de vorige hstt. samenvat, de korte nazin. g Vgl. c. 29-31. h Verbinding van Os. 11.4 en Eph. 4.3b. i Eph. 4.3a; zie n. *h*. j *moeten*: met negatie: *mogen*. k Vgl. Is. 11.3. l Jo. 15.15. m R. 13-31: duidelijke zakelijke omschrijving van *timor filialis* (kinderlijke vrees) i.t.m. *timor servilis* (knechtelijke vrees).

Ghi, vreesachtigen ende cleyn van gelove, en wilt niet vreesen, en wilt u selven nyet soecken; *mer* soect ende vreest ende ontsiet den Here, ende ghi sult hem vinden, daer alle goet in is, ende u en sal niet ontbreken. Hier-af seyt sinte Augustijn: 'Wanneer ic God met al mijnen crachten aencleve, dan so is my wel aen allen siden, ende nergent en is my arbeyt, want mijn leven is vol goets ende so stae ic seker. Ende so wye in hem gaet[12], die gaet in die bliscap des Heren, ende hi en sal niet vresen, mer hem sal wel *(f. 118r)* wesen'[n]. David seyt: 'Die Here is mijn hulper; ick en sal nyet vreesen, wat my dye menschen doen. Dye Here is mijn hulper, ick sal versmaden mijn vianden'[o].

12 *in...*: L *ad eum introierit.*

n Augustinus? o Ps. 117.6-7. Behoort de psalmtekst tot het Augustinus-citaat?

P II 33, f. 118r[1] HOE WIJ INDER LIEFDEN VOORT SULLEN GAEN. ¶ CAPITTEL .XXXIIJ.

Hier-om laet ons afwerpen allen onnutten anxt der knechten, ende keeren ons totter uutverkiesinge[2] der kinder Gods[a], ende laet ons God eeren als eenen almachtigen God, die onse onthouder ende beschermer is.

Laet ons hem eeren ende vresen als eenen vader, dye ons ghemaect heeft, daer wij eewich in geweest hebben ende dye nu in ons is ende by ons blijven wil met zijn vaderlijcke hulpe[b]. Wat hebben wij te doen metten slijck der aertscher vrienden[3], daer wij so heymeliken vrient in ons hebben, die onsterffelijc ende onwandelbaer is, daer alle macht ende victorie ende schoonheyt ende weelde ende salicheyt in[4] is?

Laet ons hem liefhebben als eenen broeder ende verlosser, die ons mede-erfgenamen[b] ghemaect heeft zijns rijcx.

Laet ons hem omhelsen als eenen bruydegom, dye ons met hem selven getrout heeft[c], die dat levendige voetsel onser sielen is, een licht sonder duysternissen, dat levendighe crachtighe *W*oort[d], daert al af leeft ende ghevoet wort overmits zijn wijsheyt ende door dye rivieren zijnder geweldiger rijckdommen, daer dye Wijse *M*an[5] af seyt: 'Dat *W*oort Gods inden alder-oversten is een fonteyne der wijsheyt'[e], die daer is dat ongeschapen *W*oort des alder-oversten Gods, dat den sielen zijnder minnaers inghegeest wort, dat ons altoos leert ende vermaent, dat wij hem met vrijen verheven ghemoede aen sullen hanghen ende waer sullen nemen, hoe dat levendighe *W*oort in onser sielen gheboren wort, ende hoe wij zijn ghecruyste beelt zijns heylighen levens ende lijdens in onse herten gheprent sullen hebben, ende hem na sullen volghen uut gheheelder liefden *(f. 118v)* als een bruyt haren bruydegom, ende ons nyet en ontsien.

*W*ant ons Here seyt: 'Mijn iock is soet ende mijnen last is licht, ende daer-in suldy vercoelinge ende rust der sielen vinden'[f], so-dat u geen scerpheyt noch swaricheyt af-trecken en sal van mijnder liefden, ende segghen[6] metten Apostel: 'Wye sal ons scheyden vander liefden Gods? tribulacie? oft bangicheit? oft vervolginge? oft honger? of dorst? oft naectheit? ⟨Ic ben seker dat doet noch leven noch⟩ gheen[7] ander creatuer en mach ons scheyden vander liefden ons Heren Jesu Christi'[8,g].

1 Getuigen: P II.33, f. 118r-v; L 1.33, f. 64r-65r. 2 L *electionem.* 3 *slijck...*: L *limo terrenae amicitiae. Vriende* = vriendschap; zie Verwijs s.v.; *slijck* = *laagheid, onwaarde*; vgl. Verwijs s.v. *slijc* 2. 4 L *simul* add. 5 L *Ecclesiastico*; zie Eccli. 1.5a. 6 *ende...*: L *(ita ut...) et...dicere possitis.* Het bevreemdt dat Paulus' woorden in Christus' mond gelegd worden. 7 *Ic ben...*: L (volgens Rom. 8.39) add. 8 *ons...*: L *Dei quae est in Christo Jesu domino nostro* (volgens Rom.).

a Het motief der uitverkiezing, dat vele schakeringen vertoont, is aanwezig sinds A c. 31 r. 70 e.v. De term *kinderen gods* brengt de gedachte aan, hoe wij God kunnen benaderen, r. 2-30. b Vgl. Rom. 8.17. c Vgl. Eph. 5.25-27. d Vgl. Hebr. 4.12. e Eccli. 1.5a. f Mt. 11.30, 29b. g Vgl. Rom. 8.36, 39.

P II 34, f. 118v[1] VANDEN GODLIKEN ANXT UUT LIEFDEN COMENDE. ¶ CAPITTEL .XXXIIII.

Hier-om, wanneer wij af-geworpen hebben den knechteliken anxte, ende door dat gelove, hope ende minne in *God* wonen ende *God* in ons, ende dat wij den schat ende dat rijcke *Gods* in onser sielen gevonden hebben[a], so moeten wij enen ⟨doorwachter⟩[2] hebben als[3] den anxt *Gods*, die in ons dat goede bewaer[4] ende altoos nauwe toesiet[b], of dat gemoede ooc met enigen dingen vermiddelt of afgetogen wort, of dat baren ⟨*Gods*⟩ inder sielen ooc behindert wort, *of* dat gecruyste beelt ⟨ons Heren⟩[5] ooc uut der herten gedaen wort[c], *ende* of wij ooc eenige leden trecken uut desen coninclijcken wech[d].

Op desen ende der-geliken gebreken[6] moet die anxt altijt waken, op-dat dye mensche hem nyet ydelijck uut en keer, of yet in liet vallen door die sinnen, daer hi mede beswaert oft verbittert mach worden. Hier-in moetmen altoos vresen, want salich is hy, die aldus wakende is over zijn cudde[7], ende een goede herder is, ende kent zijn schapen, ende drijftse te weyden in dye hoge bergen der *Godheyt*[8] ende in de vruchtbaer dalen zijnder ootmoediger *M*enscheyt: *so* sullen si gevoet worden in dye eewige groenheyt, ende drincken uut dye rivieren des levendigen waters, ende ingaende ende uutgaende sullen si weyde vinden[e].

O Here, hoe goet ende soet is uwen geest in allen[f]! O Here, hoe groot is dye menich- *(f. 119r)* fuldicheyt uwer soeticheden, die ghi verborgen hebt den-genen, dye u vreesen[g]!

Die den mensche vreest, sal geringe[9] vallen; *m*er wye hem op den Here verlaet, dye sal verheven worden[h]. Dye in hem betrouwen, sullen die waerheyt verstaen; ende die geloven inder liefden, sullen hem gehoorsaem zijn, want si uutvercoren hebben eenen goeden vrede ende den Here vreesen ende ontsien[i]. Daer staet gescreven in Ecclesiastico: 'Die anxt *Gods* verdrijft dye ⟨sonde⟩[10]. Want wye sonder anxt is, dye en can niet ⟨gerechticht⟩[11] worden'[j].

Dye vreese des Heren en doet niet alleen dat quaet laten, mer ooc haten. Hier-van seit sinte Gregorius: 'Het hoort allen goddienstigen herten toe, alle middelen te schouwen, daer nochtans geen sonde en is'[k]. Sinte Augustinus seyt: 'Willen wij *God* onderdanich zijn, al dat inder werelt is, sal ons onderdanich zijn'[l]. Hier-om sullen wi *God* onderdanich wesen ende billix[12] beanxt ende besorget zijn,

1 Getuigen: P II.34, f. 118v-119v; L 1.34, f. 65r-66r. 2 L *indefessum vigilem*; P *doorvechter*. Vgl. Verwijs s.v. *doorwachter*. 3 L *ipsum videlicet*. 4 *die...*: L *qui...observet*, als doelzin: vandaar de conjunctief; maar verder toch *toesiet*. 5 *baren...*: L *Dei felix nativitas...imago domini nostri*. 6 L *et negligentijs* add. 7 *want...*: L vertaalt dit ± volgens Mt. 24.45-46. 8 L *Christi* add. Deze uitdrukking wordt pregnant gebruikt in fragment XVI, ug. door LIEFTINCK, *Tauler-hss.*, 307-335. 9 L *cito*, volgens vulgaat. 10 L *peccatum*; P *sonden*. 11 L *iustificari* (vgl. Eccli. 1.28); P *gerechtich*. 12 L *merito*.

a Vgl. Lc. 17.24; Mt. 13.44. b *doorwachter*: dit wijst op het beveiligingsmoment van de *anxt Gods*; vgl. A c. 33, r. 19-21. c R. 7-9: zelfde combinatie als in A c. 33 r. 20-22. d Derde synoniem. *Coninclijcke wech*: vgl. *Navolging*, ug. Wijdeveld/Ampe, p. 91, n. *a*. e R. 14-19: Schr. verbindt blijkbaar Lc. 2.18 (de herders in de kerstnacht) met Jo. 10.1-4 (de goede herder, die weidt op berg en dal). f Vgl. Sap. 12.1. g Vgl. Ps. 30.20. h Vgl. Prov. 29.25. i Vgl. Sap. 3.9. j Vgl. Eccli. 1.27-28a. k Gregorius? l Augustinus?

*w*ant wij noch veel weechs hebben te wandelen, ende luttel tijts; veel wercken, dye ons bevolen zijn te doen, ende corte stont, dye daer-toe onseker is; *e*nde wat wi nu niet en verwerven, dat moeten wij inder eewicheyt derven[m].

Nu hebben wij gehoort door dat getuych der heyliger scriften[n], hoe wij afwerpen sullen den knechtelijcken anxt, ende behouden alleen den kintlijcken anxt, daer wij altoos wacker ende vreesachtich mede souden zijn voor allen ydelen uutkeer[13] ende onnutte inbrengen[14], daer onsen schat mede gestolen mocht worden. Want onse wedersaken en rusten nemmermeer, ons te tempteren[o]. Ende ooc so moetmen vreesen ende nauwe toesien voor alle bevleckinge⟨n⟩, dye daer-in willen crupen onder enen goeden behendigen schijne, daer den inwendigen gront ende dye oghe der sielen seer mede verduystert soude worden, waert datmen daer nyet op en waecten.

Ende dit en achten noch en kennen dye knechte niet; *m*er dye in kintliker vreesen staen, die worden ingeleyt int licht der kennisse *(f. 119v)* haerder gebreken, daer si mede bekennen des viants bedriegenisse, hoe dat hi geeft licht sonder oot-moedicheit, smake sonder sekerheyt, soeticheyt sonder troost.

13 L *evagationes.* 14 L *receptiones sive admissiones. Inbrenge*: niet bij Verwijs. Wellicht i.v.m. het ww. *inbre(i)ngen* in de zin van: *in de geest brengen*; vgl. Verwijs s.v. 6). Zie r. 10-12. 15 P *bevleckinge*: zie evenwel de relatiefzin.

m De laatste regels lijken een citaat te zijn. — *niet en verwerven*: L *negligimus.* — Deze volzin is telkens uit korte adversatieve zinsdelen opgebouwd. n Ook de geschriften van 'geestelijke kerkelijke schrijvers' worden hieronder gerekend. o M.n. de duivel; vgl. 1 Petr. 5.8.

P II 35, f. 119v[1] VAN ANXTFULDIGER[2] WAKINGHE TEGHEN ALLE TEMPTACIËN. ¶ CAPITTEL .XXXV.

Hier-om[a] moetmen neerstelijc waken datmen niet in laet comen eenige becoringe, dye hi[3] so listelic voort-brengt, dic[4] in goeden schijn, als in verlies of hinder van geestelijc goet of voortgange, datmen daerom ongeordineert of ongelaten soude sijn[5,b]. Mer daer salmen voorhoedich[6] in zijn ende staen altoos met gelaten ootmoedicheyt inden getrouwen *God*[c], *e*nde verwachten zijn lancmoedicheyt[d] in allen dingen lijtsamelijc, hoe goet of hoe vreemt, of hoe wonderlijc of hoe swaer dye dingen zijn[e].

Laet ons met kintlijcker vreesen[f] vlijen[7] ende wijcken in *G*od, ende geven hem[8] geen antwoort, hoe groot dye oorsaken zijn[9]. Wij sullen swijgen tegens hem ende behoeden alle die dueren ende vensteren ende stoppen alle dye schueren, dat si[g] niet eens in ons gedachten en comen, *e*nde houden ons of wij nergent mede te doen en hadden, *e*nde bevelen alle dingen den almachtigen, wisen, goedertieren *G*od: so comen wij in eenen weselijcken vrede, ende so worden al die vianden verwonnen ende onder die voete⟨n⟩ getreden. Ende, al waert dat ons al die werelt ombelegen had ende alle de bose geesten dat gesworen hadden[10,h], si en souden ons niet mogen deren, so verre als wij hem nyet en antwoorden met gedachten of begeerten, met woorden of met wercken, met sien of met horen[i]. *S*o sullen wi ongehindert bliven, ende si sullen verwonnen worden, ende inde cuyle vallen, die si selve gegraven hebben[j], ende alle dinghen sullen in vreden comen.

Hier-om laet ons nerstelijc waken, dat wi se[11] niet ⟨in⟩[12] en laten, met wat gedrange si ons om-liggen[13]. *A*l waert ooc dat si de natuer krencten ende dat herte verpersten[14], *l*aet ons daer niet *(f. 120r)* aen liggen. Die natuer moet doch ghecruyst zijn: so wel lijden wijt dan van eenen anderen als van ons selven[k].

Na dien persse coemt die soete vrijheit des geestes, waer wij ons bewaren[15], dattet niet in ons en come met overleggen[16], want daer ontellijcke grote schade af comen soude, ende si souden onse huys afwinnen, ende doden al dat daer-in waer.

1 Getuigen: P II.35, f. 119v-121r; L 1.35, f. 66r-68r. 2 L *anxia & sollicita.* 3 L *versipellis* add.; d.i. de van huid veranderende ⟨sluwe, toepasselijk op de duivel. 4 P[3] *die*, waar *dikwijls* bedoeld is. 5 *als...*: L *quatenus inde inordinati aut irresignati efficiamur, ne videlicet graviora incidamus spiritalis gratiae aut profectus dispendia.* 6 L *cauti ac circumspecti.* 7 P[3] *vlien*; L *fugiamus.* 8 L *tentatori*; nl. de duivel; *hem*: hier mv. 9 *hoe...*: L *quantavis magna nobis proponat* (nl. de duivel): hoe zwaar de kern van 's duivels aanvechtingen ook zij. 10 *alle...*: *omnes simul daemones adversum nos coniurassent.* 11 L *eas.* Wij zien er een verwijzing naar de duivel in. 12 P[3] add.; L *intromittamus*: inlaten. 13 *met...*: L *quantumlibet magna nos, sive pressura, sive violentia circundent.* — *Omliggen*: st. ww. trans.; *belegeren, insluiten.* 14 L *opprimi.* 15 *waer...*: L *si nosipsos custodierimus: zo wij ons althans...* 16 *met...*: L *videlicet discutiendo aut revolvendo.*

a Vgl. het slot van A c. 34. b *datmen...*: *alsof men om die gedraging buiten de goede orde van zaken...zou vallen.* c *staen...*: versta: *standhouden in het vertrouwen op God.* d *lancmoedicheyt*: L *longanimitas*, nl. *het lang uitstellen van God om een goede uitkomst te gunnen.* e *hoe goet...*: 2 paren van antithetische woorden. f Waarover het in c. 34 ging. g *si...*: de duivels of hun influisteringen. NB. de pronomina moeten in dit hst. kritisch geïnterpreteerd worden; h *dat...*: nl. onze ondergang. i *met sien...*: door naar de duivel...te zien of te luisteren. j Vgl. Ps. 7.16. k *Die...*: versta: *Aangezien de natuur toch gekruist moet worden (Gal. 5.24: stelregel), dan heeft het geen belang of die kruisiging gebeurt door anderen of door onszelf.*

Hier-om moeten wij neersteliken toesien, dat wij niet eens en dencken: 'dat heb ic te lijden', of 'dit is my gedaen of ingevallen'. Mer met alder crachten moeten wij in God blijven, tot-dat al onse binnenste door-geoeffent ende overgeformt zijn in zijn bitter lijden ende dencken wat hi geleden heeft[1], tot-dat al dat gedrange wech is.

Ende dan sullen wij trouweliken bidden voor alle saken ende dan moeten wij onsen noot wel *G*ode clagen ende hem opdragen. Ende dan so leert hy ons, hoe wij ons daer-in hebben sullen, ende wyst ons waer-mede wi dat verdient hebben. En[de] hadden wij geen sonde, so en waer ⟨in normaal levensverloop⟩ geen pine[m], ⟨al gelooft men dat God sommige grote heiligen, zonder zonde van hunnentwege, voor hun zaligheid toch soms met lijden overstelpt heeft, wat zonder twijfel het geval is geweest bij de glorievolle Moeder Maagd⟩[17]. Dus salmen met godliker vresen waken ende beden[n].

Een gebet om dye hulpe Gods.

O almachtige ⟨eewighe⟩[18] *G*od, sonder wiens hulpe ic cranc ben ende niet en vermach[o], *s*terct mi, ⟨so bid ic u,⟩[19] in al dat u behagelijc is, vesticht mijn gedachten, vermaent mijn memorie ende trect ⟨al⟩[20] mijn begeerte⟨n⟩ in u.

O eeuwige waerheyt, beschermt my, want sonder u ben ic ongerechtich. Daer-om bewaert my, ⟨so bid ic u,⟩[21] dat ic niet bedroghen en moet worden, noch dat ic nyemant bedrieghen en moet. Ende verlicht mijn verstant [in dy] ende leert mijn reden.

O minlijcke goetheyt, sonder u ben ick tot allen gebreken geneycht. Daerom, ⟨so vraghe ic u⟩[22], doorvloeyt ende vervult al mijn binnenste ende vereenicht minen wil in dijnre minnen, ende ontsteeckt al mijn crachten ende verclaert mijn gemoede, ende maect vruchtbaer mijn siel, ende regeert mijn herte, ende al mijn wercken, *o*p-dat ic alleen van u werde ghebruyct ende beseten *(f. 120v)* ende mijn gemoede in dy ⟨waerlyc⟩[23] gevrijt, ende dijn eewighe *W*oort in mijnre sielen geboren mach worden, *d*aer al mijn binnenste van verlicht ende gewaer werde, hoe claer ende warachtich dat ghi my alder-naest zijt inden gront mijnre sielen, *w*aer-af mijn herte vruchtbaer mach worden in allen duechden ende mijnen geest gevangen in uwer liefden[24], waerdoor ic gesterct, gheleert ende gheregeert mach[25] worden, u volcomen exempel ende u heylige voetstappen na te volgen[26] ende al u minlijcke leven ende lijden met alder vierichеyt des herten te omhelsen, ende daer so vast in te

17 *Ende...*: de eerste woorden zijn een voorwaardelijke voorzin, die een bewijsvoering van het vorige inleidt: daarom lezen wij: *En[de] hadden wij geen sonde*; L *Si enim nullum peccatum haberemus.* De nazin in L bevat een complexere stellingname, die wij daarom zelf als authentiek beschouwen en vertalen in onze tekst: nec poena in nobis *de communi cursu* ulla locum haberet, *quanquam Deus nonnullis magnis sanctis absque culpa, pro sua tamen salute credatur quandoque poenas auxisse, quod de gloriosa virgine matre dubium non est.* **18** L *aeterne* add. **19** L *obsecro* add. **20** L *omnia* add. Daarom: *begeerte⟨n⟩.* **21** L *quaeso* add. **22** L *te rogo* add. **23** L *vera (libertate)* add. **24** *gevangen...*: L *in tui amore rapiatur.* **25** L *merear.* **26** *u...*: L *ad sequendum...exemplar tuum.*

l *totdat...*: deze beoefening van Christus' lijden wordt in A c. 36 omschreven. **m** *pine*: straf voor bedreven kwaad. **n** Vgl. Mt. 26,41 par.; zie ook in r. 1-3; 90-92. Vgl. A c. 39 r. 47-52 e.a., en n. *t.* **o** Vgl. Jo. 15.5.

planten ende te gader gebonden te houden[27], dat daer ic nemmermeer uut en mach wijcken ter rechter oft ter slincker siden, *d*aer mijnen geest[28] in verblijt mach worden, mijn siele genesen ende mijn herte gesterct ende mijn lichaem beschermt, *o*p-dat so dijn eewige *W*ort in my mach verclaert worden, daer ghi[29] segt: 'Vader, maectse één met ons als wij één zijn'[p], dat ic ooc so één met u moet worden inden wesen[30], inden leven ende inden lijden.

*N*yet dat mijn leven oft lijden yet is, dat doch nyet en is: *d*aer-om willet vereenigen[31] ende toevoegen uwen heyligen leven ende lijden, op-dat het[q] daer-door vruchtbaer ende u aengenaem mach worden, op-dat ghy also een weder-schijne mocht vinden in mi al uwer wercken[32], *d*at ic so mach gaen uut mi ende staen in u, ende hebben in mijnen geest die verborgentheit[33] dijnre *G*odheyt, *e*nde voor mijnre sielen dat claer[34] spiegel dijnre heyliger *M*enscheyt, daer dat aensicht mijnder sielen door verclaert ende gesuvert mach worden, *d*aer dye verborghen[35] gront mijnre gebreken my ontdect ende condich moet worden ⟨en waardoor ik beschermd word tegen alles wat u mishaagt⟩[36], ende daer ic altijt mede gespijst ende gesterct ende gecleet mach worden.

Want met desen wapenen worden alle ⟨onse⟩[37] vianden gecrenct[38] ende verwonnen. *E*nde so waer ic mi keer buten dijn wapenen, daer worde ic gewont. Hier-door wor- *(f. 121r)* den alle qualen[39] der siecten ghenesen, ende alle bedructe getroost, alle gevangen verlost, ende alle hongerigen gespijst ende alle dorstigen gelavet ende alle naecten ghecleet[r]. Want ghi zijt die fonteyne, daerment al uut haelt[s]. Daerom bid ic u, ⟨mijn Heer en God⟩[40], wilt dit in mi vervullen tot uwer gloriën door u verdienst.

Ende dat begeer ic ooc voor alle menschen, dat ic voor my selven gebeden heb, voor levendigen ende doden[t]. *W*ant ghi doch in ons allen zijt ende ons allen gelijc verlost hebt, *s*oo helpt ons doch door u heilige verdienst, dat wi u, ⟨onze Heer en onze God⟩[41], alle bekennen, dienen ende ⟨met alle krachten⟩[42] minnen moeten.

Dit is een weinich formen[43], hoe men inwendich bidden sal, dat nemmermeer

27 *ende...*: L *et velut in fasciculos collectam servandum*, wat herinnert aan *fasciculus myrrhe*. **28** *daer...*: L *Unde insuper*. **29** L *tu ipse*. **30** *in...*: L *in amore*. Waarschijnlijk moet de bepaling *inden wesen* opgevat worden als de manier waarop men één wordt, terwijl de 2 volgende bepalingen *inden leven...* het gebied aangeven, waarin men één wordt; *inden wesen* (naar de diepste grond van de mens) vertaalt L met *in amore*, om het *intentioneel* karakter der eenwording te beklemtonen. **31** *Nyet...*: L *Et quia vita vel passio nihil omnino sunt, ideo unire...ea digneris*. **32** *een...*: L *quandam omnium operum tuorum representationem*. Versta: *weerschijn, afstraling*. Vgl. A c. 39, r. 47-52. **33** L *mysterium*. **34** L *lucidissimum*. **35** L *occultus*, vgl. n. 33. **36** *ende waerdoor...*: L *quo etiam ipse munior adversus omnia, quae displicent tibi*. **37** L *nostri* add. **38** L *enervantur*. **39** L *dolores*. **40** L *domine deus meus* add. **41** L *domine Deus noster* add. **42** L *tota virtute* add. **43** L *brevis quaedam formula. een...*: *dit is enig voorbeeld van een verwoording, vorm.*

p Jo. 17.21-22; L voegt vooraan nog v. 11 toe. **q** Nl. *mijn leven ende mijn lijden*, voor wat het is. **r** Vgl. de werken van barmhartigheid. **s** Vgl. het beeld van de *Gulden berch*; zie A c. 45 r. 29 e.v., n. *c*. **t** *levendigen...* specificeert *alle menschen*. **u** Pregnante term, zoals ook *die vrijheit des geestes*, helaas beide zonder nadere omschrijving. — NB. De formele uiteenzetting over de waakzaamheid tegenover de bekoring of aanval van de duivel in dit hst. brengt enig licht over de vele korte vermeldingen i.v.m. het onvermogen van de duivel om in de weselijc verenigde geest binnen te dringen,

op-houden sal. Mer dat overweselic gebet, dat daer inden pueren gront ⟨voor de almachtige God⟩[44] geschiet, en machmen niet scriven of bewoorden, want die bidder[45] en weet selver niet die grote edelheit ende vruchtbaerheyt ende nutticheyt des gebets, *w*ant hy gesoncken ende begrepen[46] is in die rijcheyt Gods. Dat wij tot desen waken ende bedinge[47,v] moeten comen, *d*es help ons God te samen. Amen.

44 L *Deo omnipotenti* add. **45** L *ipse qui sic orat*: klemtoon op *dié* = dusdanige. **46** L *assumptus*. **47** L *quandoque* add.

zoals bv. 'Ende hiertoe en helpt ons gheen dinck alsoe wael, als dat wi ons altijt in God holden. Want soe en kan ons die viant niet becoren of te val brengen in doetsunden' (A c. 39 r. 44-52; zie het verband aldaar). v Zie v. n. *n*.

P II 36, f. 121r[1] HOE WI ONS FONDAMENT SULLEN MAKEN IN DIE PASSIE CHRISTI. ¶ CAPITTEL .XXXVJ.

Die[2] dit voorseyde ende datter na volgen sal in hem bevinden ende daer-toe comen wil, daer niemant uut gesceyden en wort, so verre als hy sinen wille ende zijn vliticheit daer-toe doet[a], *d*ie moet hem ontblooten van al dat *G*od niet en is, ende keeren hem tot dat lijden ons *H*eren met alre crachten ende nersticheit te oeffenen, ende trecken dat also vast in zijn bevoelen van binnen, tot al die uutvlyeten[3] der sinnen daer-in vergadert ende gevesticht worden, dat, soo waer hy gaet oft staet, dat hi altijt dat minlicke leven ende lijden ons *H*eren als een spiegel voor oghen ende in die bevoelicheyt[4] zijns herten gevesticht heeft als een fondament, daer ewelic bi te bliven, om daer alle duechden op te timmeren.

Want niemant en coemt so hoge, hi en moet altijt daer weder *(f. 121v)* op dalen; ende niemant en moet hem also uutkeeren oft veronledigen[5], hi en blijve op dit fondament, sullen zijn wercken anders *G*ode behagelic wesen; *e*nde, al waer daer ooc yemant, die so geoeffent waer, dat hi door dat licht der genaden gedrongen wort uut zijns selfs natuerlike licht ende in dat licht der genaden hem selven verloren had ende in die rijcheyt *G*ods begrepen wort, nochtans, wanneer hi weder los-gelaten worde[6,b], so is dit fondament sinen eersten voorworp ende bevoelen, dat hy in hem selven ontfinc[7] ende daer hi altijt bi blivet[8]

Als dit fundament aldus inder herten ⟨gevest⟩48 is, so moetmen⟨t⟩[9] noch inwendiger oeffenen als die zeericheit ende droevicheyt, daer zijn[10] heylige siele in was, *d*at also veel beter ende vruchtbaer⟨re⟩[11] is als gout boven metael[d], welcke seericheit dusent herten niet en souden uut connen dencken. Dit salmen also sterkelic inwendich oeffenen, totmen dat inder sielen bevoelt ende daer-in gevesticht wort.

So salmen dan noch voorder inwaert keeren tot die minne ende vruechde des geests, daer dat gemoede Christi in was, daer het noyt ogenblic uut en scheide: die is also veel edelre ende beter als die hemel boven die aerde. Die minne ende vruechde was also groot van dat salige aenscouwen der gloriën der vaderlike rijcheyt, daer hi onse siele toe brengen soude[12]. Die minne was also groot tot ons, dat hy gern in die droevicheyt ende pijnlicheyt des lichaems totten ionxsten dage toe gehangen hadde, eer[13] hi één siele van dier vruechden ende salicheyt verloren had laten blijven. Dese minne ende vruechde sullen wij stadelic in onsen geest oeffenen,

1 Getuigen: P II.36, f. 121r-123v; L 1.36, f. 68r-70v. 2 L *Quisquis autem.* 3 L *evagationes*; *dat uutvliet*, in Verwijs niet in overdrachtelijke betekenis. 4 L *sentimento.* 5 L *occupari.* 6 *weder...*: L *sibijpsi restituitur.* 7 L *recipit (ontfangen).* 8 P[3]; L *iacto ae stabilito*; P[1] *geweest.* 9 Als voorwerp van *oeffenen.* 10 L *Christus.* 11 L *utilius*, comparatief zoals *beter.* 12 *daer...*: L *ad quam perducturus erat animas nostras.* 13 L *potius quam.*

a Belangrijke bewering. b Nl. als in een extase, totdat de mens daaruit ontheven wordt. c R. 12-19: driemaal dezelfde zinsbouw en dezelfde idee, om de noodzaak van de passie-overweging als zodanig te beklemtonen. De fundament-idee berust op 1 Cor. 3.10-12. d *als...*: versta: *namelijk...*; *zijn...*, nl. *Christus' ziel*: vgl. r. 9; *dat...liden ons Heren*; *dat...*: versta: *welk lijden, dat...*; *als gout...*: versta: *zoals goud kostbaarder is dan alle andere metalen.*

tot wij dat in onsen geest ende gemoede bevoelen, so dattet[14] vervruecht van minnen der blischappen, ende die siele queelt van zeeriger droefheit, ende dat lichaem ghecruyst wort ende sterft alre sinlicheyt, ende die geest in deser minnen gevangen ende aen *God* gebonden wort, ewelic[15] met hem te blijven[e].

So coemt die mensce tot sinen laetsten eynde[f], *(f. 122r)* daer die volcomenheyt in ghelegen is, daer hem die eewighe waerheyt in gesekert wort. Daer geeft hem *God* selve in die crachten der sielen, ende maectse godformich, ende so wort dye mensce overgeset[16] in *C*hristo Jesu. *D*aer wort hem claerlic den wech *G*ods voorgehouden, hoe hi inwendich ende uutwendich wandelen sal ende rechten sinen gheest in die inwendighe vruechde ende die siele in zeericheyt ende dat lichaem in ⟨lijdtsaemheyt⟩[17] ende die sinnen onder zijn doorne-crone ende dye handen ghenagelt aen zijn duechdelike wercken ende die [zijn][18] voeten aen zijn heilige wandelinge, ende dat[19] dat herte gewont si metter minnen, op-dat al zijn leven, al zijn minne, al zijn begeerten, gedachten, woorden ende al zijn werken *G*od sal wesen[20], ende dattet *G*od al toebehoort al dat hi heeft, dat hi mint, dat hi verstaet, op-dat wij hem so weder toegevoecht werden in ewiger liefden ende door tgelove, hope ende minne so in *G*od wonen ende *G*od in ons.

Ende die aldus een oeffener *G*ods is ende sinen wil doet, die verhoort hi[21]. Die doet den wille *G*od, die aldus *C*hristum Jesum aendoet[22][g], ende hem navolcht, ende heeft also in sinen uutwendigen aengedaen zijn gewonden lichaem, ende als een fondament in hem gedruct dat gecruist beelde, so waer hi gaet[23] oft waer hi staet, dat hi dat in allen steden met hem draecht, ende hem daer-in oeffent, ende daer-na recht sinen inwendigen ende uutwendigen mensce. *S*o sal die mensce ootmoedich werden in zijn wandelinge, als hi Jesus dus ootmoedich ende scamel[24] met eersamen seden voor hem siet gaen. *S*o sal de mensce rechtverdich werden, *a*ls hi Jesus in al sinen wercken met hem neemt ende aensiet, hoe hi al zijn wercken gedaen heeft tot gloriën zijns hemelscen *V*aders, ende bleef altijt verheven inden gemoede, vierich ende vol bernender liefden inden geest, onderdaen ende gehoorsaem inder sielen, ende verduldich inden lichaem. Wi sullen warachtich werden inde woorden, ist dat wi *J*esus aensien, hoe warachtich ende vol godliker wijsheyt zijn woorden waren. Wi sullen ver-*(f. 122v)*duldich ende lijdtsaem werden in allen lijden, armoede ende versmaetheyt, *i*st dat wi aenmercken Jesus' pijnlicheyt, armoede ende versmaetheit[h]. *W*i sullen sober werden, ist dat wi aenmercken, hoe dat die spijse der engelen zijn

14 *so...*: L *ipsaque mens.* **15** L *ad...permanendum.* **16** L *transformatus.* **17** P[3]; L *patientiam*; P[1] *ledicheyt.* **18** P[1] add. **19** *ende...*: vervolgt de vorige opsomming *hoe hi...* **20** *God...*: L *deus sit.* **21** *die...*: L *hunc ipse orantem libenter exaudit.* **22** L *induit*; vgl. 1 Cor. 3.27. **23** *so...*: L *adeo ut ubicumque.* **24** L *verecunde.*

e R. 6-37: de lijdensbeschouwing naar de 3 vlakken in Christus én volgens de 3 vlakken in de mens: r. 6-19; 20-22; 25-37. f *tot...*: versta: *tot het hoogste punt (de uiteindelijke kern) van zijn doeleinde/bestemming, wat in deze paragraaf globaal in zijn verschillende geledingen omschreven wordt.* g *Die doet...*: versta: *Hij doet de wil Gods, die...*: L *Ille autem..., qui sic...* Vgl. Rom. 8.20. h De 3 kernen van het lijden: *pijnlicheit, armoede, versmachtheit.*

lichamelike nootdruft dic ontbrac ende in zijn sterven met edic ende galle wert gelaeft[i].

Ende aldus sullen wi altijt in onsen herten dragen dat claer spiegel sonder vlecke[j], ende trecken dat also aen in al onse leden ende sinnen, op-dat die oge[25] noch dat herte geen ander beelden en ontfangen, daert mede becommert oft vermiddelt mocht werden[k]. So en mach ons niemant roeren, het en moet eerst door dit gecruyste beelt Jesu Christi aen ons comen, die alle ons leden ende sinnen door hem ingeleit heeft door wedermakinge onser salicheit[l]. Ende wat ons door hem[26] op-coemt, dat wil hi ons helpen dragen, *i*st dat wi zijn lijden in ons dragen[m].

Aldus sullen wi dat beelt *C*hristi in onser herten inden uutwendigen mensce dragen. *M*er in onsen inwendigen mensce, dat is: inder sielen, sullen wi dragen zijn onbegrijpelike liefde, daer die siele *C*hristi mede beseten was *e*nde so veel over-vloedige salicheit gewrocht heeft. Ende in onse inreliken mensche, dat is: in dat overste deel des geests dat overweselic is, sullen wi dragen die onghebeelde afgrondige *G*odheit ende die eninghe des godlicken wesens, daer alle rijcheit der *G*odheyt in besloten is: *d*aer-in sal ons overweselicke mensceit[n] in-gesloten ende geënicht zijn in die vrijheit des geests. So wort ons inwendige mensce metter minnen vervult ende nae alle duechden gewrocht; ende so wort onse uutwendige mensce gecruyst ende uutgerect tot alle lijden ende wort bevoelende met medelijden die passie ons Heren, ende bevoelen al dat in hem is geweest[o].

Als die mensce aldus staet, so staet hi inden rechten wech, dat is: in *C*hristo Jesu[p], die daer die wech onser salicheyt is, daer nyemant in bedrogen en mach werden, so verre als wi daer niet uut *(f. 123r)* en treden met eenige leden. Ende so wanneer een siel aldus afgesceiden wort, ende door die gedenckenisse des bitteren lijdens ons *H*eren ingeleit in die eninge zijnre minnen, ende wort besloten in dye overweselicke vrijheyt, *a*ls[27] dye drye personen der heiliger *D*rievuldicheyt geënicht ende besloten zijn inden godliken wesen, so wort die gheest ingetogen ende wort geënicht inden godliken wesen overmits die afgesceydenheit. Daer door-schijnt die godlicke claerheyt den geest, ende overscijnt dat gemoede met een godlike diadeem, ende nederscijnt ende worpt zijn radiën in dat nederste deel der sielen, daer-door der sielen reden simpel ende verlicht wort ende verstaet den wech *G*ods inwendich ende uutwendich te wandelen, *d*aer-door die begeerte gereinicht ende getogen wort, ende maect die thorn ootmoedich ende onderdanich ende sterctse tot duechden, *e*nde straft ende vermaent ende suvert die consciëntie, ende maect dat herte vuerich ende op-gheheven tot *G*od, ende dat lichaam is bereit den geest te volgen ende den wech *G*ods te lopen als een ruese, als Christus ons voorgegaen heeft[q].

25 L *oculi.* **26** *door...*: L *eius causa.* **27** L *quemadmodum.*

i *hoe...*: versta: *hoe dat aan hem, die spijs...was, zelfs zijn nooddruft ontbrak en hoe hij...werd gelaafd.* Vgl. Jo. 19.29. **j** Vgl. Sap. 7.26. **k** *daert...*: versta: *daar het oog en het hart...mochten...* **l** R. 72-74: over de *roeren*-idee om de innigheid van samengaan tussen 2 dingen aan te geven, zie A c. 51.2 r. 19-20 en n. *g*; *niemant*: versta: *niets of niemand kan ons raken, of het moet...* **m** *Ende...*: versta: *Wat ons om hem (Christus) overkomt, dat...* **n** R. 78-82: pregnante terminologie omtrent 's mensen hoogste vermogen. **o** Vgl. Phil. 2.5. **p** Deze uitdrukking, die verrassend met de paulinische (vgl. Rom. 6.11 enz.) samenvalt, gebruikt Schr. om de *rechte wech* te bepalen: vgl. Jo. 14.6. **q** Vgl. Ps. 18.6.

Aldus wort die afgescheyden mensche in God overgeformt, want, als dese drie aldus versaemt zijn in eenre begeerten, in eenre minnen, in eenre meyninge[r], so heeft die geest eenen vriën toeganc, te rusten in dat godlike wesen ende te woonen in dat tabernakel zijnre *M*ensceyt. Aldus salmen door die gedenckenisse des lijdens ons *H*eren in-gaen, datmen nemmermeer uut en gaet[s].

Mer dit is nu vreemt[28,t]. Ons *H*eer seit: '⟨Wye⟩[29] niet door mij in en gaet, die is een dief ende een moordenaer'[u]. Daerom datter so weynich in-gaen, daerom ontbreecter so veel inden weghe Gods[v]. Dien selven sal in die ure haerder doot eenen swaren woesten wech voorghehouden worden. Ende daer-om soo coemter veel in [in][30] dwalinghe ende onghelove, want si haer fondament *(f. 122v)* inwendich ende uutwendich niet geset en hebben in Christo Jesu. Daer zijn veel menscen, die die passie ons *H*eren uutwendich aensien ende overdencken, maer inwendich is haren gront beseten met beelden ende creatueren: *d*aer-om ister[31] weynich, die si aendoen[w] ende daer-in woonen ende na-volgen.

28 *Mer...*: L *Sed istud modernis temporibus perrarum est & insuetum.* Vgl. Verwijs s.v. *vremt* B, 6: zeldzaam, onbekend. 29 P[1] *wije.* 30 P[1] add.; *coemter veel*: versta: *komen er zoveel.* 31 P[3] *isser*; *ister weinich*: versta: *zijn er weinig(en).*

r Vgl. A c. 43 r. ??-??. s R. 87-107: vgl. Eckharts begrip van de *afghescheydenheyt*; zie A c. 51.3 r. 88-102 en n. *o*. t *Mer dit...*: versta: *Maar dit juist (nl. die afghescheydenheyt en die godsvereniging) vindt men nog zelden verwezenlijkt in deze tijden.* u Jo. 10.1. v *Daerom...*: versta: *Omdat er zo weinigen..., daarom schieten velen te kort...* w *daer-om...*: versta: *daarom zijn er zo weinigen, die (het beeld van) de passie aankleven.* Vgl. Phil. 2.5.

p. 4, f. 22r[1] [DAT .IIIJ. CAPITTEL.][2] HOE DAT WI ONS NIET EN SULLEN VERSLAEN IN ONSER CRANCHEYT, WANT GOD IN ONS IS, MER TERSTONT NA DEN VAL WEDER TOT GOD LOOPEN. ⟨¶ CAPITTEL[3] .XXXVIJ.⟩

Wanneer wi ons van allen gescapenen dingen ⟨inwaert-⟩[4]keren overmits der hulpen Gods, soe worden wi duc al-⟨der⟩[5]-meest aengevochten van ons selfs
PII, f.123v crancheyt ende cleynmoedicheyt. ⟨Ende dat daer-om⟩[6], want ⟨wi dat rechte gelove niet en hebben ende⟩[7] ons dat ⟨rechte⟩[7a] onderscheit niet geleert en is, ⟨*h*oe dat God in dat beelt der sielen is, ende daer so vast in vereenicht is, dat hy daer niet af scheyden en wil noch en mach. Want hy is dat leven der sielen ende dat voetsel des geests ende die bewaringe des lichaems, ende trect ende vermaent ons altijt, dat wi dat quade laten ende dat goede doen. Ende, ist dat wij met zijnre hulpen ons geheelick tot alle goet keeren, so is hi ons stercheyt, leere ende regiere[8] in allen voortganck der duechden na dat exempel zijnre heiliger *M*ensceit. Ende daerom heeft God hem vereenicht inder sielen, dat hy altijt haer hulper ende bescermer, haer trooster ende verlosser wil zijn ende haer niet en wil verlaten.

⟨*H*oe wonderlic[9] ende hoe banghe haer die siele voelt, oft in wat gebreken si valt, so verre alst haer leet is, so wil hijt haer gern vergeven ende op-doen[10] haer den schoot zijnre barmherticheit. Hier-om en sullen wi niet wanhopen, dat wi God uut ons verdrijven[a], want hy is dat leven der sielen.

⟨Mer, also veel als haer die siele vermiddelt met sonden ende ⟨liefde der⟩[11] creatueren, so veel ende diepe si die siele besitten, *(f. 123r)* ende dat herte becommeren, so veel moet God met zijnre liefden ende graciën wijcken. Mer in dat beelde ende eenvuldighe wesen der sielen daer en mach geen dinck in comen, dan die heylighe *D*rievuldicheyt, die daer ewelick in blijven ende nemmermeer af scheiden en wil. Daer-om moet die siele ewelic leven, ende sal gevoelen eewige vruechde oft ewige pijne.

⟨Och, hoe grooten troost is dat der sielen, dat si so costeliken schat ende trouwen vrient in haer heeft, die haer niemant nemen en mach! ⟨Wye⟩[12] heeft so goeden vrient, hi en moetter somwijlen af scheiden, oft hy en verdriet oft vertornt hem onder-wijlen? Maer God en wil dye siele niet verlaten, so verre als si selver wil. Ende so veel als haer dye siele inwaert-keert ende zijn teghenwoordicheyt waer-neemt, so veel wort si vervult met zijnre graciën, ende maect[13] daer-in sinen throon, sinen setel ende zijn instrument, *e*nde maectse door zijn heyliger verdienste één met Christo Jesu gebruyckende, werckende ende lijdende, ghebruyckende als

1 Getuigen: p.4, f. 22r-27v; P II.37, f. 123v-126r (NB. De teksten ⟨...⟩ zijn ontleend aan P); L 1.37, f. 71r-74r. 2 p *Dat .iiij. Capittel*, vooraan. 3 *want*...: PL om. 4 PL add. 5 P add. 6 *ende*...: P add. 7 *wi*...: P add. 7a p om. 8 *leere*...: L *institutor ac director noster; leere = leerre; regiere = regeerre, regeerder*; zie Verwijs s.v. *regeere*. 9 *Wonderlic* (naast *bange*) in de zin van *vreemd, vreselijk*. 10 L *aperire*. 11 *liefden*: P; L *amorem*. 12 P[1] *Wije*; P[3] *Wie*. 13 *maect*: versta: *hij* (God, anak. na *zijnre gracien*) *maect*.

a Versta: *niet wanhopen alsof wij God uit ons zouden wegdrijven*; opmerkelijke verduidelijking van het begrip dat God onafscheidelijk in het wezen der ziel aanwezig is (zijn *tegenwoordicheit*, zijn in-wesen), in tegenstelling met onze godsgelijkenis door genade (zijn *vriendschap*), die wel wegvalt door de zonde, waardoor wij *gheestelijc doot sijn* en waarmee zijn rechtvaardigheid optreedt (zie r. 189 e.v.).

dat dat[14] ghemoede in God verhanghen is in rustigher vredigher eenicheyt: so wort dat ghemoede in God verclaert in godlijcker vrijheyt; ende soo ⟨omschijnt⟩[15] ende inlicht God die siele, ende werct in haer alle duechden, ende gheeft haer cracht, dat si dat lichame onder-drucket den gheest, ende lijdet alle verachtinghe ende druck blijdelick inwendich, ende uutwendich verduldelick, als si best can.

⟨Ende so is die mensce gheset inden rechten wech Gods ende so en sal hi van gheen cleynmoedicheyt verslaghen werden, want hy staet op dyen vasten steen Christum[b], ende in hem is ghedruckt dat gecruyste beelt ons Heeren Jesu Christi, dat claer spieghel sonder vlecke.

⟨Ende als dye mensche hier-in op-gherecht is, so staet dye mensche *(f. 124v)* in zijn opperste salicheyt; maer so waer hy eenich let uut den wech van Christus' beelt trect, daer wort ⟨hi⟩[16] besmit. Dese leden des menschen is die siele met haer crachten ende affectiën, ende dat lichaem met die vijf sinnen. So dese niet in God en bliven, daer verliesen si haer edelheyt ende dat in-lichten ende dat mede-wercken Gods[17], ende werden met sonden besmit; ende daer-af werden die gedachten onstadich, ende dat verstant verduystert, ende die wil traech inder liefden, ende die begeert onreyne, ende die reden onsimpel, die torn onvredich, dat herte onrustich, dye consciëncie beswaert, ende die vijf sinnen onbedwongen, ende dat lichaem onsedich.

⟨Ende so wort die mensce van allen duechden berooft, alsoo dat hi nauwe geloven en can, dat God in hem is, maer hy meyndt dat hi hem veriaecht heeft: dat doch nyet wesen en mach één ogenblic[18]), al is dat somige scriften[c] dat seggen⟩[19], als die siele sonde doet, dat God dan vander sielen scheide[20,d]. Ende de dit meenden, die souden daer seer in gehindert worden. *(f. 22v)* Als wi ons uut crancheyt ende uut quader gewoenten ontgaen hebben, so en souden wi niet weten, hoe wi weder aen God souden comen. Ende dit en is also niet te verstaen[21]. Dat en salmen niet verstaen na der letter, mer na den geest, dye die letter levendich maect,⟩[22,e] want God is inder sielen, ende daer-om moet si ewelic leven. Ende waert dat God één ogenblic scheyde vander sielen, so waer si ter stont te niet, ende so en conde si den lichaem dat leven niet geven noch penitencie doen.

p. 4, 22r[19]

⟨Mer, als de siele doetsonde doet, so is si geestelic doet, ten eersten van al dat goet, dat si oyt in haer leven gedaen heeft; ten anderen van al dat-geen, dat die Sone Gods voor ons gedaen ende geleden heeft hier opter aerden; ten derden inder liefden ende gracie Gods ende dat si God zijn edel inwercken behindert ende dat ⟨hi⟩[23] zijn genade so niet in haer storten en can na zijnre begeerte. Mer nochtans en hout God nemmermeer op met zijn vermaninge, so-lange als daer adem inden

14 *als...*: L *quia videlicet.* **15** P[3]; *omscheent* P[1]: Verwijs vermeldt *omschenen* niet; L *circumdat*: vgl. Verwijs s.v. *ommeschinen.* **16** P *hem.* **17** L *spiritus sancti.* **18** R. 7-56: P; p om. **19** *Al...*: P; L *...in quibusdam scripturae locis*; p *ende want sommige willen seggen.* **20** *als...*: p; *dat god...scheyt alsmen sonde doet* PL. **21** *Ende de...*: p add. **22** *Dat en sal...*: PL add. **23** P[1]; P[3] *by.*

b Vgl. 1 Cor. 10.4. **c** Met L mag men aannemen dat het gaat om bepaalde schriftuurteksten, die sommige auteurs in die zin verklaarden (zie volgende zinnen): het *weselijc inwesen* staat tegenover zijn inzijn als vriend op grond van de staat van genade (zie r. 65-87 enz.). **d** *seggen...*: versta: *zeggen dat, als de..., God...scheidt.* **e** Vgl. 2 Cor. 3.6.

mensce is, hoe sondich de mensce is〉[24]. Mer si wordt uut die vermaninge Gods, de ons altijt vermaent ende wroeget[25], met zijn inluchtinge verlicht[26] 〈als〉[26a] met dat edele vonxken, datmen hiet synderesis, dat een godlijke cracht is, 〈dat altijt geeft een vruechde ende vrede ende een believen totten goede ende een mishagen ende wroegen vanden quade〉[27]. *W*ant hi seyt selver doer den propheet: 'Ic ben een worm ende geen mensche[f]. *E*en wormken, datter verworpen leyt in der aerden, dat knaget ende wroeget altoos: *a*lso doet *G*od inder consciënciën, die vertreden wort overmits eertsche genuecht, eertsce eer ende eerts goet ende alle dat sondichlijc is[28]. Dat[29] edele vonxken leyt verborgen inder sielen 〈ende wort bedect〉[30] onder dier asschen, dat is: onder die sonden[31], so-dat die godlijke vlamme inder sielen niet schijnen *(f. 23r)* en kan.

God seyt: 'Ic ben gecomen[32] een vier te senden in die aerde, ende[33] wat wil ic anders dan dattet berne?'[g]. Dit vuer is *G*odt, die hem inder sielen 〈met zijnre liefden〉 vereenighet heeft[34]. *D*oe hi si ghescapen had ende si gedoopet wort, doe brande[35] ende lichte in hoer dat godlike licht. Mer doe die siele sondichde, doen wort vercout ende verduystert die vlamme zijnre godlijker lieften, ende die kole wort bedect onder die assche als wi sonde doen[36].

〈*M*er, want *G*od wil dat dit vier in haer bernen ende lichten sal〉[37], ende want Godt in ons is ende sittet als een rechter[38], so straft ende vermaent hi ons[39] 〈als een rechter〉 van onser ontbondenheit ende ongheordineertheyt ende[40] van onser sondigen, tragen, lauwen, versuymenden[41] leven.

Ende als wi in die vermaninge ons selven besculdigen ende dencken dat wi ons hier eernstelic tegen moeten geven metter hulpen *G*ods, *e*nde dat verstant dat verstaet, ende die wille wil hoer voort-aen beteren ende tot goeder oeffeningen ende aendachten geven ende dien wille *G*ods in allen dingen volghen, *e*nde dat begeert de begeerte te volbrengen, ende die toorn arbeit crachtelic daer- *(f. 23v)* na, ende die reden overleyt dat ende is vlijtich dat goet ende dat quaet te onderscheyden[42], 〈so-dat si haer met dye hulpe *G*ods neerstelijc tegen haer ghebreken geeft, om den wille *G*ods in allen te volbrengen〉[43] ende dat inluchten *G*ods[44] ende hoeren gront vlijtelic waer te nemen met stadiger oeffeninge, — 〈mer〉[45] *a*ls si dan[46] overmits crancheyt ende quader gewoonten vallet ende ontgaet hoer[47] duc, so wort si uut dit

24 R. 67-71: *Mer, als...*: PL add. **25** *Mer si...*: p; *God straft altijt de consc.* PL. **26** PL om. **26a** P add. **27** *dat...*: PL add. **28** *Want...*: p add. **29** P *Dit.* **30** PL add. **31** *dier...*: PL *der asschen der s.* **32** P *om* add. **33** P om. **34** L *divina charitas per quam sese Deus univit in anima;* P *dat hem G. ...vereenichden.* **35** P *barnde; brande* = brandde. **36** *ende...*: p add. **37** *Mer...*: PL add. **38** *ende want...*: p add. **39** PL *haer.* **40** *als...*: PL add.; *onb. ....*: PL *ongheordineerde onb.* **41** *onser...*: PL *haer traech versuymde.* **42** *Ende als...*: p add. **43** *so-dat...*: PL add. **44** *ende...*: p add. **45** De vorige zinnen beschreven de normale inwerking van Gods oproep tot bekering; hierna volgt de averechtse reactie van de ziel, die voor de nodige ommekeer terugschrikt. Vandaar *mer...* **46** *als...*: p add. **47** *vallet...*: P so *vallet si.*

f Ps. 21.7. Schr. stelt het voor alsof God spreekt in de stem van het geweten, waarin een laatste rest van de natuurwet ondanks alle zonde bewaard is en *wroegt* als een worm, die vertreden (vertrapt) wordt en als een *kole-voncxken* onder de as nog smeult, maar door Gods vuur tot vlam moet gaan branden. Samenspel van beelden...: r. 71-87 als verklaring van *vonxken-synderesis.* g Lc. 15.8.

vallen duc[48] verslagen ende denct: 'Dit en[49] is mijns dinges niet[h]. Ic wil dat laten gaen. *Mi* wort te bange, ende[50] ic worde quader dan ick te vooren was'.

Ende dit comt ⟨daer-af⟩[51] dat si te vooren daer niet op en achten, ende ooc die-geen, die si te vooren plegen te volgen ende hoer vriende waren, die zijn nu hoer viande, dat van noeden wesen moet, sullen wi Gods vrienden worden[i]. Ende dese viande strijden tegen ons, als die sinlijcke liefhebbers, der welckere raet wi pleghen te volghen, die vechten nu teghens ons ende versmaden ende verachten ende belachen ons met schempelijcke woorden. Ende dat vlees vechtet tegen ons met sorchfoudicheyt, dat wi dese benauwicheit ende persselicheit niet en sullen moghen draghen[j]. Ende die bo- *(f. 24r)* se gheest vecht ons aen met menigerhande lustighe[52] in-blas⟨ingh⟩en, *o*vermidts welcken die zyele groote duysterheyt ende ghedranghe in hoer ghevoelt[53].

Ende van dit strijden ende aenvechten[54], ⟨inwendich ende uutwendich⟩[55], wordt die siele duck gewondet, als met onlijdsaemheit ende verstoortheyt[56] ende cleynmoedicheit, so-dat hoer dunct[57], dat si *G*odt overmidts ⟨dye⟩[58] sonden uut hoer verdreven heeft[k], ende wordt met menigherhande bangicheit om-bevanghen[59], ende sy[60] en weet niet waer dat si hoer keren sal, ende hoe dat si weder aen *G*odt gheraken sal[l]. Ende dit comet uut een onghelove, *w*ant si niet en geloovet, dat *G*od in hoer is ende ⟨om-dat si⟩[61] hem niet om hulpe en biddet, de hem daer-om met ons vereeniget hevet, dat hi ons gheerne helpen wil.

Daerom, al[62] vallen wi tseventichwerf des dages[m], hi wil ons geern vergeven, ist dat wi met lieflicheyt ende met berou tot hem wederkeren, *w*ant de soethertigen sal hi leeren zijn wegen[n]. Want de lieflijcke toekeer tot *G*od neemt wech alle bitterheit der gebreken ende swaermoedicheyt *(f. 24v)* ende boert[63] si[o] op, ende starctsi[64] met vrolicheyt in allen duechdelicken wercken.

Magdalena, want si veel gemint heeft, so zijn hoer veel sonden vergeven[p]. Ende 'u gelove heeft u gesont gemaket, sprac Jesus, gaet in vreden'[q]. Ende 'Salich zijn si, die geloven ende niet en sien'[r], *a*ls onse Here selven[65] seyde. 'Martha, en geloofdi niet, dat ick ben die verrijsenisse ende dat leven?' Si sprac: '*J*a ic, *H*ere'. Hi seide hoer: 'So wie in mi gelooft, al waer hi doot, hi sal leven'[s], dat is[66]: 'Al waerdy geestelijc doot in sonden, gelove[n]de ghy dat *G*od in u waer, ende gelijken u tot

48 *so...*: P *ende hier uut wort.* **49** P om. **50** *Mi...*: P om. **51** P add. **52** *Lustich*: vgl. Verwijs s.v. *lustich = listich = schrander.* Hier wel als *sluw.* **53** *ende ooc die-geen...*: p add. **54** *ende aenv...*: p add. **55** *inw. ...*: P add. **56** *ende...*: p add. **57** *si...*: P *Ende so dunct haer.* **58** P add. **59** P *omvangen.* **60** P om. **61** P add. **62** P om. **63** *boert*: P *heft.* **64** P *starckt die siele.* **65** P *selver.* **66** *So wie...*: P *Al waerdy doet ghy soudt leven.*

h *mijns...*: *sine dinc*: zijn aangelegenheid en voordeel; in de gen.: wat ik wens, wat ik kan doorstaan. Zie Verwijs s.v. *dinc.* **i** *ende ooc...*: versta: *en ook omdat...wat* (nl. het vijand worden) *noodzakelijk moet gebeuren, indien wij Gods vrienden willen worden.* **j** *Ende dat...*: versta: *onze menselijke natuur bestrijdt ons met de bezorgdheid dat wij...niet zullen kunnen dragen.* — Drie dingen bevechten de zwakke mens: de wereld (vrienden), het vlees en de duivel. **k** Vgl. r. 19 e.v. **l** Vgl. r. 118 e.v. **m** Vgl. Prov. 24.16, i.p.v. *sevenwerf.* **n** Vgl. Ps. 24.9. **o** Nl. de ziel. L *animam* **p** Lc. 7.47. **q** Mc. 10.52 par. **r** Jo. 20.29b. **s** Jo. 11.23-25. Zie r. 65.

hem keerden[67], ende spreect hem toe van binnen ende segt: 'Ick gelove in God. O mijn alre-liefste, en trect u dat niet aen, dat is mijn crancheyt, ende wilt mi dat vergeven, ende sterct mi doch in uwer lieften ende graciën, ende bewaer my voor alle dat sonde⟨lijc⟩[68] is ende dat[69] my een middel maken mach tusschen di ende mi, op-dat ghi vrede ende vruegde moget hebben in mi'; of des-gelijcs: so salt u die *H*eer geern vergeven[70,t].

Mer[71] en overlegget niet die sonden ende dat quaet, daer ghi in *(f. 25r)* geweest hebt[72], opdat ghi daer niet van besmit wert[73]. Want, hoemen den drec meer roert, so[74] hi meer stinct. Want die inden drec gevallen is, hi en kan niet reyn worden, hi en moet daer geringe uut-lopen uut dat quaet, dat hi gedaen heeft, ende keren hem in *G*od, die de levende fonteyne ende medicijn der sielen is, die ons altijt vriendelic ontfangen wil, als wi ons tot hem keren[75]. ⟨Daer-om sullen wij geringe inwaert lopen tot de fonteyne der barmhârticheyt ende bidden hem, dat hi onse mismaecte siel wil reinigen ende haer wonden wil genesen *e*nde door den scat zijns bitteren lijdens ons wil vergeven ende ons bequaem maken zijn gracie in ons te storten⟩[76]. ////

⟨Ende daerom sullen wi ons altijt tot hem keren met kintlijker vresen, om mit hem te versoenen, ende dan sal hi onse inwendige ogen op-doen, ende sal ons wijsen ende vermanen in dat quaet, dat wi gedaen hebben. Ende hier-af crijght die siele een leetwesen, ende crijcht een mishagen ende een afkeer van allen sonden, *e*nde met desen so wil hijt hoer geern vergeven.

Ende dan laet hi zijn godlike radiën in hoer schijnen, ende verdrijvet uut hoer al dat hem mishaget, *a*ls hi die coopers ende vercopers uuten tempel iaechde. *E*nde dan lopen si wech, die ⟨ruylers⟩[77,u], dat is: alle verbeeldinge ende moeyelicheyt. Ende dan seyt hi tot der sielen: '*D*ochterken, staet op', *a*ls hi seide totter princen[78] dochter[v]. *A*lso maect hi si levendich in zijnre lieften ende starct si voort te gaen in allen duechden.

Ende ist dat hi u van binnen vermaent, dat hi van u gedaen of gelaten wil hebben, so en suldi niet seggen: 'Ic wil dat doen', oft: '*I*c wil dat laten', mer segt ootmoedelic: 'Lieve *H*ere, helpt mi doch, dat ic dat doen oft laten mach, so ghi wilt dat ic doen oft laten sal'. Ende hier crijgen wi uut eenen[w] waren voortganc, in-dien dat wi ons niet van onsen ghebreken en laten verwinnen, noch in onser crancheyt ons niet en verslaen, ende hangen *G*od aen. Want, als wi hem aenroeren, so werden wi reyn[x]; ende als wi ons uutkeren van hem, so werden wi onreyn.

Daer staet gescreven, dat somige menschen meer voortgaen in eenen iaer dan menige in .xl. iaren; ende dat daerom, wantsi hem verslaen in hoers selfs

67 *gelovede...*: P *so gelooft dat god in u is ende keert u geheeliken tot hem.* **68** P; p *sonde.* **69** P om. **70** *so...*: P om. **71** P *ende.* **72** *ghi...*: P *wi...hebben.* **73** *opdat...*: P om. **74** P *hoe.* **75** *Want die...*: p add. **76** *Daer om...*: P add. **77** p *huylers*, ter vertaling van Mt. 21.12 par.: *numulariorum* = *wisselaars*; dus *ruylers.* **78** Vgl. Mt. 9.18-25: *princeps:* hoofd.

t *Al waerdy...*: versta: *Al waart gij..., indien gij geloofdet dat God...was en dat gij u tot hem keerdet en dat...zegt..., of zo iets dergelijks* (voorzin), *zo zal de Heer het u vergeven* (nazin). u Vgl. Mt. 21.12. v Vgl. Mc. 5.41. w *Ende...*: versta: *En hieruit krijgen wij...* x Vgl. Mc. 5.25-34.

crancheyt[y], ende laten hem duncken, datsi God vertoornt ende veriaecht hebben[z], ende hier-in zijn verslaghen, ende en derren niet tot God comen.

Een leeraer seit: 'Wanneer ick God misdaen heb ende ontrouwich geweest heb overmits sonde ende alder- *(f. 26r)* meest noot hadde tot hem te loopen met ootmoedicheit om vergiffenis, so ben ic verveert ende dencke: '*W*at soude *G*od mi verhoren? Ic heb hem dit oft dat gedaen', ende aldus loope ic van hem met verslagenheit ende cleynmoedicheyt; — wat doe ick anders dan dat ick hem voor mijnen ooghen sette ghelijc eenen toornighen ghebrekelijcken mensche, *e*nde blasphemeer aldus[a] teghens zijn godlijcke onghemeten goetheyt, *e*nde sette hoer eene mate, dat si niet so veer vloeyen sal, die anders nyet en begheert dan te vloeyen ende te ghe⟨e⟩sten[79] inden menschen? Want hy is die minne des *V*aders ende des *S*oons. *E*nde daer-om so wordt dese ⟨sonde⟩[80] soe swaerlijcken vergheven[b], want si alsulcken gewelt doet den godlijcken wesen. Want hoe soude hy toch wercken teghen der menschen wille ende begheerte? Hoe souden die menschen yet begheeren te bidden, dien si niet en betrouwen[c]?'

Ende op-dat dan dit scadelijke fenijn in ons niet en verheert noch en verwint, *(f. 26v)* so sullen wi seggen: 'Ic gelove in God', ende bliven stantaftich int gelove, dat ons *G*od altijt gerne vergeven wil, als wi mit goeden betrouwen ende mit goeder opsaet tot hem keren. *W*ant hi seit: 'Coemt al tot mi, ghi daer arbeit ende belast zijt; ic sal u vermaken'[d]. Ende *G*odt en wort niet toornich, want hi is een onwandelbaer goet, dat niet beweecht en wort van allet, dat de heilige *D*rievoldicheyt oyt gewracht; mer si heft een ordinancie geset, dat hi alle goet overvloedelic ⟨lonen⟩[81] wil ende alle dat quaet gepijnicht sal worden, *e*nde dat hy in ons is ende niet af en gaet, hoe wonderlic oft hoe banghe wi ons voelen, oft in wat lijden ende duisternis oft tentaciën wi zijn[82,e].

⟨Ende als ons dunct dat wij so nyet verhoort en worden, daer-om en sullen wij ons nyet verslaen⟩[83]. Want hi houdt hem wel, oft hy voorbi woude gaen, op-dat hi genoot wouden wesen, als hi dien discipulen dede, die in Emaüs ginghen[f], ende oft hi sliep, op-dat hi gebeden wil wesen, als hi dede in sinte Peters scheepken, doe hi seyde: 'Here, helpt ons, op-dat wi niet en vergaen'[g].

⟨Dat verhenct God somwijlen ende verbercht hem⟩[84], *o*p-dat wi te bat in ⟨dat warachtige gelove ende⟩[85] die gelatenheyt geproeft souden worden ende stercker *(f. 27r)* int gelove[86] ende ⟨puerder inder liefden souden worden⟩[87]. ⟨Ende ooc en

79 p *gesten*. Wij verbeteren tot *geesten*, d.i. met enen geest (bv. de H. Geest) bezielen (zie volgende zin). **80** *dese sonde*, nl. de zonde tegen de H. Geest: vgl. Mt. 12.31-32. **81** p *loven*. **82** R. 144 (*Daer-om sullen wy...*)-189: p add. **83** *Ende...*: PL add. **84** *Dat...*: PL add. **85** *Dat...*: PL add. **86** *int...*: p add. **87** *puerder...*: PL; p *in die l. puerder*. **88** R. 200 (*Ende ooc...*)-211: PL add.

y *ende...*: versta: *en dat is aldus omdat deze laatsten zichzelf beangstigen wegens hun zwakheid. — wantsi*, nl. de menigen... z Zie r. 19. a *Wanneer...*: versta: *Wanneer ik...en ik dan bevreesd ben...en ik loop...* (voorzin), *wat doe ik dan anders dan dat ik mij God voorstel als een...mens, ende aldus...* (nazin). — *Leeraer?* b D.i. als de zonde tegen de H. Geest; vgl. Mt. 12.31-32. c *yet...*: versta: *begeren iets af te smeken van hem, dien zij...* d Mt. 11.28. e R. 187-192: Enerzijds is God onberoerlijk in zijn inwesen in ons. Anderzijds loont hij rechtvaardig goed en kwaad. f Vgl. Lc. 24.13-32. g Vgl. Mt. 8.23-25.

worden wij somwijlen so haest niet verhoort of getroost, om-dat wij hem so niet gehoort en hebben ende vreemden trooste gesocht of God aen zijn werc in ons behindert hebben ende onsen gront niet waer-genomen, of dat wij uut-dwalende zijn van herten of ongedwongen inden sinnen, of in enigen seden ongeordineert ende te driftich hebben geweest, *of* in dat-geen dat ons behoort te doen versumende hebben geweest, ende een recht bekennen ende leetwesen daer-af noch nyet en hebben.

Hier-om sullen wij onsen gront neerstelijc doorsien ende ons selven strengelijc ordelen, *e*nde bidden God, dat hy onsen gront verlichten wil ende ons een recht bekennen ende leetwesen geven, ende dat met zijnder hulpen te biechten ende te beteren, op-dat wij in zijnre liefden ende graciën leven ende sterven moeten, *d*ie daer is dat opperste goet ende onsen troost ende toeverlaet ende onse verlos⟨sing⟩ ⟩[88].

Ende wanneer wi duisterheyt of bangicheit van binnen voelen ende verstroyt ende uutdwalende zijn, dat is een teyken dat wi ons selven niet waer-genomen en hebben in dat-gene, dat ons behoort te doen oft dat wi ons so aendachtelick niet geoeffent en hebben, oft dat godlike inspreken niet waer-genomen en hebben, oft dat wi yet gedaen hebben, dat wi so niet geacht en hebben. Ende daer-om sullen wi ons geringe inwaerts-keren, ende seggen:

'Ic gelove in *G*odt. O gebenedide *G*od, ewich heb ic in u geweest ongescapen; doe⟨n⟩t geliefden, hebdi mi ghebeelt na di ende hebt u verenicht mit mi, ende ghi zijt dat leven mijnre sielen. *E*nde ghi en wilt nemmermeer van mi scheiden. Want ghi wilt dat ic ewich leven sal, ader in vruechden oft in pijnen. O ghebenedide *G*od, ic kan u niet van mi verdrijven uut mijnre sielen; dan u vrientscap mach ic verliesen, mer niet u teghenwoordicheyt. *G*hi zijt dat onbeweechlike opperste goet, mer ghi zijt rech⟨t⟩ve⟨e⟩rdich ende barmhertich, also dat ghi geen *(f. 27v)* goet ongeloont en wilt laten ende geen quaet ongepijnt, so wat dat hier met waerachtich berou ende penitencie ende overmits u bitter lijden niet af-ghedaen en wort'[h].

h R. 218-226: dit gebed komt bijna letterlijk overeen met het eerste deel van *Een devote oeffeninge des herten*: zie p. 244.

p. 5, f. 27v[1] [DAT .V. CAPITTEL.] *H*OE DAT DIE SIEL HOER SELVEN BESCHULDICHT VOOR *G*OD IN HAER SELVEN. EEN GOEDE OEFENINGE, OM GENADE TE BIDDEN VOOR ONSE MISDAET[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XXXVIIJ.⟩

O gebenedide *G*od, du hebste mi altijt bewesen u grote barmhertigheyt[3]. ⟨O oorspronc alder goetheyt, ontfermt u over die afgrondige zee mijnre boosheit, die my buycht tot der hellen diepicheyt.⟩[4] *W*ant, had mi u goetheit niet onthouden, die afgront der hellen had mi verslonden om mijn menichfoudige boosheyt ende quade wercken ende[5] onrechte meninghe, daer ic my selven in ghesocht heb in profijt, in gemac, in lof der menscen, daer ic u in ghemeent[6] soude hebben, ende en heb uwe eer ende glorie so[7] niet ghesocht, *e*nde ⟨heb⟩[8] mijne edele tijt, daer ic u in ghedient soude hebben ende mijn salicheyt verworven, scadelic[9] verloren.

Ende aldus ben ic berooft vander reinicheyt, die ge- *(f. 28r)* lijcket[10] wort bi der enghelscher puerheyt, ende heb dat cleet mijnre eerster puerheyt ende onnoselheit verloren, met welcken wi gecleet moeten wesen, sullen wi dat ewige tabernakel ende den sael[11] dijnre ewiger gloriën besitten. Ende heb dat cleet mijnre doepen[12] ende ⟨ooc⟩[13] dat ic in mijnre professiën ontfenc[14], besmit, mit welcker wi weder gecleedt moeten wesen[a]. ⟨Ende heb mijn siele van allen duechden beroeft ende heb dat beelt der heyliger *D*rievuldicheyt, daer ghi u selven in vereenicht hebt, onteert.⟩[16] Ende heb uut crancheyt gesondicht, met welcken ic ghelastert hebbe dijn moeghentheyt; ende uut blintheyt, ⟨met welcken ick heb ghelastert⟩[17] dijn wijsheyt; ende uut quaetheyt, met welcken ick ghelastert hebbe dijn goetheyt[b].

Ende heb die trouwe so duc ghebroken, daer-mede ic dy inder doopen[18] u belooft wort[c], doen ic den viant vander hellen ende al zijne pomperijën versaecten, met welcken ic iammerlijcken bewonden ben. Ende ⟨heb⟩[19] die trouwe, die ick u in mijnre professiën belovet hebbe, so[20] qualijc bewaert [hebbe][d]; ende hebbe mijne beloefte der reynicheyt so menichwerf[21] ghebroken met overspeel als met menigerhande *(f. 28v)* sinliker[22] begeerten, ende heb mijn liefte geset in den creaturen, doer welcke in my verkoelt[23] is die liefte van u, o gebenedide *G*od, die een schepper bent

1 Getuigen: p, 5, f. 27v-30r. Vgl. P III.35, f. 205v-207r; L II.35, f. 154r-156r. p heeft in c. 5 een schuldbekentenis, waarvan P III.35 een volledige parallel is, zodat de wederzijdse aanvullingen in beide teksten ons toelaten tot de oorspronkelijke lezing te komen. In beide gevallen is de tekst goed in de context ingepast. In P II werd de tekst, die wij in p vinden, geschrapt; in P III werd hij bewaard. Wij bewaren de opeenvolging van p, om de getuigeniswaarde van p te laten aanvoelen. Hier staan wij voor een geval van (in P geschrapt) *doublet*, dat wij honoreren en daarom als + *Do* aanduiden. **2** *Dat .v. ...*: PL *Een devoot gebet hoe hem dye mensche ondersoecken sal ende zijn ghebreken voor God ontdecken.* **3** *O...*: PL om. **4** *O oorspronc...*: PL add. **5** P om. **6** P *gemeyn.* **7** PL om. **8** P add.; p om. **9** L *damnabiliter*: tot mijn schade. **10** P *geleken.* **11** *den...*: P *die sale.* **12** P *doopsels.* **13** P add. **14** P *ontfinck.* **15** P om. **16** *Ende heb...*: PL add. **17** PL; p *hebbe ic ghelastert.* **18** P *doopsel.* **19** P add. **20** P om. **21** *so...*: PL *dic.* **22** PL *sondelijcke.* **23** P *vercout.*

a Schr. onderscheidt blijkbaar: 1. de staat der erfgerechtigheid: *dat cleet der eerster puerheyt*; 2. *dat cleet mijnre dopen*; 3. *dat cleet mijnre professien* op grond van de akt van volmaakte liefde, die de zuiverheid van het doopsel herstelt. Vgl. E. DELAYE, s.j., *Baptême*, in DSp, I, 1937, k. 1218-30; F. VANDENBROUCKE, o.s.b., *La profession, second baptême*, in *Vie spirituelle*, 76, 1947, 250-263. b R. 19-21: volgens de 3 goddelijke personen. c Versta: *waardoor ik aan u werd toegewijd.* d R. 22-25: verstrengeling van doop en kloosterprofessie (met de 3 geloften, r. 25-52).

van allen creatueren, ende heb meer begeert te behagen u dienaers dan u, mijnen brudegom, mijnen here ⟨ende⟩[24] mijnen *G*odt; *e*nde heb meer aengemerct die schoonheyt der creatueren dan u, o gebenedide *G*od, daer alle scoonheyt in is ende daer si alle scoonheyt ende edelheyt van[25] ontfangen hebben.

Ende heb die belofte der williger armoet so niet gehouden inden geest, inder sielen ende inden lichaem, *e*nde heb duc so[26] menigerhande sorchfoudicheyt ende begeerten ghehadt na tijtliken dingen, na gemac ende lust deses[27] lichaems; *e*nde heb mer[28] gearbeit na geestliken goede ende duechden om mijns selfs profijt dan bloot[29] om uwer liefden; *e*nde heb meer begeert u geestlike gaven[30], genuechten ende graciën om mijn nutte[31] dan om u liefte te ontfangen ⟨ende⟩ ⟨u uut alle die crachten mijnre sielen ende van gantser herten lief te hebben⟩[32]. Ende aldus heb ic mi ⟨selven⟩[33] berooft van die armoet des geests, dien dat rijc der hemelen toe-hoort[e].

Ende heb die belofte der gehoorsaemheit so niet gehouden *(f. 29r)* inden geest, inder sielen ende inden lichaem. Want, alstu in mijnen geest begeerdes te wercken, so heb ic di duc een hinder geweest doer menigerhande aengename⟨n⟩[34] oeffeninge, *e*nde heb duc mijn eigen ⟨wille ende⟩[35] werc geset vóór u godlic werc[f], dat ghi in mi begeerdes te wercken, ende behinderden u in mi dat inwendige rusten des geestes[g]. Ende heb mijn siel beseten met menigherhande vreemde afgoden[36], overmits welcken si duc ongehoorsaem heeft geweest dijnen godliken inspreken, ende so behindert dattu in mijnre sielen geen genuechte en hebst te [be]sitten[37] ende na uwer liefden te regieren[h]. Ende ⟨en⟩[38] heb u met minen lichaem so[39] niet gedient ende onderdanich geweest, ende mijnen oversten so niet gehoorsaem[40] geweest ende duc wederstrubbich[41] geweest also een eegel[42].

Ende en heb allen menschen so behulpelic niet geweest geestelic ende lichamelic[43], ende so niet gheëert als tempelen, daer *G*od in woont[i].

Ende in allen heb ic mi ver⟨su⟩melick[44] ende qualic[45] gehadt, ende ben die alre-snootste mensche, ende anders niet van mi selven dan eenen be- *(f. 29v)* wonden drec[j] ende een aes des vuers[46] ende een verweyt[47] stof. *M*er isser yet goets in mi, dat is dijn[48] altemael. *N*ochtans heb ic dat aen mi vermetelic getoghen als ghi yet in mi ende doer mi gewracht hebt, des ic onwerdich ben, dat doch alleen comt uut u

24 P add. **25** P *af.* **26** P om. **27** P *des.* **28** Drukfout of nevenvorm voor *meer*? **29** P *blootelijc.* **30** P *ende* add. **31** *om...*: PL om. **32** *u uut...*: PL add. **33** P add. **34** P *aengenomen*; L *assumpta*, d.i. uit eigen wil vrij gekozen. **35** *wille...*: PL add. **36** *menigherhande...*: L *diversis simulacris.* **37** PL *sitten.* **38** P add. **39** P om., zoals meermalen in deze tekst. **40** *niet...*: PL *ongehoorsaem.* **41** *duc...*: PL *wederspannich.* **42** L *erinacij.* **43** PL *weerlic, secularibus*, alsof dit bij *menschen* ging. **44** P *versuymelic.* **45** PL om. **46** *eenen...*: L *cadaver putridum*; P *een aes.* Versta: *voedsel voor het (helse) vuur.* **47** P *verwaeyt*; L *a vento dispersus.* **48** *is...*: P *sidy.*

e Vgl. Mt. 5.3. **f** *setten voor*: verkiezen boven (anteponere). **g** *dat...*: versta: *dat gij zoudt rusten in mijn geest.* **h** *ende...*: versta: *en mijn ziel naar...te richten.* **i** Vgl. 1 Cor. 3.16-17. **j** Versta: *een aangeklede vuilnis.* Niet vertaald door L. *Bewinden = inwikkelen, omwinden.* Vgl. Verwijs s.v. 1.

afgrondige oetmoedicheyt, dat ghi in so snoden wormken weerdicht te wercken[k]. Daerom en heb ic niet alleen dat quaet gedaen, mer dat goet, dattu in my wercste, heb ic in quaetheyt verkeert.

Mer, o ghebenedijde *G*od, och oft ic niet gesondicht en had, ende waer gebleven in mijnre eerste puerheyt, ende had u trou gehouden, ende had u in allen dingen gehoorsaem geweest, ende waer altijt in uwer tegenwoordicheyt gebleven, ende had u altijt gedient, ende dien menschen om uwer lieften! *W*ant ic weet wel dat ghi so goeden goet zijt. *D*at ic ⟨dit⟩[49] mitten wercken niet gedaen ⟨en⟩[50] heb, *d*at is mi nu leet.

Ende ic weet ⟨wel⟩[51] ⟨dat gij zo allervriendelijkst zijt,⟩[52] dat ic u met eenen goeden wil nu[53] betalen mach, ende dat-gene, dat ic metten wercken niet volbrengen en kan, mach ic metten wil ⟨volbrengen⟩[54] ende ⟨met⟩[55] goeder bege⟨e⟩rten betalen overmits u verdienst, *w*ant ghi sel- *(f. 30r)* ver geseyt hebt: 'Dat u voeten betreden, dat sal u wesen'[l]. Daerom bid ic u, o mijn alder-liefste, ende ⟨ic⟩[56] begeer so wat ic met den wercken niet gedaen ⟨en⟩[57] heb, noch so[58] niet volbrengen en kan, dat wilt doch so ontfangen, oft ic dat also gedaen had na uwen ⟨alder-⟩[59] liefsten wil ende wel-behagen[60]. Ende ontfanct doch den wil voor dat were, ende de gonst voor die gave[m]. Ende wilt mi doch doer u bitter lijden vergheven allet, dat ic misdaen heb ende ⟨dat ic⟩[61] schuldich ben daer-voor [ende] te lijden, hier in deser tijt ende hier-namaels ⟨eewelick⟩[62].

+ Do.

49 PL add. **50** P add. **51** P add. **52** *Ende ic...*: L *Scio autem tam te piissimum existere, ut.* **53** p add. **54** P add. **55** P add. **56** P add. **57** P add. **58** *noch...*: P *en.* **59** P add. **60** *ende...*: p add.; *alder...*: L *supremum beneplacitum tuum.* **61** *dat...*: P add. **62** PL add.

k *oetmoedicheyt*: het gaat om Gods *ootmoedigheid*, die 'zich verlaagt, zich gewaardigt' tot de zondige mens, om deze te helpen. Zie Fr. VARILLON, s.j., *L'humilité de Dieu*, Paris, 1974. NB. In die zin moet de betekenis van *goedertierenheid* enz., door Verwijs s.v. aangegeven als eerste betekenis, vervallen.
l Deut. 11.24; Jos. 1.3. — Wel meer gestelde bewering door de Schr. **m** R. 73-77: pregnant stellen van gelijkwaardigheid van 's mensen goede wil en werk.

p. 6, f. 30r[1] [DAT .VI. CAPITTEL.] *H*OE DAT WY *G*OD BIDDEN SULLEN, DAT HI UUT ONS TRECKEN WIL ALLET DAT HEM EEN HINDER IN ONS IS, ENDE ONS SELVEN SULLEN ALTIJT WAERNEMEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXXIX.⟩

a Hier sullen wi voort bidden[a], dat hi doer zijn grote menichfoudige pijnlicheit ons vergeven wil ende uut ons trecken alle genuechte, de wi oyt begeert hebben in eenich gemac, in eeten, in drincken, in gaen, in staen, in slapen, in waecken, in

b spreken, in doen, in laten;

*t*en anderen ⟨dat hi⟩[2] doer zijn grote armoede, die hi had, *(f. 30v)* so-dat hi niet so veel en had als daer hi zijn heilige hooft op rusten mocht[b], ons wil vergeven ende uut ons trecken wil alle quade begeerlicheiden ende sorchfoudicheyt, so-dat wi niet en begeeren yet eygens te hebben oft te besitten hier of hier-namaels, dan alleen dat *G*od wil dat wi hebben sullen, opdat ons *G*od besitten ende ghebruycken mach;

c *t*en derden dat hi doer zijn grote versmaetheyt, die hi had, daer hi hinck tusschen twee moordenaers, hoorende de lasterlijke woorden der *J*oden[c], ons wil vergeven ende uut ons wil trecken alle ydel behagen ende vermetelheit ende alle begeerten des menscelijken loves geacht te wesen ende gheëert ende dier-gelijcken, so-dat wi gheen eer en moeten begeeren hyer oft hier-namaels, mer alleen dat *G*od gheëert ende gelooft mach werden.

In desen driën punten is alle dat leven *C*hrysti begrepen, te weten in pijnlicheit, in armoede ende in versmaetheit. Ende allet dat in de werlt is, dat is in driën dingen, als sint Jan seyt, *a*ls wellust des vleeisches ende begeerte der *(f. 31r)* oogen ende

d hoverdie des levens[d].

Ende dese heeft *C*hristus verwonnen met zijn grote pijnlicheit, die niet te gelijcken en is bi al die pijn deser werrelt, *a*ls hi doer den propheet seyt: 'O ghi alle, die daer

e gaet bi den wege, aensiet ende mercket oft enige pijnlicheit gelijc is mijnre pijnen'[e]: *e*nde hier-mede heft hi verwonnen alle wellusticheyt des vleeschs;

*e*nde doer de ellendige armoede, so-dat hi wel segghen mocht: 'Die vossen

f hebben holen ende die voghelen des hemels hebben hoer nesten, mer die *S*oone des menschen en heeft niet, daer hi zijn hooft op rusten mach[f]: hier-met heeft hi verwonnen gierichеit;

*e*nde doer zijn grote versmaetheyt, so-dat hi wel seggen mocht: 'Ick bin een worm

g ende geen mensche ende een laster der menschen ende een verwerpinge des volcs'[g]: hier-mede heeft hi verwonnen alle hoverdie des levens[h].

1 Getuigen: p, 6, f. 30r-32r. De inleidende zin laat verstaan, dat deze het voorafgaande hst. (hier nu A c. 38) voortzet. De tekst zelf herinnert sterk aan andere passussen uit Peerle. Aldus r. 4-18 loopt parallel met P I, 14, 2[e] deel (nu B c. 13, p. 270 e.v.; de r. 19-22 zijn te vergelijken met P I, 16, 1[e] deel (nu B c. 20, p. 288 e.v.). 2 Zoals hiervoor en hierna.

a Een vanzelfsprekend verband met het vorige hst. b Vgl. Mt. 8.20 par. c Vgl. Mt. 27.38-44; Lc. 23.34-43. d 1 Jo. 2.16. e Thr. 1.12. f Vgl. n. *b*. g Ps. 21.7. Andere aanhaling in A c. 37, r. 67-68. h De eerste 3 paragrafen zijn symmetrisch uitgewerkt rond 3 vaste 'punten' van Jezus' lijden: *pijnlicheit, armoede, versmaetheyt* (zie hiervoor reeds A c. 36, r. 64-65 en n. *h*), in tegenstelling met de '*driën dingen, die in de werlt sijn*' (n. *d*), die in de laatste 3 paragrafen even symmetrisch worden aangebracht. — Hierna volgt de praktische toepassing van de leer.

Willen wi nu verwinnen alle dat inder werlt is ende ongehindert daer-af bliven, so moeten wi dese drie dingen stadelic in onsen herten drucken *e*nde bidden, als wi ons ontgaen oft eenighe *(f. 31v)* quade begeerte in ons coemt, dat hi ons dat vergeven wil ende uut ons trecken wil allet dat hem mishagelic is, *e*nde dat hi ons wasschen wil in zijnen heilige hiete bloet ende maecken ons levendich in sinen heiligen doot, *e*nde stooten aldus die cleinen tegen den steen, welc steen *C*hristus is[i], ende hebben een vlijtich waernemen op onse gedachten, dat si niet om en lopen ende ontreynt worden. Want als wi onse gedachten niet waer en nemen, so wort onse herte onpuyr ende onse siele besmittet, ende die memorie verstroyt ende dat verstant verduystert ende die wille traech inder lieften.

Hier-om sullen wi den hemelschen *V*ader duc bidden, dat hy ons wil helpen dat wi anders niet dencken, begeeren noch onthouden moeten dan hi en wilt.

Ende als onse verstant verduistert is, so sullen wi den *S*one *G*ods bidden, dat hi onse verstant verlichten wil met wijsheit der onderscheidenheit.

Ende als onse wil verslapt is inder lieften, soe sullen wi den *H*eiligen *G*eest bidden, dat hi ons wil vuerich maken ende onderdanich sinen godliken wil, *(f. 32r)* *o*p-dat *G*od ongehindert in ons zijn werck wercken mach ende dat wi altijt bereyder zijn gewrocht te werden dan te wercken *e*nde altoos hebben eenen blooten ledighen ghelaten gront[3,j].

3 *op-dat...*: deze woorden, die p aan het einde van c. 6 (nu A c. 38) plaatst en die redactioneel en grammaticaal goed bij het voorafgaande aansluiten, vindt men als inleiding van P II, 40, die in p onmiddellijk volgt. Deze volgorde is een afdoende reden om aan te nemen, dat de twee teksten samenhoren en dat de splitsing in p de oorspronkelijke is.

i *ende...*: naar een wel meer gebruikte allegorische toepassing van Ps. 136.9 (*parvulos: die cleinen*) en 1 Cor. 10.4. j Drie parallelle paragrafen volgens de 3 goddelijke personen en de 3 vermogens, vernoemd in het voorafgaande zinsdeel. R. 44-52 zijn een stille verwijzing naar de passieve beleving van het voorgaande.

P II 38, f. 126r[1] HOE WIJ ONS ALTIJT SULLEN SPIEGELEN[2] IN DAT BEELT CHRISTI. ¶ CAPITTEL ⟨.XL.⟩

So wye een volcomen inwendich leven begeert te vercrijghen, dye moet altijt in zijnder sielen bewaren dye vereeninge Gods ende voor zijnre sielen in dye wonden[3] des herten behouden[4] den spiegel zijnder heyliger *M*enscheyt. Want anders en can die *G*odheyt inder sielen nyet schijnen noch gewercken, noch ghebruycken[5], noch vruechde noch vrijheyt inder sielen hebben dan door den spiegel zijnder heyligher *M*enscheyt, die dat verdient heeft dat die godlijcke vereeninge in ons volbracht werde, die in allen menschen verduistert was, so-dat si niet en conden bekennen, hoe eygentlijc ende hoe edelijc *G*od inder sielen woont[a].

Ende al wast dat God dye siele so edel na hem gebeelt had, ende dye heylige *D*rievuldicheyt *(f. 126v)* zijn teeken[6] daer-in gedruct hadde, ende dat licht zijns aensichts in haer gestort ende den geest des levens daer-in vereenicht, om daer eewelijc in te wonen, *n*ochtans en consten ⟨dat⟩[7] dye menschen in hem selven nyet te-recht gevinden noch bekennen. Ende daer-om is *G*od mensche geworden, om-dat hy door dye verdienste zijnder heyliger *M*enscheit ons soude reynigen, ende weder-maken al die crachten der sielen, ende inleyden dye menschen weder in God door den spiegele zijnre heyliger *M*enscheyt.

In een spiegel en can hem[8] nyemant te-recht spiegelen, het en si dattet tegen den hars gedruct is[9]: *a*lso[10] en can haer dye siele niet te-recht spiegelen noch bekennen in dat spiegel der heyliger *D*rievuldicheyt anders dan tegen den hars zijnre heyliger *M*enscheyt[11], daer dye heylige *D*rievuldicheyt alder-claerlicste in schijnt.

Dit zijn dye condiciën, dye een spieghel aen hem heeft, dat-tet een spiegel is[12]. Ten eersten so ist een puer ront[b] gelas, daer men ghenen gront oft eynde aen en siet. Ten anderen so is[t] daer-onder gedruct swerte hars. Ten derden so ist ghevesticht aen een planc, dye viercantich of hoeckich is. Ten vierden so hanctment

1 Getuigen: P II.38, f. 126r-127v; L 1.38, f. 74r-76r. 2 L *velut in speculo contemplari.* 3 *voor...*: L *inibi in vulnere cordis* (dus wel van Christus) *ob oculos animae.* 4 L *versare*, wat wel een drukfout is voor *servare.* 5 *noch gew.*: L *neque operari in ea neque agere vel movere eam.* 6 L *sigillum*, nl. zijn Beeld zelf. 7 P[3] add.; L *ista*, nl. die goddelijke werkelijkheid. 8 L *seipsum.* 9 *tegen...*: L *sit pice linitum*, d.i. met pijnhars bestreken. 10 *also...*: de voorzin *In een spiegel* drukt het eerste deel van de vergelijking uit: *zoals...*, waarbij de nazin, ingeleid met *also*, aansluit. Een meer voorkomende uitbouw van een vergelijking. 11 *tegen...*: L *adiuncta pice...humanitati.* 12 *Dit...*: L *Sed quia iam saepe speculi mentionem fecimus, libet hic eius conditiones aliquot breviter recensere. Sunt autem quatuor conditiones speculi, quas habere debet, ut sit vere speculum.* — Bij de tweede te noemen voorwaarde zou men *is* verwachten i.p.v. *ist* onder invloed van het volgende *daer.*

a Dit hst. is correlatief met c. 36, dat voorhoudt hoe onze toeëigening van Christus' (leven en) lijden het *fundament* moet zijn, waarop ons geestelijk leven berust: zo is Christus' (leven en) lijden de *spieghel*, waarin ons totale voorbeeld getoond wordt. De hier én daar gebruikte terminologie moet vanuit de twee elkaar aanvullende standpunten begrepen worden. Er is enerzijds dat weselijc inwonen Gods (dye vereeninge) dat die siele (gheest, wesen) moet inachtnemen, en anderzijds de Menscheyt Christi, die voor onze menscheyt (siele, herte, lichaem) de spieghel (voorbeeld) is van ons geestelijk leven en die als een fundament in *ons herte* verankerd moet zijn door het aanvoelen dat als *wonde* erin gedrukt staat (zie c. 36). Het beleven van de Godheid is slechts mogelijk, omdat Christus' Menscheyt dat beleefde, zodat wij dat in deze spieghel kunnen meebeleven, aanvoelen. b Rondheid als symbool van de eeuwigheid, oneindigheid. Vgl. ring, cirkel.

aenden wandt inden huyse of in dye camer[c]. *E*nde so ist bequaem datmen daer-in spieghelen can ende sien die vlecken ende hinderen aen den mensche, nyet alleen inden aensicht, mer ooc aen al dat lichaem, wat daer-aen mi⟨s⟩staet, dat der werelt ende haren liefhebbers mishagen mocht.

Mer, hoe si meer der werelt behagen, hoe si meer *G*od mishagen; ende hoe si hen meer vercieren inden lichaem, hoe si lelijcker worden inder sielen. Sij spiegelen ende reynigen hen van buyten, mer dat spiegel haerder sielen ende haer consciëncie te reynigen en achten si nyet, ende zijn duyster ende onbekent haers selfs[13] van binnen. Ende dit is alte grote iammer, dat dye prince der duysternis so schone creatueren[d] besit ende met hem[14] gevangen leyt inden stric der sonden.

(f. 126r) Hier salmen doen als dye bye, ende suygen daer honich ende geestelijc voetsel uut, daer dye wereltlijcke menschen venijn der sonden uut trecken[e].

Ten eersten, na eenen geestelijcken sinne wort verstaen by dat gelas die puer ombegripelijcke ende die oneyndelijcke afgrondige *G*odheyt, die hem selven aenschout ende bekent ende mint ende gebruyct inden spiegel zijnre heyliger *D*rievuldicheyt in eenvuldicheit des wesens.

Ten anderden verstaetmen by die swert hars zijn edel ootmoedighe *M*enscheyt, die overmits menigerhande laster ende confusiën, die hy ootmoedelic uut liefden verdroech, swert ende verworpen scheen uutwendich inder menschen oghen, *e*nde is met die hitte der minnen ghesmolten ende weeck gemaect, dat[f] den over-claer spiegel der heyliger *D*rievuldicheyt inden hars zijnre lieflijcker *M*enscheyt gedruct ende geëenicht is[g].

Ten derden so verstaetmen by dat viercantige bert of planc dat cruys, daer dye lijtsamige ende sachtmoedige hars ende den spiegel der heyliger *D*rievuldicheyt ⟨aen gevesticht⟩[15] was, ende wert verheven ende hoge opgehangen, op-dat hem alle menschen daer-in souden spiegelen ende reynigen van allen sonden, op-dat si den oversten *H*ere mochten behagen[16].

Door dit claer spiegel is alle die werelt verlicht: hier-door wort de duyster nacht verwandelt inden dach der wetenheit: *h*ier-door worden de blinden siende ende die siecken genesen. Dit spieghel en mocht niet verduystert worden, mer in dye meeste

13 L *sibijpsi.* 14 L *secum* (met zich, d.i. met de duivel). 15 P *aengevesticht.* Versta: *dat cruys, daer die...aen gevesticht was ende dat...* 16 Het bevreemdt dat wij van de *vier conditiën* de toepassing van 1-3 krijgen, maar niet van 4: *de wandt*, waaraan het kruisbeeld wordt opgehangen. Wellicht is dit laatste wegens ogensprong of iets dergelijks weggevallen.

c Rake ontleding van een voorwerp, dat als symbool voor een geestelijke werkelijkheid moet dienen. Heeft Schr. dat zelf ontwikkeld? Men vergelijke het 2e deel van het sermoen *Ego sum lux mundi. Qui sequitur me non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitae in se metipso* van Jordanus VAN QUEDLINBURG, in hs. Gent, U.B. 976, f. 100v-104r (zie R. LIEVENS, *Jordanus van Quedlinburg in de Nederlanden*, Gent, 1958, 223-4). Het spiegel-motief werd veelzijdig gebruikt. Zie M. SCHMIDT, *Miroir*, in *DSp.*, X, 1980, k. 1290-1303; G. HARTLAUB, *Zauber des Spiegels. Geschichte und Bedeutung des Spiegels in der Kunst*, München, 1951; H. GRABES, *Speculum, Mirror und Looking-Glass*, Tübingen, 1973; P. BANGE, *Spiegels der christenen. Zelfreflectie en ideaalbeeld in laat-middeleeuwse moralistisch-didactische traktaten*, Nijmegen, (1986). d Nl. de mensen. e Overgang van het beeld naar de toepassing ervan. f Versta: *zodanig dat.* g Het gaat niet alleen om de goddelijke persoonlijkheid van Christus, maar ook om de vervulling van Gods plan in 's mensen leven naar Christus' voorbeeld.

confusie heeft dat licht ende claer spiegel geschenen. Doen dit spiegel onteert wert, doen worden alle creatueren bedroeft ⟨en bewogen⟩[17] tot medelijden. Door dit spiegel worden si al verlicht, dye daer saten in duysternisse ende inder schaduwe des doots. [Door][18] *D*it spiegel heeft [haer][18] verschenen ende heeft in zijnre *M*enscheyt claerlic geopenbaert ende vertoont zijnder liever *M*oeder Maria ende al zijnre liever vrienden, ende si worden alle vertroost *(f. 127v)* ende verblijt. Hier-door is dye menschelijcke natuer weder-gemaect ende verheven, ende dat gelove verlicht ende geleert, ende dye hope overmits zijn genade gesterct, ende dye liefde in zijnre minnen geëniget ende onsteken[h].

Dit spiegel is verheven ende besloten in dye camer der heyliger *D*rievuldicheyt, daer hem dat opperste goet sonder onderlaet in siet ende verblijt in hem selven met een wel-behagende liefde[19], *e*nde looft hem selven in allen crueatueren van al dat hi door zijn[20] menschelijcke natuer gewracht heeft. Hier-in verblijden hem alle heyligen ende *e*nghelen ende alle salige geesten in een eewich lof ende dancbaerheyt. Daer dragen si hem selven op inden godlijcken spiegel, dat si altijt aenschouwen ende haer selven in God bekennen ende *G*od in hem[i]. Ende van dit salige aenschouwen worden si al gevoet ende versaet, ende behouden nochtans een eewich honger overmits dye quellende[21] ende onversadelike liefde.

Si en neygen hen nyet één ogenblic uut dit godlike spiegel. Want si bekennen ende sien al dat uut *G*od gevloten is ende dat dye heilige *D*rievuldicheyt gewrocht hevet door zijn godlijcke ende menschelijcke natuer, *e*nde dat hy noch werct ende wercken sal door alle creatueren ende in alle minnende geesten ende in allen reynen vierigen goddienstigen herten. Dit is dat salige aenschouwen[22], dat die heyligen ende *e*nghelen ende alle salige geesten onversadelijck[23] aenschouwen inden godlijcken spiegel, daer si *G*od in godlijcker ende menschelijcker natueren sien ende bekennen[24] van aensicht tot aensicht. Dat is: si aenschouwen ende ghebruycken ende minnen God in haer binnensten wesen haers geestes in dat aensicht haerder sielen, daer-af si *G*od geheel in haer ghewelt hebben. Ende dat selve aenschouwen ende gebruycken si een yegelijck in hem selven[j].

⟨Desen spiegel sullen wij altijt voor oghen hebben ende laten dat nemmer uut onser herten comen.⟩[25]

17 *en...*: L *et ad...motae sunt.* **18** P[3] om.; P[1] add. **19** *met...*: L *per amoris complacentiam.* **20** L *a se assumptam* add. **21** L *ardentissimum.* **22** L *contemplationis obiectum.* **23** L *insatiabili desiderio.* **24** L *non iam per speculum in aenigmate sed* add. **25** Deze zin is nu alleen bewaard als inleidende zin van P.II.39. Hij sluit goed aan bij het bovenstaande slot van P.II.38. Anderzijds is er het feit, dat wat in P.II.39 volgt, terug te vinden is in H, f. 20v, te midden van een doorlopende tekst, die parallel is met P.I.41 e.v. Daarom mogen wij besluiten: 1. dat de eerste zin van dit hst. mag opgenomen worden als slot van P.II.38; 2. dat het vervolg van P.II.39 zijn nieuwe plaats moet vinden vanuit de tekstorde, die vanuit H moet bepaald worden, zoals verder moge blijken.

h In deze paragraaf klinkt iets van het *Praeconium paschale* door. Vgl. Jo. 1.5a: de duisternis verwijst hier naar de gewelddadigheid op Kalvarië en de daar intredende duisternis. Vgl. Lc. 23.44-45. Na Jezus' dood verscheen het Licht aan de zielen in het voorgeborchte (Lc 1.79) en op pasen aan Maria en de leerlingen. i *spiegel...*: versta: *de spiegel, dien zij aanschouwen en waarin zij zichzelf kennen...* j R. 65-84: de spiegel wordt uiteindelijk opgenomen in de H. Drievuldigheid ter aanschouwing van God en zaligen. In r. 78-84 keert Schr. terug naar haar vertrekpunt: de ingekeerde geest bezit (als *in sijn ghewelt*), in zijn binnenste wesen, God naar zijn goddelijke en menselijke natuur.

P I 36, f. 53r[1] EEN VUERICH GHEBET ENDE DANCSEGGINGHE VOOR ONS SELVEN ENDE VOOR ALLE MENSCHEN. ¶ CAPITTEL ⟨.XLI.⟩

(f. 53v) O oorspronc alder dingen, die u selven gehemelt hebt inden gront mijnder sielen, ghi die daer zijt een voetsel mijns geests, een regeerder mijnre sielen, een beschermer ende bewaerder mijns lichaems[a], *i*c bid u, wilt u selven verblijen ende loven van die afgrondighe minne, daer ghy mi in eewicheyt mede gemint hebt ende menscelike natuer aengenomen ende mi .xxxiij. iaer ellendelic[2] gesocht in alle pijnlicheyt, armoede ende versmaetheyt[b], ende u queel[l]ende[3] siele en mocht niet vernuecht werden[4], ghi en hadt my tot eenen loon uus arbeyts[c].

Och, hoe onbegrijpelic is u liefde ende trouwe, die ghy my[5] bewesen hebt! Hoe soude ic die[6] emmermeer te vollen connen loven? Och, oft[7] ick volbrengen mocht al dat goet dat van beghinne der werelt gedaen is ende noch gedaen sal worden totten eynde der werelt, *d*at waer noch alte cleyn voor al dat goet, dat ghi my[8] gedaen hebt ende noch sonder ophouden doet.

O eerweerdige God, of[9] ic alle tongen had, die leven ontfanghen hadden, so en soude ic nyet uutspreken mogen, hoe ghi my getogen hebt uut den diepen put des slijcx ende my verlost hebt uut den kercker des doots ende my weder ontfangen hebt na-dyen, dat ic[10] mi met veel minnaers besondicht heb[d]. Ende ghi hebt mi dic gewasschen in uwen heylighen[11] bloede *e*nde hebt my gecleet, gespijst ende gechiert[12] met u selven ende hebt my getrout tot eender bruyt ende hebt mi den wech voorgegaen, daer ic in wandelen sal, ende dye dore geopent, daer ic onbeschaemt tot u in mach gaen, *e*nde hebt my die stede bereyt, daer ic my met u vereenigen sal in dat levende leven, daer hen alle heyligen in verblijden.

Dese stede is den verborgen gront der sielen, die daer is enen hemel ende een woninge Gods[13,e]. Ende die sielen zijn al stoelen van Davids huys, daer God in sit ende ordeelt goet ende quaet[f]: *d*esen hemel is sinen setel. *E*nde dat aertrijc ons herten is *(f. 54r)* zijn voetbanck[14,g]. Och, hoe bevreest behoort die mensche te wandelen inde tegenwoordicheyt van aldus groten heere[15]. O edel inwoonder ende verlosser mijnder sielen, *i*c bid u, wilt door u bitter lijden verblijden al dat hemelsche heyr ende ooc alle dat inder aerden is.

Door uwen vroliken geest so wilt verblijden alle *e*ngelen ende heyligen inden hemel. Door u heylige siele so wilt verlossen ende verblijden alle sielen inden

1 Getuigen: P I.36, f. 53v-54v; L 3.55a, f. 265r-266r. Zie verantwoording der inlassing van P.I.36-42 op deze plaats in de *Inleiding*, p. 00. 2 L *miserabiliter*. 3 Zie Verwijs s.v. *quelen*; L *amore languenti animae tuae*. 4 L *satisfieri*. 5 L *indigno* add. 6 L *hanc*; P[3] *di*. 7 L *si* = indien. 8 L *pauperculo* add. 9 L *si*. 10 L *anima mea*. 11 L *precioso* add. 12 Zie Verwijs s.v. *sieren*. 13 L *tua*. 14 *Desen...*: L *ipse est coelum, de quo per prophetam tuum in persona tua dicere dignatus es: Coelum mihi sedes est, et terra, cordis videlicet humani, scabellum pedum meorum*; cf. Ps. 109.1. 15 *van...*: L *tantae maiestatis tuae*.

a *een voetsel...*: trichotomie. b De 3 typische pijnen uit Jezus' lijden. Zie A c. 45 r. 262-304 en n. *i*. c R. 6-9: motief van *Een soete meditatie vander verloren siele*; zie A. Ampe, *Bibliografisch onderzoek en kritische uitgave van 'Een soete meditatie hoe die verloren siele vanden sone gods vonden es'*, in *Dgp.* 41, 1963, 48-82. d Vgl. Jer. 3.1. e R. 21-29: pregnante verklaring van *stede* = 's mensen wezensgrond, waarin God aanwezig is in de hemel, maar ook op aarde. f Vgl. Ps. 121.5. R. 24-26: trichotomisch. g Vgl. Is. 66.1.

vagevuer. Door u heylige, reyn, geglorificeerde lichaem wilt doch alle herten suveren ende reyn maken[h], op-dat wij alle wesen moghen menschen na uwer herten, op-dat ghy genuechte hebt in ons te wonen ende ⟨met ons⟩[16] te wandelen als ghi inden paradise met ons begeerden te wandelen[i]. *E*nde daer-om he⟨b⟩dy ons geschapen, want alle dingen hebdy gemaect om my ende my[17] om dy. Nyet dat ghy onser behoefden, mer dat wij u goetheyt ende weelden gebruycken souden[18].

16 L *nobiscumque* add. 17 *om my...*: L *propter hominem, ipsum vero propter te fecisti.* 18 L *domine Deus noster* add.

h R. 31-34: trichotomisch. i P *begeerden*; L *desiderabas.* Versta: *begeerdet.*

P I 37, f. 54r[1] VAN DRIE LEVEN⟨EN⟩[2], DIE EEN MENSCHE LEYDEN SAL[3], WIL HY GOD TE-RECHT BEHAGHEN ENDE HEM NA-VOLGEN. ¶ CAPITTEL ⟨.XLIJ.⟩

O mijn alder-lieflicste lief, van al dat ic van u vernemen ende ondervinden[4] can[a], so en weet ic niet[5] dat u liever is ende daer ic u best[6] mede behagen mach dan met die drie leven⟨en⟩ als Maria Magdalena, die dat beste deel vercoren had, *e*nde Lazarus, die ghi vander doot verwect hadt, *e*nde Martha, die u dijn huys bereiden ende u dienden[b].

*E*nde dese drie leven⟨en⟩ hebdy mi selver geleert ende voor-gegaen in die alder-hoochste wise. *W*ant in dat opperste deel uus geests waerdi altoos verheven in dat gebruycken uwer *G*odheyt: *u* memorie was verheven in ongebeelder blootheyt ende vervult met eewigher blijschap; *d*ijn reyn ghesichte[7] door-ghinck[8] den afgront dijns godlijcken wesens; *e*nde dijnen wil was gesoncken ende ombevangen inden afgront dijnre minnen ende in weselike onberuerlicke ruste, daer ghy altijt antwoort dijner heyliger drievuldiger een- *(f. 54v)* vuldicheyt, ende ghy bekendes ende mindes alle dingen in u selven.

Ende ghy leydes in dijnre sielen een voortgaende duechdelic leven ende si was altijt gesoncken in weseliker ootmoedicheyt, ende neychden ende buychden haer met alder reverenciën ende weerdicheyt[9] onder u hoge mogende *G*odheyt, daer si van gewracht wert[10] in volmaectheyt alder duechden.

[11]Ghy leydes in u reyn lichaem een stervende[12] werckende leven[c], want die werelt ende die sinlike lust en had daer geen leven[13] in, want het was reyn ende onbevlect van alle begeerte der sonden ende was een woninge dijnre *G*odheyt ende een instrument, daer ghy onse verlossinge ende salicheyt mede gewracht hebt. Ende het was u in allen dingen gehoorsaem ende onderdanich ende bereyt te wercken dat[d] dye geest eyschte. Ende daer dye siele in[14] vermaent wort, dat volbracht ghy

1 Getuigen: P I.37, f. 54r-55r; L 3.55b, f. 266v-267v. 2 *van...*: L *De triplici vita.* 3 P[3] *sal* add. 4 L *investigare.* 5 L *nihil.* 6 L *investigare.* 7 L *aspectus intellectus.* 8 L *intuebatur.* 9 L *honoris exhibitione.* 10 L *exercebatur.* 11 L *Denique* add. 12 L *sive* add. 13 L *locum vel vitam.* 14 L *per internas inspirationes.*

a Deze zin herinnert aan de inleiding van C c. 56. b Het thema der drie levens omvat de verhouding tussen Maria en Martha (vanuit de interpretatie van Lc. 10.38-42 als symbolen van de tegenstelling van het beschouwende en het actieve leven: zie Martina WEHRLI-JOHNS, *Maria und Martha in der religiösen Frauenbewegung*, in *Abendländische Mystik im Mittelalter. Symposion Kloster Engelberg.* Herausg. K. RUH, Stuttgart (1976), 338-401), maar ook tussen Maria, Martha en Lazarus (vanuit de interpretatie van Jo. 11.1-45; 12.1-3, waarin de topos van de 'drie vrienden des Heren' vastzit, met als kernpunt de verhouding tussen de 3 levens, waarmee de overgeleverde leer van de 3 wegen der volmaaktheid verbonden werd). Beide bewerkingen zijn van oudsher traditioneel ontwikkeld. Vgl. BERNARDUS, PL. 183, k. 421 e.v.; k. 1054 e.v. en TAULER gebruikt ook dezelfde driedeling; zie ug. Vetter, 365.30 e.v. Een overzicht der traditie en een bewerking van een volgens dit thema opgesteld traktaat van Johannes van Indersdorf, †1470, vinden wij bij B. HAAGE, *Der Traktat „Von dreierlei wesen der menschen".* Inaugural-Dissertation... Heidelberg, 1968. Machinenschrift. In dat traktaat wordt inderdaad hetzelfde thema als in Peerle behandeld, zoals reeds uit de eerste zinnen blijkt, maar op een totaal andere manier uitgewerkt, zodat rechtstreekse beïnvloeding uitgesloten is. Welke is dan wel de bron van Schr.? — *die u*: Schr. bedoelt wel: *het huis, waar gij te gast waart.* — Ook elders nog verwerkt: A c. 13 r. 128 e.v. c *een...*: *stervende* naast *werckende* i.v.m. Lazarus. d *hetgene dat.*

door hem[15] in dye alder-hoochste volcomenheyt om onse wedermakinge, tot glorie der heyliger *D*rievuldicheyt.

Och, nu bid ic u[16], o eerwerdige God, edel minnaer mijnder sielen[17], door uwen vroliken geest, dat ghy mijnen geest inleiden wilt in dye eenicheyt uwer *G*odheyt, ende vestiget mi in dat overweselic leven, daer ic altijt in dat beste deel gestelt ende toegevoecht moet werden ende leven na die eysschinge ende edelheyt des geests.

Nu bid ic u door u heilige siele, dodet in mijn siele alle gebreckelicheyt ende maectse levendich in u liefden ende graciën, ende regeert mijn siel in allen duechden, ende sterctse in een voortgaende leven.

Ic bid u door u heilige, reyn, geglorificeerde lichaem, maect mijn lichaem reyn ende suyvert mijn herte van al dat die werelt daer-in gheplant[18] heeft. Ende maect u woninge daer-in, ende recht al mijn leven na u heylige leven ende wandelinge, ende maect alle mijn wercken volcomen door u heilige wercken na u volcomen exempel, *o*p-dat ic u[19] mach behaghen ende mijnen even-mensche stichten ende u na-volgen, ende ooc dat exempel uwer liever *(f. 55r) M*oeder.

Ende geeft my te leyden een werckende leven met Martha inden lichaem, ende een stervende[20] duechdelike leven altijt voortgaende in duechden met Lazaro, ende een eewich afsceyden[21] overweselic leven inden geest met Magdalena[f].

15 L *per ipsum (corpus)*: het *lichaem.* 16 L *bonitatem tuam.* 17 *edel...*: L *amator nobiliter creatae animae meae.* 18 *daer...*: P *daer ingheplant.* 19 L *hoc modo* add. 20 Deze term kan hier verwonderen; zie hiervoor r. 20. 21 L *abstractam* (*afsceyden* nevenvorm naast *afghescheyden*). Zie Verwijs s.v. *afgesceden, afsceden.*

e R. 8-27: Christus als voorbeeld van de drie levens volgens de trichotomie. f R. 28-43: gebed om de 3 volmaaktheidsgraden te kunnen realiseren, met een afsluitende paragraaf, die de 3 evangelische personen vermeldt.

P I.38, f. 55r[1] HOE DESE DRIE LEVEN⟨EN⟩[2] IN ALDER-VOLCOMENSTE ZIJN GEWEEST[3] INDER IONCFROUWEN MARIA. ¶ CAPITTEL ⟨.XLIIJ.⟩

O alder-soetste troost ende lieflicste minnaer mijnder sielen,[4] *h*oe volmaect ende hoe claerlijc hebben dese drie leven⟨en⟩ gelicht in u alder-geminste[5] *M*oeder Maria!

Sij was also overweselick in haren geest, dat si noyt ogenblic tijts en keerde uut dye tegenwoordicheyt Gods. Sij was een throon ende een sanctuarie, daer *G*od met al sinen wesen in ruste.

Si was inden voortgaenden leven sterc in haerder sielen ende volmaect in allen duechden.

Sij was inden werckenden leven also reyn ende bequaem in haren lichaem, dat dye heylige *D*rievuldicheyt daer wonderlic door[6] wracht dat werc onser verlossinge[a].

Sij was een verchierde woninge *G*ods, daer⟨-t⟩ *G*od also genoechlic in was[7] te wonen als inden eersten menschen inden *p*aradijs. Si was stadich ingekeert ende woonde inden weseliken gronde haers geests, daer dat godlic beelt in verborgen leyt[8]. Ende si sach met een puer gedachte ende simpele gesichte ende met een ongebeelde minne dye rijcheyt des godliken wesens, daer si altijt in overformt was. Sij ontfinc hem[9] in dye slaepcamer haers geest.

*S*ij leyde hem int rijc haerder sielen; si herberchden God in dat huys haers herten ende verchierde hem[10] dat tabernakel haers lichaems ende si was neerstich ende in al sinen dienst bereyt. Sij schicten alle haer gesinne inwendich ende uutwendich[11], dat si den Here Jesum *C*hristum souden dienen. Wye soude dit moghen dencken met wat dieper ootmoedicheyt ende afgrondighe liefden ende vieriger begeerten Maria, dye *M*oeder *G*ods[12], *(f. 55v)* den Here[13] inwendich ende uutwendich dienden[b]?

Och, hoe vroelic ende innich soude dat herte werden, die dit te-recht overdacht! Och, hoe vruchtbaer ende verciert is de heilige kercke in desen drie levenen[14] ende hoe innichlick verblijt si haer! Want al dat si hielt[15] ende al dat die heylighe scriftuer in-hevet[16] vander ouder ende nyeuwer wet, dat dyent alte-mael tot driën

1 Getuigen: P I.38, f. 55r-v; L 3.56, f. 267v-268r. 2 Verbeterd volgens r. 11-25 hierna; zo ook in A c. 42 en hierna. 3 *in...*: L *perfectissimae fuerunt*; uitdrukking voor een superlatief. 4 L *quis explicare sufficiat quam...* add. Weggelaten in P? 5 *geminste* = gemin⟨d⟩ste; zie Verwijs s.v. *gemint*. 6 *daer...*: L *per ipsum (corpus)*. 7 *daer...*: L *in quo...domino...complacebat* (versta: *waarin ⟨het⟩ God genoeglijk was...*). 8 *verborgen...*: L *latet*. 9 L *Deumque omnipotentem*. 10 L *ipsi (Christo)*. 11 *alle...*: L *familiam suam* (zie Verwijs s.v. *Gesinde*), *id est, vires et sensus internos et externos*. Aangezien het zeker gaat om de zintuigen en L het nodig acht, in tegenstelling met P, dit te expliciteren, is het waarschijnlijk dat Schr. *gesinne* zelf vormt om het geheel van *sinnen* aan te duiden als *dienstschap, huisgezin*. Zie A c. 25 n. 69. 12 *dye...*: L *haec eadem gloriosa virgo*. 13 L *Deo suo* add. 14 Men bemerke deze meervoudsvorm, die elders ontbreekt en waarnaar wij afwijkende vormen mogen verbeteren. 15 L *ipsa observat*. Alles wat de kerk in haar leer en levenspraktijk onderhoudt en in een levende traditie bewaart. 16 L *omnia...contenta*.

a R. 6-12: een eerste schets van Maria's drievoudige leven. b R. 12-25: vrije uitbundige beschrijving van Maria's opgang in Jezus' dienst, waarin de drieledigheid gemakkelijk te onderkennen is.

graden, als tot een overweselike schouwende leven, ende tot een voortgaende duechdelic leven, ende tot een stervende werckende leven. Hier-op spreken alle die sinnen van al de heilige scriften, ende dit vindy altemael in u selver, wildi[17,c].

17 L *qui voluerit.*

c R. 26-32: een van het vorige los staande beschouwing over de heerlijkheid der 3 levens of graden op zich voor het leven van de kerk(-gemeenschap), die heel de schrift in die zin moet verklaren en beleven. — *alle die sinnen*: de uitspraken of de sensus quadruplex zouden betrekking hebben op de beleving daarvan. Na de wijde blik over de schriftuur (in brede zin) leidt Schr. haar lezers terug naar hun binnenste, waar 'alles' te vinden is.

P I 39, f. 55v[1] EEN GEBET OP DESE DRIE LEVEN⟨EN⟩[2]. ¶ CAPITTEL ⟨.XLIV.⟩

O oorspronc ende fonteyn alles goets, die daer zijt dat boec des levens, waer-om wille ic verlopen[3] ende u in menichfuldicheyt soecken, daer ghi in ⟨eenvuldicheyt gevonden⟩[4] wort? Daer-om bid ⟨ic⟩[5] u, o hemelsche meester ende doctoor[6], leert my in dit boec te studeren ende te leren, op-dat ic alle menichfuldicheyt der scriften schuwen moet, ende luuct op den gheest ende die conste van desen boec des levens[7,a], op-dat ic volmaect mach werden in dat voortgaende ende werckende leven, ende geeft my eenen weseliken inkeer ende te wonen inden verborgen gront ⟨mijn-⟩der[8] sielen, daer ghi, o God mijns levens, warachtelijc in woont ende nummermeer van en scheyt[b], op-dat ick daer altijt horen mach u soete woorden, daer ghi al den dach ⟨sit⟩ leerende inden inwendigen tempel[9,c], daer ghy so menigen verborgen sinne[10] ontdect, daer de geest hem in verblijt inden overweseliken goede[11], ende die siel in vermaent wort in duechden voort te gaen, ende daer dat lichaem in geregeert wort, rechtverdelic te wercken[d].

Aldus wort dat voortgaende leven ende dat werckende leven uut dat overweselike leven geboren. Want anders en mogense[e] niet volmaect worden dan van dat volmaecte goet dat God selver is, sonder welcke wij niet en hebben *(f. 56r)* ende niet goets en vermogen[f]. Ende dat is die sake, waerom dat hem God met ons vereenicht heeft, op-dat hy ons helpen wil: ist dat wijt[g] aen hem versoecken, so wil hi met ons alle onse wercken wercken ende alle onse lasten dragen. Ende so is dye mensche of hi[h] niet en wrochte ende van allen lasten ontladen waer[12], ende in allen lijden is hi vrij[13] ende aen alle gaven ledich[14]. In al dat hem op-valt, wijct hi in God ende laet God voor hem antwoorden; ende in allen gaven so sinct hi ootmoedelic neder ende kent hem onweerdich daer-mede te wercken ende draecht hem selven op met allen gaven in God, op-dat hi met hem wercken wil. Ende so werden alle gaven vruchtbaerlijc gewrocht ende alle die wercken des menschen worden godlic[i].

1 Getuigen: P I.39, f. 55v-56v; L 3.57, f. 268r-269v. 2 Zie hiervoor A c. 42 r. 25, en hierna r. 46. 3 L *huc illuc discurro*. Vgl. Verwijs s.v. *verlopen* I, A: *rondlopen*, heen en weer lopen van het juiste standpunt weg. 4 *eenv...*: P[1] *in eenvuldicheyt gevonden*. 5 P[1] om.; P[3] add. 6 L *superne* add. 7 *desen...*: L *libri huius, libri vitae*. 8 P[3] *mijner*; P[1]L *der*. 9 *al...*: P[3] *sittet*; P[1] *zijt* (waarschijnlijk i.p.v. *zyt* = zit); L *doces*. De zin moet verstaan worden vanuit Mt. 26.55: *quotidie* (*al den dach* = alle dagen) *apud vos sedebam* (ik zat > *sittet*) *docens in templo*. 10 *verborgen...*: L *sensus mysticos et occultos scripturarum*. 11 *inden...*: L *in te superessentiali bono*. 12 *Ende so...*: L *Quod quando fit, homo laborem non sentit, sed quasi ab omni sibi videtur onere liberatus*. 13 L *aequanimis*. 14 L *nudus et liber*.

a Vgl. Apoc. 20.15. b *daer...*: versta: *waarin gij...woont en waaruit gij nooit scheidt*. c Vgl. Lc. 19.47. d *so menige...*: versta: *zo vele verborgen inzichten..., waarin de geest zich aangaande het overw. goed verblijdt, en waarin de ziel vermaand wordt om..., en waarin het lichaam...* — Na de verwijzing naar 's mensen binnenste (einde van A c. 43) kan Schr. zich in gebed richten tot de daar aanwezige God. De hiervoor aangemelde *schrift* leidt vanzelf over naar het beeld van *leraar* en *boek*, om te wijzen op het (telkens aangeklaagde) gevaar van de *menichfuldicheyt der scriftueren* en op de leer van de wezensgrond = het *boec des levens*, dat de 3 levens aanleert, zoals dat in de volgende paragrafen pregnant wordt uiteengezet. e *Mogense...*: nl. *dat voortg. ende dat werck. l.* f Vgl. Jo. 15.5. g D.i. *wij het*. h *Ende...*: versta: *...vergaat het den mens, die op de voornoemde wijze zijn 3 levens ordent, alsof...* i R. 20-26: de hier beschreven gevolgen van de voornoemde gedraging komen voort, enerzijds uit 's mensen overwogen overgave aan Gods inwerking, en anderzijds uit zijn onthechting (ledicheit) aan Gods gaven.

Een leraer seyt: 'Keerden hem die mensce[n] in hem selven ende namen de inwerckinge[15,j] Gods waer[16], hi soude in hem vinden wonderlike dingen, die God in hem werct: welcke wercken overtreden alle natuerlike sinnen. Ende en dede die mensce anders niet in een heel iaer dan hi der wercken Gods in hem waer-naem, so en had hi noyt beter iaer geleeft, noch noyt so goeden werck gedaen. Dit waer veel beter. Ende worde hem aen dat eynde vanden iaer eenich verborgenheyt des wercx ontdect, dat daer werct inden gront, ja[17], al en wort hem niet ontdect, nochtans[18] heeft die mensche dat iaer beter overgebracht dan alle die-geen, die met haer grote wercken ghewrocht hebben, want met God en machmen niet versumen[19,k'].

Want daer en is geen twijfel aen: God is veel edelder[20] dan alle creaturen ende desen mensce ontvallen alle uutwendige wercken[l], want hi heeft inwendelick genoech te doen. Hier wort vrede gevonden[n]. Ende dit en willen die luyden niet geloven, dat so godliken werc gewrocht wort in desen edelen gront. Ende daerom so is daer so grote dwalinge onder den geesteliken ende weerliken menschen, want si vervloten zijn[21] vanden verborghen gront des gheests, daer God in woont, *(f. 56v)* ende si hebben gelaten die levendige ader[m], die daer allen ⟨sondaren⟩[22] onbekent is, want si en geloven nyet dat God in hem is.

Daer zijn veel menschen, dye alleen in haers selfs natuer ende begrijp blijven staen ende wercken na haer eyghen vernuft ende willen eerst volmaect wesen in dat werckende leven ende daer-na in dye ander twee levenen. Ende hier-in bliven si out[23], want si inden nedersten sinliken menscen bliven staen ende nyet geestelic noch godlic en worden, dat is[24]: dat si hem nyet en keeren inden weseliken gronde, daer si hem selven te gronde in God laten souden, op-dat God[25] met haer wrochte, waer-door alle haer wercken geestelick ende godlic souden werden, daer-mede dat werckende leven volmaect wort.

Als hem dye mensche met al zijn vernuft ende crachten inwendich ende uutwendich onder God voecht als een kint onder zijn meester ende verlaet[26] zijn eygen begrijp ende crachten in God te gronde, so aenneemt hem God den mensche ende werct al zijn wercken ende hi draecht alle zijn lasten ende bewaert[27] hem voor alle periculen.

15 L *inactionem* (belangrijk woord in de geschiedenis der spiritualiteit, ook buiten de Nederlanden; zie J.P. VAN SCHOOTE, *Inaction*, in DSp. VII, 1971, k. 1630-9. 16 Deze meervoudsvormen moeten als enkelvoud verstaan worden, zoals blijkt uit het vervolg van de zin; L *Si homo*. 17 L *imo, si*: ja zelfs indien. 18 *Ende...*: vooraf twee voorwaardelijke voorzinnen, gevolgd door de hoofdzin: *nochtans...* 19 L *negligi aliquid non potest* (= niets mag ongedaan blijven). 20 *daer...*: L *Dubium enim non est omnipotentem Deum...esse nobiliorem.* 21 L *exciderunt et aberrarunt. Vervloten*: weggevloeid, afgedwaald; zie Verwijs s.v. *vervlieten*. 22 P[3]; P[1] *sonharen*. 23 L *deficiunt; out of hout (halt)*, oostelijk = *gebrekkig, mank.* P[3] *ontbliven*. 24 *dat is...*: L *Cuius ratio est quia.* 25 L *ipse*. 26 L *relinquit*. 27 L *ubique* add.

j *Ende worde...*: versta: *En indien hem...iets van de verborgenheid van dat werk onthuld wordt, of zelfs, zo hem niets daarvan geopenbaard werd, toch heeft...* k *Want...*: versta: *want als men met God samenwerkt, kan men niets van zijn plicht verzuimen.* — Wie is deze *leraer*? l *ende...*: versta: *en voor deze (aldus overgegeven en onthechte) mens verliezen de uitwendige werken hun waarde-op-zich*; d.i. vallen buiten de (verkrampte) aandacht met het positieve gevolg dat de aandacht vrij komt voor het hogere. Zie Verwijs s.v. *ontvallen* 2) slot. m Vgl. Jer. 2.13; 47.13.

Hier-van seyt een meester: 'O mensche, behoudt u selven ende werct dye duechden met groten arbeyt, ende en coemt nemmermeer tot dijnen besten; *o*ft, laet u selven ende wercket alle duechden sonder arbeyt ende coemt tot dijnen hoochsten'[n].

n *behoudt...*: versta: *kiest: ofwel blijf u zelf in uw hand houden..., maar dan kom je nooit tot uw ideaal; ofwel laat u over in Gods handen...en dan bereik je het hoogste.* — Welke *Meester* zei dit?

H, f. 7r[1] WOE WI MIT ONSEN LIEVEN *H*ERE ALTIJT SULLEN HEBBEN ENEN VROELICKEN BLIJDEN GEEST ENDE EEN DROEVIGE ZIELE MIT EEN PIJNLIJCK LICHAEM. ENDE WOE WI *C*HRISTUM AEN SULLEN DOEN, VERMITS WELCKEN ALLE DIE CRACHTEN ONSER ZIELEN SULLEN COMEN OP OER RECHTE STEDE[2,a]. ⟨CAPITTEL .XLV.⟩

⟨Hoe dat onse lieve Here Jesus *C*hristus altijt opter aerden in allen sinen lijden had eenen vroliken blijden verheven geest *e*nde een droevige siel, dye altoos queelden van minnen, om ons siel uut te trecken, ende een pijnlic lichaem⟩[3].

1. Vanden vrolicken geest Christi[4]

[5]Onse lieve *H*ere *I*hesus *C*hristus had altijt hier opter eerden enen blijden geest vol vrouden in alle *(f. 7v)* sijnen lijden. *W*ant sijnen menschelicken geest was altijt verenyget mit sijn *G*odheyt[6] ende hi gebructen die heilighe *D*rievoldicheyt in sijn drie[7] averste crachten. Want sijn memorie en was nye verstroeyt of uutgekeert uut sijn *G*odheyt, ende daer-om was sij een hemel des *V*aders[8]; *e*nde sijn verstant was altijt onverbeelt schouwende dat godlicke beeldelose[9] ongeschapen wesen sijns *V*aders, ende daer-om was dat een hemel des *S*oens; *e*nde sijnen wille en was nye ogenblick uut die verenynge sijns *V*aders, ende daer-om was[10] hi[11] een hemel des *H*eilighen *G*eestes.

Ende aldus was sijnen wil[12] vermits tegenwoerdicheyt des *H*eilighen *G*eestes een mynnen-vuer[13] geworden, *a*lsoe dattet hem een vroude was sijn edel ziele ende lichaem inden alre-schendelicsten pijnlicsten doet aver te leveren ⟨uut lieften⟩[14] voer ons. Ende sijn verstant was vermits tegenwoerdicheyt der ongeschapenre ewiger wijsheyt een godlick licht geworden, waer-doer hi alle dingen bekenden: voerleden, tegenwoerdigen ende toecomende. Ende sijn gedenckenisse was vermits tegenwoerdicheyt sijns hemelschen *V*aders een godlick smaeck *(f. 8r)* geworden, waer-mede hi sijn *G*odheyt altijt niet alleen en bekenden, mynden ende schouweden, mer oeck smaecten.

Ende want daer sijn drie personen[15] in eenre *G*odheyt, hebbende die *G*odheyt elck in hem beslaten ende sijn één onverscheyden *G*od, *e*nde want *C*hristus *I*hesus

1 Getuigen: H, f. 7r-17v; P I.40, f. 56v-59v; L3.1, f. 185v-189r. — De r. 66-177 komen alleen voor in H, f. 8r-13r. 2 *Woe wi...*: H add. Deze titel geldt feitelijk voor het ganse volgende hst., terwijl dit hst. de aanleiding tot het volgende uitmaakt: na het voorbeeld onze navolging. 3 *Hoe...*: deze titel, eigen aan P en L, is gedeeltelijk uit de aanvang van het 1e deel genomen, maar beantwoordt aan het ganse hst., al krijgen de volgende delen hun eigen titel. PL add.; *dye daer...*: L om. 4 De door ons bijgevoegde titel beantwoordt aan het 1e deel van het hst.; vgl. n. 3. 5 L laat aan de door PH overgeleverde tekst een lange redactionele verklaring voorafgaan, waarmee hij de opeenvolging der teksten wil verduidelijken: *Quae in superioribus frequenter commemorata sunt, qualiter videlicet domino nostro Iesu Christo perfecte conformabimur (in quo tota salus nostra consistit) nunc ut profundius animis nostris infigantur, partim replicanda, et partim lucidius explananda sunt. Sciendum ergo, quod dominus noster Iesus Christus...* De authenticiteit van deze tekst is zonder meer verdedigbaar. 6 L *deitate* i.p.v. *deitati (unitus).* 7 L om. 8 L *omnipotentis* add. 9 L *informem.* 10 *nye...*: P om. 11 P *dat.* 12 *aldus...*: P *sinen wil was.* 13 PL *minnende*; L *ignis amorosus.* 14 PL add.

a *Stede* verwijst naar hst. 10 e.v. in A. Dit hst. geeft een nieuwe dimensie aan de leer der 3 levens, door de tegenstelling der levens onderling te onderstrepen en toch meteen hun onderlinge gelijktijdigheid in 't licht te stellen. b D.i. *te midden van..., zelfs onder.*

dat cleet was, daer oer die *G*odheyt[16] mede gecleet had[c], waer-om[d] hi één *G*od was[17] mitten *V*ader ende den[18] *H*eilighen *G*eest, hebbende een redelicke ziele ende een menschelick lichaem ende enen blijden geest, in welcken geest hi sijn *G*odheyt gebruckende smaecten mit onbegrypelicker hoeger vrolicheit, waer-om[d] hi altijt bleef[19] in enen wesen allicke[20] vredsam, allicke[21] vrolick in alle dat hem in zijn edel menschelike natuer aen-quam te lijden: dat leet hi alle mit enen blijden ⟨aensicht ende⟩[22] geest[e].

Hi bekenden dat die heilighe *D*rievoldicheyt die edel redelicke ziele alsoe zeer mynden ende dat si se in enen gelicken averdrach[23] ende in enen rypen rade alsoe volmaect hadden geschapen nae die gelickenisse der heiligher *D*rievoldicheyt ende *G*od hevet sijns selves eygen beelt ⟨daer-in gedruct⟩[24,f]. Ende want die ziele die gelickenisse *G*ods ende dat beelt *(f. 8v)* *G*ods hevet want *G*od hem in dat beelt hevet verenyget ende is dat leven des beelts, *s*oe en is oeck geen dinck, dat *G*od alsoe zeer mynt als dat beelt ende daer hi meerre vroude in hevet.

Ende want[g] dat beelt vermits *A*dams sunde van *G*od was gescheyden, alsoe dattet niet en bekenden sijnen oerspronck, daert uut was gevlaten, *s*oe nam *G*od[h] alsulcken beelt aen: dat was sijn edel ziele, op-dat hi vermits sijn heilighe ziele alle die onvolmaectheyt onser zielen mocht volmaken ende vermits die crachten sijnre zielen onser zielen crachten weder mochten comen in oeren oerspronck. Ende, want *J*hesus *C*hristus bekenden, dat sijn hemelsche *V*ader die zielen alsoe zeer mynden, om-dat hi se tot hem selven had geschapen ende om-dat hi die-geen was, die daer-toe was vercaren vander *G*odheyt, dat hi voer alle onse sunden der godlicker gerechticheyt solde voldoen[h], *s*oe gaf hi sijn edel ziele ende lijf willichlick inden doet; ende, had hi dusent lichamen gehadt, hi had se alle inden doet gegeven, eer hi één ziele verlaren had laten bliven. *W*ant alle die zielen sijn geschapen totter ewiger *(f. 9r)* vrouden, ende niet totter ewiger pinen; ende sij hebben alle dat beelt *G*ods in hem, *e*nde sij sijn alle gelick verloest mitten doet *C*hristi, ende *G*od wil se alle lonen mitten dagelixen penninck, als mit dat ewige leven, mer die een myn ende die ander meer naeden[25] dat sij *G*od hier meer hebben leren kennen ende gemynt hebben ende ontsyen ende sijn leringe geholden[i].

Nu, begeren wi *G*ods ende godlick te werden[j] ende menschen naeden herten *G*ods[k], *s*oe sullen wi oeck mit hem pinen te hebben enen vroelicken geest ende

15 *daer...*: P *drie p. zijn.* **16** L *(si ita loqui licet)* add. **17** *waer...*: PL *ende hi ooc een God.* **18** P *metten.* **19** *waer...*: PL *daerom bleef hi.* **20** P *al gelijcken*: geheel gelijk, Mnd., evenzeer. **21** P om.; L *et.* **22** PL add. **23** Zie Verwijs s.v. *overdrach* 3) en 4); vgl. het volgende *rade.* **24** H *daer ingedruct.* **25** Nevenvorm van *naedien* = nadien, naargelang dat.

c De Mensheid Christi wordt hier voorgesteld als een *cleet* van de 2e persoon der Drievuldigheid, met dien verstande dat de ketterse docetistische noot, die dit beeld in de eerste eeuwen aankleefde, hier achterwege blijft. **d** *waer-om*: waardoor, zodat. **e** *dat (lijden)...*: hoofdzin na de voorzin: *Ende want..., ende want...* **f** *ende God...*: versta: *Hi bekenden dat...ende dat si se...ende...ende dat God gedruckt hevet...* **g** *Ende...*: Maar omdat... **h** God = 2e persoon der Drieëenheid. **i** Het éne loon, nl. de hemel (vgl. Mt. 20.2: de parabel der arbeiders in de wijngaard), maar toch ongelijkheid in de beleving van het hemels leven. **j** *Begeren...*: versta: *indien wij naar God begeren en verlangen vergoddelijkt te worden en... Bege(e)ren* werd ook met gen. objectivus gebruikt. **k** Vgl. Ps. 88.21 par.

verlyesen onse averste crachten in die heilighe *D*rievoldicheyt vermits dat lycht des geloven, gelovende dat *G*od in onsen geest is, *e*nde hebben enen mynlicken hape, dat hi ons geern helpen wil, ist dat wi hem daer-om bidden, *e*nde hebben oec een lieflicke kyntlicke mynne tot hem, als[l] sijn glorie ende sijn eer in allen dingen te sueken *e*nde roepen altijt: 'O mijn Here ende mijn *G*od, och, of gi glorie ende eer, vrede ende vroude in allen menschen mocht hebben! Ende vermits dat verdienst uwes menschelicken geestes, die altijt was verenyget mit u *G*odheyt, vrye, vredsam, vroelick, *m*aect mijnen geest ende alre menschen geest oeck vrye *(f. 9v)*, vredsam, vroelick'.

Aldus sullen wi *C*hristus *I*hesus onsen mynlicken brudegom altijt voer ogen hebben ende spyegelen ons in hem. Ende want die crachten onser zielen [die sijn][26] alsoe ongelick sijn, soe sullen wi hem bidden, dat hi onse memorie ende onse verstant ende onsen will⟨e⟩ bequaem wil maken ende verenygen mit sijn heilighe memorie, op-dat sijn *G*odheyt daer-in wil geweerdigen te werken, *e*nde dat hi ons doncker verstant bequaem wil maken mit sijn godlicke verstant, op-dat dat ongeschapen lycht daer-in mach schijnen, *e*nde ⟨dat hi⟩ onsen vryen wille, daer wi soe duck quaet mede doen, bequaem wil maken ende verenygen mit sijnen volcomenen wille, mit welcken hi altijt volbracht den wille sijns *V*aders.

Ende als wi dan Christum aen hebben gedaen[m] ende hebben onse averste crachten in sijn averste crachten avergeset, soe sullen wi se hem laten, alsoe dat wi hem niet hynderlick en sijn daer-mede te werken[n], mer wi sullen mit hem reysen in die nye werlt, dat is: in dat godlic wesen[o], *e*nde werpen vermits hem onse memorie onder den *V*ader, ons verstant onder den *S*oen ende onsen wil onder den *H*eilighen *G*eest, ende geloven, dat *G*od *(f. 10r)* mit sijn godlicke wesen aver-al tegenwoerdich is ende is oeck in ons, want dat rijcke *G*ods is in ons[p].

Hier-om sullen wi altijt wycken in *G*od ende keren ons in onsen geest ende beden hem aen mit onsen geest in onsen geest[q], daer hi tegenwoerdich is mit sijn heiligher *D*rievoldicheyt ende maect onse memorie onverstroeyt ende onse verstant onverbeelt ende onsen wille ongedeylt mit hem verenyget. Ende dan apenbaert oer die heilighe *D*rievoldicheyt inder zielen: die *V*ader in die memorie mit een sympel gedacht, ende die *S*oen in dat verstant in een lycht van claren verstaen of bekennen, ende die *H*eilige *G*eest inden wille mitter lieften, ende maect sy één geest mit *G*ode[r].

Ende dat vuer, dat vanden hemel is gecomen[s], datter is: die *H*eilighe *G*eest, verteert alle onse sunden; *e*nde dat zweert, dat vanden hemel is gesant[t], dat is: dat

26 Wat is de herkomst van deze voor ons nu onbegrijpelijke woorden?

l *als*: als b.v. door... **m** Vgl. Rom. 13.14. **n** *dat...*: dat wij hem verhinderen met (in) onze krachten te werken. **o** Indien *reysen*: op reis gaan betekent, is het doel *dat godlic wesen*, dat in 's mensen *gront* als *beelt* aanwezig is, maar dat nog *een nye werlt* is voor de onwetende mens. Misschien kan men zich afvragen of het beeld niet ingegeven is door het ± 1520 verspreide nieuws van de ontdekking van de *Nieuwe Wereld*. Maar *reysen* kan ook een nevenvorm zijn van *risen* = *rijzen*, de hoogte ingaan (dat met *reisen* verwant is; zie Verwijs s.v. *risen*, inleiding), dus *verrijzen*. Dat herinnert aan Col. 3.1: *si consurrexistis cum Christo*. Helaas, een Latijnse vertaling van deze zin, die onze keus kon richten, ontbreekt. **p** Vgl. Lc. 17.24. **q** Vgl. Jo. 4.22-23. **r** Vgl. 1 Cor. 6.17. **s** Vgl. Lc. 12.49. **t** Vgl. Mt. 10.34.

*W*oert des *V*aders, snydet af doer sijn bitter lijden alle myddelen, die daer sijn tusschen *G*od ende der zielen, *e*nde sprect: 'Vader, ick bid voer dese, die du my hebste gegeven: verenyget sy mitty[u], als dy dat alre-behagelicste is'. Ende dan baert die *V*ader sijnen enygen *S*oen inder zielen mit enen vrede, die alle synnen baven-gaet[v], die nyemant verstoeren *(f. 10v)* en mach. Hier is gebaren enen vroelicken geest, welck daer is geworden der hemelen hemel, daer *G*od sijn vroude in hevet, *e*nde een slaepcamer der heiligher *D*rievoldicheyt. Ende dan synct die geest neder in dyeper oetmoedicheyt, seggende: 'Niet ons, *H*ere, niet ons, mer gif glorie ende eer dinen heilighen naem'[w] *e*nde: 'Tot uwer gloriën verwandelt my, op-dat ick van graciën werden moet dat gi van natueren sijt'.

Merket: *G*od is die natuer ende die gront der doechden, ende dat is dat wi van hem bidden dat die doechden in ons genatuert moeten werden als sij in hem waren[x]. Nu is vermits die heilighe *D*rievoldicheyt ende den menschelicken geschapenen geest, daer hem dat ongeschapen opperste guet mede verenycht had, enen blijden geest[y] in ons gebaren. Mer, willen wi dat hi altijt vroelick sij, soe moeten wi hem verlyesen[z] in dat godlicke wesen ende bliven daer heymelick stylle mit *G*od verenyget in énen wesen, in eenre gelatenheyt in hebben ende in derven: weder dat *G*od gevet of dat hi neemt, weder hi gaet of dat hi coemt, weder dat hi bedroeft of dat hi troest, wi sullen ons altijt holden in die edel gelatenheyt: al waer daer[a] helle of hemelrick, wi wolden *(f. 11r)* geern allicke trouwe wesen onsen *G*od alleen om sijnen wille, want hi alre trouwen weerdich is ende alre gloriën ende eren.

Aldus sullen wi ons in ons selven keren in dat ynreste onser zielen ende wonen daer mit *G*ode alleen, recht of wi op anders nyemant en achten, *e*nde wesen hem gehoersam van bynnen ende van buten, mit *A*braham offerende hem daer onsen enygen soen[b], dat is: onsen vryen wille, *s*eggende altijt: '*O*ch, mijn alre-liefste, mijn *H*ere, mijn *G*od, wat belyeft u nu van my? *I*ck bid u: wat u belyeft, dat werct doer my nae uwen alre-liefsten wille'. Wi sullen oeck hier mit *M*oyses opten berch clymmen ende vernemen die begeert *G*ods ende ontfangen die gebade *G*ods[c] *e*nde seggen: 'Leer my dijn ewe ende gif my te volbrengen uwe gebade nae uwer begeerten'.

Hier-nae sullen wi duck mit *A*äron den aversten priester gaen in dat ynreste des tabernakels ende spreken daer heymelick mit *G*ode[d] ende laten onse verstant ende onse gedachten ende onse begeerte daer-buten ende gaen alleen in mitter mynnen ende uut dat bloete wesen onses geestes. Want dat leven of wesen onses geestes is uut dat godlicke wesen *(f. 11v)*, ende in ons en is niet, dat yet van dat godlicke wesen kan verstaen, want wesen en wort niet dan van wesen begrepen[e].

Hier-om soe moet dat eenvoldige wesen onser zielen, dat nye uut *G*od en quam, alleen in *G*od gaen, nemende niet mede dan die mynne. *W*ant *G*od is die mynne[f].

u Vgl. Jo. 17.11b. v Vgl. Phil. 4.7. w Vgl. Ps. 113.1. x God als *gront der duechden*, boven de deugdakten. y Onderwerp van *is*. z *verlyesen...*: door de blijde geest (als akt) weselic te overstijgen. a *daer...*: nl. in wat God ons geeft. b Vgl. Gen. 22.1-14. c Vgl. Ex. 19.20. d Vgl. Lev. 16. e 's Mensen wesen moet door goddelijke overvorming verheven worden, om God naar zijn wesen te vatten. f *Want...*: versta: *dat godlicke wesen* (r. 132) ...door *dat eenvoldige wesen onser zielen* (r. 133).

H

Ende als wi dan aldus heymelick[g] in dat onbekende godlicke wesen comen ende werden in ons gewaer een ongewoenlicke manyer des ongeschapen lichts, in welcken die ziele bekent, woe zeer dat oer God mynt ende woe hi sijn herte aen oer leyt ende woe hi hore gedachtich is ende woe nae dat sij hem aenhanget ende woe hi se vermits sijn rechterhant ⟨omvangen⟩[27] hevet[h], [Ende][28] hier-van rijst een mynnen-vuer[i] op inder zielen.

*W*ant dat eenvoldige godlicke wesen schijnt in dat bloete puer wesen des geestes, ende daer-van wort die geest vredsam, vroelick ende vrye. Ende dan deylt die geest[j] dat licht in die averste crachten. *E*nde die *V*ader maect die gedachten vruchtbaer ende gevet hem den smaeck der schrifturen[k]; *e*nde die *S*oen leert dat verstant; *e*nde die *H*eilighe *G*eest *(f. 12r)* maect den wille volcomen. Ende dan schijnt die godlicke radye doer die averste crachten neder in die nederste crachten ende maect die begeert groeyende in gueden begeerten, *e*nde verlicht die reden alsoe dat sij bereyt wort dat licht te volgen, *e*nde gevet die toernlicke cracht enen ewigen afkeer ende hadt der sunden. Hier-uut coemt weselicken rouwe. Hier-uut coemt weselicke mynne. Hier-uut coemt dat weselicke gebrucken *G*ods[l].

Hier is geschyet die verenynge *G*ods mitter zielen. Hier gevet hem *G*od inder zielen ende averformt die ziele in hem: gelick dat yser in dat vuer aver wort geset alst gloeyende heyt is ende is dan vuer in vuer, alsoe is dese ziele *G*od in *G*od[m].

Nu is hier een kennen sonder weten, want die ziele bekent hier een opperste guet, dat soe groet is dat sij dat nergent by en kan gelicken.

Hier is een mynnen sonder gewaer-worden, want dat die ziele hier mynt, is een ongeschapen mynlick zuet onbewegelick godlick wesen ende een ongeschapen licht ende een ongeschapen ewich leven; ende der is niet dat men daer-by mach gelicken. Het is twesen der *(f. 12v)* wesenen; het is tlicht der lichten; het is tleven der levenen.

Hier moet men gebruycken sonder eygenschap, want wat van *G*od bekent of gemynt of gebruyct wort, dat en sal oer die ziele niet aen-nemen, als dat sij yet van *G*od mach bekennen. Mer sij sal dat aver-setten mitten gelove int licht des geloven, vastelick gelovende dat *G*od nae sijnre *G*odheyt in oer is ende is die ziele hore

27 H *ontfangen*, wat in dit verband bezwaarlijk een zin oplevert. Daarentegen herinnert *omvaen* in zijn verband duidelijk aan Cant. 2.6. 28 Het is mogelijk dat de lange zin 133-138 na de voorzin (*Ende als wi...*) de nazin (anakoloetisch) voortzet met een nieuwe hoofdzin: *Ende hier van rijst*. Met het schrappen van *Ende* is de zinsbouw normaal hersteld en begrijpelijk.

g D.i. op mystieke, verborgen wijze. h Vgl. Cant. 2.6; 8.3. i Vgl. r. 138. j Wel 's mensen geest, waarin het licht schijnt. k Zie hiervoor A c. 43 r. 28-33 en nn. l R. 139-148: schema van de concatenatio van het volmaaktheidsleven vanuit het wesen tot in de lagere regionen. m Het traditioneel motief van *ijzer* en *vuur* als beeld van 's mensen hoogste eenheid zonder zelfheidsverlies vinden wij reeds bij Ruusbroec, die het zelf ontleende aan Bernardus. Zie A. AMPE, *Bernardus en Ruusbroec*, in OGE 27, 1953, 162-7. Zie nu evenwel *Willem van Thierrij*. In feite moet de vergelijking uit een oudere bron ontstaan zijn en in een veel bredere spreiding bestudeerd worden. Zie J. PÉPIN, *„Stilla aquae modica multo infusa vino, ferrum ignitum, luce perfusus aer". L'origine de trois comparaisons familières à la théologie mystique médiévale*, in *Miscellanea André Combes*, Roma, 1967, I, 333-375. Vgl. A c. 57 n. *e*; c. 60, r. 39-52, enz.

zielen, ende dat hi hem selven in oer bekent ende dat hi hem selven in oer mynt ende dat hi hem selven in oer gebruyct ende smaect[n].

Ende aldus blyvet sij in die armoede des geestes, bekennende dat sij niet en is of niet en vermach sonder God. Ende, want sij weet dat sij niet en is, soe en neemt sij hoer geenre dingen aen, mer alle dat sij guets doet, dat schrijft sij Gode toe. Ende sij is altijt in die slaepcamer oers geestes mit Maria Magdalena totten voeten ons Heren[o], afgescheyden mitter begeerten van alle creatueren, ende hoert wat God in oer sprect[p].

Ende sij neemt God altijt van bynnen waer, wat hi van oer begeert, op-dat sij dat mach volbrengen nae sijnen liefsten wille *(f. 13r)*. Want sij weet wael: in-dien dat sij God waer-neemt, soe sal hi oere wael weder-waer-nemen, want hi gestadich ende getrouwe is, altijt tegenwoerdich vol mynnen bereyt te helpen. Ende hier-om is sij altijt vroelick van geest, want sij hem baven alle mynt: want wat vrese kan daer wesen, daer lief van lief geordelt sal werden ende wat sorge is daer, daer lief van lief geloent sal werden?

2. Van die droevige siele Christi

H, f. 13r[29] Onse lieve Here had altijt hier opter eerden een bedroefde ziel, want hi had een redelicke ziele nae sijnre Menscheyt, ende, al gebruycten hi sijn Godheyt[30] in dat opperste deel sijnre zielen, ⟨nochtans⟩[31] in dat nederste deel leet hi menygen druck. Want woe hi sijn Godheyt vermits sijn verlichte reden clare[32] bekenden, woe hem die oneer sijns Vaders weër[33] dede. Hier-om wart hi ende was[34] altijt bedroeft in die nederste crachten sijnre zielen.

Ten yersten in sijn reden, vermits dat hi bekenden doer dat licht sijnre ewiger wijsheyt die edelheyt der zielen, woe vrye edel, woe schoen[35], woe verstendel ⟨si was⟩[36], ende woe dat sij was een wesen uut dat godlicke wesen ende een verstendelick licht ende een leven, dat nummer⟨-meer⟩[37] sterven *(f. 13v)* en solde ende soe nae der Godheyt toe-gevoeget was, dat sij vander Godheyt alsoe zeer was gemynt, dat hi selver een bevoelicke lijdelicke levendige[38] ziele aen-nam, die hi, om oer te verloesen vanden ewigen doet, inden alren-swaersten doet wolde averleveren, ende dat sij hem niet alleen daer niet van dancbaer[39] en solden sijn, mer dat sij enen ewigen aftradt solden doen uut oeren oerspronck, daer sij nummermeer weder in[40] en solde comen.

29 P[1] *Capittel .xxx.* add., alsof dit onderdeel een nieuw hst. zou zijn. 30 L *ut dictum est* add. 31 PL add.; misschien bijgevoegd volgens de zin. 32 *Woe...*: L *Quanto...clarius*; *clare* is als comparatief te verstaan = *claerre* = klaarder; vgl. het volgende *weër*. 33 H *weer:* wij zetten een trema, om de comparatief van *wee* aan te duiden; P *weere*; L *magis torquebatur*. 34 *waert...*: PL *was hi*. 35 *woe...*: PL om. 36 *si...*: P add. 37 P add. 38 *lijdelijcke...*: PL om. 39 *niet...*: PL *af ondancbaer*; H schreef eerst *ondancbaer*, maar schrapte daarna *on*. 40 P om.

n R. 152-158: symmetrisch opgebouwde verklaringen van de 3 aspecten der vereniging: vanuit de tegenstelling tussen het weselijcke en het ondergeschikte: zonder verstandelijk *weten* enz. o Vgl. Lc. 10.39, wat herinnert aan A c. 38 r. 2 e.v. p Ps. 84.9.

Dit bedacht hi opten berch van oliveten ende daer-om wert hi bevende. *W*ant hem was doe[41] te moede, recht als een ziele, die ter ewiger doet gewijst[42] wort. *W*aer-om sprack hi: 'Mijn ziele is bedroeft totter doet toe'[q]. Recht of hi sprake: '*D*en doet ende die pijn des cruces wil ic geern lijden, mer ick gedencke, dat mijn hemelsche *V*ader hier op dese stede of hier-omtrynt[42] doer my[r] alsoe menych edel creatuer mit recht sal verdoemen, die hem[s] sijnre barmherticheyt[44] ende mijnre passiën ondeelachtich solden maken mit oeren vryen wille'. *H*ier-van[t] had hi een droevige ziele.

Ten anderen mael in sijn begeert, want sijn begeerlicke cracht was alsoe wijt ontlaken tot die eer ende glorie sijns *(f. 14r) V*aders ende tot ons-wert[45], om ons mit sijnen *V*ader te versoenen, dat hi bereyt was ende begeerden om ons te sterven. Ende al wast dat hi een reyn teder[46] onbesmyt lichaem ende een redelicke verstendel bevoelicke[47] ziele aen-genamen had, daer hi hier opter eerden mede was ende hier opter eerden leven ende bevoelen had in allen dingen gelick een mensche, sonder alleen die sunde[u], nochtants was hi in[48] sijn weerde *M*enscheyt alder werlt doet. Want alle dat inder werlt is, dat is begeerlicheyt der ogen, begeerlicheyt[49] des vleysch ende hoeverdie des levens[v]. Ende dit en was in *C*hristo *I*hesu niet. *W*ant[50] in hem en was geen begeert der ogen, want hi en socht geen rijckdom, mer armoede ende blote noetdrufte; *i*n hem en was geen begeerlicheyt des vleysches, want hi was die onbesmytte velt[51]-bloem, die die *V*ader inder Godheyt mit sijn wijsheyt ende mit sijn guetheyt alleen, sonder yemants toe-doen, geplant had[w], ende in hem en was niet dan reyn doechden[52]; *i*n hem en was geen hoeverdie des levens, want hi vloe[53] alle eer deser werlt ende begeerden alleen die eer sijns *V*aders ende alle menschen salich te maken.

Hier-om sprack hi: 'Coemt tot my, gi[54] alle *(f. 14v)*, die daer sijt verladen mitten borden[55] der sunden: ick sal u vermaken[x]. *A*lleen coemt ende sueket hulpe aen my. Ist dat alle dat inder werlt is, in u noch levet, ick wilt alle in u doeden, ist dat gi dat van herten begeert. Ende, want ick mit aldus groter begeerten alle menschen noeyden[56] ende ick in dat godlicke wesen mijns *V*aders bekenden, dat alsoe weynich menschen solden comen, die mij begeert solden vervullen *e*nde oeren hape ende lieft in my solden setten, ende[57] die ick van die fonteyne des levens[y] te drincken solde geven, die ick hem allen sonder uut-nemen der personen geapent had ende die ick vanden holte[58] des levens[z] te eten solde geven, dat is: die vrucht mijnre

41 PL om. 42 P *verwesen. Verwisen*: zw. en st. ww. 43 *hier...*: PL om. 44 *sijnre* (= van de Vader)...: PL om. 45 *ons...*: PL *onse salicheit.* 46 P om. 47 *verstendel...*: PL om. 48 P *met.* 49 P *wellust.* 50 P om. 51 PL om. 52 *reyn...*: PL *duecht.* 53 P *vloot. Vloe*: van het ww. *vlien, vleen, vliehen*: tr. ontvluchten. Vgl. Verwijs s.v. 54 PL om. 55 PL *bande.* 56 P *noede*; van het ww. *noden.* 57 PL om. 58 P *houte.*

q Vgl. Mt. 26.38 par. r *hier...ofte...*: versta: *hier op deze plaats of, liever toch in de nabijheid, nl. in het Dal van Josaphat, waar volgens een traditie het Laatste Oordeel zou plaats vinden. — doer...*: omdat ik leed om haar zonden enz. s *die hem...*: versta: *de mens (creatuer), die zich...* t D.i. *Om deze reden.* u Vgl. Hebr. 4.15. v Vgl. 1 Jo. 2.16. w Dit omschrijft de menswording van Christus uit Maria zonder tussenkomst van een man. x Mt. 11.28. y Vgl. Ps. 35.11. z D.i. *hout* (des levens); vgl. Apoc. 2.7 enz.

passiën, of die van het verborgen[a] hemelsche broet[59] gespijst solden worden, hier-van[60] had ick altijt een droevige ziele'.

Ten derden mael was hi bedroeft in sijn toernlicke cracht; welcke cracht in hem alsoe sachtmoedich ende oetmoedich was[b], dat hi in alle sijnen lijden niet één bitter of onlydsam gedacht en had of een onmynlick gelaet nye[61] en toenden. Ende, want hi een volcomen afkeer ende hadt der sunden had, soe deden hem die sunden alsoe wee, *(f. 15r)* die hi sach dat doe[62] geschyeden ende die hi bekenden, dat van begynne[63] der werlt geschiet waren ende noch geschyen solden hent[64] totten eynde der werlt, ende dat hi daer al solde voer voldoen, ende datter alsoe mennych was, die hem in sijn heilich bloet niet en solden wasschen, *of* totten golt-berch sijns bitteren lijdens niet en solden comen, om oer sunden te quyten[c], ende die oeck niet van hem ⟨en⟩ solden[65] copen dat geproefde[66] golt der doechden, op-dat sij rijck mochten werden, welcker doechden[67] hi alsoe geern medeylet[68], want hi is selver die doechde ende die gront der doechden ende dat rechte myddel, daer alle doechden in begynnen ende eynden[69]: *h*ier-om had hi van eenre yegelicker doetsunden een sunderlinge pijn in sijn heilighe bedroefde ziele.

Ende[d] in sijn mynnende herte had hi een ongemeten vroude, als hi sach in sijn Godheyt, datter enyge sunders weder-keerden. Daer-om[e] ister[70] meerre vroude inden hemel op enen sunder dan op negenentnegentich rechtverdiger[71] menschen[f]. Die[72] hemel dat is die ziele *C*hristi, die daer is dat rijcke *G*ods, welcke daer lach verborgen inden acker, dat is: inden lichaem *C*hristi; ende die hemel der hemelen is daer-in, ende hevet *(f. 15v)* sijn vroude in hem selven daer-in ende hi en wert nummermeer beweget[g]. Begeren wi den hemel dan te verblijden ende sijn droevige ziele te vermaken, soe laet ons die sunden laten.

Hi had oeck daer-van[73] een droevige ziele, want hi[h] voersach ende bekenden alle sijn lijden tot enen slach toe ende in wat manyeren, dat hi dat solde lijden ende uut wat boeser wortel dat sijn viande, die hi hielt voer sijn vriende, hem dat solden aen-doen.

Ende hi bekenden[74] den groten rouwe sijnre liever *M*oeder ende alle sijnre vriende.

59 L *manna.* **60** P om. **61** PL *niet.* **62** *dat...*: PL om. **63** P *tbegin.* **64** P om. **65** *van...*: P *en souden van hem.* **66** L *ignitum & probatum.* **67** *welcker...*: P *welcke duecht.* **68** PL *mede deilt.* **69** *daer...*: P *door alle d. in beginne ende eynde.* **70** P *isser.* **71** P *rechtverdige.* **72** PL *Desen.* **73** P *af.* **74** P *bevoelde.*

a Versta: *eucharistisch, sacramenteel.* **b** Vgl. Mt. 11.29. **c** *goltberch...*: dit verwijst naar de bekende preek van NICOLAAS VAN STRAATSBURG, o.p., leesmeester in Straatsburg, met de daarbij aansluitende goedkeurende sententies van Jan van Schoonhoven, uit Groenendaal, over de verdiensten van Christus, die zijn als een goudberg, waaruit allen kunnen putten ter aanvulling van hun eigen tekorten. Zie St. AXTERS, *De preek op de Gulden Berg door den leesmeester van Straatsburg*, in TTL, 28, 1940, 5-58; Edg. HEIJNEN, *De preek op den Gulden Berg*, ib., 277-282; A. AMPE, in Handelingen XVI der Indl. Mij., 1962, 22-23. Schr. gebruikt meermalen dit symbool. Vgl. DOLCH, p. 62. Zie reeds BERNARDUS, PL.177, f. 181C. Schr. kon dit werk in druk reeds vinden vanaf ± 1515: zie NK nr. 2397-8, 4423. **d** *Ende*: maar. **e** D.i. om die reden. **f** Vgl. Mt. 18.12-13. **g** Dit motief, dat Schr. veel gebruikt voor iedere mens, past zij hier toe op Christus' ziel-lichaam (vgl. Lc. 17.24; Mt. 13.44). De hemel wordt verlegd in de psychologie van Christus, die omschreven wordt in bijbelse terminologie. Die hemel is meteen de hemel der hemelen, die het *coelum immobile* oproept. **h** *daer-van...*: versta: *doordat hij...*

Hi bekenden oec datter niet énen menschen en was, die hem in sijnen lijden by-stont sonder sijn bedroefde *M*oeder, daer sijnen druck af gedubbelt wert. *A*ldus had hi altijt een bedroefde ziele.

3. Van dat pijnlicke lichaem Christi

H, f. 15v Hi had oeck altijt een pijnlick lichaem hier opter eerden, ende dat in driën dingen, *a*ls in armoeden, in schanden ende in pijnlicheit[i].

Ten yersten in armoede, want sijn armoede began in sijnre gebuerten ende sij duerde hent[75] hi sterf[76]. In sijnre gebuerten en had sijn *M*oeder geen doeckeren ⟨genoech⟩[77], daer sij hem in mocht[78] wynden[j]. *(f. 16r)* In sijnen sterfdach en had hi niet enen steen, daer hi sijn crancke doer-gewonde hovet aen loenen[79] mocht[k]. In alle sijnen leven en had hi huys noch hof, lant of zant, gelt of guet[l]. Mer hi, die daer was dat schreynen, daer hem dat weeldige rijckdom der *G*odheyt in had beslaten, scheen die armste creatuer van alder werlt. *H*i ginck bervoets ende bloetshovets. *H*i droech altijt één ⟨cleet⟩[80,m]. *H*i at duck gebeden[81] broet. *H*i dranck vaker[82] water dan wijn. *H*i dede sijn maeltijt duckwijle opter eerden. Aldus was alle sijn leven vol schemelre[83] armoeden, niet alsulcke armoede als die-geen hebben, die om die lieft *G*ods oer guet verlaten ende daer-om geëert werden. Mer sijn armoede was gelick dier-geenre armoede, die nye niet en hadden ende daer-om van al-man verachtet sijn[n].

Ten anderen was alle sijn leven vol schanden ende versmaetheyt, want sijn schande began in sijnre gebuerten, doe hi inden stalle wart gebaren ende lach daer voer den beesten[o]; *i*n sijnre kyntsheyt, want doe wert hi gesocht om te doeden[p]; *i*n alle sijnen gueden werken, want sij seyden dat hi se mitten boesen geeste dede[q] *(f. 16v)* ende dat hi waer een vryent der sunders[84,r], een breker der ewen, een verleyder des volcks[s], een blasphemiere *G*ods,[t], een gecke die hem selven coninck

75 P *tot.* **76** P *starf.* **77** *geen...*: PL *niet doeckenen genoech.* **78** *in...*: P *m. in* trp. **79** P *lenen.* Vgl. Verwijs s.v. *lenen* = *leunen.* **80** H *cleen.* **81** L *mendicatum.* **82** P *dicker.* **83** P *scamelder.* **84** P *sonden.*

i Deze 3 kernpunten uit Christus' lichamelijk lijden werden reeds vernoemd in A c. 39 r. 1-19. Schr. vond ze reeds in de vrome literatuur zoals bv. in het sermoen *Hoe dat die volcomen bekeringhe gheleghen is in drien dinghen*, uit hs. Amsterdam, U.B., I G 25 (ug. door W. Moll, *J. Brugman*, I, 250-8). In het derde punt over de navolging Christi leest men: 'Onse lieve Here Ihesus heeft drie dinghen ghehat in sinen heilighe leven ende in sijnre penitencien, die welken een yghelic devoet mensch nae sijn vermoghen behoort nae te volgen. Dat eerste is volcomen armoede, dat ander stadighe ende openbaer versmadenisse, dat derde daghelixe ende onghemetene pine', *l.c.*, 256), waarop de verklaring dezer punten aansluit (*l.c.*, 256-8). Vgl. B c. 20. j Dit detail met het daarmee aansluitend motief van S. Jozefs tussenkomst om het tekort te verhelpen herinnert aan de 'legende' van S. Jozefs *hosen/kousen*. Zie J. De Coo, *„In Josephs Hosen Jhesus ghewonden wert"*, in *Aachener Kunstblätter*, 30, 1965, 144-184; Id., *Addenda zum Weihnachtsmotiv der Josephshosen*, *l.c.*, 43, 1972, 249-261; Id., *En Maria wikkelde het Kind in Jozefs kousen*, in *Antiek*, 5, 1971, 297 e.v. k Vgl. Mt. 8.20 par. l Rake negerende woordkoppelingen; *lant...*: noch bebouwde noch onvruchtbare grond. m Vgl. Mt. 10.10. n Sprekende typering van echte armoede. o Vgl. Lc. 2.1-7. p Mt. 2.1-23. q Mt. 12.24. r Vgl. Mt. 11.19 par. s Vgl. Mt. 27.63. t Vgl. Mt. 26.65.

wolde maken[u]. Hi leet schande van sijn reyn gebuerte, want sij seyden dat hi in averspul[85] waer gebaren[86]. Ende hi sterf in schanden, want alle dese dingen en quamen hem niet weder ter eren[87], mer hi is daer-om verordelt totter doet ende is daer-mede inder[88] schanden gestorven.

Ten derden was alle sijn leven vol pijnlicheyden, want sijn pijn began in sijnre gebuerten vander[89] groter colden, die hi doe leet, *in* sijnre kyntsheyt, doe hi wert[90] besneden, *in*der woestinen, ⟨doe hi veel commers leet⟩[91], *in* sijnre gevangenisse, doe hi gebonden wert[92], dat hem sijn bloet ten nagelen uutspranck. ⟨Wat leet hi⟩[93] *in*den leyden[w], *in* stoten, *in* slaen[x], *s*underlinge doe hem gevraget wert ende hi die waerheyt belijden als dat hi was die *S*oen *G*ods[y]? In sijn geyselinghe leet hi grote pijn ende inder croeninge: *in* sijn herne[94], in sijn oge[95]-lede, in sijn oren ende dunneggen[96]. Hi leet grote pijn, doe hi sijn cruce droech op sijnen rugge: aen sijn schulder[97,z] ende[98] aen sijn hovet. Ende hi leet grote pijn, doe hem sijn cleder *(f. 17r)* worden getagen uut sijn gegeyselde lichaem, ende doe hi sat opten steen[a], ende doe hi wart geworpen op dat cruce ende wert daer-aen genagelt ende hienck daer drie uren aen sonder hulpe of troest, in groter pinen ende gelatenheyt[99] van bynnen ende van buyten[b].

Dese armoede ende versmaetheyt ende pijnlicheyt *C*hristi sullen wi altijt voer ogen hebben. *E*nde wanneer wi niet en hebben dat wi geern hadden, dat sullen wi geern om ⟨sijnre mynne wille⟩[1] derven. Ende als wi pijn of siecheyt hebben[2], dat sullen wi geern om sijnen wil lijden. Ende als wi werden versmaet ende verachtet, dat sullen wi geern lijden om sijnre lieften wille[c].

85 P *overspel.* **86** *waer...*: P *g. waer* trp. **87** *alle...*: L *quicquid fecerit, non ei ad honorem cedebat.* **88** P *in.* **89** P *van.* **90** *doe...*: PL *wert hi.* **91** PL *leet hi veel commers*; H om. **92** *doe...*: PL *wert hi gebonden.* **93** PL add. **94** P *herssenen*; L *cerebro.* **95** P *hoge*; L *superioribus.* Wij verstaan *oogleden.* **96** P *dunne.* Vgl. Verwijs s.v. *dunninge* = de slaap van het hoofd. **97** P *scouderen.* **98** P om. **99** *ende...*: PL om. **1** *sijnre*: H *sijn m.*; P *sijnder liefde wille.* **2** *of...*: H add.

u Vgl. Jo. 19.12. **v** *Alle...*: versta: *al het goede dat hij gedaan had, strekte hem niet tot eer, maar hij werd erom...* **w** *wat...*: *toen hij van de ene rechter naar de andere werd geleid*; vgl. *de seven leydinghen.* **x** Wel onder invloed van 'dat heymelijcke lijden'. **y** Vgl. Jo. 18.19-23. **z** Wegens de wonde aan zijn schouder door de kruisdruk. Zie MEERTENS, *Godsvrucht*, II, 24-26. **a** Tijdens de voorbereiding van het kruis: zie C c. 36 n. *d.* **b** Door God en de mensen; vgl. Mt. 27.46 par. **c** Voorbeelden van praktische Christusnavolging in het lijden; *om...* = omwille van zijn liefde.

H, f. 17r[1] ⟨HOE WIJ CHRISTUS' LEVEN IN DRIE WIJZEN ZULLEN NAVOLGEN.⟩ ⟨CAPITTEL .XLVI.⟩

Woe wi mit *C*hristo *I*hesu[2] sullen hebben[3] een pijnlick lichaem.

Item wi sullen in ons selven bevoelen datter is geweest in *C*hristo *I*hesu[a], *d*at is: wanneer ons armoede, pijn, versmaetheyt toe-coemt, soe sullen wi in ons gevoelen, dat hi in sijnre armoeden gevoelden. *W*ant in alle sijnre armoeden en begeerden hi nye yet te hebben, *e*nde in alle sijnre pinen en had hi nye een onlydsam of bitter[4] gedacht, *e*nde in alle sijnre schanden ende in alle, dat hem aver-quam, daer en arbeyden hi *(f. 17v)* nye nae om daer-uut te comen, want hi en gevoelden in hem niet dan mynne ende verduldicheyt. Want alle sijn leven had hi gesat[5] op een oetmoedige sympel onderdanyge gehoersamheyt, in welcken hi sijnen *V*ader altijt gehoersam was.

Dit sullen wi oeck in ons bevoelen alsoe dat wi dit moegen nae-volgen, hebbende altijt mit hem een pijnlick lichaem ende voegen ⟨ons lichaem ende⟩[6] lytmaten by die sijn[b], ende bidden hem, dat hi doer dat verdyenst sijns heilighen reynen gewonden lichaems sijn hoege zuete *G*odheyt wil laten schijnen in onse lichaem ende maken onse lichaem heylich, zuver, sober ende bequaem, *e*nde vercyeren onse lichaem mit schemelheyt[7] ende alle zeedelicken doechden, op-dat sijn *G*odheyt genuecht heb daer-in te woenen gelick een keyser in sijn tabernakel, welck hi altijt mede-neemt werwert dat hi reyst.

Alsoe sullen wi hem bidden, dat hi van onse lichaem sijn tabernakel wil maken ende dat hi dan sijn huys wil bewaren ende ombeleggen[8] mit alle dat hemelsche heer ende van bynnen vercyeren mit allen doechden, *e*nde dat tot sijnre[9] genuechten[10].

Woe wi[11] sullen hebben een droevige ziel mit onsen *H*ere[12].

Item wi sullen oeck in ons gevoelen datter was in zijn heilighe bedroefde ziele[a], op-dat wi hem daer oeck in[13] moegen gelicken.

Ten yersten sullen wi ons bedroeven van die oneer *G*ods als dat hi alsoe mennyge oneer lijdet van sijn creaturen ende dat hi soe luttel wort gedyent, gemynt ende ontsyen, *e*nde dat hem soe weynich dancbaerheyt wort gedaen voer alle sijn waeldaden. Dat sullen wi besuchten ende bidden genade van alre menschen wegen ende toenen *G*od sijn bedroefde ziele daer-voer[14].

Ten anderen mael sullen wi ⟨ons bedroeven over die verdoemenis van so veel sielen, die *G*od so edel gescapen heeft, die een aftradt[c] ⟨doen⟩[15] van dat hoochste

1 Getuigen: H, f. 17r-20r; P I.41, f. 59v-61r; L 3.2, f. 189r-191r. De 3 delen van deze uiteenzetting staan in omgekeerde volgorde in H (1, 2 en 3) tegenover in PL (3, 2 en 1). Op p. 00 verklaren wij, waarom wij H volgen. De titel moet aangevuld worden met de verdere ondertitels. 2 *Christo...*: PL *onsen here.* 3 *sullen...*: P *h.s.* trp. 4 *of...*: PL om. 5 P *geset*; L *ad...ordinaverat.* 6 *ons...*: PL add.; H *onse.* 7 L *verecundia.* 8 P *omleggen.* 9 P[3] *zijnre*; P[1] *dijnre.* 10 Wat hierop in PL nog volgt, geven wij later p. 152. 11 PL *met christo* add. 12 *mit...*: PL om. 13 *oeck...*: P *in o.* trp. 14 *Dat...*: PL om. 15 P *doet.*

a Vgl. Phil. 2.5; zo ook verder. b *voegen...*: zich voegen/schikken naar de zijne. c Vgl. A c. 45 r. 179 e.v..

goet *(f. 60v)* tot snoden dingen ende crucen onsen *H*ere wederom[d] ende verbinden hem[16] totter eewiger pijnen. Dit sullen wi bescreien ende bidden genade van alre mensen wege, ende tonen *G*od sijn⟩[17] bedroefde ziele, aenmerckende[18] den afgront onser gebrecken ende der sunden, daer wi ende alle mensche ⟨toe geneyget⟩[19] sijn ende die neyginge alsoe[20] te werck stellen[e]: *h*ier-tegen[21] sullen wi ⟨*G*od⟩[22] toenen die volmaectheyt sijnre droeviger zielen.

Ten derden mael sullen wi hebben een droevige ziel, want wi alsoe onbequaem sijn totter graciën *G*ods ende alsoe weynich doechden ende gueder werken in ons vinden, *m*er[23] dat wi *G*od meer een hynder sijn dan een hulpe, sijn gracie in ons te storten[f] *(f. 18v)* of yet guets in ons te werken: *h*ier-tegen sullen wi setten sijn heilighe ziele, vercyert mit allen doechden, ende toenen sy den hemelschen *V*ader voer ons ende voer alle menschen, ende bidden hem, dat hi doer dat verdyenst sijnre heiligher droeviger zielen sijn gebenedide *G*odheyt wil laten schijnen in onse ziele, ende maken onse ziele heylich, reyn[24], vredsam, vroelick, *e*nde[25] toevoegen die crachten onser zielen ⟨den⟩[26] crachten sijnre heiligher zielen, ende vercyeren onse ziele mit die doechden, daer sijn heilighe ziele mede was vercyert[27], *o*p-dat sijn hoege weerde[28] *G*odheyt genuecht heb in onse ziele te sytten als een coninck in sijn rijck, *e*nde dat hi dat rijcke onser zielen selver wil regieren, ende setten alle die crachten onser zielen op oer rechte stede[g], daer sy yerst in waren geordiniert int paradijs, ende dat hi in dat paradijs onser zielen sijn vermake wil nemen, ende verdrijven daer-uut alle dat hem tegen is, ende planten daer weder in alle dat hem genuechlick is, *a*ls die akeley der wijsheyt, die rose der mynnen ende[29] dye lelye der reynicheit ende[29] die fyole der oetmoedicheyt mit die medezuet der gehoersamheyt ende die fyolette der dancbaerheyt[h] *(f. 19r)* *e*nde dat hi dan mit ons wil eten sijn avontmael, ende teren vanden onsen[30], ende verteren mit sijn godlicke crachte alle dat hem in ons myshaget[i], *e*nde dat hi onse ziele wil besytten tot sijnre eren.

Woe wi mit *C*hristo *J*hesu[31] sullen hebben enen vroelicken geest ⟨in[j] allen lijden⟩[32].

Item wi sullen altijt mit onsen lieven *H*ere hebben enen blijden vroelicken[33] geest ende gevoelen in ons die vrolicke blijde gelatenheyt ende die mynlicke

16 L *seipsas.* 17 *ons bedroeven...*: PL add.; H *hebben een.* 18 L *Deinde considerando...*: zie n. 21. 19 HP *toegeneyget.* 20 P om. 21 L *contra haec eadem.* Wanneer met *Aenmerckende* een nieuwe zin begint (zie n. 18; HP hebben *aenmerckende...*), moet men aannemen dat met *hier tegen* de nazin begint (in HP *Hier tegen*). 22 P add.; L *eidem* add. 23 PL om. 24 PL *ende.* 25 *Vroelick...*: PL om. 26 PL; H *die.* 27 *was...*: P *v.w.* trp. 28 P *weerdige.* 29 PL om. 30 *teren...*: L *de nostro epulari.* 31 H add. 32 P add. In P volgt nog *Dat .xli. Capittel.* 33 PL om.

d Vgl. Hebr. 6.6. e *die neyginge...*: versta: *de geneigdheid tot haar verwezenlijking laten komen, in daad omzetten.* f *want...*: versta: *omdat wij niet alleen zo ongeschikt zijn..., maar veeleer omdat wij meer en meer hinder zijn dan..., om...te storten.* g Vgl. A c. 10 e.v. h R. 52-56: bloemenmetaforiek als allegorie der deugden bij Jezus, Maria, de mens in de hof (paradijs) der ziel, internationaal en traditioneel, vanuit de hortus-conclusus-interpretatie van het Cant. Zie H. REINITZER, *Der verschlossene Garten. Der Garten Marias im Mittelalter*, Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel, (1982). Vgl. de bloemen-allegorie in andere werken: zie A c. 22 r. 112-125 en n. *s.* i *Teren-verteren*: positief/negatief. j Vgl. A c. 45 r. 10 en n. *h.*

⟨verenynghe⟩[34], die hi altijt hadde mit sijn Godheyt[a], *a*lsoe dat wi mit alle[35] onsen gedachten in *G*od sijn verhangen ende mit onsen verstande *G*od bekennen ende mit onsen wil verkyesen *G*od sonder wandelbaerheyt in lyeften sijn verenyget, *e*nde in *G*od rusten van bynnen ende op hem loenen van buyten[36], *e*nde keren ons mit onsen geest in *G*od mit mynnen ende mit gelove ende mit hape, ende sueken altijt dat leven der graciën uut dat godlicke wesen[k].

Want, gelick dat onse ⟨sinlicke⟩[37] ziele oeren adam[38] haelt vander lucht, alsoe, waert sake dat oer die lucht ende dat in- ende uut- adamen[39] worde ont[h]ogen[40], soe most sij sterven, *e*nde worde oer oeck ont[h]ogen[40] dat voetsel der elementen als dat oer dat water *(f. 19v)* ende dat vuer mitter eerden ende der lucht niet te hulpen en quaem, soe en konde sij dat lichaem geen voetsel geven ende soe most sij sterven[l], want hier-in is sij den beesten gelick, die oer voetsel oeck hier-van[41] ontfangen.... *E*nde, gelick dat die ziele oer leven ontholt[42] inden[43] nedersten deel vanden geschapen dingen[m], *a*lsoe hevet die geest oer[44] voetsel van dat ongeschapen wesen der Godheyt[45]. Hier-om[46], gelick dat die ziele altijt oeren adam haelt inder lucht, alsoe sal die geest altijt sijnen adam halen in *G*od, op-dat hi van *G*od gespijst ende verlycht mach werden, op-dat hi die godlicke radyen ⟨der sielen⟩[47] mede mach deylen[n].

Want die ziele ende die geest sijn weselick één, mer nochtans is daer een scheydinge tusschen hem beyden. Want die geest is den engelen gelick ende is dat beelt *G*ods inder zielen, ende dit beelt levet uut *G*od, want ⟨*G*od⟩[48] is in dat beelt. Ende uut dat beelt vlyetet een cracht inder sielen, die men heytet *s*ynderesis of den worme der consciënciën, die altijt knaget tegen dat quade ende gaelet[49] ⟨altoos⟩[50] nae dat guede. Ende wanneer hem die *(f. 20r)* geest keert in *G*ode ende is hem van bynnen gehoersam, *e*nde[51] wanneer die ziele den geest gehoersam is, soe en hevet die worme der consciënciën niet te vroegen[52], ende dan en is inder zielen genen knagenden[53] worme, mer sij is één mitten beelde *G*ods. Ende die geest ende die ziele sijn één lychte in *G*ode ende *G*od werct inden geest. *E*nde van dat in-neygen des

34 P *vereninge*; H *verenynghin*. **35** PL om. **36** *ende in gode...*: PL om. **37** PL add. **38** P *adem*; zo ook verder. **39** *in...*: PL *uut ende inden adem*. **40** P *ongetoghen*. *Ontogen* = *ont-tógen* van het ww. *ont-tiën* (onttrekken). Vgl. Verwijs s.v. *onttien*. **41** *oeck...*: P *hier ooc af*. **42** P *onthout (ontholt/den.)* = onthouden; vgl. Verwijs s.v. *onthouden*. **43** P *naden*, dat wellicht oorspronkelijk is. **44** P *zijn*, dat men hier zou verwachten. **45** P *goetheyt*. **46** Na de voorafgaande lange periode met voor- en nazin, wordt dezelfde gedachte nogmaals kort samengevat met voor- en nazin: *gelick..., alsoe...* L heeft ook hier *(anima) sensitiva*, zoals in r. 00. **47** PL add. **48** P; H *hi*. *Want...*: L *(Deo) qui...existit*. **49** P *haect*. Vgl. Verwijs s.v. *galen* = verlangen. **50** P add. **51** *hem die geest...*: H add. **52** P *wroegen*. Vgl. Verwijs s.v. *vroegen* en *wroegen*. **53** PL *knaghende*.

k R. 60-67: naast de functie van de *vrolicke gheest* in zijn 3 crachten (*gedachte, verstant, wil*) op zich dank zij de 3 goddelijke deugden is er ook zijn rol tegenover het *leven der graciën* in de lagere sfeer. **l** R. 67-63: verband tussen de lucht, de adem en de 4 elementen met toepassing op God/geest, r. 76-79. **m** *van*: vanuit, op grond van. **n** R. 75-79: Schr. drukt de scheppingsverhouding tussen God en de mens (m.n. *de gheest*) graag uit met het pregnante beeld van *voeden, voedsel*; hier ook als spijs en adem halen (in God). De *gheest* is de bemiddelende factor tussen God en *die siele*. Vgl. A c. 41 en n. *a*. **o** R. 80-91: verhouding *gheest/siele* ter verklaring van de *synderesis* = *worme der consciënciën*. Vgl. A c. 11 r. 43-49 en n. *m*; c. 37 r. 69-81. **p** *niet* = niets.

90 geestes in God soe wort hi mit Gode verenyget, ende God lychtet inden geest gelick die sonne in dat glas.

Ende dat licht schijnt neder in die ziele, ende hier-van[54] wort dat lichaem in vleysche ende in bloede verclaert. Ende dit moet al geschyen doer den vroelicken geest ende die droevige ziele ende dat gewonde lichaem Christi.

54 P *af.*

H, f. 20r[1] ⟨HOE DYE SIELE ALTIJT BLIJVEN SAL IN DIT SPIEGEL ENDE WONEN TUSSCHEN DYE GODHEYT ENDE EDEL MENSCHEYT⟩[2]. WOE WI ONS HIER-IN OEFENEN SULLEN, ENDE VAN DIE RECHTE KONSTE GODE TE DYENEN ENDE VAN DIE GEESTELICKE A.B.C.[3]. ⟨¶ CAPITTEL .XLVII.⟩

Item[4], ⟨desen spiegel[a] sullen wij altijt voor oghen hebben ende laten dat nemmermeer uut onser herten comen⟩[5] ⟨ende⟩ dat gewonde lichaem Christi ende sijnen vroelicken geest mit sijn dro⟨e⟩vige ziele en sal nummermeer gaen uut onser herten, mer wi sullen sy[b] voer ons hebben als drie trappen, die wi altijt op- ende neder-clymmen, staende daer-op, ende syen die Godheyt stadelick aen, gelick of wi stonden *(f. 20v)* in een dore, ⟨door⟩[6] welcker, als wi inwert syen, soe schouwen wi den mynlicken oerspronck, dat zuete mynlicke wesen der Godheyt[7], ende, alse wi ons uutwert keren, soe keren wi ons in sijn edel weerde[8] Menscheyt ende merken wat hi alle voer ons geleden hevet[c]. Aldus staen wi onbewegelick stylle tusschen die Godheyt ende die Menscheyt, ende spiegelen ons, recht of wi stonden tusschen twee spiegelen, daer wi ons in spiegelen[10] wat ons gebreket.

Inder Godheyt syen wi, woe pueren sympelen onbewegelicken mynlicken godlicken wesen dat[11] is, daer wi uut sijn gevlaten, ende dat hem dat godlicke wesen mit ons hevet verenyget, ende is in ons naeder Godheyt. Hier-om sullen wi ons daer zuetelick in neygen, ende bliven daer-in, ende en[12] neygen ons daer niet uut, ende dat doer dat verdyenst sijnre heiligher Menscheyt[d].

Inder Menscheyt sullen wi ons spiegelen ende syen aen[13], woe hi gelevet hevet ende woe hi ons den wech voergegaen hevet[e].

Hier-om, gelick dat wi in die Godheyt aver ⟨ende⟩[14] uut ons selven[f] sijn geneyget mit mynnen inder Godheyt, ende staen daer in bloter weselicker *(f. 21r)* armoeden des geestes, alsof wi ons in dat zuete mynlicke wesen verlaren hadden, sijnde altijt bereyt, wat God van ons gedaen of gelaten[15] wil hebben, dat te volbrengen, alsoe sullen wi van buyten sijn geneyget in sijn heilige Menscheyt, toevoegende onse ziele ende lichaem sijn heylige lichaem[16] ende ziele: in gelaet, in

1 Getuigen: H, f. 20r-24r; P II.39, f. 127v-128v en P I.41, d, f. 61r-v; L1 39, f. 76r-77r en L3.2, laatste paragraaf f. 191r. 2 *Hoe...*: PL add.; daar volgt resp. *Capittel .xxxix.*. 3 *Woe...*: H add. Zie hierna A c. 48 n. 2. 4 H add. 5 *desen...*: PL add. 6 *door...*: weggelaten wegens het voorafgaande *dore*, leidt dit *door...* een relatiefzin in. Let op de tweeledigheid van de zin. 7 *dat gewonde lichaem...*: H add. 8 *edel...*: P *w.e.* trp. 9 L *contemplamur*. 10 l *intueremur*. 11 P *dattet*. 12 P om. 13 P *aensien*. 14 PL add. 15 L *tolerandum*. 16 *toevoegende...*: P *om onse...* te voegen na *sijn h.l.*; H *sijn...lichaem*; *lichaem* als datief.

a Hiermee herneemt Schr. de spieghel-gedachte uit A c. 23 r. 113 en vooral A c. 40, voortaan verbonden met het *wonen tusschen dye Godheyt ende Menscheyt* (zie titel) en de 3 levens, resp. 3 'delen' in Christus (A c. 43 en c. 45). Het gaat om Christus' bemiddelende functie, die Schr. zo beeldrijk tracht voor te stellen. b *sy*, nl. de 3 'delen' in Christus. c *dore...*: versta: *...deur, langs de welke wij, indien wij inwaarts kijken, onze...oorsprong (= Godheid)...aanschouwen, en wij, indien wij uitwaarts kijken, ons naar Christus' Mensheid keren.* d R. 14-20: heel de wijdte van het overweselijc leven in het wesen. e R. 21-22: het gebied der beleving van Christus' Mensheid. De verhouding tussen de 2 aspecten wordt hierna nader ontleed. f *aver...*: (geheven) boven (naar God toe) en uit (ontrukt aan lager bewustzijn) onszelf.

zeeden, in gaen, in staen, in swygen, in spreken, in lyggen, in sytten, in slapen, in waken, in doen, in laten, in eten, in dryncken, ende dragen dat beelt Christi altijt voer onse ogen, op-dat wi ons daer-nae richten moegen. Ende, sal dit in ons volbracht werden, soe moet dat God selver in ons werken[g].

Hier-om, op-dat hem God wil geweerdigen in ons te werken, soe-dat wi moegen van God gewracht werden uut dit synlicke beestelicke leven in een geestelick leven, ende dan uut dat geestelicke leven in een godlick leven[h], daer-toe hoert een konst, dat is: een vernyeten ons selves, ende dat doer dat geloeve, als dat God nae sijnre Godheyt in ons is ende dat wi buyten hem niet en vermoegen[i,16a].

Ende, op-dat God dan in ons mach werken, soe sullen wi ons God alheel *(f. 21v)* aver-geven, ende wi sullen uut onsselven gaen in God, ende bekeren ons uut alle onser herten mit alle die crachten onser zielen, ende steken onsen hals in sijn yuck, dat is: sijn mynne, alsoe-dat hi sij dat waer-om alle onser werken[j]. Ende, als wi in sijnre mynnen blyven, soe blyvet hi by ons mit sijnre graciën[k] ende wil geern in ons werken.

Mer wi moeten niet sijn[l], gelick dat niet niet en is, ende hebben die eygentheyden aen ons, die dat niet aen hem hevet. Want niet en hevet niet, noch het en wil niet, ende het en begrypet niet: oeck en verstadet niet, het en werckt oeck niet. Niet is altijt bereyt dat God van hem mach maken wat hi wil, want het en is hem niet hynderlick. Aldus sullen wi oeck altijt staen bereyt dat God mit ons doen mach wat hi wil[m]. Ende wi sullen onsen wil ende onse verstant ende onse begrype in God verlyesen, alsoe dat wi bekennen of verstaen van Gode[n] dat wi dat niet en sijn, mer dattet God selver is, die hem selven in ons begrypt ende verstaet; ende sijn bekennen ende sijn mynne, daer hi hem selven mede bekent ende mynt, die laet hi een luttelkijn *(f. 22r)* in ons blycken.

Ende dat ist geen, daer wi hem nu ende ewelick doer sullen kennen[o], mynnen ende gebrucken. Want onse bekennen ende onse mynnen moet hiér begynnen, sullen wi daér comen int gebrucken. Ende hier-toe en helpt ons gheen dinck alsoe wael, als dat wi ons altijt in God holden[p]. *W*ant soe en kan ons die viant niet

16a *ende dat doer...* = eerste zin van P II.40.

g R. 23-32: *weselicke armoede des gheestes*: ...geschakeerde omschrijving van het begrip i.v.m. de godsschouwing: bereidheid enerzijds t.o. de goddelijke overvorming, anderzijds t.o. de lagere werkelijkheid.

h *gewracht werden uut dit synlicke leven in een geest. leven*
uut dit geestelicke leven in een godlick leven:
een merkwaardig parallellisme tussen de verschillende plannen, met negatief en positief. i R. 33-37: de twee zijden van het ene gebeuren: *een vernyeten ons selven* (boven onszelf uitgaan) en *dat geloeve van God in ons* (om ervaren te worden, wanneer wij hem aanroepen om in ons te werken). — R. 36-37: vgl. Jo. 15.5. j R. 40-41: vgl. Mt. 11.30. — Het juk-beeld (vgl. *jugum*: juk of gespan bij trekdieren, iets dwingends > huwelijksband (*conjugium, conjuges*) > iedere positieve vrije genegenheids- of liefdeband) gebruikt Schr. om de overgave-in-minne tussen God en de ziel uit te drukken. k Vgl. Jo. 15.9-10. l Met de uitweiding over het *niet* r. 44-48 komt Schr. terug op het gegeven in r. 31 e.v. Zie hierna A c. 50 r. 36. m *staen...*: versta: *bereid staan te doen wat God...* n *verstaen...*: inzien door Gods licht. o *dat...*: versta: *dat is datgeen, waardoor wij...zullen kennen.* p *ons...in God holden* (= houden): synoniem van *blijven in dit spiegel: op God gericht blijven, zodat de duivel die ingekeerde geest niet kan bereiken.*

becoren of te val brengen in doetsunden. 'Want wie ister gevallen, seyt God doer den prophete,[q] dan die in my niet gevonden en is?'[r] Die ick in mijnen handen heb, die en sal my nyemant nemen?' 'Ic sal wael verwaeren mijn heilich sanctuarium'. 'Ick byn een hueder[17] mijns rijckes. *I*ck en wil niet toelaten dat enyge vreemde beelden besmytten sullen mijnen heiligen tempel'.

Op-dat dan onsen geest mach sijn sijn sanctuarium, daer hi in rusten mach, *e*nde onse ziele sijn rijck, daer hi in regnieren mach, *e*nde onse lichaem sijnen tempel of dat tabernakel, daer hi in woenen mach, *s*oe moeten wi in-gaen in sijnen tabernakel, dat is: wi sullen onsen geest, onse ziele ende onse lichaem toevoegen sijn heilich lichaem ende ziele ende dijnen geschapen *(f. 22v)* menschelicken geest[18], ende pinen ons die nae te volgen, *a*lsoe dat wi mit alle onse lytmaten staen uut onsselven in dat beelt *C*hristi.

Ende hier-toe hoert waken[t], alsoe dat wi nauwe op onsselven wachten, op-dat wi mit ziele of mit lijf noch mitten geest ende mitten vijf synnen niet en treden uut dat edel beelt ⟨Christi⟩. Want hi is die wijngert ende wi sijn sijn rancken; ende woe wi bet in hem blyven, woe wi vruchtbaere[19] sijn[u]. Want doer hem comen wi in sijn *G*odheyt, gelick hi selver seyt: 'Een luttel ende die werlt en sal my niet syen, mer gi sult my syen[v], *d*at is: gi sult my vermits den gelove syen leven in u. 'Ende in dien dage suldy bekennen, dat ick in mijnen *V*ader byn, ende dat ghi in my sijt ende ick in u'[w]. Syet, hier coemt die *G*odheyt ende die *M*enscheyt ende dat creatuer in één.

Ende, sal ons dit geschyen, soe moeten wi in onsen wijnstock bliven[x]. Ende, sullen wi daer bliven, daer-toe hoert ynnich gebet. *S*oe moeten wi in hem ende doer hem ende mit hem bidden tot die stede, daer sijn voeten stonden[y]. Sijn voeten, dat waren: sijn begeerte ende sijn meyninge, die stonden altijt opgericht *(f. 23r)* in sijn *G*odheyt, welck daer is een godlick onbekent ewich wesen, ende lucht[20] in die drie personen, ende is nochtants mer één substancie ende mer één wesen. Welck eenvoldige wesen elck persoen inder *G*odheyt hem in hevet beslaten, ende daer-om sijn sij elck *G*od; ende daer-om sijn sij één *G*od, want daer en is mer één wesen. Syet, dit is die stede, daer sijn voete⟨n⟩, dat is sijn begeerte ende sijn meyninge, stonden.

Ende hier sullen wi oetmoedelick bidden inden geest ende inder waerheyt[z]. Inden geest, dat is: in dat pure wesen onser zielen; ende inder waerheyt, dat is: in een vernyeten onsselves. Ende wi en sullen niet bidden, dat hi onsen geest vuerich wil maken, mer vrye. *W*ant enen vuerigen geest vlyget[21] op gelick die vlamme des vuers, ende, als dat holt verteert is, soe gaet dat vuer uut; *a*ldus is dat oeck mit enen vuerigen geest: wanneer dat *G*od sijn gracie ontreckt, soe valt hi in een lauwicheyt, of hi is onbescheyden vuerich, dat die natuer daer-af wort gecrenct. Aldus en ist

17 Vgl. Verwijs s.v. *hoedere*. 18 Vgl. hiervoor r. 25 en n. 15. 19 Als comparatief. 20 Wel voor *licht*, van het ww. *luchten*: vgl. Verwijs s.v. *luchten 1*. 21 Wel voor *vliegt*.

q *Prophete*? r Vgl. Jo. 10.28. s R. 63-69: toepassing van A c. 34 en c. 45. t Vgl. Mt. 26.41 par.; vgl. een ander aspect van dit *waken* in A c. 35. u Vgl. Jo. 15.4-5. v Zie Jo. 16.16. w Zie Jo. 14.20. x Vgl. n. *u*. y Vgl. Ps. 131.7. z R. 72-78: vgl. Jo. 4.23-24. Zie A c. 7 r. 39-44 en n. *j*. Schr. geeft hier een afgelijnde verklaring. Staat *waerheyt...vrye* in verband met Jo. 8.32?

niet mit enen blijden vrolicken geest, want die is altijt mit *G*od *(f. 23v)* verenyget, ende dat doer dat gelove, hape ende mynne. Ende, want hi *G*od baven al lief hevet, soe en myst hi sijnre nummermeer. *E*nde, ist dat hi sijnre myst, soe keert hi mit gelove in hem selven, daer hi hem gelovet tegenwoerdich te sijn, *s*eggende mit rechter ynlicker lieften:

'Waer sij-dy, mijn alre-liefste? *I*ck mys u zuete tegenwoerdicheyt. *O*ch, treckt my in dy ende vereniget my mit u. Want gi sijt altijt allicke trouwe, woe ontrouwe dat ick u byn, ende gi wilt my altijt geern ontfangen. Ick bid u doer alle uwe heilige bitter lijden: wilt my vergeven wat ick gedaen heb, dat u myshaget. Ende ick bid u: wasschet my in uwe heilige bloet van alle mijnen sunden. Ic bid u: vercyert my mit uwe heilige doechden, op-dat ick mach sijn een mensche nae uwen herten, ende gi genuecht in my moeget hebben'.

Dit salmen altijt seggen, wanneer men *G*ods tegenwoerdicheyt myst[22]. Hier salmen hebben een dubbelt verstant[a], alsoe dat men achter-volge drie staten van leven.

Want men sal altijt mit *G*ode sijn verenyget inden geest[23], schouwende dat godlicke wesen ende dat *(f. 24r)* oetmoedelick aenbeden mit *M*aria *M*agdalena[24].

Ten anderen salmen mit Martha uut-gaen ende sorchvoldelick werken alle guede werken van buyten.

Ten derden salmen mit *L*azarus sytten inden grave, beschreyende die sunden. *W*ant dat hoert die begynnende menschen toe. Ende vlyticheyt ⟨hebben⟩[25] tot allen gueden werken, dat hoert die voertgaende menschen toe. Ende in rustigen styllen gebrucken *G*ods ⟨verwachten⟩[26], dat hoert die volcomenen toe.

22 R. 96(*ende doer dat gelove...*)-107 (*tegenwoerdicheyt myst*): H add. Hierna vallen p en P eindelijk weer samen. **23** *Hier...*: H add. **24** *schouwende...*: p, P *Item een mensche sal altijt met M.M. met God vereenicht zijn inden geest, aensiende*, nl. P I, 41.4 (vgl. ook de volgende r. 112-114). **25** H om. **26** H om. Blijkbaar hoort *Gods* bij *verwachten*; zie PL.

a Men versta deze term vanuit het vervolg van deze zin. De mens moet bedacht zijn op de *verschillende* vlakken van het geestelijk leven, waar Schr. 'drie staten van leven' onderscheidt, volgens de beleving van M. Magdalena, Lazarus en Martha.

H, f. 24r[1] ⟨VANDEN GEESTELICKEN A.B.C.[2]⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XLVIIJ.⟩

Mer, soe wie hier-toe begeert te comen, den[3] ist van noeden, dat hi kan[4] zijn geestelicke A.B.C., *d*at is: hi moet sijn willeloes, begereloes, werckeloes[5].

Ten yersten moet sijnen wil staen inden wil *G*ods; ende dat is die wil *G*ods, dat wi alle heilich sijn[a]. *E*nde want *G*od dat wil, soe willen wi dat oeck. Mer onsen vryen wil sal doet sijn in *G*od den *H*eiligen *G*eest, daer wi nae onsen gelove onsen wil in verlaren hebben[b]. Ende wi en sullen niet leven nae die verhengenisse *G*ods, mer nae die ordinancie *G*ods[c]. Want *G*od verhenget alle dinck, dat die menschen mit oeren wil werken willen, want hi *(f. 24v)* en wil den wille niet dwyngen. Hier-om sullen wi leven nae die ordinancie *G*ods, want *G*od hevet dat alsoe geordiniert, dat alle menschen, die totten ewigen leven willen comen, die moeten holden sijn gebade. Mer die daer willen comen sonder myddel, die moeten volgen sijn rade ende sijn leringe[d]. Ende, op-dat wi dit moegen volbrengen, soe moeten wi onsen wil in sijnen wil averswancken[e]: soe wort onsen wil mit sijnen wil één wil, ende soe en vermoegen wi niet dan dat hi wil, want wi werden hier onsselven genamen ende *G*od toegevoeget[f].

Ten anderen moet sijn begeert staen in die begeert *G*ods, Ende dat begeert *G*od van ons, dat wi sullen leven nae sijn begeert ende nae sijn ordinancie, *e*nde dat-geen, dat hi hevet geschapen tot onser behoef, dat wi dat niet en sullen mysbrucken, mer wijselick gebrucken. Merct: *G*od hevet geordiniert dat wi sullen slapen ende eten ende drincken; *m*er, nemen wi dat nae onser lust ende niet nae onser noetdorften, soe mysbrucken wi se. Ende, want wi geen mate en konnen beholden in onser begeerten, soe sullen wi *(f. 25r)* onse begeerte aver-werpen[g] in die begeert *G*ods, ende bidden hem dat hi onse begeert mitter sijnre wil verenygen.

Ten derden moet die meyninge staen in die meyninge *G*ods, alsoe dat men *G*od in allen woerden, wercken, gedachten mynne ende meyne, als hi ons gemynt ende

1 H, f. 24r-25r: waar de vorige tekst in PL eindigt, gaat H alleen verder met de volgende tekst, die wij als afzonderlijk hst. afdrukken. In feite loopt de uiteenzetting gewoon verder, nl. omtrent het laatst genoemde, d.i. *dat volcomene leven.* 2 De beginletters van het alfabet, om aan te duiden wat door iedereen moet gekend zijn. — Wij formuleren zelf de titel van dit uitzonderlijke hoofdstuk vanuit de eerste zin van de uiteenzetting. In feite maakt deze tekst deel uit van de hier voorafgaande verklaring, zoals trouwens reeds blijkt uit het slot der inleidende rubriek van H, f. 20r: *ende van die rechte konste Gode te dyenen ende van die geestelycke A.B.C.* (zie hiervoor A c. 47, n. 3). 3 *den*: met de zin van *dien*: voor hem. 4 *kan* van het ww. *kunnen*, met de zin van *kennen*: *kan* = kent: vgl. A c. 7 r. 35, n. *g*. 5 Deze 3 termen geven de indeling der volgende uiteenzetting aan. 6 Versta: *met de zijne* (= met zijn begeerte). Zie het zinsverband.

a Vgl. 1 Thes. 4.7. b *doet...*: d.i. *dood* zijn...onze wil *verloren* (overgegeven). c *die verhengenisse...*: wellicht kunnen wij de zin hiervan omschrijven met de tegenstelling tussen de *voluntas beneplaciti* (alles wat God waarlijk wil) en de *voluntas signi* (de wil als teken, Gods in een teken voorgestelde wil, die de mens uit te voeren heeft met zijn vrije wil). d De vervulling van de ons door God opgedragen taak geschiedt hetzij volgens de *geboden* (in het lagere leven), hetzij volgens *die rade* (in het innige en het schouwende leven). Dit laatste wordt formeel bereikt volgens de hier besproken drie vormen in een *overschrijden*. e *overswancken*: vgl. A c. 25 r. 38 en n. *l*; r. 66 en n. 42. Zie hierna n. *g*. f *wi...*: versta: wij worden aan onszelf ontnomen (binnen de weselike wilseenheid met God) en zijn aan God overgegeven. g *averwarpen*: parallel met *averswancken*.

gemeynt heeft. Ende, want wi in allen dingen onsselven sueken, soe sullen wi onse reden, dat is: onse meyninge, aver-werpen[g] in *God*, ende bidden dat hi sijn godlicke meyninge nae sijnre begeerten wil volbrengen. Want, doe *God* die redelicke ziele maecten, doe adamden hi hem selven daer-in[h], ende sijn meyninge was, dat hi inder zielen wolde werken ende hem selven bekennen, mynnen ende gebrucken ende voert-brengen[i]. Mer dit en was sijn meyninge niet, doe hi die onredelicke creatueren schyep, *m*er sijn meyninge was, dat se die menschen solde gebrucken niet alleen als gave *God*s, mer als creatueren, daer *God* in is, want alle datter guet is in die creatueren, dat is *God*. Daer-om sullen wi alle dinge gebrucken als een dinck, daer *God* in is: soe brengen wi se weder in oeren oerspronck.

h Vgl. Gen. 2.7b. i *hem selven*...: God komt in de geest tot leven als 't ware, wanneer de geest hem kent, enz.

H, f. 25v[1] ⟨HOE WIJ MET DYE SEVEN GETIJDEN ONSEN *H*ERE GELIKEN[a] SULLEN ENDE ONSEN *H*ERE WEDER OFFEREN⟩[2]. GUEDE OEFFENINGE ONDER DIE GETIJDE[3]. ¶ CAPITTEL .XLIX.

Als die mensche aldus-danen bekennen van *G*od ende van hem selven hevet[4], *e*nde dat hem aldus den gront ende den inganck des geestes ondect is, daer hi *G*od altijt in dat verborgen sijns geestes sal sueken[5] ende aenbeden ende daer-in woenen vermits gelove, hape ende mynne, *e*nde neygen hem altijt in die godlicke enycheyt, daer hi beslaten wort, in dat verborgen afgront één geest mit *G*od te sijn ende één lichaem mit *C*hristo, *i*nden dat hi inden gront sijnre zielen holt[6] die averweselicke godlicke enynge *e*nde voer sijnre zielen dat claer spiegel ons *H*eren *C*hristi *I*hesu sijnre heilige *M*enscheyt, die daer is *G*od ende *M*ensche, in welcken hi doer dat gelove aldus aver is geformet in éénre meyninge, in énen wil, in éénre begeerten, in éénre mynnen ⟨met God⟩[7], *d*oende ende latende ende lijdende alle dinck vermits hem, *e*nde vermits hem holdende sijn gebade[8], ende ⟨volgende⟩[9] sijn rade, ende ⟨doende⟩[10] doer *C*hristum *I*hesum alle dat sijn oerde ⟨of staet⟩[11] gebyet[b], — *n*ochtants en sal hi niet versumende wesen inden dingen, die daer geordiniert sijn ende geholden[12] werden totten lave *(f. 26r) G*ods inder heiliger kerken tot[13] allen soeven getijden bij nacht ende by dage[14], *m*er ⟨hi⟩[15] sal dat inwendelic inden inwendigen tempel der zielen, in dat heymelicke sanctuarium des geestes altijt holden[16], *e*nde nummer opholden *G*od te laven, te eren, te dancken, te aenbeden voer alle dat-geen, dat hi doer sijn edel *M*enscheyt in oer ende in alle creatueren hevet gewracht. Mer die averweselicke ziele sal dat lijden *C*hristi oefenen in die eenvoldicheyt oers geestes, blyvende in oer selven in die *G*odheyt, ende en treden niet uut in die menichvoldicheyt der steden, daer *G*od dat hevet geleden, want dat solde oer een verstroeÿnge maken[17,c].

Toe metten-tijt.

O mijn ziele, aensyet in dat claer spyegel ende leest int boeck des levens, woe dat *W*oert des *V*aders, u gemynde brudegom, inder nacht hem om uwen wil avergaf in die macht der donckerheyt ende lyet hem vangen ende bynden, op-dat sij mit hem

1 Getuigen: H, f. 25v-29r; P I.42, f. 61v-63r; L3.3, f. 191r-193r. 2 *Hoe...*: PL add.; zie n. *a.* 3 *Goede...*: H add. 4 *bekennen...*: P *bekennen heeft van...* trp. 5 *daer...*: P *so sal hi...geestes soeken.* 6 *inden (= indien)...*: P *Ende houden...sielen.* 7 *met...*: P add. 8 P *gebot.* 9 P (vgl. het voorafgaande); H *volget.* 10 P; H *doet.* 11 P add. 12 *ende...*: P *gehouden te w.* 13 L *praesertim ad...*: ter onderscheiding van algemene verordeningen. 14 R. 3-14 is de voorzin tegenover de volgende nazin: *nochtants.* Zowel in PL als in H is de aaneenschakeling soms enigszins doorbroken. 15 P: zie hiervoor; H *sij.* 16 *altijt...*: P *h.a.* trp. 17 R. 21 (*Mer die...*)-23 *...(maken)*: H add.

a *geliken*: intr. met dat.: *behagen, aangenaam zijn.* b R. 3-14: voorzin, waarin alle vorige hstt. in grote lijnen samengevat zijn, waarbij Schr. toont wat voor haar belangrijk is. c R. 16-25: de beschouwing der Menscheid Christi in de ziel en in de geest (= overweselicke ziele); vandaar telkens de dubbele aanduiding der 2, resp. 3, aspecten bij ieder getijde. — Over het ontstaan van 'de zeven getijden der passie' in het algemeen, zie L.M. DANËELS, o.p., *Van den Seven Ghetijden der Passien Onses Heren*, in OGE, 16, 1942[1], 186-235; het karakteristieke van het gebed in de Peerle wordt hierbij niet aangeraakt.

solden doen alle dat sij wolden. Hier neyget u, o edel ziele, mit melijdender herten[18], mit ⟨nederbuegender⟩[19] zielen, mit enen verheven ⟨gemoede⟩[20] ⟨ende enen⟩ blijden geest in die duyster *(f. 26v)* cracht des *V*aders, hem biddende dat hi, doer alle dat lijden, dat ⟨zijns *S*oons⟩[21] weerde[22] menschelicke natuer leet inder nacht, dat hi[23] u wil vangen ende bynden in sijnre lieften, *e*nde, doer dat gewelt, dat hi leet inder nacht, hem selven wil verclaren in dy, om hem ewelick te schouwen[24].

Toe pryem-tijt.

O mijn siele, int begynne vanden dage soe neyget u in u oersprongelicke begynne, die geen begynne en hevet, *e*nde syet in dat claer spyegel, woe dat ewige *W*oert des *V*aders, uwe brudegom, wart geleyt als een sachtmoedich lamme vanden enen rychter totten anderen[d]. Ende[25] hier bidt, dat hi u wil helpen[26], dat gi u moet laten leyden, als een lamme gehoersam te sijn *G*od van bynnen ende die menschen van buyten.

Toe terciën-tijt.

*S*oe neyget u in die vervlaten mynnen-vloet der hoeger[27] enycheyt, ende syet in dat claer spyegel der ⟨heiliger⟩[28] *D*rievoldicheyt, woe dat *G*od ende *M*ensche om uwen wil, o mijn ziele, sijn edel lichaem hevet laten schoeren inder geyselinge, ende sijn edel hovet hevet laten croenen mit doernen *(f. 27r)*, ende is verordelt, ende droech sijn cruce, daer alle onse sunden ⟨op lagen⟩[29]. Hier vertyet[30] alle genuecht des vleys, ende druct uwe vijf synnen onder die doernen-croen, ende lijdet alle verordelinge[31], het sij mit recht of mit onrecht.

Toe sexten-tijt.

*S*oe neyget u in dat weeldige rijckdomme der ⟨eenicheyt⟩[32], ende syet in dat claer spyegel, woe sijn edel *M*enscheyt is ontcleet, ende op dat cruce genagelt, ende opgerycht, ende yamerlick gehangen. O mijn ziele, hier ontbloet u van alle dat een myddel mach sijn tusschen u ende uwen brudegom. Ende mit een medogenden herten ende opgerychten crachten ende mit enen vroelicken geest soe[33] thoent den *V*ader sijnen gewonden *S*oen voer levendigen ende doeden.

Toe noen-tijt.

*S*oe neyget u in dat begynne der ewicheyt, ende syet in dat claer spyegel, woe die ewicheyt[34] sijn edel *M*enscheyt hevet laten sterven voer u ende sijn heilige sijde hevet laten[35] doersteken. O mijn ziele, hier stervet mit uwen gemynden[36] brudegom enen geestelicken doet van alle dat inder werlt is, ende stervet in hem, op-dat hi *(f. 27v)* in u mach leven, *o*p-dat ghi moecht seggen: 'Ick en leve, niet ⟨ic⟩[37], mer *C*hristus levet in my'[f].

Toe vesper-tijt.

18 *o*...: P om. 19 PL, zie context: H *nederbuygynge der*. 20 PL add. 21 PL; H *sijn*. 22 H add. 23 *dat*...: herhaalt de vorige aanloop; PL om. 24 P *sien*. 25 PL om. 26 *wil*...: P *h.w.* trp. 27 P om. 28 P add. 29 P; H *oplagen*. 30 P *versaect*. 31 P *verordelinghen*. 32 PL: vgl. r. 40 enz.; H *enynginge*. 33 *mit*...: PL om. 34 *die*...: P *hi*; het daarop volgende *zijn* is constructio ad sensum. 35 *Ende*...: P om. 36 P *lieven*. 37 P add.

d Vgl. *die seven leydinghen* op de kruisweg. e Ez. 11.19. f Gal. 2.20.

O mijn ziele, soe syet in dat claer spiegel ende in dat boeck des levens, woe dat *W*oert des *V*aders, uwe gemynde trouwe[38] verlos⟨s⟩er, doet hyenck aenden cruce ende daer-nae doet daer-af wart genamen. Hier neyget u in dat ewige leven, biddende dat hi u doer sijn gestorven *M*enscheyt [u][39] wil levendich maken in sijnre graciën, u vergevende alle uwe sunden, *e*nde, gelick dat hi mit sijn godlicke lycht sijn mysmaecte lichaem doe[40] zuverden[g] ende sijn heilige ziele doer-claerden mit sijn *G*odheyt, daer alle sijn vriende inder hellen af worden verlycht[h], *d*at hi mit dat lycht ende mitten brant sijnre *G*odheyt vermits dat verdyenst sijnre heiliger *M*enscheyt alle uwe sunden wil verteren.

Toe completen-tijt int eynde vandendage.

*S*oe neyget u, o mijn ziele, inden-genen, die daer is die yerste ende die leste, begynne ende eynde[i], *e*nde syet in dat spyegel der ewiger claerheyt, ende leest in dat opgelaken boeck[j], woe dat enyge kynt des *V*aders *(f. 28r)* ende sijn ewige *W*oert, daer hi hem selven altemael in gespraken[41] hevet[k], die opperste lyefhebber uwer zielen, om die mynne van dy is begraven ende mit reynen doekeren[42] bewonden ende gesalvet[l]. Hier neyget u averweselick in die mynlicke enynge[43] der *G*odheyt ende der *M*enscheyt[44] ⟨ende bewindet u in dat suver cleet zijnre *M*enscheyt⟩[45], *o*p-dat gi moecht sijn sijn graft; ende dan bidt, dat hi hem in dy wil begraven ende dy in hem, ende dat hi dat graf dan wil besluyten ende besegelen mit sijnre lieften, ende dat hi dat oeck selve wil verwaren[46], ende u in hem wil beholden, *o*p-dat hi in dy inden derden dach mach verrysen in die drie averste crachten, ende dat hi sijn lieve *M*oeder wil apenbaren, dat is: dat eenvoldige wesen der zielen, ende dat mit sijn heilige *D*rievoldicheyt: *d*ie *V*ader in die memorie, die *S*oen in dat verstant ende die *H*eilige *G*eest inden wil[m], *e*nde dat hi dan sijn godlicke cracht wil laten blycken in die nederste crachten als begeert, reden, toern, welck daer sijn beteykent by die drie *M*ariën, van welcken hi hem lyet aentasten[n].

Aldus sullen wi ons pinen *(f. 28v)* dat altesamen geestelick te volbrengen, dat onse lieve *H*ere uutwendelick volbracht doer sijn heilige *M*enscheyt. Want alle dat olde testament is een figure des nyen testaments, *e*nde alle dat nye testament sal een liefhebbende ziele geestelick vervullen in oer selven[47].

Dit doende sal sij oer te metten-tijt neygen in die doncker verborgen *G*odheyt ende schouwen[48], woe hi vermits sijn heilige *D*rievoldicheyt uut is gevloeyt in alle creatueren. Hier sal sij oer selven verlyesen, *o*p-dat sij te priem-tijt mocht bequaem sijn, dat hi in oer wil sijn gebaren ende op werden gevoedet mit gueden leven, *e*nde

38 P om. **39** P om. **40** PL *doen*. **41** P *ingesproken*. **42** P *doecken*. **43** P *vereninge*. **44** *ende...*: PL om. **45** *ende...*: P add. **46** P *bewaren*. **47** R. 92-95: H add. **48** P *sien*.

g Zinspeling (?) op het niet-evangelisch verhaal van de wonderbare zuivering van Christus' afgenomen lichaam; zie E c. 38 r. 81-106 en n. *n*. **h** Nl. de nederdaling Christi ter helle. **i** Vgl. Apoc. 22.13. **j** Vgl. Apoc. 10.8. **k** *Woert...*: versta: *Woord, waarin hij (de Vader) zichzelf volledig uitgesproken heeft*. **l** *ende leest...*: versta: *en lees in..., hoe het eniggeboren kind des Vaders..., om zijn liefde tot ons werd begraven...en gezalfd.* Vgl. Jo. 19.38-42. **m** *ende hi sijn...*: versta: *dat hij (Christus) zich vertonen (verschijnen) zou aan zijn lieve Moeder, en dit wel in zijn h. Drievuldigheid: de Vader in de memorie...* **n** Vgl. Jo. 19.26.

toe terciën-tijt in ons verordelt[49], welck geschiet als wi om onse guede werken verordelt werden: dat neemt hi hem aen, als hi bewijsden[o], doe hi sprack tot sinte *P*eter: 'Ick gae toe *R*omen, om anderwerf gecruyst te werden'[p].

Oec sal hi in ons toe sexten-tijt werden gecruyst, als hi selver seyt: '*W*anneer ick werde verheven inden cruce, soe sal ick alle dingen tot my trecken'[q], *d*at is: wanneer die ziele daer-toe coemt, dat *G*od in oer soe is verheven, dat oer dat een *(f. 29r)* vroude sij, dat sij om sijnen wil een gecruyst leven leyde ende dat sij oer selven lief-hebbe om sijnen wil, op-dat hi genuecht in oer moege hebben[r], *d*an wil hi alle dinck, dat is: die ziele, tot hem trecken, ende hi wil se verenygen mit hem, ende verheffen se[50], daer hi selver verheven is: in dat gebruycken sijnre *G*odheyt[s].

Ende toe noen-tijt sal die ziele in hem sterven, *e*nde toe vesper-tijt mit hem rusten, *e*nde toe completen-tijt mit hem werden begraven, op-dat hi in oer mach verrijsen als voerschreven is.

49 *verordelt*: nog parallel met de voorgaande passieven. **50** PL om.

o *dat...*: versta: *dat beschouwt hij als aan (door) zichzelf gedaan.* **p** Dit apocrief verhaal vindt men in Jacobus DE VORAGINE's *Legenda aurea*, c. 89: *de sancto Petro apostolo* (p. 374), wat de 'Bijbelvertaler van 1360' aldus weergaf: '... doe hi (Petrus) ter poorten quam te dier stat, daer men nu heet sinte marien ten passe, so sach hi christum ieghen hem comen ende hi seide: Here, werweert gaestu? Hi (Christus) antwoorde: Ic gà te rome weert om weder ghecruust te werdenne. Ende peter seide: Here, selstu echter (= een tweede maal) werden ghecruust? De here seide hem: Iaic. Peter seide: Here, daeromme salic weder keren dat ic met di mach werden ghecruust. Doe dit gheseit was daert peter sach die weende, so voer de here te hemele. Doe peter dit verstont van sijnre passien, so keerde hi weder...' (Hs. Brussel, K.B., 15140, f. 180rb). **q** *opdat...*: L *quatenus ille (Christus) in ea delectari possit*: versta: *bij zo verre dat Chr. in haar vreugde moge vinden.* **s** R. 103-109: pregnante geestelijke verklaring van Jo. 12.32: tekst die Schr. vaak aanhaalt of gebruikt.

p. 7, f. 32r[1] [DAT .VIJ. CAPITTEL.] HOE DAT ALLE ONSE OEFENINGE SAL STAEN OP DRIËN DINGEN, DAT IS[2]: OP ⟨EEN⟩[3] LATEN ⟨ENDE⟩[3] OP EEN[3] LIJDEN ENDE OP EEN NIET. ⟨¶ CAPITTEL .L.⟩

Item, ⟨op-dat *God* zijn werck ongehindert in ons wercken mach ende dat wi altijt bereyder zijn om gewrocht te worden dan te wercken ende altoos hebben eenen bloten ledighen ghelaten gront⟩[5], ⟨so moet alle onse oeffeninge⟩[6] staen op een laten ende op een lijden ende op een nyet.

Ende ⟨dat eerste, wij sullen altijt staen⟩[7] op een laten, *a*ls wi vernemen dat *God* in ons wercken wil oft[8] dat die menschen enich dinc, ⟨dat betamelic is,⟩ van ons begeeren, dat wi ons ⟨dan⟩[9] terstont laten, waer-toe dat ⟨ons⟩[9] *God* ende die menschen hebben willen, in allen dingen, die godlic, eerlic ende mogelic zijn[10].

Ende ⟨dat ander, wij sullen altijt staen⟩[11] op een lijden[12], dat wi blijdelic ende geern sullen lijden allet dat *God* wil dat wi lijden sullen, doer zijn heilige lijden. Tweederhande lijden is[13]. Dat een begeert *God*, dat wi uut-lijden sullen. Dat ander ⟨lijden sullen wij⟩ quijt bidden [sullen][14], dats: dàt wi mit onsen zonden verdient hebben te lijden, dàt sullen wi quijt *(f. 32v)* bidden doer zijn bitter lijden. Want hijt overvloedelijc voor ons betaelt hevet ende voor al die-gene, die dat begeeren ende hem met berou[15] ende met goeden opsat[16] tot hem keren. Want wi en mogen met allen onsen lijden niet betalen noch afleggen die alre-minste pijn inden vegevier, noch verdienen die alre-minste vruechde inden ewigen leven, dan doer dat verdienst des lijdens *Christi*[a]. Dat is ons wel bewijst[17], dat[18] niemant so heilich van leven en was, die ten eewigen leven mocht comen vóór der doot *Christi*[b].

Dat ⟨eerste⟩[19] lijden, dat *Godt* wil dat wij ⟨uut-⟩[20]lijden sullen, dat is: als wi hem navolghen ende[21] geerne wat goedes souden doen, so benijdt dat de bose geest, die dat goet van aenbegin der werelt[c] behindert heeft met[22] menigerhande listicheit

1 Getuigen: p c. 7, f. 32r-34r; P II.40, f. 128v-140r; L 1.40, f. 77r-78v. 2 *op...*: p add; 3 *Item...*: PL geven hier de slotwoorden van p c. 6: *op dat god ongehindert...gront* (zie hiervoor A c. 39 r. 00-00), en vervolgt: *so moet a. o. oef. staen*, wat in p, c 7 inleidt. 4 p add. 5 P *ende*. 6 P add. 7 P add. 8 *dat wij...*: dit zinnetje, dat de hoofdzin inleidt, is opgevat als afhankelijk van een: *het is nodig dat...*; L *ibi continuo nosipsos abnegare debemus.* 9 PL add. 10 *in allen...*: PL om. 11 Vervolg van de voorafgaande gedachte: wij moeten ook staan op een lijden; L *Secundo in tolerantia...exerceri debemus.* 12 *twelc...*: P add. zie verder in p. ??? 13 *doer...*: L *idque ob...passionem*, dus als reden van ons *blijdelic lijden.* 14 *lijden...bidden*: P. Dit *ander lijden* wordt al dadelijk vooraf verklaard. Zie verder n. 19. 15 PL *betrouwen*, wat waarschijnlijk oorspronkelijk is. 16 P *opset* = voornemen. 17 P *bewesen.* 18 *dat*, nl. *doordat.* 19 PL; hiermee komt men terug op de aanvankelijk gegeven inleiding van het *lijden*, wat redelijker is; p *ander*, d.i. het ander dan het juist tevoren besproken lijden. 20 P add. 21 P *wat* add. 22 PL zet de woorden *dat de...heeft* tussen haakjes, zodat men het voorafgaande *so benijdt* moet laten aansluiten bij het nu volgende: *met m. l.*, wat een zeer goede zin oplevert: daarom onze komma vóór *met m. l.*; p heeft noch de haakjes noch de komma, zodat *met m. l.* tot het einde van de zin bij de relatiefzin (die het verleden beschrijft) lijkt aan te sluiten.

a Dit herinnert aan het thema van *Den golden berch*; zie A c. 45 r. 237 en n. *e.* — Blijkbaar verklaart Schr. *Dat ander lijden* in aansluiting bij de vermelding ervan. Hierna, r. 22-30, komt zij op *het eerste lijden* terug. b Dit verwijst naar het traditioneel motief van Christus 'nederdaling ter helle, om de zielen te verlossen. Vgl. de aanvang van Ps.-Bonaventura, *Meditationes vitae Christi*, c. 1: *Cum per longissima tempora ultra spacium quinque millium annorum miserabiliter iaceret genus humanum, et nullus propter peccatum primi hominis ascendere posset ad patriam, beatissimi angelici spiritus...* (*Opera...*, Venetië, 1572, II, 512b). c Vgl. Jo. 8.44.

ende maect veel behender stricken, daer hi den menschen veel leets ende verdriets mede aendoet, *o*p-dat hy si weder-slachtich[23] maken mach in dat goet, datse aengenomen hebben, dat si daer niet en souden volherden. Hier-om en sullen wi dit nochtans niet laten, wat lijden *(f. 33r)* oft verdriet dat ons toecomen mach[24], *m*er betrouwen altijt inden *H*ere als die berch *S*yon[d].

Dat derde is, dat[25] wi sullen staen op een niet[26], als een die niet en heeft, die niet en kan, niet[27] en weet, noch en vermach. Ende in dit niet leyt al onse salicheyt. Sullen wi nu weder werden te niet van al onser eygenscap ende gebreken[28], als wi waren, doen wi ongescapen waren, so moeten wi onsen vrijen wille, die ons *G*od so vrij gegheven heeft, dat hem niemant dwingen en mach, noch hy selver niet dwingen en wil, weder werpen in *G*od[f], dat hi ons gebruycken mach so vrijlic, als hi dede, doe wi ongeschapen in hem waren: doe en consten wy niet; doe en vermochten wi niet; ⟨doe en begeerden wi niet⟩[29]; doe en behoefden wy niet, ende en waren hem geen hindernis. Werpen wi nu onsen wille inden wil *G*odes, so en konnen wi niet uut ons selven als uut ons selven[30]; so en vermoghen wi niet; so en behoeven wi niet buyten *G*od[31], ende vergeten onsen wil[32], ende werpen onsen wil alleen in *G*od[33,g].

Op dit niet leyt al onse salicheyt ende uut niet[34] worden alle *(f. 33v)* duechden geboren als: die waer[35] oetmoedicheyt, want wats[36] meerder oetmoedicheyt dan niet te wesen, want niet en kan hem niet verheffen; *de* ware gelatenheyt, want die niet en is, die heeft al gelaten[37]; die waer weselicke armoet, want wat is armer dan niet? Aldus natuert[38] dit niet alle duechden. Wanneer ic arbeide na enige duegeden, dat is goet; mer ic en kan si niet weselike crijgen: ic en moet mi werpen in dat niet, ende woonen daer boven alle noottrufte der duechden, ende werden van naturen duechde[39,h].

Ende, sal ic nu tot dit edele niet comen ende toe niet worden, so moet niet ⟨(dat is mijn siele)⟩[40] met niet ⟨(dat is met *G*od)⟩[41] toe niet worden, dat is: met *G*od, die selve niet is al des[42], dat men ⟨van hem⟩[43] met dencken oft[44] woorden uutspreken mach, dat wi so toenemen in[45] zijnre lieften, dat ons alle gescapen dingen niet en[46]

23 L *quatenus nos a bono proposito resilire faciat.* Vgl. Verwijs s.v. *wederslachtich*; men denke aan het moderne *neerslachtig.* 24 *ons...*: PL *op ons comen.* 25 *is...*: PL om. 26 L *nihileitate.* 27 P *noch.* 28 *van...*: PL om. 29 *ende...*: PL add. 30 *uut...als...*: PL om. 31 *buyten...*: PL om. 32 *werpen...*: P *werpense.* 33 L *dei voluntatem.* 34 *uut...*: PL *daer uut.* 35 *die...*: P *warachtigh.* 36 P *wat is.* 37 L *dereliquit.* 38 L *Sic nimirum ex hoc nihilo omnes virtutes oriuntur* (*natueren* = doen ontstaan). 39 P *duechden.* L *naturaliter ipsa virtus efficiar.* 40 PL add. 41 PL add. 42 *dat is...*: PL *Want God ooc niet en is alles.* 43 PL add. 44 *met...*: PL om. 45 *dat...*: P *Also moeten wy t. uut.* 46 P om.

d Vgl. Ps. 124.1. De vulgaattekst luidt: *Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion: non commovebitur in aeternum, qui habitat in Jerusalem.* Het 1e halfvers is duidelijk parallel met het 2e, zodat het betekent: *wie vertrouwt op God is* (sterk) *zoals de Sionsberg.* De Mndl. vertaling sluit strak aan bij het Latijn: *Die vertrouwen in den Heere als die berch van Syon, hine sal ewelec niet wesen beruert die woent in Iherusalem* (Verz. Mndl. Bijb. Gr. R., Het Oude Testament, II, ug. C.C. de Bruin, Leiden, 1978, 267). Deze vertaling neemt Schr. over in haar zinsbouw met weglating van *Die*, zonder te beseffen dat haar zinsdeel *mer...* ontspoort. e *werden...*: versta: *onthecht worden van alle eigenheid*, d.i. gehechtheid aan... f *weder...*: *werpen* krijgt hier de betekenis van *o/averwerpen*; zie A c. 39 r. 36, 41. L *rursum in Deum proijere.* g R. 42-59: thema van het *niet werden als doe wi ongeschapen waren.* h R. 60-66: *niet werden* boven deugd-oefening om te *werden na naturen duechde.*

zijn, ende dat wi so doorvloten worden mit zijnre ⟨Godheyt⟩[47], so[48]-dat wi daer niet van[49] voortbrengen en mogen dat alre-minste goet, soe-dat God altemael nameloos in ons werde, so[50]-dattet al niet en is ende veer[51] daer-boven, datmen ons van hem seggen *(f. 34r)* mach, ende begeven alle inwendige werckelicheit[52], ende werpen ons in dat punt[53] ⟨des⟩[54] godlics wesens, dat wi nemmermeer weder ⟨uut⟩[55] en comen[i].

Ende daer wordt wesen met wesen begrepen; daer wort niet ⟨(dat is God)⟩[56] van niet ⟨(dat is vander sielen)⟩[57] gevonden; ende daer wordt niet ⟨(dat is die siele)⟩[58] van niet ⟨(dat is van God)⟩[59] bewonden; daer wort nyet van niet verslonden. Hier wil ic woonen: dit is mijn ruste in[60] ewicheyt[j], ende sitten onder die scadue[k], ende gaen uut[61] ende laten Godt in-gaen[62], ende swijgen ende laten God spreken, ende rusten ende laten God wercken[l].

In dese armoede is gelegen de rijcheit Godes; ende in dit niet, dat wi niet en zijn, oordelen wi ons te-recht[m]. Aldus en heeft hi niet ghedaen allen geslachten, ende zijn gherichte en heeft hi hem niet ghe[o]openbaert[n]. Ick sal mijn schapen voeden ⟨inden⟩[63] oordeel ende ⟨inder⟩[64] gerechticheyt[o].

P II c.40, f. 129[v] ⟨Want uut dat ordeelen, dat wij ons selven voor niet houden ende van binnen keeren in dat gherechte Gods, so en vallen wij niet in zijn ordeel, mer worden ghewandelt in die gherechticheyt, ende gevoedet uut die eenicheyt des godlicken wesens, dat onno⟨e⟩mlick[65] is van uutvloeyender goetheyt, dat nyemant gronden en mach. Ende aldus en hevet hy niet ghedaen allen gheslachten, want veel geslachten zijn voor-by-ghegaen, dye hem selven inder waerheyt nyet te-rechte en ⟨oordeelden⟩, ende nyet en ⟨wandel-*(f. 130r)*den⟩[66] voor dat gherechte Gods, noch hem en keerden in den edelen gront, daer si hem selven souden uut-gaen ende verloochenen ende te niet werden in die godlijcke eenicheyt ende leven alleen der waerheyt⟩[67,p].

47 L *divinitate*; pP *goedheyt.* **48** P om. **49** P *af.* **50** P *ende.* **51** P[3] *verre*; P[1] *waer.* **52** P[3] *wereltlijcheyt.* **53** P[1] *put.* **54** P add. **55** PL add.; L *revertamur.* **56** PL add. **57** PL add. **58** PL add. **59** PL add. **60** P *inder.* **61** PL *in.* **62** PL *uutgaen.* **63** P; p *in.* **64** P; p *in.* **65** P[3]; P[1] *onnoomlick.* **66** *oordeelden...*: P *oordelen...wandelen*, verbeterd naar L *iudicarunt...ambulaverunt*, in harmonie met het volgende *keerden.* **67** R. 70-79: PL add.

i R. 50-59: *niet werden* door één te worden met het 'niet van God' (volgens de negatieve theologie), dat bereikt wordt door de *cirkel der werckelicheit* te overschrijden en ons te werpen in 'dat punt' (cf. A c. 27 r. 46-54). **j** Vgl. Ps. 131.14. **k** Vgl. Cant. 2.3. **l** R. 60-65: *wesen* (Gods) *met ('s mensen) wesen begripen*: opmerkelijke rijmwoorden en tegenstellingen. **m** *ende in dit...*: versta: en in dit niet, waarin wij werkelijk niets zijn, zo wij ons terecht beoordelen, is voor ons Gods rijkdom gelegen, zoals deze zin uit de vorige moet aangevuld worden, zodat L de twee zinsdelen tot één zin kan versmelten. Tenzij wij het parallellisme met de vorige doortrekken: *ende in dit niet, dat..., is gelegen dat al.* — Deze uitweiding over het *niet* sluit aan bij de uiteenzetting ervan in A c. 47 r. 26-49 en noten *g-m.* **n** Vgl. Ps. 147.20. **o** Vgl. Ezech. 34.15a, 16c. **p** R. 70-79: nadere ontleding van r. 66-69.

P II 41, f. 130r[1] DIE MENSCHE, DIE MEEST VOORTGAEN WIL ENDE GOD BEHAGEN, DIE PIJNE TE VERCRIJGEN IN HEM DESE THIEN PUNCTEN[2]. NOCH OM DAT NIET BETER TE VERSTAEN[3,a]. ⟨◐ CAPITTEL .LI.⟩

Ten eersten sal hi pijnen ende nerstich wesen, om hem selven also veel als hy mach te rekenen den alre-snootsten mensche, onweerdich alle der weldaden Gods, ende mishaghen hem selven, begee[e]rende alleen Gode te behagen, ende begeeren van allen menschen snode gerekent te wesen ende niet ootmoedich[b]. Daer-uut sal hi bekennen die goedertierenheyt Gods, dat hi alsulcken snooden mensche, die so bereit[c] is tot alle quaet ende traech tot alle goet, so goetelick ontfanghet.

Daer-om en rekent nyet groot te wesen, dat ghy God dient, mer rekent dat alre-grootste[d], dat hy u gheweerdicht te nemen voor sinen dienare[n].

Ten anderen mael en sult ghi u nerghens om bedroeven dan om u sonden ende dat u tot sonden treckende is ende van dat goet aftreckende is. Ghi sult u verblijden in tribulaciën ende van onrecht ende quellinghe, dye u gheschiet. Ende dye-ghene, die u onrecht doen, die sult ghi van herten lief-hebben, ende bisonder daer-voor

1 Getuigen: P II.41, f. 130r-132r; L 1.41, f. 78v-81r. 2 *Die mensche...*: bewerking van de oorspronkelijke Latijnse titel: *Qualiter homo possit amplius in bono proficere et Deo magis placere.* 3 *Noch...*: bijvoeging door de Schr. om de ontlening binnen haar werkschema (het 'niet') in te schakelen.

a De tekst van dit hst. ontleende Schr. aan de *Stimulus amoris divini*, veelal traditioneel aan Bonaventura toegeschreven, maar eigenlijk werk van Jacob VAN MILAAN, O.F.M., ± 1280; de tekst vormt het inleidend hst. van het 2e boek van dit veel verspreide en vertaalde werk. Over auteur en werk zie Balduinus DISTELBRINK, *Bonaventurae scripta authentica dubia vel spuria critice recensita*, Roma, 1975, 194-197. De Latijnse tekst vormt de *forma intermedia* van *Stimulus amoris*; de Dietse vertaling verscheen onder de titel *Den prickel der minnen* of *De verweckinghe der godlijcker liefden*, in hs. en in druk (zie Benjamin DE TROEYER, o.f.m., *Bio-bibliographia franciscana neerlandica saeculi XVI*, Nieuwkoop, 1969, I, 25-26; 36-39; II, 120-121, nr. 197, 198; 400-401, nr. 709. Omtrent de reden van de titelwijziging zie AMPE, Matthias Weynsen's *Verweckinghe der godlijcker liefden*, 1535: *new edition or re-issue*?, in *Quaerendo*, 18, 1988, 191-199. Vgl. Pierre PÉANO, *Jacques de Milan*, in DSp. 8, 1974, k. 48-49. Tegenover de voornoemde teksten van de *Noordnederlandse* vertaling van Stimulus in Oss, Den Haag en Amsterdam is er de Zuidnederlandse vertaling door 'de Bijbelvertaler van 1360', in hs. Brussel, K.B. 15089-90, f. 1-129 (= *Vander minnen gaerde*). — Volgens de titel van Peerle is deze ontlening bedoeld ter verklaring van het *niet*-begrip uit c. 50. Het verschil van leerinzichten daar en hier moet niet nader onderstreept worden. De leer en het taalgebruik moeten vanuit de franciskaanse spiritualiteit van de auteur verklaard worden. Wij beperken ons tot de noodzakelijkste toelichting. — Het is waarschijnlijk dat Schr. alleen de Mndl. tekst kende. b *snode...*: woordspeling, in 't Latijn, tussen *vilis* en *humilis (humilitas)*. c Versta: *van natuur uit geneigd.* d *dat...: dat als 't allergrootste, dat...*

HIER BEGINT DAT ANDERDE DEEL DES BOECS VAN DIE PRICKEL DER MINNEN GODS DAT SINTE BONAVENTURA DIE WAERDE HEILIGHE DOCTOER GHEMAECT HEEFT.
(f. 114r)

DAT EERSTE CAPITTEL IS, HOEMEN IN TSCOUWENDE LEVEN SAL OPCLIMMEN ENDE GODE BEHAGEN.

Die mensce de meest profiteren of voertgaen wil ende gode behaghen die pine te vercrighen in hem dese navolghende tien punten.

Ten eersten sal hi pijnen ende naerstich wesen om hem selven alsoe veele als hi mach te rekenen die alder snootste ende onwaerdich alle die weldaden gods mishaghende hem selven begherende alleen gode te behagen ende begeren van ander menschen snode gherekent te worden ende niet oetmoedich. daer uut sal hy bekennen die overste goedertierenheyt goods ende dien sal hi dancbarich wesen *(f. 114v)* want hy die aldersnootste dreck is ende alder ongetrouste in allen dinghen ende alre bereetste tot onrecht des oneyndelicken mogentheits Ende dat die overste goedertierenheit alsulcken snode mensche die also bereit is tot alle quaet ende traech tot alle goet hem gewaerdicht te nemen tot enen knecht ende dat noch meerder is hem te verkiesen tot eenen sone Dair om en reken di nyet groot te wesen dattu god dienste. mer reken dat alder grootste dat hi di ghewaerdicht te nemen tot eenen knecht.

Ten anderen mael en sulstu dy niet bedroeven dan van dijn sonden ende dat di tot sonden treckende is ende van dat goet of treckende is. du sulste di verbliden in tribulacien ende van onrecht ende quellinghe die di gheschiet Ende die ghene die di onrecht doen die sulstu van herten liefhebben ende bisonder daer voer bidden ende

bidden, ende *God* veel dancbaerheyts[e] daer-af segghen, ende bekennen u selven onvolmaect ende onweerdich van hem alsulcken weldaet[4] te ontfanghen, want die de[n] *H*ere lief-heeft, dien berispt ende castijt hy[f]; ende die tribulaciën dwingen ons tot ⟨hem⟩ te gaen[g].

Ten derden mael sult ghy minnen alle armoede om Christus' wille, ende nemen van tijtlicken goede nyet meer dan uw scherpen[6,h] nootdruft, *(f. 130v)* noch in gheenre manieren anders begheeren. Maer ghi sult u pijnen, Christo, onsen hoofde, ghelijc te wesen in armoede ende verworpentheyt[7] van alre lichamelicker troostinge.

Hier-om, hoe ghi rijcker zijt ende overvloediger in lichameliker troostinge, also veel te meer sult ghi inwendeliker ende grondelicker[8] bedroeft zijn, aensiende dat ghi so veel meer verre zijt van *G*ods ghelikenisse[i].

Ten vierden mael sult ghi in goeden wercken, die tegen *G*od niet en zijn[9], liever doen eens anders wille dan uus selfs; ommer[10] in uutwendigen wercken so pijnt altoos dijn eygen wille te laten ende eens anders wille te volbrengen in betameliken dingen. Ende dit sult ghi pijnen te doen tot allen menscen, sonderlinge ende aldermeest sult ghi gehorsaem wesen den wille dijnre oversten, met inwendigher begeerten des herten ende met alre goetwillicheyt dat te volbrengen[11].

Ten vijfsten mael en sult ghi geenen menschen[12], hoe onsalich[13] dat hi es, versmaden, maer tot allen menschen met begeerten beroert worden[14], ende inwendelic met allen menscen compassie hebben als een moeder compassie ende medelijden soude hebben op haren enighen sone, dien si al zijn lijden[15] rekent als haer eyghen lijden te wesen[16]. Aller menschen cativicheyt[17] sult ghi achten dijn te wesen, ende elcken te hulpe comen na dijnre macht. Ende den armen sult ghi

4 Nl. dat God de beledigingen enz. toelaat. 5 P³ *hē*; P¹ *hen*. Jacobus *ad Deum* (of *ad eum*?). 6 L *strictam*. 7 L *contemptu*. Jacobus: *deiectione* (wel in de actieve zin: het verwerpen-verachten). 8 L *cordialius*. 9 *die...*: Jacobus: *indifferentibus*. 10 L *maxime*: Jacobus: *imo semper*. *Ommer* (= ooit meer): nevenvorm van *emmer, immer = steeds, vooral, bepaaldelijk*. Vgl. Verwijs s.v. *emmer*. 11 *Ende...*: Jacobus: *Et, si hoc...debeat, suorum superiorum praecipue debet...*: de schakering van tegenstelling tussen voor- en nazin is in de vertaling weggevallen. 12 P¹ als enkelv.; P³ *mensche*. 13 L *miserum & infelicem*. 14 *met...*: L *dulci quodam affectu tangetur*. Jacobus: *materno moveatur...affectu*. 15 *dien (= diens?)...*: L *cujus omnem dolorem et tribulacionem*. 16 als een moeder...: vgl. 2 Kon. 1.36. 17 L *miseriam*.

e D.i. *dank*. f Vgl. Hebr. 12.6. g Zin uit GREGORIUS DE GROTE, *Moralia*, L.26, c. 13, nr. 21; PL.76, k. 560. h D.i. *nauw berekend*; zie Verwijs s.v. *scharp*, I, 9-11. i Nl. de gelijkvormigheid met God = Christus als toonbeeld van armoede.

god veel dancbaerheits daer of segghen ende *(f. 115r)* bekennen di selven onvolmaect ende onwairdich van alsulcken weldaet te ontfangen. want dien die haer lief heeft die berispt hi ende castijetse ende die tribulacien dwingen ons tot hem te gaen.

Ten derden male sultstu minnen alle armoede om cristus wille ende niet nemen van tijtlijc goet dan dijn scarpe noottrufte noch in geender manieren anders begheeren. Mer du sulste di pinen cristo onsen hoefde gelijc te wesen in armoede ende verworpenheit van alre lichaemelike vertroostinghe Ende dat sulstu alder meest achten dat die coninc der coninghen ende heer alre heeren hem ghewaerdicht aldus onnutten knecht te cleden met sinen behaechlijken clederen ende so snoden knechts cleederen hem gewaerdicht heeft an te doen ende een stinckende slijck hem ghelijck te maken Hier om so du di rijcker ende overvloedigher sietste in lichameliker vertroostinghe alse ve- *(f. 116v)* le te meer sulstu inwendeliker ende grondeliker bedroeft wesen ansiende dattu so veel te meer ververret biste van cristus gelikenisse.

Ten vierden sulstu in goeden wercken die tegen god niet en sijn liever doen eens anders wille dan dijn selfs ymmer in uutwendigen wercken soe pine altijt dijn eygen wille te laten ende eens anders wille te volbrenghen in betamelijcken saken ende dit sultstu pinen te doen tot allen menschen Mer sonderlinghe ende alre meest sulstu gehoersaem wesen den wille dijnre oversten ende die omhelsen met inwendiger begeerten des herten ende met alder goetwillicheit te volbrenghen Ende so wat dat si seggen dat sal hi houden eersaem te wesen oft wat si willen ghedaen hebben. ende ist dat si enige dingen bevelen so sal hi dat na al sijnre macht met groter begheerten voldoen

Ten vijften en sulstu ghenen mensche hoe onsalich dat hy *(f. 116r)* is versmaden mer altoos tot allen menschen met moederliker begheerten beroert worden ende inwendeliken met alle menschen compassie hebben also een moeder compassye ende mededogen soude hebben op haren enigen sone die si al sijn liden rekent haer eygen liden te wesen Alle menschen kativicheit sulstu achten dijn te wesen ende elken te hulpe comen nae dijnre macht. ende den armen sulstu eeren ende waerdicheit doen

eeren ende te hulpe comen ende weerdicheit doen als patronen ende vaders[18], want dat zijn die-ghene, die den menschen ontfangen in die ewige tabernakelen[19,j].

Ten sesten, ghi en sult niemant ordeelen van heymeliken[20] sonden, want ghi en weet niet, wat die gracie Gods in dye siele werct. Mer, ist sake dat ghi by openbaer teekenen[21] yemant weet oft bekent hem sondaer te wesen, so sult ghi u meer bedroeven oft rouwich wesen van sinen sonden, dan van den doot dijns eyghen lichaems; ende ghi sult *(f. 131r)* dencken, dat die siele, die so ter doot ghewont is, costeliker is dan alle lichamen der weerelt. Daerom, soo ick mijn lichaem soude wachten[22] vanden doot, veel te meer soude ic pijnen[23], mijnen even-mensche te trecken na mijnre macht vanden sonden met gebeden, met goede vermaninghe[24], met goede exempelen.

Ten sevenden sult ghy die duechden[25] dijns even-menschen[26] lief-hebben ghelijc dijn eygen duechden. Ende, gelijc een moeder haer verblijt in die duechden haers kints, also verblijdt u in die duechden[27] van allen menschen, sonderlinghe in die-ghene, die geestelic zijn[28]. Ende ghi sult also neerstich om dijns even-kerstemenschen duechden te verwerven zijn, als om dijn eyghen. Ende dat goet oft duechden, die ghy in hem merct, dat hy vercregen heeft, sult ghi hoochlic in dijner herten verheffen, ende altoos meer ende grooter duechden aen hem vermoeden ende geloven, dan ghi mercken moecht. Ende van sinen tijtlicken goede sult ghi u ooc verblijden.

Ten achsten en sult ghi niemant lief-hebben dan God oft om Gods wille, also dat in allen dingen God puerlic sonder geselle lief-gehadt worde[k]. Ende ghy sult dijnen even-kersten-mensche lief-hebben

in God, also dat u noch heylicheyt noch giften[30] tot hem trecken; mer met een gemeyn minne[l] sult ghy alle menscen lief-hebben ende alle menschen leyden ende trecken in God.

Ende voor die u goet doen, moecht ghi wel sonderlinghe bidden, ende sonderlinghe voor dijn ouders.

18 *Ende den armen...*: Jacobus: *Et, quamvis...*, waardoor de voorzin tegenover de nazin staat. **19** *want...*: dit komt niet voor in de Latijnse *Stimulus*. Het motief is ontleend aan Lc. 16.9. **20** L *occultis*. **21** *by...*: L *ex certis indicijs*. **22** *soude...*: L *custodire habeo* (= *de plicht heb te verdedigen*). **23** *veel...*: L *quanto magis conari debeo* (vgl. n. 22), alsof het een vraagzin zou zijn. Jacobus: *sic, immo magis, deberem*. **24** L *exhortationibus*. **25** Jacobus: *bonum*. Zo ook verder. **26** *dijns...*: L *alterius*. **27** L *ac profectu* add. **28** L *spirituales*. Jacobus: *et maxime de his, quae spiritualia sunt et ad spiritualia inductiva*. HL betrekken dit op de personen: *godgewijden*. **29** Jacobus: *nihil*. Zie verder. **30** Jacobus: *beneficiorum immensitas*.

j Vgl. Lc. 16.1-9. k Versta: *zonder dat gij iemand op gelijke voet* met God *of* naast God *stelt*. l *ghemeyne minne*: vgl. de tegenstelling *amor communis* en *amor proprius* of *singularis*. Zie R. DAESCHLER, *Amour propre*, in DSp. 1, 1937, k. 533-544.

als patronen ende vaders want dat sijn die ghene die ander menschen ontfanghen in die ewighe tabernakelen.

Ten sesten du en sulste nyemant oerdelen van heymelijken sonden. want ghi en weet nyet wat die gracie goods in die siele werct Mer is dat sake datstu bi openbaer teykenen yemant weetste of bekentste een sondare te wesen soe sulstu di meer bedroeven of rouwich wesen van sinen sonden dan vanden doot dijns eyghen lichaems. *(f. 116v)* ende du sulste dencken dat die siele die soe ter doot gewont is costeliker is dan alle lichamen deser werelt. Daer om so ic mijn lichaem soude wachten vanden doot, veel meer soude ic pinen mijn even mensche te trecken na mijnre macht vanden sonden met gebeden, met goeden vermaninghe ende met goeden exempelen.

Ten sevenden mael sulstu de menschen (!) dijns even menschen liefhebben als dijn eyghen doechden. ende ghelijc een moeder haer verblijt in die doechden hairs kints also verblide di in die doechden van alle menschen sonderlinghe in dat ghene dat geestelic is Ende du sulste alsoe naerstich wesen om dijns even kersten goet ende doechden te verwerven als om dijn eyghen ende dat goet of doechden die du in hem mercste dat hi vercregen heeft sulstu hoechliken in dijnre herten verheffen ende altijt meerder ende groter doechden an hem vermoe *(f. 117r)* den ende geloven dan du sien of mercken moechste ende van sinen tijtlicken goeden sulstu di met hem grotelic verbliden.

Ten achsten mael en sulstu niemant[29] minnen of liefhebben dan god of om gods wille also dat in allen dinghen god puerlic sonder ghesel lief gehadt wort Ende du sultste dijn even mensche minnen in god also dat di noch heilicheyt noch giften tot hem en trecken met enigher sonderlingher minnen. mer in ghemeenre minnen sulstu alle menschen liefhebben uut rechter minnen ende alle menschen leydende of treckende in god ende den besten meer liefhebben dan een ander. ende voir weldaden die di gedaen worden moghestu altijt weldaden wedergeven. ende voer die di goet doen moghestu wel sonderlinghe voer bidden ende oec voer dinen naesten ende sonderlinghe voer vader ende moeder ter salicheit van haer sielen sonderlinghe bedinghe doen.

Ten negenden, dat ghi in alle uwen wercken, die ghi doet, altijt God in dijnre herten hebt, ende gheen ander meyninghe oft waerom dan alleen die eere Gods; ende ghy sult altijt neerstelick pijnen te bekennen, God teghenwoordich te wesen, als oft ghy hem in zijn wesen[31] teghenwoordich saecht; ende ghy sult hem ontsien ende eer bewijsen, *(f. 131v)* op-dat ghi also met vuerigher liefden in hem ontsteken moecht werden, ende God hyer also ghebruyken, dat ghy in nyemant anders dan in hem en rust[32,m].

Ten thienden, ghy sult altijt God dancken ende loven van den goeden, die hy u ghedaen heeft, ende sonderlinghe dat hy u na sinen beelde ende ghelijckenisse ghemaect heeft[n]; *t*en anderen, dat hy u natuere wilde aennemen, ende hem gheweerdicht heeft voor u te sterven; *t*en derden, dat hy ons inden heylighen *S*acrament hem selven gheeft in spijse ende in dranck, ende hyer-namaels hem selven sal geven in een loon.

Daer-om pijnt u nerstelic in dit leven, hem aen te sien inden cruce, ende zijn bitter lijden altoos in dijnen herte te draghen, *e*nde mededooghen met hem te hebben, recht oft ghy alle zijn wonden in u lichaem ontfangen hadt[o], ende bedroeven u hertelick daerom, dat ghy siet, dat dat onsprekelicke lijden aen so menighen mensche verlooren sal blijven.

Ghi sult nerstelic aenmercken, hoe hy hem selven heeft ghegheven opten outaer in spijse ende in dranck, in soeticheyt van allen smaken na elcs menschen begeeren[p]. *E*nde met alre minlicker begheerte ghenoechte in hem hebbende suldy roepen ende segghen: 'O Here Jesu Christe, ghy zijt dat broot des levens[q]: gheweerdicht mi also te versaden in u, dat mi nergens na en hongert dan ⟨na⟩ u[33]; geweerdige my in dijnen dierbaren bloede alsoo droncken te maken, dat my nerghens na en dorste dan alleen na u. Behoedt mijn ghedachten[34], dat si[35] dye donckerheyt der aerden nyet en bedecken[36,r], ende dat si van u, dye sonne der gherechticheyt[s], nyet gesceyden en werden'[37].

Ghy sult oock der *M*oeder Christi alle weerdicheyt doen, die ghy moecht, ende segghen: 'O goede Jesu, gheweerdighet mi, sonder[38], te gheven *(f. 132r)* dye gracie, dat ick u ghebenedijde *M*oeder mach eeren met alsulcker weerdicheyt ende reverencie, als ick schuldich ben te doen ende u behaghet. Ende ghi, o alder-goedertierenste *M*oeder Maria, gheweerdighet u my te verwerven van dijnen

31 L Jacobus: *essentia.* 32 *ende...*: Jacobus: *eoque, prout potest, in via fruatur et in ipso et non in alio requiescat.* 33 *dan...*: L Jacobus: *praeter te*; P[1] *dan dat u*; P[3] *dat u.* Vgl. *mi hongert na*; zie vervolg. 34 *mijn...*: wel enkelv.; vgl. het vervolg. L *cogitationes meas*; Jacobus: *mentem meam.* 35 *si*, nl. *mijn ghedachten.* 36 *dat...*: Jacobus: *ne, interveniente umbra terrae.* 37 *ende...*: Jacobus: *a te...separetur.* 38 Jacobus, L: *peccatori.* Vgl. Verwijs s.v. *sonder* = *sondaer.*

m Volgens Augustinus' onderscheid tussen *uti* en *frui.* n Vgl. Gen. 1.26. o Verwijzing naar Franciscus' stigmata. p Vgl. Sap. 16.21. q Vgl. Jo. 6.48. r *behoedt...*: versta: *bescherm zo uw gedachten dat de aardse duisternis (schaduw) ze niet bedekke en...* (in feite: *afscherme tegen de zon der gerechtigheid*). s Vgl. Mal. 4.2.

Dat *(f. 117v)* neghende is dattu in alle dijn wercken die du doeste altijt gode in dijnre herten houtste ende geen ander meeninghe of waerom en hebbe dan die eer gods Ende du sulste altijt naerstelic pinen te bekennen god tegenwoerdich te wesen als of ghi hem in sinen wesen teghenwoirdich saecht ende du sulste hem ontsien ende eere bewijsen op dattu alsoe met vuerigher lieften in hem moechste ontsteken worden. ende godes also hier ghebruyken dattu in nyemant anders dan in hem en rustes.

Dat thiende is du sulste altijt gode dancken ende loven vanden goeden die hy di ghedaen heeft ende sonderlinge dat hi di nae sinen beelde ende ghelikenisse gemaect hevet Ten anderen dat hi dijn nature woude an nemen ende hem ghewaerdicht heeft voer di te sterven Ten derden dat hi ons ghift hem selven in spijs ende dranck ende hiernamaels hem selven sal gheven in een loon.

(f. 118r) Hier om pine di naerstelick in desen leven hem an te sien inden cruce ende zijn bitter liden altoes in dijnre herten te dragen ende mededoghen met hem te hebben als oftu alle sijn wonden in dijn lichaem ontfangen hadtste. ende bedroeven di herteliken daer om dattu sietste dat dat ontsprekelike liden an soe menighen mensche verloren sal bliven.

Du sulste naersteliken anmercken hoe hi hem selven heeft gegeven opten altaer in spijs ende dranck, in soeticheit van allen smake na elckes menschen begheeren. ende met alre minlijker begeerten genoechte in hem hebbende sulstu roepen ende segghen O here ihesu christe du biste dat broet des levens. ghewaerdighe mi alsoe te versaden in di dat my nerghents na en honghert dan nae dy. Ghewaerdighe my in dinen duerbaren bloede alsoe droncken te maken dat mi nerghents nae en dorste dan alleen na di *(f. 118v)* Behoede mijn gedachten soe datse die donckerheit der aerden niet en bedecken ende datse van di die ghewarige sonne der gherechticheit niet ghescheiden en worden.

Du sultste oeck der moeder cristi alle waerdicheyt doen die du moechtste ende segghen. O goede ihesu ghewaerdige mi sondair te geven die gracie dat ic dijn gebenedide moeder mach eeren mit alsulcke waerdicheit ende reverencie als ic sculdich ben te doen ende di behaghet Ende du alre goedertierenste moeder maria ghewaerdighe di mi te verwerven van dinen gebenediden sone dat ic mi gehelijken

ghebenedijden *S*one, dat ic my gheheelick ende ghetrouwelick mach gheven tot sinen dyenste, ende dat ick u altoos [moet][39] onderdanich mach wesen, ⟨ende⟩ met suyveren ⟨ghedachten⟩ ende devoten herten[40] eenpaerlick[41] overmidts dijnre goedertierenheyt by u staen moet. Amen'[42].

In desen voorseyde thyen puncten, o siele, so oeffent u, wildy anders hyer yet smaken vander gloriën des eewighen levens[43].

39 P[3] *met...devoter herten*; L *simul cum omnibus...cordibus*. Jacobus: *pura mente et corde devoto*: hiernaar verbeteren wij; alles is wel in het enkelv. 40 Wel als enkelvoud: zie n. 39. 41 In de zin van *voortdurend*. L *perpetuo*; Jacobus: *continue*. 42 In *Stimulus* volgt nog een *Oratio de passione Domini*. 43 Bijgevoegd wegens het Peerle-verband: zie n. 3. *hyer*: L *in hac vita*; *smaken*: L *praelibare*.

ende ghetrouweliken mach gheven tot dinen dienste ende dat ic di altoes moet onderdanich wesen met suvere herten ende dat ic met devoter herten eenpaerlijken overmits dijnre goedertierenheyt bi dy staen moet. Amen.

In dese thien punten o siele soe oefen di wilstu anders hier yet sma- *(f. 119r)* ken vander glorien des ewighen levens. Ende wilstu inder begheerten smaken dattu inder verstantenisse bekentste. so pijn di als voerseit is geestelic te worden ende dat vleysch also veele alst di moghelick is te laten met sijnre begeerten. want hy dwaelt alte seer die de hemelsche soeticheit menghen wil mit desen vernijnden slijcke.

P II 42, f. 132r[1] NOCH VAN *L*ATEN, *L*IJDEN ENDE *M*INNEN[2,a]. ¶ CAPITTEL ⟨.LIJ.⟩

Wilt ghi warachtich wijs wesen in Gode, so moet ghy altemael sot werden in u selven[3]. Wildy u siele sekerlick behouden, soo moet ghy die altemael verliesen. *E*nde dyese hier verliest om *G*ods wille, dye behoudtse in dat eewighe leven[b].

Hyer-om soo leert laten, lijden ende minnen:
soo moechdy *G*od inder eewicheyt ghewinnen[4].

Dat eerste punct is *l*aten[c].

Ick segghe u: leert laten, nyet alleen inden uutwendighen, vleeschelijcken ende sinlicken dinghen, *m*aer oock ⟨in⟩[5] dye inwendighe, gheestelijcke dinghen, dye u ⟨on-⟩geordineerde[6] toeneyghinghe der sielen ende des gheests aenhanghen: gheestelijcke oeffeninghen, dye die menschen aen hem trecken ende bi hem selven aen-nemen als: vasten, waken, bidden, dencken[7], iubileren, contempleren, troost, soeticheyt smaken[8] *(f. 132v)* ende hooghe dinghen bekennen, hongheren, dorsten[9], ende begeeren na loon[d] ende eewich leven ende oock na dat heilige *S*acrament uut eygen-willicheit of eygensoeclicheit[e]. Alle dit ende veel meer danmen segghen mach, in allen gheestelicken dinghen, daer die mensche zijn genoechte ende troost ⟨in gheset⟩[10] heeft, ende daer hy onordineerlick[11] aen clevet, dit moet al uut ende te nyet werden[12], also dat een mensche duncket, dat gheen snooder, ongevalliger, cativigher, lawer[13], trager ende versuymender mensche en is in al der weerelt dan hy.

Ende aldus wort hy te niet in hem selven[14]. Want hier so wort die eygen-wille,

1 Getuigen: P II.42, f. 132r-133v; L 1.42, f. 81r-82v. **2** Vgl. 2e deel van de titel van P.II.41. **3** *in u...*: Surius: *et in suis & in omnium hominum oculis.* **4** Vgl. het slot van dit hst. **5** L add. **6** P[3]; L *inordinate (requiescit)*; vgl. verder r. 17: P[1] *gheordineerde.* Wij beschouwen *toeneyghinghe* (onderwerp) als een 'slordige' meervoudsvorm, zodat het ww. *aenhangen* moet gehandhaafd worden (versus L). Zie paralleltekst. **7** L *meditari*, dat ons verwijst naar *ghedachte = meditatio.* **8** L *sapores. Smaken* is het ww. bij *troost (ende) soeticheyt.* **9** *hongheren, dorsten* naar *hooghe dinghen.* **10** P *ingheset.* **11** Vgl. r. 10 en n. 6. **12** *Dit...*: L *mori funditus debet & abnegare semetipsum.* **13** L *tepidiorem.* **14** *wort...*: L *annihilatur.*

a In vroegere studies hieromtrent hebben wij deze tekst trachten te verklaren, eerst vanuit Dietse bronnen, later vanuit Surius' Tauler-vertalingen van *Commune de virginibus Sermo unicus*, met het thema: *Quinque ex eis erant fatuae et quinque prudentes* (= Mt. 25.2) *ug. Macerate*, 1664, 655-659, voorlaatste deel. Prof. R. Lievens heeft deze laatste interpretatie verworpen in een belangrijk artikel: *Bespiegelend proza uit handschrift Leningrad, Akademie van Wetenschappen XX I LXIII*, in *Handelingen der Koninklijke Zuidndl. Mij voor T. L. G.*, XIV, 1960, p. 207-233, speciaal p. 223-228: *Een sermoen over de ootmoedigheid*, met de publicatie van *Dit es sarmoen van der omoedicheit* uit het hs. Leningrad. Voortaan zal het erop aankomen alle vroege handschriften met de Ootmoedigheid-tekst op te sporen. Intussen willen wij wel verwijzen naar de studie van C.C. DE BRUIN, *Bijdrage tot de geschiedenis van de Middelnederlandse psalmvertaling*, in *Bundel opstellen van oud-leerlingen, aangeboden aan Prof. Dr. C.G.N. de Vooys*, Groningen, 1949, 46-74, speciaal p. 57-74. **b** Vgl. Jo. 12.24b. **c** *laten*: versta: *zich verloochenen*; L *abnegare teipsum.* **d** *hongheren...*: deze ww. gaan met *na loon* samen. **e** *uut...*: deze eigenzoekelijkheid zou kunnen dergelijke praktijken minderwaardig maken. Ook verder is er blijvend de onderliggende veronderstelling dat het gaat tussen uit-eigen-beschikking-vrij-gekozen praktijken en anderzijds door God of oversten gewilde en gevraagde praktijken. Zie b.v. n. *i.*

Hs. Den Haag, K.B., 128 G 18 (beschreven in DE VREESE, *Hss. van R.*, 478-485

(f. 256r). Van drie punten, die horen tot een volcomen leven.

Wilt ghi waerlijc sijn jn gode, so moet ghi te mael sot sijn in u selven. Wilt ghi u ziele sekerlijc be- *(f. 256v)* houden, so moet ghise te mael verlyesen. Ende diese hier verlyest om gode, hi behoutse in dat ewyge leven.

Hier om leert laten, lyden, ende minnen:
so moechdi god inder ewicheyt ghewinnen.

Ic segghe leert laten Niet alleen jnden groven uutwendighen dinghen, die van buten sinlicken jn vallen mer oec om die inwendighe gheestelicke dingen, die die affexien der sielen anhanghen Als gheestelicke naersticheyt jn oeffeninghe die een mensche jn hem selven trect, ende in hem neemt. Als vasten, waken, beden, lesen, dencken, scouwen, jubileren, contempleren, troost, smaec, ende soeticheit, lichten ende kennen, hongheren ende dorsten, quellen ende begheren na loen ende ewych leven, ende na dat heilighe sacrament. Al dit ende veel meer danmen segghen mach, daer *(f. 257r)* troest ende ghenoecht in ghesocht wort, ende daer een mensche an cleeft. Dit moet al uut ende te niet werden So dat die mensche denct, dat gheen snoder, onghevalligher, kativigher, laeuwer, tragher, versumender mensche en is jn alle der werelt.

Ende dus wort hi te niet in hem selven. Ende hier wort eyghen minne, eyghen

eygen-minne, eyghen-wijsheyt, eygen-begrip oft aennemelicheyt ende eyghen-behaghen altemael verloren. Ende hoe dit niet grondeloser is, hoe dat gewarer is ende sekerer.

Want ⟨dit⟩ grondelose niet[15] ontfangt(!) hem selven altemael in een afgront; ende in dese afgront, dat is: in God: daer verliestet hem selven ende wort verteert in Gode; ende God sincket hem selven neder in desen mensce in zijn levende binnenste[f], ende die siele omgrijpet hem in haer, ende hi verslintse weder in hem ende verteertse al-te-mael. Ende dan so wort dye mensche altemael verwandelt in God, als oft hy een ander mensche waer gheworden, als hi ooc inder waerheyt is. Want dye *H*eylighe *G*heest levet in hem overweselick, also hy dede in sinen heylighen *a*postolen[g].

Dat ander punct is lijden, dat is: dat een mensche ghedoochsaem si ende met vredelijcken herten pijne te lijden, als hy alre-best can, het si lief oft leet, mede oft tegen, geluc oft ongeluc, voorspoet oft wederspoet, ghewin of verlies, uutwendich of inwendich, hoe dat dye dingen op u of op een ander comen, of wye dat doet, al en duncket u niet het beste, ia, al dochtet u oock met allen[16] quaet ende tegen dye duechden, ende dat u dochte dat-*(f. 133r)*tet u hinderlijc ende schadelijc na u begrijp ende goetduncken waer: so verre als ghy geen consent en geeft in sonden of in onduechden, so laet u goedertierlijc ende simpelijc in Gode, ende segt: 'Siet, lieve Heere, ick en can of en mach[17] noch ic en weet nyet, waer-om ghi dit laet geschieden. *H*et en dunct my nyet goet. *M*er ic en weet niet, hoe ghi dat achtet, dan ic betrou[18] uwer godlijcker goetheit, dat ghy dit nyet en laet geschien sonder sake. *G*hy wetet waer-om. *A*lleen daerom so en weet ic nyet beters, dan my simpelijc te laten ende te lijden onder uwen liefsten wil'.

Siet, condy aldus uwer wijsheit ende goetduncken uutgaen uut rechter ootmoedicheyt ende van puerder minnen in God[19], so sal u alle dinc ten besten comen, als S. Pauwels seyt[h]. Ende ic seg u voorwaer, ghy en moecht daer geen schade bi lijden. Want, al duncket u, dat ghy daer schade oft hinder bi ⟨lijdet⟩[20] na uwen duncken in die gescapen dingen, die ghi bi u selven aengenomen hebt, hoe goet dat si schijnen of zijn, ghi vordert hondertwerf meer in Gode ende in volmaecter heylicheyt overmits die ootmoedige gelatenheyt ende lijtsaemheyt[21,i].

Dat derde punct is minne: dye en wort nemmermeer also hoochlic ende edelic geoeffent als in desen twee als: laten ende lijden. *A*l ist datmen inder minnen also

15 *niet...*: *niet*: L *nihileitas*, onderwerp van *ontsinct*: zie paralleltekst en r. 25; P *ontfangt*; L *recipit*. **16** *met allen* = helemaal. **17** L *praevaleo*. **18** *dan...*: L *confido autem* (tegenstelling). **19** *van...*: L *puro in Deum amore*. **20** P *lijden*. **21** *gelatenheyt...*: L *sui abnegationem atque patientiam*.

f D.i. zijn innigste hart. **g** Vgl. de nederdaling van de H. Geest op pinsterdag. — Over het *niet* zie A c. 50 r. 31-79 en n. *g-n*. **h** Vgl. Rom. 8.28. **i** *ghi vordert...meer...*: op dit *meer* laat Surius (zoals verwacht) volgen: *quam si propria instituta, Dei beneplacito neglecto, prosequeremur*.

behaghen, eyghen wijsheyt, eyghen begrip, goetduncken, vermetelheyt ende annemen altemael verloren. Ende hoe dit niet meer grondeloser is, hoe dat waerre ende sekerre is.

Want dit grondelose niet ontsinct hem selven te mael jn een afgront. Dese afgront dat is god, daer verlyestet hem selven ende wort verteert in god. Ende god sinct hem selven nader jn desen mensche, jn sinen binnensten. Ende die ziele omgrijpt hem jn hoor ende hi verslintse *(f. 267v)* weder in hem ende verteertse te mael. Ende dan wort dese mensche te mael verwandelt in hem, recht oft een ander mensche waer gheworden, als hi oec inder waerheyt is. Want die heilighe gheest leeft jn hem overweselyc als hi dede jn sinen heilighen apostelen.

Dat ander punt dats lijden. Dat een mensche gheduldelijc lijdet met gevreder herten, als hi best can. Het sy lyef of leet, mede of teghen, gheluc of ongheluc, voorspoet of teghenspoet, verlyes of ghewinne, uutwendich of inwendich Hoe dat die dinghen comen op u, of op ander luden, of wye dattet doet, al en duncttet u dat beste niet Ja al dunctet u met allen quaet ende teghen doecht, ende scadelyc sijn na uwen begrijp.

So laet u goedertierlijc, ende sympelijc in gode segghende Lieve here ic en weet niet te *(f. 258r)* mael waerom ghi dit dus laet gheschien.

Ic en weet niet oft u goet dunct Ic ghetrouwe op u godlycke goetheyt, dat ghi dit niet en laet gheschien sonder sake. ghi weet alleen waer om. Hier om willic mi laten, ende lyden onder uwen lyeven wille.

Condi aldus uwer wijsheyt ende goetduncken uutgaen in rechter puerre oetmoedicheit ende minnen, so sel u alle dinc comen ten besten, als paulus seit, ende ghi en moeghet daer gheen scade bij lijden.

Dat derde punt is minne. Die en wort nerghent so hoochlijc ende edelijc gheoeffent, als jn desen tween, laten, ende lijden. Want al ist datmen inder minnen

hoge opgaen mach, datmen God omhelset overmits eenheyt des willen, nochtans so daelt[22] hem God, met al dat hy verleesten mach[j], in dye ⟨grondeloos⟩[23] gelaten lijdsamen menschen, ende daer wort hi ⟨ombegrepen⟩[24] vander minnender sielen, ende God omgrijpse weder, ende verslintse altemale in hem.

Ende aldus verlie⟨s⟩tse[25] haer selven altemael in God[k], ende wort in God verwandelt met graciën, behoudende nochtans altoos haer gheschapen wesen[l], ende aldus keertse weder in haren oorspronck, daer si uut ghevloten is.

Hyer-om so leert laten, lijden ende minnen:
so moecht ghi God *(f. 133v)* inder eewicheyt ghewinnen[26,m].

22 L *declinet ac demittit sese*: *daelen (hem)* is hier overgankelijk. **23** L *abyssaliter* (bijwoord); P *grondelose* (adjectief?). **24** L *amplexatur* (deponens met passieve zin); P *onbegrepen* van het ww. *omgrijpen = omhelzen*. Zie verder. **25** L *(seipsam totam) perdit*; P *verlietse*. **26** Zie r. 5-6.

j met...: L *cum omnipotentia sua*. k Hiermee keert de auteur terug op r. 2-6, vgl. n. *b*. l Affirmatie van inachtgenomen orthodoxie. m In de plaats van dit vers geeft Surius nog een lange uitleg over de manier, waarop de mens de beschouwing verkrijgt.

so hoghe mach opgaen, datmen ⟨God?⟩ omhelst overmids eenheit des willen Nochtan daelt hem god neder met al dat hi is, In dese grondelose ghelaten menschen *(f. 258v)* ende lijdsaem. Ende daer wort hi ommegrepen van die minnende ziele ende god ommegryptet weder ende verlichtse te mael in hem.

Aldus verlyest sy hoor selven te mael in gode ende wort hoor selven een verloren vat. Ende dus keert sij weder in horen oorspronc, daer sij uut ghevloten was.

Hier om leert laten, lijden, ende minnen,
so moechdi gode inder ewicheyt ghewinnen.

p. 8, f. 34r[1] [DAT .VIIJ. ¶ CAPITTEL.][2] *H*OE DAT WI INDEN GHEEST ENDE[3] INDER SIELEN ENDE ⟨INDEN⟩[4] LICHAME TE NIET SULLEN WERDEN IN ONS SELVEN ENDE JESUM CHRISTUM AEN-DOEN[a]. ⟨¶ CAPITTEL .LIIJ.⟩

(f. 34v) Op-dat wi wi nu weder te niet werden ende onberoerlicker dan niet[b], so moeten wy onsen vrijen[1] wille werpen in dat onberoerlijcke goet, dat *G*od is, ende gebruycken alleen den wille *G*ods, ende werpen onse[2] begeerten in die begeerten *G*ods, dat wi niet en begeeren dan *G*od en begeert, ende onse[3] meninge inde meninge *G*ods, dat wi in geenen dingen ons selven en meenen[c], ende onsen wille inden wille *G*ods[5].

Wat is nu de wille *G*ods? Onse heilichmakinge[d]. Want ghi, o *H*ere, wilt dat wi alle salich worden. Ende willen wi nu salich worden, so moeten wi[1] onsen wil werpen in dat heilige der heiligen[e], ende worden alleen vanden wil *G*odes gewrocht, ende staen altijt gelaten[7], wat hi in ons ende doer ons wercken wil *e*nde wat hy van ons gedaen of geleden of gelaten wil hebben, *e*nde dencken altijt[8]: '*O* gebenedide *G*od, wat is nu dinen alre-liefsten wil? Belieft u ooc dat ic dit of dat doe, *h*et si in gedachten, in woorden, in wercken?' *E*nde worden wi dan yet ghewaer, dattet onse consciëncie tuyget dattet *(f. 35r)* *G*od belieft, dat wi dan[9] seggen: 'O gebenedide *G*od, wilt doch dat in mi ende doer mi doen'. Ende vernemen wi dan, dattet *G*od niet en belieft, dat[10] wy ons daer-in laten ende sterven om sinen wille, hoe cleyn dattet is, als in eenen opslach van eenen ooge oft een boerdelic[11] woort te hooren, oft te spreken.

Ende onse[2] begeerte sullen wi werpen[12] in die begeerte *G*ods, dat wy niet en begeeren genuechte, eer ende goet. *W*at is nu de begeerte *G*ods? Dat hi zijn genuechte ende weelde in ons hebben mach. Want hi seyt: 'Het is mijn weelden te wesen mit den kinderen der menschen'[g]. Sal hi nu zijn weelden in ons hebben, so moet onse begeerte gestorven zijn, *w*ant hi seyt: 'Ten-si dat dat weyten-koorn stervet, ten mach geen vruchte voortbrengen'[h]. Dit weytenkoorn is die begeerte der sielen, de gestorven moet zijn van alle genuechten, goet ende eer, *o*p-dat hi genuechte in ons hebbe ende dat[13] sinen heiligen name in ons geëert mach worden[i].

Ende onse[3] meninge sullen wi setten[14] in die meninge *G*ods. Dat is die *(f. 35v)* meninge *G*ods: *a*llet, dat *G*od gescapen heeft, dat wi dat gebruycken sullen om zijnre lieften. Want alle dingen heeft hy gescapen tot onser behoef. Hi heeft den nacht geordineert, dat wi om zijnre lieften[15] slapen sullen; *e*nde den dach, dat wi ⟨om

1 Getuigen: p.8, f. 34r-36v; P II.43, f. 133v-134v; L 1.43, f. 82v-84r. **2** p add. **3** P om. **4** P add. **5** *ende...*: L *Primo itaque voluntatem nostram in Dei beneplacitum iactare debemus.* Ook verder telt L: *Secundo...; Tertio.* Daarom is de bijvoeging *sullen wi werpen* hier noodzakelijk. **6** L: *ut sanctus ait Apostolus* add. Vgl. I Thess. 4.3. **7** *ende...*: L *semperque resignati esse (om te doen...).* **8** L *hoc pacto* add. **9** *dat...*: het is de vorige periode, die nog voortloopt. L *orare debemus hoc modo*: zelfstandige zin. Zo ook r. 18-21. **10** Vgl. n. 9. **11** L *iocosum.* **12** *sullen...*: P om.; vgl. n. 5. **13** P om. **14** *sullen...*: P om. **15** *om...*: L om.

a Vgl. Rom. 13.14. b In feite voortzetting van A c. 50. c Dit geeft de indeling van A c. 53 aan. d Vgl. I Thes. 4.3. e Als symbool van het wesen Gods. Vgl. A c. 55 r. 4-5 en n. *b*. f R. 13-21 herinneren aan de problematiek van A c. 52 r. 9-34, waarvan de beslissing Schr. hier overlaat aan het getuigenis van het geweten. g Prov. 8.21. h Jo. 12.24. i Vgl. Mt. 6.9.

zijnre lieften⟩[16] arbeiden sullen: daer-toe zijn wi gheboren als die voghelen te vliegen; ende de vruchten der aerden, dat si ons souden spijsen; ende alle creatueren, ⟨dat si⟩[17] ons dienen ende vordelic[18] souden zijn[19] tot onser salicheit; ende allet, dat wi doen ⟨oft laten, dat wij dat doen⟩[20] om zijnre lieften: tot zijnre genuechten inden lichaem, ende tot zijnre eeren inder sielen, ende tot zijnre gloriën inden gheest.

Die wille is inden gheest, ende die begheerte inder sielen, ende die meninge is int lichaem, dat is: int herte, ende is daer-in[j] so diepe ende so heymelijke verborghen, alle, dat wi doen oft laten, dat wi ons selven so heymelic ende verborghentlijck soecken ende doent om dit oft om dat. Ende hier-om sullen wi een nauwe waernemen hebben onses[21] herten ende onser meninge, ende doen alle dinghen om zijnre lieften tot *(f. 36r)* zijnre genuechten, tot zijnre eeren ⟨ende⟩[22] tot zijnre gloriën.

Ende so volbrengen wi dat gebot[h], dat onse *H*ere leerden op een tijt, doe hi seyde: 'Du salst liefhebben dijnen *H*ere[23], dinen *G*od, uut al dinen herten, uut al dijnre sielen, ende uut alle dinen gedachten[24] ende uut alle dijnen crachten; ende dijnen naesten ghelijck di selven. *H*ier-aen hanghet alle die wet ende propheten'[k].

Ende, als wi onsen wille werpen inden wille *G*ods ende gestadelijck dencken, dat wy bekennen mochten den liefliken[25] wille *G*odes, so hebben wy *G*od lief uut alle onsen ghedachten ende uut alle onsen crachten[26]; ende so heeft *G*odt ghenuechte in onsen gheeste te rusten, ende dat doer verdienst zijns menschelijken vrolijcken gheestes.

Ende, wanneer wi onse begeerte werpen in die begeerten *G*ods, so hevet *G*od genuechte in onse siele te sitten ende alle die crachten der sielen te regeren na zijnre begeerten, ende dat doer verdienst zijnre droeviger sielen: so hebben wi *G*od lief uut al onser sielen.

Ende, als wi onse meninghe werpen *(f. 36v)* in die meninge *G*ods, so dat ⟨wi⟩[27] allet, dat wi inwendich doen[28] ende uutwendich, om die liefte *G*ods [doen][29] ende in die meninghe, daer hijt in geordineert heeft, ⟨doen⟩[30], so hebben wi *G*od lief uut al onsen herten; ende so heeft *G*od genuecht in onsen lichaem te woonen, ende dat doer verdienst zijns heiligen gewonden lichaems.

*S*o[31] werden wi weerdich, dat die *G*odheit schijne in onsen geest ende in onse siele ende doer onse lichaem, ende verdrijft alle die wolcken der duysternisse. Ende so hebben wi ⟨*C*hristum⟩[32] aengedaen[k], ende doen alle dingen doer *J*hesum *C*hristum, soe die heilighe kercke houdt. Ende so maect hi alle onse wercken vruchtbaer ende ⟨wij⟩[33] zijn ingegaen doer die doer[l], *d*at is: doer die verdienst zijnre *M*enscheit, inder *G*odheit.

16 *om...*: PL add. **17** *dat...*: L *quatenus nobis inserviant.* **18** P *vorderlijck.* **19** *vordelic...*: L *cooperentur.* **20** P add.; de ganse zin is nog afhankelijk van *Dat is die meninge gods* uit r. 33. **21** P *van onser.* **22** PL add. **23** P *ende* add. Vgl. Lc. 10.27: *Diliges Dominum Deum tuum.* **24** P *gemoede.* **25** P om.; L *beneplacitum*, zonder *voluntatem.* **26** *ende a. o. cr.*: PL om. Wij handhaven de p-versie, omdat zij het slot van het bijbelcitaat aanhaalt, dat verder niet aan bod komt. **27** P add. **28** *inwendich...*: P *doen, inwendich* trp. **29** p add. Zie verder n. 30. **30** P add. Zie n. 29. **31** P *Also.* **32** P; p *chrystus.* **33** P add.

j *ende is...*: blijkbaar bedoelt Schr. dit te zeggen van de verschillende vermogens; zie r. 50-63. k Mc. 12.30-31; Mt. 22.40. l Vgl. Jo. 10.1; vgl. A c. 47 r. 10 en n. *c.*

p. 9, f. 36v[1] [DAT .IX. CAPITTEL.] *H*OE DAT WI OVERMITS DE *M*ENSCHEIT *C*HRISTI IN SULLEN GAEN INDIE *G*ODHEIT[2]. ⟨¶ CAPITTEL .LIIIJ.⟩

Hier-om pijn[3] hem een yegelic in te gaen, *w*ant die voor die doer blijft staen, de moet vervreesen[4], ende lijdet[5] reghen ende wint, ende staet in anxt der vianden. Ende dit zijn de-gene, *(f. 37r)* die sick[6] alleen becommeren met die *M*enscheit ende niet voort-aen en gaen in de *G*odheyt[a].

Hs. Bonn, U.B., 315, f. 192r-194v (hs. afkomstig uit Agnietenklooster, Arnhem).

Want[7,b] 'in allen den wercken, die onse *H*ere Jesus *C*hristus opter aerden gewracht heeft, werden die-gene, die cleyn van begripe zijn, gevoedet vanden aenmercken van buten; *m*er die bat geoefent zijn inden verstande[c], die vinden inden selven wercken welsmakende costelike spijse, die alte vele bat smaect ende voedet als die kerne[8] des winterkoorns'[9][d]. — Bernardus[10] — 'Die wercken des *H*eren zijn genoechlijc, mer die-ghene, die si te-recht konnen aenmercken, die vinden daer alte veel meer genuechten in na den inwendigen geest. Also was ons *H*ere van buyten seer suverlic boven alle kinder der men-

(F. 192rb) ... In alle der wercken die here ihesus christus opder eerden ghewracht hevet, warden die gheen die cleyne van begripe zijn gevoedet vanden aenmercken van buten, mer die bet gheoeffent sijn inden verstande, die vinden *(f. 192va)* inden selven werken wael smakende costelicke spise, die alte voel bet smaket ende voedet als die corle des weyts coerns. Want die werke ons heren sijn van buten ghenoechlick, mer die ghene, die si te rechte connen aenmercken, die vinden daer alte vele meer ghenuechten in naden inwendighen gheeste. Alsoe was onse here van buten zeer zuverlick boven alle kinder der

1 Getuigen: p.9, f. 36v-38v; P II.43, 2e deel, f. 134v-135v; L 1.43, 2e deel, f. 84r-85r. 2 *Hoe...*: PL om. 3 P *pijne*. 4 Nevenvorm van *vervriesen* (zoals in P). Mnd. *Vorvrêsen*. Vgl. Verwijs s.v. *vervriesen*. 5 L *frigori* add. 6 P *hem (= zich)*. 7 L *Unde sanctus ait Bernardus* add. De Dietse tekst heeft, zonder enig zinsverband, in r. 19 *Bernardus*. In feite loopt het éne citaat sinds r. 15 en daarna nog tot r. 71. 8 P *bloeme*; L *adipe medullamque*. 9 p: d.i. koren dat in het najaar gezaaid wordt; P *terwencorens*, dat beantwoordt aan *weitencoren*; L *frumenti*. Vgl. Verwijs s.v. *wintercoren, weitencorn*. 10 Zie n. 7.

a Na het drievoudig *Christus-aendoen* in A c. 53 verklaart Schr. hier pregnant het formeel *ingaen* (langs Christus = *die dore*) in de Godheid uit Jo. 10.1; *voortaen*: verder, nl. na de Mensheidsbeleving, waarbij de mens niet mag blijven stilstaan. b De hier vertaalde tekst vindt men in Bernardus' werken als preek op *Dominica I post octavam epiphaniae, sermo* II (*S. Bernardi opera*, Romae, 1966, IV, 319-320; PL.183, k. 157-8). De hier ter vergelijking gebruikte vertaling is ontleend aan de éne, reeds bestaande Mndl. vertaling van Bernardus' werken, die in de 15e eeuw in een aantal hss. en in 2 incunabelen reeds verspreid waren. Hierover bereidt Mevrouw Carine LINGIER haar doctoraatsthesis voor. Zie nu reeds haar studie: *Over de verspreiding van Sint-Bernardus' liturgische sermoenen in het Middelnederlands*, in *OGE*, 64, 1990, 18-40. Wij ontlenen de hiernaast ter vergelijking afgedrukte tekst aan hs. Bonn, U.B., 315, dat eenmaal aan het St.-Agnietenklooster te Arnhem toebehoorde (zie P. BEGHEYN, *De handschriften van het St.-Agnietenklooster te Arnhem*, in *OGE*, 45, 1971, 16; zie hiervoor p. 171*-173* uit de Inleiding). De kans is groot dat deze tekst dicht bij de oorspronkelijke vertaling staat. c Vgl. Hebr. 5.14 en 12. d Vgl. Num. 18.12; Ps. 80.17.

schen[e], *m*er van binnen was hi dat claerblinckende schijn des ewigen godliken lichtes[f], hoge boven-gaende alle die schoonheit der engelen. *V*an buten sachmen eenen menschen sonder gebrec, vleeisch sonder sonde ende ⟨een⟩[11] lam sonder vlecke[g]. 'Hoe schoon waren die voeten des-geens, die ons vrede ghebootscapt heft ende alle goet', spreect Ysaias[12], *(f. 37v)* 'mer zijn hooft is noch veel costeliker, want dat hooft *C*hristi is *G*od'[h].

'Het was seer genuechlic te sien eenen menschen, daer gheen sonde in wesen en mochte, *e*nde die oghen zijn salich, die des waerdich zijn hem te sien. *M*er veel te meer zijn si salich, die reyn zijn van herten, want si sullen *G*od sien[i]. *W*ant, doe sint Pauwel totter kernen quam, doe en achten hi[13] der scalen[14] niet, al was si seer schoon, ende hy seyde: 'Al hebben wi *C*hristus gekent nae den vleysche, mer voort-aen soe en kennen wi hem so niet'[j]. Ende ten was gheen wonder, want onse *H*eere hadde selven gheseit: 'Dat vle[e]isch en batet niet, mer die gheest maecket levendich'[k].

menschen, mer van bynnen was hi dat claer blenckende schijn des ewigen godlicken lichtes, hoghe bovenghaende alle die schoenheit der engelen. Van buten sachmen enen mensch *(f. 192vb)* sonder ghebrecke, vleysche sonder sunde, een lamme sonder vlecke. Hoe schoene waren die voete des gheens, die ons vrede geboetscapt hevet ende alle guet. Mer sijn hovet is noch vele costelre, want dat hoeft xpi is god.

Het was zeer genuchlicke te sien enen mensche daer geen sunde in wesen en mochte, ende die ogen sijn salich, die des weerdich waren hem toe sien. Mer vele meer sijn si salich die reyn van herten sijn, want si sullen god sien. Want doe sunte pauwel totten corlen quam, doe en achte hi der schalen nyet, al was si seer schoene ende hi seide: al hebben wi xps bekent naeden vley- *(f. 194ra)* sche, mer voert aen soe en bekennen wi hem soe nyet. Ende ten was gheen wonder want onse here hadde selve gheseit: dat vleysche en batet nyets niet, mer die ghest maket levendich.

Mer dit es die wysheit die paulus spreket onder die volcomene, nyet onder die ghene daer hi toe seide: Ick hebbe soe gheweest onder u als of ic niet anders en hadde gheweten dan ihesum xpm ende die ghecruyst.

11 *ende...*: p *ende*; P *een*. **12** *spreect...*: p add. De zin komt wel oorspronkelijk uit Is. 52.7, maar wordt geciteerd volgens Paulus' bewerking in Rom. 10.14. **13** pP[3]; P[1] *by*. **14** *Achten* + genitief: *zich gelegen laten liggen aan*. Zie Verwijs s.v. *achten* I, onzijdig. 6.

e Vgl. Ps. 44.3. **f** Vgl. Sap. 7.26. **g** Vgl. Ex. 12.5. **h** Vgl. 1 Cor. 11.3. **i** Vgl. Mt. 5.8. **j** 2 Cor. 5.16. **k** Jo. 6.64.

'Mer altesamen is hi soet ende salich, alte-mael ghenuechlijck, ende, na den woorden der gheestliker bruyt, alte-mael begheerlick[1]. Ende, also als dit bewijset is in zijns selfs wesen, also salment ooc vinden in al sinen wercken. Want, alsmen si alleen van buten aensiet, so sijn si te-mael suverlic; mer, ist datmen die noeten breket, men salt vin- *(f. 38r)* den, dat die kerne alte veel genuechliker sal wesen ende alte veel bat smaect, ende meer virtuten sal hebben'[16].

Al te samen is hi zuet ende salich alte mael genoechlic ende naeden woerden der geestelicker bruyt altoe mael begeerlic. Ende alsoe als dit bewijst is in sijne selves wesen, alsoe salment *(f. 194rb)* oeck vinden in alle sinen wercken, want alsmen si alleen van buten aensiet, soe sijn si te mael zuverlic, mer ist dat men die noten breket, men salt vinden dat die corle alte vele ghenoechlicker sal wesen ende alte vele bet smaket ende meer virtuten sal hebben.

Ende hier-om en sullen wi nyet alleen ons becommeren in die *M*enscheyt, mer, doer die verdienst der *M*enscheyt, in-ghaen in die edele *G*odheyt, *o*p-dat wi so mogen gevoelen, datter is geweest in *C*hristo Jesu: inden geest ende nader sielen ende na den lichaem[m]. Want die edele claer siele ons *H*eren Jesu *C*hristi was met hoeren oversten crachten ghekeert sonder onderlaet van beginne in de *G*odheyt ende was in hoeren eersten beginne, doe si ghescapen wort, in hoeren voorworp[17] gekeert ende van-daer also salich ende gebruyclic, als hi te-hant is[18]. Ende na sinen nedersten crachten was hi bewegelic, werckelic ende lijdelic. *E*nde ⟨also hadde onse Here⟩[19] ghebruycken, wercken ende lijden met malcanderen. Doe hi leedt aenden cruyce ende sterf, doe was hi met zijn overste crachten inder selver ghebruickinge, daer hi te-hants[20] in is.

Die hem nu alre-ghelijcsten na-volgen inden godlicken tegenworpe[21] inden wercken ende *(f. 38v)* inden gebruycken, die sullen hem alre-ghelijcste hier-namaels zijn in weseliken gebruycken ende genieten eewelic.

Op-dat wi nu in ons gevoelen datter is geweest in *C*hrysto Jesu, so laet ons pijnen, ons hem te gelijcken inden gheest, *a*ls dat wi altijt hebben eenen vrijen verheven geest met *G*od vereenicht, ende een gheordineerde siele in allen duechden na die siele *C*hristi, *e*nde eenen reinen lichaem na die wercken *C*hristi in alre sedicheit[22].

Ende, als wi dit allen menschen gonnen ende begeeren, dat si ooc één waren met *G*od inden geest, inder sielen ende inden lichame, *e*nde wesen een yegelic daer-toe behulpelijc in onsen gebede[23], in onsen woorden ende wercken, *s*o hebben wi onsen naesten lief gelijc ons selven[n].

15 L *Et paulo post idem sanctus Bernardus continuat dicens* add. Inderdaad worden enkele regels uit Bernardus weggelaten, zonder verwittiging. **16** Tot hier het citaat uit Bernardus. **17** *in...*: L *velut in obiectum suum.* **18** L *in coelis* add.; P *hants.* **19** *also...*: P; p *heeft.* **20** *te...*: P *nu.* **21** L *obiecto*; vgl. n. 17. **22** P *gesaetheit*; L *modestia*, wat hier wel het ganse werkende leven omvat. **23** PL *gebeden.*

l Cant. 5.16. **m** Vgl. Phil. 2.5: in het gevoelen van wat Christus gevoelde (nl. zijn Mensheid én Godheid), correlatief met het Christus-aendoen, moet de mens tegelijk de Mensheid Christi beleven en overschrijden, om diens Godheid te ervaren. Vgl. n. *a.* **n** Met deze beschouwing wordt het 2e element van het liefde-gebod (in A c. 53 r. 47-54 kort aangegeven) ingeleid, om in het volgende hst. ontwikkeld te worden.

p. 10, f. 38v [DAT .X. CAPITTEL.] *H*OE DAT WI ONS MET *G*OD SULLEN VEREENIGHEN[2], WANNEER[3] WI VOOR ONSEN EEVEN-MENSCHE BIDDEN WILLEN. ⟨◐ CAPITTEL .LV.⟩

Ende wanneer wi voor[4] onsen even-menschen bidden willen[a], so sullen wi ons selven eerst inwendich met *G*od vereenigen in dat *(f. 39r)* heimelike sancta sanctorum[b], daer niemant in en mach[5] dan die opperste priester, dat is: die geest, die dat overste deel der sielen is. Ende in der vereeninge sullen wi ons selven *G*ode gehelich offeren in een offerhande des loves[c] ende in een levendige sacrificie, in dat vier zijnre lieften te bernen, so-dat wy in ons selven te niet werden allent[6] dat *G*od niet en is, op-dat *G*od ons ongehindert ghebruycken mach, als hy dede, doe wi ongescapen waren. *D*oe had hi ons mogen maecken wat hem beliefden, ende nu heeft hi ons hem selven gelijc gemaect, dat hi ons gebruycken mach in hem selven, dat wi zijnre goetheyt mede ghenieten souden. Ende ⟨hier-om⟩[8], des wi zijn, moeten wi ledich staen, ⟨op-⟩[9]dat ons nu *G*od so weder gebruycken mach, ende ongehindert in ons wercken, ende van ons maken wat hem belieft.

Ende in dese vereeniginge sullen wy *G*od bidden, dat ons van noeden is, ende bidden *G*od, dat hy allen menschen so met hem vereenigen wil als wi vereenicht zijn, ende wil hem helpen in dat-gene, dat hem van noeden is, ende maken si also wi ⟨voor⟩[10] van *(f. 39v)* hem voor ons selven begeer⟨d⟩en te hebben, ende seggen:

'O mijn alre-liefste, want ghi nu in mi zijt ende in allen menschen na uwer *G*odheyt, soe wilt u doch so met hem vereenigen, ende maeckt si doch één met u, als wi één zijn. Ende, wat u daer een hinder in is, dat wilt van hem verdriven; ende wat si behoeven ende u behaechlick is, dat wilt hem verleenen, ende sonderlinge, dien des alre-meest[11] van noeden is'.

Ende met desen[12] so bidden wi voor onsen evenen-mensche in dat alder-hoochste ende minlijcste ende edelste, dat men bidden mach, ende blijven selven vrij ende onghehindert in *G*od. *M*er, als wi voor yemant bidden, ende ons niet en ver-eenighen[13,e], ende[f] met dier saecken veel becommeringhe ende verb⟨e⟩eldinghe hebben, soe en is dat gebet so aendachtich[14] ende behulpelick niet, ende worden[g] meer behindert ende verstroyet doer die verbeeldinghe.

Des-gelijcs sullen wi ooc voor die sielen bidden inden vegevier, dat hem *G*od doer zijn bitter liden wil vergeven allet dat si tegen die geboden *G*ods ende *(f. 40r)* der heiliger kercken gedaen hebben, ende allet, daer si versumelic in gheweest hebben, ende segghen:

'O gebenedide *G*od, wilt dat doch also ontfanghen, recht of zijt alsoe[h] gedaen hadden, ende dat si dy[15] te-recht bekent hadden, ende altijt voor u weerdichlijc

1 Getuigen: p c. 10, f. 38v-44v; P II.44, f. 135v-137r; L I.44, f. 85r-87r. — *willen*: P *sullen*. 2 *met...*: P *s. ver. m. G.* trp. 3 *wanneer*: P *als*. 4 P om. 5 PL *comen* add. 6 P *van alles*; L *ab omni illo*. 7 P om. 8 P add. 9 P add. 10 P[1] *voor* add.; L *iam ante...petivimus* add.; = *te voren*. 11 P *best*. 12 *met...*: L *hoc pacto*. 13 L *cum Deo* add. 14 L *devota*. 15 *dat...*: P *dit*.

a Zie A c. 54 r. 91-94 en n. *n*. b Zie A c. 53 r. 12 en n. *e*; hier een treffende omschrijving van de symbolisering. c Vgl. Ps. 49.23. d Zoals omschreven in r. 3-14: standpunt van de verklaring. e Nl. zoals hiervoor in hoge pregnantie omschreven werd. f Versta: *maar daarentegen*. g Versta: *worden wij* (anak.). h Versta: *zoals het inderdaad hoorde*.

ghewandert hadden[16], ende inwendich met u vereenighet hadden gheweest. *E*nde ghevet hem die eewighe ruste, *w*ant ghi zijt een ruste ende vrede ende ghebruickinghe aller saligher geesten. Ende dat eewige licht moet hem lichten, dat in hem is, dat ghi selver zijt, dat si inder aerden[17] verduystert hebben[i] ende di niet toe recht bekent en hebben, *d*at hem nu altijt knaghet ende[18] wroeghet ende pijnicht, went[19] si dat[20] te-recht bekennen[j].

Daer-om[21] so laet dat licht uwer *G*odheit doer hem schijnen, soe-dat hem alle die tormenten niet en deren noch en pijnigen, *e*nde alle die bose geesten niet en derren[22] genaken, — *a*ls[23] si[24] doer u alre-heylichste siel scheen, doe si uut u alre-heilichste lichaem gesceyden was, *d*oer welcken ghi al de bose *(f. 40v)* geesten alle hoer macht benaemt, ende die poorten der hellen te-braect[25], ende met die cracht uwer *G*odheyt al uwer vrienden sielen daer-uut verlosten [26].

So wilt alle gelovighe sielen tro⟨o⟩sten ende verlossen, ende dat doer u bitter lijden ende doer die grote bangicheit ende ghelatenheyt, daer u alre-heilichste siel in was in die ure hoer doots, doe si uut uwen alre-heylichsten lichaem woude scheiden[27], *d*oer welcken ghi alle die macht des viants benaemt. Want[28] si[k] in die ure onser doot geen macht over ons en hebben noch en derren[29] genaken noch verveeren *d*an also[30] veele als wi met biechten ende mit beron ende overmits u bitter lijden ende sacramenten niet af en hebben ghedaen[31]. Ende daer-om bid ic u, o gebenedide *G*od, dat ghi doer ⟨dye⟩[32] verveerlike ure uwes[33] doots, die ghi uut lieften voor mi hebt geleden, mijn arme sondige siele wilt verlossen van alle die verveernisse inder uren mijnre doot'.

Ende, wanneer yemant hulp van ons begheert, so sullen wi niet voordencken[34]: 'Ic wil dat doen oft dat spreken', want *G*odt *(f. 41r)* selven gesproken heeft: 'Ic sal u mont ende[35] wijsheyt geven, welcker u wedersaecken[36] niet wederstaen en sullen'[l], mer wi sullen ons inwaerts keren ende seggen:

'O gebenedijde *G*od, wilt doch dat doer mi doen of spreken, so u dat eerlic is ende hem[37] van noeden is. Want ghi spraect doer Balams[38] eezel: so wilt u gewaerdigen doer mi te spreken'[m].

16 *voor...*: PL *weerdelijc in uwer tegenwoordicheit gew. hadden.* **17** *inder...*: P om.; L *in se*: ter vertaling van *in hem*? **18** PL om. **19** P *tot dat.* **20** P om.; L *te (=u).* **21** L *Eia ergo pijssime domine.* **22** P *dorren*; L *praesumat.* **23** L *sic (inquam) transradiet eos*: *als* verwijst naar het voorafgaande *so.* **24** p *si* (vgl. *Godheit*); P *dat* (vgl. *licht*). **25** *die poorte...* pL; P *hebt die p. ...gebroken.* **26** p *verlosten = verloste = verlostet*; L *liberabas.* P *verlost*, afhankelijk van het voorgaande *hebt*, n. 25). **27** P *verscheyden.* **28** P *so dat.* **29** Zie n. 22. **30** P *so*; L *nisi quantum.* **31** *niet...*: L *expiare neglexerimus.* **32** P; p *u.* **33** P *des*; vgl. r. 57. **34** L *praecogitare*; vgl. Mc. 13.11. **35** pL; vgl. Lc. 21.15: *os et sapientiam.* **36** L *adversarii.* Zie n. 34. **37** P *hemluyden.* **38** L *Balaam.*

i Geestelijke duiding van liturgische gebeden uit het dodenofficie: slecht handelen verduisterde het Licht (Gods inwesen) in 's mensen aarde. **j** *dat...*: het zo juist beschreven verkeerde handelen t.o.v. het Licht: duiding van het verwijt van het geweten: wroeging in het vagevuur. Vgl. A c. 24 r. 51-59. **k** *si*: versta: *de duivels*; zie het voorafgaande zinsdeel. **l** Lc. 21.15. **m** Vgl. Num. c. 22-24: Jahwe inspireerde (de heidense profeet) Balaäm (tegen de zin van Balak, koning der Moabieten), maar ook Balaäms ezelin, die Jahwes waarschuwende engel zag en daarom onverbiddelijk stilhield. Toen deze geslagen werd door haar meester en hem dit verweet, openbaarde de engel aan Balaäm, hoe de ezelin op zijn bevel gehandeld had. — Zowel Balaäm als zijn ezelin zijn typische voorbeelden geworden om Gods beschikkingsmacht over de mens in 't licht te stellen.

So sal hi zijn gracie in ons storten, ende so doer ons spreken, dat onse even-mensche daer-van getroost ende gestarct wort. Ende in dat spreken[39] sullen wi van binnen waernemen, oft[40] God ooc belieft veerder[41] te spreken of te swigen. ⟨Ende als wi dat gedaen hebben⟩[42], so sullen wi ons geringe inwaerts keren ende segghen:

'O ghebenedide Godt, heb ic wel gesproken, dat hebdi doer mi ghedaen: daer si u lof ende eer van. Heb ic qualic gesproken, dat heb ic geweest: dat wilt mi vergeven. Ende dat-gene, dat ghi doer my ghesproken hebt, dat wilt[43] toch in mi wercken, ende helpt my, dat ick dat selver beleven[44] moet, ende willet doch[43] in hem spreken ende in hem bewaren'[n].

Ende als wi dat sekerlic geloven ende weten, dat *(f. 41v)* wi dat niet en zijn oft en vermogen, soe mogen wi dat vrijlic ende ongehindert om zijnre lieften wil doen[o], ende[45] dat nochtans ⟨altijts⟩[46] mit oetmoediger ⟨scamelheyt ende voorsieniger⟩[47] wijsheyt[p].

39 P; L *ad intra Dei inspirationem*; p *in dat spreken*. **40** L *ut sciamus si*. **41** p nevenvorm voor compar. *verder, veerre*? P *voorder*. Vgl. Verwijs s.v. *verre* 1). **42** *Ende...*: P add.; L *Postquam vero ea, quae dicere volebamus iam sufficienter diximus* add. **43** p: vgl. Verwijs s.v. *toch*; P *doch*; L *etiam*: deze betekenis is bij Verwijs niet aangegeven. **44** L *ut...vita et moribus exprimam*. **45** P om. **46** PL add. **47** PL add.

n *wilt...*: versta: *wil dat ook in mij...en wil dat ook in hen (, die men wil helpen)...* **o** *weten...*: versta: *weten dat wij het niet zijn, die spreken of het ook niet kunnen, zo mogen wij dat (nl. aldus spreken) doen...* **p** *ende...*: deze wijze raad kleurt de strakke richtlijnen in r. 66-68.

p. 11, f. 41v[1] [DAT .XJ. CAPITTEL.][2] HOE DAT WI ALTIJT[3] IN AL[4] ONSEN WERCKEN EENVOLDICH IN *GOD* SULLEN BLIJVEN INGEKEERT ENDE DOER ONS SELFS BEKENNEN IN *GOD* CLIMMEN[5]. ⟨¶ CAPITTEL .LVJ.⟩

Nu hebben wi geseit, hoe dat wi altijt[6] in onsen gebede[7] ende in onsen woorden onghehindert in *God* sullen blijven[a]. Nu volghet, hoe wi in onsen wercken altijt eenvoldelic in *God* sullen bliven.

Want ⟨dan⟩[8] *God* is eenvoldich ende wercket menichfoudich ende[9] hevet in alle zijnen wercken onbeweechlike ruste *e*nde hier-om[10], want wi een gelijkenisse *G*ods hebben, so sullen wy[b] al onse wercken, die ons behooren te doen[11,c] ende dat die ghehoorsaemheit geboot[12], trouwelijck leeren doen sonder sorchfoudicheit ende menichfoudicheyt des herten[d], ende hebben altijt meer voor oghen *G*od, daer wijt om doen, dan die wercken, die wi *(f. 42r)* doen, ende bewaren ende houden altijt den vrijen inkeer des herten ende die inwendige rust des geestes.

Want die van binnen kan wanderen ende die dinghen van buten niet en[13] acht[14], die en soect gheen tijt noch stadt, te hebben[e] devoote oeffeninge noch vrijen inkeer[15], ende is altijt meer bereyt tot sinen inkeer dan tot sinen uutkeer[16], *e*nde siet altijt[17] met⟨-ten⟩[18] inwendigen ogen des herten *G*od der *G*oden in *S*yon[f]. Ende in desen inwendigen ee⟨n⟩voldigen inkeer wort gevonden dat verborghen weechken[19], daer so menich mensche veer omloopt[20,g]. Ende hier wort vercregen die rijcke scadt, daer menich so[21] swaren harden arbeyt der penitenciën om doet.

Ende hier wort geleert die edele vrije konste des geests[22], daer so menige grote philosophen ende poëten[h] om ghearbeit hebben ende so menich iaer hebben geleert over die natuerlijke consten[23], ende hebben al hoer vernufte ende verstant gheset indie gescapen dingen als inden loop des hemels ende der planeten, ⟨om⟩[24] den natuerlijken loop ende ordinancie te ondervinden ende ⟨te⟩[25] kennen, *(f. 42v) e*nde hebben hier-om hem gegeven tot afgesceydenheyt ende eenicheyt[26], ende hebben hoer verstant ende gedachten gebloot, ende hebben dat in hem selven overleyt ende overdacht[27] stadelic, hoe dat[28] sy dat bekennen mochten ende ghewaer worden.

1 Getuigen: p.11, f. 41v-44r; P II.45, f. 137r-138v; L 1.45, f. 87r-88v. **2** p add. **3** P om. **4** PL om. **5** *ende...*: PL om. **6** PL *altoos.* **7** PL *gebeden.* **8** P add.; L *igitur.* **9** L *nihilo minus* add. **10** P om. **11** L *quae facere tenemur.* **12** PL *gebiet.* **13** P om. **14** PL; p *acht.* **15** *te hebben...*: L *ad devota habendum exercitia.* **16** *ende...*: PL om. **17** *siet...*: P *is a. siende.* **18** P add. **19** p: vgl. Verwijs s.v. *wech*, kol. 1845; P *wechsken.* **20** *daer...*: L *pro qua tam multi longius discurrunt.* **21** P om. **22** *vrije...*: L *liberalis ars spiritus.* **23** *die...*: L *philosophiae naturalis.* **24** P; L *quo...agnoscere possent*; p *ende.* **25** PL add. **26** *tot...*: L *abstractam atque solitariam...vitam.* **27** P *overgeleit e. overgedacht.* **28** P om.

a Verwijzing naar A c. 55 r. 3-57 en r. 58-77. Daarna volgt hetzelfde onderricht aangaande ons 'in Gode bliven in onsen wercken'. **b** *Want...*: versta: *aangezien immers enerzijds God eenvoudig is maar toch menigvuldig werkt...en anderzijds wij een gelijkenis met God dragen, zo moeten wij...* **c** *die...*: versta: *die wij behoren te doen.* **d** *ende dat...*: versta: *(zo moeten wij...) en ernstig leren zonder bezorgdheid...te doen wat de gehoorzaamheid oplegt.* **e** *te...*: om te hebben. **f** Vgl. Is. 46:13. **g** *dat...*: versta: *de rechte wech naar de eigen grond, waarin God leeft, die velen zo ver gaan zoeken.* **h** *philosophen*: mensen voor wie de wijsbegeerte noch de totale ontraadseling van alles (God, mens en heelal) beoogde; *poëten*: literatoren, die wetenschap en kennis te boek stelden.

D 01 ampek029c25

Ende in dit overdencken zijn si tot bekennis[29] gecomen ende hebben also grote genuechte ende liefte[30] gehadt, so[31]-dat si alle tijtlike goet, vriende ende maghen achter-gelaten hebben. Ende ten heeft hem niet verdroten nacht ende dach dyt te ondersoecken, so-datsi alle die ordinancie des hemels wisten, hoe veer ofte hoe na dat hoeren loop was, tot een minuyt toe, so-dat sy die const vrij ende ongehindert, sonder allen arbeit, in hem hebben gedragen[32,i], mer die alre-edelste ongescapen conste, die daer met geen natuerlic verstant te begrijpen en is, was hem verborgen.

Och, hebben si dit gedaen om die tijtlike conste, hoe-veel[33] te meer sullen wi ons selven afscheiden ende blootmaken ende tot enicheit geven, om die alre-edelste conste des inwendigen natuerliken loops te leeren, om ons selven *(f. 43r)* te kennen[34], ⟨om te weten⟩[35] waer-toe dat die natuerlike lucht ons lichaems geneiget[j] is, ende waer-toe dattet gescapen is, ende gaen voort⟨-aen⟩[36] doer totten gesteernden[37] hemel, dat is: tot die siele met alle hoer crachten ende affectiën, ⟨ende aenmercken⟩[38] waertoe si gheordineert zijn, ende hoe nu hoer loop ende ordinancie is, ende waer hoer natuerlike stede ende werc si, ende dencken ende overleggen dat, opdat wi dat mochten leeren kennen ende uut kennis also groote liefte crijgen ⟨tot God⟩[39], dattet ons niet en verdroet nacht ende dach, wat wi daer-om doen oft laten mochten, op-dat wi claerlic mochten leeren kennen dat edel goet, daer wi toe ghescapen zijn, ende waer-toe die planeten, dat zijn: die affectiën der sielen[40], geneyget zijn, ende of hoeren loop ⟨ooc[41] so⟩[42] si, oft uutwijst enige dingen[43], daer der sielen oft den lichaem eenige plagen oft onvreden[44] af mochte comen[k]?

So sullen wi Godt bidden, die dat alle verwandelen kan[l], dat hi die quade geneychlicheyt ⟨onser sielen ende lichaems⟩[45] tot sonden[46] om wil keren in hoeren natuerliken oorspronck, ende leeren die mate[m] ende die conste vrij ende ongehin-

29 p: vgl. Verwijs s.v. *bekennesse*; P *kennisse*. 30 P *lief*. 31 P om. 32 *hebben...*: P *g. h.* trp. 33 Na de voorwaardelijke voorzin begint hier de vragende hoofdzin, die tot r. 00 loopt. 34 p add. 35 *om...*: PL add. 36 P add. 37 P *gesterreden*; L *ad stellas coeli*. 38 P add.; L *considerando* add. 39 PL add. 40 *die...*: PL *onser sielen crachten*. 41 P add. 42 L *talis* add., nl. zoals het moet gebeuren. 43 *oft...*: L *vel tale quid insinuet, unde*. 44 L *turbatio*. 45 *onser...*: P add. 46 *tot...*: p add.

i De harmonie tussen het werc en de weselike inkeer (r. 9-13) culmineert in *de vrije inkeer...des geestes*, die ver-strekkende resultaten realiseert (r. 14-20), zelfs die edele vrije konste des geests, die 'grote philosophen ende poëten' in afghescheydenheyt nastreefden om de 'ordinancie' van de sterrenhemel te ontraadselen (r. 21-34). Zo dese geleerden zich voor *die tijtlike conste* zoveel moeite getroostten, moet de christen dan niet zich toeleggen op afghescheydenheyt, om de 'ordinancie' in zich te verwezenlijken van de eigen drie hemelen (volgens ptolomaïsche kosmologie): lichaem, siele, gheest, die openstaan voor de 'sonne der rechtverdicheit' (r. 35-64)? — Schr. verwijst tussendoor naar allerlei in de voorafgaande hstt. van A behandelde noties en motieven. — Een traditioneel gebruikt motief. Vgl. Eschius' opdrachtbrief, p. 668 e.v. j *Waertoe...*: dit betreft de buitenwereld, waarin de mens ademt; zie A c. 38 r. 73-77 en n. *m*. k R. 36-49: één lange vraagzin met korte voorzin en lange nazin: *...sullen (moeten) wi...geven, om... om...om...ende gaen voortaen...ende aenmercken...ende dencken ende overleggen, dat (= dat alles), opdat...crijgen tot God, dattet (= zodat het) ...verdroet (zou verdrieten)...wat (= alles wat)...wi mochten (zouden moeten doorstaan)...* l *So...*: versta: *bidden tot God, die dat alles (nl. wat de mens door het voornoemd onderzoek naar vredesverstoringen vastgesteld zou hebben) kan doen omkeren (*P *veranderen), opdat hij wille...* m *mate*: wijze, manier (vgl. *modus*; zie Verwijs s.v., 4), praktijk; syn. dus met het volgende *conste* (= manier van kunnen handelen); zie r. 33-35. — *sonder...*: nl. zonder te lijden om de last en moeite, wat ook die moeite moge zijn; *dragen*: hier *beoefenen, verzorgen*.

dert dragen sonder *(f. 43v)* allen arbeit in allen arbeit[m] ende bi allen *m*enscen. Want die dese conste ⟨met allen crachten *G*od aen te hangen⟩[47] van binnen heeft[n], de en slaet die dingen van buten gheen acht ende laet alle dingen ghaen ende comen. Want hi is altijt van binnen becommert met dat-geen, dat *G*od aengaet. Daer-om is hi van buyten siende blint, hoorende doof ende sprekende stom. Ende hier-omme blijft hi vrij ende onbehindert. Och, dit waer wel een salich astronomus!

Ende hier wortmen altijt vorder getogen tot meerder[48] inwendiger consten als totten hemel der hemelen, dat is: totten[49] geest oft dat beelde der sielen, daer *G*od hem selven in gehemelt heeft ende is die sonne[50] der rechtverdicheit[o], van welcken alle die planeten ende die natuerlicke hemelen, dat zijn: die craften der sielen[51], hoer edelheit ende ordinancie af ontfangen ende behooren hem ghehoorsaem ende onderdanich te wesen.

Och, die tot deser edelre consten mochte gheraken als[p] inden hemel der hemelen, wat verborghen conste soude hem[q] gheleert worden[52], die daer allen na- *(f. 44r)* tuerliken meesters ende doctoren verborghen is!

Mer alleen een reyn ootmoedich herte ende[53] een gebloote siele ende ⟨een⟩ stille staende gemoede begrijpt[54] *G*od in hem: daer-in werckt *G*od stadelic, weer[55] hi slaepet oft waect, eet oft drincket. *E*nde dit gemoede is also inwendich ende edel, datment[56] met geenen namen noemen en mach[57,r].

47 *met...*: PL add. 48 P om.; L *magis interiores.* 49 P *die.* 50 *der gerechticheit of* add. 51 *dat...*: PL om. 52 *wat...*: L *multas ille occultas...artes perciperet.* p: *hem* verwijst naar het onderwerp van de voorafgaande relatiefzin: *die...* 53 PL om. 54 L *complectitur.* 55 P *waer*; L *ubicumque.* 56 P *datmen.* 57 P *can.*

n *die...*: degene die zich deze praktijk van God aan te hangen eigen gemaakt heeft. o Vgl. Mal. 4.2: centraalpunt van de lichtmetaforiek, ook elders bij Schr. p *als...*: versta: *nl. te leven...*; vgl. r. 54-62. q *hem*: versta: *aan hem, die tot...mocht komen.* r R. 68-71: in deze gedachtenwending balt Schr. herinneringen aan Tauler samen i.v.m. *gemoede*, vgl. *dis gemûte*): '...Die meister sprechent das dis gemûte das si als edel, es si alwegent wúrkent, der mensche slaffe oder wache, er wisse es oder enwisse es nút; es hat ein gotformig unzellich ewig wider kaffen in Got' (TAULER, ug. Vetter, 350). — Vgl. A c. 57. Hier brengt Schr. haar laudatio van *die edele vrije konste des geests* t.o.v. de konste der Griekse geleerden, die Eschius in zijn opdrachtbrief aan B. Montanus amplificeert. — De slotzin verwijst naar de onnoembaarheid der ziel, waarbij het volgende hst. aansluit.

Blanco.

p. 12, f. 44r[1] [DAT .XIJ. CAPITTEL.][2] *V*AN DAT EDELSTE DER SIELEN ⟨ENDE⟩[3] HOE DAT WI STADICH IN *G*OD BLIVEN ENDE HOE DAT *G*OD METTER SIELEN VEREENICHT BLIJFT[4]. ⟨℄ CAPITTEL .LVIJ.⟩

Ende hyer-van[a] hebben die doctoren ende meesters veel disputaciën gehadt, hoe men[5] dat bewoorden[6] sal.

Somige hietent dat gemoede[7,b], want het heeft een stadige indragen[8] in *G*od[c], want het is te-mael godlic ende een beelde *G*ods inden mensche, ende het is ⟨godlic, wanttet⟩[9] in God versoncken ⟨is⟩[10] ende met *G*od vereenicht.

Men hiet het[11] ooc dat punt ⟨des gedancks⟩[12], daer die crachten ⟨uut vloeyen⟩[13] als die radiën uuter sonnen[14]. Ende[15] *G*od schijnt daer stadich ⟨in⟩[16] als in een spiegel.

*(f. 44v) M*en hiettet, als Ruysbroec[17] seyt, dat ⟨overste⟩[18] der sielen. Wanttet is bloot ende ongebeelt ende siet[19] ende neyget hem altoos in zijnen beghinne. *E*nde daer-om ist een ewich levendich spiegel *G*ods, altoos sonder onderlaet ontfangende die ewige geboerte des *S*oons in dat beelde der heiligher *D*rievoldicheyt, daer *G*odt hem selven in bekent al dat hi is na wesen ende na personen. Want dat beelde dat is inden wesen ende in elcken persoon al dat die persoon is inder natueren[20]. ⟨Dat beelde Gods is inden wesen der sielen⟩[21]. *E*nde dit beelde hebben wi alle ⟨in ons⟩[22] als een[23] ewich leven.

1 Getuigen: p.12, f. 44r-47r; P II.46, f. 138v-140r; L 1.46, f. 88v-90r. **2** p add. **3** L *et (qualiter)* add. **4** *dat...*: PL *dattet stadelic in God blijft.* **5** *dat*, nl. *dat gemoede*, vernoemd in het laatste zinsdeel van het vorige hst. **6** *bewoorden*: niet in Verwijs. De zin is aangegeven in voornoemd laatste zinsdeel: *datment met geenen namen noemen en mach*; L *quonam videlicet nomine debeat appellari.* **7** L *mens*, zoals L meestal vertaalt. De omschrijving toont dat *gemoede* hier in zijn grondbetekenis genomen is als: *wil, verlangen, wens* (vgl. Verwijs s.v. *gemoede* 1) en 3). Vandaar *stuwing*: zie n. 8. **8** L *eo quod ad Deum anhelat*: opheffen, opstuwen, opdringen naar...met kracht en geweld, maar niet noodzakelijk in pejoratieve zin. Vgl. Verwijs s.v. *indragen* Intr. **9** PL add. **10** P add. **11** P *heetet.* **12** P; L *apex mentis*, zie n. 7; p *sielen.* **13** p *uutvloeyen.* **14** *daer...*: PL om. **15** PL *want.* **16** P add. **17** L *prout venerabilis pater Joannes Ruysbroich asserit.* **18** L *supremum (animae)*: die term kent Ruusbroec inderdaad: *dat overste sijns gheests*, zie Werken I, 144-146, 206. Zie AMPE, *Kernpr. R.*, IIA, 136 en n. 22; 144-153. p *vuer*; P *oever.* **19** *ende siet...*: P om. **20** *dat beelde...*: PL om. **21** *Dat beelde Gods...*: PL add., waar de zin onmiddellijk aansluit bij *Want* van de vorige zin uit p (zie n. 20). **22** PL add. **23** P *dat*; L *(imaginem...) semper victuram.* De eigenlijke zin is klaar uitgedrukt in r. 62-66.

a Zie slot van c, 56 met n. *r.* **b** De term verwijst onmiddellijk naar Tauler, die zo groot belang hecht aan dat begrip. Vgl. Claire CHAMPOLLION, *La place des termes „gemuete" et „grunt" dans le vocabulaire de Tauler*, in *La mystique rhénane*, PUF, 1963, 179-192. **c** *indragen* znw.: indringen tot, stuwen naar, gedreven worden naar (mhd. *intragen*); een kracht die naar binnen (in God) stuwt.

... Von disem inwendigen adel der in dem grunde lit verborgen, hant vil meister gesprochen beide alte unde núwe: bischof Albrecht, meister Dietrich, meister Eghart. Der eine... (TAULER, 347, 9-11).

Von diser minne hant die meister vil tisputacie, weder bekentnissin hoher si oder die minne... (TAULER, ug. Vetter, 349, 1-2).

Nu 'von allem gemůte': in dem ist dat ander alles beslossen, das ist und heisset das gemůte. Es wirt genant ein mosse, wan es misset das ander alles... (TAULER, 350, 1-3).

wan es ze mole gôtlich ist und ein bilde Gotz in den menschen. Och ist es gôtlich, wan es in Got ze mole gesunken ist... (TAULER, 351, 30-32).

Dat overste onser zielen es altoes bereed; want het es blooet ende onghebeeldt, altoes siende ende neighende in sijn beghin. Ende daer-omme eest een eewegh levende spieghel Gods, altoes sonder onderlaet ontfaende die eeweghe geboort des Soons, dat beelde der Heilegher Drivoldegheit, daer hem God in bekindt: al dat Hi es na wesene ende na Persone; want dat Beelde es int wesen, ende, in ieghewelken Persoon, al dat die Persoon es in natueren.

Ende dit beelde hebben wi alle als .i. eewegh leven, sonder ons selven, vore onse ghescapenheit (RUUSBROEC, *Spieghel der eeuwigher salicheit*, in *Werken*, III, 1947², 167, 16-27).

Men hiettet ooc die vonck der sielen[24,d], want gelijc dat die voncke int vuer is, also ist in God[e].

Men hiettet ooc den adel der sielen, wanttet so edel is, dattet die engelsche serafijnen niet te vollen begrijpen en konnen ende den adel[25] ⟨?⟩, wanttet stadelijc is in sinen oorspronc[f]. Ende, ghelijc als die rivier oft fonteyne springet ⟨ende vloeyet⟩[26] uut die oneyndelijke zee ende weder ⟨in vliet⟩, alsoe is dese adel[27] uut God vlietende ende weder in-vlietende, blivende nochtans altoos creatuer[28].

Ende men hietet *(f. 45r)* ooc een stille[29] oft slaep, want het blijft altijt onberoerlic ende onbeweechlic in God[g].

[30] Men hiet het ooc een geest, want het wort één geest met God[31,h].

Albertus[i] seyt: 'Het is dat alre-inwendichste, dat alder-sekerste, dat alre-onsterflicste ende is God alre-naest, ende is dat oneyndelicste[32]. Ten heeft gheen wederspoet[33,j], want in desen en is gheen beelde noch subtijlheyt[j], mer ⟨het is⟩[34] een eenvoldich wesen metten wesen Gods[k].

Een meester[35,l] spreect, dat een cracht is inder sielen, die is so edel: daer si vernuftelic[36] vlietet uut Gode, daer keert si vernuftelic[36] weder in God[m], ende begrijpt God in hoer selven weselic[37].

24 Vgl. AMPE, *Kernpr. R.*, IIA, 137-141. Zie hiervoor A c. 37 r. 65-81. 25 L om. Deze woorden staan er zonder enig zinsverband. Dit is wel de reden, waarom ze in L onvertaald bleven. Wij vermoeden, dat het oorspronkelijke zinsverband in pP weggevallen is. Wellicht kan men dat formuleren als: *ende den adel is daarom zo groot, wanttet...* 26 PL add. 27 L *nobilis animae portio quodam modo*, met een verzachtende inlassing. 28 *blivende...*: L om. 29 pP: vgl. Verwijs s.v. *stille* en *stilte*; L *silentium*. 30 L Postremo add. 31 L *Unde* add., alsof Albertus' gezegde een verklaring van het voorafgaande is. 32 *ende dat is...*: PL om. 33 L *adversitatem*. 34 P add. 35 L *De qua quidam*. 36 L *intellectualiter*. 37 Te vergelijken met r. 16-24.

d Vgl. A c. 37 r. 69-95 en n. *f*. e Vgl. A c. 45 en n. *m*, p. 79. f *want...*: versta: *de geest is blijvend op God, zijn oorsprong, gericht*. g Aanhaling uit Proclus, neoplatoons wijsgeer, 412-485, die in de christelijke spiritualiteit de platoonse dimensie versterkte. h Vgl. 1 Cor. 6.17b. i Nl. Albertus de Grote, † 1280. Tauler ontwikkelt ter plaatse Albertus' leer uitvoerig. j *Ten...*: versta: *die geest ondervindt geen weerstand (widerwertigkeit*: wederwaardigheid = tegenslag, verzet, hinder), *omdat beelden uit de lagere vermogens daar niet in voorkomen*. k In r. 4-33 belicht Schr. de verhevenheid van het 'vermogen' in de mens, waardoor hij weselike met God verenigd is, door de namen op te sommen, die meesters ervan gaven, om het onuitspreekbare ervan uit te drukken. Vgl. A c. 22 r. 80-91. Schr. gebruikt hiertoe een passus uit Taulers preek *Beati oculi qui vident que vos videtis* (vgl. Mt. 13.16-17), ug. Vetter, 346-353, vooral 349-352. Zie hierna r. 68 e.v. Tussendoor vermeldt Schr. nog Ruusbroec. Daarna vervolgt zij vraagsgewijze om de verhouding tussen de 'drie crachten' (waarover vroeger sprake was) en de voornoemde *edele cracht*, waarbij augustiniaanse begrippen aan bod komen, te onderstrepen. — In voornoemde passus toont Tauler vooral aan, hoe Eckhart de eigenheid van het diepste in de mens, de geest/ziel, karakteriseert als het 'onnoembare', boven tijd en ruimte, zoals dit pregnant is verklaard door Emilie ZUM BRUNN, *Maître Eckhart et le nom inconnu de l'âme*, in *Archives de Philosophie*, 43, 1980, 655-666. De verhouding tussen dit kernpunt en de totaalvisie van Eckhart werd uitgetekend in *Eckhart. Sur l'humilité. Texte français et postface de Alain de Libera*, Paris, 1988. De *onnoembaarheid* wordt elders *onkenbaarheid* geheten, wat formeel niet hetzelfde is: zie A c. 14 r. 51-54; A c. 22 r. 112. l Meester: Eckhart? m *die...*: versta: *die zo edel is, dat, zoals zij geestelijk uit God vloeit, zij ook geestelijk in God terug inkeert en...*

Der eine heisset es ein funke der selen, der ander... Und diser funke fliget als hoch, do im recht ist, das dem das verstentnisse nút gevolgen enmag, wan es enrastet nút, es enkome wider in den grunt do es us geflossen ist, das es was in siner ungeschaffenheit (TAULER, 347, 11-16).

Die meister sprechent das dis gemûte der selen das si als edel, es si alwegent würkent, der mensche slaffe oder wache, es wisse es oder enwisse es nút; es hat ein gotformig unzellich ewig wider kaffen in Got. Aber dise sprechent, es schöwe alwegen und minne und gebruche Gottes ane underlos. Wie das si, das lossen wir nu ligen; mer dit bekent sich Got in Gotte, und noch denne ist es geschaffen (TAULER, 350, 14-19).

Proculus, ein heidenscher meister, nennt es ein slaf und ein stille und ein gôtlich rasen und sprichet... (TAULER, 350, 20-21).

'Das ist das aller wunderlichest', sprichet bischof Albrecht, 'das man do vindet, es ist das aller luterste und das aller sicherste und das aller unabziehelicheste und das aller ungehinderste und das unentheltlicheste in diser gelust'. Und es ist kein widerwertikeit, wan in disem enist nút bildunge noch sinlicheit noch zitlicheit noch vergenglicheit (TAULER, 351, 7-11).

Wat[38] is nu dese cracht? Want[39] ⟨voor geseit⟩[40] is van driën crachten[n], salmen nu verstaen, datter meer crachten zijn dan voore gheseyt is[41]? Neen, ⟨er zijn niet meer crachten⟩[42], *m*er de drie worden ghenoemt één te wesen, want si[43] die ghelijckenisse *G*odes hevet. Ende ghelijck als die heylighe *D*rievoldicheyt is drie persoonen ende één *G*odt, *a*lsoe zijn die drie crachten één. Ende also als *G*od is drievoldich inden personen ende één int wesen, *(f. 45v) a*lso is dese cracht drievoldich ende één inden wesen. Uut dit één vlietet gedencken, verstaen ende minnen. Ende gelijc als *G*od niet en werct dan doer cracht[44] des *V*aders ende wijsheyt des *S*oons ende liefte des *H*eiligen *G*eestes, *a*lso en mach dese crafte niet gewrocht werden noch wercken, dan doer die gedachten, verstant ende wille. So werct *G*od in hoer een simpel eenvoldich werc, dat godlijc is.

Ende gelijc als eenen boom in hem heeft die kern ende dat hout ende die bast, ende uut hem spruyten die telgen[45], de bladeren, die bloemen ende die vrucht, ende is éénen boom ende één substancie, *a*lso is dese cracht: *u*ut die gedachten comt dat verstant ende bekennen, ende ⟨uut⟩[46] dat bekennen coemt die liefte, uut welcken voortspruytet die vruchtbaerheyt der telgeren, dat is: die drie nederste crachten ende affectiën, ende die bladeren, dat is: die uutwendige sinnen[47], ende die bloemen, dat zijn: die inwendighe gaven der graciën, ende die vruchten, dat zijn: die wercken der duechden. Ende ⟨ghelijc als⟩[48] de boom en mochte geen vrucht voortbrengen noch duerach- *(f. 46r)* tich wesen, en waer hy metter wortelen niet inder aerden geplant, *a*lso ist metter inwendiger cracht: waer si niet in hoeren oorspronc, ⟨dat is: in God⟩[49], geplant, so en mochte si gheen vruchte der duechden voort-brengen, noch ewich dueraftich wesen[50].

Gelijc als die radiën zijn weselijc inder sonnen, ende alle hoer voetsel daer-uut hebben, ende voortbrenghen dat licht ende die vruchtbaerheit inder aerden, *a*lsoe heeft dese cracht een ewich inhangen[51] in *G*od, daer si, nader ongescapenheyt te spreken[52,o], ewich in geweest hevet, *e*nde heeft alle hoer voetsel ende levendicheit in dat godlike wesen, ende voortbrengt die vruchtbaerheyt in die telgeren, dat zijn: de nederste crachten der sielen, ende inden lichaem, ende overschijnen[53] die vruchten mit die godlike sonne, ende maect si[54] also soet ende genuechlijck[55].

38 P *Want...*: L *Sed hic dicere quis possit.* **39** P *so.* **40** pP *voorgeseit.* **41** *Wat...*: L *Si vis ista animae, prout supradictum est, alia est a tribus animae viribus, ergo plures erunt vires, quam superius est definitum.* **42** *er...*: L *Ad hoc respondendum quod nequaquam plures erunt.* **43** L *anima.* **44** P[1] om. **45** p: vgl. r. 52; P *telgeren.* **46** PL add. **47** PL *schijn.* **48** L *sicut*; vgl. r. 44 en 56, waar de voorzin evenzo ingeleid is, en de nazin met *also/so.* **49** PL add. **50** P *zijn.* **51** L *inhaesionem.* **52** *nader...*: P *in haer ongeschapenheit*; L *increata.* **53** Nl. *die radiën* uit r. 60; P *die vruchten werden overschenen*; L *et fructus inde nascentes sol divinus luminis sui irradiatione.* **54** Nl. *die...sonne* uit vorig zinsdeel. **55** *ende maect...*: L vervolgt de aangehaalde woorden (n. 53): *dulces atque delectabiles facit.*

n *Want...*: versta: *Immers, aangezien vroeger gesproken is van alleen drie krachten,...* o Belangrijke precisering inzake deze redenering op theologisch gebied.

Dese cracht is also vast in *God* gheplant, dat si daer nemmer uut en coemt,

noch die ewige[56] helle en mach dat nemmer uut-doen; ende dat is den verdoemden hoer alre-meeste pijn, dat sy ⟨die cracht⟩[57] misbruycket hebben; ende ⟨omdat zij God altijd in zich zullen hebben, zo⟩[58] ligghen ⟨si⟩[59] altijt ende *(f. 46v)* sterven[60], ende nemmermeer en konnen si sterven. Ende ⟨die cracht⟩[61] en wort ooc nemmermeer uutghedaen uut die bose geesten, want si de edelheyt tot boosheit verkeert hebben.

Ende dit hebben ooc die ongelovige menschen, mer ten maect si niet salich, wantsi dat niet en hebben bekent. Noch ten maect ooc niemant salich, dan so veel als si dat bekennen ende beleven[62] ⟨ende hem door lieften tot God keeren⟩[63] ende aenmercken aen hem selven, hoe si geordineert zijn van binnen ende van buten, ende hoe dat hem behoort te wesen, ende hebben een vlijtighe naersticheit, hem selven ende *God* te leeren kennen, ende hoe si tot hem gevoecht zijn, ende[64] hoe costelicken goet ende rijcheyt die siele in hoer heeft, te weten[65]:

God selver, die altijt in ons blijft vereenicht ende en scheydet nem-

Dit gemůt, diser grunt das ist als in pflanzet das die pflanze hat ein ewig reissen und ziehen nach ir, und das gemůte, der grunt der hat ein ewig neigen, ein grunt neigen wider in den ursprung. Dis neigen enverlôschet niemer och in der helle, und das ist ir meiste pin das in dis eweklich entbliben můs... Und als dise ding alle gestilt sint, so sicht die sele ir selbes wesen und alle ir krefte und bekent sich ein vernúnftig bilde des us dem si geflissen ist (TAULER, 350, 26 — 351, 4).

... über ein kleine stunde (vgl. Jo. Apoc. 8.1) rúschet es her us als ob es alle ding ertrenken welle. Dis gat in ein abgrúnde; in disem ist eigenlich Gotz wonunge verre me denne in dem himel oder in allen creaturen; der har in gelangen kônde, der fúnde do werlichen Got und fúnde sich in Gotte einveltelich; wan Got enscheidet niemer von

56 P om. 57 L *ista vi*; pP *dat.* 58 *omdat...*: L *quae quia Deum semper habebit, ideo:* add. 59 pP om. 60 *liggen... = liggen te sterven*; L *semper moriuntur.* 61 L *vis ista* add. 62 *ende...*: p om. 63 P *ende hem tot God keeren* add.; L *seseque per amorem ad Deum convertunt* add. 64 PL om. 65 *te...*: P *als.* 66 L *sed.* 67 P add.

p R. 68-84: niet-aangemelde Tauler-citaat. Zo ook verder nog.

mermeer uut onser sielen. Hier-om[66] is daer⟨-in⟩[67] *G*ods gestadighe woninghe, ende is daer eygentliker in dan inden hemel. *E*nde hier-om en is ons geen noot, *G*od van buten te soecken, dan van binnen: in dat inwendichste der sielen, daer hi sonder onderlaet altoos tegenwoordich is.

disem; im wer Got gegenwúrtig, und ewikeit wirt hie bevintlichen und smeklichen funden (TAULER, 331, 6-11).

66 L *sed.* 67 P add.

p. 13, f. 47r[1] [DAT .XIIJ. CAPITTEL.][2] VAN EEN GRONDICH[3] STERVEN ENDE WAERNEMEN[4] ONS SELVES. ⟨¶ CAPITTEL .LVIIJ.⟩

Hier-om[a] moeten wi een geheel afsceyden[5] doen van allent, dat God niet en is, ende keren weder in ons eyghen niet, want dat niet hevet eenen vrijen inganc ende inkeer in God, ende begeert niet[6] te begrijpen, mer het wordt altijt van God begrepen[7]. Willen wy nu tot een volcomen leven comen, so moeten wi altijt blijven in ons eyghen niet ende in dat punt, dat is: in God[b], ende gheven ons gans[8] tot een grondich sterven van allen dat-gene, daer[9] onse natuer ende sinlicheit in ghevoet oft onthouden mach worden met eniger lust, dat niet puerlic Godt en is, ende setten die bijl aen die wortel[c], ende afhouwen[10] koenlic[11] de onvruchtbaer telgeren[d]: so mach de boom onser sielen vrij ende ongehindert op-wassen tot dat hoochste goet, daer si[e] toe gescapen is.

Ende dit sterven doet de sinlicheyt duc we, ende daer-op ⟨en⟩ sullen wi niet achten, — want wi duc gedaen hebben, dat onse *(f. 47v)* siele ende consciëncie duc wee dede —, ende[12] tasten ons selven vrij koenlic[13] aen, ende bidden Godt[f] stadelic om hulpe, dat wi verwinnen konnen[14], daer wi alre-gebreclicste ende alre-meest toe gheneycht zijn: het si aen ghemac oft lust[15] des lichaems, oft aen enige begeerlicheyt yet te hebben, oft aen liefte oft gonst der creatueren, of enige bevellicheyt oft[16] behaechlicheyt in woorden oft in wercken, het si inwendich oft uutwendich, daer wi ons selven in mochten soecken.

Ende daer-in[17] sullen wy ons selven vlijtelijc waernemen. Ende sonderlinge sullen wi altoos[18] strengelic voornemen[19] aen ons selven dat ons meest hindert, ende wachten ons dat wi daer so weinich op dencken als wi konnen. Ende konnen wi dan onse gedachten niet bewaren, so sullen wi God bidden, dat wi niet en moeten dencken dan dat Godt wil dat wi dencken sullen, ende dat wi daer niet uut en spreken, noch doen noch laten, noch en gaen noch en staen, daer dat gebrec in geoeffent mocht worden[g].

1 Getuigen: p.13, f. 47r-49r; P II.47, f. 140r-141r; L I.47, f. 90r-91v. 2 p add. 3 L *plena et perfecta.* 4 *ende...*: PL om. 5 L *abstrahamus.* 6 L *nihil.* 7 *mer...*: PL om. 8 P *heel*; L *funditus.* 9 P[1] *dat.* 10 P *afhouden* = wel meer voorkomende onjuiste vorm van *afhouwen.* Vgl. Verwijs s.v. *afhouden*, 2. 11 L *viriliter.* 12 *ende*: na het voorafgaande *sullen wi niet achten* zeker in adversatieve zin te verstaan, wat werd omgezet: in P met: *mer wi...*, en in L met *Debemus autem nosipsos viriliter aggredi.* 13 *vrij...*: P alleen *vrij*; L alleen *viriliter*. Misschien te lezen: *vrij ende k.* 14 *dat...*: PL om. 15 *oft*: PL om. 16 *bevellicheyt* (synoniem van *behaechlicheyt*; vgl. Verwijs s.v. *bevallicheit* = *bequaemheit*): PL om.; bevalligheid, zucht te behagen. 17 *Ende...*: P *daer*; L *In talibus (inquam).* 18 P om. 19 P *doornemen* (niet in Verwijs); L *castigare* (ingegeven door *strengelic*?). *Voornemen*: wellicht in de betekenis van *vore-nemen* = *voorafnemen, eerst aanpakken.*

a *Hier-om*: vgl. A c. 46 r. 74-85. b *Ons eyghen niet* en *dat punt, dat is: God*, zijn correlatieve begrippen. *Dat punt* staat t.o. *de cirkel* en wijst op het weselike begripen Gods; vgl. A c. 27 r. 17-22. c Vgl. Mt. 3.10 par. d Vgl. Jo. 15.2a; het beeld wordt uitgewerkt. e *si*, nl. (de boom van) onze ziel. f *ende daer-op...*: versta: *daer-op* (op de pijn, die dat sterven doet) *sullen wi niet achten..., maer aentasten...* (aanpakken, om tot onderwerping te brengen) *...ende God bidden...* g *dat...*: versta: *en dat daaromtrent niets spreken noch doen of laten noch ergens gaan of staan* (paarsgewijze tegenstellende ww.), *waarbij dat gebrek tot uiting zou komen.*

Ende wy sullen scherp[20] bewaren sonderlinge onse vijf *(f. 48r)* sinne. Want doer die vijf sinne wort duc ingehaelt[h], daer onse inwendige oghe seer mit verblint wort, ⟨ende die inwendige ooren bestopt⟩[21] ende die inwendige smaec verwandelt, ⟨ende die sinnelicheit ghevoet⟩[22], ende die gebreclicheyt vermeert. Hierom so sullen wi altijt inden anxt ende inder vreesen[23] *G*odes zijn. Want sonder den anxt *G*ods en mogen geen duechden zijn, noch goede wercken duerachtich bliven. Want die engelen, de also seker zijn ende gevesticht zijn, dat si nemmer⟨-meer⟩[24] misdoen noch vallen en moghen[25], si [26] staen altijt in godlijken anxt ende[27] reverenciën, *G*odt te dienen ende hem gehoorsaem te wesen: *h*oe veel te meer sullen wi[i], arme crancke vaetkens ende[28] die tot alder gebreckelicheyt geneicht zijn, altijt in anxt ende[29] in vresen staen ende ons selven vlijtelic waernemen[j]?

Voor een yegelijke benauwicheyt[30] ende sterven[k], hoe cleyn dattet ooc is, sal een eewich leven ende vrijheit na-comen. Ende, is dat wi hier wel leeren sterven, so sullen wi ons verbliden als wi sterven. *M*er, en doen wi dat niet, wee onser, als die gruwelike ure des doots coemt; wat swaerer[31] sterven sal dat wesen! Want een on- *(f. 48v)*gebroken[32] nature[l] en mach niet gaen int ewige leven. *E*nde hoe seer salt ons dan [33] rouwen, als wi in dier anxteliker bangicheit ende in⟨-de⟩[34] verveernisse der booser geesten sullen wesen, de ons vander alre-cleynster sonden, die wi gedaen hebben, alte swaerlic sullen wroegen, *e*nde verbeyden ons, dat si ons in die ewige tormenten sullen moghen pijnighen?

Ende wat anxtes ende vreesen is dan in hoer[35] voor den alder-gherechtichsten richter, de anders niet oordelen en mach dan onse wercken ende verdiensten[36]? Ende wat sentencie si dan ontfangen sal[37]: ader[38] dat grouwelijcke veghevier oft die eewige helle? Ende sal[39] ten ionxten daghe, als die strenge richter ten oordel sal comen, metten verdoemden menschen liggen crupen[40] mitten hoofde ter aerden, om-dat si dat strenge ordel niet en derren ghenaken[m]. Ende[41] die goede menscen

20 *wij...*: P om. **21** *ende...*: PL add. **22** *ende...*: PL add. **23** *ende...*: PL om. **24** P add. **25** P *connen*. **26** P om. **27** L *voluntate ipsi cum omni reverentia serviendi* add. **28** PL om. **29** *in...*: L om. **30** L *arctatione*: beperking die wij ons opleggen. **31** P *sware*. **32** L *immortificata*. **33** L *de negligentia nostra* add. **34** P add. **35** PL *ons*. **36** P *verdienen*. **37** *si...*: P *sal dye siele d. o.*? **38** P *of*. **39** Nl. de (slecht voorbereide) ziel; L *Quae profecto immortificata anima nostra*. **40** L *serpet atque fugiet*. **41** L *Quo contra* add.

h Tegenover de uitwendige zintuigen worden de inwendige pregnant opgesteld. Vgl. nawerking van Jer. 9.21. **i** R. 32-37...: versta: *Want zo de engelen, die toch...in 't goede bevestigd zijn, blijvend in angst...staan God te dienen en..., hoeveel te meer zullen wij...*? **j** R. 37-38: de remmende weldoende invloed van de angst = vreze Gods wordt binnen de zelfwaakzaamheid (*hem selven waernemen*) onderstreept, zoals ook de gedachte aan de dood en het oordeel (r. 31-38). Vgl. Birgitta Louis, *„Die Furcht des Herrn ist der Anfang der Weisheit"*, in *Geist und Leben*, 58, 1985, 280-293; E. Boularand, *Crainte*, in DSp. 2, 1953, k. 2463-2511. **k** *Voor...*: versta: *ter vergoeding van iedere beperking (zelfbeheersing, waarin men zich als 't ware in 't nauw brengt), die men zich oplegt, en iedere versterving..., zal...* **l** *ongebroken nature*: vgl. de uitdrukking *frangere seipsum* uit Thomas a Kempis, *Navolging*, vert., Wijdeveld/Ampe, p. 39 en n. *b*. **m** *Ende sal...*: versta: *En ⟨de onvoorbereide ziel (anak.)⟩ zal op de jongste dag van het oordeel* (vgl. Job. 19.25 e.a.) *...liggen te kruipen* (zich verbergen), *omdat zij niet durft* (*derren* = *derre*, enk.) *de plaats naderen, waar het strenge oordeel...moet plaatsvinden.*

sullen met groter bliscap verheven staen[42] in die lucht. *E*nde de quade menschen sullen liggen inder aerden tot een voetschemel[43] zijnre voeten[n].

*H*ierom, laet ons ons self wagen om dat ewige goet, *(f. 49r)* want dat niet en kost, dat en gelt niet[44]! Ende die nu[45] spaerlic sayet, die sal spaerlic mayen[o]. *E*nde laet ons nerstelic wesen, onse lampen te bereiden, *o*p-dat, als die brudegom coemt, dat wi dan mit hem in mogen gaen in zijn ewige[46] werscap[47,p]. Ende laet ons nu volgen blijdelic met alre begeerten zijn voetstappen na, so veel[48] als ons moghelic is, ende leeren van hem dat hi sachtmoedich is ende oetmoedich van herten[q], ende dat hi sinen eewigen *V*ader gehoorsaem is geweest totter doot des cruces[r]. Ende hier-toe sullen wi al onse swaerheit, tegenheit ende lijden trecken[49], op-dat wi hem in eenigen dingen[50] gelijcken mogen ende zijnrer onsprekeliker minnen antwoorden. Want, ist dat wi met hem willen regneren, soe moeten wi sonder twijfel met hem lijden[s].

42 P *hangen.* **43** P *voetbanck.* **44** *Want...*: L *Quod enim nihil consistit, nec valere aliquid poterit.* **45** PL om. **46** PL om. **47** L *nuptias.* **48** *veel...*: P *verre alst.* **49** D.i. keren, laten strekken tot (*hier-toe..., op-dat*); vgl. Verwijs s.v. *trecken Trans.* 10). **50** *in...*: L *in omnibus.*

n Vgl. Mt. 5.35 enz. R. 48-55: afgekeken van de eigentijdse voorstellingen van het laatste oordeel? **o** Vgl. 2 Cor. 9.6. — *Want die niet en cost...*: vgl. Taulers preek *Si exaltatus fuero, omnia traham ad me ipsum* (Jo. 12.32): '... wie gruntlichen man sich ze grunde lossen mûs und sin selbes verlôgnen mûs in allen wisen so man sich vindet. Das nût enkost, das engiltet och nût. Der sperlichen seiet, der meiet och krenklich...' (ug. Vetter, 356, 31-33). — Gaat het om een bekende spreekwijze? **p** Vgl. Mt. 25.1-12. **q** Vgl. Mt. 16.24; 11.29b. **r** Vgl. Phil. 2.8. **s** Vgl. 2 Tim. 2.12a.

p. 14, f. 49r[1] [DAT .XIIIJ. CAPITTEL.][2] *H*OE DAT WI UUTWENDELIC LEVEN SULLEN NADEN LEVEN ENDE PASSIE *C*HRISTI ENDE INWENDELIC IN ZIJNRE *G*ODHEYT WONEN[3]. ⟨¶ CAPITTEL .LIX.⟩

Dus[4] sullen wi wanderen inden leven ende inder passiën *C*hristi[a], mer in zijnre *G*odheit sullen wi woonen ende rusten van alre uut- *(f. 49v)*wendiger ende aertscher onleden[5], ende sullen onse herten ende[6] onse ghemoede met innicheyt opheffen in die *G*odheit ons *H*eren, ende also ons selfs ontsincken[7] in die *G*odtheyt boven alle kennisse.

Nu zijn sommighe menschen, die en derren hem met der *G*odtheyt niet becommeren, ende si[8] bliven alleene in die *M*enscheyt, *w*ant si sorghen dat si daer-in bedroghen sullen worden. Ende dit coemt uut eyghen-liefde hoers selves, ende dat sy noch wat zijn[9], ⟨om-⟩[10]dat si hun niet en derren wagen[b]. Want[11], ist dat ⟨wereltlike⟩[12] liefte doet wagen lijf ende siel, die doch valsch ende bedriechlic is, hoe vele te meer sullen wi ons wagen[b] ⟨om⟩[13] *G*od, dat ongescapen goet, die ons aldus saertelic[14] mint[15] ende niemant en bedriecht noch bedrogen en heft, *e*nde wil ende begeert dat wi hem kennen, minnen ende gebruicken?

Mer die-gene, de hem selven uut-spreyen[16] met hoer natuerlic verstant na hoge dingen, die werden alle snee-blint[17], *e*nde dat simpel eenvoldige oge wort in hem verduistert, ende si dwalen van hoeren gront: doer die menich-*(f. 50r)*foudicheyt verdwalen[18] si uut hem selven ende en hebben geen onderscheit, *e*nde begeeren te bekennen ende te[19] ondersoecken dat hun niet geoorloft en is[20], ende dese bedriegen[21] alle hun selven[c].

*M*er de[22] *G*od simpelic ende eenvoldelic[23] leert bekennen[24], die wort verlicht ende geleert, hoe hi[25] dat beelde *C*hristi na sal volgen. Want die *M*enscheyt *C*hristi heeft geweest een wech onser menscheyt, opdat wi doer die verdiensten zijnre *M*enscheit sullen comen tot die vereeninge zijnre *G*odheyt. Christus is mensch geworden, op-dat de menschen gode souden worden, ende hevet aengenomen wijse[26], op-dat hy den menschen soude brenghen boven[27] wijse.

1 Getuigen: p.14, f. 49r-50r; P II.48, f. 141r-142r; L 1.48, f. 91v-92v. **2** p add. **3** PL *Hoe wij l.s.n.l. Christi ende wonen in zijn g.* **4** P *Aldus.* **5** L *occupatione.* **6** *onse...*: P om. **7** L *immergere & profundare.* **8** P om. **9** *ende...*: P om. **10** P add. **11** P om. **12** PL; p *werclike.* **13** PL; p *in.* **14** P *hertelijcke*; L *cordialiter.* Blijkbaar heeft PL de vorm *(t)saertelike* (vgl. Mhd. *zartlich*) niet meer verstaan. Zie Verwijs s.v. *seert.* **15** P *liefheeft.* **16** L *(seipsos) extendunt.* **17** L *totaliter excaecantur.* Niet vermeld door Verwijs. **18** P *dwalen.* **19** *begeeren...*: PL *willen kennen ende.* **20** L *scire atque scrutari* add. **21** L *misere* add. **22** PL *dye.* **23** *ende...*: L om. **24** PL *kennen.* **25** P; p *si (die siele?).* **26** L *modum vivendi.* **27** L *omnem* add.

a *Dus...*: verwijst naar het slot van A c. 58 r. 57-66. De navolging van Christus (naar de Mensheid) roept bij Schr. constant de tegenpool op. b Vgl. A c. 47 r. 56-57. c *Mer...*: versta: *Zeker, zij die...*, in tegenstelling met r. 17; *Mer* = *daarentegen...* Over de eerste zie A c. 61 r. 36-47. Vgl. Eccli. 3.22, 24; Prov. 25.27.

Sinte Bernaert seyt: 'Het is een selsem[28] voghel[d], die hogher vlieget dan int
30 cruyce[29] *C*hristi'. Hierom sullen wi niet hoger vliegen, mer wi sullen daer-doer ghaen[30] doer die verdienst zijnre *M*enscheit in die *G*odheit, *a*ls dat evangelium seit: 'Wie doer mi niet in en gaet, die is een dief ende een moordenaer'[e]. Hier-om sullen wi altijt uutgaen ende ingaen[31] in die *G*odheyt, ende doen alle dingen doer *C*hristum *I*hesum.

28 P *wonderlijck*; L *mirabilis*. Zowel *selsem* (nevenvorm van *sel-t-sam* > *seltsiene*; vgl. Verwijs s.v. *seltsiene*, 3 en 4) als *wonderlijck* heeft een negatieve betekenis: *vreeswekkend, afwijzenswaardig*, wat ook het geval moet zijn met Bernardus' *rara avis* (waar?). **29** L *crucem*. **30** *daer...*: L *per eam, scilicet crucem transire*. 31 *uutgaen...*: L *ingredi & egredi* trp.

d De uitdrukking *rara avis* stamt van JUVENALIS, Sat. VI, 165. Zie THLL.II, k. 1441, II. *translate*. — De terechtwijzing is belangrijk: de opgang naar Christus' Godheid gebeurt in de kracht van zijn Mensheid. — In zijn *Middelnederlandse epistel- en evangeliënpreken*, Leiden, 1978, citeert G.C. ZIELEMAN uit zijn hs. Z, f. 58r: 'Cristus heeft oec die weyde wael gheweten, daer Hi ons overmits Hem selven roepen ende driven woude. Ende daer om seit Hi selve: Ego sum ostium ovium [Io. 10.7], Ic ben die dore des scaeps stals, wy doer Mi gaet, die sal uut gaen ende ingaen ende sal weyde vinden. Sente Baernaert seit: Si sullen in gaen mit siinre gotheden ende uutgaen mit siinre mensheden ende si sullen vinden weyde hore ewigher salicheyt', *o.c.* p. 197, n. 129. **e** Jo. 10.7-9. Vgl. A c. 47 r. 18-20 en n. *c, d*; A c. 34 r. 15-17.

p. 15, f. 50v[1] [DAT .XV. CAPITTEL.][2] ⟨VAN TWEE DINGHEN DIEMEN HOUDEN SAL⟩[3], OP-DAT WI NIET BEDROGEN ⟨EN⟩[4] WERDEN MET DIEPE[5] ONDERSOECKINGHE DER *G*ODHEIT, *E*NDE HOE DIE SIELE HOER HEBBEN SAL, ALS SI *G*ODS GRACIE GEVOELT[6,a]. ⟨℄ CAPITTEL .LX.⟩

Dat eerste is, dat wi niet curioselic oft vermetelic ondersoecken sullen wat *G*odt is, oft hoe hi is, oft zijn verborgen wercken, ⟨ende⟩[7] dat wi niet en begeren te weten oft te verstaen[8] eenige hoge dingen oft dat ons *G*od eenighe dingen openbaer[9] oft te kennen wil geven, daer doch geen heilicheit in gelegen is[b], *m*er ⟨wi sullen⟩[10] bliven eenvoldich ende simpel in ons selven in *G*ods tegenwoordicheyt, *s*o-dat wi *G*odt simpelic ende eenvoldelic mochten kennen ende ons selven te gronde[11]. Ende dat waer beter dan dat wi al den loop des hemels[c] ende alle crachten der cruden kenden.

Dat ander is, wanneer hem *G*od gewaerdicht eenige gracie oft genade in ons te storten, of van binnen yet van zijnre goetheit te kennen gevet, oft wat[12] hi in ons wercket, dat wi ons dat niet aen en nemen[13], noch *(f. 51r)* en verheffen[14], oft en meenen, dat wi ⟨wat⟩[15] zijn, daer wi inder waerheit niet en zijn, ende houden[16] altijt in onsen gront ende seggen:

'O ⟨gebenedijde⟩[17] *G*odt, wie sidy ende wie ben ic? Ghi zijt een afgrondige goetheit[18], ende ic ben een afgrondige boosheyt. *M*er, o *H*ere, die gracie, de ghi in mi gestort hebt, de wilt in mi bewaren, ende doer mi wercken-*w*ant wat baten bloemen, als die vruchten daer niet na en volghen[d]? -*o*p-dat ghi glorie moecht hebben ende mijn eeven-mensche gestichtiget mach worden ende dat[19] u gebenedide *G*odheit genuecht heeft in mi te wesen'.

Ende in deser wijsen so[20] mogen wi ons vrijlicken oeffenen in die *G*odheit, ende hebben onse wooninge in dat godlicke wesen boven wijse, ende onse wanderinge na die Menschelicheyt[21] *C*hristi[e].

Drie dingen zijn, die wy sullen[22] houden, op-dat wi in die soeticheit der godliker graciën niet bedroghen en worden.

Dat eerste is, dat wi die soeticheit niet begeeren en sullen. Dat ander, dat wi si niet wederstaen en sullen. Dat derde is, dat wi daer niet droevich om en zijn, als *(f. 51v)* wi si niet en hebben[23].

1 Getuigen: p.15, f. 50v-52r; P II.49, f. 142r-143r; L 1.49, f. 92v-93v. Bovenstaande titel betreft alleen r. 0-00. Zakelijk kon men evengoed r. 00-00 als een afzonderlijk hst. met titel behandeld hebben. **2** p add. **3** *Van...*: PL; p *Twee d. salmen h.* **4** P add. **5** *met...*: P *van*; L *circa.* **6** *Ende...*: PL om. **7** PL; p *of.* **8** *oft...*: P na *dingen* trp. **9** L *per divinam revelationem innotescere*; P *openbaren.* **10** *wi...*: p om. **11** *eenvoldelic...*: L *uniformiter funditusque* trp. **12** L *quidvis aliud.* **13** *ons...*: L *nobis adscribamus.* D.i. aan onszelf toeschrijven in hoogmoed. **14** L *extollamur*, mediaal! **15** PL; p *dat.* **16** L *ista...versemus*: (iets) in zijn gedachte (grond) houden, keren. **17** PL add. **18** PL; P[1] *godheyt.* **19** PL om. **20** P om. **21** p *menschelicheit*; P *menscheit.* **22** *zijn...*: P *sullen wij.* **23** L *proper eius subtractionem.* Moeten wij bijvoegen: *(niet) meer*?

a *op-dat...* formuleert de eerste raad, r. 5-12; *ende hoe...* formuleert de 2e raad, r. 13-52. Vgl. A c. 59 r. 23-29. b Vgl. Eccli. 3.22,24; Prov. 25.27. c Vgl. A c. 56 r. 21-35. d *bloemen* (het eerste genade-aanbod) ..., *vruchten* (verdere ontplooiing daarvan)... e *wooninge...wanderinge*: vgl. A c. 59 r. 17-28.

⟨Ende op-⟩[24]dat wi ons selven[25] ⟨wel⟩[26] sullen[27] hebben in dit inwercken[28] Godes ende in die gaven zijnre graciën, op[29]-dat wi God niet hinderlic en zijn ende onse natuere ende lichaem niet en krencken, so sullen wi ons altijt bloot ende simpel houden van binnen ende van buten; ende, so gheringe als wi voelen, dat Godt yet in ons wercken wil, so sullen wi onse eyghen werc laten, ende geven ons tot inwendige ledicheit, ende swijghen ende hooren wat die Here in ons spreect[g].

Want hi spreect dat verborgen woort[h], dat die siele doet ⟨beven⟩[30] ende smelten. Si wort bevende, als[31] si van binnen ghestraft ende vermaent wort. Ende si wort smeltende, wanneer hi met al zijn lieflijke genade ende weelden ende rijcheiden in hoer coemt, ende gevet hem geheelijc over, ⟨om⟩[32] in hoer te woonen ende zijn weerschap met hoer te houden[33,i]: dan wort die geest droncken ende verslonden ende omhelst in zijnre lieften; ende die siel wort smeltende als was[j], op-dat God in hoer drucken mach wat hem belieft, ende *(f. 52r)* van hoer maken wat hi wil, want in hoer en is geen tegenheyt[34]; ende dat herte wort also[35] vuerich ende alle die natuerlijcke[36] aderen worden ontloken; ende dat herte wort springende[37] ende alle dat bloet loopt na den herten om dat gewelt, dat dat herte lijdt van dat crachtige inwercken Gods. Hier-in wordt verteert dat vleesch ende bloet ende merch vanden beenen in gelatenheit[38,k], want si[l] overgeeft hoer geheelic met siele ende met lichaem; ende dan verwandelt si God[m], als hi dat water in wijn verwandelden[39,n] ende als dat ijser ⟨verandert wort⟩[40] int vuer[o]. Ende[41] aldus wordt si verteert in waere ghelatenheyt[p], ende mach wel segghen: 'Mijn lief is mi, ende ic ben hem'[q].

24 *Ende...*: P; p *Hoe*; L *Insuper ut.* **25** P om. **26** PL add. **27** p add. **28** L *inactio.* **29** p add. **30** p *benen*; P *beven.* **31** P *wanneer.* **32** PL; p om. **33** *weerschap...*: L *nuptias...celebrandum.* **34** P *tegenstant*; L *obstaculum.* **35** P *heel.* **36** PL om. **37** *ende...*: L *Cor (inquam) salit in pectore.* **38** *in...*: L *per resignationem.* **39** *dan...*: P *dan verandertse...veranderde.* **40** P add.; L *transit.* **41** L om. (één zin met het vorige).

f Na 2 eer benaderende beschouwingen (r. 13-26; r. 27-31) komt een dieper borend antwoord: de overgave op Gods aanraking, r. 27-52. **g** Vgl. Ps. 84.9. **h** Vgl. Job 4.12. **i** Vgl. Jo. 14.23. **j** Vgl. Ps. 21.45. **k** Beschrijving van de lichamelijke emoties volgens de laatmiddeleeuwse fysiologie. *Natuerlijcke...*: nl. van haar lichamelijke natuur. Zie A c. 61 r. 73-77. **l** *si*, nl. *die siele*, zie r. 38. Zo ook verder. **m** *dan...*: versta: *en dank zij die gesteltenis verandert (verheft in een hogere staat) God haar (= de ziel).* **n** Vgl. Jo. 2.7-9. **o** Vgl. hiervoor A c. 45 r. 270 en n. *m.* **p** *waere*: P *vera.* Aangezien dit in contrast staat met r. 51-52, moet men *waere* zien als een comparatief: dus *waerre*, d.i. in een hogere zin. **q** Cant. 2.16.

p. 16a, f. 52r[1] [DAT .XVI. CAPITTEL.][2] *H*OER DIE SIEL HEBBEN SAL, ALS SI GOD VISITEERT MET ZIJNRE GRACIËN[3] ⟨ENDE DAT SI GHENEN LUST SUECKEN EN SAL VAN BUTEN NOCH VAN BINNEN⟩[4] ⟨¶ CAPITTEL .LXJ.⟩

Aldus visiteert *G*od de aerde ende maect si vruchtb⟨a⟩er, indroncken ende rijc, ende *(f. 52v)* vermenichfoldige⟨t⟩ hoer geboerten[5,a], dat zijn: hoer duechdelike wercken. Ende in dese vandinge[6] ende vertroostinge wort si seer gesterct in hoeren voortganc, so veer als si hoer eyghen lust ende ghenuechte daer nyet in en soect, noch hoer en bedroeft als si des niet en heeft, ende dan niet-te-min naerstich en is, ende blijvet vredich ende vrij[b]. Want daer en is geen heilicheit geleghen dan so veel als si werckelic daere-uut is inden goede[7]. Want wat batet dat men die vrucht onfanget[8], alsmen die niet en baert[c]? Mer ghelijcmoedes is heilicheyt[9], dat is: datmen altijt so bereit ende blijde si *G*odt te dienen in tegenspoet als in voerspoet.

In deser vandinghe *G*ods moetmen hebben goet onderscheit. Ten eersten, dat wi ons van binnen ende van buten onberoerlic ende onbeweechlicken houden als een onberoerlic dinck, dat doot is, ende ons dat niet aen en trecken. Ende gelijc als wi van buten gestorven, rijp ende sedich moeten zijn ende geen ghenuechte en moeten soecken, *a*lso moeten wi ooc van binnen gestorven, rijp *(f. 53r)* ende seedich zijn, ende geen genuechte soecken, op-dat *G*od alleen genuechte, vrede ende vruecht[10] in ons mach hebben.

Want, ist dat een coninc deser werlt seer wel behaecht ende grote genuechte heeft in de wel-gesedicheit ende rijpheit zijnre bruyt, als hi siet, dat si hoer af-sceydet, als oft si doot waer, van allen anderen liefhebbers, ende hoer alleen buyget tot sinen wille, ⟨ende⟩[11] hoer genuecht niet alleen[12] en settet in zijn rijcheit oft gesinne oft in hoer selfs cierheyt, mer dat hi ghenuechte, vruechde ende vrede in hoer hebbe, — *h*oe[13] veel te meer ist dan betamelic ende behoorlijc, dat die bruyt *G*odes, des oversten coninges, hoer doot sal setten van allen anderen liefhebbers ende van alle zijn[14] rijcheiden ende gaven, ende hoer genuechte niet en sette in hoer selfs cierheit, dat is: in die gaven ende duechden, die *G*od in hoer gestort heeft, inwendich ende uutwendich, *m*er alleen dat hi zijn vruechde ende vrede in hoer hebben mach, ende staen in hoer ledich alle der gaven ende genaden, ende houden hoer onbeweech- *(f. 53v)*lic, ende iaghen die niet na om te behouden oft meer te begeeren, oft en maect geen onstuer gebeer[15] in hoer selven, — want daer-in wort dat simpel licht

1 Getuigen: p. 16a, f. 52r-57r; P II.50, f. 143r-146v; L 1.50, f. 93v-96v. 2 P add. 3 p voegt hier de titel van P II.51 bij; zie volgend hst. 4 *Ende...*: PL add. 5 L *genimina*. 6 L *visitatione*. Mndl. *vanden* = zoeken, opzoeken, verzoeken (vgl. ondervinden). Vgl. Verwijs s.v. *vanden, vandinge*. 7 *dan...*: L *nisi pro quanto procedit ad operationem boni*. 8 Nevenvorm voor *onfanget* (vgl. P); zie Verwijs s.v. *ontvaen*. 9 *Mer...*: p: genitief (van gesteltenis; vgl. *goedsmoeds*) van *gelijcmoet*, dat Verwijs niet vermeldt; P *gelijcmoedicheyt*; L *Vera sanctitas, ipsa est aequanimitas* (gelijkmoedigheid). 10 P *blijschap*: zo ook verder. 11 P add. 12 P om. 13 P om. 14 P om. 15 *onstuer...*: *onstuer* = onsturich; *gebeer* = nevenvorm van *gebaer*; L *apparatum aliquem turbulentum*.

a Vgl. Ps. 64.10a, 11a. b R. 6-9: samenvatting van A c. 49 r. 27-31. Terugkeer naar de *werckelijcheit*, dank zij Gods *vandinghe*. c Vgl. A c. 49 r. 37-41 en n. *d*.

weder-slagen[16,e] —, ende en begeeren dat niet te begrijpen oft te kennen, *d*an alleen dat wi begrepen ende bekent werden, *e*nde willen ons gheerne in sinen begrijpe begrijpen laten[17,d].

Want, als wi begeeren dat te begrijpen ende daer behagen in te hebben, so doen wi als die paeuwe, die zijn vederen wijde ⟨van hoverdiën⟩[18] uutspreyt, ende ⟨wanneer hi⟩[19] van waenschicht[20] op zijn voet siet, so bedroeft hi hem: so doet die mensche, die zijn verstant te wijde uutspreidet ende dwaelt uut die eenvoldicheyt, daer dat godlike spiegel ⟨in schijnt⟩[21] als in dat beelde der sielen, daer men alle dinghen eenvoldelic in bekent: dat wordt daer-doer verduystert. *E*nde als si dat in hem selven sien, so worden si bedroevet om die inwendighe duysterheyt; ende hier-uut comen alle temptaciën ende bangicheiden[22] inwendich, die alle uutwendighe bangicheyt ende temptaciën *(f. 54r)* ⟨te⟩[23] boven gaen, so-dat hem dunct dat si een helle in hem hebben. *E*nde niemant en mach hem helpen noch troosten, geleert noch[24] ongeleeret, bes[25] dat si tot kennisse hoere cleynheit comen ende hoer verstant ghevanghen geven[26,e].

Ende hier-om ist grooten noot, dat men hier goet onderscheit van[27] leere ende werpen hem onder een ander, die des versteet, hoe groot ende wijs hi ooc is in zijns selfs ooghen ende al is die persoone cleyn ende ongheachtet[f]. Ende konnen si dit doen, ende hem selven veroetmoedighen, ende laten hem simpelick van eenen anderen leyden, so en is daer gheenen twijfel aen, si en sullen oock wel ⟨vanden⟩[28] *G*heest *G*odes gheleit werden. *E*nde doer die goetheden *G*odes, *d*aer-omme dat sy hem verootmoedighen[29,g], so sullen si verlost worden van die onlijdelijcke temptaciën. Ende die-ghene, die hem dit inden beghinne[30] laten leeren, die blijven vrye van deser temptaciën, *s*o veer als si al hoer fantasiën ende twijfelachticheden[31] te kennen geven, *(f. 54v)* ende doen na raet eens anders, ende staen hem selven ledich: so comen ⟨si⟩[32] geringe tot eenen snellen voortganc ende tot een eenvoldich simpel licht, ende werden *G*ods instrument, daer hi in werct[h].

16 *Wederslagen:* (het licht van Gods inwerking wordt) afgeslagen/vertroebeld. **17** *ende...*: L *libenter captivare intellectum suum in obsequium Christi*; vgl. 2 Cor. 10.5. **18** *van...*: PL add. **19** *wanneer...*: PL add. **20** *van...*: p add. = *bij toeval*; vgl. Verwijs s.v. *wanschicht*. **21** p *inschijnt*. **22** P *bangicheyt*. **23** P add. **24** P *oft*. **25** P *tot*. **26** *hoer...*: L *intellectum suum captivare discant*; zie n. 17. **27** P *af*. **28** PL; p *inden*. **29** L *humiliavit*. **30** L *conversionis suae* add. **31** *ende...*: PL om. **32** PL; p *wi*.

d R. 20-35: één lange vraagzin gebouwd op een vergelijking tussen een *coninc deser werelt* (voorzin) en *die overste coninc* (nazin). — R. 25-35: versta: *hoeveel...behoorlijker, dat die bruid zich als dood zou gedragen..., en haar genoegen niet zet in..., maar wel alleen daarin dat hij..., en...staat, en...houdt, en niet najaagt die (geschonken genaden) vast te houden, en...maakt, en begeert dat zij...kent maar alleen dat zij (wij!)..., en wil haar (ons!)...wederslagen*: teruggeslagen > vertroebeld (verklaard in r. 38-47): negatieve zin. Vgl. positieve zin in r. 122-135 en n. *t*. **e** R. 36-47: de pauw-vergelijking, reeds bekend in de Griekse, Latijnse en middeleeuwse *Physiologus* (vgl. SCHMIDTKE, I, *Pfau (pavo)*, 370-371; II, n. 1172-3, p. 633-4) krijgt hier een wel verrassende toepassing, nl. op de mens, die zijn 'verstant' zet op het in het beelt der sielen gestorte 'eenvuldich licht' van God, dat hierdoor 'wederslagen' wordt (vgl. A c. 59 r. 17). **f** *goet onderscheit...*: vgl. A c. 61 r. 16; *hoe...hi...*: nl. de betrokken persoon (men!) ...*die persone...* nl. de geraadpleegde persoon. **g** *Godes...*: van God, om wiens wil zij... **h** R. 42-59: deze als 't ware ingeschoven paragraaf toont het belang van de geestelijke leiding voor de goddelijk begenadigden: controle op innerlijke ervaringen.

Nu weder toe comen opden eersten sin[33], als vanden lieflijken gaven Gods: *a*ls de geest so doerclaert wordt, ende die siele doervloten, ende die natuer ende dat lichaem verwandelt ende dat herte ontlaect[34], so sullen wi in ons selven stille staen ende ledich, ende ons niet te sere daer-in verwonderen, noch toe-doen met onser werckelicheit: daer-doer souden wi ghehindert worden in dat eenvoldige rusten.

Gelijc[34] een stille staende water in een schoon vat: daer kanmen claerlijken in sien op den gront alle⟨-mael⟩[35] dat daer onreyn in is, ende oock hem selven daer-in spiegelen, al waer dat vat ooc ⟨maer⟩[37] half vol, mer, alsmen daer meer toe doen wil ende ⟨inslaen⟩[38], so wortet heel beroert ende onstuer, so-dat die mensche hem selven daer so claerlic niet in sien en kan als te voeren: *a*lso ist ooc met dat eenvoldige simpele licht. Ist *(f. 55r)* datmen daer meer wil ⟨toedoen⟩ ende ⟨inbrengen⟩[39], so wordt dat verduystert, datmen[40] die gebreken ende hindernissen[41] so claerlic niet en kan sien noch bekennen als in die eenvoldighe stilheit; *e*nde die natuer wort daer-doer ghekrenct ende verwonnen, ende dat bloet wort heet ende beloopt[42] ende versmoort dat herte, ende wort gequetst[43], so-datsi hem selven gebreken. *E*nde hier-doer wort dat bloet cout, ende al die leden stijf[i], ende alle dat licht wort in hem verduystert, *e*nde alle[44] dat edel werc[45] wort ⟨in hem⟩[46] behindert, ende ⟨si⟩[47] doen hem selven groten scade, ende en ⟨connen⟩ niet lichtelic weder⟨-comen⟩[48] totter claerheit des godliken inwerckens, ende en konnen dat so volcomelick niet beleven van buten[49].

Ende als hem dit eens gevalt[j], so wort dat herte so daer-van[50] gekrencket, dat si voort-meer dat godlike inwercken niet verdragen en mogen, si en werden daer so van[51] verwonnen, *n*och si en konnen niet volbrengen[k] dat Christus gheseyt heeft: 'Die onder u die meeste wil wesen, die werde uwer aller dienaer'[l], want men moet hem dienen, om-datmen hem inder crancheit *(f. 55v)* te hulpen moet comen. Ende die dit niet en verstaen, die meenen, daer leyt groote heilicheyt aen, ende dattet te-male godlic si, *a*ls dat nochtans anders niet en is dan[m] ongheordineertheit ende

33 L *Porro ut revertamur ad id unde digressi sumus*; vgl. r. 0 s. 34 P *ontloken*; L *dilatatur*. Blijkbaar van het ww. *ontluken* = *ontsluiten*; vgl. Verwijs s.v. *ontluken*. 35 *Gelijc...*: (onregelmatig) begin van een lange voorzin, die tweeledig is (*een stille staende, water..., mer*), gevolgd door de nazin (*also ist ooc...*), die in de daarop volgende zin wordt uiteengezet: *Ist datmen...* (r. 70-79). 36 P add. 37 p *meer*; P *nyet*; L *non ultra dimidiam sui partem*. 38 L *admisceatur*; pP *inslaen*. 39 L *admiscere*; pP *toedoen, inbrengen*; zie hiervoor. 40 L *ita ut*. 41 *ende...*: PL om. 42 L *circundat*: rondom lopen (en versmoren). Vgl. Verwijs s.v. *beloopen*, Bedr., 5. a en b. 43 Nl. *die natuer* (r. 00). L *sanguis...suffocat et laedit cor*. 44 PL om. 45 *dat...*: L *nobilis illa Dei inactio*. Lees dus: *inwercken*. 46 P add. 47 P add. 48 *connen...*: PL; p *en comen weder*. 49 *ende en...*: PL om. 50 P *af*. 51 *so...*: P *af*.

i R. 65-79 verklaren de vorige r. 33-64, uitgaande van een vergelijking: 'Want, zoals men in een zuiver vat met stilstaand water klaar tot op de bodem alles kan zien wat er onrein in is en zichzelf...daarin kan spiegelen..., terwijl het water beroerd en woelig wordt, zodra men daarin meer wil bijvoegen, zodat men..., zo gebeurt het ook met het eenvoudig licht. Immers, zo men...'. R. 73-76: vgl. A c. 49 n. *k*. j *Ende...*: versta: *En als dit dan toch voorvalt*. k *si en...*: versta: *zonder dat..., tenzij dat...noch...* l Mc. 10.44; zie verder r. 95-96. m *als...*: versta: terwijl het (nl. de boven beschreven ontsporing door het voornoemde *toe doen*) helemaal geen teken van grote heiligheid (en goddelijke begenadiging) is, maar zonder meer een gemis aan normale ordening...

puer natuer, *want* zijt gebruycken[n] na lust der natueren ende zijn daer so gulsich inne ende droncken gheworden, dat si hem selven nyet regieren en konnen als die-ghene, die dat selven smaken ende nochtans gheheel[52] nuchteren blijven.

Ende op-dat wy voor dyt schadelijcke ghebreck moghen bewaert wesen, soe sullen wi leedich staen alre werckelicheyt, ende laten ons regieren vanden *Geest Gods*, ende bewaren ons voor[53] bedruys ende[54] gebeer inwendich ende uutwendich, ende houden onse lichaem stille ende oprecht, ende ⟨en⟩[55] verperssen onse herte niet overmits overbuyghen des hoofts ende der borst[o]: *so* bliven wi hier-van[56] ongescadiget ende mogen eenen anderen dienen. Ende aldus wort geleyt[p] dat scouwende leven ende dat werckende leven. Want dese mensche[57] gebruyct altijt *(f. 56r)* inwendelic die tegenwoordicheyt *Gods*, *e*nde dat licht, dat daer beschouwet wort, lucht[58] hem uut inden wercken, ende dit is dat vollen-comensten leven van aertrijc: beide te wercken ende te ghebruycken.

Ende dese wijse hevet ons *C*hristus claerlicken voor-ghegaen ende ooc die lieve Moeder *C*hristi ende die alre-liefste ende naeste vrienden ⟨Gods⟩[59]. Ende in deser inwendicheit[60] sullen wy ons stemmich[61] houden ende dencken[62]: 'O ghebenedide *G*odt, dit en ben ick niet weerdich[63], dat ghy mijn herte aldus[64] begheert, mer dat ghonne ick u, dat ghi u aldus[65] met mi vermaect, so duc ende vaecke[66] alst u believet. Want ghi wilt doen als die groote heeren, ende comen ende gaen[67], alst u behaechlic is[68]'.

Wat is dat geseyt: gaen ende comen, want hi is doch altijt in ons? Hi is altijt inden gheest, dat is: in dat beelde der sielen, ende schijnt altoos met dat licht in die redelijcke zyele als in dat nederste deel. Hi en coemt altijt niet neder in de siele met zijnre visiteringe ende vermakelicheyt *(f. 56v)* dan als hem dat belieft ende bequaemheit in hoer vint, ende ⟨si⟩[69] in hoer selven stille staet, ende hem niet en mint ⟨om⟩[70] zijn giften ende[71] gaven, mer om hem selven, ende en begeert geen loon noch brieven om[72] sekerheit[q]; si en begeert geen leeringe[r]; si en begheert gheen eer; si en begeert gheen dromen oft visionen te ontfangen noch gheen vertroostinge, *d*an di alleen, *o* gebenedijde *G*od, die alleen genuechlic ende begeerlic bist[73].

Want si[74] bekent uut dat eenvoldige licht, dat alle dat schouwen inden beelden

52 P om. **53** P *van*. **54** *bedruys...*: PL om. Vgl. Verwijs s.v. *bedruu(y)sch* = gedruis(ch), dat door wilde beweging ontstaat. **55** P add. **56** P *af*. **57** *dese...*: P *hi*; L *fruimur* = *wi...* **58** *lucht...*: P *licht...*; L *fons in operibus elucet*. **59** PL; p *christi*; vgl. het vorige *christi*. **60** L *internitate*. **61** L *maturos*. Vgl. Verwijs s.v. *stemmich* = ingetogen, zedig, en van Dale s.v. *stemmig*. **62** L *hoc vel simili modo* add. **63** P *weert*. **64** L *tantopere*. **65** L *totaliter*. **66** *duc...*: P *dic*; L *quoties*. **67** P om.; L *ire scilicet et redire*. **68** *u...*: P *u belieft oft behaget*. **69** P add. **70** P; p *aen* (in de betekenis van *omwille van*?). **71** *giften...*: P om. **72** PL *noch*. **73** P *zijt*. **74** L *talis anima*.

n *want...*: versta: *omdat zij het verwerken...* **o** Opmerkelijke concrete raadgeving inzake lichaamshouding bij het gebed, niet het minst wegens de daarna volgende zin. Herkomst? **p** *Ende...*: versta: *op de voornoemde wijze van ordenen van beide aandachtssferen wordt geleid (= beoefend)*. — In r. 100-125 beschrijft Schr. wat Ruusbroec *het ghemeyne leven* noemt. **q** Zie hiervoor A c. 25 n. *f*. **r** *leeringe*: speciaal ingestort onderricht; *dan...*: *maar zij begeert op dieper niveau...*

ende in ghelijckenissen, hoe hoghe oft[75] hoe edel ende oock hoe[76] godlic ende geestlic dat si zijn, ⟨ende⟩[77] allet, datmen mit menschelijken verstande ende metter bloter gedachten begrijpen mach, sonder mate versceyden is vander waerheit des godliken wesens.

Daerom set si hoer woonstede in de duisternisse[78] ende rustet onder die scadue[s]. Die duysternisse dat is[79] dat licht der godliker claerheit, daer si mede om-beschenen wort ende in welcken dat natuerlike verstant wederslagen wort, ende verblint[80] die redelike oghen. *Mer* dat *(f. 57r)* overste punt des gedachtes[81] blijft alleen op, dat simpel oghe aensiende dat licht sonder wederslagenheit[82,t]. Ende ooc hietet een duisternisse, want si anders geen lucht[83] noch kennis en begeert, mer gheerne te bliven[84] in die donckerheit des ghelovens[85,u], *a*ls dat *G*od in hoer is ende ewelijken in hoer blijven sal.

Ende blijft si hier stantachtich in, so sal si in deser duyster[86] scaduwe soete vrucht gebruyken[v]. Want hier-in vintsi wonderlike verborgen vrientscap[87] in *G*odt, die daer gaen[w] boven alle weelden ende rijcheden ende begrijpenisse[88] des gescapenen verstandes, want si wort daer één geest met *G*ode[x]. Ende so is *G*od hoer gebruyken[89], rust ende vrede, ende si[90] wort ledich van alle werckelicheyt. Want die een geminde heeft den anderen omhelst metter bloter simpeler minnen.

75 P *ende*. **76** P om. **77** PL add. **78** P *om* add. **79** *Die duysternisse...*: L *In tenebris (inquam) hoc in lumine*. **80** *verblint* (nog passief na het vorige *wort*) = verblind worden; L *obfuscantur*. **81** L *memoriae*; vgl. A c. 57 r. 9 en n. 12. **82** *Mer...*: o.i. is de lezing van p de juiste, wanneer men 1) *blijft...op* verstaat als *opblijven* = *nog overblijven*, of liever nog als *openblijven* (vgl. Verwijs s.v. *opbliven* Aanm.), en 2) *dat s. oghe aensiende* als een losse bijvoeging beschouwt: *terwijl dat s. oog...dat licht aanschouwt*. De lezing van PL: *mer in dat overste...blijtse alleen...op, aensiende...* lijkt ons een poging tot noodoplossing. **83** P *licht*. **84** *gheerne...*: p, nl. onderverstaan: *si begeert* uit het vorige zinsdeel; P *gern wil bl*. **85** P *geloofs*. **86** P *doncker*. **87** L *familiaritatem*. **88** pP (*begrijpenissen*, enk.!) = begripsvermogen; vgl. Verwijs s.v. *begripenisse* (niet in onze zin vermeld); L *capacitatem*. **89** P *haer*; L *eius (fruitio)*. **90** P om.

s Waarschijnlijk is dit een omzetting van Ps. 17.12: *posuit (Deus) tenebras latibulum suum* (versta: *verblijfplaats*) en van Cant. 2.3: en verlangt te rusten onder *die scaduwe* (van het geloof). **t** *wederslagen...verblint...*: de (goed ingelichte) lagere vermogens beseffen dat zij als zodanig onbekwaam zijn om de *godl. claerheit te begripen* (= wederslagen) en zwijgen daarom, om *dat punt des gedachtes* (= wesen) zijn hogere activiteit (!) te laten verrichten, waarin het in zijn passiviteit de *godl. claerheit* kan (blijven) ontvangen (*sonder wederslagenheit*). **u** Het geloof is op zich klaarheid, maar is onbereikbaar voor het 'verstand', en wordt vanuit dit laatste aspect *donckerheit* genoemd (dionysiaanse term). Schr. definieert weer het geloof naar zijn wesenskennis, *dat God in ons is*. **v** Omschrijving van Cant. 2.3b: *donckere kennis met genietende minne*. **w** Met pP verstaan wij *vrientscap* als een meervoud, dat men kan vertalen: allerlei blijken/uitingen van genegenheid, zodat de volgende relatiefzin in 't meervoud staat. **x** Vgl. 1 Cor. 6.17. **y** *ledich...*, nl. in het formeel moment van het weselicke eenzijn, terwijl daarnaast het lagere wercken voortgaat (vgl. r. 90-99 en n. *p*).

p. 16b, f. 57r[1] ⟨HOE DIE SIELE HAER BEWAREN SAL IN WOORDEN ENDE IN ALLEN UUTKEEREN.⟩
⟨¶ CAPITTEL[2] .LXIJ.⟩

Ende als wi dan inder kercken oft anders-waer[3] mit *G*od vereenicht zijn ende leedich van uutwendigen wercken, ende dan van yemant begheert worden, oft[4] eenige saecken comen die de ghehoorsaemheyt eysschet, *s*oe en sullen wi niet *(f. 57v)* droevich zijn noch onwillich ende dencken: '*O*ch, sal ic nu mijn oeffeninge laten? *W*ant dat is *G*od behaechliker, dat ic dus met *G*od vereenicht ben dan alle dat uutwendige werc, datmen doen mach. *E*nde, wist ghi hoe vuerich dat yc ben, ghi en soudt mi niet stooren'. *E*nde sy gaen al grijnende ende croenende voort[a]: al en doen si dat niet van buyten, so doen si dat doch inden herten.

Och neen, hier-voor so wilt u hoeden[5]. Dit is valsch fenijn. Also sal[6] Martha vrolijc ende blijdelic opstaen, sonder eenige swaermoedicheyt, *e*nde dit is dat lichaem; ende Maria sal bliven in die inwendighe ruste des geestes, ende neme⟨n⟩ die mede in allen wercken ende wijsen; *e*nde Lazarus sal doot wesen, dat is: die siele, als dat si hoer aller doot set[7], die hoer niet aen en gaen[b].

Mer[8] als wi in deser oefeninghen zijn ende van ons selfs weghen wat te doen hebben, so en sullen wy niet dencken: '*I*c wil gaen ende doen dat; ic heb mi nu wel geoeffent ende oeffenen mi te hants voort'[9], mer wi sullen *(f. 58r)* dencken: 'O gebenedide *G*od, want ghi geseyt hebt, dat yc in sal gaen ende nemmermeer uut en sal gaen[c], so doet doch dit in my ende doer my, want u dat so behaechlijcken is, dat ghi met mi vereenicht moecht zijn'. Ende aldus sullen wi gaen ende doen, dat ons van noeden is, ende hebben een seer nauwe hoedinghe ons selves, *a*ls dat wi niet ongheordineert en zijn, ende driftich noch ontbonden noch onsedich en ghaen, noch wilderlic[10] noch onghedwongen om en sien, *o*p-dat dat inwendige licht daer niet in wederslagen[d] en worde, *e*nde schuwen ende vliën nerstelic alle menichfoudicheyt ende ydel[12] lichtverdige geselscap, ende wachten ons voor leedige ende ydele woorden te hooren, ende soecken ende minnen die eenicheit ende swijghen. Anders en mogen wi nemmer duechtsaem werden oft enige duechden of devocie vergaderen.

Ende al waren wi also heylich ende devoot als sint Jan *B*abtista was, en houden wi niet die eenicheyt ende swijgen, wi sullen si[e] haeste[13] verliesen. *(f. 58v)* Ende al en konnen wi die eenicheyt van buiten niet hebben, so sullen wi si van binnen inder herten, inden geeste ende inder sielen hebben, ende maken daer-af een cluyse, op-dat wi ongehindert mogen bliven van alle menichfoudicheyt, ende woonen van

1 Getuigen: p. c. 16, 2e deel, f. 57r-60r; P II.51a, f. 145v-147r; L 1.51, f. 96v-98r. 2 *Hoe...*: PL add., maar p nam dit op in de titel van haar hst. 16. 3 L *alibi.* 4 P *van* add. 5 L *o homo Dei* add. 6 L *debet.* 7 *dat...*: L *se omnibus...velut mortua exhibeat.* 8 L *Porro*; P *ende.* 9 *oeffenen,...*: L *exercebo.* 10 *noch...*: L *nec huc vel illuc circumspiciamus.* Vgl. Verwijs s.v. *wildelijc*: hij kent *wilderlic* niet, dat wellicht gevormd is naar *wilderheit* enz. Vgl. *wildelijc* hierna op r. 42. 11 *en...*: P *wort.* 12 PL om. 13 p (vgl. Verwijs s.v. *haeste*, bijw. naast *haest* enz.); P *haestelic.*

a *Ende...*: nl. de mensen, die zo redeneren, gaan aldus klagende te werk. b Vgl. de driedeling in A c. 41. c Het ingaan-in-God wordt fundamenteel niet meer afgebroken. d Vgl. A c. 61 r. 46-47 en n. e. e *si*: L *totum.* Met *si* wordt bedoeld wat de voorzin aangeeft met 'heylich ende devoet': dus *alle heiligheid en devotie*, die men zou bezitten.

alre-mans weghe[14], ende bewaren met alre vlijticheit in ons ende in allen menschen de eenicheit des geestes ende die ruste des herten, want sint Pauwel seyt: 'Met alre bewaringe bewaert die enicheit des geests inden bande des vreden ende der lieften'[15], ende hoeden[16] ons, dat wi niet ydel noch[17] lichtverdich onser woorden[g] en worden, so-dat wi nauwelic spreken en souden dat ons van noeden is[h], ende souden in ons vresen, eer wi die mont opdeden[19]: so nauwe souden wi waer-nemen dat inspreken Godes[i], oftet hem oock beliefden. Ende dit niet alleen in dat-gene, dat quaet is; mer ooc in dat-gene, dat goet is, sullen wi ons also scamel ende gedwee[20] hebben, ende en spreken niet op die raem wildelijc[21] henne[22], anders dan daert op dient[23], ende so een yeghelic dat van noeden is, *(f. 59r)* noch en spreken niet te hoge, noch te curiooselic, mer eenvoldelick ende inwendelic: so sal daer-doer een ander ghesterct werden ende verlicht, ende hi wordt daer-doer selven verlichtet. Mer als hi hoge ende vermetelic wil spreken, so wort hi selven daer-van verduystert, ende een ander mede. Want:

simpelic gevloghen[24] ende ootmoedelic gedaelt,
is veel wijsheden behaelt[j].

Ooc sullen wi ons selven nauwe waernemen in eeten ende in drincken ende slapen, ende nemen aldus ⟨waer⟩[25] onse uutwendighe wijse ende vijf sinnen, ende wachten ons van oordelen ende mismoeden[26] op eenen anderen, mer sien alle menschen aen als tempelen, daer Godt in woont[k]. Mer sien wy dat yemant wat doet dat niet goet en is, so sullen wy daer-voor bidden, dat hem Godt helpen wil, ende ons ⟨bewaren⟩[27], ende wesen aldus behoet ende beanxtet voor alle gebreken, hoe cleyn datsi ooc zijn. Want so als een cleyn veseken[28] oft gestubbe[29] verduystert dat uutwendige[30] oghe, also verduystert ooc een cleyn gebrec dat inwendige gesichte[k].

Mer oft ons nu *(f. 59v)* ontgaet[31] uut menscheliker crancheyt, daer-in en sullen wy niet swaermoedich wesen, mer keren ons gheringe inwaerts ende seggen: 'O mijn alre-liefste, wat ic nu ghedaen heb, dat u mishaget, geeft dat mi dat leet moet wesen, ende schelt my dat quijt doer u bitter lijden. Ende laet doch u gebenedide Godheit

14 L *a quorumcunque transitu*; buiten ieders buurt. **15** *Met...*: P *Weest sorchfuldich te houden die eenheit des geests inden bant der liefden*. Vgl. Eph. 4.3, door L geciteerd. P wist van de tekst van p, aangezien hij de plus-vertaling *der liefden* van p overneemt. Vgl. Verwijs s.v. *bewaringe*, zonder onze zin: *zorg, bezorgdheid* (vgl. *waer-nemen*). **16** P *houden*. **17** *ydel...*: P om. **18** P add. **19** P *op deden* = *opendoen*. **20** P *gedwae*. Vgl. Verwijs s.v. *gedwa* = *gedwee, tam*. **21** Zie n. 10. **22** *op...*: PL *ydelic henen; henne*: zie Verwijs s.v. *henen*. Vgl. Verwijs s.v. *raem*[2], znw. m. en vr., 2): *op raem* = *naar gissing, lukraak*. **23** *dient...*: L *sed quae expediunt*. **24** pL (*volasse*!); P *gevloden*: deze variant verwijst ons naar *vlien, vleen, vlichen* enz. met vervoegingsvormen als *vlooch, vloogen, gevlogen*, maar ook als *gevloden* (uit *vliën* = *vlieden*). Vgl. Verwijs s.v. *vlien, vlieden* = vluchten, zich verbergen, zich terugtrekken. De 2 participia *gevloghen-gedaelt* bedoelen dus eenzelfde *ootmoedige* houding. **25** P; p *maer*. **26** L *displicentijs. Mismoet*, vgl. *mismoedicheit*; zie Verwijs s.v. *mismoet*. Hier wellicht in de zin van *uiting van misnoegdheid*; vandaar: het mv. **27** P; p *bemaren*. **28** L *festuca*. Vgl. Verwijs s.v. *vese* (zie *vezel*?: *kafje, stofje*). Zie A c. 22 n. *n*. **29** P *stof*. **30** P *inwendige*. **31** L *labi* add.; verduidelijking van de uitdrukking: *het (dat) ontgaet mij* = ik bega een fout enz.; dit *het* steekt hier in *ofi* = *of het*, resp. *ofi het*. Die schakering is o.i. niet aangegeven bij Verwijs s.v. *ontgaen* B.

f Vgl. Col. 3.14; Eph. 4.3. **g** *onser...*: *in onze woorden* (een voorwerpsgen. bij *lichtverdich*). **h** *nauwelic...*: amper zeggen wat nodig is. **i** Vgl. Ps. 84.9. **j** Een bekend spreekwoord? **k** Vgl. A c. 22 n. *n*: oorsprong van het motief?

in my ende doer mi schijnen, ende verdrivet doch uut mi allet dat u een hinder is[32], op-dat ghi vrede ende vruechde moecht hebben in mi. O minnentlike soeticheyt, verwandelt mi in di, op-dat dijn liefste wille ende welbehaghen altijt sy ende blijve in mi'.

Ende in deser wijse sullen wi *God* duck van binnen toe-spreken in allen onsen wercken, doen ende laten. So is *God*t altijt dat beghinsel[33] ende ooc dat eynde: so moghen wi vrij ende ongehindert in al onsen wercken bliven, *e*nde laten *God* onsen gront bereiden, ende gaen ons des[34] uut in allen dingen, ende en houden[35] niet in gheenen dinghen[36], noch in woorden, noch in wijsen, noch in doen noch in laten, noch sus noch so, in lief of leet, *(f. 60r) m*er menen ende nemen alle dinc van *God* in oetmoediger vresen, ende geven ons hem geheelic over in blooter armoede ons selfs, in eener williger gelatenheit, ende buigen ons onder den godliken wil, hoe *God* wil in allen dingen, *e*nde wesen te-vreden in vrede ende in onvrede, ende soecken alleen den welbehaghenden wil *God*es in allen dinghen, in voorspoet ende in wederspoet, in suyr ende in soet, in blijscape ende in droefenisse[37], in lief ende in leet, ⟨in hebben ende in derven, in leven ende in sterven⟩[38].

32 *doch...*: P *van mi al dat u hinderlic is.* 33 P *begin.* 34 *des...*: P; L *nosipsos*; p *ons des*: versta: *ons van dat alles.* 35 P *behouden*; zie n. 36. 36 L *nec quicquam* (= *niet* = niets) *nobis reservemus*: voor ons bewaren. 37 P *droefheit.* 38 *in hebben...*: PL add.

P II 51b, f. 147r[1] ⟨DAT EXEMPEL VAN MEESTER EGGAERT⟩[2]. ⟨CAPITTEL .LXIIJ.⟩

Ps.-ECKHART-TEKST

Meester Eggaert[3] sprac[4] tot eenen armen mensce: 'God geve u goeden morgen'[a].
Die arme sprac: 'Here, dien hout selve, want ick en hadde noyt quaden morgen.

*W*ant al dat my God oyt te lijden gaf, dat leet ic vrolic om *G*ods wil[5]. *E*nde des dacht ic my onweerdich, ende daerom en werde ic nyet truerich noch bedroeft'.

Dye meester sprack: 'Van-waer coemdy?'
Hy antwoorde: 'Van *G*od'.

Die meester sprack: 'Waer hebdy *G*od gelaten?'
Hy antwoorde: '*I*n allen reinen herten'.
Die meester sprac: 'Wat[6] man zijt ghy?'
Hy antwoorde: 'Ic ben een coninck'.
Die meester sprac: 'Waer-over zijt ghi coninc?'
Hy antwoorde: 'Over mijn vleesch, want al dat mijn geest oyt begeerde, daer-toe

Meister Eckehart sprach zuo einem armen menschen: 'got gebe dir guoten morgen, bruoder.
— Herre, habent in iu selber: ich gewan nie keinen argen'.
Er sprach: 'war umbe, bruoder?'

— 'Wan allez, daz mir got ie gab ze lîden, daz leit ich frœlîche durch in unde dûhte mich sîn unwirdic sîn, unde dar umbe enwart ich nie trûric noch betrüebet'.

Er sprach: 'Wâ fünde dû got aller êrste?'
— 'Dâ ich alle crêatûre liez, dâ vant ich got'.
Er sprach: 'wâ hâstû dann got gelâzen, bruoder?'
— 'In allen lûtern reinen herzen'.
Er sprach: 'waz mannes bistû, bruoder?'
— 'Ich bin ein künic'.
Er sprach: 'war über?'

— 'Über mîn fleisch: wan allez, daz mîn geist ie begerte von gote, des was mîn

1 Getuigen: P II.51, 2e deel, f. 147r-v; L 1 c. 51, 2e deel, f. 98r-v. 2 L *Huius* (van het voorafgaande) *exemplum subiungo* add. 3 L *Eckardus*. 4 L *quodam tempore* add. 5 *om...*: L *pro amore illius*. 6 *Wat...*: L *Qualis*.

a Naast de authentieke Eckhart-teksten zijn er de pseudo-Eckhart-teksten, m.n. de Eckhart-exempelen w.o. diegenen, die K. RUH *Eckhart-Legenden* noemt (zie *Verfasserlexikon*, II, 1980, 350-353). Hier hebben wij te doen met *'Meister Eckhart und der arme Mensch II'*. Vgl. C.C.N., DE VOOYS, *Meister Eckhart en de nederlandse mystiek*, in NAKG, NS.III, 1905, 50-92 (vooral 86-91; 176-194; 265-290; R. LIEVENS, *De mystieke inhoud van het Handschrift Dr. P.S. Everts*, in Leuv. Bijdr. 51, 1962, 1-33, speciaal 31-32; A. AMPE, *Een kritisch onderzoek van de* 'Institutiones taulerianae', in OGE, 40, 1966, 224. — Aangezien de leerinhoud en de herkomst van deze tekst verband houdt met de sfeer van het ps.-eckhartisme, achten wij een formele uitleg ervan in Peerle-verband hier niet relevant. Onze voornaamste vraag is wel hoe dergelijke Mhd. teksten naar de Nederlanden hun weg vonden en hoe zij er aanvaard en begrepen werden. Tegenover de P-tekst stellen wij de vrij goed bij de Peerle-tekst aansluitende versie uit PFEIFFER, *M. Eckhart*; daar beide teksten leemten vertonen, moet men een gemeenschappelijke legger vooropstellen.

was mijn vleesch noch snelder te wercken ende te lijden dan mijn gheest was te ontfangen'.
Die meester sprack: 'Een coninc moet een conincrijcke hebben. Waer is dan u coninckrijcke?'
Hy antwoorde: 'In mijn siele'.
Dye meester sprack: 'Hoe so?'
Hy antwoorde: 'Wanneer dat ic die poor-*(f. 147v)*te[7] mijnre vijf sinnen besloten heb ende dan[8] God met ganssen ⟨herten⟩ ⟨begeere⟩[9], so vinde ic God in mijnre sielen also claerlic, also vrolic als hi is inden ewigen leven'.
Die meester sprac: 'Ghi moet heilich zijn[10]. Wie heeft u heilich gemaect?'
Hy antwoorde: 'Dat heeft gedaen[11] mijn stille swigen ende mijn hoge dencken ende mijn verenigen[12] met Gode: dàt heeft my in hem getogen[13]. Want ic en conde niet gerusten aen enige dingen, dat minre was dan God. Nu heb ic God gevonden, ende heb ruste ende vrede in Godé ewelicken, ende dat gaet boven alle conincrijcken deser tijt'[14].

fleisch noch behender unde sneller ze wirkenne unde ze lîdenne denne mîn geist ze enpfâhenne'.
Er sprach: 'ein künic muoz ein künicrîche hân: wâ ist denne dîn rîche, bruoder?'
— 'In mîner sêle'.
Er sprach: 'alse wie, bruoder?'
— 'Wan ich beslozzen hân die porten mîner fünf sinne und ich gotes mit ganzem ernste begere, sô vinde ich got in mîner sêle alsô klârlîche unde froelîche als er ist in dem êwigen lebenne'.
Er sprach: 'dû maht heilic sîn: wer hât dich heilic gemachet, bruoder?'
— 'Daz hât mîn stille sitzen unde mîn hôch gedenken unde mîn vereinunge mit gote,
daz hât mich in den himel gezogen, wan ich kunde nie geruowen an deheinen dingen, daz minre was denne got. Nû hân ich in funden unde hân ruowe unde fröide in im êwicliche unde daz gât in zît über alle künicrîche.
Kein ûzerlich werc ist sô volkomen, ez hinder die innekeit'.

(*Meister Eckhart*, ug. PFEIFFER, 624).

7 L *portas.* 8 *ende...*: L *si tunc.* 9 *ganssen...*: L *toto corde desidero*; P[1] *ganssen begeert*; P[3] *gansser begeere.* 10 *Ghi...*: L *Sanctum...esse te constat.* 11 *Dat...*: L *Hoc fecerunt.* 12 L *(cum Deo) unitio.* 13 *dat...*: L *quae me in ipsum traxere.* 14 *deser...*: L *mortalitatis huius.*

p. 17a, f. 60r[1] [DAT .XVIJ. CAPITTE⟨L⟩.][2] ⟨VAN DRIEDERLEY ONDERSCEYT INDEN MENSCHE, ENDE HOE ELC DEEL VERCHIERT SAL WESEN⟩[3].

*H*OE DAT EERSTE DEEL DES MENSCHEN VERSIERT SAL WESEN METTEN .VIJ. SACRAMENTEN[4];

DAT ANDERDE METTEN .VIJ. GAVEN DES *H*EILIGEN *G*EESTES;

DAT DERDE METTEN .VIIJ. SALICHEDEN ONSER SIELEN[5]. ⟨¶ CAPITTEL .LXIIIJ.⟩

Want drie graden oft woningen inden menschen zijn[6] als die geest, die siel ende dat vleis, welcke drie[7] zijn versceiden ende maken nochtans één menschen, gelijc die kerc is gescheiden in driën graden[8] *a*ls die gemeen kercke, dat choor ende dat[9] hoge outaer[10], ende nochtans ist één kerck[b].

(f. 60v) ⟨By⟩[11] die ⟨gemeen⟩[11][c] kercke, daer ⟨alle man⟩[12] in bedet met uutwendiger wijsen ende menichfoudicheyt, sullen wi [by][13] verstaen onse lichaem, daer-mede wi dienen sullen *G*od ende onsen even-menschen ende gemeen wesen der uutwendigher settinge ende ordinanci[c]ën[14].

Ende bi den choor, daermen *G*od in loovet met sange ende orgelen[15], salmen [bi] verstaen onse siele, die sal wesen met al hoeren crachten opgericht ⟨om *G*od te loven in iubilaciën ende staen altijt opgericht⟩[16] gelijc een snaer op eenre sanctoriën[17], opdat die *H*eylige *G*heest, die hemelsche[18] meester der lieften, daer-op spe[e]llen mach dat[19] hem belieft.

Bi den outaer, ⟨dat inden koor staet,⟩[20] daer-in[21] dat heimelike sacrificium wort geoffert ende gehouden[22] in dat heimelike sanctuarium, sullen wi verstaen onsen geest, die daer in sal ghaen[23] in dat heilighe der heiligen ende beden *G*od stadelic aen[24] inden geest[25]. Want dat is die stede, daermen *G*odt aenbeden sal[26] inder waerheit[d] ende offeren hem[27] selven geheelic op met alle dat wy van *G*ode ontfangen hebben inden geest ende inder natueren, totten ewigen love *G*ods, ⟨ooc⟩[28] mede voor alle gebreckelicheyt ende behoef onses eeven-men-*(f. 61r)* schen ende alle nootdruftighe saecken met inwendiger vrolicheit.

1 Getuigen: p 17, f. 60r-63r; P I.49, f. 68r-68v; L 3.11, f. 199r-201r. Wegens technische redenen zijn de nummers der voetnoten *a* en *b* in de hier volgende c. 64-68 doorlopend geteld, alsof het om een doorlopende tekst ging, zoals Schr. ook bedoelde. In p vinden wij de ondertitels. **2** p add. **3** *Van...*: P add. **4** *Hoe...*: P *ende eerst van .vij. sacramenten. Dat .xlix. Capittel* add. **5** *Dat anderde*: P; zie hierna. **6** *Want...*: P *Dese drie*; L *Sciendum est autem.* **7** *welcke*: P om. **8** *die...*: P om.: L *et in quolibet templo.* **9** P om. **10** L *licet tria sunt* add. **11** P add. **12** P; p *men.* **13** *By die...*: p *Die kercke...sullen wi by.* **14** *der...*: L *externis...ordinationibus*: door, volgens. **15** PL *organen*; vgl. Verwijs s.v. *organe.* **16** P add. **17** Vgl. Verwijs s.v. *salterie* (= psalterium); PL *harpen.* **18** L *ille musicus et* add. **19** P *wat.* **20** *dat...*: PL add. **21** P *daer.* **22** L *celebratur.* **23** *in...*: P *sal ingaen.* **24** L *adorare.* **25** *in...*: P om. **26** *men...*: P *wy g.a. sullen.* **27** P *ons.* **28** P add.

a Uitgaande van de tekstvolgorde in p voegen wij in A hier p 17 in, waarvan wij een paralleltekst vinden in P I.49. Dit gegeven laat ons toe een langere tekst innerlijk te ordenen. Vooreerst is er een langere inleiding, daarna een uiteenzetting der leer, die zelf organisch onderverdeeld is in drie paragrafen. **b** Dit *driederley onderscheyt* herinnert aan de uiteenzetting over *de drie leven, die een mensche leyden sal*, naar het voorbeeld van Lazarus, Maria Magdalena en Martha (zie A c. 42 en n. *b*), terwijl de allegorie van 'de drie delen in de kerk' aansluit bij de leer van de *Tempel.* **c** *gemeen*: het kerkgebouw in zover het voor het 'publiek' toegankelijk is, dat zich volgens het werckende leven schikt. **d** Vgl. Jo. 4.23; zie A c. 7 r. 43-44 en n. *j.*

Ende want nu in ons zijn drie verscheyden deelen, so moet bisonder elck[29] verciert wesen, *a*ls dat lichaem metten seven sacramenten ende met sedelijcken 30 duechden ende een vlijtich sterven van aller sinlicker begeerlicheit[30], *e*nde die siele metten seven gaven des *H*eiligen *G*eests ende een gheheel sterven van alle dat-ghene[31], dat dat leven dat *G*od is, in hoer behinderen mach, *e*nde die geest met die siele te samen met die acht salicheiden ende een volcomen sterven hoers selfs ende alre eyghentheit ende welbehagens in⟨-den⟩[32] geest ende in⟨-der⟩[33] natueren, 35 ⟨om⟩[34] alleen in *G*od te leven.

p. 17b, f. 61r[35] ⟨ENDE EERST⟩[35] VANDEN .VIJ. SACRAMENTEN[36]. ⟨¶ CAPITTEL .LXV.⟩

Om nu te vercieren dat nederste deel als dat lichaem, so moet dat herte reyn, rustich ende vredich wesen. Want dat herte is een wortel ende oorspronc alles[37] levens ende beroerlicheyt des lichaems[e], so comen daer ooc uut alle duechden ende 40 ⟨gemaniertheit⟩[38].

Ende voort[39] so salt geciert *(f. 61v)* wesen metten seven sacramenten, *o*p-dat wi weder-comen mogen totter eerster puerheit, als wi waren inder dopen. *M*er, want wi deerste onnoselheyt hebben verloren övermits sonden ende berooft zijn van dien duechden, die ons van graciên sonder onse verdienst ingestort waren ende wi niet 45 anderwerf weder gedoopt mogen werden, *s*o moeten wi bidden doer die heilighe dope[40] *C*hristi ende doer zijn heilige bloet, dat hi ons daer-doer vergeven wil ⟨al ons misdaet⟩[41] ende reinigen ⟨ons⟩[42] van allen dat-gene, daer wi ons mede besmit hebben ende ons weder vercieren ⟨wil⟩[43] met zijn heilige duechden.

Voort[44] sullen wi geciert wesen met die verminge[45], in welcken wi geteykent 50 worden in[46] onse voorhooft metten cruce ende geslaghen aen onse kinnebacken, *o*p-dat wi onse cruce op-boeren[47] sullen ende volgen *C*hristum na, ende, worden wi aen die ⟨een⟩[48] kinnebacken geslagen, so sullen wi de ander bieden. Ende want wi onse cruce duc onwillichlic gedragen hebben ende van ons gheworpen, *s*o sullen wi ⟨hem⟩[49] genade bidden, dat hijt ons vergheven wil, doer-dat *(f. 62r)* hijt willichlic 55 voor ons gedraghen heeft ende dat hi dat soe ontfangen wil, recht oft wijt also gedragen hadden[f].

Ooc[50] sullen wi geciert wesen met puerheyt der biechten. Ende want wi duc so niet met berou ende leetwesen[51] ⟨en⟩[52] hebben ghesproken[53] ende met wil oft[54]

29 *bisonder...*: P *e.b.* trp. 30 PL *begerten.* 31 *van...*: P *alles des geens.* 32 P add. 33 P add. 34 PL; p *ende.* 35 Getuigen: p c.17b, f. 61r-63r; P I c.49b. — *Ende eerst*: P add. in de rubriek zelf. 36 *van...*: p add. op deze plaats. 37 P *al des.* 38 P; p *manierheit*; L *boni mores.* 39 P *ooc*; L *insuper.* 40 P *doopsel.* 41 *al...*: PL add. 42 PL add. 43 PL add. 44 PL *Ten tweeden.* NB. Deze rangorde der sacramenten verschilt licht van die in C c. 20. 45 P *vereninge.* 46 P *voor.* 47 P *opnemen.* 48 PL add. 49 P add. 50 PL *Ten derden.* 51 *ende...*: PL om. 52 P add. 53 *met...*: P *en hebben g. met b.e.l.* trp. 54 P *ende*; *wil oft* L om.

e Volgens Galenus' geneeskunde aangaande het hart als zetel en bron van het leven. f R. 49-56: zie hierna C c. 22 r. 5-6 e.v.

opset ons te beteren, *s*o sullen wi bidden dat hy ons wil vergeven alle onse sonden doer zijn heilige belijën, dat hi onse sonden ende ghebreckelicheit beliet[55] hevet voor sinen hemelscen *V*ader, aenden berch van Oliveten neder-ghestrect op zijnen aensichte inder aerden, *r*echt ofte Adam neder-ghevallen hadde voor die voeten *G*odes ende[56] had ghenaede ghebeden om zijn misdaet.

Wi sullen ooc[57] geciert wesen met dat weerde[58] heilige *S*acrament des *L*ichaems ende *B*loets *C*hristi, welc hi ons gelaten hevet[59] inden lesten avontmael tot een eewich testament, *o*p-dat wi, dat[60] ontfangende, in hem een leven moghen hebben ende in hem ghewandelt[61] ende vereenicht mogen worden. *M*er, want wi dat in sulcker meninge ende bereydinge *(f. 62v)* niet ontfangen en hebben als dat behoorlijc is, *s*o sullen wi hem bidden, dat hi ons dat vergeven wil doer sijn heilige volcomen bereydi⟨n⟩ge ende zijn weerdige[62] ontfangenisse, dat hi hem selven in so groter lieften int leste avontmael[68] ontfenc[t[64]], *e*nde nemen dat so, recht oft wi hem in sulcker meeninge ende bereidinge ontfangen hadden, ende bidden dat wijt voort altijt so ontfangen moeten inder selver wijsen[65] als hijt ontfenck[66].

Nu[67] sullen wi ooc verciert wesen metter heiliger oorden[68], welcke *C*hristus selfs[69] gheheilighet hevet. Want alle zijn leven is ons een regel ende ⟨een⟩[70] forme eens volcomen gheestliken levens *e*nde hevet ons een exempel gegeven, dat wi zijn voetstappen na sullen volgen[g]. Ende want wi onse oorden duc overgetreden hebben ende inden geestliken leven so[71] niet voortgegaen ⟨en⟩[72] zijn, *s*o sullen wi hem bidden dat hi ons dat[73] vergeven wil[74] doer sijn heilighe leven ende dat hi ons helpen wil tot eenen meerderen voortghanc in duechden ende in eenen[75] geestlijken leven.

Hier-na sullen[76] wi gheciert wesen metter heyli-*(f. 63r)*ger echtscap ende gheestlicker vereeninghe ofte trouwen[77], daer ons *C*hrystus mede getrouwet ⟨aenden cruce[78]⟩ hevet. Ende, want wi hem duc ongetrouwe geweest hebben, so sullen wi hem bidden, dat hijt ons wil vergeven[79] door zijn stantachticheyt, daer-mede hi ons lief heft gehadt totter doot toe ende helpen[80] ons, dat wi standachtich moeten blijven in zijnre lieften ende minnen[81] sonder eynde.

Ten lesten moeten wi verciert wesen met den heiligen olye, dien *C*hristus selven aenden cru[i]ce heeft geheiliget ende liet zijn heilige herte doer-steken, daer water ende bloet uut ran[82], doer welcken alle die sacramenten der heyliger kercken[83] geheiliget zijn. Ende, ⟨wat⟩[84] wi in desen sessen misdaen hebben ende so[85] niet gehouden en hebben, dat wort metten heiligen oly afgewasschen[h].

55 p oude vorm, vgl. Verwijs s.v. *beliën*; P *beleden*. 56 L *a domino* add. 57 *Wi...*: PL *Ten vierden s.w.* 58 P *weerdige*; zie n. 62. 59 *gelaten...*: PL *Ten vierden s.w.* 60 P om. 61 p = *veranderen*; vgl. Verwijs s.v. *verwandelen* Intr. 5); P *verwandelt*. 62 P *weerde*; vgl. n. 58. 63 *int...*: P om. 64 p verbeterd naar r. 73; P *ontfinc*. 65 *ende...*: P om. 66 *hijt*: P *hem selven ontfinc*. 67 PL *Ten vijfsten s.w.* 68 *metter...*: L *venerabili ordinis sacramento*. 69 p; vgl. Verwijs s.v. *selves*, II vnm. 1); P *selver*. 70 P add. 71 L *quomodo oportebat*. 72 P add. 73 *hi...*: P *hijt ons*. 74 *helpen...*: P *helpe*. 75 P om. 76 *Hier...*: PL *Ten .vi. moeten*. 77 P *trouwingh*. 78 PL add. 79 *hijt...*: P *hi ons dat vergheve*. 80 PL *gheven*. 81 *ende...*: PL om. 82 P *liep*. 83 *der...* PL om. 84 PL; p *want*: zie de vorige constructies. 85 L *quomodo oportebat* add.

g Vgl. Jo. 13.15. h R. 41-93: kort overzicht van de sacramenten, naar vast schema uitgewerkt: bidden voor goed ontvangen en vergiffenis voor slecht ontvangen van Gods gaven. Zie uitvoerige behandeling van de sacramenten in C c. 20 e.v.

H, f. 105r[86] ⟨VANDEN⟩[87] SOEVEN GAVEN DES *H*EILIGEN *G*EESTES. ⟨¶ CAPITTEL .LXVJ.⟩

⟨Om nu te vercieren dat middelste deel als[88] die siele, ⟨zo is 't nodig⟩[89] dat si geschickelic si ende ghecieret metten seven gaven des *H*eilighen *G*eestes *(f. 63v)* ende hoer keer totten gheest: dan wort si salich ende vervult mitten seven gaven des *H*eiligen *G*eestes. Ende⟩[90] *w*ant die geest verenicht is mitter heiligher *D*rievoldicheyt, soe daelt altijt een lieflicke genade doer die verenynge in die ziele[i]. *E*nde dat wort toe-gegeven den *H*eilighen *G*eest[91]. *E*nde hi[92] is een werckmeyster ende advocaet[j], die die ziele vercyert mitter gaven der stercheyt, *a*ls dat sij sterckelijck veronweerden[93] sal alle quade begeerlicheyt; *e*nde daer-om wort dese ⟨gave⟩[94] toegegeven der begeerten;

*e*nde mitter gaven des raets[95], want hi raet[96] oer dat sij sal wesen vredsam ende sachtmoedich ende oetmoedich ende dat sij oeren toerne bedwynge. Ende daer-om wort dese gave toe-gegeven den toern[97];

*e*nde mitter gaven des verstants, *a*ls dat sij verstaen sal wat sij haten sal ende niet haeten en sal, als dat sij *(f. 105v)* haeten sal[98] dat quade datmen doet ende niet die persoen diet doet, *e*nde daer-om wort dese gave toe-gegeven[99] den haet;

*e*nde mitter gaven der wetenheyt, *a*ls dat sij weten sal wat sij lief hebben sal: *G*od baven al ende hoeren vrient[1] in *G*od ende oeren viant[2] om God, *e*nde[3] daer-om wort dese gave toe-gegeven der lieften;

*e*nde mitter gaven der guedertierenheyt, *a*ls dat sij guedertieren ende goddienstich sal sijn, als dat wi enen yegelicken blijdelick bedienstachtich sullen wesen[4]; *d*aer-om wort dese gave toe-gevuecht der blijsschappen ende den hape[5];

*e*nde mitter gaven der vresen[6] *G*ods, *a*ls dat wi[7] altijt sullen hebben enen kyntlicken anxt, als dat wi[8] *G*od meer ontsyen sullen uut mynnen[9] dan uut[10] vresen der hellen of des-gelicks; daer-om wort dese gave toe-gevuecht[11] den anxt;

*e*nde mitter gaven der wijsheyt, *a*ls dat hi oer zuete[12] inwendige wijsheyt gevet ende beneemt in oer alle ongeordinierde scheemte, dat sij oer niet schamen noch ontsyen en sal[13], dat lof *G*ods voert *(f. 106r)* te kondigen, al wort sij daer-om veracht ende bescheemt, ende sunderlinge van den-genen, die subtijl ende curioes

86 Getuigen: H, f. 105r-106r; p. 17c, f. 63r-64v; P I.49, f. 69v-70r; L 3.12, f. 201r-v. Zie n. 90. **87** pPL; H *Die*. **88** P[3] *dat is*. **89** L *oportet* add. Onze toevoeging laat de zin logisch verlopen. **90** Deze plustekst uit pPL schakelt de uiteenzetting binnen het verband van het ganse hst. in. H nam dit verband niet over (wegens opname in een andere groepering) maar schakelt een *Item* in. Wij vervolgen nu met H als legger. Zie daartegenover onze weglating van het 'doublet' in deel C c. 37, op p. 418. **91** *Ende...*: L *operante videlicet hoc ipsum spiritu sancto*. **92** *Ende...*: PL *die*. **93** L *repellat & aversetur*. **94** PL (zoals H en p ook verder hebben); Hp *doechde*. **95** *Ende...* (alsook de volgende paragrafen) hangt logisch nog af van het voorgaande: *die...vercyert mitter*. **96** *want...*: P *radet hi*; L *quo eam instruit*. **97** *Ende...*: L om. **98** *sij...*: P *sij s.h.* trp. **99** P[3] *ghegeven*. **1** PL *vrienden*. **2** PL *vianden*. **3** P om. **4** *als...*: PL *eenen yeg. bl. dienst. e. behulpelic*. **5** *ende...*: PL om. **6** P *anxtes*. **7** PL *si...sal...* enz. **8** *als...*: PL *ende*. **9** P *liefden*. **10** P *anxt of* add. **11** P *toegegeven*. **12** PL *sulcke*. **13** *schamen...*: PL *en schaemt...ontsiet*.

i De geest 'bemiddelt' tussen God en de zinnen. **j** De H. Geest heet hier *werckmeester* (vgl. daarentegen A c. 21 r. 105) en *advocaet*. L *advocatus*. Waarschijnlijk beantwoordt deze term aan *paraclitus*.

van verstande sijn, *e*nde daer-om[14] wort sij vervult mit die smakende[15] wijsheyt; *d*aer-om wort dese gave toe-gegeven der scheemten[k].

+ Do

p. 17d, f. 64v[16] VANDEN .VIIJ. SALICHEDEN DER SIELEN. ⟨¶ CAPITTEL .LXVIJ.⟩

Om nu te vercieren dat overste deel als die gheest, die daer is dat bloote wesen der sielen, dat sal bloot wesen van allen beelden ende formen ende wonen in zijn oorspronclike beginne, in dat onnootdruftige niet[17], ende bliven leedich ende vrije van alre menichfoudicheyt ende temptaciën, daer dat lichaem ende die siele mede aengestreden worden[18,l], *h*ier-om wordt onse lichaem geestliken gelijcket bi die strijdende kercke, want dat stadelike aengestreden wort van zijnre quader ⟨toe-⟩[19]neygelicheit[20] so lange als dat leven daer-in is. Ende onse siele wordt gelijcket[21] bi die verwinnende kercke, want sy den vleysche wederstaen sal ende den gheest onderdanich wesen sal[22]. Ende onse geest wort gelijket[23] bi die iubilerende kercke, als datsi altijt vredelic ende vrolic ⟨si ende⟩[24] *G*od sal loven in een geheel overgeven hoers selves, want diet al ghevet, die salt al ⟨te samen⟩[25] weder ontfangen.

Ende in deser manieren sal onse geest weder verciert wesen *(f. 65r)* metter salicheyt der armoeden des geests. Sinte Joannes seyt int evangeli: 'Doet penitencie ende dat rijc der hemelen sal u genaken'[26,m]. *M*er onse *H*ere seyt[27]: 'Salich zijn die armen van geeste, want dat rijc der hemelen is hoer'[n]. Wat is nu arm[28] van geeste? *D*at is: alle wat wi zijn ende hebben, gebruyken ende behoeven, dat wy dat niet en doen na onsen wil, mer na den wil *G*ods[29]. *S*o zijn wi selven te niet ende en hebben niet[30], ende gebruiken nochtans God ende alle dinc ⟨in Gode⟩[31]. Dese armen zijn hem selven te gronde uutgegaen ende zijn één gheworden met *G*od. — Ende op-dat die siele mede-deelachtich mach wesen der salicheyt des gheestes, so sullen wi hoer mede-deelen dese ander ⟨seven salicheden⟩[31].

14 P *aldus.* **15** *die...*: PL *smakender.* **16** Getuigen: p 17 d, f. 64v-66v; P I.49 c, f. 70r-71r; L 3.13, f. 201v-202v. **17** *in dat...*: P om. **18** P *wort.* **19** P *geleken.* **20** P add. **21** L *inclinationibus*; *neyghelicheit* kân mv.-zin hebben. **22** *sal*: P om. **23** PL add. **24** PL add. **25** PL om. **26** *Mer...*: PL *Daer onse here af seyt.* **27** P *arme*; L *Et quae est paupertas spiritus.* **28** L *(facimus...) et expendamus* add. **29** L *quasi nihil.* **30** L *in Deo* add.; pP om. **31** P; p *sevende salicheyt.* L *sequentes alias septem beatitudines.*

k Verhelderende verklaring. Vgl. A c. 24 r. 32-67. — Tegenover deze beperkte beschouwing, die wij door onze indeling aanschouwelijk voorstellen, heeft Schr. daarover uitvoerig gehandeld in C c. 38, 7*. **l** R. 125-129: samengebalde bepaling van *die gheest.* **m** Nl. Joannes de Doper, Mt. 3.2, als aankondiger tegenover Christus, die de zaligheid *aanwezig* stelde. De opeenvolging van belofte *sal u genaken* en vervulling *is hoer* is belangrijk. Het Grieks van Mt. 3.2 luidt ἤγγικεν (een Grieks perfectum); de vulgaat: *appropinquavit.* E. NESTLE, *Novum Testamentum Graece et Latine*, Stuttgart, 1923[8], vermeldt onder de varianten: *appropinquabit* volgens *textus Sixtinus.* Onder de Mndl. vertalingen vinden wij in de *Zuidnederlandse vertaling*: *...sal neken* (= genaken), en in het *Nieuwe Testament van de Moderne Devotie*: *...is nakende* (zie uitgaven C.C. de Bruin). Kunnen deze coïncidenties iets betekenen voor de bijbeltradities in de Nederlanden? **n** Vgl. Mt. 5.3 par.

Salich zijn die sachtmoedighen, want si sullen die eerde besitten[o], dat is: si [hem] met die redelicke cracht hem selven sullen regieren, datsi hem nyet en sullen moeyen van dat-ghene, dat hun misdaen is, ende aldus so sullen si dat aertrijc besitten, dat vierderley is, *a*ls: hoer⟨s⟩ selves lichaem sal hem onderdanich wesen; ende *(f. 65v)* ⟨si sullen ooc dat aertrijc haers evenen⟩[32]-menscen God in vrede doen besitten, allet dat Christus met zijn *M*enschelicheyt ons op⟨-ter⟩[33] aerden heeft verdient; ende sy sullen namaels besitten die glo⟨r⟩ie des hemels ende ⟨des glorificeerden⟩[34] *L*ichaems *C*hristi.

Salich zijn die reynen van herten, want si sullen *G*od sien[p], dat is: die begeerlike cracht sal reyn zijn, ⟨so-⟩[35]dat si niet en begheer[36] dattet herte onreyn mach maken. *S*o ⟨is dye siele⟩[37] salych ende bequaem *G*od te sien in *S*yon[q], ⟨dat is: in haer selven⟩[38].

Salich zijn de vreedsamigen, want si sullen kinder *G*ods geheeten worden[r], *d*at is: si sullen de toornlike[39] craft bedwingen, dat si hem[40] sonder sake niet en toornen[41], op-dat si gerust bliven van binnen, op-dat[42] *G*od in hem rusten mach, want zijn stede is ⟨gemaect⟩[43] in vreden[s].

Salich zijn ⟨si⟩[44], de screien, want si sullen getroost werden[t], dats, als wi also[45] veracht, versmaet ende bescaemt[46] worden ende wi dan[47] ⟨uut medelijden⟩[48] van binnen[49] bedroeft worden ende screyen om dien scade ons evenen-menschen, dien hy hem selven daer-mede doet[u] (*w*ant *G*od niet en wil, dat hem yemant over ons besondyge, mer wil dat wi malcanderen goet sullen doen) *m*er wy en sullen[50] *(f. 66r)* nochtans uut quader scaemten geen goet laten[v]? so[51] sullen wi in onse screyen ende druc getroost werden.

Salich zijn si, die honger ende dorst hebben na de gerechticheyt, want si sullen gesaedt worden[w], *d*at is: wi[52] sullen uut ⟨der⟩[53] lieften ⟨Gods⟩[54] begeeren een heilich duechdelic rechtverdich leven, op-dat wi minnen mogen die rechtverdicheyt ende haten de boosheyt, op-dat wi[55] van *G*odt gebenedijt moeten[56] worden in ewicheyt[x].

Salich zijn de barmhertigen, want si sullen barmherticheyt vercrijgen[y], *d*at is: ⟨dat wi vermaent worden,⟩[57] dat wi blidelic ende mildelic mede sullen deelen onsen evenen-menschen dat ons van *G*od verleent is, dat hem noot[58] is aen siele ende aen lijf.

32 *si...*: PL; p *hi sal...zijns evenen...* **33** P add. **34** *ende...*: PL *gloriosen.* **35** P add. **36** P *begeert.* **37** *is...*: PL; p *zijn si.* **38** *dat...*: PL add. **39** P *toornichlike.* **40** P³ om. (vgl. het ww.). **41** *en...*: P *toornich en worden.* **42** P *ende.* **43** PL: vgl. Ps. 75.3: *factus est in pace locus eius*; p *genaemt.* **44** *si (die)*: P; p *de (= die).* **45** P om. **46** *versmaet...*: PL *ende versmaet.* **47** *ende...*: PL *so sullen wij.* **48** *uut...*: PL add. **49** PL *herten.* **50** *Mer...*: PL *Hier om en sullen wy.* **51** De zinsbouw is wel: *dat is, als...* (voorwaardelijke voorzin, met lange ingeschoven verklaring: *want God niet en wil...*)... *so sullen wi* (nazin). PL maken er twee zinnen van. **52** L zet alles in de 3e pers. mv. **53** P add. **54** PL add. **55** P *ende also.* **56** P *mogen.* **57** PL *Hierin worden wi vermaent* add.; p om. **58** P *van.*

o Vgl. Mt. 5.4 par. p Vgl. Mt. 5.8 par. q Vgl. Ps. 83.8. r Vgl. Mt. 5.9. s Vgl. Ps. 75.3a. t Vgl. Mt. 5.5 par. u Nl. door kwaad te doen aan ons. v Vgl. hiervoor r. 130-136. w Vgl. Mt. 5.6 par. x Vgl. Ps. 44.8. y Vgl. Mt. 5.7 par.

Salich zijn ⟨si⟩[59], die vervolghinghe lijden om der gherechticheyt, want dat rijck der hemelen hoort hem toe[60,z], *d*at is: als wy niet en haeten[61] die-ghene, die-welcke ons quaet doen, mer dat wi doen ⟨sullen⟩[62] na den rade des heilighen evangeliums: 'Doet goet den-ghenen, die-weleke u haeten, ende biddet voor die-gene, de u vervolgen'[a]. Dese, die dus[63] lijden om der rechtverdicheyt wil, die sullen dat rijck *(f. 66v)* der hemelen overmids dien gelove hier ghebruken met graciën ende hier-na ⟨door schouwing⟩[64] inder gloriën.

59 P add. **60** *dat*...; P *hem hoort toe d.r.d.h.* **61** *dat*...: P *Hier in worden wij geleert dat wij niet h. en sullen.* **62** P add. **63** P *aldus.* **64** L *per speciem* add.; pP om.

z Vgl. Mt. 5.10 par. a Vgl. Mt. 5.44 par.

H, f. 114r[1] ⟨HOE DYE SIELE VERCIERT WORT MET DUECHDEN[2]. [DAT .XVIIJ. CAPITTEL.] HOE DAT OVERSTE DEEL DES MENSCHEN VERCIERT SAL WESEN METTEN DRIËN GODLIKEN DUECHDEN, *D*AT MIDDELSTE METTEN .IIIJ. *C*ARDINAEL DUECHDEN, *D*AT LICHAEM METTEN SEDELICKEN DUECHDEN⟩[3,a] ⟨¶ CAPITTEL .LXVIIJ.⟩

⟨Om nu ⟨weder⟩[4] te comen op den eersten sin, als van ⟨der⟩[5] gelijckenisse der kercken geestelic in ons[6] mede te gelijcken[b] so moeten wi ooc timmeren op dien vasten steen, welc *C*hristus is[c] die daer is *G*od ende *M*ensche. Op desen vasten steen ende op den[7] onbeweechliken berch der *G*odheyt moeten wi timmeren, ⟨so-⟩[8]dat wi doer verdienste der *M*enscheyt ingaen[9] in die *G*odheyt ende doer die hulpe der *G*odheit navolgen de *M*enscheyt[10]. *E*nde wie op desen stercken[75] steen ende vasten berch timmert, die wort also[11] gesterct ende gevestiget ende staet also[12] vast, dat hi niet wort[13] beweget inder eewicheyt[d]⟩

Ende dese kercke moet vercieret zijn na die drie graden mit drie onderscheyden *(f. 67r)* duechden, *a*ls met der godliker duechden na den oversten deel, *e*nde ⟨met⟩[14] die cardinael duechden na den middelsten deel, ende ⟨met⟩[15] die sedelike duechden na den nedersten deel⟩[16].

Vanden godliken duechden*

[Item][17] Dat averste deel, als die geest, die daer gelict[18] wort byden altaer of[19] daer dat heilich der heiligen in is, sal[20] vercyert sijn mitten driën godlicken doechden, *a*ls mit gelove, hape ende mynne.

Dat gelove is inden gedachten[21], als dat wi geloven in *G*od den *V*ader, dat hi is een fonteynlicke *G*odheyt, *d*ie *S*oen[22] is die vaderlicke claerheyt, die *H*eilige *G*eest is des *V*aders zueticheyt ende een mynlick bant der mynnen des *V*aders ende des *S*oens.

Die hape is in dat verstant, als dat wi hapen in *G*od den *S*oen, dat hi onser[23] doer sijn heilich lijden ontfermen wil[24], daer wi alle doer gevryet sijn ende verloest vander ewiger doet, ende, is dat wi hem naevolgen[25], soe[26] mogen wi vast in hem hapen ende betrouwen, ende anders niet.

Die mynne is inden wille, als dat wi mynnen sullen in[27] *G*od den *H*eilighen *G*eest[28], als dat wi ons laten leyden ende regieren vanden *G*eest *G*ods ende één geest

1 Getuigen: H; f. 114r-115v; p 18.1, f. 66v-68r; P I.49d, f. 71r-72r; L 3.14, f. 202v-203v. — Zie daartegenover onze weglating van het 'doublet' in traktaat C c. 41, op p. ???. **2** *Hoe...*: PL add. **3** p add. **4** p add.; p geeft nog de titel van hst. 18.2. H heeft geen titel en begint de tekst met *Item*. **5** PL add. **6** P add. **7** *geestelic...*: P *i.o.g.* trp. **8** *op...*: P om. **9** PL; p *ende*. **10** *wi...*: P *dye menschelijcheyt ingaende is*. **11** *navolgen...*: P *navolgende die menschelicheyt*. **12** P om. **13** P om. **14** *dat...*: P *ende en wort nyet*. **15** P add. **16** R. 5-16 komen voor in pPL, niet in H, dat zonder de eigenlijke inleiding de verdere tekst (zonder verband) in een andere omlijsting groepeert. **17** H add. wegens eigen inschakeling. **18** P *geleken*, zo ook verder. **19** PL om. **20** L *decenter* add. **21** L *memoria*. **22** *die...*: L *in Deum filium quod sit*. Zo ook verder. **23** P *ons*. **24** *ontfermen...*: PL *sal ontfermen*. **25** *ende...*: L *ita tamen si...*, bij het vorige zinsdeel. **26** L als nieuwe hoofdzin. **27** PL om. **28** L *et* add.

a Deze rubriek geeft duidelijk de indeling van de volgende tekst aan. b Vgl. hiervoor r. 5-27. c Vgl. 1 Cor. 10.4. Zie A c. 39 en n. *i*; A c. 34 en n. 8. d Vgl. Ps. 14.5.

mit hem werden[e], ende[29] werden dus[30] gesterckt doer den *(f. 114v)* *V*ader ende geleert doer den *S*oen ende gewrocht[31] doer den *H*eilighen *G*eest.

Dese drie godlicke doechden voeden den geest van bynnen.

Vanden cardinael duechden*

[Item][32] ⟨Nu⟩[33] *d*at myddelste deel, als die ziele, die daer gelict wort by den choer, sal vercyert zijn mit die cardinael doechden.

Mer dye yerste als die rechtverdicheyt wort toegevuecht den geest als[34] inden wil, als dat[35] die wil vast staet in *G*od ende rechtverdelicken enen yegelicken geve[36] dat hem is.

Die ander doechde ⟨is⟩[37] maticheyt inder begeerten.

Die derde doechde is wijse voersyenicheyt inder reden als wijs te wesen[38] als dat serpent ende sympel als die duve[f].

Die vierde doechde[39] is stercheyt ende is[40] inden toern ende bedwynct sy[41] dat quade weder te staen ende dat guede crachtelic aen te grypen.

Dese vier ⟨duechden⟩[42] werden gelict by vier hencselen[43], daermen een doere mede hanget, ende[44] hanct in die vier haken, die ⟨alsoo⟩[45] vast staen, ⟨dat⟩[46] daer die hencselen mitter doeren in ⟨hangen⟩[47].

Die yerste dat is die wil, daer-in hanct die rechtverdicheyt *C*hristi[48]. Die ander is die begeerte, daer-in hanget die maticheyt *C*hristi. Die derde *(f. 115r)* is die reden, daer-in hanget die ⟨voersienige⟩[49] wijsheyt *C*hristi. Die vierde is den thoern, daer-in hanget die sterchеyt *C*hristi.

Ende dese doere is *C*hristus[h] ende[50] gaet op ende toe, dat is: dat wi doer die verdyenst *C*hristi sullen gaen in die *G*odheyt ende werden godlick ende geciert mit die[51] doechden, daer *C*hristus' geest mede geciert[52] was, ende naevolgen hem van bynnen inden geest ende van buten die *M*enschelicheyt[53] *C*hristi, ende doen alle dingen in *C*hristo ende doer *C*hristum ende mit *C*hristo[54,i].

*E*nde aldus sullen wi inder zielen geciert sijn mit die vier cardinael doechden, die die ziel stercken ende vestigen [sal][55] in *G*od.

Vanden sedelijcken duechden*

29 L *Et sic*: nieuwe hoofdzin. **30** P *also*. **31** L *agimur*; vgl. Rom. 8.14. **32** H add. **33** p add. **34** L *et specialiter*. **35** *als...*: HP[1]; P[3] *dat*; L *quo scilicet*. **36** P *geven*. **37** P; H *als*. **38** P *zijn*. **39** P om. **40** P *gelegen* add. **41** *ende...*: P *te bedwingen*; L *ad reprimendam ipsam*. **42** P add. **43** L *cardinibus*. Vandaar *virtutes cardinales*: zie n. *g*. **44** *hanget...*: PL om. **45** H om. **46** H om. **47** PL; H *hanget*. **48** *Die eerste...*: L *Valvae haec sive ianua haec mystice Christus* (zie verder in P), *cuius primus cardo, iustitia videlicet ipsius in voluntate suspensus est*. Zo ook bij de volgende 3 zinsneden. **49** P add. **50** *Ende...*: L *Et haec ianua*; zie vorige n. 48. **51** P om. **52** P *verciert*. **53** P *menscheyt*. **54** *in...*: L *in ipso, per ipsum et cum ipso*: vgl. gebed uit de miscanon. **55** PL om.

e Vgl. 1 Cor. 6.17. f Vgl. Mt. 10,16. g *hencselen*: in 't Latijn *cardo* > de term *kardinale deugden*. Zie M. WITTMAN, *Die Ethik des Hl. Thomas von Aquino*, München, 1933, 287-317. h Vgl. Jo. 10.9. i R. 52-56: vgl. A c. 39 r. 10 en n. *c*.

60 [Item][56] Dat nederste deel, als dat lichaem, wort gelict by der gemeynre[57] kerken, dat daer gecyert sal sijn mit die sedelicke doechden *a*ls gehoersamheyt, reynicheyt, verduldicheyt, oetmoedicheyt, eersamicheyt, schamelheyt, soberheyt ende guedertierenheyt etc.

Ende van dese sedelijcke doechden wort dat lichaem[58] beschermt[59].

+ Do.

56 H add. 57 L *communiori*. Vgl. hiervoor A c. 64 r. 7 e.v. 58 L *decenter* add. 59 PL *verciert*.

H, f. 115v[1] VANDEN .IX. CHOOREN DER ENGHELEN BESCHERMT*. ⟨¶ CAPITTEL .LXIX.[2]⟩

⟨Ende want[3] nu .ix. chooren der engelen zijn[4], so ⟨worden⟩[5] elcken deel ⟨des menschen⟩[6] drie chooren toe-gevuecht, daer si van[7] beschermt werden, ende zijn onse hulpers ende bistaen ons[8] nacht ende dach, op-dat wi die steden[9] souden[10] besitten, daer die quade engelen uut geworpen zijn[a]. Die engelen scouwen ende gebruycken altijt dat spiegel der heiliger *D*rievoldicheyt[b] ende hebben altijt een aensien[11] op ons, ende bliven altijt in *G*ods teghenwoordicheyt weselic ende ⟨wercken⟩ met verscheyden wercken in ons[12], mer God wercket sonder onderlaet in ons veel eygentliker ende edeliker.⟩[13]

Nu sijn .ix. choren der engelen; die maken drie ihererchiën[14] ende een yegelick[15] hevet drie choren. Nu hevet een yegelick[16] ⟨een⟩[17] onderscheyden[18] aensyen totten driën steden[19], die inden menschen zijn. Die een stadt inden menschen[20] is dat lichaem: die uutwendige mensche. ⟨Die⟩[21] ander is die vernuftige redelicke ziele. Die derde[22] is die geest ende godformyge gemoede. *E*nde dese drie sijn in énen mensche, ende die engelen hebben in deser ⟨driën⟩[23] steden sonderlinge werckelicheyt[24].

Vander yerster ihererchiën*

Nu vanden ihererchiën te seggen[25]: ⟨die nederste vanden ihererchiën dienen den uutwendigen mensche.

Dat eerste choor deser ihererchiën⟩[26] heyten engelen ende dyenen den uutwendigen mensche ende vermanen ende waerschouwen ende *(f. 116r)* stueren[27] die menschen totten gueden[28] ende doechden, ende bewaren hem van aenvechtinge der duvelen, die hem altijt aenvechten[29]. Dese edel engelen sijn by ons ende om ons, ende raden ⟨ons⟩[30] dat quade te laten ende dat guede te doen ende die gebaden *G*ods te holden, of wi sullen quellick-varen[31] ende enen strengen rychter vynden[c].

1 Getuigen: H, f. 115v-117v; p 18.2, f. 68r-70v; P I.49.5, f. 72r-73v; L 3.15, f. 204r-205v. — Zie daartegenover onze weglating van het 'doublet' in deel B, op p. 298. **2** *Vanden...*: P I.49.5; p *Item vanden...*, bij de titel van c. 18. H om. **3** *Ende...*: p; P *Want daer*; L *Insuper.* **4** *want...*: L *cum...esse manifestum sit.* **5** PL; p *wort.* **6** PL add. **7** P *af.* **8** *bistaen...*: P *staen ons by.* **9** PL *stede.* **10** P *mogen.* **11** L *respectum.* **12** *weselic...*: L *essentialiter permanent et in nobis distinctis actibus operantur*; pP *weselic ende werckelic...in ons.* **13** R. 2-16: pPL; H laat deze inschakelende paragraaf weg en vervolgt, binnen een eigen schema, met de verdere tekst. **14** P *Hierarchien*: zo ook verder. **15** L *singulis hierarchijs.* **16** *Et quaelibet hierarchia.* **17** pP add. **18** pP *onderscheydelic*; L *specialem ac distinctum.* **19** L *partes.* **20** *stadt...*: PL om. **21** P; Hp *Dat.* **22** p *.iij.* = derde. **23** p; P *drie*; H *drier.* **24** L *operationem.* **25** HpP. **26** Deze bijvoeging (gehaald uit de volgende teksten of parallel met de volgende formules) verduidelijkt de eigenlijke uiteenzetting. **27** *ende waers. ...*: PL *bewaren ende regieren.* **28** *totten...*: L *ad omne bonum.* **29** Hp; PL *lagen leggen.* **30** P add.; Hp om. **31** P[1] *waren.*

a Deze bestemming van de mens is de reden waarom de goede engelen de mens helpen, zoals zij de aanleiding is voor de gevallen engelen (= duivels), om deze te haten, te benijden en aan te vechten (vgl. r. 4-5). Dit is een traditioneel thema in de angelologie. Vgl. 2[e] strophe van de hymne *Custodes hominum psallimus angelos* uit de vespers op het feest der bewaarengelen, 2 october: *Nam, quod corruerit proditor angelus/Concessis merito pulsus honoribus,/Ardens invidia pellere nititur/Quos caelo Deus advocat.* Zie A c. 2-3 en nn. **b** Vgl. Mt. 18.10. **c** *of...*: versta: *zo niet...*

Ende aldus staen sij ons by mitter vresen[d], op-dat wi ons niet en ontgaen in enygen ongeoerlofden dingen ende mogen comen[e] in dat eyrste choer der engelen.

Dat anderde choer dat sijn die archengelen ende sijn by ons ende raden ende leren ons, dat wi God uut lieften dyenen sullen ende die raden Gods volgen ende ons tot ⟨natuerlicken ende sedelicken⟩ doechden stellen[32], op-dat wi toegevuecht⟩ moegen werden in dat ander choer.

Dat derde choer sijn die virtuten: die vermanen ende raden den menschen, dat hi bescheydelick[33] ende ordinyerlick sal sijn in sijnre oeffenynge, op-dat hi sijn lichaem niet en verderve, op[34]-dat hi noch tot meerre ende edelre wercken mochte comen ende ⟨geleyt⟩ werden[35], ende soe comen in dat *(f. 116v)* derde choer.

Vander anderder ihererchiën*

Die ander ihererchie hevet een vlytich toesyen aver dat ander deel, welck is die redelicke ziele.

Die yersten heyten potestaten ende dese bedwyngen die[36] boese geesten, ende dese bedwyngen[37] die toernlicke cracht, dat sij vredsam ende sachtmoedich sal sijn. Ende als sy oeren raet volget, so wort sij hem toegevuecht in oer choer.

Dat ander choer heyten[38] principaten, ende dese raden der begeerten[39], dat sij alle lust ende begeerlicheyt deser werlt[f] sal weder-staen, op-dat God genuecht ende vrede hebben mach in oer, op-dat wi soe doende moegen comen in oer choer[40].

Dat .iij. choer heyten[41] dominacionen. Dese leren ende raden die reden[42], dat sij oer tot alle guet ende doechden keren sal ende tot dat inlichten Gods, ende dat sij verduldich sal sijn, al wort sij oeck vervolcht om dat guet, ⟨dat si doet⟩[43] ende oer ⟨oeck⟩[44] toe-coemt dat noch recht ende[45] reden en is, ende bidden voer die-gheen, die oer[46] mysdoen, ende wesen altijt een vredmaecster: soe mach God in oer sytten, want sijn stede is in vreden[g]. Ende aldus doende ⟨mach si⟩[47] toege-*(f. 117r)* vuecht werden in oer choer[48].

Vander derder ihererchiën*

Die derde ihererchie hebben[49] een stadich by-wesen den aversten deel des geestes, ⟨om dat⟩[50] mit God te verenygen.

Dat yerste choer heyten[51] thronen ende sijn setelen, daer God in rust. Dese wercken inden bynnensten gronde ende stercken den wil, altijt onbewegelick in

32 *natuerlicken...*: Hp *doechden stellen tot nat. e. sed. doechden*; PL *nat. doechden stellen.* **33** P *bescheyden.* **34** PL *mer.* **35** *mochte...*: p; H *m.c.e. geleert w.*; P *mag geleyt worden*; L *deduci... valeamus.* **36** P *dese.* **37** *dese...*: PL *ooc bedwingen si.* **38** PL *is genoemt.* **39** L *concupiscibili.* **40** *wi...*: PL *si...comen mach in dat choer der principaten*; L *ad quintum ipsorum ordinem.* **41** PL *is genoemt.* **42** *die...*: P om. **43** *dat...*: P add.: L *pro bonis actibus suis.* **44** *oer...*: P *oock.* **45** *noch ...*: P *recht noch.* **46** P *ons.* **47** *mach...*: P; Hp *mogen.* **48** *Ende...*: L *et ad sextum hunc Dominationum ordinem...* **49** Versta: de engelen der 3e hiërarchie hebben...: L *Tertiae hierarchiae spiritus...perseverant.* **50** PL add. **51** P *heet.*

d *mitter...*: versta: *door ons een heilzame vrees in te boezemen*; vgl. daarentegen de rol van het 2e koor hierna. **e** *ende...*: versta: *maar opdat wij integendeel...* **f** Vgl. 1 Jo. 2.16. **g** Vgl. Ps. 75.3.

God[52] te blyven[h] ende oer niet af te neygen ter rechter sijden noch ter luchter[53] sijden. Ende soe wort sij een throen, daer God in rust ende hevet sijn lust in oer te wonen ende te wercken alle sijn werken inwendich ende uutwendich. Sij wort onbewegelick in oeren gront ende wort in godlicken vrede ende gebrucken geset. Ende oeren inwendigen gront is in God gekeert ende is een stercke coninclicke throen Gods, ⟨so-⟩[54]dat hem lief of leet uut sijnen weselicken vrede, die Gods stede is[i], niet storen[55] en mach, op-dat wi soe doende moegen comen in oer choer.

Dat ander choer heyt cherubijn ende sijn verlychters ende ⟨clare⟩[56] spiegelen, ende[57] verlichten dat verstant ende verclaren ende verlychten der sielen gront mit oeren godformigen lycht. Ende van desen blyck[58] *(f. 117v)* wort dat verstant alsoe doerlicht[59] ende vol, om alle menschen genoech onderscheyts te geven[60].

Dat derde choer heyt[61] seraphijnen, ende sijn barnende fackelen vol godlicker lieften, die die memorie ⟨alsoe vruchtbaer maket ende⟩[62] alsoe wijde ontlucken[63], recht of sij dien hemel ende God selver in oer gebrucken had[64], ende dat uut bernender lieften. Ende ter-stont wort sij in hem verslonden ende te niet in oer selven. Ende dit is wael een hemel, want God is in hem ende die engelen om hem. Ende dit is wael een paradijs, want God hevet die ziele alsoe doervlaten mit sijnre Godheyt, recht of sij mitter sonnen gecleet waer[j], als die yerste mensche Adam inden paradijse was. Ende dit sijn wael hemelsche geesten ende eertsche-engelen[k], want sij altijt mit God verenycht sijn, één geest mit hem ende werden vanden Geest Gods gewrocht, ende dyenen alle menschen, gueden ende quaden, ende blyven in Gods tegenwoerdicheyt als die engelen doen, ende daer-om werden sij[65] gevest ende gesekert mitten engelen[u].

+ Do

52 *onbew...*: P *in g. onbew.* trp. **53** P *slincker.* **54** P add. **55** H verbeterd uit *stoten.* **56** PL add. **57** P *si* add. **58** L *irradiatione.* **59** P *doorlucht.* **60** *en...*: L *tantum numinis...ut etiam omnibus hominibus satisfacere possint.* **61** P *is ghenaemt.* **62** *alsoe...*: PL add. **63** P *ontloken* (afhankelijk van *maket*). **64** *gebrucken...*: P *ghebruyct hadden.* **65** *want sij...*: L zet deze zinsdelen in 't enkelv., wat grammaticaal kan.

h *altijt...*: versta: *opdat de wil...in God blijve...* **i** Vgl. Apoc. 12.1. **j** Vgl. A c. 4 r. 44 en n. *l.*
k De mensen moeten delen in de dubbele gerichtheid der engelen.

p. 19, f. 70v[1] [DAT .XIX. CAPITTEL][2] WAT VRIJHEIT ENDE RIJCKE *(f. 71r)* GENADE DIE ⟨GESTORVEN⟩[3] SIELE GEWAER WORT, DIE EEN TEMPEL GODS IS, HOE DIE HEILIGE DRIEVOLDICHEYT DER SIELEN DRIE CRACHTEN DOERVLOEYT[4.a]. ⟨¶ CAPITTEL .LXX.⟩

(a)

(b) Dese menschen mogen wel seggen mitten *A*postel: 'Ick ben des seker dat mi noch doot noch leven noch gheen creatuer scheyden en[5] sal vander minnen *G*ods'[b]. (c) Ende[6]: '*I*c en leve niet, mer *C*hristus leeft in mi'[c]. Dese menschen zijn hoers selfs gestorven ende *G*od leeft in hem[7], ende daer-om en ontsien si genen doot. *E*nde si hebben hem selven bloot ghemaect: daer-om en swaert[8] hem geen dinc, dat hem die boose geest voorbrengen[9] mach in die ure hoere doot. *E*nde si zijn weselic arm[10] ende ⟨voelen hem⟩[11] veel armer dan doen si geboren waren: *e*nde daer-om en kan hem die bose geest gheen vermetelheit oft ydel behagen in-brengen van hoeren wercken[d]. Want si geloven ende weten sekerlic, *i*s daer yet goets gedaen, dat *G*od dat selve[12] gedaen heeft, ende si quijten[13] al[14] hoer schult ende versumenis doer dat verdienst ende bitter[15] lijden *C*hristi.

(e) Ende si keren hem in hem selven, in dat bloote wesen der sielen, *(f. 71v)* daer nye creatuer en quam, dat *G*ods eigen woninge is[e], ende doen[16] een overganc[17] in *G*od, ende[18] si leeren ⟨kennen⟩[19] den wech ende dat corte toepaiken[20] ende den inganc tot *G*od. Ende daer-om en staet hem niet anxtelijc voor die onbekentheyt des weges in die ure hoere doot[21], ende si[22] en ontsien noch doot oft leven.

(g) Want si zijn in *G*od; ende[23] die hem roert, die roert *God*[g]. *E*nde niemant en

1 Getuigen: p 19, f. 70v-73v; P I.50, f. 73v-75r; L 3.16, f. 205v-207r. 2 p add. 3 PL add. 4 PL *Wat rijcheit die gest. s. g. wort.* 5 P om. 6 L *Et alibi.* 7 P *hem.* 8 *Swaren*: vgl. Verwijs s.v. *swaren*, Trans. 3-4: het iemand lastig maken; P *beswaert.* 9 p = iemand iets voor de geest brengen; P *voortbrengen.* Vgl. Verwijs s.v. *vorebringen* en *vortbringen.* L *proponere.* 10 *Ende...*: L *Sed et essentiali paupertate refulgent.* 11 *voelen...*: PL add. 12 *dat...*: P *s. d.* trp. 13 L *diluunt & absterguntur.* 14 PL om. 15 PL om. 16 *ende...*: P *aldus doen si.* 17 L *excessum.* 18 P *daer.* 19 P add.; L *addiscunt.* 20 P *toepaeyken*; L *compendiosum accessum.* 21 *Ende...*: L *Ideoque nequaquam in hora mortis suae viae huius ignorantia* (= ablatief) *terrentur.* In het Diets is *die onbekentheyt...* het onderwerp van *staet hem...voor.* 22 *ende...*: P *Si.* 23 P om.

a *hoe...*: verklaart het voorafgaande *rijcke genade.* b Rom. 8.38. c Gal. 2.20. Dit wordt geëxpliciteerd in de volgende zin; *...gestorven...*: de woorden *die gestorven siele* uit de titel zijn ontleend aan deze zin, terwijl de woorden *Dese menscen* uit het begin van dit hst. verwijzen naar de voorafgaande uiteenzetting, die hier verder gaat...; *bloot*: dit is waarschijnlijk in aansluiting bij 1 Cor. 9.25 i.v.m. de stadium-lopers. d R. 4-14: deze 3 zinnen: *Dese menschen...*, *Ende si hebben...*, *Ende si zijn...* zijn parallel gebouwd en wijzen met andere woorden op eenzelfde geestelijke realiteit. e Aangezien God aan het wesen der sielen aanwezig is op grond van zijn scheppingsakt, kan geen schepsel daar op die wijze aanwezig zijn. f Elders spreekt Schr. van *overswanc*: zie A c. 25 r. 38 en n. *l.* g Deze zin stamt oorspronkelijk uit ECKHART, *Die rede der underscheidunge.* Wij lezen: *Der mensche, der alsô ganz wære ûzgegangen mit allem dem sînen, inder wârheit, der wære alsô ganz in got gesetzet, swâ man den menschen rüeren sollte, dâ müeste man got in dem êrsten rüeren; wan er ist in gote alzemâle, und got ist umbe in, als mîn kappe umbe mîn houbet ist; und wer mich an wölte grîfen, der müeste mîn kleit ze dem êrsten anerüeren...* (*o.c.*, 228, 1-5; vgl. nog verder 229, 7-9). Deze Eckhart-tekst komt evenwel ook voor in *Dat boec vanden twaelf dogheden* van Godfried WEVEL (ug. Van Mierlo; zie Jan VAN RUUSBROEC, *Werken*, Mechelen-Antwerpen, 1932, IV, 292). Zo kunnen wij uit deze korte paralleltekst niet uitmaken of Schr. ontleende uit Eckhart dan uit Godfried Wevel. — Of werden deze Eckhartse zinnen reeds door anderen vermunt? — Door Lanspergius? In zijn *Speculum christianae perfectionis*, ug. *Opera omnia*, Monstrolii, 1890, IV, 269 b, lezen wij: *Homo vere sibiipsi abnegatus...Deo(que) ipso adeo circumdatus est; ut qui*

mach si verwinnen, mer die tegen hem vechten, ⟨die⟩[24] werden verwonnen, want het is hem hert tegen den prekel te vechten[h]. Noch si en begeeren hemel noch eewich leven (want Godt is in hem, die dat ewige leven is, ende daer-in hebben si hoer begeerte, wille ende meininge geset), ⟨....⟩ noch na den hemel[25,i].

*W*ant[26] si zijn getogen inden derden hemel met sint Pauwel[j]. Dat is: die hemelsche *V*ader trect die gedachten, verstant ende wille, ende verlicht die gedachten met dat licht zijnre *G*odheyt, ende doet die memorie also[27] wijde ontluycken ende overvloeyen van hemelschen ende godliken gepeysen: ende dit is den eersten hemel[28]. Ende die *S*one verclaert dat verstant metter wijsheit der *G*od- *(f. 72r)* heit, *e*nde dit is den anderen hemel. Ende de *H*eilige *G*eest doervloeyt den wille met so[29] minlike soeticheyt ende brant der minnen ende ⟨doetsi⟩[30] versmelten ende vloeyen in *G*odt ende in[31] een geest ende[32] bant der minnen ende des vreden[k] ⟨te werden⟩[33] met *G*od.

Ende so en weet die mensche niet, oft hi inden lichaem is oft niet[l], ende[34] nochtans is hi daer-in. Want dat lichaem is dien geest so onderdanich, recht of dat[35] doot waer der[36] natuerliker dingen. *E*nde so is hi in dese drie hemelen[37], *e*nde siet ende bekent hem selven[38] int spiegel der heiliger *D*rievoldicheyt ende alle menschen ende alle[39] heiligen ende engelen in éénen oogenblic in die *d*rievoldicheit ende eenvoldicheit[40] *G*odes.

Die hem[m]elsche *V*ader doervloeyt si[41] met zijn eewighen weelden. Ende die *S*one die[42] leertsi ende ontbindet hoer alle consten[43] der scriftueren[m]. Ende die *H*eilighe *G*heest die[42] doetsi barnen ende doervloeyen inder liefden alder creatueren[44], om si alle tot *G*od te brengen[45].

Dese menschen zijn also verborgen ende der werlt onbekent[46,n], *w*antsi niet

24 P add. **25** *noch...*: PL om. Met deze woorden herneemt Schr. de eerste term: *hemel* uit de inleidende woorden van de lange zin. Dit suggereren wij met onze inlassing van ⟨...⟩. **26** P om. **27** P *seer*. **28** *Ende...*: PL om. **29** P *die*; L *quadam*. **30** p *datsi*; PL *doet haer*. **31** *ende...*: P om. **32** P *een*. **33** *ende in een...*: L *quatenus unus spiritus et unum amoris ac pacis vinculum cum ipso fiat. te werden*: P add. **34** P om. **35** *dat* = *dattet* = dat het. **36** *waer...*: P[1] *werden (= w⟨a⟩er den)*. **37** *Ende...*: PL om. **38** *hem...*: PL na *drievoldicheit* trp. **39** *ende alle*: P om. **40** *ende...*: PL om. **41** L *eum*; zo ook verder. **42** P om. **43** P *crachten*; L *vim*. **44** P *menschen*. **45** *om...*: L *et quasi prae amore cunctorum*. **46** *also...*: PL *der w. o.e. verborgen* trp.

attingere ipsum velit, Deum prius attingat oportet. In zijn *Eyn Spiegel der volkomenheit*, Keulen, 1529, f. 20r: *Ein recht gelaissen mensch...is so vast...von got umbfangen, wanne men den minschen rüren solde, so müstmen got etlicher maissen eirst rüren*. In *Den spieghel der volmaecktheyt*, vert. A.V.S. (= Anthelmus van Zande), Brussel, 1640, 109: *Ein mensche die sy selven waerachtelijck heeft overghegeven...is...met Godt soo omcinghet dat het van noode is dat hy Godt eerstwerff aen-taste, die alsulcken menschen begheert te roeren oft hem leet doen.* — Zou Lanspergius voor zijn versie van 1529, die Eckhart het dichtst benadert, niet een vroeg Peerle-hs. gekend hebben? — Vgl. A c. 36 r. 72-74 en n. *l*. **h** Vgl. Act. 9.5. *Want...*: versta: *Want het hun (nl. hun, die tegen dergelijke mensen vechten, blijkbaar vooral de duivels) hard valt...* **i** Er is het onderscheid tussen de kern van het één (= dat wesen Gods) en het 'bijkomstige' daarin (dat niet geloochend wordt, maar niet als hoofdzaak mag gezocht worden). **j** Vgl. 2 Cor. 12.2c; ook het vervolg r. 25-39 is ontwikkeld vanuit 2 Cor. 12.1-5. **k** Vgl. Eph. 4.3. **l** Vgl. 2 Cor. 12.2a. **m** Lc. 24.27. **n** R. 44-74: het motief der 'onbekende, resp. bekende vrienden Gods' is terug te vinden in *Van groter heylicheyt der alre-volcomenster menschen, die inder kerstenheyt zijn*, waarmee *Den Tempel* afsluit (zie ug. AMPE, 634-645, vooral p. 641 e.v.). De motivering van de *onbekentheyt* is hier vanuit het eigen perspectief der Peerle anders uitgewerkt.

gemeens met hoer en hebben. *(f. 72v)* *Si* zijn ooc onbekent ende cleyn geacht vanden-genen, die in groter strengicheit leven, *want*si geven den lichaem zijn gerack[47] ende nootdruft om den geest[48] te dienen. Si zijn ooc onbekent dien-genen, die van buten heilich schijnen ende eygen aengenomen[49] strenge oefeninge hebben, *want* si en hebben geen eygenheit[50] inwendich ende[51] uutwendich, ende[52] staen altijt gelaten, ende nemen waer dat inwercken *G*ods, wat hem belieft in hem ende doer hem te wercken, ende zijn *G*od ghehoorsaem van binnen ende den menschen van buten; ende dat si oeffenen, des[53] staen si altijt bereit te laten, alst *G*od belieft ende den menschen. Ende si zijn onbekent voor[54] den bosen geest, *want*si en hebben geen wijse in eenige aengenaemheyt[55], daer si die bose geest doer mercken oft tempteren kan, mer si vliën in *G*od, die daer is sonder wijse.

Ende[56] aldus zijn dese menschen verborghen als dat gout inder aerden.

*M*er si zijn bekent alle dien-genen, die daer bloot ende[57] ledich ende gelaten staen in hoeren gront. Dese kennen malcanderen over duysent mijlen, want, al zijn si verschei-*(f. 73r)*den inden lichaem, si zijn nochtans bi-een(o) inden geest. *E*nde dit zijn pylernen der heiligher kercken. *E*nde si zijn altoos blijde ⟨ende vrolic⟩[58], *want* si hebben doer-gegraven dat aertrijcke des lichaems tot inden gront der sielen, dat is: in dat overste deel des blooten wesens, daer hem *G*od in vereenicht heeft, *-dits*[59]: een minlijc soet godlic wesen-, ende ⟨si⟩[60] hebben gevonden dat alre-claerste blinckenste gout ⟨des godlicken wesens⟩[61] ende den rijcken scadt, daer dat evangelium van[62] seyt: 'Die scadt leyt verborgen inden acker', ende '*D*at rijcke Gods is in u'[p]. *E*nde[63] dit zijn si gewaer geworden doer die verdiensten *C*hristi, die ons dat verdient heft, dat wi weder kinder *G*ods zijn geworden ende heeft ons desen scadt selfs[64] ghewesen.

*E*nde[65] hier-van zijn si also blijde ende vrolic, dat hem[66] al de werlt niet bedroeven en mach. *W*ant si en ontsien niemant dan die de siele doden mach: dèn hooren[67] ende volghen si[q]. *D*aer-om en mach si niemant bedroeven, ende *G*od en wil sy niet bedroeven[r], ⟨want die een vrient en mach den anderen niet bedroeven⟩[68]. Ende dese vruechde, vrede ende blijscap gaet boven alle gescapen verstant, ende na[69] dezen oversten deel en mogen si niet bedroeft *(f. 73v)* worden.

Ende hier-mede worden si gelijc den menscheliken geest *C*hristi, die in sinen alreswaersten liden also blijde was, als hi huden des dages is[s]. Ende dit was ooc in

47 L *quietem*. Vgl. Verwijs s.v. *gerac* = nooddruft, gemak. **48** L *melius* add. **49** *eygen...*: L *propria quaedam atque a se assumpta*. **50** L *proprietas*. **51** P *noch*. **52** L *sed*. **53** P om. **54** P *van*. **55** p: wellicht volgens oude grafie; vgl. *aengenomen* uit r. 49; P *aenneemlicheyt* (correct?); L *nullam peculiarem consuetudinem a se assumptam*, d.i. wat men zich met 'eyghenheyt' voorgenomen heeft. **56** P om. **57** PL om. **58** *blijde...*: p *blijde*; P *vrolic*. Zie r. 69. **59** PL *die is*. **60** P add. **61** PL add. **62** P *af*. **63** PL add. **64** P *selve*. **65** P om. **66** P *si*. **67** P *haren*; L *audiunt*. **68** *want...*: PL add. Was dit een bekend spreekwoord? **69** PL *in*.

o *biëen* bw.; zie Verwijs s.v. **p** *Die scadt...*: Mt. 13.44; Lc. 17.21b: de kernreferenties, hier verrijkt met het motief van het *doorgraven...des lichaems* en het *vinden van dat...gout des g. w.*; zie A c. 4 r. 17-27 en n. *g*. **q** Vgl. Mt. 10.28: *dèn*, nl. God die de ziel doden kan door ze naar de hel te veroordelen. Vgl. M.-J. LAGRANGE, *Évangile selon Saint Matthieu*, bij Mt. 10.28. **r** *Daer-om...*: versta: *daarom kan niemand dergelijke zielen bedroeven (verdriet aandoen), en ook God wil ze niet bedroeven*. **s** *den m. g....*: vgl. A c. 45 r. 9-177.

die *M*oeder *C*hristi: dè[70] bleef ooc[71] also vrij ende vrolic verheven metter gemoede in *G*od, ende stont so[72] leedich alder gaven ende wercken, die *G*od in hoer wrocht, recht oft si die *M*oeder *G*ods niet geweest en hadde, ende en was daer-om[73] niet-te-min één ogenblic[74] verscheiden van ⟨die⟩ overweselike godlike vereeni⟨n⟩ghe[75,t].

70 P *die.* **71** PL om. **72** P *also.* **73** *daer-om*: L *propter quaelibet dona vel inactiones divinas unquam.* **74** *één...*: L *vel ad momentum.* **75** *die...*: p *dat o. g. vereenighen*; PL *die o. vereninge gods.*

t *Ende dit was ...*: vgl. A c. 43 r. 13-32 ... *ende en was...*: versta: *en die* (vgl. *dé...*) *was, al was zij Gods Moeder, toch niet verwijderd (beroofd) van...*

p. 20, f. 73v[1] [DAT .XX. CAPITTEL.][2] *VAN* DAT INWENDIGE[3] CRUCE DER VRIENDEN *GODS*. ⟨CAPITTEL .LXXJ.⟩

Dese lieve menschen, al hebbensi sulcke vrijheyt ende vruechde inden geest[a], si hebben nochtans na den nedersten deel mit *Christo* alte swaeren lijden ende cruce, want si bestaen[4] nu met *Christo* te bekennen, te minnen[5] ende te ghevoelen, hoe hem te moede was[b]. Dit ongemeten lijden ende cruyce is, dat dat[6] rijcke *Gods* ende die[7] scadt is in allen menschen[c], ende dat[8] si dat niet en bekennen noch en oeffenen[9]: daer-om en worden si dit[10] niet gewaer[11] (*ende dit niet alleen in werltli-*
(f. 74r) ken, mer ooc in geestliken ende geoordenden[12] menschen) ende[13] dat si daer-om niet en konnen comen totten[14] geestliken voortganc, ende[15] blijven staen op die wijse van buten[16] ende op hoer gesette oeffeninge[17] *e*nde comen in een grote traecheyt ende lauwicheyt van binnen; ende daer-om sal si *God* spuwen[18] uut sinen monde[d], dat is: uut zijnre lieften ende graciën, ende[19] sullen overgelevert worden in die wrede tormenten des vegeviers, daer die bose geesten hoer pijnders sullen wezen. Ende hier-van[20] hebben die lieve menschen ongemeten lijden, om-datsi[21] dat in desen leven voorcomen mochten ende groote vruecht doen[e], in-dien dat si hem van binnen tot desen scadt keerden. Want wie hem daer-toe[22] keert, die wert van hem verlicht, geleert ende rijck gemaect.

Ende dit cruce[f] hevet vier hoecken, dat is: vierderhande lijden.

Den eersten ⟨ende overste⟩[23] hoec is: ⟨hoe si *God* naerder comen,⟩[24] hoe si meer bekennen ende ghevoelen die liefte *Gods* tot allen menschen, ⟨als⟩[25] dat hi alle menschen aldus begeert te gebruken ende dat hem dat[26] niet gegont en wort.

Den anderen hoec is, als dat nederste deel, dat si bekennen dongemeten[27] *(f. 74v)* pijn, die si daer-voor sullen moeten lijden, dat si *God* des niet en gonnen[g]. Want die alder-meeste pijn, die die menschen sullen ⟨moeten⟩[28] lijden, is datsi den scadt ende dat licht, dat *God* is, in hem niet ⟨bekent noch⟩[29] geoeffent en hebben.

1 Getuigen: p 20, f. 73v-76v; P I.51, f. 75r-78v; L 3.17, f. 207-209. **2** p add. **3** PL om. **4** *bestaen*: vgl. Verwijs s.v. *bestaen* Onz. 5-6; L *incipiunt*. **5** *te minnen*: P om. **6** P *dit*. **7** P om. **8** P om. **9** *bekennen...*: P *oef. n.e. b.* trp. **10** P *des*. **11** *ende dat si...*: de logische zinsbouw zou zijn: *ende dat si, omdat...oeffenen, dit niet gewaer en worden*. **12** *mer...*: P om. **13** P *so*. **14** P *tot eenen*. **15** PL *mer*. **16** *op...*: P *van b. op d. w.* trp. De volgorde van P kàn verdedigd worden. L *exteriores illas consuetudines*. **17** L *et utcumque adimplesse* add. **18** P *spijsen*: verschrijving voor *spijen;* vgl. Verwijs s.v. *spuwen, spiën*. **19** Het verzwegen onderwerp is het voorgaande *si*, dat daar wel in de accusatief staat. **20** P *af*. **21** Versta: *bij de gedachte dat zij* (= *die uutw. menschen*)... **22** L *ad eum (thesaurum)*. **23** *ende...*: PL add. **24** *hoe...*: PL add. **25** PL add. **26** P[1] *god* add. **27** P *die ongemeten*. **28** PL add. **29** *bekent*: PL add.

a Dit was het onderwerp van de vorige hstt. Hier volgt dan de antithese daarvan: b Vgl. Phil. 2.5. c Vgl. Mt. 13.44 (ook verder); Lc. 17.21b. Zie A c. 4 r. 15-25 en n. *g*. d Vgl. Apoc. 3.16. e R. 6-14: onregelmatige zinsbouw. *Ende...*: versta: *Dit...lijden (van de volmaakte m.) is dat de onvolm. mensen (niet alleen in de wereld, maar ook onder kloosterlingen), het rijk Gods, dat wel in alle mensen is, niet kennen en niet ervaren, en daarom ook geen voortgang maken, maar blijven staan op uiterlijke oefening, en ten slotte in lauwheid vervallen...* — Een parallel hiervan vindt men in *Dat boeck van den oorspronck*, p. 137-8, ug. G.H. VAN BORSUM WAALKES, Leeuwarden, 1882. f Zie r. 6 e.v. g *dat si...si...*: nl. *dat zij inzien de...pijn, welke de mensen, die dit verwaarlozen...* Zo ook in r. 30 e.v.

Den rechteren hoec is dat lijden, dat si hier[30] hebben tot hoeren vrienden, dat si hun van binnen so niet[31] tot desen rijcke ⟨ende desen schat⟩[32] en keren, dat si God gebruyken mach na sinen alre[33]-liefsten wille ende welbehagen.

Den luchteren hoec is totten vianden, die si vervolgen[h] oft lijden aen-doen: daer hebben si groot medelijden mede om den scade, dien si hem selven doen. Want Godt geboden heeft, dat wi malcanderen goet sullen doen, ende daer-om doen si tegen dat gebot[h] ende liefte hoers evenen-menschen, [Ende][34] *H*ier-om werden si inden nedersten deel ende inden herte uutgerect inden cruce[i] ende lijden aldus met Christo.

Ende ooc hebben si te lijden met hoeren lichaem, dattet so seer tot ghebreck ende crancheit gheneycht is, ende dat si hem[35] so veel geracks[36] moeten geven in rusten, in eeten, in drincken ⟨ende⟩[37] in slapen. Ende daer-om is hun[38] nu *(f. 75r)* verdienstliker ende vordeliker[39], in-dien dat si hoere lichaem zijn gerack[40] ende nootdruft geven, dan in[41] dat begin die strengicheyt ende scherpheyt was, doe het[42] den geest niet gehoorsaem en woude zijn. *M*er, nu het den geest onderdanich is ende willich tot allen goeden oefeninghen ende wercken, so is die geest den lichaem weer getrouwe, op-dattet door crancheit den geest niet hinderlick en is.

Ende als die geest ende dat lichaem, die malcanderen contrarie plegen te zijn[j], ⟨vredtsam zijn ende⟩ malcanderen behulpich [zijn][43], ende die geest die here is, ende dat nederste deel der sielen, als die reden, die vrouwe is, ende dat lichaem die knecht ⟨is⟩[44] ende sinen here ende vrouwe[k] geerne gehoorsaem is ende staet altijt bereyt, *a*ls die ooghen der knechten zijn in die hant hoere heeren, ende dier deernen[45] ogen zijn in die hant hoere vrouwen[l], — *a*ls[m] hier alsulcken vrede ende overdracht[46] is, so is daer vruechde inden geest, ende vrede inder sielen, ende ghenuechte inden lichaem. Ende so wil *G*odt doer ons schijnen met zijn godlijcke claerheit als die sonne, wanneer die lucht *(f. 75v)* oft hemel claer is van allen winden, stormen, reghen ende wolcken[n]. Ende dan werden wi gelijc der *M*enscheit *C*hristi na den gheest, na der[47] sielen ende naden[48] lichaem.

Ende[49] dese menschen zijn *G*ode also lief ende weert[50], dat hi daer liever in is dan inden hemel. Ende hem is liever ende[51] aengenamer dusdanighe oefeninghe ende[52] dat wi van binnen tot hem keren mit eenen blooten leedigen[53] ghelatenen gront, dan groote uutwendighe oeffeninghe.

30 PL om. **31** *hun...*: P *hem so niet v. b.* **32** p *rijcke*; PL *desen rijcken schat.* Vgl. r. 0. **33** P om. **34** P om.; *hier-om* herneemt de voorafgaande redegevende zin. **35** P *zijt* (= zij-t, zij het). **36** P *gemaecx.* **37** P add. **38** *is...*: P *ist hem.* **39** *verdienstliker...*: PL *verdienstelic ende voordelic.* **40** P *ghemack.* **41** *dan...*: P *als in al.* **42** L *corpus.* **43** *dus...*: P; p *malc. be. zijn.* **44** PL add. **45** P[1] *dienstmaghen*; P[3] *dienstmaget.* **46** P *overdrach.* **47** *na der*: P om. **48** *na den*: P om. **49** P om. **50** *ende...*: PL om. **51** *liever...*: PL om. **52** PL om. **53** PL om.

h *totten...*: versta: *tot hun vijanden (van de volm.), die hen (volm.) vervolgen...* **i** *Want...*: versta: *Aangezien God...elkaar goed te doen en de onvolm. aldus tegen de naastenliefde handelen, zo worden de volmaakten...uitgerekt...* **j** Vgl. Gal. 5.17. **k** Gradatie: *here, vrouwe, knecht.* **l** Vgl. Ps. 122.2. **m** *als...*: herneemt de aanhef van r. 27. **n** Vgl. A c. 11.

Ende dat is wel bewijst inden *e*vangelio van Martha ende *M*agdalena, daer hi de een berispeden ende de ander prees, doe hi seide[54]: '*M*artha, *M*artha, du bist[55] sorchfoudich ende werdes in veel dingen gestoort. *M*er één dinc is van noeden'[o].

Wat is dat één? Dat is: een vrije, ledige afgesceydenheit ende een blote leedige gelaten gront; ende één is allen menschen noot, ende is dat alre-edelste naest *G*od.

Want in eenre wijsen gaet si boven die liefte, want de liefte doet een mensche tot *G*odt keren, *m*er die bloote leedige gelaten gront doet *G*od totten menschen ke- *(f. 76r)* ren met alle zijn lieflicke rijcheit, ⟨vrijheyt⟩[56] ende genaden inden mensch ende doer den menschen zijn godlike werc wercken, *e*nde vesticht si so in zijnre lieften, ende doet den geest van binnen so overvlo⟨e⟩ien met zijnre[57] weelden, dat hoer alle de werlt bitter is ende bitter[58] wort. Ende so wordt hoer toegevuecht ende toe-

Und sô ich alle die geschrift durchgründe, als verre mîn vernunft erziugen und bekennen mac, sô envinde ich niht anders, wan daz lûteriu abegescheidenheit ob allen dingen sî, wan alle tugende hânt etwaz ûfsehennes ûf die crêatûre, sô stât abegescheidenheit ledic aller crêatûren. Dar umbe sprach unser herre ze Marthâ: 'unum est necessarium', daz ist als vil gesprochen: Marthâ, wer unbetrüebet und lûter welle sîn,

der

muoz haben einez,

daz ist abegescheidenheit.

Die lêrære lobent die minne grœzlîche, als sant Paulus tuot, der sprichet: 'in waz üebunge ich mac gestân, enhân ich niht minne, sô enbin ich nihtes niht'. Sô lobe ich abegescheidenheit vür alle minne. Von êrste dar umbe, wan daz beste, daz an der minne ist, daz ist, daz si mich twinget, daz ich got minne, sô twinget abegescheidenheit got, daz er mich minne. Nû ist vil edellîcher, daz ich twinge got ze mir, dan daz ich mich twinge ze gote. Und ist daz dâ von, wan got kan sich învüeclîcher vüegen ze mir und baz vereinigen mit mir, dan ich mich künde vereinigen mit gote. Daz abegescheidenheit twinge got ze mir, daz bewære ich dâ mitte: wan ein ieclich dinc ist gerne an sîner natiurlîchen eigen

54 P *sprack*. **55** P *ghy zijt*. **56** PL add. **57** P *haer*. **58** *is*...: PL om. Wellicht is het tweede *bitter* te verstaan als *bitterre*: comparatief. **60** *dat*...: L om.

o Schr. bewijst de voorrang van de inwendige oefening boven de uitwendige door te verwijzen naar Lc. 10.42. Dit herinnert haar aan Eckharts interpretatie van het *Unum necessarium* in zijn bekend tractaat *Von abegescheidenheit*, waaruit zij hier althans een tekst uit de inleiding en een eerste argument uit de bewijsvoering samenvat. Voor het begrip en het gebruik van *Abegescheidenheit/afgescheidenheit* (*separatio, abstractio*, vertaling van Aristoteles' term) zie Quints uitgave en bewerking van Eckharts traktaat in *DW.*, V, 377-468 en vertaling 539-547; zie vooral n. 1: p. 438-440, waar een indringende omschrijving gegeven wordt. Vgl. theologische kanttekeningen bij het thema in COLLEDGE, *M. Eckart*, p. 47-50.

gesekert dat beste deel met *M*agdalena, dat inder eewicheit niet van hoer genomen en sal worden, dat[59]-welc *G*od selven is[60].

stat. Nû ist gotes natiurlîchiu eigen stat einicheit und lûterkeit, daz kumet von abegescheidenheit. Dâ von muoz got von nôt sich selber geben einem abegescheidenen herzen.
(*o.c.*, 401-403. Het begin van dit Eckhart-citaat gebruikt Schr. in B c. 1; vgl. n. *a* aldaar).

Ende also wordt hier vercregen ende beseten dat overweselijke leven, dat *G*od alre-aengenaemst is; ende so heeft *G*od vruechde inden geest te rusten, ende vrede inder sielen te sitten, ende genuechte inden lichaem te wonen. Ende hier-toe soude hi geerne alle menschen[61] gebruyken: dat waer[62] sinen wil, begheerte ende meininge[p].

Och, want hi dit[63] begeert, so laet ons doch hem dat[64] gonnen ende keren ons gheheelic tot hem, dat hi daer-toe ons wil bequaem maken ende vercieren ⟨ons[65]⟩[66] met alle zijn godlijcke duechden, daer de *M*enschelicheyt[67] *C*hristi met verciert was inden geest, inder sielen ende inden lichaem, *(f. 76v)* ende dat tot zijnre genuechte ende gloriën.

61 P *te* add. 62 P *is*. 63 P *doch*; L *tantopere* add. 64 P om. 65 PL add. 66 P *met hem* add. 67 P *menscheyt*.

p Vgl. A c. 18 r. 3-11 en n. *a*. Hier samenvoeging van motieven.

p. 21, f. 76v[1] [DAT .XXI. CAPITTEL.][2] *H*OE WI NA UUTWENDIGER VERSTROYINGE WEDER-INKEREN SULLEN ⟨DOOR⟩[3] DEN GELOVE ENDE VERDIENSTEN CHRISTI[4]. ⟨¶ CAPITTEL..LXXIJ.⟩

Wanneer wi overmits uutwendiger onleden[5] verstroyt zijn ende so aendachtich in onser oeffeninge niet gheweest en hebben ⟨als wi souden⟩[6], so sullen wi geringe ⟨door tgelove⟩[7,a] weder inkeren ende bidden vergiffenisse[8] ende seggen:

'Ic gelove in *G*odt. O ghebenedide *G*od, wilt mi doch dit vergeven doer u ⟨bitter⟩[9] lijden[10], dat ick mi so aendachtich tot u niet gekeert en heb ende u godlike tegenwoordicheyt soe niet waer-genomen en hebbe, ende willet[11] so[12] ontfangen, als oft ick also[13] aendachtelic in u godlike vereeninge ghebleven waer'.

Ende aldus[14] sullen wi tot *G*od keren, eer wi ons totten ghebede keren oft tot eeniger oeffeninge[15]: so sal hy ons wel in-geven wat ons nutte ende[16] ⟨orbaerlic⟩[16a] is. Hier-om sullen wy altijt in onsen inkeer bereyt hebben te seggen:

'Ic gelove *(f. 77r)* in *G*od. O gebenedide *G*od, ewich heb ic in u geweest ongescapen, ende nu sidy in mi. ⟨Ende⟩[17] nu geve ic mi u eygen, dat ghi mi so moget gebruyken[18], als doe ic onghescapen was.

O *V*ader, in uwen handen beveele ic mijnen gheest[b], *e*nde bidde u doer dat verdienst uwes menschelijken vrolicken geestes[19]: wilt daer-doer mijnen geest so heilich, suverlic ende bequaem maken, dat u *G*odheit daer-in mach schijnen[20], ende voort neder in mijn siele ende doer mijn lichaem, dat ic anders[21] niet weerdich en ben noch werden en mach dan doer die verdienst dijnrer[22] heiligher *M*enschelicheyt[23], ende dat tot uwer gloriën.

Ende yc bid u doer dat verdienst uwer heiliger[24] droeviger sielen, dat ghi mijn siele wilt heilich maken ende vercieren met al u godlicke duechden, daer u godlijcke siele mede verciert[25] was, ende dat tot uwer lieften.

Ende ic bidde u doer verdienst uws heiligen gewonden[26] lichaems: wilt mijn lichaem so reyn ende suver maken als yc was, doe ic gedoopt was[27], ende ⟨so⟩[28] heilich ende verduldich als u heilighe lichaem was. Ende om *(f. 77v)* uwer lieften wilt mi also[29] heilich ende bequaem maken inden geest, inder sielen ende inden lichaem.

1 Getuigen: p 21, f. 76v-77v; P I.52.a, f. 76v-77v; L 3.18a. f. 209r-210r. **2** p add. **3** PL; p *tot*. **4** *na...*: PL *inkeeren s. door tgelove*. **5** L *occupationibus*. **6** PL add. **7** L *per fidem* add.; vgl. titel. **8** *ende...*: P om. **9** P; p *gebenedide*. **10** L *doer...*: om. **11** p = *wil het|dat*; P *wilt dat*. **12** P *also*. **13** P om.; L *totus (devotus)* add. **14** L *Sic (inquam)*. **15** *keren...*: P *of totter o. keren*. **16** P *of*. **16a** P; p *oorbaerster*. **17** PL add. **18** L *quomodo tunc poteras* add. **19** Men stelt vast dat na het eerste zinsdeel tot de Vader het gebed doorgaat alsof de Zoon formeel ware aangesproken: *uwes m. vr. geestes*, enz., wat een misvorming is van *dijns soons menschelicken geestes*, maar wat ook in de volgende aanroepingen gebeurde. **20** *mach...*: PL na *lichaem* trp. **21** *dat...*: PL *des ick*; *dat* = *des* afhankelijk van *weerdich...* L *idque ad gloriam tuam. Hoc tamen nequaquam...* (omkering der woordorde). **22** P *uwer*. **23** P *menscheyt*. **24** PL om. **25** P *geciert*. **26** P *doorwonden*. **27** *ic...*: P *ic van dat doopsel quam*; L *(corpus meum) ex baptismo elevabatur*. **28** PL add. **29** P *so*.

a Nl. het voor Schr. specifiek geloof in Gods aanwezigheid in ons wesen, wat (verkort) verwoord is in het eerste deel van dit gebed. Het 2e deel van het gebed gaat over de (drievoudige) aanroeping van Christus' verdiensten. Vgl. de titel. Het *weder-inkeeren* in deze titel beantwoordt aan het *haer bewaren...in alle uutkeeren* van A c. 62. b Vgl. Ps. 34.23. P 31.6; Lc 23:46.

Ende, want ghi dat begeert, so gonne ic u dat uut gronde mijns herten, dat ghi u met mi vermaket. *E*nde wat u daer hinderlic in[30] is, dat verdrijvet uut mi ende van my. Ende wat u daer een hulpe toe is, dat neemt tot u[31], ende verciert mi, ende cleedt mi, ende spijst mi, so u dat belieft ende behaechlic is. Want al mijn wille, begeerte ende sorghe is in di[32], *w*ant ghi en wilt niet dat ic sorgen sal[a], dan alleen dat yc ⟨uwen⟩[33] godlike werc geen hinder en si[34], ende[c] een vlijtich waernemen hebbe, inwendich ende uutwendich. Amen'[d].

30 P *aen*. **31** *neemt...*: p = *ter hand nemen om er het een of ander gebruik van te maken, aanwenden.* Vgl. Verwijs s.v. *nemen*, I Trans. 1) a). **32** L *in te proijcio*; vgl. 1 Petr. 5.7, vulgaat. **33** P add. **34** P *ben*.

c D.i. *maar alleen*. **d** R. 13-36: de 1e alinea is de inzet van een geloofsformule (zie n. *a*); de volgende paragrafen beantwoorden aan een onderdeel van de *oeffeninghe des herten* (zie B c. 3).

H, f. 29r[1] WOE OER DIE SIEL TOT ALLEN GETIJDEN TOT GOD SAL BIEDEN[2]. ⟨¶ CAPITTEL .LXXIIJ.⟩

Item[a], tot allen getijden als die clock gaet[b], soe sal oer die ziele neygen in die *G*odheyt ende bidden doer ⟨sijnder heiliger *M*enscheyt bitter liden⟩[3,c], als hier-voor is geroert[d], op elcke getijde, mer dat sal geschyën in driën manyeren: *t*en yersten mit een mededogende herte als mit mynlick medelijden; *t*en anderen mit een onderworpen ziele mit[4] dyeper dancbaerheyt geern weder te lijden om sijnre lieften, dat hi om oeren wille geleden hevet; *t*en derden mit enen vroelicken blijden verheven geest, ⟨die hem geheel offert, overgeeft ende verliest in dat godlic wesen tot zijnder eren. [Amen.][5]

(f. 29v)

⟨O siele, aensiet⟩[6] woe dat ⟨u⟩[7] brudegom, die ⟨hier⟩[8] wael-eer[9] toe metten-tijt inder nacht wart gebaren, gevangen ende verrees ⟨op⟩[10] van der doet, *n*u[11] één is mitten *V*ader inder gloriën ende is een lanteerne, daer die *G*odheyt doer schijnt, van welcker alle dat hemelsche heer verlycht wort;

— *e*nde die-geen, die ⟨hier⟩[12] wael-eer toe pryem-tijt lach voer den beesten, ende geleyt wert[13] vanden enen rychter totten anderen, ende sijn vriende[14] apenbaerden, *n*u alle dat hemelsche geselschap dryeft[15] totter spryngender aderen der *G*odheyt ende schencket sy(e) van die ryvieren der weelden;

— *e*nde die-geen, die ⟨hier⟩[16] wael-eer toe terciën-tijt wert besneden, gegeyselt, gecroent ende verordelt ⟨totter doot⟩[17](f) *n*u is gecroent mit gloriën ende mit eren[18] ende syttet ter rechter-hant sijns *V*aders ⟨almachtich⟩[19], daer hi van alle die inwoenres des hemels ende der eerden wort aengebedet;

— *e*nde die-geen, die ⟨hier⟩[20] wael-eer toe sexten-tijt den *V*ader van sijnre *M*oeder is geoffert, ende hyenck aen die galge des cruces(f), *n*u alle macht is[21] gegeven in hemel ende in eerden[g];

— *e*nde die-geen, die ⟨hier⟩[22] wael-eer ⟨te noen-tijt⟩[23] wert gedoept[24] inder *Y*ordanen, ende [toe noen-tijt][25] in schanden sterf aenden holt[26] des *(f. 30r)* cruces, *n*u is[27] dat holt[26] des levens, van welcks loveren[28] alle ⟨die⟩[29] uutvercaren vervrouwen[30], ende van wes[31] vrucht⟨-en⟩[32] sy werden gevoet, ende onder wes[31] schaduwe sij oer rust ende genuecht hebben;

1 Getuigen: H, f. 29r-30r; P I.52.b, f. 77v; L 3.18.b, f. 210r; *Hofken van devocien* (hier aangeduid als *Ho*), f. 12v-13v, met de titel: *Te Mettentijt*. 2 H add. 3 *sijnder...*: H *sijn heilige menscheyt*; PL *zijnder menscheit b. l.* 4 P *in*. 5 *die...*: PL add. PL gaat niet verder; hier begint de tekst van Ho. Het *Amen* is wel door de revisor ter afsluiting aangebracht. 6 *O...*: Ho add.; H *aen te syen* (na *geest* uit r. 0). 7 Ho; H *oer*. 8 Ho add. 9 Ho: *voortijts*; zo ook verder. 10 Ho add. 11 Ho om. 12 Ho add. 13 *geleit...*: Ho *w.g.* trp. 14 Ho *viede* = *v⟨r⟩ie⟨n⟩de*. 15 Ho *dryvet*. 16 Ho add; 17 Ho add. 18 *nu...*: Ho *is nu met eere e. m. gl. gecr.* trp. 19 Ho add. 20 Ho add. 21 *nu...*: Ho *dien* (herneemt *die geen* met gepaste datiefvorm) *is nu a. m.* 22 Ho add. 23 Ho add. 24 *wert...*: Ho *g. w.* trp. 25 H add.; zie n. 23. 26 Ho *houte*. 27 *nu...*: Ho *is nu*. 28 Ho *loverkens*. 29 Ho add. 30 Ho *vervruechden*. 31 Ho *welx*. 32 Ho; vgl. Apoc. 22.2: *fructus* mv.; H *vrucht*.

a Deze tekst is eigenlijk de voortzetting van A c. 72 en verklaart hoe de inkeer te verzekeren is. b Nl. bij ieder getijde. c Oversprong van *Godheyt* naar Christus' Mensheid zoals in A c. 68 r. 18-20, en n. 19. d Nl. in A c. 68, in het 2e deel van het gebed, waarin de verdiensten van Christus worden ingeroepen. e *sy*: versta: *aan hen* = *dat geselschap*. f Waarom niets uit de glorierijke mysteries? g Vgl. Mt. 28.18.

— *e*nde die-geen, wes[33] *M*oeder ⟨hier⟩[34] ⟨wael-eer⟩[35] ⟨toe vespertijt⟩[36] herberge geweygert wert [toe vesper tijt][37] ende oec sijnre *M*oeder doe doet wert gegeven in oeren schoet[38], ende leerden[39] sijn twee discipulen nae sijnre doet, *n*u nemmermeer weder sterven en sal, mer alle salige zielen hebben ewich leven vermits hem;

— *e*nde die-geen, die ⟨hier⟩[40] toe completen-tijt at[41] sijn leste avontmael ende begraven wert ende apenbaerden[42] sijn yongeren in beslaten doeren, *n*u is[43] dat verborgen hemelsche broet, daer alleen die uutvercaren kynder *G*ods[44] mede[45] gespijst werden. Amen[h].

⟨HIER EYNDET DAT BOEC DER LEERINGHEN⟩

33 Ho *diens*. **34** Ho add. **35** Ho *voortijts* add.; vgl. hiervoor. **36** Ho *hier* add. **37** H *hier* add.; zie n. 36. **38** *sijnre...*: Ho *doen* (= *toe vesper-tijt*) *hi sijn m. doot opten scoot geleyt wert*. **39** Ho na *discipulen* trp. **40** Ho na *avontmael* trp. **41** Ho *hem* add. **42** *nu...*: Ho *i. n.* trp. **43** Ho om. **44** Ho *bi*.

h De getijden bespreekt Schr. meermalen.

240

Blanco

p c. 26a f. 107r[1] [DAT .XXVI. CAPITTEL.] EEN OEFFENINGE DES HERTEN, DAER-MEDE WI ONS SELVEN DICMAEL SULLEN VERGADEREN, INWAERTS KEEREN, ENDE ONSEN GEEST MET *GOD* VEREENIGEN, OM IN *GOD* OVERFORMERET TE WORDEN, ALSO DAT *GOD* ALLEEN ONSE WERCKEN MET ENDE DOER ONS DOEN SAL, ALS WI ALDUS MIT *GOD* VEREENICHT ZIJN ENDE BLIJVEN.

HOEMEN[2] GOD INWENDICH TOE-SPREKEN SAL[3], OM HEM TE LEEREN KENNEN, ⟨ENDE WOE MEN HEM SAL VRAGEN NAE SIJNEN HOEGEN ONGENOEMDE NAEM[4]. ⟨¶ CAPITTEL .J.[5]⟩

Eén dinck is van noeden, dat is afgesceydenheit[a]. *Wi* sullen onse herte afscheiden *(f. 107v)* van allet dat wi ghedaen hebben oft doen sullen ⟨ende van allen invallen,⟩[6] die den liefflicken toekeer in Godt behinderen[7]. Dat leste ghedachte des avondes eermen slaept ende dat eerste des morghens ende namiddaghes naden eeten, sal in *God* wesen[8]. Ende als ons banghe is[9], alle onse bangicheit, verstoortheit ende droevicheit[10] ⟨en⟩[11] sullen wi niet overdencken, maer simpelic met onse gedachten lopen in *God* ende springhen over alle invallende hinderнissen als die herten ende hinden, ende segghen:

— Waer sijt ghi, mijn *Heer* ende mijn *God*? Ghi hebt mi ghescapen, dat ick u bekennen ende liefhebben sal[12]. ⟨Wie sijdy, enych een God?

— Ick byn die ick byn[b], die daer is een wesen alles wesens, een leven alles levens ende een lycht alles lichtes.⟩[13]

1 Getuigen: p 26, f. 107r-108r; P I 3, f. 230r-v; H, f. 30r-v: zeer beknot. — p 26, dat in een ander verband voorkomt, gebruiken wij hier als getuige van eenzelfde tekst. In P I 3-10 komt de *Oeffeninge des herten* (= Odh.) in haar volledigheid voor: de eigenlijke oefening zelf (in haar lange en haar korte versie) en in haar drie praktijken (*dinghen*). De lange rubriek van p moge dienen als algemene aankondigende beschrijving van de Odh. De rubrieken van P I geven de onderscheiden delen daarin aan, die wij als zovele hoofdstukken beschouwen. L[2] c. I. N.B. HOFKEN eindigt met een kort traktaatje: *Een onderwijsinge, hoemen simpelick in God geloven sal ende hoe wi ons oeffenen sullen, om God te kennen, daer-toe (= waartoe) dat wi gescapen zijn, op-dat wi God wat bekennen souden, want God wil dat wi hem lief hebben sullen, ende onconde maeckt onminne.* Een vergelijking tussen de teksten der Peerle en der Onderwijsinge zou nadere inzichten brengen, maar ons te ver voeren. **2** H *Item woe men.* **3** *inw. ...*: H *aen sal spr.* **4** *ende*: H add. **5** *Dat...*: P add. Het rangnummer wijst op onze ordening van **Traktaat B.** **6** *ende*: P add. **7** *die...*: P; p *dat...behindert.* **8** *Dat leste...*: p add. **9** *als...*: p add. **10** PL *sorge.* **11** P add. **12** R. 9-18: H om. **13** *Wie...*: H add.

a Dit exordium is revelerend, omdat het een duidelijke ontlening bevat aan het terecht aan Eckhart toegeschreven tractaat *Von abegescheidenheit*, dat een grondtendens van diens levenshouding bepaalt; het begint: 'Ich hân der geschrift vil gelesen, beidiu von den heidenischen meistern und von den wîssagen und von der alten und niuwen ê, und hân mit ernste und mit ganzem vlîze gesuochet, welhiu diu hœhste und diu beste tugent sî, dâ mite der mensche sich ze gote allermeist und aller næhest gevüegen müge und mit der der mensche von gnâden werden müge, daz got ist von natûre, und dâ mite der mensche aller glîchest stande dem bilde, als er in gote was, in dem zwischen im und gote kein underscheit was, ê daz got die crêatûre geschuof. Und sô ich alle die geschrift durchgründe, als verre mîn vernunft erziugen und bekennen mac, sô envinde ich niht anders, wan daz lûteriu abegescheidenheit ob allen dingen sî, wan alle tugende hânt etwaz ûfsehennes ûf die crêatûre, sô stât abegescheidenheit ledic aller crêatûren. Dar umbe sprach unser herre ze Marthâ: 'unum est necessarium', daz ist als vil gesprochen: Marthâ, wer unbetrüebet und lûter welle sîn, der muoz haben einez, daz ist abegescheidenheit'. Zie ECKHART, *DW.* V, 400-401; vgl. aldaar p. 377-468 en 539-547 alle literatuur. — Wat bij deze tekst aansluit, werd aangehaald in A c. 71 r. 60-98. b Vgl. Ex. 3.14: bijbelse bron van alle theologische bespiegelingen over God als *zijn/zijnde*, waarvan het volgende gesprek een goed voorbeeld onder andere is.

Traktaat B

⟨ B. DAT BOEC DER GEBEDEN ⟩[1]

P I f. 5r[1] Dat ⟨ander⟩[2] deel des boecx is vol vueriger gebeden ende soeter toegeestingen[3] ende liefden-gheschut tot *God*, dienende voor alle menschen, dye begeeren inwendich met God te leeren spreken ende haren geest, siele ende herte met God te vereenigen ende *God* volcomelic lief te hebben[4].

1 Deze titel haalt het meest treffende woord uit de hierna volgende omschrijving naar voren. 2 P *eerste*, aangebracht n.a.v. de herschikking der teksten der Peerle. 3 Dit zinsdeel over de *toegeestingen* is kennelijk genomen uit de hoofding ter inleiding van de reeks *toegeestingen*: zie B c. 26-29. 4 Deze algemene beschrijving, die wij aan dit gedeelte meegeven, is de eerste helft van de rubriek van P.I. Over de 2e helft zie verder p. 309.

— ⟨O gebenedijde God,⟩ wye sidy toch? Ghy zijt dat opperste goet. Mer dijn goet, dat is u alleen bekent. Ghy zijt dye daer is.⟩[14]

— Wie zijt ghy doch? Ghy zijt een eewich, enich, onghescapen, onbewegelic, godlic, minnelic, soet, vredich, vriendelic, genuechlic, duechdelic, vrolic wesen[15,16].

⟨Maar waaruit ontstaat dat wezen?

— Dat baart noch wordt gebaard.⟩[17]

— ⟨Wat doet dat wesen? Baert dat wesen?

— Neen.

— Wat doet dat wesen?

— Dat wesen natuert den *V*ader.⟩[18]

— ⟨Wat doet dus dat wesen?

— Daarin is de Vader, de Zoon en de Heilige Geest.⟩[19]

— Ende ghy zijt oock drievoldich in persoonen[20]?

— Die *V*ader baert sijnen enygen ewigen[21] *S*oen[22] in dat ewige nu[23,c]. Ende[24] die *H*eilighe Geest is dat waelbehagen des *V*aders ende des Soens[25]. Ende dese die drie zijn een eewich, enich, simpel, onghescapen, onbeweghelick, godtlijck, minnentlijck, soet, ghenuechlich, vriendelijck, vroedelick, vroolick wesen[26]. ⟨Ende is een wesen alles wesens, een lycht alles lychts, een leven alles wesens.⟩[27]

Dit sullen wy simpelyken sonder beelden overlegghen ende altoos in *G*odt keeren sonder droeffenisse, ende dat soe ducke overdencken dat wi alle dinck daer-mede vergheten. *D*ât is afghescheydenheit. *E*nde dat is eerste van nooden, sullen wi in Godt comen. *E*nde dat onse één ghedachte[28] moet altoos alsoe loopen over alle menichfoudicheyt[d] in God. Anders sal een mensche verstroyt bliven ende achterwaerts gaen. Dan sullen wy voortaen dencken:

'Wat is dat wesen? Dat wesen is een wesen alles wesens, een leven alles levens, ende een licht alles lichtes'.

Wi ⟨en⟩[29] sullen onse ghedachten niet uut laten loopen op die ghescapen wesen, dan allet[30] in dat een wesen bliven, bes[31] dat wi met *G*od uutgaen. Dan denct voort in *G*od[32]:

⟨'O ewige, grondelose, wyselose, ongeschapen, ongebeelde, weseloese[33] wesen, *e*wich heb ick in u geweest ende alle dinck, ongeschapen. Doe mocht dy mit my doen wat ghi wolt, ⟨want ick en dede u doen gheen wederstant⟩[34]. *M*er[35] nu hebdy

14 *O*...: PL add. **15** *Wie*...: pPL add. **16** *O*...: H om. **17** *Maar*...: L *Sed unde procedit ista essentia? Haec neque gignit neque gignitur.* **18** *Wat doet* (eerste)...: H add. — *Natueren*: zie n. *c.* **19** *Wat doet dus*...: L add.: *Quid facit ergo essentia ista? In ipsa est pater, filius et spiritus sanctus.* **20** *Ende*...: p; P *Ghy zijt dr.* **21** H add. **22** *Die*...: HpPL. **23** *in*...: H add. **24** H om. **25** *des V.* ...: L *utriusque.* **26** *Ende*...: H *Drie in eenre godheyt.* **27** *Ende is*...: H add. **28** *Ende*...: pP³L (*Etenim haec una cogitatio nostra).* **29** P add. **30** *dan*...: P *Mer alle*; L *sed*... **31** P *tot.* **32** R. 39-49: pPL add. **33** PL om. Is *weseloese* niet een verschreven herhaling van *wyselose*? **34** *Want*...: PL add. **35** P *Ende*; L *Iam vero etiam.*

c R. 25-34: *natueren*: zw. ww. trans.: niet bij Verwijs s.v. Algemeen; *voortbrengen*; speciaal binnen de intratrinitarische theologie: iedere hogere 'entiteit' tegenover een lagere; bv. de *wesenheit/natuere* in God t.o.v. de Vader enz. Zie LEXER, *Mhd. Handwörterbuch* s.v. *natûren*, in tegenstelling met *ba(e)ren, voortbrenghen.* Vgl. C c. 16 n. *d.* **d** Nl. zonder er attent op te zijn.

u mit my verenyget ende sijt dat leven mijnre zielen. Nu[36], o wesen alles wesens, want ghi u mit my verenyget hebt ende altijt by my bliven wilt, soe werp ick mijnen wil in u godlicke wesen altemael, ende bid u dat ghi my wilt regieren ende gebruycken als gi my gebruyckeden[37], doe ick in u godlicke begrypt[38] was ongeschapen'.〉[39]

〈Ick ghelove in God. O gebenedijde God, eewich heb ic etc., als hier-nae volcht in die oeffeninge des herten.〉[40]

36 P *Daer om*; L *Quia vero etiam.* 37 PL *ghebruycken mochtet.* 38 Wij vinden de grafie *begrypt* elders niet vermeld. 39 R. 50-57: p om. 40 R. 58-59: P^3 add.: hiermee is het incipit van de 'formule' der *oeffeninge* klaar aangegeven. Zie hierna B c. 4.

H f. 30v[1] ⟨EEN INWENDIGHE VEREENINGHE MET *GOD*[2]. ⟨¶ CAPITTEL[3] .II.⟩

Ick bid u, mijn alre-liefste, mijn *H*ere ⟨ende⟩[4] mijn *G*od, ⟨o alderhoochste,⟩[5] onwandelbaer guet, gyf my nae dijnen behagelicken lieven wil u aen te beden in dat *(f. 31r)* beelt mijnre zielen, daer ghi u in verenyghet hebt, daer ick u altijt vynden mach tegenwoerdich te wesen, verstaende mijn meyninge ende gedachten, wille ende begeerte. *E*nde daer-nae wildy my loenen. O mijn alre-liefste, gi sijt in my ende sijt my naere[6] dan ick my selver byn[a]. Nochtants hebdy my soe vrye geschapen ende geset tusschen tijt ende ewicheyt. Ende[7], keer ick my totter tijt, dat is: tot vergenckelicken dingen, soe byn ick verlaren; mer, keer ick my totter ewicheyt, soe byn ick beholden[b].

Ende, sal ick my te recht keren totter ewicheyt, soe moet ick weten waer die ewicheyt oeren oerspronck uut hevet. Die heeft sij uutten ewigen godlicken afgront, dat nummer[8] verwandelt en wort, ende is een mynlick zuet godlick wesen, *e*nde is in my mit sijn godlicke tegenwoerdicheyt, ende hevet hem mit my verenyget, ende is dat leven mijnre zielen.

Nu bid ick u, o ewich enych één, ⟨o⟩[9] mijn *G*od, dat leven mijnre zielen, neemt my my selven[c] ende gebruyckt my selver. *I*ck bid u, ontfanget ⟨mi, die daer ben⟩[10] een ⟨vat⟩[11] der boesheyt. Ick geve my u geheelick aver *(f. 31v)*, mit my te doen[d] uwen alren-liefsten wil in tijt ende in ewicheyt.

O mijn ziele, heft u op ende gaet in *G*od. *N*u syet aen uwe edelheyt, want *G*od en kan u niet vergeten. *H*i is mit u verenyget ende en wil van u niet scheyden. Hi en hevet ghenen arbeyt ontsyen of geen lijden geacht, mer hi is om dy uut lieften doet gebleven ende hevet ons hem selven gegeven. Hi is aver-al ende in al weselick, ende nyemant en wort, ⟨o *H*ere⟩[12], van dy verscheyden, die totty[13] wil comen. Alle eten wi één[14] spijse, mer die gueden[15] hebben den smaeck[e].

O *V*ader van alle, gi[16] sijt aver alle. *D*aer-in gelove ick ende heb my in u godlicke ⟨goetheyt⟩[17], in u ewighe wesen, in uwe godlicke armen gegeven ⟨ende⟩[18] in uwe godlicke cracht. Ende daer-in hape ick, want ick u baven alle dingen lyef heb, ende bevoel[19] u tegenwoerdicheyt.

1 Getuigen: H, f. 30v-33r; P I.4, f. 13r-15v; L 3.31, f. 230v-233r. 2 PL add.; H *Gebet.* 3 *Dat...*: P add.; wij passen het rangnummer aan. 4 PL add. 5 *o...*: PL add. 6 P *naerder.* 7 PL om. 8 P *nemmermeer.* 9 PL add. 10 *mi...*: PL add. 11 H; P *vat*; L *vas.* Zie n. 45. 12 *o...*: PL add. 13 *dy...totty...*: aldus de eerste hand in H; dit werd verkeerdelijk veranderd tot *hem...hem.* 14 L *eandem.* 15 L *soli boni.* 16 L *qui.* 17 L; H *godheyt.* 18 L *ac* add. 19 P *beveel*; L *me...recommendo.*

a Duidelijke herinnering aan een augustiaans motief. b Rr. 2-10: pregnante uitdrukking van enkele telkens weerkerende kerngedachten uit Schr.' leer, die trouwens hier en verder goede toelichting krijgen. De gedachte is bijbels en werd liturgisch gebruikt. Zie Eccli. 15.18: *Ecce ante hominem vita et mors, bonum et malum; quod placuerit ei, dabitur illi.* Vgl. Deut. 30.11-20; Jer. 21.8; Levit. 25.8-17. Het motief omspant de reikwijdte van Gods scheppingsplan en van 's mensen verantwoordelijke vrijheid: Schr. stelt de mens voor de keuze tussen God en het niet. Veelvuldig weerkerende uitwerking. Vgl. A c. 22 enz. Zie TAULER, ug. Vetter, p. 9 r. 12 e.v. — Vgl. A c. 22 en n. *y.* c Versta: *ontneem mij aan mijzelf (als onberechtigd bezit) tot uw bezit en tot voorwerp van uw genieting.* d Versta: *om met mij...* e Versta: *alle mensen maken het ene leven door, maar alleen de goed levende komen ertoe er iets schoons en zinnigs van te maken.*

O du, alre-moegenste ⟨mogentheyt. O du alre-claerste alre-overste wijsheyt. O⟩[20] alre-wijste ewige ⟨Godheyt⟩[21]. O du ongemeten oneyndelijcke ⟨goetheyt⟩[22]. ⟨O du⟩[23] afgrondige oetmoedicheyt[ebis]. O alre-edelste eerweerdicheyt. O ewige guet. O ongeschapen ⟨licht⟩[24]. O Vader der lichten. O ⟨Woort⟩[25] des *V*aders. O ewige licht[26].

O schijnsel der substanciën[f]. *(f. 32r)* O drievoldige enycheyt. O wesen alles wesens. O leven alles levens. O licht alles lichts. O *V*ader. O *S*oen. O *H*eilige *G*eest. O drievoldige eenheyt der *G*odheyt[27], drie personen ende één onverscheyden *G*od.

O eenvoldige eenheyt, die vermits uwe *D*rievoldicheyt hemel ende eerde ende alle datter in is beslaten, geschapen hebste. O leven mijnre zielen, mijn vroude, dy en kan ick niet laven, mer dy lave dijn moegende[28] moegentheyt ende dijn onbegrypelicke guetheyt ende dijn ongeschapen wijsheyt, *d*ijn ewige cracht, dijn *G*odheyt, dijn bavengaende genade, dijn ontfermhertigheyt, dijn vermoegende hoegeste stercheyt, dijn guedertierenheyt ende [uwe][29] caritaet, om welcker gi my geschapen hebt.

O leven mijnre zielen, *o* heilige zueticheyt, ⟨mijn⟩[30] *H*ere, mijn *G*od, *o* drievoldige enycheyt, ghi verblijt u hogelick ⟨in u selven⟩[31] in groter hoger contemplaciën, drie in één, mit onbegrypelicker hoeger vroelicheyt, levende[32] in een ⟨eewich, salich, onbegripelic⟩[33] lycht. Tot welcker vrouden gi my oeck hebt geschapen, mer ick was daer ⟨door die sonde⟩[34] af-gestoten[35]. ⟨Mer⟩[36] ghi hebt my dat weder-gegeven vermits dat *(f. 32v)* lijden ende verdyenst uwer heiligher *M*enscheyt[37]. Nu bid ick u, ⟨o soete Jesu⟩[38], mijn *H*ere, mijn *G*od, mijn schepper, mijn verloeser, doer dat verdyenst uwer heiligher *M*enscheyt, laet u *G*odheyt in my schijnen ende verdrijft uut my alle dat u in my myshaget.

O du, schijnsel des ewigen lichts[g], ewich heb ick in u geweest ongeschapen in uwe godlicke gedacht, in u godlicke begryp, in uwen godlicken wil, *e*nde hebt[39] my nu geschapen in alsulcken persoen, in alsulcker tijt, van alsulcken olders, onder alsulcken planeet, ende hebt my geordiniert in alsulcken staet alst u beliefden[h]. Ende hier-om wil ick, dat my u ewige[40] ordinancie oeck sal believen, het sij my lief of leet, want gi hebt my mijnen vryen wil gegeven, alsoe vrye dat ick mach doen wat ick wil.

Nu wil ende begeer ick u ewelick te dyenen ende onderdanich te sijn, ende ick bekenne, dat ick niet guets buten u en vermach, *e*nde bekenne[41] dat gi sijt mit u godlicke tegenwoerdicheyt aver al ende in alle[42] ende in my. O schepper alre creatueren, och[43], suldy u aldus verenygen mit u geschapen creatuer? O leven mijnre *(f. 33r)* zielen, waer ick nu alle dat gi sijt, soe wolde ick geern creatuer

20 mogentheyt: PL. **21** H *goetheyt*: zie volgend zinsdeel. **22** PL add. **23** PL add. **24** PL; H *guet*; zie vorig zinsdeel. **25** PL; H *lycht*. **26** PL *waerheyt*. **27** *der...*: PL om. **28** P *almachtige*. **29** PL om. **30** PL add. **31** PL add. **32** PL; H *swevende*. **33** PL; H *swevende*. **34** *door...*: PL add. **35** H; PL *ghesloten*. **36** PL; H *ende*. **37** P *menscelicheit*. **38** *o...*: PL add. **39** *hebt*: versta: *ghy hebt*, constructio ad sensum. **40** HP[3]; P[1]L *eenige*. **41** *dat ick...*: PL om. **42** *ende...*: PL om. **43** PL om.

ebis Zie A c. 35 n. *d*; A c. 38 n. *k*. **f** Zinspeling op *figura substantiae ejus* (Hebr. 1.3)? **g** Vgl. n. *f*. **h** God voorzag ieder mens in een bepaalde levensbeschikking, ook onder een bepaald gesternte (wat dit voor de middeleeuwer ook inhield; Schr. bekletoont toch telkens de vrijheid van de mens).

werden, op-dat gi here ende schepper mocht werden als gi nu sijt, op-dat ick ende alle redelicke creatueren u ewelick mochten dyenen[i]. Nu en weet ick niet meer te doen, want ick en vermach niet sonder u hulpe, mer ick sencke my in uwen godlicken afgront, daer gi alsoe mennygen mynnenden geest in hebt getagen. Ick bid ⟨u⟩[44], reynicht my mit u bitter lijden ende ontfanget een ⟨vat⟩[45] der sunden. Ende doer u grondelose ontferhertichеyt versmelt ende averformt my in dy, op-dat gi vrede ende vroude in my moecht hebben. Amen.

44 PL add. **45** *val*: HPL (*ruina*); vgl. n. 11. Moeilijk geval! Zowel *vat* als *val* komen voor. Ook *vas* én *ruina* ter vertaling. *Vat-vas* komen als begrijpelijk voor. Wat kan *val-ruina* betekenen? Vgl. A c. 23 n. 23.

i De in r. 63-66 uitgedrukte gedachte vindt men terug in de anonieme *Epistola de caritate* (zie A. COMBES, *Essai sur la critique de Ruysbroeck par Gerson*, Paris, 1945, p. 786, r. 12-15): *Nam omnia quae tua sunt si mea essent sicut tua sunt, vellem potius illa deserere et mandatis tuis deservire quam omnia possidere et tibi non servire*. Vgl. Fr. Guy-Marie OURY, O.S.B., *Le Libellus de contemplatione de Maître Hildebrand et l'Epistola de caritate*, in OGE, 51, 1977, 129-145.

P I c. 5a, f. 8v[1] VAN EENRE OEFFENINGE ENDE VERENINGE[2] ONS HERTEN MET GOD. ⟨¶ CAPITTEL .IIJ.[3]⟩

Hier-na volget een inwendige vereeninghe met God ende een simpel oeffeninge des herten,daer men mede ingeleit wort inden verborgen gront des geests, ende geheel in God overformeert met geest, siele ende lichaem: *d*ie geest in een overweselic leven, in bekennen der godliker waerheyt ende in minnen der godliker goetheit ende in een inwendige stilheit horende dat verborgen *W*oort[4]; *e*nde die siele in geordineertheyt alre crachten op haer rechte stede, ende in volcomenheyt alre duechden; *e*nde dat lichaem in reynicheyt ende in werckinge alles goets.

Ende is[5] een fondament, daer alle geestelike oeffeningen ⟨uut comen⟩[6] ende mede bewaert werden ende daer alle geestelike sinnen in verborgen zijn, *e*nde is een conste alre volmaectheit, daer dese navolgende materie in desen boec ⟨af spreken⟩[7] sal, op-datmen niet en treedt uuten wech der waerheyt.

Ende ist sake datmen dit nyet stadelic[8] geoeffenen en can, so salmen te minsten driewerf des daechs oeffenen, *a*ls des morgens, des middages ende des avonts, *(f. 9r)* op-dat God des morgens si die eerste gedachte des menschen ende die leste des avonts ende des middaghes salmen dat herte ooc in God keeren[9]: so machmen God aenhangen ende werden één geest met hem ende één lichaem met *C*hristo.

Ende[10] om dese oeffeninge beter te verstaen, hoe wij ons daer-mede sullen oversetten in God, so ist te weten[11]:

Ten eersten, als men seyt met inwendiger toegheestingen: 'Ic gelove in God', so sal hem onse geest neygen uut ter tijt in die eewicheit, dat is: uut zijn geschapen natuer in dat ongeschapen goet[12], dat God is, dat is: uut hem selven, ende aenbeden die eenvuldige eewige waerheit in ongebeelder blootheit, inden bloten gront onser sielen, in welcken si met God geënicht is, rustende in die onwandelbaer eewicheyt.

Ten .ij., so aenbeden wij in deser oefeninge die heilige *D*ri⟨e⟩vuldicheyt, daer wij na gebeelt sijn, ende werden van hem ghewracht ende één geest met God.

Ten .iij., so bidden wi door die verdienste zijnre heiliger *M*enscheit, daer wij door verlost zijn, te werden daer-door weder met God vereenicht, ende dat ⟨door⟩ sinen vroliken geest: so wort onsen geest weder gevrijdt ende ingeleyt inden godliken oorspronc; ende door zijn heylige siele met alle haren crachten weder-gemaect, *e*nde door zijn reyne verduldige lichaem weder gereynicht ende alle ons lidtmaten, om één lichaem met hem te zijn.

Ten .iiij., so bidden wij om die geestelike spijse des heyligen *S*acraments, ende dat op zijn weerdige bereydinge, die hi dede inden lesten avontmael, doen hi hem selven tot hem selven nam. Daer wert God van God ontfanghen: *s*o bidden wij hem, dat hi door dye cracht zijnre Godheit, die in ons is, hem selven tot hem selven in ons ende door ons ontfangen wil na zijnre *M*enscheyt inden heyligen *S*acramente.

1 Getuigen: P I 5a, f. 8v-9v; L[3] 32, f. 232r-233r; DHD, f. 184v e.v. (onbruikbaar). 2 *ende*...: L om. 3 P: V. 4 L *arcana verba.* 5 Het onderwerp is de leer van de vorige paragraaf. 6 P *uutcomen.* 7 P *afspreken.* 8 L *continue.* 9 *ende m.* ...: L *et etiam in meridie...convertat.* 10 L *Denique.* 11 *so*...: L *ea quae sequuntur* add. 12 *dat*...: L *Deum videlicet optimum maximum.*

D 01 ampek037c25

40 Ten .v., so bidden wi God, dat hi door zijn heylige verdienste in ons ende door ons wil wercken als hi door zijn heylige *M*enscheit gedaen heeft, ende maken *(f. 9v)* ons gelijc ende medeformich in al dat lof ende oeffeninghe der duechden, dye de heylige kercke in elcker tijt begeet ende volbrenct, dat hi dat in ons ende door ons wil volbrenghen, ende dat tot zijnder gloriën[a].

a De hier ontwikkelde 5 inzichten beantwoorden aan de 5 paragrafen in de volgende eigenlijke *Oeffeninge des herten.*

p c. 26c, f. 108r[1] ⟨HIER BEGHINT EEN DEVOTE OEFFENINGHE DES HERTEN[2], DAERMEN MEDE OVERMIDTS DEN GHELOOVE STADELICK IN GODS TEGHENWOORDICHEYT BLIJFT ENDE GOD AENBEDET IN DEN GEEST, ENDE WORT DAER-MEDE IN CHRISTO JESU OVERFORMT⟩. ⟨¶ CAPITTEL .IV.⟩

⟨I.⟩[3] Totter *G*odheit

Ic gelove in God.⟩[4] *f. 108r)* O gebenedide *G*od, ewich heb ic in u geweest ongescapen; ende doent[5] u beliefden, hebdi mi gebeelt na di[6], ende hebt u vereenicht *(f. 108v)* met mi, ende zijt dleven mijnder sielen, ende ⟨ghi en⟩[7] wilt nemmer⟨-meer⟩[8] van mi scheiden, want ghi wilt dat ic eewelyc[9] sal leven, ader[10] in vruechden oft in pinen.

O gebenedide *G*od, ic en kan u uut mijnder sielen niet verdriven, want ghi zijt dleven mijnre sielen. *U*[11] vrientscap ende gracie[12] mach ic verliesen, mer niet u tegenwoordicheyt. ⟨Ic en can u ooc niet vertoornen, want ghi zyt dat onbeweechlike opperste goet, ⟨onveranderlijk in u blijvend⟩[13]. *D*an ghi zijt rechtverdich ende barmhertich, ⟨al-⟩[14]so dat ghi geen quaet ongepynicht ⟨en⟩[15] wilt laten ende geen goet ongheloont.

O gebenedide *G*od, waer-om hebdi u met mi aldus[16] verenicht? O gebenedide *G*od[17], want ic buten u geen goet doen en kan, oft geen quaet laten dan met u[18] hulpe. ⟨O gebenedijde God, want ghi by my blijven wilt, ende u daer-om met mi verenicht hebt, dat ghy my gheern helpen wilt[19],⟩ daer-om ⟨so⟩[20] bid ic u, o gebenedijde *G*od, dat ic doer u hulpe[21] doen mach allet dat u behaechlijck is ende laten mach allet dat u mishagelijck is, ⟨op-dat ghy genuecht hebt in my te wonen ende my te ghebruycken na uwen alder-liefsten wille.⟩[22]

⟨II.⟩ ⟨Hier-na aenbidtmen dye *h*eylige *D*rievuldicheit
Totten Vader inder *G*odheyt⟩[23]

O ⟨gebenedyde⟩[24] hemelsche *V*ader, ghi die daer zijt ende bliven wilt in mijn gedenck⟨e⟩nisse, ⟨ick bid u,⟩[25] helpt mi dat ic ⟨gheerne ende⟩[26] anders niet dencken, begeeren ende onthouden en moet dan ⟨dat⟩[27] ghi wilt, ⟨ende dat door wijsheyt dijns *S*oons ende liefde dijns *H*eyligen *G*eests.⟩[28]

⟨Totten Soon⟩[29]

O *S*oone *G*odes, ghi die daer zijt ende blijven wilt in mijn verstandenisse, helpt mi dat ic ⟨gheerne ende⟩[30] anders niet leeren, *(f. 109r)* verstaen ende bekennen⟩ en[31] moet dan dat[32] ghy wilt, ⟨ende dat door cracht dijns *V*aders ende liefde dijns *H*eyligen Gheestes⟩[32bis]

⟨Totten *H*eyligen *G*heest⟩[33]

1 Getuigen: p c. 26c, f. 107r-110v; P I, 52; L[3] 29, f. 229r-v; LHD, f. 30r-32v; DHD, f. 185r-186r (onbruikbaar). 2 LHD: *de quo praefati sumus* add. 3 Dit en de volgende nummers vindt men in LHD. 4 *Hier beghint...*: P add. 5 *ende...*: pL; P *door*; *doent* = toen het. 6 *na...*: L *ad imaginem tuam*. 7 P add. 8 P add. 9 P; p *eewich*. 10 P *het si*. 11 P om. 12 *ende*: P om. 13 L *immotus in te permanens* add. 14 P add. 15 *Ic en can...*: P add. 16 *met...*: *a. m. mi...*: P trp. 17 p add. 18 P *uwer*. 19 *O gebenedijde...*: P add. 20 *o...*: p add. 21 *dat...*: P *helpt my dat ic*. 22 *op...*: P add. 23 *Hier...*: P add. 24 p om. 25 *ick...*: p om. 26 *gheerne...*: P add. 27 P add. 28 *ende dat...*: P add. 29 *Totter...*: P add. 30 *gheerne...*: P add. 31 P om. 32 P om. 32bis P add. 33 *Totten...*: P add.

O *H*eilige *G*eest, ghi die daer zijt ende bliven wilt in mijnen vrijen wil, ⟨ic bid u,⟩[34] helpt mi dat ic ⟨gheerne ende⟩[35] anders niet willen, begeeren[36], spreken, doen, laten ende lijden ⟨en⟩[37] moet dan ⟨dat⟩[38] ghy wilt, ⟨*e*nde dat door cracht des Vaders ende wijsheyt ende verdienste des *S*oons, *w*ant ghy zijt één geest beyde des Vaders ende des Soons.⟩[38bis]

O *V*ader, O *S*one, O *H*eilige *G*eest, *g*hi zijt drie personen ende één onverscheyden, eewich ende warachtich[39] *G*od: so bid ic u, wilt mi also bewaren ende vereenigen[40] in dijnre lieften ende graciën, ende helpt mi dat mi gheen dinc van dijnre lieften ende graciën[41] trecken en mach, mer dat yc in dijnre lieften ende graciën leven ende sterven moet[42].

⟨III.⟩ ⟨Hierna bidtmen door die verdienste zijnre heyligher *M*enscheyt Christi Jesu *e*nde aenbeden so die *G*odheyt ende dye *M*enscheit, waer-door wij één met hem werden.⟩[43]

O Vader, in dijnen handen beveel ic[44] mijnen gheest, *e*nde bid u, [o here Jesu][45] door verdienst dijns ⟨*S*oons⟩[46] menscheliken vroliken geestes, laet doch uwe *G*odheyt schinen door mijnen geest, ende maect mijnen gheest heel vredich, vrolic, vreedsaem, vuerich ende vrij, op-dat u gebenedide *G*odheit genuechte heeft in mijnen geeste te rusten, ende dat tot dijnre gloriën.

Nu bid ic u door verdienste ⟨zijnre⟩[47] heyliger droeviger sielen, ⟨laet doch u *G*odheit neder-schijnen in mijn siele, ende maect mijn siele heel heylich, vredich ende vrolic,⟩ op-dat u gebenedide *G*odheit genuchte heeft in my te sitten als een coninc in zijn rijc, ende dat tot dynre eeren.

O gebenedide *G*od, ic bid u doer verdienst ⟨zijns⟩[48] ⟨reynen⟩[49] gewonden lichaems, dat ghy mijn lichaem heel reyn, vreedsaem ende vrolic wilt maken; ⟨laet doch u *G*odheit schijnen door mijn lichaem⟩[50] ende maec mijn lichaem heel reyn, vredich ende vrolic[51], op-dat uwe ghebenedide *G*odheit ghenuechte hevet in mij⟨n lichaem⟩[52] te woonen, ende dat tot dijnre ghenuechten als eenen keyser in zijn tabernakel: dat gonne ic u uut gronde mijnes herten, *e*nde niemant liever dan u, mijn *H*ere ende mijn *G*od, op-dat ghy u aldus met mi vermaken[53] ende ghenuechte met mi moecht hebben ende vrede[54] in mi. Ende wilt desen tabernakel omlegghen met al dat hemelsche heyr, op-dat zijt[55] bewaren, ⟨op-dat ic niet doen en moet dat u godlike moghentheyt mishaget ende dat licht in mi verduystert ende die vrede in mi verstoort.⟩[56]

O gebenedide *G*odt, want ghi aldus in mi zijt ende bi mi bliven wilt, so bid ick u doer ⟨uus Soons⟩[57] heylige verdienst, laet u *G*odheyt in mi ende doer mi schijnen,

34 *ic...*: P add. **35** *gheerne...*: P add. **36** *willen...*: P om. **37** P add. **38** P add. **38bis** *ende dat...*: P add. **39** *onv. ...*: P add. **40** *bewaren...*: P *ver. e. b.* trp. **41** *lieften...*: P *gr. e. l.* trp. **42** LHD: *merear.* **43** *Hierna...*: P add. **44** P *u* add. (zinloos na *in uwen handen.* Ook elders geschrapt). **45** *o...*: p add. **46** P add. Dit plus-woord beslist over de zin en de verwoording van deze paragraaf. Het zinsdeel bevat een ineenstrengeling van 2 genitieven: nl. *door verdienst des menscheliken vroliken geestes dijns Soons.* **47** P; pL *uwer.* **48** P; pL *dijns.* **49** PL (*purissimi*); p om. **50** *laet...*: PL; p om. **51** *ende...*: PL; p *dat ghy...wilt maken.* **52** *mijn...*: P; pL *my.* **53** P *vermaect.* **54** *ende gh. ...*: P *op dat ghi gh. ende vrede m. hebben.* **55** Versta: *zij het.* **56** *opdat...*: PL add. **57** pPL: *u*; zie n. 44.

ende iaghet doch al uwe viande van mi, sienlick ende onsienlick, die my verveeren[58] moghen, oft van dijnre graciën trecken moghen, ⟨want ic begeer u vrient te wesen ende niet u viant. *E*nde wat ic heb gedaen, daer ic u vrientschap mede verloren heb, gheeft mi dat mi dat leet moet wesen, ende helpt mi dat ic dat biechten ende beteren moet, *e*nde niet meer en moet doen,⟩[59] op-dat ic in uwer lieften ende graciën leven ende sterven moet[60], *w*ant *(f. 110r)* ghi zijt dat opperste goet, mijn troost ende ⟨mijn⟩[61] toeverlaet.

⟨IV.⟩ ⟨Hier-na bidtmen om dat heylighe Sacrament geestelic te ontfanghen.⟩[62]

O *g*ebenedide *G*od, want ghi dus in mi zijt na uwer *G*odheit, so neemt ⟨doch⟩[63] u selven tot u selven in dat heilighe *S*acrament na dijnre begeerten, in so weerdigher lieften, als ghi u selven ontfenct[64] op den witten donredach[65], op-dat ick doch gheheel verwandelt mach worden in di, *e*nde dat doer verdienst dijns vroliken geestes ende doer verdienst dijnre droevigher sielen ende ⟨doer⟩ verdienst dijns heiligen doerwonden lichaems. *W*ilt mi doch daer-doer vergeven al dat ick misdaen hebbe, ende wilt daer-mede betalen al dat ick schuldich ben daer-voor te lijden hier ende hier-namaels ⟨eewelic,⟩[66] *e*nde wilt mi met u heylighe duechden also suverlic maken ende aenghenaem, dat[67] u genuechte is in mi te woonen ende te wesen[68] voor al u ongenuechte, die ghi uut liefden voor mi geleden hebt, ende dat voor een cleyne dancbaerheit, ⟨daerom⟩[69] dat ghi mi ghescapen hebt ende verlost ende gespijset[70]. Want ick u dan[71] niet lievers *(f. 110v)* geven en mach dan mi selven, so geve ic my altemael, op-dat ghi mit mi moghe⟨t⟩ houden u avontmael, ⟨dat is so goet, wye⟨n⟩ ghi dat gevet, die hevet goede spise ende wort van alle sonden behoet ende wort gebruyct[72] van dat eewige goet. Amen.⟩[73]

⟨O *g*ebenedide God, want ghi dus in mi zijt ende bi mi bliven wilt, *s*o bid ic u, blijft doch bi mi met uwer lieften ende graciën, op-dat ghy altoos vruechde ende vrede in mi moecht hebben, *o*p-dat ic so moet wesen een mensche na uwen herte, op-dat u gebenedide *G*odheyt in mi wone als in eenen gulden throon, ende dat tot uwer gloriën. Dit bid ic u door verdienste dijns vroliken geestes ende door verdienste dijnre heiliger droevigher sielen, ende [dat] door verdienste dijns heyligen ghewonden lichaems.⟩[74]

⟨V.⟩ ⟨Hier-na bidtmen dat God al onse wercken, inwendich ende uutwendich, in ons ende door ons wil wercken[75].

O *g*ebenedide God, want ghi u dus met mi vereenicht hebt, *s*o bid ic u[76], wat my nu behoort te doen, dat ghi dat in my ende door mi doen wilt. Wilt doch[77] in my ende door mi spreken ende in mi *(f. 111r)* ende door mi wercken wat u belieft, als ghi door u heilige *M*enscheyt gewrocht hebt: so wilt doch alle die wercken,

58 p (vgl. Verwijs s.v. *vervaren: vrees aanjagen*. P *vueren*; L *seducere*. 59 *Ende wat...*: P add. 60 PL *mach*. 61 P om. 62 *Hier...*: P add; 63 P add. 64 P *naemt*. 65 *op...*: L *in coena illa ultima*. 66 P add. Is dat wel oorspronkelijk? 67 Versta: *dat het*. 68 *ende*: PL om. 69 P add. 70 P *hebt* add. 71 P om. 72 L *agitur ac possidetur*. 73 *dat is...*: PL add. 74 *O gebenedide...*: p, LHD om. 75 *Hier...*: r. 102-127: p om.; P add. 76 L *attentius* add. 77 *Wilt...*: P *videlicet* add.

inwendich ende uutwendich, door mi wercken, in so volcomenre minnen, in so dieper ootmoedicheyt, in so simpelre gehoorsaemheyt, in so lancmoediger lijtsaemheyt, tot so hogen love ende gloriën dijnre oneyn⟨-dich⟩liker[78] Godheyt, daer ghi alle u wercken in wrocht, so werct ende vernyeut al u wercken in mi na uwen alderliefsten wil ende welbehagen, ende recht al mijn ghedachten, woorden ende wercken inden wech dijns heiligen levens ende lijdens, ende druct mi in dijn gecruysten beelde, ende besluyt ende verberget mi in uwen binnensten, ende doet mi daer al so diepe in versincken, so-dat ic my selven ende alle creatueren vergeten moet, ende vrije moet bliven van allen nedersten dingen, ende rusten in dijn minlike ombevangen, ende lijden dijn inwercken ende uutwercken, ende geeft mi daer niet uut te neigen in voorspoet noch in wederspoet.

Hier-toe wilt mi aen u binden metten stercken bant der lieften, die u drie personen te gader gebonden hout inde eenicheyt des godliken wesens, ⟨ende⟩[79] die u bant in menscheliker naturen te lijden om ons salicheyt. *A*men.

* * *

Item dese voorseyden gebedekens salmen van buten leren ende di oeffenen, op-dat si stadelic in ons bliven, op-dat wij altijt met die *G*odheyt ende *M*enscheyt weselic verenicht bliven, ende so wonen inden binnensten ons *H*eren Jesu *C*hristi, in welcken ons zijn heilich leven ende lijden altijt claerlicste voorlicht[80], daermen dit boec alder-best mede verstaet, daer al dese leringe op draecht[81] ende uutgeleyt wort[82].⟩

78 P³: *hoochster.* 79 L *teque.* 80 L *relucet.* 81 L *(ad...) tendit.* 82 *ende...*: L *finitur* (ten einde toe reikt).

P³ c. 5, f. 12r[1] DIE OEFFENINGHE DES HERTEN OPT CORTSTE ⟨OM IN ZICH TE KEREN EN ZICH MET GOD TE VERENIGEN, 'S MORGENS, 'S MIDDAGS ENDE 'S AVONDS,⟩[2] VOOR DIE NIET VEEL TYTS EN HEBBEN[3]. ¶ CAPITTEL .V.

Een dinck is van noode, dat is: afgescheydenheyt[4]. Wanneer een mensche in uutwendigen diensten zijn beste gedaen heeft, so sal hi zijn herte daer-af keeren, ende werpent al-tsamen in *G*od, ende bevelent zijner vaderliker voorsichticheyt, sonder sorghe oft verstoornis, ende nyet meer daer-op dencken, *m*er aenbeden *G*od, die in sinen geest teghenwoordich is, met soeter herten. *W*ant een mensche en can nemmermeer ⟨ware⟩[5] vrede crijghen, vóór dat hy coemt, daer hi in eewicheyt ongheschapen gheweest is, dat is: in ⟨zijn⟩[6] *G*od. God en woude[7] niet dat wy, zijn alderliefste kinder, hem, onsen alre-getrou[t]sten vader, veer soecken souden; daerom heeft hi ons na sinen beelt gescapen ende met hem vereenicht, op-dat wi hem in onsen gheest altijt te- *(f. 12v)* ghenwoordich vinden ende aenbidden moghen, ende onsen noot hem claghen[9] op allen steden, *e*nde door zijn hulp allet doen, dat ons van noode is tot zijnre gloriën ende onser salicheyt te doen.

Daerom sullen wi ons dicmael, ende sonderlinge des avonts ende morgens, aldus met *G*od vereenigen: so sullen wy vrede in *G*od hebben ende *G*od in ons[10].

O *g*hebenedijde Godt, heb ick wat goets[11] ghedaen, daer-af si u alleen lof ende eer. Wat ick qualijck hebbe ghedaen, dat is mijn schult. *D*at vergevet mi ⟨barmhartiglijk⟩[12], ende en treckes u niet aen[13], mijn *H*eere ende mijn *G*od, want[14] ic begheer u vrient te zijn ende niet u viant.

Waer sidy, mijn ⟨alderzoetste⟩[15] *H*eer, mijn *G*od? Ghi zijt in mij⟨n geest⟩[16] ende hebt u met my vereenicht[17] ende zijt dat leven mijner sielen ende wilt inder eewicheyt by my blijven.

O gebenedijde *G*od, eewich heb ic in dy gheweest ongeschapen, ende nu hebdy u selven vereenicht met my. Daer-om bid ic u[18], trect my heel in dy metten geest, met siele ende met lichaem. Ende ⟨in mijn geest⟩[19] maect mijn memorie onverstroeit, altijt op u denckende, mijn verstant onverbeelt, u altijt behouwende[20], minen wille onvermiddelt, altijt met uwen wille vereenicht. Ende in mijnre sielen maect mijn reden onverduystert, dat goet vanden quade scheydende, *m*ijn begeerten onghehindert, altijt u begerende, mijn meyninghe ongekrenct, u eer altijt soekende, *m*ijnen toorn in u gevesticht, alle quaet hatende, mijn liefden vierich tot u alleen bernende, mijn hert soet ende ootmoedich, mijn lichaem reyn ende eersaem van seden, met bedwonghenheyt der vijf sinnen, altijt bereet tot dijnen dienst ende aller menschen[21].

1 Getuigen: P³ I c. 5, laatste paragraaf. f. — Zie hiervoor p. ???; L³ *c.xxxiiij* (lees *33*); LHD, f. 31v-32v; DHD, f. 190v-192r (onbruikbaar); p liet alles weg van traktaat B. 2 LHD: *ad recolligendum se et uniendum cum deo, mane, meridie, et vespere* add. 3 *die...*: L *pro his qui alijs occupati diu vacare non possunt.* 4 L *verbi gratia* add. 5 L *veram* add. 6 L *suum* add. 7 *De...*: L *Quamobrem nec ipse Deus altissimus.* 8 LHD: *longius.* 9 LHD: *aperire.* 10 R. 1-16: P³. 11 L om. 12 L *clementer* add. 13 *ende...*: L *et inde faciem tuam avertas, obsecro.* 14 *m. Heere...*: L *Ecce enim dulcissime Deus meus.* 15 L LHD add. 16 P *my*; LHD om. 17 *ende...*: P; LHD om. 18 L *bonitatem tuam.* 19 Bijgevoegd in symmetrie met het volgende *in mijnre sielen.* 20 Versta: *behoudende, bewarende.* 21 R. 18 (*Ende...*)-36: P³ add.

O ghebenedide God, dit ghevet my door dy[22], dat is: door die verdienst dijns menscheliken vrolijcken geestes, dijner heyligher droevigher sielen ende dijns heyligen gewonden lichaems. Ende dat om dy, dat is: om dijnre gloriën in minen gheest, om dijner eeren in *(f. 13r)* mijner sielen, ende om dijner genuechten in mijn lichaem.

Ende ontfanct u selven tot u selven inden heyligen *S*acrament in my so dick alst u belieft. Ende verwandelt mi heel in dy, ende maect mi eenen mensche nae dijner herten. Dat begeer[23] ic uut gronde mijns herten, des ic doch niet waerdich en ben. Maer door die verdienst dijns menscheliken vroliken geests, dijnre heyliger droeviger sielen ende dijns heylighen gewonden lichaems so verghevet mi wat ic ye teghen u misdaen heb, ende betaelt daer-uut wat ic daer-voor ben schuldich te lijden, hier ende hiernamaels, ende verciert my met uwen heyligen duechden.

Ende maect mi so reyn ende bequaem, dat uwe ghebenedijde *G*odheyt ghenuechte hebbe in my te blijven ende u selven tontfangen inden heyligen *S*acrament. Ende maect mi daer-toe quelende[24] van liefden.

Ende dat voor een cleyn dancbaerheyt, dat ghi my gheschapen, verlost ende gespijst hebt[25]. Ende want ic u niet lievers geven en can dan mi selven, so offer ende overgheve ic u mi heel, op-dat ghi u avontmael met mi houden[26] moget: dat is[27] also goet, wie dat ontfanget, die heeft goeden voorspoet, ende wort van sonden ende schanden behoet ende metter eewiger salicheyt gevoedt[28]. Dat wil ons gonnen *G*od die *V*ader, *G*od die *S*oon, ende *G*od die *H*eylighe *G*heest. Amen[a].

22 *O...*: L *idque*; LHD *Et hoc per te.* **23** L *desidero et concupisco.* **24** L *languere*; LHD *languidum.* Waarschijnlijk in de zin van: *bedwelmd van liefdegeluk.* **25** *dat...*: L *quod me creare...dignatus es.* **26** L *servare.* **27** L *profecto* add. **28** L *dotetur.* **29** *Dat...*: L om.

H f.33r[1] ⟨EEN INWENDICH LIEFLIC AENROEPEN DER HULPEN GODS. ⟨¶ CAPITTEL .VJ.[2]⟩

Hier begynt een ynwendige oefenynge, die God selve geleert heeft[3,a].

Ick buyge die knyën mijns herten ende mijns lichaems totten

Vader mijns[4] Heren Jhesu Christi, totten afgront der Godheyt[5], ⟨uut welcken⟩[6] alle vaderlicheyt ende gracie ⟨inden hemel ende inder aerden genoomt wort⟩[7], ende bid hem dat hi my ⟨na der rijcdommen zijnre gloriën⟩[8] wil geven vermits dat gebet ende verdyenst ons lieven Heren Jhesu Christi, syns enygen Soens, tot sijnre gloriën ende eren[9], ⟨dat ic door sinen Geest ghesterct werde in mijnen inwendigen mensche, dat Christus door dat ghelove in mijnder herten woone, ende dat ic in zijnder liefden ghewortelt ende ghefondeert blijve,⟩[10] op-dat ic niet en werde gekrenct ⟨oft onstadich⟩[11] in sijnen dyenst.

⟨Ende gheve my⟩[12] wysheyt, die my leer ⟨den rechten wech,⟩[13,b] op-dat ick

FASCICULUS MIRRE (prologhe)

(f. 4v) ...ende helpt my, God den heere devotelijck bidden, segghende aldus.

O almachtige hemelsce vader ic buge tot u de knien mijns lichaems ende alle mijnder begeerten die sijt een ewige vader mijns heren ihesu christi van wien alle vaderlicheyt in hemel ende in aerde genoemt wort dat ghi mi stercken wilt in minen inwendigen mensce door uwen heyligen geest na menichfuldicheyt der rijcdommen dijnre godliker glorien: dat christus u enige gebenedide sone in mijn herte moet woonen door een vast geloof, op dat ic gewortelt gefundeert ende ghesterct in u godlike liefde mach begripen ende verstaen met allen heyligen van die lancheyt breetheit: diepheit ende hoocheit des gebenediden lijdens ende doots mijns ghesontmakers christi Jhesu, ende also bekennen zijn overvloedige ende onsprekelike liefde tegen my ende alle menschen. Ende o almachtige vader ic bid u door uwen eenigen gebenediden sone ihesum mijn gesontmaker die om minen wil mensce geworden is gecruyst ende ghegloríficeert is, dat ghy uut uwen heyligen geest met sijn sevenvuldige gaven, die op uwen sone christum ihesum in alle vollicheit gerust heeft Die gave der godliker wijsheyt waer door ic smaken bekennen ende verstaen

1 Getuigen: H, f. 33r-v; P I.1, f. 5r-v; L 3.28, f. 228v-229r. 2 *Een inwendich...*: PL add. 3 *Hier...*: H add.; deze toeschrijving heeft Schr. geput uit *Fasciculus mirre*, zoals men in de hiernaast aangehaalde tekst kan lezen. Het gebruik is weinig oordeelkundig. 4 PL *ons*. 5 *totten*: H add. 6 *uut*: PL; H *daer*. 7 *inden...*: PL; H *af coemt in hemel ende in eerden*. 8 *na...*: PL add. 9 *vermits...*: PL om. 10 *dat ic*: PL add.; H *stercheyt*. 11 *oft...*: PL add. 12 *Ende...*: PL add. 13 *den...*: PL add.

a Het hier volgende gebed heeft Schr. waarschijnlijk bewerkt vanuit de anonieme *Fasciculus mirre*. Vgl. B. DE TROEYER, *Bio-bibl. Fr. Neerl. S. XVI*, I, 31-40; II, 75-90; wij volgen de druk vermeld onder II nr. 141: Willem Vorsterman, z.j., vóór 1540?: zie hierna p. 597 e.v De auteur beëindigt zijn *Prologhe*, f. 4v-5r, met een gebed volgens Eph. 3.14-19. Uit dit gebed neemt Schr. vrij wat haar past en eindigt met eigen gedachtengoed. b Lichte ombuiging naar een kerngedachte van Schr.

niet *(f. 33v)* en werde bedragen ⟨oft verleyt⟩[14] vermits[15] enyger dwalinge, ⟨ende⟩[16] guedertierenheyt, die my troest ⟨ende vuerich maect,⟩[17] op-dat ⟨ick nyet en werde mistroostich, traech, verbittert of verkeert vóór dat eynde mijns levens,⟩[18], ⟨maer⟩ ick volharde in sijnen dyenst totten eynde mijns levens[19].

Noch bidde ic u, o vaderlicke vermoegentheyt[20], gyft my vermits[21] *Ih*esum *C*hristum, uwen gemynden[22] *S*oen, — want gi niet weygeren en konste of en wilste wes men u bidt doer hem[23] —, *s*oe gyft my[24] doer liefte dijns *H*eiligen *G*eestes een memorie, die stadelick op u denct.

Ghift my[25] verstant, dat u ⟨goetheyt ende mijn eygen snootheyt⟩[26] claerlicken bekennen ende beschouwen moet[27].

Ghift my[28] enen wille, die di, o du, drie even-ewich, onsyenlicke crachten[29], ⟨altijt sonder middel⟩[30] mit ⟨vueriger⟩[31] mynnen sonder wanderbaerheyt moet aenhangen. Amen[32].

mach / dye vruchten des houts des levens / dat Jhesus warachtelijc is. Die gave des verstants / waer door dat g⟨e⟩sichte mijns herten verlicht mach worden Die gave des raets / waer door dat ic in rechte wegen snellic mach volghen die toepaden uwer voetstappen Die gave des stercheyts waer door ic wederstaen ende verwinnen mach die vianden die mi aen vechten Die gave des wetentheyts / waer door ic mach vervult worden met dat schijnsel uwer godliker *(f. 5r)* leeringen / om te onderscheyden goet ende quaet Dye gave des goedertierenheyts / waer door mijn siel mach becleet worden met bermherticheit tot mijn even kersten: ende tot mi selven in die liefde gods. Die gave des anxst / waer door ick u schouwen mach alle quaet /ende staen altijt in anxtvoudighe ee⟨r⟩weerdicheyt dijnre godliker moghentheyt Dese gave hebdi mi willen bidden in u heylich ghebet dat ghi mi gheleert hebt. Daer om so storte ick my neder door (= voor) den stoel der heyliger drievuldicheyt / ende bidde met diepsinnige begeerten / dat ghi almachtighe vader / mi dese gaven geven wilt / op dat ic daer door ontsteken worden mach in dye liefde / ende tot recht medelijden der pijnen ende des doots mijns gebenediden gesontmakers Jhesu / ende aldus mach comen tot hem /ende hem eewelijc gebruycken / die een volmaect eynde is alle mijnre begeerten. Amen.

14 *oft...*: PL add. **15** P *overmits.* **16** P add. **17** *ende:* PL add. **18** *ick...*: PL add. **19** *ick...*: PL om. **20** P *moghentheyt.* **21** P *overmidts.* **22** HL; P *eenighen.* **23** *want...*: PL *in wiens name ghi gheen bede weygheren en connet.* **24** *soe...*: PL *ende.* **25** *ghift...*: PL om. **26** *dat...*: *goedheyt...*: PL add.; *u goetheyt...bekenne*: P^3; *(dat verstant) u goedheyt...bekenne* P^1. **27** *(bekenne-)n...*: H add. **28** *Ghift...*: *Ende* PL. **29** *di...*: *u onwandelbaer eewige goedheyt* PL. **30** *altijt...*: PL add. **31** *sonder...*: H add. **32** H add.

H f. 33v[1] ⟨EEN DEVOOT GEBET OM DIE GRACIE ENDE HULPE GODS⟩[2]. ¶ CAPITTEL ⟨.VII.⟩[3].

Inden naem † des *V*aders, ende † des *S*oens ende † des *H*eiligen *G*eestes, drie ⟨personen in eender ewiger⟩ ⟨onverscheyden simpeler⟩[4] *G*odheyt.

Ick gelove in *G*od. O gebenedide *G*od, ewich heb ick ende alle dinck geweest in u godlick begryp. Ende doe u dat beliefden, hebdy hemel ende eerde ende alle dat daer-in is geschapen, *e*nde my mit allen engelen ende menschen nae u gelickenisse ende nae u heiligher *D*rievoldicheyt gebeelt[5], ende hebt u verenyget in dat ⟨inwendighe⟩ beelt[6] mijns geestes.

PI c.2, f. 5v- O gebenedijde *G*od⟩[7], *w*ie sy dy ende wie byn ick? O ge-*(f. 34r)*benedide *G*od, mijn *H*ere ende mijn *G*od, ghi sijt dat opperste guet, *e*nde ick byn een afgrondighe snoetheyt. [die] *D*ie sunden, die ick niet gedaen en heb, daer hebdi my *v*oer bewaert. Ick bid u, maect my een mensche nae uwen herten[a], ende ghyf my altijt te geloeven alle dat *d*ie[8] heilighe kercke geloeft, ende daer[9] u[10] vrienden voer sijn gestorven. In dat gelove[11] geloef ic ⟨oock⟩[12] ende begeer te leven ende te sterven ⟨in dit gelove met liefde verchiert.⟩[13].[b]

⟨O *H*ere, ic danc u uut den gronde mijns herten, dat ghy my tot noch toe ghespaert hebt: sonder mijn verdienst, alleen uut dyner grondeloose ontfermherticheyt.

O Heere, gheeft my gratie den toecomenden tijt also te ghebruycken, dat ic dy altijt behagen mach, hier ende inder eewicheyt.

O Heere, alleen om dijnre liefden *(f. 6r)* wil, so wil ic dy voort-aen met al dat ic vermach gaen dienen ende afleggen al wat u in mi mishaget, dat minste so wel als dat meeste, *n*iet ick, mer ghi, o *H*ere, door my. Ic geve my gants ende heel over in dy.

Och Heere, helpt my den eenen wech oft den anderen. Ic en vraghe nyet daer-na, hoe wee dattet my doet[14]. Ick weet wel wat ick verdient hebbe ende hoe my behoort te leven. Daerom wat u belieft over my[15] te verhenghen, het si van u, oft van allen creatueren oft vanden duvelen: *ic* ben[16] overgegeven ende offer my om dat met dijner hulpen[17] geerne te lijden totter doot toe, het si suer oft soet, lief oft leet, leven oft sterven, hebben oft derven. *D*es[18] wil ic ghelijcmoedich staen, ende versmaden[19] den voorspoet, ende[20] lijden den tegenspoet tot dijnre eeren. Ic weet wel dat ghi mijn goedertieren vader zijt, dye niemant en verlaet. Ic betrouwe dy alle dat mijn is, in tijt ende eewicheyt.

O Heere, verlicht my, ghebiedet ende verbiedet, dwinghet ende slaet my, op-dat ick werden mach, na dijnen heyligen wille, puer bernende in rechter liefden na dy,

1 Getuigen: H, f. 33v-34r; PI.2, f. 5v-6r; L 3.29, f. 229r-v. 2 *Een...*: PL add. 3 *Dat...*: de drukken hebben deze vermelding weggelaten vanaf het begin. In de uitgave van 1626 is ze wel bijgevoegd. 4 *personen...*: PL; H *in onv. in eenre.* 5 P; H trp. na *ende.* 6 P add.: L *in intimo.* 7 PL add.; L trp. na *byn ick.* 8 PL *u.* 9 P om. 10 L *multi* add. 11 PL *daer in.* 12 P add. 13 *in...*: PL add. 14 *Ic...*: L *Neque enim terret me poena quaelibet toleranda.* 15 *my*: L *me creaturam tuam.* 16 L *bonitati tuae* add. 17 L *gratiae tuae ob amorem tuum* add. 18 L *in omnibus his.* 19 L *pro amore tuo* add. 20 L *patientissime* add.

a Vgl. hierna n. *e.* b Is deze formule een omschrijving van Gal. 5.6: *fides, quae per charitatem operatur*? Vgl. Thomas AQUINAS, *Summa theol.* 2.2., qu. 4, art. 2, obj. et resp. 3. — Zie nog A c. 25 n. 7.

op-dat alle mijn wille my een onwille[21] si, ende dat ic alle mijnre lusten sterve, op-dat ic niet meer en leve, mer du, genadige *H*ere, leves in my[c].

O *H*ere, dit en verlate ic u nyet[22.d], ghi en moetet my noch gheven, dat ic een mensce si na dijnre herten[e], ende dat ic u uut reyner liefden mach besitten, al en smaket my niet: dát moet ghi geven. Ic en ben des niet weerdich, want dat behoort den reynen herten toe. Daer-om onthoudet u soeticheyt so langhe alst u belieft[f], *m*er gevet my te werden na dijnen wille in tijt ende in eewicheyt: des en verlaet ic u niet[23].

21 L *contrarium*. Versta: *wat ik in mijn eigenwilligheid verlangde, moge mij nu als verwerpelijk (onwille) voorkomen.* 22 *dit...*: L *non cessabo invocare te.* 23 R. 16-43 komen in H niet voor, wel in PI c.2, f. 5v-6r.

c Vgl. Gal. 2.20. d Tegenover alles, waarin ik de gelijkmoedigheid kan en wil beoefenen, kan ik tegenover God niet toegeven, dat hij mijn éne bede niet zou verhoren, nl. dat ik een mens worde naar Gods hart. Dit staat hier gelijkgesteld met: *God uit zuivere liefde bezitten* en *worden volgens Gods wil.* e Vgl. Ps. 88.21, par. Dit vormt een kerngedachte van Schr.

H, f. 34r[1] ⟨HIER SALMEN AENBEDEN DIE HEILIGE *D*RIEVULDICHEYT ENDE HEM OVERGHEVEN ENDE VERENIGHEN MET DER *G*ODHEYT⟩[2].⟨CAPITTEL .VIII.⟩

Totten *V*ader[3]

Ick danck u, hemelsche *V*ader, dat hi my van niet geschapen hebt vermits wijsheit dijns *S*oens ende liefte dijns *H*eilighen *G*eestes. O hemelsche *V*ader, waer sal ick dy aenbeden in mijnen geest[4]? O hemelsche *V*ader, ick aenbede u ende ick bid u, gi die daer sijt ende bliven wilt in mijn gedachtenisse: *h*elpt my dat ick geern ende anders niet[5] moet dencken, begeren of[6] ontholden dan dat gi wilt dat ick dencken, begeren ende ontholden sal. Ende dat doer wijsheyt ende verdienst dijns *S*oens ende lieft dijns *H*eilighen *G*eestes. Amen[7].

Totten *S*oen[8]

Ick danck u, ⟨o⟩[9] wijsheyt *G*ods, dat gi om mijnen wil sijt mensche geworden ende hebt my verloest mit u duerbaer bloet ende mit *(f. 34v)* uwen bitteren doet, doe ick ewelick verlaren was[10]. O *S*oen *G*ods[11], waer sal ick u aenbeden ⟨in my⟩[12]? O *S*oen *G*ods[13], ick bid u, gi die daer sijt ende bliven wilt in mijn verstandenisse: *h*elpt my dat ick geern ende anders niet en moet leren of verstaen ende bekennen dan ⟨dat⟩[14] ghi wilt dat ick leren ende[15] verstaen of bekennen en[16] sal. Ende dat doer cracht dijns *V*aders ende lieft dijns *H*eilighen *G*eestes, vermits welcken ghi my verloest hebt. Amen[16].

Totten *H*eylighen *G*heest[18]

Ick danck u, ⟨o⟩[19] guetheyt *G*ods, dat gi my gesterckt ende getroest hebt vermits verdienst ende wijsheyt des Soen⟨s⟩ *G*ods ende cracht sijns *V*aders[20]. O *H*eilighe *G*eest, waer sal ick u aenbeden in my? O *H*eilighe *G*eest, ick bid[21] u, gi die daer sijt ende bliven wilt in mijnen vryen wil: *h*elpt my dat ick geern ende anders niet en moet spreken of doen ende laten, oeck[22] lijden, ende willen ende consentieren, dan dat gi wilt dat ick spreken, doen, laten ende lijden ende consentieren en[23] sal. Ende dat doer verdienst ende wijsheyt des *S*oen⟨s⟩ *G*ods ende cracht sijns Vaders. Amen.

O Vader, *o S*oen, *o H*eilige *G*eest, gi sijt drie persoenen in eenre *G*odheyt *(f. 35r)*, één waerachtich[24] onverscheyden *G*od, *e*nde ick byn u[25] creatuer. Nu bid ick u, verenyget my mit u in uwer graciën ende lieften, op-dat my gheen dinck van uwer graciën of lieften trecken ⟨en⟩[26] moet, mer dat ick daer-in moet leven ende sterven. O *V*ader, in uwen handen, *i*n u wijsheyt ende in u guetheyt, dat u hande sijn[27]

1 Getuigen: H, f. 34r-36v; P I 11c, f. 18v-19v; L 3.41, f. 245v-246v. **2** P I 11 a en b geven wij als B c. 18-19. Wij zeiden reeds dat H een ondoorzichtige volgorde vertoont, die we poogden te herstellen. **3** *Totten...*: PL om. **4** Moet men wellicht lezen: *...aenbeden? in mijn geest* (als antwoord)? Zo ook in de volgende paragrafen. L *Sed ubinam quaeso*? Wij handhaven de Dietse interpunctie, om de 3 vermogens in de geest te onderscheiden. **5** *geern...*: L *libenter nihil aliud*; zo ook verder. **6** L *et*; zie verder. **7** PL om. **8** PL om. **9** PL *o* add. **10** *doe...*: L *perditum*. **11** *O...*: L om. **12** Zie voor en na. **13** H om. **14** PL om. **15** P om. **16** PL om. **17** PL om. **18** PL add.; L *aeterna* add. **19** P *des*. **20** *ic...*: L *Ecce suppliciter adoro et rogo*. **21** P³L om. **22** P om.: vgl. n. 15. **23** PL om. **24** *een...*: L *et in essentia unus verus*. **25** L *pauper* add. **26** P add.; vgl. n. 23. **27** *dat*: verwijst naar het voorafgaande zinsdeel, dat *handen* verklaart.

naeder *G*odheyt[28,a], *s*oe beveel ick [u][29] mijnen geest, dat is: dat beelt der heiligher *D*rievoldicheyt.

O ewich, één[30], ongeschapen *G*od, ick bid u doer dat verdyenst uwes geschapen menschelicken geestes, laet u *G*od⟨heyt⟩[31] daer-doer schijnen in mijnen geest, ende maect mijnen geest heel heylich, vredsam, vroelick, ⟨blide⟩[32] ende vrye, *o*p-dat u[33] gebenedide *G*odheyt genuecht hevet in mijnen geest te rusten, ende dat tot uwer gloriën, ende dat ick u lyef moet hebben mit allen hemelschen geesten in alle mijnen gedachten.

O gebenedide *G*od, ic bid u doer dat verdyenst uwer heiligher droeviger zielen[34], laet u *G*odheyt daer-doer schijnen in mijn ziele, ende maect se heel heylich[35], vredsam ende vroelick, *o*p-dat ick u lief moet hebben uut alle die crachten mijnre zielen mit alle salige zielen [tot uwer eren][36], *(f. 35v)* *o*p-dat u gebenedide *G*odheyt genuecht[37] hebbe mijn ziele te besytten, ende dat tot uwer eren.

O gebenedide *G*od[38], ick bid u doer dat verdyenst uwes heilighen, gewonden, reynen lichaems, laet u *G*odheyt daer-doer schijnen in mijn lichaem, ende maect dat heel heylich, reyn, sober ende cuyssche, *o*p-dat ick u lief moet hebben mit allen gueden menschen, uut alle mijnre herten, mit alle die lytmaten mijns lichaems, *o*p-dat u gebenedide *G*odheyt genuecht hebbe in my te woenen als een keyser in sijn tabernakel, ende dat tot uwer genuechten, op-dat ick mach sijn een mensche nae uwen herten[b] ende gi vrede ende vroude in my moecht hebben. Ende wilt u[39] tabernakel omleggen mit alle dat hemelsche heer, op-dat sij[40] dat al-soe bewaren, dat daer niet in en moet comen[41], dat den ogen uwer godlicker moegentheyt myshaget of dat lycht der ewiger wijsheyt verduystert of den vrede des *H*eilighen *G*eestes verstore, *o*p-dattet u genuechlick sij te wonen in mijn lichaem, te sytten in mijn ziele, te rusten in mijnen geest, *e*nde dat tot uwer gloriën inden geest, tot uwer eren inder zielen, tot uwer ge- *(f. 36r)* nuechten inden lichaem[c].

Wilt bewaren u heilighe sanctuarium, daer gi u in my in verenyget hebt. *W*eest een hueder uwes rijckes, *e*nde en[42] verhenget niet dat enyge vreemde beelden becommeren uwen heilighen tempel, *m*er wilt my vercieren[43] ⟨met alle zedeliken duechden,⟩[44] mit die soeven gaven des Heilighen *G*eestes, mit die acht salicheyden der zielen, mit die soeven werken der barmherticheyt. Ende gevet my te volbrengen dat gi gebaden hebt ende te laten dat gi verbaden hebt, ende te volgen uwen raet.

28 *u handen...*: P *zijn u h.* trp. **29** L om.; *u* past niet bij de hier vertaalde schrifttekst. **30** PL *eenich.* **31** P add. **32** PL add. **33** H verbeterd uit *dattu.* **34** *O geb. ...*: PL *Ende door...; bid ic u.* **35** L om. **36** *tot...*: Pl om. **37** P[1] *ghenoech.* **38** *O geb. ...*: PL om. **39** PL *dit.* **40** PL om. **41** *moet...*: P *come.* **42** P om. **43** P *my* om.; L *exorna illud.* **44** PL add.

a Men mag aannemen, dat *u wijsheyt* en *u guetheyt* hier wijzen op de 2e en 3e persoon der H. Drievuldigheid. Deze symboliek van Gods handen heeft een lange geschiedenis. Vgl. W. JORDAENS, *'De oris osculo' of De mystieke mondkus*, ug. L. Reypens, Antwerpen, 1967, p. 25, r. 28-32: 'Hierom sprect die scriftuere, dat in die rechte hant gods is lancheyt der daghe, dat is grootheyt menichfuldegher duechdelijcker wercken, diemen weret inden dage der gracien. Ende in die slincke hant gods is rijcheit ende glorie, dat is volheyt ende ghenuechte inwendichs vreden'. — De zin *O Vader, in uwen handen...* herinnert aan een opmerkelijke paragraaf uit de voorgaande *Odh.* — Vgl. C c. 42 r. 51 e.v. b Vgl. Ps. 88.21 par. c Vaste motieven i.v.m. de trichotomie.

65 Ende verleen my die soeven sacramenten der heiligher kercken ende dat ick my daer weerdelick toe[45] moet bereyden, *o*p-dat gi, o leven mijnre zielen, vrede ende vroude in my moecht hebben. *D*at gunne ick u uut gronde mijns herten ende nyemant liever dan u, mijn *H*ere ende mijn *G*od.

45 *daer...*: P *w. daer toe* trp.

H f. 36r[1] DIT SALMEN DUCK BIDDEN INDEN GEEST[2] DOER DEN DACH, ⟨DAT GOD SINEN VREDE ENDE VRUECHDE IN ONS HEBBEN MACH⟩[3]. ⟨¶ CAPITTEL .IX.⟩

Ick gelove in *G*od. O gebenedide *G*od, ick begeer te geloven alle[5] dat gi wilt dat ick geloven sal. Ick gelove dat gi in my sijt ende by my blyven[6] wilt. *S*oe bid ick u[7], blijft doch by my mit uwer graciën[8], *o*p-dat ghi altoes[9] vrede ende vroude in my moecht hebben[10] *(f. 36v)* ende[11] u gebenedide[12] *G*odheyt ⟨ghenoechte hebbe bi mi te woonen⟩[13] als in enen gulden[14] throen[a], ende dat tot uwer gloriën[15]. *D*it bid ic u[16] doer dat verdyenst uwer heiligher *M*enscheyt.

Ende, want gi in my sijt ende sy[n]t[17] dat leven mijnre zielen, *s*oe[18] bid ick u, wilt doch[19] in my ende doer my schijnen, wilt in my ende doer my wanderen, wilt[20] in my ende doer my spreken, wilt[21] in my ende doer my werken soe[22] wat u belieft. Ende ick bid u, o gebenedide *G*od[23], doer u heilighe *M*enscheyt, die gi van *M*aria, uwe lieve *M*oeder, reyn ioffer blivende[24], aen-genamen hebt, *l*aet doch[25] u *G*odheyt in my[26] ende doer my schijnen als sij scheen te *J*herusalem inden tempel ⟨uut dy⟩[27,b], ende yaecht doch[28] alle uwe[29] viande van my, syenlick ende onsyenlick[30], die my ververen mochten of[31] van dinre graciën trecken[32] ⟨oft verleyden mochten⟩[33], op-dat ick in dijnre graciën ende lieften[34] leven ende sterven moet[35].

O opperste[36] guet, mijn[37] troest, mijn[38] toeverlaet, ick bidde u, maect my sachtmoedich ende oetmoedich van herten[c], ende oeck van gestorvenheyt levendich, van verduldicheyt vroelich[39], van sympelheyden wijs, van armoeden rijck, van oetmoedicheyt hoege[40,d], op-dat ick ⟨heel⟩[41] verwandelt mach werden[42] ⟨in dy⟩[43]. Amen.

1 Getuigen: H, f. 36r-37r; P[3] I.6 (niet in P[1]; alleen vanaf P[3]; zie hiervoor p. ???. N.B. In onze noten op déze tekst staat P voor P[3]); L 3.23, f. 236v-237r. **2** *Dit...*: PL *Hoemen dick b. sal.* **3** PL add. **4** L *toto corde* add. **5** PL om. **6** *in...*: P *sijt e. bl. w. in my.* **7** L *humiliter* add. **8** *blijft...*: PL *dat ghi m. u. gr. altijt blijven wilt by my.* **9** PL om.; zie n. 8. **10** *in...*: P *h. m. in my* trp. **11** P *dat* add. **12** P *heylighe.* **13** H *in my wone.* **14** *in...*: PL *in dijnen throon.* **15** P *eeren.* **16** PL om. **17** *ende...*: PL om. **18** PL *daerom.* **19** PL om. **20** PL om. **21** PL om. **22** P om. **23** *o...*: PL om. **24** *van...*: PL *uut u alder heylichste moeder ende maghet M.* **25** *laet...*: P *latet.* **26** P om. **27** PL add. **28** *yaecht...*: P *verdrivet.* **29** PL *mijne* **30** *van...*: P *s.e.ons. van my* trp. **31** *ververen...*: PL om. **32** PL *keren.* **33** PL add. **34** *ende...*: PL om. **35** P *mach.* **36** P *alre hoochste.* **37** PL *eenighe* add. **38** PL *ende.* **39** P *blijde.* **40** PL *starck.* **41** PL add. **42** *mach...*: P *werde.* **43** PL add.

a Dit woordgebruik wijst vermoedelijk op beïnvloeding door het ook in de Nederlanden door hs. en druk succesrijke werk van Otto VAN PASSAU ofm.: *Die 24 Alten oder der goldene Thron der minnenden Seele* (zie J. POULENC, *Otton de Passau*, DSp. 11, 1982, k. 1066-7). **b** Vgl. Jo. 2.14-22. **c** Vgl. Mt. 11.29. **d** Opmerkelijke reeks van tegenstellingen.

H f. 37r[1] ⟨VAN DAT GELOVE: EEN OEFFENINGE OM DAT HEILIGE SACRAMENT GEESTELIC TE ONTFANGEN. ⟨¶ CAPITTEL .X.⟩[2]

Mit deser oefeninge gaet men in *G*od ende men sal se alle dage drie mael doen, — soe blijft men in die lieft ende in die vereny⟨n⟩ge *G*ods —, *a*ls des smorgens ende des myddages ende des avonts, *o*p-dat *G*od des avonts sij dat leste gedacht, ende des smorgens dat yerste, ende des myddages sal men oeck in *G*od keren: soe mach men *G*od aen-hangen ende werden één geest met hem, *e*nde één lichaem mit *C*hristo *I*hesu. *E*nde dan sprect die *V*ader, gevende getuych van desen mensche: 'Dit is mijn gemynde soen, daer ick my wael in behage; mijnen geest rust op hem'[a]. Men sal dit oefenen int gelove, want men ontfanget hier geestelick dat heilich *S*acrament[b]. Oeck salment oefenen mitten priester onder myssen[3].

*
* *

Ick gelove in *G*od, *o* gebenedide *G*od, dat ick ewich heb geweest in u begryp ongeschapen, ende dat gi nu in my sijt mit u godlicke cracht ende mit u tegenwoerdicheyt, ende dat gi geern in my wilt werken. Ick gelove dat ick niet weerdich en byn dat gi in my werken sult met u *G*odheyt dan doer u heilighe *M*enscheyt *a*ls doer dat verdienst uwes *(f. 37v)* menschelicken geeste⟨s⟩[4] in mijnen geest, *e*nde doer dat verdyenst uwer heiligher droeviger zielen in mijn ziele, *e*nde doer dat verdyenst uwes heilighen reynen lichaems in mijn lichaem.

Ick gelove[5], o gebenedide *G*od, dat ghi sijt inden heilighen *S*acrament mit u glorificierde[6] lichaem, mit u heilighe ziele, mit uwen vroelicken geest ende mit u heel *G*odheyt[7], *e*nde oeck inden kelck[8], alsoe waerlick als gi u heilighe bloet ende uwe heilighe vleische mit u gebenedide ziele weder vergaderden[9] inden grave opten paesdach. Ende ⟨ghi⟩[10] syt daer-in mit u heel *G*odheyt ⟨so waerlick⟩[11] als gi te hemel gevaren sijt. Hier-doer bid ick u, mijn *H*eer[12], mijn *G*od, dat uwe heilighe gebenedide *G*odheyt in my wesende hem selven wil nemen[13] tot hem selven inden heilighen *S*acrament nae uwer begeerten *i*n soe hoeger lieften[14] als gi u selver ontfienget opten witten donredach, op-dat u heilighe gebenedide *G*odheyt my daer-doer wilt verwandelen: mijn geest[15], mijn ziele, mijn lichaem vermits dat

1 Getuigen: H, f. 37r-38v; P I.12, f. 20r-v; L 3.42, f. 246v-247v. 2 PL add. Deze titel vindt men terug in de laatste regels van de inleidende tekst van H. 3 R. 3-11: H add. Vgl. n. 2. — R. 10: van deze regel vindt men een parallel in de titel van B c. 15. De ganse paragraaf is als een ruime rubriek bij het volgende gebed. 4 H *geesten*; P *geest*. 5 PL *in God* add. 6 P[1] *glorificieerde*; P[3] *glorificeerde*. 7 L *idque tam in coelo, quam in hostia corporis tui*. 8 L *ende...* om. 9 L *copulasti*. 10 P add. 11 *so...*: PL add. 12 P *ende* add. 13 P *ontfangen*. 14 P *minnen*. 15 L *me..., spiritum videlicet*.

a Vgl. Mt. 17.5b, par. b Is dit een zinspeling op het *Crede et manducasti* van Augustinus? Zie *Tract. in Joh.* XXV, 12; Jo. 6.28-30: '*Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem misit ille.* Hoc est ergo manducare *cibum non qui perit, sed permanet in vitam aeternam.* Utquid paras dentes et ventrem? *Crede, et manducasti*' (PL. 35, k. 1602). Vgl. nog *Tempel*, ug. Ampe, 440 en n. 15.

by-wesen uwes vroelicken[16] geestes, uwer heiligher zielen ⟨ende⟩[17] uwes glori-
ficierden lichaems, dat inden heilighen *S*acrament is verborgen, want men mitten heiligen wort heilich[18], *e*nde, want daer geen heiliger lichaem of ziele en *(f. 38r)* is dan u heilich lichaem ende ziele, ende geen vredsamer vroelicker geest nae uwe *M*enscheyt dan uwen geest, die daer[19] altijt mitter *G*odheyt verenyget was.

Daer-om spracstu: 'Vader, in uwen handen beveel ick [u][20] mijnen geest'[c] die soe vol vrouden was inden cruce als nu[21] inden heiligen *S*acrament. Hier-doer[22] bid ick u, mijn *H*ere, mijn *G*od, mijn alre-liefste, doer u heilighe Menscheyt, dat u gebenedide *G*odheyt my wil verwandelen ende maec⟨k⟩en[23] my een mensche nae uwen herten[d], *o*p-dat gi genuecht hebt in my te rusten voer alle u ongenuecht, hertzeer ende lijden, dat gi uut lieften voer my geleden hebt hier inder eerden, ende dat voer een cleyn dancbaerheyt, nu ende inder ewicheyt.

O mijn alre-liefste, gi hebt gespraken inden lesten avontmael, doe gi u selver ontfinget ende doe ghi ons u selver gaveste: 'Mit begeerten heb ic begeert desen paeschen mit u te eten'[e]. O mijn *H*ere, mijn *G*od, uwe begeert is vervult, want ghi hebt u selver ontfangen ende gi hebt ons u selven gegeven. Hier-om bid ick u, vervult doch nu oec mijn begeert, ende verwandelt my in dy, ende blivet by my mit uwer graciën, op-dat ghi vroude in my *(f. 38v)* moecht hebben ende ick in u. Amen[f].

16 P[1] *broederlicken*; P[3] *vrolijken*. **17** PL add. **18** *want...*: L *Etenim sacra testatur scriptura: Cum sancto sanctus eris*; vgl. 2 Reg. 22.26. **19** P om. **20** PL om. **21** P[3]H; P[1] om. **22** P om. **23** P; H *maecten*..

c Lc. 23.46 par. d Vgl. Ps. 88.21 par. e Lc. 22.15. f In deze tekst zijn er overeenkomsten met de *Odh.*

H f. 38v[1] ⟨EEN INWENDICH GEBET VAN HET HOOCHSTE GOET TE OEFFENEN INDEN BLOOTEN GRONT, OM GOD VOLCOMELICK LIEF TE HEBBEN⟩[2]. *DIT* IS DAT HOECHSTE GEBET. ⟨CAPITTEL .XJ.⟩[3]

Inden naem des † *V*aders ende des † *S*oens ende des † *H*eilighen *G*eestes. Ick gelove in God. O gebenedide *G*od, wie sy dy? Ghi sijt dat opperste guet, een wesen alles wesens, een licht alles lichts, een leven alles levens. O du, ongeschapen wesen alles wesens, nu heb dy u mit my verenyget ende wilt dat ick ewelick sal ⟨leven ende⟩[4] wesen ende[5] sijt dat leven mijnre zielen. Ende want ghi u nu mit my verenyget hebt, soe werp ick mijnen wil geheelick in u godlicke wesen, ende bid u, dat ghi my wilt gebrucken als gi my gebrucken mocht[6], doe ick ongeschapen was.

Die gescapen[7] *geest* ⟨*vraget aldus*: O Heere⟩[8], *w*ie sij dy ⟨doch⟩[9]?

⟨*Antwoort*⟩[10] *dat opperste guet*: Dat is my alleen bekent.

Die geschapen[11] *geest*: Ghi hebt my, o mijn *G*od, daer-om geschapen, dat ic u mit u bekennen sal, bekennende liefhebben, liefhebbende gebrucken[12]. Wie sij dy? *G*hi hebt my gebaden ende gi wilt dat ick u lief sal hebben[13]. Dat ick niet en kenne, dat en kan ick niet lyef hebben. Wie sij dy doch, o mijn *H*ere, mijn *G*od? Vertoent my dy.

(f. 39r) God seit[14]: Ick bijn een ewich één[15], gotlick, mynlick, zuet, genuechlick, vredsam, doechtlick, onwandelbaer, onbewegelick, vroelick wesen. Ende aldus weselick byn ick in u ende in allen menschen, ende heb u alle gelick verloest.

Die geschapen geest seyt[16]: O mijn alre-liefste, waer-om sij dy aldus in my?

God ⟨*seyt*⟩[17]: Want gi buten my niet en vermoeget yet guet te doen, mer wael quaet.

Die geschapen geest seyt[18]: O mijn *H*ere, mijn *G*od, mijn verloeser ende schepper, ick bid u doer u heilich bitter lijden, vergevet my dat quade, want daer-in hebdy my barmhertelick geleden. *O*ch, wilt dat genadelick vergeven ende niet meer gedencken, ende maect my bequaem u aen te beden inden geest. O mijn *G*od, gi hebt my gebaden, dat ick u lief sal hebben uut alle mijnre zielen, uut alle mijnre herten, uut alle mijnen ⟨crachten in allen mijnen⟩ gedachten[19], *e*nde mijnen even-mensche gelick my selven. *D*it en vermach ick niet sonder u hulpe. Mer[20] gi hebt my heyten[21] bidden ende gelaeft tontfangen[22]. Oec hebdy geseyt: 'Waer datter twee of

1 Getuigen: H, f. 38v-40r; P I.13; f. 20v-21v; L 3.43, f. 247v-248v. **2** PL; H *Item dit salmen oefenen inden bloten gront.* **3** P *Dat .xiij. ...* **4** PL add. **5** P *ghy* add. **6** PL *wilt.* **7** H *on(-geschapen)* add. en geschrapt. Wij onderstrepen de aanduiding van de gesprekspartners, die in H gerubriceerd is en in PL tussen haakjes staat. **8** *vraget...*: PL add. **9** P add. **10** PL add. **11** *Die...*: PL om. **12** *Ghi...*: L *Nonne ad hoc...* (vraagzin). **13** *lief...*: P *l. h. sal* trp. **14** *God...*: PL *Dat opperste goet.* **15** PL *eenich.* **16** *Die...*: P om.; L *Spiritus.* **17** *God...*: P om.; L *Summum bonum.* **18** *Die...*: P om.; L *Spiritus.* **19** *Crachten...*: de gedachte gaat terug op Lc. 10.27: *Diliges Dominum...et ex omnibus tuis et ex omni mente tua et proximum tuum sicut teipsum.* H *gedachten*, wat een duplicaat lijkt te zijn met het volgende; P heeft alleen *ende in allen ghedachten*; L *et ex omnibus cogitationibus meis.* Wij veronderstellen dat de auteur een vertaling van Lucas' tekst wilde geven in harmonie met zijn trichotomie. Daarom onze verbetering. Zie nog hierna r. 47. **20** L *Ideoque.* **21** P *heeten* (= bevolen); L *voluisti.* **22** P *te verhoren.* Het *ontfangen* uit H beantwoordt aan Mc. 11.24b: *gelooft dat gij het zult ontvangen.* Het vooraf gaande *heyten...* vertaalt Mt. 7.7: *vraagt (en u zal gegeven worden)* in de imperatief.

drie aver-een-dragen in eenheyt des gebets, wat sy bidden, sullen *(f. 39v)* sij vercrijgen[a].

Nu, mijn *Here*[23], mijn *God*, hier byn ick mit ziele, mit lijf, mit geest in uwe godlicke tegenwoerdicheyt in die eenvoldicheyt mijns geestes, daer gi in sijt. Ende ick bid u, o gebenedide *God*[24], doer dat verdyenst uwes heilighen gewonden lichaems, laet u *God*heyt daer-doer schijnen in mijn lichaem ende gyft my u alsoe[25] lief te hebben als u uwe alre-liefste vriende ⟨lief⟩ hebben[26] hier opter eerden, op-dat ick u lief heb uut alle mijnen herten.

O gebenedide *God*[27], ick bid u doer dat verdienst uwer heiligher droeviger zielen, laet u *God*heyt daer-doer schijnen in mijn ziel ende gevet my u lyef te hebben als u lief hebben die alre-heilichste zielen inden hemel, op-dat ick u lief mach hebben uut alle mijnre zielen.

~~Ick bid u, o gebenedide *God*[28], doer dat verdienst uwes menschelicken geestes,~~ laet u *God*heyt daer-doer schijnen in mijnen geest ende gyf my u alsoe lief te hebben als u die ⟨alre⟩[29]-averste engelen ⟨lief⟩ hebben, op-dat ick u lief mach hebben in[30] alle mijnen gedachten, *a*ls mit geest, mit ziele, mit lijf: tot uwer gloriën inden geest, tot uwer eren inder zielen[31], tot uwer genuechten inden lichaem.

Ick bid u, mijn *Here (f. 40r)* ende mijn *God*, ⟨bekeert alle sondaers ende⟩[32] troest alle ellendige zielen[b], ende dat ewige lycht, dat in hem is, dat gi selver sijt, dat moet hem ende ons ⟨allen⟩[33] | lychten[c]. Ende wilt dit alle menschen geven, op-dat wi altesamen één mit u mogen werden inden bant der mynnen ende des vreden, in enycheyt des *Geestes*[d], één God, die der is ewelick ⟨gebenedijt⟩[34]. Amen.

23 P *ende* add. **24** *o*...: PL om. **25** *u*...: P *a.u.* trp. **26** *u*...: P *uwe a. v. u. lief*; zie hierna. **27** *O*...: P *Ende*; L *etiam*. **28** *o*...: P om. **29** P add. **30** PL *uut*; zie hiervoor n. 19. **31** PL *ende* add. **32** *bekeert*...: PL add. **33** PL add. **34** *één*...: PL *o eenighe God, dye daer blijves inder eewicheyt ghebenedijt.*

a Mt. 18.19. **b** Nl. de zielen in het vagevuur. **c** Het communio-gebed uit de begrafenismis wordt hier aangehaald. Het *licht* verklaart Schr. naar haar visie. **d** Vgl. Col. 3.14; Eph. 4.3.

H f. 40r[1] WOE HOER DIE SIELE SAL GEVEN TOT GOD. ⟨¶ CAPITTEL .XIJ.⟩

O mijn ziele, bekent God, want daer-toe sij-dy geschapen.

O onwandelbaer hoechste guet, ewich ongeschapen lycht, woe groet, woe edel, woe onbegrypelick dat ghi sijt, nochtants hebdy op my gedacht, dat gi my scheppen wolt van dat edel niet.

Nu, mijn ziele, bekent u selven ende merct toe dat gi ewelick sijt geweest in dat gedacht Gods, als dat hi u scheppen wolde. Ende, hevet hi op u gedacht, eer gi geschapen waert, soe en mach hi u niet vergeten, nu ghi geschapen sij[n]t. Dit tuget die prophete: 'Al mach een moeder oer enyge kynt vergeten, ick en kan uwer niet vergeten[a], want ick heb my mit u verenyget'.

O mijn ziele, merct u schoenheyt, want God hevet u gebeelt nae sijn eygen beelde ende gelickenisse[b] *mit (f. 40v)* memorie, verstant ende wille. Nu laet uwe memorie dat hoechste guet sueken, ende laet uwe verstant arbeyden dat guet te hebben, ende laet uwen vryen wille dat guet omvangen. Soe wort dat verstant verwandelt in een smakende wijsheyt, om voert-aen in God te rusten, ende dan, mijn ziele, is u aenschijn gewasschen[c], God te schouwen.

O mijn ziele, merct u edelheyt aen, want God hevet hem alsoe mit u verenyget, dat hi u niet verlaten en kan, want hi is u leven ende gi levet in hem. Ende, ist dat ghi sijn gebade ende sijnen raet holt, soe blyvet dy[2] hem ondertrouwet.

⟨O⟩ mijn ziele, merct u duerbaerheyt aen, want het en was God niet genoech, dat hi hem mit u verenychden, mer hi hevet dy oeck hem selven gegeven ende alle sijn guet. Ende dit swoer hi op enen eet tot Abraham onsen vader, dat hi ons hem selven geven wolde[d].

O mijn ziele, merct aen u voetsel, want gi wert nacht ende dach gespijst van dat godlicke wesen, so duck als adam in dy ende uut dy gaet[e]. Hier-om, mijn ziele, holt dy in die tegenwoerdicheyt Gods nacht ende dach ende waect, want men en weet niet *(f. 41r)*, wanneer die Here wil comen om te visitieren die ziele. Men en weet niet woe-neer[f] dat ongeschapen edel guet och dat hoege grote niet[g] inden geschapen geest wil werken. Ende daer-om, o mijn ziele, heyt dat wesen Gods niet, want men God niet beelden en kan of en moet; dan God ist al ende die lieft ende afgront der oetmoedicheyt ende een uutvloeyende myldicheyt ende een invloeyende zueticheyt. Ende, wanneer gi van God soe voel geoefent hebt, dat hi u onbegrypelick voerstaet, soe ist God, ende dan is God nameloes in u geworden. Ende die Drievoldicheyt is

1 Getuigen: H, f. 40r-41v. 2 Als nevenvorm van *du* = *gij*.

a Is. 49.15. b Vgl. Gen. 1.26. c *gewasschen*: lees *gewassen*; zie Verwijs s.v. *wassen* (= groeien, gedijen tot kracht) en bnw. met de zin: machtig, bekwaam, in staat zijnde. d Vgl. Lc. 1.73. Het is een algemeen verspreide foutief begrip en vertalen van de tekst: *...daturum se nobis ut...* Versta: *dat hij (God) ons zou geven dat...*, en niet: *dat hij zichzelf zou geven...* Andere voorbeelden van slechte omzetting bij L. MOEREELS, in RUUSBROEC, *Vanden gheesteliken tabernakel* [Ruusbroec hertaald, 10], 1983, 210, n. 33. Vgl. nog Thomas VAN KEMPEN, *Imitatio Christi*, ug. Wijdeveld-Ampe, III, 10.16. e Dit herneemt de gedachte van B c. 15.1 r. 7-15 enz., zodat Schr. deze plustekst van H in dezelfde context heeft geschreven. f Versta: *hoeneer* (zie Verwijs s.v. *hoeneer*), *wanneer* (zie r. 27). Het gebruik van Lc. 12.46 is in deze context enigszins bevreemdend. g God als *niet*: goede omschrijving van het motief in r. 28-35.

eenvoldich ende onbegrypelick. *D*ât onbegrypelicke wilt aenbeden[h] ende baven alle lyef hebben, want dât is u gebaden.

O mijn ziele, merct woe u *G*od xxxiij. iaer gesocht hevet in armoeden, in pijnen ende in versmaetheyt[i]. Merct sijn oetmoedicheyt[j] ende veroetmoedicht u, aenmerckende uwe sunden ende uwe ondancbaerheyt: soe sye-dy wael. *A*lle dat ghi doen of laten ende lijden moeget, dat is alle voergegeten broet[k]. Hier-om gaet voert van doech- *(f. 41v)* den tot doechden[l]. Thoen alle menschen een vrientlick gelaet ende mynlicke woerde mit sympel gebeer ende slechte cleeder, mit bedwongen leede ende synnen: *d*at gebet inden monde, den arbeyt inden handen, guede gedachten inder herten, een verheven gemoede in woerden, werken ende gedachten[m].

h Versta: *wil juist dat onbegrijpelijke* (= God in al zijn onbegrijpelijkheid) *aanbidden.* i Nawerking van *Een soete meditacie*? Zie A. Ampe, *Bibliografisch onderzoek en kritische uitgave van 'Een soete meditacie hoe die verloren siele vanden sone gods vonden es'*, in Dgp., 41, 1963, 48-82. j R. 30-35: Schr. onderstreept opvallend Gods ootmoedigheid. Zie A c. 38 n. *f.* k Deze uitdrukking houdt verband met: wittebrood...eten, wittebroodsweken, wittebroodskinderen enz. De Bo vermeldde: *zijn wittebrood voor* (= vooraf, vanaf het begin) *eten* (*Westvlaamsch Idioticon*). Zie *Liefde leeft niet van wittebrood alleen*, in *De Standaard*, 10-9-1983. *Voorgegeten brood* is dan: wat gelukkig vooraf kon gegeten (doorgemaakt) worden bij het begin van een vurig geestelijk leven. Wat Schr. hier als zodanig specificeert, doet in feite pijnlijk en verstervend aan voor de mens. Maar deze vroege inspanningen zijn in werkelijkheid veilige grondslag voor een verdere harmonieuze ontwikkeling van het geestelijk leven. Ja, er zit enige humor in dit woordgebruik. Eschius gebruikt een analoge uitdrukking, maar wel in positieve zin, in zijn opdrachtbrief van de *Margarita evangelica*, Keulen, 1545, f. a4v: *Sane qui volet vel parum esse diligens, habet hic* (nl. in deze *Margarita*) *...praemansum cibum, habet copiosum iuxta ac planum quendam campum, in quo veluti per amoenissima prata discurrat, et omne genus flores decerpat. — Praemansum* van het ww. *praemandere: vooraf knabbelen.* Zie p. 671 r. 121-122 en n. 32. l Vgl. Ps. 83.8. m Uitgebreide reeks uitdrukkingen om geesteshoudingen te typeren.

H f. 41v[1] EEN OEFENINGE VANDEN GELOVE, DAT GOD IN ONS IS[2]. ⟨CAPITTEL .XIIJ.⟩

Ick gelove in God, als dat hi in my is ende is dat leven mijnre zielen ende sal altijt by my blyven. Ende woe voel quaets dat ick doe of gedaen heb, God is altijt by my gebleven nae sijnre Godheyt[3], ⟨want hi is dat leven mijnre sielen⟩[4]. Hi en wort oeck op my niet toernich, want hi is een onbewegelick God. Mer hi en wil mit mijnre zielen gheen vrientschap hebben of dat lycht sijnre graciën daer niet ⟨in storten noch oeck niet⟩[5] in laten schijnen, soe lange als ick in sunden byn[a]. Mer[6], als ick gesundiget hebbe, soe sal ick God van bynnen toe-spreken, seggende[7]:

'O mijn Here ende mijn God, nu voel ick in my wat dat u myshaget. Nu bid ick u door u heilich bitter lijden: wat ick gedaen heb, daer ick u gracie mede verlaren heb, gevet my daer rechten rouwe *(f. 42r)* af[8] ende dat ict volcomelicken moet biechten, ende dat ics[9] niet meer doen en moet, ende ic wilt oeck geern biechten. Ende ic hape my mit uwer hulpen te beteren ende ic betrouwe u toe, dat gyt my wilt vergeven, want ic begeer uwe vryent te sijn ende ewelick ⟨by u⟩[10] te bliven.

Mer, want ick sonder uwe hulpe niet doen en kan[11], ende ghi my niet kont[12] salich maken buyten myn vrijen wil ende consent[13], soe bid ick u, mijn alre-liefste zuete God: want gi u mit my verenyget hebt, soe blivet doch by my mit uwer graciën, op-dat gi genuecht hebt in my te rusten[b].

O gebenedide God, als gi in my sijt[14] nae uwer Godheyt, alsoe sij-dy oeck in allen ⟨redelijcken⟩[15] creatueren, die gi nae u gebeelt hebt: in torken ende in ongelovigen, want in u en is geen uutnemynge der persoenen[c]. Want sij hebben oeren vriën wil oeck, ende gi holt sij[16] levendich, ende gi en scheydet niet van hem. Mer oer leven en behaget u niet ende u vrientschap en thoendy hem niet.

O mijn alre-liefste, nu heb dy[17] ons u selven gelaten inden heilighen Sacrament[d]. Soe bid ick u, want ic niet leven en mach sonder uwe gracie *(f. 42v)* ende ontfanginge des selven heilighen Sacraments, in welcken is u heilich lichaem ende ziele mit u heel Godheyt, wilt doch mijn hongerige ziele spijsen ende mijn dorstige herte laeven mit u glorificierde ziele ende lijf ende mit u gebenedide Godheyt, die verborgen is inden heilighen Sacrament, op-dat ick[18] verwandelt mach werden ⟨in

1 Getuigen: H, f. 41v-43r; P I.14, f. 21v-22v; L 3.44, f. 248v-249v. Zie n. 7. 2 Hiermee resumeert H goed de eerste zin van de tekst. PL *Een inwindich ghebet om vergiffenis der sonden, ende om dat heylighe Sacrament te ontfanghen ende om reynicheit des herten.* Hiermee worden enkele punten uit de inhoud wel goed omschreven. 3 L *essentiam.* 4 PL *want...* add.; H om. 5 PL add. 6 PL *Daer om.* 7 R. 2-8: H spreekt *over* God in de derde persoon, om daarna *tot* God te bidden. PL hebben alles doorlopend in de tweede persoon omgezet, met de inlassing in de eerste regel: *als dat ghi o Heere.* Maar het hortende van de overgangszin aan het einde: *soo sal ick u van binnen toespreken, segghende...* verraadt o.i. de ingreep van PL. Toch brengt PL enkele betere lezingen. 8 *wat...*: PL *gevet my een recht leetwesen van alle dat i. g. h., daer...heb.* Dat is wel een gladde rechtzetting van een oneffene vlot gesproken zin. 9 P *icx.* Versta: *ik het.* 10 *by...*: PL add. 11 *uwe...*: P *u nyet en vermach.* 12 P *wilt.* 13 *wil...*: P *c. ende w.* trp. 14 *als...*: P *al sidy in mi*; L *credo quod quemadmodum...* 15 PL add. 16 *wille...*: P *wille ooc houdt ghise.* 17 *O...*: PL *mer ons hebdy.* 18 P *u* add.

a Dit onderscheid, dat verder nog ontleed wordt, komt zakelijk overeen met Thomas van Aquino's vraagstelling: *Utrum Deus sit ubique per essentiam praesentiam et potestatem* (S.Th., q. 8, a. 3). b R. 15-18: tweezijdigheid van Gods en 's mensen vrijheid en samenwerken. c Vgl. Rom. 2.11. Opmerkelijke toepassing van het begrip. d Deze gave als bewijs van Gods vriendschap t.o.v. de gelovigen.

dy⟩[19] ende bliven in uwe gracie ende liefte. Ende ⟨ghevet mij⟩[20] dat ict oeck moet ontfangen in u gedenckenisse als dat gi om my gecruyst sijt[e].

Ende doer die grote pijnlicheyt, die gi leet aenden cruce, soe trect uut my alle quade genuecht des vleys, ende helpt my dat ick geen genuecht en moet sueken[21] in hemel of in eerden dan gi wilt[22] ⟨ende alle pijn ende leet verduldich lijden⟩[23], op-dat gi genuecht hebt in my te rusten.

Ende door die grote armoede, die gi uut lieften voer my hebt geleden aenden cruce ⟨ende⟩[24] alle u leven lanck, soe wilt doch uut my trecken alle begeerlicheyt tijtlicker dingen, ende gevet my dat u behaget aen ziele ende aen lijf, want gi weet wat my noet[25] is. Ick beveel u mijn sorge ende ick wil geern doen dat u behaget.

Ende doer die grote schande, die ghi uut lieften leet aenden cruce, soe dat sy u *(f. 43r)* ergher rekenden[26] dan een moerdena⟨e⟩r, soe treckt uut my alle begeert der eren ende alle moeyelicheyt[f], op-dat uwen heilighen naem in my geëert mach werden. Ende treckt uut my alle dat u in my myshaget ende gevet my weder alle dat u behagelick is. Ende maect my een mensche nae uwen herten[g], op-dat ic u mach behagen ende ghi u selven tot u selven[27] moecht ontfangen inden heilighen Sacrament ⟨in my⟩[28] alsoe duck ende soe vake[29] alst dat u belieft, geestelick ende sacramentelick[h].

Dat gunne ick u[30] uut gronde mijns herten, ende nyemant liever dan u, op-dat u begeert nae dinen wil in my volbracht mach werden, vermits dat verdyenst ons Heren Ihesu Christi[31]. Amen'.

19 *in...*: PL add. **20** *ghevet...*: PL add. **21** P *soecken.* **22** *dan...*: PL om. **23** *ende...*: PL add. **24** PL add. **25** P *van noede.* **26** P *bekenden.* **27** *tot...*: PL om. **28** *in...*: PL add. **29** *ende...*: PL om. **30** L *dulcissime domine Deus meus* add. **31** *dat...*: H kan wegens het verband onlogisch genoemd worden; PL *dijn heylighe verdienste*: logische rechtzettingen.

e Nl. de Eucharistie als *memoria passionis Christi.* f Lastigheid van karakter en omgang. L *animositas.* g Vgl. Ps. 88.21 par. h R. 25-47 sluiten dicht aan bij r. 4-18 van A c. 39, n. *h*; vgl. A c. 45, 3e deel en n. *i.*

H f. 43r[1] ⟨EEN GEBET OM OOTMOEDICHEYT ENDE VERDULDICHEYT.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XIV.⟩[2]

O mijn alre-liefste, gevet my dat ic niet hoemoedich en moet sijn mer groet-moedich op uwe hulpe, ende oeck niet cleynmoedich mer oetmoedich cleyn-voelen[a] altijt te hebben van my selven[3], want alle dat guede, dat ick doe, ⟨dat doe ic niet, mer⟩[4] dat doe-dy in my ende doer my. Ende gevet my altijt een oetmoedich voelen te hebben van my selven ende altijt te dencken: 'O *(f. 43v)* lieve *H*ere, buten u en vermach ick niet; alle datter wael is gedaen, dat hebdy gedaen. Daer sij u lof ende eer af, dat gi dat guede doer my ende in my werct, des ick niet verdyent en hebbe. Ende als dat guede quelck[5] wort genamen of een ander myshaget, *s*oe gevet my dat ic my daer niet in en moet verstoren, want ick en hebs doch niet gedaen: alle[6] onse werken hebdy gewracht[b].

Ick bid u, mijn alre-liefste, help my dat ic om nyemants wil dat guede laten en moet, *e*nde, als ick lijde baven recht ende reden, verduldich moet sijn, want dan lijde ick mit u ende mit u heiligen. Ende helpt my dat ick altijt lancmoedich ende oetmoedich moet sijn, op-dat ick my mit u verblijden mach. *D*at gunne ick u, mijn alre-liefste. *G*i sijt doch alleen die-geen, die mij verblijden mach.

Der menschen troest is cleyn: dat onder-vynde ick alden dach[7,c]. Daer-om sij die mensche vermaledijt, die sinen hape settet in die menschen[8,d]. Want die menschen en konnen ons niet helpen, mer *G*od helpt ons doer die menschen mit sijn *(f. 44r)* gracie, die hi doer den menschen[9] ander menschen gevet. Daer-om en sal sich[10] nyemant setten op enygen mensche, want *G*od hoert alleen alle lof ende eer van alre waeldaet, ende hi is die-geen, die onse herte wil hebben sonder galle.

Hier-om sullen wi duck bidden: 'O lieve, *H*ere, bewaert mijn herte, ende neemt van my alle dat u een hynder is in my, ende gevet my weder alle dat u een behulpe[11] in my is, *o*p-dat gi vrede ende vroude in my moecht hebben. *D*at gunne ick u wael ende nyemant liever dan u, mijn *H*ere ende mijn *G*od[12]. Amen'[13].

1 Getuigen: H, f. 43r-44r; P I.15, f. 22v-23r; L 3.45, f. 249v-250v. 2 PL add. H heeft geen titel, wel een grote beginletter *O*. Daarom vragen wij ons af, of de volgende tekst niet als een vervolg van het vorig gebed moet beschouwd worden. 3 *cleynmoedich...*: L *humilis, de meipso semper humiliter sentiendo.* Daarmee is het parallellisme in het vorige zinsdeel (beheerst door: *te sijn*) onderstreept, terwijl het laatste zinsdeel een modale schakering krijgt: *doordat ik...hebbe.* 4 *dat...*: *non ego hoc operor*: L add.; HP om. 5 P *qualic.* H *quelck*: nevenvorm; vgl. Verwijs s.v. *qualike.* 6 L *sed* add. naar de zin. 7 P *alle dage*; L *prout quotidiana experientia addisco.* 8 H wel als enkelvoud bedoeld; P *inden menschen*; L *in homine*, vgl. Jer. 17.5. 9 *doer...*: L *per unum hominem.* 10 P *hem.* 11 P[3] *hulpe*; vgl. Verwijs s.v. *behulp.* 12 *mijn...*: L *suavissime et perdulcissime domine Deus meus.* 13 PL om.

a Fijne woordspeling met *moedich*-samenstellingen, om een geestelijke houding te bepalen. Het *cleyn (oetmoedich) voelen*: vgl. *De humili sentire sui ipsius* bij Thomas van Kempen, Im. Xi, I, 2. Ook nog verder. b *alle...*: vgl. Is. 26.12. c Bedoeld als rijmpje met de vorige zin? d Vgl. Jer. 17.5a. e Vgl. de slotzin met die van vorig hst.

H f. 44r[1] ITEM WOE WI GOD AEN SULLEN HANGEN[2]. ⟨DRIE DINGEN SULLEN WIJ HEBBEN IN ONSER OEFFENINGE[a].

⟨DAT EERSTE SULLEN WIJ STADICH HEBBEN ALS EEN INWENDIGE VERENINGE MET GOD ÉÉN GEEST TE BLIVEN IN DESER MANIEREN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XV.⟩[3]

Item, wi sullen *G*od aenhangen ende aenbeden tot allen tijden ende sonder opholden bidden[4]:

'O mijn *H*ere ende mijn *G*od, ic en kan u niet vol-laven, mer ic bid u, wilt u selven in my laven als gi in ewicheyt hebste gedaen. Ic bekenne[5] dattu biste dat leven mijnre zielen, ende dat mijn ziele wort gespijst van u godlicke wesen[b] alsoe duck als adam in my ende uut my gaet[c], ⟨dat is: altijt, sonder ophouden⟩[6], ende dat gi in my sijt ende maect mijn ziele levendich. Nu bid ic ende begeer in elcken ogenblick dagelicks[7] uut my selven te gaen *(f. 44v)* in u mit een heel versakynge mijns vryën willen⟨s⟩[8] ende des dat ick byn ⟨ende alder dingen⟩[9], ende geve[10] my u geheelick aver mit ziele ende mit lijf, ⟨om⟩[11] mit my te vervullen uwen alre-liefsten wille ⟨in tijt ende in eewicheit.⟩[12]

Ende om-dat gi alsoe groet biste ende sijtste[13] alle dinck in allen dingen, *s*oe en kan ick u niet laven om mijnre cleynheyt wille. Ende want gi niet ⟨en⟩[14] sijt al des datmen dencken ende verstaen of schriven ende spreken mach, soe en weet ic u niet te laven. Nochtants wildy dat ic u laven sal ⟨ende behoor ic uwen lof niet te swigen⟩ ⟨al ben ick sondaer⟩[15], syet, ic lave[16] ende danck di, mijn hemelsche *V*ader, van alle die waeldaet, die gi doer wysheyt[17] dijns *S*oens ende lieft dijns *H*eilighen *G*eestes ende doer dat verdienst ons *H*eren *I*hesu *C*hristi, dijns eengebaren *S*oens, gewaer *G*od ende mensche, hebste gewracht in hemel ende in eerden.

Ende ick bid dy doer die bynnensten dijnre barmherticheyt, daer gi ons mede hebste gevandet[18], ⟨door dijnen lieven *S*one, dye aengenomen heeft onse⟩[19] menschelicke natuer, verwandelt my[20] in dy, ende en wilt niet toe-laten, dat ick leve sonder[21] in dy. Ick begeer, alsoe duck als adam uut my gaet, slapende ende wakende, dat gi dat wilt ontfangen voer een ynnich suchten des gebedes *(f. 45r)* ⟨mijnder quellender sielen na dy.⟩[22] Ende ick biddy, dat alsoe duck als adam in my gaet, wilt dat ontfangen voer een vuerighe lichtende vlamme ⟨dijns loofs⟩[23], die

1 Getuigen: H, f. 44r-45r; P I.7, f. 11v-12r; L 3.35, f. 237r-v. NB. LHD en DHD (= h, f. 197-198v) hebben ook deze tekst; evenwel onbruikbaar. 2 *Item...*: H add. 3 *Drie...*: PL add.; (P *Cap. .vij.*). 4 *Item...*: H add.; zie n. 2 en 3. 5 P *belye.* 6 *dat...*: PL add. 7 H; versta: *op ieder ogenblik van de dag*; PL om. 8 P; H *willen.* 9 *ende...*: PL add. 10 P *geeft.* 11 P add.; zinverklarend. 12 *in tijt...*: PL add. 13 *biste...*: P *zijt ende bist* trp. 14 P add. 15 L *Verum tamen, cum a laudibus tuis, quamvis peccator, cessare non debeam, laudo.* 16 Pl om.; zie verder. 17 *ende doer verdienst*: PL add. 18 H; zie Verwijs s.v. *vanden*; P *besocht.* 19 P add. 20 L *totum* add. 21 Versta: *tenzij in u*; L *absque te.* 22 *mijnder...*: PL add. 23 *dijns...*: PL add.

a Nl. in de *Oeffeninge des herten*, waarmee deze 'Drie dingen' complementair samenhangen. Deze 'drie dingen" worden behandeld resp. in de volgende 3 hoofdstukken 15-17. Zij vormen aldus een eenheid. Schr. heeft ze uitvoerig behandeld in tr. E, p. 556-632. Vgl. Inleiding p. ???. b Het motief van *spijzen*, resp. *voeden*, drukt pregnant Gods voortdurende instandhouding der schepping uit. Schr. gebruikt het met voorliefde. Correlatief daarmee staat het motief van Gods werken in ons werken. c Het motief van de *adam/adem*, nader verklaard in r. 29-31, wijst op de ononderbrokenheid van Gods hulp.

mit dat licht des geloves, hape ende mynne totty opstiget, ende verenyget my mitty in claren bekennen, in geheelre mynnen, in gerustigen gebruycken, tot uwer gloriën, op-dat gi vrede ende vroude in my altyt mocht hebben. Amen'.

Merct[24].

Aldus als hier voerschreven is, sullen wi ons oefenen tot allen tijden, om mit God verenyget te bliven in mynnen, één geest mi hem te sijn[25].

24 Rubriek in H, add. 25 *Aldus...*: H add.; vgl. n. 2 en 3.

H f. 45r[1] ⟨DAT ANDER SULLEN WI HEBBEN IN GESETTEN TIDEN, ALS TE .VIJ. GETIDEN DER PASSIE ONS *H*EREN.⟩[2] ⟨¶ CAPITTEL .XVJ.⟩

A[3]. *Een gebed vóór de getijden*[4]

⟨O mijn alderliefste Vader, Here Jesu *C*hristi, *ic* bid u door u vaderlike goetheit, wilt u gewerdigen den gront ⟨mijner⟩[5] sielen te bereyden met dijner godlicker gratiën, ende mijn herte ende mijn sinne te ontcommeren van allen onnutten dingen, op-dat ic mi werdelic moet hebben in diner godliker ende menscheliker tegenwoordicheyt.

O soete Here[6], > u sij lof, u sij[7] glorie, u sy[8] ewige dancbaerheyt, o hoege onverscheyden heilighe *D*rievoldicheyt[9], voer alle dat lijden, dat uwe enyge *S*oen, onse *H*eer Ihesus *C*hristus[10], voer ons[11] om u te versoenen op dese tijt ende xxxiij. iaer[12] geleden hevet[13].

⟨℣.⟩ ⟨Here, doet op mijn lippen.⟩

⟨℟.⟩ ⟨Ende lovet u selven door my met allen engelen ende heyligen. Amen.⟩[14]

Dit salmen lesen op die getijde[15]

⟨Dye dit ghebet spreect, verdient vergiffenis van aller versuymenis inden dienst Gods gheschiet.

Der overheyliger ende onverscheyden *D*rievuldicheit, onses gecruysten Here Jesu *C*hristi *M*enscheyt, der alder-salichste ioncfrou Marie vruchtbaerheit ende alder-heyliger gemeynheyt[a] si eewighe lof, eer, cracht ende glorie van allen creatueren; ende ons si vergiffenisse onser sonden: door ongeëynde tijden der werelt.

1 Getuigen: H, f. 45r-49v; P I.8-9, f. 12r-15r; L 3.36-37, f. 237v-241r. 2 *Dat ander...*: PL add. H: *Oeck sullen wi ons oeffenen op gesetten tijden mit die heilighe kerke als tot allen soeven getijden als hier naevolgt. Die metten.* — *Dat ander* verwijst naar het tweede der drie punten, die hiervoor p. 279 aangekondigd werden. De uiteenzetting ervan gebeurt in 3 momenten: A* vóór en na de getijden; B* de getijden zelf; C* de geest, waarin men de getijden moet beleven. — Het *Hofken van devocien* heeft f. 9r-13v een tekst, die met onze uiteenzetting parallel loopt, maar toch veel afwijkingen vertoont. Zie n. *h*. Deze uiteenzetting van *Dat ander dinc* beantwoordt aan p c. 35; zie nu E c. 27, p. 605 e.v. 3 H geeft, waarschijnlijk wegens verstrooidheid van de kopiist, de 2 hier volgende gebeden na de beschouwing van *Metten tijt*, f. 46r, en wel in omgekeerde orde. 4 PL (aangehaald bij de vorige titel) add.; H *Dit salmen lesen voer die getijde.* — P *Dat .viij. Capittel* add. — Waarschijnlijk moet men de r. 4-12 lezen als gericht tot God, de Vader van de Heer Jezus Christus, o.a. om de Vader te bedanken voor het lijden dat *uwe enyge Soen...* voor ons geleden heeft. 5 PL *uwer.* 6 *Een gebet...*: PL add. 7 *u...*: PL om. 8 *u...*: PL *ende.* 9 *o hoege...*: PL om. 10 *uwe...*: PL *ghi.* 11 *voer...*: PL *om mi.* 12 *dese...*: PL *op deser uren.* 13 PL *hebt*; zie n. 10. 14 Dit is het gebruikelijke *Versus* en *Responsorium* (daarom onze bijvoeging van ℣ en ℟. H: *wilt u selven doer my laven. Amen.* 15 PL om.; H heeft wel *op* (d.i. *volgend op* = *na*). R. 16-27 vertalen het gebed *Post divinum officium* uit het *Breviarium romanum* (vgl. n. 4): *Sacrosanctae...* Over de geschiedenis van dit gebed zie L. BRINKHOFF, in *Liturgisch woordenboek*, Roermond, 1965-69, II, k. 2499, s.v. *Sacrosanctae...* We geven de lezing van PL; H heeft hiervan slechts een samenvatting: *Der heiligher glorioser onverscheydenre drievoldicheyt ende ihesus christus gecruyste menscheyt ende der saliger iofferen maria sijn moeder sij ewige eer glorie ende lof doer die oneyndelicke werlt der werelden. Over* ℣ en ℟ zie n. 14.

a Versta: *heil, redding.*

〈℣.〉 *E*nde salich zijn die leden der maget Marie, die gedragen hebben des eewigen *V*aders *S*one.

〈℟.〉 *E*nde salich zijn die borsten, die gesoocht hebben Christum, onsen Here. Amen.

Pater noster ende Ave Maria voor dye salicheyt[a] des Paus ende der gemeynder christeliker kercken.〉[16,b]

B. De getijden zelf

〈Te metten-tijt〉[17]

U sij lof, 〈u si〉[18] glorie, 〈u si〉[19] ewige danckbaerheyt, 〈*o* hoge〉[20] onverscheyden heilighe *D*rievoldicheyt. 〈Ic danc u, o *V*ader inder *G*odheit voer alle dat lijden,〉[21] dat u lieve *S*oen doer die liefte des *H*eilighen *G*eestes leet toe *m*etten-tijt, om ons mit u te versoenen. O gebenedide *G*od, och of ick u mocht laven ende dancken uwer godlicker hoeger onbegrypelicker ewiger gebuerten, daer die *S*oen altijt, in dat ewige nu, van sijnen *V*ader wort gebaren. O mijn alre-liefste, wat is *(f. 45v)* dese ewige gebuert? Ende[22] is dat niet, daer *G*od van *G*od bekent is[23] ende sijns selves wesen te gronde begrypt? Dit is die ewige gebuert des *S*oens uutten *V*ader. *W*ant vermits sijn al-wetende wijsheyt bekent hi sijn alweerdige vermoegende moegentheyt; ende al datter levet, dat levet inden *S*oen[c], die daer is dat *W*oert des *V*aders. *E*nde dat *W*oert is *G*od, ende die *H*eilighe *G*eest is *G*od ende is oere beyder genuecht[24]. Mer niet drie gode, mer één *G*od. Ende dat grote *W*oert is vleys geworden[d] vermits waelbehaginge des *H*eilighen *G*eestes. Hier danct *G*od, dat hi u gegeven hevet dit waerachtelic te geloven.

Ende dan gaet voert[25] tot sijnre gebuerten inder tijt van eenre reynre iofferen[26], *i*nder nacht, *i*n vreemden lande, *i*n groter armoeden, 〈*i*nder couder tijt〉[27], *i*nden gemeynen stalle. Merct ooc aen dat verlangen der *p*atriarchen ende 〈der〉[28] propheten. Ende bid dat hi u herte bequaem wil maken, op-dat hi daer geestelick tot allen tijden in[29,e] gebaren mach werden.

Oec averlegget sijn gevangenisse, *b*iddende[30] 〈dat hi u wil vangen ende binden in zijnre liefden〉[31] 〈ende〉[32] dat hi u ende alle menschen mit alle gelovige zielen ontbynden wil *(f. 46r)* van allen banden der sunden doer sijn on[t]schuldige gevangenisse.

Ten lesten[33] 〈denct hoe hi opgestaen is vander doot〉[34] 〈ende〉 suldy u zeer verblijden in sijn heiligher verrysenisse, biddende dat hi u ende alle menschen wil

16 Vertaling van; *...catholicae christianae ecclesiae.* **17** *Te...*: P; H *Die metten.* **18** *u...*: P add. **19** *u...*: P *ende.* **20** *o...*: P add. **21** *Ic...*: P; H *voer alle dat lijden, O vader i. d. g.* **22** P *en.* Wellicht gebruikt H *Ende* als koppelwoord, waarbij het *en* van de ontkenning *niet* wegvalt. **23** P *voort.* **24** P[1] *genoech*; P[3] *genuechte.* **25** P *weder*; L *Inde iam.* **26** P *ioncfrouwen.* **27** *in...*: P add. **28** P add. **29** *daer...*: P *daer in...tijden geboren* trp. **30** P *ende bidt hem*; L *rogans.* **31** *dat...*: PL add. **32** P add. **33** *Ten...*: L add. **34** *denct...*: PL add.

b R. 16-27: vertaling van het gebed *Post divinum officium* uit het *Breviarium romanum: Sacrosanctae et individuae Trinitati*; zie n. 15. c Vgl. Jo. 1.3c-4a. d Vgl. Jo. 1.14a. e *daer...*: versta: *in uw hart.*

verwecken vanden doet der sunden, *e*nde, gelick dat hi es verresen doer die cracht ende glorie sijns *V*aders, dat wi oeck al-soe doer hem moeten verrysen ende wanderen[35] in nyeheyt[36] des levens[f].

⟨Te priem-tijt⟩[37]

Toe pryem-tijt suldy neerenstelick sueken mitten hyrden[38], *b*iddende dat ghi hem altijt sueken moet in sympelheyt uwes herten.

Ende merct[39] oeck, woe hi beschuldicht *(f. 46v)* wert voer *P*ilatus ende hoe hi hem doe bewees, *b*iddende dat hi u helpen wil doer sijn onschuldige beclaginge, altijt uwes selves schult te bekennen.

Daer-nae suldy comen mit *M*agdalenen ende sueken hem inden grave, biddende dat hi u herte wil ontsteken in sijnre lieften, op-dat ghi hem sueken ende vynden moet als[40] Magdalena dede.

⟨Te tercie-tijt⟩[41]

Toe *t*ercien-tijt suldy comen ende aenbeden hem mit die heilighen drie coningen, *b*iddende dat hi u wil gonnen dat ghi hem altijt inden geest moet aenbeden, *e*nde altijt moet offeren myrre der waerachtiger penitenciën mit wyeroeck der devociën ende golt der godlicker lieften.

Oeck suldy u dan becommeren mit die verveerlicke geyselinge ende croenynge, *b*iddende dat hi u daer-doer wil geven[42], dat ghi hem moet dyenen in reynicheyt des herten ende des lichaems.

Merct oeck woe dat die *H*eilige *G*eest toe terciën-tijt is gecomen ende hevet die herten der yongeren ontsteken in sijn godlicke liefte *e*nde gesterct ende gevestiget, dat sij alle vervolginge ende wederspoet lijden mochten *(f. 47r)* ende alle versmaetheyt begeerden. Hier bidt hem dat hi u wilt vercieren mit die soeven gaven des *H*eilighen *G*eestes ende ontsteken uwe herte in sijnre lieften, op-dat gi allen toern ende vervolginge verduldelicke moeget verdragen.

⟨Te sexte-tijt⟩[43]

Toe *s*exten-tijt wert *I*hesus van sijn lieve *M*oeder geoffert inden tempel ende *S*ymeon hevet oen[44] ontfangen in sijnen armen. Daer-doer bidt hem, dat hi u wil ontfangen inden armen sijnre godlicker ontfermhertichеyt[45] ende in sijnen godlicken vrede altijt te rusten.

Oeck wert *I*hesus te sexten-tijt gecruyst ende hevet hem selven geoffert opten altaer des cruces. Bidt hem om lijdsamheyt ende dat hi u wil ontfangen als een levende offerhande op dat cruce der tribulaciën.

Toe sexten-tijt is *I*hesus gecomen nae sijn verrisenisse tot sijn discipulen, daer si saten ende aten, ende straften sy van hoer ongelove. Hier bidt hem, dat hi u

35 P *wandelen.* 36 P[1] *nietheit;* P[3] *nieuwicheyt*; L *novitate.* 37 P; H *pryem.* 38 P[1] *metter herten*; P[3] *metten herden.* 39 PL *mercken* (afhankelijk van *suldy*). 40 P *maria* add. 41 P; H *Tercie.* 42 P *verlenen.* 43 P; H *Sexte.* 44 P *hem.* 45 P *barmhertichеyt.*

f Vgl. Rom. 6.4.

af-neme alle ongelove ende geve u dat godlicke inspreken ⟨te volgen⟩[46], *o*p-dat gi daer-doer alle uwe crancheyt moeget bekennen ende sijn godlicke straffinge waer moecht nemen.

⟨Te noen-tijt⟩[47]

Toe *n*oen-tijt hevet *I*hesus *(f. 47v) C*hristus sijnen geest voer een sacrificie op dat altaer des cruces geoffert mit luden roepen ende mit[48] schreyenden ogen. Ende hi is verhoert ende hevet voldaen voer alle die sunden der werlt. Nu bidt hem, dat hi u wilt bewaren in sijnen godlicken vrede.

Toe noen-tijt hevet *I*hesus geroepen Matheüm ende Magdalena⟨m⟩[49] ende hevet hem oer sunden vergeven. Daer-doer bidt hem, dat hi u ⟨al⟩[50] uwe sunden oeck vergeven wil[51] ende waerachtige penitencie wil verlenen. Nu bidt voer alle die sunden der werlt.

Toe noen-tijt is Christus toe hemel gevaren ende hevet die poerte[52] des hemels geapent. Daer-doer bidt hem, dat hi die oetmoedicheyt des schapes-cudden[53] wille laten comen, daer die hoecheyt des hyrden[54] is opgegaen.

⟨Te vesper-tijt⟩[55]

Toe vesper-tijt is *M*aria ende *J*oseph gecomen tot *B*etleheem, daer sij geen herberge en konden gecrygen[56]. Soe suldy hem noeden in die herberge uwer zielen ⟨te comen⟩.[57]

Ende toe vesper-tijt wert *I*hesus genamen[58] vanden cruce ende wert sijn lieve *M*oeder in oeren schoet geleyt.

Toe vesper-tijt apenbaerden hi sijn *(f. 48r)* twee discipulen gaende in *E*maüs, ende ontbant hem den synne der *S*chryftueren. Daer-doer bidt hem dat hi u wil apenbaeren die heilige *S*chryft, op-dat gi sijnen godlicken wille altijt moeget bekennen ende sijn godlicke straffinge waer moeget nemen *e*nde volbrengen sijnen ⟨alre-⟩[59]liefsten wille, ende dat hi uwe herten[60] wille ontsteken in sijnre lieften als hi sijn discipulen hevet gedaen.

⟨Te compleet-tijt⟩[61]

Toe *c*ompleten-tijt is *M*aria in dat gemeyn huys in den stalle gecomen, daer sij oer in groter hoeger contemplaciën gaf van die ewige gebuerte.

Toe completen-tijt at ⟨Jesus⟩[62] sijn avontmael ende setten in[63] dat heilighe *S*acrament, maeckende die apostolen priesters ende hi dede dat sermoen vander godlicker lieften[g].

46 *te...*: PL add. **47** *te...*: P; H *Noen.* **48** P³ om. **49** P add. **50** PL add. **51** *vergeven...*: P *w.v.* trp. **52** L *portas.* **53** *des...*: PL *zijnre scapen.* **54** H: vgl. r. **00**; PL *aerden.* **55** *te...*: H *Vesp(er)*; P *Te vesp(er).* **56** P *crigen.* **57** *Te...*: PL add. **58** P *genomen.* **59** P aff. **60** PL *herte.* **61** *Te...*: P; H *Comple.* **62** P; L om.; H *hi.* **63** *setten...*: P *insette.*

g Wat men nu het *Hogepriesterlijk Gebed* noemt, nl. Jo. 14-17.

Toe compleeten-tijt wert *I*hesus begraven. Ende hi is nae sijnre verrysenisse gecomen mit geslatenre doeren ende hevet sijn yongeren vrede gekondiget ende ingeblasen den *H*eilighen *G*eest ende gaf hem mach⟨t⟩ die sunden te vergeven. Amen.

C. ⟨Hoe wi ons selven tot allen ghetijden mercken sullen [*Dat .IX. Capittel.*]⟩

⟨Te metten-tijt⟩[65]

Toe *m*etten-tijt suldy mercken ende bekennen of die godlicke cracht u op hevet getagen uut die *(f. 48v)* traecheyt des lichaems in die snelheyt des geestes *e*nde uutter blyntheyt des herten in een godlick lycht. Hier behoeren u[66] twee punten te volgen *a*ls neernstige vlyticheyt van buyten inden lichaem *e*nde oeffeninge des geestes van bynnen in een godlicke licht.

⟨Te priem-tijt⟩[67]

Toe *p*ryem-tijt sullen wi bekennen of die wijsheyt der *G*odheyt in onse ziele is gevloeyet, alsoe dat wi konnen bekennen[68] onse volcomenheyt ende onse onvolcomenheyt. Hier-toe behoeren u[69] twee punten *a*ls konst des herten *e*nde ⟨vernieuwinghe⟩[70] des geestes.

⟨Te tercie-tijt⟩[71]

Toe *t*erciën-tijt sullen wi bekennen of dat vuer der godlicker lieften onse ziele doervlaten hevet in[72] alle oeren crachten, *a*lsoe dat nae ⟨des⟩[73] vuers manyer alle onse sunden verbrant synt vander mynnen *G*ods, gelick dat dat vuer verbrant[74] alle holt groet ende cleyn. Hier-toe behoeren twee dingen *a*ls heyte[75] begeerten ⟨na God⟩[76] *e*nde ynnich gebet.

⟨Te sexte-tijt⟩[77]

Toe *s*exten-tijt sullen wi mercken of die myldicheyt der *G*odheyt in onse ziele gevloeyet is, soe-dat wi begeven vrienden ende mage⟨n⟩[78], lijf ende ziele, guet ende genuecht ende *(f. 49r)* alle die werlt, soe datter niet en is, dat ons hyndert. Ende hier-toe behoeren twee punten: *e*nycheyt, dat is: afgescheydenheyt van alle creatueren, *e*nde gestadich in-blyven in dat guet, dat *G*od ⟨selver⟩[79] is.

64 *Hoe...*: PL; H om. Deze tekst heet in P *Dat .ix. Capittel*, en in L *Cap. XXXVII.* **65** *Te...*: L *Ad matutinas*; H *Metten*; P om. Zo ook verder. **66** HP; L *sequemur*; in de volgende paragrafen las de vertaler zoals HP. **67** PL; H *Priem*. **68** *Konnen...*: P *b. connen* trp. **69** P *toe*. **70** PL; H *verwynninge*. Vgl. Tit. 3.5: *renovatio spiritus sancti*. **71** PL; H *Die tercie*. **72** HP; L *(animam nostram) omnesque vires illius*; las L *ende* i.p.v. *in*? Dit zou een goede zin geven. **73** P; H om. **74** P *verbarnt*. **75** H schreef en schrapte na *myn(ne) heyte*; P *hitte*; Verwijs lijkt die vorm als *adjectief* niet te kennen; L *ignita*. **76** PL; H om. **77** PL; H *Sext*. **78** PL *magen*. **79** PL; H om.

h Van deze Getijden vindt men een uitgebreide treffende parallel in *Het hofken van devocien*, f. 9r-13v. Vgl. A. AMPE, *Kleine tractaten van de Schrijfster der Peerle, I. Het hofken van devocien*, in *OGE*, 41, 1967, 368-427; 42, 1968, 33-57; 142-171.

〈Te noen-tijt〉[80]

Toe *n*oen-tijt sullen wi merken wat die *G*odheyt wracht inden cruce. Hi toende godlicke trouwe, vaderlicke mynne ende ontfermhertícheyt aver die menschen[81]. Hiertoe hoeren honger ende dorst tot *G*od gestadich.

〈Te vesper-tijt〉[82]

Toe vesper-tijt sullen wi merken of die rust der *G*odheyt in die ziele gevloeyet is, *a*lsoe dat wi vrede holden mit *G*ode ende mit ons selven ende mit alle creatueren. Hier-toe hoeren twee dingen *a*ls[83] swigen *e*nde ynnicheyt.

〈Te compleet-tijt〉[84]

Toe *c*omp[e]leten-tijt sullen wi bekennen of dat wonder der *G*odheyt onse ziele averstort[85] hevet, soe-dat wi dat godlicke wonder bekennen[86] konnen. 〈Nu zijn er vier dingen, die wij in God moeten bewonderen.〉[87] Ten yersten is dit[88] een wonder *G*ods, dat God mensche wert ende dat die mensche[89] *G*od geworden is. Dat ander wonder is dat *G*od *G*od aenryepe aenden cruce. Dat derde wonder is dat hi sijn doede lichaem verwecten inden grave ende weder aen-nam. Dat vierde *(f. 49v)* dat in *G*od te verwonderen is, dat is dat hi sonder yemants hulpe mit sijn godlicke cracht op-vuer inden hemel. Hier-toe behoeren vier punten: *s*ueken, vynden, schouwen ende gebruycken. *E*nde soe hevet die ziele dat sij begeert.

80 PL; H *Noen.* **81** *die...*: P *den mensche*; L *genus humanum.* **82** PL; H *vesper.* **83** P om.; L *videlicet.* **84** PL; H *Comple.* **85** P³ *overstoort.* **86** H *sullen* add. maar geschrapt. **87** *Nu...*: L *Sunt autem quatuor stupenda et admiranda* add.; HP om. **88** P om. **89** L *quodam modo* add., verzachtend.

H f. 49v[1] ⟨DAT DERDE SULLEN WIJ HEBBEN TUSSCEN TIJT, OP DIE .XXIIIJ. UREN⟩[2,a] ⟨DER PASSIËN⟩ ⟨℄ CAPITTEL .XVIJ.⟩

Item wi sullen ons oefenen[3] tusschen tijden, dat is: tot elcker uren[4]. Hier-om sullen wi die clock tellen, als hier-nae volget, wanneer dat sij slaet *e*nde vermanen *G*od sijn liden[b], dat hi op die tijt uut lieften in sijn heilige *M*enscheyt voer ons geleden hevet ende dancken hem daer-van[5] in onsen geest. Ende ist dat wi die clock niet en hoeren slaen, soe sullen wi se nochtants alle dage eens ynnichlicken tellen, op-datter[6] niet één ure sonder vrucht ver-by[7] en gae. Ende dan sullen wi *G*od bidden, dat hi dit uren-werck wil ontfangen van ons als hi dat solde ontfaen van sijn liefste vriende ende laten dat te staden comen alle menschen, levendich ende doet, ende een yegelicken by-sonder, recht of sij dat selve geoefent hadden.

Gebet[8]

O mijn alre-liefste, wilt doch tot elcker uren mijn herte alsoe berueren *(f. 50r)* dat uwe bitter lijden ende uwe yamerlicke smerte nummermeer en come uut mijn herte. O mijn alre-liefste, wat hebdy nu geleden voer my op dese tijt uut rechter lieften?

Die ⟨.xxiiij.⟩ uren vander passiën

Snamiddages[9]

Toe een ure wert uw mynnende herte doersteken[10]. Wondet mijn herte mit u mynne.

Toe tween uren verblijden[11] ghi[c] u vriende inder hellen mit uwe godlicke lycht. Wilt my verlychten[12].

Toe drien uren wortstu vanden cruce genamen ende uwe lieve moeder doet ⟨inden schoot gheleyt⟩[13]. Neemt van my alle mijn mysdaet ende gevet my uwe godlicke gracie.

Toe vier uren wortstu gesalvet. Salvet my mit die salve des[14] *H*eiligen *G*eestes.

Toe vijf uren dede dy u[15] avontmael. Wilt uwe avontmael nu mit my eten ende verslyndet my in u godlicke wesen.

Toe ses uren setten gi in dat nye testament[d] ende ghi gavet ons u selven. Nu verwandelt my in dy ende gevet my te volbrengen uwe testament, want ick sonder u hulpe[16] niet en vermach.

1 Getuigen: H, f. 49v-51v; P I.10, f. 15r-16r; L 3.38, f. 241r-242v. Hiervan vindt men in *Hofken*, f. 13v-15v een goede parallel. E geeft van de horologie een uitgebreide versie in c. 30, nu p. 611 e.v. **2** P; L *De tertio, quod habere debemus in exercitio nostro ad singulas quasque horas, videlicet 24. diei ac noctis.* H *Van tusschen tijden.* **3** *oefenen...*: P *t. t. oef.* trp. **4** *elcker...*: L *ad singulas quasque vigintiquatuor horas.* **5** P *af.* **6** P *op dat.* **7** P *voorby.* **8** H rubriek; PL om. **9** *Die...*: PL om. **10** L *lancea (perforavit)* add. **11** P *verblijde = verblijddet.* Iets dergelijks ook verder. **12** *my...*: PL *verl. onse sielen.* Waar H het enkelv. heeft, gebruiken PL doorlopend het mv. Verder onvermeld. **13** *doet...*: P *doen*, wat hier niet relevant is, maar wel *doet = dood.* L om. **14** L *tui.* **15** *dede...*: P *hielt ghi een*; L *coenabas.* Zie vervolg. **16** P om.

a Nl. een geestelijk horologium (urenwerck) op de passie Christi, ingedeeld volgens de 24 uren van de dag, waardoor de mens gemaand wordt bij iedere klokslag aan de passie te denken. Zie E. BERTAUD, *Horloges spirituelles*, in *DSp*, 7, 1969, k. 745-763; D.A. STRACKE, *De XXIV uren der passie ons Heeren*, in *OGE*, 18, 1944², 66-168; Pius KÜNZLE, o.p., *Heinrich Seuses Horologium sapientiae*, Freiburg Schweiz, 1977, Kapitel 5: *Titel und Literaturgattung des Horologiums*, p. 55-83. Zie hierna E c. 30, n. 2. b Versta: *God, hier Jezus Christus, herinneren (voorleggen) aan zijn lijden.* c Versta: *verblijddet gij.* Zo ook verder. d Nl. de instelling van de H. Eucharistie, waardoor het N. Testament (Verbond) gegrond werd.

Toe soeven uren wortstu begraven. Begrave my in dy ende dy in my ende sluyt[17] *(f. 50v)* dat graf, *o* mijn alre-liefste.

Toe acht uren ginck ghi tot uwer passiën. Gevet my dat sij nummermeer aen my verlaren en moet sijn[18].

Toe negen uren zweyten gi van anxt water ende bloet. Wilt my daer-in[19] wasschen.

Toe tyen uren gaefdy u aver inden doet. Nu geve ick my aver mit alle u creatueren in uwen alren-liefsten wil.

Toe elf uren waerdy droevich totter doet ende gi ontfinget van uwen engel troest. Hier-doer wilt vertroesten alle bedroefden, levendigen ende doeden.

Toe xij uren gaefdy u gevangen ende lyet u bynden. Wilt my[20] vangen ende bynden in uwer lieften.

⟨*Svoermiddaghes*⟩[21]

Toe een ure wordy verlaten van uwen discipulen. ⟨En⟩[22] wilt my niet verlaten ⟨van uwer graciën⟩[23].

Toe tween uren wortstu geslagen aen u zuete kynnebacken. Wilt my slaen mit uwen godlicken anxt.

Toe iij uren wortstu bespegen ⟨ende⟩ uwe ogen worden[24] verbonden. Wilt my aensyen mitten ogen uwer grondeloeser barmhertigheyt.

Toe iiij uren vermaen ick u alle dat heymelicke lijden[25] dat ghi geleden hebt. Wilt *(f. 51r)* my vergeven alle mijn heymelicke sunden, ⟨dye u alleen bekent zijn⟩[26].

Toe vijf uren wortstu valschelick gewroeget. Verloest my van die beschuldiginge[27] der boeser geesten.

Toe vj uren wortstu ⟨iammerlic⟩[28] gegeyselt ende gecroent. Verloest my van die geyselinge der boeser geesten.

Toe vij uren wortstu verordelt. Weest my een genadich richter ⟨inden letsten dach.⟩

Toe viij uren gincstu totter doet, verladen mitten cruce. Wilt my afnemen alle borden der sunden.

Toe ix uren worden u uwe cleder uutgetagen ende ghi wort genagelt aenden cruce. Maect my bloet van alle dat u een hynder is ⟨in my ende vestiget my⟩[29] in uwer lieften.

Toe x uren wortstu opgericht mitten cruce ende spraect: 'Vader, vergevet hem, want sij en weten niet wat sij doen'. Gi gavet den moe⟨r⟩denaer dat paradijs[30]. Ende ghi troesten u bedroefde moeder. Wilt in my oprichten alle dat gebraken is. Vergevet alle datter mysdaen is. Neemt tot genaden alle, die genade begeren. Vertroest die bedroefden[31].

17 P *besluyt*. **18** *nummermeer...*: P *aen ons nemmermeer verloren en si*. **19** L *in sudore sanguinis tui*. **20** PL *ons al*. **21** Bijgevoegd wegens parallellisme met r. 16. **22** In H door corrector (?) bovengeschreven. PL *emmers* add. **23** PL add. **24** HL; P *verdonckert ende* add. **25** P *des heymelicken lijdens*. **26** P add.; L *ab occultis nostris tibi soli cognitis ac manifestis*. **27** P *beschuldinge*. **28** P add; **29** PL add.; H om. **30** *Gi...*: P om.; L *et moestissimam matrem tuam consolabaris et latroni paradisum promittebas* trp. **31** *die...*: PL *alle die bedr. herten*.

Tot xi uren dorsten u van groter pinen. Ghi wort gelaten van u *G*odheyt ende van alle creatueren. *(f. 51v)* Ende gi volbracht alle dat van u geschreven was. Gevet my altijt te dorsten nae u. Ende en[32] wilt my niet verlaten, mer volbrenget in my alle dat u belyeft.

Toe xij uren gaeft ghi op uwen geest, hem bevelende u *G*odheyt[e].

Pater noster. ⟨Ave Maria⟩.

Ick bid u, mijn *H*eer, mijn *G*od, doer die grote verveernisse ende gelatenheyt, die gi om mijnen wil ende voer ons allen leetste inder uren uwer doet: *s*oe[33] wilt my helpen in die ure mijnre doet ende laet u *G*odheit in my ende doer my schijnen, op-dat alle mijn viande van my vlyën. ⟨Amen⟩[34].

32 P om. 33 P om. 34 PL add. — In H is de tekst der 24 uren in de eerste persoon enk. gesteld; in PL werd alles systematisch in de eerste persoon mv. omgezet, uitgenomen in 2 gevallen.

e *hem...*: versta: *uw geest aan de Godheid aanbevelende.*

H f. 51v[1] ⟨HOEMEN DIE PASSIE CHRISTI INWENDELIC OEFFENEN SAL, ONDER DER MYSSEN⟩ ⟨OF ALS WI DAT LIJDEN CHRISTI OEFFENEN SULLEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XVIIJ.⟩[2]

Hier volget woe men die passie *C*hristi oefenen sal[3] mit dancbaerheyt ende mit lieften ⟨in⟩[4] biddelicker wijse in den geest ende inden bloten gront sonder beelden, *a*lsoe datmen blive in die *G*odheyt ende in bekennisse[5] der heiligher *D*rievoldicheyt. Want eenvoldicheyt der *D*rievoldicheyt hevet vermits cracht, wijsheyt ende mynne gewracht in sijn heiligher *M*enscheyt, *d*oer welcker passie hi[6] ons verlo[o]st hevet *e*nde doer welcks[7] verdyenst hi ons niet weygeren en wil[8], des wi hem bidden tot onser salicheyt. Ende *(f. 52r)* onder myssen of als wi dat lijden *C*hristi oeffenen sullen[9], soe sullen wi ons keren in onsen geest, daer die heilighe *D*rievoldicheyt tegenwoerdich is: *d*ie *V*ader in die memorie, die *S*oen in die verstandenisse ende die *H*eilighe *G*eest inden wille. Ende vermits dien datmen dit gelovet, soe coemt men in een averweselick schouwen.

Want *G*od en is nergent soe bloet te vynden als in dat blote wesen der zielen. Hier vant hem *Y*saias die propheet, doe hi sprack: 'O *H*eer, alle onse werken hebdy ⟨in ons⟩[10] ghewracht'[a]. Hier vant hem *I*heremias, doe hi sprac: 'O *H*eer, du biste in ons ende dinen naem is ⟨over⟩[11] ons aengeroepen'[b]. Hier vant hem *M*oyses, doe hi van aensicht tot aensicht mit hem sprack, als van geest tot geest, ende ontfienck[t] die gebade[c]. Hier vant hem *D*avid, doe hi sprack: '⟨En⟩[12] *h*ad die *H*ere in ons niet geweest, wi waren alle verslonden ⟨levendich'⟩[13,d]. Ende alle die heileghe propheten hebben hem hier[14] gevonden ende bekent ⟨in hem⟩[15] te wesen, ende daer-om hebben sij hem[16] alle oer woerden ende ⟨haer⟩[17] propheciën toe-geschreven, seggende altijt, wanneer sij guede dingen spraken: 'Dit seyt *G*od die *H*eer'[e], ende verte- *(f. 52v)* gen hem selven ende gaven *G*od die eer. Ende dit moeten alle menschen doen, willen sij *G*od behagen. Aldus hebben hem gevonden alle die vriende *G*ods, die daer sijn gecomen in die verenyghyn⟨ghe⟩[18] *G*ods ende sonder vegevuer sijn gecomen ten ewigen leven.

Wanneer[19] wi dan *G*od willen dancken voer sijn bitter lijden, soe sullen wi ons keren in onsen geest ende geloven *G*od daer tegenwoerdich te wesen. Ende willen wi dan waerachtige aenbeders sijn, soe moeten wi hem aenbeden inden geest ende oeck mitten geest[f] als mit die gedachten, mit dat verstant, mitten wille ende der[20] lieften.

1 Getuigen: H, f. 51v-53v; P I.11a, f. 16r-17r; L 3.39, f. 242v-244r. 2 *Hoe...missen*: P; L *Qualiter Deum in spiritu adorare et passionem dominicam interius exercere debeamus*; H *Vander passien christi*. Wij menen dat wij P mogen volgen, maar moeten aanvullen volgens r. 9-10 uit de tekst zelf: *onder myssen of als wi dat lijden Christi oeffenen sullen*. Hierdoor krijgt de oefening een algemene draagwijdte. 3 *Hier...*: PL *Die passie ons Heeren salmen oeffenen*. De titel en de aanvang zijn bewerkingen van de aanvangszin van H. 4 PL (L *per modum orationis*); H *ende*. 5 P *kennisse*. 6 PL *God*. 7 P *welcker*; L *per cuius*. 8 PL *mach*. 9 *dat...*: PL *willen*. *Onder myssen* zie titel in PL. De titel, waardoor de passie-oefening tot een mis-praktijk wordt, is misleidend, omdat hij het tweede deel van de zin *of als wi...* weglaat, waardoor de bewering een algemene leer raakt: zie n. 2. 10 PL add. (volgens Isaias). 11 PL; H *op*. 12 P add. 13 PL add. 14 *hem...*: P *hier god* trp. 15 PL add. 16 P om.; L *ipsi domino*. 17 P add. 18 H *verenynghyn*; P *vereninge*. 19 L *Revertendo proinde ad hoc, quod dicere coeperam*. 20 P om.

a Is. 26.12. b Jer. 14.9. c Vgl. Deut. 5.4-22. d Ps. 123.2-3. e Bv. Ezech. 22.28. f Het voor Schr. belangrijke motief van Jo. 4.24; zie A c. 7.

Ende dan in deser bedinge apenbaert ⟨haer⟩[21] by wilen die heilighe *D*rievoldicheyt in die crachten der zielen, daer sy *G*od alre-gelicste mede is, *a*ls die *V*ader in die memorie mit een sympel gedachte, *e*nde die *S*oen in dat verstant mit een licht claere bekennynge[22], *e*nde die *H*eilighe *G*eest inden wille mitter mynnen, ende maect die ziele één geest[23] mit *G*od. Ende hier moeten die gedachten ende dat verstant buyten bliven, want sij en konnens niet bedencken of verstaen, dat sij daer *(f. 53r)* gewaer werden. Mer, die reyn mynne vermits die grote begeert gaet alleen in[g].

Ende dan wort die ziele alle oer sunden quyt, ende sij wort heymelic stylle mit *G*od verenyget. Sy wort ontcledet van alre onrechter meyninge ende quader begeerten, ende sij wort weder mitter mynnen gecleet, *a*lsoe dat sij die eer *G*ods in allen dingen meynt ende begeert, ende oeck die salicheyt ende dat profijte hoers naesten.

Mit dit cleet was sunte Augustinus gecleet, doe hi sprack: 'Ick mynne, ick mynne, ende nummer[24] en sal ick te mynnen opholden, eer ick selver mynne werde'[h]. Hi wost[25] wael dat *G*od die mynne was[i], ende daer-om wolde hi oeck die mynne sijn.

Oeck was sunte *B*ernaert mit desen clede gecleet, doe hi seyde: 'Synt ter tijt, dat ick *G*od yerst bekenden ende sach, soe en wast my niet genoech dat ick doechden had, mer ick en liet niet af, eer ick selver die doechde was'[j]. Hi bekenden dat *G*od die doechde was; daer-om wolde hi oeck die doechde sijn.

Sunte *P*auwel was hier oeck mede gecleet, *d*oe hi sprack: 'Wie sal mij moegen scheyden van *C*hristus' mynne[26], die in my is?'[k]. Hi verstont wael dat *G*od, die die gewari- *(f. 53v)* ge mynne is, in hem was, *e*nde dat sijn ziele vander mynnen[27] leefden. *E*nde daer-om seyde hi dattet onmoegelick waer, oen vander lieften *G*ods te scheyden, ⟨want⟩ *i*nder lieften *G*ods was hi gevangen[28].

Aldus sullen wi *G*od in ons selven aenbeden, willen wi sijn gemynt[29] vanden hemelschen *V*ader.

21 PL add. **22** *licht...*: L *cum clara cognitione.* **23** PL om. **24** P *nemmermeer.* **25** P *wist.* **26** *Christus...*: P *die minne Christi.* **27** P *ende liefden* add. **28** *oen...*: P *van god te sceyden want bi* (P[1]; P[3] *hi*) *inder liefden was gevanghen.* **29** *syn...*: P *ghemint zijn* trp.

g Volgens Hugo van S. Victors principe *ubi intellectus stat foris, ibi amor intrat*, in zijn *Expositio in Hier. cael.*; PL.175, k. 1038 D. Daarna door anderen overgenomen en gebruikt, zoals b.v. door Ruusbroec. h Augustinus? i Vgl. 1 Jo. 4.8. j Bernardus? Vgl. A c. 7 r. 3-7 en nn. Zie nog de schrijftrant in *Het hofken van devocien*, Antwerpen, 1546, f. 56v. k Rom. 8.35.

H f. 53v[1] ⟨INWENDIGE BEDINGE VANDER PASSIËN ONS HEEREN, ONDER MYSSEN⟩ ⟨OF ALS WI DAT LIJDEN CHRISTI OEFFENEN SULLEN.⟩[2] ⟨¶ CAPITTEL .XIX.⟩

Ick danck u, *o* hemelsche *V*ader, ⟨dat⟩[3] ghi die[4] hemel ende aerde ende alle datter in is, gemaeckt ende geschapen[5] hebste[6]. Ick bid u doer alle dat u behaget in⟨den⟩[7] hemel ende in⟨der⟩[8] eerden, *m*aect weder in my alle datter gebraken is, *e*nde dat doer wijsheyt dijns *S*oens ende liefte dijns *H*eiligen *G*eestes.

Ic danck u, mijn hemelsche *V*ader, dat ghi vermits liefte des Heilighen *G*eestes die ioffer[9] *M*aria bequaem gemaect hebste, dat u gemynde *S*oen menschelicke natuer in oer aen solde nemen[10]: *s*oe maect my bequaem u gracie tontfangen.

Ic danck u, hemelsche *V*ader, dat ghi dat ewige *W*oert vleys hebt laten werden doer ⟨die⟩[11] lieft dijns *H*eilighen *G*eestes in *M*aria lichaem[12]. Nu vermaen ick u, o heilighe *D*rievoldicheyt, des wonders, dat gi in *M*aria hier gewracht hebt als die zuete beweginge *(f. 54r)* der reynre mynnen inder ⟨heiliger⟩[13] iofferen[14], *d*ie samen-ronnynge des suveren bloets[15], die volmakinge alle der lytmaten, die scheppinge der redelicker zielen mit claren verstande, mit verlychter reden, mit volcomenre lieften. In welcker lichamken[16] ende ziele gi stortende waert dat afgront uwer *G*odheyt, *m*er ghi sijt gebleven die onbewegelicke onwandelbare *G*odheyt[a], ende om onsen wil hebstu ⟨door dijnen *S*oon⟩[17] aengenamen die teder *M*enscheyt, om daer-doer te werken onse salicheyt[18]. Hier-doer bid ick u, mijn alre-liefste, doer die cracht deser verwandelinge: verwandelt my in dy, ende maect my een mensche[19] nae uwen herten[b], ⟨om welken dijn *W*oort mensce is geworden⟩[20], op-dat ghi vrede ende vroude in my[21] moeget hebben.

Ic danck u[22], hemelsche *V*ader, dat uwe enyge *S*oen doer lieft ⟨dijns⟩[23] *H*eilighen *G*eestes is gebaren, waer *G*od ende mensche, van *M*aria, sijn onbesmytte moeder, *i*nder duysterre nacht, *i*n vreemden lande, *i*n een onbequaem stede, *i*nder colster[24] tijt, *i*n groter armoeden. Hier-doer bid ick u, vervult u meyninge ende u begeert in my, ende wilt u ewige *W*oert in my baeren[c] ende u godlicke werck in my[25] werken, want daer-om syn ick[26] geschapen.

(f. 54v) Ic danck u, hemelsche *V*ader, dat gi uwen ⟨enygen⟩[27] *S*oen doer die liefte dijns Heilighen *G*eestes hebt laten besnyden. Snydet alle van my, dat u in my myshaget.

1 Getuigen: H, f. 53v-55v; P 1.11b, f. 17r-18v; L 3.40, f. 244r-245v. **2** *Inwendige...*: P *Inwendige... myssen*; L *Internae de dominica vita & passione orationes*; H *Onder missen* (als enige rubriek). Wij vullen p aan volgens H in het vorig hst., B c. 18, r. 9-10 en n. 2 en 9. Wij mogen aannemen dat Schr. in c. 18 het principe van bidden-in-den-gheest uiteenzet en in c. 19 deze gebedsvorm toepast in een dankgebed over de passie Christi. Vandaar de woord-overeenkomst in de rubrieken van beide hoofdstukken. **3** P; H om. **4** P om. **5** P *ghesc. e. ghem.* trp. **6** H *hadste* add. en geschrapt. **7** P add. **8** P add. **9** P *ioncfrou.* **10** *aen...*: P *aennemen soude.* **11** P add. **12** P *dat reine l. marie.* **13** P add.; L *gloriosae* add. **14** P *ioncfrouwen.* **15** *die zuete...*: P *(des wonders)...der soeter bew. ...; der vergaderinge...* **16** PL *lichaem.* **17** *door...*: PL add. **18** *onse...*: L *salutem nostram, opus redemptionis nostrae.* **19** *mij...*: PL *ons alle menscen.* **20** *om...*: PL add. **21** PL *ende in alle menschen* add. **22** P *o* add. **23** H *des* (zie verder); PL *uws.* **24** H (= *colster*); P *coutster.* **25** P *ons.* **26** *sijn...*: PL *zijn wy.* **27** PL; H *ewigen.*

a Nl. God wordt mens in Christus, maar blijft God. b Vgl. Ps. 88.21 par. c Vgl. Gods geboorte in ons.

Ic danck u, hemelsche *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen doer liefte dijns *H*eilighen *G*eestes den heyden hebste geapenbaert ⟨door eenre sterre. Ick bid u, wilt mijn herte met dat licht dynre graciën ooc verlichten⟩[28].

Ic danck u, hemelsche *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen ontfinget van sijn ⟨lieve⟩[29] moeder doer lieft dijns *H*eilighen *G*eestes voer een wael-behagelicke[30] offerhande. Nu offer ick my u[41] ende geve my u altemael ⟨in dijnen handen⟩[32,d].

Ic danck u, hemelsche *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen xxxiij iaer hebt laten gaen opter eerden om mijnen wil, ende dat doer liefte dijns *H*eilighen *G*eestes. Ick bid u, gevet my doer hem te gaen in die vroude des ewigen levens doer u grondelose ontfermhertichеyt[33].

Ic danck u, mijn hemelsche *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen hebt laten vangen ende bynden om mijnen wil, ende hi hevet my verloest doer lieft dijns *H*eilighen *G*eestes. Ick bid u, wilt my verloesen van die ewige gevangenisse ende ontbynden die banden mijnre sunden, ende treckt my uut die *(f. 55r)* stricken der boeser vianden.

Ic danck u, mijn hemelsche *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen hebt laten geyselen om mijnen wil, ende dat doer lieft dijns *H*eilighen *G*eestes. Ick bid u, wilt my verloesen van die ewige geyselinge ende uutter vianden handen, ende wasschen my mit ⟨zijn⟩[34] uutgestorte bloet van alle mijn sonden.

Ic danck u, hemelsche *V*ader, dat gi uwen alren-liefsten *S*oen hebt laten croenen mit die doernen-croen doer lieft dijns *H*eilighen *G*eestes. Ick bid u, wilt my daer-doer weder cronen doer sijn pijnlicke croeninge mit die croen[35] der ewiger gloriën.

Ic danck u, o hemelsche *V*ader, dat ghi uwen enygen *S*oen hebt laten crucen om mijnen wille, ende dat doer lieft dijns *H*eilighen *G*eestes. Ick bid u, wilt my daer-doer verloesen van die ewige crucinge der boeser vianden.

Ic danck u, o mijn[36] hemelsche *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen hebt laten laven in sijnre stervender noet mit edick ende galle om mijnen wil, ende dat doer liefte di⟨j⟩ns *H*eilighen *G*eestes. Ick bid u, wilt mij daer-doer spijsen mit die spijse der ewiger salicheyt doer dijn grondelose barmhertichеyt.

Ic danck u, hemelsche *(f. 55v)* *V*ader, dat gi uwen enygen *S*oen doer lieft des *H*eilighen *G*eestes om mijnen wil den bitteren doet hebt doen sterven. Ick bid u, wilt my verloesen vanden ewigen doet. Ende ick bid u doer sijn grote mennichvoldige bitter lijden ende pine[37] ende uutstortinge sijns heiliche bloets ende bitteren doets: staet mij by in mijnre lester noet. Amen.

28 *door...*: PL add. 29 PL add. 30 P *welbehaghende.* 31 P *u my* trp. 32 *in...*: PL add. 33 P *barmhertichеyt.* 34 PL; H *u.* 35 *die...*: PL om. 36 PL om. 37 PL *pijnen.*

d Vgl. Lc. 23.46, par.

H f. 55v[1] WAT INDER WERLT IS ENDE WAT GOD DAER-TEGEN GELEDEN HEVET. ⟨¶ CAPITTEL .XX.⟩[2]

Sunte Johannes schrijft in sijn epistel: 'Alle dat inder werlt is dat is begeerlicheyt der oghen ende[3] begeerlicheyt des ⟨vleysches⟩[4] ende hoeverdie des levens'[a]. Hier hevet God drie swaer pijnlicke schendelicke[5] dingen[6] tegen geleden alle sijn leven lanck hier[7] opter eerden[8], mer sunderlinge inden cruce.

Ten yersten tegen die genuecht des vleysches alle pijnlicheyt vanden hoefden totten voeten. Hier-van claget hi doer den prophete, seggende: 'O ghi alle, die daer gaet by den wege, syet ende merct doch aen, of enych rouwe of lijden alsoe is als dat mijn'[b].

Ten anderen mael hevet hi geleden tegen die begeerlicheyt der oghen *(f. 56r)* alle armoede[9] inden cruce. *H*i hienck daer naect ende dorstich. Hier-van claget hi oeck [doer den prophete][10], seggende: 'Die vogelen hebben oer[11] neesten ende die ⟨vossen⟩[12] hebben oer[13] halen[14], mer des menschen soen en hevet niet, daer hi sijn hovet op rusten mach'[c].

Ten derden tegen die hoeverdie des levens[15] alle versmaetheyt, verachtinge, confusie ende bespottinge. Hier-van claget hij doer den propheet[16], seggende: 'O mensche, gedenct mijnre armoeden, averlijdinge, bespottinge ende der alssen, die ick om uwen wil gedroncken hebbe'[17].

Hier-in sullen wi ons spiegelen ende merken of die begeerlicke gyerige[18] heblicheyt[19] oeck in ons is gestorven, alsoe dat wi om sijn liefte geern weder wat armoeden liden, ende of die waellustige genuechte des vleysches oeck in ons is gedoedet, dat[20] wi om sijn mynne geerne alle genuechte ende synlicheyt verlaten, ende of die begeerlicheyt der eren[21] noch in ons levet, alsoe dat wi voer[t]-getagen[22] willen sijn, ende oeck geëert ende geacht, alsoe dat wi om sijn mynne niet veracht en willen sijn. Hier-van sullen *(f. 56v)* wi altijt hebben een droevige ziele[23].

Want, begeren wi Christum nae te volgen, soe moeten wi liever schande hebben dan eer. Dat is: wi sullen liever sijn in enen oetmoedigen, legen[24] staet, op-dat wi Jhesum te bet moegen gelicken, dan in enen hoegen staet, daer wi ons in mochten verglyden[25] ende onse ziele besmytten.

1 Getuigen: H, f. 55v-56v; P I.16a, f. 23r-24r; L 3.46a, f. 250v-251r. 2 *Wat...is*: H; PL *Van drie hooftsonden der werlt.* — P *Cap. xvi*; H om. 3 P om. 4 H *velysches*; *der oghen...*: L *carnis est et concupiscentia oculorum*: vgl. 1 Jo. 2.16. 5 P *schandelike.* 6 L *tormenta.* 7 P om. 8 *hier...*: L om. 9 L *praesertim* add. 10 *doer...*: PL om.; de verwijzing is bijbels onjuist. 11 PL om. 12 PL; H *wo(a?)sschen.* 13 PL om. 14 P *holen.* 15 *des...*: P om. 16 *doer...*: PL om. Vgl. n. 17. 17 Dit vertaalt Thren. 3.19: vulgaat: *Recordare paupertatis et transgressionis meae, absinthii et fellis* (Willibrord-vertaling: *Ik denk aan mijn nood en ellende: dit vergiftigt mijn leven*). L vertaalt hier naar Ps. 68.8: *Propter te sustinui opprobrium, operuit confusio faciem meam.* — *Averlijdinge*: versta: *de leidingen van de ene rechter naar de andere.* 18 *Begeerl...*: PL *ghier. beg.* trp. 19 L *habendi desiderium.* 20 L *ita...ut.* 21 *begeerl...*: L *crudelis ambitio.* 22 *voert...*: HP; L *aliis praeferri.* 23 *Hier van...*: L *Que ubi intra nos deprehenderimus, continuum inde in anima dolorem habere debemus.* 24 *oetm...*: L *humiliorem ac infimum.* 25 P *verheffen*; L *erigi. Verglijden: langzaam en onopgemerkt wegglijden, verzakken, wegzinken* (Verwijs s.v.; hier wel reflexief). Misschien syn. voor *uitglijden* ⟩ ons besmetten.

a 1 Jo. 2.16. Vgl. A c. 45.3* en n. *i.* b Thren. 1.12. c Mt. 8.20 par.

Wi moeten oeck liever zyeck sijn dan gesont. *D*at is: wi sullen liever hebben een cranck, ziekelick lichaem, mit welcken ons niet en lust, enyghe waellustige synlicke genuecht[26] te hantieren, dan een vet, sterck lichaem, dat ons treckt tot quader genuechten.

Wi sullen oeck liever arme sijn dan rijck. *D*at is: wi sullen liever arm sijn, op-dat wi inwert gedreven werden tot *G*od, dan doer rijckdom hoeveerdich ende eer-gyerich[27] ende alsoe van *G*od vervreemden[d].

Nu, om hier-toe te comen ende genade te verwerven, soe wat daer-tegen is gedaen[28], soe salmen duck lesen dese nae-geschreven gebede mit drie pater noster, sunderlinge des avonts, alsmen slapen gaet: soe sal een mensche sijn capittel hier-mede holden[29].

26 *enyghe...*: L *alicui voluptati vel sensuali delectationi.* **27** P *zijn* add. **28** *genade...*: L *et omnibus in contrarium admissis veniam consequi possimus.* **29** *soe...*: L *(tempore) quo valde oportunum (!) erit in his nosipsos examinare ac reprehendere.* N.B. De r. 38-41 zijn als rubriek aangebracht.

d R. 38-41: deze drievoudige radicale navolging Christi valt te vergelijken met Ignatius van Loyola's formules daaromtrent in zijn *Exercitia spiritualia* i.v.m. de *tertius gradus humilitatis.*

H f. 56v[1] ⟨EEN GEBET TEGEN DYE DRIE WORTELEN VAN ALLEN SONDEN⟩[2]. ⟨CAPITTEL .XXJ.⟩

Pater (f. 57r) ⟨Noster⟩[3]

O grondelose guetheyt der uutvlyetender mynnen Gods, doer welcker lieften gi u selven, o afgront der Godheyt, zeer wael behaget, u selven syende ⟨in u selven ende⟩[4] in u geschapen creatueren, u sij lof ende eer van alle u creatueren. Ick bid u doer die grote pijnlicheyt, die u edel Menscheyt uut lieften voer my xxxiij iaer hevet geleden, waer God ende Mensche[5], sunderlinge inden cruce, doe alle u heilighe lytmaten vol pijnlicker zericheyden waren: soe bid ick u[6], treckt uut my alle genuecht, die dy tegen is, ende helpt my, dat ick geen genuecht en moet sueken ⟨in hemel noch in aerden, ende alle pijnlicheyt gherne lijden⟩[7], dan[8] alleen daer-nae moet staen dat ghi genuecht in my moecht hebben, hier begynnende ende inder ewicheyt duerende. Ende dat voer een cleyn dancbaerheyt voer alle dat ghi voer my gedaen ende geleden hebt ende noch geern lijden woldet[9] uut lieften. Amen[10].

Pater Noster

O wijselose wesen der Godheyt, du biste dy selven alleen bekent, ende dat doer u godlicke ewige ongeschapen wijsheyt. Ick bid u doer die grote armoede, die u edel menschelicke natuer leet xxxiij iaer hier opter eerden, sunderlinge *(f. 57v)* inden cruce, uut lieften voer my: soe bid ick u[11], treckt uut my alle avervloedicheyt des hebbens, ende[12] dat ick niet hebben of besytten en moet in[13] hemel of in[14] eerden, dan dat gi wilt dat ick sal hebben tot een behulpe ⟨om⟩[15] u te dyenen ende te behagen tot uwer genuechten, hier ende inder ewicheyt. Amen.

Pater Noster[16]

O afgront[17] der godlicker moegentheyt, die mit u vermoegende[18] moeghentheyt, doer u wijsheyt ende guetheyt hemel ende eerde ende alle dat daer-in is, hebste geschapen, soe bid ick u[19], o afgront der lieften, doer die grote versmaetheyt ende scheemte, die ghi in uwe edel menschelicke natuer geleden hebt xxxiij iaer, sunderlinge inden cruce, doe die Ioeden ryepen: 'Ander lude hevet hi gesont gemaect, mer hem selven en kan hi niet helpen'[a]. O mijn Heer ende mijn God, sy hyengen u tusschen twee moerdenaers[20] ende oec voel hoeger, want sij u snoeder ende erger

1 Getuigen: H, f. 56v-58r; P I.16b, f. 24r-v; L 3 46b, f. 251v-252r. **2** PL add. **3** PL om.; zie verder. **4** PL add. **5** *waer...*: PL om. **6** *soe...*: PL om. **7** *in h. ...*: PL add. **8** PL *ende.* **9** P *wilt.* **10** PL om. **11** *soe...*: PL om. **12** P om.; L *et da mihi.* **13** P *den* add. **14** P *der* add. **15** P add. **16** L *Ave Maria* add. **17** L *abyssalis.* **18** P *almachtige.* **19** *Soe...*: PL *ic bid u.* **20** *O mijn...*: L *et quando te...inter duos latrones medium suspenderunt.* — *hyenghen* = *hingen hem.*

a Mt. 27.42 par.

rekenden. Welcke oneer ende schande u edel hoege natuer zeer wee dede, want ghi waert alre eren weerdich, die daer waerste *G*od ende *M*ensche: God vander substanciën ⟨uws *V*aders⟩[21] ende mensche van *(f. 58r)* der substanciën uwer reynre *M*oeder. Hier-doer bid ick u, mijn alre-liefste, treckt uut my alle hoeverdie of[22] verkeerde bitterheyt, die ick mach hebben op mijn ⟨naesten of⟩[23] vervolgers, *o*p-dat[24] sij my te vergeves haten moeten[b]. Gevet[25] my niet op te holden wael te doen om uwe lieft. Ende wilt alle mijn vervolgers een recht leetwesen ende bekennen geven, op-dat sij hem beteren ende ick dan mijn herte zuetelick tot u moet voegen, op-dat[26] gi vrede ende vroude in my moecht hebben. Amen[c].

21 PL; H *uwer godheyt.* **22** PL *ende.* **23** P add.; L *proximos et.* **24** P *Op dat*; L *ut.* **25** P *gevet*; L *Et da mihi...* **26** L *et sic.*

b Vgl. Jo. 15.25. **c** De 3 begeerlijkheden worden geharmoniseerd met de 3 vaste elementen van Christus' lijden (vgl. A c. 45 en nn.): *pijnlicheit, armoede, versmaetheit.*

P I 17, f. 24v[1] SCHOON INWENDIGE BEDINGE TOT *GOD*. ¶ CAPITTEL ⟨.XXIJ.⟩

O Heere[2], ghi zijt mijn schepper ende ick bin u arme creatuer. *E*nde, want ghi gheen dinc en versmaet dat ghy geschapen hebt[a], so en versmaet[3] mijn arme siele nyet, ghy en brengetse[4] totten eewighen leven.

O Here[5], ghi hebt mi also dier gecocht ende[6] voor mi betaelt met u dierbaer bloet ende uwen bitteren doot. Nu bid ic u, mijn Here ende mijn God, dat u bitter lijden aen my nemmermeer verloren en moet zijn.

O[7] Here, ghi zijt mijn God. *H*ier-om bid ic[8] u, lieve *H*eere[9], om uus godliken[10] naems wil, dat ghi my niet en loont na minen wercken, mer na dijn grondelose barmherticheit.

(f. 25r) O[11] Here, ghi zijt mijn vader ende ic[12] ben u kint. Nu bid ic u[13], lieve Vader, om uwer vaderliker trouwen: geeft mi[14] te doen als een goet kint sinen vader schuldich is te doen, ende maect mi delachtich u erffenisse, dat ic[15] met mijn sonden heb verloren.

O *H*ere, ghi zijt Jesus, een gesontmaker[b]. *G*hi en zijt niet alleen gecomen om dye levendige gesont te maken, mer ooc die doode te verwecken[c]. Daer-om[16] bid ic u, dat ghi alle sondaren bekeeren wilt ende alle sielen des vegeviers[17] uut haren pinen [te] verlossen. ⟨Amen⟩[18,d].

1 Getuigen: P I.17 (in P[1] verkeerdelijk *c.xviij.* gedrukt; verbeterd in P[3]), f. 24v-25r; L 3.47, f. 252r-v. **2** L *Deus meus.* **3** L *quaeso* add. **4** ghy...: L *sed perduc eam.* **5** L *Deus meus* add. **6** L *tam chare* add. **7** L *dulcissime* add. **8** L *suppliciter* add. **9** *lieve...*: L om. **10** L *ac sanctum* add. **11** L *dulcis* add. **12** L *(licet indignus)* add. **13** L *bonitatem tuam.* **14** *om...*: L *da mihi per paternam fidelitatem.* **15** L *heu* add. **16** L om. **17** *alle...*: L *omnes in purgatorio detentas animas.* **18** L add.

a Vgl. Sap. 11.25b. b Vgl. Mt. 1.21. c Vgl. Mt. 9.18 par. d Terugblik: B c. 20-21 horen onderling samen. De samenhang met de voorgaande hstt. blijkt redactioneel niet onmiddellijk vanuit de inleidende zinnen, maar is waarschijnlijk gezien de gebruikte terminologie, die aan het vorige herinnert. B c. 22 is homogeen schematisch opgebouwd. Een verband met het vorige dringt zich niet op.

P I 18, f. 25r[1] HOEMEN DAT HEILIGE SACRAMENT GEESTELIJC SAL ONTFANGEN ⟨EN MEN GEESTELIJK VERNIEUWD MOET WORDEN⟩[2]. ¶ CAPITTEL .XXIIJ.

Want ons siel nu niet ⟨lang⟩[3] leven en mach in een leven der graciën sonder die ontfangenisse des heyligen Sacraments, geestelic ende sacramentelic, daer-om sullen wi dat ⟨eerbiedwaardig Sacrament van 's Heren lichaam⟩[4] dick begeren te ontfangen door den dach ende inder nacht, op-dat[5] wij daer-door verwandelt mochten werden in een leven der graciën, op-dat[6] door biwesen zijns vrooliken geests onsen geest[7] bliven mach in Gods tegenwoordicheit, ende door bi-wesen zijnre heiliger sielen onse siele God onderdanich moet zijn[8], ende door zijn heilige glorificierde lichaem ons lichaem in ⟨ware⟩[9] reynicheit bewaert moet werden[a].

Hier-om sullen wi dat dick begeren te ontfangen geestelic tusscen tijden[10,b]:

— inder nacht metten bekeerden sondaers, die wil ende opset hebben haer leven te beteren ende hem selven te sterven[11], want, also dic als wi een goet opset maken God[12] te dienen ende den menscen om die liefde Gods, soo ontfangen wi God geestelic;

— des morgens onder der missen metten priester ende metten devoten menscen[13], op-dat wi alle goede wercken ende dat lijden Christi mede-deelachtich werden;

— des middages met die minnende siele, die daer quelt van minnen ende seit: 'Wiset mi, die mijn siele mint, waer du voedes ende waer du rustes inden middage[c], op-dat ick niet ydel en keer na die genoechte des werelts, mer dat *(f. 25v)* ic alleen van dy ghespijset ende ghevoet mach werden, want al dat een ghescapen begin hevet[14,d], en mach mijn siele nyet vervullen;

— des na-middages met dye sieken ende crancken dat lichaem Christi te ontfanghen[15], op-dat[16] onse siecke siele also gespijset ende ghelavet mach werden[e], want ons lieve Heere seyt: 'Ten-si dat ghy mijn vleesch etet ende mijn bloet drinct, ghi en sult geen leven in u hebben', ende[17]: 'So wie mijn vleesch etet ende mijn bloet drinct, die blijft in mi ende ic in hem'[f];

— ende inden avontmael, daer hi hem selven ⟨aan ons⟩[18] uut liefden gaf ende seide: 'Dat is mijn lichaem, dat voor u ghegheven sal werden, ende mijn bloet, dat

1 Getuigen: P I.18, f. 25r-26r; L 3.48, f. 252v-254r. Redactioneel komt dit hst. over als een zwerfblok. Inhoudelijk en terminologisch gezien hoort het wel met de hstt. der *Odh.* samen, zodat men ondanks hstt. 22-24 toch geneigd is een eenheid daarmee te vermoeden, die door de overlevering afgezwakt werd. Textueel houdt dit hst. verband met andere passages uit de Peerle; zie hierna n. 2. Schr. heeft dezelfde tekst tweemaal gebruikt, maar in een andere context. 2 *Hoemen...*: L *De frequenti communione spiritali & innovatione spiritus.* Dit laatste slaat op het tweede deel van de tekst. — Vgl. E c. 5 r. 19-36. 3 L *diu*: add. 4 L *dignissimum dominici corporis sacramentum* add. 5 L *Quatenus*: nieuwe zin; P *op dat*: met het doel. 6 P *op dat* = zodat; P *et*: 7 L *iugiter* add. 8 *God...*: L *ipsi obedire.* 9 L *vera* add. 10 *Hier om...*: L *Saepius (inquam) per dies ac noctem.* 11 *die wil...*: L *Voluntatem...habebimus vitam nostram corrigendi et nobisipsis moriendi.* 12 L *domino Deo nostro.* 13 L *ipsum spiritaliter accipere desiderabimus.* 14 *een...*: L *initium aliquod habet essentiae suae.* 15 *dat...*: L om. 16 L *quo queat.* 17 L *Et rursus.* 18 L *nobis* add.

a Volgens de trichotomie van Schr. b Nawerking van Augustinus' *Crede et manducasti* (zie B c. 10 en n. *b*). c Cant. 1.6. Letterlijke vertaling uit de vulgaattekst: *Indica mihi, quem diligit anima mea, ubi...* Versta evenwel: *Zeg mij, gij dien mijn ziel bemint...* Vgl. Willibrord-vertaling: *Zeg mij toch, mijn zielsbeminde...* d Vgl. A c. 1 r. 7 e.v. en n. *c.* e Als viaticum. f Jo. 6.54b. g Jo. 6.55a.

voor u ghestort sal werden'[h]: so offert u selven ⟨aan hem⟩[19] weder in dier liefden, daer hi hem selven in gaf om onsen wille inde handen zijnre vianden, ende hevet hem laten vanghen, binden, gheesselen, cronen, verordelen ende crucen, ende is uut liefden doot ghebleven[20]. In dier selver liefden begeer ic te leven ende te sterven ende ⟨mij⟩[21] selven te geven inde handen der gehorsaemheit tot alre pijnlicheyt, armoeden ende versmaetheit[i].

Och[22], want wi nu aldus edelen goet in ons hebben, die onse siele so edelic spijset ende so liefflicken ombevanget ende in hem verwandelt ende en hout niet op[23], nacht ende dach ons te spijsen met zijn godlike ingeesten[24,j], *h*ier-om sullen wi dick ⟨hem⟩[25] ons selven weder offeren in een offerhande des lofs[k] in vereeninge der minnen met minlike toegeesten[26], *e*nde sonderlinge als wi enige uutkeer bevoelen.

Onse lieve *H*ere seit: 'Keert u tot my: ic sal my weder-keeren tot u'[l], ⟨ende⟩[27]: 'Die niet met my en is, die is tegen my. Die niet met mi en vergadert, die verstroeyt'[m]. Hier-om, *o* mijn siele, hebt altijt die één oghe[28] in God ende die ander inden gront uwer gebreken[n], ende neemt waer dat neygen uus herten[29].

TAULER, *Renovamini spiritu mentis vestre*

...Nu sprach S. Paulus: 'ir súllent úch vernúwen in dem geiste úwers gemůtes'. Dis gemůte, do dem recht ist, do hat es ein wider neigen in disen grunt, do dis bilde ist verre úber die krefte. Und ist dis werk dis gemůtz als edel und als gros úber die krefte, verre *(f. 104r)* me denne ein fůder wins ist wider einem trahen.

In disem gemůte sol man sich ernúwen mit einem steten wider in tragende in den grunt und engegenkerende mit einer wúrklicher minne und meinunge Got sunder alles mittel. Dis vermúgen

19 L *ei* add. **20** *ende...*: L *ac demum mortem amarissimam sustinuit.* **21** L *meque*; P *u.* **22** L *Denique.* **23** Wij bewaren deze voor ons modern gehoor bevreemdende volgorde der woorden. **24** L *inspirationibus.* **25** L *ei* add. **26** *minlike...*: L *ignitis amorosis aspirationibus.* L interpreteert de woorden van Schr. naar haar gedachte zakelijk juist. Toch bewaren wij de lezingen van P, waarbij Schr. meer de daad op 't oog heeft dan de uitgebrachte verzuchtingen = 'toegheestinghen'. **27** L *Et* add. **28** *een...*: L *unum oculum tuum.* **29** *ende...*: L *observans iugiter quantum humana sinit fragilitas.*

h Lc. 22.19b, 20b. i Regelmatig voorkomende driedeling van het lijden in Christus en in ons: zie A c. 36. — R. 12-37: herhaalde (geestelijke) communies; zie nog E c. 5 r. 19 e.v. j Na de 'eucharistische' ontwikkeling terugkeer naar de 'geestelijke' beleving van 'den edelen goet', d.i. *een goede persoon*, m.n. God, als znw. m. (hier God zelf), die ons voedt, wanneer de mens inkeert (in de spanning met *uutkeer*). k Vgl. Ps. 49.14. Aangaande de rol van dit begrip in de geschiedenis van de joods-christelijke spiritualiteit zie L. BOUYER, *Eucharistie. Théologie et spiritualité de la prière eucharistique*, Desclée, 1966, 48-54. l Zach. 1.3. m Mt. 12.30. n Een wel meer gebruikt beeld.

ist wol in dem gemůte, das einen steten anhang wol mag haben ane underlos und stete meinunge, ane die krefte die ein vermúgen des steten anhanges nút habent.

Alsus sol dise vernúwunge sin in dem geiste des gemůtes, wan Got ein geist ist: des sol der geschaffene geist sich vereinen und uf richten und sich in senken in den ungeschaffenen geist Gotz mit einem lidigem gemůte. Also als der mensche was eweklichen in Gotte Got in siner ungeschaffenheit, also sol er mit siner geschaffenheit sich al zemole wider in tragen.

Unde es ist ein frage under den meistern, als der mensche sich willeklichen kere uf die ding die verfliessent, ob der geist mit verfliesse. Und si sprechent gemeinlichen: 'ja'.

Aber ein gros edel meister sprach: 'also schiere als sich der mensche wider kert mit sinem gemůte und mit gantzem willen, und sinen geist in treit in Gotz geiste úber die zit, so wirt alles das wider bracht in dem ögenblicke das ie verlorn wart'. Und mőcht der mensche das getůn tusent werbe an dem tage, so wurde alle zit ein wore vernúwunge do, und in disem innerlichen werke do ist die woreste luterste vernúwunge die gesin mag. 'Hodie genui te, *(f. 104v)*

Een groot meester seit[o]: 'Also gheringe als hem die mensce weder-keert met sinen wille ende sinen geest trect in Gods *Gh*eest boven tijt,

so wordet al weder- *(f. 26r)* gebracht[30] in énen ogenblic, dat oeyt verloren wert. Ende[31] mocht die mensche dat dusentwerf des daechs doen, daer waer altijt een vernyeuwinge'[32].

In dese inwendige wercken[33] is die gewaerste ende inwendichste vereninge[p],

30 L *recuperatur.* 31 *Ende...*: L *adeo ut si.* 32 *daer...*: L *semper innovationem quamdam perciperet.* 33 Wel als enkelvoud te verstaan.

o In wat we het positieve gedeelte van Taulers preek *Renovamini spiritu mentis vestre* (ug. Vetter, nr. 56, 259-266) kunnen noemen, gaat Tauler in op wat het geest-aspect van 's mensen ziel is (naast haar andere namen, waaruit haar 'onnoembaarheid' blijkt). De vernieuwing uit Paulus' tekst (Eph. 4.23) laat hij voor de *geist* of *gemůte* gelden, om hem tot zijn ware aard te laten komen in de middelloze vereniging van God en geest. Om tot deze kern van zijn betoog te komen vertrekt hij van een theologisch dispuut, waarvan het twistpunt niet terzake lijkt, maar wel het antwoord, dat 'ein gros edel meister' (tegen alle anderen in) geeft. De formulering lijkt in Taulers mond alleen Eckhart te kunnen aanwijzen. Precies met dit antwoord vangt Schr. haar ontlening aan Tauler aan: r. 45-131. Van Taulers paralleltekst, die wij afdrukken, geven wij nog de voorafgaande passus aan, die de gebruikte terminologie goed belicht. — Het is mogelijk dat Schr. deze Tauler-tekst als een afzonderlijk hst. bedoelde. p Waarom gebruikt Schr. (of een kopiist) deze term i.p.v. *vernieuwing*?

⟨die⟩[34] wesen mach. Als die geest te-mael met sinen inwendichsten[35] in-sinct ende in-smelt int inwendichste[36] Gods, so wort hi daer weder-gebeeldet[37] ende vernieut. Ende so-veel te meer wordt die geest ⟨overgoten⟩[38,q] ende over-geformt van Gods Gheest, also veel als hi desen wech geordineerlic[39] ende inwendelic gegaen hevet ende God innichlic gemint[40] hevet.

God giet[41] hem hier in die siele recht als die sonne haer scijn giet[42] in die lucht, so-dat alle die lucht door-geformt wort metten licht[43,r]. Ende dat[44] onderscheyt vanden licht ende vander lucht en can geen oghe begrijpen noch gescheyden. Ende wye mach dan gesceiden dese godlike hoge overnatuerlicke vereninge, daer die geest in genomen is ende ingetogen inden afgront zijns begins? Waert mogelic datmen den gheest in deser vereeninge sien mocht, men souder[45] aen twifelen, oft[46] God ware[s].

In desen binnenste opclimt die geest altoos boven hem selven, dat[47] noeyt aernt[48] so hoghe en vlooch tegen die lieflike[49] sonne[t], noch dat vuer tegen

hútte han ich dich núwe geborn'. Als der geist al zemole in sinket und in smilzet mit sinem innigosten in Gotz innigosten, so wirt er do wider bilt und ernúwet, und also vil me wirt der geist úber gossen und úber formet von Gotz geiste, als vil als er disen weg ordenlicher und luterlicher gegangen hat und Got bloslicher gemeint hat: als ingússet sich hie Got, als die natúrliche sunne gússet iren schin in die lúft, und wirt aller der luft durch formet mit dem liechte. Und dis underscheit von luft und von liechte das enmag enkein ŏge begriffen noch gescheiden.

Und wer mŏchte denne gescheiden dise gŏtliche verre úber natúrliche einunge, do der geist ist in genomen und in gezogen in das abgrúnde sines beginnes? Wissent: wer es múgelich das man den geist in dem *geiste* gesehen mŏchte, man sehe in ane allen zwivel an fúr Got.

Kinder, in disem vernúwende und in kerende da swimmet der geist alle zit úber sich, das nie enkein are also uf engeflŏg engegen der liplichen sunnen,

34 P³L; P¹ *in.* 35 L *cum intimis suis.* 36 L *intimum.* 37 L *reformatur.* 38 L *attrahitur*; P *overtogen*; zie n. *q.* 39 L *ordinate.* De schakering van *te meer...te meer* is verloren gegaan. 40 PL; Tauler: *gemeint.* 41 L *largitur.* 42 L *communicat.* 43 *so dat...*: L *ipsum (aerem) quasi totaliter in splecendorem transformando.* 44 *Ende...*: L *ita ut.* 45 *souder... = soude er.* 46 *oft = of het.* 47 *dat...*: L *adeo ut.* 48 P¹; P³ *arent.* 49 Een meermaals voorkomende foutieve grafie voor *lijflike*; zie Verwijs s.v. *lieflike*, Aanm., en *lijflike*.

q *overtogen* (L *attrahitur*), waar Tauler *über gossen* (= overgoten) gebruikt. We menen, dat *overtogen* op een kopiistenfout berust. r De vergelijking van de mystieke ervaring met *lucht* en *licht* (zon) is traditioneel; zie A c. 45 r. 149 e.v. en n. *m.* s Zowel P als L hebben Taulers tekst verkeerd begrepen. De vraag is of P de tekst van Schr. juist weergeeft. De uitdrukking *aen twifel*, in de zin van: *zonder twijfel*, komt volgens Verwijs (s.v. *aen*: I 75) zeer gewoon voor, zowel in 't Mhd. als in 't Mnd., in de Duits gekleurde Gelderse oorkonden, zodat Schr. ze kan gekend hebben. De lezing van P ongewijzigd latend, vertalen wij volgens Tauler's bedoeling als volgt: *Ware het..., men zou zonder twijfel hem (de geest) voor God aanzien* (wegens zijn 'eenheid' met God). t Versta: de geest stijgt zo recht naar God op, als nooit een arend... Van oudsher meende men dat de arend de zon kan aanstaren. Vgl. D. SCHMIDTKE, *G. Tierint...Adler*, I, 231-2.

den hemel[u], als die geest teghen die godlike duysternisse,

als Job seyt: 'Den man is den wech verborghen ende is ombevanghen met duysternissen' der onbekentheyt Gods[50][v,w], daer hi is[x] boven al[51] datmen hem toeleggen mach[52], ende is daer nameloos, formeloos, beeldeloos, boven alle wijsen ende wesen.

Dit is die weselike inkeer[53], ende hyer-toe is die tijt des nachts inder stilheyt[54] al te nutten dinc.

noch das fúr engegen dem himel: also swimmet hie der geist engegen das gőtliche vinsternisse, als Job sprach: 'dem manne ist der weg verborgen und ist umbevangen mit vinsternisse', das ist in das vinsternisse der unbekantheit Gots, do er ist úber alles das man im zů gelegen mag, und do ist namlos, formlos, bildelos úber alle wise *(f. 105r)* und úber alle wesen. Dis sint, kinder, die weselichen kere. Her zů ist die nacht in der stillen ein alze*mole* nútze und fúrderlich dinge...
(Uitg. VETTER, 262.19-263.27; vgl. ID., 352.9).

50 *der...*: L *incomprehensibilitatis videlicet Dei.* **51** *daer...*: L *Ibi nanque transcendit omnia.* **52** *hem...*: L *quae adscribi ei (Deo) possunt.* **53** L *introversio.* **54** *die...*: L *intempestae noctis silentium.*

u Het vuur, één der 4 elementen, stijgt altijd op naar hoger. **v** Job. 3.23: dionysiaans toegepast op de mystieke ervaring. De gelijkschakeling *duysternissen/onbekentheyt* (= onkenbaarheid) Gods gebeurt in dionysiaanse termen. **w** *daer...*: versta: in die ervaring, onder dat aspect, is God verheven boven... **x** Deze beschouwing houdt verband met de monastieke zienswijze omtrent de nacht (waken, beschouwing enz.).

P I 19, f. 26r[1] HIER-NA VOLGEN VEEL VUERIGER GEBEDEN ENDE LIEFDEN-GESCHUT, DAER-MEDE WI GOD VAN BINNEN SULLEN TOESPREKEN, WAT WI DOEN OFT WAER WI ZIJN, OM ONS HERTE TE ONTSTEKEN ENDE TE VERENIGEN MET GOD. ⟨¶ CAPITTEL .XXIV.⟩

(f. 26v) O mijn siele, keert u met allen crachten inwaert ende bedet God van binnen aen met dese navolgende gebedekens. O God trect mi in di... *(f. 27r)* ...opdat ic altijt sien mach di in mi ende mi in di, ende alle dingen beneden di.

– **Do.**

1 De tekst van P I.19 vinden wij ook in p onder c. 33, waarin hij functioneel in een eigen gedachtenontwikkeling is opgenomen. Ook in P komt hij voor onder een richtinggevende rubriek, die aan de daarna volgende *toegheestinghen* hun eigen rol in de liefde-verhouding tussen God en de ziel geeft. Daarom menen wij dat Schr. deze tekst althans tweemaal in haar traktaten heeft ingelast. Omwille van de context van p c. 33 hebben wij hem in dat verband afgedrukt (zie E c. 9). Op deze plaats verwijzen wij daarheen. Anderzijds is de hier voorkomende rubriek een reden om de hstt. P I.19-22 op deze plaats te handhaven als onderdeel van het lopende tractaat. De praktijk der *toegheestinghen* behoort inderdaad tot de spiritualiteit van Schr. De hstt. P I.19-22 zijn door Translator opzettelijk uit zijn vertaling weggelaten (zie B c. 24-27).

P 1 20, f. 27r[1] NOCH DER-GELIJKER VUERIGER GEBEDEN[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XXV.⟩

O hooge heerscappie der[3] godliker volcomenheit, hoe onbekent is der werelt die rijcheyt[4] dijnre gloriën[5], die ontsprekelike[6] moghentheyt dijnre macht[7], die edelheit dijns naems[8] ende die grootheit dijnre maiesteit[9]! *H*oe onbegrijpelic is die claerheit dijnre godliker wijsheit[10]!

O lieflike goetheyt *G*ods, hoe heet is dijne minne, hoe minlic[11] is dijn gonst, hoe soete[12] is dijn ontfermherticheit *e*nde[13] hoe vriendelick is dijn ontfangen[14]! O ongescapen ende ongemeten eewige een-geboren des *V*aders, begin[nende][15] sonder begin[16], in een eewich[17] stilstaende weselike gebuerte ⟨vanden Vader ende die selve natuer⟩[18]! O gloriose *S*one *G*ods, hoe behagelic bistu dinen *V*ader, ⟨hoe luystelicken bystu onser sielen⟩[19] ende hoe profitelic [onser sielen in] deser werelt[20]!

Du biste die ⟨ewige⟩[21] glorie dijns *V*aders, diner reiner moeder[22] soon ende der menscen broeder. O du hoge ende onbewegelike[23] ⟨enige⟩[24] eerste sake[a], die daer[25] alle dingen beweechst ende *(f. 27v)* selve blijft onbewegen[26], *h*oe eerlic is

1 Getuigen: onder de Dietse getuigen van de *Peerle* bevat alleen P deze tekst, f. 27r-28r. L liet ook deze tekst weg als tweede van zijn opzettelijke weglatingen (zie hiervoor p. 298 en n. 1). Wel vinden wij er een parallel van in het 'Limburgsch Gebedenboek' (verder *LG*), waarmee wij bedoelen het hs. Antwerpen, Stadsbibliotheek B 141155, in 1950 uit de verzameling Grüter (Antwerpen) aangeworven. Onze tekst komt er voor op f. 13r-15r. Het hs. was voordien reeds uitgegeven door E.H. Prims onder de titel: *Een Limburgsch Gebedenboek uit de XV^de^eeuw*, Baasrode, 1926, waar onze tekst afgedrukt staat op p. 10-11. Voor een betere datering zie J. POLLMANN, in *Studiën*, 110, 1928, p. 386: 'misschien zelfs na 1534'. Prims had voordien zijn vondst bekend gemaakt in *Bijdragen tot de Geschiedenis...Brabant*, 16, 1924, 145-160. Het eerste deel van zijn artikel nam hij over als inleiding tot zijn tekstuitgave. Het tweede deel ervan, nl. de 'Inhoud van het handschrift', heeft hij helaas achterwege gelaten. Een derde deel is een korte bloemlezing uit de gebeden; het eerste daarvan is precies de hier besproken paralleltekst met P. Zie nog: *Tentoonstelling van Middelnederlandsche Handschriften. Catalogus.* 17 Juli-25 Augustus 1954 (Provincie Limburg. Provinciale Bibliotheek te Hasselt), nr. 102, p. 66.

De tekst uit LG werd in Modern-Nederlands overgezet door G. ACHTEN, in *Innig bidden*, Antwerpen, 1961[3], p. 20-23. Het is duidelijk dat P en LG hun tekst ontleenden aan een gemeenschappelijke bron, die wij helaas niet konden ontdekken. Onze vergelijking bewijst, dat de redactie van LG doorlopend beter en volledíger is. Wij weten niet hoe Schr. háár bron bewerkt heeft.

Ten onrechte heeft W. De Vreese (in zijn *Sint Augustinus in het Middelnederlandsch, Uit de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta (Miscellanea Augustiniana.* Uitgegeven door de PP. Augustijnen der Nederlandsche Provincie. [Rotterdam], 1930, 341-373), heruitg. in Willem DE VREESE, *Over handschriften en handschriftenkunde*, ug. P.J.H. Vermeeren, Zwolle, 1962, p. 92), de tekst uit *Een Limburgsch Gebedenboek*, p. 10 vlg., opgesomd onder de vindplaatsen van *Sancte Augustinus ghebet vander heiliger drievoldicheit...ende die heylige engel hevet gedicht* (inc.) *O here god almachtich, die drievoudich ende een biste*; vertaald uit ps. Augustinus, *Meditationes*, c. 40 (PL 40, k. 938). Alleen de titel heeft enige gelijkenis daarmee. — Vgl. nog HUUBEN, in OGE 2, 1928, p. 382-384 en nn.

2 Deze rubriek verwijst in dit verband functioneel naar de rubriek van B c. 24. In LG luidt de rubriek passend: *Een devoete dancberheyt totter glorioser werdiger heiliger drievoldicheyt.* **3** *heersch...*: LG *heerscap.* **4** *die...*: LG *dijn ryckheit.* **5** LG *Ende* add. **6** LG *overswijndige.* **7** LG *Ende* add. **8** *dijns...*: LG *dijnre natueren.* **9** LG *figueren Ende.* **10** *die...*: LG *dijn betemelicke godlike werdicheit.* **11** LG *mylde.* **12** LG *morn.* **13** LG om. **14** P[3] *omhelsen. Ontfangen* is een verschrijving voor *omvanghen.* **15** LG *begin.* **16** LG *ende* add. **17** LG *gestade* add. **18** LG add. **19** LG add. (*luystelicken = lustelic*). **20** *ende...*: zie n. 19. **21** LG; P *enige.* **22** *diner...*: LG *Ende der zielen* (wat oorspronkelijk kan zijn). **23** LG *onbewegende.* **24** LG add. **25** *die...*: LG *Du die.* **26** LG *onbeweget.*

a De eerste grondoorzaak; zinspeling op de tegenstelling: onbewogen-beweger van alles.

D 01 ampek046c25

dijn regement, hoe subtijl is dijn regeren, hoe[27] heilich is dijn stieren[28]! O ⟨rijke,⟩[29] blide toeverlaet, *o* vriendelike ewige ⟨geduerige⟩[30] geduerlicheyt[31], ⟨*o* edel naemeloese weselicheit,⟩[32] *o* subtijl besloten enicheit!

*A*lle die engelsce versaminge dienen[33] dij. *A*lle dat[34] hemelsce heyr ⟨der heiligen⟩[35] lovet di. Alle die helsce vianden ontsien di[36]. Alle die planeten ende sterren si⟨j⟩n[37] dy onderdaen[38]. Alle die[39] elementen zijn bereit tot dy. Alle dat ⟨daer⟩[40] geworden is uuter aerden, houdt[41] van di ende alle creatueren buygen ende beven voor dy.

O *H*ere, hoe dul[42] is hi, die hem settet tegen di! O ewige mogentheit, ghi onthout alle gescapen[43] substanciën. O subtijle, ⟨bequaemlijke⟩[44] waerheit, du vervulste alle verstandenisse. O gloriose ghemein[45] goetheit, du glorificierste alle salige geesten.

⟨O dese drie, een ewich enich één,⟩[46] ~~*o* mijne *Here*~~, o mijn *H*ere ende mijn *G*od, *a*lle eersamicheyt[47] is dijn name; *a*lle duechde is dijn natuer; *a*lle scoonheyt is dijn forme; *a*lle rijcheyt is dijn eygen; *a*lle goetheyt is dijn plegen; *a*lle soeticheyt is dijn leven ende alle glorie is dijn wesen.

Dijn wonderlike minne hevet mi gewonnen[b]. In dijn vaderlike herte ben ic gedragen ⟨ende met dijnen enigen *S*oen byn ic geboeren⟩[48]. Dijn ewige waerheit bekende my. Dijn vriendelike goetheyt begeerde my ende dijn schoon minne vercoos my. *D*ijn subtijl wijsheyt ⟨voorrede⟩[49] mi[50]. *D*ijn persoonlike *D*rievuldicheyt beelde mi ⟨ende dijn wille wesende[c] my⟩[51]. Dijn edel natuer vercierde mi. *D*ijn grote duecht begaefde[52] mi ende ghi geeft u selven my altemael[53].

⟨O rijke ende mylde gyfte mijns *H*eren ende mijns *G*ods, *d*u die mi alsoe werdelicken gesticht hebste, alsoe rijck gemaect dijns selfs ende alsoe eerliken geordiniert totti selven. O overhoege hoecheit *G*ods ende onbevonden[d] diep afgront, hoe onbedenckelic is dijn geduerige myldicheyt!⟩[54] *D*ijn duechden[55] en can niemant vertellen[56] ⟨*e*nde⟩[57] *d*ijn subtijl werc[58] en can niemant ⟨volwonderen⟩[59]. ⟨Wanttu van boven eerliken[e], soe opholtstu mi; van binnen edelic, soe leerstu mi; van buyten guetliken, soe regierstu mi.⟩[60]

Als ic slape, so bewaert ghi my[61]. *A*ls ic wake, so bestiert ghi mi. Als ic becuert ben[62], so sterckt ghi mi. *A*ls ick sondige, so spaert ghi mi. Alst mi leet is[63], so

27 LG om. **28** LG *bestieren.* **29** LG add. **30** LG add. **31** LG *geduertheyt.* **32** LG add. **33** *die...*: LG *der engelen mennichten dient.* **34** LG om.; P. **35** LG; P om. **36** *ontsien...*: LG *u alleen ontsien.* **37** LG; P[1] *si*; P[3] *zijn.* **38** *di...*: LG *ond. di* trp. **39** LG om. **40** LG add. **41** Zie Verwijs s.v. *houden* I, 6.b, in de zin van *schatplichtig zijn, danken aan.* LG *dolle.* **42** LG om. **43** LG om. **44** LG add. **45** *gl. gh....*: LG *g. gl.* trp. **46** *O...*: LG add.; na *ewich* is *god* geschrapt; P *O (mijn heer).* **47** LG *eerachticheyt.* **48** LG add. **49** LG (= *voorspreken, verdedigen*; zie Verwijs s.v. *vorereden*); P *voorbereide.* **50** LG add. **51** LG *ende* add. **52** P *begaef di*; LG *begavenden.* **53** *geeft...*: LG *gavest di altemael mi.* **54** *O ryke...*: LG add. **55** LG *doecht.* **56** LG *vertrecken.* **57** LG add. **58** LG *werken.* **59** LG; P *verwonderen.* **60** LG add. **61** LG *ende* add. **62** *so...*: LG om.; versta: *bekoord.* **63** LG *vrintliken* add.

b Van het ww. *winnen* = baren, voortbrengen. **c** Van het ww. *wesenen* = tot het wesen/bestaan brengen. Niet bij Verwijs. **d** Versta: *onervaarbaar, ondoorgrondelijk.* Niet bij Verwijs, die wel *onbevindelijc* geeft. **e** Versta: *eervol, groots.* Let op de symmetrische constructie.

vergeeft ghi mi[64]. Ende also dick als ic ⟨totti⟩[65] coem, so ontfanct ghi my. Aldus zijt ghi[66] nacht ende dach tot ⟨allen⟩[67] minen noden behulpich ende bereyt[68] tot my. O goedertieren *H*ere, wat moechdi meer doen voor[69] mi, dat ghi niet en hebt[70] gedaen[f]?

O *H*ere, met hoe groten recht[g] ben ic di sculdich innichlic te minnen boven alle creatueren[71]? Ende hoe ⟨verschoven⟩[72] werde ic of[g] ic mi keer[73] van di? Ey, ey[74], tot wien sal ic gaen, ⟨oftu mi stakes⟩[75] van di? O[76], hoe onsalich, ⟨katijvich, onduer⟩[77] ende verlo- *(f. 28r)* ren bleve ic, ⟨of ie afviel⟩[78] van di? O gebenedide *G*od, met alre herten ⟨soe⟩[79] bid ic ⟨dij⟩[80], dat ghi mi wilt helpen, dat ic nemmermeer versceiden en werde van di[81].

Ende want ghi ⟨aldus⟩[82] vaderlic ende aldus[83] broederlic gedaen hebst met mi, arme sondige creature[84], des moeten di alle geesten loven ende gebenedi*ë*n[85] ende alle creatueren dienen ende alle herten minnen ⟨ende alle crachten eeren ende al⟨le⟩ monde gebenedi*ë*n⟩[85]; ende alle tongen moeten condigen dijn ⟨sueten⟩[87] lof, ⟨ende alle menschen moeten vervlieten uut haeren wesen in dijnen wesen *e*nde moeten dij gheven een wederschijn dijns doegens *e*nde een antwoerde gerechter mynnen,⟩[88] die daer ⟨leves ende regniers⟩[88] ⟨in werdicheyt boven al, ewich, overlovelic, *G*od, inder werelt der werelden. Amen.⟩[90]

64 *so...*: LG *vergevestut* (= vergeeft gij het). **65** LG add. **66** *zijt...*: LG *bistu*. **67** LG add. **68** LG *gereit*. **69** LG *doer*. **70** *dat...*: LG *ende niet en hebste*. **71** *innichlic...*: LG *boven alle cr. eynichlic*. **72** LG; P *verscaven* = verschoven. **73** LG *kierden*. **74** *Ei...*: LG *Eya*. **75** LG; P *steect ghi mi*. **76** LG *Och*. **77** LG add. **78** LG; P *ontviel ic*. **79** LG add. **80** LG add. **81** *bid...*: LG *bidden wy dy...ons wilste...dat wij n. e. scheiden van dy*. **82** LG; P *dus*. **83** LG om. **84** *gedaen...*: LG *geweest hevet tot ons allen ende sunderlinge tot mi*. **85** *ende...*: LG om. **86** *ende alle cr....*: LG add. **87** LG add. **88** *ende alle m....*: LG add. **89** *leves...*: LG, vgl. Latijn: *qui vivis et regnas*; P *regnierst e. l.* trp. **90** *in w....* LG: P *inder ewicheit*. Een liturgisch slot.

f Parafrase uit de liturgie van Goede Vrijdag. g Versta: *hoe grotelijks terecht*.

P I 21, f. 28r[1] NOCH DER-GELIJCKEN LIEFDEN-GESCHUT TOT GOD. ⟨¶ CAPITTEL .XXVJ.⟩

O mijn Here, mijn *God*, *ic* bid[2] dat ic di moet bekennen, di moet minnen, van di moet verblijden, ende, al en ben ic[3] in dit leven niet te vervullen[4], dat ick doch voort mach[5] gaen van dage te dage, op-dat dijn kennisse hier in mij so[6] moet vorderen, als die volle vruecht coemt, dat dan[7] dijn kennisse daer vol moet werden, *d*ijn minne moet wassen hier in mi, op-dat si daer vol moet wesen[8], op-dat mijn vruecht hier groot moet werden inder hope ende inder volginge der[9] waerheit, ende daer vol inder gloriën[10,11].

O *H*ere, ghi zijt[12] mijn *G*od; leert[13] mijn herte waer[14] dattet u soecken mach, waer ende hoe dattet di vinden mach[15]. Ist dat ghi hier niet en zijt, waer sal ic u vinden[16]? Ende ist dat ghi over ⟨al⟩[17] zijt, waerom en sie ic u niet tegenwoordich? Mer seker, ghi woont in een ontoeganckelic licht[a], ende hoe sal ic totten ontoeganckeliken licht opclimmen of wie sal mi daer-in leiden[18], dat ic daerin sien mach? *E*nde met wat teken[19] ende met wat aensicht sal ic di soeken? *H*ere *G*od, ic heb di niet[20] gesien; ic en heb dijn aensicht niet[20] bekent[21].

O[22] *H*ere, ic[23] geve u danc dat ghi u beelt in mi gescapen heb[t]st, op-dat ic di[24] soude dancken[25], di soude bekennen[26] ende di soude minnen. *E*nde nu is dat beelt in mi[27] so verduistert vanden rooc der sonden, dattet niet doen en mach[28], het en si

1 Getuigen: P I.21, f. 28r-29v. Dit hoofdstuk komt niet voor noch in de andere Peerle-bronnen, noch in L; zie hiervoor Inleiding. Voortgaande op de (in de inleiding bij *Liber quartus*) door L aangegeven reden om enkele hoofdstukken weg te laten, slaagden wij erin, *1.* het ten onrechte aan Augustinus toegeschreven *Manuale* als de Latijnse bron te ontdekken, en *2.* de in onze tekst voorkomende Mndl. vertalingen terug te vinden in de reeds bestaande en de meest verspreide Mndl. vertaling van *Sinte Augustijns hantboec A*. De Latijnse en de Dietse tekst van het *Manuale* staan afgedrukt in Dr. J.J. Lub, O.E.S.A., *Sinte Augustijns Hantboec*, Assen, z.j., deel I. Zie recensie van dit werk in TNTL, 81, 1965, 293-297. Over de bronnen van het *Manuale* (zie Lub, *o.c.*, I, p. 3-7) zullen wij niet uitweiden. Bij onze identificatie der ontleningen verwijzen wij: met *PL* naar PL 40, k. 951-968; met La naar de door Lub uitgegeven Latijnse tekst, en met *Di* naar de door Lub uitgegeven Dietse vertaling. Soms verwijzen wij naar *Rl*, d.i. het door Lub aldus genoteerde hs. met een getuige van de Mndl. vertaling uit Oost-Nederland, uit ± 1465, waarschijnlijk uit Agnietenberg: hierin komen veel varianten voor, die met P overeenkomen. — De schikking der hier gekozen fragmenten uit *Manuale* is willekeurig, in zover de volgorde van de Latijnse tekst niet in acht genomen werd. Wie deze keuze en de schikking der fragmenten deed (de Schrijfster der P of de opsteller van haar bron), is niet uit te maken, zolang wij niet over een paralleltekst beschikken. **2** Di *di* add. **3** *en...*: Di *ist*. **4** *te...*: Di *te vollen* (La *ad plenum*, vgl. n. 3). **5** Di *moet*. **6** Di om. **7** *dat...*: Di *op dat*. **8** Di *ende* add. (La *et*). **9** *inder...*: Di *daer vol inder*. — *Volginge* fout voor *vervulling*. **10** *ende...*: eigen aan P. **11** R. 2-8 beantwoorden aan: PL k. 968; La r. 1637-1645: *Oro te Deus meus...ibi in re plenum*; Di r. 1601-1611: *O Here, mijn God, ic bidde di...ende daer vol inder waerheit*. **12** Di *Daer om, ay Here, du biste*. **13** Di *nu* add. **14** Di *ende hoe* add. **15** Di *here* add. **16** Di *soeken dan alleen*; La *quaeram*. **17** Di, P *mi*. **18** Di; P *daer inleiden*. **19** Di *tekenen*. **20** Di *nie*; La *nunquam*. **21** R. 9-15 beantwoorden aan; PL k. 964; La r. 1334-1347: *Eia nunc ergo, Domine Deus meus...nunquam novi faciem tuam*; Di r. 1303-1316: *Daer om, ay Here...nie ghekennet*. **22** Di om. **23** Di *ic belye ende*; La *Fateor et*. **24** Di *dijnre ghedochte, om* add. **25** Di *denken*; La *cogitem*. **26** P add. **27** *in...*: P add. **28** *daert toe ghemaket is* Di La add.

a Vgl. 1 Tim. 6.16.

dat ghijt vernieut. *D*aer-om, *H*ere[29], die den gelove verstandenisse gegeven hebt, geeft my dat ic versta also veel als ghi weet dat mi vordelic[30] is[31].

O alder-begerlicste, ic aenroep dy[32]. In alle mijn herten roep ick ⟨t⟩ot dy met groten roepen. Ende als ic dy aenroepe, *(f. 28v)* so ⟨roep ic di. Ic⟩[33] roep di emmer in mi selven aen. *W*ant ic emmer te mael niet en ware, waerstu niet in mi; ende, en waer ic niet in di, du en waerstu niet in mi. Du biste in mi, want du blijfste in mijn gehoochnisse, waer-uut[34] ic di kenne, ende ic dy vinde ⟨daer-in⟩[35]. *E*nde mi sal genoeghen van dy ende in di, uut wien ende in wien ende overmidts wien alle dinghen zijn[36].

O alre-goedertierenste *G*od, altoos moet di mijn herte minnen ende[37] dienen. Altoos moet di mijn pilgrimaige begeeren; mijn herte moet in dijnre minnen bernen. Mijn siele moet in di, o mijn *G*od, rusten. In dy moetse scouwen inden ⟨overtret⟩[38] des ghemoets ende moet dy loven ende in iubilaciën singen. Ende dit si mijn troost in deser ellenden[40]. Mijn siele moet vlyën, vander beroeringen[41] der gedachten deser werelt onder dye schaduwe dijnre vlogelen. *M*ijn herte moet rusten in dy[42].

O *G*od, du bist der herten licht, die di sien[43], ende cracht der ghepeynsen, die di soecken; helpt mi[44] dat ic dijnre heiliger minnen aenhange. Ic bid u, coemt in mijn herte; maect dat droncken vander vruchtbaerheit dijnre weelden, op-dat ic dese tijtlicke dingen mach vergeten. Ic scaems my ende dat verdriet my alsulcke dingen te lijden als dese werelt doet; *h*et is my druckelic al dat ic sie[45]; het is my suer[46] al dat ic van verganckelike dinghen hore.

Mijn *H*eere, mijn *G*od, helpt my[47]: gheeft my vruecht in mijn herte. Coemt in my, op-dat ick dy sie. Mer dat huys mijnre sielen is[48] seer enghe: wanneer[49] du daer comen sulste, so moetet van dy ghewijt[50] werden. Het is vervallen[51]: maket weder. Het heeft dingen, die dijnen ogen vertoornen: ic belijet ende ic wetet. Maer wye salt

29 Di *du* add. **30** Wel in de betekenis van *nuttig, bevorderlijk, voordelig*; Di *vorderlic*. Over de verhouding tussen het Mndl. *vorderlijc, vorderlic, voredeellijc*, zie Verwijs s.v. **31** R. 16-20 beantwoorden aan PL k. 965; La r. 1416-1426: *Fateor, Domine, et gracias agö...ut quantum scis expedire intelligam*; Di r. 1383-1393: *Here, ic belye ende gheve di danc...dattet mi vorderlic is.* **32** Di *roepic di.* **33** Di add.; weglating in P wegens homoioteleuton. Let op de Latijnse woordspeling: *invocare-vocare.* **34** Di *want*; La *ex quo*, waarschijnlijk met de betekenis van *sinds dat*. P vertaalde letterlijk, zonder de echte zin te verstaan. Lub geeft geen hss. met deze vertaling. Uit het onverklaarbare *waer uut* werd *want* gegist. **35** *ende...*: Di *ende daer in* (nl. *in de ghehoochnisse*) *vinde ic di als ic dijnre ghedenke.* **36** R. 21-27 beantwoorden aan: PL k. 34-35: *Te ergo invoco...in quo omnia*; Di r. 34-35: *Daer om, alre begeerlicste...in wien alle dinghen zijn.* **37** *minnen...*: La Di om. **38** Di; La *in mentis excessu*; vgl. Ps. 67:28; P *overtrec* zoals ook in andere hss. (lezing van *i* als *c*). **39** *dy...*: Di *dijn lof in iub.*; La *cantet laudes tuas in iubilatione*; uitgaande van een slecht begrijpen der goede letterlijke vertaling *loven* = *laudes* werden aanpassingen in verkeerde richtingen aangebracht. **40** La *exilio.* **41** Di *berninghe*; La *estibus*; vanuit een slecht begrijpen van *berninghe* ontstonden allerlei misvormingen zoals *beruieringhe* in Rl. **42** R. 28-33 beantwoorden aan: PL k. 953; La r. 206-217: *Famuletur tibi semper mens mea...repauset in te cor meum*; Di r. 212-222: *Alre goedertierenste, altoes moet di mijn herte...moet rusten in di.* **43** Di *ende der zielen leven, die die minnen* add.; vgl. La. **44** Di *doch* (= *doe*, vgl. La *fac*). **45** Di *dat ict sie*; La *quod video.* **46** Di *swaer.* **47** Di *ende* add.; La *et.* **48** Di *mi* add.; La *michi.* **49** La *quousque.* **50** Di *gewidet*; La *dilatetur.* **51** Di *vervallende*; La *ruinosa.*

reyn maken oft tot wien sal ic anders roepen dan tot dy[52]. *O Here*, maect mi rein van minen heimeliken misdaden; spaert dinen knecht van vreemde sonden[53,54;b].

O[55] alre-goedertierenste *God*, ic aenroepe di[56] dattu mijn siele ontfanget[57], die du di bereitste[58] te ontfangen uuter begeerten, dye du in haer gestort heb[t]ste[59]. *(f. 29r)* Ic bid dy, gaet in haer; maectse dy bequaem, op-dat ghise moect besitten[60], die du gemaect hebste ende weder-gemaect[61], op-dat ic di hebben mach[62] als een teken op mijn herte.[62a]

O[63] alder-goedertierenste Here, ic bid dy, en verlaet my niet, die dy aenroept. Du riepste ende sochste mi, eer ic dy aenriep[64], op-dat ic, dijn dienaer[65], u soecken soude[66], ende al soeckende soude[67] vinden, ende al[68] gevonden soude minnen. O[69] Here, ic socht dy[70], ende ic vant dy, ende ic begeer dy te minnen. *V*ermeerdert die begeerte ende geeft mi[71] dat ic eyssche. *W*ant al gaefstu mi al dattu gemaect hebste, het en genoecht mi[72] niet, het en si dattu mi dy selven geveste. Daer-om[73] geeft mi dy selven; geeft mi dy weder.

Siet, ic minne dy ende, isset te luttel, so moet ic dy sterckeliker minnen. *D*aer-om werde ick in dijnre minnen behouden[74]; daer-om berne ick in dijnre begeerten. Mi genuecht ende wellustet[75] in dijnre soeter ghedenckenisse[76].

O Here, ic bid dy, helpt ons[77], maect ons in dijnre troostingen soet. Al hongherich[78] heb ic dy beginnen te soecken: *ic* bid[79] dat ic niet ⟨ongevoedet⟩[80] gelaten en werde. Al hongerich ben ic tot dy gecomen: laet mi niet ongespijset wech[81]-gaen. Ic ben arm gecomen totten rijcken, onsalich totten ontfermhertigen[82]: ic bid u dat ic niet ydel noch versmaet van-daer[83] en gae. Here, ic ben vercromt ende en mach niet sien dan nederwaerts: recht my, ⟨op-dat⟩ ick op mach[84] sien ende mercken[85]. Mijn boosheyt[86] zijn myn hooft te boven[87] gegaen; si zijn op mi beswaert als eenen swaren last[88,c]. Here, weyndt my[89] ende ontlast my, op-dat die putte haren mont[90] op my niet en dwinge[d]. Leert mi dy soecken[91]: ic en can niet suecken, het en si dat ghi my leert, noch vinden, het en si dat ghi

52 *tot wien...*: Rl; Di *wien anders sal ick roepen dan di.* **53** *O Here...*; vgl. Rl; Di: *van minen heimeliken misdaden reyne ende.* **54** R. 34-45 beantwoorden aan: PL k. 954; La r. 234-255: *Deus, lumen cordium...parce servo tuo*; Di r. 242-262: *God, du biste...van vreemden sonden.* **55** *O...*: Rl; Di *Daer om.* **56** *u...*: Rl; Di *roep ic di ane.* **57** *mijn...*: Di *vandeste m. s.* **58** *di...*: Di *bereideste di* trp. **59** *gestort...*: Di *ingheefteste.* **60** Di *moetste.* **61** Di *ende* add. **62** *hebben...*: Di *moet hebben.* **63** Di om. **64** Rl; Di om. **65** Di *knecht.* **66** Di *soude s.* trp. **67** Di om. **68** Di *di.* **69** Di om. **70** Di La om. **71** Di La om. **72** Di *dinen knecht*; La *servo tuo.* **73** Di *mijn God* add.; La *Deus meus* add. **74** Di *ghehouden*; Rl *beholden.* **75** *ende...*: Rl add.; Di La om. **76** R. 51-60 beantwoorden aan PL k. 953; La r. 134-158: *Te ergo, clementissime...dulci memoria delector*; Di r. 149-164: *Daer om alre goedertierenste God...in dijnre soeter ghedenckenisse.* **77** Di *ende* add. **78** Di *hongherende.* **79** Di *di* add. **80** Di; La *impastus*; P *onghenodet.* **81** Di *heen.* **82** P Rl; Di *ontfermighen.* **83** Di *daen.* **84** Di *waert* add. **85** Rl *merken of denken*; Di *dencken*; La *intendere.* **86** Di *boesheden.* **87** *mijn...*: Rl *boven m. h.*; Di *op mijn hovet.* **88** *si...*: Di *si hebben mi ommevanghen ende als een swaer bordene verzwaren si mi.* **89** *weyndt...*: Di *wende mi omme*; La *evolve* tegenover *obvolverunt.* **90** *die...*: La *puteus earum* (= *iniquitates meae*) *...os suum*; Di *haer put sinen mont.* **91** Di: *ende vertoech di selven den soeker want* add.

b Vgl. Ps. 18.13. c Vgl. Ps. 37.5. d Vgl. Ps. 68.16.

V 62a R. 46-50: La 234-244; Di 244-249; PL k. 953

my[92] u selven vertoont. Al begerende moet ic dy soecken ende al soeckende begeren. Al minnende moet ic dy vinden ende al vindende[93] minnen[94].

O soeticheit der minnen ende minne der soeticheit, mijn herte moet dy eten ende die binnen- *(f. 29v)* ste[95] mijnre sielen moeten vanden soeten dranc dijnre minnen droncken werden[96], op-dat mijn herte uutrispen[97] mach dat goede woort[e].

O minne, o mijn God, o mijn honich-soete *Here*[98], du biste een spise der groter[99]: doet my wassen in dy, op-dat ghi van my met gesonden monde[1] moecht gegeten werden. Ghi zijt mijn leven, daer ic van leve, die hope, daer ic ⟨aenhange⟩[2], die glorie, die ic begeer te vercrijgen. Bewaert mlijn herte[3], [4]stiert mijn verstant[5], heft[6] op de minne, verhangt dye siele, ende inde hemelsche rivieren so trect altoos den dorstigen mont mijns geestes[7,8].

O Here, mijn siele moet onder dijn[9] verborgen heilicheden versekert[10] werden vander soeticheyt dijnre tegenwoordicheyt, ende moet haer ⟨gevuelen⟩[11] altoos by u te wesen ende ghy by haer[12], ende moet van u alleen[13] verblijden. O vier dat altoos licht, o[14] minne dye altoos barnet, o soete Jesu[15], o [16] goede Jesu, o[17] eewich licht ende nemmermeer vergaende broot des levens, ghy die altoos versadet[18] ende in dy en vergaet[19] nemmermeer; ghi wert daghelicx gheten[20] ende altoos blijfdy al-geheel. Sterct my[21], ⟨ontfunct⟩[22] my, verlicht [my] *m*ijn vat der zielen[23]: maect ydel[24] van boosheyt[25], vervult met dijnre graciën[26], ende bewaert ende houdet[27] vol, op-dat ic de spise uus vleeschs tot mijnder sielen salicheyt mach[28] eten, *o*p-dat ic, dy etende, mach[29] leven, door u moet gaen, tot u moet comen ende in dy moet rusten[30,31].

92 Di om. **93** Di *moet ic di* add. **94** R. 61-72 beantwoorden aan: PL k. 964; La r. 1390-1415: *Adiuva nos, obsecro Domine, amaricatum est cor meum:.. Obsecro, Domine...amem te inveniendo*; Di r. 1358-1382: *help ons! Mijn herte is verbittert... Here, ic bidde di, helpe ons...moet ic di minnen.* **95** P Rl; Di *inghedoemte*; La *viscera.* **96** *droncken...*: Di *vervullet*; La *repleantur.* **97** Di *opri(u)spen*; La *eructet*; vgl. Ps. 44.2. **98** *mijn...*: P Rl; Di *alte soeten honich.* **99** *spijse..*: P Rl; Di *der gr. sp.* trp. **1** La *palato.* **2** P Di *aenhanghe*; La *cui inhereo.* **3** P Rl; Di *hout du mi therte.* **4** Di La *regier den moet.* **5** *mijn...*: Di *du tverstant.* **6** Di *buer (opbeuren).* **7** *mijn...*: Di La om. **8** R. 00-00 beantwoorden aan: PL k. 956-957; La r. 521-536: *O dulcedo amoris...os sitientis semper trahe*; Di r. 525-541: *O soeticheit der minnen...dorstigen mont mijns geestes.* **9** Di *also grote*; La *tanta (misteria = geheimenissen).* **10** Di *ghestarket.* **11** Di *bevoelen*; La *sentiant*; P *genuegen.* **12** *ende...*: Di La om. **13** *van...*: Di La *voer di.* **14** Di La om. **15** Di La *Christe.* **16** Di La om. **17** Di La om. **18** *ghy...*: Di *die versadeste ons.* **19** Di *en vergaestu.* **20** Di *gegheten.* **21** *Sterct...*: Di *scyn mi toe*; La *resplende michi.* **22** Di *ontfunke*; La *accende*; P *ontfanct.* **23** *verlicht...*: La *illumina et sanctifica vas tuum*; Di *verl. dijn vat ende maket het reyne.* **24** Di *ledich.* **25** P La; Di *ende* add. **26** *dynre...*: Di *ghenaden.* **27** *bewaert...*: Di *onthoudet.* **28** Di *moet.* **29** Di *moet.* **30** Di *verrusten*; La *repausem.* **31** R. 73-81 beantwoorden aan: Pl k. 956; La r. 503-520: *Confirmetur mens mea...et repausem in te*; Di r. 506-524: *Mijn ziele moet...ende in di moet verrusten.*

e Vgl. Ps. 18.3.

P I 22, f. 29v[1] MEER VIERIGHE GHEBEDEN ENDE TOEGHEESTINGHE⟨N⟩[2] TOT GOD[3]. ¶ CAPITTEL ⟨.XXVIJ.⟩

O over-wonderlijcke hoge afgrondige *G*odheyt, *o* oversoete minner der suverder herten, ontsteket mijn herte, ende doorschijnt ende verlicht alle mijn binnenste metten hogen claren heeten vierigen soeten sachten vroliken brant uwer ondenckeliker onsprekeliker afgrondiger ongemetenre ewiger godliker minnen, op-dat mijn binnenste, al bernende ende doorvlammende uut allen sinnen, buten ende binnen, opdringende ende springende, uut begeerliken crach- *(f. 30r)* tigen gewelde uus soeten ruecs ende smaecs mogen gedreven, geleyt ende ingetogen werden, al bernende ende versmeltende, inder overwonde⟨r⟩liker oversoeter, ⟨levender⟩[4] fonteinen, de[5] overvloedich is vande alder-schoonste soetste weelden, daer alle reyne begeerten in versadet werden.

O oversoete minner der reynder herten, wilt mi dit geven, op-dat ic mach wesen een geheel offer voor u, want ic en mach in mi selven niet gedueren. Neemt my altemael van mi in dy, want ic my selven altoos een hinder si[6]. O overste goetheyt, aensiet mijn ellendige diepe ongetrooste crachtige stadige weemoedige aenroepen tot dy.

O goede herder, wilt u dwalende scaep inder wilder woestijnen leyden[7] door den rechten padt[a], want ic onwetende ben; drijft my, want ic traech ben; slaet my metter vaderliker roeden; trect my op van allen eertschen dingen; vernedert mi onder u ende onder alle creaturen; verveert mi, dat ic u vreese als eenen rechtveerdigen rechter; vertroost mi, dat ic in mijnder droeffenisse nyet en vergae; verbernt my in dat vier uwer godliker minnen; verdrinct my in dat grondelose meyr uwer barmhertigheyt *e*nde maect mi te niet[b].

O getrouwe vader, o barmhertige broeder, laet my in dat ghi selver zijt, want minen geest en mach niet rusten dan in uwen godliken omvangen[8,c].

O milde gever, o onbegrijpelike goetheyt, ghi zijt niet yet, datmen verstaet, mer dat allen sinnen ende begrijpen te boven gaet. O over-claer vrolike onbegrijpelike duyster overhoge overschijnende nacht, ic en weet niet vorder te gaen: ic blijve hier voor uwer tegenwoordicheyt in uwer schayen staen. O doorscinende alder-getrouste minner, laet my geheel vergaen: so is mijn roepen gedaen; so mach mijn droevige geest ontfangen, daer ic na quelle met verlangen. *W*ant mi anders niet vernoegen en mach, so moet ic quellen nacht ende dach[9].

1 Getuigen: ook dit gebed komt alleen in deze Peerle-bron voor; zie hiervoor *Inleiding*, p. ???. Schr. lijkt het wel van elders overgenomen te hebben. Wegens de stroeve zinswendingen (vgl. de opstapeling van adjectieven of werkwoorden) kan het lijken dat het uit het Latijn werd vertaald. Noch het Latijns origineel, noch de Mndl. vertaling konden wij ontdekken. Zie evenwel over een paralleltekst in r. 34-51 hierna n. 11 en 23. 2 Wel met meervoud-betekenis. 3 Vgl. B c. 26 n. 1. 4 P[1] *leverder*; P[3] *levender*. 5 P *de* (met de waarde van *die*; zie A c. 13a r. 1). 6 Vgl. nog verder. 7 P[3] *seynden*. 8 Vertaling van *amplexu*? 9 Het rijmproza in r. 27-33 en ook verder is opvallend. Moet men dat alleen aan het toeval der vertaling toeschrijven?

a Welk verband ligt er tussen deze term en *de rechte wech*, een grondmotief van Peerle? b Nl. te-niet-maken in mystieke zin, zoals ook in de volgende tekst. c Nawerking van Augustinus' zin: *Inquietum cor meum...*?

O geminde vader, ic, arme sondige creatuer, die nyet weerdich en *(f. 30v)* ben u vader te noemen, bid u: wilt my aensien metten oghen uwer barmherticheyt, want ic altoos een sondaer ben in uwer tegenwoordicheyt. O Here, ten is u niet verborgen dat ic een rouwich sondaer si[10] ende den rou en heb ic niet sonder di.

[11]O mijn blijscap, wanneer sal ic comen ende mi voor dy openbaren? *W*aer-om afkeerstu van mi dijn aensicht, *o* mijn vruechde, overmits der welcker ic mi verblide ende sonder de welcke dat ic altoos bedroeft si[12]? *W*aer sidy verborgen, ghi, alder-schoonste, dien[13] ic begere? Dijnen ruecke scheppe ic ende leve[14] ende verblijde mi[15]. Mer dy en sie ic niet[16], ende hoor doch u stemme ende werde levendich[17]. *M*er waer-om verbergestu dijn[18] aensicht? *G*hi moget spreken: 'Die mensche en mach niet leven ende my sien'[19].

O soete minder, mijn eenige hope, mijn hoochste trooster[20], om u te sien ben ic gemoet te[21] sterven. *I*c wil mi aen dat cruce voegen: nagelt my so vast dat u genuege. *G*eeft mi macht ende lijdtsaemheit, ende cruyst mi met barmherticheyt[22]. Eya, soete minder, ic wil levendich sterven, op-dat ic dy mach sien, want ic om dy sterve. Ic en wil nyet leven: ic wil sterven; ic begeer verlost te werden ende te wesen met *C*hristo. Ic begeer te sterven, op-dat ic *C*hristum sien mach. *I*c versake te leven, op-dat ic leve met *C*hristo.

O hemelsce *V*ader, ontfanget mijnen geest[23]. O mijn leven, neemt tot dy mijn siele; geweerdicht u haer te ontfangen metter selver offerhanden, die ghi ons vanden hemel seyndet[24] ende die om onsen wil w[a]ert[25] aent cruce gehangen. Ontfanct voor mi sine minlike woorden ende wercken, dye uutstortinge zijns heyligen bloets, die weerdicheyt zijns ellendighen doots, *e*nde daer-toe al dat lof ende al den dienst, die inden hemel ende inder aerden u is geschiet. Och, mocht ic dat volbrengen: hoe

10 Vgl. n. 6 en verder. 11 Van r. 34-51 vinden wij een parallel: 1. Latijn in het ten onrechte aan Augustinus toegeschreven *Soliloquium animae ad Deum liber unus*, PL 40, k. 863-898, nl. k. 865: *(Concupiscit et deficit anima mea de memoria tua), quando veniam et apparebo tibi...o Domine Jesu, accipe spiritum meum*; 2. Mndl.: *Die enighe sprake ende vereneghinge, die Sunte Augustinus hadde mit God*, eerste hoofdstuk: *(Mine siele begheert ende ontbrect in dine ghedenckenisse,) wanneer sal ic comen ende my voor di openbaren... Here Jhesu Christe, ontfanck minen geest* (zie hs. Utrecht, U.B. 1688, f. 1r-30v [fragment], ug. door H.E. MOLTZER, in *Bibliotheek van Mndl. Letterkunde*, 44e aflevering, Groningen, 1891, p. 42; andere vindplaatsen aangegeven door W. DE VREESE, *Sint Augustinus in het Middelnederlandsch* [zie hiervoor B c. 25, n. 1], nr. 30, p. 106-107. Het is niet uitgemaakt of deze vindplaatsen alle één zelfde vertaling bevatten. Zolang wij de (Latijnse en Mndl.) bron van onze tekst niet kennen, noch de wijze, waarop het *Soliloquium* uit ontleningen tot stand kwam, kunnen wij de verhouding tussen onze tekst en het *Soliloquium*, resp. *Die enighe sprake*, niet met zekerheid bepalen. NB. In de volgende noten verwijzen wij met *La* naar de Latijnse tekst, met *Mo* naar de Mndl. uitgave van Moltzer. 12 *ende...*: P add. 13 *sidy...*: Mo *ontholdestu dyne verborghene schoenheyt, die.* 14 *Dijn...*: Mo *Overmiddes dinen roeke leve ic.* 15 Mo *in di* add. 16 *dy...*: Mo *ic en sie di niet.* 17 *Ende...*: Mo om. 18 Mo *schone* add. 19 *Ghi...*: La *Forte dicis*; Mo *Lichte daer om als dat wi van di lesen...* 20 *O soete...*: Mo *Sie, lieve here.* 21 *om...*: Mo *wil ic.* 22 *Ic wil...*: P add. 23 *Eya...*: P dichter bij La dan bij Mo. — Al wijkt P sterk van Mo af, toch is het duidelijk dat P teruggaat op de Mndl. vertaling van het *Soliloquium*, die Mo op zijn manier overleverde. Anderzijds heeft P (d.i. de hier door P ontleende tekst) eigen gedachten en afwijkingen in die vertaling ingewerkt. 24 Van het werkwoord *zenden: gij zondt.* 25 Van het werkwoord *werden*: (zij [de offerande]) *werd.*

geerne soude ic dat in elcker uren ende ogenblic tijts opwaerts seynden[e] u tot eenen eewigen love ende tot een eerweerdighe dancbaerheyt voor allent, dat ghy my hebt bereyt, hier *(f. 31r)* ende inder eewicheyt. Amen[d].

⟨HIER EYNDET DAT BOEC DER GEBEDEN⟩

d Het *zenden*-motief verwijst naar de lang lopende vraag over de ware betekenis van het woord *missa*, meestal i.v.m. het liturgische *Ite, missa est*. Men neemt nu wel algemeen aan, dat *missa* afgeleid is van *missio* = *dimissio*, nl. de wegzending van het aanwezige volk. Lang heeft men gedacht dat de *missio* het offer (Christus), het gebed betrof. Zo reeds Hugo van S. Victor, † 1141, in zijn *De sacramentis christianae fidei*, pars VIII, c. 14 (PL 176, kol. 472). Verwijzen we nog naar Gabriël Biel (± 1410-1495), die in zijn niet voltooide commentaar: *Canonis misse expositio* (uitgave door H.A. Oberman, W.J. Courtenay, Wiesbaden, 1963-1967). Zie aldaar I, Lectio xv, I, 125-6; Lectio lxxxix, IV, 176-9. Ook in de miscommentaren in het Diets komt deze interpretatie voor. Zo bv. bij Simon VAN VENLO, in zijn *Boecxken vander officien ofte dienst der missen*, Antwerpen, Mathias van den Goes, 1481, f. 40r, waar we lezen: 'Ite missa est, dat also veel es als die meester seit: Dit heilighe sacraficium (!) ende offerande is voer u ghesent totten almachtighen vader. gaet in vreden allegader' (vgl. Reprint door De Schutter, Antwerpen, 1982, die de literatuur ter zake aangeeft). We vermelden enkel: O. ROTTMANNER, *Ueber neuere und ältere Deutungen des Wortes Missa*, in *Theologische Quartalschrift*, 71, 1889, vooral p. 534-545; J.A. JUNGMANN, s.j., *Missarum solemnia*, Wien, 1958[4], I, 230-3; II, 535-541.

e Uit de verschillende gegevens, verstrekt in onze eerste reeks noten, kan men opmaken, dat deze tekst vanuit Latijnse en Mndl. bronnen werd opgebouwd tot een bredere eigene uiteenzetting. Waar vindt men het geheel, waarop Schr. steunde?

Traktaat C

⟨C. DAT BOEC DER ONDERRECHTINGEN⟩[1]

P I f. 5r

Dat ⟨derde⟩ deel des boecx met veel schooner meditatiën, ende onderrechtingen[2], om ons liefs Heeren heylich leven ende bitter lijden na te volgen ende ons selven geheel in God te verliesen ende over te setten[3].

1 Deze titel nemen wij uit de hier aangehaalde tekst, die het tweede deel is van de lange titelopgave bij *Dat eerste deel* uit Peerle. De aldaar voorkomende opsomming: *Dat eerste deel des boecx is vol vueriger gebeden... Met veel...onderrechtingen* verraadt blijkbaar een oorspronkelijke dubbele bron. Hier pogen wij de tweede bron te reconstrueren. 2 Deze term verduidelijkt naar ons gevoelen het best het karakter van de verschillende eenheden, die in dit deel voorkomen. 3 Deze omschrijving karakteriseert hoofdzakelijk het geestelijk leven als de beleving van de *Menscheyt* en van de *Godheyt Christi.* De onderwerpen, die in deze *onderrechtingen* behandeld worden, belichten spanningsgewijze deze twee aspecten van het geestelijk leven. De *onderrechtingen* vormen op zich als 't ware afzonderlijke eenheden, waaraan wij titel en rangnummer geven en waarvan wij de eigen structuur trachten aan te geven.

NB. Zie Plaat III, afgedrukt bij traktaat B: het eerste deel van de gedrukte tekst wijst op de inhoud van traktaat B; het tweede deel ervan omschrijft het thema van traktaat C. De revisor heeft beide reeksen teksten hoofdzakelijk in *Dat eerste deel der Peerle* ondergebracht. — Ter illustratie van traktaat C nemen wij P 1542 c. 23, f. 32v-33r, dat de godsverering omschrijft, terwijl c. 24 Maria als ons voorbeeld daarvan voorstelt, wat wij als onderwerp van de *eerste onderrichting* aangeven.

DIE EERSTE ONDERRECHTINGE

*I. GODS NAAM MET ONTZAG NOEMEN NAAR MARIA'S VOORBEELD**

*1.1. Gods naam benedijen**

P I 23, f. 31r[1] HOEMEN DEN NAEM GODS MET WEERDICHEYT NOEMEN SAL. ⟨◐ CAPITTEL J.⟩

Want God geboden heeft datmen sinen naem met weerdicheit sal noemen[2,a], *d*aer-om salmen seggen: 'O gebenedide God'[b]. *E*nde dat is den hoochsten ende eerweerdichsten naem, daermen God mede noemt.

Daer-om seit men: 'O' uut godliken verwonderen[3]. Dye O is ront, sonder beginne ende sonder eynde ende sonder gront[4], daer dye Godheit bi beteekent wort, dye daer is een ontoeganckelic licht[5,c], dye opperste hoocheyt, dye onbegrijpelike breetheyt, die oneindelike goetheyt, dye afgrondige overvloeyende rijcheyt, daer alle volheyt der graciën ende benedictiën ende die scat der consten ende der wijsheyt ende der goetheyt in is, daer alle macht ende victorie in besloten is[d], daer alle creatueren inden hemel ende inder aerden van gebenedijt werden. Daer-om sullen wi dic ⟨dit naevolghende ghebet⟩[6] spreken met weerdicheyt ende met inwendiger dancbaerheyt, op-dat hi ons met zijn vaderlike benedictie wil vervullen.

Een devoot ghebet om dye hemelsche benedictie ende van dye tegenwoordicheyt Gods

O gebenedijde God, ghy zijt een oorspronc van alle goet, een fonteyn[7], daer alle goet in is ende daer alle, dat goet [in][8] is inden hemel ende inder aerden, ⟨uut gevloten⟩[9] is. Ghy zijt dye volheyt der graciën, die gestort is in dye eenicheyt der

1 Getuigen: P I.23, f. 31r-32v; L 3.49, f. 354r-356r. — Met waarschijnlijkheid kan men de hstt. 23-27 uit P.I als onderling tot een eenheid verbonden achten als één *onderrechtinge* over de aanschouwing Gods. Wel zijn de elementen daaruit van diverse herkomst. Hst. 23 draagt duidelijk het eigen merkteken van Schr. Hstt. 24-26 zijn ontleend aan MARQUARD VAN LINDAU's traktaat over *Die zehe gebot*. Trouwens, wanneer men de inleidende paragrafen van Marquard leest, kan men vermoeden dat de diepere ondertoon daarvan voor Schr. de aanleiding is geweest, om haar persoonlijk zoeken naar Gods beschouwing op eigen aanvoeling uit te spreken. Hst. 27 is anoniem overgeleverd, maar moet zonder twijfel aan Tauler toegeschreven worden. 2 *datmen...*: L *ne nomen Dei in vanum assumamus*; vgl. Ex. 20.7 = tweede gebod uit de decaloog. 3 *uut...*: L *ex divinitatis admiratione*: rond als de opening van de mond bij de uitroep van verwondering. 4 *e.s.gr.*: L om. 5 L *et indeficiens* add. 6 L *eam quae sequitur orationem* add.; P om. — wordt door de zin vereist. 7 L *fons vivus*. 8 P[1] add.; P[3] om. 9 P *uutgevloten*. NB. Om de samenhang van de tekst van iedere aparte 'Onderrechtinge' op zich en om de opbouw van '*Dat boec der onderrechtingen*' te onderstrepen, hebben wij de tekstregels van iedere 'onderrechtinge' doorlopend geteld

a Nl. in het tweede der 10 geboden. Zie verder p. 314-315. b Het valt inderdaad op, dat Schr. zo vaak en pregnant deze naam van God gebruikt. Hier toont ze dat dit opzettelijk gebeurt. c Vgl. 1 Tim. 6.16. d Echo's van Rom. 11.33.

sielen. Ghy zijt dye-geen, daer alle goet ende benedictie van coemt. Hier-om bid ic u[10], o vader der benedictiën, benedijt mijn siele met dye overgaende[11] ghenade dijnre uutvloeyender goetheyt, ende bewaertse in dijnen handen, want si is dijn beelde ende gelikenisse ende ghi woont in haer ende zijt dat leven mijnre sielen, ⟨ende⟩[12] ghi onthoudtse in dy.

Hier-om, o leven der levender, licht der lichten, wesen des wesens, liefde der liefden, daer ic uut dat binnenste merch[13] ende uut dye afgrondige goetheyt dijns vaderliken herten gevloten ben *(f. 31v)* ende[14] hebste u selven in my gegeestet ende zijt dat leven mijnder sielen ende onthoutste mijn siel in u! *E*nde ghi zijt met u godlike wesen wonende inde eenicheyt des wesens mijnder sielen ende zijt de mogentheyt ende dye cracht mijns geestes, ende dye wijsheyt ende licht mijns gemoets, ende die goetheyt die mijn siel vervult ende omvanget[15] ende regeert ende doet leven in minnen[e].

Aldus ben ic uut u gevloten als lief uut den lieve. Hier-om zijt ghi dye alderliefste. *W*ant ghi altijt blijft met u godlijcke tegenwoordicheyt in mijnre sielen ende en wilt daer nemmermeer van scheyden, want si en mach buten u een ogenblic niet leven, ende hebt mijn siele sonderlinge aen di selven gehouden[16], — *d*at geen heren noch coningen noch nyemant anders doen en mach, si en moeten onderwijlen van haren vrienden absent zijn ende si[17] moeten haerder tegenwoordicheyt dic ontberen. Mer ghi, o mijn alderliefste ende alre-begeerlicste *H*ere, blijvet altijt by mi tegenwoordich; ende dát gaet boven alle gaven ende rijcheden, dye[18] daer zijt boven alle giften, want al dat lieflijc, schoon, rijc ende edel is ende al dat dierbaer ende genoechlic wesen mach ende al dat minlijc ende begeerlijc is, dat vinde ic altemael in u.

O gebenedijde God, een oorspronc van alle goet, helpt my dat ic by u moet blijven ende leven in dijnre lieften. Want ghi zijt dye-geen, daer mijn siel nacht ende dach na verlanget. Sij en mach van genen dingen ghetroost noch vervult werden dan van u alleen, die daer zijt boven alle weelden. Och, bewaert mijn siel ende helpet my, dat ic buten u ghenen troost soecken noch begeeren en moet: so machse blijven reyn ende vrij van allen nedersten dinghen ende leven u alleen, o alderlieflijcste lief[19].

O wat groter goet ende weldaet is dit, dat ghy in dye hoochste eenicheyt mijnder sielen woont, dye also hooghe, edel, schoon, wijs, rijck ende machtich[20] zijt ende ⟨daer-in blijven⟩[21] ende nemmermeer van-daer scheyden en wilste! Och, hadt *(f. 32r)* ic dit altijt geweten ende volcomelijc gelooft[22], dat ghi in dat binnenste

10 *bid...*: L *en ego modica pars creaturae tuae te humiliter oro.* **11** L *superexcellenti.* **12** *eamque* L add. **13** *daer...*: L *unde ex intimis medullis*; versta: *waaruit ik als uit.* **14** Versta: ⟨ghi⟩. **15** L *amplexans.* **16** L *sociasti ac conservasti.* **17** *si* (= de koningen...) *ende si* (= de onderdanen). **18** L *cum sis ipse.* **19** L *o charorum charissime.* **20** L om. **21** P *daer inblijven.* **22** *volcomelijc...*: L *perfecte redissem* (drukfout voor *credidissem*). Vandaar de kreupele vertaling in het *Frans*: 'O si i'eusse tousiours sceu cecy, ie fusse tousiours parfaictement revenu à moy, c'est à sçavoir qu'habitant au fonds de mon ame vous perseverez continuellement en iceluy (f. 312v, 6e regel).

e R. 16-31 verklaren Gods aanwezigheid in de mens naar ruusbroeckiaanse motieven. Over *begin sonder begin* zie A c. 1 r. 6-7 en n. *c.*

mijnre sielen woont ende daer-in blijft, hoe eerlijc ende weerdelijc soude ic my in u tegenwoordicheyt gehadt hebben?

Ic geloofde dy te wonen inden ⟨hemel ende⟩[23] te wesen over-al, ende ic en wiste niet dat ghi altijt wonende waert in mijnre sielen, *e*nde dat mijn siel uwen tempel ende u rijc was, daer dat *H*eylich der heyligen in verborgen is. Ic en verstont nyet[24] dat ghy ons leert inden Pater noster, dat wij die hemelen waren, daer ghi in woont ende dat wij dat rijck zijn, dat ghi begeert te besitten ende te regeeren. Ick socht u inden hemel ende ghi waert in my, dye selver dye hemel zijt ende met allen heylighen ende *e*nghelen ombeset zijt.

Ic hielt die hoochtijden van buyten, mer ic en vierde noch en hieltse nyet van binnen, daerse in die hoochste wijse volbracht werden. Ic woude grote dingen wercken ende lijden van buten, mer ic en liet my niet in dy ende leet niet u edel inwercken[25], dat duysentwerf hoger ende edelre is dan al ons wercken van buten. *W*ant ghi hebt onse hoochste salicheyt geset in eender godlijdenre wijsen[26], dat wij ons te gronde in u souden laten ende uutlijden[27] u werc van binnen ende van buten, dat lichter te doen is dan te wercken, want ons siele can meer lijden dan wercken. Ende, gelove ic u dan in my te wesen, so sal ic my dy gheerne laten in u gewelt ende lijden dijn in-wercken ende dijn uutwercken[28]. Och, hoe salich is[29] dat gelove, hope ende minne, dat mi uut mi leyt in u!

O eerwe⟨e⟩rdige God, ic meynde in mijnre blintheyt, als ic quaet gedaen had, dat ic u dan uut mi verdreven had, dat doch niet zijn en mach één ogenblic, want ghi zijt dat leven mijnre sielen. O edel inwoonder ende opperste hoocheyt, ghy blijft ende en scheyt[30] nemmermeer van my, noch en wert niet toornich[31], wat ic quaets doe. *W*aer vintmen yemant, hi en veriaget ende vertoornt onderwijlen sinen vrient ende doet hem ontrouwe? *(f. 32v)*. Mer ghi zijt[32] een onbewegelic ende onberuerlic goet. *D*an zijt ghy[33] rechtverdich ende barmhertich: ist dat ic yet quaets doe, so moet ghy u vrientscap ende gracie van my trecken ende u rechtverdicheyt moet dat straffen. Mer, ist dat ic genade begeer, so wil u barmhertichеyt my dat gherne vergeven door u bitter lijden ende mi weder ontfangen in uwer lieften ende graciën. Och, wat trouwer ende gestadiger vrientscap is dit, daermen lief van lief nyet scheyden en can, so verre als wij ons selven nyet van hem en keeren[f]?

23 P[1] *hemelen*; P[3] *hemel ende.* **24** *Ic...*: L *nec intelligebam miser.* **25** L *inactionem.* **26** *in...*: L *in te patiendo.* **27** L *ad extremum sustineamus.* **28** *lijden...*: L *sustinere (ut ita dicam) inactionem et extraactionem.* **29** *hoe...*: L *quam beatissimae virtutes sunt.* **30** L *discedis.* **31** *noch...*: L *per tui turbationem irasceris mihi.* **32** *Mer...*: L *Sed non sic tu Deus noster. Tu nanque es.* **33** *dan...*: L *Qui nihilo minus, quum sis.*

f Vanaf r. 50 zijn er duidelijke echo's van P III.56 (zie nu *Narede*, p. 635) en van zovele andere pregnante P-teksten. Wat is dan wel de (oorspronkelijke) functie van dit uitzonderlijk hoogstaande hoofdstuk in de volgorde van het werk?

1.2. *Maria's voorbeeld naar Marquard van Lindau**

P I 24a, f. 32v[1] HOE WI GOD SULLEN LEREN AENBEDEN INDEN GEEST ENDE INDER WAERHEIT
86 NADEN EXEMPEL DER WERDIGER MOEDER GODS[2]. ¶ CAPITTEL .IJ.

1.2.1. *Eerste gebod**

Onse[3] Lieve Vrouwe dye aenbadt den eenigen God in dryerleye wijse[4].

Ten eersten met ghewarigen *gelove*, met lieften[5] vervolget. Ende si sette[6] haer bekennisse in also dieper ootmoedicheyt, dat si nyet meer en begeerde te weten vander verborgentheyt Gods dan haer geopenbaert wert. Ten anderen mael so achte si haer selven des onweerdich te wesen[7] dat haer geopenbaert wert. Ten derden so was si also seer snel ende bereyt tot allen wercken der kersteliker gesetten[8], als-of si noyt duechden geoeffent en had, ende beval al haer natuerlike weten so seer den lichte des heyligen geloves ende sette haer crachten so seer in die diepe ootmoedicheyt, dat van node dat lichte des geloofs haer veel meer inlichte dan dat gescapen[9] licht. Hier-uut canmen wel mercken, hoe seer si met gansen gelove haeren eenighen God aenbadt.

Si badt hem ooc aen met gewariger *hopen*[10], want si en had noyt mistrouwen aen de goetheyt Gods. Al dat si hem badt[11], betrouden si hem in allen dingen, dat hy

1 Getuigen: P I, c. 24a, f. 32v-33r; L 3, c. 20, f. 214v-215v. 2 Deze richtinggevende titel beantwoordt in feite aan c. 24-26. De tekst ervan is ontleend aan Marquard van Lindau's traktaat, in hss. en in vroegdrukken verspreid: *Die zehe gebot*. Over auteur, zijn werken in 't algemeen en hun waardering zie het baanbrekend artikel van O. BONMANN, ofm., *Marquard von Lindau und sein literarischer Nachlass*, in *Franziskanische Studien*, 21, 1934, 315-343. Vgl. H.J. MAY, *Marquard von Lindau und die Marquard-Forschung* in zijn hierna te noemen werk, p. 33-37, met literatuur. Speciaal te noemen werken van Marquard: A.J. HOFMANN, *Der Eucharistie-Traktat Marquards von Lindau*, Tübingen, 1960; J. HARTINGER, *Der Traktat de paupertate von Marquard von Lindau*, Würzburg, 1965; H.J. MAY, *Marquard von Lindau OFM — De reparatione hominis. Einführung und Textedition*, Frankfurt am Main, 1977. *Die zehe gebot*: hierover gaat de doctoraatsthesis (en later werk) van J.W. van Maren. Deze auteur betrekt daarbij de verspreiding van het werk in Duitsland en in de Nederlanden. Zie reeds zijn tekstuitgave van de druk 1483: Marquard VON LINDAU, *Das Buch der zehn Gebote. Textausgabe mit Einleitung und Glossar*, Amsterdam, 1984. Vgl. A. AMPE, *Marquard van Lindau en de Nederlanden. Bijlage: Marquard in Nederlandse geschriften*, in OGE, 34, 1960, 374-402. Onder de vele invloeden, die Marquard verwerkt, is het werk van Ruusbroec niet de minstbelangrijkste, al put hij blijkbaar soms uit reeds gehavende teksten. In hoeverre Schr. besefte dat zij bij Marquard leer en tekst van Ruusbroec vond, is moeilijk uit te maken. 3 In onze uitgave onderscheiden wij de teksten volgens de ontlening ervan uit de verschillende *geboden*, met vermelding ervan volgens van Maren's Duitse uitgave 1984 (geciteerd als *(Ma)*). Wij raadpleegden een Mndl. vertaling/bewerking in hs. Brussel, K.B.II 2454, f. 18 e.v. (geciteerd als (Hs). — De lezer vindt de paralleltekst in van Maren's lopende Dietse en Duitse tekstuitgaven van Marquard. 4 Hs (Meester tot de leerling): *Du sulste weten dat die edele maghet ende moder gods maria met groete vlyte ende naerste ende sonder op houden alle tyt sach in die geboden gods, hoe dat sy die met alre waerdicheit ende oetmoedicheit naden alre hoechsten ende volcomenste mochte houden. Daer om soe selste merken hoe dat sy enen enyghen God met driere hande wise ende manyeren aldus aenbede.* 5 *met...*: Ma *mitt leben*; Hs *met rechten leven ende werken*; L *per dilectionem operantem*, vgl. Gal. 5.6. Zie B c. 7 n. *b*. 6 Hs *eerst* add.; dit leidt een nieuwe opsomming in. 7 Ma *wissen*; Hs *weten*. 8 Ma *gesetzde*; Hs *(gesteliker.) gheboden*; L *caeremonias*. 9 Ma *ungeschaffen*; Hs *ongescapen*. 10 Ma *Zuversicht*; Hs *hopen ende toeverlaet*. 11 *Al dat...*: Ma *alles des...*; Hs *van alle dies sy hem badt* (bij de vorige zin!).

dat beste daer-in doen soude. Si beval zijnder goetheyt al haer gebet, dat hi dat schicken wilde na sinen alderliefsten ende eerlicsten willen, ende gaf haren wil daertoe over in ganser ootmoediger gelatenheyt. *(f. 33r)* Aldus beden[12] si ooc haren enigen *G*od aen met ganser hopen, want, als[13] si alleen vanden hemelscen *V*ader om dagelicx broot badt, in dien selven beval si *G*ode ooc al haer sorge ende alle haer doen ende laten in gansser hopen.

Sij beden hem ooc aen met gansser *minnen*, want si uutwendige creatueren noyt en geminden. *H*aer en viel ooc noyt enich beelde in haer herte, dat haer minne vernederden tegen[14] *G*od. Sij hadde een ongebeelde[15] minne met *G*od ende minden alle dinc in hem met eener ewiger ongescapenre[16] minnen. Sij keerden al haer crachten in haren inwendigen gront, daer dat godlike beelde in verborgen leit.

Inden inwendighen tempel haer sielen[17] daer woonden si ende keerden al haer crachten daer-in ende daer aenbeden si haren enigen *S*oon inden geest ende inder waerheyt[18]. Sij bekenden[19] dat si hem niet volloven en conden weerdelick. *D*aer-om begeerden si dat hi hem selven loven ende weerdichden[20]. Ende daerom ist waer[21], dat haer herte gheenen keer uut *G*od noyt en dede[22]. *H*aer gront ende haer inwendicheyt was so godformich, wie in haer herte ghesien hadde, die hadde daer gescouwet *G*od in al zijnre claerheit ende daer gesien sinen uutgevloten *S*oon ende den *H*eyligen *G*heest in weseliker[23] wijse[24].

P 1 24b, f. 33r[25] 1.2.2. *Tweede gebod**

⌈Ooc ist te weten dat si noyt woort en sprac[26], si en ginc in haer selven ende bedacht drie dinghen. Dat eerste was, of⟨t⟩[27] nootdruftich waer te spreken. Dat ander, oft gheen argeringe[28] daer-van comen en mocht. Dat derde, oft die godlike eer daer-aen gelovet[29] worde. *E*nde, wanneer si dan die drie stucken gelijc bedacht had[30], so bestonde[31] si dan ootmoedelic te spreken.

Ooc hadden alle haer reden aen hem drie wijsen. Dat eerste was, dat si sachtmoedige woorden sprac ende noyt toornich woort en sprack. Dat ander was minlic ghelaet[32] metten woorden. Dat derde was een besneden[33] wijse in ⟨haren⟩[34] spreken met neen ende ia, want overvloedige[35] woorden en sprack si noyt[36].

12 Ma *bettet*; Hs *bede*? L *Sed et in hoc apparet cum quanta spei magnitudine unicum Deum suum adorabat.* **13** Ma Hs om. **14** *vernederde...*: Ma *vermittelte*; Hs *enych middel inbrochte tusschen haer ende God.* **15** Ma *ungeteilte*; Hs *onghedeelde*; L *indepictum ac purum.* **16** Ma *geschaffner*; Hs om.; L *inereato.* **17** *haer...*: Ma Hs om. Men denkt aan het tweede werk van Schr. **18** *enigen...*: Ma *einigen Gott*; Hs *enighen God in den g.e.i.d.w.* **19** Ma *bekant*; Hs *kende.* **20** *loven* (= *lovede*?)...: Ma *lobte und wirigete*; Hs *loven woude.* **21** *ist*: Ma *so wisse*; Hs *du selste weten.* **22** *haer...*: Ma *ir hertz usser Gott keinen ker nie gethet*; Hs *Maria haer herte nye uut God of en kerde.* **23** Ma *wesen licher*; Hs *tameliker ende gheesteliker*; L *essentialiter.* **24** Marquard zet nog over 3 kolommen zijn uiteenzetting over dit thema verder. — R. 89-118 = Ma p. 14 r. 38 — 15 r. 27. **25** R. 119-136 zijn ontleend aan Marquards werk *Dat II gebot*: Ma f. 11rb-11vc; Hs f. 24vc-25ra. — Getuigen: P 1.24b, f. 33r-v; L 3.20b, f. 215v. **26** *Ooc...*: Hs *mer doch soe selstu weten dat sy nye en sprac een woort.* **27** P[3]; P[1] *of.* **28** Ma *argerunge*; Hs *arge*; L *scandalo.* **29** Ma *davon gelobt*; Hs *daer in vermeert ende ghebreyt*; L *ad gloriam Dei locutio sua pertineret.* **30** *wanneer...*: Ma *fand sie den d.d.St.*; Hs *wanneer sy vant dese d. punten.* **31** Hs *began.* **32** Ma *geberd*; Hs *ghebaer*; L *vultum.* **33** Ma *beschnitten*; Hs *slechte besneden*; d.i. *kort, afgemeten, besnoeid*; vgl. Verwijs s.v. A2. **34** P *horen.* **35** Ma *uberflüssige*; L *otiosum.* **36** Hier is een passus van Marquard weggelaten.

Sy *(f. 33v)* en noemden God ooc noyt in haren ghebeden, sij en weerdichden den godliken naem met dancbaerheden in alle dinghen, die haer op[37]-vielen. Ende si en noemdens[38] noyt, si en hadden drie dingen aen haer. Dat eerste was kintliken anxt. Dat ander was diepe oetmoedicheyt, want si haer onweerdich achten den ⟨onghenoemden⟩[39] God te ⟨noemen⟩[40]. Dat derde was vliti[n]ge eerweerdicheyt. Met desen driën sanc si recht in haer selven neder voor die eerwerdigen voeten Gods, wanneer si sinen naem in haren gebede soude ⟨noemen⟩[42]. Ende met groten ⟨kintliken⟩[43] anxte ende ootmoedicheit so sprac si uut den heylighen naem des hoogen Gods.

1.2.3. *Derde gebod**

1.2.3.1. *Derde gebod, eerste stuk**

P I 24c, f. 33v[44]

Hoe die *M*oeder Gods haer hadde inden ghebede ende hoe si haer daer-toe bereyde[45].

Die eerweerdige *M*oeder Gods hadde drie wijsen vóór den gebeden ende drie wijsen inden ghebeden.

Die eerste wijse *vóór den ghebeden* was dat si alle haer ghemoede van alre uutwendicheyt ende alle formen ende allen beelden intooch ende[46] ghesaemt stont. Ten anderen bedacht si tot wien si beden[47] soude, [48]hoe seer groot ende hoghe die Heere was. Ten derden bedacht si dat si na haer duncken van haer selven so onnutte creatuere was.

Ende viel dan met dieper ootmoedicheyt voor die voeten des eewichs Gods[49] ende sprack dan ten eersten met die wijse der verworpentheyt in oetmoedicheyt[50] ⟨haer gebet⟩[51], *d*aer-na ten anderen met een eernstiger bernender begeerten[52], *t*en derden met gewaer gelatentheyt haers herten, nyet als somighe luyden doen, die God dwinghen willen dat hijse verhoort. Ende dan beval si al haer gebet der grondeloser goetheyt Gods, dat zijn liefsten wille, ende niet die haer, voortginge[53] in alle dingen.

Daer-na, vander *metten-tijt tot priem-tijt*[54], so keerden si haer tot heilige gedach-

37 Ma *an*. **38** Hs *noemde den naem Gods*. **39** P *onghenoomden*; L *ineffabilem*. **40** P³; P¹ *nomen*. **41** Ma Hs add. **42** P³; P¹ *nomen*. **43** P³; P¹ *kenliken*. — R. 119-136 = Ma p. 21 r. 25-36; p. 22 r. 6-16. **44** Getuigen: P I.24c, f. 33v-34v; L 3.21, f. 216r-217r. **45** Waarschijnlijk heeft deze tekst slechts wegens een vergissing van de uitgever geen rangnummer als afzonderlijk hoofdstuk gekregen. De titel is gevormd uit de vraag van de Leerling: *Ich wiszte gerren, wie sie sich hielte in dem gebet und wie sie sich in irem gebet bereite*. De daarop volgende tekst is het antwoord daarop van de Meester, uit Marquard, derde gebod, eerste stuk, f. C 5v*-6va. **46** Ma *mitt gantzem gemut* add.; Hs *met gansen ghemoede* add. **47** Ma *reden*; Hs *spreken*. **48** Ma Hs *ende* add. **49** *die...*: Ma *die wirdicheit der füss gottes*; Hs *die voeten der werdigheyt gods*. **50** *verw. ...*: Ma *verworffner demütikeit*; Hs *met verworpenen*. Hier begint de beschrijving van Maria's handelwijze tijdens haar gebed. Zie n. 11. **51** Ma Hs P³; P¹ *haers gebets*. **52** Ma *begirde*; Hs *lieften*. **53** P Hs; Ma *für gieng*; L *compleretur*. **54** Na *allen dingen* vervolgt Ma: *Sich, mein lieber iunger, das was ir weise die sie hett* in irem gebet (zoals wij in r. 11 aangeduid hebben). *Und in diser weisen bleib sie vonn mettin bis das der morgen rot her kam oder der tag uffgieng. Darnach von der zeit bis zů prim, so kerte sie sich zu heiliger betrachtung*. — De samenvatting, die in P de overgang vormt, is misleidend.

ten[55] na der hoochster wij- *(f. 34r)* sen als si oyt creatuer had, ende bedacht dye almoghentheit eerst[b] ende die grootheyt[57] des hoogen Gods, die si bekenden boven alle enghelen, ende daer-by sachse dan op haers selfs cleinheit in dieper ootmoedicheit.

Ten anderen bedacht si die afgrondige gerechticheyt[58] Gods in zijnre wijsheyt, hoe datse so seer allen creatueren verborgen zijn.

Ten derden mael bedacht si die grondeloose goetheit Gods, hoe haer dye uutgegoten hevet in dye creatueren, hoe dat si so seer een milde uutvloeijnge[59] is ende een oorspronc alles goets ende genade.

Ten vierden male bedacht si die oversoete[60] soeticheit Gods, ende in dyer bedenckinghe so ontfinc si also veel soeticheden, en had si niet gesterct[61] geweest vanden Heiligen Geest, haer godlike herte had van dier soeticheit gesmolten[62].

Ten vijfsten bedacht si met wenenden ogen die ootmoedicheit haers kints, hoe seer die hoge Godheit haer nederden ende al die wech des lijdens[63] doorgegaen had ende hem so seer nederden dat hi hem niet meer vernederen en conde.

Ten sesten bedacht si dat lijden haers kints, hoe seer groot ende menichfuldich dattet was, alsmen vindt bescreven inde boecken[63bis] des levens ons Heren Jesu Christi. Ende dat bedacht si in driërleyer wijsen.

Ten eersten met innigen[64] melijden, want die bedenckinge sneet haer als een sweert door haer herte ende[65] maechdelike siele. Ende daer-om wert haer der martelaren loon also waerlic als eenich martelaer[66]. Ten anderen mael bedacht si dat lijden haers kints met levendigen navolgen. Want si bedacht, hoe haer kint[67] in versmadenisse ende in lijden had geweest, ende daerom setten si al haer leven op haer[68] verdrucken ende medelijden[69], soo veel dat si alle tijt in lijden stont ende gaf haer daer so seer ghelatelijck[70] in, datse God noeyt en badt, dat haer lijden gecoert[71] oft gemindert worden, mer si liet alle liden *(f. 34v)* met enen opsette[72] altoos in lijden te wesen[73], oft God van haer hebben woude. Ten derden mael bedacht si dat lyden haers kints, hoe ⟨hi⟩[74] zijn lijden gedragen had so verduldelic, sonder eenige murmuracie, met swigenden monde, ende hoe hi zijn lijden droech sonder alle wrake ende[74bis] met so groter begeerte ende minnen ende vreden[75] zijnre sielen. Dit bedacht [se]al die edel maget ende rechte[76] al haer lijden daer-na also, dat zijt oock met deser wijse droech: sonder alle murmureren, met enen

55 P Hs; Ma *betrachtung*. Ook het werkwoord *(si) bedacht* van P beantwoordt aan Marquards *betrachten* = overwegen. **56** *dye...*: Ma *zu erst die allm.* **57** Ma *und güte* add.; L *magnitudinem.* **58** Ma *güte*; Hs *rechten.* **59** Ma *uszflusz*; Hs *uutvloet*; L *profluvium.* **60** P Hs; Ma *uberflüssige.* **61** Ma *beschettet*; Hs *bewoent.* **62** Ma *zersprungen*; Hs *ghespleten*; L *resolutum.* **63** La *verworffenheit*; Hs *verworpentheyt*, L *omniumque poenarum...asperitatem.* **63bis** Ma *büchlin*; Hs *boec*; L om. Wij menen dat het hier gaat om het overbekende werk van Ludolphus van Saksen, O. Carth., *Vita Jesu Christi*, ug. L.-M. RIGOLLOT, Parijs-Rome, 1870; zie W. BAIER-RUH, *Ludolf von Sachsen*, in *Verfasserlexikon*², V, 1985, k. 967-977. **64** Ma *manigem*; Hs *inredeliken*; L *intima.* **65** Ma *auch* add. **66** P laat een passus weg. **67** Ma Hs *alle tijt.* **68** Ma Hs *een.* **69** Ma *leiden*; Hs *in een verworpenheyt ende lyden.* **70** Ma *grösslich*; Hs *haer te male ghelaten daer in gaf alsoe.* **71** Ma *ghekürtzet*; Hs *gecort.* **72** Ma *gewilligen underwurff*; Hs *ghewillighen moede.* **73** Ma *zůstande* (= *zu stande*); Hs *te staen.* **74** P³ Ma Hs; P¹ *si.* **74bis** *sonder...*: Ma om. **75** Ma Hs *vroechden.* **76** Ma *richtet*; Hs *sette.*

onderworpenen wille[77], sonder enige wrake ende met eendrachtiger[78] minne ende grote vrede[79] haerder sielen.

Te *priemtijt* voechde si haer[80] inden tempel, niet onder dat volc mer in eenen winkel[81]; ende en stont niet stille op den wech mer si ginc snellic, met neder-
190 gehangen hoofden ende die oghen neder-geslagen[82]. Ende si bleef daer *totten middach toe* met uutgespannen gemoede inder ewicheyt ende bedacht ⟨si⟩[83] die geboden ende die raden haers kints. Ende haer herte wert in [ge-][84]scouwen geset boven alle vernuft. *Si* wert in haer herte verclaert in alle crachten. Haer gehoegenisse stont in een eenvoldich licht[85] verheven ⟨ende⟩[86] boven alle sinlike[87] invallen
195 geset ende gestadicht in eenicheyt des geests. Haer vernuft wert overstort[88] met claerheit, daer si in verstont ende bekenden alle duechden ende wijsen van oeffeninge[89] ende die heimelicheit des schrifts met onderscheit. *H*aer wille was met geheelder herten[90] ontsoncken in stilre minne in een overvaren over alle ghescapenheyt[91]. Hier in deser wijsen ontfinc si die godlike inspiracie[92] in eenre stilre wise,
200 ende haer geest wert doorvloten ende doorgoten metten overweselike borne ⟨boven alle werkelijkheid van eigen kracht⟩[93]. ⟨Hier soe ruste sy⟩[94] boven alle dingen in God, ende verloos daer haer selven in, met[95] enen omvangen der[96] minne inder ⟨wiel der⟩[97] duysternisse, ende wert also met der Godheit verenicht sonder middel één te zijn metten Geest Gods. Ende dit was boven alle gaven[98] ende alle gescapen
205 genade ende licht[99].

77 Ma Hs *willighen gemoede.* **78** Ma Hs *aernste.* **79** Ma Hs *vroechden.* **80** *voechde...*: Ma *sich...macht*; Hs *ghinc.* **81** P Ma; Hs *hoeck.* **82** Ma Hs *totten tempel ende alsoe weder thuus.* **83** Ma Hs *sy* add. **84** Ma P[3] om. **85** *eenv. ...*: P Hs; Ma *einfaltikeit liecht* (*liecht* als bijwoord?). **86** Ma add. **87** P Hs; Ma *sündtliche*; L *sensuales (incidentias).* **88** Ma *uberstürtzt*; Hs *overgoten*; L *perfundebatur.* **89** *ende...*: Ma *wyse übung.* **90** *met...*: Ma *mitt innigester hitz*; Hs *met inghe⟨g⟩heester hetten (= hitte).* **91** L *in quendam omnis creatureitatis excessum.* — P slaat een zin over. **92** Ma *gerün*; Hs om.; L *inspirationes.* **93** Ma; P Hs om.; L *ultra omnia.* **94** Ma Hs om.; L *in Deo perfluebatur et perfundebatur.* **95** Ma Hs om. **96** Ma Hs *grondeloser* add. **97** Ma *wyl* (vgl. *wiel* bij Ruusbroec: *in desen grondelosen wiel* [= kolk] *der simpelheit*; *Brulocht*, RW I 249); Hs *milder.* **98** Ma *ob allen dingen ein gab*; Hs *boven alle*; P *gaven.* **99** Ma *aller geschaffner gaben*; Hs *ghescapen*; P *alle gescapen.* L *Et haec ipsa unio alia dona omnia, et omnem creatam gratiam et lucem excedebat.* — R. 189-205 = Ma p. 30 r. 5-17; p. 30 r. 19.1; p. 31 r. 1; p. 31 r. 5-38.

13 1737

1.2.3.2. Derde gebod, tweede stuk*

P I 25, f. 34v[1] VAN RECHTER CONTEMPLACIËN[2]. ⟨¶ CAPITTEL .III.⟩

Drie[3] dingen behoren daer-toe datmen in rechter scouwinge comen mach[4].

Dat eerste is: men moet wel geordineert zijn van allen dingen buyten[5], ende ⟨van⟩[6] binnen ongehindert ende also[7] ledich alre uutwendiger wercken, recht oft[8] si noyt aengesien en waren[9]. *W*ant die mensche en mach niet scouwen dat ewige licht, is hi verbeeldet oft inwendich onledich[10], ⟨wijl dat duert⟩[11].

Dat ander is: die mensce moet van nyeu[12] Gode aenhangen met toevoegender meininge ende minnen, recht als een brant[13], die daer barnt ende nemmermeer en gebluscht[14] en mach werden inder tijt[15].

Dat derde: hy moet hem selven verloren hebben in een ⟨onwise ende in een⟩[16] duysternisse, daer alle schouwende menscen ⟨ghebrukelijcke⟩ ⟨in verdoelt sijn ende⟩[17] hem selven nemmermeer [in] creatuerlijcker wijs en connen vinden. *I*nden afgront der duysternissen[18], daer de minnende gheest[19] sijns selfs in ghestorven is, daer begint die openbaringe *G*ods ende dat ewich leven.

Dese duysternisse moest Moyses ingaen, eer dat hem *G*od ⟨sich⟩[20] claerliken thoonde; hy moest hem scheiden vanden volcke ende van sinen broeder Aäron ende van sinen knechten, ende moeste in een doncker keeren op den berch, daer hi *G*od van aensicht tot aensicht[21] aenscoude[22].

Ende want dese drie wijsen inden alre-volcomensten waren inder weerdiger *M*oeder *G*ods, daerom was ooc haer aenschouwen claerder ende hogher dan eniger creatueren, die oyt waren[23].

Nu ⟨wilic dy segghen⟩[24] wat si schoude inder andacht. Als die weerde *M*oeder ons[25] *H*eren inder schouwinge stont der donckerheyt ende der duysternisse, so en schoude si daer niet anders dan een eenvoldich licht, daer si⟨in sach⟩ die claerheyt, die *G*od selver is[26]. Sij sach *G*od ende alle dinc sonder onderscheit in een eenvoldich ghesichte[27], dat licht metten lichte[28]. Ende[29] dese openbaringe des eewigen lichts

1 Getuigen: P I.25, f. 34v-36r; L 3.22, f. 217r-218v. De tekst is ontleend aan Marquard, *Die zehe gebot, Dat drit gebot: Dat drit gebot ist: Du solt die feiertag heiligen*, 2e dl., f. C 6vb, D1vb (vervolg van vorige ontlening). 2 De titel is genomen uit de eerste zin (zie n. 4). 3 De r. 207-219 ontleende Ma zelf aan Ruusbroec (= R), *Brulocht*, W.I, 241, 8-28. 4 Vgl. Ma: *Der meister spricht: Du solt wissen dat drū ding darzū horent, das man in rechter schauwing sei.* R: *Sal nu de gheest gode met gode bescouwen sonder middel in desen godlijcken lichte, daer-toe behoren van node den mensce drie dinghe.* 5 Ma *von ussen an allen dinghen*; R *van buyten in allen dueghden.* 6 Ma *von innen*; R *van binnen.* 7 P add. 8 R; Ma *als.* 9 *si...*: PMa; R *hi niet en wrachte.* 10 *Want...*: PMa; R zie n. 11. 11 *wijl...*: P *met wille*; Ma *die weil dat wert* (*wern* = *duren*; zie Verwijs, *weren*, IX, k.2240); R *Want es hi van binnen onledich met eenighen werke der doghet, soe es hi verbeelt. Alsoe langhe als dat in hem duert, soe en mach hi niet scouwen.* 12 PMa; R *binnen.* Moet men lezen *innen*? 13 P; Ma *brant glüendes fũres*; R *ontsieken gloeynde vier.* 14 *daer...*: P; Ma *nummermeer erlöschen*; R *nummermeer ghebluscht.* 15 PMa; R *Inder tijt dat hi sijns selfs alsoe ghevoelt, mach hi scouwen.* 16 MaR add. 17 *ghebrukelijcke...*: R; P *getrouwelic verloren zijn dat hi.* 18 *duysternisse, daer...*: Ma om. 19 *de...*: P *die minne des gheests.* 20 *hem...*: Ma *Gott sich im* (eer God zich aan hem = Mozes). 21 *tot...*: Ma om. 22 Ma *Also wir lesen (Exodi .xxxii. cap)* add. 23 Ma *nach der seel unsers herren Jhesu Cristi* add. 25 *willic...*: Ma *Nu will ich dir auch sagen*; P *om te weten.* 25 *ons...*: Ma om. 26 *daer si...*: Ma om. 27 Ma *schein* (lees *sehen* = *zien*). 28 Ma *und in dem licht* add.; L *lumen videlicet in lumine.* 29 Ma om.

vernyeuden haer sonder onderlaet in haer, inden inwendichsten haers gronts, inder hoochster *(f. 35v)* edelheyt des gheests.

Dit duerde stadelick[30] in onmetelijcker lusten, want si had hier-in een ⟨onder-
235 vinden⟩[31] der toecomender salicheit ende minden hier *G*od met eener eewigher ende ⟨onghescapenre⟩[32] minnen[33]. *A*lle ghescapen gaven ende alle creatuerlicheyt moesten beneden[34] deser wijsen staende[35] blijven ende alle creatuerlike wercken ende oeffeningen. Daerom wert si hier⟨-in⟩[36] overformeert metter godlijcker claerheyt, boven alle beelden ende vernufticheyt, want dat was hier al vergaen ende
240 verdwijnt[37]. Sij wert hier⟨-met⟩[38] één metten lichte ende vervolchden hier haer eewighe beelde. Och, hoe seer is ons dese wijse verborghen! hoe blint zijn wij daervan te spreken ende te ghedencken!

Och, als dye edel maghet so seer opghetoghen[39] was boven tijt ende stadt, wat ⟨waenstu dat⟩ heimelicheden openbaerden haer *G*od dan[40], als[41] si sach die
245 eewighe lichte claerheit[42] ende die beelde alre dinghen, also si in eewicheit aenghesien sijn? *W*at lusten[43] si daeraf ontfinc! ⟨Sie,⟩[44] alle lusten ende ⟨vroechden⟩[45], die op aertrijck noyt ontfanghen worden, waren die alte samen te mael vergadert, soe en waren si niet dan een puere bitterheit tegen die minste ⟨vroechde⟩[46], die die weerde *M*oeder *G*ods oyt ontfinck in dier wijsen.

250 Ghi sult weten dat dat grondeloose wesen so seer doorvloeyden haren ⟨inwendighen⟩ gront[47] ende alle haer crachten, dat haer herte moeste hebben ⟨ghespleten⟩[48], en hadse die *H*eilighen *G*eest niet ⟨bescaduwet ende hadde God haer⟩[49] niet onthouden[50], dat is God selver[51].

⟨V⟩oort hadde dye edel maghet[52] een chierheyt boven allen menschen, want hoe
255 hoge si ghetoghen wert, soo en sach si des te min niet ander dinghen, noch en nam des te min niet haer selven waer[53]. Ende dye chierheyt hadde si daer-van, want si noyt erfsonde en ontfinck.

Hier-om hoorde si inden tempel in deser af⟨-ghe-⟩scheydenheyt den dienst *G*ods met groten *(f. 36r)* vlite ende aendachte, ende hoorden hem met drie wijsen. Die
260 eerste was dat si daer ⟨-in⟩[54] teghenwoordich was met grooter ootmoedicheit haers herten ende ooc uutwendichs schijns ⟨aen gewaed ende aen ghelaet⟩[55].

30 *Dit...*: Ma *Das was zeit*; L *et continue...perdurabat.* **31** Ma *empfinden*; L *sentiebat*; P *ontsincken.* **32** Ma *ungeschaffner*; P *ongescheydenre*; L *inseparabili.* **33** Ma *uber* add.; PL om. (verbonden met volgende zin). **34** L *sub*; Ma *in.* **35** Ma om. **36** *in* Ma; P om.; L *hic.* **37** Ma *verschwunden*; L *evanescere*; P *verdwijnt* (= *verdwenen?*). **38** Ma add.; L om. **39** Ma *ofgezogen* (= *opgetrokken*). **40** *wat...*: Ma *was wanestu dann das ir die heimlicheit gottes geoffenbaret würd.* **41** Ma *So.* **42** *Lichte...*: Ma *lichter*; L *lucidissimam claritatem.* **43** *wat...*: L *quantave delectatione.* **44** Ma *sich*; L om. **45** Ma *Fröd*; L *delectatio*; P *vrede.* **46** Ma *Freud*; P *vrede*; L *pacis.* **47** *inw. ...*: Ma *inwendigen grund*; P *gr. ende inwendicheyt*; L *fundum et interiora.* **48** Ma *zerspalten*; P *ghesmolten*; L *resolvi.* **49** *besc. ...*: Ma *beschettet und het si gott*; PL om. **50** Ma *uffenthalten* (= instandhouden); L *corroborasset.* **51** *dat...*: PL add. — Ma verklaart verder hoe uitverkoren zielen heden ten dage aan deze uitzonderlijke vreugde deelhebben, maar zich niet uiterlijk kunnen beheersen, wat Maria wel kon. PL laten dit weg. **52** *Voort...*: Ma *Nun soltu für bass wissen was die edel maget het.* **53** *niet ander...*: Ma *so sach sy dester minder nit war*; L *non tamen idcirco minus alia considerabat, nec se in exteriori homine eo minus observabat.* **54** *daer-in*: P *daer*; Ma *in*; L *illic.* **55** *aen...*: Ma *an gewand und an geberden*; P *ende eerbaer ghelaet*; L *exterioris habitus sui ac honesto apparatu.* — De genitieven zijn afhankelijk van *ootmoedicheit.*

Dye ander ⟨wijs⟩[56]: si was daer met so groter eerweerdicheyt ende met ganser vlite[57], want si en sach niet om ende en sprac niet met yemandt, maer si sach alleen die eerweerdicheyt *Gods* aen[58].

Dye derde ⟨wijs⟩[59]: si was daer met so grooter begheerten ende ernsten, want haer en verdroot daer nyet; haer en verdroot *Gods* dienst nyet, ⟨want si verlangde niet dat eynde des dienstes *Gods*⟩[60], mer hi was haer lustich ende begeerlijck boven alle dinghen deser tijt.

56 Ma *weisz* add. **57** *ende...*: Ma *gantzes fleisses.* **58** *die...*: Ma *in gott die eerwirdikeit.* **59** *want...*: Ma om. **60** *Want:...*: PL om.; Ma *wann sie verlangete des gottes dienst.* — P laat de verdere daarop volgende uiteenzetting over Maria's dagorde weg. Daarin verklaarde Ma Maria's bezigheid van de middag tot vespertijd (thuis, huiswerk enz.), van vespertijd tot de completen (gebed) en tot middernacht. — R. 207-268 = Ma p.31 r. 42-p.33 r. 2; p.33 r. 9-24.

1.2.3.3. *Derde gebod, derde stuk**

P I 26, f. 36r[61] VANDER VRIENDEN GODS BESCHOUWINGHE[62]. ⟨¶ CAPITTEL .IV.⟩

Het zijn ses puncten[63], daer hem die scouwende menschen in oeffenen in haren ghedenckinghe[64].

Dat eerste is, dat si bedencken dye chierheyt der creatueren, hoe die hooghe God daer-in luchtet ende ons door die schoon-⟨heit⟩[65] wencket ende te verstaen geeft dat wi hem minnen ende loven sullen, want hijt al ⟨om⟩[66] onsen wille gescapen heeft. Ende daerom sprac sint Augustinus: 'Hemel ende aerde ende al dat in hem[67] is, die spreke⟨n tot⟩[68] my, ⟨H⟩eer, dat ic dy minne, ende en houde⟨n⟩ niet op, si seggen ⟨dat⟩[69] yegelijcken[70], so-dat hem nyemant ontschuldigen en can'[71].

Dat ander is dat si bedencken, hoe seer ordineerliken[72] die ewige wijsheit alle dinc gheschict ende aengesien heeft. Daer-af sint Ancelmus spreect: 'Al dat di met rechten besceydenheit voor-scijnt[73] beter te wesen dan niet, dat weet dattet God gedaen heeft als een ordinaire[74] des besten ende alles goets'.

Dat derde is datse vanden tween[75] bedenckingen der ⟨sienliker⟩[76] dingen hem oprechten in haren gemoede aen te sien die onsienlike dinghen. Want *(f. 36v)* schoonheit ⟨ende chierheit⟩[77] ende oock ordineringhe der creatueren vermaent hem te bedencken, hoe seer schoon ende wijs die Heere moet zijn, dye des altemael[78] een sake is ⟨gheweest⟩[79]. Daer-om laten si die ⟨sienlike⟩[80] dingen ende dencken na den onsienlijcke dingen. Hier-om seit ooc sinte Gregorius: 'Sullen wi comen in een bekennisse der onsienlijcker dinge, so moeten wi overtreden die sienlike dinghen. ⟨Ende also scrivet ooc sinte Gregorius⟩[81] dat die coninc David, als hi in sinen gaerden ginc ende sach die schoonheit der leliën ende der rosen ende

61 Getuigen: P I.26, f. 36r-37r; L 3.23, f. 218v-219v. De tekst is ontleend aan MARQUARD, *Die zehe gebot, Dat. III. gebott*. Na de uiteenzetting over Maria's onderhouding van de *vierdach* (zie hiervoor) gaat Ma over tot de houding van de vrienden Gods ter zake. Na een algemene behandeling van het thema vraagt de Leerling, waarin de beschouwing der vrienden Gods bestaat. De Meester antwoordt: in 6 punten, waarbij hij de leer van Richardus van S. Victor resumeert. **62** De titel beantwoordt aan de plaats van dit fragment in Marquard's uiteenzetting; zie n. 61. **63** *Het...*: Ma *Du solt wissen das der lerer Reichardus beschreibt sechz staffeln, in den...* Richardus geeft in zijn *Benjamin maior* (PL.196, k. 63-302) breedvoerig de stof aan, die de schouwende mensen overwegen. De stof wordt volgens haar aard over 6 soorten verspreid, die naar de bekwaamheid van de schouwenden worden omschreven. Richardus spreekt van *sex contemplationum genera*; Marquard van *Staffeln*, graden, waarmee het opstijgend karakter der beschouwers wordt aangegeven; de Peerle van *puncten*, waarmee de verscheidenheid der meditatiestof wordt aangeduid. Wat Richardus in vijf boeken uiteenzet, resumeert Marquard tot een schema van definities, dat niet meer dan een geraamte werd. Zie PL.196, resp. k. 79, 85, 89, 107-8, 135/142. **64** Ma *betrachtunge* (vgl. Richardus: *contemplatio*); L *meditatione*. **65** Ma *schonheit*; P *schoon creatueren*. **66** Ma *durch*; P om. **67** Ma *in*. Versta: *daer-in*, d.i. *in hemel en aarde*. **68** *spreken...*: Ma *sprechen, herr, zu mir*; P¹ *eer*; P³ *Heer*. **69** P³; P¹ om. **70** P; Ma *aller menlich* (?). **71** Augustinus' sententie komt bij Richardus niet voor. Ma brengt ze aan ter verklaring van zijn punt-definitie, zoals ook de verdere verklarende dicta. **72** Ma *ordenlich*. **73** Ma *dir)...für schynet*; L *melius tibi esse quam non esse videtur*. **74** Ma *ordiner*; L *ordinatorem*. **75** Nl. de 2 voorafgaande punten. **76** Ma *gesichtlicher*; Richardus: *visibilium*; P *geesteliker*; P *spiritualium*. **77** Ma *die gezierde schöne*; P *schoonheit der vercieringhe*; L *exterioris ornatus pulchritudo*. **78** Ma *des alles* (genitief bij *sake*). **79** Ma *gesein*: P om. **80** Ma *geistlichen* (= *gesichtlichen*, zie n. 76). **81** Ma *und also schreibet auch sanctus Gregorius*; Hs add.; P *Wij lesen ooc*.

ander wel-rueckende[82] cruden, dat hy ⟨dan⟩[83] dick daer-van ontfinc den *H*eyligen *G*eest. Dit was die ⟨scout⟩[84], want hy hem keerden vanden [on-]sienliken dingen totten onsienliken[85] dingen'.

Dat vierde punt is dat si haer gemoede recht⟨en⟩[86] te bedencken die dingen, die in vernunft staen ende niet sinlic noch beeldelic en zijn, als wanneer die verstandenisse ⟨op haer selven⟩[87] siet ende men bedenckt die hemelsche choren der enghelen ende dier-ghelijc.

Dat vijfste ⟨punt⟩[88] is alsmen bedenct die dinghe, die boven alle verstant zijn, als die grondelose[89] ⟨gerechte⟩[90] Gods ende die heymelicheyt ⟨godlycker⟩[91] scriftueren ende dat inspreken Gods.

Dat seste is alsmen dat inwendige gemoet biedet[92] tot dien dinghen, die boven alle onderscheit[93] zijn, als die heilige *D*rievuldicheyt ende die maechdelike geboorte[94] der weerder *M*oeder *G*ods.

⟨Siet⟩[95], *d*it zijn die ses punten, die daer op-gaen ⟨die⟩[96] vrienden *G*ods in heyliger bedenckinge. Met desen puncten begripen si met alle heiligen, welc dat si die lancheyt, dye hoochheyt, die diepheyt, die breetheyt, als sint Pauwels seit[97]. Hier-toe sullen wi ons[98] ooc houden, dat wi inder gem[e]inder[99] *G*ods vrienden scaren gevonden werden.

Wij sullen begrijpen die hoocheit *G*ods; dat is, wi sullen ons dencken met minnen ende meiningen aen te hangen[1] den hoochsten *G*od; onse gemoede sal overgaen[2] in overweselicheyt ende overclimmen alle sinlike dingen.

*W*ij *(f. 37r)* sullen oock begrijpen die diepte Gods, dat is, *w*ij sullen Gods ongrondelicheyt aensien met dieper ootmoedicheyt, recht als onse *L*ieve *V*rouwe, die versweech al dat goet dat God in haer gegoten had ende sprac van haerder grondeloser ootmoedicheyt ⟨ende seyde: 'Daer-om sellen my salich hieten alle gheslachten'⟩[3].

Wij sullen oock begrijpen dye breetheyt Gods. ⟨Dat is die breetheyt Gods⟩[4], als hy hem met liefden gebreydet heeft in allen dingen. Deser breyden sullen wij volgen met eenen ledigen, wijden gemoede ende ons [in] zijnder tegenwoordicheit ⟨overgeven⟩[5]. *W*ant hier-in wort ⟨dy overweselike ghenade⟩[6] gegeven in een verheffen ons gemoets over[7] alle ⟨beelden ende⟩[8] formen.

82 Ma om. **83** Ma *dann*; P *dat*. **84** Ma *des schulde*; P *sake*. **85** Ma *sichtlichen*; P[3] *sienlijcken*; zie n. 76, 80. **86** Ma *richten* (oprichten om...); P[3] *oprechten/rechten*. **87** Ma *auff sich selber*; PL *opwaerts*. **88** Ma *staffel* add. **89** Ma *abgründliche*. **90** Ma *gericht* (vgl. judicia; vonnissen). **91** Ma *göttlicher*; P *heyliger*. **92** In de zin van opheffen, oprichten (vgl. Verwijs s.v. *bieden* onder 6). **93** Ma *bescheidenheit*; L *discretionem*; Ma *erbütet*: waarschijnlijk voor *erburnt*; zie Lexer, I, k. 620: *erbürn, er-burn: in die höhe heben*; L *applicant*. Vgl. *op-beuren*. **94** L *partus*, d.i. het baren van haar kind. **95** Ma *Sich* add. **96** Ma *die*; P *den*. **97** Zie Eph. 3.18. **98** Ma *solt du dich*; zo telkens verder. **99** Ma *geliebten*; L *communi...coetu*; versta: *in de schare van de geminde Gods vrienden*. **1** *wi...*: P (ons inspannen om te...); Ma om.; L *velle...inhaerere*. **2** Ma *uberschwingen*; L *excedere*. **3** Hs add.; Ma *und darumb solten sie selig sprechen alle geschlecht* (vgl. Lc. 1.48); PL om. **4** PL om.; Ma *das ist die breite gottes*. **5** Ma *ergeben* (Lexer s.v. *ergeben: in jemandes gewalt geben, anheim geben*; PL *vergeten*. **6** Ma *dir uberwesentliche gnad*; P *die overweselicheyt*; L *superessentialitas*. **7** Ma *uber*, versta: *boven*. **8** Ma *bild und* add.; Pl om.

Mer die lencte Gods is dye eewicheit, die stille ende onwandelbaer is. Hier-aen sullen wij ons hangen met eenen gestadigen, onwandelbaren gemoede.

Also sullen wij metten volcomen vrienden Gods den heyligen vierdach met heyligen ghedachten ende innigher oeffeningen verdrijven[9].

9 *Also...*: Ma *also so haltest du...fründen gotes, die den h. feiertag vertreibent* (versta: *doorbrengen*). — R. β24-325 = Ma p.36, r. 20 — p.37 r. 32.

1.3. *Christus' beeld naar Taulers leer**

P II f. 37r[1] HOE WIJ GOD AENBEDEN SULLEN ENDE DAT BEELT CHRISTI UUTWENDICH ENDE INWENDICH IN ONS DRUCKEN. ⟨¶ CAPITTEL .V.⟩

Die edel mont Gods[2] hevet gesproken: 'God is een geest, ende dyen[3] aen-

(f. 160vb) Uff den vierdten sontag im Advent...

(f. 167ra) Ich bin ein stymm des rûffendes in der wûsten, bereiten den weg des herren, und machent recht seine fuszpfad.

Wir haben nun vor uns ein zûmal wunderlich fest und hochzit, da das ewig wort geboren würt in menschlicher natur...Das wort ist der stymme ser nahe. Nun sprachen wir gestern, wie der mensch zû warer gelassenheit solt kommen, das er sich in der warheit in seinem grundt vernichtiget...

(f. 168ra)...Want er (=God) ist ein lauter fliessend wesen, und der geist ist ein lauter empfengklicheit. Got is ein lauter wercker, und die seel ist ein lauter liecht, wer es das sich der mensch hielt, zû dem er geschaffen ist. Als das wasser zû dem ursprung. Nun geet der arm mensch allzeit usz, und wont in dem seinen, damit verleidt und betreügt er sich selbst, so doch der edel mundt Christi hat gesprochen: 'Got ist ein

1 Getuigen: P I.27, f. 37r-38r; L 3.7, f. 195r-196r. Dit hoofdstuk krijgt een totaal verschillende plaats in P en in L. Zie *Inl.*, p. 118. — Welnu P I.24, dat het geheel van c. 24-26 beheerst, heeft als rubriek: *Hoe wi god sullen leren aenbeden inden geest ende inder waerheit naden...* Welnu c. 27 heeft als titel: *Hoe wij God aenbeden sullen...*, en als begin: *Die edel mont Gods hevet gesproken. God is een geest, ende dyen aenbeden sullen, moeten hem aenbeden inden geest ende inder waerheyt...* — De Surius-uitgave van Taulers preken geeft voor de 4e zondag van de advent: *Sermo I. Miserunt Iudaei ab Hierosolymis sacerdotes...* (beter bekend als de *Non sum-preek*), met daarop volgend *Dominica eadem / Sermo II. Ego vox clamantis in deserto* (Jo. 1.23). Bij de Non sum-preek zegt de uitgever: *Author D. Henricus Suso.* Deze indicatie werd aanvaard door K. BIHLMEYER, in *Heinrich Seuse. Deutsche Schriften*, 1907, p. 509, al zegt een voetnoot: 'Die Echtheit dieser Predigt (d.i. de Non sum-preek) ...steht nicht fest'. Op gezag van Bihlmeyer werden de 2 preken niet opgenomen in de Tauler-uitgave van Vetter. Sindslang evenwel onderstreept de kritiek Taulers recht op het auteurschap van beide preken. Zie een samenvattend overzicht bij Lieftinck in zijn *Aanteekeningen* bij hs. U uit zijn *Tauler-hss.* p. 409-410. Welnu uitgaande van de textuele verhouding tussen de Non sum-preek en de Vox clamantis-preek kan men niet ontkomen aan het besluit, dat beide voornoemde sermoenen van eenzelfde auteur moeten zijn en dat deze alleen maar Tauler kan zijn. Een nader onderzoek hiervan hoort thuis in de Tauler-studie. Wij kunnen stellen dat Schr. ons hier anoniem een *Tauler-tekst* voorlegt. — Ons, zij het beperkt, variantenapparaat laat voldoende de erbarmelijke overleveringstoestand beseffen zowel van onze tekst als van dit hs. (= U), alsook van hs. Den Haag, K.B. 73 H 25 (= A) en 73 H 15 (= B), van de drukken Bas B, 1522 en van Canisius' Tauler-uitgave in de Latijnse vertaling (Canisius', ug. 1664, p. 39-40). In onze paralleltekst geven wij het schema van het 1e deel van Taulers tweede preek en het geheel van het 2e deel ervan. 2 D.i. *Christus.* 3 AB *die hem.*

beden sullen, moeten hem aenbeden inden geest ende inder waerheyt'[a], ende niet inder uutwendicheyt, noch inden sinnen, na lusteliker[4] wijsen.

Nyet en wil ic hier-mede alle beelden verbieden[5], want ic wil één beelt in u drucken. Ghi sult u in dijnre inwendicheyt dick altemael verheffen opwaert int vaderlike herte, ende daer suldy nemen dat onverbeelde[6] beelt, dat eewige *W*oort[7], dat die hemelsche *V*ader uutgebeelt heeft uut sijnen godlijcken afgront[8] na spiegelicker wijsen, op-dat dat alle dijnre sielen crachten doordringhe ende doorgae.

Eet ghy, drinct ghi, gaet ghi, slaept ghi of waect ghi, dit minlike beelde: en laet u nemmermeer afleyden van desen beelde[9], dat is vander *G*odheyt ons Heeren Jesu Christi[10], in weseliker wijsen ende niet in beeldeliker wijsen. *E*nde na dat recht[11] al *(f. 37v)* u leven ende u wesen, inwendich ende uutwendich. Ende doet recht als een schilder, dye een beeldt ontworpen wil na een ander: dye aensiet met alder naersticheyt alle streken[12] des beeldts, ende scrijft[13] daer-na in zijn tafel. Ende also aensiet ghy[14] dat minlijcke onverbeelde beeldt, waer dattet na zijnder godliker naturen sonder onderlaet weder ⟨inkeert⟩[15] inden godgeist, und alle die jn an sollen betten und ansprechen, die sollen jn anbetten oder ansprechen in dem geist, und in der warheit', und nit in der uszwendigkeit, noch in dem synn, nach lustsamer weisz.

Nicht mein daz ich dir alle ding wôll zůlegen. Ich will ein ding in dich bilden. Du solt dich in deiner inwendigkeit all zůmal versencken, in das vätterlich hertz, und solt do nemen das oberst ding, das der hymmlisch vatter ewiglich ausz und in gebildt hat, ausz seinem gôttlichen abgrund. Und du solt noch fürter yngeen, in den wilden abgrundt, unnd sehen das lieblich bild, recht und besser in dem grund in spiegelicher wysz, das die gestalt an deiner selen krafft durchdring und durchgee.

Geestu, steestu, issestu, drinckestu, schlaffestu, oder wachestu, das das liebliche bild nymmer von dir in wesentlicher noch in ander gestalt komme. Unnd noch dem regier unnd schick all deyn wesen inwendig unnd auszwendig: Und thů wie eyn maler, der eyn schôn bild entwerffen will: der sicht mitt allem fleysz an, alle die strich eins andern kôstlichen bilds, und zeücht oder malt die nach im in sein tafel. Also sich du an das lieblichste oberste bild, wie das ist nach seyner gôttlichen natur, on allen zůfal, unnd *(f. 168rb)* widerwertikeit durch einen yngang in dem gôtlichen abgrund, mit allem dem, das es von dem

a Vgl. Jo. 4.24. Grondthema in P; zie A c. 7 r. 39-44 en n. *j*.

4 L *per modum delectationis*; Bas B *nach lustmaee weisz*. Versta: *naar beeldelijker wijs*; Can *per imagines*. 5 Can *damnare ac interdicere*; B *af spreken*; UA *aenspreken*; Bas B *zulegen*. 6 Can *superessentialem*. 7 *dat e.w.*: alleen in PL. 8 Aanvullen volgens tekst UAB, die eindigt met *grund*, wat aanleiding gaf tot weglating wegens homoioteleuton. 9 *dat dat...*: wellicht te verstaan: *Dat dit m.b. nummermeer van di en kome...* Of: *wat dit m.b. betreft, laat u nimmer van dat beeld afbrengen*. 10 *dat is...*: waarschijnlijk bijvoeging om de zin te redden. 11 *na...*: B *na dien richte*; versta: *richt uw leven naar dit beeld*. 12 lijnen, trekken (Verwijs s.v. *Streke* 3); L *lineamenta*. 13 D.i. *schrijft het*; L *exprimere*. 14 L *tu...attende*. 15 P *inkeerden*; L *refluit*; Can *redeat*; U *inkeerde ende weder inswanck*.

liken afgronde, met allen dattet oyt vanden Vader ontfinc, ende scrijft[17] u beelde daer-na.

Aensiet ooc dit lieflijcke beelde na zijnder *M*enscheyt, ende neemt waer zijn ootmoedicheyt ende saechtmoedicheyt ⟨ende voert sijne ander doechden⟩[18]. *E*nde dit niet met wijsen mer boven alle wijsen, *w*aer dattet u ghevalt[19]: in eenicheit of in menichfuldicheyt, in steden ende in tijden, neemt emmer dinen spieghel voor u, ende daer-aen keert alle uus herten crachten[20].

Rechtet uwe wegen ende spreect alle uwe woorden als-oft ghi voor hem stont. Eet ghy, so doopet eenen yegeliken bete in sinen dierbaren bloede. Drinct ghy, so denct dat hi uut sinen gebenedijden wonden u te drincken geeft. Och, die dit aensage ende hem selven daer-in oeffenden! Voort: slaept ghy, so legt u op zijn bloedighe herte. Sprect ghi, so denct dat ⟨bij u⟩ staet ende hoort u woorden ende dat hi is voor u aensichte ende aensiet al u gelaet[21] ende meyninge.

Ende aldus versinct[22] in dat edel godlike beelt, ende hy sal u wel opvoeren ende opverheffen in dat ongebeelde, formelose beelt.

Also wort een mensche toegesproken in zijnder inwendicheyt: 'Wye hem selven sedt, eer hem God settet, die wort

vatter ye unnd ye entpfangen hat, und streich darnach dein bild.

Ach, sich an disz lieblich bild, nach seiner lieblichen menscheit, und nimm war seiner demůtigkeit, seiner senfftmůtigkeit, und disz nit mit wysen, sunder über alle weisen, wie es dir kompt, in einigkeit oder in manigfaltigkeit, in stetten und in zeiten, so nimm alweg deinen spiegel für dich: dadurch spür all deins hertzen krafft.

Soltest du auch ein portner sein, oder in andern auszwendigen úbungen, das dir disz lieblich bild nicht minder sey, dann ob du in deiner kamern unbekümmert setzt, oder inder kirchen, deyn weg richt, und dein wort sprich, als ob du vor im stündest; issestu einen yeglichen bissen, den feücht in seins lieblichen hertzen blůt. Drinckstu, so denck, ob er dir usz seinen heyligen wunden drincken geb. Schlaffstu, so leg die recht auff sein blůtig hertz. Sprichstu, so denck das er bey dir steet und hórt nach deinen worten, und das er vor deinem angesicht sey, und sicht all dein geberd und meinung, und also versenck dich in das edel gótlich wesen.

Er sol dich wol auszfůren und aufferheben in das ungeschickte, formlosz, weyszlosz, wortlosz bild.

dann also würt einem menschen zů gesprochen, in seyner inwendigkeit: Wer sich selber setzt ee jn got setzt, der wirt

16 L *exprime.* 17 P *Och*; L *Insuper*; Can *Ad haec.* 18 L *aliasque abyssales virtutes ipsius*; A *ende voert sijn ander doechden.* 19 L *ubicumque fueris.* 20 PL laat hier een merkwaardige zin weg: *als du...* 21 L *apparatum.* 22 L *immerge teipsum.*

ontsettet[23]'. Die luyden hebben veel meyningen, ende veel meyningen breken warachtelic die enicheyt.

Hier-voormaels inden gulden dagen doe sprack een godlick meester[24]: 'Merct selve in uwen gronde, welcke wercken of wise oft oeffeninge u alder-naest mach inleyden ende in-vueren int o⟨n⟩-verbeelde[25], overweselike beelt, ende de[26] wise ende oeffeninge volge alder-meest, tot-dat ghi dijns selfs ende alder creaturen ont-*(f. 38r)*beeldet werdes ende inden godlijcken beelde boven allen beelden verslonden!

entsetzt, so haben die leüth vil meinung, aber die brechen die waren einung.

Hie vormals in den gulden tagen, do sprach ein göttlicher meister: Merck selbst in deinem grund welche werck oder weisz oder übung dich allermeist und aller nächst yn leyten oder infüren in das allerhöchste wesen, der weisz oder übung volg allermeyst,

so lang das du deiner selbst unnd aller creaturen werdest nicht achten, und in dem göt-lichen wesen werdest ersettiget über alle andere ding.

Das wir all hie zů kommen, das helff uns gott. Amen.

(uit *Joannis Tauleri des seligen lerers Predig*...Getruckt zu Basel, 1522. Unveränderter Nachdruck, Frankfurt/Main, 1966).

23 L *Qui per seipsum sedere praesumit; antequam a domino sedere iubeatur, ille ab eodem deponetur.* Zinspeling op Lc. 14.7-11? Welk feit staat daarachter? **24** L Can *in feliciori saeculo.* Is deze Meester Eckhart? **25** L *in forma carentem...imaginem.* **26** P³ *dié wijse*; L *hos modos.* **27** L *potissimum.*

DIE ANDER ONDERRECHTINGE

*II. OEFENING OP HET PATER NOSTER**

2.1. *Algemene voorstelling van het Pater Noster**

H f. 58r[1] HIER BEGYNT DIE VOER-REDEN VAN DAT *P*ATER NOSTER, WELCK DAER IS EEN GEBET BAVEN ALLEN GEBEDEN, WANT HET GOD SELVER HEVET GEMAECT ENDE MIT SIJN GEBENEDIDE TONGE ENDE MONDE GELEERT HEVET SIJNEN YONGEREN ENDE ONS ALLEN. ⟨¶ CAPITTEL .VJ.⟩

Het is toe weten dat dat begynne vant *P*ater noster leert ons drie dingen, *a*ls woe God ons vader is; ende wie of woe-daen[2] hi is; ende waer hi is, daer wi hem best vynden, dat is: in onsen geest, want daer is God weselick in nae sijnre Godheyt. Oeck gevet hi ons hier te kennen die edelheyt onser zielen, inden[3] God daer-in is. Hier-om sullen wi ons *(f. 58v)* duck in ons selven keren, daer God tegenwoerdich is tot alre tijt ende hem van bynnen toespreken nae den exempel des-gheens, die wat van enen groten heer bidden wil: die bewijst hem yerst eer, ende dan noemt hi hem als hi alre-eerlicste mach: *a*lsoe doen wi hier int *P*ater noster.

*W*ant, als wi seggen *Vader onse*, dat is sijnen rechten naem; ende *die du biste*, dat is sijnen godlicken toenaem, waer-mede hi hem selven noemden, doe hem *M*oyses vrageden nae sijnen naem[a]. Hier-om noemen wi hem wael mit sijnen hoegen godlicken naem, eer wi hem bidden, ende dat sal sijn mit groter eerweerdicheyt. Ende mit versamenynge alle onser zielen crachten sullen wi bidden inden geest[b], mit reynre stylheyt onses geestes, mitten gedachten, verstande, wille, ende mitter mynnen, begeerte ende meyninge. Soe sullen wi gaen in onsen inwendigen gront, inden hemel onses geestes, daer God hem selven in gehemelt hevet ende daer hi in is, *s*eggende:

Vader onse, die du biste in die hemelen,
Geheiliget werde u naem,
Toecoem dijn rijck,
*U*wen wil geschye als inden hemel ende *(f. 59r)* alsoe inder eerden.
Ende gevet ons huden onse dagelixe broet,
Ende vergevet ons onse schulden, als wi vergeven onse schuldenaers,

1 Getuigen: H, f. 58r-59r. 2 D.i. *hoedanig* (tweede lering). 3 D.i. *aangezien* (*in-dien*).

a Vgl. Ex. 3.13-15. b Vgl. Jo. 4.24. Grondthema in P.

Ende en laet ons niet leyden in becoringe,
*M*er verloest ons van dat quaet. Amen[c].
Dit ist *P*ater noster naeden rechten synne ende alsment synget inder heyligher kerken[4] *(rubriek)*.

4 Deze paragraaf sluit aan bij de vorige tekst (versta: *Dit is* het Pater Noster). Wat is de juiste zin van deze rubriek? Bestonden daarover verordeningen of betwistingen?

c Vgl. Mt. 6.9-13 par. — De hier volgende commentaren op het Pater noster staan in de traditielijn daarvan vanaf de vroege christelijke tijden. Zie daarover A. SOLIGNAC, *Pater Noster*, in *DSp.* XII, 1983, k. 388-413; M.W. BLOOMFIELD e.a., *Incipits of latin works on the virtues and vices. 1100-1500 A.D. Including a section of incipits of works on the Pater Noster*. The Mediaeval Academy of America, Cambridge, Massachusetts, 1979, 567-868; Kl.B. SCHNURR, *Hören und handeln. Laieinische Auslegungen des Vaterunsers in der alten Kirche bis zum 5. Jahrhundert*, Herder, 1985; Monica DORNEICH, *Vater-Unser Bibliographie. Jubiläumsgabe der Stiftung Oratio Dominica.* Freiburg im Breisgau, 1982.

2.2. *Korte glosse op het Onze Vader**

p. 22, f. 77v[1] [DAT .XXIJ. CAPITTEL] EEN CORTE BEDUDINGHE[2] OP DAT PATER NOSTER. ⟨¶ CAPITTEL .VIJ.⟩

Vader onse. Dat is hi, die ons gescapen heeft[3] na hem selven ende is dat leven onser sielen.

Die du biste: hi is drievoldich ende één, een edel, minlic, soet, godlic wesen[4].[a]

In die hemelen. Dat is: in mi ende allen redeliken creatueren; daer-in hevet hem God gehemelt.

Dit (f. 78r) is de ⟨voorreden⟩[6] van dat Pater noster oft die manier, daer wi God mede eerst aenspreken sullen.

Ende dit zijn[7] die ⟨seven⟩[8] gebede[9], diemen bidden sal:

Geheiliget werde dijn[10] *naem.* Ende[11] dan wort zijn naem in ons gheheyliget, als ons die Godheyt van binnen also doerclaert, dattet van buten uut ons schijnt, opdat alle de-ghene, die ons sien, loven mogen di[12], onsen vader, die inden hemel is[13,b].

Toecomende si dijn rijc[14]. Dat is: onse siele, want dat is zijn rijc, daer hi geerne in is. Daer-om sullen wi hem duc noeden daer-in te comen ende dat te regieren na sinen alre-liefsten wil.

Dijn wil geschie als in den hemel ende so[15] *inder aerden.* Dat is: dat wy sullen bidden, ghelijc dat zijn wille geschiet hier-boven inden hemel, inden heiligen ende engelen, dat hi ooc also moet geschien in ons, inder aerden. Want die heyligen wouden liever haer lichamen ⟨weder⟩[16] aennemen ende lijden al dat si geleden hebben, ende die engelen hadden liever te niet te werden, eer si eens[17] wouden doen teghen den wille hoers scheppers.

Gevet ons huiden (f. 78v) onse dagelicse broot: dat broot des berouwens, der penitenciën, des heiligen Sacramentes, der leeringen ende dat broot, daer-van mijn lichaem gespijst wort[18].

Ende vergeeft ons onse sculden, als wi vergeven onsen sculdenaers. Die ons misdoen, die doen tegen dat ghebot Gods; ende also doen wi ooc, als wi yemant misdoen. Ende dat en wort ons niet vergeven, wi en moeten eersten[19] vergeven. Ende wij en konnen geene misdaet vergeven, mer wy en sullen geen wrake begeeren[c]. Ende wi sullen God die wrake geven, ende so wil hijt ons weder-betalen[d].

1 Getuigen: p. 22, f. 77v-79r; P I.28, f. 38r-v; L 3.50, f. 256r-257r. 2 P *oeffeninghe*; L *exercitium.* 3 *hi...*: L *Qui nos creasti*; zo ook verder. 4 L *essentia.* — P (Die daer zijt). 5 p *Item* add. 6 P; L *praefatio*; p *voorbede*, zie evenwel vorig stuk. 7 *Ende...*: PL *Nu volgen.* 8 PL add. 9 L *petitiones*, d.i. *vragen, verlangens.* 10 P *uwen.* 11 PL om. 12 P *u.* 13 P *zijt.* Vgl. Mt. 5.16. 14 P *Toecome u rijc.* 15 *als...*: P *inden...als inder...* 16 PL add.; p om. 17 Vgl. hd. *eines: iets*; L *vel semel.* 18 *broot...*: P *lichamelijcke br.* 19 P *eerst*; L *prius.*

a Let op deze bedoelde scheiding der zinsdelen: hiermee wordt bedoeld God als wesen te beklemtonen volgens een neoplatoonse strekking in de middeleeuwse philosophie, uitgaande van Ex. 3.14: *Ego sum qui sum.* Eerst hierna komt de beschouwing van God-in-de-hemel, de hemelse (bovenaardse) God, zoals de woordelijke concrete zin der exegese het eist. — Zie onder 2.3.2.1., n. *f.* b Vgl. Mt. 5.16. c Vgl. Lev. 19.18. d Vgl. Hebr. 10.30.

Ende latent ⟨wi⟩ onsen viant niet ⟨misghelden⟩[20], mer voor hem bidden, dat hi met God vereenicht mach worden, ende comen sonder middel ten ewigen leven. Dit aldus biddende voor hem, salt ons ooc sonder twijfel gescheen[21].

Ende en laet ons niet inleyden in becoringen. Dat is: ⟨en⟩[22] wil niet toelaten of verhengen[23] dat mi mijn vleesch, die werlt of de duvel in eenige becoringe der sonden leyde, daer yc begeerte, genuechte oft consent toe geve.

Mer verlost ons van dat quaet, want dat *(f. 79r)* inder hellen bernen sal[24].

Nu roep ic mitter heiliger kercken: *Amen.* Dat is: dat moet mi[25] gheschien doer die reyne[26] ioncfrou Maria ende die eerwaerdige vrucht hoers heiligen lichaems Jesus Christus[e]. Amen.

20 *latent...*: P *wij en sullent o.v.n. laten misgelden*; L *Attamen quantum in nobis est, nihil eis propterea mali fieri optemus*; p *mischelden.* **21** p Mondl.; P *geschien.* **22** P add. **23** *of...*: P om. **24** *bernen...*: P *bernt.* **25** P *ons.* **26** PL *alder reynste.*

e Vgl. Lc. 1.42c.

2.3. *Lange glosse op het Onze Vader**

p. 23a, f. 79r[3] [DAT .XXIIJ. CAPITTEL] EEN[1] LANGHE BEDUDINGE OPT PATER NOSTER[2]. *E*NDE VAN .VIJ. WOESTIJNEN, DAER DIE INNIGHE SIELE BEGEERT IN GELEYT[4] TE WERDEN[5].

〈¶ CAPITTEL .VIIJ.〉

2.3.1. Het zijn .vij. woestijnen der innigher sielen, als[6]:

*d*e woestijne der *G*odheit opt eerste ghebet[7];
*d*ie woestijn der penitenciën opt ander;
*d*ie woestijn des geesteliken levens opt derde;
*d*ie woestijne des herten opt vierde;
*d*e woestijn des hemels opt vijfte;
*d*e woestijn der werelt opt seste;
*d*ie woestijn der hellen opt sevende.

Hier-in begeert si gheleit te werden, want si weet wel dat 〈hi〉 alle zijn vriendinnen leyt inder woestijnen der eenicheyt ende dat hi daer sprake met hoer allen houdt[8,a]. Dese eenicheit is die heimelicheyt des herten, daer hi rust geven kan int middel der onleden in die *(f. 79v)* eenvuldicheyt der sielen.

2.3.2. *Dat beghin van dat Pater noster*

2.3.2.1. *Drie dingen in 't algemeen**

p. 23b, f. 79v[9] Item, het is te weten dat dat beghin van dat Pater noster, als *Vader onse, die du bist*[10] *in die hemelen*, leert ons drie dinghen *a*ls:
(1) hoe dat *G*od onse vader is, ende wie oft hoedaen dat 〈die〉[11] siele is.
(2) Ten anderden[12] leert hi ons bidden van onsen *V*ader inder *G*odheit seven dingen, de ons noot zijn en die hi alleen ons geven moet. Ende hier-om hietet 'dat godlike gebet'. Want alsment te-recht verstaet ende den sin daer-van merct, so kant roeren dien afgront der *G*odheit. Want die eewige wijsheit, die uut den afgronde der *G*odheyt uut is ghegaen ende daer weselicken in bleef, wel wetende hoedanych gebet zijn *V*ader gheerne hoort, hevet zijnen discipulen ende ons allen dit ghebet gheleert.
(3)* Oock[13] hevet hi ons geleert, op wat stede zijn *V*ader is alre-liefst aengebeden, dats: inden geest[14], want daer is *G*od weselic in. *W*ant hi is dat leven der sielen. Die materie der sielen is leven ende vernuftich verstant: si en is geenderley materie, mer minnen ende kennen is hoer werc. *M*er daer-af *(f. 80r)* en is si niet salich[b].

1 p *Eeen.* **2** p 23, eerste deel van de titel (zie n. 5); H, f. 59r: *Hier volget 〈een〉 goede oefenynghe op dat godlicke gebet*; L 3.51: *Devotum exercitium et diffusior explanatio super oratione dominica cum septem solitudinibus.* **3** Getuigen: p 23.l, f. 79r. **4** p *ingeleyt.* **5** p, 23, tweede deel van de titel: *Ende van...*; vgl. 2e deel van titel in L 3.51; P om. **6** *Als = namelijk*; zo ook verder. **7** Nl. de eerste der 7 vragen van het Onze Vader. **8** Vgl. Os. 2.14. **9** Getuigen: p 23b; f. 79v-80v. **10** p *du die bist* trp. **11** P; p *si*; zie H f.58, r. 6. **12** Dit *Ten anderden* ontleedt verder het tweede 'ding'. **13** D.i. het derde 'ding'. **14** Vgl. Jo. 4.23.

a Vgl. Os. 2.14, waarin het inleiden in de 'woestijn' als voorwaarde tot vereniging met God wordt onderstreept. **b** Nl. doordat dit met de natuur gegeven is: de ziel moet daarop nog inspelen.

Eén[15] is inder sielen, dat woordeloos is, mer het wort genoemt: de edelheit der sielen, het leven der sielen, die voncke des geestes[c]. Hier-in salmen beden, want hier wordt *G*odt van hem selven ghevonden. Ende om in desen gront te comen ende in dat blote wesen, so is alle scrifte gescreven[d]. Ende in deser eenvoldicheyt salmen eersten ingaen, eermen uutghaet, op-datmen niet en vliege, eermen vloegelen hevet. Ende in deser eenvoldicheit des geests salmen vergaderen alle die crachten der sielen ende scheyden daer[16] va⟨n⟩ alle creatueren. Die siele sal ooc van hoer selven scheyden, want si ooc een creatuer is[e].

Ende in deser eenicheyt, met versaminghe al onser crachten, onderworpen die eysinge[17] des geests, sullen wy ingaen, dat[18] wi nemmer weder uut en gaen; ende wi sullen uutgaen, dat[18] wy nemmer weder in en ghaen, *d*at is: dat wi selven sullen uut ons selven gaen in dat minnentlike godlike wesen, dat wi nergent so claerlick en vinden als in ons selven. *E*nde hier werden wi te niet: *(f. 80v)* begeerteloos, willeloos, werckeloos. Ende *G*od gaet ooc in hem selven ende siet aen zijn mogende macht; ende zijn wijse verstandelheit ghevet hem te kennen, hoe wi uut hem gevloten zijn: so en kan hy hem overmids zijn milde goetheyt niet onthouden, hi en gae weder in ons ende wercket zijn alre-liefsten wille in ons nae zijnre begeerten. Ende dit is meer te vercrijgen met vlijtiger wackerheit ende vernuftige wetenheyt dan met groten arbeyt.

2.3.2.2. *Aangaande deze drie punten afzonderlijk**

H, f. 59r[19] 2.3.2.2.1. ⟨Van dat eerste punt als: hoedanich onse *V*ader is⟩[20].

O[21] *Vader onse.* Ghi sijt dat begynne ende schepper[22] alre dingen. O *V*ader, ghi ontholdet alle dingen; gi vermoeget alle dingen; gi bekent alle dingen; ghi voedet alle dingen; gi syet alle dinghen; ghi sijt alle dinck, ende gi en behoevet geen dinck.

O *V*ader van alle, ghi verstaet die meyninge; gi antwoert die gedachten; ghi weet die begeerten.

O *V*ader, gi sterckt, gi leert, gi vermaent[23].

p. 23d, f. 80v[24] O vaderlike hulpe ende troost, ewich sonder beghin heb ic in di geweest; ende overmits wijsheit dijns Soons ende liefte des *H*eiligheh *G*heests hebdy *(p, f. 81r)* hemel ende aerde ghescapen ende alle dat daer-in is. *E*nde si waren in di gebeelt, eer ghi si scaepeden[25], ende eewelic voorsien, eer si worden. Also heb ic ewelic in di geweest ende, doet[26] u beliefden, beelden[27] ghi mi na di, ende hebt u soe met mi vereenicht, dat ghi nemmermeer van mi scheiden en wilt. Ghi zijt dat leven mijnre

15 D.i. *iets.* 16 D.i. *in die eenvoldicheit.* 17 D.i. *die crachten, die aen die eisinge...onderw. zijn.* 18 D.i. *zodat.* 19 Getuigen: H f. 59r; p 23.c, f. 80v-81r; P I.29.b, f. 38v; L 3.51.b. 20 p add. 21 H add. 22 *ende...*: p om. 23 HPL; p zet deze zinnen in de derde persoon: *Hi is dat beghin...* 24 Getuigen: p 23.d, f. 80v-81r. 25 Versta: *schiept*; van het (zw.) werkwoord *schapen*, nevenvorm van *scheppen* = vormen, formeren, scheppen. Zie Verwijs s.v. *schapen*. 26 Waarschijnlijk te lezen: *doēt* = *doent* = *d(t)oen het.* 27 D.i. beelddet.

c Als zovele namen om het *wesen* der ziel aan te duiden. d Het bewust bereiken van deze *gront* is quintessens van 's mensen doel, waar alles om draait in alle geschriften (van geloof en spiritualiteit). Wel meer gebruikte uitdrukking in Peerle. e Principiële stellingname omtrent de verhouding tussen *ingaen* en *uutgaen*, zowel i.v.m. de mens zelf als tegenover God.

sielen, ende wilt mi geerne altijt helpen, ende veel[28] liever dan eenich vader zijn kint. Want daer-toe hebdy meer oorsaecken, in-dien[29] dat ghy vader mijnre sielen zijt ende begeert my altijt in u te hebben ende ghi bi mi te bliven ende selver te leeren ende te bewaren, dat ander vaders niet en doen.

p. 23e, f. 81r 2.3.2.2.2. ⟨Van dat ander punt als⟩ vanden godliken toenaem ende wie onse vader is: Die du biste[30].

⟨Die siele:⟩ O[31] lieve *V*ader, wie sij dy?

*G*od[32]: Die daer is.

⟨Die siele:⟩ Wie is dit: *d*ie du biste in die hemelen[33]?

⟨God:⟩ Dat is die hoge drievoldighe enicheyt. ⟨Heilich, heilich, heilich, O *H*ere, *G*od der heren.⟩[34] Een ⟨hoge⟩[35], vrije, edel, mynlick, zuet, onbewegelick, godlick wesen, ⟨hebbende in hem beslaten die godlicke hoege tryniteyt⟩[36]. ⟨O wesen *(H, f. 59v)* alles wesens. O leven alles levens. O lycht alles lichts. Ick en kan u niet laven[37]: ghi sijt ongrondelick[38], onsprekelick, onbescrivelic, u selven alleen bekent[f].

A A A .a *V*ader. a *S*oen. a *H*eilige *G*eest. Ick byn een kynt; ⟨ic ben besmet van lippen⟩; ick byn te cleyn u te laven. Wee, *w*ee, *w*ee. O wee my, *H*ere *G*od *V*ader, mijn voerleden sonden genade[39]. O wee my, *H*ere *G*od *S*oen, mijn dagelixe mysdaet hulpe. O wee my, *H*ere *G*od *H*eilige Geest, mijnre ewiger pinen verloesynge.⟩[40,g] Want du, vaderlijke mogentheyt, als ghi aensiet uwen eenigen *S*one, so bekent ghi ende siet u selver almachtich, vermogende, wijs, verstandel, minlick, goet. De *S*oon, aensiende[41] di, sinen *V*ader inder *G*odheyt, al vermoghende, machtich, wijs, verstandel, minlick, goet. Ende du, soete *H*eylighe *G*eest, ghi siet u selven in hem beiden, almachtich, vermogende, alwetende, verstandel, minlick, goet. Ende zijt hoerer beider genuecht, gevende oorkonschap[42] van hem beyden, leerende al die-ghene, diet aen di versoecken ende di volgen, *h*oe dat die *S*one is inden *V*ader ende die *V*ader inden *S*oon, ende ghy in hem beyden zijt hoer welbehagende genuechte. Ende zijt te samen een edel, minlic, soet, godlick wesen. *E*nde eewich heb ic in di

28 *ende...*: d.i. en wel veel... **29** D.i. daardoor dat, aangezien. **30** *Vanden...*: p add. **31** P *och*. **32** H add.: hieruit vormen wij deze dialoogtekst. **33** *Wie...*: H rubriceert deze zin; P *Wye is dan die daer is*; p *Wie is dit*. **34** p add.; vgl. *Sanctus* uit de mis; *heren*: vgl. *Deus exercituum*; *heren* = mv. van *here, hare, heer* (= leger); zie Verwijs s.v. *here* II). **35** p add. **36** *hebbende...*: p om. **37** *Ick...*: HP (*vol loven*); L (*satis laudare*). **38** HP (*ongrondeerlic*); L (*incomprehensibilis*); p *onnoemlic*. **39** L *peto...veniam*; zo ook verder. **40** R. 150-158: HP add. **41** Te lezen: *aen-siet*? **42** Zie Verwijs s.v. *orcontscap*: getuigenis, verklaring.

f *Die toenaem*, in tegenstelling met *die naem* (zie hiervoor) sluit aan bij het Bijbelse *Ego sum qui sum*, Ex. 3.14 (vgl. *Celui qui est*. Interprétations juives et chrétiennes d'Exode 3.14, Éd. Al. De Libera et *Em. Zum Brun*. Coll. Patrimoines, Paris, 1986, en de studies van Z. Kaluza, zoals verder) en bij de platoonse-scholastieke zijnsspeculaties. Dit laatste op basis van een exegese van uit de tekst gerukte *qui es* (in coelis). Deze vinden wij bv. bij Heymericus de Campo en Henricus Pomerius in hun Onze-Vader-glossen. Vgl. Z. Kaluza, *Exode 3.14 et Matthieu 6.9: Le qui es dans quelques textes de Henri de Pomerio (1382-1469) et de Heimeric de Campo (1395-1460)*. Vgl. A. Ampe, *Pomerius (Henri)*, in *DSp*. 12, 1985, k. 1908-1912. Deze *qui es-speculatie* onderschraagt dan ook de veel bij Schr. voorkomende vraag: God, wie sijdy? Wellicht mogen wij deze reeds bij Gheraert Appelmans' *Glose op den Vaderons* herkennen, waar hij onderscheidt: *Du bist*, tegenover *Die daer es in den hemel* (zie OGE 1, 1927, 91-94). **g** R. 150-158: gebouwd op Jer. 1.6 en Is. 6.5.

geweest, ende nu sidy in mi, op-dat ic mach weten, waer ende hoe ic di sal aenbeden in mi[43].

p. 23f, f. 81v 2.3.2.2.3. ⟨Van dat derde punt als⟩ van die edelheyt der sielen ende waer si hoeren *V*ader sal aenbeden[44]: In die hemelen[45].

⟨Die siele:⟩ Wat ende wie zijn die he- *(p, f. 82r)* melen[46], daer du in biste[47]? O *V*ader onse[48], dat zijn alle redelicke creatueren, engelen ende menschen[49], die vernuftich redelic verstant hebben. Die siel heeft drie crachten in hoer, die hoer werckelijcheit hebben int hooft als memorie, verstant ende wil. O du, ewige beelde mijnre sielen, in desen driën craften bekenne ic my di gelijc te wesen.

*W*ant du, vaderlike moghentheit, hebste di gehemelt in mijnre memoriën ende hebste daer-in werckelicheyt, ende du openbaerste di daer in een eenvoldich licht eens simpels gedachtes, welcker ghedachte is wijseloos, beeldeloos. *E*nde ghi zijt in dat gedachte ende regeert dat gedachte, also dattet ghedacht ende dat verstant des menschen niet en kan volgen[50]. Aldus heb ic dijn gelijckenis in mijn memorie. *W*ant, also als ghi alre dingen beelden in di hebste, die ghi selver niet en zijt, also kan ic ooc alre dinge beelden in mi onthouden, die ic ooc niet en ben. Ende aldus heb ic dijn ghelijckenisse in my ende sal si eewelijcken hebben in mi.

Mer, sal ic hebben dijn ghelijcheit als ick si hadde in di, doe ick reyn, suver uut di vloot *(p, f. 82v)*, *s*o moet ic gaen, met alle mijn gedachten, van allen creatueren ende ooc uut mi, in di; ende dan gaet ghi weder in mi, wedermakende mijn memorie van allen onnutten beelden beeldeloos. Ende du schijnste met dat eenvoldige licht neder in die begeerte der sielen, also dat si alle hoer blijtschap ende hope werp⟨t⟩ in dat licht, hoer kerende tot dat opperste goet[51].

Hier-om, o hemelsche *V*ader, trouwe van alre vrientschap[52], want ghi ⟨mi aldus gebeelt hebt⟩[53] ⟨ende⟩ u met my verenyget hebt[54], ende zijt in mijnre memorie[55] ⟨ende daer-in bliven wilt⟩[56], *s*oe bid ick u[57], ⟨doer verdienst ende wijsheit dijns *S*oons ende liefte dijns *H*eiligen *G*eestes⟩[58] dat ghi mi helpen wilt dat ic lieflic ende geern[59] anders niet dencken en moet dan dat gi wilt, noch begeren of ontholden[60].

p. 23g, f. 82v Du, die bist inden hemel.

O du, *S*oon *G*ods, hebstu di gehemelt in mijn verstandenisse, ende daer-in ben ic di gelijc. *V*erstaende dat ic dencke, houdende dijn gelijcheit in mi, also als ick mijn verstant keer van allen creatueren ende van mi in di, *s*o ⟨oopenbaerstu⟩[61] di in mijn verstant met een claer bekennen van di sonder alle gelijc- *(p, f. 83r)* kenisse oft beelden.

Hier-om, o *S*oon *G*ods, eewige wijsheit, die uut monde des alre-oversten biste uutgegaen, eerst-geboren vóór alle creatueren[62], den licht gelijc gevonden, vermaket weder mijn doncker verstant ende vermaect dat van allen onnutten bekennen kenneloos, also dat ic di claerlijc moet bekennen. Ende want ghi zijt ende bliven

43 R. 150-158: p; PH om. **44** p add. **45** *In...*: pPL; H *Wat die hemel syn.* **46** HpPL. **47** *daer...*: HL; P *in* om.; p om. **48** *O...*: p om. **49** *engelen...*: p om. **50** *also...*: versta: *also dat het gedacht...des m. het (dat) niet e.k.v.* **51** R. 168 *(die vernuftich...)*-185: p add. **52** *Hier...*: H; p *...vrientscap...* **53** *mi...*: p add. **54** *u...*: p om. **55** *ende...*: Hp. **56** *ende...*: p add; **57** *soe...*: Hp. **58** *doer...*: p add. **59** *dat ghi...*: p; H *helpt my dat ic.* **60** *ende...*: p *begeren onth. dan* trp. **61** p *oopenbaerde.* **62** Vgl. Eccli. 24.5.

wilt in mijn verstant, so bid yc u[63], die daer zijt in mijn verstennisse[64], helpt my doer die cracht dijns *V*aders ende liefte des Heiligen *G*eestes[65], ⟨dat ic lieflic ende gheern anders niet en moet leeren ende bekennen oft verstaen dan ghi en wilt⟩[66].

p. 23h, f. 83r ⟨Du die⟩[66bis] biste in die hemelen.

O minlicke *H*eilige *G*eest, du biste ende hebste di gehemelt in mijnen vrijen wille, dien ghi niet dwingen en wilt noch van niemant bedwongen en mach werden. Ende daer-in ben ic di gelijc, *w*ant di en mach niemant dwingen. *A*ldus heb ic dijn ghelijckenisse in mi. Mer dijn gracie behoude ic also veel in mi, als ic mijnen wil overgeve in di. So oopenbaer-dy u metter minnen, die ghi selver zijt, in mi ende maect mi één geest met di vereeniget *(p, f. 83v)* met een recht gelove ende metten ewigen bant der lieften.

Hier-om, o du, edele soete minnenvloet des *V*aders ende des *S*oons, du hebste si metter goedertierende[67] barmhertigheyt beide overgestort, gevende getuych van hem, hoe dat si overmits minnen in hem selven zijn vervloten[68] ende hoe dat te ontfermen ende te sparen hem properlic toe-behoort[69].

So bidde ic di[70], o *H*eilige *G*eest, ghi die daer zijt ende bliven wilt[71] in mijnen vrijen wille, dat ic lieflic ende gheerne[72] anders niet en moet willen[73], spreken, doen, laten ende lijden oft consenteren dan ghi en[74] wilt, *e*nde dat doer cracht des *V*aders ende doer verdienst ende wijsheyt des *S*oons[75].

⟨Nu,⟩[76], *o V*ader, o *S*oon, *o H*eilige *G*eest, *i*c gelove dat[77] ghi zijt drie personen ende een onverscheiden *G*od in eenre *G*odheit[77], een edel minlic soet godlick wesen: *e*en wesen alles wesens, een leven alles levens, een licht alles lichtes.

Ende nu, o mijn alre-liefste, so bekenne ende ghelove ic dat ic eewich in di heb geweest. *E*nde nu ben ic ghescapen van di ende ben uutgevloten van di, ende ben *(p, f. 84r)* een wesen uut een wesen, dat eewelic wesen sal in vruechden oft in pijnen. Ic ben een verstendelic licht, dat eewelic sal schouwen ader eewige vruechde oft[78] eewige tormenten. Ic ben een leven uut een leven, dat eewelic leven sal in eewigher blijtscap oft in eewigher tribulaciën.

1221-1223 Hier-omme soe bid ic dy, o ewige waerheit, ⟨o⟩ eewighe wijsheit, *o* minnentlike eewich één[79], sonder welcken ic niet en vermach, *h*aelt mi uut mi in di[80]; verenyget my mit u vermits uwe gracie in[81] uwer lieften, dat my daer gheen dinck af[82] trecken en moet[83], mer dat ic daer-in[84] leven ende sterven moet.

O *V*ader, in uwen handen beveel ick [u] mijnen geest. Inden handen ⟨dynre mogentheyt⟩[85], uwer wijsheit ende guetheyt, ⟨uut welcken,⟩[86] mit⟨s⟩ welcken ende in welcken gi alle dingen geschapen hebt ende dagelics ontholdet, soe beveel ic

63 *Hier-om...*: p; H *O soen gods ick bid u.* **64** *die...*: p om. **65** *doer...*: p add; **66** *dat ic...*: p; H *dat ick geen dingen e.m.l. oft v. dan gi wilt.* **66bis** p *Die du* trp. **67** l.p.v. *goedertierenre*? **68** Vgl. Rom. 5.5; 8.15. **69** Vgl. collecte uit begrafenismis: *Deus cui proprium est...* **70** *So...*: H om. **71** *ende...*: H om. **72** *dat...*: H *Ick bid u helpt my dat ick.* **73** anders: Hp. **74** *spreken...*: p *of spreken, noch d. of laten dan dat ghi.* **75** H. — R. 166-218: doorlopend genomen uit p, c. 23, f. 81v-83v. **76** p om. **77** *ic...*: H *gi sijt drie persoenen, mer een onverscheyden god.* **78** *ader...oft* = of...of; dit dilemma is in deze passus herhaald. **79** R. 219 (*O vader*)-227: p add. **80** *Hier...*: p add.; H *ick bid u.* **81** *verenyget...*: H; p *eenighet...overmits dynre gr. ende.* **82** *daer...*: H; p *geen dinc van dijnre gracien.* **83** p *mach.* **84** *daer...*: H; p *in dijnre lieften.* **85** *dynre...*: p add. **86** *uut...*: p add.

my ende alle menschen[87]. Ende, want ic u niet lievers geven en kan dan my selven, soe geve ic u my selven altemael, dat gi my gebrucken moeget nae uwen alre-liefsten wille[88].

Hier-om bid ick u, o ewige waerheyt, o ewige wijsheyt, o mynlicke enych één[89], sonder welcken ick niet en vermach, treckt my in dy ende enyget[90] mi mitty, ende laet my niet leven sonder dy. Want ghi sijt doch die ziele ende dat leven mijnre zielen[91], levet doch dan in my: dat bid ick u doer u grondeloese barmherticheyt. Amen[92,h].

H. f. 60r[1] 2.3.3. ⟨Hier volgen die .vij. gebede, die men bidt int Pater noster, mitten .vij. woestijnen⟩[2]

2.3.3.1. Ende eerst[3] ⟨van⟩ dat eerste ghebet[4] ⟨ende⟩ vander woestijnen der *G*odheit[5].

Gheheliget werde uwe name.

⟨Maket ons godformich, want heylicheyt is godformicheit. Ende want ic niet weder-comen en kan, daer ic uut ben gevloten, ic en moet eerst godlijc worden,⟩[6], *s*o bid ic u[7], o soete *H*ere Jesu[8], doer dat verdienst uwer heiliger *M*enscheyt[9], laet u *G*odheyt in my schijnen, *o*p-dat ick doer die cracht *(H, f. 60v)* uwer gebenedider *G*odheyt nae moet volgen u heilige *M*enscheyt, ende dat dan uwen heilighen naem daer-van moet werden geheiliget[10]. ⟨Brengt mi weder inden godliken oorspronc, daer ic uut ben gevloten,⟩[11] *e*nde leyde my in die woestine dijnre *G*odheyt ende brenge my daer u geen creatuer en verstaet dan gi selver. ⟨Ende⟩[12] *g*hif my te verdwalen in deser woestinen, dat ick daer nummermeer uut en come, mer dat ick inden afgront der *G*odheyt my selven mit alle mynnende geesten verlyesen moet[13].

Want dan alre-eerst openbaerstu dy ende dan bistu daer so genuechlic, dat ic liever aller martelaren pijne soude lijden, eer ic my van di een corte tijt soude keren[i]. Hier-om laet u *G*odheyt om ende in mi schijnen, op-dat si van buten uutluchtet inden wercken, op-dat uwen name dare-van geheyliget moet worden[j]. Ende sal uwen *(p, 85r.)* naem in mi geheiliget werden, so moet ghi u rijc bequaem maken, op-dat ghi daer ghenuechte in hebben moecht⟩[14].

87 *ende...*: p om. **88** *my gebr. ...*: *met mi doet wat ghi wilt* p. — R. 235-237 H, p. **89** *enych...*: H; PL *eenicheyt*. **90** *vereenicht* P. **91** R. 238-241 HPL; p om. **92-99**: *levet...* H; pPL om. 1 Getuigen: H, f. 60r-v; p 23.i, f. 84v-85r; P I.29 (vervolg), f. 39r; L 3.52 (vervolg). **2** p; H *Hier begynnen die soeven gebede*; PL om. **3** p add. **4** PL. **5** p; PL *ende eerst w.d.g.* **6** *Maket...*: p add. **7** *so...*: p; HPL *Ick bid u.* **8** *o...*: HPL; p om. **9** *dat...*: HPL; p *u edel menschelicheit*. **10** *laet...*: H (*werder*) PL. **11** *Brengt...*: p add. **12** PL add. **13** *Ende leyde...*: Hp (*dat yc daer i.d.a.d. mi*) PL. **14** *Want dan...*: p add.

h R. 317-242: deze brede passus verklaart eerst in een volkomen symmetrie de drie personen afzonderlijk en daarna de drie personen samen. Dit heeft zijn parallel in de *Oeffeninge des herten* (zie hiervoor p. 250 e.v.), die hiermee een brede theologische verklaring krijgt. i Een dergelijke zinswending komt reeds voor in 2.2., c. 7, r. 51-54; p. 330. j Vgl. Mt. 5.16.

H, f. 60r[15] 2.3.3.2. ⟨Dat ander gebet ende woestijn der ⟨weseliker⟩[16] penitenciën⟩[17]

Toe-come dijn rijcke.

Ende yaget alle ⟨onnutte beelden⟩[18] daer-uut. ⟨Ic bid u, wilt doch verdriven uut dat rijcke mijnre sielen al dat u een hinder is, daer-in te wercken. Buten di heb ick veel ingehaelt dat dy mishaget, mer buten di en kan ick ⟨dat⟩ niet weder quijt werden. Hier-om⟩[19] bid ick u[20], o edel mynre mijnre zielen, *d*oer alle die myraculen, die ghi opter eerden gedaen hebt, sunderlinge te *J*herusalem inden tempel[21], ⟨doet doch met mi na dijnen behagen een teyken int goede[k] als ghi deden te Jherusalem inden tempel⟩[22], yagende daer-uut alle die copers ende vercopers[23]: *a*lsoe laet u ⟨gebenedijde⟩[24] *G*odheyt in my ⟨ende doer mi⟩[25] schijnen ⟨ende iaget doch al u vianden van mi⟩[26] ende besytte selver mijn ziele, welck u rijck is[27], ⟨stellende alle hoer craften op hoer rechte stede.⟩[28,m] *E*nde regiertse nae uwen alreliefsten wil[29] ⟨ende verdrivet al dat mijn siel gebreclic[n] mint ende becommert[o] selver die stede. *D*at gonne ic u wel ende niemant liever dan u.⟩[30]

Ende leyde my in die woestijne der waere weseliker penitenciën, alsoe dat ick alle quaet moet haten ende die sunden laten, *(p, f. 85v)* *a*lso als die heiligen hebben int eewige leven, want daer wor⟨d⟩t alle quaetheyt gehatet ende alle sonden volcomelick gelaten. Ende dan mach dijn wille in mi volcomelic geschien.⟩[31]

H, f. 60v[32] 2.3.3.3. ⟨Dat .iij. ghebet ende woestijne eens ⟨waren⟩[33] geesteliken levens⟩[34]

Dinen wil geschye als inden hemel ende alsoe[35] inder eerden.

Gevet my dat dijn wille moet geschyen in my[36] ende in alle creatueren, hier inder[37] *(f. 61r)* eerden als hi geschyet hier-baven inden hemel, daer[38] alle uwe[39] heiligen aver-een-dragen[40] inden[41] wille mit uwen godlicken wil[42], *a*lsoe dat sij liever te niet wolden gaen[43], eer sij eens[44] deden tegen uwen ⟨godliken⟩[45] wille. ⟨Ja, ooc alle de engelen ende alle die hemelsche inwoners der heiligen[46] wouden liever hoer lichaem aennemen ende lijden al dat si geleden hebben[p]. Also moet dijn wil in mi geschien. Ende want dat u wil is, dat u wil geschie, so ist mijn wil ooc, ende ⟨ic⟩ bid di dat dijn wille in mi gheschie als ghi wilt.⟩[47]

Nu bid ick u, lieve *V*ader, volbrenget in my uwen alren-liefsten wil[48], want ick sonder u niet en vermach, als gi selver gespraken hebt[q].

15 Getuigen: H, f. 60v; p 23j, f. 85r-v; P I.29 (vervolg), f. 39r-v; L 3.52 (vervolg), f. 258r. 16 PL add. 17 pPL add. 18 p; HPL *u vianden*; zie verder. 19 *Ic bid u...*: p add. 20 *bid...*: p; HP *Ick bid u* trp. 21 *doer...*: H add. 22 *doet...*: p add. 23 *yagende...*: *iaghende a.d.c. ende verc. daer uut* p trp. 24 p add. 25 *ende...*: p add. 26 *ende...*: p add.; zie n. 4. 27 *welck...*: H add. 28 *stellende...*: p add. 29 *Ende...*: H add. 30 *ende...*: p add. 31 *also...*: p add. 32 Getuigen: H, f. 60v-61r; p 23k, f. 85v-87r; P I.29 (vervolg), f. 39v; L 3.51 (vervolg), f. 258r-v. 33 p add. 34 pPL add. 35 *ende...*: H; pP *so*; L *et in*. 36 *gheschyen...*: HP; p *in my gh.* trp. 37 P *opter*. 38 p *ghi ende* add. 39 PL om. 40 *aver...*: p *eendraget*. 41 *inden*: Hp; PL *in dinen*. 42 *mit...*: H add. 43 *alsoe...*: HPL; p *ende si liever te niet souden gaen*. 44 HPL (*vel semel...per inobedientiam*); p om.; zie hiervoor A c. 2. 45 PL add. 46 De uitdrukking is onduidelijk. 47 *Ja, ooc...*: p add. (f. 85r). 48 *Nu bid ic...*: p om.

k Vgl. Ps. 85.17. l Vgl. Jo. 2.13-22. m Zie de behandeling van *die rechte stede* in A c. 12 e.v. n Nl. op een verkeerde wijze. o Nl. *kommer* = zorg dragen voor. p Zie n. *m*. q Jo. 15.5.

Ende[49] leyde my in die woestijne des rechten geesteliken levens, ⟨daer ic nader *(p, f. 86r)* edelheit des geestes in alsulcker reynicheyt moet leven, dat ic mit sinliker genuechten aen geen creatuer en cleve, oft aen niemant trooste en soecke[50]. Hier in deser woestinen ghewaerdighe di mi te leeren die weselicke armoede des geestes ende volcomen gehoorsaemheit[51], als ghi si inden hemel den engelen ende inden paradise den menschen geboot ende leerden. Ende gevet si nu, want ghi nu in mi zijt. O leven mijnre sielen, sonder welcken ic niet en vermach, gif mi dat ic niet hoverdich metten engelen oft onsimpel metten menschen gevonden worden moet. Och, gevet mi dijn gracie, der ick onweerdich ben, ende make my bequaem doer dat verdienst uwer edelre *M*enschelicheyt, dat ic doerschenen moet werden met u *G*odheyt.⟩[52]

Ende doer dat verdienst uwes edelen[53] vroelicken menschelicken geestes, ⟨die altoos vrije ende vredeliken was vereeniget metter *G*odheit⟩[54], laet u *G*odheyt daerdoer schijnen in mijnen geest[55]. ⟨*M*aeckt mijnen geest⟩[56] heel vredsam, want daer is u stede vroelicke, want in weelden wildy woenen vrije, want gi en wilt niet bedwongen[57] sijn, *o*p-dat u gebenedide *G*odheyt genuecht heb in mijnen geest te rusten tot uwer gloriën, op-dat mijn geest van u geregiert moet[58] worden.

⟨Noch bid ic u doer dat verdienst ende duechden uwer droeviger heiliger sielen, die om minen wil droevich is geweest totter doot, *m*aket mijn siel heel vreedsaem, heilich, vrolick, ende verciert si met u heilige duechden, *o*p-dat u gebenedide *G*odheyt genuechte heb mijn ziel te besitten, ende dat tot uwer eeren. Ende ordineer selver alle de crachten mijnre sielen op hoer stede[r], op-dat ghi daer eer van hebt, want buten di en vermach ic niet[s], mer ic wil u nochtant gerne helpen[t]. Want ic weet wel dat dat weyten-koorn sterven moet[u], sal dat meel ende de desem één deech werden. Also moet mijn siel geest⟨e⟩lijc in die eerde mijns lichaems te niet werden, sal si één werden met di.

Ooc bid ic u doer dat verdienst dijns reynen heiligen gewonden lichaems: maect mijn lichaem heel reyn ende sober ende heylich ende cuysch, *o*p-dat u gebenedide *G*odheyt genuecht hevet in mi te wonen ende in mijn siel te *(p, f. 87r)* sitten ende in minen geest te rusten, ende dat tuwer gloriën inden geest, tot dijnre eeren inder sielen, tot uwer genuechten inden lichaem, *o*p-dat ghi vrede, vruechde ende genuecht in mi moget hebben. Ende neemt u herberge in u casteel[v], ende gaet ende coemt alst u belieft, want dat hoort groten heren toe, mer bewaert uwen heiligen tempel selven. Want van mijnre weghen wort hi altijt besmit[w].

Ende wilt hem omleggen met al th⟨e⟩melsche heyr, op-dat si dat bewaren vermits dijn genade na dijnen alder-lief⟨s⟩ten wil, op-dat yc mach comen doer dat verdienst uwer heiliger *M*enscheyt in u *G*odheyt, *e*nde dan, doer de craft dijnre *G*odheyt in mi

49 p *Eya.* **50** *daer...*: p; HPL *opdat ick leven moet nae e.d.g.*; zie n. 51. **51** *Hier...*: p; HPL *Ende gevet my reynicheit des geestes, der zielen ende des liichaems ende gehoersamheyt ende weselicke armoede.* Het is niet duidelijk hoe HPL hier dezelfde, tegenover p afwijkende, lezingen hebben. **52** *daer ic na...*: p add. **53** p add. **54** *die altoos...*: p add. **55** *laet...*: p om. **56** *Maeckt...*: p add. **57** p *benaut.* **58** p *mach.*

r Zie n. *m.* **s** Zie n. *q.* **t** God kan niet werken zonder de vrije medewerking van de mens: expliciet principe bij Schr. **u** Vgl. Jo. 12.24. **v** Vgl. Lc. 10.38-42. **w** Nl. ten goede of ten kwade.

zijnde, na mach volgen dijn *M*enschelicheyt, ende so mach comen tot ee⟨n⟩ recht geestelic leven, daer ghi genuecht hebt mit mi te wercken uwen alre-liefsten wil. Amen.

Ende dan en derf[x] ic niet sorgen voor mijn nootdruft, want dan sorch-di voor mi. Ende ic sal mijn nootdruft koenlic van di eysschen, *s*eggende gelijc een goet kint, dat altijt doet zijns vaders wil:⟩[59]

H, f. 61r[60] 2.3.3.4. ⟨Dat .iiij. gebet ende woestijn des herten⟩[61]

Ende gevet ons huden onse dagelixe broet.

Want sonder dy en moegen wi niet ontholden werden. Hier-om, o *(f. 61v)* lieve *V*ader, gevet ons altijt ⟨onse dagelicse broet. *(p, f. 87v) W*ant huden beduyt also veel als nu. Ende nu ende altijt ende in ewicheyt (dat is sonder onderlaet) baerdy overmits den *H*eiligen *G*eest uwen eenigen *S*one inder reynder sielen, met een licht van claren bekennen in waerheit der lieften ende in eenen vrede, die alle sinnen te boven gae(y), die niemant verstoren en mach.⟩[62]

⟨Ende gevet ons⟩ dat broet des heiligen *S*acraments, waer-van mijn ⟨crancke herte⟩[63] gespijst mach werden, *e*nde dat broet dijnre heiliger lerynge, daer-van ick getroest werde, *e*nde dat broet der natueren, waer-mede mijn lichaem[64] gespijst ende gevoet wort[65].

Ende leyde my in die woestyne mijns herten, op-dat ic daer enych mitty moet[66] sijn ⟨ende vernemen alle dage nieuwe tijdinge van di⟩[67]. ⟨Ende scheppe in mi een reyn herte(z), dat bequaem si na dijnen wil dijn wercke daer-in te wercken na dijnre begeerten. Want dat is u begeerte, *(p, f. 88r)* te vinden een reyn herte, dat ghi gebruyken moecht, alst u belieft.

Hier-om leyt mi totten hogen herten inden gront mijnre sielen, op-dat ghi in *S*ion verhoget moget werden(a), dat is: in die nederste crachten. Want die *H*ere hevet liever de poorten van *S*ion, dat zijn: die vierige begeerten der sielen, dan alle die tabernakelen Jacobs, dat is: uutwendigen dienst.⟩[68](b)

Ic bid u ⟨innichlijc⟩[69] doer u mynnende herte ende doer dat verdienst uwer heiliger droeviger zielen: laet u *G*odheyt daer-doer schijnen in mijn ziele, *o*p-dat u gebenedide *G*odheyt genuecht hebbe mijn ziele te besytten[70], ende dat tot uwer eren. Wilt doch alle die crachten mijnre zielen weder setten op oer rechte stede[71],

59 De laatste vier paragrafen vanaf *Noch bid ic u...* komen alleen in p voor. — Waarschijnlijk moet men *seggende* verbinden met de volgende 'bede': *Ende gevet...* **60** Getuigen: H, f. 61r-v; p 23, f. 87r-88r; P I.29 (vervolg), f. 39v-40r; L 3.51 (vervolg), f. 258v. **61** pPL add; **62** *onse dag. br. ...*: p add. **63** *crancke...*: p; H *zieke ziele*; PL *siele*. **64** p *natuer*. **65** dat broet...: deze paragraaf is in p geplaatst na: *ende vernemen alle n.l.v. di* (zie n. 8) en is anders geformuleerd: *Ende alre liefste vader sterct mijn herte met den brode dijnre heiliger leeringe daer van ic getrostet worde. Ende dat broot des heiligen sacraments waer van mijn crancke herte gespijst wort. Ende dat natuerlicke broot waer van mijn natuer gevoet wert tot dijnre eeren.* **66** p *mach*. **67** *ende...*: p add. Hierop volgt in p de omgevormde paragraaf, waarover in n. 65. **68** *Ende scheppe...*: p add. **69** PL add. **70** *mijn...*: versta: *in m.z. te sytten*. **71** P[1] om.

x D.i. *dorven* = hoeven. y Vgl. Phil. 4.7. z Vgl. Ps. 50.12b. a Vgl. Ps. 63.7b-8. b Vgl. Ps. 86.2.

op-dat gi daer eer van hebt ende ⟨daer-⟩[72]mede werken moeget uwen alren-liefsten wille[73].

H, f. 61v[74] 2.3.3.5. ⟨Dat .v. gebet ende woestijn des hemels⟩[75]

⟨Ende⟩[76] vergevet ons onse schulden als wi vergeven onse schuldenaers.

Och, lieve *V*ader[77], hier gevet dy my te kennen dat ick vergeven moet, sal my vergeven werden. ⟨Ende also als ick vergheve, also sal mi mijn misdaet vergeven worden. Mer geeft mi mi te wachten van minen voorsoenden[78] viant, opdat hi overmits mi niet en valle in sculden voor di.⟩[79] Ick bid u[80], lieve *V*ader, voer alle die-geen, die my ye hebben mysdaen in enyger manyeren: wilt hem dat vergeven. Ende vergevet my alle dat ick tegen dy ende tegen mijnen even-mensche heb mysdaen[81], ⟨*m*er gif my dat ic lijdsaem moet zijn⟩[82] ende dat[83] yc niet en moet wreken of wrake begeeren; *⟨(p, f. 88r)* mer di gevende alle wrake, so wilt dit mi altijt wedergeven[c]. Ende want ick doer mi selven geen misdaet en kan vergeven, want dat hoort di alleen toe. Want *(f. 88v)* dat ic yemant misdoe, dat misdoe ic di; *e*nde dat mi yemant misdoet, dat misdoet hi di. *D*aer-om bid ick u, lieve *V*ader, dat ghi hem wilt vergeven ende hem daer nemmermeer voor manen en wilt, mer ewelic vergeten. Ende maecten één met di als ghi één zijt met dijnen *V*ader, ende dat ic vereenicht mach worden met hem, ende wi dan te samen één werden in di.⟩[84]

Ende leyde my in die woestijne des hemels, daer gi ons toe[85] geschapen hebt, daer sij alle één[86] sijn in dy, die dat opperste guet biste, *d*aer nyemant den anderen en mysdoet. *⟨(p, f. 88v)* Leyde mi in dese woestijn, want ic sal hebben ewige armoede, welc ic begeere boven alle rijcdom, eewigen honger, dien ic begeer boven alle spijse, overmoedige stoute vrijheit, want daer zijn si also overmoedige, stout, vrij dat hem selfs dunct dat si di alleen hebben in hoer gewelt, oft ghi niemant en achten. Ende si hebben daer ewigen honger na di, sonder versaden.⟩[88] Want als sij dy duysent iaer gebruyckt hebben, soe duncket hem[89] sijn een ogenblick[90]. Sij sijn daer arme, want sy hebben hem in *G*od verlaren ende die blijsschap gaet aver oer hovet. Sij ⟨sullen hem eewelic spiegelen⟩[91] daer altijt in dat spyegel der[92] heiligher *D*rievvoldicheyt ende syen hem selven in een ewich duerende vroude altoes nye. ⟨Hier wilt mi in leyden, op-dat ic geerne vergeve.⟩[93]

Nu bid ick u, lieve *V*ader, doer dat verdienst uwes heiligen, reynen gewonden lichaems, laet u *G*odheyt daer-doer schijnen in mijn lichaem, *o*p-dat u heilige

72 PL add. **73** *Ick bid...*: HPL add. Vgl. slot van 2.3.3. **74** Getuigen: H, f. 61v-62r; p 23.m, f. 88r-89r; P I.29 (vervolg), f. 40r; L 3.51 (vervolg), f. 258v-259r. **75** pPL add. **76** pL add. **77** p *meester*. **78** Verwijs kent *voresoene* znw., niet *voresoenen* (wel *versoenen*). Is *voorsoenden* verschrijving voor *versoenden*? **79** *Ende also...*: p add. **80** *Ick...*: p; HPL *ende gevet my lijdsamheyt.* L *bonitatem tuam humiliter oro.* **81** *Ick bid u...*: HPL add. **82** *mer gig...*: p; HPL *ende gevet my lydsamheyt.* **83** *ende...*: PL *op dat.* **84** *mer di gevende...*: p add. **85** *daer...*: p *daer toe ghi ons.* **86** *alle...*: P *alleen*; L *soli.* **87** *daer hebben...*: p om. **88** *Leyde mi...*: p add.; HPL *daer hebben sij ewigen honger na dy.* **89** p *te* add. **90** *een...*: PL *dach dat is mer een oghenblijck.* **91** *sullen...*: p; PHL *spiegelen.* **92** *in...*: *inder* **93** *Hier...*: p add.

c Wel een uitzonderlijke verklaring van Rom. 12.19.

gebenedide *G*odheyt[94] genuecht heb in mijn lichaem te woenen, ende dat tot uwer genuechten, *o*p-dat ghi vrede ende vroude in my moecht hebben[95].

H, f. 62r[96] 2.3.3.6. ⟨Dat .vi. gebet ende woestijn der werrelt⟩[97]

Ende en[98] laet ons niet ⟨in-⟩[99]leyden in becaringen.

O *H*ere *G*od, *V*ader almechtich[1], en wilt doch niet toelaten of verhengen[2], ⟨dat die duvel, de werlt ende mijn vleisch eenige macht over mi hebbe⟨n⟩, *m*er starcke mijn vleesch in dijnre vresen, op-dat het hem neyge onder den geest ende dat die siele hoer neyge onder di, ende ic altijt ghelove dat ghi zijt in mi, *e*nde⟩[3] dat my die duvel, die werlt ende[4] dat vleysche in enyger quader becaringe brenge[5], ⟨daer ic genuecht in hebbe oft consent toe geve⟩[6] ⟨ende⟩ daer ic u gracie mede mocht verlyesen[7]. Ende geeft *(f. 62v)* my dat ick my altijt moet holden in u tegenwoerdicheyt ende te geloeven dattu in my biste[8]. Ende[9] alle dat ick mysdaen[10] heb dat u myshaget, daer gevet my gewarigen rouwe af[11,12].

Ende dan helpt my, dat ick dat bychten ende beteren moet[13] ende dat ic dat quade niet meer doen en moet[14]. ⟨Ende ic bid u doer u bitter liden, wilt mi doch quijt geven allet dat ic misdaen heb.⟩[15] Ende doer alle u heilighe verdienst ende bitter liden bid ick[16] u: wilt my doch vergeven alle mijn sunden ende quyt schelden alle die pine, die ick daer-mede verdyent heb[17] te lijden hier ende hier-naemaels. *E*nde vercyert my mit u heiligen doechden[18], ⟨opdat ghi genuechte in mi moget hebben: so heb ic weder genuechte in u alleen ende nergens anders in. — Ende met deser voerscreven oeffinge salmen duc doer den dach biechten[19].⟩[19bis, 20]

p, f. 89r[20] Hoe die siel *G*od geestelic ontfangen sal

Met navolgender oeffeninghen salmen doer den dach geestelic ontfangen dat heilighe *S*acrament, ende sonderlinghe des morghens met Centurio, *o*nder missen metten priester, *d*es namiddages met de minnende siele, *d*es avonts metten discipulen int avontmael[d], segghende:

O mijn alre-liefste, nu bid ic u doer dat verdienst uwes edelen vrolycke⟨n⟩[21] menschelicken gheestes, ende doer dat verdienst uwer heiliger droeviger sielen, ende

94 daer-door...: PL om. **95** *Nu bid...*: p om. **96** Getuigen: H, f. 62r-v; p 23 (vervolg), f. 89r-92v (p geeft meteen een lange tekst, die ook voorkomt in P II, 19 en in L 1.19); P I.29 (vervolg), f. 40r-v; L 3.51 (vervolg), f. 259r-v. **97** pPL add. (p leest *werrelt*, alsook soms later). **98** p om. **99** H om. **1** *God...*: HPL (*O domine deus, pater omnipotens*); p *almachtige v.* **2** *of...*: pPL om. **3** *dat die...*: p add. **4** P om. **5** *dat vl. ...*: p *mijn vl. niet en moet leiden in b.* **6** *daer ic...*: p add.; P *daer ic...toe mocht geven* add. **7** *daer ic u...*: p add. **8** *Ende geeft...*: H add. **9** p *Mer.* **10** p *gedaen.* **11** *Ende...*: PL om. **12** *daer...*: p *geeft mi daer af waer berouwe.* **13** *Ende dan...*: Hp (*moet b.e.b.*). **14** *dat...*: H; p *niet weder in wonder valle moet.* **15** *Ende...*: p add. **16** *ende bitter...*: H; p *gevet mi quijt.* **17** *daer-mede...*: H add.; p *...sculdich ben daer voer.* **18** *Ende...*: Hp add. **19** *opdat...*: p add. **19bis** *ende daer ic u gracie* (r. 323-324)...: PL om. **20** Alleen p, f. 89v-90v heeft de nu volgende tekst. Zie n. 25. **21** p *vrolijckes.*

d Deze dag-spreiding komt grotendeels overeen met die uit de oefening van de geestelijke communie uit P I.18, die wij terugvonden in p. c. 33.5 (zie nu B c. 23; E c. 5, r. 21 e.v., p. 539).

doer dat verdienst uwes heilighen reynen gewon[de]den lichaems: *l*aet u *G*odheit in mi schijnen, maect mi bequaem di te ontfangen.

Ende doer u weerde bereydinge opten witten donderdach, doe ghi ons u selven ga- *(p, f. 90r)* vet tot onsen profijt ende ontfencste dy selven inden heyligen Sacrament, *s*o neemt nu u selven tot u selven in also hoger weerdiger wijsen ende lieften na dijnre begeerten, als ghi u selven doen ontfencste, *w*ant daer wordt *G*od van *G*od ontfanghen. Hier-doer bid ic di, maket mi van graciën, dat ghi zijt van natueren, op-dat ic u niet creatuerlic, mer godlic moet ontfangen ende also heel in di moet verwandelt worden. Ende want ick u niet lievers geven en kan dan mi selven, so geve ic u mi selven altemael, dat ghi mi gebruken moget na dijnen wille, also vreelic[22] als doe ic ongescapen in dy was: doe en was ic u geen hinder. Ic en begeerde niet; ic en woude niet, want ic was niet in dat edel niet, dat mi uut hem, in hem ende vermits hem ende doer hem selven scheep[23].

Ende nu ben ic yet, *w*ant ick nu ben een creatuer. *S*al ic dan *G*od vinden, so moet ic alle creatueren laten ende mi selven, want ick ooc een creatuer ben, ende laten my selven, ende breken doer alle dat ghescapen is, tot dat overste onghescapen goet *(p, f. 90v)* ende dragen mi hem weder op: so werde ic van opdraghen drageloos. Ende dan en kan hem niet nyet langer hoeden, mer het moet hem vertoonen[e].

Eya, dan wort niet van niet ghevonden; dan wort niet van niet verslonden; dan wort niet van niet bewonden, ende dan kan niet nyet gronden. Ende hier bekent die edel niet geworden siele niet; hier mint si niet; hier gebruyct si niet; si en heeft nyet dan niet, ende dat selve en wil si ooc niet als daer-op te rusten. Mer si soect alleen armoede des geestes, want so is dat rijc der hemelen in hoer. Si denct alleen hoe de geest mach worden van allen formen formeloos, één gheest te zijn met *G*od, ende hoer siele van allen beelden beeldeloos, weder-gebeelt te werden in hoeren eersten graet, *e*nde hoer herte grondeloos, om te smelten in zijn minne, *e*nde hoer lichaem van allen wesen weseloos, op-dat[24] daer een ander wesentheyt in moet zijn.〉[25,f]

Ende leyde mi in die woestijne der werlt[26], 〈dye daer woest is van gewarigen vrede ende sekerheit der eewicheyt〉[27], ende leeret mi[28] waer-om dat 〈si〉[29] werlt hiet. En[de][30] hiet si daer-om nyet[31] werlt, want in hoer nyet *(p, f. 91r)* en is dan 〈werren〉[32]? Hier-om, 〈o〉[33] bedriegende werlt, so[34] wil ic van u keren[35], op-dat ick in dy niet en verwerre 〈*e*nde op-dat ghi mi ende alle u inwoonders bitter moghet werden.〉[36,37]

22 Als samentrekking van *vredelike* (zie Verwijs s;v.)? Of te lezen als *vroelic*? **23** Nevenvorm van of verschrijving voor *schiep, schoep* (zie Verwijs s.v. *scheppen*)? **24** *op-dat*: te verstaan als *op-dat het* (lichaem)? Of te lezen als *op dat dat*? **25** De r. 414-446 alleen in p 23o te vinden. Mogelijke overleveringsfouten kunnen wij niet vaststellen, omdat vergelijkingsteksten ontbreken. **26** pP. **27** *dye...*: P add. **28** *leeret...*: P *geeft my te kennen.* **29** P add. **30** P *En* (deel van de negatie). **31** *daer...*: P *niet d. ...dye.* **32** P; p *wer wer.* **33** P add. **34** P om. **35** P *vlien.* **36** *ende op dat...*: P add. **37** *Ende leyde...*: HpP. — Waar H en P eindigen, gaat p verder met een lange tekst, die logisch en thematisch volledig bij het voorafgaande aansluit, zowel met de eerste zinnen, die het motief van de *valse wereld* verder ontwikkelen, als dank zij de slotzin, die de kern van het

e D.i. zich openbaren en bekend maken (aan de geest) in uitzonderlijke begenadiging. **f** R. 431-447: belangrijke omschrijving van *yet-niet* in de verhouding mens-God en verklaring van de negatieve termen: *drageloos, kenneloos* enz.

⟨Ick mercke wel dattet al bedroch is[38] dat in dy wat schijnt te zijn. Die scoonheit, die in dy is, is gelijc der blomen des ackers. Dijn rijcdom is gelijc den droppelen des douwes, hangende aen de groen cruden. Dijn stantachticheyt is gelijc dat ijs. Die di omvanget, die omvanget een scheem. Die di trouwet[39], die trouwet[39] eenen droom. Och, verwerde werlt, na-dien dattet aldus in di staet, so en wil ic niet langer bi di blijven. Adyeu, adieu, ic wil weder-om trecken den wech, den ic gecomen ben, tot mijnen oorspronc.

Hoe die siel God soect in allen creatueren

— Ick wil omgaen alle die vier elementen ende besien of ic hem daer-in[40] vinden kan. Nu segget mi, du vaste ⟨element⟩[41] der aerden: waer sal ic vinden mijnen oorspronc? Is hi in di?

— Neen ⟨hi⟩[42]. Hi is in di. *M*er overmits zijn ghebot voede ick di ende onthoude di in mi.

— Nu segt mi dan: hoe is hi in mi?

— Hi is in di als de *(p, f. 91v)* sonne inden hemel; ende na-⟨dien⟩[43] dat ghi u tot hem keret, daer-na schijnt ende vertoont hi di, recht oft daer anders niemant en waer, daer hi op dacht ⟨dan ghij.⟩[44]

— Ende ic bidde di[45], ⟨nu segt mi,⟩[46] lucht, ic sie di scoon verciert met wonderliken planeten: is mijnen oorspronc in di?

— Neen ⟨hi⟩[47]. Hi en is niet in mi, mer soect hem in di. *D*aer is hi gelijc dat die sonne is in my. *E*nde gelijc ic der sonnen hoer schijnen beneme met nevel, met reghen, met donre, met hagel, *a*lso beneemdy hem dat ⟨dat⟩[48] licht zijnder graciën, dattet [in di][49] niet schijnen en kan ⟨in u⟩[50] overmits u sonden. Nochtans is hi na zijnre *G*odheyt in di[g].

zesde gebed uit het Onze Vader, nl. de bekoring, afsluitend terugneemt. Deze lange tekst vindt men wel terug in P II.19, resp. L 1.19 (verder aangegeven met P en L), onder de titel: *Hoe dat god in ons ende hoe dat wi na god gebeelt zijn.* Deze woorden kunnen een vervorming en uitbreiding zijn van de tussentitel, die wij in p (na de eerste paragraaf) vinden: *Hoe die siele god soect in allen creatueren* (vgl. de titel van P II.20). Binnen het in deze contekst ontwikkelde thema van *God-in-ons* is onze tekst een goede illustratie, maar redactioneel gezien (niet het minst wegens de eerste paragraaf, i.v.m. *de valse wereld*) past hij in dat verband niet. Daarom menen we dat de tekst oorspronkelijk in de glosse van het Onze Vader thuishoort, maar een tweede maal in een nieuwe omgeving (met bijgewerkte titel) omgewerkt werd. Bij een latere herschikking van het geheel is de tekst uit zijn oorspronkelijke contekst geschrapt. Wij herstellen hem daarin. (R. 454-504 = + Do). Vgl. A c. 19 = — Do. — Aangaande de etymologie *wereld-werren, warrelen* enz. Zie W. SANDERS, *Die unheile Welt. Zu einer christlichen Etymologie des Mittelalters*, in *Verbum et signum*, I, 337-340. Vgl. A c. 13 n. 35; A c. 25 n. 63. **38** PL *o bedriegende werelt* add.: bijvoeging om de inschakeling van de tekst in het nieuwe verband verstaanbaar te maken na de weglating van de vorige paragraaf. Zie n. 37. **39** L *desponsat*; de vertaler geeft aan *trouwen* de zin van *huwen met*, terwijl het duidelijk betekent: *vertrouwen hebben in.* Zie Verwijs s.v. *trouwen* 1 en 2. — *omvanget*: L *amplectitur*. P[3] *scheem*; L *umbra*; P[1] *scheen.* **40** P *daer.* **41** p *fondament*; P *element.* **42** Bijgevoegd vanuit verdere parallel. **43** P add. **44** *Den...*: P add. **45** *Ende...*: P om. **46** *Nu...*: P add.; L *Dic mihi quaeso.* **47** P add. **48** P add. Tenzij men het eerste *dat* verstaat als *dat het*. **49** *dattet...*: PL add. **50** P add.; vgl. n. 49.

g R. 473-477: dit beeld werd reeds uitgewerkt in P II.11, nu A c. 11, p. 39 e.v.

— O du, element[e] des viers, wijse mi mijnen oorspronc.

— Hi is in di, ende ghi zijt in hem als die vonck is in mi. Ende gelijc dat ijser, int vuer blivende, vuer in[51] vuer is, *a*lso sidy, edel siele, blivende inder minnen, in *G*od, ⟨God⟩[52] overmids graciën.

— O ⟨ghi,⟩[53] vlietende water des meers, du hebste di opgheloken[54] ende hebt overmits u scheppers ghebot dat volc *G*ods doer dy met drogen voeten gaen laten, ende hebst al hoer viande verdroncken. Leit mi toch[55] in minen oor- *(p, f. 92r)* spronck. Is hi in di?

—Neen hi. Hi is in di, ende ghi zijt in hem gelijc de cleyn rivieren zijn in mi. Ende gelijc als[56] si met dijcken gestopt werden, datsi in mi niet en konnen lopen, *a*lso en kondi overmits u sonden in uwen oorspronc niet vlieten. *M*er schuwet die sonden ende soecten in u selven.

— Nu segt mi, hemel ende aerde ende alle, de daer-in zijn: waer sal ic vinden dien[57], die mijn siele mint[h]?

— Ghi sult hem vinden, daer ghi alle creaturen[58] laet[59].

— Nu blivet gesont[60], alle creatueren, eewelick ende ymmermeer[61]. Ic gelove hem te wesen in mi, die ic in di[62] te vergheefs ghesocht heb. Nu heb ick hem ghevonden ende ic en sals nemmermeer laten ghaen, *m*aer hem sal ick leyden int huys mijnre memoriën overmits dien *V*ader[63]. Ic sal hem leyden in de slaepcamer der rusten[i] in mijn verstant overmidts den *S*one[64]. Ick sal hem brengen op dat bedde des vreden ⟨o⟩vermits den *H*eiligen *G*eest[65]. *D*aer sal ic in vreden[66] ende in dat selve met hem slapen ende rusten[j]. Daer sal hi mi bedecken in sinen tabernakel, dat is: ⟨in⟩[67] zijn *M*enscheyt *(p, f. 92v)*, *e*nde int verborgen zijns tabernakels[k], dat is: ⟨in⟩[68] zijn *G*odheit. Nu hevet hi ⟨verhoecht⟩[69] mijn hooft[l], dat is: mijn siele, boven mijn viande, want hi wil mijnre vianden viant zijn[m]. Ende inden vasten steen, dat is: *C*hristus[n], heeft hi mi gevest, dat my geen becoringe verwinnen en sal ⟨mogen⟩[70][o]

R. 454-504

+ **Do**; vgl. p. 63, n. *l.*

51 *vuer...*: P om. **52** Bijvoeging wegens parallel met de voorzin. **53** P om. **54** P *gelopen*; L *intumescendo*. Het gaat om het feit dat Mozes de hand uitstrekt over de Rode Zee, waarvan de wateren zich splitsten (*opluycken*), zodat de uit Egypte wegtrekkende Hebreeën droogvoets de stroom konden oversteken, terwijl de wateren opnieuw samenvloeiden en de oprukkende Egyptenaren verzwolgen, toen Mozes opnieuw de hand uitstrekte (vgl. Ex. 14,15-30). **55** P *doch*; **56** LP. **57** *vinden...*: P *hem vinden*. **58** L *instabiles creaturas*. **59** P *verlaet*. **60** L *valete*; bij wijze van afscheidsgroet. **61** P *altijt*. **62** *in...*: pL; P om. **63** *overmits...*: PL om. **64** *in...*: P om. **65** *overmits...*: PL om. **66** *daer...*: P om. **67** P add. **68** P add. **69** P *verhoocht*; P *verhuecht*; L *exaltabit*. Vgl. Ps. 3.4: *exaltans caput meum*. **70** P add.; L *valeat*. — De r. 454-504 komen niet voor in H: zie n. 37.

h Vgl. Cant. 4.6. **i** Vgl. Cant. 3.2-4. **j** Vgl. Ps. 4.9. **k** Vgl. Ps. 26.5. **l** Vgl. Ps. 3.4. **m** Vgl. Ex. 23.22. **n** Vgl. 1 Cor. 10.4. **o** Bij Hugo van S. Victor lezen wij: '...Coelum et terra, et omnia quae in eis sunt, non cessant mihi dicere, ut amen Deum meum. Quid autem amo, cum Deum meum amo?... Ubi fulget animae meae quod non capit locus, ..., hoc est quod amo, cum Deum meum amo. Amo quamdam lucem, odorem, cibum, amplexum. Et quid hoc est? Interrogavi terram, et dixi⟨t⟩: Non sum. Et quaecunque in ea sunt, idem confessa sunt. Interrogavi mare, et abyssos, et reptilia animarum vivarum, et responderunt: Non sumus Deus tuus; quaere supra nos. Interrogavi coelum, solem, lunam,

H, f. 62v[71] 2.3.7.* ⟨Dit is dat .vij. ghebet ende woestijne der hellen⟩[72]

Mer[73] verloest ons van dat quade.

Dat quaet[74] dat di myshagelic is[75], ende al dat ic misdaen heb, dat u mishaget[75a], daer-af geeft my, ⟨O goedertierenste God,⟩[75b] gewarigen rouwe, ende helpt mi dat ic dat biechten ende beteren moet[76].

Ende leyde mi in die woestyne der hellen, ⟨die daer woest is van allen goet,⟩[77] op-dat ick syen mach woe dat[78] dat quade daer gepinicht wort, op-dat[79] my ⟨daerdoer⟩[80] ⟨nemmermeer⟩[81] en lust quaet te doen, ⟨*m*er dat ic u heylich leven na moet volgen ende vlyën uut my ende wonen in u.⟩[82]

Ende want gi in my sijt nae uwer *G*odheyt, soe bid ick u, neemt u selven tot u selven in my als gi nae uwer begeerten u selver naemt opten wytten donredach, op-dat ic heel verwandelt mach werden ⟨in di⟩[83]. Ende want ick u niet lievers en kan [ge-]geven dan my selven, soe geve ick u my selven altemael, *e*nde bid u, heylighe (?) *V*ader, dat gi my alsoe vryelick gebruycken wilt *(f. 63r)* als ghi my gebruycten, doe ick ongheschapen was ⟨in di⟩[84]. *D*oe en was ic u geen hynder, als ic nu byn vermits mijn sunden[85].

H, f. 63r[86] 2.3.4. *Het slot**

Nu roepe ick mit alle die gelovige heilighe kercke:

Amen[87].

Dat beduyt: dat moet my geschyen ⟨o⟩vermits[88] ⟨dat gebet der reyner⟩[89] ioffer[90] *M*aria ende ⟨doer⟩[91] die weerde[92] vrucht oers buycks, *J*hesus *C*hristus. Amen[93].

⟨Hier eyndet die langhe bedudinghe op 't Pater Noster⟩

71 Getuigen: H, f. 62v-63r; p 23, f. 92v; P I.29 (vervolg), f. 42v; L 3.51 (vervolg), f. 259v. **72** *Dit is*...: pPL (*Dit is* PL om.); H om. **73** Deze zin, die de over te leveren *bede* bevat, dringt zich hier op. **74** *Dat*...: p add. **75** *Dat di*...: pLH **75a** *ende*...: PL add. **75b** *o*...: L add. **76** *daer-af*...: PL add. **77** *die daer*...: PL add. **78** p om. **79** p *ende*. **80** *daer*...: p add. **81** pP; H *niet*. **82** PL add. **83** Vereist door de zin; vgl. hiervoor p. 343, r. 354. **84** Vereist door de zin; vgl. hiervoor p. 346, r. 519. **85** *Ende want gi in my*...: alleen in H. Deze tekst komt bijna woordelijk voor in de passus over de communie, die alleen p gaf onder 2.3.3.6, p. 343, r. 352-360. **86** Getuigen: H, f. 63r; p 23.s, f. 92v; P I.29 (slot), f. 42v; L 3.51 (slot), f. 259v. **87** L *id est, fiat*. **88** H; p *overmits*. **89** p; H *die reyn*. **90** H; p *ioncfrouwen*. **91** p add. **92** H; p *eerweerdige*. **93** *Dat beduyt*...: PL om. Vgl. de woorden van het weesgegroet.

et stellas: Neque nos sumus Deus quem quaeris, inquiunt. Et dixi omnibus his quae circumstant fores carnis meae: Dicite mihi de Deo meo, quod vos non estis; dicite mihi de eo aliquid. Et exclamaverunt voce magna: Ipse fecit nos (Ps. 99.3). Et direxi me ad me, et inveni te in memoria mea, Deus meus, quoniam dignatus es habitare in ea, ex quo te didici, et in eo te invenio, cum reminiscor tui, et delector in te' (*De Anima*, I.IV, c. 11; PL.177, kol. 183). — Schr. heeft deze tekst (in Dietse vertaling?) gelezen en het motief uitgebreid, vooreerst in een Adieu-toneeltje tegenover de 'valse wereld'; vervolgens in een brede ondervraging, geschikt volgens de vier elementen; en ten slotte in de beschrijving van het God-vinden in de 'memorie' als rustplaats van de Beminde, tegenover de achtergrond van de hele Peerle-mystiek. In r. 454-504 is die bron uitgegroeid tot een beachtenswaardige dialoog.

*DIE DERDE ONDERRECHTINGE**

*III. MARIA IN 'S MENSEN GEESTELIJK LEVEN**

3.1. Glosse op het Wees gegroet*

H, f. 63r[1] HIER BEGYNT[2] ⟨EEN DEVOOT GEBET ENDE BEDUDINGE OP⟩[3] DIE[4] AVE *MARIA*. ⟨¶ CAPITTEL .IX.⟩[5]

⟨*Wees gegruet Maria*⟩

O gebenedide[6] ioffer[7] *M*aria, u moet grueten dat[8] afgrondige onberuerlicke rijckdomme des godlicken wesens, welck hem hevet geweerdiget in dy vleysche ende bloet aen te nemen om onsen wille[9].

⟨U moet groeten dye almachtige mogentheyt des *V*aders, welc u vercoren heeft dat zijn eewich *W*oort in u vleesch ende bloet soude aennemen om onsen wil.⟩[10]

U moet grueten *I*hesus *C*hristus, waerachtich *G*od ende mensche, *G*od vander *G*odheyt wegen ende mensche van uwer wegen[11].

U moet grueten die *H*eilighe *G*eest, die levendich maect ende verlycht vermits cracht des *V*aders ende wijsheyt des *S*oens alle ⟨menschen⟩[12], diet[13] begeren.

O *M*aria, du biste geweest dat alre-bequaemste instrument der heiligher *D*rievoldicheyt, ende dat beduyt dye eerste letter van uwen naem *M*. Die *A* beduyt die armoede uwes geestes. ⟨Die⟩[14] *R*, ⟨dat⟩[15] *g*hi waert reyn inder zielen ende inden lichaem. ⟨Die⟩[16] *I*, ⟨dat⟩ *g*hi waert *(f. 63v)* ynnich van geest, want u zuete ynnige toegeestinge bewegeden den hogen onberuerliken berch der *G*odheyt alsoe dat hi in u vloeyeden. ⟨Ende⟩[17] *g*hi waert altijt mit *G*od verenyget, ende daer-om verenychden hem mit u, die daer is Alpha en O: begynne ende eynde[a]. *D*at[18] beduyt die leste *A* uwes ⟨heiligen⟩[19] namen[b].

1 Getuigen: H, f. 63r-65v; p, c. 24a, f. 92v-95r; P I.30, f. 40v-42r; L 3.52, f. 259v-261r. — Een andere glosse op het Wees gegroet vonden wij in DHD als een alternatief van de *Oefeninge des herten*: zie hierover evenwel *Inleiding*, p. ???-???. **2** PL om. **3** P add. **4** P *dat*. **5** HP (P *Capittel*... add.); L *Devota meditatio super angelica salutatione*. **6** L *inventrix gratiae* add.; omzetting van *invenisti enim gratiam apud Deum*, Lc. 1.30b; vgl. Bernardus. Versta dus: *vindster*. **7** P *ioncfrou* (zo ook verder). **8** P *dye*. **9** *welck...*: PL add. **10** *U moet...*: PL add. **11** *God vander...*: PL om. **12** P add. **13** P *die dat*. **14** P add. **15** P add. **16** P add. **17** P add. **18** P *Wat*. **19** P add.

a Vgl. Apoc. 1.8, par. **b** Voorbeeld van de zeer geliefde naamletterverklaringen: vgl. 1. *Regula et vita casta virginis Cecilie: hec fuit scilicet secundum litteras sui nominis septem habens rubricas*, in hs. R.G., Neerl. 23, f. 1r-v. 2. In de *Vita S. Idae Leewensis*, nr. 40: *...nominis sui litteras denominando: per y namque, quae litera est acuta, acuitatem...* (zie A. STEENWEGEN, in OGE, 57, 1983, p. 305, n. 1). 3. Een andere 'spelling' van *Maria* vindt men bij Nicolaus von Löwen (zie E. KREBS-H. NEUMANN, in *Die deutsche Literatur des MA., Verfasserlexicon*, ed. STAMMLER, III, 1943, kol. 616, 4. Bij P.A.V.T. (= Pater Augustinus van Teylingen), *Devote oeffeninge op de vijf letteren van de soete ende alderheylichste namen Jesus en Maria*, Antwerpen, 1649 (zie OGE, 22, 1948, 237 e.v.).

O *M*aria, ic begeer dat u nu moet grueten die engel *G*abriël mit alle die inwoenres des hemelschen rijcks[20], u vernyende[21] die engelsche gruet. Ende ic begeer u te grueten mit alle menschen mit die engelsche gruet[22] dusentich dusent-mael[23] inder wijsen als sij van u alre-liefste liefhebbers ye is gespraken[24].

Vol genaden

O ⟨soete⟩[25] ioffer Maria, moeder der suverre mynnen[c], die *G*od selver is[d], gi sijt vol genaden. *W*elck genade *G*od is, want *G*od is mensche in dy geworden om onsen wil[e]. O *M*aria, moeder der heilighen hapen[f], daer alle onsen hape aen staet, dat is *G*ods *M*enscheyt, doer welcken wi sijn verloest, *n*u bid ick u doer die verenynge, die daer was ende is ende wesen sal ewelick tusschen der *G*odheyt ende der *M*enscheyt ende u reyn lijf ende ziele: bidt *(f. 64r)* u lieve kynt voer my, dat hi my mit hem wil verenygen, *o*p-dat sijn vroude in my sij ende mijn vroude in hem vervult werde.

Die Here is mitty

O *M*aria, die *H*eer is mitty: die Heer ⟨die⟩[27] Vader, die *H*ere ⟨die⟩[28] *S*oen, die *H*ere ⟨die⟩[29] *H*eilighe *G*eest, *mer*/niet drie heren, mer één *H*eer.

⟨Die *H*eer is met u⟩[30], *G*od die *V*ader, *G*od die *S*oen, *G*od die *H*eilighe *G*eest, mer niet drie gode[31], mer één God.

Die Heer is mitty: die ongeschapen *V*ader, ongeschapen *S*oen, ongeschapen *H*eilich *G*eest, *e*wich *V*ader, ewich *S*oen, ewich *H*eilich *G*eest, *m*er niet drie ongeschapen, ⟨noch drie ewich,⟩[32] mer eenheyt inder *D*rievoldicheyt ende *D*rievoldicheyt in ⟨der⟩[33] enycheyt, *d*rie in eenre moghentheyt, wijsheyt, guetheyt[34,g].

O Maria, die *h*eilighe[35] *D*rievoldicheyt was ende is ende sal ewelick mitty wesen. Mitty is *I*hesus *C*hristus, *G*od ende *M*ensche, een[36] ende alle in enen persoen[37]. Mer ⟨die *M*ensceit⟩[38] en wort niet die *G*odheyt noch die *G*odheyt en wort niet die *M*enscheyt. Mer die *G*odheyt hevet die *M*enscheyt van dy [ontfangen], ⟨o reine maget,⟩[39] vat vol van doechden[40], aengedaen[41,h]. *N*u bid ic u, ⟨die daer zijt een⟩[42] instrument der *h*eiliger *D*rievoldicheyt[i], dat gi die eenvoldicheyt der *D*rievoldicheyt voer my wilt *(f. 64v)* bidden, dat hi[43] my vermits die cracht der heiliger *D*rievoldicheyt ende ⟨overmits⟩[44] dat verdienst ⟨zijnder *M*ensceit⟩[45] wil maken

20 *hem...*: P *hemels.* **21** P *vernieuwende.* **22** *Ende...*: P om. **23** P *werf.* **24** *is...*: P; *g. wert.* **25** PL add. **26** *der...*: P *des h. hopens.* **27** P add. **28** P add. **29** P add. **30** *Die...*: P add. (*Die heer* is weggevallen); L om.; H *Mitty is.* **31** P *goden.* **32** *noch...*: L *nec tres aeterni* add.; PH om. **33** P add. **34** *eenre moegh...*: HP³L; P¹ om. (ogensprong). **35** *O...*: HP³L; P¹ om. **36** PL om. **37** *een...*: L *in una persona.* **38** PL; H *ihesus christus.* **39** *O...*: PL; H *O rein* zie n. 40). **40** *vat...*: PL om. **41** *Mer...*: L *Qui cum esset Deus ante saecula, ex te o virgo castissima factus est homo in fine saeculorum.* **42** *die...*: P add. **43** PL *god.* **44** P add. **45** *zijnder...*: PL; H *ons heren ihesu christi.*

c Vgl. de vaste uitdrukking *Mater casti amoris.* d Vgl. I Jo. 4.8. e De genadevolheid wordt hier gezien als het goddelijk moederschap: *vervuld van God.* f Vgl. Eccli. 24.24d. g R. 35-41: het motief *niet drie..., mer één...* is ontleend aan het *Quicumque = Symbolum ps.-Athanasianum.* Zie P II.59: vgl. C c. 44. h R. 43-46: eveneens ontleend aan het *Quicumque*; vgl. n. *g.* — *Aengedaen*: aangetrokken, aangenomen (als een kleed). i Vgl. r. 13-14.

bequaem, *o*p-dat hi by my mach sijn ende ic mit hem, op-dat[46] hi in my mach werken[47] sijnen alren-liefsten wille.

Gebenedijt bistu onder den wiven[48]

O moeder mijns *H*eren[j], ghi sijt gebenedijt baven alle vrouwen, want van uwer benedixiën verblijt hem hemel ende eerde mit alle dat daer-in is. Gi sijt gebenedijt baven alle creatueren, want *G*od is in dy mensche geworden[49], ende gi sijt reyn ioffer gebleven[k]. Ende hi hevet ix maenden ⟨lanck⟩[50] in dy gerust ende hi hevet gesaken[51] uwe zuver[52] reyn iofferlicke borsten. O reyn maget, bewijse my nu uwe moederlicke trouwe ende thoen nu uwen gemynden *S*oen u glorificierde[53] heilighe borste, mit welcken hi hem om onsen wil geweerdichden gespijst te werden. Ende bidt hem dat hi sijnen *V*ader wil thoenen[54] sijn ⟨heylige vijf⟩[55] wonden, die hi voer ons[56] uut mynnen geleden[57] hevet[l], *o*p-dat ic daer-doer van alle mijnen sunden gereyniget moet werden, *o*p-dat hi vrede ende vroude in my[58] mach hebben.

Ende gebenedijt is die vrucht dijns (f. 65r) buycks

O ioffer *M*aria, in die vrucht uwes heiligen lichaems is alle genade des levens ende der doechde. *A*lle die averlijden ende verby-gaen dat-geen dat besmytten mach[59], die sullen van uwer heiligher vrucht vervult werden. Want den[60], die hemelen, engelen ende heiligen niet begrypen en mochten, den[61] hebstu in dinen schoet geleyt[m]; ende gi baerden die u geschapen hevet[n]; ende die dat werck der heiligher *D*rievoldicheyt regyert, die hebstu in u beslaten[62,o]. Dit is die vrucht uwes lichaems, Jhesus Christus.

46 *op...*: PL *ende.* **47** PL *volbrengen.* **48** *den...*: P *alle vrouwen.* **49** *in...*: P *m. g. in u* trp. **50** P add. **51** P *ghesoghen.* **52** P om. **53** P[1] *geglorificieerde*; P[3] *geglorificeerde.* **54** *wil...*: P *th. w.* trp. **55** *heylige...*: P add. **56** *voer...*: HL; P *om onsen willen* na *mynnen.* **57** L *sustinuit*; P *ontfangen.* **58** *in...*: P na *hebben* trp. **59** *Alle...*: L *Omnes qui praetereunt sive pessundant cuncta quae cor maculare possent.* **60** P *hem.* **61** P om. **62** *Want...*: L *Quia quem coeli, angeli videlicet et sancti capere non poterant, tuo gremio contulisti. Et eum, qui te creavit provide, lactasti ubere. Trinam regentem machinam claus⟨tr⟩um Mariae bajulat.* Vgl. onze corresponderende verklaringen in n. *o.*

j Vgl. Lc. 1.43. k Vrije vertaling van *Genuisti qui te fecit, et in aeternum permanes virgo* (Offertorium uit de mis *Salve sancta parens*, in de paastijd). l Vgl. het parallellisme tussen Jezus' wonden en Maria's borsten: zie E c. 36 en n. *e.* m Omzetting van de antifoon uit de metten van kerstmis (Breviarium romanum): *Quia quem coeli capere non poterant, tuo gremio contulisti. Capere*: betekent (materieel) *omvatten* en (verstandelijk) *begrijpen, doorzien.* n Opnieuw vertaling van *Genuisti...* (eerste deel), waarover in n. *k.* o Deze zin moet verklaard worden vanuit de Maria-hymne *Quem terra pontus sidera* (uit de metten van het *Commune festorum BMV.*), waarvan de eerste strofe luidt:

Quem terra, pontus, sidera
Colunt, adorant, praedicant
Trinam regentem machinam
Claustrum Mariae bajulat.

Meteen blijkt de foute vertaling. Het *trinam...* bracht de vertaler in verband met *trinitas: heilighe drievoldicheit.* In feite gaat het om het drieledige kosmosbestel: *aarde, zee en sterren*, dat door de te aanbidden God bestuurd wordt (*regentem...machinam*: God, de bestuurder van het drievoudig wereldbestel). Dien bestuurder draagt Maria's schoot.

Amen[p].

Nu bid ick u, ⟨o⟩[63] *M*oeder mijns[64] *H*eren[q], doer die genade, die *G*od aen u gedaen hevet, dat hi ⟨die⟩[65] *M*enscheit van u aengenamen[66] hevet ende hevet[67] u onderdanich geweest ende hevet u sijn moeder gemaect ende hevet u gegeven sijnen *H*eiligen *G*eest mit sijn soeven gaven, daer hi u mede vercyerden ende bequaem maecten: *s*oe bidt voer my dat my die *G*odheyt vermits[68] sijn weerde *M*enscheyt wille vercyeren mit die soeven gaven des *H*eilighen *G*eestes[r], *o*p-dat hi vrede ende vroude mach hebben in my. Dit wilt my verwerven aen die weerde vrucht dijns buycks, *o*p-dat ick mit *(f. 65v)* hem verenyget mach werden[69] ⟨sonder scheyden⟩[70]. Amen.

3.2. Nadere omschrijving van Maria's persoonlijkheid*

3.2.1. Verklaring van Maria's naam en verhevenheid*

p, c. 24a, f. 92v[71] [Dat .XXIIII. Capittel. Een scoon bedudinge op dat *A*ve *M*aria.

Ende eerst de bedudinghe hoers namen ende vander onbegrijpelicker heilicheit der weerdiger *M*oeder *G*ods. *(f. 93r)* Item die M heeft in hoer besloten die drievoldige eenicheyt. M beduit die drie overste crachten Marie, waer-mede si *G*od alre-gelijcst was, ende was één geest met *G*odt, *e*nde wort met hem gewrocht.

*E*nde si boot haer selven als een bequaem instrument, daer *G*odt mede wercken mochte sine alre-liefsten wille.

A beduyt dat si arm was van geeste, *w*ant si droech hoer selven stadelic *G*od op in een vernieten hoers selfs, begeerloos, willeloos ende werckeloos, als doe si ongescapen was. Ende hier-mede opende si *G*od den inganc hoers geestes, hoere sielen ende hoers lichaems.

R beduyt dat si reyn was van geeste, *w*ant sy en cleefde noyt met eeniger genuechten aen die gaven *G*ods, noch si en gebruycten si noyt tot wellusten hoers geestes. Si was reyn inder sielen, want si en was noyt geneyget tot eeniger creatuer, mer si was verciert met allen duechden. Si was reyn van herten ende van lichame, want si en wort noyt bewegen tot sonden ende was vrij van erfsonden. Ende hier-mede *(f. 93v)* was si witblinckende den engelen gelijc, ende was doerschenen metter *G*odheyt. Al was sy seer scoon, si en wort noyt met genuechten der quader begeerten aengesien.

63 P add. **64** HL; P *des.* **65** P add. **66** P *ontfangen.* **67** P *is.* **68** P *overmits.* **69** *mit...*: P *ver. moet w. met hem.* **70** PL add. **71** Getuigen: p, c. 24a, f. 92v-95r; enige getuige van de zelfstandige naamletter-duiding in deze vorm. Vgl. hiervoor r. 14-20 en nn. De naam-verklaring wordt gevold door de beschrijving van Maria's verhevenheid, die allereerst blijkt uit haar opgenomen-zijn onder de engelen.

p Aanvankelijk bevatte het Wees gegroet alleen de woorden van het evangelie (Lc. 1.28 en 42). Later werden daaraan smekingen vastgekoppeld. Zie H. THURSTON, s.j., *Ave Maria*, in DSp. I, 1937, jol. 1161-5. Vgl. hiervoor B c. 9, n. *d.* q Zie n. *j.* r Merkwaardige verbinding tussen Jezus' Menswording in Maria en de instorting van de H. Geest (overschaduwing enz. door de H. Geest).

I beduyt dat si innich was van geeste, want die soete, lieflike toegeestinge beweechde den onberoerliken hoghen berch der *G*odheit also, dat die inaderen der heiliger *D*rievoldicheit soetelic ontsprongen ende minlic in hoer vloeiden. Si was innich in hoer siele, want alle de crachten hoere sielen waeren altijt opgericht inden love Gods. Si was innich van herten, want hoer herte was also soetelic ende minlic ontloken. *A*ls een welrukende rose gaf si roeke, *e*nde doergenc met vueriger begeerten den doerdringenden onbegripeliken afgront der *G*odheyt, daer si den geminden te recht gevonden hevet, ende heeft met haren soeten roeke hoeren verweenden met inniger wellusten doerscoten als die craft der mogentheyt, ende gewont die ewige wijsheyt met hoer scoonheyt, ende de ewige goetheyt wort droncken van hoere minnen, om al- *(f. 94r)* temael in hoer te vloeyen met al zijn weelden, ende gaf hoer gewelt over alle zijn rijcheyt. Ende aldus hevet si dat levendige voetsel uut hem getogen, so-dat si voort-aen hoer selven niet en leefden, mer dengenen, die daer is een leven der levendiger.

A beduyt Alpha ende, beghin ende eynde. *W*ant alle hoer doen en laten was vol godliker meninge, ende *G*od was altijt in hoer dat beghin ende eynde. Want si was altoos met *G*od vereenicht, ednde noyt ogenblic uut zijnre tegenwoordicheit. Daer-om en had noyt creatuer beeldinge of toeganc in hoer, mer si scoude metten engelen alle dinge eenvoldelic in *G*odt, ende vant hem al-temael ende bloot inden gront ende in dat wesen hoere sielen, in dat binnenste hoers geestes. Daer-om en was si niet uutgekeert met hoer craften, met hoocheyt ende menichfoudicheyt, mer altijt eenvoldelick in-ghekeert uut hoer sel-ven in *G*od ende *G*od in hoer. *E*nde daer wort si ghewaere den adel ende die fonteyne der *G*odheyt ende bekenden den oorspronc in hoer. *(f. 94v)* Aldus was *M*aria die vollencomenste, want si genck altijt in hoeren oorspronc.

*D*aerom is si wel met recht *M*aria geheeten, want si hevet altemael reyne, arm, innich ende godlic geweest, *e*nde meer een hemels creatuer dan aerts. *W*ant si was een hemel in hoeren geeste ende buychden den hemel der hemelen in hoer. Si was een paradijs in hoere sielen, want si was also met die claerheyt der *G*odheyt doerschenen als de eerste mensche int paradijs, want si en had hoer geen middel.

p. 24b, f. 94v[72] ⟨Hoe si met die negen choren der engelen omringhet was⟩[72,s]

Si was metten *Z*eraphinen bernende in hoer gedachte vol godliker lieften.

Si was metten Cherubinen vol bekennens in hoer verstant, inden godliken spiegel.

Si was metten *T*ronen een setel, daer *G*od in rusten[73]: also was si met hoeren wille met *G*od vereenicht.

Si was met den *D*ominationen, want si was onse stadige voorbidster[74].

Si was metten *P*rincipaten, want si was een ⟨verwinnersche⟩[75] deser werrelt.

Si was mitten *P*otestaten een bedwincster[76] der boser geesten.

72 P add. 73 P *rust*; versta: *rustte*. 74 *met...*: P *metten dominacien onse gestadige verbidderse*. 75 p *voorwinnersche*; P *verwinresse*. 76 P *bedwincstersse*.

s Deze inrijging van Maria in de engelenkoren dient op de eerste plaats om Maria's deugden en titels te onderstrepen.

Sy was metten *V*irtuten[77] *(f. 95r)* altijt ordineerlic[78] ende bescheiden in hoeren dienste.

Si was metten *A*rchangelen een dubbelde[79] bootscap-brengster, want si ons
140 ⟨*G*od⟩[80] voort-gebracht heeft, die ons allen condichden den eewigen vrede.

Si was metten *E*ngelen een dienstmaget ende aldus wandelden[81] si int middel[82] van hem.

77 P *Vertuten.* 78 P *geordineerlic.* 79 P *dobbel.* De zin is niet klaar. Wellicht moet men verstaan, vooreerst dat zij zelf een wonder was, en vervolgens dat zij als moeder ons Christus bracht. 80 P add. 81 P *wandelde.* 82 P *midden.*

3.2.2. *De drie geboorten in Maria**

p c. 24c, f. 95r[83] ⟨VAN DRIE GEBOERTEN IN MARIËN. ¶ CAPITTEL X.⟩

⟨Welnu, om iets meer over de zo verheven maagd te zeggen, valt te weten dat er een drievoudige geboorte in haar plaats vond⟩.

3.2.2.1. ⟨Die eerste gebuerte inden gheest Marie⟩[84]

⟨Die eerste gebuerte is daer *G*od geboren wert inden geest Marie⟩[85]. Ende overmidts der ootmoedicheyt tooch si *G*od[86] ⟨in hoer⟩[87,a]; overmits hoer reynicheyt behaechden si *G*od. Ende overmits hoere minnen dwanc[b] si *G*odt, dat ⟨hi⟩[88] hem insanck inden gront haerder sielen, ende in die stille leedige vrijheit, daer dat middel swijgen is[c]: daer eenichden hy si in hem ende sprac met haer zijn verborgen[89] *W*oort[d] ende baerden sinen eenigen *S*one in hoeren geest mit een onsprekelijcke liefte ende vruechde[90].

Ende dit is die eewige geboerte in *M*aria ⟨in⟩[91] die duyster nacht, dat is: inden geest, daer dat verstant vanden licht[92] doncker wort. Want daer dat on⟨ge⟩scapen licht op-gaet, daer en mach geen gescapen licht dueren, want die nacht wordt verwandelt[e] ⟨inden dach, dat is: dat gescapen licht der sielen wert verwandelt⟩[93] in dat licht der eewicheyt. Ende si overswanc[94] hoeren geest in dat ongescapen wesen *(f. 95v)* der *G*odtheyt ende ⟨hoer⟩[95] siele sanck neder in dieper ootmoedicheyt.

3.2.2.2. ⟨Die andere gebuerte inder sielen Marie⟩[96]

⟨Die ander ghebuerte⟩[97] ⟨is daer *G*od geboren wert inder sielen Marie.⟩[98] Hiermet tooch si die soete minnevloet ende dat licht der ewiger wijsheyt neder in hoer siele. Ende die *V*ader der lichten[f] en konde hem niet onthouden, hi en most baeren sinen eenighen *S*one in hoer siele ende hi overformede si altemael in hem. Ende die *H*eilighe *G*eest beweechde hoer herte met minnen, ende die *S*one begeerden vanden reinen bloede[99] hoers herten menschelike natuer aen te nemen, ende die *V*ader begheerden van hoer consent inden geest, dat hi begeerden[1] dat sinen eenigen *S*one

83 Getuigen: p c. 24c, f. 95r-99r; P 1 c. 31c, f. 43r-45v; L3 c. 25, f. 221r-223v. — Alleen L heeft de volgende passende overgangszin, waarmee de 3 geboorten ingeleid worden: *Porro, ut de tanta virgine amplius aliquid dicamus, sciendum est triplicem in ea nativitatem extitisse.* Is dit een vrije poging van de vertaler om de twee afzonderlijke gedachten te verbinden of vertaalde hij alleen wat er stond? **84** PL add. **85** PL add. **86** *Ende...*: P om. **87** Door de zin vereist. **88** P[1] *si.* **89** L *arcanum*: in feite verwijzing naar Job 4.12: *verbum absconditum.* **90** *liefte...*: P *vr. e. l.* trp. **91** pPL *ende; in* vereist door parallel met *inden geest.* **92** *van...*: PL om. **93** *inden dach...*: PL add. **94** P *overghaf.* **95** PL; p *die.* **96** PL add. **97** P add. **98** *o is daer...*: aangevuld naar r. **99** *hoer herte...*: PL om. **1** *dat...*: L *desiderans*; P *ende b.*; versta: *(toestemming) in het feit dat hij begeerde.*

a R. 117-243: versta: Maria verhaastte door haar verzuchtingen de komst van de Heer, voor wie zij totaal leefde. **b** De opsomming van deugden, waardoor Maria God behaagde, is merkwaardig afgewogen. **c** Vgl. Sap. 18.14-15a; bekend als introïtus van zondag onder het octaaf van Kerstmis. **d** Vgl. Job 4.12. **e** Vgl. Ps. 138.11. **f** Vgl. Jac. 1.17.

menschelike natuer in hoer aen mocht nemen ende van hoer geboren woude worden doer werckinge des *H*eiligen *G*eests.

Ende doe verscricten si van oetmoediger scamelheyt ende antwoorden mit minliker anxtvoldige⟨r⟩ toegeestinge: '*D*at en ben ic niet weert. Mer, mocht ic[2] der moeder dienstmaget zijn!'. Ende[3] hi woude dat si selve de moeder zijn soude. Doe ⟨sanck⟩[4] si noch dieper in een vernieten[5] hoers selves. Ende nu wort d[i]en raet gesloten dattet zijn moste ende dat hem *G*od niet langer ont- *(f. 96r)* houden en mochte[6], ende si wert gegruet vander heiliger *D*rievoldicheyt met een overschijnende[7] licht ende met een doervloeiende claerheyt, ende met een strael der minnen doer-schooten[8] si alle hoer binne⟨n⟩sten, so-dat si lieflic consenteerden. Ende in dat selve[9] oogenblic was die engel Gabriël bi hoer ende hevet si gevonden inden geest, hoer soetelic gruetende, seggende: 'Weest ghegruet, Maria, vol genaden; die *H*eere is met dy'[g].

Doe wort si verveert van deser grueten overmidts hoer diepe ootmoedicheyt van alsulcker grueten[h], die noyt meer en was ghehoort[10]. Ende ooc wort si verscricket, want si te mael in was ghetogen tot die overhoge godlijke misterie. Want die *V*ader hadde si altemael van binnen geweldelic doervloten, ende overstorten ende doerclaerden alle hoer gebeenten ende merch.

Die *H*eilige *G*eest maecten een soete beweginge in hoeren binnensten ende dede een minlike wandelinge in hoeren bloede ende dede alle hoer aderen soetelic ende mildelijc[11] ontluycken; ende *(f. 96v)* al dat bloet liep geweldelick na hoeren herten, dat also ontsteken was mitten vuerighen brande der lieften. Ende de *H*eilige *G*eest nam drie van dien[12] alre-puersten reynsten[13] droepelen bloets[14] hoers herten ende maecten daer-af een alte-bequaemen lichaemken, seer cleyne van figuren[15], nochtans met allen sinen bequamen[16] ledekens. Ende die radie[17] des eewigen lichts, dat daer is dat *W*oort des eewighen *V*aders, was altijt[18] in hoeren binnensten ende verbeyden met groter begeerten dat consent, dat hi menschelike natuer a⟨e⟩nnemen woude. *E*nde hi wort also doerwont ende hadde also grote genuechte in hoer maechdelijke stemme ende in hoeren soeten woorden, die si so oetmoedeliken sprack ende gracioosclic voortbracht[19], doe die engel tot hoer sprac: 'Siet, du salste ontfangen ende baeren een kint, ende dat sal geheeten worden een sone des alre-oversten'[i].

Doe si daer-op antwoorden: 'Hoe sal dat geschien, want ic geenen man en bekenne'⟨?⟩[j], *d*oe sprac die enghel: 'Die *H*eilige *G*eest sal van boven in di comen ende *(f. 97r)* die cracht des alder-oversten sal di omschemen'[k]. Ende doe si hoorden dat hoer ioncfroulike reinicheit niet gequetst en soude werden, *e*nde dat si vanden *H*eiligen *G*eest vruchtbaer worden soude[20] overmits die bescheminge des alre-

2 L *sed utinam.* **3** L *Sed ipse.* **4** P; L *sese demittebat*; P *sang.* **5** PL *vernietinge.* **6** *onthouden...*: P *en m.o.* trp. **7** L *supersplendentem.* **8** L *transfigebat.* **9** P om. **10** *die...*: L *quae nunquam alias audita fuit.* **11** PL *minlic.* **12** P *den.* **13** *puersten...*: P *reynsten p.* trp. **14** *droepelen...*: P *bloede dropelen* trp. **15** P *maecsel.* **16** P *volcomen.* **17** P *radien...was.* **18** P *altoos.* **19** *ende grac...*: P om. **20** *worden...*: P *soude w.* trp.

g Lc. 1.28. h Lc. 1.29. i Lc. 1.31-32. j Lc. 1.34. k Lc. 1.35.

oversten, so ghaf si hoer consent ende sprack: 'Siet hier een deerne des *H*eren: my geschie na uwen woorden'[21,l].

Si sprac een ootmoedich woort ende tooch in hoer dat eewige *W*oort. Dat *W*oort is vlees geworden ende heft in ons gewoont[m].

3.2.2.3. ⟨Van die tijtlike ⟨ende derde⟩[22] gebuerte inden lichaem Marie⟩[23]

⟨Die derde gebuerte⟩[24] ⟨is daer *G*od geboren wert inden lichaem Marie⟩[25]. *S*i wert doerschenen met dat licht van hogen lichte[n] ende doerschijnich. ⟨*O*pen⟩[26] wert de poorte *C*hristi, vervult met volre graciën: *d*ie coninc gaet daer[27]-door ende si blivet gesloten als si was van beginne[o], *g*elijc Gedeons vel, daer die douwe in neder-quam, ende nochtans die aerde niet nat en werde[p]: *d*aer-bi verstaen wort[28] dat vlees der maechdeliker reinicheyt Maria[29], dat niet besmet en wort, al wast dat si eenen soon ontfenc[30] ende baerden.

Aldus was si bequame te zijn een dochter des *V*aders ende ⟨een⟩[31] moeder des *S*oons ende een bruyt des *H*eilighen *(f. 97v)* *G*eestes[q], een sacrarium ende een tempel *G*ods, dare[32] hi soetelick in rustet[33], in dat maechdelike lichaem, als een brudeg⟨o⟩m in zijn slaepcamer[r]. Ende hi hadde also grote genuecht ende weelden onder hoer maechdelike hert te rusten als in een pryeel[34] van allen welrukenden cruyden ende bloemen[35], want si was vol van allen duechden, *g*elijc[36] als die engel[37] sprac ende hiet hoer vol van allen graciën te wesen[s]. Want die speciën hoerer welruikender duechden heeft die hemelen der heiligher *D*rievoldicheit hoonich-vloeyende ghemaect ende heeft met hoer vruchtbaerheit hemel ende aerde vervult[t]. Si is een blinckende dagheraet[u], want si hevet alle die werlt verlicht.

Si was bloot inghekeert inden gront ende in dat bloote wesen der sielen, daer dat ongescapen licht in woont, ende bekenden daer dat[38] *G*odt alle redelijcke creatueren heeft ghebeelt na hem selven[39], dat is: dat si gheesten zijn, want *G*od is een gheest[v], *e*nde na zijnre ghelijckenissen, dat is: na ⟨die⟩[40] werckelic- *(f. 98r)* heyt der drier crachten, die hoeren oorspronc hebben inden gheest ende vlieten uut ⟨die⟩[41] eenvoldicheit des wesens ende dat hem *G*od vereenicht heeft in dat beelde ⟨der sielen⟩[42]. *E*nde daer-van hebben si den oorspronc in hem ende zijn in *G*odt ghevueghet ende gheëenicht[43] ghelijck die radiën inder[44] sonnen. Ende die dyt wil bevinden ende ghewaer worden, die doe een afkeer van alle ghescapenen dinghen *e*nde vereenighe[45] alle die crachten zijnre sielen ende doe een inkeer ende gae uut

21 P *woorde.* 22 L *et tertia* add. 23 PL add. 24 P add. 25 *is...*: vgl. n. 98. 26 P add.; L *(porta) pervia.* 27 P om. 28 *verstaen...*: P *wert v.* trp. 29 L *Mariae.* 30 P *ontfinc.* 31 P add. 32 P *daer.* 33 L *quiescebat.* 34 L *palatio.* 35 *cruyden...*: PL *bl. e. cr.* trp. 36 P om. 37 L *archangelus.* 38 *bekenden...*: L *ibidem clarius cognoscebat qualiter.* 39 *na...*: L *ad suam...imaginem.* 40 PL; p *zijnre.* 41 P add. 42 *der...*: PL add. 43 PL *gheneycht.* 44 P *der*; L *ad (solem).* 45 P *vereenicht.*

l Lc. 1.38. Let op de volgende woordspeling. m Vgl. Jo. 1.14a. n Vgl. *Lumen de lumine* uit het Credo. o Vgl. Ezech. 44.2. p Vgl. Judic. 6.40. q Een door de traditie gedragen formule. Theologisch betwistbaar? r Vgl. Ps. 18.6. s Lc. 1.28. t Respons Rom. Brev. Kerstmis, 1e nocturn, 2e lezing. u Vgl. *aurora rutilans* uit de Maria-symboliek. v Vgl. Jo. 4.24.

sic⟨h⟩[46] selven over in *G*od, dat is: in die binnenste zijns geestes. Ende[47] daer wort hi *G*odes gewaere ende vint[48] daer-in alle goet ende eewich leven.

Ende dit dede Maria: si keerden hoer inwaerts ende dede eenen overganc in *G*od ende *G*odt weder in hoer, ende wouden van hoeren reynen lichaem geboren worden. *E*nde aldus heeft si voort-gebracht die sonne der rechtverdicheit[w], ende heeft van ons genomen die maledixie van Eva ende heeft ons weder-gecregen die benedixie[x]. *(f. 98v)* Ende daer-om hiet hoer die engel: vol graciën.

Weest gegruet, Maria, rose sonder doornen;
die *V*ader inder *G*odheyt
heeft di[49] verheven in zijnre mogentheyt
ende heeft dy[50] bewaert van allen wee.

Maria, du biste genoemt: een sterre des meers[z];
du biste verlicht vanden *S*oon
metten lichte der claerer *G*odheyt,
met welcken du blinckeste seer claerlic boven alle ⟨u ander⟩[51,a] gaven.

Vol van graciën heeft die *H*eilighe *G*eest di volmaect[52],
doe hi di maecten:
een vat[b] der godtlicker goetheit
ende alre goddiensticheyt[53].

46 P *hem.* **47** P om. **48** *wort...*: L *Deum sentiet et...inveniet.* **49** *die...*: PL *dye de...heeft verheven.* **50** P om.; zie n. 49. **51** P add. **52** *vol...*: PL *Dye h. g. heeft u volm. in volder gracien.* **53** L *pietatis.*

w Vgl. Mal. 4.2. x Tegenstelling tussen Eva en Maria, die met het Ave aangesproken werd, gezien vanuit Jahwes oordeel in Gen. 3.16, 20, waaruit de tegenstelling *maledictio/benedictio* ontstond (vgl. *Benedictio* met het dubbele *benedictus* van de engel aan Maria). Het *ave* zelf werd gezien als a (= a privativum)-vae = wee: dus *zonder wee* (vooral het wee = kwaad van de [erf-]zonde). — Over de woordspeling *Ave-Eva* zie W. HAUBRICHS, *Veriloquium nominis. Zur Namenexegese im frühen Mittelalter. Nebst einer Hypothese über die Identität des 'Heliand'-Autors*, in *Verbum et signum*, I, 251 en n. 128. Vgl. B c. 9 n. *b*; p. 263. y Na de wijdlopende verklaring van de Maria-aanspraak, die hier nog kort herhaald wordt, komt nu een korte glosse van de 'tekst' van het W.G. Deze glosse is redactioneel wel met het voorafgaande verbonden. — Indien de Dietse tekst nog geen vermoedens zou gewekt hebben, is de Latijnse in L daar om duidelijk te maken, dat het hier gaat om de Latijnse Maria-hymne *Super Ave Maria*, met het incipit: *Ave, rosa sine spinis.* Zij komt voor in twee varianten: *Ave...quae ab omnibus ruinis...* (DREVES, 30, nr. 125, p. 239) en *Ave... Tu, quam pater in divinis...* (DREVES, 30, nr. 126, p. 240). Zie *Analecta hymnica medii aevi*, ed. Dreves e.a., *Register...*, ed. M. Lütolf e.a., Bern/München, 1978, I, nrs. 3463-4. — De Latijnse tekst van L, beantwoordend aan de tweede variant, wijkt lichtjes af van Dreves' versie. De tekst glosseert de woorden van het W.G., waarmee iedere strofe begint. De eerste 3 strofen vermelden de 3 goddelijke personen. De volgende 4 typeren momenten uit de menswording. De Dietse tekst komt eerst tot zijn recht vanuit de Latijnse. Aangaande de verhouding tussen de Dietse tekst in p en P: *Weest...doornen* (d.i. een vertaling van het *Ave, rosa sine spinis*) en de Latijnse tekst uit L, zie hiervoor in *Inleiding*, N.B. 2, p. ???. z Vgl. de hymne *Ave maris stella.* a Dit vertaalt *datis*, waar Dreves *natis* geeft, d.i. de geborenen, de mensen. b Versta: *Maria als een vat...*

Super Ave Maria

1. *Ave*, rosa sine spinis,
tu, quem pater in divinis
maiestate sublimavit,
& ab omni vae servavit.

2. *Maria* stella dicta maris,
tu a nato illustraris
luce clara deitatis,
qua praefulges cunctis datis.

3. *Gratia plenam* te perfecit
Spiritus sanctus, dum te fecit,
Vas divinae bonitatis
et totius pietatis.

Die Here is met di in wonderlicker manieren;
dat *W*oort is in di vlees geworden[c]
met de werckinge des drievoldighen scheppers:
o, hoe soeten vat[d] der minnen bistu!

Du biste ghebenedijt boven alle die[54] *vrouwen*:
dit tuygen al de geslachten;
die hemelen seggen di salich te zijn[e],
wanttu biste daer-boven seer hoge verheven.

Ende gebenedijt is die vrucht dijns heiligen lichaems
ende[55] gevet ons die soete vrucht altoos
in deser tijt[56] te gebruyken overmits eenen inwendigen voorsmaec
ende nae onser doot *(f. 99r)* sonder middel daer-in te ⟨verblijden⟩[57] inder eewicheyt.

⟨*Jesus Christus*, die daer is een schijnsel des *V*aders,[f]
een God der hoger maiesteyt,
die ons heeft lief gehadt ende geschapen
ende in sinen bloede ghewasschen.⟩[58]

⟨*Amen*⟩[59]. *O*vermits dat verdienst ons *H*eren Jesu *C*hrysti
ende dijns gebedes[60] ⟨weze ons dit gegeven.
O goedertieren, o meedogende,
O zoete maagd Maria.⟩[61,g]

54 PL om. **55** PL om. **56** *in...*: PL *hier*. **57** P; p *blijven*; L om. na het vorige *frui*. **58** *Jesus...*: P add. **59** P add. **60** *Overmids...*: pL add. **61** *weze...*: L add.

c Vgl. Jo. 1.14a. **d** Dreves leest *vis* (wat o.i. geen zin oplevert); vgl. v. 11-12. **e** Dubbele vertaling van Lc. 1.48b. **f** Vgl. Hebr. 1.3. **g** Deze slecht overgeleverde slotstrofe luidt anders in Dreves, behalve het *Amen* en de aanspraak van Maria (die ook voorkomt in het *Salve regina*). Wij zien niet hoe de zin van L metrisch hersteld moet worden.

4. *Dominus tecum* miro pacto
verbo in te carne facto,
opere trini conditoris;
o quam dulce vas amoris!

5. *Benedicta tu in mulieribus*:
hoc testatur omnis tribus,
coeli dicunt te beatam,
super omnes exaltatam.

6. *Et benedictus fructus ventris tui*,
quo nos per dona frui
per praegustum hic internum
& post mortem in aeternum:

e=f

7. *Iesus Christus*, splendor Patris[e],
Deus summae maiestatis,
qui nos amans nos creavit,
sanguineque suo lavit.

8. ⟨*Amen.*⟩
Per sua merita
et tuam intercessionem hoc detur nobis,
o clemens, o pia,
o dulcis virgo Maria.

3.3. *De mens naar Maria's voorbeeld**

p. 25, f. 99r[1] [DAT .XXV. CAPITTEL.] HOE WI DIE WAERDIGE *M*OEDER *G*ODS SULLEN NAVOLGEN, DAT CHRYSTUS IN ONS GEBOOREN WORDE MIT DRIËRHANDE GHEBOERTEN[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XI.⟩

3.3.1. ⟨Hoe wij den naem Maria[3] gheestelick in ons sullen hebben⟩[4].

O mijn siel, wildy ymmer inwendich ende duechtsaem[5] worden ende den oorspronc in di ghewaer worden, so merct aen[6] ende doe na dat volcomen exempel ende claer spieghel der ioncfrouwen *M*aria, hoe si hoer had inwendich ende uutwendich: so salstu in di een groot behulp van hoer gewaer worden inden geest ende in⟨-der⟩[7] natueren.

Ende wilstu die bedudinge[8] van die vijf litteren in di gewaer worden, so afscheide di[9] van alle gescapen dinghen ende weest ingekeert, ende doet eenen overganc uut di selven in *G*od in dat binnenste dijns geestes, dat is: daer die drie overste crachten één zijn, daer *G*od in is, ende worde één gheest met hem, *e*nde worde van *G*od gewrocht, de[10] daer is een[11] oor- *(f. 99v)* spronclike fonteyn ende een soete born des levendigen waters, die daer die memorie vruchtber maect, dat verstant verclaert ende dien wil ontsteect ende droncken maect in zijnre lieften. Ende hi es een voetsel des geests ende een leven der sielen ende een bewaringe ende onthoudinge des lichaems.

*E*nde dit is die bedudinge der ⟨letter⟩[12] M, die boven toe is; dat beduit dat beelde *G*ods, daer si één gheest met Godt mede is. Die[13] drie beenkens[14] ende datsi beneden open zijn[15], ⟨beduden⟩[16] de gelijckenis der heiliger *D*rievoldicheyt ende daer ⟨die siele⟩[17] mede van *G*odt gewrocht wort.

Die litter A beduyt ons dat wi arm van gheeste sullen zijn ende hebben een stadich opdragen ons selves in *G*od, op-dat hi ons so gebruycken mach als hi dede, doe wi noch ongescapen waren in *G*od, opdat wi[18] werden in hem te nyet, willeloos, begeerloos ⟨ende⟩[19] werckeloos. *E*nde daer-mede is die inganc onses geestes, onser sielen ende onses herten ⟨God⟩[20] geopent, dat *G*od ⟨zijn edel werc ongehindert⟩[21] in ons wercken mach: *i*nden hoochsten ⟨crachten⟩[22] dat overweselike godlike[23] werc ende inden nedersten ⟨crachten⟩[24] dat sede- *(f. 100r)* licke werc der duechden.

Die litter R bedudet dat wi reyn sullen zijn inden geest, dat wi die gaven *G*ods niet en sullen gebruiken tot wellust, mer ter gloriën[25] *G*ods; ende reyn inder sielen van allen smetten der sonden; ende ⟨reyn⟩[26] inden herten ende inden lichaem van allen quaden beweechlicheiden[27].

1 Getuigen: p.25, f. 99r-107r; P I.32, f. 45v-49v; L 3.26-27, f. 223v-228v. 2 PL om.; algemene titel bij het tweede deel van de Maria-voorstelling, waarin de leer op de mens toegepast wordt. 3 L *Mariae.* 4 Eerste deel van de titel in PL. 5 P *duechdelic.* 6 P *aenmerct.* 7 P add. 8 P *mysticam...significationem.* 9 P *scheydet u af.* 10 P *die.* 11 P *die.* 12 PL add. 13 P om. 14 L *distinctae lineae.* 15 *ende...*: P *die daer.* 16 P; p *beduyt.* 17 P; p *si.* 18 *opdat...*: P *en.* 19 P add. 20 P add. 21 PL add. 22 PL add. 23 L *deificum.* 24 P add. 25 P *eeren.* 26 L *Mundos item.* 27 L *affectione.*

Die litter I beduyt ons dat wi innich sullen zijn[28] ende onse gemoede ende al onse crachten der sielen ende al[29] onse herte hebben opgericht[30] tot *God* ende mit hem vereenicht.

Die leste[31] A beduyt dat *God* in al onsen doen oft[32] laten si[33] dat begin ende eynde[a], ende altijt sullen wi hebben[34] een godlike[35] meninghe in al onsen wercken, op-dat wi in ons ghewaer mochten werden dese ⟨nage-⟩screven[36] driërley geboerten.

3.3.2. ⟨Hoe wij met God vereenicht worden in dryërley gheboorten⟩[37]

Ende daer-om moeten wi bloot ende ledich ende afgescheiden zijn, ende alle die craften der sielen moeten op haer stede geordineret zijn[b] *ende* dien wille[38], begeerte ende meninge *Gode* in allen dingen gehoorsaem zijn, dat *God* daer-mede wercken mach. Ende so wort die mensch getogen in sic⟨h⟩ selven[39] over alle craften *(f. 100v)* in die woeste woestijn der *Godheyt*[c] des ⟨wiseloosen⟩ goets[40]. Ende so wort die geest overgevoert ende[41] ingesoncken also diepe in die godlike vereeninghe, ende so wordt dat wesen des menschen[42] doergooten met dat wesen *Gods*. ⟨*So* geschiet die eewige geboorte in onsen geest⟩[43].

3.3.2.1. ⟨Die godlijcke geboorte inden gheest⟩[44]

Ende[45] tot desen pueren claeren[46] gront so neyget ende sincket[47] hem *God*, ende doer zijn moghentheyt so doersiet ende[48] bekent hi hem selven in ongemeten claerheit ende afgrondige liefte[49]. Ende van overvloedighe[50] rijcdomme des overschijnenden lichtes[51] so uutspreect hi zijn eewige *Woort* in desen edelen gront ende doergaet den geest met der claerheyt der godlicker sonnen, dat al die crachten daervan wederslagen worden ende[52] lijden dat inwercken *Gods*. Ende dat verstant wort van dat ongescapen licht doncker.

Ende dit is die godlike geboerte, die beteykent wort bider ee⟨r⟩ster missen, diemen inden kersnacht houdt, daer men in singt: 'Die *Here* seide tot mi: *Du* biste mijn *Soon*; ic hebbe di huyden gebaert'. Want dit[53] is doncker ⟨ende⟩[54] onbegrijpelic allen ghescapenen vernuften[55,d]. Ende van deser overhoger[56], *(f. 101r)* heiliger[57] godliker geboerten wort die mensche also groter rijcheit ende liefflicker genaden ende weseliker vrede ende vrijheit in hem gewaer, dat hem dat alle die werelt ende alle die boose geesten vander hellen niet en konnen ⟨be-⟩nemen[58].

28 P *wesen.* **29** P om. **30** *hebben,..*: P *o. h.* trp. Vgl. C. c. 18, n. 30. **31** P *.v. (= vijfde)*; L *postremum.* **32** P *ende.* **33** P *is.* **34** *altijt..*.: P *ende dat wi sullen h. altijt.* **35** L *deiformem.* **36** P; L *quae subditur*; p *voorscreven.* **37** Wij vormen deze titel naar het tweede deel van de voorgaande rubriek uit P I c. 32: *Hoe wij...ende met God vereenicht worden in dryerley gheboorten.* **38** *dien...*: L *voluntas...nostra.* **39** *getogen...*: P *in hem s. g.* trp. **40** *des...*: P add. (*wesëloosen*). **41** *so...*: P *de geest die wort.* **42** *so wordt...*: P *ende dat w. d. m. wort.* **43** PL add. **44** PL add. **45** P om. **46** P om. **47** *ende...*: P om. **48** *doersiet...*: P om. **49** *ende...*: P om. **50** PL *overvloedicheyt der.* **51** *des...*: P om. **52** *wedersl. ...*: P om. **53** L *Quae...nativitas.* **54** P add. **55** PL *vernuft.* **56** P *hoger.* **57** P om. **58** P; p *nemen.*

a Zie hiervoor A c. 1, r. 6-8. b Vgl. de leer van Schr. over *die rechte stede*; zie A c. 10 e.v. c Vgl. B c. 29 r. 0, en eerste *ghebet* van het Onze Vader. d R. 335-346: ontleend aan TAULER, *Von drien geburten*, ed. Vetter, p. 7.22 — 8.2. Vgl. Ps. 2.7, par.

Wanttet is hem te mael verborgen, want in desen gront en mach nyemant comen noch[59] roeren dan God alleen. Noch die siele en heeft daer geen werc mit hoeren crachten, mer de crachten vlieten uut desen eenvoldighen weselicken gront. Ende daer-om, en mach desen gront niemant roeren[60], die siele mach wel met hoer crachten van buyten in hoer trecken formen ende beelden doer haer vijf sinnen.

Mer inden gront en mogen geen beelden comen dan God alleen: die gaet in desen gront ende wercket daer-in sonder alle beelden ende gelijckenisse. Ende als si hier hoer inkeert ende een overganc doet in God, so wortsi formeloos, beeldeloos ende ⟨wiseloos⟩[61]. Ende wanneer de geest aldus over-geformet is ende alle die crachten der sielen ghesmouten[62] ende die *(f. 101v)* nederste crachten van allen uutwendigen dingen gestorven zijn ende afgetogen van allen menichfoudicheden, ⟨so geschiet inder sielen die ander geboorte als hier-na verclaert wort.⟩[63]

3.3.2.2. ⟨Die tweede geboorte inder sielen⟩[64]

⟨Want die hemelsche *V*ader trect die begeerten der sielen,⟩[65] om hoer inwendelic tot *G*od op te richten; ende die *S*one verlicht die reden, ⟨om⟩[66] hoeren gront te doersien; ende die *H*eylige *G*eest ontsteect den toorn, om hoer crachtelic tot *G*od te geven. Ende vander overvloedicheyt der genaden ⟨Gods, so daelt God met eenre liefliker genaden⟩[67] in die siel, ende purgeert al hoer binnensten, ende straffet si ende berispet si van allent[68] dat hem in hoer mishaget, ende ontsteect hoer metten brande der lieften, *e*nde doet dat herte so soetelick bewegen ende alle die inaderen[69] so ⟨mildelijck⟩[70] ontluycken ende verwandelt alle dat bloet ende die natuer des menschen in ootmoedicheyt, sachtmoedicheit, reinicheit[71a], verduldicheit, ghehoorsaemheit, eersaemheit[72] ende[73] schamelheit[74] ende in allen duechden, daer *C*hristus mede verciert was, *e*nde maeckt si aldus[75] bequaem, dat de straal der eewigher wijsheyt ende dat *W*oort des *V*aders in hoer geboren mach worden. Ende hier-van sinckt *(f. 102r)* si hoer selven also[76] cleyn inden afgront der ootmoedicheit ende acht hoer onwaerdich al deser gaven ende genaden.

Hier-om en kan hem die hemelsche *V*ader niet onthouden, hi en eyschet van haer consent, dat hy sinen eenigen *S*one mach baren in hoer. So sincket sy hoer altijt inden wille *G*ods ootmoedelijc ⟨neder⟩[77], dat hi met hoer doen mach wes hem belieft, in voorspoet ende ⟨in⟩[78] wederspoet. *E*nde hier-mede trect si dat eewige *W*oort, dat schijnende licht der *G*odheyt, in hoer. Ende hi doergaet al hoer binnenste metten blic[79] zijnre *G*odheyt ende ⟨ver-⟩wandelt[80] si altemael in hem ende maect hoer van graciën dat *C*hristus is[81] van naturen geweest.

59 *nyemant...*: P om. **60** L *nec quicquam (ut dictum est) hunc fundum attingere potest.* De vertaler neemt deze woorden op als een hoofdzin; in feite vormen zij een toegevende voorzin (alhoewel..., die siele mach wel...). **61** L *absque modo*; pP *weseloos.* **62** P *gesmolten*; L *liquefactis.* **63** P add. **64** PL add. **65** *Want...*: p *so trect d. h. v. de siele.* **66** P add.; vgl. voor en na. **67** P add.; let op het homoioteleuton. **68** P *alle.* **69** P *binnenste aderen.* **70** P; p *soetelick*; vgl. hiervoor. **71** *saechtm. ...*: P om. **72** *eers...*: P om. **73** P *in* add. **74** L *verecundia.* **75** P om. **76** P *seer.* **77** P add. **78** P add. **79** P *schijnsel.* **80** P; p *wandelt.* **81** P *heeft.*

Ende wat is dit anders dan dat[82] ewige *W*oort vleeis in ons is gheworden[83] ende woont in ons? Ende dit gheschiet overmits dien gelove, als Augustinus seyt: 'Gelovet ende ghi ⟨hebt⟩[84] ⟨ghegheten, dat is⟩[85]: ontfangen'[f].

Ende hier wort *G*odt geboren inder armer sielen, in dat arme[86] huyseken[87] toe *B*etlehem, dat is: in onsen herten, inden stinckenden stal, daer alreley beesten hebben in gestaen[88], dat *(f. 102v)* is: in onse consciëncie, die onreyn ende stinckende[89] is geweest van sonden, *e*nde dat herte, daer menichfoudelike beestelijke ghedachten in hebben gestaen. *D*at wort verwandelt ende gesuivert van deser welrukender speciën, ende die onduerbaerheit[90] wort verwandelt in edelheyt, ende die armoede wort begavet metten coste⟨li⟩ken scadt.

O wonderlicke liefte ende afgrondige ootmoedicheyt *G*ods, hoe worde[91] ghy aldus droncken van lieften ende verwonnen, dat dy niet genoech en is geweest ééns geboren te wesen, mer wilt ende begeert altijt inder sielen gebooren te werden[g], om hoer met nieuwen godliken lichte te verlichten ende te vervullen!

O siele, hoe mogestu di onthouden[92], alstu in di ontfanges den *S*oon *G*ods, ende hi in di wort geboren[93] van *M*aria, dat is: die geest, die van *G*od opgenomen wort ende dat ewige *W*oort gaet doer hoer ende wort gebooren in dat binnenste der sielen? Ende hier worden verdreven alle wolcken der duysternisse ende die nacht wort verwandelt inden dach. Want daer is opghegaen die *(f. 103r)* godlicke sonne der gerechticheyt[h] ende verdrivet en-wech alle blintheyt ende onbekentheyt. Want hi wort geboren inden armen huyseken tusscen den osse ende den ezel, dat is: ⟨tusschen⟩[94] de toornlike craft, die den osse beteykent die metten hoornen stoot, *e*nde dien esel, dats: die begeerlike cracht[95]: *d*ese hebben ootmoedelic ghebuyget voor hoeren schepper.

Ende in deser gheboerten zijn wonderlicke dinghen geschiet. Die tempel[96] is gevallen ende alle die afgoden. Die tempel, dat is: onse eygen opset[97], voornemen ende begrijpen; *d*ie afgode, ⟨dat⟩[98] zijn: die menichfoudige verbeeldinge: die gaen daer te niet. Die roose van Jhericho hevet gebloeyt, dat zijn: die duechden: ⟨die⟩[99] zijn bloeyende ende groeyende geworden inder sielen. Ende een fonteyn van olye spranc ende vloeiden tot in die Tyber, dat is: die fonteyn der barmherticheyt *G*ods: ⟨die⟩[1] vloeyt in de vloet der sielen. Drie sonnen verschenen ende versaemden in eenre sonnen, dat is: die heilige *D*rievoldicheyt: ⟨die⟩[2] oopenbaert sick[3] inder sielen ende versamen[4] hem in één godtlick wesen[i].

82 dat = dat het eeuwige Woord, tenzij men aanvult: *dan dat dat e. W.* 83 *vleeis...*: P *in ons vl. gew. is* trp. 84 P; p *sult*; zie n. 85. 85 *Gelovet...*: L *crede et manducasti sive spiritaliter concepisti.* Let op de overgang van *manducare* naar *concipere*, dat in het verband vereist wordt. 86 P om. 87 L *diversorio.* 88 *hebben...*: p *ingestaen*; P *in h. g.* trp. 89 *ende...* P om. 90 *onduerbaerheit*: L *vilitas.* 91 P *waerdy.* 92 L *(continere te)...ab eius laude* add. 93 *wort...*: P *g. w.* trp. 94 P add. 95 *tusscen den osse...*: L *inter bovem id est vim rationalem et asinum id est vim concupiscibilem.* 96 L *Templum nanque Romae.* 97 L om. 98 Bijgevoegd volgens parallellisme. 99 Zie n. 98. 1 Zie n. 98. 2 Zie n. 98. 3 PL *sich* (nutteloos bij *openbaert*). 4 p (constructio ad sensum); PL *versaemt.*

e Vgl. Jo. 1.14a. f Zie Augustinus, *Qui credit, manducat.* Vgl. *Tempel onser sielen*, ug. A. AMPE, p. 440 en n. 15. Zie B c. 25, n. *b*. g De geboorte van Christus in zichzelf en in zijn Corpus mysticum. h Vgl. Mal. 4.2. i R. 400-408: traditionele opsomming van 'De wonderen van de kerstnacht'. Vgl. TAULER, *l.c.*, p. 12.2-5.

Die heerderkens, die op *(f. 103v)* hoer kudden waecten, wort ghekundighet ⟨grote⟩[5] blijtschap ende[6] dat die *S*one *G*ods gheboren waer in Bethlehem ⟨Jude. Glorie si God inden hogen⟩[7] ende inder aerden vrede; ende si worden verblijt ⟨ende⟩[8] vrolijc singhende ende springende, ende met groter begeerten sochten si dat kint, *d*at zijn: de affectiën der sielen: ⟨die⟩[9] werden verblijt ende opgericht met grooter vrolicheit tot de ongehoorde nieuwicheit[j].

Ende Joseph coemt daer, crupende mit groter[10] ootmoedicheyt, ende is in allen ⟨dinghen⟩[11] bedienstich[12] den kinde ende der moeder, *d*at is: die reden, die is getrouwet[13] Maria, dat is: den geest, ende is hoer in allen ⟨dinghen⟩[14] onderdanich ende gehoorsaem.

Ende *M*aria, ⟨dat is: die geest, wort omringt vanden⟩[15] enghelen[k], ⟨ende⟩[16] heeft met groter ootmoedicheyt innichlic aenghebedet[17] dat ongescapen licht ende eewige *W*oort. Ende met alre reverenciën ende weerdicheyt heeft si ⟨dat kint⟩[18] ombevangen[19] inden armen der minnen ende der begeerten; ende hoer selven ende alle die lieflike genade ende dat eewige *W*oort heeft si met groter dancbaerheit den hemelschen *V*ader weder-op-geoffert[20] *(f. 104r) e*nde geleit[21] in die enge kribbe des godliken wesens, totten love der heiliger *D*rievoldicheyt ende tot blijtscap ende glo⟨r⟩ie al[22] des hemelscen heyrs, ende bid⟨t⟩ om salicheyt alle des menschelijcken geslachts ende dat [in][23] allen menschen dusdane[24] vruchtbaerheyt ⟨in haer mogen gewaer worden ende dat doorschijnende licht der *G*odheyt in hem⟩[25] op moet gaen[26], *e*nde voor die sielen inden vegevier, dat si dese vruchte in hem moeten ghewaer worden ende dat doerschijnende licht der *G*odheyt in hem moet opgaen[27], recht oft si dat opter aerden ⟨so⟩[28] geoefent hadden, op-dat si also[29] verlost werden van[30] alre gevanckenisse ende pijnen.

In desen voorseiden nacht hebben drie coningen[31] in veeren[32] landen ⟨een sterre⟩[33] gesien ende een stemme gehoort, dat si souden trecken, ⟨om⟩[34] dien nieuwen gebooren coninc te versoecken[35] in Israhel. Dat zijn: die drie crachten[36] onser sielen, de in veeren landen uutgekeert ende verdwaelt zijn: die worden een nieu licht van binnen ghewaer *e*nde worden ⟨ingheroepen⟩[37] ende hooren die stemme *G*ods, in te comen in Israhel, dat is: inder sielen, daer dat *(f. 104v) W*oort *G*ods[38], die nieu geboren coninc, in ghebooren is, om hem te bekennen ende te aenbeden.

Ende si zijn haestelic in-ghecomen ende hebben hem ⟨reverencie bewesen⟩[39] ende ootmoedelic aengebedet ende ⟨hebben⟩[40] hem geoffert gout, wierooc ende mirrhe. Die begeerlike cracht heeft mirrhe gheoffert, dat is: doodinge ende stervinge[42] al hoere sinnelicheit ende begeerlicheyt; *d*ie redelike crafte de wierooc der

5 PL add. **6** PL om. **7** P add. **8** P add. **9** Zie vorig n. 98. **10** P om.; L *omni.* **11** P add. **12** P *dienstachtich.* **13** PL *getrouwe.* **14** P add. **15** PL; p *wesende omgeringet metten.* **16** PL add. **17** *heeft...*: PL *m. gr. oetm. aenbidt si.* **18** PL; p *hem.* **19** *heeft...*: P *ombevanct si*; L *amplexabatur.* **20** *heeft...*: P *offert si...Vader si.* **21** P *leyt hem*; L *reclinans illud.* **22** pL; P om. **23** P om. **24** P *aldusdanige.* **25** P; p *ende licht.* **26** P *moet opgaen.* **27** *dat si...*: P om. **28** P add. **29** P *so.* **30** P *uut.* **31** L *magi.* **32** P *verren*; zie Verwijs s.v. *verre* bnw. **33** PL; p *drie sterren.* **34** P; p om. **35** *om...*: P *om te versoecken d. n. c.*; L *inquirerent.* **36** L *vires inferiores.* **37** P; L *introrsum vocantur*; p *van binnen gheroepen.* **38** L *Dei patris.* **39** *reverencie...*: PL; p *gebuyget.* **40** P *aenghebeden.* **41** P add. **42** P *van* add.

j R. 409-419. k R. 419-432, nu toegepast op de kerstnacht.

inniger[43] gebeden; *d*ie toornlike cracht dat gout ⟨der⟩[44] godlicker lieften. Ende si zijn bi[45] eenen anderen weghe gekeert weder[46] tot hoeren conincrijcken[47], dat is: in dat binnenste der sielen, daer hoer rijcke is[l].

Ende *M*aria onthielt alle dese dinghen in hoeren herte, dats: die gheest hevet ⟨den⟩[48] Woorde *G*ods met ootmoediger scamelheit ende reverenciën altijt bigeweest; ende overmits diepe ootmoedicheit ende reinicheyt wort hi[49] in hoer opgevoet, *e*nde overmits gehoorsaemheyt ende eersamicheit[50] so dient si hem, *e*nde overmits vreedsamer[51] verduldicheyt bewaert si hem ende hi[52] blijvet bi hoer[m].

Ende dit is die anderde gheboerte, die *(f. 105r)* daer ⟨is⟩[53] een-deels geschiet inder nacht ende een-deel aenden[54] dage, dat is: si is den mensche, daer si in geschiet[55], eens-deels bekent ende eens-deels onbekent na⟨-den⟩[56] natuerliken verstant.

Ende dese is[57] beteikent bi[58] die ander misse, diemen inden dageraet houdt, daermen in singet: 'Dat licht sal huiden schinen op ons. etc.'[n].

Als nu de mensche aldus afghescheiden ende inghekeert is ende alle ⟨dye⟩[59] craften der[60] sielen op hoer stede geordineert zijn ende tot *G*od opgericht[61] zijn ende zijn[62] *G*ode gehoorsaem ende onderdanich in alle sinen wercken na dat spiegel ende exempel der ioncfrou *M*aria ende uut-geet[63] hem altemale in *G*od ende *G*odt weder in hem met alle sinen weelden ende liefliken genaden, ⟨so gesciet die derde geboorte, die hier-na volcht⟩[64].

3.3.2.3. ⟨Die derde geboorten inden lichaem⟩

*V*an deser milder rijcheyt *G*ods[1] so en kan die mensce dit[2] altijt niet verbergen, ten moet onderwijlen uut hem vloeyen ende doer hem schijnen in woorden ende in wercken. Want van overvloedicheyt des herten spreect die mont[o], ende die hemelen vertellen de glo⟨r⟩ie *G*ods[p]. Want sint Augustinus seyt: 'Wee den-genen, *H*ere, die van dy swijghen'[q]. ⟨Ooc seyt ⟨die *H*ere⟩ int evangelie⟩[3]: '*U* licht sal lichten voor[4] die menschen, op-dat sy u goede *(f. 105v)* wercken sien ende daer-van[5] glorificeren uwen *V*ader, die in de hemelen[6] is'[r].

Ende als *G*od aldusdanen toeganc inder sielen hevet[7] ende zijn wercken[8] onghehindert in hoer wercken mach *e*nde dese edel geboerte in hoer becomen na godlijker wijsen, *e*nde dat hi die ewige geboerte mach baren inden geest ende inder sielen, dat

43 P *vieriger*. **44** P add. **45** P *door*. **46** P om. **47** PL *coninerijc*. **48** P; p *die*; L *verbo Dei*. **49** P om. **50** *ende...*: P om. **51** P om. **52** P om. **53** P add. **54** P *inden*. **55** *daer...*: P om. **56** P add. **57** P om. **58** P add. **59** P add. **60** P *haerder*. **61** P *op getrocken*. **62** P om. **63** P *hier uutgiet hi*; L *extra seipsam totaliter in Deum transeunte*. **64(-99)** PL add. **1** PL add. **2** P *hem*; L *tantam...largitatem...homo occultare semper non potest*. Waarschijnlijk herneemt *dit* wat met *van deser m. r.* uitgedrukt is, zodat men de zin aldus kan weergeven: onder de indruk daarvan kan de mens de aangevoelde rijkdom niet verbergen. **3** P add.; L *Ipse quoque dominus in evangelio...inquit*. Vandaar onze verbetering van P. **4** P *over*. **5** P *af*. **6** *de...*: P *den hemel*. **7** *inder...*: P *heeft inder sielen* trp. **8** PL *werck*.

l R. 433-447: vgl. Mt. 2.12. **m** R. 448-452: vgl. Lc. 2.19; 2.51. **n** R. 433-476: vgl. TAULER, *l.c.*, p. 8.2-5. **o** Vgl. Mt. 12.34. **p** Vgl. Ps. 18.2. **q** Zie Augustinus, *Confess.* 1, c. 4; PL.32, k. 663. Vgl. C c. 11, n.*q*. **r** Mt. 5.16.

is: in Maria, die also veel beduyt als een[9] bitter zee[s], (*want*[10] dat nederste deel der sielen, dat[11] stadeliken aengevochten wort met bangicheyt ende temptaciën, moet hoer altijt hier-in[12] sterven, op-dat *G*od in hoer mach leven) — *ist*[13] dat si dan alle dese temptaciën verwint, so sal hi hoer verborgen hemels broot geven, dat is: een licht van hemelscher wijsheyt ende eenen nieuwen name. Ende ooc wil hy hoer gheven eenen blinckenden steen, daer-inne ghescreven staet, dat niemant lesen en mach dan *G*od ende si alleen[t], dat is: int verborgenste der sielen, daer *G*od met hoer heimelic is.

Ende nu[14] en ist ⟨hem⟩[15] niet genoech dat hi geboren wort in *M*aria, mer hi wil oock uut hoer geboren zijn[u].

Doe de hemel sinen loop vol- *(f. 106r)* lenbracht had ende alle dingen waren int middel des swijgens, doe quam neder vanden coninckliken troon dat almachtighe *W*oort: *n*u[16], als alle die uutlopende[17] sinnen ende craften hoeren loop vollenbracht hebben ende zijn nu[18] in rusten ende in swijgen, soe coemt hi in ons van den throon[v]. Die troon in ons ⟨dat⟩[19] is dat gemoede oft gheest, daer *G*odt in rustet ende woont; ende dat almachtighe *W*oort gaet doer[20] in dat binnenste der sielen, *a*ls een scarp sweert, dat aen beiden siden snijt, totter scheidinge der sielen ende des geests[w], als⟨-o dat⟩[21] dat overste deel der sielen van *G*odt gewracht wort ende één gheest met hem is, *e*nde dat nederste deel, als[22] die siele ende ⟨dat⟩ lichaem, navolghen dat leven ende[23] exempel *C*hristi. Dat sweert, dat aen beyden siden snijt, is dat *W*oort *G*odes[x], welcke ontblootet[24] die siele inwendich ende uutwendich van allen genuechten, dat daer niet en is dan bloote liefte *G*ods. *E*nde hi settet zijn tabernakel in die sonne ende ghaet voort als eenen bruydegom ⟨uut⟩[25] zijn slaepcamere *(f. 106v)* ende vervruegt hem seer te lopen den wech als een ⟨gygant oft⟩[26] roese[27]: *hi*[28] voortcoemt uut die slaepcamer des geests inder sielen ende in dat herte des menschen ende verwandelt den menschen altemale[29] in *C*hristus' natuer, *e*nde maect hem van graciën dat *C*hristus is geweest van natueren, so-dat hi alle dingen doer hem werct als hi doer *C*hristus gedaen heeft in allen manieren van duechden, als voorseit is. Ende in desen godlijdende menschen[29] vervruegt[30] hem *G*od te wercken ende doet hem blijdelijc lopen den wech zijnre geboden, inwendich ende uutwendich, ende aldus wort *G*ods *S*oon uut ons geboren[y].

9 P *die.* **10** P *om dat.* **11** P om., waardoor de relatiefzin-constructie vervalt; zie n. 13. **12** *moet...*: P *daer si haer altyt in moet*; vgl. n. 11 en 13. **13** P *ende...* add. De voorwaardelijke zin, die inhoudelijk bij de parenthesis aanleunt en het volgende beeld rond *verwinnen* inleidt, vat de gespreide voorafgaande voorzin (*Ende als...*) samen, terwijl de hoofdzin hierna begint: *so sal...* **14** *Ende...*: P *so*; L *Cum ergo (inquam) talis omnipotenti Deo in animam patet accessus.* **15** PL add. **16** L *Id est, cum...*; toepassing van de bijbeltekst. **17** L *evagationes sensuum...* **18** P om. **19** P add. **20** *gaet...*: L *penetrat.* **21** *also...*: P; p *als.* **22** L *videlicet.* **23** *leven...*: PL om. **24** P *bloet maect.* **25** P; p *in* (zie verder *uut*). **26** *gygant...*: P add. **27** Zie Verwijs s.v. *rese.* **28** L *id est* add. **29** *den...*: L *totumque hominem...quodammodo* (verzachting). **30** P *verblijdt.*

s Vgl. de afleiding van *Maria* uit *amarus*: droevig (zie p. 534, n. *l*). t R. 202-205: Apoc. 2.17; *verborgen broot* = manna. u R. 207-208: verhouding tussen Maria maagd, vrouw en moeder bij Eckhart en Tauler. v R. 309-210: vgl. Sap. 18.14-15. w R. 210-216: vgl. Hebr. 4.12. x R. 220-225: vgl. Ps. 18.6. y Vgl. Ps. 118.32.

Ende dese derde geboerte wort beteykent met de misse, diemen lest singet, daermen in[31] singt: 'Een kint is ons geboren ende een sone is ons gegeven'.

Hi is ons[32] ende altemael ons eygen, ⟨op-⟩[33]dat wy altijt met zijn ⟨verdiensten⟩[34] mogen betalen ⟨voor onse sonden⟩[35] ende ons versieren ende bequaem maken tot deser geboerten. *E*nde so gevet hem *G*od der sielen eygen ende wort sonder onderlaet van hoer gebaert[36]. *W*ant *G*od woont in dat beelde der sielen *e*nde vlietet altijt in dat nederste deel der sielen, ⟨ende hi is dat leven der sielen⟩[37]; ghelijc *(f. 107r)* die siele is dat leven des lichaems[a], *s*o-dat dat licha⟨e⟩m niet ⟨e⟩en lidt roeren en mach, die siele en moet dat ⟨selver⟩[38] doen: *a*lso en kan hoer die siel niet roeren, *G*od en moet dat doen[39]. Aldus is *G*odt in alle die levendicheyt[40] onser sielen, mer men sal hem alleen inden geest aenbeden[b].

*
* *

Dat *G*odt die bedudinge van desen vijf litteren ende dese drie[41] [geestelike] geboerten ⟨geestelic⟩[42] in ons mach volbrengen *e*nde dat wy dat exempel der ⟨weerder⟩[43] *M*oeder *C*hristi[44], hoers *S*oons[45], na mogen volgen, op-dat wy also kinder *G*ods mogen worden[c]: *d*es helpe hy ons[46], die daer is drievoldich in personen ende een warachtigh *G*od ⟨int wesen⟩[47]. Amen.

31 *met...*: P *bi die laetste misse daermen*; L *Et hanc ultimam nativitatem tertia dominici natalis missa designat, in qua.* 32 P *onser*; L *noster.* 33 P add.; L *ut.* 34 L *meritis*; Pp *verdienst.* 35 L *pro nostris peccatis* add. 36 P *geboren*; L *nascitur.* 37 *ende...*: PL add. 38 P add. 39 *so-dat...*: L *et sicut corpus...potest* (uitdrukking van de vergelijking), *sic et anima...* 40 L *vivacitas.* 41 PL; p *die.* 42 *geboerten...*: P; L *praefatas tres nativitates*; p *geestelike geb.* 43 PL add. 44 P *Christi*; L *Dei.* 45 *hoers...*: PL om. 46 *hy...*: P *ons god.* 47 *in...*: PL add.

z R. 507-512; vgl. TAULER, *l.c.*, p. 8.5-12. a De vergelijking is wel duidelijk, maar moet oordeelkundig geïnterpreteerd worden. b Vgl. Jo. 4.24. c Vgl. Jo. 1.12.

3.4. *Maria's tien deugden**

H, f. 65v[1] HIER BEGYNNEN DIE TYEN DOECHDEN, ENDE ALSOE DUCK ALS WI ONSE LIEVE VROUWE EREN MIT DESEN DOECHDEN, SOE SULLEN WI OER INWENDELICK BIDDEN, DAT SIJ ONS DIE DOECHDEN AEN OER LIEF KYNT OEC WIL VERWERVEN ⟨¶ CAPITTEL .XIJ.⟩

Die mynlicke liefhebber *O*nser *L*iever *V*rouwen sunte *B*ernaert placht *M*aria, sijn vryendinne, een crans te maken van geesteliken blomen[a]. Alsoe sullen wi oeck doen ende maken oer een krans van oer x doechden, biddende dat sij ons ende alle menschen die doechden oeck wil verwerven aen oeren lieven *S*oen.

Ten yersten sullen wi oer offeren *x Akeleyen*. Want dese bloem thoent ons *M*ariën wijsheyt, inden[2] dat sij oer neder-neyget tot oeren stamme. Die blader oers stams sijn groen ende drievoldich in één, ende beduyden ons die heilighe onverscheyden *D*rievoldicheyt, daer *M*aria oer altijt wijselick op neygeden, gelick dese edel bloem oer neyget tot oeren stam.

Dese wijsheyt thoenden *M*aria oeck, doe oer die engel die *(f. 66r)* baetschap bracht, op welcker sij oer wijsselick bedacht[b].

Hier-om seggen wi: *Weest gegruet, alre-wijste ioffer Maria, vol genade. Die Heer etc.* (rubriek).

Ten anderen sullen wi *M*aria offeren *x Roesen*. Die roesen wasschen[3] zeer hoege ende sij sijn roet ende beduyden die lieft. Welcke lieft is vanden hoegen hemel gecomen ende is *G*od selver[c].

Dese lieft volchden *M*aria mit oere lieften in oer eygen lant, dat is: int rijckdom der *G*odheyt, ende haelden den schat der godlicker lieften in oer, om ons mede te deylen. Ende daer-om is sij geheyten een moeder der lieften, want sij was vol mynnen[d].

Ende hier-om seggen wi: *Weest gegruet, alre-liefste ioffer Maria, vol ⟨genaden⟩ etc.* (rubriek).

Ten derden sullen wi *M*aria offeren *tyen Lelyen* der reynicheyt. Want die lelye is wit ende sij hevet een ronde wortelt ende enen groenen rechten stamme.

Die groene rechte stamme deser bloemen bewijst ons die oprechte meyninge, die *M*aria tot *G*od had in allen dingen, die sij dede. Die bloem beduyt die onbesmytte reynicheyt, die sij altijt behyelt. Die rontheyt *(f. 66v)* der wortel[t] beduyt die *G*odheyt, die begynne of eynde en hevet. In welcker *G*odheyt *M*aria hoer mit reynre stylheyt versanck mit alle oeren crachten. Dese lelye offerden *M*aria *G*od, doe sij

1 Getuigen: H, f. 65v-68v. 2 Nevenvorm van *indeen*; zie Verwijs s.v. *indien*. 3 Nevenvorm van *wassen* = *groeien*; zie Verwijs s.v. *wassen*.

a Bernardus was zeker een Maria-vereerder, maar is niet verantwoordelijk voor alle de hem toegeschreven legenden aangaande Maria-verering. De vergelijkingen van deugden met bloemen zijn talloos. Wat Bernardus deed met een *crans van geestelike blomen*, wil Schr. met een *crans van doechden* doen. b Vgl. Lc. 1.29b. c Vgl. 1 Jo. 4.8. d Versta: Maria zocht God = Liefde in God zelf en trok door haar liefde, ootmoedigheid enz. God in zich (menswording).

laveden oer reynicheyt. *W*elcker lelyen roeke die zuete adamtocht der ewiger *G*odheyt, daer sij oeren adam alleen in haelden, in oer thoech[e].

Dit sullen wi oer vermanen, seggende: *Weest gegruet, alre-reynste ioffer Maria, vol genaden etc.* (rubriek).

Ten vierden sullen wi *M*aria offeren *tyen Fyolen* der oetmoedicheyt. Die fyole is een cleyn bloemken ende wast byder eerden ende hevet enen buechsammen steel: sij buyget oer altijt totter eerden. *S*ij rucket zeer zuet ende sij is die yerste bloem inden iaer.

Aldus is *M*aria die yerste ende die uutvercorenste baven alle creatueren. Ende die zuete roeke oere oetmoedicheyt, daer sij oer mede neychden onder *G*od ende alle creatueren, hevet den godlicken afgront in oer getagen, *s*oe-dat sij is geworden een dochter des *V*aders, alsoe dat alle die gaven des vaderlicken rijckdoms doer oer gegeven werden; *e*en *(f. 67r)* moeder des *S*oens, die oer niet en mach weygeren dat sij begeert; *e*en bruyt des *H*eilighen *G*eestes, die niet en wil dan dat ⟨hij⟩ en wil[f]. In alle desen gaven hevet sij oer noch meer veroetmoediget, seggende doe oer die hoege baetschap gebracht wert: 'Syet hier een deern des *H*eren'[g].

Hier-doer sullen wi oer grueten, seggende: *Weest gegruet, alre-oetmoedichste ioffer Maria, vol gena⟨de⟩ etc.* (rubriek).

Ten vijften sullen wi *M*aria offeren *tyen Fyoletten* der dancbaerheyt. Die fyolette doet dat herte ontlucken alsmen se aensyet ende rucket. Mer sij hevet enen broekelen steel: ist dat sij niet wael bewaert en wort, sij sal werden gebraken.

Aldus hevet *M*aria die gracie *G*ods mit groter dancbaerheyt bewaert ende daer-om ontsloet sij dat schreynen des godlicken rijckdoms vermits oer oetmoedige danc-baerheyt ende hevet dat alre-beste cleynoet daer-uut gehaelt, die daer is die ader des levendigen waters ende hevet hem in oer laten vlyeten. Dese dancbaerheit thoenden sij, doe sij sprack: 'Mijn ziele maect groet den *H*eer'[h].

Ende hier-om seggen wi: *Weest (f. 67v) gegruet, alre-dancbaerste ioffer, Maria, vol ⟨genade⟩ etc.* (rubriek).

Ten sesten sullen wi *M*aria offeren *x Medezueten* der gehoersamheyt. Dit bloemken wast byder eerden. *H*et laet al-man aver hem gaen. Ende het lucket hem gehoersamlick toe tegen die nacht-vrese[4]. Ende het lucket hem zuetelick op totter sonnen ende volget der sonnen nae[i].

Aldus was *M*aria altijt gehoersam *G*od ende volchden sijnen liefsten wil. Sij hevet oer toe-geslaten tegen die nacht van alle dat oer van *G*od vermyddelen moecht ende dede altijt dat *G*od van oer eyscheden. Sij was niet alleen *G*od gehoersam mer oeck den menschen. Dit thoenden sij, doe sij uut dat gebodt des keysers voer te *B*etlehem[j].

4 (Oorspronkelijke?) vorm van *vriese* = *vorst*; zie Verwijs s.v. *vriese*.

e *adam* = adem. Versta: haar zuiverheid trok de Godheid, waarin zij leefde en ademde, in haar. f Vgl. hiervoor C c. 10 r. 219-220, n. *q*; *hij*: nl. de H. Geest; *sij*. g Lc. 1.38. h Lc. 1.46. i *M(a)ede-zuete* of *marenbloymken* = madeliefje, Lat. *solsequium*, wat de symboliek van de gehoorzaamheid bij Ruusbroec e.a. verklaart. Vgl. Gezelle's *Ego flos*. j Vgl. Lc. 2.1-4.

Dese doechde sullen wi oer vermanen, seggende: *Weest gegruet, alre-gehoersamste ioffer Maria, ⟨vol genade⟩ etc.* (rubriek).

Ten soevenden sullen wi *M*aria offeren *tyen Naerdus-bloemen* der armoeden. Naerdus is een oetmoedich cruyt, van luttel menschen bekent, ende is van groter cracht.

Aldus was *M*aria vol armoeden van buyten, doe sij niet en had, daer sij den schat des hemels ende der eerden mede *(f. 68r)* bedecken mocht. Oeck was sij arme inder zielen, want sij dat cleyn kyndeken van oer leyde op dat geleende stroe voer die beesten, want soe voel en had sij niet, daer sij oer lief kynt hadde op moegen leggen. Sij was arme van geest, want sij en rusten nye op die gaven *G*odes of op sijn creatueren, mer sij avergaf oer alte-mael inden schepper ende daer[k] verlore sij oer selven in een heel gelatenheyt.

Hier-om seggen wi tot hoer: *Weest gegruet, alre-armste ioffer Maria, ⟨vol genade⟩ etc.* (rubriek).

Ten achten sullen wi *M*aria offeren *tyen Wijngaerts-bloemen* der guedertieren myldicheyt, die sij thoenden in die bruloft, doe sij sprack: '*S*oen, sij en hebben genen wijn'[l]. Die roeke van deser bloemen verdrijft die serpenten[m].

Alsoe verdrijft die mylde guedertieren bede *M*arie die boese geesten. Ende *G*od neyget hem altijt tot oeren gebede, want sij hevet oer altijt geneyget op die *G*odheyt ende hevet die godlicke genade doen vloeyen.

Hier-om seggen wi: *Weest gegruet, alre-guedertierenste ioffer Maria, vol ⟨genade⟩ etc.* (rubriek).

Ten negende⟨n⟩ sullen wi *M*aria offeren *x (f. 68v) Roesen des egelentiers.* Welcker roesen wasschen[2] onder die prekelinge der doernen. Sij is witte ende gevet zueten roeke.

Alsoe is *M*aria een reyn moeder, gevende zueten roeke onder die doernen der tribulaciën, doe sij stont onder dat cruce, ende wert moederloes van oer enyge kynt, *w*eese van oeren *V*ader, vriendeloes van oeren alre-liefsten vrient[n], dat sij alle lijdsamlick verdroech.

Ende hier-om seggen wi: *Weest ghegruet, alre-bedroefste ioffer Maria, vol ⟨genade⟩, etc.* (rubriek).

Ten tyenden sullen wi *M*aria offeren *x W*eyten-bloemen. *W*elcker weyten-choern yerst moet te-niet gaen ende sterven in die eerde, oft ten brenget geen vrucht[o].

Aldus, doe *C*hristus, dat edel weyten-choern, vermits welcken wi sijn verloest van-den ewigen doet, inder eerden lach begraven, doe bleef dat gelove alleen in *M*aria[p].

k *daer* = *daer-in* (in God). **l** Jo. 2.3. **m** D.i. de bloesem van de wijngaard doodt het serpent, zoals bij vele middeleeuwse schrijvers staat. Vgl. RUUSBROEC, *VII Trappen*: '...alle viande vlien van heme, als de serpente van den wijngarde die bloeyt' (ug. III, 1934, p. 245). **n** Vgl. Jo. 19.25-27. Jezus was alles geworden voor Maria: kind, vader, vriend. Het gebruik van *moederloos* in dit verband is wel zonderling. Niet in Verwijs vermeld. Hetzelfde geldt voor *weese* en *vriendeloes*. **o** Vgl. Jo. 12.25-26. **p** Nl. het geloof in Christus' verrijzenis. Vgl. Ludolphus: 'Vrouwe Maria toch stond vast met een rustig en vredig gemoed, omdat zij een allerzekerste hoop omtrent de verrijzenis van haar Zoon koesterde; en alleen in háár bleef het geloof van de kerk recht (*in ea sola remansit fides Ecclesiae*) op die eigenste sabbatdag. En daarom wordt de sabbatdag speciaal aan haar gewijd' (*Vita Jesu Christi*, ed. Rigollot, 1870, IV, p. 648;

Ende daer-om seggen wi: *Weest gegruet, alre-geloevichste ioffer Maria, vol ⟨genade⟩, etc.*[q] (rubriek).

zie *Den Tempel*, ug. Ampe, 1968, p. 474, n. 7). — Vgl. nog *De nostra domina de pietate*, ug. in Jacobus DE VORAGINE, *Legenda aurea*, 936-8. q De opsomming van Maria's *Tien Deugden* vinden wij in drie contexten. — De eerste noemen wij *Bernardus' Crans van geestelicken blomen* (te onderscheiden van: *Eyn geistelicken crans van sanctus bernardus*; zie G. ACHTEN und H. KNAUS, *Deutsche und niederdeutsche Gebetshandschriften der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek Darmstadt*, Darmstadt, 1959, p. 100, met verwijzing naar Dietse hss.). — De tweede versie vinden wij in: *1.* Hs. Catharijnenconvent Utrecht, BMH 104 (beschrijving in KRUITWAGEN, *Catalogus Haarlem...*, 1913, p. 104, f. 177b-178a); *2.* Brussel, KB. 11231-36, f. 166-167 (beschrijving in MEERTENS, *De godsvrucht in de Nederlanden*, VI, 1934, p. 64); *3.* R.A. PARMENTIER, *Beschrijving van de getijden- en gebedenboeken van het Kabinet Houtart te Brugge*, Brugge, 1929, p. 84; *4.* Fl. PRIMS, *Een Limburgsch Gebedenboek uit de XVe eeuw*, Baasrode, 1926, p. 208-9 (verkorte tekst); *5.* Brussel, KB., III.1343, f. 40v-41v: *Ter eeren de thien deugden van de Soete Moeder Gods* (zie *Handschriften uit Diestse kerken en kloosters. Tentoonstelling*, Diest, 1983, p. 157); *6.* Martijn VANDER GOUDE, *Dit is een devoet boexke*, 1521, f. 6r: *Dat aflaet van onser vrouwen getijden* (zie M. VERJANS, O.F.M., in OGE 5, 1931, 499-502. *7.* Hs. Antwerpen, Ruusbroecgenootschap, Neerl. 23, f. 81r-84v. *8. Die .x. doechden onser Vrouwen*, in *Van die seven kercken van Romen*, Antwerpen, W. Vorsterman, 1521; NK.3313. *9. Die .x. duechden Marie die inden Evangelien beschreven zijn*, in *Dit is een devoot Boecxken van Marien seven droeffenisse, met sommige goede puncten*, Antwerpen, W. Vorsterman, z.j.; NK.2528, f. 2v-3r. — De teksten met aflaatverlening (door Alexander VI en Julius II) betreffen de stichting der Annuntiaten door (koningin) *Jeanne de France* of *de Valois*; ± 1505, geholpen door Gilbert *Nicolas/Gabriel Maria*, ± 1462-1532. Naast de Regel der Annuntiaten (gebaseerd op de *10 Virtutes et beneplacita BMV.*) is er de commentaar daarop in 2 reeksen sermoenen van Gabriel-Maria, die hetzelfde thema behandelen. — Zie hierover J.A.F. KRONENBURG, *Maria's heerlijkheid in Nederland*, VII (1911?), 385-8; ook *De thien Mariën door P. Gabriël-Maria*, O.F.M., ug. P. Gilbert REMANS O.F.M. (Bloemen van OGE, Antwerpen) met uitvoerige inleiding. J.Fr. BONNEFOY, O.F.M., *Vie de la Bienheureuse Jeanne de France et du Bienheureux Gabriel-Marie*, Paris, 1937. Mère GABRIEL, *Maria, Gabriël-Maria*, in DSp. VI, 1967, k. 17-25. — Wij hopen dat E.H. Ludo VERCAMMEN door zijn vernieuwd onderzoek licht brengt in leven en leer van Jean de France, stichteres der Annuntiaten, en in de verspreiding van haar orde en leer in de Nederlanden vanaf het begin der 16e eeuw. Misschien wordt daardoor duidelijk hoe de Peerle-tekst daarvan afhankelijk is. De vraag is wel hoe die ene opsomming der 10 deugden ontstaan is in die twee zakelijk onderscheiden contexten en hoe de Dietse tekst uit de Peerle ontstaan is en waar Schr. die gevonden heeft. — Een derde versie vonden wij ten slotte onder de geschriften der Schr. zelf: nl. een sterk van de vorige reeks afwijkende *rosencrans*. Iedere referentie naar Bernardus ontbreekt; het gaat om een groepering naar onderscheiden lichaamsdelen als drager van tien deugden. De opeenvolging der deugden, die merkelijk van die uit H verschilt, lijkt te beantwoorden aan de oorspronkelijke reeks van deugden van Jeanne de Valois. Hoe kwam Schr. hiertoe en levert deze informatie iets op voor de historiek der Schr.? — De tekst: 'Een rosen-crans ter eren onser liever vrouwen, op dat onse leeden doer hoer gebeden geheylycht moegen warden, Godt mede te dyenen', bewaard in Hs. 647 uit de *Bibliotheek van het Provinciaal Genootschap van kunsten en wetenschappen in Noord-Brabant te 's-Hertogenbosch*, f. 8r-9v, publiceerden wij in OGE 38, 1964, 245-6.

DIE VIERDE ONDERRECHTINGE

*IV. UITEENZETTINGEN OVER HET CREDO**

4.1. *Het Credo der 12 apostelen**

H, f. 68v[1] ITEM HIER BEGYNT DEN CREDO, WELCKE DAER HEBBEN GEMAECT DIE XIJ APOSTELEN[2]. ⟨¶ CAPITTEL XIIJ.⟩

Doe sij van elc[b] *solden scheyden nae Christus' doet ende gaen pre- (f. 69r) dicken alle die werlt doer, soe hebben sij yerst doer ingeven des Heilighen Geestes dit heilich kersten gelove gefundiert opten gewaeren steen, die Christus Ihesus is*[c]*, want sij wosten*[3] *wael dat daer alle genade doer in dese werlt was gecomen. Ende al ist dat elcke apostel één artyckel maecten, nochtants hevet hem elck elcker artickel wael kondich geweest. Ende sij hebben se gepredict doer alle die werlt ende hebben daer-nae gelevet ende sijn daer-om veracht, ende sijn daer-voer, om dat vast te maken*[d]*, inder schanden doet gebleven ende hebbent mit oeren bloede bezegelt* (rubriek).

⟨*Ten eersten*[4] *sint*⟩[5] *Petrus*: Ic gelove in God, ⟨den⟩[6] Vader almechtich, schepper hemelricks ende eertrijcks.

⟨*Sint Andries*⟩[7]: Ende in Ihesum Christum, sijnen enygen gebaeren Soen onsen Heer.

⟨*S. Joannes*⟩[8]: Die[9] is ontfangen vanden Heiligen Geest, gebaeren van die reyn maget Maria.

1 Getuigen: H, f. 68v-69r; P 1.33, f. 49v-50r; L 3.53a, f. 261r-v. 2 *Item...*: PL *Die credo oft Symbolum Apostolorum.* 3 Vgl. Verwijs s.v. *weten: ic wiste.* Mondl. 4 *Ten* P add. 5 PL add. 6 P add. 7 PL add. Het is niet duidelijk waarom H een gewijzigde volgorde der apostelen geeft. Let op de neiging van H om korte verklaringen in te lassen, die wij meestal ontleend zien aan de volgende 'Oeffeninge opten Credo'. 8 PL; H *Paulus.* 9 PL; H *Dat hi.*

a Het *Credo* of *Symbolum apostolorum* met zijn 12 artikelen is historisch langzaam en moeizaam in de eerste eeuwen van het christendom ontstaan. Dit gebeuren werd legendarisch samengevat voorgesteld als een spontane geloofsbelijdenis der 12 apostelen, die, vooraleer uiteen te gaan bij hun apostelopdracht over de wereld ('scheydinghe', die zelfs liturgisch gevierd werd), elk één geloofspunt formuleerden, wat verzameld de gemeenschappelijke geloofsinhoud uitmaakte. Ook Ruusbroec bv. kende deze traditie. Zie zijn *Tabernakel*, ug. Ruusbroec-genootschap, II, 150-160 of in *Ruusbroec hertaald*, 10, p. 146-160. Een ander commentaar van dit Credo vindt men in hs. *Londen*, British Museum. Add. 14042, f. 353v-356r.

Aangaande vroege vertalingen van dit Symbolum, zie bv. I. LE LONG, *Boekzaal der Nederduytsche bybels*, Amsterdam, 1732, p. 225-6; 298-300; *Vaderlandsch Museum*, 2, 1858, p. 419-420; K. DE GHELDERE, *Ghetiden boec*, 1893, p. 40-41; R.A. PARMENTIER, *Beschrijving van de getijden- en gebedenboeken van het kabinet Houtart te Brugge*, Brugge, 1929, 140; Jan PAQUAY, *Middelnederlandsche gewijde teksten*, Lummen, 1933, 11-12; Fl. PRIMS, *Historiek der gewone gebeden*, Antwerpen, 1947, p. 28-40. — Over de algemene ontwikkeling en de innerlijke betekenis ervan zie H. DE LUBAC, s.j., *La foi chrétienne. Essai sur la structure du Symbole des Apôtres*, Aubier, 1970[2]. — Vgl. *Enchiridion symbolorum*, ed. 34, Denziger-Schönmetzer, 1967, p. *10: *Symbolum apostolicum.* b Oostelijke nevenvorm voor *elc* = elk; zie Verwijs s.v. c Naast Petrus, de steenrots (vgl. Mt. 16.18, par.), is Christus zelf dé steen (vgl. 1 Cor. 10.4). Zie A c. 21 n. *n.* d Letterlijke vertaling van *confirmare: bevestigen.* e Ter vertaling van *catholicam*, in de oorspronkelijke zin van: *verspreid over de ganse bewoonde wereld.*

⟨*S. Jacobus*⟩[10]: Hi is gepassijt ende gepiniget onder den richter *P*oncio *P*ilato, gecruyst, gestorven ende begraven.

⟨*S. Thomas*⟩[11]: Hi ginck neder totter hellen[12] ende verloesten sijn vriende, ende inden derden dage stont hi op vander doet.

⟨*S. Jacob minor*⟩[13]: Ende hi vuoer[14] op totten[15] hemel ende *(f. 69v)* sittet ter rechter hant *G*ods ⟨Vaders⟩[16] almechtich.

⟨S. Philips⟩[17]: ⟨Van-daer sal hy⟩[18] hier-nae ten yonxsten dage comen[19] ordelen levendigen ende doeden[20].

⟨S. Bartholomeus⟩[21]: Ick gelove inden *H*eilighen *G*eest[22].

⟨S. Matheus⟩[23]: Die gemeyn[e] heilighe kercke.

⟨*S. Symon*⟩[24]: *G*emeynschap der heiligen, vergiffenisse der sunden.

⟨*S. Judas*⟩[25]: Weder-opverstandenisse[26] des vleysches.

⟨*S. Matthijs*⟩[27]: Ende dat ewige leven. Amen.

10 PL (*Jacobus maior*); H *Andreas.* **11** PL; H *Jacobus.* **12** H *ende verloesten sijn vriende* add. **13** PL; H *Johannes.* **14** P *voer.* **15** P *ten.* **16** PL add. **17** PL; H *Thomas.* **18** *Van...*: PL; H *Ick gelove dat hi hier nae.* **19** H *sal te* add.; vgl. n. 18. **20** H *Dat sijn gueden ende quaden* add. **21** PL; H *Jacobus alphei.* **22** H *Dat is die mynne gods* add. **23** PL; H *Philippus. Ick gelove in.* **24** PL; H *Bartholomeus. In...* **25** PL; H *Mattheus. Ende.* **26** PL; H *Verrisenisse.* **27** PL; H *Symon.*

4.2. *Eerste beschouwing bij het Credo**

H f. 69v[1] HIER VOLGET EEN LUTTEL GUEDER OEFFENINGEN[2] OPTEN CREDO. ⟨¶ CAPITTEL .XIV.⟩

Ic gelove in God, ⟨den⟩[3] *Vader almechtich, schepper des hemels ende der eerden ende alre syenlicker ende onsyenlicker dingen*[4], die daer is een[5] *God* aver alle, *mit Jhesum Christum* sijnen *Soen*[6] alleen te mynnen, te ontsyen, aen te beden.

⟨Ende in Jesum Christum, sinen enigen Soon onsen Here⟩[7]*, die daer is ontfangen vermits den Heilighen Geest*, doer die vaderlicke cracht ende sijn wijse ordinancie *van die reyne ioffer Maria gebaren.* O *Heer Jhesu Christe*, du, die gespraken hebste: 'Nyemant en coemt totten *Vader* dan vermits my'[a], ende '*Die (f. 70r)* my syet, die syet oeck mijnen *Vader*'[b], ende: ⟨En⟩ gelovestu niet dat ick in mijnen *Vader* byn ende die *Vader* in my[c] is? Die woerde, die ick spreke, die en spreck ic niet van my selven; die *Vader*, die in my blivende is, die werct die wercken'[d]. O[8] afgront der *God*heyt, ghi sijt ondenckelick[9], onsprekelick. ⟨O⟩[10] mijn schepper, in u gelove ick[11]; u begeer ick te dyenen ende die sunden te laten, al en solde ick nummer loen van u ontfaen[12].

Ick geloven dat Ihesus Christus is waer God ende mensche[13]: *hi* is[14] cyerheyt ende[15] verdyenst alre heiligen, ende dat ic buten hem niet en mach salich werden.

Ick gelove dat hi is ontfangen vanden Heilighen Geest[16]*, van Maria, die reyne maget gebaeren*[17], ende hevet van oer aengenamen onse natuer, ende dat ewige *Woert* des *Vaders*, dat *God* selver is[18], is vleysche geworden[e]. O mijn ziele, merct sijn[19] hoege, moegende, wijse guetheyt *des*-geens, die onse natuer aengenamen hevet, ende staet in verwonderen. Ende merct die manyer, woe hi mensche is geworden ende woe hi gelevet hevet, ende volget hem nae. Merct die sake waer-om hi mensche is geworden ende verblijt u ende mynne hem *(f. 70v)* baven al.

Ick gelove dat hi is[20] *gepassijt onder Poncio Pilato, gecruyst, doet*[21] *ende begraven.* Want[22], mijn *Heer* ende mijn *God*, uwe heilighe lichaem is in sijnre passiën zeer mysmaect, *ick* bid u[23] dat ick daer-mede[24] alle mijn mysmaecte[f] sunden[25] genesen

1 Getuigen: H, f. 69v-72v; P I.34, f. 50r-51v; L 3.53b, f. 261v-263r. 2 *Hier...*: PL *Een oeffeninghe.* 3 P add. 4 *ende alre...*: PL om. — De gecursiveerde teksten geeft het hs. in rubriek. 5 *is...*: P *god over al is* trp. 6 *mit...*: PL om. 7 *Ende...*: PL add. 8 L *O (inquam)*: hiermee grijpt de auteur terug naar *O Heer J.C.* en zet de hoofdzin voort: *ghi sijt...* 9 PL om. 10 PL add. 11 *in...*: PL om. 12 *van...*: P *o. van u* trp. 13 H rubriceert deze zin, al behoort hij niet formeel tot het Credo. 14 *hi...*: L *et meritum esse*; L laat dit zinsdeel van *Credo* afhangen, zoals ook het laatste zinsdeel: *ende dat...* 15 *cierheyt...*: PL om. 16 *Ick...*: PL om. 17 *van...*: P *geb. uut die reine m. m.* trp. 18 *des...*: PL om. 19 HL *(potentiam eius qui): dye*, wat de overgang naar *desgeens die* vergemakkelijkt. 20 *Ick...*: PL om. 21 H: woordelijke vertaling van *mortuus*; P *gedoot* (in de zin van *gestorven*). 22 L *Quia*; daarom moeten wij *ick bid u* als hoofdzin beschouwen. 23 *ick...*: PL *so gheeft my.* 24 HL; P om. 25 L *peccatorum meorum deformitatem*; P[1] *mede* add.; P[3] *daer mede* add. (vgl. n. 24).

a Vgl. Jo. 14.6. b Vgl. Jo. 14.9b. c Vgl. Jo. 10.38. d Vgl. Jo. 14.10bc. e Vgl. Jo. 1.14a. f Woordspeling: *mysmaect...mysmaect...*; het woord betekent: *wanstaltig, afschuwelijk*, zonder dat de etymologie nog doorwerkt.

moet, *e*nde[26] sette dijn pijn, dijn cruce ende dinen doet tusschen[27] dijn strenge ordel ende mijnre zielen[28]. ⟨Ende⟩[29] want gi uut lieften voer my gestorven sijt, soe en moegen mijn sunden u mynne niet verwegen[30].

Ick gelove dat hi nederginck totter hellen ende inden[31] *derden dach stont hi op vander doet.* O mijn alre-liefste, uwe edel ziele, doerclaert mitter *G*odheyt, voer totter hellen mit alsoe groter claerheyt dat alle uwe vriende daer salich ende verblijt af worden. Mer uwe heilighe lichaem lach doet inden grave, beroevet vander zielen, mit sijn bloedige wonden bewaert ende geënyget ⟨metter⟩[32] *G*odheyt, ⟨waardoor het bewaard werd⟩[33]. Mer in uwer opverrysenisse vander doet soe is die verenynge ende die claerheyt alsoe crachtich geworden in ziele ende in lichaem vermits dat inlychten der *G*odheyt, dat gi schijnende barnende radyën uut-gevet ende ontstect in mynnen alle die u bidden[34]. Nu bid ick *(f. 71r)* u[35] doer dat verdyenst uwer heiligher *M*enscheyt, laet uwe *G*odheyt in my schijnen, op-dat ic vermits hulpe uwer *G*odheyt nae moet volgen uwe ⟨heilighe⟩[36] *M*enscheyt.

Ick gelove dat hi op-voer ten hemel ende sitte ter rechter hant Gods des[37] *almechtigen Vaders.* O mijn *H*eer *I*hesus, gi sitte ter rechterhant uwes *V*aders, want gi sijt hem gelick ende u[38] is alle macht gegeven in hemel ende in eerden[g]. Ende mit onser natueren sijdy ⟨opgevaren⟩[39] ende sittet ter rechterhant uwes *V*aders ende hebt ons die[40] stede bereyt[h]. Ende al sijdy[41] inden hemel, gi sijt by ons gebleven inden heilighen *S*acrament, *e*nde wilt ⟨ons allen⟩ altijt geern averformen[42] ende mit u verenygen, op-dat ghi ⟨ons⟩ tot u nemen moeget ende u vroude in ⟨ons⟩ sij ende ⟨onse⟩ vroude[43] vervult werde[i].

Ick gelove dat hi hier-nae ten yonxsten dage toe-comen is, te ordelen[44] *levendigen ende doeden*: *d*at sijn gueden ende quaden. O mijn *H*eer ⟨ende⟩[45] mijn *G*od, gi sult u apenbaeren inden[46] ordel blenckende ⟨ende⟩[47] roet mit uwe bloedige wonden. Ende vermits u mynne sal uut u gaen een zuete lucht ende daer-mede wildy tot u trecken alle dat[j] ontladen[k] is van sunden ende vervult is mit caritaten, want *(f. 71v)* dese[48] zijn u bequaem. Nu bid ick u doer uwe bloedige wonden, die gi uut lieften voer my ontfangen hebt[l], vergevet my mijn sunden ende vervult my mit u[49] caritaet, op-dat u bitter lijden nummer[49bis] aen my verlaren en moet sijn.

*Ick gelove inden Heilighen Geest, d*at is: ⟨ic hebbe⟩[50] vast [te] betrouwen inden

26 P *Ic bid u*; L *O domine Deus meus, pone obsecro.* **27** *my ende*: P[3]L add. **28** *ende...*: PL om.; vgl. n. 27. **29** P add.; L *Cum enim.* **30** L *praeponderare*: zwaarder wegen dan uw liefde kan verdragen (en vergeven). **31** PL *den.* **32** P; H *der.* **33** *waardoor...*: L *a qua et custodiebatur* add. **34** L *postulabant.* **35** L *Deus meus* add. **36** PL add. **37** P[1] *dē* (= *den*). **38** *gi sitte...*: P zet, na weglating van *gi*, alles in de 3[e] persoon: *...Jesus sit...zijns vaders, want hi is...ende hem...*, maar om te vervolgen zoals H. **39** PL; H *opgenamen.* **40** P om. **41** P *sit ghi*; L *conscenderis.* **42** L *in te* add. **43** *ons allen...*: L heeft telkens de eerste persoon mv., waar H en P de eerste persoon enk.: *mij, mijn* hebben. Na het voorafgaande *by ons* is de lezing van L logisch. **44** *Ick...*: PL *Vandaer sal hi t. y. d. comen.* Met *toecomen* (misschien voor *toe-comend*) *is* vertaalt H woordelijk *venturus est.* **45** P add. **46** L *tremendo* add. **47** *blenckende...*: *candidus et*; vgl. Cant. 5.10. **48** L *Tales namque soli.* **49** H; L *ferventissima caritate tua*; P om. **49bis** P *(nemmer)meer.* **50** *ic...*: PL add.

g Vgl. Mt. 28.18. **h** Vgl. Jo. 14.2. **i** Vgl. Jo. 15.11. **j** Vgl. Jo. 12.32. **k** Versta: *bevrijd van* (zonder de last van...). **l** wonden...: *ontvangen en bewaard hebt.*

*H*eilighen *G*eest, die daer is die mynne *G*ods[51] ende is *G*od selver. O du, zuete mynnen-bant des *V*aders ende des *S*oens, *i*ck bidde ⟨u⟩[52], verlycht ende vervult my, op-dat ick vermits u moet weten ende kennen den *V*ader ende den *S*oen ende geloven dat gi sijt hore beyder *G*eest, *o*p-dat ick altijt moet hapen ende geloven in u ende u volcomelick moet lief[53] hebben.

Ick gelove in die gemeyn[54] *heilighe kercke*, *d*at is: alle dat lijden ende verdyenst ons *H*eren *I*hesu *C*hristi ende alre heiliger ende gueder menschen is hore alre verdyenst. Want sij sijn alle lytmaten der heiligher kerken ende *C*hristus is oer hovet, ende daer-om is des eens verdyenst oeck des anders, ist dat sij sijn trouwe ⟨ende⟩[55] gelovige menschen ende geloven in die sacramenten der heiligher kercken ende bereyden hem daer-toe mit ynnicheyt.

Ick gelove[56] *gemeynschap der heiligen, (f. 72r) vergiffenisse der sunden*, *d*at is: oer mynnen[57] ende te gader woenen. Want *C*hristus *I*hesus is vermits sijn mynne mit alle sijnen verdienten[58] gevloeten in sijn heiligen ende sij weder in hem. O mijn *H*eer ende[59] mijn *G*od, ick bid u doer u barnende liefte, vermits welcker ghi mensche sijt geworden ende hebt voer my geleden den bitteren doet, wilt my doch daer-doer mijn sunden vergeven *e*nde wilt my vercyeren met u heilighe verdienst. Want dat gelove ick mit die heilighe kerke, dat gi my u selven[60] gegeven hebt, op-dat ick u mit u betalen mach ende dat ic buten u niet en vermach yet guets te doen ende dat alle mijn verdyenst aen u staet, ende segge mit *Y*sayas den prophete: 'O *H*eer, alle onse wercken hebdy ons gewracht'[61,m].

Ick gelove[62] *die opverstandenisse*[63] *des vleysches*, *d*at is: toevoeginge des lichaems totter zielen. Job[64]: '*I*ck weet dat mijn verloeser levet'[n] ende sittet ter rechterhant sijns *V*aders mit sijn heilighe glorificierde lichaem, *e*nde 'dat ick oeck inden yonxsten dage weder sal opstaen[65] mit mijnen vleysche ende sal mit mijnen ogen syen mijnen *G*od'[o]. O mijn *G*od, gevet my u te dyenen ende *(f. 72v)* te mynnen mit alle dat ick van u ontfangen heb als lijf ende ziele, op-dat gi my ende ic u ewelick moet gebrucken.

Ick gelove in[66] *dat ewige leven*, *a*ls dat daer is hier-nae[67] ewich leven ende dat die gueden sullen gaen in dat ewige leven ende die quaden in die ewige pine[p]. Amen.

51 L *patris et filij.* **52** PL add. **53** P *te (hebben)* add. **54** L *catholicam.* Zie A c. 7, n. 6. **55** *sijn...*: P *tr. sijn ende*; L *fideles sint.* **56** *Ick...*: PL om. **57** *Ick gelove...*: met het voorafgaande legt L volgend verband: *Sanctorum enim communio ipsorum est in invicem amor.* **58** P[1] *sijn* add. *Verdiente* naast *verdienste*: zie Verwijs s.v. **59** *mijn...*: P om. **60** *mij...*: P *u selven my* trp. **61** *Ende...*: PL om. **62** *Ick...*: PL om. **63** P *verrisenisse.* **64** PL om. **65** *sal...*: P *op sal staen* trp. **66** *Ick...*: PL om. **67** L *post hanc vitam temporalem.*

m Is. 26.12. **n** Job. 19.25a. **o** Job. 19.25b-26. **p** Vgl. Mt. 25.46.

4.3. *Tweede beschouwing bij het Credo**

P I 35, f. 51v[1] EEN SIMPEL OEFFENINGE OP DAT CREDO. ¶ CAPITTEL ⟨.XV.⟩

*Ic gelove in God den Vader almachtich, e*nde neige ende sincke my in u weselike afgrondige enicheyt, o oorspronc ende onthouder mijnder sielen.

Schepper hemelrijcx ende aertrijcx[2], wedermaect den hemel mijns geests ende verciert dijnen throon ⟨in mijnre sielen⟩[3], op-dat ghi met uwer weelden daer-in rust als[4] ghi u in die overste throon der engelen verblijt; ende doorlucht ende suvert dat aertrijc mijns herten ende brengt mi weder in die eerste puerheit, op-dat ghy daer-in woont ende wandelt na dijnre genoechten, *a*ls[5] ghi metten eersten mensce inden paradijs dedet, dien ghi metter Godheyt gecleedt hadste, *e*nde[6] was selver den hemel ende dat paradijs. Ende daer-toe hebt ghi my ooc gescapen, dat ic soude wonen in u ende ghi in mi[7].

Ende in Jesum Christum, sinen enigen geboren Sone, onsen Here. O eewich *W*oort ende overclaer scijnsel der vaderliker herten[a], ghi zijt in mijn ziele die afgrondige fontein ende die levendige ader, die al mijn binnenste vervult ende vruchtbaer maect.

Die ontfangen is vanden Heiligen Geest, geboren van die reine maget Maria. (f. 52r) O *H*eilige *G*eest[8], reinicht ende verciert dat huys mijnder sielen ende verwandelt al dat bloet mijns herten, ende versmelt al dat merch[9] in minen gebeenten, op-dat ghi al mijn binnenste vervult ende vruchtbaer maect met dat levendige *W*oort ende merch des vaderliken herten ende in mi vernieut die ewige gebuerte sonder ophouden.

O soete *H*ere Jesu[10], omvanget[11] ende bewaert my in uwer liefden, op-dat dat spiegel der heiliger *D*rievuldicheit in mi verlicht wort, op-dat ghi in alle mijne gedachten, woorden ende wercken geboren wert ende dat al u heilige leven ende wandelinge uut mi licht ende uwen heiligen naem door mi geëert ende glorific⟨e⟩ert wert[b].

Hi is gepassijt, gepinicht onder den rechter Pontio Pylato[12]. O uutgeparste druyve[c], druct ende perst[d] in mi die oneyndelike diepicheyt ende die afgrondige zeericheyt dijns inwendige ende uutwendighe lidens; overformt ende besluit al mijn sinnen ende leden in u gecruiste beelt[13], op-dat ic mi aen geenre siden uut en neige, mer dat ic daer-in moet setten mijn hoochste troost ende meeste vruechde ende die

1 Getuigen: P I.35, f. 51v-53r; L 3.54, f. 263r-265r. 2 L *O domine* add. 3 *in...*: P[3] add.; L *(thronum) animae meae* add. 4 L *sicut.* 5 L *sicut.* 6 L *ut esset.* 7 L *domine Deus meus* add. 8 L *Deus* add. 9 L *medullam.* 10 L *Christe* add. 11 L *circumda.* 12 *Hi...*: L *Passus sub Pontio Pilato.* 13 *in...*: L *in crucifixa imagine tua.*

a Vgl. Hebr. 1.3. b Vgl. Mt. 6.16. c Vgl. nog A c. 35 n. *s*; A c. 45 n. *c*. — Een der grondmotieven bij J. ROECX, *Den wijngaert der sielen*, Antwerpen, 1543, die Christus in leven en lijden voorstelt als *uutgheperste druyve* in de mystieke wijnpers (zie Cant. 1.13). Vgl. A. THOMAS, *Die Darstellung Christi in der Kelter*, Düsseldorf, 1936. Zie A. AMPE, *Roecx Jacobus CanR*, in *Verfasserlexikon*, 8, 1991, k. 135-140. Zie p. 518 en n. *e*. d *persen* = indrukken.

begeerlike scat mijnre sielen, die daer zijt een gulden berch[e] ende die fonteine alles goets.

Hi is gecruyst, gestorven ende begraven. O trouwe scat mijnre sielen, cruist ende dodet in mi alle sinlike lust ende weerlike[14] genoechte; ende doet[15] ende maect mi bitter alle creatuerlike liefde ende ooc mi selven, die een creatuer ben; ende besalvet mi metten olye der vrolicheit[f] ende heilicht mijn siel met al die sacramenten, die uut uwer heyliger siden gevloten zijn[g], ende geeft mi die absolucie des doots[16] ende maect mi werdich over te gaen int leven, welck ghi selver zijt[h], ende begraeft ende besluit mi in dijn minlic opgeloken herte, daer ghi alle salige sielen in begeert te verslinden.

Hi clam neder totter hellen ende verloste zijn vrienden, ende inden derden dach stont hi op vander doot. Nu bid ic u[17], *o* milde pellicaen, die u iongen spijset ende weder levendich maect met dijns herten bloet[i], *(f. 52v)* geeft mi met dese edel spijse ende dranc neder te dalen tot die lief sielen inden vegevier, om haer te laven ende te verlossen ende te brengen in die vruechden des ewigen levens.

Ende doet mi weder-om opstaen ten derden dage. O alder-stercste ende onverwinlicste leeuwe, geeft mi stercheyt, al mijn gebreken weder te staen, ende doet mi opstaen in een nieu leven der graciën aenden derden dage, dat is: in godlike gedencken[18], in claerheit der bekenninge ende in vuericheyt der minnen. Dit zijn die drie claer dagen der eewicheyt[19j], die die *H*ere gemaect heeft, daer hem alle salige geesten hogelic in vervruechden[k].

Hi voer ⟨*op ten*⟩[20] *hemel ende sit ter rechten hant des almachtigen* V*aders.* O soete brudegom mijnre sielen, trect minen geest boven alle verganckelike dingen, ende geeft mi te wandelen inden geest[l] ende in die weelden des hemels met alle salige geesten ende te rusten ende te scuylen in die armen des eewighen *W*oorts. Dat zijn die weelden des hemels, datmen één geest met ⟨u⟩ is ende altijt in ⟨uwer⟩

14 Zie Verwijs s.v. *wereltlijc.* **15** *ende doet* (vgl. *dodet*): L om. **16** *absolutie...*: L *absolutionem plenariam in morte.* **17** *Nu...*: L om. **18** *godlike...*: L *divinorum cognitione.* **19** P[3]; P[1] *eewieheyt.* **20** *op...*: P *opten.*

e De verdiensten van Jezus' lijden zijn voorgesteld als *een gulden berch* of *goltberch*, waaruit de berouwhebbende zondige mens al zijn tekorten aan deugd en genade mag putten, zoals dit centraal staat in *De Preek op den gulden berg door de leesmeester Nikolaus van Straatsburg O.P.*, gehouden te Leuven, ± 1324, en in de daarbij horende teksten. Zie A.M. FRENKEN, *Het sermoen van den gulden berch*, in BGBH, 30, 1906, p. 386-400; St. AXTERS, o.p., *De Preek op den gulden berg door den leesmeester van Straatsburg*, in TTL, 28, 1940, p. 5-58; ID., *Het Nederlandsche mystieke proza*, Antwerpen, 1944, p. 102-106; 336; ID., *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, Antwerpen, II, 1953, p. 83-86; Br. Edgard HEIJNEN, *De Preek op de gulden berg*, in TTL, 28, 1940, p. 277-283. — Deze teksten zijn in verschillende talen verspreid, niet alleen in hss. maar ook in drukken (zie NK. 2397-2398). Vgl. nog Hs. Brussel, K.B. 4407-08, f. 111v-116r; zie AMPE, in *Handelingen xvj.1962, Zndl. M.*, 22-23. — De kern van dit traktaat vindt men reeds in ps. AUGUSTINUS, *Manuale*, c. 21, PL.40, k. 960: '*quidquid ex me mihi deest, usurpo mihi ex visceribus Domini mei...*' (wat ook de ware bron van dit hst. moge zijn). — Hoe is Schr. met deze literatuur in contact gekomen? f Vgl. Ps. 44.8. g Traditionele duiding van het water en het bloed, dat uit Jezus' doorboorde hart vloeide; vgl. Jo. 19.34. Zie Hugo RAHNER, *Die Anfänge der Herz-Jezu-Verehrung in der Väterzeit*, in *Cor Salvatoris. Wege zur Herz-Jesu-Verehrung*, herausg. Josef Stierli, Herder Freiburg, 1954, p. 46-72. h Vgl. slotzin van het offertorium in de begrafenismis. i Vgl. SCHMIDTKE, *Geistl. Tier.*, I, p. 368, b. j Christus, de leeuw van Juda (vgl. Apoc. 5.5), overwint de dood in de 3 dagen van zijn verblijf in het graf; vgl. SCHMIDTKE, *Geistl. Tier.*, I, p. 332-3, 1. Blijkbaar kende Schr. geestelijke oefeningen op deze 'drie dagen der eeuwigheid'. Vgl. Mich. 5.2. k Vgl. Ps. 117.24. l Vgl. Gal. 5.25.

tegenwoordicheyt blivet metten engelen, die altijt gehorsaem zijn, ⟨u⟩ te dienen ende den menscen om ⟨uwer⟩[21] liefden wille.

Nu bid ic u, o leven ende inwoonder mijnre sielen, doet mi also diepe versincken inden weseliken gront des geests[22], daer ghi u ⟨in gehemelt⟩[23] hebt, dat ic nemmermeer en neyge uut u godlike[24] tegenwoordicheyt, op-dat ic met Lucifer[m] niet en werde geworpen uut die heymelike verborgentheyt[25] des geests ende uut den inganc der gloriën, *m*er dat ic u altijt gehorsaem moet zijn ende den menschen om uwer liefden ende dat ic een yegeliken mede-deylen moet als ict van u[26] ontfangen hebbe, op-dat wi al één geest met u mogen werden, ende dat tot uwer gloriën.

Ende bewaert mi, ⟨*H*eer⟩[27], dat ic niet en moet overtreden al dat ghi mi verboden hebt, *o*p-dat ic niet en werde verdreven uut dat paradijs des vreden *e*nde nyet berooft en werde van die puerheyt, daer ghy mijn siele in gheset hebt, *o*p-dat ghy *(f. 53r)* met haer moecht ghebruycken te samen dye vruechde des gheests[28].

Van-daer sal hy weder-comen ordeelen levende ende doden. O rechter ende regeerder mijnder sielen, geeft my altoos een ootmoedich nederdalen inden gront mijnder gebreken, ende dat ic altijt een wroeger ende beschuldiger mijns selfs[n] moet wesen voor u. Ende geeft my een vlyetich waernemen mijns selfs ende dijns ordeels, dat ghy mijn siel ordeelt[o]. *E*nde, daer ghise toe vermaent[29] te leven, dat gevet my te volbrengen, want ic sonder u niet en vermach, want ic een vat vol sonden ben, ende, en bewaerde ghi mi nyet, ic soude sonder ophouden[30] in sonden vallen. Ende dit sal altijt staen in dat nederste ⟨deel⟩[31] der sielen, maer dat overste deel sal altijt eenen vrijen toeganc in God hebben met een simpel oghe der dancbaerheyt, dat van dye claerheit *G*ods bevangen wort[32].

Ic gelove in den Heyligen Geest, dye ghemeyn[33] *heilighe kercke, gemeynschap der heiligen, vergiffenisse der sonden, weder-op-verrijsenisse des vlees ende dat eewige leven. Amen.* O getrouwe medicijn ⟨ende⟩ mynder der sielen[34], geeft my doch dat ic al mijn betrouwen moet setten in u, ende geeft my te bekennen ende te onderscheyden die wercken des gheests ende te geloven dat alle goet van u, o *H*eylighe *G*eest, gewrocht wort, *e*nde dat die gemeyn kersten kerck een apteec is van allen cruyden[35], daer dye medicijn ende ghesontheyt der sielen in is, daer alle dye sacramenten ende dierbaerheyt[36] in is, daer dye siele door gereynicht ende gecieret wort ende metten ⟨hemelschen⟩[37] brudegom verenicht, ende wort één met der gemeynschap der heyligen. *W*ant si is één met *C*hristo Jesu, die dat hooft is, daer si alle om geleden ende gestreden hebben, ende dye is haer alder glorie. *E*nde daer-door wort haer toe-gevoecht een eewich leven der gloriën. Amen.

21 *met u...*: L *tecum...in tua divina praesentia...servire tibi...propter amorem tuum.* Logisch met de context heeft L overal de 2e persoon gebruikt, waar P deze zinsdelen in de 3e persoon zet: *met God...in zijn godlike tegenw. ...God te dienen...om zijnre liefden.* **22** *des...*: L *mei spiritus.* **23** *in...*: P *ingehemelt* (L *caelasti*). **24** L *dividam* i.p.v. *divinam.* **25** *heymelike...*: L *occulta mysteria.* **26** *als...*: L *quod abs te.* **27** L *domine* add. **28** *op-dat...*: L *ut si tu eadem anima mea pro tuo beneplàcito uti possis, ipsaque gaudio spiritus perfundi mereatur.* **29** L *per internas inspirationes* add. **30** L *incessanter* add. **31** L *portione* add. **32** L *circundatur.* **33** L *catholicam.* **34** *mynder...*: L *et amator animarum.* **35** L *aromàtum.* **36** L *multaque preciosa dona.* **37** L *coelesti* add.

m Vgl. Is. 14.12. Lucifer staat in tegenstelling met de engelen, die God gehoorzaam bleven. Zie hiervoor A c. 2. **n** Vgl. Prov. 18.17. **o** Versta: *uw oordeel* (van God), *dat gij over mijn ziel velt.*

*DIE VIJFTE ONDERRECHTINGE**

*GLOSSE OP S. JANS EVANGELIE**

5.1. *Inleiding tot de glosse**

H, f. 72v[1] HIER BEGYNT ⟨EEN DEVOTE BEDUDINGHE OP⟩[2] *S*UNTE *I*OHANNES' EVANGELIE, DAT HI SCHRIJFT VANDER *G*ODHEYT[3]. ⟨¶ CAPITTEL .XVJ.⟩[a]

Doe sunte *I*ohan *E*wangelyst weder-gehaelt was uutter ellende[4], soe wert ⟨hi⟩[5] gebeden van dat volck *G*ods, dat hi hem wat solde beschriven vander *G*odheyt[6]. ⟨Want⟩[7] *s*ij seyden woe[8] dat die[9] ewangelysten claerlick beschreven hadden, woe hi waer gebaren[10] van sijnre *M*oeder, die hem ontfienck vanden *H*eiligen *G*eest ende[11], reyn ioffer[12] blivende, baerden[13]. Mer sij begeerden[14] te weten woe hi nae sijnre *G*odheyt waer gebaren uutten *V*ader[15]. Dit weygerden hem[16] sunte *I*ohan lange tijt, mer daer-nae vercregen sijt van hem. Ende[17] hi begeerden weder van hem[18], dat sij altesamen drie dage[19] solden vasten ende beden, op-dat *G*od hem[20] wolde verlychten dat hi wat vander *G*odheyt mocht[21] schriven totter gloriën *G*ods, daer alle ketterye, *(f. 73r)* ongelove ende dwalinge mede verdreven mocht[22] werden.

Hier-nae[23] wert sunte *I*ohan verlychtet mitten *H*eiligen *G*eest in sijnen geest ende ⟨aen-⟩schouweden[24] claerlick dat godlicke wesen, in welcken hi bekenden drie persoenen in eenre *G*odheyt[b]. Hi bekenden woe[25] dat die *G*odheyt is die yerste sake ende die ongeschapen ewicheyt[c] ende die yerste substancie ende een zuete stylle rust onbewegelick, die daer natuert den Vader[26,d], ⟨*e*nde dat God drievuldich is in

1 Getuigen: H, f. 72v-79v; P I.53, f. 77v-78r; L 3.19, f. 210r-211r. **2** *een...*: PL add. **3** *dat...*: P add.; L *Evangelij illius. In principio erat verbum.* **4** L *ab exilio Pathmos insulae.* **5** PL; H *hem.* **6** L *divinitate Christi.* **7** PL add. **8** PL om. **9** L *alios* add.; misschien bij te voegen: *(dye) andere drie.* **10** *waer...*: P *geboren wert.* **11** P *een.* **12** P *maget.* **13** PL om. **14** *Mer...*: PL *Daerom b. si.* **15** *waer...*: P *uut den V. w. g.* trp. **16** PL om. **17** L *Tantum igitur negocium aggressurus* add. **18** *Ende...*: P *Doen b. hy.* **19** *drie dagen...*: P trp. *na beden.* **20** *God...*: P trp. **21** *dat...*: P *te.* **22** P *mochten.* **23** L *Quod cum illi facerent.* **24** P *aenschouwende.* **25** *Hi...*: L *et qualiter.* **26** *die...*: PL om.

a De titel plaatst het evangelie van S. Jan tegenover dat der 3 andere 'synoptische' evangeliën, maar wijst binnen dit ene evangelie uitsluitend op het eerste hoofdstuk daarvan, m.n. I, 1-14, de zg. Proloog, wat tot de recente liturgie-hervorming heette: *het laatste evangelie van S. Jan.* Vgl. andere glosse: *Dit is sinte Jans Evangelium alsoe 't Augustijnken gheexponeert heeft*, ug. in Ph. BLOMMAERT, *Oudvlaemsche Gedichten*, Gent, 1851, III, 131-142 (met verwerking van andere teksten, w.o. het *Quicumque*). Over het christelijk gebruik van deze tekst, speciaal in de misliturgie, zie J. JUNGMANN, *Missarum sollemnia*, Herder, 1958[4] II, 554-560. b Het (apocriefe) verhaal over het ontstaan van S. Jans Evangelie, dat zeer oud is, vindt men reeds bij Hiëronymus, ter inleiding van zijn *Commentarius super Matthaeum*, die men veelal aantreft bij vele vulgaatuitgaven van het *Novum testamentum* (met het verhaal dat Schr. geeft), of in PL.26, kol. 18-20, algemeen gangbare versie. c Moet hier niet *eersticheit* gelezen worden? d Zie reeds hiervoor B c. 3 n. *c*.

personen〉[27], 〈ende woe die *V*ader〉[28] daer is dat begynne der hoeger *T*ryniteyt,
20 *e*nde woe dat[29] die *V*ader voertbrenget sijnen *S*oen ende woe dat van hem beyden voert-coemt die *H*eilighe *G*eest.

Die *V*ader sprect[30] hem altemael mit alle sijnre moegentheyt in sijnen *S*oen. Ende die *S*oen, die daer is des *V*aders *W*oert, keert hem weder mit alle sijnre wijsheyt in sijnen *V*ader mit alle dat hi is[31], in een claer bekennen sijns selves. *E*nde van dat
25 bekennen, dat *G*od hem selven bekent woe hi vermits sijn moegentheyt alle dinck vermach ende vermits sijn wijsheyt alle voerleden, tegenwoerdigen ende toecomenden dingen weet, — *h*ier-van[32] coemt een barnende liefte tusschen den *V*ader ende den *S*oen, ende dat is die *H*eilighe *G*eest, die daer is een geest beyde des *V*aders ende des *(f. 73v) S*oens. *E*nde sij[33] sijn drie persoenen, mer één mynlicke
30 zuet godlick wesen. Welck wesen is die *G*odheyt, daer niet[34] van en is[35] te schriven of te spreken[e].

Ende want sunte *I*ohan alsoe hoge vloech ende dat godlicke wesen alsoe hoge ende alsoe claerlick bekenden, daer-om gelict men hem by den aerne[36], die daer baven alle vogelen claerlicste syet 〈in〉[37] die claerheyt der sonnen[f]. Hier-om
35 beschrijft hi claerlick vander *G*odheyt ons *H*eren *I*hesu *Ch*risti, die daer is dat *W*oert des *V*aders, die daer één is[38] mitten *V*ader. Die *G*odheyt hevet hem verenyget mitter *M*enscheyt ende hi is gebleven dat hi was ende hi hevet aengenamen dat hi niet en was[g].

Dit bewijst[39] sunte *I*ohan in dit ewangelie, in welcken ewangelie hi uut-doet[40]
40 alle ketterie ende ongelove, die doe was of noch comen solde. Ende[41] hier-om salmen dit ewangelie leren verstaen ende ducke[42] ynnichlick lesen, want het is zeer crachtich[43] te verdryven alle ongelove ende bedryegenisse des viants. Hier-om salment mit alre ynnicheyt ende devociën lesen in allen noeden ende bedroefenissen[44] 〈ende inden *a*rtyckel des doots〉[45,h].

27 *ende...*: PL add.; H om. 28 *ende...*: H *die* (zie n. 26); PL *Die vader*. 29 *Ende...*: PL om. 30 L *eloquitur*. 31 *mit...*: L *totaque essentia sua*. 32*inde (inquam)*: dit herneemt *Ende van dat bekennen...*, r. 28-31. 33 P *het*. 34 *en is...*: P trp. *na spreken*. 35 L *aliquid digne*. 36 P *Arent*; 37 PL add.; H om. 38 *die...*: L *et unum*. 39 *Die godheyt...*: L *Quod enim credimus..., hoc ipsum*. 40 L *destruxit atque subvertit*. Vgl. Verwijs s.v. *ute-doen*, Trans. 5-7. 41 P om. 42 P *dicmaels*. 43 *Want...*: P *Wanttet seer cr. is*. 44 *Hier...*: P *Men salt sonderlinghe lesen in den noot*. 45 *ende...*: PL add.

e Nl. wegens de onuitspreekbaarheid van Gods *wesen*, dat boven de *wisen* der personen uitgaat. f De vergelijking S. Jan-arend gaat terug op Apoc. 4.7, als toepassing van Ez. 1.5-22. Zoals de arend, die volgens mythische conceptie in de zon kan staren, ziet S. Jan Gods mysterie. Vgl. SCHMIDTKEN, *Geistl. Tier*, I, 231-6. g *Die Godheyt...*, zie de antifoon bij *Benedictus (Laudes)* op Kerstmis, in het Brev. rom.: *Mirabile mysterium...* h De aanbeveling van deze tekst gaat uit van de innerlijke waarde van zijn inhoud, die als een geestelijke schat gewaardeerd moet worden: vrijwaring tegen alle ongeloof, dat uiteindelijk berust op het bedrog van de *viant* (= duivel). Zo vormt hij dan ook een *zegen*, die een gebedshouding inhoudt. Daarom werd hij ook onder de zegenriten bij de wegzending na de H. Mis als 'laatste Evangelie' opgenomen (zie J. JUNGMANN, *o.c.*). Die objectieve waardering sluit niet uit dat deze *zegen* door bijgeloof en magische praktijken werd *misvormd*; zie A. JACOBY, *Johannisevangelium*, in *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, IV, 1931/2, 731-3; H. DEMAREST, *Sint-Jansevangelie*, in *'t Beertje. Volkskundige almanak 1987*, Brugge, 1986, 35-48.

5.2. *Uiteenzetting van*[46] *S. Jans evangelie**

H, f. 73v 45 DAT HEILICH EWANGELIUM. ⟨¶ CAPITTEL .XVIJ.⟩[47]

*V. 1-2** *(f. 74r) Inden begynne, dat is*: ⟨in-⟩[48]den godlicken oerspronck, *was dat Woert, ende dat Woert was by God ende God was tWoert ende tWoert*[49] *was inden begynne by God.* Inden begynne, dat is: dat godlicke wesen of die Godheyt, hebbende in hem beslaten die drie persoenen inder Godheyt, die daer sijn één God 50 inder selver Godheyt, ende elck persoen hevet die Godheyt in hem, ende die een en is niet meerre of mechtiger dan die ander of oeck wijser of guedertierenre. Mer men schrivet den Vader die moegentheyt toe, om-dat hi is dat begynne der hoeger edelre Tryniteyt; ende die Soen die wijsheyt, om-dat die Vader vermits ⟨den Soen hem selven ende alle dinck bekennet⟩[50] ⟨ende⟩ alle dinck gemaect hevet zeer wijse- 55 lick[51]; ende den Heilighen Geest die guedertierenheyt[52], om-dat hi is die mynne Gods, vermits welcker mynnen die Vader ende die Soen alle dingen hebben gemaect ende noch dagelixe ontholden. Ende die een en werct niet buten ⟨hem[53] sonder⟩[54] den anderen, want sij zijn te samen één God ende één mynlick zuet godlick wesen, *(f. 74v)* welck nyemant en verstaet(!) Dit ist begynne ende die yerste substancie, daer 60 alle dingen uut sijn gevlaten.

Ende in dit begynne was tWoert ende tWoert was by God. [Ende][55] By dit Woert verstaen wi onsen Heren Ihesum Christum, die daer is dat Woert des Vaders, gevlaten uutten vaderlicken herten, ende is daer-om genoemt dat Woert Gods, want God doer hem sijnen wil te verstaen gevet. *Ende God was dat Woert.* Hier-by 65 verstaen wi dat Ihesus Christus is ⟨warachtich⟩[56] God [ende mensche][57], ende God hevet hem verenyget mitter Menscheyt[58]. Aldus aenbeden wi die Godheyt inder Menscheyt ende bidden mit gelove[59] dat hi ons geern sal verhoeren doer dat verdienst sijnre heiliger Menscheyt, daer hi ons doer hevet verloest vanden ewigen doede.

70 Item die ⟨drie⟩[60] ewangelysten[j] schriven van Christo dat hi inder Menscheyt is gebaren inder tijt. Mer sunte Iohan seit van hem dat hi nae sijnre Godheyt is geweest[61] voer alle tijden, daer hi seit: '*inden begynne was tWoert*'. By welcken Woerde hi meynt ⟨Christum Jesum, den Soen Gods⟩[62]. Want hi voer alle tijden,

46 Getuigen: H, f. 73v-80r; P I.53b; L 3.79b. 47 P om.; L *Sequitur expositio.* Telkens geven wij de verzen aan uit het eerste hoofdstuk van S. Jans Evangelie. HPL laten die verzen naar voren komen hetzij door rubricering, hetzij door (...). Wij cursiveren die teksten (die het hs. in rubriek geeft), ook wanneer zij daarna integraal herhaald worden. 48 PL add. 49 L *Hoc*; vgl. Vulgaat. 50 *den soen...*: PL om. 51 *alle...*: PL om. 52 L *bonitas.* 53 L *extra se* add.; om te wijzen op Gods werk 'ad extra'. 54 *sonder...*: L *sine altero*; zie hierna r. 81-84. 55 PL om. 56 PL add. 57 PL om. 58 *ende...*: L (Deus) *cuius divinitas humanitati sese univit.* De vraag dient gesteld of het Dietse *hem* staat voor *dien Zoon* of voor *zichzelf* enz. 59 *bidden...*: L *petentes credimus.* 60 *Item...*: P *Dye drie*; L *Et notandum quod alii.* 61 *is...*: P *g. is* trp. 62 *Christum...*: P; H *christus die soen*; L *Christum Dei filium.*

i Zie hiervoor n. *e.* j Nl. de drie synoptische evangelisten, die natuurlijk de Godheid van Christus niet verzwijgen, maar wel zijn historische verschijning belichten. S. Jan daarentegen beklemtoont de goddelijke relatie, zonder zijn ingrijpen in de geschiedenis onvermeld te laten. Daarom geldt zijn evangelie als 'het geestelijke'. Zie Donatien MOLLAT, *Jean l'Évangéliste*, in *DSp.* 8, 1987, kol. 192-247.

eer die werlt of enych dinck was geschapen, was hi inden *V*ader, één mit hem in eenre *(f. 75r)* natueren nader *G*odheyt, alle dingen mit hem makende vermits sijnen *G*eest. Hi is één waer[63] *G*od: dàt bewijst sunte *I*ohan, daer hi seyt[64]:

V. 1c-2-3a: 'Ende God was dat* W*oert. Ende t*W*oert was inden begynne by* G*od. Alle dingen sijn vermits*[65] *hem gemaect'*. Want die moegentheyt des *V*aders hevet vermits wijsheyt sijns *S*oens, die daer is sijn *W*oert, ende mit hoere beyder mynne, welck oer *G*eest is, hemel ende eerde ende alle dat daer-in is, gemaect.

V. 3b. Ende sonder hem en is niet gemaect.* Want die *V*ader ende die *S*oen ende die *H*eilighe *G*eest sijn één *G*od, ende die een en werct niet sonder den anderen, gelick onse memorie niet en denckt sonder onsen wille ende sonder onse verstant, mit welcken wi die gelickenisse *G*ods hebben. In welcker drie crachten[66] is dat beelde *G*ods, dat is: onsen geest, dat averste deel onser zielen, welck uut *G*od is gevlaten ende is daer weselick gebleven ende hevet een stadich yagen weder tot *G*od[67].

V. 3c-4a. Alle datter gemaect is; was in hem een leven*[k]. Want vermits sijn guetheyt, doer die cracht sijnre moegentheyt ende mit sijn wijsheyt hevet ⟨God⟩[68] alle dingen gemaect ende sij waren in hem een leven, *(f. 75v)* dat is: sij waren in sijnen wille dat hi se maken wolde; ende sij waren gebeelt[69] in sijn wijse verstendelheyt, woe sij wesen solden, eer sij worden; *e*nde sij stonden in sijn memorie[70] en⟨de⟩ leveden, eer hi si sciep. Ende, doe die beeldener alre dingen uutvloeyeden, dat is: die *S*oen *G*ods[71], dat is: des *V*aders *W*oert[72], mit welcken enygen énen *W*oerde die *V*ader doer den *H*eilighen *G*eest alle dingen geschapen heeft. Ende doe sij gemaect waren, sach hi si aen, dat sij guet waren[73,l] ende hi had daer genuecht in.

Want hi sach hem selven daer-in als sijn moegentheyt, daer hi se mede onthyelt, ende sijn wijsheyt, daer si se elck mede ordinierden op oer stede, ende sijn guetheyt, die hi hem gaf te gebrucken. Aldus is ⟨*G*od⟩[74] twesen der wesenen, dat licht der lichten, dat leven der levenen[75,m]. Die boeme ende cruden ende stenen die[76] hebben leven ende wesen sonder bevoelen; ende die beesten, vogelen ende visschen mit alle,

63 P *warachtich.* **64** *Hi...*: L *Ipsum insuper verum esse Deum S. Johannes aperte declarat.* **65** P *door.* **66** *In...*: L *in quibus.* **67** *ende...*: L *et ad ipsum continue anhelat.* **68** P; H *hi.* **69** L *ideata.* **70** L *et amore* add. **71** *doe...*: P *die beeldener a. d. is*; L *Omnium nanque formator est.* PL zien hierin reeds de hoofdzin; zie n. 72. **72** *dat is...*: *dat (= die Soen Gode) is...* moeten wij beschouwen als de hoofdzin. L *qui est verbum patris.* **73** *sach...*: L *vidit quoniam erant valde bona*; vgl. Gen. 1.25 tegenover 1.31. **74** PL; H *hi.* **75** P[1]; P[3] *leven*; L *vitae.* **76** P om.

k Het verbaast niet, dat Schr. de traditionele interpunctie van deze verzen volgt, waarbij *quod factum est* het onderwerp werd van *in ipso (Deo) vita erat*. Dit leverde het motief op, dat hetgeschapene vooraf in God leefde (als idee). Zie I. DE LA POTTERIE, s.j., *De punctuatie en de exegese van Joh. 1.3-4 in de traditie*, in *Bijdragen. Tijdschrift voor philosophie en theologie*, 16, 1955, 117-135; K. ALAND, *Eine Untersuchung zu Joh. 1.3.4. Über die Bedeutung eines Punktes*, in *Zeitschrift. Neutest. Wissenschaft*, 59, 1968, 174-209. Vanuit deze traditie vertrekt Schr. om 'het leven in God' als een van de voornaamste leerstellingen in haar leer uit te werken, zoals zij dit hier scherp formuleert. Vgl. AMPE, *Kernprobl.*, II, 1951, A, 4-33.
l Vgl. Gen. 1.5, wat meteen de achtergrond aangeeft van Schr.' idee dat God in het schepsel, speciaal in de mens, 'ghenuecht heeft'. Zie vervolg. m Dit ganse verband is een welkome uitleg van deze nog meer voorkomende formule.

dat leven ontfangen hevet, die hebben wesen, leven ende bevoelen, ende die edel mensche hevet wesen, leven [ende][77], bevoelen ende redelick verstant gelick *(f. 76r)* den engelen. Ende God hevet sy elck beghiftiget mit gaven; die eerde hevet hi verciert mit blomen ende cruden ⟨ende⟩ boeme, dragende mennygerley vruchten[78]; die vogelen inder lucht hevet hi begavet mit vederen van menygerleye verwen; die beesten ⟨met⟩ dat eertrijck[79]; die visschen ⟨met⟩ dat water[80] ende oer toegaven[81] sijn vynnen, daer sij mede swemmen. Mer die menschen hevet hi gegeven sijn Godheyt, op-dat hem die mensche solde bekennen, lief-hebben ende gebrucken ewelick. Oeck hevet hi alle dese voerseyden[82] dingen gemaect tot behoef der menschen.

V. 4b. Ende dat leven was een licht der menschen.* Dat leven is God die Soen, die daer is die wijsheyt Gods ende[83] tlicht des Vaders. Dit licht is een licht der menschen. Van dit licht levet die ziele. Dit licht is God selver inder zielen ende woent in oer in dat blote wesen der zielen in dat ontoegenckelicke licht[n], daer niet in comen en mach dan die heilighe Drievoldicheyt.

V. 5a. Ende dat licht lucht[84] in die donckerheyt.* Dat is[85]: dit[86] godlicke licht, dat God selver is, lycht in die donckerheyt, dat is: int wesen *(f. 76v)* of levendicheyt[87] of gemoede[88], mit welcker die ziele God alre-gelicste is. Ende wanneer oer die ziele in dit lycht gevet ende geloeft dattet God is ende volget ende neemt dat licht waer, soe werct dit licht inder zielen ende purgyert alle hoer crachten ende brenget sy weder in oeren yersten graet. Dit en vermach die mensche niet mit genen arbeyt of guede werken, die hij doet in sijns selves cracht[89], — nochtants maken sij hem bequaem — mer hi moet hem selven vertyën[90] ende geloven, dat God in hem is ende dat hi hem geern helpen wil als hi hem bidt ende dat hi oeck geern in hem wil werken, ist dat hi hem stede gevet. Dit gelove maect die ziele levendich, ende doet sy leven in God ende God in oer, ende doet oer bekennen oer niet-konnen of vermoegen. Ende daer-om synckt sij altijt neder in oeren gront, daer sij niet en hevet dan gebrecken, ende sij en neemt hoer niet aen[91] enych guet dat sij doet.

Want sij gelovet dat God in oer is ende dat guede in oer werckt. Ende hier-mede staet sij in die armoede des geestes op oer bloete niet-wesen[92], want *(f. 77r)* sij hevet oer avergeswanct[93] in dat godlicke wesen, dat sij gelovet in oer te wesen. Si staet op oer niet-te-weten, want alle dat sij weet of verstaet van Gode, dat schrivet sij God toe, die in oer is. Aldus in dit vernyeten wort God van hem selven bekent, van hem selven gemynt[94] ende hi gebrucket hem selven. Ende die ziele wort

77 PL om.; H add. 78 *ende...*: P *Die b. dragen m. vr.*; L *arbores diversi generis fructibus...donavit.* 79 *met...*: P (onderverstaan *verciert God*); L *bestiis terram...donavit*; H *dat e.* 80 *met...*: P add.; L *piscibus terram*; H *dat w.*; zie n. 79. De uitdrukkingen lijken onduidelijk. 81 P *gaven.* 82 P *voorscreven.* 83 *Gods...*: L om. 84 P *lichtet.* 85 *Dat...*: PL om. 86 P *Dat.* 87 L *vita.* 88 L *mente.* 89 *in...*: P om. 90 P *versaken.* 91 *sij...*: L *neque aliqua sibi...ascribit.* 92 *staet sij...*: L *quam nihil sit attendit.* 93 *sij...*: P *si...overgeworpen*; L *seque ipsam...proijcit.* 94 *van h. s. gemynt*: L om.

n Vgl. 1 Tim. 6.16.

altemael formeloes, niet van oere geschapenheyt, mer sij is avergeformt in dat godlicke wesen.

Sij wort van kennen kenneloes, want sij bekent een wyet[95] ongeschapen guet, welck sij niet en kan begrypen. Ende hier wort *God* in oer naemeloes[96], want sij verstaet hier dat alle die hoege namen ende alle dat van *God* is geschreven dat hi is, des en is hy niet[97], mer hi gaet daer veer baven. Hier coemt die ziele in een verwonderen der Godheyt *ende tlycht licht in die donckerheyt*. Dat is: dat ongeschapen licht lucht in dat geschapen wesen der zielen ende sette[98] alle oer crachten aver in dat selve licht[99].

Hier wort sij willeloes ende die wille wort mynne, alsoe dat sij niet en wil dan mynne, *(f. 77v)* dat is: *God*[1]. Ende sij denckt altijt[2] woe sij *God* lief mach doen[3], om te volgen sijnen lieven[4] wille. Hoer verstant verlyest sij hier, wanttet wort godlick ⟨aen[5]-⟩schouwen. Hoer gedachten of[6] memorie wort smakende wijsheyt, in welcker sij leert ende smaect[7] alle dat die schrijftuer begript. Hoer begeerlicke cracht wort mynlick[8] godlick gebrucken, dat hier bestaet[9] ende[10] nummer en vergaet. Dit is die voersmaeck des ewigen levens ende, daer-nae datmen dit hier bekent, mynt ende gebruckt, daer-nae sal ment hier-naemaels hebben.

Aldus comen alle die crachten oere[11] zielen op oer stede, dat is: in oer yerste puerheyt, daer sij toe[12] geschapen waren. *E*nde dit moet geschyen vermits[13] inlichten ende werken[14] des lichtes. Ende, sal dit licht, dat *God* seelver is, inder zielen werken, soe moet die ziele oeren gront claer holden van alle genuechten der sunden. Ende want sij geen quaet by oers selves cracht schuwen en kan, soe moet sij mit een oetmoedich bekennen *God* daer stadelick om bidden, dat hi oer bequaem wil maken tot sijnre gloriën, *op- (f. 78r)* dat hi sijn godlicke werck[15] [de?] in oer wil werken, daer hi se toe geschapen hevet, dat sij hem solde kennen, mynnen ende gebrucken *e*nde dat hi sijn ewighe *W*oert, dat hi selver is, in oer voertbrengen mocht in een claer godlick bekennen.

V. 5b. Ende die donckerheyden en ontfiengen dat licht niet.* Die donckerheyden, dat sijn: die sundige menschen, die oer[16] genuecht volgen, daer en kanne dat licht der graciën *G*ods niet in schijnen[o]. Ende gelick dat die sonne niet schijnen en kan op steden[17], daer sy wort belettet, *a*lsoe en kan *G*od niet werken in een quaet-willige ziele[p] of in een besmyt[18] lichaem.

95 H (vgl. Verwijs s.v. *wijt*); P *wit*; L *latissimum*. **96** L *innominabilis*. **97** *dat alle die...*: L *quod omnia...nomina...nequaquam Deum exprimere possint, nec esse ea ipsum*. **98** P *set*. **99** *licht...*: L *lucem, hoc es, in se* (= God). Is de additio: *hoc...* misschien de vertaling van de slotwoorden uit de volgende omissio: *dat...* (zie volgende n. 1)? **1** *ende die wille...*: PL om. **2** PL om. **3** *mach...*: P *doen m.* trp. **4** P om. **5** P add; **6** *Hoer...*: PL om. **7** *ende...*: PL om. **8** Pl om. **9** L *inchoatur; bestaen* in de zin van beginnen te zijn, ontstaan. **10** L *illic* add. **11** PL *der*. **12** *daer...*: L *in qua*. **13** P *door*. **14** L *inactionem*. **15** *godlicke...*: H verbeterd uit *godh. werk*; PL *g. werc*. **16** L *pravas* add. **17** L *loca*. **18** P *besmet*.

o Versta: *daer (= in die donckerheyden...) kan...niet in schijnen*. p Vgl. Sap. 1.4.

V. 6a-b. Een mensche was gesant van Gode, d*at was sunte *J*ohannes *B*aptista[19], *wes naem was Johannes, d*at is: dat hij[20] vol was der graciën *G*ods[q]. *E*nde want die gracie *G*od is, soe[21] was *J*ohannes godlick, doe hi noch was in sijnre moeder lichaem[r].

V. 7a-b. Dese mensche was gecomen om te geven een*[22] *getuych van dat licht.* Van dit licht tuychden *J*ohannes, doe hi sprack: '*H*i sal nae my comen, die voer my geweest is, wes ryem[23] van sijnen schoe[24] ick *(f. 78v)* niet weerdich en byn te ontbynden'[s].

V. 7c. Op-dat alle menschen vermits*[25] *hem solden geloven, d*at is: vermits sijn predicacie[26].

V. 8a-b. Hi en was selver dat licht niet, mer hi was comen een thuychnes*[27] *geven van dat licht.* Al was *J*ohannes baven alle menschen heilich, nochtants ⟨achte⟩[28] hy hem selven tegen dit lycht[29] ⟨cleyn te wesen als⟩[30] een riet weyende mitten wynde[t].

V. 9. Ende dat was het waer*[31] *licht, dat alle menschen, die in dese werlt comen, verlicht*[32]. Dit licht[33] is *G*od, verlichtende alle menschen, nyemant uutgescheyden, want alle menschen hebben in hem dat beelt *G*ods. Mer *G*od en hevet mit alle menschen gheen vrientschap, mer die holt hi alleen[34] mit die trouwe[35] gelovige kersten menschen.

V. 10. ⟨Het was in die werlt⟩*[36] *ende die werlt was vermits dat licht gemaect ende die werlt en kenden dat licht niet: d*at sijn werlicke menschen, die inder werlt leven nae die genuecht der werlt.

V. 11. Hi quam in sijn eygen lant, d*at is: inder zielen, want die ziele is *G*ods eygen woenstede. *Ende die sijn ontfiengen hem niet, d*at waren: die *(f. 79r) J*oeden, die dat uutverwaren volck *G*ods waren ende die schryben[37] ende pharizeën, die geestelick[38] schenen, mer niet en waren.

V. 12. Doch alle die-geen, die hem ontfiengen, dien gaf hi macht kynder Gods te werden.* Want alle, die hem ontfiengen, weder heyden of *J*oeden, ende die in hem geloveden, dien gaf hi gracie, kynder ende eerfgenamen[v] *G*ods te werden.

19 *Dat...*: PL plaatsen deze zin na de twee zinsdelen uit S. Jan. **20** *dat is...*: P *die* in aansluiting bij de zin: *Dat was*; zie n. 19. **21** *want...*: PL om., aansluitend bij *ende.* **22** P om. **23** L *corrigiam*; vgl. Jo. 1.27c; P *ryemen.* **24** P *schoen*: jongere meervoudsvorm. **25** P *doer.* **26** P *predicacien.* **27** H; vgl. P *getuych.* Vgl. terwijs s.v. *Tugenisse.* **28** P; L *reputabat*, H *noemt.* **29** *tegen...*: L *in huius tamen comparatione lucis.* **30** *cleyn...*: P add.; HL om. **31** P *warachtich.* **32** *die...*: P[1] *verlicht* (*die comen* P[3]) *in dese werelt.* **33** P om. **34** *holt...*: P *houdt hi a. zijn vrienden te wesen.* **35** P *trouwige.* **36** L *In mundo erat* add.; vgl. Jo. 10a. **37** P *scriben.* **38** L *religiosi.*

q Naar de etymologie van *Jo-hannes* = genade van Jahwe. **r** Vgl. Lc. 1.41. **s** Vgl. Lc. 3.16, par. **t** Vgl. Mt. 11.7. **u** Wegens het verschil tussen Gods aanwezigheid door zijn *wesen* in 't *wesen* der ziel en door genade (= vrientschap) in de krachten, zoals Schr. meermalen ontwikkelt. **v** Vgl. Rom. 8.17.

V. 13.* ⟨*Die*⟩[39] *niet uutten bloede* ⟨*noch*⟩[40] *uutten vleysche, noch uutten wille des mans, mer uut Gode gebaren sijn,* dat sijn: die uutvercaren kynder Gods, die God hevet voersyen, eer sij geschapen worden[41], tot hem sijnde[42] gekeert mit gelove, hape ende mynne. Van dese kynder sprect hi doer den propheet[43]: 'Het sijn mijn weelden te wesen mitten kynderen der menschen'[w]. Mer die dat vleysche ende dat bloet volgen ende oer quade genuecht ende hebben hem van God gekeert, daer-van seyt hi: 'My rouwet[44] dat ick den mensche heb gemaect'[x], dat is: om den ewigen aftrat, die hi van my gedaen hevet, ⟨ende⟩[45] 'Wat is my mitten mensche? Hi is vleysche. Mijn geest en sal op hem niet rusten, want hi vleysche is'[y]. Mer van die anderen ⟨seit hi⟩[46]: *(f. 79v)* 'My verbarmt aver den mensche[47], want hij vleysche is'[48], ⟨ende⟩[49] 'Ick heb hem in ewiger mynnen lief gehadt: daer-om heb ick hem ontfermelick tot my getagen'[z], aen-nemende vleysche ende bloet[50].

V. 14a. Ende dat* Woert *is vleysche geworden ende hevet in ons gewoent.* Dit Woert is God selver, die hemel ende eerde geschapen hevet; die[51] hevet om onsen wil aengenamen menschelicke natuer, lijf ende ziele, vleysche ende bloet, op-dat hi ons doer sijn heilighe Menscheyt mocht weder-brengen tot dat gebrucken sijnre Godheyt.

V. 14b. Ende wi hebben gesyen sijn glorie als die glorie eens eengebaeren Soens uutten*[52] *Vader.* Wael mocht sunte Johan[53] seggen, dat hi sijn glorie had gesyen als die glorie eens eengebaren Soens uutten Vader, dat is: uutter Godheyt, mit welcken hi één is [ende][54] altemael, als hi selver sprack: 'My is gegeven alle macht inden hemel ende inder eerden'[a]. Want een eengebaeren kynt hoert toe alle sijns vaders guet ende ryckdom, ende dat macht[55] mededeylen wiet[56] wil. Hi wil[l] ons sijn rijcke geern mededeylen, ist dat *(f. 80r)* wi hem willen volgen.

V. 14c. Vol graciën ende waerheyden.* Vander volheyt sijnre graciën hebben wi alle gracie ontfangen[b]. Hi is vol waerheyden, want in hem en wert nye loegen gevonden[c].

Byden woerde des heilighen ewangelijs moeten gelest ende[57] uutgedaen werden alle onse sunden. Amen[d].

39 PL add.; vgl. Jo. v.13. 40 P; H *of*; zie verder. 41 PL add. 42 PL *sijn*; vgl. n. 41. PL hebben hiervan een relatiefzin gemaakt. 43 *doer...*: PL om. 44 *My...*: P *Mi is leet.* 45 L add. 46 PL add. 47 *My...*: P *Mi ontfermt der menscen.* 48 *hy...*: PL *si vl. zijn*; vgl. n. 47. 49 L *Et* add. 50 *Ick heb...*: L *...dilexi te...attraxi te...assumendo...pro te.* 51 L *qui* in de zelfde functie als het vorige *sui.* 52 PL laten hierbij v. 14c aansluiten; zie verder. 53 P *Jehan.* 54 PL om. 55 *dat...*: *dat*, nl. *dat goed..., macht*, d.i. *mach het kind*; P *mach dat.* 56 *wiet*: misschien te lezen: *wiēt* = *wient* = aan wie het kind het wil geven. Vgl. n. 55. Het kind is hier Christus zelf. 57 *gelest...*: PL om. Vgl. Verwijs s.v. *lesscen* II, Trans. a: *Lesscen* = *verminderen, wegnemen, vernietigen.*

w Vgl. Prov. 8.31. x Gen. 6.7. y Gen. 6.3a. z Jer. 31.3. a Mt. 28.18. b Vgl. Jo. 1.16. c Vgl. Apoc. 14.5. De woorden: *Ende wi hebben...Vader* zijn als een ingeschoven zin ter illustratie van *ende hevet in (= onder) ons gewoont*, terwijl deze hoofdzin nog een aanvulling krijgt in de vorm ener kwalificatie van het onderwerp: *vol gracien* (dus in de nominatief). d Dit vers vindt men ook als respons van de subdiaken als hij het evangelieboek aan de priester te kussen aanbiedt. Gewoonlijk zei men *Deo gratias*. Vgl. J. JUNGMANN, *o.c.*, 557 en n. 15.

*DIE SESTE ONDERRECHTINGE**

*VI. UITEENZETTING OVER DE GEBODEN**

6.1. *Commentaar op de tien geboden**

6.1.1. Inleiding*

H, f. 80r[1] HIER BEGYNNEN DIE TYEN GEBADE ⟨GODS⟩[2] ⟨NA DEN GEEST TE OEFFENEN ENDE⟩[2] WOE WY ONS DAER-MEDE VERCYEREN SULLEN ⟨ENDE HOUDENSE IN ONS GHESCREVEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XVIIJ.⟩

Sunte *P*auwel[3] seit: '*B*rueders, en weet gi niet[4] dat uwe lichamen sijn lytmaten *C*hristi? Sal ick dan die lede *C*hristi nemen ende maken sy[5] lede eens gemeynen wijfs? Want die een gemeyn wijf aenhanget, die wort één lichaem mit oer'[a]. Want sij is vleyschelicke, ende soe wie vleyschelicke dingen aenhanget, die wort oeck vleyschelick. Want watmen mynt, daer-mede wort-men verenyget. Mer *G*od is een geest[b], ende soe wie *G*od aenhanget mit mynnen, die wort één geest mit hem[c]. God wort daer-om genoemt een geest van-*(f. 80v)*den *M*eyster der hoeger synnen[6], want ⟨men⟩[7] hem niet subtylicker en konde[8] genomen, om-dat hi onnoemelick is.

Oeck seit hi: '*E*n weet ghi niet dat uwe litmaten sijn tempelen des *H*eiligen *G*eestes, die in u is, den gi van *G*od hebt? Ende[9] gi sijt uwes selves niet, mer gi sijnt gecoft om[10] enen groten schat. *G*lorificiert ende draget ⟨God⟩[11] in u lichamen'[d].

Hier-om sullen wi onse litmaten vercyeren mit die gebade *G*ods[e]. Ende gelickerwijs dat sij die *I*oeden droegen geschreven aen oer cleder[f], alsoe sullen wi se geestelick dragen geschreven in onser zielen ende in onsen lichaem, op-dat wij tempelen *G*ods moegen sijn[g].

1 Getuigen: H, f. 80r-87v; P II.52, f. 147v-152r; L 1.52, f. 98v-103v. **2** H add. met aanvullingen uit PL. **3** P *Pauwels*. **4** *Sunte...*: L *Scribens Corinthijs Apostolus: Nescitis, inquit*. L blijft dichter bij de Vulgaat, 1 Cor. 6.15-16a, zoals ook verder. **5** *maken...*: P *makense* (tot *leden...*). **6** *van den...*: H; PL om. Met deze *Meyster* is wel bedoeld Petrus LOMBARDUS, 1100-1160, die wegens zijn tijdens de middeleeuwen als algemeen gebruikt theologisch tekstboek *Sententiarum libri quatuor*, PL.192, kol. 521-962, de *Magister sententiarum* genoemd werd. De Dietse vertaling komt ook elders voor. Putte Schr. rechtsreeks uit diens werk? **7** P; H *hi*; vgl. n. 6. Tenzij *hi* op Petrus Lombardus zou slaan. **8** P *can*. **9** HL (vgl. *et* uit Vulgaat 1 Cor. 6.19d); P om. **10** P om. **11** PL, vgl. *Deum* uit 1 Cor. 6.20b; H *christum*.

a Vgl. 1 Cor. 6.15-16a. **b** Vgl. Jo. 4.24a. **c** Vgl. 1 Cor. 6.17. **d** Vgl. 1 Cor. 6.19-20. — Met *hi* uit de aankondiging van dit citaat wordt verwezen naar *Sunte Pauwel* uit de 1e paragraaf. **e** Steunt dit op een logisch verband? **f** Vgl. Deut. 6.7-13; Mt. 23.5. **g** Vgl. 1 Cor. 3.16-17; 8.19; 2 Cor. 6.16.

6.1.2. Glosse op de tien geboden*

Dat yerste gebodt

Du salste in enen God geloven ende hem salstu[12] *lief-hebben baven alle ende du salste*[13] *hem alleen aenbeden.* Want dit[14] seit God die Here: 'Ist dattu my mynste ende mijn gebade holste, soe sal ick uwer viande viant sijn. Mer ist dattu se niet en holtste, soe suldy sijn vermaledijt'[15,i]. Dit[16] sprack God in die olde wit[17]. Ende doer sijn Menscheyt sprack hi: 'Soe wie mijn gebade hevet ende *(f. 81r)* die holt, die ist die my mynt. Ende die my mynt, die wort gemynt van mijnen Vader, dat is: van mijnre Godheyt[18]. Ende ick sal hem mynnen nae mijnre Menscheyt, ende ick sal hem my selven apenbaeren, dat is: ick sal hem te kennen geven woe ick in mijnen Vader byn ende woe dat die Vader in my is'[j]. Oeck seyt hi: 'Ist dat ghi mijn gebade holt, soe suldy in mijnre mynnen bliven, alsoe ick mijns Vaders gebade geholden heb ende blive in sijnre lieften. Dit heb ick u geseit, op-dat mijn vroude in u sij ende uwe vroude vervult werde'[k].

Nu dit gebodt sal werden gevyert[19] ende geschreven in die memorie, alsoe datmen mit lieften stadelick op God denct ende mitter mynnen-cracht aen hem clevet, soe wort men één geest mit hem[l]. Want dit seit sunte Augustinus[20]: 'O mensche, wilstu weten, wat gi meest mynt, soe merct wat gi meest denckt'[m]. Om dit gebodt te bet[21] te holden, soe sullen wi duck bidden:

'O hemelsche Vader, ick bid u, ghi die daer sijt[22] in myn memorie, helpt my dat ick niet en moet dencken dan ghi wilt. Ende wilt doch mitten zeraphynsen *(f. 81v)* geesten werken in mijn memorie, op-dat ick mit zeraphynser mynnen in mijn gedachten vermits[23] hem[24] moet ontsteken werden ende ic u lief mach hebben mit alle mijnen gedachten als u dese hemelsche geesten lief-hebben'.

Dat anderde gebodt

Du salste den naem Gods niet ydelick noemen. Want hi[25] is alsoe groet, dat men hem niet ⟨weerdich genoech⟩[26] bewoerden[27] of noemen en kan. Dat bewijsden hi, doe hem Moyses vrageden wie hi was, doe antwoerden hi[28]: 'Ic byn die ic byn'[n], recht of hi seggen wolde: 'Wie ick byn, dat is my selver alleen bekent. My en sal geen creatuer syen ende leven[o] inden leven sijnre natueren[29] of synlicheyt'.

Van desen hoegen ongenoemden naem sprack eens een heilich doctoer tot enen anderen: 'Swycht ende noemt God niet, want gi lastert hem. Hi is onnoemelick om

12 P om. **13** *du...*: P om. **14** *Want...*: PL *Hier af.* **15** P *vermalendijt.* **16** L *quoad sensum* add. **17** P *wet* (= Oude Testament). **18** *dat...*: P om. **19** L *colendum.* **20** *Want...*: P *Sint A. seyt.* **21** *te...*: P *beter.* **22** P *doer.* **23** L *esse dignaris.* **24** *vermits...*: L *per ipsos* (= serafijnen). **25** *Want...*: P *God.* **26** *weerdich...*: P add.; H om. **27** *niet...*: L *nullis digne verbis exprimi...valeat.* **28** *doe hem...*: L *cum a Mose interrogatus..., respondit.* **29** *inden...*: L *vita videlicet naturae.*

h Over de tekstoverlevering zie B. SPAAPEN, s.j., *Nieuwe stoffen voor de studie van het Middelnederlandsch gebodenonderricht*, in OGE 14, 1940, 89-108, 135-172. i Ex. 23.22; Deut. 7:11; vrije weergave (?). j Vgl. Jo. 14.21, 23. k Jo. 15.10-11. l Vgl. hiervoor n. *a.* m Augustinus? n Vgl. Ex. 3.14. o Vgl. Ex. 33.20.

sijnre moegentheyt[30] wil'. Doe sprack die ander doctoer: 'En had God dat soe niet geordiniert doer die leerres der heilighen kerken, dat men hem noemt: Vader, Soen, Heilich Geest, ick en dorst hem niet noemen, woe wael dat hi mijn God is ende om *(f. 82r)* mijnen wil God heyt. Want[31] daer-om heyt hi God, want hi ⟨die⟩[32] creatueren geschapen hevet, dien hi oer God is; mer nae sijnre Godheyt soe is hi naemeloes, dat is: onnoemelick. Nochtants is hi al dinck in allen dingen, ⟨als⟩ seit[33] sunte Pauwel[34,p]. Oec seit sunte Augustinus: 'God is al dinck, dat is: hi is onbegrypelick', ⟨ende is in allen dingen tegenwoordich in eenre godliker ombesmetteliker manieren⟩[35]. Van hem seit Dyonisius: 'God is niet ende[36] hi is alre[37] heiligen onversaedelicke begerynge, ende hi ⟨en⟩[38] is niet by enygen dingen te gelicken'. Aldus salmen desen hogen naem niet ydelick noemen, mer met groter eren ende weerdicheit[39,q].

Ende dit gebodt sal sijn geschreven ende geholden[40] werden in dat verstant. Want daer-nae sal arbeyden des menschen verstant, dattet God leert kennen ende oeck aensyen, woe edel dattet is geschapen, soe-dattet nummermeer[41] en sal vergaen. Ende soe salt daer-nae staen mit alre vlyticheyt, woe dattet God altijt eer ende lof byede, soe waer[42] God wort genoemt. Hier sal die ziele ducke om bidden, seggende:

'O Soen Gods, ick bidde u, gi die daer sijt in mijn verstandenisse: helpt my dat ick niet en moet weten of verstaen dan *(f. 82v)* ghi wilt, op-dat gi vroude in my moecht hebben. Ende wilt doch werken mit die edel cherubynsche gheesten in mijn verstant, op-dat ick u vermits[43] oer gebet bekennen moet, want sij zweven[44] mit die vloegelen oere contemplaciën in dat lycht dijns claren bekennens'.

Dat .iij. gebodt[45]

Du salste den sabodt[46] *vyeren, dat sijn: die vyere-dage*[47]. Dit gebodt sal geschreven ende geholden werden inden vryën wille, alsoe dat die wille altijt vyere[48] van allen quaden dingen. Ende het sal daer altijt[49] sabodt sijn, dat is: dat hem die vryheyt

30 L *maiestatem.* 31 P om. 32 P add.; L *omnes* add. 33 *als...*: L *ut ait.* 34 P *pauwels.* 35 *ende...*: P add. 36 L *et tamen.* 37 P *alle*; L *omnium.* 38 P add. 39 L *reverentia.* 40 L *servari.* 41 *soe...*: L *quod videlicet nunquam.* 42 *soe...*: L *sicut veraciter.* 43 P overmits; vgl. n. 24. 44 P *vliegen.* 45 P *der heyligher kercken* add. 46 P *sabaoth*; zo ook verder; vgl. Verwijs s.v. *Sabaet.* 47 P *vierdagen*; vgl. Verwijs s.v. *vierdach*; L *festos dies.* 48 P *viere*; vgl. Verwijs s.v. *vieren*, Intrans. 4) (-van ophouden, zich onthouden van); L *ferietur.* 49 *daer...*: P *a. daer* trp.

p 1 Cor. 15.28. q R. 48-61: deze tekst leunt aan bij een traditie, die een wijde verspreiding kende. Dr. J.W. VAN MAREN wees mij erop dat Schr. de leer over de onnoembaarheid Gods vond in Marquard VAN LINDAU's hoofdwerk, tweede gebod, o.a. in de paragraaf: *Gots freünde nennen seinen namen mit forchten* (p. 22-23), zoals hij deze bij zijn tijdgenoten aantrof. Zo b.v. bij TAULER, nr. 60: *Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo* (ug. Vetter, 292-3); vgl. VAN VLOTEN, *Verzameling van Nederlandsche Prozastukken*, 187-8, of bij ECKHART, DW.II, Pr. 53, p. 534; III, Pr. 83, p. 442; V, Tract. 2, p. 292, met Quints bronvermelding in de noten. Nog verwijzen wij naar Jac. ROECX, *Den gheestelijcken steen*, Antwerpen, 1576, f. 208r-217v. Het noembaarheid-dispuut moet historisch juist beoordeeld worden vanuit de reële complexiteit van 's mensen kenvermogen (op verscheiden vlakken) t.o.v. Gods (on-)kenbaarheid (wat niets met agnosticisme te maken heeft). Zie H. HOLSTEIN, *Parler de Dieu*, in *Christus*, 9, 1956, 422-432.

des willen⟨s⟩ alsoe heel avergevet ⟨in God, dat die mensche in allen dingen, als in voorspoet ende in wederspoet, te vreden zij[n][50] ende ruste⟩ inden wil *G*ods ende huede sich[51] dat hi sijnen sabodt niet en breke, *d*at is: hi moet hem wachten dat hi niet en doe, dat tegen den wil *G*ods is. Mer hi sal altijt van bynnen *G*od[52] gehoersam sijn ende volgen sijnen alren-liefsten wil in rechter lieften.

Soe blivet hi altijt vredich stylle mit *G*od verenyget ende het is altijt mit hem heilich-dach, want hi hevet hem ⟨altijt in⟩[53] *G*od heel avergegeven. *E*nde daer-om en coemt hem niet toe, *(f. 83r)* des[54] hi hem aentrecket, want hi hoert *G*od toe, ende daer-om laet hi *G*od mit dat sijn doen alle dat hi wil. Ende hi blivet ongevangen, onbegangen[55], ongebonden, onbewonden, ⟨onverladen⟩[56] van alle dat ⟨inden⟩[57] hemel ende ⟨inder⟩[58] eerden is[r]. Om ⟨dit gebot aldus geestelijc te houden, so⟩[59] sullen wi duck bidden:

'O *H*eilighe *G*eest, ick bid u, ghi die daer sijt ende bliven wilt[60] in mijnen vryën wil, helpt my dat ick niet en moet willen dan dat gi wilt. Ende wilt doch werken in mijnen wil mit die edel hoege geesten der *t*hronen ende make my bequaem vermits[61] oer gebet, op-dat gi in my rusten moeget. Ende, alsoe als sij altijt in dijn godlicke wesen rusten mit stylre verenynge ende hoger ⟨aen⟩[62]-schouwinge, daer sij dy altijt in gebrucken ende van dy gebruct werden, *s*oe wilt my regieren ende gebrucken nae uwen alre-liefsten wil[l], op-dat gi in my tot uwer gloriën rusten moecht'[63].

Dat .iiij. gebodt

Du salste vader ende moeder eren. Dit gebodt sal sijn geschreven ende geholden werden in die edel *r*edelicke cracht der zielen ende sij sal dit gebodt *(f. 83v)* holden in driën manyeren.

Ten yersten sal sij eren *G*od baven alle dinck, als sijn ere ende glorie baven alle te sueken, te begeren, te willen, te meynen in allen dingen. Want hi is die vader ende schepper onser zielen, die⟨n⟩[64] wi baven alle sullen mynnen ende ontsyen.

Ten anderen sullen wi eren onse olders, want wi vleysche ende bloet van hem hebben ontfangen[65] ende sij hebben sorge ⟨ende⟩[66] pijne ende last ⟨om ons ende⟩

50 *in God...*: P add.; *zij[n]* met onderw. in 't enkelv. **51** *huede...*: P *wacht hem*; zie verder. **52** *van...*: P *God v. b.* trp. **53** *altijt...*: PL add. **54** *dat.* **55** P *onbeganckelije*; woord dat Verwijs niet geeft. **56** P; H *averlaeden* (uit *overlaeden*?). **57** P; H *in.* **58** P; H *in.* **59** *dit...*: PL; H *hier toe te comen.* **60** *ende...*: P om. **61** P *door.* **62** P add. **63** P *Amen* add. **64** P; H *die.* **65** *hebben...*: P *ontf. h.* trp. **66** P add.

r Bij het opzoeken van de hier vermelde adjectieven in *Verwijs* vindt men velerlei tekstvoorbeelden. Zo bij *onbehangen:* Mande...; Ruusbroec, 3:32 vlg. (ug. David); (Godfried Wevel), 12 Dogheden, ug. Van Mierlo, dl. IV, 249, tekst die ontleend is aan ECKHART, *Reden der Unterscheidung*; bij *onbegangen*: (Otto van Passau), *Gulden Troon*; Gerlac Peters, 225, d.i. Gerlac PETERS; *De tweede brief aan Lubke*, ug. W. Moll, in *Kerkh. arch.*, 2, 1859, 145-246, nl. op p. 225. Daarin lezen wij: '*Mijn hèrte is onbeganghen, onbevanghen ende onverlaeden van hemel ende eerde ende al dat daer in is*'. Enz. Voornoemde brief vond R. Lievens nog in Hs. Dr. P.S. Everts. Zie zijn beschrijving: *De mystieke inhoud van het Handschrift Dr. P.S. Everts*, in *Leuvense bijdragen*, 51, 1962, p. 21-22 en n. 12. In al die teksten gaat het om een verklaring van de onthechting der ziel aan het geschapene, waarvan de echo's in die periode, ook onder de Moderne Devoten, verspreid liggen. Waar vond Schr. het thema? Bij G. Peters of elders?

mit ons geleden. Hier-om sullen wi geern weder[67] om hem ende mit hem lijden ende comen hem te hulpen mit lijf ende mit ziele in oeren leven ende nae oere doet.

Ten derden sullen wi eren onse aversten geestelick ende werlick. Onse werlicke aversten sullen wi eren, om-dat sij oer macht van God ontfangen hebben, *e*nde oeck onse geestelicke prelaten, want ⟨dye godlicke wijsheit⟩[68] hevet dat alsoe geordiniert in sijn ewighe ordinancie inder yerster scheppinge, dat die een engel ende die een mensche solde sijn[69] baven den anderen, *m*er, doe hi menschelicke natuer aen-nam, doe verchoer hi den legesten staet[70,s]. Hier-om dan, ist dat wi begeren te eren die heilige *(f. 84r) D*rievoldicheyt, soe laet ons onse averste[r] eren. Want [wi][71], alsoe ducke als wi onse aversten eren ende ons onder hem geven ende drucken, soe onder-werpen[72] wi ons ⟨der⟩[73] heilighe *Dr*ievoldicheyt, *a*ls ⟨der⟩[74] moegentheyt des *V*aders: als wi bekennen dat sij alle oer macht van hem ontfangen ende sijn daer-om stadtholders *G*ods, soe eren wi die macht *G*ods in hem. Ende wi eren die wijsheyt ⟨des *S*oens⟩[75]: als wi merken dat sij dat soe hevet voersyen ende geordiniert, dat wi alsoe-daen[76] aversten solden hebben, hier-om[77] sullen wi ons daer wijselick onder bugen. Oec eren wi die guedertierenheyt des *H*eilighen *G*eestes, als wi aensyen dat grote loen, dat wi verwachten, welck hi ons doer sijn guetheyt wil geven, ist dat wi om sijn mynne onse aversten eren ende gehoersam sijn. Ende ist dat onse aversten gebreclick sijn ende onbescheyden, alsoe voel te liever sullen wi ons daer-onder geven, want sij sijn ons voel profitelicker naeder reden[t]. *W*ant die natuer hevet daer myn behulps[78] van, dan of sij wijs, bescheyden, guedertieren ende doechsam *(f. 84v)* waren[79]. Hier-om sullen wi ons onder onse aversten geven, want dat en hyndert ons niet woe dat sij sijn, mer wi sullen geern wat[80] lijden baven recht ende reden. Ende op-dat wi dit gebodt te bet moegen holden, soe sullen wi duck bidden:

'Ick bid u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, wilt doch werken mit die hoge edel geesten der *d*ominacionen in die redelicke cracht mijnre zielen. Ende, gelick dat sij altijt volbrengen ende daer-om arbeyden ende bidden dat uwen alre-liefsten wil moet gheschyen, *s*oe bid ick u, volbrenget in my ⟨vermits haer gebet⟩[81] uwen alren-liefsten wil tot uwer eren'.

Hier begynnen die .vj. verbade: dese hevet God verbaden[82]

Dat .v. gebodt ⟨ende dat .i. verbodt⟩[83,u]

Du en salste geen[84] *oncuysheyt begeren te doen mit dat wijf dijns naesten*[85]. Dit gebodt sal geschreven sijn ⟨ende geholden werden⟩ in die begeerlicke cracht. Hier

67 L *vicissim et.* 68 PL; H *God.* 69 *solde...*: P trp. na *anderen.* 70 P *leechsten* (= laagst). 71 P om. 72 P *onderworpen.* 73 P; H *die.* 74 P; H *die.* 75 L; HP *Gods.* 76 P *sodanige.* 77 Enigszins onregelmatige inleiding van de nazin. 78 P *af.* 79 *guedertieren...*: P om. 80 P om. 81 P; H om. 82 H; PL *dit zijn die verboden.* 83 Deze aanvulling vormen wij naar de titel van de volgende *geboden/verboden* in H: PL vermelden telkens alleen het rangnummer van het verbod. 84 P *nyet.* 85 *dat...*: P *dijns naesten wijf.* Du salste...; L *Non moecaberis.*

s Pregnante tegenstelling. t Nl. omdat grotere zelfverloochening daarin gevergd wordt, terwijl de natuur daarin des te min haar gading (vgl. *myn* [= minder] *behulps*) vindt. u Over de tegenstelling *gebod-verbod* zie hiervoor A c. 2 e.v. De *verboden* krijgen wel hun eigen rangnummer, maar het rangnummer der *geboden* wordt mede in acht genomen en vermeld.

wordt verbaden geestelicke averspul[86]. *E*nde dit doen wi alsoe duck als wi ons willens keren mit synlicker lust tot die genuecht des vleysches, der werlt ende[87] der creatueren, ende vergeten daer-doer onsen schepper ende onsen brudegom.

Hier-om sullen wi ons altijt mitter begeerten *(f. 85r)* tot *G*od keren ende bidden dat hi ons wil sterken in sijnen dyenst, seggende:

'Ick bid u, mijn *H*ere ⟨ende⟩[88] mijn *G*od, wilt doch werken in mijn begeerlicke cracht mit u edel dyenres, die hoge principaten, die daer altijt arbeyden in uwen godlicken dyenst. Soe gevet my vermits[89] oer gebet u getrouwelick te dyenen tot uwer genuechten'.

Dat .vj. gebodt ende dat anderde verbodt[90]

Du en salste niet doetslaen. Dit gebodt sal sijn geschreven ende geholden werden[91] in die toernlicke cracht. Wi sullen altijt verduldich sijn in alle dat ons opvalt. Want wi en hebben niet meer heilicheyden dan wi mit verduldighen lijden verdyenen. Oeck moeten wi ons hier waren[92] van twee geestelicke doetslage.

Ten yersten doeden wi ons eygen ziele alsoe duck als wi doetsunde doen. Niet dat onse ziele stervet, want sij en sal nummer sterven, *m*er wi scheyden se van *C*hristo *I*hesu[93] ende maken oer ondeelachtich alle ⟨siner heyliger verdiensten ende der verdiensten⟩[94] ende waeldaden der heyligher kerken. Wi doeden of moerden[95] heymelick onse ziele, *(f. 85v)* ist dat wi doer enyge⟨r⟩-ander oeffeninge of wech meynen te gaen in dat ewige leven dan doer den engen wech[v], die ons *I*hesus *C*hristus voer hevet gegaen, of meynen ten ewige leven te comen mit ⟨onse verdienste⟩[96]: dat en mach niet sijn. Want alle onse gerechticheyt is by *G*od als enen onreynen doeck[97,w]. *E*nde alle onse guede werken werckt *G*od doer ons[x], ende daer-om sijn sij meer *sijn* dan *ons*, ende daer-om en konnen sij ons niet salich maken[98,y].

Ende, wantter[99] nyemant totten hemel en clymt dan die *S*oen des menschen[z], *s*oe ist ons noet[1] dat wi één werden mit *C*hristo *I*hesu ende verenygen ons mit hem ende geven ons hem aver, want wi sijn sijn lytmaten ende hi is onse hovet[a]. Hier-om sullen wi hem stadelick bidden, dat hi ons wil wasschen in sijn heilich bloet ende vergeven ons onse sunden doer sijn heilich bitter lijden[2] ende maken ons bequaem doer sijn ⟨heilighe verdienste⟩[3] ende laten sijn *G*odheyt in ons schijnen, *e*nde wil[4] doer onse ogen syen ende doer onse oren hoeren ⟨ende⟩ doer onsen mont spreken

86 P *overspel.* **87** P om. **88** P; HL om. **89** P *overmits.* **90** Zie hiervoor n. 83. **91** *ende,...*: PL om. **92** P *bewaren*; vgl. Verwijs s.v. *waren*, Wederk. **93** PL om. **94** *sinre...*: P; H *sijn hei. verdyenst ende die verdienten.* **95** *of...*; PL om. **96** P; H *onsen verdyenst.* **97** P *cleet.* **98** *ende daerom sijn...*; PL om. **99** *want...*: P *want daer.* **1** P *van node.* **2** L *mortem.* **3** P; H *verdyenst.* **4** L *ut velit...*: in feite parallel met het vorige *dat hi ons wil.*

v Vgl. Mt. 7.13-14, par. w Vgl. Is. 64.6. x Vgl. Is. 26.12. y Nl. in zover wij ze zonder Gods hulp verrichten en alleen op eigen kracht (en gerechtigheid) willen verrichten. z Vgl. Jo. 3.13. a Vgl. Eph. 5.23, 29.

ende doer alle onse lytmaten werken sijnen alre-liefsten *(f. 86r)* wil, ende dat hi ons wil[5] behueden[6] voer sunde ende schande[7], ende dat tot sijnre eren.

Ten anderen mael doeden wi onsen even-mensche geestelick als wi hem oersake geven te sundigen, ⟨ende⟩ als[8] wi sijn sunden ende gebreke apenbaeren ende doeden sijn guede gerucht.

Om dit gebodt te holden sullen wi bidden:

'Ick bid u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, wilt doch in my werken mit die hemelsche *p*otestaten ende bedwyngen in my dat quade, op-dat gi vrede in my moecht hebben'.

Dat .vij. gebodt ende dat .iij. verbodt[9]

Du ⟨*en*⟩[10] *salste geen valsche getuych geven tegen dinen naesten.* Dit gebodt sal werden geschreven inder tongen, *a*lsoe datmen daer niet mede en lyege of quaet en spreke tegen den[11] even-mensche, *o*eck achter sijnen rugge niet alleen gheen loegen ⟨spreke⟩[12], mer wi sullen oer gebreke bedecken. Want wat wi onsen even-mensche doen, dat doen wi *G*od, ende dat neemt hi hem aen, recht of wi hem dat selver deden, het sij guet of quaet. Dit bewijst hi int heilich ewangelio, daer hi seyt: 'Ick was hongerich ende dorstich ende *(f. 86v)* ghi en laefden my niet' etc[13,b].

⟨Om dit gebodt te holden sullen wi bidden⟩[14]:

'Nu bid ick u, lieve *H*ere, doer u gebenedide tonge ende mont ende doer alle die heilighe woerde, die gi daer-mede hebt gespraken, wilt my vergeven alle dat ick mit mijnen mont mysdaen heb. Ende wilt doch in my werken mit die edel *v*irtuten, die daer altijt werken die doechden[c]. Soe wilt my vermits[15] oer gebet vercyeren mit d⟨o⟩echden'.

Dat .viij. gebodt ende dat .iiij. verbodt[16]

Du en salste niet stelen. Dit gebodt sal geschreven werden[17] in onsen handen. Oeck moeten wi dit gebodt geestelick holden. *E*nde op-dat wi[18] niet in onrechten guede[19] gevonden[d] en werden, soe moeten wi nauwe toe-syen, want *G*od wil[20] woeker van ons hebben[e]: *t*en yersten van onse lichaem ende vijf synnen, woe wi die tot sijnre eren hebben gebruckt; *t*en anderen van onse ziele mit alle oeren ⟨anderen⟩[21] crachten, of wi se oeck mysbruyckt hebben.

Hier-om, op-dat wi lijf ende ziele moegen verslyten[f] in sijnen dyenst, soe moeten wi bidden:

5 L *nosque...velit*; op gelijke voet met het vorige *dat hi ons wil*; vgl. vorige n. 4. **6** P *bewaren.* **7** *sunde...*: PL *sonden e. schanden.* **8** L *et quanto* (drukfout voor *quando*?). **9** Zie hiervoor p. ???, n. 83. **10** P add. **11** P *onsen.* **12** P add. **13** P om. **14** L add. **15** P *door.* **16** Zie hiervoor p. 392, n. 83. **17** P *zijn.* **18** H *dit gebodt geestelick* add. en doorgehaald. **19** *onrechten...*: PL *onrechten goeden.* **20** PL add. **21** PL add.

b Mt. 25.42-46. c Woordspeling: *virtuten* (naam dier engelen)-deugden: *virtutes.* d Versta: in het bezit van onrechtvaardig goed. e Vgl. Mt. 25.27, par., nl. uit het goede gebruik dat wij maken van zijn aan ons toevertrouwde talenten. f Wel in de neutrale zin van *gebruiken, besteden*; zie Verwijs s.v. I.3).

'Ick bid u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, doer dat gebet der heiligher archengelen[22], wilt doch in my werken uwen alren-liefsten *(f. 87r)* wil als gi oen[23] werckt in hem, want sy volbrengen hem altyt. Ende helpt my dat ick niet en moet stelen den edelen tijt, in welcken ick schuldich sijn[24] u altijt[25] te laven ende te dancken, want daer en is geen tijt, daer ick u waeldaden niet in en gebruck ende uwe gaven'.

Dat .ix. gebodt ende dat .v. verbodt[26]

Du en salste ⟨nyemants wijf noch goet begeeren ende metter herten⟩[27] *geen onsuverheyt*[28] *doen.* Dit gebodt sal geschreven sijn ende werden gheholden in alle die lytmaten onses lichaems, want die tempel, daer *G*od in rusten sal, die moet reyn sijn.

Ten yersten inden geest, alsoe datmen mit lusten of mit genuechten op die guede werken ⟨noch op die gaven *G*ods⟩[29] niet en ruste of datmen sy niet en doe om enyge waelluste, apenbaeringe[30,g] of genuecht[31] daer-af te hebben. Want, waert datmen se daer-om dede, dat waer geestelicke oncuysheyt[32].

Ten anderen inder zielen, alsoe dat alle die crachten der zielen tot *G*ode sijn gekeert, *d*ie gedachten[33] in *G*od verhangen sijn[34], *d*ie begeert in *G*od hoer verlangen heb, *d*ie hape alleen in *g*od hape, *d*ie blijsschap alleen in *G*od verblijde. Ende ⟨waer[t]⟩[35] sy hier-in oer contrarie gevoelt, daer *(f. 87v)* sal sij oer natuer in doeden. Ende dyen doet, sal hi[36] reyn sijn, soe en moet hi niet sijn om loen of om enych dinck, dan alleen daer-om, op-dat *G*od daer eer van mocht hebben[38]. Dat verstant sal arbeyden om *G*od te kennen, waer-van[39] die reden wort verlicht, alsoe dat oer die ziele niet en schame *G*od te dyenen ende versmaetheyt te lijden, ende dat puerlick om *G*ods wil ende niet om eygen gewynne. Die wil sal één sijn in rechter lieften mitten wil *G*ods, ende dat tot sijnre genuechten ende niet tot onsen profijte, op-dat hi vroude[40] in ons mach hebben.

Ten derden inden lichaem, alsoe dat wi alle onse lytmaten, hem te lief[41], reyn bewaren, sunderlinge onse vijf synnen: ogen, oren, mont, hande[42], ende alle die lede, op-dat *G*od daer-in mach woenen.

Ende op-dat wi dit gebodt moegen holden, soe sullen wi *G*od bidden, seggende:

'Ick bid u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, doer den dyenst ende bewaringe mijns heilighen engels ende alre heiliger engelen, bewaert my mit hem ende vermits[43] hem, ⟨ende⟩[44] werct in my uwen alren-liefsten wil'.

22 P *archangelen.* **23** P *hem* (= de wil Gods); L om. **24** P *si.* **25** PL om. **26** Zie hiervoor p. 392, n. 83. **27** *nyemants...*: P add. Deze tekst vat het 9e en 10e gebod uit de decaloog samen. Zie p. 395, n. 27. **28** P *oncuysheyt.* **29** *noch...*: PL add. **30** PL om. **31** *waelluste...*: L *consolationem.* **32** *Want...*: L om. **33** *die...*: L *ut cogitationes*, als specificering van de *crachten.* **34** *verhangen...*: P *z. v.* trp. **35** H *w'art*, d.i. *waert.* Daarna schrapte hij de *t*: dus *waer.* P *wat*; L *quicquid his in seipsa contrarium deprehendit.* Vanuit H verstaan wij: in datgene, waarin de ziel zich strijdig hierin (nl. in de voorbeschreven richtlijnen) ervaart, zal zij haar natuur doden (= bestrijden). — L geeft hiervan een afwijkende formulering. **36** *Ende...*: P *Ende sal dyen doot.* **37** P *af.* **38** L *Insuper* add. **39** P *af.* **40** P *blijschap.* **41** *hem...*: L *ob amorem illius.* **42** *ogen...*: PL om. **43** *ende...*: P *overmits.* **44** P add.

g Waarschijnlijk in de zin van *vertoon, praalzucht.*

H, f. 87v[45] 6.2. *Commentaar op de twee 'principale gebade'**

HIER VOLGEN DIE TWEE PRINCIPAEL GEBADE, DAER ALLE DIE *(f. 88r)* ANDEREN IN SIJN BESLATEN ENDE DESE TWE WERDEN ONDER ÉÉN BESLATEN. DAT .I. GEBODT[45]. ⟨CAPITTEL .XIX.⟩*[h]

6.2.1. ⟨*Dat yerste principael gebodt*⟩*

*Du salste lief-hebben uwen Heer, uwen God uut alle uwer herten, d*at is: mit uwe lichaem, mit uwe vleysche, mit uwe bloet, mit beenen, mit zeenen[47], want hier-van[48] hevet hi u te samen gemaect. Hier-om suldy hem daer-mede dyenen ende lief-hebben[49].

⟨*Ghi sult hem liefhebben*⟩[50] uu*t alle uwer zielen, d*at is: uut alle die crachten uwer zielen, als mitter begeerten dat hoechste guet aen te hangen ende daer-in te hapen ende te verblijden; *m*itter reden als[51] dat ⟨hoochste⟩[52] guede te verkyesen ende daer stantachtich by te blyven; *e*nde mit die toernlicke cracht dat quade te haeten ende dat mit geheelen consent te verstoten[53].

⟨*Ghi sult hem liefhebben*⟩[54] uu*t alle uwen gedachten*[55], dat is: uut[56] uwen geest, welck daer is dat averste deel ⟨der sielen, of die geest der sielen⟩[57], of die voncke der zielen, of die radie der zielen, of dat hoeft der zielen, of dat lycht der zielen, of dat leven der zielen[58], ⟨daer *God* in is⟩[59] ende[60] is een sympel bloet wesen, dat nyemant en kan verstaen of beschriven[i], ende holt[61] in hem drie crachten, daert in wercket, als memorie, verstant ende wille. Die wille sal in *God* verlaren sijn mit *(f. 88v)* een vertyên ons selves. Onse verstant sal in *God* verslonden sijn mit een claer bekennen *God*s. Onse memorie sal stadelick op *God* dencken, *w*ant dat moet van noede sijn: soe[62] wat wi meest mynnen, daer dencken wi meest op[j].

Dit is dat hoegeste gebodt, dat ons *God* ⟨gheboden⟩[63] hevet. Hier-van[64] se⟨y⟩t sunte Augustinus: 'Wil dy vervolgen alle dat inder heiligher schryft bedect ende onbedect geschreven staet, soe holt die waerachtige godlicke lieft, *s*oe-dat ⟨wi⟩ geen dinck en ⟨begeren⟩ of en ⟨willen⟩[65] tegen *God* of buyten of baven *God*, mer laten

45 Getuigen: H, f. 87v-90r; P II.53, f. 152-153r; L 1.53, f. 103v-105r. *Hier...*: P *Die twee...alle die ander geboden in zijn besloten.* 46 De titel van dit eerste deel vormen wij naar de titel van het 2e deel in H; zie verder. 47 P *zenuwen.* 48 P *af.* 49 *ende...*: PL om. 50 *Ghi...*: PL add. 51 P om. 52 PL add.; zie hiervoor. 53 *ende...*: PL om. 54 PL add. 55 P *ghemoede*; L *mente.* 56 P *in.* 57 PL add. 58 of dat leven...: PL om. 59 *daer...*: PL; H *God selver is inde zielen.* 60 Nieuwe relatiefzin met onderverstaan *dat*; parallel met het voorafgaande *daer*. PL maken hiervan een hoofdzin. 61 PL *heeft.* 62 PL om. 63 PL; H *gegeven.* 64 P *af.* 65 *wi...*: P; vgl. het volgende *mer laten* = 1e pers. enk. in P én H; H *ghi...begeert of en wilt.*

h Het 9de verbod voegde feitelijk samen wat in de normale tien-gebodenreeks het 9de en het 10de vormt. De formulering van het 10de gebod gaat uit van Mt. 22.36-40: de vraag van de schriftgeleerde aangaande het *grote* gebod. Jezus formuleert het gebod der godsliefde met de vaststelling: dit is het *grootste* en het *eerste* gebod. Dit 'eerste' roept een '*tweede*' op: de naastenliefde, gebod dat aan het eerste gelijk is. En Jezus besluit: in deze 2 geboden hangt de ganse *wet* samen. En dit wordt bij Schr. het *tiende gebod.* Was zij de enige om dit aldus te formuleren? i Merkwaardige opsomming van synoniemen voor *geest* als hoogste eenheidspunt tegenover de krachten der ziel. j Zie de toeschrijving hiervan aan Augustinus in C c. 18 r. 35 en n. *m.*

hem dat herte alleen besytten. Want soe voel rechter lieften Gods ⟨als⟩[66] men hevet, alsoe heilich is men, ende niet meer'[k].

Want al dede een mensche alle die guede werken der werlt, had hi die godlicke lieft niet, ⟨so en helpet het⟩[67] hem niet[l]. Die lieft Gods is dat eynde[68], daer alle guede werken ende oefenynge om hoer te vercrygen ⟨na⟩[69]gericht sullen werden. Hier-van[70] seyt sunte Augustinus: 'O *H*eer, du gebyedtste my dat ick u lief sal hebben, of du dreygeste my mitter hellen. *M*er het is my al hellen genoech dat ick u niet genoech lyef hebben en *(f. 89r)* kan. Hier-om gevet dattu gebyedtste ende ghebyede dan dattu wilste'[m].

6.2.2. *Dat ander principael gebodt*[71]

Du salste dinen even-mensche lyef-hebben gelick dy selven. Dit gebodt hevet ons God driemael gebaden inden lesten avontmael, op-dat wi dat te bet[72] solden ontholden. Want wat een guet kynt van sijnen vader wort gebaden in sijn leste, dat pleget[73] alre-best te ontholden.

Inden yersten sprack hi: 'Kynder, noch byn ick een luttel mit u. *G*i sult my sueken; ende daer ick gae, en moechdy niet comen. Ick geve u een nye gebodt: dat gi u onderlinge[74] mynt[75]. Alle sullen sij[t] daer-by[76] weten dat gi mijn yongeren sij[n]t[77], ist dat gi onderlinge mynne hebt'[n].

Ten anderen sprack hi: 'Dit is mijn gebodt, dat gi u onderlinge mynt[79] alsoe ick u gemynt hebbe. Meerre mynnen en hevet nyemant dan dat hi sijn ziele sette voer sijn vryende[80]. *G*i sijt mijn vriende, ist dat gi doet dat ick u gebyede'[o].

Ten derden sprack hi, die daer was *G*od ende mensche[81]: 'Dat gebyede ick u, dat gi u onderlinge mynt. Ist dat u die werlt haet, soe *(f. 89v)* weet, dat sij my yerst gehaet hevet. Ghedenct dat ick u geseyt heb[82]: *D*ie knecht en is niet meerre dan sijn heer. Hebben sij my vervolget, soe sullen sij[83] u oeck vervolgen. Hebben sij mijn lerynge geholden, sij sullen oeck die u holden'[p].

Aldus is ons dit gebodt drie mael gebaden: vanden *V*ader inder *G*odheyt, vanden *S*oen inder *G*odheyt, vanden *H*eilighen *G*eest inder *G*odheyt, *e*nde dat vermits *J*hesum *C*hristum, die daer is *G*od ende *M*ensche. Hier-om sullen wi dit gebodt sorchvoldelick holden. Ende wi sullen duck ons selven ondersueken, seggende tot *G*od inwendelick:

'O mijn alre-liefste, mijn *H*eer, mijn *G*od, ghi hebt my gebaden dat ick u lyef sal hebben uut alle mijnen gedachten: denck ick oeck meest op u[q]?

66 P add. 67 *so...*: P; H *het en helpt.* 68 *dat...*: PL om. 69 *na* (= *nae* = naar; *daer-nae* = waarnaar); P add. 70 P *af.* 71 PL *Van onsen naesten lief te hebben.* 72 P *beter.* 73 P *playch hy*; *pleget* = *pleecht het* (kind) *het.* 74 *u...*: P *malcanderen*; zo ook verder. 75 L *et vobis dico modo* add.; vgl. Jo. 13.33d. 76 *Alle...*: P *Daer by sullen alle menschen.* 77 P *zijt.* 78 *onderlinge...*: P *malcanderen lief.* 79 P *lief hebt*; zo ook verder. 80 P *vrient.* 81 *Ten...*: L *Tertio denique ait.* 82 *Ghedenct...*: PL om.; vgl. Jo. 15.20a. 83 *soe...*: P *si sullen.*

k Augustinus? Tot waar gaat het citaat? l 1 Cor. 13.1 enz. klinkt hier na. m Augustinus? n Vgl. Jo. 13.33-35. o Vgl. Jo. 15.12-14. p Vgl. Jo. 15.17-20. q Vgl. r. 255-256 en n. *f.*

O lieve *H*eer, ghi hebt my gebaden dat ick u lief sal hebben uut alle mijnre zielen: *o* mijn alre-liefste, heb ick u oeck lief mit alle die[84] crachten mijnre zielen? wat begeer ick? wat meyne ick? wat mynne ick[85]? wat consentier ick? waer-in hape ick? waer-in verblijde ick[86]? waer-van[87] bedroef ick my ende wat ontsie ick meest? Sij dy oeck[88] die liefste? mynne ende meyne ick u *(f. 90r)* oeck baven al? Want anders en kan ick in[89] u niet hapen of verblijden.

O mijn *G*od, ⟨o⟩[90] leven mijnre zielen, gi hebt my gebaden dat ick u lief sal hebben uut alle mijnre herten. *M*ijn herte is vleys ende hier-in is dat leven[r]. O *H*eer, leve[91] ick u oeck? *D*yen ick u oeck mit alle mijn lytmaten? olde ick oeck liever sterven of broet bidden, eer ick my mit doetsunden van u scheyden? O mijn *H*eer ende[92] mijn *G*od, gi hebt my u selven gegeven ende alle dat ghi hebt. Nu geve ick u my selven mit alle dat ick heb: dat gebruct nae uwen wil, nu ende ewelick. Och, of alle menschen mit u verenycht waren ende u gebaede hyelden: dat gonden[93] ick oen[94] wael uut gronde mijns herten. Amen'.

⟨Item so wie dit hevet, die hevet sinen naesten lief ghelijc hem selven, ende mach wel[95] met eenen kinderliken anxt ende vriën herten gaen in God⟩[96].

84 P om. **85** *wat mynne...*: PL om. **86** P *mi* add. Het ww. *verbliden* kan ook intransitief gebruikt worden. Zie Verwijs s.v. III, Intr. **87** P *af*. **88** L *mihi* add. **89** P om. **90** PL add. **91** L *amo*; las L *lieve* (= beminnen)? **92** PL om. **93** L *faverem*; P *gonne*. **94** P *hem*; L *eis* (= alle mensen). **95** L *secure*. **96** *Item...*: L *Notandum quod...*: PL add.

r Het *herte* wordt gezien als de zetel van het *leven* (van het lichaam).

*DIE SEVENSTE ONDERRECHTINGE**

*VII. OVER DE ZEVEN SACRAMENTEN**

H, f. 90 r[1] Hier volgen[2] die soeven sacramenten der heiliger kerken, ⟨hoe wy ons daer-in hebben sullen nae den geest⟩[3]

7.1.* DAT YERSTE SACRAMENT ⟨IS[4] DAT DOOPSEL⟩[5]. ⟨¶ CAPITTEL .XX.⟩

Item[6]: Alsoe vroe[7] als wi in onser moeder lichaem bestaen[8] te leven ende doer Gods gracie[9] die edel onstervelicke ziele in onsen lichaem gestort wort, soe wort sij besmyt vermits die eerfsunde[10]. Mer als *(f. 90v)* wi gedoept werden, soe werden wi weder claer ende reyn van allen smytten[11] vermits die cracht des bloets Christi. Want die vonte beduyt dat lichaem Christi, ende dat water sijn heilich bloet[12], in welcken wi dan[13] gereynicht werden, ende die priester die ons doept is die stadtholder ⟨Christi⟩[14].

Hi stecket ons ten yersten salt[15] inden mont: dat beduyt dat wi redelicke verstandel[16] creatueren sijn ende hebben verstant mitten engelen, om dat quade te laten ende dat guede te doen.

Ten anderen stort hi ons driemael water op dat hoeft inden naem der heiligher Drievoldicheyt. In welcker naem ende cracht wi werden gedoept, om te geloven in die heilighe Drievoldicheyt[17].

Ten derden vraget hi onsen naem ende hi wort hem gekundiget van onse peter ende gaelen[18]. Ende dan wort onsen naem terstont[19] geschreven int boeck des levens, ende wi werden mit Gode verenyget ende lytmaten Christi. Ende daer-om heyten wi criste-menschen[20] ende ons wort in-gestort van God den Vader vermits dat verdyenst[21] sijns Soens den Heilighen Geest, van welken onse ziele levet. Oec *(f. 91r)* wort onse ziele altemael reyn als sij was, doe sij uut oeren oerspronck vloet.

Ende dan neemt die priester enen reynen doeck ende leyt [en][22] hem dat kynt opt hoeft ende beveelt hem dattet dat reyn cleet der yerster puerheyt ⟨wel beware ende⟩ dattet daer weder ontfangen hevet comende in dese werlt, weder moet leveren

1 Getuigen: H, f. 90r-91r; P II.54a, f. 153r-v; L 1.54a, f. 105r-v. 2 *Hier...*: P *Van.* 3 PL add.; vgl. hiervoor p. 16. 4 *Dat...*: PL *ende eerst.* 5 De ondertitel bij het doopsel vormen wij naar die bij de andere sacramenten in H. 6 PL om. 7 P *vroech*; vgl. Verwijs s.v. *vroe* bijw. 8 L *incipimus*... 9 doer...: P om. 10 Vgl. Verwijs s.v. *erfsonde.* 11 P[1] *smetten*; P[3] *smerten.* 12 *sijn...*: HL; P *dat bloet christi...* 13 P[1] *den*; P[3] *dan.* 14 L *Christi*; HP *Gods.* 15 P *sout*; Verwijs s.v. *sout.* 16 P *verstandige*; Verwijs s.v. *verstandel, verstandich.* 17 *In welcker...*: PL om. 18 P *pete*; L *susceptrice. Gaele* = *gadele* = meter bij 't doopsel. Vgl. Verwijs s.v. *gadele, goede znw. 1, pete.* — Aangaande *boec des levens* zie *Boek des levens* in LITURGISCH WOORDENBOEK, kol. 285-287. 19 P om. In H welluidendheidshalve. 20 Vgl. Verwijs s.v. *kerstijnmensce.* 21 *dat...*: P[1] *dat verdienst*; P[3] *die verdienste.* 22 P om.

gaende uut deser werlt[23]. Hier-om ist noet datmen die kynder sal leren, woe hem behoert te leven noe die gebade Gods ende der heiliger kerken.

H, f. 91r[24] 7.2.* DAT ANDERDE SACRAMENT IS DIE BIECHT[25]. ⟨¶ CAPITTEL .XXI.⟩

Dat ander sacrament is die biecht[26,a]. *W*ant wi niet guets van ons selven en ⟨hebben noch en⟩[27] vermoegen, mer tot alre quaetheyt sijn[28] geneyget, soe vallen wi duck in sunden. Willen wi dan weder-comen in die vrientschap Gods, soe moeten wi die sunden oetmoedelick, bescheydelicke[29], claerlick ende willichlick biechten: mit gelove, *a*ls dat wi geloven dat ons God onse sunden geern wil vergeven, in-dien dat wi se geern willen laten nae onse crancke vermoegen; mit hape, als[30] dat hi ons doer sijn heilich lijden ende verdyenst ons[31] die pine, die wi daer-mede verdient *(f. 91v)* hebben, quyt sal geven, in-dien dat wi hem daer-om bidden; *m*it mynnen, *a*ls dat ons die sunden leet sijn, meer om Gods wil dan om ons selfs wil. Want God begeert ons te gebrucken ende het is hem een weelde by ons te wesen[32,b]: ende dat benemen wi hem als wi sundigen. Hier-om salt ons meer ⟨nae gaen⟩[33] dat wi die gracie Gods verlaren hebben dan die pine, die wi daer-mede verdyent hebben. Ende als wi te biechten willen gaen, soe sullen wi ons yerst mit mynlicker verenynge mit God verenygen ende bidden hem doer dat verdyenst sijnre heiligher *M*enscheyt, dat hi sijn gebenedide Godheyt in ons wil laten schijnen ende geven ons te kennen onse sunden ende helpen[34] ons dat wi se mit rechten rouwe moeten biechten. *M*er alre-yerst sullen wi God biechten:

'O gebenedide God, ewich heb ick in u godlick gedacht, verstant ende wil geweest. *E*nde daer byn ick noch in, *w*ant gi denct stadelick op my, of gi anders geen creatuer en hadt. Ende gi sijt mit u godlicke tegenwoerdicheyt in my; gi syet mijn gedachten, mijn begeerten[36], mijn meyninge in alle mijn *(f. 92r)* gaen ende staen, in alle mijn doen ende laten, in alle mijn swijgen ende spreken. Hier-om, o mijn *H*eer ende mijn God, soe bid ick u doer dat verdyenst[37] uwer heiliger *M*enscheyt, laet u Godheyt my doer-schijnen[38] ende wilt my vergeven alle dat ick mit crancheyt gesundiget heb tegen u ⟨godlicke⟩[39] moegentheyt, ende mit onweten-heyt tegen u wijsheit ende mit eygenre quaetheyt tegen u guetheyt. Dat wilt my vergeven doer dat verdyenst ⟨uus reynen gewonden lichaems ende⟩[40] uwer droeviger zielen ende uwes blijden menschelicken geestes'.

23 *wel beware...*: L *(vestem candidam), quam ibi accipit, sine macula perferat ante tribunal Christi* (vgl. doopliturgie); P *wel beware, dattet daer weder ontfanghen heeft.* Wij ontlenen vooreerst *wel beware* uit P als de eerste aanbeveling en voegen *ende* bij, om de tweede aanbeveling in te lassen, die wij in L terugvinden (*perferat...*) en die H in een enigszins ingewikkelde constructie, maar in duidelijke tegenstellingen uitdrukt. **24** Getuigen: H, f. 91r-92r; P II.54b, f. 153v-154v; L 1.54b, f. 105v-106v. **25** *Dat...*: PL *Van der biechten.* **26** L *poenitentia, cuius pars est confessio.* **27** *hebben...*: PL add. **28** P *wij* add. **29** L *distincte.* **30** L *ut videlicet speramus eum.* **31** PL om.; reeds uitgedrukt. **32** P trp. *by ons* na *te wesen.* **33** H: zie Verwijs s.v. *Nagaen.* P *na gaen.* Meer nae = *nader*, d.i. het moet ons nader ter harte gaan. **34** P *helpt.* **35** P *gode.* **36** P; H *begeeren*; L *affectiones.* **37** *dat...*: P *dye verdyenste.* **38** H *my doer (schijnen)*; PL *door my sch.* **39** P add. **40** *uus...*: P; H *uwer dr. z. ende uwes hei. r. lichaems.*

a De biecht is op de tweede plaats gesteld als tweede *vergevende* sacrament na het doopsel. Naar het voorbeeld van elders? b Vgl. Prov. 8.31.

Ende dan, als wi onse consciëncie ondersocht hebben, soe sullen wi gaen totten priester, die daer syt in *G*ods stadt, ende seggen onse sunden alsoe blotelick als *G*od bloet stont aen-den cruce, *e*nde sullen geloeven dat se ons *G*od hevet vergeven ende bidden hem dat hi ons wil vercyeren mit sijn heilighe doechden.

H, f. 92r[41]

7.3.* DAT DERDE SACRAMENT IS DIE HEILIGHE VERMYNGE[42]. ⟨¶ CAPITTEL .XXII.⟩

Dat derde ⟨sacrament⟩[43] is die vermynge. Als wi ghevermet werden, soe schrijft ons die bisschop een cruce voer onse voerhoeft mitten heilighen olye. Ende dan noemt hi ons mit onsen name *(f. 92v)* ende slaet ons[44] aen die kynnebacken *e*nde sprect dat wi *C*hristum nae sullen volgen, die daer seyt: 'Ist dat dy yemant slaet aen die één[45] kynneback, byedet hem oeck die ander. Ist dat dy yemant dinen rock neemt, gevet hem oeck[46] dinen mantel'[c], *d*at is: ist dat dy yemant slaet, soe laet u liever meer slaen dan[47] eer gi weder-slaet; *e*nde soe wanneer dat u yet genamen wort, soe laet u liever meer nemen, eer gi daer-om kyvet.

Aldus beduyt die vermynge[48] dat wi dat beelt *C*hristi sullen naevolgen ende gelicken ons lytmaten die sijn[49], *a*ls onse ogen, oren, mont, hande ende voete, *a*lsoe als hi die gebruct hevet, dat wi die onse oeck alsoe moegen gebrucken, ende dat in een vertyën ons selves, *a*ls dat wi dat niet en doen om loens wil hier inder tijt of hier-naemaels, mer puerlick om die glorie *G*ods ende om sijn eer.

Dit verstont sunte *P*eter noch niet[50], doe hi seyde: 'Heer, wi hebben alle dingen achter-gelaten ende sijn u nae-gevolget. *W*at sal ons daer weder voer werden?'[d]. Doe leerden hem onse *H*eer, woe hem behoerden te wesen, ende seyde: 'Soe wie *(f. 93r)* achterlaet vader of moeder, suster of brueder of acker of huys om my (*n*u merct, om my, die seit)[51], hi sal[52] hier hondertvolt ontvangen'[e], dat is: hi sal hier hebben die voersmaeck des ewigen levens, *a*ls dat *G*od hier hem[53] sal besytten ende maken sijn memorie smakende wijs[54], gevende hem den smaeck der ewangeliën, *e*nde sijn verstant godlick schouwen[55], alsoe dattet *G*od beschouwe, *e*nde die wille mynne[56], ende maect die ziele één geest mit *G*ode, *e*nde dan wort die begeert godlick gebruycken[57].

41 Getuigen: H, f. 92r-93r; P II.54c, f. 154v-155r; L 1.54c, f. 106v-107r. **42** PL *Van die vorminghe.* **43** L *Sacramentum* add.; vgl. parallellen in H. **44** *slaet...*: L *datque singulis leniter alapam.* **45** P om.: L *unam.* **46** P om. **47** P om.; zie verder. **48** P[3] *v'maninge.* **49** P *den einen*, dat wel de zin van H's lezing moet zijn; L *suis membris.* **50** *noch...*: PL om. **51** *die...*: H (moet men dit lezen als *die dit seit?*); P om.; L *(Adverte bene, quod dicit, propter nomen meum).* **52** P *salt*, verkeerd, aangezien *hondertvolt = het honderdvoud = centuplum*, vgl. Mt. 19.39, hier znw. is; vgl. Verwijs s.v. *hondertvout* znw. **53** *hier...*: P *hem h.* trp. **54** P; H *wijs.* Het verband vraagt een znw. **55** P *aenschouwen.* **56** H (*maken die wille ⟨tot⟩ mynne*; zie vorige zinsdelen); P[1] *vueriger liefden*; P[3] *vol vieriger liefden*; L *et voluntatem eius divino replebit amore.* **57** *ende maect...*: PL om.

c Lc. 6.29, par. Dit bijbelcitaat is aangebracht ter staving van de betekenis, die de auteur (na anderen) geeft aan de zg. *kaakslag*, een gebaar van de bisschop na de eigenlijke vormseltoediening, gepaard met de vredeswens. Voor het eerst in de 13e eeuw vermeld. De oorsprong wordt betwist. Ofwel louter ontstaan uit het vredesteken, ofwel ingesteld met eigen symbolische zin. B.v. vanuit voornoemd citaat, zoals Schr. met anderen voorstelt. Zie A. VAN HEUL, *Kaakslag*, in *Liturgisch woordenboek*, Roermond-Maaseik, 1958-62, I, kol. 1197-1200. d Mt. 19.27, par. e Mt. 19.28-29, par.

Aldus, sullen wi *C*hristum *I*hesum ⟨onsen Heere⟩[58] nae-volgen van bynnen ende van buten, soe wil hi ons brengen, daer hi ons is voergegaen: in dat gebrucken sijnre *G*odheyt, daer wi dat ewige leven sullen[59] besytten, *i*n welcken[60] wi bekennen sullen, woe dat die *V*ader is inden *S*oen, dat is: in *C*hristo *I*hesu[61], *e*nde woe wi vermits den *S*oen mitter *G*odheyt sijn verenyget, welcke[r][62] vereny[n]ginge[63] doer die lieft oere beyder, ⟨dat is: dye⟩[64] *H*eilighe *G*eest, nummermeer en sal gebraken werden.

H, f. 93r(65)

7.4.* DAT VIERDE SACRAMENT IS DAT HEILICH SACRAMENT[66]

7.4.1. Algemene voorstelling*

⟨VANDEN HEILIGEN SACRAMENTE ONS HEEREN LICHAEMS DEVOTE GHEBEDEN ENDE OEFFENINGHE[67]. ⟨¶ CAPITTEL .XXIIJ.⟩

Dat vierde sacrament is die ontfengenisse des heilighen *S*acraments[68], in welcken ons *G*od hem selven *(f. 93v)* gevet mit lijf ende mit ziele ende mit alle sijnen verdienten, mit sijn heel *G*odheyt, alsoe waerlick als hi te hemel voer, geglorificiert mit sijn *G*odheyt. Ende wi en moegen den *V*ader niet behagen dan doer den *S*oen, ende dat vermits ⟨die⟩[69] lieft des Heilighen *G*eestes. Hier-om moeten wi den *S*oen ontfangen, willen wi mitten *V*ader sijn[70] verenyget. Ende want die *V*ader inden *S*oen is ende die *S*oen inden *V*ader is ende die *H*eilighe *G*eest oere beyder genuecht[71] is, *s*oe ontfangen wi *G*od ende Mensche, ende vermits dat verdyenst sijnre heiliger *M*enscheyt maect hi ons bequaem dat sijn *G*odheyt in ons mach werken, ende hi begeert ons in hem aver te formen ende ons mit[72] hem te verenygen.

Hier-om, op-dat wi dit sacrament niet en ontfangen tot onser verdoemenisse, soe moeten wi den olden mensche uut-doen[73] mit alle sijnen werken[f], *d*at is: wi moeten *G*od bidden om een recht leet-wesen onser sunden, dat hi ons wil wasschen in sijn heilich bloet, vergevende ons onse sunden doer sijn heilich bitter lijden, ende dat hi ons wil vercyeren mit sijn heilighe doechden. Ende *(f. 94r)* dan sullen wi aen-merken die waeldaden[74], die hi ons hevet gedaen, in-den[75] dat hi ons geschapen hevet ende dat hi ons mit sijnen bloede gecoft hevet ende dat hi ons hem selven nu gevet tot eenre spijsen. ⟨Och, dese driërley liefde mocht ons hert[76] doen smelten⟩[77].

Ende want wi dese spijse nummermeer weerdelick ontfangen en[78] moegen sonder hem, die ons hem selven daer gevet, soe sullen wi ons werpen in dat lycht

58 P add. **59** P[3] *mogen.* **60** L *in qua vita.* **61** *woe dat die...*: P voegt *god* in na *die Vader is*; L vertaalt: *qualiter totus est in verbo, hoc est, in Christo Iesu pater.* Moet men wellicht lezen: *die Vader is al in den Woerde*! **62** P *welcke.* **63** P *vereninge.* **64** PL add. **65** Getuigen: H, f. 93r-94r (= eerste deel); P II.55a; L 1.54d, f. 107r-v. **66** Rubriek in H. **67** Aankondiging in PL. **68** *die...*: L *Eucharistia.* **69** *vermits...*: P *door die.* **70** P trp. *sijn* na *wi.* **71** *oere...*: L *in utriusque complacentia.* **72** P *in.* **73** P trp. *uut doen* na *werken.* **74** H add. en schrapt *gods.* **75** P *in dyen.* **76** L *prae gratitudine* add. **77** *Och...*: PL add. **78** P trp. *en* na *weerdelick.*

f Col. 3.9.

des geloves als te geloeven dat *G*od nae sijnre *G*odheyt in ons is, *e*nde dat hi vermits dat verdienst[79] sijnre heiligher *M*enscheyt geern in ons wil werken, ist dat wi hem daer-⟨om⟩[80] bidden. Soe sullen wi ons[81] yerst mit hem verenygen alle onse crachten van bynnen ende onse lede van buten[82], *a*lsoe als int begynne ⟨des boecks⟩[83] staet van die verenyginge *G*ods[84]. Ende dan sullen wi hem bidden in onser herten, seggende[85,86]:

7.4.2. Gebeden vóór de communie*

H, f. 94r[87]

7.4.2.1.* ⟨EEN GEBET OM DAT HEYLIGHE *S*ACRAMENT TE ONTFANGHEN.⟩[88] ⟨¶ CAPITTEL .XXIV.⟩

Ick gelove in *G*od[89], *o* gebenedide *G*od, dat gi ewelick sijt geweest ongeschapen, een mynlick, zuet, onbewegelick godlick wesen, dat nyemant en is bekent dan die gi dat mit u selven kondich maect. Ick geloeve dat gi doer die lieft ende mynne, die in u *(f. 94v)* godlicke wesen is ende was, hemel ende[90] eerde ende al dat daer-in is, vermits cracht uwer *D*rievoldicheyt[91] hebt geschapen ende dat sij ewelick sijn geweest, eer sij worden, gebeelt[92] in u memorie, voersyen mit uwer wijsheyt ende geordiniert[93] doer uwen godlicken wil. Ick geloeve alle dat die heilighe kerke gelovet ende alle dat gi wilt dat ick geloven sal.

Ick gelove dat gi sijt ⟨mijn Heer ende⟩[94] mijn *G*od ende hebt my geschapen, ende ick byn uwe creatuer, ende daer-om byn ick u schuldich baven alle te mynnen. Ende gi sijt mijn *H*eer nae uwer *M*enscheyt, vermits welcken gi my verloest hebt: daer-om byn ick u schuldich baven alle te ontsyen[95]. Ick gelove, dat gi nae uwer *G*odheyt in my sijt ende sij[n]t dat leven[96] mijnre zielen ende gi en wilt daer nummermeer ⟨uut scheyden⟩[97], mer gi wilt my ewelick doen leven in vrouden of in pinen. Ick gelove dat uwe *G*odheyt in my niet en wil werken dan doer uwe heilighe *M*enscheyt:

79 *dat...*: P *die verdienste*. **80** PL; H *doer*, vgl. parallellen. **81** L om., wat op zich logisch is, daar *alle onse...* het eigenlijke lijdend voorw. is. Toch bewaren wij de tekst van PH als een soepele constructie. **82** P[3] *ende* add. **83** *des...*: P add. **84** *alsoe...*: L *sicut in hoc libro latius disseritur*. **85** In P volgt hierop het gebed C c. 26, nl. p. 405. Het kan zijn dat het echt bedoelde gebed weggevallen is. Zie n. 86. **86** In H, f. 94r en P II.55b volgt op de voorgaande tekst het gebed: *Ick gelove in god...* wat in L voorkomt als 3.60. L daarentegen vervolgt onmiddellijk met het sacrament van het priesterschap, terwijl L de eucharistische gebeden, die daaromtrent in H en P voorkomen, naar het einde van boek 3 verschuift. Men kan toevoegen, dat de ordening van het traktaat over de 7 sacramenten, zoals die in het éne hst. 1.54 voorkomt, overzichtelijker en organischer aandoet dan in H en P, maar dat de ordening van L 3 (58-59) 60-69 zelf niet logisch verantwoord lijkt. Daarom verkiezen wij de orde van H en P te handhaven. **87** Getuigen: H, f. 94r-95v (zie hiervoor p. 402, r. 94 e.v.); P II.55b, f. 155v-156v; L 3.60, f. 271v-272v. **88** *Een...*: P add.; L *Oratio ante susceptionem venerabilis sacramenti*. **89** *in...*: L om. **90** P om. **91** *vermits...*: PL om. **92** L *ideata*. **93** L *praeordinata*. **94** L *dominus meus*. **95** L *revereri atque timere*. **96** P *zijt*. **97** P; H *uutscheyden*.

g Hiermee is blijkbaar bedoeld P.I, 4; zie hiervoor B c. 2, p. 245. Evenwel, omdat L de rangorde der teksten gewijzigd heeft, moest hij zijn verwijzing hier anders formuleren.

Ick gelove, dat gi hier sijt inden heilighen *S*acrament mit uwe glorificierde ziele ende mit uwe glorificierde *(f. 95r)* lichaem ende bloet ⟨ende⟩[98] mit uwe heel *G*odheyt ende begeert my te verwandelen[99] ende mit u te verenygen. Hier-om bid ick u, *o* gebenedide *G*od, doer dat verdyenst[1] uwes vroelicken geestes: laet uwe *G*odheyt schijnen in mijnen geest, in mijn memorie, in mijn verstandenisse[2], in mijnen wil, *e*nde maect mijnen geest vredsam, vroelick ende vryë. Ende ick bid u doer dat verdienst uwer heiligher droeviger zielen: laet uwe *G*odheyt schijnen in mijn ziele ende ontsteket mijn begeerte[3] ende mijn meyninge in uwe mynne ende vercyert my[4] mit die doechden, daer uwe heilighe ziele mede vercyert was. Ick bid u, mijn alre-liefste, ⟨mijn Heere ende⟩[5] mijn *G*od, doer dat verdyenst uwes heilighen, reynen, gewonden lichaems: laet u *G*odheyt schijnen in mijn lichaem, ende maect dat heilich, reyn ende bequaem, *e*nde vercyert alle mijn lede doer uwe heilighe g[e]lorificierde lede, die ghi wael-eer om mijnen wil tot allen pinen avergelevert hebt uut rechter lieften om my te verloesen.

Nu, ⟨mijn Heer ende mijn God⟩[6], geschye my nae uwer begeerten, want dat is uw begeert, enen mensche te vynden, daer ghi u selven in ontfanghen moeghet. Hier-om, om uwes selves wille[7], *(f. 95v)* bid ick u, *o* gebenedide *G*od, want gi nae uwer *G*odheyt in my sijt, soe neemt nu u selven tot u selven als gi sijt inden heilighen *S*acrament, daer gi sijt waer[8] *G*od ende *M*ensche, op-dat ick heel verwandelt[9] mach werden vermits u in u, *e*nde dat doer by-wesen[10] uwes vroelicken[11] menschelicken geestes by mijnen geest, *e*nde doer dat by-wesen uwer heiligher zielen by mijnre zielen, *e*nde doer dat by-wesen uwes heilighen lichaems by mijn lichaem, *o*p-dat ghi vrede ende vroude in my moeget hebben.

P II 55c, f. 156v[12] 7.4.2.2.* EEN ANDER GEBET VÓÓR DIE ONTFANGENISSE DES HEILIGHEN *S*ACRAMENTS. ⟨¶ CAPITTEL .XXV.⟩

Weest ghegroet, o hooghe weerdighe heylighe *D*rievuldicheit[13]. *W*eest gegroet, o soete *H*ere Jesu Christe, o[14] *S*on *G*ods[15]. Ic aenbede dijn verborgen waerheit, die hier bedect is onder die gedaente des broots. Allen die ⟨binnenste⟩[16] crachten mijnre sielen begeeren u te dancken ende te looven van dijnre onsprekelijcker liefden, dat ghi u geweerdiget hebt om onsen wil mensche te werden ende onse sonden op u te nemen, ende vander ongemeten liefde, die u, o fonteyne des levens[h], heeft doen sterven voor ons, *e*nde vander overgaender[17] liefden, dat ghi u hoghe godlike maiesteyt ende u heylige *M*enscheyt ons gelaten hebt voor een pant der liefden ende voetsel onser sielen.

98 PL add. **99** P *veranderen*; L *immutare*. **1** *dat...*: P *die verdienste*; L *per merita*; zo ook verder. **2** P *verstant*. **3** P *begheerten*. **4** L *pauperem ac deformem animam meam*. **5** PL add. **6** L *domine deus meus* add. **6** *om...*: PL om. **8** *gi...*: P *zijt ghi warachtich*; L *(in quo utique verus Deus et homo existis)*. **9** HP; L *immutari*; vgl. voorgaande n. 99. **10** L *praesentiam*. **11** P *vriendelijcken*; L *amorosi*. **12** Getuigen: P II.55c, f. 156v-157r; L 3.61, f. 272v-273r. **13** L *Deus meus* add. **14** P[3] *u*. **15** L *vivi* add. **16** P[3]; P[1] *beminste*. **17** L *excessiva*; vgl. Verwijs s.v. *overgaen*.

h Vgl. Ps. 35.10.

Door die cracht deser drie wonderlike liefden ende door die cracht dijnre bitter passiën ende dierbaer bloets so wilt u geweerdigen ⟨den⟩[18] gront mijns herten bereit te maken, om u[19] weerdelick te ontfangen. O cracht aller crachten, o leven alles levens, *o Vader* der grondeloser ontfermherticheit, ic begeere u in mijnre sielen ton⟨t⟩fanghen alsoo warachtelick als ick gheloove ende weet dat ghy God ende *M*ensche[20] hier teghenwoordich zijt. *(f. 157r)* O Here[21], ick kenne ende weet wel dat ic diner geheel onwerdich ben, mer ic ben dijner nootdruftich ende behoeffelic.

Ende, want ghy een vader der ontfermherticheyt zijt, so bid ic u dat ghy dye crachten mijner sielen in dijnen bloede wilt reynigen ende met dijnen duechden vercieren ende met u vereenigen ende door dijn godlijcke mogentheyt mijn crancheyt also stercken, dat ic dine godlike weerdicheyt met genen dootsonden meer en vertoorne ende dat ic my wachte van dageliken sonden, so veel als my mogelijc is. Ende sterct mijn memorie, dat ic u stadich in mijner herten ende gedachten drage ende u heylige voetstappen navolgen moet in aller ootmoedicheyt ende saechtmoedicheyt.

Ende door u godlike wijsheyt verlicht mijn verstant ende geeft my also veel lichts ende kennis van dijner godlijcker weerdicheyt ende van mijns selfs snootheit ende gebreken, als dat u alder-eerlijcste ende behagelijcsten is.

Ende door u afgrondige soete goedertierenheyt verleent my een hertelijcke vierige liefde, daer-mede ic mijnen wil met dijnen alder-liefsten wil moet vereenighen ende u uut allen crachten mijnre sielen liefhebben ende dijnen lof ende eer puerlijc soecken in allen dingen. O Here[22], ic vereenige ⟨mi⟩[23] met u. Alle dye binnenste aderen mijnre sielen moeten met dijner liefden doorvloten worden, op-dat ic u[24] volcomelijc, wijsselijc, soetelijc ende volherdelijc liefhebbe.

7.4.3. Dankzegging na de communie*

P II 55d

7.4.3.1.* NU HEETET DIJNEN BRUYDEGOM WILLECOEM[26]. ⟨¶ CAPITTEL .XXVJ.⟩

f. 157r[25]

Weest willecoem, o almachtige hoge mogentheyt des *V*aders. Weest willecoem, o eewige wijsheyt des *S*oons[27]. Weest willecoem, o oversoete invloeyende ende uutvloeyende liefde des *H*eiligen *G*eests.

*W*eest willecoem, o alder-hoochste goet, o onbegrijpelike *G*odheit, o heylige *D*rievuldicheyt, o simpel eenicheyt, o eewighe soeticheyt.

Weest willecoem, o[28] Heere Jesu Christi, *o S*oon Gods ende[29] Marie. Weest willecoem, o schoon ion- *(f. 157v)* gelinc ende minlijcke bruydegom mijnre sielen. Weest willecoem, o overedel gebenedijde heylige Sacrament[en][30]. Weest willecoem, o goedertieren, uutvloeyende, wallende[31], minnende hert mijns Heren, daer my dese costelike spise ⟨uut gevloten⟩[32] is.

18 P³; P¹ *dijn.* 19 L *pijssimum redemptorem meum* add. 20 *God...*: L *verum Deum ac verum hominem.* 21 L *aeterne* add. 22 L *Deus meus* add. 23 P³; P¹ om. 24 L *Deum meum* add. 25 Getuigen: P II.55d, f. 157r-v; L 3.62, f. 273r-274r. 26 L *Gratiarum actio et sponsi susceptio.* 27 L *verbi.* 28 L *dulcissime* add. 29 L *virginis* add. 30 P³; P¹ *sacramtē.* 31 L *ferventissimum.* 32 P *uutgevloten.*

Ic danc ende love u hondert dusentfout, o almogende *G*odheyt des *V*aders, met also veel lofs als ghy werdich zijt, dat ghy u gewerdicht hebt tot sulcken snoden wormken te comen, om dat te stercken in zijnre crancheyt.

Ic danc ende love u hondert dusentfout met also veel lofs als ghi werdich zijt, o eewige wijsheit des *S*oons, dat ghi u gewerdicht hebt tot sulcker onreyner, blinder sielen te comen, om haer te reynigen ende te verlichten.

Ic danc ende love u hondert dusentfout met also lofs als ghi werdich zijt, o overhoge goetheyt des *H*eiligen *G*eestes, dat ghi u gewerdicht hebt tot sulcker armer, trager sielen te comen, om die te verwermen[33] met dijner liefden.

Nu bid ic u, mijn Here, mijn God, dye inden heyligen *S*acrament tegenwoordich zijt met menich duysent *e*ngelen ende met ontsprekelijcker[34] liefden, wilt doch mijn herte doorschieten metter stralen dijnre liefden ende mijn siele also vast omstricken metten banden dijnre liefden, dat ic nemmermeer van u gescheyden en werde, ende gheeft mijnre sielen die benedictie dijnre godlijcker graciën. Amen.

P II 55e

7.4.3.2.* EEN ANDER DANCSEGGINGHE TOT GOD[36]. ⟨¶ CAPITTEL .XXVII.⟩

f. 157v[35]

Verblijende sal ic my verblijden ⟨inden Heer⟩[37] vanden wonderlijcken wercken ende weerdicheden[38] Gods des Vaders, want dat *W*oort zijns herten is gheworden mijn voetsel ende die glorie des hemels is geworden mijn spijse. O wat mach ic meer begeeren, wat mach my[39] bedroeven of schaden, nu ic metten cleede der salicheyt ghecleet ben ende ben als een bruyt metter cronen der gloriën ende metter cracht der liefden verciert, in welcken dye eewi- *(f. 158r)* ge blijscap verborgen is?

O mijn eenich hopen[40] ende troost, in u moet wesen mijn eewige rust: ghy zijt mijn volmaecte blijscap. Mijn herte moet u boven al lief-hebben: ghy zijt mijn alder-begeerlijcste schat. *N*yemant en is uus gelijc: *e*nde daer-om begeer ic u alle oghenblic in mijn herte te ontfanghen. *O* mijn alder-liefste bruydegom, o alder-soetste spijse, wilt nu[41] besitten dye slaepcamer mijns gemoets, want mijn herte is u open, mijn binnenste crachten begeren u ende ic omvange u in mijn herte, uutsluytende alle creaturen daer-buyten, op-dat alle dingen in my vergaen moeten, uutgenomen ghy alleen, o mijn alderliefste.

33 L *calefaciendam & inflammandam.* **34** Vgl. Verwijs s.v. *onsprekelijc.* **35** Getuigen: P II.55e, f. 157v-158r; L 3.63, f. 274r. **36** *tot...*: L *post communionem.* **37** L *in domino* add.; vgl. Is. 61.14a. **38** L *stupenda dignatione*: gunstbewijs, 'gewaardiging'; vgl. Verwijs s.v. *werdicheit* 8). **39** L *posthac* add. **40** L *spes.* Verwijs s.v. *hope* znw., waarnaast *hopen* als Mnd. wordt aangegeven. **41** *wilt...*: L *Et nunc, o domine Deus meus.*

i Deze paragraaf is een ampliatio van Is. 61.10 (= introitus 8 dec., OLV.-Onb. Ontvangenis; sinds wanneer?).

H f. 95v[42] 7.4.3.3.* ⟨NA DER ONTFANCKENIS EEN OEFFENINGHE⟩[43]. ⟨¶ CAPITTEL .XXVIII.⟩

Nu bid ick u[44], weest willecoem[45], ⟨o⟩[46] mijn *Hee*r ende mijn *G*od. *W*eest willecoem, o ⟨glorificierde geest,⟩[47] glorificierde[48] ziele ende glorificierde lichaem ende bloet ⟨mijns Heren[49]⟩[50], *v*erwandel[51] nu vermits[52] die cracht ⟨ende tegen-woordicheit⟩[53] uwer *G*odheyt, *v*ermits welcke *G*odheyt ghi sijt *G*od ende *M*ensche[54], ⟨mijnen gheest,⟩[55] mijn ziele, mijn vleys, mijn bloet in u vermits ⟨uwen geest,⟩[56] uwe heilighe ziele ende uwe heilich vleysche ende bloet, dat ick nu hebbe ontfangen.

O heilige *G*od, heilicht my nu tot uwer eren. O stercke *G*od, verwynnet ⟨doch nu⟩[57] alle[58] mijn crancheyt. O eewige onstervelicke *G*od, nu voert-aen wilt in my leven. O du, leven mijnre zielen, laet uwe *G*odheyt in my ende *(f. 96r)* doer my schijnen ende wilt in my ende doer my wanderen; wilt in my ende doer my spreken; wilt in my ende doer my werken nae uwen alren-liefsten wil soe wat u belyeft, *o*p-dat in my niet en sij ⟨dattuwe niet en sij⟩[59]. Mijn ogen moeten uwe ogen sijn, op-dat gi daer-doer syen moeget. Mijn oren moeten uwen oren sijn, op-dat gi daer-doer hoeren moeget. Mijn tonge ende mont[60] moet u sijn, op-dat gi daer-mede spreken moeget. Ende alle mijn lede moeten u sijn, op-dat gi daer-mede werken moeget alle dat u belyeft, *e*nde dat[61] doer verdienst ende by-wesen uwes heilighen reynen glorificierden[62] lichaems.

Ick bid[63] ⟨u⟩[64], dat mijn herte uwe herte moet sijn, alsoe dat gi die meyninge ende die[65] begeerte mijns herten wilt stueren tot uwer eren. Noch bid ick u, dat[66] mijn hovet uwe hovet moet sijn, ende wilt uwe ⟨heilige⟩[67] drievoldige onsyenlicke crachten[68], daer u *G*odheyt in is beslaten ende daer uwe *G*odheyt in ende doer werct, *V*ader, *S*oen ende *H*eilighe *G*eest, welck gi bekennet, mynnet ende gebrucket in uwe heilighe glorificierde hovet vermits uwe memorie, verstant ende wille nae uwer *M*enscheyt in my⟨n hooft⟩[69] laten werken, alsoe *(f. 96v)* dat mijn memorie uwe memorie sij, soe-dat sij vermits u stadelick op dy denct, *e*nde dat mijn verstant uwe verstant sij, alsoe dattet u vermits u selven bekenne, *e*nde dat mijnen wil uwen wil sij, op-dat hi vermits uwe hulpe[70] niet en wil dan dat ghi wilt, op-dat ick één geest moet sijn mit u *G*odheyt ende één lichaem mit uwe heilighe *M*enscheit.

Ende wilt alle menschen, die noch leven, ende alle, die gestorven sijn, dit te staden laten comen, recht of sij dat aldus op die alre-volcomenste wijse geoefent

42 Getuigen: H, f. 95v-97r; P II.55f, f. 158r-v; L 3.64, f. 274r-275r. **43** *Na...*: P add., L *Exercitium devotissimum post sacram communionem.* **44** *Nu...*: L zie n. 63. **45** L *Salve, salve* (samenvoeging der 2 *Weest. w.*). **46** P add.; L *o dulcissime* add. **47** PL *gloriose geest.* add. **48** *glor. ziele...*: PL *siele, lichaem.* **49** L *domini mei* add. **50** L voegt hier in: *En ex toto corde meo te rogo et obsecro.* **51** P *verandert.* **52** P *door*; zo ook verder. **53** *ende...*: PL add. **54** *vermits w. ...*: PL om. **55** *mijn...*: PL add. **56** Zie vorige opsommingen. **57** *doch...*: P[3] add.; P[1] *doch in*; L *nunc*; H om. **58** L om. **59** *dattuwe...*: H *dattu niet en bist*; P *dat ghi nyet en zijt*; L *quod tuum non est.* Waarschijnlijk is dit laatste de authentieke zin. Wij veronderstellen dat *dattu* uit H te lezen is als *dattuwe* (= dat het uwe), wat tot *dattu* verschrompeld werd en waarbij het werkwoord *sij* tot *biste* veranderd werd. Zie verder *uwe ogen* enz.; *mijn tonge...moet u* (= aan u, het uwe) *zijn.* **60** *ende...*: PL om. **61** PL om.; vgl. n. 63. **62** P *gloriosen.* **63** *ende...*: PL nemen dit zinsdeel als begin van een nieuwe hoofdzin en vervolgen: *bid ic.* **64** PL add. **65** *die...*: PL om. **66** *Noch...*: L *utque*, verbonden met het vorige. **67** PL add. **68** *driev. ...*: L *invisibilem Trinitatem.* **69** *mijn...*: PL; H *my.* **70** L *gratiam.*

hadden, *e*nde sunderlinge die ende die etc., *d*aer ⟨ic sonderlinge voor begeer te bidden, dye ic u hier ⟨mitten gedachten⟩ presentiere⟩[71].

Dit bid ick u[72] doer dat verdyenst uwes menschelicken vroelicken geestes *e*nde uwer heiligher bedroefder sielen *e*nde doer dat verdyenst[73] uwes heilighen gewonden lichaems, — ende dat tot uwer genuechten in uwe heilighen ⟨gewonden⟩[74] lichaem, daer gi my vermits die cracht uwer *G*odheyt mede hebste verloest, *e*nde tot uwer eren in uwe heilighe ziele, daer gi my mede hebste gecoft, alsoe dat ick daer-doer leve inden leven der graciën, *(f. 97r)* *e*nde tot uwer gloriën in uwen menschelicken ⟨vroelicken⟩[75] geest, mit welcken ick mit u gebenedide *G*odheyt[76] byn versoent, *o*p-dat vermits uwe heilighe verdyenst, ⟨o⟩[77] mijn *H*eer *I*hesus *C*hristus[78], uwe gebenedide *G*odheyt genuecht heb te woenen in mijn lichaem, te sytten in mijn ziele ende te rusten in mijnen geest, *o*p-dat gi vrede ende vroude[79] in my ende in allen menschen[80] moeget hebben, sij sijn levendich of doet. Amen.

7.4.4. Slotbeschouwingen*

H f. 97r[81] ⟨VANDER VRUCHTEN DESER OEFFENINGE⟩[82]. ⟨¶ CAPITTEL .XXIX.⟩

Item[83]. Een mensche mocht dat heilich *S*acrament in desen gelove ende in deser meyninge ende begeerten een-mael alsoe[84] ontfangen dat hi die vrucht des *S*acraments, welck daer is die godlicke liefte, daer-mede in hem ontfienge mit sulcker verenynge der mynnen, dat hi nummermeer doetsunde en konde gedoen, *e*nde, al dede hi dagelixe sunde, sij en mach in hem niet becliven[85], mer sij wort tehants[86] verteert vermits[87] dat vuer der godlicker lieften, daer die ziele mede is doerclaert in een vernyeten hoers selves[88], *m*it welcken sij altijt op *G*od loent[89], me⟨e⟩r[90] dan op oer selven, in een vertyën oers selves, — *g*eloevende dat *G*od in oer is ende dat hi alle dinck *(f. 97v)* vermach ende dat sij van oers selven wegen niet en is of niet en vermach, *h*apende dat hi hoer geern helpen wil, ende worpet oer mynne in hem ende set[91] sijn eer ende sijnen wil voer in allen dingen: soe werct *G*od inder zielen, *e*nde hier wort die ziele[92] ⟨wijseloes[93], werckeloos ende begereloos; hier wort si willeloos; hier wort si minneloes; hier wort si kenneloos[94]⟩.

71 PL; H *(daer-)men sunderlinge voer begeert te bidden, die salmen daer mitten gedachten presentieren.* **72** L *domine Deus meus.* **73** *doer...*: P om. **74** P add.; HL om. **75** L add.; HP om. **76** *mit...*: L *o benedicte Deus, divinitati tuae.* **77** PL add. **78** *Ihesus...*: P *mijn God*; L *dulcis et benedicte domine Deus meus.* **79** P *blyscap.* **80** *ende in...*: P trp. na *hebben.* **81** Getuigen: H, f. 97r-98v; P II.55g, f. 158v-159v; L 3.65, f. 275r-276r. **82** *Vander...*: PL add.; H *Vanden selven.* **83** PL om. **84** P *eensmael*; L *Sane posset quis hac fide...sic aliquando...percipere ut.* **85** L *adhaerere*; vgl. Verwijs s.v. *becliven* 3). **86** P *ter stont.* **87** P *door*; ook verder wisselend vervangen. **88** *ende al dede...*: L *Et licet...incideret, ipsa tamen...*, opgesteld als hoofdzin; gedachtelijk evenwel loopt de vorige hoofdzin nog verder, zoals wij hier de leestekens aanbrengen. **89** P *leent*; vgl. Verwijs s.v. *lenen*, ook *leinen*, of *loenen, leunen...* **90** PL *meer.* **91** *worpet...*: PL *werpende...ende settende*, in parallel met het voorgaande *geloevende, hapende.* Logisch gezien is dit juist; toch handhaven wij H in de mening dat de Schr. in lang lopende zinnen vaak anakolouthen laat insluipen. **92** *soe...*: L *Et tunc* (nl. wanneer de ziel zich aan Gods werk op de hiervoor beschreven manier overgeeft, dus feitelijk als gevolg van de communie) *Deus...in anima operatur, quae tunc.* **93** De verwarring tussen *weseloes* en *wiseloes* lijkt voor H fataal geweest te zijn. **94** *wijseloes...*: P; mede H *kenneloes. Hier wort sij mynneloes. Hier wort sij willeloes. Hier wort sij begereloes. Hier wort sij te niet weseloes.* L: *quae tunc (ut ita dicam) absque modo, absque opere, absque desiderio, absque voluntate et absque cognitione efficitur.*

Ten yersten wort sij ⟨wiseloos⟩[95], niet van oer geschapen wesen, mer sy wort in *God* avergesat ende mit hem geënyget als dat yser mit dat vuer; *e*nde, gelick dat yser vuer ⟨int⟩[96] vuer is, alsoe lange alst int vuer blivet, *a*lsoe is die ziele *God* mit *God* vermits graciën alsoe lange hent sij oer ⟨daer-af keert⟩[97] uut deser verenynge[j].

Ten anderen wort sij werckeloes, want sij en werct niet, mer sij wort gewracht in *God* ende laet *God* werken, want sij bekent dat sij buyten hem niet en vermach[k]. Ende daer-om en neemt sij oer geenre gueder werken aen, mer sij seit altijt mit *Y*sayas[98] den propheet: 'O *H*eer alle onse guede wereken heb-dy gewracht ons[l]. *D*aer *(f. 98r)* sij u lof ende eer af'.

Sij wort ten derdenmael begereloes, want alle dat sij begeerden, dat hevet sij vercregen.

Sij wort ten vierden-mael[99] willeloes, want sij en wil niet dan *God*[1], ende die hevet sij nu vercregen[m].

Sij wort ten vijften-mael mynneloes, want sij wort selver mynne, ende *God* is die mynne[n]: aldus wort sij godlick ende één geest mit *God*.

Si wort oeck kenneloes, want soe[2] wat sij hier bekent, dat en weet sij niet, mer[3] sij wort in oer gewaer een wijt ongeschapen guet, dat *God* selver is, welcke geen creatuer en verstaet. Mer die ziele, die dat opperste guet begeert te bekennen[4], te mynnen ende te gebruycken, die vertyë hem[5] selven, alsoe voerseyt[6] is[o], ende gelove, dat *God* nae sijnre *G*odheyt in hem[7] is ende hem selven alleen ⟨volcomelick⟩[8] bekent; *e*nde daer-om kan hi hem selven volcomelick mynnen ende gebrucken inder zielen. Ende aldus wort die ziele avergeformet in *God* ende *God* wort[9] niet, want sij bekent hem alsoe groet te wesen, datter niet en is geschapen, daer hi yet is by te gelicken. Ende sij wort alre doechden[10] quyt, want sij is *(f. 98v)* selver die doechde geworden ende is tot allen doechden geneyget.

Hier-om, o edel ziele, danct *God* tot alre tijt, dat gi alsoe groten *H*eer moeget ontfangen[11], den[12] hemel ende eerde niet en kan begrijpen[p].

H, f. 98v[13] **7.5.* DAT VIJFTE SACRAMENT ⟨IS DIE HEILIGHE OERDE.⟩[14] ⟨¶ CAPITTEL .XXX.⟩**

Dat vijfte sacrament is die priesterlicke staet ende die heilighe oerde[15]. *D*ese volgen nae[16] die raet[17] ons *H*eren als reynicheyt, gehoersamheyt, armoede. Die

95 P. H *weseloes*; vgl. n. 93 **96** P; H *in*. **97** *hent* H; P *tot dat*; *daer*q H *daer afkeert*. **98** *gewracht...*: P *in ons g.*; vgl. evenwel Is. 26.12b: *...operatus nobis*. **99** *ten...*: P *ooc*. **1** PL *wil* add., waarmee het volgende *die(n)* onverklaarbaar wordt. **2** P om. **3** P *meer*, aansluitend bij 't vorige. **4** P *kennen*. **5** P *haer*: grammaticaal juister. **6** P *voorscreven*. **7** P *haer*, vgl. n. 5. **8** L *perfecie*; vgl. verder; HP om. **9** L *(ut ita dicam)* add.; vgl. n. 8. **10** L *viribus* (drukfout?), al volgt er verder *virtus* enz. **11** *moeget...*: L *in cordis tui hospitio suscipere meruisti*. **12** *den*: L *quem* (= dien). **13** Getuigen: H, f. 98v-99r; P II.55h, f. 159v; L I.54e, f. 107v-108r. **14** Vgl. p. 7.1, n. 5; P *Vander heyligher oerden*; L *De sacramento ordinis*. **15** *ende...*: L *(status sacerdotalis) et sacri ordinis*. **16** *Dese...*: L *cuius professores*. **17** L *consilia*.

j Over deze ijzer/vuur-gelijkenis zie A c. 45, r. 150 en n. *m*. k Vgl. Jo. 15.5. l Is. 26.12. m Nl. door de communie zelf. n Vgl. 1 Jo. 4.16. o Waarschijnlijk verwijzing naar c. 29, r. 7 en p. 199, n. *m*. p Vgl. 3 Reg. 8.27.

desen staet te recht nae-volgen, dat sijn *C*hristus'[18] discipulen[q]. Ende tot desen seyt hi: '*E*en luttel ende die werlt en sal my tehant[19] niet syen[r], (*d*at sijn: werlicke[20], ydel menschen, die en sullen *G*od niet beschouwen)[21], *m*er ghi sult my syen[s], want ick leve in u vermits[22] dat gelove, ⟨ende ghi sult leven⟩[23]. Ende inden dage[24] suldy bekennen dat die *V*ader in my is ende ick[25] in mijnen *V*ader ⟨ben⟩[26], ende ghi in my ende ick in u'[t].

Dese heilighe oerde ende dit sacrament heeft onse lieve *H*ere selver geholden, want dat bewijst alle sijn heilighe leven. Ende die hem hier-in nae-volgen, dat sijn sijn alre-liefste kynder ende sijn erfgenamen. Want hi wil se vermits dat gebet ende verdyenst sijnre *M*enscheyt bren- *(f. 99r)* gen in dat gebrucken sijnre hoeger *G*odheyt.

H, f. 99r[27]

7.6.* DAT SESTE SACRAMENT ⟨IS DIE HEILIGHE ECHTSCHAP⟩[28] ⟨¶ CAPITTEL .XXXI.⟩

Dat seste sacrament is die heilighe echtschap. Nu is *I*hesus *C*hristus[29] die brudegom der heiligher kerken[30] *e*nde alle criste[31]-menschen sijn lydtmaten der heiligher kerken[u]. Alle dese lydtmaten[32] sullen hebben in *C*hristo *I*hesu één gelove, één doepsel, énen *H*eer[v]. *D*eser heiligher kerken hovet is *I*hesus *C*hristus[33], *G*od ende *M*ensche; *e*nde hi is oer brudegom ende sij is sijn bruyt, ende hi hevet se getrouwet inder galgen des cruces mit sijnen duerbaeren bloede ende hevet sy verloest mit sijnen bitteren doet[w]. Ende hi hevet se vercyert mit sijn heilighen doechden ende mit sijn heilich verdyenst, ende hevet oer dat altemael gegeven, dat sij oer daer-mede mach vercyeren[34], om den *V*ader inder *G*odheyt[35] te behagen *e*nde, op-dat, soe wanneer dat[36] sij is besmyt mit sunden, dat sij oer[37] dan weder in sijnen heilighen[38] bloede wasschen solde.

Hier-om sal die bruyt *C*hristi, die criste[39] ziele[40], altijt gedencken der yerster trouwen[41] ende die manyer, daer sij mede getrouwet is, *w*elck daer is *(f. 99v)* dat trouwe gelove, dat sij altijt ongevenst[42] tot hem sal hebben, *a*lsoe dat sij sijn eer baven alle dingen sueke ende meyne ende op hem baven alle[43] betrouwe. Ende[44], waer hi se getrouwet hevet, dat was: opten berch van *C*alvariën, in[45] die galge des cruces.

18 H *xp̄s*; P *Christi*. **19** P *terstont*, vgl. Vulgaat *jam*. **20** P *wereltlijcke*. **21** P *aenschouwen*. **22** P *door*; ook verder. **23** *ende...*: L *et vos vivetis* add.; vgl. Jo. 14.19c. **24** *ende...*: L *In illo die*; vgl. Jo. 14.20a. **25** Verbeterd uit *gi*. **26** P add.; vgl. Jo. 14.20b. **27** Getuigen: H, f. 99r-100v; P II.55j, f. 160r-v; L 1.54f, f. 108r-109r. **28** Vgl. 7.1*, n. 5. P *Vanden houwelijcken staet*; L *De matrimonio*. **29** L *dominus noster* add. **30** H *alle dese lytmaten* add. en geschrapt; zie hierna. **31** Zie hiervoor p. 410, r. 3. **32** *Alle...*: L *et hi omnes*. **33** *Ihesus...*: P *Chr. I.* trp. **34** *mach...*: P *ver. mach* add. **35** *Vader...*: L *Deo patri*. **36** *soe...*: P *wanneer*. **37** H *daer mede mach vercyeren* add. en geschrapt. **38** L *precioso*. **39** Vgl. n. 31. **40** *die...*: PL om. **41** L *desponsationis*. **42** P *ongeveynst*; vgl. Verwijs s.v. *ongevenset*. **43** P *al*; L *omnia*. **44** L *Loci quoque in quo...continue memor esse debet*. Het *ende* is blijkbaar nog afhankelijk van het voorgaande *gedenken*. **45** P *aen*.

q Priesterschap en kloosterstaat lijken dicht bij elkaar gebracht te zijn. r Jo. 16.16a. s Jo. 16.16b. t Jo. 14.20. u De corpus Christi mysticum-gedachte en de bruidschapsverhouding spelen door elkaar. Ook verder. v Vgl. Eph. 4.5. w Vgl. Eph. 5.25-27.

Aldus is *I*hesus, ⟨onse bruydegom⟩[46], die daer alsoe voel beduyt als een beholder der werlt, dat is: alre menschen, die inder werlt sijn[x]. Christus bedueyt alsoe voel als van *G*od gesalvet[y], als die dat van *G*ods verkyesinge ende macht mechtich is[47]. Hi is *G*od ende Mensche. *D*aer-om seyt hi: 'Soe wie in my gelovet, uut sijnen buyck sullen vloeyen ryvieren des levendigen waters'[z], *d*at is: soe wie in my gelovet ende op my betrouwet, uut sijnen buyck, dat is: uut sijnen gront, sullen vloeyen ryvieren des levendigen waters, *d*at is: sij sullen ontfangen enen geest van *G*ode, die daer sal verstaen den rechten synne van alle die *S*chryftuer, *e*nde sy[48] sal uut hem vloeyen als water, dat levendich maect alle die-geen, die dat *W*oert *G*ods van hem hoeren.

Hi is die duve, die *(f. 100r)* *Y*sayas sach vlyegen in dat gulden vat, dat die vyer engelen op-hyelden tegen die radyën der sonnen. Welcker duven volchden soeven aernen, dat sijn: die soeven gaven des *H*eilighen *G*eestes, ende vloegen in dat vat, dat was: in *M*aria[49,a].

Hi is dat[50] vredsam teyken, dat *N*oë wert gegeven tot enen verbont des vreden[b].

Hi is dat metalen serpent, dat *M*oyses wert gebaden op te rychten inder woestijnen[c]. Alle menschen moegen van hem genesen, die beswaert sijn mit sunden.

Hi is dat lam, dat alleen weerdich was dat boeck mit die[51] soeven zegelen op te doen[52,d].

Hi is die opgelaken doere inden hemel, daer sij alle doer-gaen moeten, die inden hemel sullen[53] comen, *a*ls hi selver seyt: 'Ick byn die doere van die schaeps-coye[54]. Ende soe wie doer my in-gaet in dat bekennen mijnre *G*odheyt[55], *i*ngaende ende uutgaende, sal hi altijt weyde vynden: *i*ngaende in mijn *G*odheyt[e], sal hi geleyt werden opten hoegen berch der ewicheyt[f], in dat weeldige rijckdom des godlicken wesens, *e*nde uutgaende in aen te mercken *(f. 100v)* mijn edel hoegebaeren[56] *M*enscheyt[57] mit allen mijnen doechden'[58].

Hi is die schat der heiligher kerken[g], daer alle oer lydtmaten uut moegen haelen dat hem noet[59] is.

Hi is die gulden berch[h], daer alle menschen pine ende schult mede moegen betalen den hemelschen *V*ader.

Hi is die lynde[60], die die *V*ader inder *G*odheyt uut hevet geworpen, daer hi alle

46 *onse...*: PL add. **47** *als...*: PL om. **48** H *(sy = Schryftuer)*; P *hi*; L *ipse*, in aanpassing aan de volgende reeks *Hi*. **49** *Hi is...*: PL om. **50** *Hi...*: L *Est nanque dominus Iesus*. **51** P om. **52** *boeck...*: L *accipere librum et aperire...*; vgl. Apoc. 5.9. **53** L *desiderant*. **54** P *stal*. **55** L *salvabitur et* add.; vgl. Jo. 10.9: *salvabitur et ingredietur et egredietur*. **56** P *hogeboren*; vgl. Verwijs s.v. *hogeboren, hogegeboren*. **57** *aen...*: P *dat aenmercken mijnder edelre...menscheyt*. Versta: *uutgaende sal hi geleyt werden in* (= naar)... **58** *ende uutgaende...*: L *Egrediendo autem in considerationem...humanitatis meae, omnium virtutum mearum pascua inveniet*. **59** P *van node*. **60** P *linie*; vgl. Verwijs s.v. *lijnde, linte* znw.; L *funis*: *koord, touw*.

x De naam *Jezus* is afgeleid van het Hebreeuwse woord *Yêšûa*, dat betekent: *Jahweh is Verlossing*.
y De term *Christus*, afkomstig van het Griekse woord *Χριστός*, dat beantwoordt aan het Hebreeuwse *Mâšiah* (vgl. *Messias*), dat betekent de *gezalfde*. — Zie *Theologisch Woordenboek*, 1957, I, p. 2467 e.v., s.v. *Jesus Christus*. z. Jo. 7.38, dat hierna geglosseerd wordt. a Zie hiervoor n. *z*. b Vgl. Gen. 9.11-17. c Vgl. Num. 21.6-9. d Vgl. Apoc. 5.5-12; speling tussen *leeuw* en *lam*. e Jo. 10.9. f Wellicht is dit beeld ontleend aan het ps.-Tauleriaans, '*Schoen sermoen vanden werdighen heiligen sacrament*' (zie LIEFTINCK, *T.-hss.*, p. 302-335). g In nauw verband met het volgende beeld. h Aansluitend bij het motief van '*Den gulden berch*'. Zie C c. 15, n. *e*, p. 378.

die ballingen sijns rijcks mede tot hem treckt, die ⟨daer-aen hangen⟩[61], *o*p-dat nyemant verlaren en sij, mer ⟨δατ⟩ ewich leven heb⟨-be. Amen.⟩[61a].

H, f. 100v[62] 7.7.* DAT SOEVENDE SACRAMENT⟨ES DEN HEILIGHEN OLYE⟩[63]

7.7.1.* ⟨VANDER HEILIGER OLYE ENDE EEN DEVOTE BEREYDINGHE TOTTER DOOT⟩[64,65]. ⟨¶ CAPITTEL .XXXII.⟩

Dat soevende sacrament is den heilighe olye[66], die wort gegeven alle kersten-[67] menschen in oer leste eynde, ende hi wort gesmeert op dat herte, op die[68] ogen, op die oren, opten mont[69], op die voete, in die hande[70]. Desen heilighen olye beduyt dat water ende dat bloet, dat onse lieve *H*eer lyep uut sijn heilighe herte, doe di doet hienck aenden cruce[j]. Welcker bloet van alsoe groter cracht was, dat die blynde rydder daer-doer syende wert ende genade vercrech, die[k] hem die wonde selver stack[l].

Hier-om salmen[71] dit sacrament mit groter ynnicheyt int leste ontfan- *(f. 101r)* gen, op-dat sij[m] daer-doer af moegen leggen alle dat sij in die voerseyden sacramenten versumet hebben. Ende als die priester die lede smeert[72] mitten heilighen olye, soe sullen sij[m] dencken, dat sij mit dat water der genaden ende mit dat bloet der mynnen, dat onse *H*eer uutstorten[73] opten berch van Calvariën uut sijn heilighe mynnende herte, gesmeeret werden ende sullen *G*od van bynnen toespreken, inwendich seggende[74]:

61 *daer...*: H *daer aenhangen. -dat* Padd.; *-be...* P add. **62** Getuigen: H, f. 100v-101r; P II.56a, f. 160v-161r; L I.54g, f. 109r. **63** Zie hiervoor p. ???, n. 5. **64** PL *Vander...*: add. **65** De eerste passus gaat over het sacrament als zodanig, in tegenstelling met het hierna volgende gebed. **66** *den...*: L *unctio extrema*. **67** P *christen*. **68** P om. **69** L *ad nares* add. **70** L *et ad renes* add. **71** P *sullen die menschen*. **72** P[1] *suvert*; P[3] *suyvert*. **73** L *effudit*. **74** *ende...*: L *dicentes orationem illam quam in tertio huius Margaritae Evangelicae libro offendes*; zie *Inleiding*, p. ???. Een der tekenen van ingrepen in de rangschikking der *Marguarita 1545*.

i Het hier gebruikte beeld voor de verlossing der mensheid, nl. de uitgeworpen *vislijn*, houdt in 't algemeen verband met Jezus' woord tot de apostelen: 'Ik zal u tot vissers van mensen maken' (Mt. 4.19, en par.). De voorstelling hiervan in P lijkt meer speciaal afhankelijk te zijn van een motief, geïnspireerd door Job 40.18-28 en Ezech. 32.3: de uitgeworpen hengelroede (met het lokaas, waarin de Leviathan = duivel beetgenomen wordt). De hengelroede = lijn, is de lange reeks stamouders uit het O.T., waaraan het lokaas is vastgemaakt, nl. het mensgeworden Woord, dat uiterlijk een mens lijkt, maar de Godheid verbergt; de beet daarin doodt de duivel. Vgl. Jean RIVIÈRE, *„Muscipula diaboli". Origine et sens d'une image augustinienne*, in *Recherches de théologie ancienne et médiévale*, 1, 1929, 484, 494-496; Mayer SCHAPIRO, *„Muscipula diaboli", the symbolism p of the Mérode Altarpeice*, in *Artis Bulletin*, 27, 1945, 1827. Zie de uitbeelding hiervan met de patristische teksten in Herrade DE LANSBERG, *Hortus deliciarum*, ed. A. Straub & G. Keller, Strasbourg, 1879-1899, t. I, p. 19, Planche xxiv en nn. 1-5 (zeer belangrijk) en p. 29, Planche xxxviii; t. II, Planche xxiv, en t. III, Planche xxxviii. Vgl. Herrad OF HOHENBOURG, *Hortus deliciarum*, ed. Rosalie Green, Londen-Leiden, 1979, t. I, Pl. 49 en 93; t. II, Pl. 49 en 93. — Schr. past het overgeleverd beeld verder toe op de mensen, die zich door Christus' kruisdood laten aantrekken en verlossen. Zie nog *Tempel*, ug. AMPE, 612 en n. 76. **j** Vgl. Jo. 19.34, dat meestal als symbool van alle sacramenten wordt geduid. **k** *die* relatief bij *rydder*. **l** Vgl. de legende van de honderdman; zie hierna p. 437, n. *o*. **m** *sij* expliciteert het voorgaande *men*.

H, f. 101r[75] 7.7.2.* ⟨EEN DEVOOT GEBET OM EEN SALIGE DOOT TE VERCRIGHEN⟩[76] ⟨℄ CAPITTEL .XXXIIJ.⟩

O mijn *H*eer ende mijn *G*od, ick danck u ende ick begeer dat u alle menschen moeten laven ende dancken mit alle creatueren voer alle die waeldaden, die gi my ende alle menschen hebt bewesen vermits ⟨die verdyenst uwer heiliger *M*enscheyt⟩[77]. Nu bid ic u, *o H*eer *G*od *V*ader ⟨over⟩[78] alle, doer dat verdienst uwer heiligher *M*enscheyt: laet u *G*odheyt ⟨doer-⟩[79]schijnen in my. Ende doer alle uwe versmadenisse, armoede ende pijnlicheyt, die gi hebt geleden in alle uwe heilighe lede ende in u heilighe ziele ende in u vijf synnen, wilt my doch daer-doer vergeven alle dat ick hebbe mysdaen mit die crachten mijnre zielen ende mit mijn vijf synnen ende mit alle die lede mijns lichaems. Ende gevet my, lieve *H*eer, dat ic dese siecte[80] ende pine *(f. 101v)* om u lieft alsoe geern moet lyden om uwen wil, als gi om mijnen wil geleden hebt, ende dat ick den bitteren doet om u mynne[81] geern sterven moet.

O *V*ader, vergif my mijn sunden om des gebedts wil, dat u lieve *d*oen in sijnen lesten voer zijn viande badt⟩[82]. O mijn *H*eer ⟨ende⟩[83] mijn *G*od, denct in mijn hulpe[n] om dat gedacht des vreden, dat[84] ghi dacht opten moerdenaer, die u badt dat ghi sijnre solste[85] gedencken[o]. O troester der bedroefder ⟨herten⟩[86], wech der dwalender, ⟨ic⟩[87] beveel my nu u lieve *M*oeder ende uwen lieven discipel mit alle dat hemelsche heer: dat bid ic u om dat bevelen dat gi u lieve *M*oeder sunten *J*ohan bevalste[88,p].

O toevlucht ende salichmaker der zielen, *ic* come totty; ic byn u creatuer ende een van die-geen, daer gi u bloet om hebt gestort. *Ic* bid u[89], en wilt my doch niet verlaten: gi waert van u *G*odheyt[90] verlaten[q], om-dat[91] ic solde beholden werden.

O fonteyn des levens, die daer biste gesprongen uut die inader der *G*odheyt[92], u edel *M*enscheyt verdorsten in uwer stervender noet[r]; oec dorsten die begeert uwer zielen ⟨om⟩[93] noch meer om[94] my te lijden. Ic bid u, vervult u begeert aen my ende verenyget *(f. 102r)* my mit u, op-dat u bitter lijden aen my niet verlaren en moet sijn[95].

O volbrenger alles guets, alle onse guede werken hebdy ⟨ons⟩[96,s] gewracht: daer sij u lof ende eer af. Ic bid u doer dat volcomen werck der mynnen, dat gi voer ons voldaen[97] hebt[98], .xxxiij. iaer vervullende alle dat die propheten van u hadden

75 Getuigen: H, f. 101r-102v; P II.56b, f. 161r-162r; L 3.67, f. 277r-278v; LHD, f. 74v-75v; DHD, f. 247v-250r. Zie hierna onder 7.7.3.*, n. 21. **76** PL add.; H *Een gulden gebet om een sekeren ende saligen doet te vercrighen.* **77** *die...*: P *(die verdienste...)* L. **78** P; H *van.* **79** H *daer*, al kán dit juist zijn: *daer...in my schijnen.* **80** L *infirmitatem*; P *siecten.* **81** P om. **82** *u...*: *gij in uwen laetsten voer uwe viande* badt PL. **83** P add. **84** *dat...*: P *die gedachten..., die.* **85** PL *wolt.* **86** P add.; L *omnium.* **87** PL add. **88** P *bevaelt.* **89** *ic...*: L *Tuus sum ego.* **90** L *ad tempus* add. **91** L *ut* = opdat. **92** *gesprongen...*: L *ex divinitatis vena prodijsti.* **93** P add. **94** P *voer.* **95** *moet...*: P *si.* **96** L *nobis* add.; vgl. Is. 26.12. **97** LHD *operatus es.* **98** *voer...*: L *pro nostri redemptione consummasti.*

n Vertaling van het bekende *invitatorium: Deus, in meum adjutorium intende.* **o** Vgl. Lc. 23.42. **p** Vgl. Jo. 19.26-27. **q** Vgl. Mt. 27.46 en par. **r** Vgl. Jo. 19.28. **s** Vgl. Is. 26.12.

gespraken[1]: *ic* bid u[99], laet sy[u] my nu te staden comen ⟨gelick ofte⟩[1] ickse om u lieft gedaen had *a*ls gi se om mijnre lieften wil gedaen hebt, ende vergif my alle die guede werken, die ic versumet heb, ende dat ick u soe duck een hynder heb geweest in my te werken. ⟨O mijn *H*ere, mijn *G*od, och of ic nye sunde en had gedaen!⟩[2] O *G*od, mijn *G*od, och of ick altijt een mensche nae uwen herten geweest had[3]! O *G*od, mijn *G*od, och of ic alden tijt, die ic noch voerhanden heb, mocht toebrengen nae uwen alre-liefsten wil! ⟨Och of ic in die ure mijnre doet mocht gevonden werden een mensche na uwen godlicken herte! Och of ghy, mijn *H*ere ende mijn *G*od, hier inder tijt ende inder ewicheyt altijt vrede ende vruechde moecht hebben in my!⟩[4] O *H*eer *I*hesu *C*hriste, mijn *H*eer ende mijn *G*od, ick, u[5] arme sundige creatuer, bid u doer die grote bangicheyt ende verschrickinge, die gi leet in u edel ziele[6], doe sij solde verscheyden van u heilighe lichaem, want u doe u *G*odheyt had verlaten ⟨inder groter pinen⟩[7]. Inder bedroefder tijt[8], doe gaefdy u aver in alsulcker gelatenheyt, dat gi daer geern dusent iaer ⟨of langer⟩[9] *(f. 102v)* wolste hangen inder selver gelatenheyt, armoeden [ende][10] versmaetheyt ende pinen om mijnen wil om my mit u *G*odheyt te versoenen. Ende in deser bangicheyt spraecty: 'O *V*ader, in uwen handen beveel ick [ü] mijnen geest'[v]

[12]O *H*eer *I*hesu *C*hriste, gi bevaelt mit oetmoedigen bidden u edel geschapen ziele in die cracht uwer ongeschapenre ewiger *G*odheyt. *W*elcke *G*odheyt u gebenedide ziele nae oere verscheydinge vanden lichaem doerclaerden, verblijden[13] ende glorificierden, *a*lsoe dat van die claerheyt oere *G*odheyt, die van oer scheen, alle die heilighe vaders verblijt worden inder hellen[14].[w]

Soe[15] bid ick u[16], ontfanget mijn ziele[17] in uwen handen[x] ende laet oer dat verdyenst[18] uwer heiligher Menscheyt te staden comen, op-dat u gebenedide[19] *G*odheyt in oer mach schijnen ende wijsen oer den rechten wech totten ewigen leven. Amen[20,21,22-24].

99 *ic*...: P om. **1** P; H *oft*. **2** P (noyt) L add. **3** *geweest*...: P *had g.* trp. **4** *Och of ic in die ure*...: PL add. **5** P om.; L *(creatura) tua*. **6** *gi*...: PL *uwe edel ziele leet*. **7** *inder*...: PL add. **8** *Inder*...: hiermee herneemt H de vorige tijdsbepaling weer op: *want u doe*...: P beschouwt deze als voorzin (*Want...u doe*, maar dit *u* staat syntactisch op een verkeerde plaats) en vervolgt met *Doe gaefdy*... als nazin. Daarbij sneuvelden de oorspronkelijke overgangswoorden *Inder bedroefder tijt*. L wijzigde op zijn beurt de constructie: *Tunc enim divinitas tua...in poenis...reliquerat* (hoofdzin), *in quibus nihilo minus*... (relatiefzin). **9** *of*...: PL add. **10** H add.; PL om. **11** H add.; PL om. **12** L *Etenim* add. **13** L *exhilarabat*. **14** L *limbo*. **15** P *Hier doer*; L *Per haec (inquam)*; vgl. n. 12. **16** L *domine Deus meus* add. **17** L *revertentem ad te (animam)* add. **18** L *merita*. **19** L om. **20** P om. **21** In LHD, f. 76r e.v. (resp. DHD) komt hier een passie-oeffening: opsomming van Christus' en Maria's uitwendig en inwendig lijden (hoofdzakelijk in getallen uitgedrukt), die aanbevolen wordt als beste voorbereiding op de dood (zie redactioneel kader). Men vindt ze ook in *Tempel*, na *Dat .lx. capittel*, f. 173v-177r, en in P[3] (en latere uitgaven), na III.c.58, f. 237r-239r, enigszins als bladvulsel. Het blijft moeilijk de Peerle-authenticiteit ervan te bewijzen. Wij verwijzen naar onze uitgave in *Tempel*, p. 620-633. **22-24** In LHD, f. 79r e.v. (resp. DHD) volgt op voornoemde passie-oefening nog een *Praeparatio mortis optima*. De Peerle-authenticiteit ervan is moeilijk bewijsbaar.

t Jo. 19.30. u Nl. (Jezus') mynne, waarover zo juist sprake was. v Lc. 23.46. w Nl. bij Christus' nederdaling in het voorgeborchte der hel. x Vgl. n. 1.

H, f. 102v[25] 7.7.3.* ⟨ALS WI LYGGEN OP ONSE STERF-BEDDE⟩[26]. ⟨¶ CAPITTEL .XXXIV.⟩

Item, *a*ls wi lyggen op onse sterf-bedde[27], soe sullen wi ons keren in dat belaefde lant, dat *G*od selver is, *e*nde merken woe dat hi vloeyt van *(f. 103r)* honich ende van melck[y].

Want nae sijnre *G*odheyt is hi als een drupende honich-raet[28] vol zueticheiden[29,z], die niet op en holdet te vloeyen op alle dat-geen, daer sij by comen mach. Alsoe[30] is *G*od nae sijnre *G*odheyt gelick een vervlaten honich-raet vlietende op alle die-geen, die tot hem keren ende sijn gracie begeren.

Ende nae sijnre *M*enscheyt is hi melck des levende voetsels alle der-geenre, die gebreck hebben der gueder werken ende der doechden.

Aldus sullen wi ons keren mit onse verstant ende[31] mit onse gedachten ende begeerten in dat lant der levender[a], *w*elck daer is *G*od ende *M*ensche, ende averdencken die waeldaden, die hi ons gedaen hevet, *i*n-dien dat hi ons hevet geschapen, op-dat wi hem solden bekennen, mynnen ende gebrucken. *E*nde hi hevet ons verloest mit sijnen bitteren doet ende gewasschen in sijnen bloede. Ende hi begeert ende wil ons gheern salich maken, ist dat wi hem daer-om bidden[32].

H, f. 103r[33] 7.7.4.* HIER-OM SULLEN WI SPREKEN IN ONS SELVEN[34], ALS ONS RADET DIE HEILIGHE LEERRE SUNTE AUGUSTINUS[35]. ⟨¶ CAPITTEL .XXXV.⟩

(f. 103v) Ick danck u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, dat ick byn in een kerstelick leven ende in dat heilich kersten gelove. *E*nde ick gelove alle dat een guet kersten mensche schuldich is te geloven, ende in dit gelove begeer ick ende hape[36] daer-in te leven ende te sterven.

(f. 36v) Sunte Augustinus, die gloriose leere, heeft dit gebet gemaect ende raedet seer te lesen of te hoeren lesen mit begeerten: die en sullen nummermeer smaken pijn des ewigen doets.

Ic danck di, lieve here, dat ic inden kersten gelove byn ende inden kersten gelove leve. Ende haep dat ic daer-in sterven sal. Ende dancke ende love dy van alle mijnre herten.

25 Getuigen: H, f. 102v-103r; P II.56c, f. 162r; L 3.68a, f. 278v-279r. 26 Onze titel is genomen uit de volgende tekst. 27 *Als...*: L *Cum ergo morti nos appropinquare senserimus.* 28 *drupende...*: L *favus distillans.* 29 P *soeticheyt*; L *dulcedine.* 30 *die...*: L *Porro, sicut favus...ita et Deus...* 31 *mit...*: PL om. 32 L plaatst in deze § nog de verwijzing: *Taliter ergo intra nosipsos dicemus.* Zie verder n. 34. 33 Getuigen: H, f. 103r-104r,b; P II.56d, f. 162r; L 3.68b, f. 279r-v; LHD, f. 79r-v met de overgang: *Dic ergo humili corde*; DHD, f. 256v-258r. Dit gebed, al of niet aan Augustinus toegeschreven (zie W. DE VREESE, *Sint Augustinus in het Middelnederlandsch uit de Bibliotheca neerlandica manuscripta*, in *Miscellania Augustiniana*, Rotterdam, 1930, p. 349, E) komt voor in: hs. Antwerpen, Stadsbibliotheek, B 141155, f. 36v-37v (vgl. Fl. PRIMS, *Een Limburgsch gebedenboek, Baasrode*, 1926, 27-28), waarnaar wij de paralleltekst publiceren; de hss. beschreven door M. MEERTENS, *De godsvrucht in de Nederlanden*, VI, 1934, hs. 8, nr. 8; hs. 17, nr. 146 en hs. 32, nr. 17 (over het gebed zelf zie *o.c.*, I, 57); hs. Abdij Tongerlo 192 (ripuarisch), f. 126-130; hs. Leiden, U.B. Ltk. 325, f. 50r-v enz. Vgl. H.J. LELOUX, *Gebed van Sint-Anselmus*, in OGE, 51, 1977, 33 (met literatuur). 34 *Hier...*: H als lopende tekst; P als titel gedrukt; L als slotzin van de vorige paragraaf; zie n. 32; LHD *Dic ergo humili corde.* 35 *als...*: H add. Dit is een samenvatting van een bredere rubriek in andere vindplaatsen. 36 *ende hape...*: PL om.

y Vgl. Gen. 13.15; 26.4; Ex. 3.17 enz. z Vgl. Prov. 24.43. a Vgl. Ps. 26.13.

O mijn *H*eer ende mijn *G*od, ick bekenne dat ick niet gelevet en heb als ick schuldich was ende oeck wael vermocht hadde mit uwer graciën: dat is my leet. O mijn *H*ere ende mijn *G*od, ick heb enen gehelen wil my te beteren mit ⟨uwer⟩[37] hulp alle mijn leven lanck.

Ic gelove dat onse *H*eer *I*hesus *C*hristus den bitteren doet om mijnen wil aen den cruce hevet geleden. Ende ick bekenne dat ick niet salich werden en mach dan in sijnen heilighen doet. *D*aerom set ic alle mijnen hape ende troest aen sijnen heilighen doet. Ick beveel ende bewynde my[38] altesamen in sijnen heilighen doet, *e*nde ick segge:

O lieve *V*ader, wilstu my doeden, soe doede yerst in my alle ongerechticheyt ende ongelicheyt; doet en[39]-wech alle hyndernisse, *e*nde helpe my dat ick enen gereechtigen verduldigen heilighen doet sterven moet.

O *V*ader inder *(f. 104r)* *G*odheyt, ic sette den heilighen doet ons *H*eer *I*hesu *C*hristi, dijns eengebaeren *S*oens, tusschen my ende u strenge ordel. Ick offer u dat heilighe leven, dat heilighe lijden, den bitteren doet ende dat heilich weerdige ontschuldige bloet ons lieven[40] *H*eren *I*hesu *C*hristi, dijns eengebaeren *S*oens, voer alle die onnutticheyt mijns levens, voer alle dat quaet dat ick heb gedaen, ende voer alle dat guet dat ick versumet heb.

O lieve *H*eer *I*hesu *C*hriste, ick sette uwen bitteren doet tusschen mijn sunden ende u gericht[41]. Ick sette uwen

Ic bekenne, lieve here, dat ic niet geleeft en heb als ic mit recht solde *e*nde als ic wael gedaen hadde bi dijnre genaden. Dat berouwet mi en (!) is mi leet van alle mijnen herten. Ende mi is leit dattet mi niet voel leyder en is. O here, mit dijnre genaden heb ic wyl mi te beteren ende te bekeeren die wijl dat ic leve.

Ic geloeve dat ons here ihesus christus den bitteren swaeren doet aenden cruce van mynnen om mijnen *(f. 37r)* wyl geleden heeft. Here, des laeve ic dij van al mijnen herten. Ic bekenne, lieve here, dat ic niet salich gewerden en can noch en mach dan alleen in dijnen heiligen doet. Daer om sette ic al mijn hope ende troest ende toeverlaet aen dijnen doet.

Ic bevel (!) mi altemael in dijnen heiligen doet; ic geve mi allein in dijnen heylighen doet[1], ende sprec: *L*ieve here, wilstu mi doeden, soe doede alle onrechtverdicheyt ende boesheyt in mi ende help mi dat ic enen rechten verduldigen heiligen doot sterven moet.

Ic sette, vader inder ewicheyt, den heiligen (!) doot ons lieven heren saligen ihesu christe (!), dijns eengeboeren kynts tussen mi ende sijn strenge ordel. Ic offer dat heilige leven, dat lijden ende dijnen heiligen doot ende dat heilige werdige onschuldige onnoesel bloet ons lieven heren ihesu christi voer alle die onnutticheyt mijns levens, voer alle dat quaet dat ic ye gedaen heb, voer al dat guet dat ic ye versumt heb ende gedaen solde hebben.

Ic sette den doot ons lieven heren ihesu christi tot enen mynen (!) vrede ende schilde ⟨alse⟩ (?) bescherminge

1 (bij de rechtse kolom): *ic geve...dat*: tussen de regels door corrector (?) bijgevoegd, wat Prims niet aanstipt.

37 PL add. 38 *Ick...*: L *me immergo, involvo atque commendo.* 39 *doet...*: PL *ende doet.* 40 P om. 41 PL *gherechticheyt.*

saligen heiligen doet tot enen mynnen-vrede[42] ende tot enen schilde ⟨ende⟩ een beschermynge ende geleyde[43], dat ick nummermeer ten ordel comen en moet, het en sij vermits dese voerseyde reden[44]: dan come ic geern mit ganser begeerten. Amen.

ende geleide, *d*at ic nummer en coem toe den ordel, het en sij overmits reden die *(f. 37v)* ic voer gespraken heb: dan soe coem ic daer geer (!) mit ganser volcoemenre begeerten. Amen. (*Uit hs. Antwerpen, Stadsbibliotheek, B 141155*).

H, f. 104r[45] 7.7.5.* WAT WI SULLEN DENCKEN IN DIE URE ONSER DOET ⟨CAPITTEL .XXXVI.⟩

Item[46], *a*ls wi sterven, soe gevet men ons in die hant een bernende was-keerse[b]. Die beduyt *G*od ende *M*ensche. Dat was beduyt sijn heilich lichaem, dat hi voer ons tot allen pinen avergaf. Ende dat legment[47] beduyt sijn heilighe reyn ziele, die hi om onsen wil inden doet leverden. Die *(f. 104v)* vlam beduyt sijn hoge *G*odheyt, die altijt tot ons gebarnt[48] hevet, eer wi geschapen waren. Ende gelick dat die vlamme ende dat vuer verteert dat was mit dat legment, alsoe hevet die *G*odheyt uut bernender lieften, die hi tot ons had, sijn lichaem ende sijn ziele altemael verteert tot[49] alre armoeden, schanden ende pinen om die mynne van ons.

Dit ⟨lijden ende liefde *G*ods⟩[50] sullen wi gedencken als wi sullen sterven: daerom gevet men ons die keerse[51] inder hant. Ende gelick dat die keerse niet[52] uut en gaet, het en sij dat sij werde uutgedaen, *a*lsoe en sal dit aen te dencken niet gaen uut onser memoriën. Ende dan sullen wi bidden[53]:

'O mijn *H*eer ende mijn *G*od, ick bidde u doer dat verdyenst[54] uwer gebenedider *M*enscheyt, doer uwen vroelicken menschelicken geest ende doer uwe ⟨droevige⟩[55] ziele ende doer uw heilighe lichaem: *l*aet u heilighe gebenedide hoge zuete *G*odheyt in my[56] schijnen, in mijn ziele, in mijn lichaem ende in mijnen geest[57], ende veryaget alle uw viande van my, ende wasschet my in u heilich bloet ende doet my leven in u.

O leven mijnre zielen, gevet *(f. 105r)* my nu in uwer lieften te sterven tot uwer gloriën. O lycht mijnre zielen, wilt my nu luchten ende verlichten. O wesen mijns wesens, die my geschapen hebste, ontfanget dat wesen mijnre zielen in u godlicke wesen, daer ic ewelick in heb geweest. O *V*ader, in uwen handen beveel ic [u] mijnen geest[c].

42 *mynnen...*: PL *minne, vrede*; P[3] *minne vrede*. De zin is ons niet duidelijk. Wellicht: *minnelijke schikking*. **43** *ende tot...*: L *scuto, protectione salvoque conducto*. H *in (een)*: misschien te lezen als *ēn (= ende)*. **44** *reden* (waarschijnlijk vertaling van *ratio*): wijze, manier; L *modo*. **45** Getuigen: H, f. 104r-105r; LHD, f. 80r alleen vanaf het gebed: *O domine*; DHD, f. 258r-v: *item*; P II.56e, f. 162v-163r; L 3.69ab, f. 279v-280r. **46** H add. **47** P *lemmet*; L *lychnus*. **48** P *gebrant*; L *inaestimabili ad nos amore flagrabat*. **49** PL *in*. **50** *lijden...*: PL add. **51** L *candela caerea accensa*. **52** L *aliunde* add. **53** L *oratio* add. als rubriek. **54** *dat...*: P *die verdienste*. **55** Geëist door de zin. H. *heilige*. **56** Dit wordt hierna gespecificeerd. **57** De volgorde kan bevreemden.

b Aangaande de symboliek van de waskaars zie *Tempel*, ug. AMPE, 364-5. c Vgl. Lc. 23.46.

*DIE ACHTSTE ONDERRECHTINGE**

*VIII. DE ZEVEN GAVEN VAN DE H. GEEST**

H, f. 105r-[1]

⟨VANDEN⟩[2] SOEVEN GAVEN DES *H*EILIGEN *G*EESTES. ⟨¶ CAPITTEL .XXXVII.⟩

Item want die geest verenicht is mitter heiligher *D*rievuldicheyt,

soe daelt altijt een lieflicke genade doer die verenynge in die ziele ende dat wort toe-gegeven den *H*eilighen *G*eest... *(f. 106r)* ... Daer-om wort dese gave toe-gegeven der scheemten[3].

— Do

P 1542, I, c. 49, f. 71r-

VANDEN .VIJ. GAVEN DES *H*EYLIGHEN *G*HEESTS

Om nu te vercieren dat middelste deel, dat is: dye siele, dat si geschickelick si ende verciert metten .vij. gaven des *H*eiligen *G*eests ende haer keer totten geeste, dan wort si salich ende vervult metten .vij. gaven des *H*eylighen *G*eests. Ende want dye geest verenicht is metten heyliger *D*rievuldicheyt, so daelt..... *E*nde aldus wort si vervult met smakender wijsheyt.

Daer-om wort dese gave toegegeven der schaemten.

+ Do

1 Getuigen: H, f. 105r-106r. Alleen H heeft deze tekst als behorend tot de reeks *Onderrechtingen* bewaard, terwijl de bewerker van P hem hier geschrapt heeft. Schr. gebruikte immers deze tekst reeds in P 1537,8, I.49b, f. 69v-70r; vgl. L 3.13, f. 201r-v. 2 H *Die*. 3 Aangezien wij deze tekst in A c. 66 (zie n. 1), p. 217-218, hebben afgedrukt, verwijzen wij hier de lezer daarheen.

*DIE NEGENSTE ONDERRECHTINGE**

*IX. DE ACHT ZALIGHEDEN**

H, f. 106r[1]- 9. HIER BEGHYNNEN DIE ACHT SALICHEYDEN GEESTELICK[2]. ⟨CAPITTEL .XXXVIIJ.⟩

9.1.* ⟨*Die yerste salicheyt vanden geest*⟩[3]

Salich sijn die arme van geest, want dat rijcke der hemelen is oer[a].

— Dit heb-dy selver gespraken, mijn *H*eer ende mijn *G*od. Nu bid ic u, *o* ewige salicheyt, leert my doch, wat is salich toe sijn.

— Salicheyt[4] is[5] mijnen eygenen properen naem, die ic ewelick heb gehadt, ende desen naem geef ic alle den-genen, die dese leringe van my[6] ontholden ende mitten werken vervullen ende vercyeren daer-mede die crachten oere zielen.

Salich sijn die armen van geest. Dese salicheyt sal sijn geschreven inden geest. Ende want die geest dat beelt *G*ods is, daer die ziele af levet, ende want *G*od daer-in is, *s*oe *(f. 106v)* sal hem die geest keren in *G*od mit sijn crachten, *a*ls mit die memorie inden *V*ader, mit dat verstant inden *S*oen[7], mitten wille inden *H*eilighen *G*eest. Ende hier sal die geest sijn crachten verlyesen, ⟨ende⟩[8] versaken ende vertyën[9] alle sijn vryheyt, *e*nde dencken:

— *Is G*od in my, wat sueke ic hem dan buytten my? *I*s mijn schepper ende mijn salicheyt in my, waer-om sueke ic se dan buytten my? Ende sij-dy dan in my, ⟨o *H*eer⟩[10], ic en werde uwer in my niet gewaer: woe sy-dy dan[11] in my?

— *I*ck byn in u gelick dat die sonne is inden hemel; ende, al ist dat die sonne altijt ⟨inden hemel⟩[12] niet en schijnt, nochtants is sij mit oere cracht[13] inden hemel. Mer dat sij niet en schijnt, dat coemt daer-van[14] toe, dat sij wort belettet van onweder, datter is in die lucht. Aldus ist oeck, *o* edel ziele, mit my ende mit u. Ick byn altijt nae mijnre *G*odheyt mit mijn godlicke cracht in u, mer gi en geloeft of en verstaet dat niet te-recht. *W*ant ic mit mijnre graciën in u niet en werke, *e*nde dat gi my niet ontwaer[15] en wardet ende dat ic in u niet *(f. 107r)* en wercke, dat coemt daer-van[16] toe, dat ghi my dat mit uwe sunden behyndert ende dat gi my niet te-recht en kennet of lief en hebt: daer-om en moeget gi my noch ick u niet volcomelick gebrucken. Hier-om vertyë u selver ende werpt u sympelick in dat lycht des geloven[17], als dat *G*od in u is ende dat ghi niet en sijt ende dat ghi niet en konnet of niet en weet. Ende segt:

1 Getuigen: H, f. 106r-114r; P 1537/8, II.57, f. 163-167v; L 1.55, f. 109r-114r. 2 PL *Die acht salicheden na den geest te oeffenen.* 3 Bijgevoegd naar analogie met de volgende rubrieken. 4 PL *Salich.* 5 L *(inquit dominus)* add. 6 L *(hanc) meam.* 7 L *et* add. 8 PL add. 9 *ende vertyen*: PL om. 10 H om. 11 P om. 12 HL om. 13 P *crachten.* 14 P *bi.* 15 P *gewaer.* 16 P *bi.* 17 P *gheloofs.*

a Vgl. Mt. 5.3. b Vgl. A c. 19 en C c. 8 r. 383-430.

— O mijn *Heer*[18], mijn *God*, gi vervult hemel ende eerde ende gi sijt dat leven mijnre zielen. *W*ant ic niet lievers en hebbe dan my selven, soe geve ic u[19] my selven alte-mael ende bid u: ontfanget yerst uwes selves eygen beelt ende dan ontfanget my, een val[20] der boesheyt, ende doet mit my uwen alren-liefsten wille inder tijt ende inder ewicheyt, ende treckt my in dy[21] ⟨zo volmaaktelijk, dat ik nooit van u kan gescheiden worden.⟩[22]

O hemelsche *V*ader, regiert nu voert-aen mijn gedachten ende mijn begeerten, want ic hebse u gegeven[23] ende sij hoeren u toe. *I*c bid u, bewaert doch dat u[24] is. Want ghi sijt die ewige ongeschapen onverwynlicke stercheyt; ende die ghi in uwen handen hebt, die en mach *(f. 107v)* u nyemant nemen[e].

O *H*eilighe *G*eest, wilt schueren[25] mijnen wil ende mijn mynne, want sij sijn dijn. *D*aer-om en laet niet verderven dat u[26], want gi sijt die ewige ongeschapen mynne des *V*aders ende des *S*oens.

O *S*oen *G*ods, ick bidde u, wilt verlychten ende leren mijn reden ende mijn verstant nae uwen alre-liefsten wille, want mijn verstant ende alle mijn vryheyt, daer gi my in hebt geset[te], ende oeck mijn lijf ende mijn[27] ziele mit alle dat ick byn ende vermach, dàt geve ic u nu weder mit een heel vertyën mijns selves in een oetmoedich bekennen, dat ick buytten uwer graciën niet en vermach. Ende want ic wael [wa] weet dat u moegende macht nyemant weder-staen en mach[d], soe bid ic u: weest mijnre doch[28] te mechtich ⟨ende gedachtich⟩[29], ende trect my in dy, ende verenyget my mit u.

Ende gi sijt dat opperste guet, daer hemel ende eerde vol van is. O mijn *H*eer ende mijn *G*od, vervuldy hemel ende eerde mit dat eerlicke gewalt[30] uwer gloriën, soe wilt my doch oeck vervullen, want ic byn een eerde[31] vat. Ende wilt u woenynge in my maken ende *(f. 108r)* maect my arme van geest, *a*lsoe dat ick buyten u niet en moet willen of weten noch begeren of wesen, *m*er dat ic u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, nae moet volgen in alsulcker armoeden of in sulcken staet, alst u alre-aengenaemste is.

O mijn ziele, nu wilt doch schuwen[32] alle dat deser heiliger[33] armoeden contrarie is, *e*nde pijnt u te volbrengen alle dat oer vorderlick is, op-dat gi een moeget sijn van die-gheen, daer dat rijcke der hemelen gewalt af lijdet[e]. Dat rijcke der hemelen is *G*od selver ende die arme van geest doen hem gewelt ende gryppen hem mit gewelt, want hi is oer; ende daer-om sijn sij salich mitter selver salicheyt, daer *G*od selver salich van is, want hi noemt se mit sijnen eygenen naem[f].

18 P *ende* add. **19** P om. **20** PL *vat*; zie hiervoor A c. 23 r. 72 en n. 23. **21** P *inder tijt ende inder eewicheyt* add. **22** L *totum...adeo perfecte ut a te nunquam valeam separari* add. **23** *heb...*: L *do*. **24** P *uwe*; L *tuum*. **25** H *schueren* = openbreken om toegankelijk te maken. Vgl. *de hemelen schueren*, ter vertaling van Is. 45.8. Zie Verwijs s.v. *schoren*, Trans. 10. — L *dirige*; de vertaler zal *schueren* als *stueren-richten* gelezen hebben. **26** Versta: *dat uwe*; PL *dat uwe is*: het werkwoord *is* is een nutteloze bijvoeging, omdat men *dat u/uwe* niet verstond. **27** P om. **28** *mijnre...*: P *doch m.* trp. **29** *ende...*: H om. **30** *eerlicke...*: L *maiestate*. In deze betekenis is *eerlicke* synoniem van *heerlicke*: zie Verwijs s.v. *eerlijc/heerlijc*. **31** P *aerden*; L *luteum*. **32** P *scouwen*. **33** P[1] *kercken* add.

c Vgl. Jo. 10.28. d Vgl. Job 9.13. e Vgl. Mt. 11.12. f Vgl. hiervoor r. 4-6.

Dese armen sullen ten yersten sterven alle dat synlick in hem levet, *t*en anderen [dat hi][34] altijt mit nyën honger *G*od [sal][34] begeren sonder versaden. Sij sullen ⟨ten derden⟩[35] armoede ende[36] lijden[37] nyemant liever gonnen dan hem selven. Sij sullen ⟨ten vierden⟩ hem afscheyden van alle creatueren, daer sij genuecht af mochten hebben buyten *(f. 108v)* *G*od. Sij sullen ⟨ten vijften⟩ zeer oetmoedich sijn van buyten ende van bynnen. Sij sullen ⟨ten zesten⟩ altijt hebben een verheven gemoede[38] in *G*od. Sij sullen ⟨ten zevensten⟩ hebben een inbrustige[39] ynnicheyt. Sij en sullen ⟨ten achtsten⟩ niet begeren te weten dan *G*od. Sij en sullen ⟨ten negenden⟩ buyten hem selven niet sueken dat hem noet is tot oere salicheyt, mer sij sullen hem in oer selven keren, want daer is *G*od tegenwoerdich. Sij en sullen ⟨ten tiensten⟩ geen geestelick guet te bedde dragen[39a], dat is: sij en sullen geen geestelick guet aver dat velt dragen, dat is: *s*ij en sullen op die gaven *G*ods niet rusten. Sij en sullen geen geestelick guet aver dat velt dragen[39a], dat is: *s*ij en sullen daer niet in gloriëren of hem selven dat toe-schriven. ⟨Mer[40]⟩si sullen[41] alle dat guede alleen *G*od toe-schriven ende geloeven, dat hi[42] in hem is; ende daer-om ⟨sullen si⟩[43] altijt uut hem selven[44] in God wycken, ende dragen hem alle op, dat hem toe-coemt, ende leren van hem dat hem noet is ende sueken aen nyemant troest dan aen hem, *e*nde staen hem dan allijcke[46] vast ende wesen hem allijcke[46] trouwe, weder hi troest gevet of niet, *e*nde dencken: O mijn alre-liefste, dat is wael recht, *(f. 109r)* dat gi my uwe godlicke vrientschap[47] niet en bewijset, want ick u soe ducke ontrouwe hebbe gedaen; *m*er in ontroest wil ic geern mijnen troest maken, op-dat u godlicke gherechticheyt volbracht werde, die niet anders ordelen en mach dan ick verdyen. Mer ic bid u, sterckt my in uwer lieften, want ic sonder u hulpe niet en vermach. Ende dan, gaet ende coemt alst u belyeft, want dat hoert grote heren toe.

9.2.* ⟨*Die ander salicheyt vander begeerten*⟩[48]

Salich sijn die reynen van herten, want sij sullen Gode syen[g].

Dese salicheyt sal sijn geschreven in die begeerlicke cracht der zielen, want waer dat herte reyn is, die begeert, daer wort *G*od gesyen inder zielen. Die ziele is in dat herte ende maect levendich alle die lytmaten des lichaems ende sij hevet in oer voel[49] crachten ende toeneygelicheyden; ende die moeten alle reyn sijn, *a*lsoe dat sij mit lusten of mit genuechten[50] aen genen creatuer en cleve⟨n⟩[51] ende mitter begeerten niet en sucke⟨n⟩[51] dan die glorie *G*ods, *e*nde sijnre zielen crachten mit sijn vijf synnen ende alle sijn lyt- *(f. 109v)* maten altijt holde⟨n⟩[51] in *G*od ende

34 H add.; de zinsbouw met *hi* verstoort het zinsverband. **35** L vervolgt de opsomming *ten ersten…ten anderen* tot *decimo*; wat wij overnemen. **36** P om. **37** P *ende dat* add. **38** *hebben…*: P *een g. verh. h.* trp. **39** PL *dorstige*. **39a** HPL gebruiken dezelfde figuurlijke uitdrukkingen, die wij elders niet vonden; maar wier betekenis duidelijk wordt in de derde hierna volgende omschrijving. **40** H om. **41** H *Hi sal*. **42** P *god*. **43** PL; H sal hi (vgl. n. 34). **44** *uut hem…*: *ende* PL add.; *in hem selven*: H add. **45** P *dat*. **46** P *ghelijck*; L *aequalis*. **47** L *familiaritas*. **48** P; H *Op die begeerten*. L *Secunda beatitudo in concupiscibili scribenda*. **49** P *veel*. **50** *lusten…*: PL *gen. of m. lusten* trp. **51** H om.

g Vgl. Mt. 5.8.

〈werpense〉[52] alte-samen in dat lycht des geloven[53], *a*ls[54] dat *G*od in hem ende by hem is ende wil hem geern helpen, ist dat hi dat begeert, *e*nde hi wil hem geven enen gulden krans, die nyemant anders hebben en sal, ende sij sullen syngen enen nyën sanck, die anders nyemant syngen en sal, ende sij sullen dat lamme volgen soe waer dattet gaet[h].

— Nu bid ick u, mijn *H*eer ende mijn *G*od, leert my: wie is dat lamme, ende wie sijn sij die hem volgen, ende waer gaet dit lamme?

— Dat lamme is[55] mijn edel onnosel reyn onbesmytte *M*enscheyt, verenyget mit mijn hoge eerweerdige *G*odheyt, welcke lamme hem altijt verwandert[56] ende vermaect[57] ende gaet te[58] weyden inden hoegen berch mijnre *G*odheyt. *E*nde hem volgen nae alle die-geen, die oer schoën[59] uutgetagen hebben ende hebben oer voeten gewasschen.

Dat sijn die-geen, die hem niet alleen ontholden[60] en hebben van onsuver werken, *m*er sij hebben hem gehuedet[61] van allen quaden gedachten ende begeerten. Aldus hebben sij oer schoën uutgetagen ende hebben alle *(f. 110r)* quade begeerten van hem geworpen ende volgen mitter begeerten *C*hristum nae in reynicheyt, op-dat sij den hogen berch sijnre *G*odheyt moegen genaken ende sijnre gloriën gebrucken.

Oeck hebben sij oer voeten gewasschen, dat is: wanneer sij hem geneyget voelden tot quaden begeerten, soe lyepen sij ende wiesschen[62] hem in dat bitter lijden ende in dat duerbaer bloet des lams ende verloren daer-in oer quade begeerten. Ende aldus sijn sij bequaem dat lam te volgen ende sijn *G*odheyt mit hem te gebrucken.

Sij sullen oeck syngen enen nyën sanck, die nyemant syngen en sal, dat is: *s*ij sullen alre-claerlicste werden doer-schenen mit dat godlicke lycht, waer-doer sij *G*od alre-claerlicste sullen bekennen in hem[63] te wesen. *E*nde daer-om sullen sij altijt *G*od laven mit kennen ende mit mynnen in styllen apenbaeren[64] gebrucken, sonder myddel mit hem verenyget, in dat ewige nu altijt nyë. *S*ich, dit[65] is die sanck, die sij syngen.

Ende die gulden croen, die nyemant anders ontfangen en mach, dat is: eenre-hande schijnsel of claerheyt, die gaen sal *(f. 110v)* op[66] oer hoeft, welck sij vander *G*odheyt sullen ont-fangen baven die ander heiligen.

Aldus sijn die reynen van herten salich ende die onsyenlicke brudegom sal sy[67] lyef-hebben[68]. Want *G*od is die brudegom der reynre zielen, *e*nde hi is onsyenlick ende onbegrypelick. Mer hi hevet genuecht in een reyn ziele ende hi wort gevoedet van oeren vruchten, dat sijnt: oer reyn ynnige vueryge begeerten.

52 H *werpet sy*; vgl. n. 51. **53** P *geloofs*; vgl. n. 17. — Men mag aannemen dat er in deze paragraaf een grammaticale verwarring is ingeslopen (bij Schr. of kopiisten) tussen *enkelvoud/meervoud, mannelijk/vrouwelijk*: De zin is duidelijk genoeg. **54** L *credens*. **55** L *(inquit dominus)* add. **56** P *verandert*. **57** *Verwandert...*: L *recreat. Sich verwanderen* (in een andere [blijde] gemoedsstemming overgaan 〉 zich verlustigen, glijdt naar de zin van *sich vermaken*; zie Verwijs s.v. *verwanderen* Intr. 4. Daarom de versimpeling in L. **58** P om. H drukt nog het doel van het *gaen* uit: om te weiden. **59** P *schoenen* (dubbele meervoudsvorm; zie Verwijs s.v. *schoe*). **60** P *onthouden*. **61** P *gewacht*. **62** *Lyepen...*: L *eumtes lavabant*. **63** L *seipsis*. **64** L *manifesta*. **65** *dat ewige...*: in H is de zinsbouw duidelijk. P[1] *dat eewige. Nu siet dit.* P[3] *dat eewighe (Nu) Siet dit.* L *illo nunc sempiterno. Et hoc.* Het diepzinnige *altijt nye* in de tegenstelling van H is verloren gegaan. **66** P om.; L *quae eorum caput circumdat*. **67** *sal...*: P *salse*. **68** L *Deus videlicet omnipotens* add.

h Vgl. Apoc. 14.3-4.

9.3.* ⟨*Dye derde salicheyt op die reden*⟩[69]

Salich sijn die vredsamygen, want sy sullen kynder Gods werden geheyten[i].

Hier-mede sal verciert sijn die redelicke cracht.

Ende want *G*od is een vredsam rustich stille onverwandelbaer guet, dat nummermeer en wort beweget tot thoern of tot onvrede, mer hi is altoes allicke[70] vredsam ende hi laet sijn[71] sonne schijnen op die gueden ende op die quaden[j], dat is: hi wil dat lycht sijnre godlicker genaden alsoe geern laten schijnen op die quaden als op die gueden, ist dat sij hem willen bekeren[72]; *e*nde hi regent alsoe wael op die ongerechtigen als op die gerechtigen, dat is: hi gevet alsoe wael hoer *(f. 111r)* lichaemlicke noetdorfte sijn viande als sijn vriende: *a*ldus[73] sullen die kynder *G*ods vol-maect wesen als oer hemelsche *V*ader volmaect is[k], ende lijden geern baven recht ende reden als wi dat niet verdyent en hebben.

Ende onse reden en sal dan niet worstelen uut dat lijden te comen, mer sij sal oer oetmoedelick ende gelatelick daer-in gevangen geven, *e*nde seggen mit *C*hristo[74], als hi sprack tot sijnen vianden: 'Sueckestu my, soe neemt my'[l], ende cusschen[75] dat lijden alsoe mynlick als hi sijnen verrader custen, *e*nde dencken: 'O lieve *V*ader, mijn *H*ere ende mijn *G*od, wildy hebben dat ick dit lijden hebben sal, soe geschye uwen alre-liefsten wille nae uwer begeerten. Mer sterckt my daer-in ende helpt my, dat ick dit om uwer lieften wille alsoe geern moet lijden als gi om mijnen wil geleden hebt'.

9.4.* ⟨*Die .iiij. salicheyt op die thoornlichlijke cracht*⟩[76]

Salich sijn die sachtmoedigen, want sij sullen die eerde besytten[m].

Ten yersten sullen sij besytten dat lant der levender[n], dat is: onsen *H*eer *I*hesum *C*hristum mit alle sijn rijcke verdien- *(f. 111v)* ten, ende[77] die wil hi ons geven. *E*nde hi wil in ons woenen, ist dat wi sachtmoedich sijn, *e*nde hi wil ons in hem[78] verbergen ende beschermen ons voer alle schadelicke becaryngen[79] ende verwandelen[80] onse thoernlicke cracht[81] in sachtmoedicheyt.

Ten anderen sullen wi besytten ons selves eertrijcke, dat is: onse vleysche ende onse[82] bloet, want alsoe voel als wi toe-nemen inder sachtmoedicheyt, alsoe voel nemen wi toe in reynicheyt.

Ten derden sullen wi die eerde van onsen even-mensche besytten[83], dat is:

69 P; L *Tertia beatitudo in vi rationali*; H *Op die reden.* **70** P *even geliken*; L *aeque.* **71** P *die.* **72** *willen...*: P *b. w.* trp. **73** P *Daer om*; L *ideoque.* Het voorgaande in deze § is de voorzin, die lang uitdeint; met *aldus* begint de nazin, wat met *Daer-om* minder duidelijk is. **74** PL *Jesus.* **75** Minder gebruikelijke schrijfwijze voor *cussen*; op gelijke voet als: *ende seggen mit Christo.* **76** P; L *Quarta beatitudo in vi irascibili*; H *opten toern.* **77** P om. (*dye...* wordt hoofdzin); L *quae* (dat een relatiefzin inleidt). **78** *ons...*: PL *in ons hem* trp., wat geen zin heeft. **79** P *becoringen.* **80** P *veranderen.* **81** *toernlicke...*: P *thoornichlijcke* (zie titel en ook verder). **82** PL om. **83** *van...*: P *bes. v. o. v.* trp.

i Vgl. Mt. 5.9. j Vgl. Mt. 5.45. k Vgl. Mt. 5.48. l Vgl. Jo. 18.8. m Vgl. Mt. 5.4. n Vgl. Ps. 141.6.

wanneer wi oetmoedich sijn ende sachtmoedich, soe trecken wi alle menschen tot ons. Hier-om sullen wi ducke bidden: 'O sachtmoedige lam *G*ods, verwandelt mijn hoeverdige opgeblasen toernlicke cracht in sachtmoedicheyt ende sterckt my in uwer lieften, op-dat ick niet opholden en moet wael te doen'.

9.5.* ⟨*Die .v. salicheyt op die minne der sielen*⟩[84]

Salich sijn die-geen, die honger ende dorst hebben nae der gerechticheyt, want sij sullen versadet werden[o].

Dese salicheyt sal werden geschreven in die mynne-cracht[85], alsoe dat die lieft inder *(f. 112r)* zielen altijt honger ende dorst heb nae den levendigen borne ende nae die ryviere des levendigen waters, *e*nde dat hi niet biddens op en holde[86], hi en hebbe daer-af gedroncken. *W*ant dan en sal hem voert-meer niet dorsten nae vergenclicke ydel dingen, *m*er hi sal voel te meer hongerich ende dorstich wesen nae der gerechticheyt, dat is: om *G*od te mynnen.

Ende alsoe voel als wi toe-nemen inder mynnen *G*ods, alsoe voel sullen wi toenemen inder verenyginge[87] *G*ods. Ende alsoe voel als wi mit *G*od verenyget[88] sijn, alsoe voel sullen wi hem bekennen in hem ende vermits[89] hem. Ende alsoe voel sullen wi hem lyef-hebben, als wi hem claere[90] kennen. Ende alsoe voel als wi hem mit hem ⟨ende⟩[91] om hem mynnen, alsoe voel sullen wi hem gebrucken ende hi ons in ewiger vrouden.

Ende dan sullen wi ewigen honger ende dorst hebben nae der gerechticheyt[o], dat is: *G*od, want wat wi eten of drincken van hem, wi en moegen niet versadet werden. Aldus sijn wi die alre-gulsichste menschen, die wesen moegen, want, wat wi eten, wi *(f. 112v)* en werden niet sat van deser hoger mynnen, die nummermeer en sal gebraken[92] werden.

9.6.* ⟨*Dye .vi. salicheyt op*[93]*-ten hadt*⟩[94]

Salich sijn die barmhertigen, want sij sullen barmhertycheyt vercrigen[p].

Dese salicheyt sal werden geteykent inden hadt[95] der zielen, want soe wie van *G*od of vanden menschen barmherticheyt hapet of begeert te vercrygen, die moet barmherticheyt bewijsen hem selven ende sijnen naesten ende sijnen *H*eer ende sijnen *G*od. Ten yersten sal hi barmherticheyt bewijsen *I*hesus *C*hristus, die opperste

84 P; L *Quinta beatitudo in amore animae*; H *Op de mynne*. **85** *mynne...*: PL *amore*. **86** *biddens...*: P *op en houde te bidden*. **87** P *vereninge*. **88** P *vereenicht*. **89** P *door*. **90** P *claerder*. **91** PL add. **92** P *gebroken*; L *infringetur*. **93** P; L *Sexta beatitudo in manibus animae*. H om. **94** H *(op-)ten hadi*, d.i. haat als een der geneigdheden der ziel, in tegenstelling met de kracht in de 5e zaligheid: *die minne*, zoals het hier telkens om zielsvermogens of affecties gaat. *Hadt* of *hat* in de zin van *haat* naast *hate (ate)* of *haet*. Zie Verwijs s.v. *hat* en *hate*. P *op dye hant*; L *in manibus animae*. De bron van P en L heeft dit znw. gelezen als *hand*. **95** PL *handen*, zie n. 94.

o Vgl. Mt. 5.6. p Vgl. Mt. 5.7.

lyefhebber sijnre zielen, die altijt voer der doeren des herten, dat is: voer der begeerten der zielen, staet ende clopt, seggende:

'Doet my op, mijn suster[q], ende gedenckt doch dat ic u brueder byn geworden vermits aennemynge uwer menschelicker natueren ende begeer mijn vaderlicke erve mit u te deylen. Doet my op, mijn bruyt, die begeerte[96] dijns herten ende laet my daer-in[97] rusten, want ic u brudegom byn, ende wilt doch gedencken, woe dueren[98] schatte dat ic om u heb gegeven als mijn lijf ende mijn ziele ende mijn bloet. Hier-om ontfermt *(f. 113r)* u aver my ende werct uwe salicheyt, op-dat ick mijn bloet niet te vergeves en moet gestort hebben. Doet my op, mijn schoen, ende bekenne dat ic u schepper byn, die u alsoe schoen geschapen[99] heb nae mijns selves beelt. Hier-om coem weder in uwen oerspronck, daer gi alsoe schoen uut sijt gevlaten[1]. *Ic* begeer u weder te ontfangen: alleen thoen my uwe aensicht[r], dat is: toene my uwe meyninge ende bidt my om hulpe, op-dat ic oersake[2] mach crygen om u te helpen.

Sich, ick stae achter die want ende cloppe[s]. *Ic* en mach my niet apenbaeren, want ic sye wael dat ghi vreemde liefhebbers in hebt gelaten. Want uwe memorie is verstroeyt; uwe verstant is verduystert; uwen wille is cromme[3]; uwe begeert is[4] cranck; uwe mynne is cleyn. Nu hebt doch barmhertícheyt aver u selven ende doet dat guede ende laet dat quade[t]; ende gevet, u sal gegeven werden[u]; vergevet, ende u sal vergeven werden[v].

9.7.* ⟨*Die .vij. salicheyt*[5] *op die scheemte*⟩

Salich sijn sij, die nu schreyen, want sij sullen getroest werden[w].

Dit sal staen geschreven in die scheemte der zielen, alsoe *(f. 113v)* dat sij oer niet en schame God te dyenen ende oer af te trecken van alre synlicker lust ende pinen oer dagelics te sterven, om oer natuer te verwynnen ende ⟨te scheyden⟩[6] van alle creatueren. Ende ⟨alse si⟩[7] dan daer-om verachtet wort, soe en sal sij oer niet schamen of op-holden. Mer, als alle dat sij inden besten doet[8], int archste wort getagen[9], daer-in sal sij oer oetmoedelick ende schamelick lijden ende schreyen om die blyntheyt ende mysdaden oere even-menschen[x] om den schade[y], die sij hem selven daer-mede doen.

96 L *desideria.* 97 L *in eis*, vgl. n. 96. 98 P *dieren.* Vgl. 1 Cor. 6.20. 99 L *sponsa mea* add. 1 L *emanasti.* 2 L *occasionem* (aanleiding). 3 L *curva.* 4 *begeert*...: PL *begeerten sijn.* 5 L *Septima beatitudo in pudore*; H om. 6 *te*...: PL; H *scheydet.* 7 H om. 8 HP *doet*; L *omnia a se meliori modo facta.* Volgens L gaat het om daden, doenswijzen, handelwijzen, die objectief goed zijn. 9 P *getogen*; L *in peius, imo pessime interpretentur.* De vorm *getagen* is afgeleid van *tiën* = tijgen: aanwijzen, aantijgen = beschuldigen, aanklagen. Vgl. aantijging, betichte. Zie Verwijs s.v. *tiën*, kol. 318s.

q Vgl. Cant. 5.2a. r Vgl. Cant. 2.14. s Vgl. Apoc. 3.20. t Vgl. Ps. 33.15. u Vgl. Lc. 6.38. v Vgl. Lc. 6.37. w Vgl. Mt. 5.5. x Versta: *van haar medemensen.* y *Schade*: destijds m. en vr.; zie Verwijs s.v.

9.8.* ⟨*Die .viij. salicheyt*[8] *op die blijsschap*⟩

Salich sij-dy als u die menschen vervolgen ende persecucie aen-doen [om my][9] *om mijnen wil. Verblijt u ende vervrouwet*[10] *u, want u loen is menychvoldich inden hemel*[11].

Yae alsoe menychvoldich als gi menychwerf om der duechden wil verdruckt ende veracht sijt. Nu merct: God is die gront der doechden ende, wanneer men[12] die doechden volget ende om der doechden wil vervolget wort, soe cryget men[13] die doechde te loen.

Dese salicheyt sal vercyeren[14] die blijt[s]schap der zielen, want sij[15] oer wael mach verblijden, wanneer sij[15] om Gods wille *(f. 114r)* wat lijdet[16], want dan is sij salich ende hoer salicheyt is groet ende menichvoldich.

10 H om. 11 H om. 12 P *verhuecht.* 13 L vertaalt *men* met de eerste persoon mv. 14 *sal...*: PL *vercyert.* 15 L *(gaudium...), quod..., (quoties pro Deo) quis.* 16 P *lijt.*

*DIE TIENSTE ONDERRECHTINGE**

*X. DE DEUGDEN**

H, f. 114r[1] ⟨VANDEN DOECHDEN⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XXXIX.⟩ P I.49d, f. 71r-72r

Van driederley ondersceyt inden mensche, ende hoe elc deel verchiert sal wesen...

Hoe dye siele verciert wort met duechden.

...*(f. 71v)*...Ende dese kercke moet verciert zijn na dye drie graden met drie onderscheyden-der duechden...

Item *d*at averste deel als die geest, die daer gelict wort byden altaer of daer dat heilich der heiligen in is, sal vercyert sijn mitten driën godlicken doechden... *(f. 115v)* Dese drie godlicke doechden voeden den geest van bynnen.

Dat overste deel als dye geest, dye daer geleken wort bi den outaer, daer dat heylich der heyligen in is, sal verciert zijn met dye drie godlike duechden... Dese drie godlijcke duechden voeden den gheest van binnen.

f. 114v Item *d*at myddelste deel als die ziele, die daer gelict wort by den choer, sal vercyert sijn mit die cardinael doechden...*(f. 115r)*...mit die vier cardinael doechden, die die ziel stercken ende vestigen sal in *G*od.

Dat middelste deel als dye siele, dye daer geleken wort biden choor, sal verciert zijn met dye *c*ardinael duechden...*(f. 72r)*...met dye vier *c*ardinael duechden, die dye siele stercken ende vestighen in God.

f. 115r Item *d*at nederste deel als dat lichaem wort gelict byder gemeynre kerken, dat daer gecyert sal sijn mit die sedelicke doechden...*(f. 115v)*...mer *G*od wercket sonder onderlaet in ons eygentlicker ende edelicker.

Dat nederste deel als dat lichaem wort gheleken by der gemeynder kercken, die daer geciert sal zijn met dye sedelijcke duechden... Ende van dese sedelike duechden wort dat lichaem verciert.

— Do + Do

1 Getuigen: H, f. 114r-115v. Alleen H heeft deze tekst over de *deugden* als tiende *onderrechtinge* bewaard. De tekst komt wel in een andere context voor in p c. 18a, f. 66v-68r; P 1537-8; I, c. 49d, f. 71r-72r; L 3.14, f. 202v-203v. De tekst van H werd in A c. 68, p. 221 e.v., als beste lezing afgedrukt. De lezer vindt daar de *tienste onderrechtinge*.

H 01 ampek062j20

DIE ELFSTE ONDERRECHTINGE*

*XI. DE NEGEN KOREN DER ENGELEN**

H, f. 115v[1]

⟨VANDEN .IX. CHORE IN DER ENGHELEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XL.⟩

Nu zijn .ix. choren der engelen die maken drie ihererchiën ende een yegelick hevet drie choren...*(f. 117v)*...ende daer-om werden si gevest ende gesekert mitten engelen[2].

— Do

P[1], I.49e, f. 72r

VANDER .IX. CHORE IN DER ENGHELEN

Want daer nu neghen choren der engelen zijn, so wort elck deel des menschen drie choren toe-gevoecht...God werct sonder onderlaet in ons veel eygentlicker ende edeliker.

Nu zijn .IX. choren der engelen, dye maken drie *hi*ërarchiën, ende een yegelic heeft drie choren...Ende daerom werden si gevestet ende gesekert metten engelen.

+ Do

1 Getuigen: H, f. 115r-117v. Te vergelijken met p, 18.2, f 68r-70v; P I.49.e, f. 72r-73v (zie hierna); L 3.15, f. 204r-205v. Zie hiervoor p. 18-19. 2 De *onderrechtinge* over de engelen bestaat uit teksten, die wij terugvinden in P.49.e enz., en vormt dus een doublet, dat alleen in H als *onderrechtinge* bewaard is. P enz. hebben het geschrapt. — Men vindt deze tekst nu onder A c. 69, p. 224-226 als + Do.

DIE TWELFSTE ONDERRECHTINGE*

*XII. DE ZEVEN VRIJE KUNSTEN OF CHRISTUS' KRUISWOORDEN**

H, f. 117v[1] DIE SOEVEN VRYE CONSTEN GEESTELICK[a] (RUBRIEK)

12.1.* ⟨DESE KONSTEN LEERDEN ONS CHRISTUS[2]. ¶ CAPITTEL .XLJ.⟩

(f. 118r) Dye yerste konst heyt Gramatica, dat is: wael-sprekentheyt. Dese konst leerden ons *C*hristus, doe hi sprac aenden cruce: 'Vader, vergevet hem, want sij en weten niet wat sij doen', *e*nde badt voer sijn vianden.

Die ander konst is Lo⟨g⟩yca, dat is: datmen spreket in parabolen, als sus te seggen ende soe te verstaen, ende datmen enen yegelicken segge nae-dien dat hi verstaet, *d*at is: datmen weet wat elck dyent, dat men hem daer-nae toe-spreect. *D*it dede onse lieve *H*ere aenden cruce, ons lerende dese konst, doe hi sprack totten moerdenaer: 'Huden salstu mit my sijn int paradijs'. Merct, daer hi seyt: '*h*uden', dat is: inder ewicheyt, '*s*alstu mit my sijn int paradijs', dat is: in dat gebrucken mijnre *G*odheyt, want die moerdenaer en voer doe noch niet int paradijs, mer in dat voerborch der hellen, daer hi vander *G*odheyt doer *C*hristum Ihesum wert verlycht.

Die derde konst heyt Re[c]torica, dat is: dat men *(f. 118v)* cyerlick of bequamelick ende zuetelick spreken can, een yegelick in sijnen druck te troesten ende te raden. Dese konst leerden ons *C*hristus, doe hi sijn lieve *M*oeder alsoe mynlick toesprack in oeren groten drucke, seggende: 'Wijf, sich dijn kynt', ⟨ende⟩ ⟨totten discipul Johannes⟩[3]: 'Johannes, sich dijn *M*oeder', *h*oer bevelende sunten *I*ohan. Merct: hi sprack doe tot oer: *Wijf*, want, had hi se doe *Moeder* genoemt, oer moederlicke herte had gebraken.

Die vierde konst heyt Musica, dat is: konst van spoelen ende van syngen. *D*ese konst is gevonden inden olden tijden ende die vriende *G*ods hebben daer-mede *G*od gelavet ende oeren geest vermaect ende opgeheven tot *G*od. Dese konst leerden ons onse brudegom, doe hi sprack: 'Mijn *G*od, mijn *G*od, waer-om hebdy my gelaten?'.

Die vijfte konste heyt Geometria, dat is: wael te connen meten. Dese konst leerden hi ons, doe hi sprack: 'My dorst', *r*echt of hi seggen wolde: 'Al ist dat ic om uwen wil, o edel ziele, aldus voel heb geleden in alle mijn lytmaten, *m*y dorst noch om meer te lijden, want mijn *(f. 119r)* tonge is noch ongepinyget'.

1 Getuigen: H, f. 117v-119v. Nadere algemene uitleg vinde men in het hierna volgende c. 42. 2 Deze titel, die wij zelf aanbrengen, vormen wij, met een lichte wijziging, naar de 2e zin van de nu volgende uiteenzetting: *Dese konst...* Daarmee geven wij aan, dat deze passus de overgang maakt van de *artes liberales* in eigenlijke zin naar hun toepassing op wat Christus deed in zijn 7 woorden op het kruis. — Het eerste korte hoofdstukje vormt in feite de *inleiding* tot de volgende twee hoofdstukken, die de eigenlijke kern van deze *onderrechtinge* uitmaken. De inleiding verklaart nl. de benaming van de 7 vakken of kunsten van het vroeger humanistisch onderwijs in eigenlijke zin, nl. de artes liberales of vrije kunsten. 3 Aanvulling volgens C c. 42 r. 10-11.

Die seste konst heyt Arismetrica[4]. ⟨Dese konst leerden hi ons,⟩[5] doe hi sprack: 'Het is al volbracht', recht of hi seggen wolde: 'O *V*ader mijn, nu heb ict al volbracht, dat gi my bevalen hebt ende alle dat die propheten van my hebben gespraken. Och, edel ziele, alle dit lijden mete ende telle ic u toe, op-dat ghi my dat weder toe-meten ende tellen sult ende alle uwe sunden daer-mede sult betalen my ende mijnen *V*ader'.

Die soevende konst heyt Astronomya, doer welcker men bekent den loep des hemels. Dese konst leerden ons *C*hristus, doe hi hyenck aenden cruce in groter verschrickynge ende pinen, al biddende sijnen geest sijnen *V*ader beval, seggende: 'Vader, in uwen handen beveel ick [u] mijnen geest', *o*ns leerende, dat wi in alle onsen noeden sullen bidden ende onsen geest sullen bevelen, daer hi sijnen geest, die hi had nader *M*enscheyt, beval. Want die beval hi sijner hoege gebenedide *G*odheyt, aenroepende die vaderlicke cracht, dat hi sijnen geest wolde ontfangen in sijnen handen nader *G*odheyt. Sijn hande naeder *(f. 119v)* *G*odheyt, daer hi hemel ende eerde mit alle dat daer-in is, mede geschapen ende gemaect hevet, die waren: sijn ewige wijsheyt ende sijn ongeschapen mynne[b]: *h*ier-in beval hi sijnen geschapen geest, ons lerende dat wi in alle onsen noeden, die doer den loep des hemels of der planeten om onser sunden wil op ons mochten vallen, altijt mit hem sullen seggen: 'Vader, in uwen handen beveel ick [u] mijnen geest'.

H, f. 119v[2]

12.2.* DIE SOEVEN VRYE KONSTEN, WOE WI DIE GEESTELIJC SULLEN HEBBEN. ⟨℄ CAPITTEL .XLIJ.⟩

Item. Dese soeven vrye konsten sullen wi geestelick in ons hebben, want die spoelman der heiliger *D*rievoldicheyt hevetse ons geleert, doe hi van deser werlt solde scheyden[a].

Ten yersten leerden hi ons *Gramatica*, dat is: wael te spreken, ende dat leerden hi ons in driën dingen, *a*ls dat wi onse vriende mynlick sullen raden, ende zuetelick troesten, ende voer onse viande bidden.

Ten anderen leerden hi ons *Lo⟨g⟩yca*, dat is: datmen bequaemlick sal spreken tot vrienden ende tot vianden, ende oec in onser beryspinge. *W*oe wi tot onse vriende sullen spreken, *(f. 120r)* *d*at toenden hi, doe hi alsoe vrientlick sprack tot sijn lieve *M*oeder, wael wetende oeren groten rouwe: 'Wijf, sich hier dijn kynt', ende totten discipul Johannes: '*S*ich dijn *M*oeder'. Aldus sullen wij onse vriende altijt raden, troesten ende vrientlick toespreken in oeren druck, ende dat tot oere salicheyt. Woe

4 Deze grafie komt ook elders voor. 5 Aanvulling volgens de andere plaatsen.

1 Getuigen: H, f. 119v-122v. Nadere uitleg vindt men in de noten bij c. 43. — Na de uiteenzetting van de eigenlijke betekenis der benamingen van de *vrije consten* volgt de uiteenzetting van de overdrachtelijke of geestelijke betekenis (toepassing) ervan, zoals de eerste paragraaf aangeeft. In het eerste deel der uiteenzetting wordt aangetoond, hoe Christus *de vrije consten geestelijk* beoefend heeft. Het tweede deel zal verklaren hoe wij Christus daarin moeten *navolgen*.

a Deze paragraaf kondigt de indeling der uiteenzetting van de geestelijke toepassing der *vrye consten* aan: 1. Christus gaf het voorbeeld (c. 42); 2. Wij moeten Christus navolgen (c. 43).

wi tot onsen vianden sullen spreken, dat toenden hi, doe hi die helle te-brack, seggende: 'Ghi, princen, hef op uwe poerten, ende werdet verheven, gi, ewige poerten. *H*et sal ingaen die coninck der gloriën'. Hier merct: al was die duvel sijn viant, die sijnen schat had gestoelen, *n*ochtants en beryspten hi hem niet wredelick, mer doe hi den schat weder-haelden, sprack hi se zuetelick toe. Alsoe sullen wi onse viande altijt vrientlick aenspreken. Hoe wi sullen berispen, dat thoenden hi, doe hi sprack tot *I*udas mynlick vermanende: 'Vrient, waer-toe sij-dy gecomen?'. Aldus sullen wi altijt mynlick vermanen.

Ten derden leerden hi *Retorica*, dat is: datmen weet woe men een yegelick sal toespreken ende leeren naeden, dat hi verstaet of *(f. 120v)* dat hem dyent.

Ten vyerden leerden hi ons *Musica*, dat is: wael te syngen, doe hi soe elendelick ryep: 'Mijn *G*od, mijn *G*od, waer-om hebdy my gelaten?'. Merct dat hi yerst ryepe: 'God', meynende die edel zielen, die daer sijn geschapen nae dat beelt *G*ods; ende daer-nae seyde hi: 'Mijn *G*od, waer-om hebdy my gelaten?', recht of hi seggen wolde: 'O edel zielen, ick heyt u 'gode', want ick bekenne dat u mijn *G*odheyt alsoe lyef hevet, dat sij my om uwen wil aldus elendelick hevet gelaten, *o*p-dat gi nummermeer van oer gelaten en sult werden, soe veer als gi selver wilt'. Yerst riep hi 'God', meynende die zielen, clagende dat sij hem gelaten hadden. Ende daer-na riep hi tot sijn *G*odheyt seggende: 'Mijn *G*od, waer-om heb dy my gelaten?'. Ick heb altijt uwen wil gedaen, mer nu hange ic hier inder alre-meester pinen, armoeden, schanden. Ende baven alle, nu ick uwe godlicke cracht alre-meest behoefden, nu hebdy my gelaten, of ghi my niet en kenden'. Merct dat wi in alle *(f. 121r)* onsen druck *G*od aen sullen roepen, ende, als wi van *G*od gelaten zijn, soe sullen wi hem vragen, seggende: 'God, mijn *G*od, waer-om heb-dy my gelaten? O gebenedide *G*od alre creatueren, ende mijn *G*od, die dy selven om mijnen wil aver-gegeven hebste, wilt my niet verlaten, al ist dat ic dat wael heb verdyent, mer vergevet my alle dat, daer ick u in heb gelaten'.

Ten vijften leerden hi ons *Geometria*, dat is: die konst van tellen, *w*ant doe hi hyenck aen dat cruce, doe aver-telden hi alle dat lijden, dat die propheten van hem hadden geprophetyert: doe vant hi dat hi noch galle solde dryncken. Doe ryep hij: 'My dorst, *o* edel zielen, dat ick alle uwe pine ende schult mach betalen. My dorst daer-nae dat gi my mit my selven wilt betalen. My dorst dat gi op-doet die doere uwes herten, dat ic u mach versaden'. *D*it roept hi altijt tot ons. Hier-om sullen wi weder tot hem spreken: 'O zuete lyefhebber mijnre zielen, dorst u aldus nae my, sich, my dorst oeck zeer nae dy. O vervlate zuete *(f. 121v)* vloet van mynnen, wilt doch nu mijn hongerige ziele spisen ende mijn dorstige herte laeven, want my daer zeer nae dorst. *D*at bid ick u doer alle uwe heilighe lijden'.

Ten sesten leerden hi ons *Arismetrica*, dat is: meten, doe hi sprack: 'Het is alle volbracht'. *D*it lijden sullen wi den hemelschen *V*ader weder toe-meten ende seggen: 'O mijn *H*eer ende mijn *G*od, gi hebt my alle uwe lijden toegemeten ende hebt my alle uwe verdyenst gegeven'. Nu wilt my helpen, dat ict u altijt weder toe moet meten. Ghi spraect: 'Het is al vol-bracht'. Ende ic mach wael seggen: 'Ick en heb niet één guet werck volbracht, mer, is yet guets in my, dat hebdy gewracht. Hier-om

begeer ick u alle uwe lijden ende alle uwe volcomen leven mit alle uwe verdyenst toe te tellen ende mijn schult daer-mede te betalen'.

Ten soevende leerden ons onse gesontmaker ⟨Astronomya, dat is:⟩ woe wi alle ongeluck sullen ontgaen, dat ons doer den boesen geest wort ingegeven of ander verveernisse, die ons mach avercomen *(f. 122r)*, dat wi die sullen ontvlyën, seggende: 'Vader, in uwen handen bevele ick [u] mijnen geest. O onverwynlicke cracht Gods, in uwen handen, als in u ewige wijsheyt ende in u ewige ongeschapen mynne[a], soe bevele ick u mijnen geest, op-dat alle plagen, die u ewige wijsheyt voersyen hevet op my te comen, die moeten van my gaen avermits uwe godlicke lieft. O *V*ader, in uwen handen geve[t] ick [u] mijnen geest. O *V*ader, in uwen handen soe ontfanget mijnen geest, *w*ant die gi in uwen handen hebt, die en mach u nyemant nemen. Amen'.

p, c. 39, f. 204r[1] 12.3. [DAT .XXXIX. CAPITT.] VANDEN .VIJ. VRIJEN KONSTEN[2] OP DE .VIJ. WOORDEN CHRISTI, ⟨DYE HI SPRAC AENDEN CRUCE⟩[3], TE OEFENEN[4,a]. ⟨¶ CAPITTEL .XLIIJ.⟩

Die eerste konst is gehieten *Gramatica*[5], dat is welsprekenheit[6]. Dese konste hevet ons Christus geleert, doe hi sprac: 'Vader, vergevet hem, want si en weten niet wat si doen'[6].

Aldus[7] welsprekende ende weldoende, onsen vianden verghevende ⟨uutten⟩[8] gronde des herten, mitten woorden ⟨ende⟩[9] wercken, so-dat die liefte niet en wort vermindert, sullen wi vriende ende viande lieflic toespreken. *(f. 204v)* Christus

1 Getuigen: p c. 39, f. 204r-210v. Deze plaatsing na *Die naerede* heeft geen logische verklaring: zij lijkt een noodoplossing te zijn voor de bloemlezer (of een kopiist, resp. zetter), die de tekst op de normale plaats (waarschijnlijk tussen c. 25 en c. 26) — om welke reden dan ook — niet opnam, maar achteraf hem op 't einde van het werk toch nog aanbracht. — Wat het vorig hst. schetsmatig uiteenzet, wordt hier breedvoeriger verklaard. Onze aantekeningen bij dit hst. gelden dus mutatis mutandis ook voor de twee vorige hstt. Wij nemen aan, dat Schr. deze 3 teksten als één samenhangende *onderrechtinge* opstelde. — Deze lange uiteenzetting komt ook voor in P II, c. 58, f. 167v-171v, en in LI c. 66, f. 114r-117v, terwijl de eerste twee alleen in H bewaard zijn. 2 P *Dye .vij. ...te oeffenen*; L *Qualiter...exerceri debeant.* 3 PL add. 4 *te...*: PL om.; vgl. n. 2. 5 PL *Grammatica.* 6 L *ars recte loquendi.* In de Middeleeuwen heeft het woord een ruimere betekenis dan de moderne term. Zo omvatte het o.a. de *rhetorica* en de *poëtica.* Zie Verwijs s.v. *Gramarie.* 7 L *Et nos ergo sic.* 8 L *ex (fundo)*; pP *mitten.* 9 PL; p *mitten.*

a Wat hier als *vrije consten* wordt voorgesteld, moet gezien worden tegen de achtergrond van wat de profane vrije kunsten, d.i. de *septem artes liberales*, betekend hebben zowel in de oudheid als in de eeuwen na Christus als basis van alle kultuur en onderwijs. Zie daarvoor bv. *Artes liberales, von der antiken Bildung zur Wissenschaft des Mittelalters*, herausg. Josef KOCH, Leiden/Köln, 1959; *The Seven Liberal Arts in the Middle Age*, ed. David L. WAGNER, Bloomington, 1983. De algemene belangstelling hiervoor blijkt alvast ook uit de passage in het *Spel van Mariken van Nieumeghen*, die verhaalt hoe Moenen in zijn duivelspakt Mariken belooft haar de zeven vrije kunsten te zullen aanleren ten prijze van haar ziel (v. 335-384 en 695-791). Het kan dan ook niet verwonderen dat het thema meteen in de geestelijke literatuur benuttigd werd. Ook Schr. gebruikt (in navolging van anderen?) dit motief ter verklaring van Christus' zeven woorden op het kruis. Het zevental speelt hierbij wel een rol. Christus (hier voorgesteld als de geïnspireerde 'speelman' der Drievuldigheid) reikt ons hier zijn hoogste leer aan. Vgl. de zinspeling op de vrije kunsten in P II.45 = A c. 56, r. 21 e.v. (zie p. 186), en in P III.46 = E c. 19 r. 15 e.v. (zie p. 581, r. 15). — Een 'letterlijke' verklaring der 7 kruiswoorden geeft Schr. in E c. 35-37, p. 618-626. b Lc. 23.34.

spreeckt: 'Weest volmaect als u hemelsche *V*ader volmaect is'[c]. Niet in mogentheden, want doe Lucifer moghende wesen[10] woude, doe viel hi[d]; *e*nde niet in wijsheyden, want doe Adam ende Eva meer begeerden te weten, doe worden si verdreven uut dat paradijs[e]; *n*iet in rijcheyden, want die boose geest lovet[11] rijcdom ende geeft ewyghe armoede[f]; maer in goetheyt leyt dese volmaectheyt, *w*ant hi laet zijn sonne schijnen op die goeden ende op die[12] quaden[g]. Aldus sullen wy hem gelijc zijn in zijn goetheit, gevende een yegelijc een goede mate in zijn lichaem, in zijn goet, in zijn eer; *e*nde een toegedructe[13] maet in zijn siel dat goede ende die duechden te drucken[14]; *e*nde een oovervlietende mate, biddende dat si *G*od van binnen met zijn gracie wil doer- ende overvlieten[h].

Hier-in wort vollenbracht dat *C*hrystus sprac: 'Weest barmhertich als u hemelsche *V*ader barmhertich is. Vergevet ende u sal vergheven worden: so sal een overvloedyghe mate weder-keren in uwen schoot'[i].

Die *(f. 205r)* ander konst hiet[15] *Logica*[16], dat is: dus[17] te seggen ende so te verstaen[18,j]. Dit leerden ons Christus, doe hi sprac totten moordenaer: 'Huiden salstu mit mi wesen inden paradise'[k]. Dat en is niet te verstaen, dat hi huden quam int eertsche paradijs, mer int voorborcht der hellen, dare *C*hristus' siele in quam mit zijn heele[19] *G*odheyt, die selver dat paradijs is[l].

Nu die const sus te seggen ende so te verstaen is datmen eenen yegeliken personen[20] segghen sal, na-dat hi verstaet, ende mit luttel woorden veel sinnes[21] ⟨te⟩ verstaen [te] gheven[22], *a*ls *C*hristus duc gesproken hevet in parabolen, *s*onderlinge totten vrouken van Samariën: 'Ic bin dat levendige water. *D*ie mi drinct, den en sal nyet dorsten inder ewicheit'[m]. Ende doe hi op een tijt de Joden uut den tempel iaechden ende si tot hem seyden, wie hem die macht ghegeven had, *a*ntwoorden hy: 'Breket desen tempel, ende binnen drie dagen sal ic hem weder-maken'[n].

Die derde konst hiet *Rethorica*, *d*at is: vercierlijc[23,o] te spreken. Dese const leerden *(f. 205v)* ons *C*hristus, doe hi zijn lieve *M*oeder alsoe cierlijc[o] aen-sprac in hoeren groten druc, seggende: 'Wijf, siet dijn[25] kint'[p]. Ende daer-om noemden hi si

10 *moghende...*: P *machtich w.*; L *rapere.* **11** P *gelooft*; vgl. Verwijs s.v. *loven* I Trans. 5, met de betekenis van *beloven*, en s.v. *geloven* (2), 1). Let op de tegenstelling *lovet/gheeft*. L *promittit.* **12** *op...*: PL om. **13** L *confertam.* **14** P *prenten.* **15** P *heet*; zo ook verder. **16** L *Dialectica.* **17** P *aldus*; zo ook verder. **18** *dus...*: L *quae est disserendi scientia.* **19** P *geheelder.* **20** P *persoon.* **21** P *sins.* **22** *te verstaen...*: P *te verstaen gh.* trp. **23** L *ornate.* **24** P *lieve* add. **25** P *u*; ook verder.

c Mt. 5.48. d Vgl. Is. 12.11-15. e Vgl. Gen. 3.5-7. f Vgl. Mt. 4.8-10 (?). g Vgl. Lc. 6.35 en par. h Vgl. Lc. 6.38. Wel een verrassende toepassing van de tekst aan de trichotomie volgens de leer van Schr. i Vgl. Lc. 6.36 en 38a. j Zie de verklaring in c. 42 en hier verder. k Lc. 23.43. l Nl. bij zijn nederdaling ter helle. Tegenstelling tussen het aardse en het hemelse paradijs. m Vgl. Jo. 4.13. n Vgl. Jo. 2.14-19. o *verc(s)ierlijc* = *c(s)ierlijc*: in overdrachtelijke zin (volgens de 'parabolische'/geestelijke betekenis van het bijbels woordgebruik). Niet in Verwijs met deze zin. p Jo. 19.27. Hier gaat Schr. alleen in op het aspect van de barende vrouw (= wijf) in Maria, in zover zij deze taak totaal onbaatzuchtig, onzelfzuchtig beleefde. Vgl. Eckhart; zie E. COLLEDGE & B. MCGINN, *Meister Eckhart. The essential sermons, commentaries, treatises and defense*, Paulist Press, 1981, 61 en n. 265. — In c. 46 valt de nadruk op de gevoelswaarde van het woord *moeder*, waarover ook in E c. 36, 16*, p. 620 e.v.

'wijf', want si hem den hemelschen Vader stadeliken weder op-droech ende weder-baerden hem mit dieper ootmoedigher[26] dancbaerheyt inden godlijcken oorspronck, daer si hem, reyn ioncfrou zijnde, uut ontfenck ende, reyn ioncfrou blivende, ghebaerden[27]. Wantsi hoer gemoede also ledich hielt van alle die ghaven, die si van Godt ontfienck, oft si die Moeder Gods niet gheweest en hadde. Desghelijckes moghen wi oock zijn: moeder ende maghet: maghet zijn wy als wy die ghaven Gods van Godt ontfanghen, ende wijf zijn wy als wi si weder-om op-offeren in God, den si doch properlijcken[28] toe-behooren. Aldus[29] leerden ons Chrystus cyerlijck spreken tot onsen vrienden.

Oock leerden hijt ons tot onsen vianden, in-dien dat hy tot Judas sprack soetelijcken: 'Vryent, waer-toe sidy gheco[o]men?'[q]

Noch hevet hijt ons ghe- *(f. 206r)* leert inder berispinghe: als wy den balck uut onsen ooghen ghedaen hebben, dan sullen wi cyerlijke segghen tot onsen naesten: 'Broeder, moet[30] ick dat kaefken uut dijn ooghen doen?'[r], meer biddelijck dan berispelick. Ende oock nader doot, doe hi die helle te-[31]brack, segghende tot die boose gheesten[32]: 'Ghi, princen, heft op u poorten, ende het sullen verheven worden die ewighe poorten'[s], merckt, hi en seyde niet: 'Vermaledijde duvelen' of 'verworpen creatueren'.

Die vierde konst is ghehieten *Musica* ende is een konst van soeten sanck ende snaerspelle, die dat herte opluycket, om te ontfanghen dat invloeyen Gods, ende verwecket den gheest om dat minnentlike omhelsen ende één gheest mit Gode te worden ende te vloeyen ende te smelten inden gheminden ende van zijnre weelden droncken te werden, also seer dat wy ons selven ende alle creatueren gheheel vergeeten. Hier- *(f. 206v)* om[t] is alle sanck ende speel geordineert.

Nu zijn somige vrienden Gods, die gheen speel en derven[34] hooren[u], want si sorgen dat si daer-doer gevanghen sullen worden, als die slange, de hoer ooren stopt, als si soet geluyt hoort, om-dat si sorcht dat si ghevanghen sal worden[v]. Nochtans en kan si hoer niet onthouden, si en moet daer onderwijlen na luisteren. Overmidts[35] welcken si hoer dan oprichtende oopenbaert ende coemt uut hoer hol; ende dan treden die meesters dat hol toe ende so wort dat serpent gevanghen ende wort gheset in een dose myt weyten[36]-semelen .xiiij. daghe. Welcke semelen worden

26 PL *ootmoedicheyt ende.* **27** P *baerden.* **28** P *eygentlijck.* **29** L *Christus nanque alloquendo matrem suam.* **30** *naesten...*: P *naesten broeder. Moet.* L *brueder*: om. **31** P om. **32** *tot...*: P om. **33** P *opluyct*; P *aperuerunt.* **34** P *derren*; L *audent.* Vgl. Verwijs s.v. *dorven.* **35** P *door.* **36** P[1] *witte*; ook verder; P[3] *weyten of terwen*; L *triticeo.* Vgl. Verwijs s.v. *weit.*

q Mt. 26.50. **r** Mt. 7.3 en par. **s** Ps. 28.7; zie n. 1. **t** Versta: *hiertoe* (wat de vorige zin omschrijft als de ware zin en doelstelling van dé muziek). L *ad quod.* **u** *Het speel* = het spel van de hemelse muziek (zie hiervoor), die de mens voor God moet openstellen en waartegen sommige, nog onvolmaakte zielen, zich nog verzetten. **v** Vgl. Ps. 57.4-6, waarin de verstokte zondaar wordt beschreven, die zich verzet tegen iedere goede inspiratie. Vers 5 brengt de dubbele vergelijking met *serpens* (slang, serpent) én *aspis* (adder), die beide oren tegen de verlokking van de bezweerder wil stoppen. Vaak wordt deze hoedanigheid op de slang overgebracht, zoals hier. Zie SCHMIDTKE, *G. Tier*; s.v. *Schlange ASPIS* en *SCHLANGE*, VI.

alle dage ververschet *e*nde men waert[37] hoer, dat si gheen eerde en roert. *E*nde dan wortsi al hoer fenijn quijt, also dat men si vrijlic mach handelen[w].

Nu gheestelic: wanneer wi sorghen dat wi doer ⟨genoechlicheyt⟩[38] des sanghes oft soet gheluit des snaerspils af-getogen sullen[39] worden totter ydelheit der werlt, so sullen wi ons selven besluyten in onse hol, dat is: in die inwendicheyt des geests, *(f. 207r) a*lso dat wi gheen aerde en roeren, ende nemen alle daghe versche weytensemel[40], *d*ats: dat heilige *S*acrament, dat wi altijt geestlic ontfanghen moghen, *o*ns wachtende dat wy gheen aerde en roeren, dats: dat onse begeerte gheen aertsche dinghen en roert[41], waer-doer dat wi gefenijnt[42] mochten worden. Hier-om sullen wi alle dage gheestlic ontfanghen dat waerdighe heilighe *S*acrament: so worden wi al onse fenijn quijt, *a*lso dat wi vrijlic alle soete sanck ende speel[43] moghen hooren als een gheestlicke materie totter gloriën *G*ods ende tot vereeninghe ons gheests[x].

Dese konsten[44] gebruycten die oude vaders inden *O*uden *T*estament: wanneer hoer gemoede beswaert was ende hoer gheest vertraecht[45], so lieten si hem brengen een santorie[46] oft ander snaer-speel, om hoeren geest te verwackeren ende bequaem te zijn, tontfanghen den gheest der propheciën. Oock ghebruycten si David ende somighe anderen, als si bedruct waren[y].

Ende aldus ghebruycten si[z] *C*hristus aenden cruyce, *(f. 207v)* daer hi henc als een wel-gestelde herp, die al hoer snaren gheset zijn wel te punt[a], *d*aer die hemelsche speelman[47,b] so ghenuechlijcken op speelden, dat alle zijn zenuwen schoerden ende zijn aderen ontsprongen. Hier-van wordt dat vaderlijcke herte beweget, alsoe dat alle die inaderen der heyligher *D*rievoldicheyt ontspronghen ende vloeyden over alle menschelijcke gheslachten[48]. *E*nde si worden verlost vanden kercker der ewigher doot, ende den boosen gheest wort alle zijne macht benomen.

37 P *bewaert*. Vgl. Verwijs s.v. *waren* (1), I Trans. 1). 38 P[3]; p *ghevoelicheit*. 39 P om. 40 P[1] *wittensemel*; P[3] *terwensemel*; vgl. n. 36. 41 *dats...*: PL om. 42 L *intoxicari*. 43 P *spel*. 44 P *consten*. 45 L *attaediabatur*. 46 L *citharam*. 47 *die...*: L *coelestis ille musicus*. 48 *alle...*: L *universum genus humanum*.

w Het serpent laat zich toch eens onverhoeds verleiden, waarop de meesters (= jachtmeesters) het kunnen vangen en het hol toetrappen. Deze proberen dan het serpent van zijn vergift te ontdoen, zodat het de mensen niet meer kan vergiftigen. x Na het plastische natuurtafereeltje (r. 61-68) over het serpent begint Schr. de geestelijke toepassing ervan op de ziel, en wel in twee trekken. Vooreerst r. 69-77: naar het voorbeeld van het zich beschermende serpent mag zij niet luisteren naar de verlokking van de *ydelheit der werlt*, maar moet zich opsluiten *in die inwendicheyt des geests*. Vervolgens naar r. 77-79 moet zij zich ontdoen van alle nog aanwezige aardsgezindheid door het veelvuldig (sacramenteel en geestelijk) gebruik van de eucharistie, zodat zij uiteindelijk volledig kan openstaan voor de hemelse muziek. y Vgl. I Reg. c. 16. Men denke aan de vele voorstellingen van David met de harp, die van hieruit een diepere zin krijgen. — *(gebruycten) si* = nl. enig snaarspel. z Zie n. *y*. a *die...*: waarvan al de snaren juist op punt gezet zijn (wat blijkbaar in de 16e eeuw geen gallicisme was). Nl. doordat de beulen Christus' lichaam moesten uiteenrekken om het op het te grote kruis te kunnen nagelen. Vgl. hierna r. 85-110. b Hiermee is wel Christus bedoeld. Naast de voorbeelden bij *spe(o)elman* = toneelspeler enz. vermeldt Verwijs: *Nae gelikenisse eyns spoelmans vyel hie* (= Christus) *neder oitmoedeliken op sine knyen voor den voeten sijnre jongeren, die hie wiesch ende drooghden* (uit *Griseldis*, p. 32; zie J.H. Gallée, in TNTL, 4, 1883, 19-35). Na de profane 'historie van Griseldis' wordt deze 'op enen geistliken syn⟨n⟩e' gemoraliseerd: Christus tracht als 'spoelman' de ziel te winnen tot zijn bruid, o.a. door op het kruis zijn 'canteleyn met seven...versen' aan te heffen. De doorlopende analogie met Schr. is treffend. Gebruikte zij deze allegorie of slechts een gemeenschappelijke bron?

Chrystus Jhesus leerden ons dese konst Musica, doe hy henck inder alder-meester[49] noot ende ghelatenheyt inder galghen des cruyces ende riep mit luider stemmen: 'Mijn *G*od, mijn *G*od, waer-omme hebstu mi ghelaten?'[c] Ende dit is die leechste noot, die men singt inder passiën[d], maer si gheeft dat alder-hoochste ende soetste gheluyt inden herten Godes. Aldus sanck die edele nachtegael[51], dat hem zijn soete stemme te[52]-brack in zijnre meester no- *(f. 208r)* den[53], ons leerende dat wi in allen druck ende banghicheyt tot *G*od sullen roepen, soetelic singende in onsen herten tot loove des *V*aders ende ter eeren des *S*oons ende tot[54] lieften des *H*eylighen *G*heestes ende ter gloriën der heyliger *D*rievoldicheyt.

Die vijfte konst hiet *Geometria*, dat is: om[55] wel te konnen meten. Dese konste leerden ons Christus aenden cruyce, doen hy sprack: 'Mi dorstet'[f], *r*echt oft hi segghen woude: 'O lieve[56] hemelsche *V*ader, al ist dat ick aldus veele gheleden hebbe ende nyet meer bloets en hebbe, ten is al uutghepersset, nochtans so[57] dorst my noch[58] meer te lijden, want mijn tonghe is noch onghepijnicht'.

Och, desen dorst was also groot, als Bonaventura[g] schrijft, *a*l had hy also veel lichamen ghehadt als daer sterren zijn aenden hemele, stofs inder sonnen, sandes byden meer, droppelen waters inder zee, die had hy liever inder pijnen laten blijven bes[59] totten ioncxsten daghe, eer hy één siele by *(f. 208v)* sinen schulden verlooren[60] had laten bliven.

Aldus mildelick heeft hi ons hier ghemeten ende hevet ons ghegheven een vol mate[h], om mit zijn bitter lijden sinen hemelschen *V*ader te betalen voor onse sonden, leerende ons[61] dat ons oock dorsten sal, om die liefte *G*ods meer goets te

49 P *meesten*. 50 P *inder*. 51 L *philomena*. 52 P om. 53 P *noot*. 54 P *ter*. 55 P om. 56 P om. 57 P om. 58 P om. 59 P om. 60 P *onverlost*. 61 *leerende...*: P *ons leerende* trp.

c Mt. 27.46 en par. — De draagwijdte van deze en de volgende zin wordt duidelijker bij de lezing van Mgr. H.L. MARTENSEN, s.j., *La foi de Luther en la Trinité*, in NRT 105, 1983, 669-674. d Dit herinnert aan het zingen van de passieverhalen tijdens de goede week. e Dit motief is wel meer bekend. Vgl. Johannes Peckham, ± 1292, met zijn *Cantus de philomena*, in BONAVENTURA, *Opuscula Theologica*, Venetië, 1572, II, 586-588. Zie nog E. BRUNING, *Nog eens Philomena — nu met muziek*, in *Neophilologus*, 39, 1955, 305-7. Vgl. evenzo de belangrijke beschouwingen van J.H. MARROW, *Passion*, p. 124-28 en nn. 507-520. f Jo. 19.28. g Bonaventura: waar? — Eenzelfde verwijzing komt voor in P III, c. 35, slot; zie nu p. ???. Wij lezen in de aan Bonaventura toegeschreven *Vitis mystica*: 'Quando autem passionis calicem quem antea rogaveras auferri, jam exhausisti, dixisti: *Sitio*. Dilectionis erga nos tuae magnitudinem commendasti, tanquam diceres: Quamvis passio mea tam acerba fuerit ut quantum ad humanitatis sensum illam declinare potuerim, tamen tua, o homo, me charitate vincente, et ipsa tormenta crucis superante, adhuc plura et majora, si necesse sit, sitio subire tormenta. Nihil enim est quod detrectem pro te pati, pro cujus pretio animam meam pono' (*o.c.*, c. xiii; PL.184, k. 663). — In zijn *Vitis mystica* (PL.184, k. 655-759) mediteert Bonaventura in c. 8-15 over de 7 kruiswoorden onder het motief dat de Bruidegom op het kruis *de harp* (*cithara*) is geworden. Zo lijkt hij wel de hoofdinspirator te zijn geweest voor de verdere ontwikkeling van het motief *harp*, resp. *harpenspel*. Zo is er het bekende 'Gheestelijc harpenspel vanden lijden ons heeren' in *Vanden neghen couden, die ons L.H.J.C. gheleden heeft* (zie NK, nr. 2719 enz.), dat duidelijk van hem afhankelijk is. Evenzo Maria VAN HOUT, *Der rechte wech*, hst. *Van den seven gaven des hilgen geists*, f. k.7r-v. Zie nog de overweging van de kruiswoorden in het passieverhaal in hs. Leuven, UB.D 419, f. 13-26 (zie MEERTENS, VI, 190-91). Vgl. H. BECKERS, *Harfenspiel vom Leiden Christi*, in *Verfasserlexikon*, III, k. 472-74; F. CHATILLON, *Quelques mots sur la cithare de David*, in RMAL 42, 1986, 33-35. h Vgl. hiervoor r. 101 e.v. en n. *g*.

doen: al hadden wy also veel lichamen als wi lidtmaten hebben, dat wi die gheern souden offeren inden dienst *G*odes. ⟨Want⟩[62] *w*at wi niet en konnen volbrenghen mit den wercken, dat sullen wi volbrenghen[63] mit den wil ende mitter begheerten, *s*egghende mit onsen begheerlijcken ghedachten ende[64] mit onsen redelijken verstant ⟨ende met dat consent ons willen⟩[65] ende mit alle die affectiën onses herten: 'O *H*ere, och oft ick u alle dat lof mochte doen, dat u ⟨van⟨t⟩[66] beghin der werlt is ghedaen ende noch ghedaen sal worden totten eynde der werlt toe!'[i].

Aldus sullen wi leeren die konst wel te meten.

Die .vi. konst hiet *Arithmetica*[67], ende is die[68] konst wel te tellen. Dese konst leerden ons *C*hristus aenden[69] cruyce: doe hi also[70] mil- *(f. 209r)* delick had ghemeten[j], doe setten hi hem soetelick in een rust als in eenen slaep, ende overleyden[71] ende telden alle zijn heylighe lijden, of daer oock yet aen ontbrack[72] van allet dat hem zijn hemelsche *V*ader bevolen hadde ende die propheten oyt van hem hadden[73] gheprophetеert. Ende doen daer niet meer te vervullen en was, doe[74] sprack hy: 'Het is alle vollenbracht'[k].

Aldus leerden ons Jhesus dese const des tellens, dat wi duck overlegghen ende tellen sullen, oft wi oock doen dat ons toebehoort na kersten wet[75] ende na uutwijsen[76] onser oorden. Ende als wy hier-van[77] enych ghebreck in ons vinden, om dat t[o]e vervullen mitten begheerten, so sullen wy segghen: '*O*ch, oft ickt also[78] vollenbracht had dat mi toe-behoorden[79] te doen ende alle mijn daghe een vollencomen leven gheleydt hadde, etc.!'[80,l].

Die .vij. konst hiet *Astronomia*, *d*at is: die konste om te kennen den loop des hemels ende der planeten. Dese konst leerden *(f. 209v)* ons *C*hristus, doe hy also lude riep, datment[81] te Jherusalem in de stadt hoorden, ende hi[82] sprack: 'Vader, in uwen handen beveel ick mijnen geest'[m], ende hy opghaf[83] sinen geest inden handen zijns *V*aders[n]. *E*nde doe wort verwandelt[84] die godtelijcke rechtvaerdicheyt in barmherticheyt, die eewich is[85], die-welcke[86] hi ons thoonden met een warachtich teyken.

Want, doe Longinus hem also wredelijck in zijn herte stack, daer-mede opende hy hem selven eenen toeghanc tot den herte *G*ods te comen[87], ende dat licht der *G*odheyt wordt hem gheoopenbaert[o]. Hier-doer wordt ons ghegheven eenen vrijen toeghanck tot *C*hristum, die ons hier leert dat wi altoos[88] onsen gheest bevelen

62 PL; om. 63 P *vervullen.* 64 P om. 65 PL add. 66 P; p *van.* 67 P *Arismetica.* 68 P *een.* 69 PL *inden.* 70 P *so*; L verbindt dit zinsdeel met het vorige: *cum...* 71 P *overleide*; zie verder; L *perpendens.* 72 P *gebrac.* 73 P om. 74 pL om. 75 P *ewe*; L *religionis.* 76 P *uutwijsinge*; L *exigentiam.* 77 P *hier af.* 78 *ickt...*: P *ic al.* 79 PL *toe behoort.* 80 PL om. 81 P *datmen.* 82 P om. 83 P *gaf.* 84 P *verandert.* 85 *barm. ...*: PL *eewighe barmh. ...* 86 P *Welc.* 87 P *gaen.* 88 P om.

i R. 114-120: de wil geldt als daad, wanneer de daad ongewild ontbreekt. Hetzelfde principe, dat in Schr. nog voorkomt, vinden wij uitgebreider in P-III, c. 35, slot; zie p. ???. Vgl. A c. 37.1 en n. j Zie *vijfde conste.* k Jo. 19.30. l Als gevolgtrekking uit de stelregel in p. 120, r. 69-79; zie n. *i.* m Lc. 23.46. n Vgl. Mt. 27.50. o Over Longinus als de soldaat, die Jezus' zijde doorstak (vgl. Jo. 19.34) zie J. VAN HAVER, *Longinus en de Longinuslegende in het Nederlandse taalgebied*, in *Handelingen K. Zndl. Mij. TLG*, xvii, 1963, 397-459; xviii, 1964, 323-364. — Vgl. E c. 37, r. 54 e.v., p. 624.

ende gheven[89] sullen inden handen *G*odes, welck zijn ⟨zijn⟩ wijsheit ende zijn goedheyt [is][90], daer-doer alle den loep des hemels ende der aerden wort geregeert ende alle die planeten hoer ordinanciën van[91] ontfanghen ende onderdanich zijn.

Dese konst sullen wy hier van[92] hem leeren, onsen *(f. 210r)* geest altoos bevelende in den handen des *V*aders: so is hi vrij ende verheven boven alle den loop des hemels ende dreyghinghe der planeten, *a*lsoe, waert dat sake[93] dat [o]overmidts[94] onse sonden enighe plaghen op ons[95] werden gheordineert overmidts[96] die ordinancie *G*odes ende die planeten dat uutwesen[97], daer-van[98] sullen wi beschermt werden overmidts[99] dien dat wi ons aldus bevelen ende overgheven inden handen *G*ods[p], want hi seyt selver[1]: 'Die ick in mijnen handen heb, die en sal mi niemant ontnemen'[q]. Oock seyt hy doer den propheete: 'Ick sal behoeden mijn sanctuarium'[r], ⟨ende⟩[2]: 'Wie is daer[3] ghevallen dan de in hem selven is ghevonden ende niet in my?'[4].

Hier-om en sullen wi dese konst nemmermeer vergeten in wat noeden[5] dat wi zijn. Want, waert sake dat ons enich lijden roeckeloos[6] aen-quame ende wi dan uut aldusdanigen[7] gront met volcomen geloove spraken: 'Vader, in uwen handen beveel ic mijnen geest', *a*lte-hant sal[8] dat lijden omme-ghekeert worden[9]. *(f. 210v)* Hier-omme sullen wy altoos[10] tot hem vlien als een kint tot zijnen vader ende wanderen altijt in zijn teghenwoordicheyt myt lieften ende mit vresen[11]. Amen.

89 *ende...*: PL om. **90** *zijn...*: PL; p *zijn wijsheit:..is.* **91** P *af.* **92** P *af.* **93** *also...*: L *ita ut si.* **94** P *door.* **95** *op...*: P om. **96** P *door.* **97** *ende...*: PL om. **98** P *daer af.* **99** P *door.* **1** *seyt...*: P *selver seyt* trp. **2** L *et rursus* add. **3** *is...*: P *isser.* **4** *ende...*: L *et in veritate in me non stetit.* **5** P *noode.* **6** L *ex improviso*; vgl. Verwijs s.v. *roekeloos* 2) = plotseling, onverwachts. **7** P *alsulcken.* **8** P *soude.* **9** *omme gek. ...*: L *retrorsum convertitur*; vgl. Verwijs s.v. *ommekeren* Trans. 3) = afwenden. **10** *sullen...*: P *laet ons.* **11** *lieften...*: P *vreesen ende liefden* trp.

p Opmerkelijke uitspraak om een orthodox evenwicht te stellen tussen het 'geloof' in het overmachtig bestel der planeten enz. en het vertrouwen in Gods welwillende voorzienigheid. q Jo. 10.28. r Waar? s Waar?

DIE DERTIENSTE ONDERRECHTINGE*

*XIII. HET SYMBOLUM PSEUDO-ATHANASIANUM**

P II 59, f. 170v[1] SYMBOLUM ATHANASIJ DES BISSCOPS VAN ALEXANDRIËN. ⟨¶ CAPITTEL .XLIV.⟩

So wie behouden wil wesen, hem is van node vóór alle dingen te houden dat kersten[2] gelove. Welck wie dat niet geheel ende onbevlect en houdt, die sal *(f. 171r)* sonder twifel inder ewicheit vergaen.

Mer dat kersten[2] gelove is dit, dat wi eeren sullen éénen *G*od in drieheit ende dri⟨e⟩heyt in eenheit, *e*nde dat wi niet en vermengen[3] die personen endē dat wesen niet en deilen.

Want het is een ander persoon des *V*aders, een ander des *S*oons ende een ander des *H*eylighen *G*eests. Mer des *V*aders ende des *S*oons ende des *H*eiligen *G*heests is één *G*odheyt, ghelijcke glorie, met ewige[4] mogentheyt.

Also-danich die *V*ader is, alsodanich is die *S*oon, alsodanich is die *H*eilige *G*eest. Ongeschapen is die *V*ader, ongescapen die *S*oon, ongeschapen die *H*eilige *G*eest. Ongemeten is die *V*ader, ongemeten die *S*oon, ongemeten die *H*eylige *G*eest. Ewich is die *V*ader, ewich die *S*oon, ewich die *H*eylige *G*eest. Mer nochtans niet drie eewigen, mer één ewich; *a*lso niet drie ongeschapen, noch drie ongemeten, mer één ongeschapen ende één ongemeten.

Desghelijcs is almachtich die *V*ader, almachtich die *S*oon, almachtich die *H*eilige *G*eest. Ende nochtans en zijn niet drie almachtigen, mer één almachtich.

Also is die *V*ader *G*od, die *S*oon *G*od ende die *H*eilige *G*eest *G*od. Ende nochtans en zijnt niet drie *G*oden, mer één *G*od.

Also is ooc een heer die *V*ader, een heer de *S*oon, een here die *H*eilige *G*eest. Ende nochtans en zijn⟨t⟩[5] niet drie heeren, mer één *H*ere.

1 Getuigen: P II.59, f. 170v-171v. N.B. P laat na II.58 over 'Dye .vij. vrije consten' nog het *Quicumque* volgen, in tegenstelling met de andere getuigen. Men ziet geen reden om te vermoeden dat dit niet als zodanig en op deze plaats in de oorspronkelijke Peerle zou gestaan hebben. Wij noemen het de *13e onderrechtinge*. Schr. zal deze tekst als een degelijk geloofsonderricht beschouwd en daarom hier ingelast hebben. 2 Lat. (= Latijnse origineel): *Catholica*. 3 *ende...*: Lat. *neque confundentes*. 4 Lat. *coaeterna*. 5 P[3] add.; vgl. hiervoor.

a Dit is de vertaling van het *Symbolum (pseudo-)Athanasianum of het Quicumque* (volgens het eerste woord van de tekst). Zie de Latijnse tekst in *Denziger*, 1967, nr. 75-76, die J. QUASTEN bespreekt in LTK, 8, 1963, 937-38. Deze zeer dogmatisch opgestelde geloofssamenvatting werd tot de laatste liturgiehervorming intens gebruikt (zie *Breviarium romanum*, bij de priemen op de gewone zondagen) en kreeg ook vertalingen in de volkstaal. P. REYPENS gaf naar een Leids — in 1914 verbrand — hs. uit: *Een vijftiende-eeuwsche vertaling van het Symbolum Niceno-Constantinopolitanum* (lees *Symbolum ps.-Athanasianum*) in OGE, 18², 1944.II, n 171-174. Van zijn kant drukte Jan PAQUAY de tekst uit hs. Brussel K.B. 19565, f. 355-59 af in zijn *Mndl. gewijde teksten*, Lummen, 1933, 12-14. Over Anthonis DE ROOVERE, ± 1482, met zijn *Quicunque vult salvus esse uuten Latijne bij Roovere gestelt in Vlaemsche* (rijmen) en zijn *Spel van Quicunque vult salvus esse*, zie G.C. VAN 'T HOOG, *Anthonis de Roovere*, Amsterdam, 1918, speciaal p. 56-62. Zie hierna n. 11.

Want, also als wij gedwongen werden te belijden sonderlinge een yegelic persoon te wesen *G*od ende *H*ere, also wort ons verboden te houden int kersten[6] gelove drie goden oft drie heren.

Die *V*ader en is van niemant gemaect noch geschapen noch gheboren; *d*ie *S*oon is alleen vanden *V*ader, niet ghemaect noch geschapen mer geboren; *d*ie *H*eilige *G*eest is vanden *V*ader ende den *S*oon niet gemaect, noch geschapen, noch geboren, mer voortgaende[7]. Hierom is één *V*ader, niet drie vaderen; één *S*oon, nyet drye sonen; één *H*eylighe *G*eest, niet drie heylighe gheesten.

Ende in deser *D*rievul- *(f. 171v)* dicheit en is niet[8] eer noch later, niet[8] meerder noch minder, mer alle drie personen zijn te samen mede-ewich ende mede-gelijc[9]; *a*lso[10] altemael, als hier-voor geseyt is, so is eenheyt in *D*rievuldicheit ende *D*rievuldicheit in eenheit te eeren. — Hierom die behouden wil wesen, moet aldus gevoelen vander *D*rievuldicheit[b].

Mer tis noot totter ewiger salicheit, datmen dye *M*enscheit[11] ons Heren Jesu Christi trouwelic gelove. Dit is dan dat rechte gelove, dat wi geloven ende beliden dat onse *H*eere Jesus Christus *G*ods *S*oon is, *G*od ende *m*ensce, God is[12] vander substancie des *V*aders vóór die werelt[13] geboren, ende mensche vander substancie ⟨der Moeder⟩[14] inder werelt gheboren.

Volcomen *G*od ende ⟨volcomen⟩[15] *M*ensche uut eender redeliker sielen ende mensceliken vleesche volstaende[16]. Ghelijc is hi den *V*ader na der *G*odheyt, minder dan die *V*ader na der *M*enscheyt.

Ende al is hi *G*od ende *M*ensche, so en is hi nochtans niet twee, mer één Christus. Eén is hy, niet dat die *G*odheyt verandert wort in vleesche, mer dat die *M*enscheyt aengenomen wort van Gode. Eén altemael, niet door vermenginghe zijns wesens[17], mer door eenheyt der personen[18], *w*ant alsoe die redelike siele ende vleesch één mensche is, also is *G*od ende *M*ensche één Christus[c].

Die gepassijt is[19] om onse salicheyt ende nederclam inder hellen ende des derden daechs verrees hi vander doot. Hi is opgevaren in de hemelen ende sit ter rechter hant Gods des almachtigen *V*aders, *h*ier-na[20] toecomende te ordelen die levendigen

6 Lat. *christiana.* **7** Lat. *procedens.* **8** Lat. *nihil*, onderwerp. **9** Lat. *coaequales.* **10** Lat. *Ita ut.* **11** P[1]; P[3] *menschwerdinge*; Lat. *incarnationem.* Zowel Reypens' tekst als die van Schr. hebben de term *menscheit*, terwijl zowel Paquay's als de Roovere's tekst *invleeschinghe* hebben, wat een volle omzetting van het Latijn *incarnatio* is. Blijkbaar wijst dit erop dat *menscheit* in N.-Ndl. gebruikelijk was en *invleeschinghe* in Z.-Ndl., terwijl Eschius de nieuwe term *menschwerdinghe* liet gelden. **12** P[3]; P[1] *dan*; Lat. *Deus est*, met Christus als onderwerp. **13** *vóór...*: Lat. *ante saecula.* **14** *der...*: P *des moeders.* **15** P[3] add.; Lat. *perfectus* add. **16** Lat. *subsistens.* **17** P[1]; P[3] *vereeninge*; Lat. *confusione substantiae.* **18** *eenheit...*: Lat. *unitate personae.* **19** *Die...*: Lat. *(Christus) Qui passus est.* **20** Lat. *inde.*

b R. 5-35 betreffen het mysterie der H. Drievuldigheid, waarbij het samengaan van drie onderscheiden volwaardige goddelijke personen en de éne Godheid sterk beklemtoond wordt. c R. 36-48 trachten het mysterie van de eenwording tussen God, de tweede persoon der H. Drievuldigheid, en de mens zo zakelijk mogelijk voor te stellen. Een nadere omschrijving van het theologisch probleem vindt men bij E. SCHILTZ, C.I.C.M., *La solution scolastique du problème de l'union hypostatique*, in *Divus Thomas, Plac.*, 50, 1947, p. 246-254; Id., *La comparaison du Symbole Quicumque*, in *Ephemerides theologicae lovanienses*, 1948, p. 440-454. Vgl. AMPE, *Kernpr. R.*, I, 222, n. 16.

ende die dooden. Tot wiens toecoemst[21] alle menschen sullen verrijsen met haren lichamen ende reden gheven van haren eyghen wercken. Ende dye goet ghedaen hebben, sullen gaen in dat eewighe leven[d], maer die quaet ghedaen hebben, in dat eewighe vuer.

Dit is dat kersten[22] gelove: welc wie niet getrouwelic ende vastelic en gelooft, die en mach niet salich werden[23].

21 Lat. *Ad cujus adventum.* 22 Lat. *catholica.* 23 Dit slot herneemt de aanvangsaffirmatie.

d Vgl. Jo. 5.29.

DIE VEERTIENSTE ONDERRECHTINGE*

*XIV. HET KRUISTEKEN**

H, f. 122r[1] ITEM WOE DAT WI ONS TEYKENEN MET DAT HEYLIGHE CRUCE. ⟨¶ CAPITTEL .XLV.⟩

In nomine patris et spiritus sancti. Amen. et filij[2].

Inden yersten sullen wi ons hant op-heffen tot die cracht des *V*aders, die altijt is gebleven inden hemel, in sijn weselicke begynne, in sijn vredelicke rust, *e*nde bidden dat hi ons doer die cracht des heilighen cruces, daer hi doer sijn wijsheyt ende lyeft in gewracht hevet[3], wil behueden.

Ten anderen trecken wi die hant neder[4] ende bidden die wijsheyt des *S*oens *G*ods, die sijn vaderlicke rust heeft *(f. 122v)* gelaten[5] ende is om onsen wil hier-nedergecommen inder eerden uut sijn vaderlicke herte in *M*aria, sijn *M*oeder, ende is mensche geworden ende is voer ons gestorven aenden cruce, *e*nde dat doer die lieft des Heilighen *G*eestes.

*E*nde dat beduyt dat myddelste deel des cruces[6]. Want die Heilighe *G*eest gaet voert vanden *V*ader ende vanden *S*oen[7], die ons, doer cracht des *V*aders ende lieft des *H*eilighen *G*eestes, hangende aenden cruce, hevet verloest[8]. Amen[9].

⟨HIER ENDET DAT BOEC DER ONDERRECHTINGEN⟩

1 Getuigen: H, f. 122r-v. 2 Terzijde links van de tekst staat over de hoogte van vier regels een vierkantig kruis (= Jerusalemkruis) getekend. Op de achtergrond daarvan staat de Latijnse tekst van het kruisteken, over drie regels gespreid, geschreven (let op de volgorde, waarvan de betekenis in de korte glosse aangegeven is). 3 Versta: ... cruces, waarin hij (de Vader) door zijn wijsheid (= het Woord, 2e persoon der Drievuldigheid) en zijn liefde (= de H. Geest) heeft gewerkt. Wijsheid en liefde zijn als de handen des Vaders (zie C c. 41, r. 39-42, p. 480). Vgl. ook verder r. 14-18. 4 Versta: *lager, meer naar beneden* (comparatief van *neder*!). 5 Versta: *verlaten*, om te werken in lijden en pijn. 6 Nl. de middenbalk van het kruis, waarachter het 3e zinsdeel der woorden geschreven staat. 7 *gaet voert...*: duidelijke verwijzing naar de *processio S. Spiritus ab utroque* (*voertgaen* = *procedere*). 8 Deze uiteenzetting vindt haar toepassing in de dagregel, die Schr. opstelt in E c. 15, r. 35-42. 9 Deze formuleringen over het kruisteken met de tradities, waaruit Schr. putte, zijn steevast, met bijna identieke bewoordingen, opgenomen in de latere Catechismus van onze bisdommen tot in de 19e, resp. 20e eeuw.

Traktaat D

D. DAT VIERSTE DEEL DES BOECX*

Dat ⟨vierste⟩ deel des boecx heeft veel schone leringen ende devote gebeden, ende oeffeningen, leydende die vierige getrouwe siele in dat overweselike schouwende leven, daerse leert haer selven te gronde laten ende uutgaen uut haer selven in haren oorspronc, ende dat rijcke Gods in haer selfs gront soecken, ende vinden, ende al-daer *God* aenbeden inden geest ende inder waerheyt, ende, in haer selven te niet wesende, in God werden overformeert ende vanden *Geest* Gods gewrocht ende Christo uutwendich ende inwendich volcomelic gelijc werden[1].

1 De omschrijving van dit traktaat ontlenen wij aan de inleidende rubriek van PIII, 1537/8, die waarschijnlijk gold voor de hoofdstukken 1-39, nl. dat deel van PIII, dat wij als traktaat D mogen beschouwen en afzonderen (zie *Inleiding*, p. ???). De druk van P spreekt van *Dat derde deel.* — De titel, die wij aan dit traktaat geven, vormen wij vanuit de rubrieken van p c. 26 en 27 (nu D c. 1-5 en c. 6), waarin Schr. haar redactioneel inzicht verwoordde.

444

Blanco

PLANT

Blanco

p 26a, f. 107r[1] [Dat .xxvi. Capittel]. Een oeffeninge des herten, daer-mede wi ons selven dicmael sullen vergaderen, inwaerts keeren ende onsen geest met *God* vereenigen, om in *God* overformeret te worden, also dat *God* alleen onse werc-ken met ende doer ons doen sal, als wi aldus mit *God* vereenicht zijn ende blijven.

〈Hoemen God inwendich toe-spreken sal, om hem te leeren kennen〉, 〈ende woe men hem sal vragen nae sijnen hoegen ongenoemden nae.〉 〈Capittel .j.〉

Een dinck is van noeden, dat is afgesceydenheit... Dan denckt voort in *God*...

〈... 〉 — **Do**; zie hiervoor B c. j; p. 242.

〈Een inwendighe vereeninghe met God. Capittel .ij.〉

〈Ick bid u, mijn alre-liefste...ende vruecht moecht hebben in my. Amen.

— **Do.**; zie hiervoor B c. ij; p. 245.

〈Van eenre oeffeninge der vereeninge ons herten met God. Capittel .iij.〉

〈Inleidende onderrichting. Capittel .iij.a〉*

〈De tekst van de Oeffeninge. Capittel .iij.b〉*

〈I. Lange tekst van de Oeffeninge in 5 punten. Capittel .iiij.〉*

〈Dat eerste〉: 〈Totter Godheit〉*

〈O gebenedide God, wie sidy?...〉

p 26b, f. 108r O gebenedide God, ewich heb ic in dy geweest...ende laten mach allet dat u mishagelijck is 〈...〉

〈Dat ander〉*

〈Hier-na aenbidtmen dye heylige Drievuldicheyt. Totten Vader inder Godheyt.〉

p. 26c, f. 108v O hemelsche Vader, ghi die daer zijt...in dijnre lieften ende graciën leven ende sterven moet.

〈Dat derde〉*

〈Item aldus...in onse lichaem.〉

p 26d, f. 109r Vader, in dijnen handen bevele ic...mijn troost ende toeverlaet.

〈Dat vierste〉*

〈Hier-na bidtmen om dat heylighe Sacrament geestelic te ontfanghen.〉

p 26e, f. 110r O gebenedide *God*, want ghi dus in mi zijt na uwer *Godheit*...houden u avontmael.

〈U avontmael is soe guet...dijns heyligen ghewonden lichaems.〉

〈Dat vijfte...〉*

〈II. Korte tekst. Capittel 〈.v.〉*

— **Do**; zie hiervoor B c. 5; p. 254.

1 Getuigen: p c. 26, f. 107r-110v. Over de andere getuigen zie hiervoor B c. 1-3 en nn., en afdruk p. 242-249. Het belang van p c. 26 is de bevestiging dat *Die oeffeninge des herten* (= Odh.) ter inleiding dient van gans het nu volgende vierde deel D der Peerle. Wel werd Odh. door Schr. ook als eerste tekst van *Dat ander deel*, B, opgenomen. Dáár hebben wij hem afgedrukt. Hier geven wij alleen aan wat p van die tekst gebloemleesd heeft, tegenover wat p wegliet. Wij drukkken die hier niet af. Bij wat hij wegliet, plaatsen wij een: — **Do**.

p. 27a, f. 110v[1] [DAT .XXVIJ. CAPITTEL.] EEN SCOON VERCLAERINGE OP DIE OEFFENINGE DES HERTEN, HOE DIE SIELE MET AL HOEREN CRACHTEN HOER MIT GOD VEREENIGHEN SAL, ENDE HOER OEFFENINGHE NACHT ENDE DACH DAER-OP STELLEN, *E*NDE VAN ⟨DEN⟩ LIDEN ⟨CHRISTI⟩, ⟨*E*NDE⟩ VANDEN HOOCHTIJDEN GEESTELICK[2].

⟨EEN INWENDIGHE TSAMEN-SPREKINGE DER SIELEN MET GOD,⟩[3] ⟨ENDE IS EEN UUTLEGGINGE DER OEFFENINGE DES HERTEN, DIE VÓÓR INT BOEC STAET.⟩[4] ⟨¶ CAPITTEL .VI.⟩

⟨Die siele⟩[5]: Ic gelove in *G*od, dat ghi, ⟨o mijn alder-liefste,⟩ zijt drie personen ende één ⟨warachtich⟩[7] *G*od. *E*nde ⟨ghy⟩[8] zijt een eenvoldich godlic[9] wesen, dat niet beroert en wort[a], ende hebt in u besloten moghentheit, wijsheyt ⟨ende⟩[10] goetheit. Overmits u mogentheyt onthout ghi alle dingen; overmidts u wijsheyt bekent ghi alle dingen; overmits u goetheit so behaget u alle dinc, dat[11] ghi gemaect hebt.

Ic gelove in *G*od, dat ghi zijt dat ⟨wesen alles wesens, ende ghi zijt⟩[12] dat wesen mijnre sielen; ende ghi zijt dat licht alles lichtes ⟨ende, ghi zijt dat licht mijnre sielen; ⟨ende⟩[13] ghi zijt een leven alles levens ende ghi zijt dat leven mijnre sielen.

Ic geloove dat ic eewich in u godlic wesen *(f. 111r)* heb geweest ongescapen in die gedenckenisse des *V*aders, in die kenninge[14] des *S*oons ende in de liefte des *H*eiligen *G*eestes, *e*nde dat ghi mi nu gebeelt hebt na uws selfs beelde ende gelijckenisse, ende dat ghi u daer-in vereenicht hebt, ende zijt weselic, waerachtelic ende blotelic in dat wesen mijnre sielen, ende dat ghi ooc so zijt in allen menschen.

*G*elijc als een sonne is, ⟨die⟩ alle hoer radiën gietet doer de lucht[15], ⟨daer alle die radiën in vereenicht zijn, *d*ie sonne inder radiën⟩[16] ende die radiën [zijn] in die sonne, ende tis één sonne, ende in elcken is si altemael, *s*o sidy één *G*odt ende hebt mi in di, ende ic ⟨ben u creatuere ende⟩[17] ic heb di in mi; ende so zijt ghi in allen menschen, ende hebt ons allen gelijc verlost. Ende ghelijc die sonne schijnt op alle dingen met één cracht[18], licht ende hitte, so is die godlike sonne in allen menschen metter cracht des *V*aders ende met dat licht ende wijsheit des *S*oons ende metter hitte ende lieften des *H*eiligen *G*eests, *e*nde na-dat sich[19] een yegelic bloot maect, so

1 Getuigen: p 27, f. 110f-124r, bevat de hierna volgende één samenspraak in een doorlopende tekst van wat P en L in 5 onderscheiden hstt. met eigen titels bieden, zoals wij hierna zullen weergeven. Na de hier verkorte weergave van 'Die oeffeninghe des herten', c. 1-5, volgt in 'Dat derde deel' (tot c. 39) een 'scoon verclaeringe op die oeffeninge des herten', bij wijze van 'Een inwendighe tsamensprekinge der sielen met God'. In Eschius' uitgave van 1542 leest men de bibliografisch markante bijvoeging: 'ende is een uutlegginge der oeffeninge des herten, die voor int boec staet', in 5 hoofdstukken, die wij wegens de innerlijke zakelijke samenhang doorgeteld hebben. 2 Deze lange rubriek slaat wel formeel op de eerste hstt., terwijl feitelijk de gegevens der leer in de loop van het gehele werk nader verklaard worden. 3 *Een...*: P add. met aanduiding van het hst.; L *Soliloquium animae cum Deo*, terwijl de gegevens der leer in de loop van het hele werk verstrekt worden. De hier geboden inhoudsopgave hebben wij omgezet in de tityel van het traktaat D zelf. 4 P[3] add. De uitdrukking *die voor...* betekent ofwel *hiervoor*, nl. naar de oorspronkelijke betekenis en plaats in de O.P. zoals hier in p, ofwel *helemaal vooraan*, zodat dit in P zou verwijzen *naar voren* in de bewerking van P. 5 Naar de aard van de *tsamensprekinge* voegen wij de vermelding van de sprekers bij, die in L, maar niet in p noch in P, volledig voorkomen. 6 PL add. 7 PL add. 8 P add. 9 PL om. 10 P add. 11 *so...*: P *hebt ghy lief alle dinghen dye...* 12 PL add.; *edelre*: P add. bij het volgende *sielen*. 13 PL add. 14 P *bekenninge*. 15 *die...*: P om. 16 PL add. 17 PL add. 18 p *crachtich*. 19 p *sick*.

a Herinnering aan het *Deus motor immobilis*?

PLANT

werct ghi in hem. Ende gelijc die sonne uuttrecket ende verteert allen stanc ende quade vochticheyt alles[20], dat voor *(f. 111v)* hoer ontdect is ende dat si becomen kan, *a*lso verteert ende maect ghi te niet in ons ende treckt uut ons[21] alle gebreckelicheyt ende quaden stanck onser consciënciën, wanneer si voor di ontdect wort, ende maect si weder[22] welrukende ende ghenuechlijc[23] doer u cracht, licht ende hitte, ende maect si vruchtbaer in allen duechden[b].

Ende, want ghi dus in mi zijt ende mi na di ghebeeldet hebt na uwen beelde ende ghelijckenisse, so wilt ghi dat ick u bekennen sal. Want wat sàlt[24] mi helpen, dat ic so goeden goet ende costelijcken schadt in mi hadde, waert sake[25], dat ic di niet en bekenden[c]? *W*ant datmen niet en bekent[26], en kanmen niet lief-hebben[d]. Ende heb ic aldus u beelde ende gelikenisse in mi, si-dy dan een beelde?

⟨God⟩: Neen. Ic ben een gheest ende een eenvoldich simpel wesen ende een vader der geesten[dbis].

⟨Die siele⟩: So ben yc ooc een geest ende een eenvoldich wesen. Wan[27] comen dan die beelde in mi, daer ick mede behangen ben?

⟨God⟩: Die trect ghi van buyten in uut de ghescapen dingen doer u vijf *(f. 112r)* sinne ende behout si in u craften; mer si en mogen niet comen in die blootheit des geestes noch in die eenvoldicheit des wesens, daer ic eygentlic, ⟨werckelijc⟩[28] ende gebruyclic in woone onbeeldelic. *E*nde die beelden ⟨ende menichfuldicheit⟩[29] behinderen di, dattu mi in dy niet en bekennes ⟨ende een eenvuldich wesen ende een geest met mi niet en werdes⟩[30].

⟨Die siele⟩: Waer-in ben ic ⟨dan⟩[31] een geest?

⟨God⟩: In dat opperste deel der sielen, in dat eenvoldighe wesen, daer die ⟨drie⟩[32] craften eenvoldich zijn, daer is dat beelde der sielen, ende daer si-dy een geest.

⟨Die siele⟩: Ende waer-in heb ic nu ⟨dan⟩[33] dijn gelijckenisse?

⟨God⟩: Daer die drie crachten uut de eenvoldicheyt des wesens vlieten in die werckelicheit der ghelijckenisse der heyliger *D*rievoldicheit.

⟨Die siele⟩: Waer-mede mach ic hebben[34] dijn ghelijcheyt?

⟨God⟩: Daer-in dat ghy u selven inkeert inden gront, in dat eenvoldige wesen uwer sielen ende wordt één geest myt mi, ende dat uwe ghedachten niet weder en staen oft niet[35] en behinderen, dat ic doer mijn moghentheyt in u memorie wercke, *(f. 112v)* ende dat u verstant niet en verduystere dat licht, dat ic doer mijn godlike wijsheit in u wercke, ende u wille niet weder en staet dat-gene, dat ic doer mijn goetheit in u wercke.

20 P *al*; L *in omnibus*; versta: *uit alle dingen die.* **21** *ende...*: PL om. **22** PL om. **23** PL; p *ghevuechlijc*, dat in dit verband niet past. **24** P *soude.* **25** P om. **26** P *kent.* **27** P *Van waer.* **28** PL add. **29** *ende...*: P; L *et multiplicitates*; p *so menichfoudelic.* **30** *ende...*: PL; p *om een...wesen met mi te werden.* **31** P add. **32** PL add. **33** P add. **34** *mach...h.*: P *heb ic.* **35** P om.

b Dit ontwikkelt het motief van de vunzige stronk, voorstelling van de uitzuivering van het ongerede hout door het vuur, die teruggaat op een lange traditie vanaf ps.-Dionysius Areopagita tot Joannes van het Kruis. Zie Cl. SCLAFERT, *L'allégorie de la bûche enflammée*, in *RAM* 33, 1957, 241-263, 361-386; J. GAILLARD, *Feu*, in *DSp.* 5, 1964, k. 247-273, vooral 259-265. Vgl. Thomas A KEMPIS, *De nav.*, ug. Wijdeveld/Ampe, 226, n. *b.* **c** Gedachte die schering en inslag is in de *Narede* van P III.56, 2e deel; zie p. 639 e.v. **d** Volgens het meermalen aangehaalde adagium: *nihil amatum quod non est cognitum.* **dbis** Vgl. Hebr. 12.9.

Ende gelijc als ic ⟨in u⟩[36] wercke doer mijn mogentheit, wijsheyt ende goetheit, so[37] wercke ic doer u overmits gedencken, bekennen ende liefte. Ende dit moechdy behinderen ende ⟨aldus⟩[38] die gelijckenisse verkeren ende die gelijcheit verliesen, in-dien ghy den goeden gedachten niet en volget, ende dat licht verduystert ende ⟨doer⟩[39] die wille dat wederstaet, want ic u mi selven gelijc heb gemaect in vrijheyt[40] des willen, waer-mede ghi moget volgen dat goede ende dat quade wederstaen. Ende nochtans en vermoechdy niet sonder[41] my, ende daer-om ben ic[42] in u, dat ic u gheerne helpen wil, want ghi sonder mi niet en vermoecht[e] Ende yc verwacht u altijt lanckmoedich, dat ghi tot mi keert, want[43] ic en mach buten u toedoen u niet salich maken. Ende ic heb[44] mi also mit u vereenich⟨t⟩[45] ende met een yegelijc ⟨mensche⟩[46], dat ic van u niet scheiden en mach noch en wil.

Ende ist *(f. 113r)* dat ghy u in desen blooten gront keert ende u met mi vereenicht, so moechdi werden van graciën dat ic ben van natueren. Want ic ben dat leven uwer sielen ende dat voetsel uwes geestes. Daer-om werdet als een cleyn kindeken, datter suyckt ende gevoedet wort van dat voetsel zijnre moeder ende nergens also bequamelic van groeyt: also suldi[47] doer mijn heilighe verdienst puyr[48] ende reyn worden ende omghekeert worden[49] als een cleyn kint ende keren u inwert ende werden gevoet in die vereeninghe des godliken wesens. Want anders en salstu nergens[50] so bequamelic gespijset worden ende gevoedet als dat uwen gheest van mijnen geest ingegeest wort ende getuychnisse ontfanget dat ghy mijn kint zijt: daer sal ic u alle waerheit kondigen ende mijn heimelicheit ontdecken, ende sult[51] also gevoedet worden in u wesen met mijn godlicke wesen.

Ende daer cusse ic di met dat cussen mijns mondes[f], dat is: ic cusse u wesen met dat cussen mijns monts, dats: ic cusse u wesen mit mijn godlike wesen, ende du suycste ende wordest gevoet met dat alrebequaemste voetsel, dat in mi is, ende[52] wertste also groeiende in alle dijn leden, ⟨dat zijn: die crachten ende die beweghelicheyt der sielen⟩[53], ende wertste groot, dat ic die borden mijnre Menscheyt op di leggen mach. Want [54] du wertste doer mijn voetsel verstandel[55] ende wijs, ende verstaet mijnen wil, begeerte ende meninge. Want dijn memorie wort vruchtber ende één gebruken met my, ende dijn verstant wort claer ende één bekennen met mi[56], ende dijn wille wort gewandelt[57] ende één minne ende één geest mit my. Ende du[58] wertste vredich in dijnen ghedachten, want si in mi rusten; ende du[58] wordeste vrolick in dijn verstant, want het bekent my in dy te wesen; ende du wertste vrij in dijnen wille, want hi in mi is; ende aldus wertstu heilich ende godformich in dijn ghemoede ende hebstu altijt eenen vroliken geest, ende dat[59]

36 PL add. 37 P *also.* 38 L *sic.* 39 PL add.; alle werkwoorden horen bij *ghy.* 40 *want... vrijheit*: L *Siquidem ad similitudinem meam creavi te, donans.* 41 P *buyten.* 42 *ben ick*: L *esse volui et sum.* 43 *ye...want*: PL om. 44 *ic...*: P *hebt.* 45 p *vereenich.* 46 PL add. 47 L *debes.* 48 P *suyyer.* 49 *ende...w.*: PL om. 50 *anders...nergens*: P *nergens...anders* trp. 51 Versta: *gij zult*; L *nutriris.* 52 P *du* add. 53 PL add. 54 PL om. 55 P *verstandich.* 56 *ende...mi*: PL om. 57 P *verandert.* 58 P om. 59 P om.

e Vgl. Jo. 15.5. f Vgl. Cant. 1.1.

doer[60] verdienst mijns menschelijken vroliken geestes, die dat verdient hevet, dat ghi tot deser ghelijckenisse ende gelijcheit weder-comet.

Ende dat is mijn wil, dat ghi altijt vre- *(f. 114r)* dich, vrolic ende vrij sult wesen, op-dat ic in uwen geest mach rusten tot mijnre gloriën. Ende van dit voetsel ende vruchtbaerheyt neyget ende buyghet hoer die siele inden afgront der ootmoedicheyt onder mijn godlike mogentheit. *E*nde hoe die siel hoer dieper sinct, hoe ic mi meer tot hoer ⟨keere ende⟩[61] neige ende verlicht die reden met mijn wijsheit, dat si onderscheit ende verkiest dat goede. Ende van dit uutverkiesen der duegeden wort si heilich.

Ende hier-van wordt die begeerlicke cracht getogen, om te sterven alle genuecht, goet ende eer, ende van desen sterven wort si vroolijc. Ende hier-van wort de toornlike cracht vreedsaem, ende so heb ic begeerte ende genuechte, in u siele te sitten ende die te regieren na mijn genuechte ende begheerte, ende dat doer verdienste mijnrer[62] droeviger heiligher sielen.

Ende ic verwandel[63] ende make suyver ende reyn[64] u herte ende lichaem, ende du waerste blijde ende vroolicke mi te dienen. Ende van dien inwendigen vrede des herten ⟨leert ghy⟩[65] met allen men- *(f. 114v)* schen vredich ende vrolic om te gaen ende u onder alle menschen te[66] geven, als ic gedaen heb na mijn heilige *M*enscheyt[67], ende dat doer[68] verdienst mijns heiligen reinen ende doerwonden lichaems. Ende so heb ic ghenuechte in u lichaem te wonen. Ende aldus wordi gevoet ende groeiende int voetsel mijns godlijken wesens, ende wert verwandelt mit u wesen ⟨in mijn godlijck wesen⟩[69], ende met u natuer in mijn godlicke natuer.

In-dien dattu ⟨u selven⟩[70] dus tot my keerste ende in mi blives, so sal ic drucken in uwen geeste die weselike, ⟨enighe⟩[71], eewighe, godlike, genuechlicke, vreedsaem ende vroolic wesenheit[72] nae mijnen vroliken[73] wesen. Ende so sal ic in uwer sielen drucken dat inwendige lijden ende cruce, dat ic in mijnre sielen droech. Ende dit cruyce ende ⟨cleynoot⟩[74] is also edel, dattet niemant en wort dan mijnen uutverkoorenen, die inden heimelijken wijnkelder mijns godlicken wesens[75] zijn gheraect: die weten ende dien is bekent, hoe weinich dat ic mijn ⟨meyninge⟩[76], begeerte ende wille kan becomen in veel menschen, daer ic toch in allen menschen ben.

Ende dit is ⟨doch⟩[77] dat alder-swaerste *(f. 115r)* lijden ende cruyce, ende die alre-soetste wonde. Want hoe dat lijden meerder is, hoe die geest vrolijker is; ende hoe die gheest vrolicker is, hoe dat cruyce swaerder is: die een en vermindert die ander niet. *E*nde dit heb ic ooc ghehadt in mijn heilige *M*enscheit. Want ic en was noyt oogenblic van dit cruyce ende lijden verlost. ⟨Ende daerom moetent ooc die uutvercoren dragen⟩[78], want hoe si meerder liefte ende bekennen crijgen tot mi, hoe si meerder liefte crijghen tot allen menschen.

60 P *die* add. **61** P add. **62** P *mijnre*. **63** P *verander*. **64** P *reynighe*. **65** PL add. **66** P om. **67** *gedaen...*: P *nae m. h. m. g. hebbe* trp. **68** P *die* add. **69** PL add. **70** PL add. **71** PL add. **72** *die weselike...*: P *een weselic...wesen*. **73** PL *godlic*. **74** p *cleymoet*. **75** *myns...*: P om. **76** PL add. **77** P add. **78** PL add.

⟨Die siele⟩: O mijn alder-liefste, waer-om is dat uwen wille, dat ghi wilt rusten in mijnen geest, die so onbequaem is?

⟨God⟩: Dat ghi altijt sult rusten in mi ende één geest wesen met mi, ende altijt gevuecht ende vereenicht wesen met mijn godlike wesen, *a*ls ick altijt vereenicht bleve[79] na mijn *M*enscheit in die *G*odheit. Ende ic sal uwen geest bequaem maken doer verdienst mijns vrooliken geestes, *i*st datstu[80] altijt met dijnen wil vereenicht biste met mijnen wille: ⟨ende⟩[81] so heb ic vruechde in dijnen geeste te rusten.

⟨Die siele⟩: Waer-om begeerdy in mijn siel[82] te sitten, daer ic[83] onwaerdich toe ben[84]?

⟨God⟩: Dat *(f. 115v)* ic altijt dy hier ordelen ende straffen mach van dattu qualick doetste. *E*nde ist dattu dat hier ontfancste ende ⟨u⟩[85] beterste ende mijnen raet volgeste, so sal ic di een ghenadich richter wesen inder ure dijnre doot, *e*nde so salstu met my sitten inden daghe des oordels ende richten die .xij. geslachten van *I*srahel[g]. Ende ist dattu dijn begeerte in my settes ende dat ic dijn rijc hier besitte inder aerden ende mi dat ghehoorsaem ende onderdanich is, so salstu weder-om mijn rijcke besitten inden hemel. *E*nde als ic dijn siele besitte, so is dat rijcke *G*odes in di. Ende doer dat verdienst mijnrer[86] droevigher sielen maeck yc dijn siele des waerdich, ende so heb ic vrede in dijn siele.

⟨Die siele⟩: Waer-om begeerstu, *H*ere, te woonen in mijn lichaem, dat so onbereit is, om so ⟨groot een⟩[87] heer in te wonen?

⟨God⟩: Dat wil ic geern altijt[88] reyn maken ende bequaem doer verdienst mijns reinen heiligen[89] gewonden lichaems. Ist dattu de meninge dijns herten in mi settes, so heb ic genuecht in dijn lichaem te woonen, op-dat ic daer-in ende daer- *(f. 116r)* doer wercken mach, als ic doer mijn heylige *M*enscheyt gewrocht heb, *e*nde dat ic so in u ende doer u spreken mach ende die waerheit ⟨voortkondigen⟩[90], *e*nde mijn wanderinge in u en doer u hebben mach, dat ghi soet ende vreedsaem wesen moghet in uwer conversaciën, dat ghi mi so navolghen moecht ende ⟨ghelijc-formich⟩[91] werden mijnre *M*enscheit: *i*n de pijnlicheit mijns lichaems, dat ghi gheen genuechte en volghet in uwen lichaem, ⟨ende⟩[92] so heb ic genuecht in u lichaem te woonen; *i*n de armoede, dat ghi hier geenen troost en soect; *i*n de versmaetheit, dat ghi hier geen eer en soect, dan alleen mijn glorie, so wertstu[93] mijn eenige sone[94], dien ic anderwerf bare, *e*nde werdes gelijc mijnre ⟨heyliger⟩[95] menscheyt, in-dien dat ghi altijt blivet in mi ende ic in di met eenen vroliken gheest ende eene droevighe siele ende een pijn[e]lijck lichaem. Want die-gene[96], die mijn ⟨heylige⟩[97] lichaem navolghen, de hebben hoer vlees ghecruyst met al hoer begheerlicheyden[h]. Ende is dat ghi dus in mi blivet ende ic in u, *(f. 116v)* so suldy veel vruchten brenghen[i],

79 *wesen...*: PL om. 80 Naar analogie met *salstu*? 81 PL add.; zie verder. 82 *in:..*: L *in me*; ook verder zo. 83 PL *doch* add. 84 *ben*: L *me esse cognosco.* 85 L *te (emendaveris).* 86 P *mijnre.* 87 *grooi...*: P; p *groten.* 88 *geern...*: P *altijt g.* trp. 89 *reinen...*: P *heil. r.* trp. 90 P, vgl. Verwijs s.v. *vortcondigen*; p *verkondigen.* 91 P; p *ghelijcformet*; misschien heeft *ghelijcformen* bestaan als vertaling van *configurare.* 92 Pl add. 93 P *weet ghi.* 94 L *mea unica...filia* (gericht tot de ziel). 95 PL add. 96 P om. 97 PL add.

g Vgl. Mt. 19.28. h Vgl. Gal. 5.24. i Vgl. Jo. 15.5.

Ende want ic dus in u ben ende u geest mijn troon is, ende u siele mijn setel, ende u lichaem mijn tabernakel is, so wil ick di omlegghen met alle mijn hemelsche heyr. Want ic in u ben, so sal dat om di zijn, want, daer ick ben, sal ooc mijn ⟨dienre⟩[98,j] zijn, op-dat si di bewaren[99], op-dat ic in u onberoerlic ende[1] onbewegelijc rusten mach ende mijn werscap ende avontmael in u mach[2] houden[k], op-dat ic so mi selven geestelic in u ontfanghen mach ⟨inden heylighen *S*acrament⟩[3].

Want ic ben in u na mijn *G*odheyt ende niet na mijn *M*enscheyt, op-dat ic u doer de ontfanghenisse deelachtich mach maken mijnre *M*enscheit, *o*p-dattu so van mi gespiset ende heel verwandelt[4] moecht werden in mi, *w*ant de mijn vlees eetet ende mijn bloet drincket[5], die blijft in mi ende in hem, *o*p-dat ghi moecht[6] leven in mi ende ic mijn begeerte volbrengen mach in di[l]. Ende[7] aldus spijse ic u met mi selven ende geve u mi selven altemael al dat ic heb, al dat ic ben ende al dat ic vermach, *e*nde spijse u met mijn vleesch ende lave u met mijn *(f. 117r)* bloet[8] ende cleede u met mijn *G*odheyt, ende du weertste één met mi, also ic één ben met mijnen ⟨hemelschen⟩[8bis] *V*ader.

p. 27b, f. 117r[9] ⟨WAT WEERDICHEYT GOD DER SIELEN DOET, DIE MET HEM VEREENICHT IS, ENDE HOE HIJSE MET AL DAT HEMELSCHE HEYR OMLEYT, ENDE WAT SI HAER RADEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .VIJ.⟩

⟨God⟩: O edel creatuer, aenmercke wat groter giften ic di geve, op-dattu di⟨e⟩ mi al[10] weder-geveste, ende gevet al om al, ende[11] geeft armoede om rijcdom, ende gevet één ende wordet één. Ende als ghi dus één blijft in my, so hebben ⟨al⟩[12] mijn dienaers een sonderlinghe bibliven ende waernemen op u, ende hebben elck een sonderlinghe beveel[13] ende dienst, daer si dy toe raden ende vermanen.

Die patriarchen raden di, dattu bernende begheerte[14] salst draghen tot mi. Die propheten raden di, datstu lancmoedighe lijdsaemheit salste hebben in[15] mi. Die apostolen raden di, dattu stantachtich salste bliven in mi metten ghelove ende mijn voetstappen ⟨salste⟩[16] navolghen. Die martelaren raden di ⟨stantachtighe lijdtsaemheit⟩[17] in allen druck ende lijden. Die confessoren raden di innighe goddienstícheyt in mijnen dienst. Die ioncfrouwen raden di reinicheyt ende puerheyt[18] van herten ende van lichaem, ende dat tu altijt, — want- *(f. 117v)* tu mijn bruyt biste —, dencken salst die dingen, die mi aengaen ende behagen[m].

Ende ic rade dy, dat du vereenicht bliveste met mi, ende dijn trouwe niet en breecste, op-dat ic di mach houden dat ic[19] di gelovet heb, dat is: *i*st dattu dus in

98 p *deenre*, misschien locale dialectvorm voor *dienre*; P *dienaer*. **99** *op-dat...*: PL om. — Bemerk *constructio ad sensum*. **1** *onber. ...*: PL om. **2** P om. **3** PL add. **4** P *verandert*. **5** *want...*: PL trp. na *volbrengen mach in di*. **6** *op dat...*: PL om. (*werden in mi ende leven in mi...*). **7** PL om. **8** *al dat ic heb...*: PL om. **8bis** PL add. **9** p 27b, f. 117r-118v; P III.2, f. 175v-176v; L 2, f. 121r-122r. p zet hier de begonnen spreekbeurt van 'God' voort. P en L beginnen hier hun 2e hst. met een rubriek, die wij als titel afdrukken. **10** PL *geheel*. **11** *ende gevet*: PL om. **12** PL add. **13** P *bevel*. **14** P *begheerten*. **15** P *na*. **16** p *salstu*; P om. **17** P; p *stantachtich*. **18** P *suverheyt*. **19** PL *my* add.

j Vgl. Jo. ~~14:3~~ k Vgl. Apoc. 3.20. l Vgl. Jo. 6.57. m Vgl. 1 Cor. ~~14:23~~.

mi bliveste ende ic in u: so sullen wi comen ende een wooninge in u maken[n]: *d*ie *V*ader in dijn memorie, *d*ie *S*oon in dijn verstant *e*nde die *H*eilige *G*eest in dijnen wille, ende sullen also mit di bliven bes[20] totten eynde der werrelt.

Ende mijn *M*oeder radet di, dattu zijtste arm van geeste, heilich inder sielen ende reyn van[21] lichaem, op-dattu also di berey⟨t⟩ste[22] om[23] mijn geestelicke geboerte in di ghewaer te worden, op-dattu so mogeste zijn mijn moeder bi graciën, die si ⟨gheweest⟩[24] is bi natueren[o].

Die *z*eraphinen raden di, dat dijn gedachten in mi sullen rusten in bernender lieften. Die *c*herubinen raden di, dat dijn verstant in mi sal bliven, om mi te kennen. Die troonen raden di, dat dijn wil onberoerlic in mi blijven sal[25] ende wesen een troon, daer ic in ruste. De *(f. 118r)* dominationen raden di, da⟨t⟩-tu[26] wesen salst verduldich in dijnre reden, ende bidden voor die-ghene, die u misdoen. Die principaten raden dijn begheerlike cracht, dat si alle tijtlicke dingen versmaden sal. De potestaten raden di, dat du dijnen toorn salst bedwingen. Die virtuten raden di, dattu bescheiden salst zijn. De archangelen raden di, dattu my uut lieften salste dienen. Die engelen raden di, dattu[26] uut mijnre vresen dat quaet salst laten. — Aldus leere ic di van binnen ende mijn dienres van buten.

Ende want ic di tot also hooghen goet ghescapen heb ende met so costeliken scadt begiftet heb als met mi selven, ende ghespijst mit so verweenden spijse ende duerbaren dranc, *e*nde so cierlic gecleet, ende heb di sonderlinghe vercooren tot mijn gheminde bruyt, dattu[26] een gheweldighe coninginne sulste wesen over mijn rijc[27], ende daer-toe heb ic al mijn dienaers geordineret, dat si altijt bi di sullen wesen: daer-omme[28] raede ick di, dat ghy blijft in my ende *(f. 118v)* weest mi ghetrouwe, *w*ant ic blive in di, om-dat ic al, dat ic lichamelic gedaen heb, geestelic in u wercken mach[p].

p. 27c, f. 118v[29] ⟨HOE DAT GOD AL DIE HOOCHTIJDEN INDER SIELEN BEGEERT TE VOLBRENGEN ENDE ALTIJT IN HAER TE VERNYEUWEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .VIIJ.⟩

⟨God⟩: Ick ben eens lichaemlic van mijnre *M*oeder[30] ⟨om uwen wil⟩[31] geboren, om-dat ic ⟨altijt⟩[32] geestelijc van[33] u geboren soude werden[q]. Ende ooc[34] so voort van[35] allen anderen hoochtijden, die uutwendelic van mi begaen worden, ooc geestelick in di vollenbracht moghen worden: daer-om si al[36] geviert worden,

20 P om. **21** PL *inden*. **22** P *bereydet*. **23** P om. **24** P add. **25** *in mi…*: P *sal bl. onb. in my* trp. **26** Is deze vorm zonder meer 'drukfout' in p, die gewoonlijk *dattu* of *datstu* gebruikt? P *dat ghy*. **27** *Ende want…*: PL om. **28** Na het voorafgaande *Ende want…* begint hiermee de eigenlijke nazin van deze lange periode. **29** p 27c, f. 118v-119v zet hier de spreekbeurt van 'God' voort; P en L beginnen hier *Dat derde Capittel* met een eigen rubriek, die wij overnemen. **30** *van…*: PL om. **31** PL om. **32** PL add. **33** p;PL *in*. **34** P om. **35** Versta: hetzelfde moet gezegd worden van de andere hoogtijden, die ⟨zoals zij⟩ uitwendig worden gevierd, ook geestelijk…; PL *so voort alle andere hoochtijden…* **36** *daer…*: P *daer si al om* trp.

n Vgl. Jo. 14:23. **o** Beachtenswaardige onderscheiding. **p** Vgl. vorige noot. **q** Zie hiervoor c. 7, r. 20-22 en n. *o*.

om-dat ghy alle mijn leven ende lijden ende[37] dat ic om uwen wille gedaen ende[37] gelaten, geleert ende gheleden heb, stadelijc in uwen herten sult[38] draghen, so-als ic dat stadelic om uwen wil in minen herten gedragen heb, sonder een ogenblic daer-uut te comen.

Ende so ist altoos in di goet vrijdach ⟨ende⟩[39] du wortste geestelic gecruyst, ende sterveste alle dage om minen wil, ende werste begraven in mi ende begravet mi in di in dat graf dijns herten, *e*nde besalft mi met die salve der stervinge dijns selves, ende bewindet mi in dat cleedt dijnre consciënciën, dat ic met mijnre doot ende passiën gesuvert heb.

Ende so ist altoos in di goet vrijdach ⟨ende⟩[39] du wortste geestelic gecruyst, ende sterveste alle dage om minen wil, ende werste begraven in mi ende begravet mi in di in dat graf dijns herten, *e*nde besalft mi met die salve der stervinge dijns selves, ende bewindet mi in dat cleedt dijnre conscienciën, dat ic met mijnre doot ende passiën gesuvert heb.

Ende so *(f. 119r)* sal ic in di ende doer di verrijsen, ende maken di van gestorvenheyt levendich ende van verduldicheyt vrolic, ende aldus salt altijt in di wesen paeschdach. *E*nde ick sal met di dalen inden vegevier ende brengen die sielen met di ende[40] my in mijn glorie ende vruechde[41,r]. Ende du salste met mi wesen een hemels geest ende heimelic met mi verrijsen in dat binnenste wesen uwer sielen. Ende dijn wanderinge sal zijn inden hemel met mi[s], want ic ben in di, ende dus suldi vieren ende begaen mijn hemelvaert.

Ende so sal ick dijn herte vervullen[42] met mijnre graciën, ende ontsteken dat mit mijnre lieften, ende begiften[43] dat met mijn sevenvoldighe gaven, *e*nde dus suldi begaen die feeste[44] der sendinghe mijns[45] *H*eiligen *G*eests.

Ende dus suldi[46] altijt in uwen geest houden sabboth[t] ende die gehoechnisse van allen hoochtijden, ende[47] vieren ende eeren in di sonder onderlaet die heilige ⟨*D*rievoldicheyt⟩[48] in eenicheit des godliken wesens, dat daer vereenycht is in u wesen[u], ende is een wesen alles wesens ende een licht alles lich- *(f. 119v)* tes ende een leven alles levens, *d*at daer is een leven ende een licht[e] ende een voetsel uwes geests ende verwandelt dijn wesen in mijn godlike wesen.

Ende aldus suldy altijt in u houden die ghehoechnisse mijnre teghenwoordicheit, *e*nde houden altijt sabboth ende rust[49] inden geest, op-dat yc rusten moge in di ende ghi in mi, ende ⟨hebbe⟩[50] altijt ⟨mijn⟩[51] ruste in den geest ende mijn werckelicheyt inden lichaem[v]. Ende soe salstu in allen menichfoudicheden wesen eenvoldich ende blijven in mijn godlike vereeninghe, so ic na mijnre *M*enscheyt dede ende ooc mijn lieve *M*oeder[w].

37 P om. 38 PL *hebben ende* add. 39 PL add. 40 *di...*: PL om. 41 *glorie...*: PL *vr. e. gl.* trp. 42 PL *vernyeuwen*: vgl. de rubriek in P. 43 P *begiftigen.* 44 P *hoochtijt.* 45 PL *des.* 46 *dus...*: P *ghy sult.* 47 PL *in u.* 48 PL; p *drievoldige eenvoldicheit.* 49 P *rusten*; L *quietem.* 50 P; L *sitque semper quies mea*; p *hebt.* 51 PL add.

r Nl. i.v.m. Christus' nederdaling ter helle. s Vgl. Phil. 3.20. t Vgl. Ex. 31.14. u Vgl. feest der h. Drievuldigheid op zondag na pinksteren. v Opmerkelijk contrast. w Aangaande dit hst. over de *hoochtijden* zie hiervoor p. 454, n. *l.*

p. c. 27d, f. 119v[52] ⟨HOE DAT WIJ IN ALLE ONSER OEFFENINGHE EENVULDELIC SULLEN BLIVEN IN DIE WESELIKE EENICHEYT GODS.⟩ ⟨℄ CAPITTEL .IX.⟩

⟨God⟩: Niemant en mach een volcomen cirkele maken, die passer en blijve in dat punt. Die cirkele is die werckelicheit mijnrer heiliger *D*rievoldicheit; dat punt is mijn weselike eenicheyt[x]. So en moechdy, noch niemant[53], volcomen wercken volbrengen, ten si dat ghi met mi blivet in mijn weselike eenicheyt ende ick met u in die werckelicheit. *So*[54] sullen ⟨al⟩[55] dijn wercken volcomen werden[56], in-dien dat ghi dus blivet in *(f. 120r)* mi ende ic in u[y] *e*nde dattu in allen dijnen doen ende laten mijn hulpe begeerste: so wercke ic met u ende ghi blivet in mi.

Ende in al dijnen[57] uutwendighen wercken salstu mijn inwendighe wercken waernemen. *W*ant ic vinde somtijts meerder bequaemheit in di te wercken, alstu in uutwendige wercken bist; *e*nde du bist ooc na werckelicheyt bequamer dan nae dijnre rusten. Daer-om en salstu niet achterlaten dijn uutwendige wercken, mer die inwendige ruste des geestes ende die vrede des herten ende ⟨die⟩[58] bedwongenheyt dijnre sinnen ende die eersaemheit dijnre seden: die[59] bewaret in di in alle menichfoudicheit, bi allen menscen, waer du biste[60]. *S*o werstu beyde: ghebruyckende ende werckende, also ic altijt wercte[61] ende ghebruycte[62] ende onbeweechliken ruste[63]; ende also en suldy mi in di nemmermeer missen.

Want allet dattu doetste, doe ick met di ende du met my. Ende wat du doetste, ⟨dat⟩[64] doetstu met mi ende[65] om mijnre lieften. Ende du eeteste om mijnre lieften *(f. 120v)*, alstu aenmercste[66], dat ic di dat verleene, om-dat du die crachten, die du daer-van ontfanges, weder salste verteeren in mijnen dienst. Ende gelijc dijn[67] mont die spijse eet ende al dijn lichaem daer-van gesterct wort[68], ende ⟨du⟩[68bis] di niet en moechste onthouden sonder lichamelike spijse[69], so en mach dijn siele niet één ogenblic mijn geestelike spise ontberen, de ic selves ben[70]. Dijn mont neemet die spijse, dat is: dijn wesen spijse ick met mijn godlike wesen ende voede di met dat voetsel mijnre minnen[71]. Ende soe[72] ducke alstu dat begeerste, wortstu gespijst mit mijn vleesch ende bloet, *e*nde ic verwandel dy gelijc[73] in mi, ende du verlieseste[74] dijnen naem.

52 p 27d, f. 119v-121r vervolgt de spreekbeurt van 'God'; P en L beginnen hier *Dat .iiij. Capittel*, onder een eigen rubriek, die wij afdrukken. **53** *noch...*: PL *geen*. **54** PL *Ende dan*. **55** PL add. **56** PL *wesen*. **57** PL om. **58** P add. **59** P om. **60** *bi allen...*: P *waer du biste, b. a. m.* trp. **61** PL *wercke*. **62** *ende...*: PL om. **63** p = *rustte*; PL *rust*. **64** p om. **65** *met*: PL om. **66** *alstu...*: PL *aenmerckende*. **67** PL *die*. **68** *dijn...*: PL *die leden uus lichaems...worden*. **68bis** *du als onderwerp; di* als voorwerp. P heeft ook alleen *u*. **69** *lich...*: PL *die spise des lichaems*. **70** L schikt r. 17-23 tot 2 complementaire zinnen: *Sicut enim..., sic et ego...* (positief). *Et sicut...; sic...* (negatief). **71** P *liefden*. **72** P *also*. **73** p: wel met de betekenis van *helemaal* (niet bij Verwijs), zoals elders reeds. Zie hierna D c. 10, n. 96 en volgende regels aldaar. **74** *du...*: P *daer verliest ghi*.

x De gelijkenis van de cirkel en zijn (middel-)punt werd al vaker gebruikt. B.v. door Alanus VAN RIJSEL (± 1202) omtrent God: *Deus est sphaera cujus centrum ubique, circumferentia nusquam* (*Theol. Regulae*, R. 7; PL.210, kol. 627 A) en in *Granum sinapis: Der wunder rynk/ ist eyn gesprink;/gar umbewegit stet/sin punt*, met de Latijnse commentaar ervan en de noten van M. BINDSCHEDLER in haar uitgave: *Der lateinische Kommentar zum Granum sinapis*, Bazel, 1949, 38, 83-86, 206-8. Maar hoe kwam Schr. tot haar toepassing op de mens? Vgl. A c. 27, n. *f*; p. 87.

y Vgl. Jo. 15.4-6.

z D.i. uw eigen wezen, zoals het (gegeten) voedsel ophoudt te bestaan, wanneer het gegeten en verteerd wordt.

Oock soe rustu[75] om mijnre lieften met mi in de slaepcamer des geestes in die armen mijnre minnen, ende ic waecke op di, ende mijn dienaers bewaren di. Ende alstu opwaecste[76], so keer di ⟨in die⟩[77] eenvoldicheit simpelic inden binnensten gront, daer ic dijnre verbeyde, om u alle goet te bootscappen ende nieuwe tijdinghe te leeren: daer suldi gewaer worden mijnre heimelicheyt[78], *(f. 121r)* wanttu biste daer[79] alre-ontfangelicste, ende so[80] salstu mijn weerdicheit alre-eerst toespreken met minliker toegeestinge, seggende:

p. 27e, f. 121r[81] ⟨DIE EERSTE TOEKEER DES MORGENS TOT GOD.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .X.⟩

⟨God leert die siele bidden⟩: O mijn alre-liefste, wie sidy? Ghi zijt een eewych, eenich[82], onwandelbaer, opperste goet. Ick gelove in God. ⟨Ick gelove dat⟩ ic eewich in di, ⟨o⟩[83] onwandelbaer goet, gheweest heb, ende dat ghi nu in mi zijt; ende nu geve ic mi geheelic u weder ⟨over⟩[84] tot een levende offerhande, mi sonder hinder te gebruycken[85], als doe ic noch[86] ongescapen was in u. Ende wilt u selven in mi ende doer mi loven, want ic buten u niet en vermach; ende daer-om hebdy u met my vereenicht, dat ghi mi geerne helpen wilt. Daer-om bid ic u: helpt mi volbrenghen ⟨al⟩[87] dat u behaechlic is.

O[88] *V*ader, in dijnen handen bevele ic [u][89] mijnen gheest: *in* die wijsheit des *S*oons ende in die liefte des *H*eiligen *G*eestes, daer ghi alle dingen mede wercket, dat ghi met mi moecht doen wat u belieft. Ende want ic onbequaem ben, so bid ic u, maect mi doch bequaem doer dat verdienst dijns vrolicken geestes, dat ghy *(f. 121v)* moge⟨t⟩[90] rusten in minen geest; *d*oer dat verdienste dijnrer[91] ⟨heiliger⟩[92] droeviger sielen, dat ghi moget sitten in mijn siele; *d*oer dat verdienst dijns heiligen gewonden lichaems, dat ghy moecht woonen in mijn lichaem.

Ende doer u heilige verdienste so laet ⟨doch⟩[93] u ghebenedijde *G*odheit in mi ende doer mi schijnen, *e*nde wilt uut mijnre sielen[94] verdrijven alle dat u een hinder is. *E*nde want ick niet waerdich en ben, di te ontfangen, ende want mijn siele nae di honghert, soe neemt doch u selven tot u selven in mi ⟨inden heyligen *S*acrament⟩[95], ende verwandelt mi doch g⟨e⟩helijck[96] in di, op-dat ic ⟨doch⟩[97] also[98] mach wesen[99] een mensche na dijnen herten: so gheve ick u mi selven ⟨over⟩ [1] altemael[i].

75 P *rust ghy.* 76 P *ontwaect*; L *evigilans.* 77 P om. 78 L *secretum.* 79 *daer...*: p versta: *daartoe*; L *cuius pro tunc es capacissima.* 80 PL *dan.* 81 In p 27e, f. 121r-124r vervolgt 'God' zijn vorige spreekbeurten met een gebed, dat hij de mens in de mond legt; P en L beginnen hier 'Capittel .v.', waarvan dit gebed het begin is. Wij formuleren een overgangszin. 82 *eeuwich...*: P *eenich e.* trp. 83 PL add. 84 P add. 85 *mi...*: PL *dat ghi mi...moet gebr.* 86 P om. 87 PL add. 88 PL om. 89 Meer gebruikt pleonasme. 90 p mogē. 91 P *dijnre.* 92 PL add. 93 PL add. 94 *mijnre...*: PL *mi.* 95 PL add. 96 P *geheelic.* 97 PL add. 98 P *so.* 99 *mach...*: P *wesen m.* trp. 1 P add.

i Het gebed van r. 2-23 sluit nauw aan bij de tekst van *Die oeffeninge des herten*, zodat commentaar overbodig is.

⟨God spreect⟩[2]: O ⟨mijn⟩ gheminde siele, want ghi u selven dus[3] overgeeft geheelic, so sal ic u vercieren ende cleden met mijn heilighe verdienst, so-dat ic u weerdich sal maken, dat ick mi selven doer u loven sal. Ende want ghi buten mi niet en vermoghet, so seggheste altijt[4]:

'Here, du salste mijn lippen op-doen,
⟨ende mijnen mont sal voort-condigen uwen lof⟩[5].

*E*nde:

*G*od, wilt dencken in mijn hulpe[6].
⟨ende wilt hem haesten my te helpen⟩'[7], etc.

Ende du salst *(f. 122r)* altijt dijn getijde[8] lesen met alre aendachten inder meninge ende tot mijnder eeren, so ic dat doer mijn vrienden ende heiligen geordineert heb. So sal ic di daer-in ⟨menigen⟩[9] verborgen gront ende sinne oopenbaren. Ende daer-na salstu dijn versumenissen quijt bidden doer mijn bitter lijden, ende du salste ghenade bidden van dijn traghe, lauwe[10], versumende leven, ende dats-tu dijn oorden qualijck ghehouden hebste, ende den schijn der geestelicheit onvruchtbaerlic ghedragen. Dat suldy allet betalen doer mijn heilige leven ende bitter lijden, dat ghy daer-doer ⟨so weder⟩[11] reyne ende puer moget werden, als doe ghi gedoopt waert ende ⟨doe ghi⟩[12] professie hadt gedaen, *e*nde doer dat verdienst mijns reynen gewonden lichaems[13], dat ghi die reinicheit uwes lichaems duc besmit hebt; *e*nde doer dat[14] verdienst mijnrer heiliger droeviger sielen, de ongehoorsaemheit uwer sielen[15]; *d*oer verdienst mijns vroliken geestes, dat ghi de armoede des geestes so niet ⟨wel⟩[16] ghehouden en hebt, *s*o-dat ghy *(f. 122v)* voort-⟨aen⟩ inden lichaem reyn ende[17] gehoorsaem inder sielen ende arm van[17bis] geeste moecht worden ende blijven.

Ende want ic dan in di ende du in mi biste gelijc die wijnranc inden[18] wijnstoc[j], so en is dy niet nutters noch saligers[19] dan dattu bliveste in mijnre tegen-woordicheyt ende ⟨in⟩[20] bekennen mijnrer heiliger drievoldiger eenicheyt: drie-voldich in[21] persoonlicker werckelicheyt, eenich ende eenvoldich in mijnen godliken wesen, daer-in ic u wesen vereenicht heb[22].

Daer wort dat aensicht, dat is: dat beelde der sielen, claer gemaect, daer ic di na mi[23] gebeelt heb; *d*aer ontfangestu weder mijn ghelijckenisse, daer du in mijnen godliken wesen vereenicht bliveste, dat ic na mijn ⟨heyliger⟩[24] *D*rievoldicheit wercken mach in die drie overste crachten[25]: *m*et mijn mogentheit vruchtbaer ende

2 God vervolgt, na het in de mond der 'siele' gelegde gebed, zijn reeds lang lopende uiteenzetting tot de ziel. P en L beginnen hier de 2e paragraaf van hun 5e hst. met de verwittiging: P *God spreect*; L *Deus*. 3 *mijn* P add.; *dus* p; P *aldus*. 4 *seggheste*...: P *sult ghi a. segghen*. 5 PL add. 6 p *etc.* add. 7 PL add. Waarom wordt in P *ende* vooraangeplaatst en *hem* i.p.v. *u* gezegd? — Beginformule bij de getijden enz.: zie *Openingsformules*, I, in *Lit. Woordenb.* I, kol. 2031. 8 PL *getiden*. 9 P; p *mijnen* 10 *versumenissen*...: PL om. 11 p om. 12 p om. 13 PL *suldy genade bidden* add. 14 P om. 15 *de ongeh. ..*.: pP; L *quod saepius inobediens fuisti*. 16 p om. 17 *voort*...: P *voort aen reyn inden lichaem*. 17bis *arm*...: p; *arme in den geest*. 18 *wijnranc*...: P om. 19 *nutters*...: P *nutter n. saliger*. 20 PL add. 21 P *inder*. 22 *daer*...: PL om. 23 *di*...: p *mi na di*. 24 PL add. 25 PL *ende* add.

j Vgl. Jo. 15.5.

ghebruiclic make dijn memorie; *o*vermits mijn wijsheyt dijn verstant claer, verstendel[26] ende wijs make te bekennen di ende mi; *e*nde overmidts mijn goetheit dijnen wille ontsteke in mijnre lieften, ende één geest met mi make, ende over- *(f. 123r)* forme di in mi, als dat ijser in ⟨tvuer⟩[27], ende make di geheel duechtlic: ende so mach ic sitten in dijn zyele[28], ende wercken met hoer in die nederste crachten, ende woonen ende wanderen ende wercken[29,30] in dijn lichaem ende maken dat ⟨heel⟩[31] reyn: so hebstu mijn gelijcheyt[32]. Ende alstu dijn wille, ⟨begeerte⟩[33] ende meninge settes uut dy in mi, ende alleen gebruycste ende doetste mijnen wil, begeerte ende meninghe, so leve ic in di ende ghi in mi.

Ende, op-dattu hier-in bliveste, so suldi duc vraghen ⟨ende seggen⟩[34]: 'O *m*ijn alre-liefste, wat is doch[35] nu dijn wil, begeerte ende meninghe?'. Dat is, dattu salst bliven in mi ende ic in di, *e*nde dattu met mijnre hulpen vlijtelic ende naerstelick salste houden mijn gebode, ende volghen mijn raden[36], ende volbrengen dijn beloften na dijn regel ende[37] statuten ende ghewoonten, ende dat ghi[38] ⟨vlitelic met mijnre hulpen volbrengt dat ghi⟩ na gehoorsaemheit behoort te volbrengen[39], dattu dat trouwelijken doetste ende blijdelicken[40], *e*nde eenen yegelijken onderdanich, bedienstlic ende behulpelic zijtste[41], ende altijt waeckes ende bedes[42], op-dattu medeformich moges werden *(f. 123v)* mijnre ⟨heiliger⟩[43] *M*enscheyt na die inwendige verhevenheit mijns geests, na die heilicheyt mijnre sielen ende na de goedertierenheyt ende reinicheyt mijns lichaems[44].

Ende aenmercke in elcker tijt wat ic voor di geleden heb, so die heilighe kercke dat hout, wanttu een lidtmate met hoer bist, dattu[45] mi daer-in na[46] mogeste volgen met alder verduldicheyt[47], oetmoedicheyt ⟨ende⟩ sachtmoedicheit[48]. Ende du salst altijt voor di houden mijn gecruiste beelt mijnre passiën in dinen herten ende lichame, ende die inwendige droefnis in dijnre sielen, ende die vrolicheyt ⟨mijns⟩[49] geests in dijnen geest[50], *e*nde ⟨neygen⟩ di[51] altijt met dijn minlike toegeestinge in mijn godlike wesen ende bliven altijt weselic vrolic ende hebben altijt eenen kintlicken anxt ende liefte[52]. Ende du salste onderwijlen[53] vuerighe ghebede hebben[54], dat vier des geestes ⟨mede⟩[55] te ontfenghen[56]. Ende siet voor di ende blijvet in mi, want ick blive altijt in di, om di altijt te leeren ende mijn heimelicheit dy altijt te ondecken[57].

Ende du saltste altijt in dinen herten versamet hebben mijn bitter *(f. 124r)* lijden ende draghen[58] dat indie bevoelicheyt dijnre leden ⟨ende⟩[59] alle mijn duechden ende gehoorsa⟨e⟩mheyt in dijnre sielen. Ende ⟨weest⟩[60] arm van geest ende[61]

26 P *verstandich.* **27** P; p *vuer.* **28** *ende...*: L *quatenus sic in te, o anima, sedere valeam.* **29** *ende wercken met hoer...*: PL om. **30** *woonen...*: P om. **31** Pl add. **32** P *gelikenisse.* **33** p *begerrte.* **34** PL add. PL voegen nog bij: *Die siele,* terwijl feitelijk 'God' dit uitspreekt. **35** P om. **36** *mijn gebode...*: PL *mijn raet.* **37** PL om. **38** PL *vlitelic met mijnre hulpen volbrengt* add. **39** P *doen.* **40** *trouw...*: P *blidelic doet.* **41** *bedienstlic...*: PL *ende behulpich.* **42** *altijt...*: P *ghi sult a. waken ende bidden.* **43** PL add. **44** *na die inw. ...*: P om. **45** *so die...*: PL *opdat ghy.* **46** P om. **47** PL *ende* add. **48** *ende...*: PL om. **49** p *mijn.* **50** *Ende du...*: PL om. **51** pPL *neyge*; zie evenwel de volgende infinitieven, afhankelijk van *du salst.* **52** *ende bliven...*: PL om. **53** P *somtijts.* **54** P *om* add. **55** P *mede* add. **56** p in de zin van *ontvonken*; zie Verwijs s.v. *ontfengen,* vorm die vooral in het Oostndl. voorkomt; L *excitando*; P[1] *ontfanghen*; P[3] *ontsteken.* **57** *Ende siet...*: PL om. **58** *du...*: P *hebt...versaemt mijn...draghet.* **59** PL add. **60** PL add. **61** PL om.

innich ende verheven van ghemoede. So blivestu altijt weselic vroolijc ende hebste den hemel in di; *e*nde[62] weselic vredich[63], ende dan[64] hebstu dat paradijs in dijnre sielen; *e*nde weselic reyn in dijnen lichame: so hebstu die apoteke aller welruyken-der cruiden in di, want ic ben een medicijne tot allen wonden doer mijn bitter lijden, dattu verborghen in dy drages, *e*nde het is een verborghen scadt, daer du altoos mede moges betalen[65,k]. Ende ist dattu di ontgaetste in hovaerdijen, so[66] hebstu mijn ootmoedicheyt; *i*n ghiericheit, so[67] hebstu mijn armoede; *i*n ghenuechten ende wellusten, so hebstu[68] mijn pijnlicheiden; ende so voort in elcken, ghelijc mijn heilighe lijden ende leven u dat leert[69].

62 *weselic...*: PL om. 63 P *vredelic.* 64 *ende...*: P *so:* 65 *doer mijn...*: PL om. 66 *Ende...*: PL *Teghen die hoverdie.* 67 *in...*: PL *Teghen gh.* 68 *in...*: PL *Teghen welluste...* 69 *ghelijc...*: PL *als u: m. h. leven ende l. dat leeren sal.*

k Stille verwijzing naar de *Gulden berch*: zie C c. 15, r. 139 en n. *e*.

p, 28a, f. 124r[1] [DAT .XXVIII. CAPITTEL.] *H*OE DAT WY ALLE GEBREKEN SULLEN SCUWEN ENDE STADELIJC INGEKEERT *(f. 124v)* IN DESEN GRONT BLIVEN[2] ⟨ENDE⟩ ⟨HOE DAT WIJ ONS OVERSETTEN SULLEN IN *G*OD, SO-DAT GOD MET ONS MACH WERCKEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XJ.[3]⟩

⟨Aldus sal een mensche hem selven bloot maken, ende keren hem inden edelen gront tot de eewige waerheit, ende oversetten hem altemael in God⟩[4]. Dit is den overswanc[a] ende dat oversetten ons selven in *G*od, *i*n-dien dat wi dus altijt in *G*od bliven ende[5] ons duc[6] neygen metten gheest in dat godlike[7] wesen ⟨in die vereeninghe⟩ met God[8] ⟨ende worden also één gheest met *G*od⟩[9], so-dat wi *G*od nemmermeer in ons en missen[10], *e*nde dat dat herte altijt mit dat lijden *C*hristi becommert is[11], so-dat wy in dat beelde *C*hristi so overgeformet zijn in die gewesenheit[12,b] onser ⟨vijf⟩[13] sinnen ende in die bevoelicheit onser leden[14] ende in ⟨alle⟩[15] onser wanderinge met levendiger navolginghe[16], soe-dat wi dat nemmermeer en missen[17,c], *s*o mach *G*odt[18] ⟨in ons vinden een wederschijn al zijnre wercken ende⟩ ongehindert doer ons wercken [mach][19] ende so bliven wi inden overswanc. *S*o veer als wi ons selves ⟨laten⟩[20] ende onsen wil, begeerte ende meninghe dus ⟨oversetten in *G*od⟩[21], so gaet *G*odt weder in ons ende wi leven na den wille, begeerte ende meninghe *G*ods: ende so werden wi alle soonen[22] *G*odes.

Ende[23] wie hier nu ⟨toe comen⟩[24] wil, die moet doen na den raet ⟨des heyligen evangelijs,⟩[25] daer onse *H*eere van[26] seyt: 'So wie mi navolghen wil, die ⟨verloochene⟩[27] hem selven ⟨ende heffe op zijn cruce⟩[28] ⟨ende volghe mi⟩'[29,d,30,31].

So[32] *(f. 125r)* wie na den geest leven wil, die moet zijn vlees cruycen. *E*nde soe[33] wie zijn siele behouden wil, die moetsi hier[34] verliesen in veel temptaciën ende bangicheit[35]: so behout hi si[36] inder gloriën[e]. Oock soe[37] sal hi stadich[38] ingekeert wesen tot *G*od als een kint tot sinen vader, om altijt[39] hulpe van hem te begeeren[40],

1 Getuigen: p 28a, f. 124r-126v; P III.6, f. 179v-181v; L 2 c. 6, f. 125-126v. De inleidende tekst van p verschilt opvallend van die in PL. Daarom geven wij het resultaat van onze kritische bewerking. **2** Titel in p. **3** Vgl. titel in PL bij c.vj. **4** *Aldus...*: PL add. N.B. PL vervangt doorlopend *wi* door *een mensche... hi...* **5** *Dit...*: p add. **6** PL *altoos.* **7** *dat...*: PL *die godlijcke.* **8** *wesen...*: PL *vereeninghe.* **9** *ende*: PL add. **10** *so dat...*: PL *op dat hi God n. en misset.* **11** *dat dat...*: PL *behouden sijn h. altijt bec. met...Christi.* **12** *Christi...*: P *Christi so wort hi overformt ende gewesen.* **13** P add. **14** *ende...*: P om. **15** P add. **16** *met...*: P trp. **17** *soe...*: P om. **18** *Godt...*: P om. **19** P om. **20** p om.; P *(hi...) latet.* **21** *dus...*: p *dus laten*; P *oversetten in G.* **22** *so...*: P *also wort hi een kint g.* **23** P *Mer.* **24** *nu...*: P *toe wil c.*; p *toecomen.* **25** *des...*: P; p *der evangelien.* **26** P *af.* **27** P; p *verloechen.* **28** *ende...*: P; p om.; *heffe* pL; P *heft.* **30** pP *etc.* add. **31** Hierna sluiten p en PL dichter bij elkaar aan. **32** P om. **33** P[1] om. **34** PL om. **35** PL *bangicheden.* **36** *behout...*: PL *sal hijse behouden.* **37** P om. **38** P *stadelijc.* **39** P *altoos.* **40** PL *bidden.*

a *Overswanc*: Tauler schrijft: *Do tût der geist einen über swank in das gôtlich abgründe* (ug. VETTER, 152.35; vgl. 252.17). Wanneer Schr. *oversetten* naast *overswanc* plaatst alsof het synoniemen waren, moet men *overswanc* afleiden van *overswenken* › *swenken*: slingeren, zwaaien › excedere › excessus mentis. Daarnaast bestaat *überschwänglich* = overvloeiende, overvloedig, uitbundig, waarbij men zich afvraagt of beide termen van dezelfde stam komen. — Waar heeft Schr. de term *overswanc* gehaald? Uit Tauler? — Vgl. A c. 25 n. *q*. **b** *Gewesenheit*: innerlijke vaste hoedanigheid of gesteltenis als een hogere geaardheid. Zie Verwijs s.v. **c** Versta: nooit Gods tegenwoordigheid missen/ontbreken, als 't ware: God altijd bij de hand hebben. L omschrijft: *ita ut nunquam non Deum praesentem habeat.* **d** Mt. 16.24. **e** Vgl. Mt. 8.35 en par.

ende hebben eenen kintlicken anxt, om dat quaet te laten, ende ⟨een⟩[41] kintlike liefte, om[42] dat goet te doen, ende hebben altoos een nauwe hoede ⟨zijnre⟩[43] vijf sinnen.

Ende oock so moet hy alsulcke kennisse van God hebben ende oock van hem selven als voorscreven is[f], ende alle de crachten der sielen bekennen ende op hoer stede ordineren, ende wesen altijt[44] eenvoldich inghekeert[45], ende niet hooghe [te] vlieghen ende curiooselic [te] ondersoecken, ofte hy sal vander heyligher Drievoldicheyt verdruct[46] werden[g]. Ooc soe moet hi hier-⟨in ghekeert⟩[47] ende onderwesen zijn van die heimelijcke vrienden Gods, ende volgen den Gheest Gods van binnen ende den menschen[48] van buyten: soe en blijvet daer dan *(f. 125v)* niet eygens inden ⟨mensche⟩[49]. Want hi wort te male bloot, in-dien hi hem selven verootmoedigen kan. Want die Here[50] siet aen[51] die ootmoedigen ende die hoghen[52] kent hi van veer[h].

Ende die hem dus[52] vernederen kan om dese const te leeren, die sal tot eenen snellen voortghanc comen. Ende[53] sonderlinge sal hy van binnen van den Gheest Gods geleert werden, veel meer dan alle scriften ende menschen ⟨hem⟩[54] leeren moghen. Ende dit waer[55] wel een salige ⟨verootmoedinge⟩[56], waer-doer wi so edele inwendighe const mochten leeren. Want daer en is niet een so snoden ambacht[57], men ⟨en⟩[58] moet daer-over leeren .v. of ses maent[59]. Hoe-veel te meer sal die mensche om die inwendighe const, die ons Christus selves[60] geleert ende voorgegaen heeft, met eenen inwendigen verhevenen[61] gemoede ende[62] eene gehoorsaem onderdanighe siele ende[63] een reyn verduldich lichaem in allen duechden ende bequaemheit der seeden nerstelic ⟨wesen te⟩[64] leren?

Ende op-dat ons dit[65] exempel niet[66] vergeefs en si gegheven ende wy dien[67] weldaden *(f. 126r)* niet ondancbaer en zijn, — want die veel ontfanghen heeft, die sal veel reden geven[i] —, ende op-dat die margarieten voor de vercken niet geworpen en worden[j] so sullen wi God bidden, dat hi alle zijn gaven in ons vruchtbaer maken wil ende helpen ons, op-dat hi in ons ende doer ons volbrenghen wil[68] allet, dat hem behagelic is.

Ende al wort die mensche van zijn eygen crancheit afgetoghen[69][k] dat goet te doen ende die duechden te beleven, nochtans en sal hi daer-om niet aflaten[70], een duechdelijc leven aen te nemen ende die waerheit opt naeste te leeren kennen. Want sinte Bernaert seyt: 'Dien die dach der wetenheit hier niet en verlicht, die en sal

41 P add. 42 P om. 43 PL; p *onser*. 44 P *altoos*. 45 *eenv.* ...: P *ing. eenv.* trp. 46 Vgl. *opprimetur* Prov. 25.27. 47 *in*...: P; p *inghekeert*, zie vorige zin. 48 L *ductorem hominem*. 49 P; p *menschen*. 50 P[1] *hier*. 51 *siet*...: P *aensiet*. 52 *oetmoedigen*...: L *humilia...alta*: vgl. Ps. 137.6. 53 P om. 54 PL; p *ons*. 55 PL *is*. 56 PL; p *verootmoedigen*. 57 *niet*...: P *so sn. a. n.* trp. 58 P add. 59 *.v.* ...: P *een iaer oft twee*. 60 PL *Jesus selver*. 61 PL om. 62 P *met* add. 63 P *met* add. 64 *wesen*...: PL add. 65 P *dat*; L om. 66 P *te* add. 67 PL *zijn*. 68 P *mach*. 69 L *retrahatur*. 70 P *achterlaten*; L *cessare aut recedere*.

f Dit met het volgende verwijst naar Tr. A. g Vgl. P II.49, zie p. 202. Vgl. Eccli. 3.22 en par. h Vgl. Ps. 137.6. i Vgl. Mt. 25.15-25. j Vgl. Mt. 7.6: hier wel in algemene zin gebruikt (in 't mv.). Vgl. *Dye voorreden des boecx*, zie p. 5-12. k Versta: *door eigen zwakheid verhinderd*.

inder eewicheyt hier-nae[71] niet verlicht worden. Ende wie onwetelic levet, die sal onwetelic verdoemt worden'[1].

Hier-om sal een yeghelic pijnen God te vooren[72] ende hem selven te leeren kennen, ende Gode stadelike aen te hanghen, ende hebben een vlijtich waernemen zijns selves, ende schuwen allent, dat hy weet dat behinderen[73] mach, dat ⟨God⟩[74] niet in *(f. 126v)* hem vloeyen noch wercken en kan[75]. Want die de hinderen niet schuwen en wil, de en mach niet verlicht worden oft enige smaec crijgen in dat geestelike goet, mer ⟨hi crijcht⟩[76] daer meer een walginge af, want hi ⟨vervult⟩[77] is met couder spisen der sinlicheit.

Och, keerden wi ons te recht tot eenen[78] geesteliken leven, ende ⟨smaecten[79] de⟩ soeticheit Gods, ende overcauden[80] die woorde der evangeliën, so en soude ons niet walgen ⟨van⟩[81] dat gheestelike goet, *m*er ons soude altijt meer hongeren na een duechdelic geestlic[82] leven!

p. 28b, f. 126v[1] ⟨HOE DAT WI VAN ONSEN *H*ERE GENOET WERDEN TOT HEM TE COMEN.⟩ ⟨CAPITTEL .XIJ.⟩

Och, laet ons doch naerstelic toe-hoeren, hoe dat onse *H*ere roept: 'So wie dat daer[2] honghert ende dorstet nae die rechtverdicheit[3], ic sal ⟨hem⟩[4] versaden metten inwendighen gheesteliken smaeck, so-dat ⟨hem⟩[4] niet meer hongheren en sal nae tijtlijcken dinghen, ende ick sal ⟨hem[4]⟩ also droncken maken, dat ⟨hem⟩[4] niet meer dorsten en sal na verganckelijcken dinghen overmidts die soeticheyt mijnre minnen[a]. Coemt alle tot mi, ghi de daer arbeydet ende belast zijt, ick sal u ver- *(f. 127r)* maecken, soe-dat u mijn iuck soete sal werden ende mijn borden licht[b]. Coemt tot mi, ghi die daer sieck zijt, ic sal u gesont maken, ende sal[5] metten wonden mijnre minnen ghenesen die wonden uwer sielen. Ende[6] coemt tot mi, ghi de daer bedruct zijt, ic sal u van binnen troosten, so-dat ghi allen troost der creatueren versmaden sult ende voor[7] niet achten.

Ende ist dat ghi yet om mijnen wille doet, hoe cleyn dattet is, daer-van[8] suldi ewigen loon ontfangen[c]. Ende isset dat ghi u gebreken verdrucket ende uutroyt ende maect dat vleesch onderdanich den gheest, daer-van[8] suldy hier hondertfout[9] ontfanghen ende hier-na dat eewighe leven besitten[d]. Ende ist dat ghi om mijnen wille uut lieften u ⟨selven⟩[10] verwinnet teghen u viande, so suldi van binnen

71 *hier...*: P om. 72 L *in primis.* 73 P *hem hinderen.* 74 p *goet.* 75 *dat...*: L *in se influxum & inactionem Dei.* 76 PL add. 77 PL; p *vernult.* 78 P *totten.* 79 PL; p *smake der.* 80 P *erknäüden*; L *masticaremus.* 81 P; p *na*, waarschijnlijk verkeerde lezing van *vā.* 82 PL *rechtverdich.*

1 Getuigen: p 28b, f. 126v-128r. Hier vervolgt p zijn hst. 28, terwijl P en L hun hst. 7 beginnen, met eigen rubriek, die wij overnemen. 2 P om. 3 P *gerechticheit.* 4 PL *hem*; p *u.* 5 *u vermaecken...*: PL om. 6 PL om. 7 P *voort.* 8 P *af.* 9 P *loon* add. 10 PL add.

1 Bernardus? a Het voorafgaande komt niet uit de bijbel. b Mt. 11.28. c Vgl. Mc. 9.40. d Vgl. Mt. 19.29.

begavet worden met verborgen hemels broot, met dat licht der hemelscher wijsheyt'[11].

Och, is dit niet veel ende overvloedelijcken ghebooden? ⟨Och, dit is⟩[12] wel een beclagelic dinck, dat onser een deel die ooren ⟨hier- *(f. 127v)* toe bestopt⟩[13] zijn tot dese inwendige godlijke stemme! *W*ant[14] dat wy si niet en hooren noch en volgen, dat bewijst onse uutwendige wanderinge ende[15] conversacie, want wi so menichfoudich met ⟨sindelike⟩[16] dingen zijn behangen ende zijn so sorchfoudich om eere ende gemac ende lust des lichaems. *O*ch, daer-om mach die ydel wijsheit deser werlt wel dwaesheyt voor *G*od gehieten worden[e]!

Och, laet ons doch niet langer in onsekerheit wanderen, mer in sekerheit! *E*nde[17] laet ons afwerpen die wercken der donckerheit[18] ende aen-doen die wapenen des lichtes[f], ende werpen af alle eigenwillicheyt, goe⟨t⟩dunckenheit[19] ende eygenwijsheyt, *o*pdat wi vander eewiger wijsheit verlicht mochten worden ende werden dus[20] dwaes ende voor nyet van die-ghene gheacht[21], daer die sinlicke wijsheyt deser werlt noch[22] in is.

Want die meeste salicheit, die die siele ontfanckt, is een licht der hemelscher wijsheit, doer welcken hoere inwendige ooghen op werden gedaen[23] in die bekenninghe *G*ods goetheit ende hoers *(f. 128r)* selves snootheit ende hoerer verborgen afgrondigher gebreken, *e*nde[24] dat si siet hoe periculoos si ghewandert[25] heeft ende wat sorchlijcker beheender[26] stricken[27] hoer geleyt zijn, daer alle eygen-willige ende ⟨goetdunckele⟩[28] menschen ende de niet naect ende bloot en zijn[29], in[30] gevangen worden, *e*nde daer niemant doer comen en mach dan die cleyn[31] ootmoedige menscen: dié buigen hem ende crupen doer die masen ende comen so uut dat net[g].

p c. 28c, f. 128r[1] ⟨HOE DIE ⟨OOTMOEDIGE⟩ MENSCHEN SIEN ENDE BEKENNEN DYE SCHADE HAERE EVEN-MENSCHEN.⟩ ⟨¶ CAPITTEL ⟨.XIIJ.⟩

Ende dese ootmoedige menschen worden verlicht van die eewige wijsheit ende bekennen hoe periculoos die menschen deser werlt wanderen[2], *e*nde hoe dat de

11 PL *met dat...*: PL om. **12** P; p *is dyt niet* (herhaling van het vorige); L *Sed quanta miseria est.* **13** P *hier toe bestopt*; p *hier toebestopt*; in L onvertaald. Waarschijnlijk te verstaan als voorafaankondiging van *tot d. g. st.* **14** PL *Ende.* **15** *wanderinge...*: PL om. **16** p *sondelike*, wat blijkbaar een verschrijving is van *sindelike*, in de meer voorkomende betekenis van *sinnelike*; vgl. Verwijs s.v. *sindelijc*; PL *sinneliken.* **17** *in...*: PL om. **18** P *duysterheyt.* **19** p *goeduncken-heit.* **20** P *aldus.* **21** *van...*: P *geacht v. d. g.* trp; L *et pro nihilo reputemur.* **22** P om. **23** P *opgedaen w.* trp. **24** P om.; L *ita (ut iam videat).* **25** P *gewandelt.* **26** P *beheyndt*; L *sub[b]tiles*; Verwijs s.v. *behende*: 'min of meer duitsch gekleurde vorm voor het zuiver mndl. *behendich*, ... bij de hand'. **27** P[1] *stricken*; P[3] *stricken*; L *laquei.* **28** P; p *goetdunckende*; L *propriae...reputationis. Goetdunckel*: waanwijs; vgl. Verwijs s.v. **29** *ende de...*: P *(dye...zijn).* **30** P om. P *cleyne*: *in* hangt samen met *daer.* **31** p cleÿ; L *parvuli.*

1 p. c. 28c, f. 128r-129v. Hier vervolgt p zijn hst. 28, terwijl P en L hun hst. 8 beginnen met eigen rubriek, die wij overnemen. **2** P *wandelen.*

e Vgl. 1 Cor. 3.19. f Vgl. Rom. 13.12. g De vergelijking van de ootmoedigen met visjes die door de mazen glippen stamt wel uit Marquard VAN LINDAU, *Tien geboden*, 8e gebod; zie *Tempel*, ug. AMPE, 193.

geestlicke so seer in hoer ⟨sindelike⟩ natuer[3] bliven staen ende niet voort doer en gaen in den gront, daer si Gods gewaer sullen[4] worden ende wesen doot van allen gescapenen dinghen: ende dit is dien meesten-deel seer onbekent, ende dragen den name ende ⟨den⟩[5] schijn der geestelicheit seer ⟨onvruchtbeerlic⟩[6], dat[7] Godt geclaghet moet zijn[a].

Ende dese menschen, die daer[8] vander werlt versmaet worden, om-dat si die *(f. 128v)* wijsheit der werlt versmaden ende van[9] die eewighe wijsheit verlicht werden, dese bekenres ende minres[10] Gods bestaen in hem te gevoelen, datter is gheweest in Christo Jesu[b]. *W*ant si worden vanden minres[11] deser werlt versmaet ende[12] veroordelt ende ghesteenicht[13] ende ghecruist met hoeren achtersprekende[n] woorden ende valschen getuygen; ende met hoeren onrechten wercken maken si se te niet. Ende dus[14] lijden si met *C*hristo inden lichaem verduldelicken ende vliën van binnen in *G*od, want si en achten niet op die-gene, die dat lichaem dooden moghen; mer die ⟨der⟩[15] siele dat leven gheven[16] ende nemen mach, dien ontsien si ende houden hem te vriende[c].

Ende ooc gevoelen si met Chrysto in dat nederste deel der sielen een onghemeten liden ende bangicheit overmits mededoghen, want hem pijniget den[17] scade hoers evenen-menschen ende[18] die oneer *G*ods ende dat *G*od so weinich bekent ende gemint wordt, daer wi alle toe ghescapen zijn. Hier-van[19] lijden si menige swaer wee ende *(f. 129r)* ontallike veel geestelicke dooden.

Ende ooc so bevoelen si met *C*hrysto in dat opperste deel der sielen een ongemeten vreedige vrolicke[20] vrijheit. *W*ant het hevet altoos *G*od in hem, ende tis altoos in *G*od, ende ⟨het⟩[21] neyghet hem altoos in zijn beghin, inden godliken oorspronc, met dat eenvoldige wesen, daer *G*od nemmermeer uut en coemt, noch dat eenvoldighe wesen uut *G*od.

Die crachten mogen hem uut-keren ende menichfoudich vermiddelt[22] worden, mer dat wesen blivet in *G*od[d], ende na desen oppersten deel zijn si één geest ende één minne[23] met *G*od, ende werden van die cracht *G*ods ende der godlijcker minnen ende bekennen doervloten ende overschenen metter godlicker claerheit doer den gheest ende neder inder sielen ende doer den lichaem, ende bliven mit die hemelsche geesten stadelic van binnen in *G*ods tegenwoordicheit, ende ⟨worden⟩[24] gevoet in zijnre kennissen ende minnen, ende ⟨zijn⟩[25] bereyt dat gebot *G*ods ende den dienst der engelen te vervullen, ende[26] doen trouweliken uut lieften dat gheboden is, ende

3 *sondelike...*: zie hiervoor D c. 19 en n. 98; PL *sinlicheyt*. 4 P *souden*. 5 P add. 6 p *onvruchtber*; P *onvruchtbaerlic*. 7 *dat* = dat het. 8 PL om. 9 *die...*: PL *met*. 10 P *minners*. 11 P *minnaers*. 12 PL om. 13 *ende ghest. ...*: P *gesteent*; L *lapidantur et*. 14 P *aldus*. 15 P; p *die*. 16 p. *ghevet*. 17 *want...*: P *vander*. 18 P *om* add. 19 P *af*. 20 *vr. vr.*: PL *vrede ende*. 21 P *het* add. 22 P om.; L *in multa distrahi*. 23 P *liefden*. 24 P; p *wordt*. 25 P; p *is*. 26 P *si* add.

a In de r. 5-7 verwijst *geestlick* (L *religiosi*) naar kloosterlingen. b Vgl. Phil. 2.5; zo ook verder. c Vgl. Mt. 10.28. d Dit zinsdeel (met het vervolg) herneemt de leer, vervat in de cirkel-punt-vergelijking, waarmee D c. 9, r. 3 e.v. begint, p. 457.

(f. 129v) laten met vresen dat verboden is[e], *w*esende[27] aldus een hemels geest ende een eertsch engel[28,f].

Hier-toe helpe ons *G*od. Amen[29,g].

27 P *ende zijn*; L *esse comprobantur.* 28 *een hem...*: PL *hemelsche geesten e. aertsche enghelen.* 29 *Hier...*: PL om.

e Er is het verband *engelen/geboden, verboden.* Zie A c. 1 en n. *f.* f De 2 termen wijzen op de spanning binnen de geestelijke mens, die in de *hemel* leeft met zijn *geest* en op *aarde* de *geboden/verboden* onderhoudt. Zie n. 28. Het gaat dus niet om *aartsengelen.* g Deze aanroeping (vgl. nog het slot van c. 7 (zie p. 477) lijkt een redactionele clausule bij een afgesloten eenheid te zijn. Het wil ons voorkomen dat p 28 (= P III.6-8) met de voorafgaande *tsamensprekinge* samenhangt alsof de tekst het hoogtepunt van het gesprek nu thematisch ontwikkelt en daarom alleen het logisch verlengstuk ervan vormt.

p. 29a, f. 129v[1] [DAT .XXIX. CAPITTEL.] *H*OE DAT DIE SIELE GHEORDINEERT SAL BLIVEN ENDE ALLE INWENDIGE VERMANINGEN ENDE STRAFFINGEN *G*ODS WAERNEMEN.〉 〈¶ CAPITTEL .XIV.〉[2]

Dese voorscreven gront[3,a] is allen menschen nutte ende noot[4], in wat staet ofte graet si zijn, *a*ls datsi[5] alsulcken onderscheyt ende bekennisse *G*ods ende hoers selves hebben, ende waer-in dat licht ende[6] gelegen is dat beelde ende ghelijckenisse *G*ods, *e*nde waer〈-om〉[7] *G*od weselijc in hem is, ende waer si dat ooge[8] hoers herten [hen] hebben sullen, als si *G*od aenbeden willen inden geest ende inder waerheit[abis], ende hoe hoer crachten ende hoer affectiën zijn ende behooren te wesen, *e*nde hoe *G*od neder-schijnt uut den weselijcken gront met een licht in die reden ende consciëncie, welcke lichten van *G*odt selver[9] is, ende hoe dattet *(f. 130r)* ons[10] altijt een consciëncie oft[11] medeweten[b] gevet in allen, dat wi doen: *d*oe〈n〉 wi goet, dare-van gevet[c] een blijtscap, want niet en is blijder oft[12] vrolicker dan een goede consciëncie; *e*nde doe〈n〉 wi quaet, daer-van gevet[c] swaricheit ende wroeghen, want niet swaerder en is[13] dan een quade consciëncie.

Ende leeret ons, hoe dat wi dat lichtken[14] al volgen sullen, ende waer-toe dat ons dat vermaent, ende waer-toe dattet ons leyt ende treckt: *h*et si inden binnensten gront ende vereeninge des geests, daer het onderwijlen ingeroepen ende ingetogen[15] wort ende vanden *G*heest *G*ods gheleert wordt in duysent manieren. Onderwijlen worttet gheleert, hoe dattet in *G*od sal bliven ende één gheest met hem 〈sal〉[16] werden, *h*oe dattet sterven sal ende *G*odt in hem leven sal, *h*oe dattet rusten sal ende *G*od in hem ende doer hem wercken sal, ende hoe dattet swijgen sal ende *G*od doer[17] hem spreken sal.

Somwijlen[18] wortet sterckelike bestraft ende vermaent, waer hem die mensche in ontgaen he〈e〉ft *(f. 130v)*: *h*et si in uutdwalenheit[19] der gedachten, ofte van curioos bekennen, oft daer hem dat verstant onvruchtbaerlic mede uutghekeert heeft, of van enige ongelatenheit[20], oft van enige[21] eygenwillicheyt, oft van quader begeerten, oft van die onsimpelheyt ende sorchfoudicheyt ende menichfoudicheyt der reden, oft van die hertheit oft onbuigelicheit[22] des toorns, *o*ft vander ongheschickelicheyt[23] der affectiën, als dat si te seer oft[24] onnuttelic gehopet of gevreest, gemint ende gehaet, verblijt ende bedroeft of gescamet hevet[25], *o*ft van onsorchfoudicheit ende

1 Getuigen: p 29a, f. 129v-131v; P III.9, f. 182r-183r; L 2 c. 9, f. 128r-129r. 2 PL handhaven deze rubriek voor hun hst. 9. Wij passen de capittel-nummering aan. 3 L Fundamentum. 4 P *van node.* 5 *als...*: L *ut videlicet.* 6 *licht...*: PL om. *Licht* is een grafie voor *ligt* en vormt met *ende gelegen is* één uitdrukking. 7 PL add. 8 L *oculos.* 9 *welcke...*: PL *Welc licht een godlike cracht.* 10 PL om., met het gevolg dat in de volgende regels de eerste persoon mv. vervangen wordt door de 3e persoon enk.: *hi, hem, zijn* enz., wat wij niet in onze varianten aangeven. 11 *consciencie...*: PL om. 12 P *noch.* 13 *swaerder...*: P *en is sw.* trp. 14 *leeret...*: PL *hoe si dat licht.* Deze zin is nog afhankelijk van de voorafgaande paragraaf, die een opsomming brengt van wat de mens moet kennen. Zo kan men als onderwerp van *leeret* nemen: *dat licht (inder consciëntiën).* 15 *daer...*: p *...ingeroepen...ingetogen*; P *...onderwijlen ingetogen wort*; L *in quam...introrsum trahuntur.* 16 P add. 17 PL *in.* 18 Dit *Somwijlen* is parallel met het voorafgaande *onderwijlen.* 19 P *uut dwalinge*; L *evagatione.* 20 L *irresignatione.* 21 *van...*: PL om. 22 L *irreflexibilitate.* 23 *ongh...*: L *inordinatione.* 24 PL om. 25 PL *hebben* (vgl. *affectien*: is dit enk. of mv.?).

a Versta: de grondleer zoals die in de vorige hstt. uiteengezet werd. abis Vgl. Jo. 4.23-24. b *Medeweten* als gebruikelijke etymologische omzetting van *conscientia.* c Versta: *geeft het (dit).*

ende natuer gekrenct. Want daer-van heeft hi altoos knaghen ende wroegen zijnre consciënciën, ende zijn reden wort verblint, also dat hi niet ondersceyden en kan dat goede van den quaden. Ende hier-van[17] coemt veel ⟨onvreedens⟩[18] inder vergaderinghe[19] ende hi doet hem selven grooten schade, in-dien dat hijt al beknaghen ende in eenen anderen beteren wil ende hem selven vergeet[20].

Ten derden, dat hi niet af en geet van *God* inden raet der boser, dat zijn[21]: die achterspreekers ende benijders des goedes; ende dat hi niet en blive staen[22] inden wege, die tot sulcken quaet leyt, ende niet en gaet sitten inden stoel der quaetheit, dat is: dat hy zijn genoechte niet en sette in vleesliken sinneliken dingen, mer sinen wil sette in die eewe oft[23] wet des *H*eren, ende hi sal dencken nacht *(f. 133r)* ende dach[24] in zijn[25] wet. Ende hi sal wesen als een hout, dat geplant is bi den water, dat zijn vrucht sal geven in zijnre tijt[b].

⟨Hierom⟩[26] *d*ient altijt den *H*ere in vresen, ende verblijt u met anxt[c].

17 P *af.* 18 P; p *onvreeden.* 19 L *congregationibus.* Gaat het om *kloostergemeenschappen*? 20 *in...*: P *beteren w. i. e. anderen* trp.; L *in een anderen*: om. 21 *zijn*: pP. 22 P *staende.* 23 *ewe...*: PL om. 24 *nacht...*: PL *d. e. n.* trp. 25 P[1] *dijnre*; P[3] *zijnre.* 26 PL add.

b R. 20-26: vgl. Ps. 1.3. c Vgl. Ps. 2.11.

ruymheit[26] der consciënciën, of van die onghestadicheit des herten, oft van die onbehoetheyt der sinnen, oft van die onbedwongenheyt der zeden[27], oft van die onrechte meeninge, oft ongeordineerde drift[28] in geestelike oft tijtlike[29] dingen, of van die misbruyckinghe der gaven Gods, of van die ondancbaerheit der weldaden Gods, of van dat ontblijven hoers[30] voortgancs, of van die gebode oft rade Godes qualike gehouden te hebben[31], of van die on- *(f. 131r)* ghelijcheit des ghecruysten beeldes ⟨Jesu⟩[32] Christi.

Deser[33] ende deser-gelijcken veel gebreken berispet ende capittelt Godt den menschen[34] van binnen om zijn beste[35] ende salicheit. Ende hier-toe moeten wi ons[36] neerstelic geven, ende ons stille houden, ⟨ende rustich zijn van binnen,⟩[37] ende hooren waer hi ons in vermaent oft waer hi ons toe ⟨trect of⟩[38] leyt. Want, ist sake dat wi[39] nu dus van hem gestraft ende geoordelt worden, soe sullen wi eenen vreedighen starfdach hebben ende eenen ghenadighen richter.

Dit is allen menschen noot ende profijtelic, datsi desen gront oeffenen[d]. Ende so veel als hem aen desen gront gebreect, so veel ontbreect hem aen hoer salicheyt[40]. Want so[41] veel salicheden sullen wi[42] vinden, also veel als wi God bekennen ende minnen ⟨ende ons selven bekennen⟩[43] ende den beelde Christi gelijcken: so veel[e] sullen wi salich zijn ende niet meer. Ende so veel als ons hier-aen ontbreect, dat moeten wi inden pijnen ⟨des vegeviers⟩[44] uutlijden, bes[45] dat wy dat claerliken bekennen. Daer-om is desen gront ende oeffeninge allen menschen noot[46].

Mer men sal weten, dat een yegelic mach daer toe- of af-[47] *(f. 131v)* doen, als dat dient, ende daer-na-dat hy tijt, stede ende stonde heeft, ⟨ende⟩ na-dien dat hi hem selven voelt dattet hindert oft helpet, oft na-dien dat hi voelt dat hem den gront van binnen ⟨voor-⟩brenget[48] oft beweghet[e].

p, 29b, f. 131v[1] ⟨VAN DRIE DINGEN, DIE DIE MENSCHE HOUDEN SAL.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XV.⟩

Mer sonderlinge sal een yegelic mensche houden dese .iij. punten[2].

Dat eerste punt is[3], dat hy niet hoge en vliege noch verneemstich[4] en is in dat gene dat boven hem is[a]. Anders en kan hy niet gewaer worden dat ongemeten goet,

26 *onsorch...*: L *mala securitate aut latitudine.* **27** *oft van der...*: PL om. **28** PL *droefheyt.* **29** *oft...*: PL *ende wereltlijcke.* **30** *dat...*: P *dye ontbl. zijns.* **31** *die...*: P *die die geboden...qualijcken houden.* **32** PL; p *beelde.* **33** P *Dese.* **34** PL *mensche.* **35** *om...*: L *pro bono suo.* **36** *moeten...*: PL *moet hi hem*; zo ook in de volgende regels. **37** PL add.; L *(intus) et exterius.* **38** PL add. **39** P *ghi*; L *quisquis*; zo ook in de volgende regels. **40** *Ende so veel...*: PL *ende so veel ontbreect hem aen haer salicheit, als hem hier aen desen gront ontbr.* **41** P *also.* **42** P *(sullen) si*: zo ook in de volgende regels. **43** p om.; P *ende hem selven bekennen* add.; L *Deum et seipsum cognoscere et amare.* **44** p inder p. ende inden regevier. **45** P *tot.* **46** P *van node.* **47** *toe...*: PL *af of toe* trp. **47bis** p *hun.* **48** *voor...*: P *voorbrengt*; L *proponi*; p *brengt.*

1 Getuigen: p vervolgt hier zijn hst. 29, f. 131v-132r, terwijl P en L hun korte hst. 10 beginnen. Zie n. 50. Vgl. c. 14, n. *e.* **2** *Mer...*: PL om., omdat zij deze zin tot rubriek omgevormd hebben. **3** *Dat...*: PL *Ten eersten.* **4** L *praesumptuosus.*

d Deze zin herneemt de eerste zin van het hst. **e** Het kennen van zijn geestelijke toestand is nuttig, indien men weet hoe men nuttig kan ingrijpen. Daarom worden eerst 3 positieve punten (c. 15), daarna 3 negatieve punten (c. 16) uitgestippeld.

a Vgl. Eccli. 3.24.

dat in hem is, *d*at altoos geneycht is neder te vloeyen[b] ende te vervullen ende die simpelen te verlichten ende over te schijnen[5].

Ten anderen, dat hi hem in dat werc *G*ods stille houdt in alle zijnen binnensten, ende zijn gemerck niet en gevet in dat licht, oft dat na-iaghet, of[6] hem uut ⟨en⟩[7] laet leiden van zijn ghedachten in enighen dingen, dat hem dat verstant voorbrenget[8], *m*er ⟨naer⟩ ⟨dat⟩ dat licht[9] in ons wijset[c]: dan so[10] sullen wi wel altoos een[11] nieuwe kennisse onser gebreken ende snootheit gewaer worden.

Ten derden, dat wi ons altijt[12] rustich houden ende ooc nem- *(f. 132r)* mer[13] ledich en zijn in waernemen van binnen ende[14] van buyten, hebbende altoos een goede oeffeninge, dat vier der lieften mede te ontfenghen[15], so eenen yegheliken dat na zijnen staet oft graet nutte si. Ende wy sullen *G*odt altoos hebben in onsen ghedachten[16], dat ghebet inden monde ende dat werck inden handen.

p. 29c, f. 132r[1] ⟨VAN DRIE DINGEN, DAER HEM DYE MENSCHE VOOR HUEDEN SAL.⟩ ⟨CAPITTEL .XVJ.⟩

Het is te weten, dat een yeghelijck mensche, die welcker[2] tot desen grondt ⟨begheert⟩[3] te comen, die moet ⟨sich⟩ hoeden[4] van driën dinghen.

Dat eerste dinck is[5], dat hem die mensche niet te wijt ⟨uut en spreyt⟩[6], noch in menichfoudighen dinghen en oeffent, *w*ant daer-doer so[7] soude hi lichtelijcken verstroyt werden, ende die gheest soude daer-doer ghehindert ende beswaeret werden, ende dat herte onghestadich[8], ende vergeten zijnen gront, ende dat lichaem ghekrencket ⟨worden⟩[9]. Want men sal alle oeffeninghen loven, mer niet navolghen, dan so vele als si[10] een yeghelic helpen[11] tot desen gront ende tot kennisse[12] ende totter lieften *G*ods, *(f. 132v)* ende tot versmaetheit zijns selves.

Ten anderen, dat hi hem wachte van vermetelheyt ende ⟨goetdunckelicheyt⟩[13] zijns selves ende van mismoegen[a] ende oordelachticheyt[14] zijns naesten leven te beknagen[15]. Want daer-doer wort dat herte verbittert ende des menschen sin[16]

5 L *transradiare*. **6** *in dat...*: PL *daer in ende daer na niet en jage ende*. **7** P add. **8** P *voortbrengt*; L *administrat*. **9** *dat (= dat het)*: P *dat dat*; L *quia ex ipius lucis irradiatione*. Wij voegen *naer* bij. **10** P *daer*. **11** P om. **12** P *altijt*. **13** P *nemmermeer*. **14** P *oft*. **15** P[1] *ontfangen*; P[3] *ontsieken*; L *accendere*. Zie hiervoor p. ??? en n. .... **16** *wy...*: PL *behouden God altoos inder g*.

1 Getuigen: p 29c, f. 132r-133r. Hier vervolgt p nog zijn hst. 29, terwijl P en L hun korte hst. 11 beginnen onder eigen rubriek, grotendeels aan de volgende paragraaf ontleend, die wij overnemen. **2** P om. **3** P; p *begheeren*. **4** *sic...*: p: *sick*; P *hem wachten*. **5** *Dat...*: P *Ten eersten*. **6** PL add. **7** P om. **8** P *onstadich*. **9** P add. **10** P om. **11** P *helpt*. **12** *ende...*: PL om. **13** P; L *suijpsius reputatione*; p *goetdunckenheit*. Vgl. Verwijs s.v. (versta: eigenwaan, waanwijsheid). **14** L *displicentia et proximi dijudicatione. Mismoegen*: vgl. Verwijs s.v. *mismogen. Oordeelachticheyt* (= ongerechtigde neiging om anderen te oordelen): niet in Verwijs. **15** *zijns...*: L *ac vitae illius detractione*, waardoor dit zinsdeel ten onrechte op gelijke voet gesteld wordt met *van mismogen...*, wat blijkbaar betekent: *wegens, door onbehagen*, terwijl *beknagen* (= beknibbelen afkeuren betekent (zie Verwijs s.v. 2. b), een transitief ww. is en hier van *hem wachte* afhangt: *zijns naesten leven beknagen*. — Versta: *het leven van zijn naaste beknibbelen*. **16** PL *sinnen*.

b Herinnering aan het *bonum diffusivum sui*? **c** Versta: dat hij zijn onderzoekende rede niet toespitse op Gods licht (als in de zon), maar op wat het licht aanwijst ter verbetering.
a Versta: *niet kunnen lijden, onverdraagzaam zijn*.

(*1) zie f. 468v

p. 30, f. 133r[1] [DAT .XXX. CAPITTEL.] VAN DRIËRHANDE GEESTELIKE MENSCHEN. ⟨¶ CAPITTEL .XVIJ.⟩

⟨*Van die eerste menschen.*⟩[2]

Die eerste zijn menschen, die dese voorschreven oefeningen in hem gewaer mogen worden, ⟨dat zijn⟩[3] die hoers selves natuer ende allen creatueren koenlic ende vrijelic[4] oorlof gheven[5], ende in desen pueren gront der sielen zijn gheraect, ende hebben[6] dat onderwijs ende onderscheit gheleert, ende onderwesen zijn[7], hoe dat[8] die gebreken liggen inden diepsten gront der natueren ende in dat verborgenste des herten, daer die wortelen soe diepe in liggen onder die drie nederste crachten ende hebben die siele mismaect ende die natuer ghevalst[9] ende ghekrenct, ende hoe dat God is inden diepsten weseliken gront der sielen, ende heeft alle hoer binnenste ⟨vereedelt ende werct door die drie overste crachten, ende⟩[10] bestraffet[11] ende corrigeert die nederste craften, berispet ende verlicht die consciëncie, ende maect dat herte *(f. 133v)* suyver ende brengt hoer weder in hoer eerste puerheit, ende maect hoer medeformich, dien beelde Chrysti na te volgen van binnen ende van buten, ende nemen God stadelick van binnen waer, ende laten hem te gronde, ende[12] volghen altoos den wille, begheerte ende meeninghe Godes[13], ende behoeden[14] hoer herte ende sinnen, verdruckende hoer gebreken.

Ende si en houden hem nemmermeer vrij te wesen, mer staen altijt in[15] godliken anxt. Ende sy bevinden ende ghevoelen een onghemeten goet, dat God selves geeft, ende bewaren hoeren[16] moet[17]. Ende si zijn altijt in een vernietinge, ende si vercleynen hem selven, begeerende in alre menschen ooghen te niet te werden, op-dat God gheëert mach werden. Ende hier-mede wordt die ⟨goetdunckelheyt⟩[18] der natueren ghedoot ende ghedruckt onder den gheest; ende daerinne bevinden si die hoochste vrijheyt ende opghanck des gheestes, Godt ongehindert aen toe[19] hanghen.

Dit soude die ootmoedicheit[20] gheer- *(f. 134r)* ne bedecken ende verberghen, maer ⟨die minne en can dat[21] niet verbergen, maer[22] overghaet veel te booven die oetmoedicheyt met die vlamme der lieften[23], ende wil, dat[24] alle menschen bekennen, dat alle menschen desen schadt ende goet in hem hebben als Godt selven. Want Godt hebben wi[26] al toe-male in den weselicken gront ende beelde der zyelen, ende hi hevet ons alle ghelijck verlost, ende overmidts[27] zijn bitter lijden ghesuyvert, dat die Godtheyt weder doer ons schijnen ende wercken mach.

1 Getuigen: p 30, f. 133r-139r; P III.12, f. 184r-187r; L II.12, f. 130r-134r. 2 PL om. 3 PL *dat zijn* add. 4 PL *vroelic.* 5 *oorlof...*: L *licentiantes.* 6 P *dien*, parallel met het vorige *die.* 7 P *is*; p heeft *zijn*, omdat de zinsbouw losser is; L *quique iam plene edocti atque instructi sunt.* 8 P om. 9 L *fallacem (reddiderunt).* 10 PL add. 11 P *straft.* 12 PL om. 13 L om. 14 P *bewaren.* 15 P *inden.* 16 P *om.* 17 *geeft...*: L *et dare et conservare habet.* 18 P; p *goetdunckenheyt*; L *reputationem.* Vgl. hiervoor. 19 P *te.* 20 *soude...*: PL *souden die oetmoedige menschen.* 21 L *eos* (= *ootm. menschen!*). 22 p; P *ende.* 23 *die vl. ...*: PL *overghyet* (lees *overghaet*; L *vincit*) *die ootmoedicheyt met die vl. der liefden.* 24 P *dit* add. 25 *alle m. desen...*: PL *sulcken schat in eenen yegelijcken is, te weten.* 26 *Godt...*: P *wij h. hem.* 27 P *door.*

Mer dit en bekennen noch en oeffenen de menschen niet, ende daer-omme comen soe weinich menschen in hoeren eersten punt[28] ende oorspronc. Hier-van[29] hevet de liefte ende oetmoedicheit groten strijdt, soe-dat daer ducke geschien quetsinghe ende wonden aen dat menscelike herte, so dattet van ghewelt der minnen dicwijls soude vallen in onmachten, en[de] waert dat[30] de mensche daer-van[31] niet onderwesen waer ende ⟨en⟩[32] had die duechde der bescheidenheit ⟨niet⟩[33], die die ootmoedicheit *(f. 134v)* ende liefte regeert.

Die oetmoedicheit is dat hertkuylken[34], daer dat koelken[35] der godlijker lieften moet in verwaert ende bedeckt worden[36]. Die ootmoedicheyt is die moeder, daer de liefte ende alle ander duechden uut gheboren ende bewaert[37] worden; ende uuter lieften worden si gestarct[38], ende van die bescheidenheit geregeert. Ende waer dese .iij. ⟨duechden⟩[39] heerscappie hebben, daer[40] moeten alle onduechden wijcken ende die duechden voortgaen. Die ootmoedicheyt ende die liefte is dat soetste voetsel der sielen ende dat soetste, dat in *God* is. Die liefte die dwinct *God*, ende die oetmoedicheit die buyget *God*t, dat hi geweldelic inder sielen vloeyt, op-dat si in zijnre minnen[41] droncken werden[42], ende hoer selven ende alle creatueren versmaden[43], ende bescheidelic ende ordineerlic leven.

⟨Van dye anderde menschen⟩

[44]Dit is van den tweeden[45] menschen, dat zijn: die-ghene[46], die gehoort hebben, dat *God* weselick inden gront ende in dat[47] beelde der sielen is, (want[48] dat die heylige scrift inden[49] *O*uden ende *N*ieuwen *T*estament menichfoudelick tuyghet, daer alte[50] stercken *(f. 135r)* voortganc der sielen in licht[51], dien[52] dat oeffenen ⟨ende dien dat⟩[53] claerlicken onderwesen is), — ende si hem doer dat verdienst ende lijden[54] *C*hristi in desen gront keren[55], so-dat si in hem ghevoelen dat si ghelooft hebben, overmits goeder oeffeninge, — ende[a] dan namaels[56] van hoer sinnelicheit ende onstadicheyt ende onbehoetheyt[57] hoere sinnen vermiddelt worden, dat si dit in hem niet ghevoelen konnen[58], — ende, want si qualic weder-

28 L *centrum*. **29** P *af*. **30** *en...*: pP *ende waer*; L *nisi*. **31** P *af*. **32** P add. **33** P add. **34** p: niet bij Verwijs; L *cordis illud centrum*. **35** P *coolken*; L *carbo*. **36** *moet...*: P *in...wort*. **37** *ende...*: P om. **38** *worden...*: P *gest. worden*. **39** PL add. **40** P *dan*; L *(waer...daer...) in quocunque..., ex ipso...eumque in virtutibus proficere oportet*. **41** P *lieften*. **42** P *worde*. **43** *ende...*: P *versmaden ende a. cr.* trp.; *si* verwijst naar het voorgaande *sielen* (enkelv.) en is het onderwerp van de volgende ww. (die enkelvoud betekenen). **44** Hier vervolgt p zijn hst. 30, terwijl P en L in hun hst. 12 de rubriek: *Van dye anderde menschen* inschuiven. **45** *Dit...*: P *Die ander*; L *Secundum genus hominum est eorum qui*. **46** Onze streepjes in deze periode geven de viervoudige geleding van deze ingewikkelde, enigszins anakoloetisch uitgewerkte gedachtengang, aan **47** *in...*: PL om. **48** P om.; L *prout*. **49** PL *vanden*. **50** *alte*: p in de zin van *zeer, heel, uitzonderlijk*; vgl. Verwijs s.v. *alte*, 2); PL *alle*. **51** p *licht* = *ligt*; P *leyt*; L *consistit*. **52** p *dien* = *voor hen die*; P *dye*. **53** PL add.; versta: *en voor hem, aan wie*. **54** *ende si...*: p, versta: *en die* (anakol.) *zich...keren*, d.i. de aanvankelijk goede beantwoording; P *mer si keeren hem...gront*. De tegenstelling begint pas later. **55** Het hier uitgewerkte motief beantwoordt aan het scholastisch principe, dat wij aanhaalden in D c. 6, n. *d*. **56** *ende...*: versta: *maar die dan achteraf*; P *Ende si werden daer weder*; L *Sed inibi rursus*. **57** P[3] *onbehoetsamheit*. **58** *dat* = *zodat*; P *niet en ghevoelen*; L *ne ista sentire queant in seipsis*.

a Versta: *maar*.

inkeeren ende want si[59] verstroyt zijn ende vermenichfoudicht, soe en konnen si met dat eenvoldighe goet niet vereenicht ⟨noch in zijnre minnen ontsteken⟩[60] worden[61], oft het zijn enighe dingen, daer si hem in soecken, in[62] enich eer of gemac of liefte of gonst der creatueren, dat si noch[63] niet blotelic afstaen en willen[64].

Dese worden in hoeren herten ghewaer een onghemeten swaerheit ende banghicheit, dat[65] si niet veel ghevoelt en hebben, ende dan[66] dencken si: 'Sal mi dit daervan[67] comen? Mi en hevet noyt dus bijstere[68] gheweest! Wat mach dyt wesen? Hoe wort mi doch[69] dus wonderlic[70]? Dit en kan ymmer niet van God wesen! Ic woude[71] ooc geer- *(f. 135v)* ne dat beste gedaen hebben, ende ic gevoelden [in][72] mi veel bat in mijn simpel oeffeninge. Ick en kan mi met desen hoghe ende diepe dingen niet behelpen'.

Och, laet ons dat niet dencken noch segghen, ende ons selven wijsmaken, noch[73] soe dwaesliken dencken noch spreken: daer soude⟨n⟩ wi ons selven in bedrieghen! Dat is onse sinnelicheit ende raet des boosen geestes. Want wi zijn alle tot dat hoochste goet gescapen, om die liefte ende afgrondige goetheyt Godes te bekennen. Ende en laet ons daer niet in verslagen wesen, dat wi in die doncker wolck met Moyses begrepen werden[b]. Want dan zijn wi seker te verwachten dat licht, in-dien dat wy ons in die duister bangicheit houden aen God[74], bes[75] dat verteert zijn die humoren der sinlicheyt.

Ende als onse herte beladen is metten ⟨dorren begeerten⟩[76] der swaericheit der eertscher natueren, ende dat wi dus ellendich zijn in dese dorre woestijne ons herten, daer ons hongert ende dorstet ende ontbreken die wateren der graciën[77], laet ons dan niet murmureren noch on- *(f. 136r)* verduldich zijn[78] op God[c] oft ⟨op⟩[79] onsen ⟨even⟩-menscen noch op ons selven, mer laet ons God aendachtelic bidden ende aenhangen in onser bedructheit ende temptaciën, ende bidden ⟨God⟩[80] sonder ophouden ⟨tot-⟩[81] ter tijt toe dattet God belieft ons te hooren.

Voorwaer, als die natuere dus verdruct wort ende die siele niet en laet God aen te hangen, so sal si overvloedelic van dat hemelsche broot ghespijst ende versadet werden[d]. Ende als dan en-[82]wech gaet alle twijfelachticheit ende ⟨si⟩[83] vast in God gelovet, so ontspringhet in dat versteende herte die ader des levenden[84] waters[e], ende si wort ingeleit in dat beloovede landt[f], dat is: inden binnensten weseliken[85]

59 *want...*: PL om. **60** *noch...*: PL add. **61** *ende want si qualic...*: versta: *en die, omdat zij...verstrooid zijn..., met het eenv. goed niet kunnen verenigd worden.* **62** *oft...*: PL *Oft in hem zijn enich eer.* **63** PL om. **64** *oft het zijn...*: *oft* als voorwaardelijk of redegevend voegwoord: *aangezien, bijaldien, omdat*; vgl. Verwijs s.v. *of*, 1); L verbindt de ganse zin met de voorzin *want si* als een nieuwe hinderpaal tot inkeer. **65** *dat* = hetwelk in 't algemeen; L *(atque angustiam) quales.* **66** P *so* add. **67** P *af.* **68** L *male.* **69** P om. **70** L *male.* **71** P *soude*; L *voluissem.* **72** PL om. **73** *dat niet...*: PL om. **74** *houden...*: P *a. g. h.* trp. **75** P *tot.* **76** *metten...*: p *metten doorn*; PL *met dorren beg.* **77** *ontbreken...*: P *dye w. d. gr. ons ontbr.* trp. **78** P *wesen.* **79** *oft...*: p *oft*; P *noch op.* **80** P add.; L *ipsum* add. **81** P add. **82** P om. **83** P; p *hi.* **84** P *levendighen.* **85** P[1] *weselicsten.*

b Vgl. Ex. 24.16. c Vgl. Ex. 15.17. d Vgl. Jo. 6.31-32 enz. e Vgl. Ex. 17.2-7. f Vgl. Ex. 3.17 enz.

gront, daer dat ongheschapen wesen Gods in is, ende[86] daer dat overweselijcke leven eewelicken inne dueren sal.

Ende so vergaet hem[87] allen druck ende armoede, ende ⟨si⟩ verblijden sich[88] van den gheleden[88] arbeyde. Ende dit is die strijt des geestes ende der natueren, want die gheest ⟨wil God aenhangen, ende dat vleesch de[r] sinlicheyt. Ende als die gheest⟩[90] verstaet dat alsoe waerdigen[91] goet in hem *(f. 136v)* is, so inroept dat afgront dien afgront[g]. De afgront der Godheyt die inroept den[92] afgront der sielen in hem, ende wil si altemael besitten, gebruken ende regeren.

Mer, als die siel noch vermiddelt is met aenhangen der creatueren ende niet af en snijdt die onvruchtbaer telgen[93,h], so en mach si niet ⟨te⟩[94] recht opwassen inder lieften, so-dat God hoer[95] niet ghebruiken en kan na sinen wil. Ende, want si niet ledich en is, so en kan God in hoer niet comen, si[96] te besitten.

Nochtans en sullen wi ons niet verslaen, ist dat wi vermiddelt ende behanghen zijn met verganclicke dingen ende onbequaem tot deser inwendiger oeffeninghen ende den inkeer waer te nemen[97]. Mer daer-om sullen wi Godt bidden, dat hi ons inwert trecken wil doer dat verdienst zijns heiligen lijdens, ende doer sinen vroliken geest ende[98] heilige droevige siele ende[98] reyne doerwonde[de] lichaem, dat hi onsen geest bequaem wil maken, dat hi daer-in mach rusten[99], ende onse siele met alle die crachten te rechte stueren wil, op-[1]dat hi hoer besitten ende *(f. 137r)* regieren mach na zijnre begeerten, ende onse lichaem reyn ende onderdanich ⟨maken⟩[2] den geest, op-[3]dat hi daer-in woonen mach ende daer-doer wercken wat hem belieft.

In desen driën sal ⟨al⟩[4] onse oeffeninghe staen, als dat wi altijt hebben met Christo (1)* een vrije vreedsaem verheven gemoede, God sonder middel aenhangende met vereeninghe des geestes, (2)* een ghehoorsaem onderdanige siele ⟨den⟩[5] godliken willen, (3)* ende een reyn verduldich gesedicht[6] lichaem, altijt bereyt te volgen den geest, op-dat God vruechde mach in onsen gheest hebben[7], vrede in onse siele ende ghenuechte in onsen lichame, ende so in ons ende doer ons te wercken na sinen wil[8], begeerte ende meininge.

Dit is die hoochste ende orberlicste oeffeninge, diemen hebben mach. Wie hooger vliecht ende wijder soect dan[9] tot desen driën dient, die doet hem selven hinder ende schade. Ende wat hi in desen driën ontfangt ende wat hier-doer in hem gewrocht wort, daer-aen en sal hi niet twifelen, ten si die genade Gods[10], ende sal hem oot-*(f. 137v)*moedeliken sincken ende buigen onder de goetheyt Gods, ende

86 Kernachtige omschrijving. 87 PL om. 88 *si...*: P *si...haer.* 89 P *voorleden.* 90 PL add. 91 P *weerden.* 92 *De...*: P *Dat a. d. g. inroept den.* 93 P *tacken.* 94 P add. 95 *God...*: P *si god.* 96 P om. 97 P *te* add. 98 L *...ad...internum istud exercitium et ad introversionis observationem ineptos esse...* 99 L schikt deze 2 sequenties tot één opeenvolging samen: *exorare ut...dignetur...aique per gaudiosum spiritum suum nostrum spiritum sic aptare, ut ipse in eo quiescere, et per sanctam...animam suam...possit.* 1 P om. 2 P add. 3 P om. 4 PL add. 5 p *des*; P *onder den*; L *divinae subditam voluntati.* 6 PL om. 7 *in...*: P *hebben i. o. g.* trp. 8 PL om. 9 P *dat* add. 10 *ten si... (= dat het niet...is)*: L *gratiam Dei fuisse.*

g Vgl. Ps. 41.8. h Vgl. Jo. 15.2.

bliven mit dat spiegel ende aensichte der sielen in *G*ods tegenwoordicheyt, op-dat hy daer-in lichten wil ende[11] te kennen geven wat hem behaget.

Ende dus sal hi hem van *G*od doerschijnen laten ende bevanghen[12], ende werden dus in hem verslonden inden gheest ende inder sielen ende in den[13] lichaem. *E*nde so hebben wi *C*hristum Jesum[14] aenghedaen[i], ende ghevoelen in ons, dat daer is gheweest in *C*hristo Jhesu[15,j], die daer is die duere[k], doer welcken wy sullen inneghaen ⟨inder *G*odheit⟩[16] ende doer die hulpe der *G*od[t]heyt[17] na-volgen zijn Menschelicheyt[18]. Ende doer dese duere moghen wi altijt[19] weder-inkeeren, hoe wijde wi uutghekeert zijn ende hoe seer wi verstroeyt zijn, *a*ls wi weder-keren ende ghenaede begeeren ende bidden hem[20] doer zijn heilighe verdienst, dat hi ons so[21] suver wil maken, als wi waren, doe wy uut hem vloeten, op-dat wi weder in hem vlieten moghen.

⟨*Van die derde menschen*⟩[22].

[22]Die derde menschen en hebben gheen ingaen in hem selven noch *(f. 138r)* bekennen[23] van *G*od, hoe dat hi inden gronde der sielen is, noch en weten niet[24] hoe dat si van binnen ghestelt zijn. Een urewerck houdet zijne ordinancie, alst in zijn punte blivet ghestelt; mer, als dat onghestelt ⟨is ende⟩[25] in zijn punte niet[26] en blivet[27,l], so verlooptet sonder ordinancie. Also is dat[28] met der zyelen oock, die niet en blijvet in hoer punte, dat *G*odt is[m].

Want alle hoer crachten ende affectiën hoer onbekent zijn, so verloopet si hoer[30] ende ghelijdet[31], soe-dat si die rechte ordinancie eens goeden levens niet houden en kan. *E*nde si en ⟨verstaen⟩[32] niet waer-in dat leyt dat beelde *G*ods ende zijn ghelijckenisse[33], noch si en ⟨weten⟩[34] niet van dat lichte of onderscheit der consciënciën, oft waer die gebreken ghewortelt zijn ende hoere oorspronclicke stede hebben, *n*och hoe dat *G*od overweselic is sonder wijse in dat punt der sielen[n]. Van alle dese ende[35] deser-gheliken en hebben si geen rechte bekennis[36].

*M*er si hebben al hoer oefeninge in uutwendigher ordinanciën ende in *(f. 138v)* eygenscap aengenomen: in beden, in lesen, in dencken overmits[37] menichfoudigen beelden ende formen, diemen ⟨metten⟩[38] uutwendigen verstande ende doer den sinnen van buyten inhalen ende bevoelen mach, ende dus blivensi in hoer natuer

11 *daer...*: PL *daer.* **12** *doersch. ...*: PL *laten d.* trp. **13** *ende inder...*: PL *siele ende.* **14** *Chr. ...*: PL *J. Chr.* trp. **15** P om. **16** PL add. **17** *der...*: PL *gods.* **18** P *menscheit.* **19** P om. **20** P[1] *here*; P[3] *hem*; L *ipsum.* **21** P *also.* **22** Hier vervolgt p zijn hst. 30, terwijl P en L een nieuwe rubriek inschuiven: *Van die derde menschen.* **23** *en hebben...*: PL *dat zijn die geen die ingaen in hem selven ende en hebben geen kennisse.* **24** P om. **25** *onghestelt...*: p *ongestelt*; P *onstelt is ende*; vgl. Verwijs s.v. *ontstellen = in de war brengen.* **26** *in...*: P *niet in zijn p.* trp. **27** *mer als...*: L *quum vero suum punctum deserit.* **28** *is...*: P *ist.* **29** L *(animae) punctum sive centrum suum.* **30** *verloopet...*: P *verloopise haer selven*; vgl. Verwijs s.v. *verlopen* III Trans. = *verkeerd lopen.* **31** *ende...*: PL om. Vgl. Verwijs s.v. *gliden*, met nevenvorm *geliden = uitglijden.* **32** PL; p *verstaet.* **33** *leyt...*: P *dat b. g. in zijn gh. is*; L *...imago et similitudo.* **34** PL; p *weet.* **35** *dese...*: P om. **36** P *kennisse.* **37** P *door.* **38** P; p *met.*

i Vgl. Gal. 3.27. **j** Vgl. Phil. 2.5. **k** Vgl. Jo. 10.7-9. **l** Zie D c. 9, r. 3-5, p. 457. **m** Zie de vergelijking cirkel-punt in D c. 9, r. 3 en n. *x*, p. 457. **n** *punt...*: nl. *de gheest, de gront.* Vgl. n. *m.*

staen. Ende, ist dat si enige gracie van *God* ontfaen, die gebruiken si tot hoer genuechte ende wellust, ende vermengen so den costeliken balsem metten snooden ⟨dreck⟩[39].

*M*er lieten si hem selven ⟨aen⟩[40] *God*, dat hi met hem mochte wercken wat hy woude, ende waren also *God*t onderdanich ende medewerckers metter hulpen *God*es, soe wrochten si met *God* ende *God* met hem, ende[41] so worden alle hoer wercken vruchtber ende godlic[42]. Mer, want si hem ⟨selven te gronde niet en leeren kennen⟩[43] ⟨ende⟩ hem *God*e niet en willen laten[44] ende volgen so hoer eygen lust ende begeerte, daer-om ⟨so⟩[45] en comen si nemmermeer tot hoeren besten, *d*at is: si en comen overmits[46] de be⟨e⟩lden ende middelen hoere natueren tot so hogen grade der duechden niet, daer si toe gescapen zijn.

Ende[47] si sullen nochtans salich worden: ist dat si in hoer oeffeninge volherden uut die lief- *(f. 139r)* te *God*s tot hoeren doot, so sullen si eewich[48] onghemeten loon ontfaen, daer doch hoer arbeyt ende vlijticheit meest om gheweest is[49,o]. *M*er so veel als si hem selven[50] gesocht hebben, so veel sal hoer glorie cleynre[51] zijn ende hoer veghevier[52] meerder. Ende si sullen ongemeten pijn ende vegevyer lijden, bes[53] dat si dat bekennen, dat si in dit leven van rechte bekant souden hebben[54].

Bekennen doet minnen, ende niet en mach inden hemel dan kennen ende minnen[55,p]. Isset dat wi *God* hier leeren kennen[56], so souden[57] wi hem hier ooc wel liefhebben, ⟨ende⟩[58] liefhebbende gebruiken ende uut lieften hem ontsien. Want[59] uut lieften wordet die vreese gheboren, ende ooc[60] ootmoedicheyt, sachtmoedicheyt, verduldicheit[61] ⟨soberheit ende reynicheit⟩[62] ende ooc[63] alle ander duechden. Hier-om die daer staet inder lieften *God*s, die sie wel toe metter vresen *God*s, dat hi niet en valle uuter lieften *God*s[q].

Hier-toe helpe ons *God*. Amen.

39 PL; p *dranc.* **40** PL; p *in.* **41** P om. **42** *vruchtb.* ...: P *g. e. vr.* trp. **43** p om. **44** *hem*...: PL om. **45** P *so* add. **46** P *door.* **47** L *Sed tamen.* **48** PL om. **49** P *heeft.* **50** P om. **51** p; P *te minder.* **52** P *te* add. **53** P *tot.* **54** *van*...: P *geen* (P³ *van*) *recht souden hebben bekent.* **55** *kennen*...: PL *m. ende k.* trp. **56** P¹ *bekennen.* **57** P *sullen*; L *diligimus...fruemur.* **58** PL add. **59** *uut*...: PL om. **60** Pl om. **61** *sachtm.* ...: P *verd. ende sachtm.* trp. **62** PL add. **63** PL *voort.*

o Nl. wegens een intentie met veel zelfzucht. p Vgl. D c. 6, r. 36-40, p. 450. q Eenzelfde verband in r. 41-50. De laatste woorden zinspelen op 1 Cor. 10.12.

P III 13, f. 187r[1] HOE HAER DYE SIELE BADEN SAL IN DAT DYERBAER BLOET ONS LIEFS HEEREN JESU CHRISTI, ENDE HOE SI OP-CLIMMEN SAL MET DRIE LEEDEREN DOOR CHRISTUM JESUM[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XVIIJ.⟩

Mer[3], want wij nu altijt geneiget zijn tot ghebreken also lange als onse siele inden lichaem is[4] ende van ons selven niet op en houden te vallen, daerom sullen wi altijt blijven biden medecijn-meester ende wasschen onse siele dic in dat costelike bat zijns dierbaren bloets, *dat (f. 187v)* hi ons bereyt heeft, daer die ontellike rivieren ende die vijf fonteynen[a] sonder ophouden met volheyt der gratiën in vloeien, daer wi onse sielen in moeten reynigen, sullen wi tot hem ingaen[5].

*W*ant nyemant en mach op-climmen opten berch der *G*odheyt[b], dan die haer
C sielen gewasschen hebben inden bloede des lams[c], ende die onnosel zijn van handen ende reyn van herten[d], ende haer sielen bewaren van ydelheyt, ende leven na der waerheit: dié werden ingeleyt inden berch der *G*odheyt, ende werden ontfangen van dat *H*eilich der heiligen, ende geset voor dat aensicht des *H*eren, dat haer oorspronckelike stede is, ende ontfangen die vaderlike benedictie[6].

1 Getuigen: P III.13, f. 187r-v; L 2.13, f. 134r. NB. De parallel p 27-30 enerzijds en P III.1-11 anderzijds breekt hier af. Terwijl P III.13 logisch en redactioneel bij 1-12 aansluit (zie volgende noten), vervolgt p met c. 31, dat een samenspraak tussen de ziel en God op een ander vlak brengt. Eerst met P c. 34 vinden wij opnieuw een parallel met P III.40. Aldaar zullen wij dat samentreffen kritisch moeten beoordelen. Zie verder p. 556 e.v. 2 Het 1e deel der rubriek resumeert de eerst volgende tekst, die de overgang naar de volgende uiteenzetting brengt, terwijl het 2e de daarna lopende hoofdstukken aankondigt onder het motief van het *opclimmen*: P *leederen*; L *scalis*. 3 Dit *Mer* sluit aan bij de gedachte omtrent 's mensen zwakheid uit de vorige paragraaf en verzekert aldus de band in de uiteenzetting. 4 *want*...: L *quia sensus et cogitatio*..., interpretatie volgens Gen. 8.21, dat in de tekst geparafraseerd wordt. 5 *sullen*...: L *si*...*ingredi velimus*. 6 L vertaalt deze paragraaf volgens de vulgaat Ps. 23.3-6.

a Onderscheid tussen de algemene verwonding (door de geseling enz.) en dé 5 wonden. b Blijvend motief omtrent de *weselijcke eenicheit van wesen tot wesen*. c Vgl. Apoc. 22.14. d Vgl. Ps. 23.4 en par.

P III 14, f. 187v[1] HOE DATMEN TEN EERSTEN OPCLIMMEN SAL DOOR DAT GEWONDE LICHAEM. ⟨¶ CAPITTEL .XIX.⟩

Die eerste leeder is Christus Jesus, daermen mede aenden berch coemt ende is een drievuldige leeder, daermen mede opclimmen sal ⟨ende⟩ is in drie graden, *a*ls in dat werckende, geestelic ende godlic leven[2].

Wi moeten ons eerst reynigen[3] in dese fonteynen, ende daer-na opclimmen met die eerste leeder aen den berch door dat gewonde lichaem Christi, ende bidden genade daer-door van alle misbruikinge onser leden ende .v. sinnen, ende climmen daer-door op.

Ten eersten sullen wi comen aen zijn voeten, daer hi ons .xxxiij. iaer so ootmoedelic mede heeft gesocht, ende nu heeft hi hem[4] laten nagelen aenden cruce, om ewelic by ons te bliven, ende bidden ghenade van onsen sondigen leven, *e*nde bidden dat wi voortaen den rechten wech wandelen mochten;

— *e*nde daer-na tot zijn kniën, die hi so dic nacht ende dach om onsen wil gebuicht heeft voor sinen hemelscen *V*ader, ⟨ende bidden⟩ dat hi ons wil vergeve⟨n⟩ onse traecheit;

— *d*aer-na tot sinen heylighen lichaem, dat om onsen wil so iammerlic is gehandelt in vangen, binden, stoten, in bespotten, geesselen, croonen ende crucen ende inden schandeliken doot, ⟨ende bidden⟩ dat hi ons daer-door wil reinigen met warachtige reynicheit;

— *e*nde daer-na tot zijn minnende herte, dat also wijde ontloken *(f. 188r)* was als die hemel van minnen[5], op-dat wi daer-in souden woonen, *e*nde bidden dat hy ons hert reynigen wil van allen quaden gedachten, ende ons coude herte wil verwaermen in liefden ende dancbaerheden;

— *e*nde daer-na tot sinen heilige armen ende handen, die hi so dic uutgerect heeft in bedinge ende in wercken der barmhertícheyt, ende nu, om onse sielen te behouden, aenden cruce ghenagelt zijn, *e*nde bidden hem dat hi al onse wercken rechtverdich wil maken ende vercieren met barmherticheit;

— *e*nde daer-na tot sinen heiligen mont, daer hi de warachtige leeringe des levens mede voort-ghebracht[6] heeft met veel roepens, ende onse sielen gesocht, daer hem so na dorste, dat hi edic ende galle om onsen wille dranc, *e*nde bidden ghenade van overvloedicheyt[7] der woorden ende van wellusten der spijsen ende des drancs, ende verciere[8] ons met warachtige sobere wijsheyt;

1 Getuigen: P III.14, f. 187v-188v; L 2.14, f. 134v-135v. 2 De 1e zin slaat al dadelijk op de beleving van Christus' gewonde lichaam, terwijl de 2e zin (*ende is*) de 3 aspecten (*drie graden*) in Christus aangeeft, die in c. 14-17 (nu c. 19-22) ontleed worden. 3 *Wi moeten...*: hiermee wordt het 1e aspect verder behandeld, met een overlopen van Christus' lichaamsdelen. 4 L *quosque (pedes)*. 5 L *prae amore*. 6 L *deprompsit*; in deze tekst heeft *voort-brengen* ook de betekenis van *vore-brenghen*; zie Verwijs s.v. *vorebringen* 2). 7 *ghenade...*: L *ut indulgeat..., quicquid sive verborum superfluitate...peccavimus*. 8 *ende...*: L *nosque...exornet*; P *verciert*: wij schakelen over op de context.

a Het komt aannemelijk voor, dat Schr. bij deze uiteenzetting gebruik maakte van de destijds zeer verspreide: *Een soete medidatie hoe...* Zie A. AMPE, *Bibliografisch onderzoek en kritische uitgave van „Een soete meditatie hoe die verloren siele vanden sone gods vonden es"*, in DGP 41, 1963, 48-82. Vgl. reeds in A c. 41, n. *c* en B, c. 12, n. *i*, p. 269.

— ⟨ende⟩ *d*aer-na tot die ogen der bermhertícheyt, daer de fonteynen der tranen so overvloedelic uut vloeyden, in-dien dat[9] hi sach die grote oneer, die *G*od gedaen wert, ende die grote schade der sielen ende den groten rouwe zijnre liever *M*oeder, *e*nde bidden genade, dat wi die ogen ons herten so dic van hem gekeert hebben ende dat hi onse inwendige oge⟨n⟩ wil verlichten ende aen hem vestigen;

— *e*nde daer-na tot sinen heyligen oren der verduldiger reynicheyt, daer-mede hy hoorde die verwijtinge ende dat grouwelike gerucht ende geroep der Joden ende dat rouwelike carmen ende screyelike clagen zijnre liever *M*oeder ende al zijnre vrienden, *e*nde bidden daer-door ghenade, dat wi onse inwendighe oren so niet ghegeven en hebben tot zijn godlike inspreken ende tot die vermaninge ende leeringhe onser oversten;

— *e*nde daer-na tot sinen heyligen hoofde, dat hy heeft laten doopen inder Jordanen, waer-door ons doopsel geheylicht is, *d*at nu so wreedelic ghedruct is onder die doornen-crone *e*nde fellic doorsteken met dye wreede doorne-tacken *(f. 188v)* ende overvloeyende van bloede om onse besmitte doopsel[10] te reinigen, ende bidden daer-door vergiffenisse van de misbruikinge ons doopsels ende onser .v. sinnen, dat hijse wil reinigen ende besluitense onder zijn doornen-crone ende dopen ons in zijn heylich bloet, op-dat hi geweerdigen wil in ons te woonen ende ons lichamelike natuer te verbergen ende te verwandelen[11] in zijn menscelike nature ende so te bedecken in sinen tabernakel voor alle aenvechtinge der vianden.

Siet, hier-in is die sinlicke nederste mensche op-geclommen in sinen graet door dat lichaem Christi, ende staet op den voet des berchs, ende en mach niet voorder comen in dit leven. Ende daerom zijn wi altijt beginnende menschen, ende moeten blijven inden werckende leven na die *M*enscheit *C*hristi, die altijt werckende was dat goede.

9 *in...*: L *quando*. 10 *onse...*: L *eaque post baptismum peccata commisimus*. 11 L *transformare*.

P III 15, f. 188v[1] HOE DATMEN TEN ANDEREN MAEL OP-CLIMMEN SAL DOOR DE DROEVIGE SIELE CHRISTI. DIE ANDER LEEDER. ⟨¶ CAPITTEL .XX.⟩

Die ander leeder, diemen op-climmet totten inganc des berchs, is die siele *Christi*, dye also overgoten[2] was van inwendigen lijden ende seericheit, dat si in den inwendigen cruce van minnen[3] met alle crachten met groten gewelt uutgerect was tot die hoocheyt der hemelen ende diepheit der hellen ende tot die breetheyt ende lancheyt der aerden.

Hoe groot dat dit lijden was, dat en is in geenen boeck gescreven dan in dat boec des levens, dat daer besloten is ende met .vij. segelen bezegelt, dat niemant op-doen en mach dan dat lam, dat opten troon sidt[a]. Ende hoe dit die siele ende[4] alle minnende sielen opgedaen ende ontloken wort ende int bevoelen wort gegeven[5], dat en canmen niet bescriven[b]. *W*ant dat inwendige lijden, daer dye siele *Christi* in gecruyst ende uutgerec[h]t was, dat was also ongelijc meer by[6] zijn uutwendich liden als die hemel is vander aerden. Dat uutwendige lijden was ongemeten groot, mer zijn inwendige liden was also ongemeten meerder als hi de sielen meer minden dan de lichamen[c].

(f. 189r) Die wonden zijnre sielen waren ontallijc meerder, wijder ende dieper, ende vloeyden veel meer van overvloeyender minnen ende barmhertícheyt dan dye wonden zijns lichaems van bloede.

Dat roepen zijnre sielen ⟨doorginc⟩[7] den verborgen afgront met groten geluyt des suchtens ende schreyens na dye verdoelde[8] sielen met veel minliken ende treckende[9] woorden etc.[10].

Dye armoede ende gelatentheyt zijnre sielen was alsoo groot, dat[11] hi gheen onthout noch voetsel noch troost van zijnre *G*odheyt en had, *m*er hi hinc naect ende bloot ende ellendich gelaten vander *G*odheyt[d] ende van allen sielen, met geschoorden aderen der liefden ende met gebroken leden der afgekeerder sielen, also dat hi niet één siel en had, daer zijn hooft op mocht rusten[e] of daer hi zijn dorstige siele mede mocht laven[f]. Daer-om riep hi ellendelijc uutwendich, mer alte veel luyder[12] inwendich: 'Mijn *G*od, mijn *G*od, waer-om hebdy mi gelaten?'[g].

O edel siele, herknauwet ende aenmerct dit roepen, ende het sal dy u selven ende alle dingen doen laten om sinen wil, die om dijnen wil so ellendelijck gelaten wert,

1 Getuigen: P III.15, f. 188v-189v; L 2.15, f. 135v-137r. **2** L *perfusa.* Moet men lezen *doergoten*? **3** *van...*: L *prae amore.* **4** *die...*: L om. **5** *int...*: L *sentiri datur.* **6** *meer by...*: L *maior...omni externo cruciatu. bi* na comparatief = *dan, in vergelijking met.* **7** L *penetravit*; P *doorgaet.* Zie context. **8** L *infatuatis*; in de betekenis: *verbijsterd, verdwaasd.* Vgl. Verwijs s.v. *verdoolt* 3). **9** L *attractivis.* **10** L om. **11** *alsoo...*: L *ita...ut.* **12** *luyder...*: L *miserabilius atque altius.*

a Vgl. Apoc. 5.1-9. b Dit betreft de openbaring van *Dat gheheyme liden Christi*, buiten wat in de H. Schrift aangehaald wordt. Zie *Tempel*, ug. *Ampe*, c. 35. vooral p. 460, n. 22 enz. Vgl. A. AMPE, *Naar een geschiedenis van de Passie-beleving vanuit Marrow's Passie-tekst*, in *OGE* 58, 1984, 129-175. c Vgl. 1[e] en 2[e] paragraaf uit *Vanden liden Jhesu ende Marien*, in *Tempel*, ug. AMPE, p. 623-4 en bijhorende noten. d Hoe interpreteerde Schr. Mt. 27.46 en par.? Zie *Tempel*, ug. AMPE, p. 605-7, en hiervoor C c. 41-43, *4[e] conste*, p. 429 e.v., en D c. 18, r. 7-12 en nn. e Mt. 8.20 en par. werd overdrachtelijk toegepast op Jezus' lijden op het kruis, waartegen hij zijn hoofd niet kon laten rusten. f I.v.m. Jo. 19.28. g Vgl. Mt. 27.46 en par. Zie n. *d.*

om-dat ghi hem gelaten hadt[h]. Hoort hoe hi tweewerf seyt: 'God'. E[e]rstwerf: 'God', ⟨alsof hij wilde zeggen⟩: 'O mogende *G*od, laet dy u verwinnen[13] van minnen-der sielen, dat ghi my, dien ghy also seer mint, so arm laet ende mi voor haer geeft ende te pande set, om haer weder te crijgen?'. O crachtige liefde, dye den geweldigen *G*od dus buygen ende doorwonden can ende droncken maken van minnen ende mildelic doet vloeyen!

Ende daer-na seyt hi ten anderen mael: 'mijn God'[i], ende roept inwendich totter sielen: 'O edel siele, die na my gebeelt zijt ende goden zijt ende mijn kinder[14], mijn suster ende mijn bruyt, daer ic mi in u gheëenicht heb ende besloten in dat beelt uwer sielen, *d*aer ic een eewich verbont mede gemaect heb, om met u eewelijc te zijn, *d*ie my also gelijc zijt, ende dien ic also seer minne, waer-om heb-dy mi gelaten? Ic volge u *(f. 189v)* na inder hellen[j]. O siele, hoe dic heb ic u begeert te vergaderen onder mijn vlogelen[k]? *M*er nu loopt u[15] na een cleyn ghenuechte ende verlaet dye eewige genuechte. Och, daer-om dorst mijn siele na u, om-dat ic u schencken mocht[16] uut dye vloeden des levens. Och, coemt tot my: so is mijnen rouwe al volbracht[17]! *W*ant mijn herte is al ontloken, ende die duere des levens heb ic u geopent[l], ende heb u die stede bereyt, ende alle mijn dienaers verwachten na u[18]. Ende ic stae met uutgerecten armen der minnen ende der begeerten, dy om te helsen[19] ende u aen mijn hert te drucken, *o*p-dat ghy gevoelt dye hitte mijnre minnen, ende dat ic u aendoen mach dat cleet mijnre schoonheyt ende u vercieren als een bruyt ende maken u één gheest met my[m], want ic ben een vader der gheesten[n]. Nu, o *V*ader, in uwen handen bevele ic mijnen geest[o]. O vaderlijcke cracht, in u wijsheyt ende goetheyt bevele ic u mi ende alle geesten ende sielen, die by mijnen liden behouden werden, dat ghi ⟨si⟩[20] in uwen handen bewaren wilt, ende één geest met u maken wilt als wij één zijn[p], op-dat ic mijn leven ende liden in hem vernyeuwen mach'.

Als dye siele dit verstaet, so recht si haer ⟨selven⟩[21] op met allen haren crachten, ende rect uut ende druct haer selven inden inwendigen cruce, ende begeert met allen crachten haren bruydegom aen te hangen ende na te volgen, ende geeft haer geheelic over, dat hi haer siele mach besitten ende regeren na zijnre begeerten.

Hier is die siel opgeclommen overmits die siele Christi inden anderen graet des geestelijcken levens, tot aenden inganc des berchs.

13 *Eerstwerf...*: L *Primo siquidem, Deus meus dicendo, hoc voluit insinuare, quasi diceret: Omnipotens Deus, quomodo iam in tantum vinci te permittis...; laet dy = laat gij u (zo zeer) verwinnen dat...* **14** L *filia*: naast *suster...bruyt* is het enkelvoud normaal, maar in de aanspraak is de gedachte aan een meervoud ook aanwezig; vgl. *goden zijt*, zie Jo. 10.34. L *per gratiam, Deus, filia, soror et sponsa existis.* **15** P[1]: een vroeg voorbeeld van dit vnw. tweede persoon nom. (enkelvoud of meervoud?); zie A. SASSEN, *De oudste vindplaats van 'U'*, in TNTL, 99, 1983, 165-7; P[3] *ghi*. **16** *om dat...*: L *ut...possem.* **17** *so...*: L *et cessabit omnis dolor meus.* **18** *Verwachten na... = wachten op*; vgl. Verwijs s.v. *verwachten* III 1). **19** *dy...*: L *desiderans te amplexari.* **20** P[3]; P[1] *so*; L *eas.* **21** P[3] add.; P[4]L om.

h Speling rond het woord *laten*. **i** Over het dubbele *Mijn God* zie hiervoor n. *d*. **j** Christus begeleidt de ziel, waarmee hij weselijc verbonden is, tot in zijn nederdaling ter hellen. Zie *Tempel*, ug. AMPE, p. 484, r. 45 en n. 34; p. 609, r. 172 en n. 54. **k** Vgl. Lc. 13.34. **l** Vgl. Jo. 19.34. **m** Vgl. 1 Cor. 6.17. **n** Vgl. Hebr. 12.9. **o** Vgl. Lc. 23.46 en par. **p** Vgl. Jo. 17.22.

P III 16, f. 189v[1] VAN WAT HYNDERNISSE HEM DYE MENSCHE WACHTEN MOET IN SINEN OPGANCK.
〈¶ CAPITTEL .XXJ.〉

Hiertoe en mach die nederste mensch niet comen, want dye natuer is daer te cranck toe, ende si en mocht dat nyet lijden[a]. *W*aert dat dat menschelicke herte dat inswelgen[2] woude, daer die siele mede over- *(f. 190r)* goten[3] is ende dat in haer gewrocht wort, het moest versmoren[4] ende soude in onmacht vallen. Ende daerdoor soude die siel belet worden aen haren opganc, ende de geest soude den inganc verloren blijven[b], ende dye nederste mensche soude sinen voortganc in dye werckelicheyt benomen worden.

Daerom wacht u voor dye dryft der 〈ongedenckicheyt〉[5] des herten ende der natueren. Want si soude u worpen van den voet des berges, dat is, vander gelijcheyt Christus' *M*enscheit, ende soude u drijven in dijn schaedelijcke natuer, daer u[6] eewyghe verderffenisse aen leyt. Hier moetmen wijsselijc toesien ende vragen raets[7] van die inwoonders des berges, dier weynich is, ende nochtans isser veel geroepen. *M*er daer en wil hem te-hants nauwe nyemant waghen[8], daer doch so grote salicheyt ende eewich leven 〈aen leyt〉[9]; ende des men hier niet en verwervet, dat moetmen hier-namaels eewelijc derven.

Hier-om laet u natuer alleen opclimmen inde *M*enscheit Christi, ende laetse daer blijven, ende met hem wandelen, doen ende leeren, laten ende lijden, sterven ende leven. Ende laet u siele opclimmen met die siele *C*hristi in een geestelic leven. *E*nde laet dijnen geest met den gheest *C*hristi ingaen in een overweselijc godlijc leven: so wordy bewaert in al dijnen wegen, als ghi nyet meer en smaect in dijnen afganc ende opganc[10] ende inganc, dan u gegeven wort ende u georloft en is. Op-datmen hier-in bewaert mach blijven, so salmen segghen ende bidden:

'O Heere, neycht dijn ooren ende verhoort my, *e*nde bewaert my in al mijnre wandelinghe, want ic van my selven nyet en vermach[11]. Ende bewaert mijn siele, want si van u geheylicht is. Ende behout mijnen gheest, want ic in u gehoept heb, mijn Here ende mijn God'.

Als dye siele aldus opgeclommen is, als voor-geseyt is, so moetse daer blijven in haren gront, ende nyet voorder in-gaen noch weder achterwaert.

1 Getuigen: P III.16, f. 189v-190r; L 2.16, f. 137r-v. De titel is zakelijk juist, maar onderbreekt nutteloos de klare opsomming der drie 'opclimminghen'. **2** L *inhibere*: men moet lezen *in(m)bibere*. **3** L *perfusa*. **4** L *tabescere*; *versmoren* = omkomen, bezwijken: vgl. Verwijs s.v. *versmooren*. **5** P[1] *ongedenlnietelheyt*; P[3] *ongedenclicheyt*; L *impetu violento*. Verwijs kent *ongedenke, ongedenkich* (vgl. Mhd. *ungedenkich*) bnw. = ongedachtig 〉 *onbedachtzaam, ondoordacht, onbesuisd, roekeloos*. Daarom verbeteren wij tot: *ongedenckicheyt*. Of zou het gaan om *ongeduricheyt*? **6** L om. **7** P[1]: vgl. Verwijs s.v. *raet* 15); P[3] *raet*; L *consilium ac seipsum abnegare*: de bijvoeging kan een interpretatie zijn. **8** *hem... wagen*: L *sui vult periculum facere*. **9** P *aenleyt*. **10** *afganc...*: L *ascensu, descensu* trp. **11** *want...*: L *quoniam inops et pauper sum ego*, naar Ps. 85.1.

a De r. 4-6 zijn parallel met r. 66-72 uit c. 17. b L *spiritus introitum amitteret*: Versta: *de geest zou voor altijd* (blijvend) *zijn ingang kwijt zijn*, of *aan de geest zou de ingang ontzegd blijven*. Zo ook het volgende zinsdeel.

P III 17, f. 190v[1] DYE DERDE LEDER IS DEN VROLIJCKEN GEEST ONS HEEREN JESU CHRISTI. ⟨¶ CAPITTEL .XXIJ.⟩

Die derde leeder, daermen mede ingaet inden berch der *G*odheyt, is die geest Christi, dye daer vast ende onberuerlijc bleef in die volcomen vruechde ende gebruycken[2] zijnre *G*odheyt, in weseliker eenicheyt zijnre overster crachten, in volheyt der weelden, daer hy hem noyt oghenblic uut en keerden, in wat lijden ende gelatenheit zijn siele ende lichaem waren, *e*nde was bereyt met eenen vrolijcken geest[3] (a) also veel lichamen[4] over te geven inden doot, als sterren zijn aenden hemel, dropelen waters inder *z*ee, koren (b) sans[5] bider *z*ee, gras[6] opter aerden, als Bonaventura schrijft, ende in dier selver pijnen[7] totten ioncsten daghe toe te blijven, om één siele te behouden, had dat zijn rechtverdicheit geëyst[c]. Hi aensach met volcomen vrolicheyt hem selven inden godlijcken afgront, inden spiegel der heyliger *D*rievuldicheyt. Hi bekenden hem selven van aensicht tot aensichte, dat is: van geest tot geest.

Hier[8] wort onsen geest verheven ende ingeleit met den geest Christi inden berch[9] der *G*odheit, ende hi coemt weder in zijn aerde, ende wort ontfangen in sinen oorspronc, ende omhelst ende omvangen vander heyliger *D*rievuldicheyt[d].

Daer wort die geest overgeswanct[10,e] in dat overweselijcke goet, in een licht der waerheyt, ende gevesticht voor dat aensicht des Heeren met een simpel gedacht ende een reyn gesicht ende met een ongebeelde minne, altijt God te aenschouwen inden verborgen gront ende binnensten des gheests[11], *e*nde wort ⟨in dien⟩ overgehemelt, dye daer den geest geweldich is geworden ende heeft dien aen hem gehaelt[f] ende doorlicht in kennisse[12] zijnre claerder waerheyt, *e*nde doorvloeyt den geest, siele ende lijf, herte ende sinne[13], *e*nde verwandelt den mensche in een godlijc bekennen, ende cleet hem met een godlijck licht, met dat eerste cleet der *(f. 191r)* puerheyt[14]. *E*nde daer-in siet die geest hem selven in een ongemeten licht omvangen, ende doorsiet sinen verborgen gront ende waer-aen hi ghehyndert wort ende hoe hem voort-aen behoort te wandelen.

1 Getuigen: P III.17, f. 190v-191r; L 2.17, f. 137v-139v. **2** *ghebrucken* = in het 'gebruken'; L *fruitione.* **3** *vrolijcken...*: L *cum gaudio.* **4** L *si habuisset* add. **5** *koren...*: P = *korrels zand*; Verwijs s.v. *corn* 1); L *grana arenae.* NB. Deze opstapeling van synonieme uitdrukkingen is stereotyp ter beschrijving van grote hoeveelheden (b.v. van wonderen in de eucharistie). **6** P = grassprietjes; L *gramina.* **7** L *qualem in cruce pendens sustinebat* add.; waarschijnlijk authentiek: *zoals hij op het kruis doorstond.* **8** L *Ideoque...hic* add. **9** L *mortem.* **10** L *per excessum rapitur.* **11** *des...*: L *sui ipsius*; wellicht authentiek: *zijns zelfs.* **12** *ende...*: L *Sicque supercoelestis efficitur, ubi spiritus redditur potens et a Deo attrahitur ac transradiatur in...agnitione*: *spiritus* staat wel in de genitief. Wij vertalen: *...in hem overgehemeld, die de (menselijke) geest overweldigd heeft en die deze naar zich toegehaald heeft en doorklaard in (door, tot) kennis.* **13** L *sensus*, mv. **14** L *prima stola puritatis.* Deze omzetting verwijst naar de tegenstelling *die eerste/die tweede stool* bij Ruusbroec; zie AMPE, *Kernpr. Ruusbroec*, III, 407 en n. 6.

a De hier kort aangegeven tegenstelling tussen de *droevighe siele* en de *blijde gheest* in de gelijktijdige ervaring van Christus, speciaal op het kruis, wordt radicaal uitgewerkt in *Tempel*, c. 60 r. 117-174; zie *Tempel*, ug. AMPE, p. 607-9 en nn. **b** *koren* = *coren*, als meervoudsvorm van *corn*, d.i. korrel; zie Verwijs s.v. *corn*. Versta: *korreltjes zand.* **c** R. 7-11: reeds vermeld in A, c. 48 r. 23 en n. *g.* Bonaventura? **d** R. 14-17: let op de synoniemen. — De term *zijn aerde*: versta: *zijn oorspronkelijke eigen grond, waar Christus uit de Vader geboren is.* **e** Vgl. *overswanc* uit D c. 11, r. 7; zie hiervoor p. 462 en n. *a. Overswancken* zoals *overswanc.* **f** Vgl. Jo. 12.32.

Ende dit selve bekent hi ooc in anderen menschen. *W*ant alle dingen zijn hem int licht[15], ende alle die sinnen der scriftueren ende alle verborgen gronden[16] zijn hem in dier tijt ontdect. Want hi aenschout God van aensicht tot aensicht[g], inden verborgen afgront, in allen eynden van aertrijck, *d*at is: hi aensiet God eenvuldich inden verborgen diepen afgront, inden binnensten zijns geests ende in al die gronden der sielen ende herten der menschen, dye God al in hem begeerden te trecken[h], waren si van allen hyndernissen vrije. Hier-af heeft die mensche, die ⟨dit⟩[17] bekent, alte grote seericheit in zijnre sielen, dat[18] hem altijt dorst[i] na die sielen ende salicheyt der menschen[19]. *N*ochtans en is hi in hem met ghenen menschen verbeelt[j].

Also[20] is hi omvangen met eenvuldiger waerheyt, welc God selver is, *e*nde heeft daer-in[21] alsulcke blijschap, vrede ende genoechte, als hi heeft in sinen heiligen[k], want hi heeft den mensche aen hem getogen[l] ende geheel aengedaen met geest, siele, lijf, herte ende sinne[22], *e*nde verwandelt den mensche, ende maect hem van graciën, dat *C*hristus is van natueren. Also[23] heeft hi den wil vereenicht met sinen godlijcken wil, *e*nde die begeerte met zijn godlike begeerte, *d*ie meyninge met zijn godlijcke meyninghe, *d*es menschen natuer met zijn godlike natuer, ende wort in hem geboren, ende leeft daer-in, ende wandelt daer-in, ende werct ende lijdet daer-in, ende verrijst ende verblijt hem daer-in, dat hi eenen mensche gevonden heeft na zijnre herten[m].

Hier-in is die mensche te niet geworden[24] van al sinen doen ende laten, woorden ende wercken, ende heeft verloren sinen schijn ende nyet zijn wesen; ende hi leeft tehants niet, mer Christus leeft in hem[n]. Ende dit is die hoochste blijschap des geests, dat dye *(f. 191v)* mensce aldus te niet wort ende leeft God alleen[25].

Gelijc een goet mensce, als hi sterft, zijn siele[26] uut sinen lichaem ende bloede wort geloost ende getogen ende wort ontfangen in die armen Gods ende ingeleyt inden hemel (want God is inder sielen ende trecse in hem, dye selve den hemel der hemelen is), — *a*lso heeft die Godheyt die siele doorlicht ende overgegoten, ende alle dye crachten aen hem getogen ende ombevangen met die godlijcke claerheyt, dat die siele meer leeft in God dan in haren lichaem[o], ende die Godheyt leeft meer inden lichaem dan die siele[p], ende haer wandelinge is meer inden hemel dan inder

15 *W*ant...: L *Omnia nanque in illo lumine cernit.* **16** *ende*...: L om. **17** L *ista* add.; vereist door de zin. **18** *dat*...: P = *(seericheit), door dat*; L *eo quod.* **19** *na*...: L *salutem animarum.* **20** L *quippe qui*, waardoor deze zin met de onmiddellijk voorafgaande verbonden wordt. **21** *ende*...: L *Et in istiusmodi homine Deus...habet.* Het onderwerp van *heeft* is *God* uit het vorige relatieve zinsdeel (anak.); *daer-in = in deze mens* tegenover *in sinen heiligen.* **22** L *sensibus*, mv. **23** L *Etenim.* **24** *is*...: L *deficit homo.* **25** *ende*...: L *solique Deo vivit.* Wel slechte vertaling na de vorige zin, waarin naar Gal. 2.20 vertaald is:...*vivit in eo Christus.* **26** *Gelijc*...: P = *Zoals, wanneer een goed mens sterft, zijn ziel*... Versta: *Gelijc..., also*... of *Zoals de ziel van...mens, die sterft*...

g Vgl. r. 31. Overdracht van term voor *visio gloriae* (zie 1 Cor. 13.12) op de aardse schouwing. **h** Vgl. n. *f*; zie hierna nog de ww. *getogen, trecse.* **i** D.i. het medebeleven van Christus' *sitio.* **j** Deze hoge beleving gebeurt zonder beelden. **k** *also is hi*...: versta: *want* (verklaring van voorgaande zin) *zo zeer is hij* (de mens) ...*en heeft hij* (= *God* uit de vorige relatiefzin), ...*als hij* (God) *heeft in zijn heiligen* (vgl. Ps. 67.36). **l** Vgl. Jo. 12.32; zie n. *f* en *h.* **m** Vgl. Ps. 88.21 en par. **n** Vgl. Gal. 2.20. **o** Vgl. het motief *plus est anima ubi amat*...; zie hierna D c. 38 r. 79-88 e.v. en n. *m*; p. 511. **p** Dit wijst op Gods weselijc inwesen in alles, dat de mens (nog) niet realiseert.

aerden[q], want si wandelt stadelijck inden hemel met God, dat is: inden eersten gront der sielen, die eenen hemel is, daer God stadelijc ⟨in woont⟩[28].

Dit is den hemel, daer sinte Pauwels ⟨in getogen⟩[29] was[r], daer hi God aensach sonder middel inden derden hemel, *d*at was: in dat eerste wesen der sielen. *W*ant Sinte Pauwels en was nyet doot, zijn siele was in sinen lichaem, *m*er zijn siele was getogen inden eersten wesen zijnre sielen. *D*aer aensach hi God weselijc, boven alle vernuft ende boven allen beelden ende boven gelijckenisse, in sinen bloten wesen, also als hi ⟨hem⟩[30] nu aensiet inden eewighen leven.

In desen derden hemel is die geest getogen ende ingeleyt, dat is: over die drie overste crachten, boven dat ghedacht[31] dat daer aenschout in vernuftiger wijse, ende boven dat verstant dat daer aenschout in beeldelijcker wijse, ende boven den wil die daer aenschout in gelijckenisse. Hier is hi al over[32] in een weselijcke blootheit, ende aensiet God sonder middel in eenvuldicheyt des godlijcken wesens, in dat binnenste wesen der sielen, sonder alle vernuft, beelden ende gelijckenissen.

Hier is die siele doorlicht ende ingegoten[33] metten selven lichte, daer Adam ⟨in stont⟩[34] ende mede ghecleedt was inden *p*aradijse, daer dye siele nu weder ⟨in geleyt⟩[35] is door Jesum Christum. In desen licht verstaet dye siele *(f. 192r)* alsodanige waerheyt, die nyemant verstaen en can dan die aldus dese drie leederen overmidts Jesum Christum opgeclommen is, *e*nde is ingeleyt inden derden hemel, inden berch der *G*odheyt[s].

Hoe salich is dese siele, dye hier opgeclommen is ende ingeleyt is, ende haer selven aldus gestorven is, ende in God begraven is[t]! *H*oe puer wort si van allen creatueren, van alle vreemden begheerten, *h*oe gherust van herten, hoe reyn van sonden, hoe vrije van alle pijnen, hoe vreemt[36] van allen vreesen, verciert met alle duechden, verclaert inden verstant, verheven inden gheest, met God vereenicht ende eewelijck ghesalicht!

27 L *ita ut.* 28 P *inwoont.* 29 P *ingetogen.* 30 L *eum* add., vereist door de zin. 31 L *memoriam.* 32 *Hier...*: L *Supra haec (inquam) omnia translatus est.* 33 L *perfusa.* 34 P *instont.* 35 P *ingeleyt.* 36 L *aliena.*

q Vgl. Phil. 3.20. r Vgl. 2 Cor. 12.2. s Het motief dat heel de uiteenzetting schraagt. t In aansluiting met het gevolgde lijdensverhaal.

P III 18, f. 192r[1] HOE DIE MENSCE GOD GEVONDEN HEEFT IN DAT HUYS ZIJNRE SIELEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXIIJ.⟩

Dese mensche mach wel seggen met die minnende siele: 'Doen ic alle becommernisse voor-by-gegaen was ende ic my keerden in dat huys mijnre sielen, heb ic gevonden, dye mijn siele minden. Ic hebben[a] ⟨gehouden⟩[2], ende ick en sals nyet laten gaen. Ic sal hem leyden in die slaepcamer mijns gheestes[b], ende in dat rijcke mijnre sielen, ende in dat huys mijns herten[c]; ende ick en sal hem nyet laten gaen, vóór dat hi mijn siele ghebenedije[d]. Ick sal hem houden ende ombevanghen in die armen mijns geestes, ende in die armen mijnre sielen, ende in die armen mijns herten'.

Als si hem ⟨ombevangt⟩[3] inden gheest ende hem aenschouwet met een blijde ghesichte, so ⟨omvangt⟩[4] si hem met dat ghedachte ende wille. Als si hem ⟨omvangt⟩[5] inder sielen overmits zijn vermaninge, inlichtinghe ende leeringe, so omvanct si hem met die begheerlijcke ende toornichlijcke crachte. Ende als si hem omvanct inder herten overmits zijn godlijcke meyninge in al haren wercken, so ombevanct si hem in voorspoet ende in wederspoet.

Ende si neemt hem also nauwe waer ende soect zijn eer in allen haren doen ende laten: ee[d]tse, drinctse *(f. 192v)*, slaepse ende waecse, dat doet si al om zijnre liefden[6]; *e*nde hi nemet haer weder also nauwe waer, ende leydet haer weder in zijn slaepcamer ende in zijn weselijcke eenicheyt. *E*nde daer gebruyct si zijn rust, ende hi omhelst haer in dye armen zijns gheests ende met die armen zijnre sielen ende met die armen zijns herten. Hier wort lief van lief ombevangen. Hier wort lief van lief gheëert. *H*ier wort lief van lief bewaert. Och, wat stercker knoop ende bant is dit!

Siet, hier-toe mogen wij comen, willen wi neerstich zijn in sinen dienst. Want, ist dat wij na dat hoochste niet en staen, so en zijn wij dat nederste niet weerdich. Och, wat sal ons al geëyscht wesen[7]!

1 Getuigen: P III.18, f. 192r-v; L 2.18, f. 139v-140r. 2 P *ghevonden*; L *Tenui*; vgl. Cant. *Tenui*. 3 P[3]L; P[1] *ontfanct*. 4 P[3]L; P[1] *ontfanct*. 5 P[3]L; P[1] *ontfanct* (meer voorkomende verwarring). 6 *dat...*: L *cunctaque...facit*. 7 *Och...*: L *O si attenderemus, quae et quanta exigendi quandoque sumus*.

a Versta: *hebbe hem* = *heb hem*. b Vgl. Cant. 3.4. c Drieledigheid, die ook verder aangehouden wordt. d Vgl. Gen. 32.26.

P III 19, f. 192v[1] HOE DYE SIELE DER GRACIËN GODS GENOECH SAL WESEN. ⟨CAPITTEL XXIV.⟩

Om nu der graciën Gods ghenoech te zijn, so moeten wij ons met allen crachten God aenhangen ende toevoegen[2] met alder neersticheit, ende door Jesum Christum ingaen[a], dat is: dat wij overmits zijn reyn gewonde lichaem in onsen lichaem ghereynicht worden, ende zijn heilige lichaem aendoen ende in puerheden navolgen, ende overmits zijn heylighe siele onse siele met al haren crachten tot hem opgerecht ende weder-gemaect worden[3], ende overmits sinen geest onse geest gevrijt ende ingeleyt wort inden alder-diepsten gront der sielen, daer dat ongeschapen licht der Godheyt in woont.

Al-hier sal hem die mensche neder-leggen[4] voor den godlijcken afgront ende geven hem gevangen met simpelheyt des geests, met onder-geworpen[5] crachten ende met eenvuldicheyt des herten[6], ende dat sonder alle vernuft, beelden ende gelijckenis[7]. Want alsmen overmits den beelde Christi[b] ingegaen is totten afgront der sielen, so en moet daer geen beelde meer zijn[8] dan[9] een simpel eenvuldicheyt, want God is selver daer eenvuldich. Voor desen afgront sal hem die mensche[10] leggen *(f. 193r)* ende sincken[11] hem in zijn niet: so neycht haer die gracie[c] neder, ende trect dien menschen in hem[12], ende ontwerct al zijn wercken[13], ende werct daer-in een godlic werc[d], ende dat selve werc wil hy den mensche ewelic lonen.

Och, hoe edel waer dit doorbreken, dat hem die mensche aldus doorbrake[14,e], dat hy quame inden afgront der waerheyt, dat God zijn werck in hem bequaem maect[15] ende ombevanct hem met siele ende met lijf. Ende dit[f] waer edelre dan zijn uutvlieten, dat hy uut God vloot[16], daer wi alle ⟨toe comen⟩[17] moeten[18], dat wij alle in dat badt des bitteren lijdens ende dierbaren bloets gereynicht ende gewasschen moeten werden, ende door dye drie leederen op-climmen ende ingeleyt werden, ende in die armen des brudegoms bewaert werden, ende inden warachtighen gront geraken, alst voorscreven is[g].

1 Getuigen: P III.19, f. 192v-193r; L 2.19, f. 140r-v. 2 L *nos ei* (= Deo) *...applicare.* 3 P[3] *weder gemaect w.* 4 L *prosternere.* 5 P[3] *onder geworpen.* 6 *met simpelheyt...*: L *in simplicitate spiritus et cordis, et cum subiectis viribus*, met herschikking der gegevens. 7 L *similitudinibus* mv. zoals *beelden.* 8 *so en...*: L *omnes illic imagines cedere oportet*; in 't mv. omgezet. 9 *dan* = *tenzij alleen.* 10 L *prosternere*: zie n. 4. 11 L *profundare (sese).* 12 *hem...* verwijst naar *die gratie*, waarin *God* aanwezig is. 13 *ontwerct...*: L *omni eum proprietate spolians.* 14 *dit doorbreken...*: L *semetipsum mortificando penetrare*: omschrijving: kernmotief. 15 *zijn...*: = dat God zijn *inwerking* in de mens passend (voortreffelijk) doorvoert; L *ipsum suae inactionis aptum efficiat.* 16 *dan...*: het *uitvloeien* van de mens uit God in zijn aards bestaan, tegenover het *terugvloeien (terugkeren)* in God door de mystieke eenwording; L *quam ea qua ex Deo profluxit nostri emanatio.* 17 P *toecomen*; L *ad istud pertingere.* 18 *Ende dit...* = En mochten wij maar komen tot *dit* (hiervoor beschreven) *terugvloeien* in God, dat zoveel beter is dan het *uitvloeien* uit God, nl. dat wij...

a Vgl. Jo. 10.1. b De gelijktijdigheid van *sonder beelt* en *overmits den beelde Christi* werd uitgelegd in C c. 5, p. 325 e.v. c Nl. de genadigheid Gods. d Tegenstelling van 's mensen lager *werc* en Gods hoger *werc*, dat de mens passief ondergaat. e *Doorbreken* = zijn *werc* opgeven om Gods *werc te ondergaen*: pregnant woord uit de traditie. f *Ende dit...*: dat doorbreken..., waartoe wij moeten geraken, nl. dat... g Nl. in het voorgaande c. 14.

Daer-toe helpe ons die-geen[19], die om onsen wille vanden hemel gecomen is: die *S*oon des menschen, Jesus Christus, met welcken wij al vereenicht moeten zijn, *e*nde door hem opclimmen, ende ingaen int leven, sullen wij behouden werden. *W*ant hy selve seyt: 'Nyemant en coemt inden hemel dan door my, ten si dat hem die *V*ader trect, ende dat door my'[20,h].

Och, wee den-genen, die desen wech niet en wandelen! *W*at anxteliker, grouwelijcker weghen sullen hem voor-gehouden werden in dye ure harer doot, als de siele met alder duysternissen ende bangicheyt sal werden bevangen, ende met alre wreetheyt uuten lichame sal werden geschoort, ende vint die door gesloten[i]! Daerom, laet ons nu in desen wech opclimmen, die wijle dat ons die tijt verleent is.

19 *Daer toe...*: dit herneemt de vorige wenszin: *daer wi alle toecomen moeten*. L heeft deze 2 zinnen tot één periode uitgebouwd: *Atque ut ad istud pertingere atque...devenire possimus, prout supradictum est, ad hoc nobis ille praestet auxilium qui...* 20 *Nyemant...*: L *Nemo ascendit coelum, nisi filius hominis, qui est in coelo* (= Jo. 3.13) et *Nemo potest venire ad me, nisi pater, qui misit me, traxerit eum* (= Jo. 6.44a-b), *per me videlicet*. Wellicht moet men na *door my* inlassen: *ende nyemant en coemt tot my...*

h Vgl. Jo. 6.44. i Vgl. Mt. 25.10.

P III 20, f. 193r[1] HOE DESE LEEDER REYCT VANDER AERDEN TOTTEN HEMEL, ENDE HOE DIE HEMEL INDER SIELEN IS. ⟨¶ CAPITTEL .XXV.⟩

Dese drievuldige leeder, die daer is Christus Jesus, dye reyct vander aer-den tot den hemel, ende tot aenden inganck des hemels, ende inden hemel, *(f. 193v)* in den weseliken afgront, dat is: vanden lichaem totten gesternden hemel[a] der sielen, daer God stadelick ⟨in woont⟩[2], ende is wijder dan alle hemelen. Daer-aen lichten die crachten als sterren aenden hemel, waer-door die inwoonders der aerden af verlicht werden, *d*at is: dat herte ende die sinnen des menschen.

Daer-na re⟨y⟩ctse[3] tot aenden inganck des hemels, dat is: inden weselicken[4] hemel, daer die siele in *G*od levet, *d*aer die crachten vlieten uut haren oorspronck, daer die heylige *D*rievuldicheyt in die overste crachten werct.

Daer-na reyct se ende leit[5] voort inden afgront der *G*odheyt, in dye weselike eenicheyt des geests, daer die geest engels ende godlic is, ende woont meer inden hemel dan inder aerden. *W*ant haer stede is in *G*od, ende haer werc is *G*od. Ende hi[6] is *G*od van gratiën[b] ende is[7] selve nyet aen dye een side[c], dat is: aenden nedersten gront; *d*an in den ynresten gronde[8], daer *G*od in woont: *d*ye is also godlic ende in *G*od gesoncken, dat daer niet en is dan godlike eenicheyt ende eenvuldicheyt, *e*nde daer licht[9] alleen een puer wesen *G*ods. Hier is mijn siele den hemel naerder dan der aerden, *a*l is dat si aen die een side inden lichaem woont, ende dat leven ⟨doet⟩[10], dat vander aerden is ende aerts is ende aerde sal worden[d], *e*nde wort onthouden ende gevoedt ende gecleet vander aerden door die scheppinghe *G*ods, ende smaect ende siet ende hoort ende ghevoelt[11] ende riect aertsche dingen. Hoe mach nu die siele die aerde naerder wesen[12]?

Mer nochtans is si aen die ander side den hemel naerder. *W*ant *G*od woont inder sielen, die dye siele leven doet, die daer is een hemel der weelden, een hemel der hemelen, daer alle hemelen[13] in gehemelt zijn, *d*aer alle geesten in vereenicht ende in versoncken zijn, *e*nde schouwen ende gebruycken *G*od in haers selfs ynreste wesen. Ende in desen hemel salse *G*od ewelic aenschouwen, daer si *(f. 194r)* nu in woont, ende één met *G*od is, ende is uut *G*od gevloten, *e*nde is godlick[14], ende vliet weder in *G*od, ende is een hemels geest, ende gevoelt ende denct ende verstaet metten engelen hemelsche dingen, *e*nde siet ende hoort, riect ende smaect ende gevoelt ewige godlike dingen: *a*ldus is die siele naerder den hemel dan der aerden.

Ende als si nu Christus' *M*enscheyt aendoet, so staet si tusschen die *G*odheyt ende de *M*enscheyt, tusschen hemel ende aerde. Ende, wiltse heel hemels zijn, *s*o

1 Getuigen: P III.20, f. 193r-195r; L 2.20, f. 140v-141v. 2 P³; P¹ *inwoont*. 3 L *attingit*; P *recise*. 4 P³ *welcken*. 5 L *deducit*. 6 Zowel *haer (stede...)* als *hi* verwijst naar *die geest*, resp. *dye weselike eenicheit des geests*. 7 Met *die geest* of *die mensche* als onderwerp. 8 *dan...* = maar; L *Interior autem ille fundus*. 9 P *licht* = *ligt* = *is*; L *ut nihil ibi sit*. 10 P³; L *(ipsumque) vivificet*; P¹ *doot*; vgl. nog r. 22 e.v. 11 L *tangit*. 12 *Hoe...*: L *(aertsche dingen), in quibus omnibus multum certe propinqua est anima terrae*. 13 L *(ut ita dicam)* add. 14 L *deifica*.

a D.i. *coelum stellatum* uit het ptolomaïsche zonnestelsel, dat ook verder inspireert. b De geest blijft op zich schepsellijk, maar wordt door de inwerking van Gods schenkende genadigheid omgevormd: intentioneel één. c R. 13-30: de tweezijdigheid van de éne geest wordt hier pregnant ontleed. Vgl. inleiding van P III.56: zie de inleidende zin der *Narede* c. I eerste paragraaf, p. 635. d Nl. bij de dood.

salse haer aertsche woninge verbergen in Christus' *M*enscheyt: so en waer in haer nyet dan God ende mensche[15], ende si en woonden nergens dan[16] in God.

*M*er nu mach nyemant dit rijcke der hemelen ende desen schat in hem selven vinden[e] noch opdoen ende gewaer worden dan metten slotel Davids, *d*at is: Christus Jesus, Davids soon[f]. Ende nyemant en mach aen desen hemel comen, ten si dat hi door Jesum Christum opclimme ende door hem ingae[g]. *S*o vintmen desen schat ende dat rijcke der hemelen.

Met desen slotel opsluytmen[17] alle verholentheyt. Ende dat hy opluyct, en mach niemant toesluyten; ende wat hy toesluyt, en mach niemant opdoen[h]. Daerom laet ons desen slotel stadelic bi ons dragen ende in dat screynken ons herten sluyten. *S*oo leyt hy ons weder in ende besluyt ons in zijn erffenis. Ende dit is dat fondament ende slot van allen cloosteren ende cluysen[i].

15 *God...*: L *Deus homo.* 16 L *nusquam*, blijkbaar synoniem van *nusquam nisi, nusquam quam.* 17 L *reserat.* Versta: *ontsluiten, toegang verschaffen tot.*

e Vgl. Lc. 17.21 en Mt. 13.44. f Vgl. Is. 22.22; Apoc. 3.7. g Vgl. Jo. 10.1. h Vgl. Apoc. 3.7.
i Zinspeling op Ruusbroec's *Sloten*, ug. III, 101-8?

P III 21, f. 194r[1] HOE DATMEN MET DESEN VOORSCREVEN LEEDEREN OPCLIMMEN SAL DRIE LEVENEN DOOR .IX. GRADEN. ⟨CAPITTEL .XXVJ.⟩

Met desen ⟨drie⟩[2] voorseyden leederen climptmen op in drie levenen[3], als in dat werckende, geestelike[a] ende overweselike leven, ende elc heeft drie graden in hem. Somige menschen leyden een werckende leven, maer si wercken uut vreesen[4] ende om gewinne van loon[5], mer niet uut liefden noch met bescheydenheyt der duechden. *(f. 194v)* Somige menschen zijn wel in een geestelic leven, mer si en connen haren torn ende moet[6] niet verwinnen noch bedwingen met sachmoedigher[7] verduldicheyt, noch si en connen hem selven ende dat die werelt mint ende begeert, niet versmaden. Somige menschen leyden wel een schouwende[8] leven, mer si zijn on[t]vruchtbaer[9], dat is: si schouwen al vernuftelic[10] in beelden ende in gelikenisse, mer niet in weseliker blootheit ende in eenvuldighe rust.

Daer-om, willen wij voortgaen in desen drie leven[11] ende in die .ix. graden, so moeten wi by onse leederen Christus Jesus[c] op-climmen, welcke graden volmaectelic ende volcomen in hem zijn, daer wi door volmaect werden, ende opclimmen in die .ix. choren der engelen, daer dese leeder mede ombeset is[12]; ende om elcke leeder zijn drie choren der engelen[d], die den menschen helpen ende trouwelic bystaen, dat hi opclimt in .ix. graden der duechden ende van ⟨nieus⟩[13] gheboren wort, ende dat zijn gebuert vernieut ende vermenichfuldicht mach werden van geboorten in gheboorten, dat is: dat hy opclimt van dat een choor in dat ander. Want elck choor, daer hy door opclimt, daer-in wort zijn geboorte vermenichfuldicht, ende zijn geslachte vermeerdert, ende gaet voort van geboorten in geboorten ende van geslachten tot gheslachten.

Ende hier-in zijn die menschen so versuymende, dat onse lieve Here beclaget, daer hy seyt: 'Dye kinderen deser werelt zijn cloecker in haer neeringhe[14] dan dye kinderen des rijcs in haer geboorten'[e]. Hierom, laet afwerpen alle hindernisse ende opclimmen dese leeder van .ix. graden tot onsen rijc ende vaderlande, daer wij toe zijn geschapen ende ghemaect.

1 Getuigen: P III.21, f. 194r-v; L 2.21, f. 141v-142v. **2** L *Tribus itaque* add. **3** *in...*: L *ad triplicem vitam*; zo ook verder. **4** L *ut servi* add. **5** L *ut mercenarii* add. **6** L *animositates.* **7** P[3] *sachtmoediger.* **8** L *superessentialem* add. **9** P[3]; P[1] *ontvruchtbaer.* **10** L *in intellectu.* **11** Te lezen *levenen*? **12** *by onse...*: L *...per scalam Christum Jesum (per quem et perficimur in ipsos novem choros angelorum, quibus haec scala undique est vallata) ascendere debemus.* L herschikt de zinsdelen. **13** L *denuo*; P *niets*; zie vervolg. **14** *in...*: L *in sua videlicet negociatione.*

a Hier synoniem van *innich.* **b** Nl. *leven.* **c** Nl. de drievoudige ladders, die Christus symboliseren. **d** *welcke graden...*: versta: *die voornoemde sporten zijn...volmaakt in hem (Christus) en wij worden er door volmaakt...en klimmen op in...; waarmede...en om elke ladder staat een hiërarchie, die elk 3 koren bevat*: 3 x 3 = 9: de combinatie werkt perfect... **e** Lc. 16.8.

P III 22, f. 194v[1] ⟨DIE⟩[2] EERSTE GRAET VAN DESER LEEDER IS DIE ANXT GODS. ⟨¶ CAPITTEL .XXVIJ.⟩

Die eerste graet aen deser leeder is die anxt *G*ods. Want dat begin onser salicheyt is die anxt des *(f. 195r) H*eeren[a]. *W*ant die *G*od ontsiet in al sinen weghen[3], die en doet gheen dinc versumelic[b]. Die nu[4] God vreesen ende zijn geboden houden, die climmen op inden eersten graet ende in dat eerste choor der engelen, *e*nde dat overmidts aenmercken Christus Jesus[5], die ons hooft[c] is. *E*nde wi, die zijn leden zijn, moeten ons hooft na-volghen; willen wi niet afgesneden zijn ende geworpen werden in dat eewige vier[d], so moeten wi hem na-volgen, ende met hem opclimmen, ende aensien hoe dat hi altijt met kinteliker vreesen ende reverenciën ende weerdicheyt[6] sinen hemelschen *V*ader ontsach, ende was hem gehorseem ende onderdanich te volbrengen al dat hem bevolen was. *E*nde waerom souden wi, arme wormkens[7], dan niet vreesen ende volbrengen al dat hy ons geboden heeft?

Och, nu siet in wat anxtelicken staet[8] die menschen wandelen, die *G*od nyet en ontsien! *W*at grooten anxt is hem aenstaende in dye laetste ure, dye licht haest by is[9], *a*ls dat sware ordeel op hem sal comen, daer si hem niet onschuldigen en mogen!

Mer die *G*od ontsien in kintliker vreesen, die werden ontfangen in dat eerste choor der engelen. Ende dat niet alleen als si sterven, mer nu rechtevoort. *W*ant haer stede is daer bereyt[10], so lange als si niet en vallen uut dien graet in dootsonden. *M*er, so langhe als si blijven in kintliker vreesen, so blijven si in dat eerste choor der engelen.

*E*nde daer-af verblijden hem alle die choren der engelen, dat haer getal vermeerdert wort, *e*nde si staen den menschen altijt by, dat hy niet weder af en valt. Die *V*ader verblijdt hem, dat dat verloren schaep weder-gecomen is tot zijnre coeyen[e]. *D*ie *S*oon verblijdt hem, dat zijn costelijcke bloet vergolden wort[11,f]. Die *H*eylige *G*eest verblijdt hem, dat zijn liefde vervult wort. Die heylige *D*rievuldicheit verblijt haer, dat haer beelde[g] weder-gemaect is, daer *G*od zijn godlike aensicht in spiegelen ende in verclaren[h] mach, *(f. 195v) e*nde daer dat eewige *W*oort in lichten mach.

1 Getuigen: P III.22, f. 194v-195v; L 2.22, f. 142v-143r. 2 *Die*: P[3]; P[1] *Dat*; vgl. evenwel verder. Verwijs vermeldt *graet* alleen als m (en vr?). 3 *in...*: L om. 4 L *igitur*. 5 *overmidts...*: L *per considerationem domini nostri Jesu Christi*. 6 *ende w. ...*: L om. 7 *Ende w. ...*: L *Quanto magis ergo nos miseri*. 8 *Och...*: L *Quam ergo periculose agitur cum*. 9 *dye...*: L *quae forte* (*licht* = wellicht) *adest iam* (*haest* = snel) *prae foribus*. 10 *nu...*: L *ex hoc iam nunc praeparatus est...*, alsof *want* er niet stond. Ook de volgende zinsdelen herschikt L. 11 *zijn...*; L *suum...sanguinem fructificare*.

a Vgl. Ps. 110.11; Eccli. 1.16. b Vgl. Eccle. 7.19. c Vgl. Eph. 4.18. d Vgl. Mt. 3.10; 7.19. e Vgl. Lc. 15.6. f Versta: in dankbaarheid tot zijn waarde en nut laten komen. Zie Verwijs s.v. *vergelden* I.3). g Nl. de menselijke geest, die het beeld der h. Drievuldigheid draagt. h D.i. schitteren, tot helderheid aanlichten; zie Verwijs s.v. III Intr.

P III 23, f. 189v[1] DIE ANDER GRAET IS DIE LIEFDE GODS. ⟨¶ CAPITTEL .XXVIIJ.⟩

Die ander graet is die godlike liefde. *E*nde[2] die *G*od uut liefden dienen ende zijnen raet volgen, die comen in dat ander choor der archanghelen, *e*nde dat door die leeder Christus Jesus[3], die alle zijn wercken onser verlossinge uut lieften gewrocht heeft. Hier-door werden wi in onse wercken met hem vereenicht ende worden ontfanghen onder die archangelen.

*E*nde daer-in sal dese mensche meer vruechden hebben dan alle die engelen hebben inden eersten choor. Ende si[4] bewaren den menschen seer sorchfuldelick, dat hy niet en valle uut der liefden Gods.

1 Getuigen: P III.23, f. 189v; L 2.23, f. 143r. 2 L *Nam*. 3 *door...*: L *per scalam Christum Jesum*. 4 L *archangeli* add.

P III 24, f. 189v[1] DIE DERDE GRAET IS BESCH[R]EYDENHEIT[2] DER DUECHDEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXIX.⟩

Die derde graet, daermen mede op-climt in dat derde choor[3] der virtuten, is dat hy[4] niet alleen uut vreesen noch uut liefden dat goet en doet, *m*er dat hy met bescheydenheyt alle goet ende duechden werct, *e*nde bescheydelic ende ordineerlic is in sinen dienst[5]. *S*o mach hi in duechden voort-gaen, op-dat hi die natuer niet en verdruct noch en doodet, mer uutruct ende dodet die gebreken[a], *e*nde en dient niet den lichaem, mer den gheest, ende is God gehorsaem, ende en werct niet na sinen voornemen noch na zijn eygen begrijp ende opset[6], mer na dat inlichten der heyliger vermaninge *G*ods ende na dye wercken zijnre *M*enscheyt.

Ende hier is die mensche te recht[7] op-geclommen die eerste leeder door die *M*enscheyt Christi, die in alle sinen wercken bescheydelic wrocht, *e*nde wort ontfangen in dat choor[8] der virtuten, ende wort bewaert van alle die heylighe engelen deser drie choren[9] der eerster *j*earchiën, daer onse leeder *C*hristus[10] me-de ombeset is, ende bewaren[b] dye *(f. 196r)* menschen[11] inder vreesen, liefden ende in bescheydenheit der duechden.

Hier is die nederste mensche in drie graden opgeclommen in dat werckende leven, ende is één geworden met die *M*enscheyt Christi, waer-door al zijn wercken volcomen werden in dat werckende leven.

1 Getuigen: P III.24, f. 190r; L 2.24, f. 143r-v. **2** P[3] *bescheydenheyt*; L *discretio*. **3** L *gradum*. **4** *hy* verwijst naar *(daer-)men*; L *quis*. **5** *bescheydelic...*: L *discretum, ordinatum et rationabile sit obsequium eius*; vgl. Rom. 12.1. **6** *voornemen...*: L *propositum...proprium captum*. **7** *te...*: L *rite*. **8** L *chorum*; zie n. 3. **9** L *ordinum sive chororum*. **10** L *dominus* add. **11** *ende wort ontfangen...*: L *suscipitur, et ab omnibus trium ordinum sive chororum primae hierarchiae angelis, quibus...est circumdatus, timore...custoditur*. Aldus ondervangt L de anakoloet: *...drie choren, daer... mede ombeset is ende bewaren...*: lees: *daer...mede...is ende ⟨die⟩ bewaren*.

a Vgl. Mt. 13.29? **b** Versta: *ende die (engelen) bewaren*.

P III 25, f. 190r[1] HOEMEN VOORT SAL GAEN VAN DAT WERCKENDE LEVEN TOT EEN GEESTELIC LEVEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXX.⟩

Nu moetmen noch voorder op-climmen by dye ander leeder in een geestelic leven door die siele Christi[2]. *W*ant dye niet voorder op en climt, dye moet van noode achterwaert-gaen[a]. Die den eenen dach niet beter en is dan den anderen, die en is niet weerdich, dat hi broot eet. Daerom sal die mensche niet aflaten voort te gaen, tot-dat hy coemt totten hoochsten graet der duechden, ende volgen onsen bruydegom na in dat hoochste ende overste[3] choor der engelen, daer dat opperste[4] goet in dat ynreste[5] afgront des geests sonder ophouden in-lucht[6]. *N*iet eer en mach onse siele rust vinden. Daer is alleen vruechde des geests, vrede der sielen ende rust des herten.

*E*nde hier hebben wi veel hulpen toe: *d*ie *V*ader trect ons; *d*ye *S*oon inlicht[7] ende leert ons; *d*ie *H*eilige *G*eest begaeft ende regiert ons; *d*e heylige *D*rievuldicheyt ombevangt ons *e*nde die weselike eenvuldicheyt in-leyt ons; ende alle die heyligen *G*ods bidden voor ons; ende die engelen dienen ons ende staen ons by altoos.

1 Getuigen: P III.25, f. 190r; L 2.25, f. 143v-144r. 2 *door...*: L *per alteram scalam, quae est anima Christi.* 3 *dat...*: L *supremum.* 4 *opperste...*: L *summum atque praecipuum*; vgl. n. 3. 5 P[3] *binnenste*: L *intimam.* 6 L *irradiat atque lucet.* 7 L *illustrat.*

a Vgl. de Latijnse spreuk *Qui non proficit, deficit.* Vgl. H. WALTHER, IV, 226, nr. 12.

P III 26, f. 196r[1] DIE VIERDEN GRAET IS OOTMOEDIGE LIJDTSAEMHEYT. ⟨CAPITTEL .XXXJ.⟩

Die vierden graet, daermen mede opclimt inden eersten graet des geesteliken levens, in dat .iiij. choor der potestaten, is ootmoedige lijtsaemheyt in allen lijden, die niet onvreedt en wort[2] in wederspoet, dat is: in de tornige cracht der luchter siden, daer den mensche alsoo veel beheyndich[3] liden aencoemt ⟨dattet⟩[4] ongelovelic is te geloven, *(f. 196v)* wanneer die mensche in desen graet opclimt[a].

*E*nde dat doet die duvel, die dat benijdt dat die mensche in die stede comet, daer hy ⟨uut geworpen⟩[6] is; ende dat niet alleen één bose geest, mer alle die bose geesten, die ghevallen zijn uut dat choor der potestaten: *d*ie zijn al te samen so *h*aet[7] ende nidich op die menschen ende vervolgen die met veel *o*nvreens[8] ende tegenheyt[b]. Wat hy selver[9] aen dien[10] menschen niet becomen en can, dat doet hi door anderen menschen, ende dat sonderlinge door dye-geen, die lichtelic tot nydicheyt ende tot toornicheyt ende tot onvrede beweghen werden, daer si dic grote onstuericheyt[11] mede maken, so-dat dye mensche[12] niet en weet, aen wat side dat hi hem sal keeren.

Ende hier-in en sal hem niemant verslaen, want hier-uut coemt groot profijt inder sielen, ist dat hi in allen lijden van binnen in *G*od wijct ende *d*ruct[13], ende laet hem uutrecken inden inwendigen cruce, *e*nde lijdt vrolic alle verachtinge ende versmaetheyt, ende seyt: 'O lieve Here, hebdy aldus om mijnen wille gheleden, ende moest ghy, aldus gecruyst, in u rijcke gaen, hoe-veel te meer behoort my, arm wormken, dan te lijden ende onder ⟨alre⟩[14] menschen voeten vertreden te werden? Want dye knecht en is niet meerder dan zijn *h*ere[c]. Hierom, o *H*ere gecruyst[15], uutrect ende doodet in my al dat die weerelt in my lief heeft. *E*nde betaelt met u lijden dat ic verdient hebbe te lijden, want ghi voor my overvloedelic betaelt hebt, op-dat ic onschuldich met u mach lijden[d]. *E*nde geeft my al mijn wedersaken[16] met sachtmoedicheyt te verwinnen, op-dat ic niet verwonnen en moet werden van dat quaet,

1 Getuigen: P III.26, f. 196r-197r; L 2.26, f. 144r-v. 2 *onvreedt...*: vgl. Verwijs s.v. *onvreden* = *ontvreden*, d.i. de vrede ontnemen; L *turbatur*. 3 L *subtiles*: van zaken: *vernuftig/sluw uitgedacht*; vgl. Verwijs s.v. I B 1). 4 P[3]; P[1] *dettet*. 5 *ongelovelic...*: L *ut vix credi possit*. 6 P *uutgeworpen*. 7 Vgl. Verwijs s.v. *hat, hadt, haet* 1), bnw. = *haatdragend*; L *multo...odio...debacchantes*. 8 P[1] *onvreēs* = *onvreens* = *onvrede*; vgl. Verwijs s.v. *onvrede* A), syn. van *tegenheyt*; L *multas...adversitates*. 9 *hy...*: L *per seipsos*, mv. 10 P[3], enkelv.; P[1] *die*. 11 L *turbationes*. 12 *dye...*: L *homo ille bonus*. 13 L *seipsum comprimens*; vgl. Verwijs s.v. *drucken, Intr.*, zich aandrukken tegen. 14 P[3] *alre*; L *omnium* P[1] alle. 15 P[1], vgl. r. 21: *Here...aldus gecruyst*; P[3]L *cruyst*. 16 L *adversarios*.

a *wanneer...*: versta: (die ongelooflijk zware klappen overvallen de mens) op het ogenblik dat hij zich inzet om deze sport te bereiken. b R. 6-10: dit volgens een in de traditie veel voorkomende voorstelling, waarnaar de afgevallen duivels, wier plaatsen worden ingenomen door de mensen, die daartoe juist geschapen werden, de mensen van goede wil uit afgunst aanvallen en bestoken. Vgl. de 2e strofe van de hymne op 't feest der engelbewaarders 2 oct. in het Breviarium romanum luidt: *Nam, quod corruerit proditor angelus / Concessis merito pulsus honoribus / Ardens invidia pellere nititur. / Quos coelo Deus advocat.* — Vgl. D c. 25 r. 19; D c. 32 r. 17-18: vreugde der goede engelen. Vgl. Thomas van Aquino: *In locum angelorum cadentium substituti sunt homines* (S. Theol. I q. 23, a. 6, ad 1). Zie L. BOUYER, *Le trône de la sagesse*, Paris, 1987[3], 197-8 en n. 3. c Vgl. Mt. 10.24 en par. d Wel i.v.m. het motief van de *Gulden berch*: zie A c. 35.5 n. s, p. 105.

mer dat ic alle quaet met goet-doen moet verwinnen[e] ⟨,dat is: allen⟩, die my vervolgen[17], ende ic nyet ophouden en moet voor hem te bidden'.

Dit is tfondament van een geestelic leven. *H*ier-mede werden al die vianden verwonnen met ootmoediger lijdtsaemheyt. Ende dese menschen werden ontfan- *(f. 197r)* gen in dat vierde choor der potestaten, *e*nde dat overmits Jesum Christum, dye alle zijn vianden met ootmoediger lijtsaemheyt verwan. Ende si verbliden hem, dat haer geselscap vermeerdert wort, ende si verwaren[18] die menschen[19] in vreden, *e*nde bedwingen dye bose geesten, dat si die menschen nyet en schaden[f]. Ende hier-in sal dese mensch[20] hebben meer blijschappen in God, dan alle die *e*nghelen hier-beneden[21].

17 *dat is...*: L *(omne malum) eosque qui me persequuntur.* 18 L *custodiunt.* 19 *die...*: L *homines huiusmodi.* 20 *dese...*: L *homines illi.* 21 *engelen...*: L *angeli ordinum inferiorum.*

e Vgl. Rom. 12.21; 1 Petr. 3.9. f Deze engelen handelen andersom dan de duivelen. Vgl. n. *b*.

P III 27, f. 197r[1] VANDEN VIJFSTEN GRAET, DYE DAER IS VERSMADENISSE DER WERELT. ⟨¶ CAPITTEL .XXXIJ.⟩

Den vijfsten graet, daermen mede opclimt in dat vijfste choor der *p*rincipaten, houden dye-geen, die de werelt ende haer selven versmaden, *e*nde setten hem in God in die begheerte Gods[2], ende houden dye reyn[3], *e*nde en volgen in genen dingen haer genuechte oft lust haerder begheerten[4], hier oft hier-namaels, op-dat God alleen vruechde ende genuechte in hem heeft nae zijnre begheerten, *e*nde soecken in alle dinghen dye eere ende glorie Gods, ende gebruycken[5] alle dingen om zijnre liefden, in dier meyninge, daer hijt om geordineert heeft.

Dese menschen zijn een vruchtbaer tarwenkoren, ende zijn gevallen in dye aerde, dat is: in Christo, ende zijn der werelt in hem selven[6] gestorven, ende brengen veel levendiger, hemelscer vruchten voort[a]. Dese menschen worden ontfangen in dat choor der *p*rincipaten, *e*nde dat door Jesum Christum, dye zijn ghenuechte niet en volchde opter aerden, noch en begheerde gheen eer, hier oft hier-namaels, *m*er hi socht[7] dye eer ende glorie zijns hemelschen *V*aders[b], *e*nde ⟨hy⟩[8] heeft al hare begeerlicheyt[9] met sinen bitteren doot verwonnen, *e*nde is selve dat vruchtbaer tarwen-koren[c], daert al af gevoedt wort inden hemel ende inder aerden.

Dese engelen hebben heerschappie over dye werelt ende regeren die oversten[10]. Ende al dese *e*ngelen bewaren die menschen, dat si vander werelt *(f. 197v)* ende van hem selven niet verwonnen en worden. Ende hier-in sal ⟨die⟩[11] mensche meer blijscappen hebben, dan al die ⟨engelen⟩[12], daer voor af geseyt is.

1 Getuigen: P III.27, f. 197r-v; L 2.27, f. 144v-145r. 2 L *in Dei sese desiderium transfundunt*, alsof *in God* er niet stond. De woorden *in die*... geven het *middel* aan, om zich in God te werpen. 3 *dye*, nl. hun *begheerte*; stond er oorspronkelijk *dye begheerlijcke cracht*? L *vim suam concupiscibilem mundam servant*. 4 *haerder*...: L om. 5 L *utuntur*. 6 *der*...: L *mundo in seipsis*. 7 L *tota intentione* add. 8 P[3]; P[1] *bi*. 9 *al*...: L *omnem istorum hominum cupiditatem*. 10 L *sublimiores*...*potestates*, nl. de potestaten van het 4[e] koor. 11 L *(homines) isti*; P *een*. Zie vorige parallellen. 12 L *omnes alii angeli*; P *heyligen*. Zie vorige parallellen.

a Vgl. Jo. 12.24. b Vgl. Jo. 8.50. c Het beeld van het *terwen-coren* komt nog voor in A c. 43; zie p. ???.

P III 28, f. 197v[1] VAN DIE SESTE GRAET, DYE DAER IS VERDULDIGHE INNICHEYT. ‹¶ CAPITTEL .XXXIIJ.›

Den sesten graet, daermen mede opclimt in dat seste choor der *d*ominacionen[2], houden die-geen, die met verduldiger herten ende innicheit *G*od dienen ende worden ingeleyt van dat inlichten[3] der waerheyt in allen steden, waer si zijn oft wat si doen. Dese menschen werden seer veracht ende vervolcht van goet-schijnende menschen, die in uutwendiger heylicheit staen ende in eenen groten schijn der duechden, met welcken si dese menschen een last zijn, ende willen si al na hare wijse ende werckelicheit[4] hebben, dat-welc niet wesen en mach. Want dye eewige waerheyt leyt si selver inwaert, ende si werden van hem[5] ghewracht. Ende dit en verstaen si[6] niet, want si[6] en kennen haren[7] inganc ende wege[8] niet. *E*nde daer-af dancten *C*hristus sinen *V*ader, dat hi dese wegen den wijsen verborgen heeft ende den cleynen geopenbaert[a].

Alle heylicheit, die eenen anderen lastelijc is, die en is niet oprecht[9], ende alle duechden en rijcken den geest niet, dat is: die met haren eygen arbeyt die duechden wercken ende eygentlijc[10] besitten inden schijn der heylicheyt, *d*ese worden niet rijc gemaect van die rijcheit *G*ods, want si vanden *G*eest *G*ods niet gewrocht en worden.

Mer dye van die waerheit ingeleyt worden in dat diepste wesen[11], ende wonen daer-boven by God boven allen nootdurft der duechden, ende worden selver weselijc alle duechden: al-daer[12] wort die geest gerijct.

Ende dat is die rijcheyt *G*ods, dat onsen geest van sinen *G*eest also gerijct ende gewrocht wort. *W*ant *G*od is selver alle goet ende alle duechde. Als hi den geest dan gelaten ende arme vint, so trect hi den geest in hem ende maect hem van graciën dat God is van natueren. Ende al *(f. 198r)* des menschen wercken werden te nyet[13], ende hi coemt weder in sinen oorspronc, dat is: tot alle goet, daer hi toe geschapen is[b].

Al worden dese menschen verdruct ende vervolget boven rechte ende reden van buyten, si worden van binnen getroost ende verheven; si lijden[14] alle tegenheyt met blijschappen des geestes ende met vrede der sielen ende met rust des herten, als si beste connen. Want si blijven altijt naden nedersten deel bewegelic ende lijdelijc, ende ontgaen hem biwijlen in gebreke na menschelijcker crancheit, ende[c] dat reynigen si terstont weder in dat lijden ons *H*eren.

Dese menschen zijn verladen, ende dragen alte swaren liden van binnen inder sielen, ende gevoelen eens deels dat *C*hristus Jesus gevoelden[d]. *W*ant si vande

1 Getuigen: P III.28, f. 197v-198v; L 2.28, f. 145r-147r. 2 L *angelorum chorum, Dominacionum videlicet.* 3 L *irradiatione.* 4 *actualitatem.* 5 *van...: hem = God = ewige waerheyt.* Of stond er *haer*? L *ab ipsa veritate.* 6 *si = die goet schijnende.* 7 *haren = die innighen.* 8 L *vias.* 9 *niet...*: L *vera non est veritas.* 10 Vgl. Verwijs s.v. *eigenlike = eigentlike* 2) = zelfzuchtig; L *cum proprietate.* 11 L *animae* add. 12 *al daer...*: beantwoordt aan *Mer dye...*; versta: *Maar in hen, die...* of *Maar de geest van hen, die...wordt.* 13 *werden...*: L *annihilantur.* 14 *si...*: L *ita..., ut...sustineant*; als gevolgzin.

a Mt. 11.25 en par. b R. 12-24: verhouding tussen *deugden* en *God*; waarin bestaan de ware deugd en de ware rijkdom? Vooral r. 19-24 bevatten vele verhelderende gelijkschakelingen van mystieke termen. De stellingen verdienen onderzoek. c Versta: *maar.* d Vgl. Phil. 2.5.

H:01 ampek073

waerheyt doorlicht zijn, so aensien si, hoe dat rijc Gods ende den wech der waerheit, die inder sielen leyt, so seer verduystert ende onbekent is. Ende dat niet alleen in die gemeyn[15] menschen, mer ooc inden geesteliken, geleerden menschen, die ander luyden den wech der waerheyt souden wijsen ende ontdecken, mer si zijn selve geweken uut den wech der waerheyt, ende staen in haer natuerlicke vernuft, ende voortbrengen die letter ende niet den geest, ende leven meer na der naturen dan naden geest.

Ende si sien ooc, hoe swaerlijcken die menschen[16] gevangen zijn ende aen[17] haer selfs natuer gebonden staen. Daerom heeft die bose geest so groten gewelt over hem, ende brengtse tot sinen wil, ende leytse met hem gevangen door eenen valschen schijn. *W*ant alle gebreken die comen daer-uut, dat die mensche zijnre naturen leeft.

*H*ier-af is desen menschen haer lijden alsó swaer inder sielen, dattet haer natuer niet en conde gedragen. Leden si dat inden lichaem, haer hert moest dusent-werf breken van medelijden haers naesten. Nochtans en wort de bliscap des geests niet vermindert. *W*ant, en waer de geest overmits godliker minnen niet ingetogen in dat licht der waerheyt, so waert hem onbekent; so en gevoelden si alsulcken liden ende liefde niet tot allen menscen.

(f. 198v) Dese menschen zijn God seer lieflijc ende aengenaem, want si vanden Geest Gods geleyt worden, *e*nde worden ontfangen in dat choor der *d*ominacionen, ende dat door Jesum Christum, dye overmits lijtsaemheyt verdroech alle vervolginge boven recht ende reden, doen si al zijn goede wercken int archste togen, ende hi badt voor dye-gheen, dye hem den doot aen-deden[f]. Dese *e*ngelen zijn innige verbidders[18], ende bugen den af-gront der *G*odheyt uut te vloeyen tot ontfermhertícheyt. Ende si hebben bevel ende heerschappie over alle dese voorseyde choren ende over die geestelijcke oversten[19] ende over al die-geen, dye vanden *G*eest *G*ods gheleyt worden, ende si verwerven hem verduldige innicheyt ende verlicht onderscheit, ander menschen desen wech te leeren.

Al-hier is dye mensce eerst opgeclommen in een geestelijc leven, dat inder sielen geoeffent wort in drie graden: overmits ootmoedige ⟨lijdtsaemheyt⟩[20] ende versmadenis zijnsselfs ende der werelt, ende met verduldiger innicheyt. Hier is hi om-beset met die ander *hi*ërarchie, *e*nde alle die *e*ngelen bewaren dyen mensche, dat hi niet weder af en valt. *W*ant, bewaerden si die menschen niet, si souden sonder ophouden weder af-vallen overmits onlijdtsaemheyt ende alle tegenheyt vanden quaden ende ooc vanden goeden menschen.

Hier-voor moeten si hem neerstelijc wachten, dat si niet onlijdtsaem en worden, *e*nde blijven vast ende onbewegelijc op den steen Christo[g], ende houden hem manlijc aen die ander[21] leeder, daer si mede opgeclommen zijn overmits dye siele

15 L *secularibus et communibus.* 16 L *homines pene universi.* 17 P[3] *na.* 18 L *intercessores.* 19 *geestelijcke...*: L *spirituales praelatos*; vgl. D c. 32, n. 10. 20 P *innicheyt*; L *patientiam*; vgl. D c. 31. 21 L *secundam.*

e R. 31-44: streng oordeel van de 'verlichte' mensen over de 'onverlichte' mensen. f Vgl. Lc. 23.34. g Vgl. 1 Cor. 10.4.

Christi, ende roepen van binnen om hulpe, ende seggen: 'O hemelsce *V*ader, sterct ende trect mi. O *S*oon *G*ods, eewige waerheit, doorlicht ende ombevanct mi, ende beschermt mi voor alle quaet, dat mi van u trecken mach. O *H*eylige *G*heest, regeert mi ende vervult al mijn binnensten met uwer godlijcker teghenwoordicheyt'.

P III 29, f. 198v[1] VAN DIE SEVENSTE GRAET, DIE DAER IS GELATENHEYT DES *(f. 199r)* WILLEN, DAERMEN MEDE VOORTGAET DOOR EEN GHEESTELIJC LEVEN[2] IN EEN GODLIJCK LEVEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXXIV.⟩

Nu moetmen noch voorder opclimmen in een godlijc overweselic leven, ende dat by die derde leeder overmits den geest Christi, daermen mede coemt inden gront der waerheyt, daermen mede opclimt inden sevende graet, in dat choor der *t*hronen, inden eersten graet des overweseliken levens. Dat zijn die-geen, die haren wil over hebben gegeven inden liefsten wil *G*ods, *e*nde hebben hem selven te gronde in allen dingen vertegen, ende dat niet met geveynstheyt, mer inder waerheyt.

Sij en hebben niet alleen wil, den wil *G*ods te volbrengen, mer si hebben haren wil met al haren crachten, met al dat si zijn ende vermogen, gesoncken inden godliken afgront, dat *G*od sinen wil in haer volbrengt. Ende si zijn geworden een stercke coninclijcke throon, daer God in woont ende onbewegelijc in rust ende daer hi hem selven in lovet ende sittet daer-in als een *c*oninc in sinen throon ende werct daer-in al zijn wercken inden binnensten gront, daer hi onbewegelijc ⟨in woont⟩[3].

In desen gront is alsulcken vrede ende vrijheyt, dat hi nyet en wort beweget in lief noch in leet. Want nyemant en mach desen gront bewegen dan *G*od alleen: dye woont daer-in ende werct daer-in. *N*och *e*ngel, noch heylich, noch geen creatuer, noch die mensche selver en mach daer-in comen. Ende dit dragen wij al in onsen gront verborgen. Mer, sullen wij dit gewaer worden ende salt ons vruchtbaer zijn, so moeten wi also vergadert ende ingesoncken[4] zijn ende ons selven te gronde vertijen, so-dat in ons niet en leeft dan de wil *G*ods, *e*nde dat *G*od onser altijt geweldich is, te regeren[5] al onse binnenste als een coninc zijn rijc, ende te gebieden al onse gesinne[6] tot sinen dienst ende weerdicheyt: so licht[7] in ons desen gront, daer *G*od in woont als in sinen throon.

(f. 199v) Ende dese menschen worden *G*od also weert als dusent ander menschen, die niet vanden wil *G*ods gewrocht en worden, mer selver wercken metten wil *G*ods: *d*aerom blijven si creaturen, die gebreken in haren wercken. Mer die hem *G*od laten, dat *G*od selve[a] zijn werc in hem werct, die worden godlic ende godlijdende menschen[8] ende worden ontfangen in dat choor der *t*hronen, *e*nde dat door Jesum *C*hristum, die sinen wil also ledich ende gelaten stont inden wil zijns hemelscen *V*aders, of hy noyt wil gehadt en had, ende seyde altoos: 'O *V*ader, niet als ic wil, mer als ghi wilt'[b].

Ende dese *e*ngelen bewaren die menschen in godlijcken[9] vrede, ende dat si tot genen nedersten dingen gebuycht en worden; ende si verblijden hem, dat haer getal vermeerdert wort[c]; *e*nde hier-in hebben si meer blijschappen in *G*od dan alle die *e*nghelen, die hier-onder zijn.

1 Getuigen: P III.29, f. 199r-v; L 2.29, f. 147r-v. 2 *door...*: L *e vita spirituali.* 3 P[3]; P[1] *inwoont.* 4 L *in Deum immersi.* 5 *ende dat...*: L *ut sic ipse sine ulla contradictione cuncta interiora nostra regere possit.* 6 L *familiae.* 7 L *lucet.* 8 *godlic...*: L *deiformes et Deum patientes.* 9 L *deifica.*

a *die...*: versta: *die zich aan God overlaten zodat God zelf...* b Vgl. Mt. 26.39. c Vgl. hiervoor D c. 31, r. 6-10 en n. *b* en *f*; p. 496.

P III 30, f. 199v[1] VANDEN ACHSTEN GRAET, DIE DAER IS SIMPELHEYT DES VERSTANTS. ⟨¶ CAPITTEL .XXXV.⟩

Die .viij. graet is, daermen mede opclimt in dat achste choor der cherubinnen, *d*at zijn: die-geen, die haer ontbloot hebben van allen vernuft ende sonder beeldinge aenschouwen, *e*nde zijn ghekeert tot haer natuerlijcke[a] licht ende zijn geweken in haren eersten gront, in dye godlijcke duysternisse, daer dat ongescapen licht sonder ophouden ⟨in licht⟩[2], daer-in opgaet dat godlijc licht uut den afgront ende verbreyt hem met een doorlichte claerheyt ende overschijnt den geest ende die siele met al haren crachten, *e*nde worpt zijn radiën in dat aertrijc zijns herten, ende maket vierich[3] ende vruchtbaer[b]. Hier-af lichten ende bernen dye crachten als die sterren aenden hemel. Hier-in wort de siel simpel, ende verciert ende gecleet met dat licht der gloriën[c]. Ende dat beelt der heyliger *D*rievuldicheyt wort hier-in weder verclaert, daer dat spiegel der heyliger *D*rievuldicheyt *(f. 200r)* alder-claerste ⟨in licht⟩[4]. Daer wort dat aensicht der sielen bequaem gemaect, God sonder middel eenvuldelijc te aenschouwen. Daer blijft dat simpel ooghe der sielen altijt open ende aenschouwet den godlijcken afgront met blijden gesichte, sonder gemerc in die nyetheyt zijns selfs[5].

Hier-toe en mach dat geschapen verstant ende dye ander crachten niet geraken noch hier-in comen; nochtans vlieten si uut desen eenvuldigen godlijcken gronde als uut haren oorspronc, ende worden vanden ongeschapen licht te gader gehouden ende overgeformt. Die hier-toe comen wil, dye⟨n⟩ moetet costen al dat hi heeft[6]: zijn verstant, zijn begeerte, ende sinen wil, ende zijn wercken, *e*nde leggen hem gevangen voor den godliken afgront, ende sincken in zijn nyet, *e*nde volgen God na in die woestijne der armoeden: so luyct hem op desen gront[7].

Maer nu zijn somige menschen, dye in desen gront geleyt zijn ende die desen wech weten, *m*er si worden behendelijc[8] van dat gescapen licht weder uutgeleyt, daer dat verstant noch veel vernuftigen voorworps in heeft in scriftuerliker wisen[9], daer hi onordineerlijc mede uutgeleyt wort van die eenvuldicheyt in menichfuldicheyt. Ende so wort hem desen gront verborgen ende voorgesloten[10]: so wort hi arm ende ellendich.

Hier-voor moet hem een recht minnaer *G*ods voor-wachten[11], dat hy dat voorbrenghen[12] des natuerlijcken lichts nyet en antwoort, maer volghe dat ongeschapen licht ende antwoort dat eenich één, daer alle goet ende eewich leven in is.

1 Getuigen: P III.30, f. 199v-200v; L 2.30, f. 147v-148v. 2 P *inlicht*; L *irradiat.* 3 *Maket* = *maakt het*; L *ipsum fervidum reddit.* 4 P *inlicht*; L *in qua...lucet.* 5 *sonder...*: L *absque propriae nihileitatis consideratione.* 6 *dye...* = *dyen*; het moet kosten + datief; *hi (heeft)* verwijst naar *dye*: *(hij moet)...hem leggen...*: L *eum...impendere...oportet.* 7 *so... opluycken...*: L *et tunc ei fundus iste aperitur.* 8 L *subtiliter*, wel in pejoratieve zin. 9 *veel...*: met genitief ⟩ *voorworps*; L *multum...intellectualis objecti per modum scripturarum.* 10 L *occluditur.* 11 *voor...*: het ww. *hem vorewachten, dat* = zich in acht nemen, opdat niet; vgl. Verwijs s.v. *vorewachten*, wederk. 3); L *cavere...ne.* 12 P = *het voorspiegelen* of *de voorspiegelingen*; L *argumentationibus.* Versta: *op dat voorbrenghen.*

a *haer...*: hun door de natuur zelf ingestort licht van hun *wesen* (niet in hun krachten): dus synoniem van het volgende: *hun eerste gront.* b Volgens het kosmisch beeld van de zon. c Er is in dit verband geen reden om deze term in strikt theologische zin te verstaan.

Dese menschen zijn also doorluchtich[13] van gronde, dat hem alle dinghen inlichten overmits haer godformighe licht, daer si overmits dye eewige wijsheyt mede verclaert zijn.

Ende dese worden ontfanghen in dat achste choor der *c*herubinnen overmits Jesum Christum, die dat ongescapen licht alder-claerlicste aensach ende desen wech alder-bequaemlicste leerden[12], doen hi seyde *(f. 200v)*: 'Ic ben die wech, die waerheyt ende dat leven[d]. *D*ie my volget, die en wandelt niet in duysternisse[e]. Ende die door mi wandelt, en sal nyet dwalen. Die my gelooft, en sal nyet bedrogen worden. Die mi aenhanct, die wort één licht met my'.

Dese *e*ngelen bewaren die menschen in simpelheyt ende verwerven[15] hem claer bekennisse *G*ods ende zijns selfs, ende godlike wijsheyt, ende onderscheyt tot hem selven ende tot ander menschen. Ende hier sal hi meer vruechden hebben in *G*od, dan al die *e*ngelen, dye hier-onder zijn.

13 L *illustrati*. 14 L *docebat*. 15 L *meritis ac precibus suis* add.

d Jo. 14.6. e Jo. 8.12.

P III 31, f. 200v[1] DIE NEGENSTE GRAET IS EENVULDICHEYT DER GEDACHTEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXXVJ.⟩

Den .ix. graet, daermen mede opclimt in dat negenste choor der *s*eraphijnen, houden die-geen, die haer gedachten in God bewaren ende zijn met haer binnenste gedachten also diep in *G*od versoncken, dat haer geest neicht ende siet altoos in sinen oorspronc ende blijft altijt bi God in zijn tegenwoordicheyt, daer hi altijt an⟨t⟩woort die eewicheyt[2] ende woont in zijn beghin. *H*ier en is niet dan eenvuldicheyt ende godlike eninge, daer dat gedachte is bernende ende vlammende in vieriger minnen met die engelsche *s*eraphijnen. Hier is die memorie ontladen[3], ledich ende rustich van alle fantasiën ende nederste dingen. Dat gedacht is eenvuldich ende simpel inden pueren licht verheven. Hier spreect *G*od: 'Ic sal u t[h]onen alle goet, dat is: mi selven. Ic sal u geven een bekennen van my'[a].

Want, als wij den minliken milden hemelschen *V*ader met een by-blijven des geests aenhangen[4], so laet hi van hem dalen in dat binnenste der bloter sielen een licht van onbegrijpelijcker claerheyt. Dit licht is een claer middel tusscen *G*od ende den minnende geest. Ende dat simpel bloot gedacht is een levendich spiegel, daer dit licht sonder wederslagentheyt[5] in schijnt, eyschende van ons gelijcheyt ende vereeninge met *G*ode, ende is een spiegele sonder vlecken[b].

Hier is die volheyt der graciën ghestort in *(f. 201r)* die weselike eenicheyt des geests, daer dat overweselike ende dat geestelike ende ⟨dat⟩ werckende leven door verchiert ende veredelt wort, ende maect den mensche in alre graciën bequaem ende één met *G*od. Hier-in besit de mensche een overnatuerlike enicheit des geests als zijn eygen woninge, ende neicht haer[6] inden godliken wesen totter hoochster eenicheyt, daer die *V*ader ende die *S*oon ende die *H*eylighe *G*eest één zijn in eenvuldicheyt des godliken wesens, in dese verborgen enicheit. *H*ier wort de siele[7] altijt vernieut inde godlike geboorte in een ewich nu, ende altoos wort dat godlike *W*oort inder sielen gesproken, ende wort metten *S*oon *G*ods gheboren, daer alle rijcheyt, weelden ende godlike kennisse ende al, dat genoechlic wesen mach, wort sonder mate beseten in deser onbegrijpeliker woninge, die daer is een vast besloten borch[8], daer *G*od in woont.

Hier verblijdt hem die hemelsche *V*ader boven maten seer met desen mensce metter minnen, daer hy sinen eenigen *S*one mede minden, ende spreect inder sielen: 'Du biste mijn *S*one; huden heb ic di ghebaert[c], *d*at is: nu ende inder eewicheyt sulstu mijn kint wesen ende met mi zijn. Ende ick sal dat licht mijns aensichts op di verclaren, ende mijn ewige *W*oort in u baren, ende ombevangen ende eenigen u in mijnre minnen; ende, als wi drye één zijn inden godliken wesen, so sult ghi woonen[9] in my ende ic in u: in dat binnenste dijns geests. Ende ic sal daer woonen met mijn godlike natuer in dijn menschelike natuer. Ende ic sal u overformen in

1 Getuigen: P III.31, f. 200v-201v; L 2.31, f. 148v-150r. 2 L *aeternitati.* 3 L *exoccupata.* 4 L *immansione.* 5 L *reverberatione.* 6 *ende... = en die (= die overn. enicheit)*; L *quae unitas sese inclinat.* 7 *in dese...*: *Hier*, nl. *in dese verb. en.* 8 Vgl. Verwijs s.v. *borch* 2); L *arx.* 9 *als..., so...*: L *ut quemadmodum..., sic et tu habites.*

a Ex. 33.19 (19-23). b Vgl. Sap. 7.26. c Vgl. Ps. 2.7 en par.: belangrijke passus voor het motief der godsgeboorte in de mens.

mijn claerheyt, ende sal met u wesen ende met u wandelen, want ghi zijt mijn geminde *S*oon, in welcken ic my wel behaget heb. Si sullen[10] u horen ende volgen[d].

*E*nde ic[11] sal mijn geboorte, leven, lijden, doot ende verrisenisse in u vernyeuwen[12]. Ende ic sal my u ende al, die met u zijn in gelijcheyt dijns levens in die enicheyt des geests, my selven[13] openbaren, ende doen u allen verbliden in een vrolike verrisenisse ende ⟨nieuheit⟩[14] des levens[e]. *(f. 201v)* Daerom was mijn leven vol lijdens, dat[15] u leven soude wesen vol vruechden. In die werelt suldy druc hebben[f], *m*er in my suldy vruechde hebben. Daerom blijft in mi[g]: so hebdy alsulcken troost ende vrede, die u nyemant nemen en mach[h]; so hebdi vruechde in uwen geest, vrede in uwer sielen, ende genoechte in uwen lichaem. Ende so wert ghi ghelijcformich mijns vrolicken geests ende mijnre heiliger sielen ende mijns reynen verduldigen lichaems'.

Al hebben dese menscen alsulcke vruechde ende vereninge met *G*od, si en zijn nochtans niet sonder lijden, want also veel is haer lijden meerder, als si hoger zijn in kennisse ende in minnen. *E*nde dit cruce dragen si van minnen in hare siele uut medelijden haers even-menschen. Ende hoe haer vruechde ende de minne[16] *G*ods in haren geest meerder is, hoe dat lijden inder sielen ende dat medelijden inder herten van minnen tot allen menschen meerder is. Aldus wandelen si altijt met enen vrolijcken opverheven gheest ende met een ghecruyste siele van minnen ende met mede-doeghen des herten ende met reynicheyt ende verduldicheyt des lichaems. Ende aldus volghen si Jesum nae[i].

Dese menschen werden ontfanghen in dat hoochste choor der *s*eraphijnen, ende dat overmidts Jesum Christum, dye volcomen eenich[17] in zijn gedachten ende verheven van gemoede ende bernende van minnen tot sinen hemelschen *V*ader ende tot allen menschen was. Ende dese engelen bewaren den mensche in puerheit der gedachten ende in vrijheyt des gee[e]sts, ende verwerven hem godlike liefde, ende doen hem bernen in godliker caritaten ende in liefden zijns naeste. Ende hyer-in sal hy een meerder vruechde hebben in *G*od dan alle dese voornoemde choren.

10 *Si* = *die innighe menschen*, waarover sprake was; L *Et alii*. *u* = *de Zoon*, die door de Vader is aangesproken en nu aan het woord komt. zie r. 57. **11** L *inquit filius* add., om aan te geven dat, na de Vader, nu de Zoon spreekt. Wij sluiten de aanhalingstekens na de vorige zinnen en openen hier nieuwe aanhalingstekens. **12** L *invocabo* i.p.v. *innovabo*. **13** *my selven*... herhaalt pleonastisch het voorafgaande *my*; L vertaalt slechts eenmaal *meipsum*. **14** P[1] *nietheit*; P[3] *nieuwicheit*; L *novitate*. **15** L *quatenus*...*abundaret*: opdat. **16** *haer*...: L *gaudium et amor*. **17** L *unitus*.

d Vgl. Mt. 3:17 en par. e Vgl. Rom. 6.4. f Vgl. Jo. 16.33. g Vgl. Jo. 15.4. h Vgl. Jo. 16.22. i R. 42-57: naast de hoogste vreugde is er in deze ervaring tegelijk de diepste droefheid: vgl. A c. 51.3 en 51.4.

P III 32, f. 201v[1] HOE DESE MENSCHE OMBESET WORT MET .IX. CHOREN DER ENGELEN ENDE INGELEYT WORT IN GODLIKE VRIJHEYT. ⟨¶ CAPITTEL .XXXVII.⟩

(f. 202r) Hier-in is dese mensche te recht[2] opgheclommen in dat overweselike leven, daermen *God* alre-gelijcste mede wort, by de derde leeder overmits den geest Christi[3], ende is omgeset met ⟨die⟩[4] derde *jërachie*.

Die eerste *jërachie* der engelen die bewaren[5] dat lichaem in dat werckende leven in drie graden: als in vreesen, liefden ende bescheydenheyt, *e*nde dat overmidts dat leven ende lijden *C*hristi.

Die ander *jërachie* die bewaren dye siele in dat geestelike leven, ende dat in drie graden: *i*n ootmoediger lijdtsaemheyt, ende versmadenisse zijns selfs ende alre sinliker dingen, ende verduldige ynnicheit, ende dat door dye siele *C*hristi.

Die .iij. *jërachie* die bewaren den geest in een overweselic godlic leven, ende dat in drie graden: *i*n godliker vereninge, ende in claer bekennen, ende in viericheyt der minnen, *e*nde dat door den gheest Christi.

Al-hier[6] wort de binnenste ende inwendige ende uutwendige mensche godlic ende in Christo Jesu overformt, *e*nde is ombeset met dye .ix. choren der engelen, ende wandelen[7] met hem voor dat aensicht des Heeren. Aldus sal een mensche in hem oeffenen dese .ix. graden der duechden, die .ix. steden hebben inden mensce[a], daer si in voort sullen gaen[8] door dye hulpe der heyligen ende der engelen, ende sal[9] door Jesum *C*hristum opclimmen, die ⟨si⟩[10] selve oeffende ende volmaectelic in hem hadde, ende is ons die wech[b], daer wi door ⟨wandel[d]en⟩[11], ende onse leeder, daer wi mede opclimmen in die heylighe *D*rievuldicheit, ende ingaen door die dore des levens[12], ende dat door cracht ende hulpe des *V*aders, ende wijsheyt des *S*oons, ende door liefde ende gratie des *H*eyligen *G*eests, ende door werckinghe der onverscheyder heyliger *D*rievuldicheit ende weselike enicheit: so wort hy één gheest met God[c].

1 Getuigen: P III.32, f. 201v-202r; L 2.32, f. 150v-151r. 2 L *perfecte.* 3 L *scalam, Christi videlicet spiritum*, volgens de bij L gebruikelijke omzetting. 4 P *dat*: elders is het woord vrouwelijk. 5 *die...* = *die* (nl. de engelen der 1e hiërarchie) *bewaren.* 6 L *Et per haec.* 7 *ende...*: overgang van relatiefzin naar hoofdzin: *ende* ⟨*dese*⟩ *wandelen*; L *angelorum..., qui* (= en deze) *...cum ipso* (= homine) *ambulant.* 8 *inden mensce...*: indien we *mensce* als meervoud (= *menscen*) zien binnen een algemene hoofdzin, wordt de daaropvolgende relatiefzin meteen klaar: *si...sullen*; L *in homine..., in quibus...proficere debet*; L heeft *mensce* als enkelv. verstaan en de relatiefzin in het enkelv. omgezet. 9 *sal...* met het voorafgaande *een mensche* als onderwerp. 10 P *hi*; L *has easdem virtutes*; hiernaar vervangen wij *hi* door *si*, nl. de deugden. 11 P *wandelden*; L *per quam ambulamus.* 12 *ende ingaen...*: het onmiddellijk voorafgaande parallellisme (*die wech, daer...*) wordt afgebroken en de langlopende periode wordt voortgezet: *Aldus sal een mensche...ende sal...opclimmen...ende ingaen*; L trekt het parallellisme door: *via...scala...et ianua vitae, per quam ingrediamur.*

a Over deugden en hun 'stede', zie A c. 12 e.v.; p. 43 e.v. b Vgl. Jo. 14.6. c Vgl. 1 Cor. 6.17.

P III 33, f. 202r[1] HOE DESE MENSCHEN VAN GOD BEGAEFT WORDEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXXVIII.⟩

(f. 202v) Och, hoe lieflic werden dese menschen ontfangen van dat opperste goet[2], ende werden[3] ingeleyt in dat rijcke *G*ods, niet alleen in de ure des doots, mer nu rechte voort[4]! Als si aldus zijn gestorven[5] ende haer leven in Christo Jesu is verborgen[a] ende dat *G*od alleen in hem leeft, so wort hem dat rijcke Gods inder sielen op-gedaen, ende werden geleit[6] in dye verborgentheyt des geests, inden derden hemel, daer sinte Pauwels in was, doen hi God weselick aensach, ende daer Christus altijt zijn *G*odheyt in aenschoude ende gebruycte in sinen geest, ende wandelden inden hemel onder den engelen, doe[7] zijn lichaem ende siele was in al te swaren lijden opter aerden[b].

Nu verstaet, alst te verstaen is, daer wi verstant om ontfangen hebben, dat[8] wi die waerheyt souden bekennen ende verstaen! Die siele is een beelde *G*ods ende een woninge der heyligher *D*rievuldicheyt, daer *G*od stadelic in woont; *e*nde dat hert ende lichaem is tijttelic ende een eerden vat, daer die siele ⟨in woont⟩[9]. Ende aldus is die siele tusschen tijt ende ewicheyt, tusschen *G*od ende den lichaem[c]. *N*aeden oversten deel is si godlick ende met *G*od vereenicht; *n*ae den nedersten deel is si menschelick ende metten lichaem vereenicht.

Nu ist dan waer[10], datter sielen naerder is dat *G*od in haer woont ende doet haer leven ende die ewige dingen smaken ende verstaen, dan dat si inden lichaem woont ende doet dat [dat][11] leven, welcke leven si nochtans van *G*od ooc ontfangen heeft, *h*ier-om is mi naerder dat *G*od in mi is, dan dat lichaem, dat om mi is. Och, conde dit dye siel te recht[12] bekennen, hoe blijdelick souden[13] si al eertsche dingen versmaden, *e*nde den lichaem onderdanich maken den geest, *e*nde versmaden ende vergeten dat buten haer is, ende soecken ende minnen dat rijck *G*ods, dat in haer is!

In dat rijcke *G*oods[14] was die puer ioncfrou *M*aria ghekeert[15], doen si van die heylighe *D*rievuldicheyt ghegroet wert, dat si soude zijn een doch- *(f. 203r)* ter des *V*aders ende een moeder des *S*oons ende een bruyt des *H*eyligen *G*eests[d], doe haer die engel groetede ende dat eewige *W*oort vleesch in haer aen-nam. *E*nde hier-in woonde si stadelic ende aenbadt *G*od inden gront harer sielen. *H*ier-in was Maria *M*agdalena gekeert, doe haer dat overste ende dat beste deel toeghevoecht wert. Hier-in so aenschouwen alle heyligen ende engelen *G*od weselic. Ende hyer-in begeer ic *G*od eewelic te aenschouwen ende met hem[16] te wesen.

1 Getuigen: P III.33, f. 202r-205r; L 2.32-34; f. 151r-154r. 2 L *Deo videlicet optimo maximo* add. 3 Wij zeggen nu: *ende werden ⟨si⟩*. 4 *mer...*: L *sed ex hoc iam tempore.* 5 *aldus...* = naar de hiervoor beschreven mystieke dood; L *sibiipsis mortui sunt.* 6 *ende...*: tegenover het *hem* zou hier het onderwerp met *si* moeten uitgedrukt zijn; L *et ipsi...introducuntur.* 7 *doe* = *doen* = terwijl toen nog. 8 *daer...*: aangezien wij daarom (daartoe) verstand ontvangen hebben, opdat. 9 P *inwoont.* 10 *Nu...* = Zo is het dan waar; L *Verum itaque est.* 11 P[1] add. 12 L *perfecte.* 13 P[3] *soude.* 14 P[3] *gods.* 15 *was...*: L *sese convertérat.* 16 L *aeternaliter* add.

a Vgl. Col. 3.3. b Vgl. 2 Cor. 12.2-4. c R. 15-17: *tusschen tijt ende eewicheyt*: veel gebruikt motief. Zie reeds P I, 21, 22; zie B c. 4, n. *b*. Merk de verstrengeling ervan met de eraan verwante motieven in r. 17-23. d Over de theologische implicaties van deze 'traditionele' formule zie L. BOUYER, *Le trône de sagesse*, Paris, 1987[3], Chap. IX-X.

In desen hemel wandelen dese voorseyde lieve menschen, die *G*od stadelic gebruycken, ende ontfangen die benedictie alre gratiën, ende werden also rijc ende vermenichfuldicht in haer geboorten[17,e] als die sterren aenden hemel. Also vruchtbaer werden si van gratiën, ende vervullen den hemel met die vruchtbaer wercken der duechden, die God selve in hem werct, ende si werden also vermeerdert in haer gheslachte als dat sant byder zee, *d*at zijn: alle die choren der engelen ende der heylighen. Daer hebben si na heymelicheyt mede[18] in God, ende zijn al ghelijck uut God ghevloten, ende na God ghebeelt, ende met *G*od vereenicht in éénen wille, in éénre begeerten ende in éénre meininge. Ende si werden ooc also rijc van genaden ende so mildelic in al haer binnenste doorvloten, dat al haer crachten ende al haer bloet ende merch in haer ghebeenten inder minnen *G*ods ende in ware gelatenheyt gheheel verteert ende verandert wort.

Ende si ontfanghen weder nyeu voetsel ende godlick invloeyen, ende werden van God ghesterct, op-dat si lijden moghen dye godlijcke inwerckinghe. Sij werden ghesalft metter olye der blijschappen[f], ende ontfangen die croone der vrolicheyt, dye nyemant ontfanghen en mach, dan dye onnosel ⟨van handen⟩[19] ende reyn van herten zijn, ende haer siele bewaren van ydelheyt[20], ende *G*od aenhan- *(f. 203v)* ghen inder waerheyt. Dese werden also doorluchtich ende vrolic van geest van dat claer schijnsel der *G*odheyt, dattet uut dat hooft der sielen licht[21] met een godlike dyademe. Ende dit is die blijschap, die over haer hoofden gaet. Ende dit is een sonderlinge crone, die niemant en ontfangt, dan die ioncfrouwen.

Dese volgen dat lam, waer dattet gaet, *d*at is: si hebben in haer sielen ontfanghen een licht der hemelscher wijsheyt: dat levendige *W*oort, den *S*one *G*ods; ende dese volgense na met vroolicheyt in allen, daer hem dat licht toe leyt, als hem *C*hristus voor-gegaen heeft, *e*nde singen enen nyeuwen sanc, die nyemant en can[22,g], dat is: si hebben heymelike verborghentheyt met God, ende ontfanghen altijt nyeuwe gracie ende nyeuwe kennisse der waerheyt. Hyer-af singhen ende loven si God in dat binnenste haers geests, ende God lovet hem selven in haer van zijns selfs gaven met den alre-hoochsten lofsanc ende met die alre-soetste stemme der alder-hoochster vrolicheyt met nyeuwe lofsanghen der blijschappen zijnre uutvercorenen. Ende si werden van hem met gloriën ende met eeren ghecroont, ende dragen den naem Gods ghescreven in haer voorhoofden[h], welc daer is een smakende wijsheyt ende een roock ende salvinghe des geests ende des ewigen levens. Desen smaec en is niet in spijse noch dranck, mer blijschap ende vruechde inden *H*eyligen *G*eest ende sekerheyt des ewigen levens[i].

17 *ende...*: L *eorumque genimina multiplicantur*; vgl. Ps. 64.11. **18** *Daer...*: *na* bw., maar ook bnw.; vgl. *naer, naest = dichtbijzijnde, vertrouwd, nauwsamenhorend.* Vgl. Verwijs s.v. *na*, 1[e] artikel, *naer* en *naest*. L *quibus...secretissimi, multumque familiares.* **19** L *innocens manibus*, in parallel met *reyn van herten*. *onnosel* kan evengoed als synoniem van *reyn* beschouwd worden. **20** *haer...*: L *non accepit in vano animam suam*. Is dat wel de zin van het Diets? **21** L *refulgeat*. **22** L *discere potest*; vgl. evenwel Apoc. 14.3: *potest dicere*.

e Vgl. Lc. 16.6. Zie hiervoor. f Vgl. Ps. 44.8. g R. 54-62: vgl. Apoc. 14.3-4. h Vgl. Apoc. 17.5. i Vgl. Rom. 14.17.

Si ontfangen hier dat hondertfuldige loon, dat hem *G*od gelooft heeft[j], *d*at is: een inwendighen troost ende ondervindinghe[23], ende bekennen die volcomenheyt der duechden ende dat rechte onderscheyt tusschen goet ende quaet, soo-dat si nyet dwalen en moghen noch bedroghen en mogen werden, want si dat blinckende lam volghen[k]. En is *(f. 204r)* dit niet dat hondertfuldige loon, dat si van die vaderlijcke cracht getogen ende ingeleyt werden, ende vervult zijn met den *H*eylighen *G*eest, ende Christus in haer borst hebben, ende dragen in hem dat rijcke Gods, ende werden kinderen der uutverkiesinge[24]? *E*n is dit nyet veel meer ⟨dan dusentfuldige loon⟩[25], dat dese menscen ontfangen?

Ende dit en is niet alleen ééns; mer so dic als haer de ynnige siele tot *G*od keert in haren inwendigen gront, ende versmaet haer selven, ende acht alle dingen als drec[l], so wort si ingeleyt van *G*od in dat heymelike sancta sanctorum, tot dat verborgen omhelsen in godliker minnen, ende woont in dat binnensten ons *H*eren Jesu Christi, niet met haer siele in haer lichaem, maer in dat lichaem Christi, *d*aer sinte Bernaert aldus af seyt: 'Daer-af vercrijghet dye *m*artelaer ⟨lijdtsaemheyt⟩[26], dat hy met alre devociën wandelt ende met stadighe ghedachten woont in dye wonden Christi. Al is des *m*artelaers lichaem over-al ghereten ende gheschoort, hy staet nochtans verblijdende ende winnende[27]. Waer is dan des *m*artelaers siele? Voorwaer[28], in dat binnenste Jesu Christi, inghegaen door zijn open wonden! Want, waer si in haers selfs binnenste, si souden dat yser ghevoelen[29], alsoo dat si dye pijne nyet en souden moghen verdraghen, *m*aer verwonnen werden ende Gods versaken!'[m].

23 L *experientiam.* **24** *kinderen...*: L *filii adoptivi.* **25** P[3]; P[1] *dan dusentfuldige loon*; L *milliduplum.* **26** P[3]; P[1] *lijdtsaemheyt.* **27** *Al is...*: L *Stat martyr tripudians et triumphans, toto licet lacero corpore et rimante latera ferro, non modo fortiter, sed et alacriter sacrum e carne sua circunspicit ebullire cruorem.* **28** *Voor waer...*: L *Nempe in tuto, nempe in petra, nempe in visceribus Iesu.* Is in de vertaling of in P een zinsdeel weggevallen? **29** *souden...* = *zoude*; L *sentiret.* Alle werkwoorden in 't enkelv.

j Vgl. Mt. 19.29; zie verder. k Vgl. Apoc. 14.4. l Phil. 3.8. m Bernardus zegt in *Serm. in Cant. 61,7*-...: (Christus) decoloravit et Ecclesiam, quae ait: *Nolite me considerare quod fusca sim, quia decoloravit me sol* (Cant. 1.5). Ergo et posteriora ipsius in pallore auri, quae fuscum non erubuit crucis, ustionem passionis non horruit, livorem vulnerum non refugit. Etiam complacet sibi in illis, et optat novissima sua fore horum similia. Idcirco denique audit: *Columba mea in foraminibus petrae,* quod in Christi vulneribus tota devotione versetur, et jugi meditatione demoretur in illis. Inde martyrii tolerantia, inde illi magna fiducia apud Deum altissimum. Non est quod vereatur martyr exsanguem lividamque levare ad eum faciem, cujus livore sanatus est, gloriosam repraesentare similitudinem mortis ejus, utique in pallore auri. Quid vereatur cui etiam a Domino dicitur: *Ostende mihi faciem tuam?* Ad quid? Ut mihi videtur, se magis ostendere vult. Ita est: videri vult, non videre. Quid enim ille non videt? Non est ei opus ut quis se ostendat, a quo nil non videtur, nec si se abscondat. Vult ergo videri, vult benignus dux devoti militis vultum et oculos in sua sustolli vulnera, ut illius ex hoc animum erigat, et exemplo sui reddat ad tolerandum fortiorem.

Enimvero non sentiet sua, dum illius vulnera intuebitur. Stat martyr tripudians et triumphans, toto licet lacero corpore; et rimante latera ferro, non modo fortiter, sed et alacriter sacrum e carne sua circumspicit ebullire cruorem. Ubi ergo tunc anima martyris? Nempe in tuto, nempe in petra, nempe in visceribus Jesu, vulneribus nimirum patentibus ad introeundum. Si in suis esset visceribus, scrutans ea ferrum profecto sentiret; dolorem non ferret, succumberet, et negaret. Nunc autem in petra habitans, quid mirum si in modum petrae duruerit? Sed neque hoc mirum, si exsul a corpore dolores non sentiat corporis. Neque hoc facit stupor, sed amor. Submittitur enim sensus, non amittitur. Nec deest dolor, sed superatur, sed contemnitur. Ergo ex petra martyris fortitudo, inde plane potens ad bibendum calicem Domini. Et calix hic inebrians quam praeclarus est! (Ps. 22.5). Praeclarus, inquam, atque jucundus non minus imperatori spectanti, quam militi triumphanti (PL.183, col. 1074).

Des-ghelijcks woonen dye God-minnende menschen met stadighe ghedachten inden binnensten Jesu Christi, van wyen si over-al beschermet werden ende in allen haren lijden ghetroost. Want, hoe souden si anders alle tribulaciën ende laster ende wederspoet ende alle becoringhe[30] der vyanden mogen draghen, en worden si van Christo niet ghesterct, door wien si alle dingen vermogen[31], niet alleen te lijden lijtsaemheit, mer ooc *(f. 204v)* blijdelijck alle siecheyt ende alle lijden, *a*ls dye Apostel seyt: 'Alle dingen vermach ic inden genen, die mi sterct'[n]?

Ende aldus verwinnende, so wort hem ghegheven verborghen hemels broot ende enen costeliken[32] steen in haer siele[33], als die *G*eest ons *H*eeren spreect inden boec der heymelicheyt *G*ods[34], die sinte Johannes beschrijft: 'Den verwinnenden, spreect hi, — dat zijn: diegheen, die hem ende alle dinc verwinnen ende ⟨overclimmen, den⟩ sal[35] ic geven verborgen hemels broot', — dat is: inwendigen verborgen smaeck ende hemelsce blijschap; '*e*nde ic sal hem geven', spreect hi, 'een[36] blinckende steenken, ende in dat steenken eenen

VANDEN PRECIOSEN TERDELINGHE

Ende hier-omme spreect die gheest ons heeren inden boeke der heimelijcheit gods, dien sinte Jan bescrijft: 'Den verwennenden' spreect hi, dat es die-gheene die hem-selven ende alle dinc verwint ende overclemt, 'dien sal ic gheven' spreect hi, 'verborghen hemels broot', dat es inwindighen verborghenen smaec ende hemelsce vroude; 'ende ic sal hem gheven', spreect hi, 'een blinckende steenken, ende in dien steenken eenen

30 L *tentationes*. 31 L *possunt*? Ondanks het vraagteken loopt de zin verder als één volzin. 32 *costeliken...*: L *candidus*, volgens R (= Ruusbroec) *blinckende*. 33 L *animas*. 34 *inden...*: L *in Apocalypsi*. 35 P *overclimmenden sal*; L *transcendenti dabo*; R *overclimt dien*; *den* = *dien* = *aan hem*. 36 *ende...*: L om.

Ook lazen we bij Bernardus een andere tekst, die op hetzelfde motief steunt, nl. in zijn Maria-preek: '...Vere tuam, o beata Mater, animam gladius pertransivit. Alioquin nonnisi eam pertransiens, carnem Filii tui penetraret. Et quidem posteaquam emisit spiritum tuus ille Jesus... ipsius plane non attigit animam crudelis lancea, quae ipsius quae ipsius (...) aperuit latus, sed tuam utique animam pertransivit. Ipsius nimirum anima jam ibi non erat, sed tua plane inde nequibat avelli...' (*Dominica infra octavam assumptionis BMV*, n. 14; PL.183, col. 436; ed. Leclercq-Rochais, VI, 1968, 273). D.w.z. de minnende woont daar, waar zijn liefde aan gehecht is. Dit beantwoordt objectief aan Mt. 6.24 en par.: *Waar uw schat is, dat zal ook uw hart zijn*. Vandaar het platonisch geïnspireerde gezegde: *Plus est anima, ubi amat* (de ziel), *quam ubi animat* (het lichaam). Zie hierover het verkennende artikel van J. ORCIBAL, *Une formule de l'amour extatique de Platon à saint Jean de la Croix et au Cardinal de. Bérulle*, in *Mélanges offerts à Étienne Gilson*, Paris, 1959, 447-463. Ook liet Schr. zich door dit motief en de daarrond ontwikkelde literatuur inspireren. Hier is Christus' *binnenste* (hart, wonden) het beminde object; *wonen* het werkwoord. Na Bernardus' tekst geeft Schr. de toepassing ervan op de 'godminnende menschen', r. 95-149. Vgl. nog r. 17-23 in dit hst., ook c. 22, c. 25. — ECKHART kende hetzelfde principe, dat hij aan Augustinus toeschreef: '...der wille ziuhet daz gehügnisse nâch ime...daz diu sêle ein wirt mit gote von gnâden, alse der heiligeist ein ist an dem vater und an dem sune von nâtûre. Si ist wêrlîcher in gote danne si in ir selbes persône sî. Her ûf spirchet sant Augustînus, daz diu sêle mê sî, dâ si minnet, dan si dâ sî, dâ si leben gît (Pfeiffer, 496, 24-29). n Phil. 4.13. o R. 95-156 sluiten nauw aan bij een tekst uit RUUSBROEC, *Den blinckenden steen*, ug[1]. III, p. 9-10, die wij in parallel afdrukken.

nieuwen naem geschreven, die niemant en weet dan diet[37] ontfanct'.

Dit steenken is geheten een tredelinc[38] om zijnder cleynheyt. Want, al tredet die mensche onder zijn voeten, ten doet hem niet wee. Dit steenken is blinckende, claer ende root als een vierige vlamme. *E*nde het is cleyn ende ront ende effen al-om.

Hier-by verstaen wy overmidts desen blinckenden steen onsen *H*eere Jesum Christum. Want nae zijnder *G*odheyt so is hi een blinckende eewich licht[39], ende schijn der gloriën Gods[40], ende eenen *s*piegel sonder vlecke, daer alle dinghen in leven. Soo wye dat alle dynck verwint ende overclymt, dien wort desen blinckenden *s*teen ghegheven, ende hi ontfanct claer[41] waerheyt ende dat leven.

Desen steen ⟨is⟩ oock ghelijck[42] eender vyerigher vlammen, want dye vyerighe minne des eewighen *W*oorts heeft alle dat aertrijck vervult met minnen, ende wil alle minnende gheesten te nyet in minnen verbarnen.

Dit steenken is also clein, dat die menschen dat nauwelijck[43] en ghevoelen, al treden si dat onder haer voeten. Ende hier-om ist geheten *c*alculus, dat is een tredelinc. Al tredetmen dese menschen onder dye voeten, zij en worden niet gebroken noch *(f. 205r)* nyemant en wort daer-door verargert.

nuwen name ghescreven, die niemen en weet dan diene ontfeet'[1].

Dit steenken es ghenoemt een terdelinc om sine cleynheit, want al terdet die mensche onder sine voete, het en doet hem niet wee; dit steenken es blinckende, claer ende roet alse een vierighe vlamme, ende het es cleyne ende ront ende effene alomme ende herde licht.

Met desen blinckenden steenken verstaen wij onsen heere jhesum cristum; want na sire godheit soe es hi een blic des eewichs lichts[2] ende een schijn der gloriën gods, ende een spieghel sonder vlecke[3] daer alle dinghe in leven[4]. Soe wie dat alle dinc verwint ende overclemt, hem wert dese blinckende steen ghegheven; ende daer-inne ontfeet hi claerheit, waerheit ende leven.

Dese steen es oec ghelijc eenre vierigher vlammen; want die vierighe minne des eewichs words heeft al eertrijcke vervult met minnen, ende wilt alle minnende gheeste te niete in minnen verberen (lees *verbernen*).

Dit steenken es oec soe cleyne, dats de mensche cume ghevoelt, al tert hijt onder sine voete. Ende hier-omme eest gheheeten calculus, dat es een terdelinc. Ende dit bediet ons sinte pauwels, daer hi spreect dat de sone gods hem selven heeft vernie[u]t ende cleyne ghemaect, ende heeft eens knechts forme aen-ghe-

1 Apoc. 2.17. 2 Vgl. Sap. 7.26. 3 Vgl. Hebr. 1.3. 4 Vgl. Jo. 1.3-4.

37 L om. (vgl. Apoc. 2.17); R *diene* = den naam. 38 R *terdelic*. Vgl. Verwijs s.v. *tredelinc*. 39 *een...*: L *candor lucis aeternae*; vgl. Sap. 7.26; R *een blic des ewichs lichts*. 40 *ende...*: L hier weggelaten, maar bijgevoegd na *vlecke*. 41 L *lucidissimum*; R *claerheit*. 42 *wort...*: P; L *assimilatur*. Na *wort* verwacht men *ghelijct*. R *es oec ghelijc*: daarom handhaven wij *ghelijc*; wij verbeteren *wort* tot *is*. 43 L *vix*; R *cume*.

nomen, ende heeft ghehoorsam gheweest tot der doot des crucen[5]. Ende hi spreect selve dore des propheten mont: 'Ic ben een worm ende niet een mensche, lachter der menschen ende een verworpenisse des volcs'[6]. Ende hi maecte hem-selven alsoe cleyne inder tijt, dattene die joden onder haer voete torden, ende si en ghevoeldens niet; want, hadden sine gods sone bekint, si en hadden⟨e⟩ niet dorren crucen. Noch es hi cleyne ende ongheacht in alre menschen herten, diene niet en minnen.

Dit edel steenken is al-om ront. *D*ese rontheyt des geests[44] is dye godlijcke waerheit, dye beghin noch eynde en heeft.

Dit is dat blinckende steenken, dat dese mensche[45] wort gegeven, die[46] aldus door Jesum Christum opgeclommen zijn in dye .ix. graden der duechden, door welcken wi al weder in moeten gaen, sullen wij behouden worden[p].

Dit edele steenken, daer ic af spreeke, dat es al ront ende ghelijc effene alomme. Die rontheit des steens leert ons dat die godlijcke waerheit beghin noch inde en heeft. Die effenheit al-omme, dat hi...
(RUUSBROEC, *Vanden blinckenden steen*, ug.[1], deel III, p. 9-10).

5 Vgl. Phil. 2.7-8. 6 Vgl. Ps. 21.7.

44 L *spiritus*; R *steens* door de zin geëist. 45 *dese...*: L *hominibus illis*; R *den scouwenden mensche.* 46 Overschakeling van de ontlening naar eigen uiteenzetting.

p Het laatste zinsdeel herinnert aan het begin van het *Quicumque*, waarvan wij de vertaling vonden in P II.59; zie hiervoor C c. 44, p. 439 e.v.

P III 34, f. 205r[1] HOEMEN DESE LEDEREN OP- ENDE NEDERCLIMMEN SAL. ⟨¶ CAPITTEL .XXXIX.⟩

Al-hier is die mensche te recht opgeclommen inde drie levenen, inden .ix. graet der duechden, in den .ix. choor der *e*ngelen, ende is weder-gekeert in sinen oorspronc overmits onse leeder Jesum Christum. Dit is dye leder, die Jacob die patriarch sach die engelen op- ende neder-climmen, dye met allen heyligen ende *e*ngelen ombeset is[a]. Dese leeder sullen wij stadelijc op- ende neder-climmen.

Die opgeclommen is, die sal neerstich zijn, dat hi daer-in gevesticht blive, ende in duechden voortgae, ende hem nauwe wacht⟨e⟩ van alle hyndernisse. Dese sal weder neder-climmen, om dat te beleven ende metten wercken te bewijsen[2], datter inden geest gewrocht is, *e*nde ooc om dye minne zijns naesten, om dye uut broederlijcker liefden mede te deylen dat si[3] van die godlijcke waerheit ontfangen hebben, ende hem den wech te wijsen, dye hem overmidts liefde ontdect ende opgedaen is, daer si[3] in wandelen in haren oorspronc, daer si[3] alle menschen toe begeren te trecken, ende dat overmits dat gebot der minnen, als gescreven staet: 'Ghy en sult mijn aensicht niet sien, ten si dat ghi uwen minsten broeder mede-brengt'[b].

Dye nu noch niet opgeclommen en is, die sal neerstich wesen door Jesum Christum op te climmen ende in duechden voort te gaen, *e*nde sal hem eerst reynigen in dye fonteyn der barmherticheyt, ende trecken sinen ouden roc uut: so mach hi vromelic opclimmen[4] ende sincken hem neder *(f. 205v)* voor een crucifix, ende aensien daer zijn ongelijcheit[5], ende t[h]onen den Here zijn menichfuldige sonden, daer hi den minlijcken *H*ere zijn wonden mede geslagen heeft[c], ende doorsien ende belijën den Here der barmherticheit al zijn misdaet met schreyender herten, met rouwiger sielen, met suchten des geestes, voor die fonteyn der barmherticheyt *m*et aldusdaniger manieren, als hier-na volghet.

1 Getuigen: P III.34, f. 205r-v; L 2.34, f. 153v-154r. 2 *om...*: L *quatenus vita et operibus exprimat.* 3 *Dat si...*: L *quod...meruit.* De meervoudsgedachte zit in de aanhef: *Die* (= *alwie*) *opgeclommen is.* 4 *so...* = *zodat hij*; L *ut viriliter possit ascendere.* 5 L *dissimilitudinem.*

a Gen. 28.12 en Jo. 1.51. b Gen. 43,3b. c De aanloop tot het volgende gebed is P III c. 36, nu D c. 41, p. 516.

P III 35, f. 205v[1] EEN DEVOOT GEBET HOE HEM DYE MENSCHE ONDERSOECKEN SAL ENDE ZIJN GHEBREKEN VOOR GOD ONTDECKEN. ⟨¶ CAPITTEL .XL.⟩

O oorspronc alder goedheyt, ontfermt u over die afgrondige zee mijnre boosheit, die my buycht tot der hellen diepicheyt... *(f. 207r)*... Ende wilt my doch door u bitter liden vergeven al dat ic misdaen heb, ende dat ic sculdich ben daer-voor te liden hier in deser tijt, ende hier-na eewelijck[2].

Zie uitgave van de tekst in A c. 38, p. 118 e.v.

— Do

1 Getuigen: p. c. 5, f. 27v-30r; P III.35, f. 205v-207r; L 2.35, f. 154r-156r. De opeenvolging P III.34-35-36 is hoe dan ook verantwoord, omdat het slot van het ene hst. naar het begin van het volgende verwijst. Anderzijds nemen wij als legger van onze uitgave p. c. 5, omdat dit een oudere getuige is. Toch brengen wij daar telkens de varianten van P III.35 aan, omdat ook daarin oorspronkelijke lezingen bewaard zijn. 2 Men vindt de hier weggelaten tekst volledig onder: — **Do**, p. 118-122 tegenover — **Do**, p. 515.

P III 36, f. 207r[1] EEN SUVERLIJC GEBET, HOE DIE MENSCHE VERGIFFENISSE BIDDEN SAL ENDE HEM SELVEN UUTGAEN. ⟨¶ CAP[P]ITTEL .XLJ.⟩

O lieve *H*ere, ick ben die schuldige mensche, dye u allen uwe wonden heb geslagen. Ende want ic met mijnen misdaden hier voor u stae, soo ontfermt u mijnre. Ende laet al u wonden weder ontspringen[2] voor dinen hemelschen *V*ader, dat si vlieten over mijn arme mismaecte sondighe siele, *e*nde en laetse niet bestopt werden, ghy en hebt mi ende alre menscen sonden ende ghebreken afghedaen, *e*nde alle sielen inden vagevier[3] vertroost ende verlicht.

O lieve *H*ere, en keert u niet van my, *m*er buyget u grondelose barmhertigheyt tot mi, ende wilt mi aensien als ghi *M*agdalenam aensaecht met die oghen dijnre barmhertigheyt, ende als ghi Petrum aensages, doen hi u versaecten, ende den moordenaer aenden cruce: *s*o wilt mi aensien[4], ende geeft my een rechte bekennen ende leetwesen, ende ontfanct my in dat *p*aradijs dijnre graciën[a], ende wast mi in u heylige heete[5] bloet, ende maect my levendich in uwen heyligen doot.

*E*nde wilt mi vergeven ende uut my trecken al dat mijnen gront valschelijc beseten hevet[6], want ghi selver geseyt hebt: 'Als ic verheven worde vander aerden, so sal ic alle dingen tot mi trecken'[b]. Daerom bid ic u, o verlosser mijnre sielen, trect mi tot u ende reinicht my van mijnen heymelijcken quade[c]. O lichte ⟨licht⟩, licht⟨[6a] in dye *(f. 207v)* duysternisse mijnre sielen. O verteerende vier, verteert in mi alle sonden ende gebreken. Coemt ende besoect mijn siecke siele, ende suyvert mijn ⟨consciëncie⟩[7], ende maect u woninge daer-in.

Door u heylige ⟨mensch-werdinge ende⟩[8] geboorte so maect mi reyn ende verciert mijn siel, op-dat ghi, o eewich *W*oort[9], daer-in geboren moecht worden, daer ghi mi toe gemaect hebt. Door u heylige wandelinghe ⟨so⟩ maect mi saechtmoedich ende ootmoedich, op-dat u heylige leven ende wercken uut mi lichten. Door u heylige leeringe ende predicatie so maect mi warachtich, doorlicht ende leert mi. O eewige waerheit, beschermt mi voor alle dwalinge, ongelove ende ketterije.

⟨Door die liefden, die u dwanc, u selven ons te laten inden heyligen sacrament, ontfanct u selven in mi, ende verwandelt mi heel in di.⟩[10]

Door u bitter liden so maect mi lijtsaem, om uwen wil weder te lijden al dat ghi wilt dat ic lijden sal, ende geeft mi in allen[11] lijden te verblijden. Door u ellendige gevanckenisse[12] so ontbint my van allen misdaden, ende bint ende vestiget mi aen u metten bant uwer eewiger liefden. Door die wreede handelinge[13], slaen ende stoten der Joden so beschermt mi voor alle lagen ende stricken der boser geesten. Door

1 Getuigen: P III.36, f. 207r-209r; L 2.36, f. 156r-158v. 2 L *aperiri.* 3 P[3] *vegevier.* 4 *so...*: L om. 5 P[1]L *heete*; P[3] *herte.* 6 *mijnen...*: L *quicquid est falsitatis in fundo meo.* 6a L *O splendidum lumen, illumina*; P laat eerste *licht* weg. 7 P[3]; P[1] *conscience.* 8 P[3] add. 9 *o...*: L om. 10 P[3] add. 11 L *omni...mea.* 12 L *captivitatem.* 13 L *tractationem.*

a Vgl. Lc. 7.36-50; Lc. 22.61-62; Lc. 23.40-43. De gedachte vindt men reeds bij BONAVENTURA, *Vitis mystica: Revertere, inquam (Christus) ad me, quae a me aversa fuisti, ut intueamur te intuitu gratiae, quo mulierem peccatricem, Petrum et Latronem respexi* (PL.184, kol. 725 C). b Jo. 12.32. c Vgl. Ps. 18.13.

dijn laster, confusie ende mismaectheyt so wilt mijn mismaecte siele, die na u gebeelt is, weder-maken.

Door u heymelijcke lijden so reynicht mi van mijnen heymelijcken sonden. Door die verbindinge uus godlijcken aensichts so ontdect mijn inwendige oghen in een recht bekennen mijnre afgrondiger boosheit, ende ⟨aensiet⟩[14] mi met die oghen dijnre barmherticheit. Door dat iammerlijc ⟨leyden⟩[15] vanden eenen rechter totten anderen so wilt mijn siel leyden van alle wegen der dwalingen, ende bewaert mi in u, ende leyt my inden wech der waerheyt.

Door u ootmoedige swijghen ende wreede bespottinge so ⟨verlost mi van alle sonden mijns monts ende⟩[16] geeft mi met ⟨swijgender⟩[17] saechtmoedicheit alle bespottinge ende verachtinge te verdragen. Door u bitter ende ongenadige geesselinge ende overvloedige uutstortinge uus heylighen bloets so reynicht ende wascht mijn melaetsche siele. *(f. 208r)* Ende door u ontallijcke wonden gheneest ende doorwont mijn herte met uwer minnen. Ende door u bernende minne ende heete[18] bloet so wilt mijn cout herte verwermen in uwer liefden ende overstorten al mijn crachten met dijnen roseliken bloede, ende doorclaert al mijn gebeenten ende merch, ende maect mi vruchtbaer in allen duechden.

Door die scerpe doornen-crone, die in u coninclike hooft gedruct wert, so reynicht mi van alle misbruyckinge mijnre vijf sinnen, ende geeft mi een nauwe hoede mijnre sinnen ende altijt haer te drucken onder dye doornen-crone uus godlijcken anxtes. Door dat ongenadige oordeel, dat ghi, lieve Here des levens ende schepper alre creatueren, om mijnen wil so onschuldelijc verordelt wortste totter doot toe[19], so vergeeft my al mijn sonden, ende weest mi een genadich rechter, ende bewaert mi voor ⟨ander⟩[20] menschen te ordelen, ende geeft mi van mi selven een cleyn gevoelen ende mi selven altijt te beschuldigen voor u. Door die swaren last des cruces, daer ghi mede verladen waert ende so swaerlijc mede ter aerden vielt, so ontladet mijn siele van allen gebreken, ende bewaert my voor dat vallen der sonden[21], ende helpt my dat ic alle opvallen ende crucen[22] van binnen ende van buyten om uwen wil gerne moet draghen.

Door dat iammerlijc ontcleden ende sitten inden snijdenden wint so ontbloe[y]t[23] mijn siele van alle aencleven der creatueren, ende ⟨doet⟩[24] mi alleen rusten op den steen, welc ghy selven zijt[d]. O minlijcke Here Jesu Christe, door dat onghenadige

14 P³L; P *aensien*; L *aspice*. **15** P³L; P¹ *lijden*. **16** P³ add. **17** Zo mogen we in P³ lezen; in P¹ moet men lezen *swijgē der sachtm*. **18** Zie hiervoor n. 5 en hierna r. 49-52. **19** P³ om. **20** P³L; P¹ *alle*. **21** *vallen...*: L *a peccati ruina*. **22** *opvallen...*: P³; L *quaecumque mihi evenerint et cruces*; P³ *opvallende cr*. Vgl. Verwijs s.v. *opval* 2). **23** L *denuda*; P *ontbloeyt*. **24** P³L; P¹ *door*.

d Tijdens het wachten op de kruis-bereiding zat Jezus in de 'gure wind' op de 'koude steen'. Zie W. GODENNE, *Christ de pitié, sculptures diverses*, in *Annales de la fédération archéologique et historique de Belgique*, XLIe Congrès, Malines, 1970, I, 122-3; ID., *Christ de pitié*, Bruxelles, 1982. Zie ook: *Het atelier van de Meester van Christus op de koude steen*, in *Tentoonstelling. Het laatgotische beeldsnijcentrum Leuven*. — Leuven, Stedelijk Museum, 6 okt.-2 dec. 1979, p. 213-246. — In de catalogus *Rondom Kerst: prentkunst uit eigen bezit (1475-1750)*, Rijksmuseum Het Catherijneconvent, Utrecht, 1990, toont afb. 1: *Christus op de Koude steen* (houtsnede, ca. 1480-1500, BMH gr. 17b). In feite zit Christus op het

uutrecken ende nagelen aenden cruce so naghelt my vast aen u met warachtich gheloove, hope ende minne. Door dat oprechten uus gewonden lichaems ende pijnlijc nederschieten op die harde steenrootse so vermorwet die hartheyt mijns herten, ende druct daer-in u mismaecte beelde.

O uutgeparste druyve[e], druct mijn siele in u naecte bloedige armen, ende geeft mi dat ic u altijt moet dragen tusschen *(f. 208f)* mijnen borsten als een bondelken van myrren[f]. O doorwonde ridder[g], hoe sidy aldus om mijnen wil doorwont van liefden ende aldus deerlijc mismaect! Och, wat sal ic u weder-geven voor al dat ghi my gedaen hebt[h]? Mijnen geest geve ic u heel over tot dijnre rusten, ende mijn siele tot uwer liefden, ende mijn lichaem tot dijnen uutwendigen dienst.

O edel pellicaen, die u iongen spijst met uus herten bloet[i], spijst doch mijn hongerige siele, dye anders nyet en mach dan u vleesche eten ende bloet drincken. O honichvloeyende riviere der hemelscher weelden[j], doorvloeyt alle mijn binnenste, ende maect my droncken, dat ic my selven ende alle creatueren moet sterven ende u alleen moet leven.

O overclaer spiegel der heyliger *D*rievuldicheyt, daer alle heyligen ende *e*ngelen in begeeren te sien[k], hoe sidy aldus iammerlijc om my onteert, ende zijt geworden een laster der menschen ende een verwerpinge des volcs[l]! Och, laet mi doch genieten des ⟨dieren⟩[25] coops[26], dat ghi my gecoft hebt, ende betaelt voor my al dat ic schuldich ben, ende maect mi so ghi mi inder eewicheyt hebben wilt[m].

Door u goetheit, dat ghy uwen *V*ader badet voor u vianden, so vergeeft my al dat ic tegen u misdaen heb, ende geeft my dat ic vergeven moet dat mi misdaen wort. Door die barmherticheyt, dat ghi den moordenaer dat paradijs beloofdet, so ontfanct mijne siele in dat paradijs ⟨dijner⟩[27] graciën. Door dat grote mededogen dijnre liever *M*oeder, dat ghi haer sinte Jan bevaelt, so beveel ic u ⟨ende haer⟩[28] mijnen geest, siele ende lichaem, vrienden ende magen, goet ende eer. O alder-liefste vader[29], door u ellendige gelatentheyt, dat ghi gelaten waert van dijnen *V*ader[n], so

25 P³; P¹ *dicren.* **26** *genieten...*: L *Fac me...participem huius tam carissimae emptionis.* **27** P³L; P¹ *der.* **28** P³ add. **29** De tegenstelling van *vader-Vader* vraagt deze zinssplitsing.

platliggende kruis, te midden van andere 'wapenen'. Een moment in de wording van het motief. — Het passie-moment tussen de kruisweg en de kruisiging wordt veelvuldig voorgesteld als 'Christus op de (koude) steen'. Na de beschrijving van het passie-moment vraagt Schr. hier te 'rusten op den steen, welc ghy selven zijt'. Dit nu wijst op 1 Cor. 10.4, waar *Paulus* de rots/steen uit de woestijn als Christus alligoriseert. Zo verstrengelt zij hier twee te onderscheiden Christus-steen-motieven. Vgl. A c. 21, n. *c* en *n.* **e** Zie C c. 15 en n. *c.* **f** Motief uit de *Fasciculus myrre.* Vgl. Cant. 1.12. **g** In *Vanden wijngaert van Enghadi* (opgenomen in *Vanden neghen couden*, f. 67v) lezen wij: '*...groetet den ghewonden ridder, die daer staet besprenghet met sinen duerbaren bloede...*'. Dit houdt verband met de *Legende van de honderdman*: zie C c. 43, n. *o*, p. 437 en n. *o.* **h** Vgl. Ps. 115.12. **i** Veel gebruikt eucharistisch motief. Vgl. SCHMIEDTKE, *Geistl. Tier*, I, 367-370. Zie *Christus als weiblicher Pelikan*, bij V.L. MOLLENKOTT, *Gott als eine Frau*, München, 1985, 49-52; L. PORTIER, *Le pélican. Histoire d'un symbole*, Éd. du Cerf, 1984. **j** Eucharistisch te duiden? **k** Vgl. 1 Petr. 1.12. **l** Ps. 21.7. **m** Tegen de achtergrond van 'Judas, die Jezus verkocht', staat dat de Heer ons zo *duur* gekocht heeft en aldus de *Gulden berch* werd. **n** Merkwaardige spanning tussen Jezus, onze vader (die zijn Moeder aan S. Jan toevertrouwde) — uitdrukking, die in de middeleeuwen wel meer voorkwam — en zijn Vader, door wie hij verlaten was.

wilt mi doch vergeven, dat ic u so dic ghelaten heb, ende en wilt my niet laten vervreemden° van u.

Door u ellendigen dorst ende den smaec des edics ende gallen, geeft my te smaken u godlijcke soeticheyt, ende maect mi bitter alle aertsche dinghen, *(f. 209r)* ende doet my altijt dorsten na dy, *o* fonteyne des levens. *D*oor dat roepen, dat ghy riept: 'Het is al volbracht', *s*oo helpt my dat uwen liefsten wille ende welbehaghen in my volbracht moet werden na uwer ghenoechten ende begeerten.

O *V*ader, in uwe handen bevele ic mijnen gheest[30], ende ick bid: O *G*od, leven mijnre sielen, trect mijnen geest uut my in dy, ende maect hem medeformich uwen vroliken geest, op-dat ghi alleen daer ombeweghelic in rust; ende trect mijn siele uut die bewegelicheyt[31] der nederste dinghen, ende maectse medeformich uwer heyliger sielen, op-dat si alleen van u beweget ende beseten ende geregiert mach werden; ende trect mijn lichaem uut allen gebreken, ende maket medeformich[32] uwen heyligen reynen gewonden lichaem met al sinen crachten, sinnen ende leden, op-dattet u geheel toegevoecht mach werden, ende ghy daer alleen in leeft ende daer u beroeringhe[33] ende werckinge mede hebt, als[34] ghy door u heylige *M*ensheyt gegaen, gesproken ende gewrocht hebt, dat ghy daer-in ende ⟨daer⟩-door[35] wercken wilt wat u belieft, ende dat ic aldus uut moet gaen uut my in dy, ende dat ic nemmermeer weder in ⟨mi⟩[36] en come, mer dat ic also in u verdwaelt ende verloren moet werden, dat ic nemmermeer weder uut en come[37,p].

30 Het bevreemdt dat deze roep van Christus blijkbaar in de mond van de biddende ziel wordt gelegd: zo wordt hij *gebed*. **31** Vgl. het voorafgaande *ombewegelic* en het volgende *beweget*. L *affectionibus*. **32** *maket* = *maect het*; L *ipsum...conforma*. **33** L *movere*. **34** L *sicut*. **35** *daer...*: L *et in ipso et per ipsum*. **36** P³ add. **37** *ende dat ic...*: L *sicque intra te aberrem et per meipsum, ut nunquam valeam denuo exire*. L herschikt de zinsdelen op onduidelijke wijs.

o L *abs te fieri alienum*. Zie Verwijs s.v. *Trans. B: maken dat men iemands vriendschap verliest, d.i. verlaten wordt*. **p** R. 88-113: omschrijving van de 7 kruiswoorden in aansluiting met het passieverhaal, die Schr. veelvuldig aanbrengt. Speciaal in de *Onderechtinghe* over 'Die soeven vrije consten geestelick': C c. 41-43. Het *bevelen in uw handen* schakelt Schr. om tot '*verheft/verenig mijn geest in u*' vanuit het hiervoor in r. 13-16 aangehaalde '*so sal ic alle dingen tot mi trecken*'. Dit zelf spreidt Schr. uit volgens haar trichotomie: r. 100-106. Aan Christus' *trecken* beantwoordt 's mensen *uitgaan uit zich zelf in hem/ God* (wat ons brengt bij het motief *plus est anima ubi...* waarover in D c. 38, n. *m*, p. 510 e.v.). — De verhouding tussen dit hst. en LANSPERGIUS, *Pharetra divini amoris*, ug. Montreuil, V, p. 58-61, moge elders onderzocht worden.

P III 37, f. 209r[1] HOE DAT GOD MET AL ZIJNRE GHENADEN INDER SIELEN COEMT. ⟨¶ CAPITTEL .XLIJ.⟩

Als ic aldus uutga ⟨uut my selven ende⟩ uut al mijnre armoeden[2], so gaet ghi, o mijn alre-liefste, geheel[3] weder in my met al uwe rijcheyt in dye woeste wooninghe mijnre sielen, ende oprecht weder[4] die vervallen mueren, ende maect heel[5] die gebroken weegen, ende sluyt die doren ende die vensteren, ende set daer ⟨wechters⟩[6] voor, ende suvert den gront der sielen[a], ende maect u slaepcamer inden gheest, ende verchiertse met blomen[7] der duechden als met gelove, hope ende minne ende met dye acht salicheden, ende omlegtse met die overste *j*he- *(f. 209v)* rachiën der engelen als *s*eraphijn⟨en⟩, cherubijn⟨en⟩[6a] ende thronen. Dese bewaren die memorie in puren gedachten, ende dat verstant in claer bekennen, ende den wil in vieriger minnen, *o*p-dat de bruidegom onbewegelic rust in dat bedde des gemoets, dat so chierlic bestroyt wort metten bloemen des overscijnende lichts der blinckender radiën der *G*odheyt.

Dese camer is vol vander ⟨alder-best rieckende⟩[8] speciën, die daer neder-vloeyen in dat huys der sielen, daer de coninc in woont ende regiert al dat huysgesin, dattet hem gehorsaem si, ende vervult dat huys met al die gaven des *H*eylighen *G*eests, ende verchiertse met die .iiij. cardinael duechden, ende omsettet met die ander *j*erachie, *a*ls met die dominationen, principaten ende potestaten, die die reden verwecken tot vierigen gebeden, *e*nde die begeerte[9] stercken om die werelt als een prince[10] te versmaden, ende dye toornelijcke cracht met alder sachmoedicheyt[11] te bedwingen ende de crachten der booser geesten, op-dat die brudegom in vrede zijn stede besitte, die daer verweendelic voor-coemt[12] als een bruydegom uut zijn slaepcamer[b], *e*nde neemt zijn wandelinge in dat palays des herten, ende verciert dat met alre graciën ende met die .vii. sacramenten ende alle zedelike duechden, ende omleyt dat tabernakel met die derde *j*herachie der engelen als die virtuten, archangelen ende engelen, die des conincx woninge[13] bewaren in bescheydenheyt ende in godliker liefden ⟨ende vresen⟩[14].

Dit waer een saligen uutganc[15], daer *G*od weder ingaet[16,c]. Hierom en weet ic mi niet saliger te doen dan uutgaen mijns selfs. Hierom wil ic mi keeren van allen creaturen ende ooc uut mi selven, ende sculen[17] inde armen des ewigen *W*oorts,

1 Getuigen: P III.37, f. 209r-210r; L 2.37, f. 158v-159v. 2 *uut my...*: L *meipsum et omnem meam paupertatem.* 3 P[3] *gheheel.* 4 L *restauras*; versta: *richt gij weder op.* 5 *maect...*: L *reparas.* 6 P[3]: vgl. Verwijs s.v. *wachter, wechter*; L *custodes ac vigiles*; P[1] *vechters.* 6a Het meervoud van het volgende *thronen* enz. bewijst dat ook de vorige engelennamen als meervoud bedoeld zijn. 7 P[3] *bloemen.* 8 L *suavefragrantium*; P *alder bestrieckende*, door verkeerde samenvoeging misvormd uit *alder-best rieckende.* 9 L *concupiscibilem.* 10 *als...*: L *instar principis alicuius.* 11 P[3] *sachtmoedicheit.* 12 L *procedis.* 13 *des...*: L *tuum, o rex aeternae* (lees *aeterne*) *habitaculum.* 14 P[3]L add. 15 *Dit...*: L *O quam felix est exitus iste.* 16 Men kan *daer...ingaet* ook spellen als *daer...in gaet.* 17 L *delitescam*; vgl. hiervoor C.c. 8 n. *b*, p. 332.

a Gebedswijze beschrijft Schr. resumerend als in één vloed met 3 golven, in een parallel tussen de 3 delen van de mens en de 3 engelenhiërarchieën, de volheid van Gods genadewerking (in feite een gloedvolle synthese van c. 19-41). Aanvankelijk in de 2e persoon (*gaet ghi...*), daarna in de 3e persoon (*opdat de brudegom...*), vaak zonder herhaling van het onderwerp. b Vgl. Ps. 75.8; 18.6. c De zin herneemt het motief der inleiding.

daer ic mijnen naem verliese[d], ende worde verandert in kennen ende in minnen[18], ende werden[19] één metten bruydegom in zijn gebruikelike rust ende in zijn welluste[20] wandelinge in die nietheyt mijns selfs.

O God, o leven ende inwoonder mijnre sielen, die daer zijt een bekender des binnenstens mijns geests ende des verborgenheits mijnre sielen ende de⟨r⟩ diep- *(f. 210r)* heit[21] mijns herten, verdrijft daeruut dat u mishaghet, ende ontdect[22] den gront der sielen, daer dat heilich der heylighen in verborgen is, welc ghi selve zijt; ende verciert die slaepcamer van Syon[23], wijet[24] ende heylicht den tempel mijnder sielen; ende offert u selven in dat sacrament[25] des geests met al u heylige wercken ende verdiensten, tot uwen love ende glorie der heyliger Drievuldicheyt ende tot blijscap alre heiligen ende engelen ende tot troost ende salicheyt alre menscen, ende tot verlossinge alre sielen inden vegevier; ende gebenedijt dit huys der sielen, ende vervult dat met hemelscer gratiën ende benedixiën, ende bewaert dat met uwer liefden ende gratiën.

18 *in kennen...*: L *in cognitionem et amorem.* 19 L *efficior*; *werden* staat op dezelfde voet als *worde verandert.* 20 L *deliciosa.* Verwijs kent dit woord niet als bnw., wel *wellustelijc, wellustich.* 21 Versta: *bekender des binnensten...ende der verborgenheit...ende der diepheit...* Daarom onze genitiefvorming. 22 L *revela.* 23 L *Adorna thalanum Sion*: echo uit de liturgie van Lichtmis. 24 Vgl. Verwijs s.v. *wiën*; ons *wijden. Wijen*, vgl. Ohd. *wihen*, waarvan de 2e lettergreep volwaardig vervoegd wordt: *wijet.* 25 P[1]; vgl. Verwijs s.v. *sacrament* 1) *geheimenis*, dus in de zin van de vorige *verborghenheit mijnre sielen*; P[3] *heylichdom*; L *sanctuario.*

d Deze uitdrukking zegt negatief wat elders luidt: *in dat steenken (is) eenen nieuwen naem geschreven*, nl. door de goddelijke overvorming (Apoc. 2.17). Zie hiervoor D c. 38, r. 109-117.

P III 38, f. 210r[1] HOE WI DESE .IX. GRADEN DER DUECHDEN IN MARIA ALDER-VOLCOMELICSTE VINDEN, ENDE HOE WI HAER BIDDEN SULLEN. ⟨¶ CAPITTEL .XLIII.⟩

Och, hoe volcomelic was *M*aria in dese .ix. graden der duechden opgeclommen[2] ende was gekeert inden gront haerder sielen, daer si dat rijcke *G*ods ende ewich leven ende alle volheyt der gratiën vandt, *d*aer si *G*od sonder middel in vant ende aenbeden[3,a]!

Si woonde daer altijt in haeren oorspronc, ende wandelde met den engelen. *S*i was volcomen in godlicker vresen. Met alder reverentiën ende werdicheyt so eerden ende loofden si *G*od; *e*nde also was si in dat choer der engelen.

Si wrocht alle haer wercken uut godlicker liefden; ende so wandelde si onder die archangelen.

Si wracht met besceydenheyt alle volmaectheyt der duechden; *e*nde so wandelde si onder die virtuten.

Si was die alder-soetste ende vreedsaemste in alder bitterheit, ende hier-mede bedwancse de bose geesten; ende hier-mede wandeldese onder die potestaten.

*S*i vergat haer selven ende al dat inder werelt was; ⟨ende so wandelde si onder die principaten.⟩[4]

Si was inwendich stantachtich[5], ende aenbadt *G*od altijt inden gront harer sielen, ende ⟨verwerf tallen⟩[6] menschen gracie, *e*nde so wandelden si onder dye dominacionen.

Si was ghelaten ende ⟨in⟩ haren wille vereenicht[7] met God, ende was een throon Gods, *(f. 210v) e*nde so wandelden si onder de thronen.

Si was alsoo verlicht, dat si *G*od bekenden ende alre-luchtichste doorschouden[8] in dat binnenste haers ghemoets ⟨ende also wandelde si onder die cherubinnen.⟩[9]

*E*nde ⟨si⟩ was door *g*odliker minnen in *G*od gesoncken. Aldus wandeldese[10] in haren oorspronc, ende sagen[11] *G*od volcomelic in haer selfs wesen, ende wandelde onder die *s*eraphijnen.

O Maria, ic bidde u, wrijvet dye hoofden der serpenten[12,b], ende bedwinget de boose geesten, dat si my noch gheenen menschen in dese wegen en moeten schaden noch aftrecken, op-dat ic, overmidts uwe exempel ende hulpe der heyliger engelen, door uwen lieven kinde op mach climmen dese leeder van .ix. graden, door die .ix. choren der engelen, in dien edelen gront, daer *G*od in woont, daer hi van alle

1 Getuigen: P III.38, f. 210r-211r; L 2.38, f. 159v-160v. 2 *Och...*: L *Denique, novem gradus...perfectissime conscenderat.* 3 L *adoravit*: *aanbad* (= aanbeedde). 4 P[3]L add. 5 *inwendich...*: wij verstaan: *naar het inwendige standvastig*; anders L *constanter introversa.* 6 *verwerf...*: L *cunctis hominibus gratiam promerebatur*; P *verwerft*: het verband eist logisch een verleden tijd: *verwerfde, verwa(e)rf, verworve.* Is *verwerft* een nevenvorm hiervan? Vgl. Verwijs s.v. *verwerven* Trans. 1). Bestond wellicht ook *verwerf*? Wij stellen voor te lezen: *verwerf (= verwierf) tallen menschen (ten gerieve van..., ten gunste van...).* 7 *in...*: L *in (voluntate cum Deo unita)* add. 8 *alre...*: P *luchtig* (vgl. doorluchtig); vgl. Verwijs s.v. *luchtich, lichtich*: *helder, licht.* 9 ende... P[3]L add. 10 *Aldus...*: P[1]; P[3]L *ende wandelde.* 11 P[3] *sach.* 12 *wrijvet...*: L *contere caput serpentis*; vgl. Gen. 3.15b. Het tweevoudig meervoud in P bevreemdt.

a Het grondschema der vorige hstt. wordt nu volledig op Maria uitgewerkt. De lof gaat in smeekbede over. b Vgl. Gen. 3.15.

heiligen ende engelen in beschout wort, so-dat ic door godlike ⟨vreese⟩[13], liefde ende bescheydenheyt der duechden, ende door ootmoediger lijtsaemheyt ende versmadenisse mijns selfs ende verduldige ynnicheyt ende door gelatenheyt ende vereninge des willen metten godliken wille ende verlichten bekennis[14] ende vierige gedachten in dat binnenste mijnre sielen dat rijcke *G*ods ende den godliken oorspronc moet vinden ende bewaren.

O *M*aria, moeder der gratiën, staet my by nu ende tot alre tijt, mer sonderlinge als mijn siele van mijnen lichame sal sceyden, op-dat si dan niet en wijct uut desen wech der salicheden ende der waerheden, ende nyet in vreemde[15] wegen en dole der duysternis vander onbekentheyt[16,c], ende niet ghegrepen en werde inde handen der booser geesten, mer dat si door dat bitter lijden uus kints reyn bewaert moet blijven, ende door zijn heylighe verdienste met godliker claerheyt doorlicht moet werden, ende neygen daer inden verborgen afgront, daer *G*ods woninge is, ende gaen met haer wesen in dat godlic wesen, met haer crachten inden godlijken cracht[17] ende inde armen des ewigen *W*oorts, ende so van hem ontfangen werde als een kint van sinen vader, als een suster ⟨van haeren broeder⟩[18] *(f. 211r)* ende[19] als een bruyt ⟨van⟩[20] haren bruydegom: ende dat totter gloriën der heyligher *D*rievuldicheyt[d].

13 P³L add. 14 L *cognitionem.* 15 L *ignotas.* 16 *vander...*: L *per ignorantiam.* 17 *inden...* (mann.!): L *in divinam virtutem.* 18 *van...*: P³L; P¹ *uut haren bruydegom.* 19 P³ om. 20 P¹ *tot.*

c Nl. na de dood, op weg naar het *onbekende lant.* L vertaalt *per ignorantiam* als oorzaak der misleiding. d Verhouding tot de 3 personen en de Drieëenheid.

P III 39, f. 211r[1] EEN WEDERHALINGE DES VOORSEYDEN[2] INDEN GELOOF, HOE GOD INDER SIELEN WOONT ENDE EEWELICK WONEN SAL. ⟨¶ CAPITTEL .XLIV.⟩

Hier-in[3] gelove ic, o God mijns levens, dat ghi in mijnre sielen woont[a], die daer zijt een hemel der weelden, daer alle hemels in gehemelt zijn[4], ende ghy woont inden hemel mijnre sielen, daer ic u nu aenschouwe ende ewelic aenschouwen sal. Als dat cleet der naturen[5] gheschoort sal werden, so wert dat rijc Gods inder sielen ontdect[6,b]. Als de sterf[f]elike oghen sullen breken, so sullen die inwendige ogen opgedaen werden, God der Goden te sien in Syon[c], dye met alle heyligen ende engelen ombeset is.

Dese poorte van Sion[d] is dat bloote wesen der sielen, daer si haren bruydegom nu gemoet, hier ende inder uren des doots, ende ewelic in gemoeten sal, ende daer si tot hem ⟨ingaet⟩ ende van hem ontfangen wort. Dit is dye wech ende dat corte toepat[7,e], die die-geen wandelen ende wandelen sullen, die met God verenicht zijn ende zijn in Christo verborgen.

Hier-in gelove ic vastelic, o God mijns levens, ende begeer hier-in te leven ende te sterven, want ic heb dat getuych van u ontfangen selve uut dat boec des levens, daer-af my noch doot noch leven scheyden en mach[f], ende dat sal my wesen tot groote vruechde oft pijn[g].

Alsulcken ewigen verbont hebdy met mi gemaect. Want, ist[8] dat ic nu my selven ende alle creatueren versmae ende my met alle gaven weder op-drage in u weselike enicheyt, daer[9] ghi inden afgront mijnre sielen woont ende my selven u te gronde late, dat ghi door die verdienste uwer heyliger Menscheyt in my woont[10], ende ic uwer altijt nauwe waer-neme, ende u in allen nae-volge als ghi my voorgegaen zijt, door uwer hulpen — want ic buiten u niet en vermach —, so sal my u getuych wesen tot der ewiger vruechden.

Mer, ist dat ic nu onachtsaem ben, dat ghi in mi woont, ende met al mijn crach- *(f. 211v)* ten niet aen-hange ende gehorsaem ende onderdanich en si, ende u gecruiste leven ende liden niet in mijn herte en drage ende na en volge, so sal my u getuych wesen tot ewiger pijnen.

1 Getuigen: P III.39, f. 211r-v; L 2.39, f. 160v-161v. 2 P[3] *voorscreven* (voluit geschreven). *Een...*: wij mogen deze woorden strikt redactioneel opnemen. Dit hst. is inderdaad een *recapitulatio* in strikte zin, zodat wij hierin meteen het slothoofdstuk van traktaat D moeten beschouwen. 3 L *Proinde.* 4 L *caelantur.* 5 L *saccus mortalitatis huius.* 6 L *manifestabitur.* 7 *dat...*: L *compendiosa semita.* 8 *Alsulcken...*: L *Siquidem aeternum hoc mecum foedus pepigisti, ut si.* 9 *daer...*: L *per quam habitas.* 10 *dat ghi...*: L *ad habitandum.*

a Kernobject van het geloof: Gods weselijc inwonen in 's mensen *wesensgront* met de laatste draagwijdte ervan, waarover de mens vrij ten goede of ten kwade beslist. b Vgl. hiervoor D c. 42 r. 35 e.v.: *blootgelegd, geopenbaard en ervaren.* c Een Sion-referentie, die verwijst naar de voorgaande uiteenzetting van dit thema. d Vgl. Ps. 86.2. e Blijvende topos in P. f R. 15-17: een merkwaardige uitspraak van Schr. over haar overtuiging omtrent de kern van haar leer. g Laatste dilemma over de levensrichting, waarvan positieve en negatieve vervulling geëxpliciteerd wordt, dat blijvend in Peerle herhaald wordt. Zie A c. 22, n. *y.*

*O*ch, dit getuich is in allen menschen, mer si en ontfanghen noch en volgens niet[11]. *M*er, wie dattet ontfangt ende volcht, dye werden alle kinderen *G*ods, ende ontfanghen dat één, daer wij alle toe geroepen zijn, ende werden *G*ods kinderen ende uutvercoren vrienden, ende ontfangen dat weselike loon, dat *G*od selve is[h].

*D*at wi daer al toe comen moeten, daer-toe helpe ons dye-geen, die stadelic in onse siele roept, om ⟨ons⟩ daer-toe te brengen[12,i].

⟨HIER ENDET DAT BOEC DER OEFFENINGE DES HERTEN ENDE HARER VERCLAERINGE⟩

11 *mer...niet*: L *sed non omnes illud recipiunt, nec sequuntur*. Daaruit moeten wij besluiten dat *volgens (niet)* betekent: *volgen het* (nl. de hier aangehaalde waarheid) *niet*. 12 *roept...*: L *clamat..., desiderio nos eo perducendi*.

h R. 31-33: blijkbaar een zinspeling op Jo. 1.11-12. i R. 34-35: te beschouwen als eindformule van dit deel van het werk, Traktaat D.

Traktaat E

DAT VIJFTE DEEL DES BOECX*
DAT BOEC DER AENBEDINGHE INDEN GEEST*

〈Dat vijfte deel des boecx heeft veel schone leringen,〉 hoe wi ons mit God vereenigen sullen, als wi hem aenbeden willen inden geest voor ons selven ende voor onsen naesten[1].

1 Het inleidende zinsdeel ontlenen wij aan het begin der rubriek van P III (zie hiervoor p. 241). Het vervolg is de rubriek van p c. xxxj, die de kerngedachte van Jo. 4.23-24 weergeeft en een hoofdmotief uit de leer van Schr. in dit traktaat bevat. Daarmee benaderen wij de rubriek van p c. 31, waarmee p dit 'vijfste deel des boecx' aanvangt en er een eigen structuur aan geeft. Vgl. A c. 7, n. *i-j*.

523

Blanco

PLANT

530

Blanco

De aanbidding Gods in de geest*

1. *Wezen en grondslagen dezer aanbidding**

1.1. Een dialoog tussen God en de mens over hun wederzijdse verhouding*

p c. 31, f. 139r[1] [DAT .XXXI. CAPITTEL.] *H*OE WI ONS MIT *G*OD VEREENIGEN SULLEN, ALS WI HEM AENBEDEN WILLEN INDEN GEEST, VOOR ONS SELVEN ENDE VOOR ONSEN NAESTEN. ⟨CAPITTEL J.⟩[2]

(f. 139v) ⟨Die siele⟩: Ic gelove in *G*od. O ghebenedide *G*od, eewich heb ic geweest in u ongescapen, ende nu sidy in mi. O mijn alder-liefste, wie sidy?
⟨God⟩: Ic ben dat alre-opperste goet.
⟨Die siele⟩: Hoe goet sidy?
⟨God⟩: Dat is my alleen bekent. *D*aer-om kan ick mi selven volcomelick liefhebben.
⟨Die siele⟩: Nu wil-dy dat ic u oock bekennen sal, op-dat ick u lief mach hebben ende liefhebbende di gebruken mach. *H*oe sal ic di lief-hebben, als ic dy niet en kenne? *W*ant kennen doet minnen. Dat ic niet en kenne, dat en kan ic niet liefhebben[a]. Wie sidy doch dan?
⟨God⟩: Ick ben een eewich, eenich, godlick, minnelick, soet, ghenuechlic, vreedsaem, duechtelick, onbeweghelic, vroolic wesen. Ende dus weselic ben ic in u ende in allen menschen, ende ic hebbe u alle ghelijck verlost.
⟨Die siele⟩: O mijn alder-liefste, waer-om sidy dus in mi?
⟨God⟩: Want ghi buten mi niet en vermoecht[b].
⟨Die siele⟩: O mijn alre-liefste, en vermach ic niet, so en ben ick niet, so en weet ic niet: *a*lso en vermach oock een yeghelick niet. Ende want yc dan niet en *(f. 140r)* vermach, hoe mach het dan wesen, dat yc quaet hebbe ghedaen?
⟨God⟩: Dat heb ic goetelic van u gheleden, ende heb u lancmoedelick verwacht tot beteringhe. Ick hadde u moghen laten vergaen, mer ick hebbe mi gehouden, recht oft ic des niet en hadde gheweten.

1 Getuigen: p 31, f. 139r-141r. Deze tekst komt grotendeels overeen met P I L3 c. 13 (nu B c. 11; p. 266), maar verschilt daarvan toch grondig, zodat er toch geen sprake kan zijn van een doublet. 2 Over de samenvoeging van dit en de volgende hstt. uit p met hstt. uit P III tot wat wij traktaat E willen noemen, zie hiervoor *Inleiding*, p. ???. Dit nieuwe geheel bestaat uit twee convergerende delen. Het eerste deel is de verklaring van het wezen en de grondslagen van wat de hiervoor gegeven titel omschrijft als de *aenbedinghe vanden geest* en heeft zijn hoogtepunt in *die oeffeninge des herten* (hstt. 1-12). Het tweede deel belicht drie praktijken om de aanbidding in de geest te verwezenlijken (hstt. 13-39) en sluit aldus nauw aan bij de voornoemde *oeffeninge des herten*. Deze aldus beklemtoonde verhouding tussen *die oeffeninge des herten* en de *drie dingen, die wij in onse oeffeninge sullen hebben*, troffen wij reeds aan in B c. 15-17; p. 273). — In de hier volgende dialoog van c. 1 geven wij telkens de namen der sprekers ter verduidelijking aan.

a R. 5-10: motief van de relatie *kennen-beminnen*; vgl. D c. 6 r. 29-33. b *niet* = niets. Vgl. Jo. 15.5.

⟨Die siele⟩: O mijn alre-liefste, dat wilt mi doch vergeven ende niet meer ghedencken. O mijn alre-liefste, vermach ick niet, ende vermach een yeghelic niet, *w*aerom ben ic dan gestoort ende moeyelic, als si mi vervolghen ende quaet doen? Du biste doch in hem, ende ghi zijt in mi. *E*nde alsoe als ic niet en vermach, alsoe en vermoeghen si oock niet: is dat also niet?

⟨God⟩: Ja, dat is also. *M*aer ic hebbe di dijnen vrijën wille ghelaten, so-dat ghy met mijnre hulpen dat goede doen moecht ende voorts dat quade laten. *E*nde oock soe wil ick u altoos gheerne helpen, also veer ghi medewercken wilt mit mijnre hulpen ende graciën. Want also ghi buten mi geen goet en moecht doen, so en mach ic u ooc *(f. 140v)* niet salich maken sonder uwe toedoen; ende aldus ist met allen menschen[c].

⟨Die siele⟩: O mijn alre-liefste, ghi hebt mi geboden, dat yc u lief sal hebben uut alle mijnen herten, uut alle mijnre sielen ende in[3] alle mijnen gedachten[d]. Ende want yc dit sonder u niet en mach vollenbrenghen, so bid ick u: want ghi in mi zijt na u *G*odheyt: neemt u selven tot u selven in mi, in so hogher weerdiger lieften, als ghi u selven naemt inden avontmael, ende trect mi in dy, ende verwandelt mi in di[e]. *V*erdrijft uut mi allet dat u in mi mishaget, ende maect mi so van graciën dat ic niet en ben van natueren.

Ende doer dat verdienst dines (!) heiligen reynen doerwonden lichaems soe bid ic u: helpt mi dat ic u lief mach hebben uut al mijnen herten; *e*nde doer verdienst uwer heiliger droeviger sielen, dat ic u lief mach hebben uut al mijnre sielen; *e*nde doer verdienst uwes heiligen menscheliken vroliken geests, dat ic u lief mach hebben uut alle mijnen ghedachten.

Ende want ghi mi gebooden hebt dat *(f. 141r)* ic mijnen evenen-kersten lief sal hebben ghelijc mi selven, so bid ic u ooc: gevet mi dit ende allen menschen te volbrenghen, op-dat ic u lief-hebben mach met allen hemelschen geesten in minen geest, *e*nde met allen sielen inden vegevier in mijnre sielen, *e*nde met allen goeden menschen opter aerden uut alle mijnen herten, *o*pdat wi altesamen menschen mogen worden nae uwen herten, ende mit u vereenicht inden bant des vreden ende der lieften, in eenicheit des geestes.

Ende helpet mi, dat yc u mach liefhebben uut al mijnen herten inden lichaem, uut al mijnen crachten inder sielen, ende in alle mijnen gedachten inden geeste. Ende dit selve wilt ooc allen menschen geven, op-dat ghi alleen vreede ende vruechde in ons allen moecht hebben tot uwer eeren ende gloriën. Amen.

3 Men verwacht hier *uut*: zie evenwel verder r. 44 en 52-53.

c Wisselverhouding tussen mens en God. Vgl. A c. 21 r. 83-89 enz., p. 64. d Vgl. Mt. 22.36-38: toepassingen achtereenvolgens in r. 49-58. e Verhouding: eucharistie, optrekken (op het kruis) en omvormen.

1.2. Christus navolgen in geest, ziel en lichaam*

p c. 32a, f. 141r[1] [DAT .XXXIJ. CAPITTEL.] *H*OE DAT WI CHRISTUM ⟨ONSEN *H*ERE⟩[2] VOLCOMELIC ⟨INWENDICH ENDE UUTWENDICH⟩[2] SULLEN NAVOLGHEN INDEN GEEST, INDER SIELEN ENDE INDEN LICHAEME ⟨ENDE IN HEM OVERFORMT WORDEN⟩[3], *E*NDE HOE WY ONS VAN BINNEN ENDE VAN BUYTEN ALTOOS OEFFENEN SULLEN. ⟨¶ CAPITTEL .IJ.⟩[3]

(f. 141v) Onse ⟨lieve⟩[4] *H*ere seyt: 'So wie mi navolgen wil, die verloechne hem selven, ende boer[5] op zijn cruce, ende volge mi na'[a]. Dit navolgen[6] en is niet alleen inden lichaem van buten, mer ooc inden geest ende inder sielen van binnen.

Onse *H*ere seyt: 'Daer ic ben, daer sal ⟨ooc⟩[7] mijn dienaer zijn'[b]. Ende op een ander stede seyt onse *H*eere: 'Daer ic gae, en moecht ghi niet comen[c]. Want daer ick ben in mijnen *V*ader[d], daer en mach gheen creatuer comen noch blij⟨v⟩en'. Sal nu die dienaer zijn daer *G*odt is, so moet hi afstaen[8] al dat creatuerlic is ende gheschapen[9]. Soe coemt hy[10] aldus inden gront der sielen, daer *G*od inne verborgen is. Ende hier wordt *G*odt van hem selven ghevonden, ende in desen gront ⟨so⟩[11] wordt in ons gheoopenbaert dat rijcke *G*ods[e].

Want also veel als wi bloot zijn ende ons selven uutgaen, also veel openbaert[f] *G*od ons van binnen. Sal onse gront nu bloot zijn, dat moet *G*od selfs[12] doen; ende daer⟨-om⟩[13] so[14] moeten wi *G*od bidden, dat hi van ons drijve[15] al dat hem een hinder is ⟨ende leyde ons inden edelen afgront, daer *G*od verborgentlic in woont.⟩[16] *(f. 142r)* Hier⟨-in⟩[17] wort ⟨men⟩ te niet ⟨ende bloot van⟩[18] alle gheschapenheit, ende ⟨men⟩ wort daer[19] weder dat yet, dat *G*od selver is[g], ende hevet dese mensche[20] eenen heymeliken inganc in *G*od, ende gebruict daer zijn heimelicheyt.

Ende hier⟨-in⟩[21] wort die gheest[22] van *G*od gewracht[23]: dat licht[24] luchtet in die duisternisse ende coemt[25] in die nieu werlt, dat is: dat overweselicke leven[h]. Hier openbaert hem die heilige *D*rievoldicheyt: die *V*ader in die gehoechnisse[26] mit een simpel licht der gedachten; *d*ie *S*one *G*ods in die verstandenis met een claer bekennen; *d*e *H*eilige *G*eest inden wille metter minnen, ende maect si[27] één geest mit *G*od, *e*nde in dese eenvoldicheyt ⟨des geests⟩[28] wort de geest simpel ende puyr.

1 Getuigen: p 32a, f. 141r-142v; P I.43, f. 63r-64r; L 3.4, f. 193r-v. Over de tekstopvolging in p en P zie *Inleiding*, p. ???. 2 PL add. 3 Onze eigen capittel-nummering van dit traktaat: zie ook vervolg. 4 P add. 5 P *heft*. 6 L *imitatio vel sequela*. 7 PL add. 8 L *deserere et transcendere*. 9 *is...*: P *ende gh. is* trp.; L *(oportet), et tunc venire*. 10 *Soe...*: P *Ende e.* 11 P add. 12 P *selver*. 13 PL add. 14 P om. 15 P *verdrijve*. 16 *ende...*: P add. 17 P add. (*inwoont*). 18 *men...*: PL; p *te niet*; *van*: P add.; p om. 19 *men...*: PL; p *wort*. 20 *hevet...*: P *men heeft hier*; L *hic...habemus*. 21 P add. 22 PL; p *si*. 23 *van...*: P *gewrocht v. g.* trp. 24 L *luxque*. 25 L *homo...pertransit*. 26 P *gehoochnisse*. 27 L *ipsum (spiritum/hominem)*. 28 PL *des geests* add.

a Mt. 16.24 en par. b Jo. 12.26. c Jo. 13.33b. d Jo. 14.10-11. e R. 6-10: merk de gelijkschakeling der termen. f *openbaert* = wordt openbaar, maakt zich bekend. g R. 15-18: speling *niet-yet*. h Gods ingrijpen bemerkt dat het licht in de duisternis schijnt (vgl. Jo 1.5a) en dat een nieuwe wereld 'inkomt' d.i. aanvangt, nl. het *overweselicke leven*. De passus is op het eerste gezicht alles behalve duidelijk! De vertaling van L (zie n. 25) lijkt ons fout.

Ende hier baert *G*od zijn ⟨eewighe⟩[28bis] *W*oort, dat is: hi doerclaert den gheest met dat licht des onderscheydens[29]. Hier is die scheydinge des geestes ende der[30] sielen[i], die nochtans weselic één zijn. *M*er de geest wort ghewracht met die drie overste crachten in dat eenvoldige één[31], dat *G*od is; ende die siele blijft neder met die drie nederste crachten in menigerhande bitterheit: *(f. 142v) d*aer-om wort onse siele gelijct[32] bi Maria, de daer wort genoemt: een bitter zee. ⟨Mer⟩ *o*nsen[33] geest blivet altijt vrolic, vredich ende vrij; mer die siele hevet menigerhande strijt ende droefheit, ⟨ende bysonder driërhande⟩[34].

28bis P; p *ewighe*. **29** P *onderscheyts*; L *discretionis*. **30** *is...*: P *scheyt die g. vander*. **31** PL om. **32** P *geleken*. **33** *Mer...*: P; p *Onsen*. **34** *ende...*: PL add.

i Vgl. Hebr. 4.12, dat verder verklaard wordt in de tegenstelling van de *droevighe ziele* (Maria) en de *vrolijcke gheest*. Vgl. de traditionele naamduiding van Maria als *mare amarum, mare amaritudinis*. Zie Jac. DE VORAGINE, *Leg. aurea*, 407: toegepast op Maria Magdalena; overgedragen op de maagd Maria: algemeen; b.v. in *Van den seven ghetijden der passien onses Heren*; zie OGE 16, 1942, 232.

p c. 32b, f. 142v[1] ⟨VAN DRIËRHANDE DROEFFENISSE DER SIELEN UUT DAT INLICHTEN GODS.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .IIJ.⟩[2]

Ten eersten[3] als uut die ⟨verheventheyt⟩[4] des geestes dat licht in hoer ⟨neder[5]:⟩ daelt, so-dat si[6] bekent den afgront hoere gebreken, *e*nde gevoelt, dat si niet en vermach, ende dat si niet en hevet dan alle gebrekelicheyt, ende dat si *G*od soe duc een hinder is dat hi in hoer ⟨so⟩[7] niet wercken en kan alst hem belieft, *e*nde dat si hem so ondancbaer is voor alle die weldaden, die hy hoer gedaen heeft, ende ⟨voor⟩[8] allet, dat hi uut lieften voor hoer geleden heeft. Ende si[9] bekent, hadde *G*od den snootsten sondaer die gracie ghegeven, die hi hoer gegeven heeft, hi soude vele dancbaere[10] zijn dan si: hier-van crijget onse siele[11] een leetwesen ende acht hoer selven min dan niet. Ter-stont werden alle dese ghebreken verteert van dat godlicke licht, dat in hoer schijnt, ende die ⟨*H*eylighe⟩[12] *G*eest purgeert hoer gront, so-dat die hemelsche *V*ader daer geestlic ghe- *(f. 143r)* baert[13] sinen *S*oone, ⟨dat is: hy doorclaert dye siele met die kennisse der waerheit⟩[14].

Ten anderen is die ander droefnisse[15], dat die slaepcamer hoerer sielen niet verciert en is ende dat ⟨si⟩[16] dat cleet der eerster puerheit verlooren heeft, dat si inder dopen[17] ontfenc, *e*nde dat si[18] alle die duechden, die hoer doe sonder hoer verdienst ingestort worden, overmits[19] sonden verloren heeft, *e*nde hoe hoer die begeerlike cracht uut-ghebreit hevet tot dien dingen, die hoer nyet geoorloft en zijn, *e*nde hoe onsimpel[20] dat die redelike crafte[21] geworden is, ende hoe opgeblasen die toorenlike[22] cracht is, ende alle die affectiën verkeret[23].

⟨*(f. 147v)* Die[24] derde droefnisse is dat *G*od alle menschen soe[25] niet gebruken en mach na sinen alder-liefsten wil. *(f. 148r)* Want die menschen keren hem alle tot lieften der creatueren, doer welcke die liefde *G*ods in hem verkoelt wort[a]. Hier-van hadde Christus ⟨Jesus⟩[26] soe groote droeffenisse in zijnre sielen, ⟨dat hi water ende bloet swete[b], om[27]-⟩dat die edel siele des menschen so seere mismaect soude worden met sonden, de daer-omme ghescapen is, dat si alleen ghebruycken[28] souden dat opperste goet ende zijn soude een wooninge der heyliger *D*rievoldicheit.⟩

1 Getuigen: p 32b, f. 142v-143r + 32k, f. 147v-148r, vgl. n. 24; P I.44, f. 64r-v; L 3.5, f. 193v-194v. 2 PL add.; P *(Capittel).xliiii.* 3 PL *Die eerste.* 4 P; p *vergevenheit.* L *elevatione.* 5 P add. 6 *so...*: P *daer si in.* 7 P add. 8 *ende...*: P *voor.* 9 P om. 10 P *dancbaerder.* 11 *hier...*: p; P *Ende hier af crijght si.* 12 PL add. 13 P *baert.* 14 P add.; 15 *Ten...*: PL *Die ander dr. is.* 16 P; p *hi.* 17 P *int doopsel.* 18 *dat...*: P om. 19 P *de* add.; L *sua.* 20 L *duplex et impura.* 21 P *cracht.* 22 P *toornichlijcke.* 23 L *sunt perversae.* 24 De r. 22-29 komen in p voor op f. 147v-148r, einde p, c. 32: men ziet de reden van deze (materiële) verplaatsing niet. 25 P om. 26 PL add. 27 PL add. 28 PL *begheeren.*

a Vgl. Mt. 24.12. b Vgl. Lc. 22.44.

p 32c, f. 148r[1] ⟨HOE DAT WIJ INDEN LICHAEM ONSEN *H*ERE NA SULLEN VOLGEN ENDE AL ONS LIDTMATEN IN HEM OVERGHEFORMT SULLEN WORDEN ENDE BLIJVEN.⟩ ⟨◧ CAPITTEL .IIIJ.⟩[2]

⟨Sal dat lichaem zijn een woninge *G*ods, so moet dat vleesch met alle zijn sinlicheyt gecruyst ende gestorven zijn[a], *a*lso dat die geheel mensche overgeformt zijn[3] in *C*hristo Jesu, *a*lso dat dye overste crachten in God verheven zijn tot Gods throon ende dye nederste crachten tot Gods setel ende dat lichaem tot die woninghe Gods.⟩[4]

(f. 148r) Ende hoe dat wy sullen hebben een pijnlijc lichaem, als onse geest vereenicht is metten *G*heest *G*ods, ende alle die craften der sielen op-gericht zijn ende die affectiën op haer stede ⟨geset zijn⟩, ende die siel vereenicht is met die siel *C*hristi, ende dat doer verdienst zijnrer heyliger droeviger sielen, so moet ooc onse lichaem toegevuecht zijn ende vereenicht zijn met zijn gewonde lichaem, ende[5] ⟨so moeten⟩[6] al onse lidtmaten met hem vereenicht ⟨zijn⟩[7]: *o*nse oren, dat si[8] niet en begeeren te hooren dan dat *G*od in ons spreect; *o*nse oogen, dat si[9] toegesloten zijn van allen eertschen dingen; *o*nse mont, dat wi *G*od moeten[10] loven *(f. 148v)* ende dat wi onse herte besluyten van allen onnutten becommernissen ende opluicken tot *G*od; *e*nde onse hande[11], die wercken der gehoorsaemheyt daer-mit[12] te wercken; *e*nde onse[13] arme, uutgerect aenden cruce; ende onse[14] lichaem, puyr ende reyn te bewaren van sonden; *o*ns[15] knyën, te buygen tot goddiensticheyt; *e*nde onse[16] voeten, gevestiget aenden cruce[b], so-dat wi niet en begeeren te gaen dan die voetstappen *C*hristi na te volgen in ootmoedicheyt, sachmoedicheit[17] ende goedertierenheit, ⟨etc.⟩[18]

Want also vele als wy *C*hristus ⟨Jesus⟩[19] navolghen inden geest ende inder sielen van binnen ende inden lichame van buten, also veel doen wi *C*hristum aen[c], als wy aennemen een nieu forme ende laten die oude forme, die wi te vooren hadden[d].

Ende daer wi niet en leven, daer sterven wi, mer dat hanghen inden godliken wesen is onse leven. Want *G*od wercket met der sielen wat hem belieft, wantsi heeft hoer so mit *G*od vereenicht ende *G*od heeft si so in hem getogen, datsi is geworden van minnen minneloos *(f. 149r)* ende van kennen kenneloos ende van weten onwetende ende van wille wylleloos ende van licht doncker[20,e].

(f. 143r) Sal ⟨nu die siele⟩[21] een bequaem woninge ⟨*G*ods⟩[22] zijn ende een vercierde bruyt, so moetsi *G*od bidden, *w*ant hi selver seyt: 'Buten mi en ver-

1 Getuigen: p 32c, f. 148r-149r (bij vergissing naar achter geschoven) + c. 32c, d, e, f. 143r-145r; P I.45, f. 64v-65r; L 3.6, f. 194v-195v. L volgt normaal P. 2 P I c. 45, titel, add. 3 *zijn*: wel als variant van *zij*: L *sit (transformatus)*. 4 *Sal dat...*: PL add. 5 *Ende hoe...*: PL om. 6 *so...*: P add. 7 P add. 8 *onse...*: P *also dat ons oren.* 9 *onse...*: P *dye oghen.* 10 *onse...*: P *Dye mont sal altijt g.* 11 *ende...*: P *Die...handen.* 12 *daer...*: P *mede.* 13 *ende...*: P *die.* 14 *ende...*: P *Ende dat.* 15 P *Die.* 16 *ende...*: P *die.* 17 P om. 18 P add. 19 P add. 20 *als wy aennemen* (r. 25-26)...: PL om. 21 *nu...*: P; p *si nu* (dat ook oorspronkelijk kan zijn). 22 P add.

a Vgl. Rom. 6.6. b Vgl. Gal. 2.19. c Vgl. Gal. 3.27; Rom. 13.14. d Vgl. 1 Cor. 13.49. e R. 29-31: vgl. ???

moechdi niet'[f]. Ende daer-om heeft hi hem met ons vereeniget, dat hi ons geerne helpen wil, dat wi dat quade laten ende dat goede doen, *op*[23]-dat wi weder mochten comen[24] totter eerster puericheit, als wi waren, doen wi ghedoopt waren[25], *ende* dat hi onse siele vercieren wil[26] mit allen duechden ende mitten .vij. sacramenten ende *(f. 143v)* metten seven gaven des *Heiligen Geests* ende met die acht salicheden[27,g], *ende* dat die begheerlike cracht van ghestorvenheit levendich mach worden, *ende* die redelike cracht van verduldicheit vroolijc ende van simpelheyt wijs, *ende* die toornlicke cracht van armoeden rijcke ende van ootmoedicheit hooghe, *ende* die hoope, minne ende blijtschap hoer niet en sette op die werrelt, dan alleene in God: so verwint si die werlt[h].

Sullen wy nu onse vleesch verwinnen, so moeten wy alle sorchfoudicheyt ende anxtvoldicheyt ⟨af-⟩[27bis]legghen ende werpen al onse sorghe in *God*, want hi weet wel wat ons van noden is[i]. Want hi spijseden die kinder van Israhel met dat hemelsche broot, ende hoer cleder en verginghen nemmermeer[j]. Hy sal ons oock wel voorsorghen, ist dat wy ons gans tot hem keren. Ende wi sullen alleen anxt hebben voor die sonden ende alle dat *God* mishaghet, ende haten dat quade ende dat ons tot quaet trecken mach, *ende* bedroe- *(f. 144r)* ven ons alleen van onser traecheit ende dat wi so weynich toenemen in duechden.

Ende sal nu die boose geest verwonnen werden, so moeten wi wesen sonder eyghen wijse, *want* hi en mach niet becooren dan daer hi wijse vint, *want* die bose geest en weet niet wat in onsen geest, in onse herte of in onse siele gheschiet, *ende* houden ons altijt in eenen wesen, als eene die niet en weet, niet en hevet, ende niet en kan.

Ende aldus worden dese drie vyanden verwonnen te weten: die werrelt, onse eyghen vleeysch ende die boose geest[k].

Nu zijn die .vi. affectiën gheset op hoer stede, mer met die sevende, die scaemte, sullen wi ons schamen om den afgront onser ghebreken. Want als wi ons aensien, so mogen wy ons wel scamen, mer wi en sullen ons niet schamen *Godt* te dienen, al ist dat wi daer-omme veracht worden ende bespottet ende vervolghet. Want die boose gheest benijdet dat; ende wat hy aenden menschen niet winnen kan, dat doet *(f. 144v)* hi doer ander menschen, daer hi duc onsturicheit doer maect[l], op-dat hi dat guede behinderen mach.

Ende hier-in en sullen wi niet verslaghen wesen, *want* dit ist cruyce, daer wi onsen bruydegom mede na sullen volgen[m]. Ende dit cruyce en sullen wi niet van ons werpen, mer laten ons daer-aen nagelen met ghelove, hope ende minne, ende hangen met *Christo* tusschen twee moordenaers, dat is: die werrelt ende ons eygen

23 *want hi selver...*: P om. **24** *wi...*: P *hi haer weder brenge in die.* **25** *puericheit...*: P *puerheyt.* **26** *dat...*: P *haer verciert:* **27** *ende mitten...*: P om. **27bis** p *al.*

f Vgl. Jo. 15.5. g Vgl. de desbetreffende *Onderrechtingen* in C c. 20-44; p. 399-441. h Vgl. 1 Jo. 5.4. i Vgl. Mt. 6.8. j Vgl. Deut. 8.3-4. k Vgl. P III.42, r. 28 e.v. l *den menschen...*: diegene, die het goed meent, in tegenstelling met de *ander menschen*, die de duivel in zijn dienst neemt. Zie hiervoor. m Het *cruce*, dat wij op Christus' raad moeten opnemen; vgl. p c. 32a, r. 5-9; E c. 2, p. 533-534.

vleesch[n]. Want so vroe als wi *G*od bestaen te dienen, so staen daer op strijden ende temptaciën van binnen ende van buten[o]. Mer en laet u niet verwinnen vant quaet, mer verwint dat quade metten goede[p]. *E*nde dan suldi kinder *G*ods gehieten werden; ende zijn wi kinder, so zijn wi ooc erfghenamen[28,q].

Ende wanneert[29] aldus in onser sielen gestelt is, so sittet *C*hristus[30] in die siele ende regeert alle die crachten der sielen als een coninc zijn rijcke, ende so is onse gheest een hemel, ende onse siele een paradijs, ende onse hert een pryeel[31], ende so[32] wassen de bloemen der duechden.

Want *C*hristus, *(f. 145r)* die de[33] sonne der gerechticheyt[r] is, die maect dat herte vuerich ende vruchtbaer. Ende hier-om[34] seyt die bruidegom: 'Du biste een besloten hof ende een gheteykende[35] fonteyne'[s]. Ende die bruyt antwoort weder: 'Wat heb ic dat ic van di[36] niet ontfangen en heb? *E*nde wat isser in my, datstu ⟨in⟩[37] my niet en onthoudes[38]? Want du biste selven die fonteyn ende de afgrondighe putte'. *H*ier ist al in al. Gelijc[39] Paulus seyt: 'Van mi selven en heb ic niet, mer ic hebt al dat ick ben, vander graciën *G*odes'[40,t].

28 *ende blijtschap* (r. 43)...: P om. **29** P *wanneer dattet.* **30** L *dominus* add. **31** L *palatium.* **32** P *hier in.* **33** P om. **34** PL *hier.* **35** L *signatus.* **36** P *hem*; L om. **37** PL add. **38** L *conserves.* **39** P *als.* **40** NB. Aangaande onze schrapping van L[3] c. 7 zie *Inleiding*, p. ??? en ???.

n Plastische tekening van de kruis-aanvaarding. **o** Vgl. Eccli. 2.1: tekst die als thema diende voor het veel verspreid Mndl. traktaatje. Zie M.M. Kors, *Het traktaat Fili accedens, toegeschreven aan de prior van Groenendaal. Studie en kritische uitgave*, in OGE 62, 1988, 176-256. Vgl. nog hs. Darmstadt, Hess. Landes- und Hochschul-Bibl., 2275, fol. 103r e.v.: Mnd. versie. **p** Vgl. Rom. 12.21. **q** Vgl. Rom. 8.16b-17a. **r** Vgl. Mal. 4.2. **s** Cant. 4.12. **t** I Cor. 15.10.

1.3. De hoogtijden geestelijk vieren*

p 32d, f. 145r[1] ⟨HOE DIE GEHOOCHNISSEN VAN ALLEN HOOCHTIJDEN INDER SIELEN BLIVEN SAL ALS SI GOD VAN BINNEN ENDE BUYTEN TE RECHT NAVOLCHT.⟩[2] ⟨CAPITTEL .V.⟩[3]

Dit al, dat is *God*t[4], daer alle goet ende salicheyt inne is, ende ⟨hi⟩[5] begheeret dat wi alle salich mochten werden. *E*nde daer-omme hevet hi hem in ons vereenicht, *e*nde hi[6] is dat heilich der heilighen, daer alle hoochtijden ende feesten inne worden beghaen[a]: in dat alder-inwendichste der zyelen als[7] in dat heymelijcke sancta sanctorum.

1* *E*nde[8] hier ist altoos kersdach, *w*ant *G*od wordt hier altijt inder zyelen gheestelijcken ghebooren.

2* Ende altoos *l*ichtmis, *(f. 145v)* want ⟨die siele⟩[9] offert ⟨haer selven metten⟩[10] *S*one *G*ods den hemelschen *V*ader[11] inden inwendigen tempel hoers geestes, die *G*od hem selven gevrijët ende ghewijët heeft. Ende hier wort die *S*oon *G*ods op-gevoet, alsoe veel[12] als wi zijn ⟨leven ende⟩ zijn exempel⟨-en⟩[13] navolghen.

3* Ende hier hout[14] *C*hristus zijn avontmael, ende neemt hem selven tot hem selven. Ende hier wordt *G*od van *G*od ontfanghen[15] ⟨inder sielen, ende spijsdese[16] gheestelic met zijn heylighe vleesche ende bloet, ende verwandeltse gheheel in hem, *e*nde maect si één met sinen vrolijcken gheest, met zijn vroolike siele ende met zijn vrolicke glorificierde lichaem⟩[17]. Ende dit zijn die vruchten der sacramenten[18]. *E*nde hoe wi meer ghespijst worden met deser geestelijcker spijsen, hoe wy meer wassen ende voort-gaen inder lieften *G*odes.//

⟨Hier-om[19] sullen wi dat ducke begeeren te ontfanghen geestelijc tusschen tijden[20]:

— *i*nder nacht metten bekeerden sondaers, die wille ende opset hebben hem[21] te beteren ende hem[21] te sterven, *w*ant, also duck als wi een goet opset maken *G*od te dienen ende den menschen om die liefte *G*ods, so ontfangen wi *G*od geestelic[b];

— *d*es morgens onder ⟨der⟩[22] missen metten priester ende metten devoten menschen ⟨sullen wi begheeren hem geestelic te ontfangen⟩[23], op-dat wy aller goeder wercken ende *(f. 146r)* des lijdens *C*hristi mede deelachtich zijn;

1 Getuigen: p 32d, f. 145r-147v; P 1.46, f. 65r-66r; L3 8, f. 196r-197r. Er is een verregaande gelijkenis tussen de r. 21-51 van deze tekst en het eerste deel van P I 18 en van L3 48, die wij nuttig kunnen gebruiken om de p-tekst te verbeteren. Deze regels, die alleen in p voorkomen, splitsen de tekst van P I 46 in tweeën. **2** P add; **3** P *Capittel .XLVI.* **4** *Dit...*: L *Denique ut iam dixi, Deus ipse...* add., om terug te grijpen naar het einde van c. 45. **5** P add.; L *qui etiam.* **6** P om. **7** PL om. **8** P om.; L *hic etenim.* **9** PL; p *si.* **10** *haer...*: PL; p om. **11** *den...*: PL om. **12** P *wel.* **13** *leven...*: p *exempel.* **14** P[1] *hielt*; P[3] *helt*; L *servat.* **15** *Ende...*: PL om. **16** P[3] *spijsse* = *spijst-se.* **17** *inder sielen...*: PL add. **18** L *huius dignissimi sacramenti.* **19** In de nu volgende plustekst van p verwijzen wij met P en L resp. naar de paralleltekst P I 18 en L3 48. — L *Saepius (inquam)...*, verwijzend naar het voorgaande *daer-om.* **20** *tusschen...*: L *per diem ac noctem.* **21** L *vitam nostram...nobis met ipsis*; p *hem...hem...*: *die willen sterven...* is opgevat als relatiefzin bij *sondaers.* **22** P add. **23** *sullen...*: L *ipsum spiritualiter accipere desiderabimus* add.

a Het hier verwerkt motief werd uitvoerig verklaard in *Den Tempel.* b De gedachte ligt in de verlenging van Augustinus' uitdrukking: *Crede et manducasti* (zie B c. 10 en n. *b*). Over het herhaald communiceren zie B c. 23; C c. 8 en E c. 5, r. 21-38.

— *d*es middages mit die minnende siele, de daer quelt van minnen ende seyt: 'Wijst mi, die mijn siel minnet, waer du ⟨voedes ende waer du⟩[24] rustedes[25] inden middaghe[c], op-dat ick niet ydel en keer na ⟨die⟩ ghenuechte der werrelt, mer dat ick allene van dy ghespijst ende ghevoet werden mach, want allet, dat een gheschapen beghin heeft[27], en mach mijn siele niet vervullen';

— *d*es namiddaghes met die siecken ende crancken dat lichaem *C*hristi tontfangen, op-dat onse siecke sielen also ghespijst ende ghelaevet mach worden[d]. Want onse *H*ere seit: 'Ten si dat ghi mijn vleesch etet ende mijn bloet drincket, ghi en sult geen leven hebben in u'[e]. *E*nde[28]: '*S*o wie mijn vleesch eetet ende mijn bloet drinct, die blijft in mi ende ic in hem'[f].

4* ⟨Hoe dat wi dat liden Christi altijt in ons sullen draghen, oft goet vrijdach waer.⟩[29]

Ende inden avontmael, daer hi ⟨ons⟩[30] hem selven uut lieften ghaf ende seyde: 'Dit is mijn lichaem, dat voor u ghegeven sal werden', ende 'mijn bloet, dat voor u uutghestort sal werden'[g], *s*oe offert u selven ⟨aen hem⟩ weder inder lieften[31], daer hy *(f. 146v)* hem selven in gaf om onsen wil inden handen zijnre vianden[h], ende hevet hem selven laten vangen, binden, [ende][32] geeselen, cronen, veroordelen ende cruycen, ende is uut liefden doot gebleven.

Inder selver lieften begheeren wi te leven ende te sterven ende ons ⟨selven⟩ te geven in handen der gehoorsaemheit tot alre pijnlicheit, armoede ende versmaetheit[33], ende laten ons vangen, binden, geesselen ende croonen, veroordelen, naect aenden cruyce slaen[34], ende worden aldus niet in ons selven ende in alre menschen ogen.

Ende dus is ons de werlt een cruce ende wy der werlt[i]. *E*nde[35] aldus ist hier altoos goeden vrijdach. Want die passie[36] *C*hristi is ons[37] altijt een ⟨levendich⟩[38] spiegel ende als een exempel voor-gewesen. Want[39] onsen inganc is in *G*od, ende onsen uutganc in die *M*enscheyt *C*hristi. Want[40], hoe die geest meer volget de *G*odheit van binnen, hoe die siele ende dat lichaem meer volghen dat leven ende lijden *C*hristi van buiten, ende aldus sterven wi in *G*od ende werden begraven daer *C*hristus begraven is, dat is: in *G*od, als Dionisius[j] seit[41]. ⟨Want⟩[42] *i*n *G*od te *(f. 147r)* sterven is een opvaert totter hoochster verheffinge.

5* ⟨Paaschdach⟩[43]

Die *A*postel seyt: 'Si-dy gestorven met *C*hristo, so staet weder op, ende smaect die dinghen, die hier-boven sijn'[k]. Die opperste wooninghe *G*ods is dat bloote

24 *voedes...*: PL add.; *die...*: versta: *wijs, gij dien mijn ziel mint, waar gij...* **25** P *rustes*. **26** P add. **27** *een...*: L *initium aliquod essentiae suae*. **28** L *Et rursus*. **29** *Hoe...*: P add. **30** P add. **31** P I 46 zegt na de hiervoor aangehaalde titel: *Hier in wert dye siele bereyt haer selven weder te offeren in dye handen gods, ende harer oversten*, en vervolgt: *in der selver liefden*. **32** PL om. **33** *begheeren...*: P *begeer ic...* Tot hier de parallel tussen p en P I 18. **34** *ende laten...*: P *ende wil mi om uwer liefden laten vanghen ende...naghelen*. **35** *ende worden...*: P om. **36** P *lijden*. **37** P *den mensce*. Ook verder *sinen, si...* **38** P add. **39** P *Ende*. **40** P *Ende*. **41** *als...*: P om. **42** P add. **43** P add.

c Cant. 1.6. d Als viaticum. e Jo. 6.54b. f Jo. 6.55a. g Lc. 22.19b; 20b. h Historisch verantwoorde overgang van eucharistie naar passie.. i Vgl. Gal. 6.14. j Dionysius? k Col. 3.2.

wesen der sielen, daer *G*od mede vereenicht is. *D*aer smaect men die dinghen, die *G*odt toe-hooren.

Het en is niet genoech dat wi sterven, mer wi moeten ooc leeren leven[1]. *H*ier-om sullen wi *G*od bidden, dat hi ons van gestorvenheyt levendich make, als hi hem selven levendich maecten inden grave, dat hi ons so levendich maken wil ⟨in zijnre liefden ende graciën⟩[44] ende in ons ende doer ons verrijsen wil heimelick ende vollencomelick, stantachtelick ende waerachtelijck.

6* ⟨Hemel-vaert⟩[45]

Aldus ist hier ⟨altijt⟩[46] [paeschdach ende][47] hemelvaert ⟨ende die siele wort hier-⟩[48]mede ghetooghen ende vervreemt van eertschen dinghen, ende getogen totten inwendigen heymeliken gebruyken *G*ods, ende coemt in die drie hemelen, dat zijn: die drie overste craften der sielen, die daer verlicht, verclaert, doervloten ende *(f. 147v)* verghehemelt zijn[49] van die heilighe *D*rievoldicheit. *E*nde hier-van verblijt hoer die heilige *D*rievoldicheyt ende alle dat hemelsche heyr.

Die *V*ader verblijt hem, dat hy eenen mensce gevonden heeft na zijnen herten[m].

Die *S*oone verblijdt hem, dat ⟨door die vrucht zijnre passiën een nieu licht op begint te gaen.

Die *H*eilige *G*eest verblijdt hem dat⟩[50] hi een bequaem vat hevet, daer hi in ende doer mach vloeien ende wercken wat hi wil ende wanneer hi wil.

7* ⟨Pynxterddach⟩[51]

Hier ist ⟨altijt⟩[52] pinxterdach, want de *H*eylige *G*eest wort hier gesent vanden Vader, die daer belovet wort vanden *S*one[n], metten sevenvoldige gaven, ende purgeert, verwandelt ende vierich maect dat herte des menschen, ende leert ons met nieuwen tongen spreken[53], ⟨*d*at wi altijt geestelic bruloft sullen houden⟩[54]

*E*nde hier ist altijt bruloft. Want, also duck als wi onsen vrijen wil overgeven ende gebruiken alleen den liefsten wille *G*ods, welck die hoochste vrijheyt is, so worden wi *G*od ghetrouwet ende zijn een dochtere des *V*aders ende een suster des *S*oons ende een bruyt des *H*eiligen *G*eests[55,o].

44 *in...*: P add. **45** P add. **46** P add. **47** *Aldus...*: P *Hier yst altijt.* **48** *Ende...*: P; p *Men wordt hiermede.* **49** P *is* (vgl. *sielen* enk.). **50** *door...*: P add. **51** PL add. **52** P add.; L *insuper continua* add. **53** *leert...*: P; L *ipsum loqui docet.* **54** *dat...*: P add.; het zinsverband is ons niet duidelijk. **55** Hierna volgt in p nog: f. 147v-148v, nl. 1. *Die derde droefnisse...* = P I 44c, die ontbrak op f. 143r; 2. *Ende hoe dat wy sullen hebben een pijnlyc lichaem*: P I 45, eerste deel. p heeft hier aan 't einde een plustekst. Wij nemen aan, dat het louter om een vergissing van de kopiist, resp. drukker, gaat. — Deze in p misplaatste teksten hebben wij nu ingelast aan het einde van P I 44 en begin van P I 45; zie nu E c. 3 en 4.

1 Nl. sterven (mystiek) in God en leven in onze mensheid. **m** Vgl. Ps. 88.21 en par. **n** Vgl. Act. 1.2,4. **o** Overgang van wezensmystiek naar bruidsmystiek.

p 33a, f. 149r[1] [DAT .XXXIIJ. CAPITTEL.] HOE WI ⟨ALTIJT⟩[2] SULLEN ⟨MET GOD VEREENICHT⟩[3] BLIJVEN INDEN INWENDIGHEN HEMEL DES[4] GEESTES ENDE IN DAT PARADIJS DER SIELEN ⟨ENDE INDEN BESLOTEN HOF DES HERTEN.⟩[5] [ENDE SOMIGE VUERIGE GEBEDEKEN DER LIEFDEN TOT *GOD*][6]. ⟨¶ CAPITTEL .VJ.⟩

⟨Vanden inwendighen hemel des geestes⟩[7]

Op-dat wi nu moghen blijven inden inwendigen hemel des geestes ende in dat inwendige paradijs der sielen ⟨ende inden besloten hof des herten⟩[8], ⟨als hier geroert is⟩[9], so moeten wi houden die geboden *Gods* ende verboden[10,a]. Den engelen wort ghegeven een gebot, dat si *God* souden dienen ende in zijn tegenwoordicheit bliven ende dienen den menschen. Ende dat veronweerden Lucifer metten anderen, die met hem consenteerden: soe[11] zijn si geworpen int diepste der hellen[12]. Mer die anderen, die staende bleven[13], die waren bereyt *Godt* geerne[14] te dienen ende te loven ende in zijn tegenwoordicheyt te bliven ende ons[15] te bewaren[b].

Ende want wi gescapen zijn, dat wi die stede besitten souden[c], so[16] moeten wy bereit zijn te volbrenghen den dienst ende *Godt* *(f. 149v)* geern dienen ende inwendelijc[17] in zijn tegenwoordicheyt[18] bliven ende *God* geerne ghehoorsaem wesen inwendich ende uutwendich ende dienen *God* ende den menschen om zijnre lieften: so bliven wi inden inwendigen hemel des geests met *God* verenicht ende hier⟨-in⟩[19] worden die geboden *Gods* gehouden[20].

⟨Vanden inwendighen paradijs der sielen⟩[21,d]

Sullen wi nu[22] bliven in dat inwendige paradijs der sielen, dat[23] *God* zijn genuechten ende weelden in ons hebben mach, — want hi selven seit: 'Het zijn mijn weelden te wesen metten kinderen der menschen[e] —, so moeten wi[24] schuwen dat-ghene, dat *God* verboden heeft. Want, doe Adam dede dat-ghene, dat hem *God* verboden had, doe wordt hy uut dat eertsche paradijs verdreven ende verloor dat inwendighe ghebruycken der heiligher *D*rievoldicheit, ende zijn siele quam in

1 Getuigen: p 33a, f. 149r-150v; P I.47, f. 66r-67r; L 3.9, f. 197r-198r. 2 PL add. 3 *met...*: PL add. 4 PL *ons*. 5 *Ende...*: bijgevoegd volgens de rubriek van de 3e paragraaf, zoals ook de stof het eist. 6 PL om. Deze 'gebedeken' komen eerst in het vervolg der uiteenzetting. Zie hst. 8. 7 Vgl. n. 5. 8 Vgl. de rubriek. 9 *als...*: P add. 10 *Gods...*: P *e. verb. Gods* trp. 11 P *Daerom*. 12 L *iusto Dei iudicio* add. 13 *Mer...*: L *Qui vero huic contemptui ac peccato Luciferi non consenserunt*. 14 P om. 15 P *die menscen*. 16 L *Merito* add. 17 L *et exterius* add. 18 P *te* add. 19 P add. 20 *die...*: P *gehouden d. g. G.* trp. 21 *Vanden...*: PL add. 22 *Sullen...*: L *Si vero etiam*. 23 L *ita ut*. 24 L *summo studio* add.

a Over de tegenstelling *gebot-verbot* vgl. B c. 2 en 6, en passim. b Over de gedraging der engelen vgl. A c. 2. c De mens bezet de plaatsen der gevallen engelen; vgl. C c. 22, 26, 29. d Vgl. Gen. 2.9. e Prov. 8.31.

grooter blintheit ende in onkennelicheyt[25] zijnre misdaden, ende dede zijn onschult[26], ende leyde sy[27] op dat wijf, dat hem God ghegheven had[f].

Hier-om en sullen wi ons niet laten verleyden van onse wijf, dat onse sinlicheyt is[28], so- *(f. 150r)* dat wi niet en doen dat-gene, dat ons verboden is oft ongeoorloft, om lief noch om leet, om leven noch om sterven[29]. Want wi souden alsoe[30] staen inder lieften Gods, eer wi die minste sonde met ⟨kennen⟩ wetens[31] souden doen, wy souden liever dusent dooden lijden[32]. Want die sonde is dat middel tusschen God ende der sielen. Want so veel als wi die sonden schuwen, om-dat[33] God ghenuechte heeft[34] in ons, so veel toenemen wi[35] inder lieften Gods, ⟨ende so die siele meer wort verlicht in zijnre graciën⟩[36].

⟨Hoe wi in onser herten sullen wesen een besloten hof⟩[37,g]

Sullen wi nu[38] zijn een beslooten hof, soe moeten wi onse consciëncie puyr houden mit ootmoedigen belijën ende biechten, ende uutraden ⟨daer⟩[39] alle onduechden ende ghebreken[40], ende planten[h] daer-in alle duechden, ende verdrijven daer-uut die cleyn voskens, die den wijngaerden om-wroeten ende verderven[i], dat is: sluyt[41] buten alle subtijle instortende[42] gedachten ende ander becommeringhe, die duck den wijngaerden, dat is: dat herte, daer de passie ons Heren in bloeyt[43], souden[44] verstroyen ende omwroeten.

Wacht u voor alle sonderlicheyt, *(f. 150v)* want dat sonderlinghe ⟨dier⟩[45] heeft den wijngaerden ons Heren verdorven[46]. Ende bewaert ende sluyt die duer ende veynsteren dijnre vijf sinnen toe metten anxt Gods[j], want de Wijse Man[47] seyt: 'Met alre hoeden bewaer dijn hert, want daer-uut coemt dat leven of die doot'[48,k].

Nu zijn somige menschen, die hem met allen[49] opgericht hebben, met hoer natuerlike verstant ende vernufte[50] in[l] die hemelsche dingen te begrijpen ende te verstaen, ende vergeten hoers selfs gront ende gebrekelijcheyt.

25 P *onbekentheyt*; L vertaalt: *Anima vero illius* (= Adam) *magna caecitate, ita ut etiam culpam suam non agnosceret, obtenebrata fuit. Ideoque seipsum excusans...* L begreep *onkennelicheyt* als *non agnoscere...* (= zijn misdaad niet bekennen, d.i. ontkennen), zodat dit feit onderstreept wordt in *seipsum excusans* = *dede zijn onschult*, d.i. *hij bepleitte zijn onschuld*, d.i. *hij bekende zijn schuld niet, hij ontkende zijn schuld. Onkennelicheyt* moet dus betekenen: *gesteltenis, waarin men zijn schuld ontkent*, en geschreven worden als *ontkennelicheyt*, afgeleid van *ontkennen* (soms *onkennen*; zie Verwijs s.v. *ontkennen*, sub B I 2). In deze betekenis kent Verwijs *onkenlijcheit* niet. P gebruikt *onbekentheyt*: met welke betekenis? Zie Verwijs s.v. **26** *dede...*: L *seipsum excusans.* **27** *die...*: L *culpam omnem (retorsit)*; p *sy*, wat na het vorige alleen *schult* kan betekenen. **28** p; P *is o.s.* trp. **29** *so...*: P om. **30** *souden...*: P *behoren a. t.* **31** *met...*: P; p *met weten*; L *ex certa scientia.* **32** *eer...*: P *dat wi liever sterven souden, eer wi...doen.* **33** P *op dat.* **34** P *heb.* **35** *toenemen...*: P *nemen wi toe.* **36** PL add. **37** P add. **38** L *in corde nostro* add. **39** *uutraden...*: P *wien (= wieden) of uutworpt* (!) *daer*; L *ejicere.* **40** ⟨*daer*⟩*...*: PL. **41** L *excludere debemus.* Ook de verdere imperatieven worden met infinitieven vertaald als afhankelijk van *debemus.* **42** L *incidentias et*, alsof het Diets luidde: *instorten* of *instortinghen* (zo iets als *inval, opkomende opwelling*; vgl. Verwijs s.v. *instortinge*) *ende.* **43** PL *bloeyen soude.* **44** PL om. **45** P; p *deer*: houdt deze grafie verband met het mnd. *dèr*? Vgl. Verwijs s.v. *dier.* **46** L *ferus...a Propheta dicitur.* **47** *Wijse...*: PL *heilige scrift.* **48** P laat de r. 54-56, die tot het vervolg inleiden, aansluiten bij de vorige tekst, terwijl L ze vooraan stelt in het volgende hst. Het volstaat de logische zin te doorzien. **49** L *ex toto.* **50** *ende...*: L om.

f Vgl. A c. 3-4. Eenzelfde verwijt van Bernardus omtrent de *exsecranda excusatio*. Eva als zinnebeeld van de zwakke zintuigelijkheid van de mens: een wel meer in de literatuur verspreid motief. Zie RUUSBROEC, Rg. I 29.1-16; Tab. II, 245.33 e.v. g Vgl. Cant. 4.12. h *uutraden* (= uitroeien) tegenover *inplanten* enz. i Vgl. Cant. 2.15. j Vgl. Jer. 9.21. k Prov. 4.23. l *in...*: versta: *om de...te verstaan.*

p, 33b, f. 150v[1] ⟨HOE DAT WI ALLE MENICHFULDICHEIT ENDE CURIOSICHEYT SULLEN SCHOUWEN.⟩[2] ⟨¶ CAPITTEL .VII.⟩[3]

Tot desen uutgekeerden menschen seyt[4] die bruydegom: 'O alre-schoonste der wijven, en kenstu di selven niet, so gae uut ende hoede ⟨dijn⟩ bucken'[5], dat zijn: dijn ghebreken. Waer-om ⟨seyt⟩[6] hi: die alre-scoonste? Want si na *G*od gebeelt is. Ende waer-om noemt hi si: bi den wiven? Want si onpuyr ende onsimpel is ende vol beelden. Ende onse *H*ere seyt: '*W*aect ende bedet, op-dat ghi niet en valt in becoringe'[a].

Wi sullen altijt waecken op onse gebreeken ende wi sullen altijt bidden om die hulpe *G*ods, dat wi doen mogen dat hem behaechlic is ⟨ende laten dat hem mishagelic es, ende dat⟩[7] wi ons selven *(f. 151r)* moeten sterven, op-dat hi alleen in ons mach leven, *w*ant hi selver seyt: 'Buten mi en vermoget ghi niet'[b].

Van dese ⟨cleinen⟩[8], ⟨dat is:⟩[9] ootmoedige menschen, dancte *C*hristus[10] ⟨Jesus⟩[11] sinen hemelschen *V*ader ende seide: 'O[12] *V*ader, ic danc u, dat ghi dese dingen verborgen hebt den wijsen ende voorsichtigen ende groten deser werlt, ende hebt si[14] kundich ghemaket den cleinen[c], ⟨dat is:⟩[14] ootmoedigen ⟨ende⟩[15] simpelen. Die wijse, dat zijn: die daer van buten wijs zijn ⟨ende geleert scinen voor den menscen ende in haer selven eyghen-wijs zijn⟩[16]: *d*esen wort verborghen die wijsheit *G*ods. Die voorsienige, dat zijn: die daer toecomende dingen bootscappen ende visionen ende dromen hebben[17] ende daer-om meynen dat si wat zijn: dien blijft *G*od van binnen verborgen. Die grote, dat zijn: de daer grote dingen willen begripen ende bescouwen veel grote, ⟨hoge⟩[18], hemelsche dingen ende ondersoecken dat hem ⟨ongeoorloft⟩[19] is ende hebben in hoer ⟨veel⟩[20] beelden ende tabernakelen[e] ende menichfoudicheyt: *d*aer-om[21] en konnen si niet comen tot eenvoldicheit als die-gene, die daer bliven bi hoeren gront van binnen in eenvoldicheyt in *G*od vereenicht ende waken op hoer gebreken.

1 Getuigen: p 33b, f. 150v-151v; P I.48, f. 67r-68r; L 3.10, f. 198r-199r. **2** PL add. **3** P *Dat .xlviij. Capittel.* **4** L *In Canticis* add.; nl. Cant. 1.7. **5** *hoede...*: P *huet dijn bocken*; vgl. Verwijs s.v. *buc, boc, boec*; p: *die...*: L vertaalt volgens de vulgaat: *Si ignoras te, o pulcherrima inter mulieres, egredere et abi post vestigia gregum et pasce haedos (id est defectus tuos) juxta tabernacula pastorum.* **6** P; p *socht.* **7** *dat...*: PL add.; p *ende.* **8** P add. **9** L *hoc est* add. **10** L *dominus.* **11** P add. **12** PL om. **13** P om. **14** PL add. **15** PL add. **16** *ende geleert...*: PL add. **17** L *(visionibus...) intendunt.* **18** PL add. **19** PL; p *geoorloft.* **20** PL add. **21** L *Ideoque.*

a Mt. 24.42. b Jo. 15.5. c Mt. 11.25 en par. d Overgang van *voorsichtigen* naar *voorsienige* ter vertaling van *prudentes*, al of niet met de bijbetekenis van *vooruitziende*. Vgl. Verwijs s.v. e Dit woord, gebruikt in aansluiting bij *tabernacula pastorum* (Cant. 1.7; zie n. 5), krijgt de bijbetekenis van *fantastische voorstellingen, geleerde beschouwingen*. Deze overgang van *beelden* naar *tabernakelen* wordt begrijpelijk als wij lezen bij BERNARDINUS VAN SIËNA, 1380-1444, ofm., n.a.v. Cant. 1.7 (zie aanvang van dit hst.): „*Egredere*, inquam, per attentam considerationem eorum quae dicta sunt per doctores, qui merito vocantur *pastores*; quia, cum de animae dignitate loquuntur, pascunt intellectum et reficiunt humanum affectum. Horum quidem *tabernacula* sunt eorum scripturae et opera, iuxta quae animae sunt pascendae, quia doctrinis eorum adhaerendum est, ne homo oberret, cum illustrati *Sancto Spiritu* sint *locuti*" (Opera omnia, t. II, 1950, Quadragesimale de christiana religione, Sermo LI, Art. I, p. 139). Maar wat Bernardinus aanprijst, verwerpt Schr. in dit verband als *menichfuldicheit*, zoals de voorafgaande uiteenzetting wil rechtvaardigen.

Van desen *(f. 151v)* inwendigen eenvoldigen menschen staet inden souter[22]: 'Sijn fondamenten zijn inden heilighen bergen. *D*ie *H*eere mint *S*ions poorten boven al Jacobs tabernakelen'[f]. Die poorte van Syon, dat is: een[23] goeden wil ende een rechte meninge ende een[23] godlike minne ende ⟨een⟩[24] vierige begeert ende een[23] hertlic[25] verlangen ende een[26] stadige verhangen ⟨in *G*od⟩[27]. Syon beduyt so veel als: een[28] ghesicht des vre[e]den[g]. Want 'sijn stede is in vrede ende zijn woninghe ⟨in Sion⟩'[29,h]. ⟨Die propheet⟩[30] ⟨seit⟩[31]: 'Die *H*ere heeft *S*ion uutvercoren tot eenre woninge'[32]; dat[33] is: mijn rust inder eewicheyt[i].

Hier-om 'lovet, Jerusalem, den *H*eere, ende love⟨t⟩, *S*yon, dijnen *G*od, *w*ant hi hevet toe-gevest die slote dijnre poorten ende hevet ghebenedijt dijnen soonen in di'[j].

22 p; Pl *psalter*. **23** P om. **24** p om. **25** P om. **26** P *hertige*. **27** P om. **28** L vertaalt volgens de vulgaat: *Quoniam elegit Dominus Sion: elegit eam in habitationem sibi* (Ps. 131.13). **29** in...P; p om. **30** *Die...*: P; p om. **31** *seit*: vereist door de zin. **32** L vertaalt volgens de vulgaat: Ps. 131.13. **33** p; P *dit*.

f Ps. 86.1-2. g Vgl. hymne bij kerkwijdingsfeest in het Breviarium romanum. h Vgl. Ps. 75.3. i Ps. 131.13-14a. j Vgl. Ps. 147.12-13.

1.4. De rol der toegeestingen*

p 33c, f. 151v[1] ⟨SOMIGE VUERIGE GEBEDEKEN DER LIEFDEN TOT GOD.⟩[2] ⟨¶ CAPITTEL .VIII.⟩

O gebenedide God, ewich heb ic in u geweest, ende, doe⟨n⟩t u beliefden, hebdi mi ghebeelt nae u selven *a*ls met memorie, verstant ende wille. Ghi zijt drie personen ende één God; *e*nde het zijn drie craften ende één geest, *e*nde hebt u selven daer-mede vereenicht met dat wesen der *G*odtheit, ende ghy zijt dat leven mijnre sielen. *(f. 152r) D*aer-om sal ic eewelic leven: *k*eren wi ons dan tot sonden, so moeten wi eewelic in pijnen zijn; *k*eren wi ons dan tot duechden, so sullen wi eewelijc leven in vruechden.

O mijn siele, nu merct dat ghi ewelic in *G*od zijt gheweest ende dat hem *G*odt met u vereeniget heeft[a]. Ende daer-om sidy een levendige wijnranck in *G*od geplant; ende hi sal afdoen alle rancken, die in hem niet gheplant en [en] zijn ende werpen si in dat eewige vier. 'Ende so wie in mi blivet, spreect Jesus, ende ic in hem, dien sal ic reinigen, op-dat si veel vruchten voortbrenge. *E*nde overmits mijn godlike soeticheyt ende den douwe[3] mijnder godliker barmherticheyt ende den regen mijns uutstortenden[4] bloedes, ende die hitte mijnrer godlicker sonnen sal ic si doen groeyen ende bloeyen in allen duechden'.

O mijn siele, daer-om en quame ⟨du⟩[5] noyt uut *G*odt dan so veel als du di selven uutkeerste met die craften dynre sielen doer die vijf sinnen ende zyt nedergedaelt van Jerusalem in Jerico onder de moordeners[6] *(f. 152v)* ende bint[7] gequetst ende ghewont, ende bint[7] gheworden een onvruchtber acker vol doornen ende dystelen[c].

Hier-om, o mijn siele, keert u met allen craften inwers, ende afsnijdet die dorre houter[8], dat is: alle onrechte meininge; *e*nde die wilde rancken, dat zijn: die uutdwalende gedachten, ende blivet in die gehoechnisse der eewiger dingen *i*n die teghenwoordicheyt des *V*aders, dat hi ons starcke in allen duechden ende trecke onse verstant van eertsche wijsheyt ende van sinlike subtijlheit, op-dattet vander eewiger wijsheit verlicht mach werden tot kennisse *G*ods ende inden gront onser gebreken te kennen[9].

Daer-om, laet ons keren onsen wille geheel in *G*od, op-dat wi hem lief moghen hebben boven al ende onsen naesten gelijc ons selven, *e*nde onse begeerten keren van allen sinlicken genuechten, op-dat *G*od alleen genuechte, vrede ende vruechde mach hebben in ons[d], *e*nde dat die reden hoer niet en becommert noch en

1 Getuigen: p 33c, f. 151v-153r. 2 Deze rubriek ontlenen wij aan de titel van p 33c, reeds afgedrukt hiervoor p. 542. De term *gebedeken* komt in het begin van volgend hst. nog voor. Men kan zeggen dat dit hoofdstuk tot het volgende inleidt. 3 Vgl. Verwijs s.v. *dau.* 4 *uutstortenden* met passieve zin: *uitgestorte.* 5 p *quame di*: waarschijnlijk te lezen als *quames du.* 6 Vgl. Verwijs s.v. *mordenare.* 7 *bint*: naast *(du) binst*; vgl. *ic bin (= ben).* 8 Meervoudsvorm van *hout.* Vgl. Verwijs s.v. *hout.* 9 *inden...*: versta: *in het kennen van de grond onzer gebreken.*

a Deze *gebedekens* zijn tot God gericht, maar ook tot de ziel (vgl. *soliloquia*). De r. 3-10 sluiten nauw aan bij de Odh. (zie vervolg). Daarna geschiedt de uiteenzetting meer rond het motief van de in- en uitkeer. b R. 12-21: ampliatio van Jo. 15.1-7; vgl. nog r. 22-27. c R. 19-21: Versta: de enig mogelijke verwijdering uit God bestaat in de beschreven *morrele uitkeer.* De uitkeer wordt verklaard naar de parabel van Lc. 10.30, waarna Schr. tot de voorafgaande gelijkenis terugkeert. d Vgl. Ps. 88.21 en par.

onderwin⟨d⟩t hoer mit geenen dingen, die hoer niet bevolen en zijn, ende blijve simpel ende eenvoldich *(f. 153r)* bi hoeren gront, ende bewaer hoer consciëncie ende wat *G*od in hoer lichtet, *e*nde behoede hoer affectiën ende bedwinghen[10] hoeren toorn in sachtmoedicheyt, ende besluite hoer hert ende vijf sinnen metten anxt *G*ods, *w*ant alle des conincs dochter cierheit is van binnen[e].

Sinte Bernaert[f]: 'Aller goeder menschen vlijticheyt sal wesen den uutwendigen mensche te versmaden ende te vergeten, om den inwendighen mensche scoon te houden. Want *G*od en is niet aengenamer dan zijns selfs beelde, ist dattet in zijns selfs schoonheit wort onthouden. Daer-om wil ic mi geerne verbliden in mijnre crancheyt, op-dat de duechde *C*hristi in mi woont'[g].

Hier-om, hebt altijt dat een oghe in *G*od ende dat ander in uwen gront op u gebreken, *e*nde neemt waer dat neyghen uwes herten[h].

Onse *H*ere seyt: 'Keert u tot mi: ick sal mi keéren tot u', ⟨ende⟩: 'Wie niet met mi en is, die is teghen mi; die met mi niet en vergadert, die verstroeyt'[i].

10 Met de waarde van *bedwinghe:* zie vorig ww.

e Vgl. Ps. 44:14. f Bernardus? g Vgl. 2 Cor. 12.9. h Het motief van de *twee ogen* is ook van elders bekend. i Vgl. Zach. 1.3 en Mt. 12.30. — De twee volzinnen in r. 43-46 komen ook voor in P I.18, einde van het eerste deel, maar dan in omgekeerde volgorde.

p c. 33d, f. 153r[1] ⟨HIER-NA VOLGEN VEEL VUERIGER GEBEDEN ENDE LIEFDEN-GESCHUT, DAERMEDE WI GOD VAN BINNEN SULLEN TOESPREKEN, WAT WI DOEN OFT WAER WI ZIJN, OM ONS HERTE TE ONTSTEKEN ENDE TE VEREENIGEN MET GOD⟩[2]. ⟨CAPITTEL .IX.⟩[3]

O mijn siele, keert u nu met alre crachten inwerts, ende bedet God van binnen an[4] met dese navol- *(f. 153v)* gende gebedekens:

O God, trecke mi in di door di, ende dat om di. O God, o leven mijnre sielen, de[5] den doot hebste gedoot inden hout des cruces[a], dodet doch mi, dat is: mijn quade neigelicheit ende mijn sinlike[6] begeerlicheit ende alle dat-ghene dat ⟨u⟩[7] behinderen mach dattu in mi niet en mogheste leven. Ende wanneer du mi dus ghedoot hebste, so maecke mi levendich, dat is: make my levende[8] in di ende in allet dat mi dy ghelijckformich maken mach, dat is: in dijnre lieften ende ghehoorsaemheit, dijn godlicke inspreken te volghen na den gheest ende van buyten mijn overste onderdanich te zijn.

O goede Jesu, gevet mi doch een gheheel afkeer van allen sonden, ende geheel[9] toekeer tot di ende tot allen duechden, ⟨ende⟩[10] gevet mi een ootmoedich ve⟨r⟩smaden[11] mijns selfs ende mijns eyghen willen.

O lieve *H*ere, gevet mi een heel vertyën alre tijtliker gescapenre dinghen ende mijnre uutwendiger ende vleisliken[12] sinnen.

O *H*ere, geeft mi een nauwe waernemen *(f. 154r)* mijns herten gronts van binnen ende dat reyn te houden van quaden ⟨vermoeden ende van quaden⟩[13] begeerten ende van ⟨anderen⟩[14] menschen te ordelen.

O *H*ere, gevet mi u godlijke liefte ende uwen godlicken heilighen anxte.

O *G*od, *o* licht, sonder di ben ic duysternisse.

O rechte wech, sonder di so dwaele ick.

O eewighe waerheit, sonder di so[15] ben ick valsch.

O oneyndelicke leven, sonder di ben ick doot.

O *W*oort, *o* licht, inden beghinne spraekestu[16]: 'Het werde een licht', ende[17] het wort doe een licht[b]. Trect mi doch in dy, ende verlicht mi, op-dat ick mach sien dijn licht ende vliën die duysterheyt, op-dat ick sien mach dijnen rechten wech ende vliën die dwalinghe, op-dat ick sien mach die waerheit ende vliën die loegenen, op-dat ick sien mach dat leven ende vliën den doot.

O leven mijnre sielen, heel begheer ick ⟨my⟩[18] te sterven ende in di te leven; *h*eel begheer yc my te offeren ende di te besitten.

Och, oft in mi volbracht waer dat soete woort, dattu tot dijnen hemelschen *V*ader badest[19], segghende: *(f. 154v)* 'Vader, ic bid dat dese menschen één zijn mit ons

1 Getuigen: p 33d, f. 153r-154r; P I.19, f. 26r-27r. Deze tekst gebruikte Schr. dus tweemaal. Aangezien hij hier binnen de context van het traktaat functionneert, drukken wij hem hier af (als + *Do*). 2 *Hier...*: P add. 3 P *Dat .xix. ...* 4 Vgl. *aenbeden.* 5 P *die.* 6 P om. 7 P add. 8 *make...*: P *so maect m. l. alleen.* 9 P *gants.* 10 P; p *eude.* 11 P; p *versmaden.* 12 P *vleescelijker.* 13 *vermoeden...*: P add. 14 P; p *allen.* 15 P om. 16 P *spraect ghi.* 17 P om. 18 P; p *nu.* 19 *tot...*: P *sprakes tot d. h. vader.*

a Vgl. vers uit het *Victimae paschali.* b Vgl. Gen. 1.3. c Vgl. Jo. 17.21-23.

also wi één zijn, dat ic ben in hem ende si in mi, ende dat si aldus volcomen één werden met ons also wi één zijn: dat ic ben in hem ende si in mi', salichliken verslonden in mijnre minnen[20].

O *H*ere, verwandelt mi in di als dat ijser in dat vuer[d]; verteret in mi al den roest der sonden, ende maeckt mijn koelheyt[21] vuerich ende mijn donckerheyt licht ende die hertheit mijns willen weec, *o*p-dat mijnen wil altijt vereenicht ende toegevoeghet si uwen godliken wil.

O mijn *G*od, so du vermoechste, so du weetste ende so du wilste, ontferme di mijnre.

O licht, van welcken is alle licht, trecke mi doch in di, ende verslinde[22] mi in den afgront[23] dijnre claerheyt, ende make mi altemael licht, *o*p-dat ic altijt sien mach di in mi ende mi in di ende alle dinghen beneden di[24].

+ Do

20 *salichliken...*: P *in m. m. sal. verslonden werden*: misvorming. **21** P *coutheit*. **22** P *verslint*. **23** P *dat*. **24** Hierna gaat p alleen verder met *toegheestinghen*.

d Verwerking van de beeldspraak ijzer-vuur; zie b.v. A c. 45, p. 139 n. *g*; B c. 23 n. *r*.

1.5. De oefening des herten*

p 33e, f. 154v[1] ⟨DIE OEFFENINGHE DES HERTEN⟩[2]. ⟨¶ CAPITTEL .X.⟩*

Met desen ende deser-geliken gebeden sullen wi *G*od duck van binnen toespreken, waer wy zijn oft wat wi doen[a], om met *G*odt vereenicht te werden. Des morgens, als wi ontspringen, sullen wi ons alre-eerst met *G*od vereenigen[3], op-*(f. 155r)*dat *G*odt ons in wil lichten ende kundich maken dat heimelike weechken[b], op-dat de bose geest onsen wech niet en behindere, op-dat wi altijt met *G*od vereenicht bliven ende alle dat wi doen, dat hi dat doer ons doe, ende seggen:

⟨Hoemen God inwendich toe-spreken[c] sal, om hem te leeren kennen⟩[4]

O gebenedide *G*od, wie sidy? *G*hi zijt een eewich, onwandelbaer, opperste goet. Hoe goet sidy? *D*at is u alleen bekent, ende niemant anders. *E*nde daer-om kondy u selven alleen ⟨volmaeckteliken⟩[5] liefhebben[6,d].

⟨Hier beghint een devote oeffeninghe des herten, daermen mede overmidts den gheloove stadelick in Gods teghenwoordicheyt blijft ende God aenbedet inden geest, ende wort hier-mede in *C*hristo Jesu overformt⟩.

⟨Totter *G*odheyt⟩

Ic gelove in *G*od.

O ghebenedide *G*od, eewich heb ic in u geweest ongescapen. *D*oet[7] u beliefden, hebdy mi ghebeelt na di, ende hebt u vereenicht met mi, ende zijt dat leven mijnre sielen. *E*nde ghi en wilt nemmer van mi scheyden, *w*ant ghi wilt dat ic ewich leven sal, ader[dbis] in vruechden oft in pijnen.

O ghebenedide *G*od, ic en kan u met sonden niet van mi verdrijven uut mijnre sielen, want ghy zijt dat leven mijnre sielen; dan[dter] u vrientscap mach ic verliesen, dan niet u tegenwoordicheit. Ic en kan u oock niet vertoornen, want ghi zijt dat

1 Getuigen: p 33e, f. 154v-157v. Deze tekst komt op deze plaats alleen in p voor. Hiervan vinden wij evenwel parallellen zowel in p zelf, nl. in c. 26 (zie n. D c. 1, p. 447) als in P I.3-5 (zie B c. 1, p. 242 e.v.). 2 Deze algemene titel voegen wij hier in, omdat hij het best overeenkomt met de hierna volgende tekst en zakelijk aan het complex P I.3-5 beantwoordt, waarmee hij parallel loopt. Vgl. n. 4. 3 *Des morgens...*: dit thema wordt hernomen in het begin van c. 12, zodat de continuïteit tussen p c. 33 en P III.41, die wij hier voorstellen, meteen bevestigd wordt. 4 Wij brengen in de tekst van p de hoofdingen aan, die men voor de corresponderende tekstgedeelten in P I.3-5 vindt, zodat de geleding van de tekst duidelijk naar voren komt. 5 p *volmachteliken*. 6 De parallel van deze regels vindt men terug in P I.3, trouwens met dezelfde inleiding: '...ende segghen: Waer sidy, mijn Heere ende mijn God? Ghy hebt my gheschapen dat ick u bekennen ende lief-hebben sal. O gebenedijde God, wye sidy toch? Ghy zijt dat opperste goet. Mer dijn goet dat is u alleen bekent. Ghy zijt dye daer is. Ghy zijt een eenich eewich...vroolijck wesen' (zie hiervoor p. 242, r. 17 e.v.). Deze parallel suggereert de (onbeantwoordbare) vraag: heeft p de hier volgende tekst in deze formulering gevonden of heeft hij in zijn hs. der O.P. de volledige tekst der Odh. aangetroffen en deze zelf tot deze samenvatting teruggebracht? 7 *Doet = doent = toen het* (u beliefde...).

8 In PL volgen hier nog één onderdeel als afsluiting van deze paragraaf, alsook een ganse paragraaf met de titel: *Hier-na bidtmen dat God al onse wercken inwendich ende uutwendich in ons ende door ons wil wercken.* Daarna is er nog een korte gebruiksaanwijzing aangaande de Odh. Dit alles behoort wezenlijk tot het geheel van de Odh. Daarom rijst hier opnieuw de reeds in n. 6 gestelde vraag. Hoe dan ook geeft p hier een belangrijke plustekst, die wij in P moeten missen.

onbeweechlike, opperste goet; dan ghi zijt rechtverdich *(f. 155v)* ende barmhertich[eyt], also dat ghi gheen quaet ongepijnicht en wilt laten ende geen goet ongeloont.

O gebenedide *G*od, waer-om hebdi u aldus mit mi vereenicht? O ghebenedide *G*od, want ic buten u geen goet doen en kan, of gheen quaet laten dan met dijnre hulpen. O ghebenedide *G*od, want ghi bi mi bliven wilt ende u daer-om met mi vereenicht hebt, dat[e] ghi mi geerne helpen wilt, *s*o bidde ick u, helpt mi dat ick doen mach wat u behaechlick is, ende laten mach dat u mishaechlic is, op-dat ghi ghenuechte hebt in mi te woonen, ende mi te gebruken na uwen alre-liefsten wille, als ghi mij begeert na dijnen liefsten wil ende behagen.

〈Hier-na aenbidtmen dye heylige *D*rievuldicheit〉

〈Totten Vader in der *G*odheyt〉

O gebenedide, hemelsche *V*ader, ghi, de daer zijt ende bliven wilt in mijn ghedenckenisse, helpet mi dat ic gheern ende anders niet dencken, begeeren ende onthouden en moet dan dat ghi wilt dat ic dencken, begheeren ende onthouden sal, ende dat doer wijsheyt dijns *S*ones ende liefte dijns *H*eilighen *G*eests.

〈Totten Soon〉

O *S*oon *G*odes, ghi, die daer zijt ende bliven wilt in mijn ver-*(f. 156r)*standenis, helpt mi dat ic geern, ende anders niet leeren, verstaen ende bekennen moet dan dat ghy wilt dat ic leeren, verstaen ende bekennen sal, ende dat doer craft dijns *V*aders ende liefte dijns *H*eiligen *G*eeste〈s〉.

〈Totten *H*eyligen *G*heest〉

O *H*eilighe *G*eest, ghi, die daer zijt ende bliven wilt in mijnen vrijen wil, helpet mi dat ic geern ende anders niet spreken, doen, laten ende lijden en moet dan ghi en wilt, ende dat doer cracht des *V*aders ende wijsheit ende verdienst des *S*oons, want ghi zijt een gheest beide des *V*aders ende des *S*oons.

O *V*ader, *o S*oon, *o H*eilighe *G*heest, ghi zijt drie personen ende een onversceyden, ewich ende waerachtich *G*od. So bid ic u, wilt mi alsoe vereenigen ende bewaren in dijnre lieften ende graciën. *E*nde helpt my dat mi geen dinck van dijnre graciën ende lieften trecken en mach, mer dat ic in dijn liefte ende gracie leven ende sterven moet.

〈Hier-na bidtmen door die verdienste zijnre heyligher *M*enscheyt Christi Jesu, ende aenbeden so die *G*odheyt ende dye *M*enscheyt, waer-door wij één met hem werden〉

Vader, in dijnen handen beveel ic mijnen geest, ende bid u doer verdienst dijns *S*oons menscheliken vroliken geestes, dat ghi mijnen geest heel vredich, vierich, *(f. 156v)* vrolic ende vrij wilt maken, opdat u gebenedide *G*odheit genuechte hevet in mijnen geest te rusten, ende dat tot dijnre gloriën.

Nu bid ic u doer verdienst zijnre heiliger droeviger sielen, dat ghi mijn siele heel heilich, vredich ende vrolic wilt maken, op-dat u ghebenedide *G*odheyt genuechte heeft in mijn siel te sitten, ende dat tot dijnre eeren.

O gebenedide *G*odt, ic bid u doer verdienst zijns gewonden lichaems, dat ghy

e *daer-om...*: versta: *(aangezien gij...) u met mij verenigd hebt, omdat...*

mijn lichaem heel reyn, vredich ende vroolic wilt maken, opdat u gebenedide Godheit genuecht hevet in mijn lichaem te woonen, ende dat tot dijnre genuechten, als een keyser in zijn tabernakel: dat gonne ic u uut gronde mijns herten, ende niemant liever dan u, mijn Heere ende mijn God, op-dat ghi u aldus met my vermaect, op-dat ghi genuecht ende vrede moget hebben in mi. Ende wilt dit tabernakel omleggen met alle den hemelschen heyr, op-dat zijt bewaren, op-dat ic niet doen en moet, dat u godlike mogentheit mishaget ende dat licht[f] in mi verduistert ende den vrede in mi verstoort.

O gebenedijde *(f. 157r)* God, want ghi aldus in mi zijt ende bi mi bliven wilt, so bid ic u doer u heylige verdienst: laet u Godheit in mi ende doer mi schijnen ende jaget doch al u viande van mi, sienlic ende onsienlic, die mi verveeren[g] mogen of van dijnre graciën trecken mochten. Want ic begeer u vrient te wesen ende niet u viant. Ende wat ic hebbe ghedaen, daer ick u vrientschape mede verlooren hebbe, gevet mi dat my dat leet moet wesen, ende helpt mi dat ic dat biechten ende beteren moet ende niet meer en moet doen, op-dat ick in dijnre lieften leven ende sterven mach. Want ghi zijt dat overste goet, mijn troost ende mijn toeverlaet.

⟨Hier-na bidtmen om dat heylighe Sacrament geestelic te ontfanghen⟩

O gebenedide God, ic bid u, want ghi nu dus in my bint na u Godheit, neemt doch u selven tot u selven in mi inden heilighen Sacramente na dijnre begeerten in so hoger weerdiger lieften, als ghi u selven naemt opten w⟨i⟩tten-donderdage, op-dat ic doch heel verwandelt mach worden in di. Ende doer dat verdienst dijns vroliken geests ende doer verdienst dijnre droevigher sielen *(f. 157v)* ende doer verdienst dijns heiligen ghewonden lichaems wilt mi doch daer-doer vergeven alle dat ic misdaen heb, ende wilt daer-met betalen alle dat ic sculdich ben daer-voor te liden, hier in deser tijt ende hier-namaels eewelic. Ende wilt mi vercieren mit u heilige duechden ende maect mi also suverlic ende genaem, dat u genuechte is in mi te woonen: voor alle u ongenuechte, die ghi uut liefden voor mi gheleden hebt, ende dat voor een cleyn dancbaerheit daer-om dat ghi mi ghescapen hebt, verlost ende gespijst hebt. Want ic u niet lievers gheven en mach dan mi selven, so geve ic u mi altemael, op-dat ghi met my moecht houden u avontmael: dat is soe goet: wie ghi dat gevet, die hevet goede spijse[h], ende wort van allen sonden behoet ende wort gebruyct van dat eewighe goet[8].

a *waer...*: versta: *waar wij ons ook bevinden of wat ook onze bezigheden zijn (en dus niet alleen in de kerk enz.).* **b** Vgl. *wech, toepat...* enz., een voor Schr. typisch motief, maar hier toegespitst op de handelwijze t.o.v. de duivel. **c** Vgl. de eerste regels van dit hst. **d** Verband tussen *kennen* en *beminnen*, ook in God. **dbis** Nevenvorm van *oder*: zie Verwijs s.v. *oder*: hetzij...hetzij. **dter** Met de betekenis van *maar*, na een ontkennende zin, om een beperkende feitelijkheid aan te brengen. Zie Verwijs s.v. *dare, voegwoord 3*).

f *niet...*: versta: *niets, dat...mishaagt en (dat) dat licht...* **g** Blijkbaar wel als: *ververren = verwijderen*, zoals ook het volgende zinsdeel aangeeft. **h** *dat is...*: versta: *dat is zo goed, dat hij, aan wien (wye = wien) gij dat geeft goede spijs heeft...*

1.6. Samenvatting en overgang*

P III 40, f. 211v[1]

Hro f. 122v[1]

〈HOE DATMEN INDEN GRONT DER SIELEN ALTIJT GOD AENHANGEN SAL ENDE HOUDEN ALTIJT ENEN WESELIKEN INKEER.〉 〈¶ CAPITTEL .XJ.〉[2].

HOE DATMEN INDEN GRONT DER SIELEN ALTIJT GOD AENHANGEN SAL ENDE HOUDEN ALTIJT ENEN WESELIKEN INKEER. ¶ DAT .XJ. CAPITTEL.

Nu hebben wi *mennychvoldelick gehoert, woe* dat *dat*[3] rijcke *G*ods inder zielen is *e*nde dat een yegelick rechtverdich mensche is een hemel der heiliger *D*rievoldicheyt, daer hem *G*od in dat edelste der zielen in geënycht *ende gehemelt*[4] *hevet, s*oe-dat daer *anders*[5] nyemant in comen *noch inglyden*[6] en mach dan die *gloriose*[7] heilighe *D*rievoldicheyt, nae *wes*[8] beelde *ende gelickenisse*[9] *(f. 123r)* wi geschapen sijn[a] ende hevet daer-in *hem selven*[10] gegeest die geest des levens[b] ende hevet dat lycht sijns *aensichts* daer-in gestort, welck daer is dat crachtige *levendige*[11] *W*oert, *die*[12] daer is een fonteyn 〈der wijsheyt〉 *inden aversten*[13.c]. *Hier-om*[14] is den oerspronck des levens ende der salicheyt inden gront der zielen.

Nu hebben 〈wi menichfuldelic gehoort, hoe dat rijcke *G*ods inder sielen is, ende dat een yegelic rechtvaerdich mensche is een hemel der heyligher *D*rievuldicheyt, daer hem *G*od in dat edelste der sielen in verenicht heeft, so-dat daer niemant in comen en mach dan die heylighe *D*rievuldicheyt,

na wiens beelde wi geschapen zijn, ende heeft daer-in gegeest den geest des levens, ende heeft dat licht zijns aensich〈t〉s daer-in gestort, welc daer is dat crachtige *W*oort, die daer is een fonteyne der wijsheyt.

Also is den oorspronc des levens ende der salicheit inden gront der sielen.

Daer-om is die ziel geschapen, dat sij *oeren* oerspronck *solde* bekennen, *mynnen*[15] *ende* gebrucken ende aenhangen, *e*nde *daer*[16]*-om dat G*od sijnen throen ende sijn rust[17] *solde* hebben in *oeren* geest ende besytten *ende regieren*[18] dat

*D*aerom is die siele geschapen, dat si haren oorspronc soude bekennen, gebruyken ende aenhangen, ende omdat *G*od sinen throon soude hebben in haren geest, ende besitten dat rijc der sielen, 〈ende zijn woninge〉 in dat taber-

1 Getuigen: Hb, f. 122v-123v; P III.40a, f. 211v-212r; L2 40a, f. 161v-162r. — Wij geven de tekst van Hb en P naast elkaar volledig weer, om de reële verschillen tussen beide naar voren te laten komen. Wij cursiveren in H de verschillen t.o.v. P, om onze redenering daaromtrent te ondersteunen. NB. De H-tekst, hoe beperkt ook, is Mondl. en oorspronkelijker, en aldus getuige van een oorspronkelijke Mondl. revisie-tekst, voorafgaande aan de daarop volgende bijgewerkte (minder gave) Mndl. revisie-tekst, die door P verspreid werd. Zie *Inleiding*, p. ??? e.v. **2** *Hoe...*: PL add. **3** *dat dat*: P *dat*, tenzij *dat* meteen het voornaamwoord *'t* inhoudt. **4** *ende...*: PL om. *-in...*: H *ingeënijcht.* **5** PL om. **6** *noch...*: PL om. **7** PL om. **8** P *wiens.* **9** *ende...*: PL om. **10** *hem...*: P om. **11** PL om. **12** P *Welck.* **13** *Der...*: PL add.; vgl. Eccli. 1.5: *fons sapientiae verbum Dei in excelsis*; *inden...*: PL om. **14** P *Also.* **15** *mynnen...*: PL om. **16** PL om. **17** *ende...*: PL om. **18** *ende...*: PL om.

a Vgl. Gen. 1.26. b Vgl. Gen. 1.7. c Vgl. Eccli. 1.5.

rijcke der zielen ende sijn woenynge in dat *reyn*[19] tabernakel des lichaems. Hier-om, laet ons *inwert* keren ende aenhangen die grondelose *guetheyt* Gods. Want hi is die oerspronck, daer wi sonder myddel uut *gevlaten* sijn ende *vermits* verenynge in blivende sijn ende daer onse siele nie[t][20] uut en quam naeden *ynresten*[21] *weselicsten*[22] gront.

Ende, sal dit salicheyt in ons wercken ende die *doechden* vergaderen ende *beholden*[23], soe moetmen altoes *beholden*[23] den vrijën inkeer, uut welcken ontsprynckt[24] die caritaet, die bant *(f. 123v)* der *lieften*[d], die God ende die ziele te gader bynt ende verenycht[25]. Ende in deser verenynge gevet God sijn lycht der genaden, daer alle die crachten der zielen mede gereynicht werden ende die consciëncie gesuvert[26]. Uut desen inkeer *ende lieft*[27] wort dat *averste* deel des geestes stadelick in God verheven in een stylheyt[28] ende salich godlicke[29] gebrucken, ende smaect daer die edelheyt ⟨der rijcheyt⟩[30] Gods.

Uut desen buycht *oer* die ziele mit alle *oeren* crachten neder onder die *hoege moegende* weerdige God; mit alre reverenciën ende weerdicheit synck[31]-sij *oer* in die alre-dyepste nederheyt ende mit *neder-buegyn⟨ge⟩*[32] des herten, ende mit rypheyt[33] der zeden ende gedwongenheyt[34] der synnen ende oetmoedige *wanderynge*[35] buycht hem die mensche onder God ende onder sijnen

nakel des lichaems. Hierom, laet ons inwaerts keeren ende aenhangen de grondelose goetheyt Gods.

Want hi is den oorspronc, daer wi sonder middel uut gevloten zijn, ende door vereninge in blijvende zijn, ende daer onse siele niet uut en quam na den binnenste weseliken gront.

Ende, sal dit salicheyt in ons wercken ende dye duechden vergaderen, ende behouden, so moetmen altoos behouden den vrijën inkeer, uut welcken ontsprinct die carita- *(f. 212r)* te, die bant der liefde, die God ende die siele te gader bint. Ende in deser vereninge geeft God zijn licht der genaden, daer alle die crachten der sielen mede gereynicht werden ende die consciëncie mede gesuvert. Uut desen inkeer wort dat overste deel des geests stadelic in God verheven in een stilheit ende salich godlic gebruicken, ende smaect daer die edelheit der rijcheyt Gods.

Uut desen buycht haer dye siele met al haer crachten neder onder den hogen, mogenden, weerdighen God; met alre reverenciën ende weerdicheden sinctse haer in die alre-dyepste nederheyt; ende met nederbuygen des herten ende met rijpheyt der seden ende gedwongenheyt der sinnen ende ootmoedige wandelinge buycht hem die mensche onder God ende onder sinen naesten, ende neemt

19 PL om. **20** *uut...*: H *uutgevlaten*; *in...*: H *inblivende*; *niet*: waarschijnlijk te lezen als *nie* = *nooit*. **21** P *binnensten*; L *intimum*. **22** PL *weseliken*. **23** P *behouden*. **24** L *oritur ac generatur*. **25** *ende...*: P om. **26** *gesuvert...*: P *met gesuvert*. **27** *ende...*: P om. **28** L *silentium*. **29** L *divinitatis*. **30** *der...*: PL add. **31** P *sinctsi*. **32** H; P *nederbuygen*; L *inclinatione*. **33** L *maturitate*. **34** L *refrenatione*. **35** L *conversatione*.

d Col. 3.14.

naesten ende neemt God altijt waer, waer-toe dat hi hem hebben wil. Ende hier-mede wort die mensche *hebbelick*[36] tot *meerre* graciën ende gaven Gods.

God altijt waer, waer-toe dat hi hem hebben wil. Ende hier-mede wort die mensche ontfankelic tot meerder graciën ende gaven Gods.

→ f. 557

36 L *idoneus et capax.*

2. *De verwezenlijking der Odh. door drie praktijken**

p c. 34a, f. 157v — [DAT .XXXIIIJ. CAPITTEL.] VAN DRIE DINGEN DIE WI IN ONSE OEFFENINGE SULLEN HEBBEN.

2.1. Eerste praktijk: gestadig in Gods tegenwoordigheid blijven*

⟨Dat eerste dinc⟩

p c. 34a, f. 157v — DAT EERSTE SULLEN WI STADICH HEBBEN, TE WETEN: INWENDICH EENEN VEREENICHDEN GEEST MET *G*OD, *E*NDE *(f. 158r)* UUTWENDICH EEN NAVOLGHEN DES LEVENS ENDE LIJDENS CHRISTI. ⟨¶ CAPITTEL .XIJ.[1]⟩

Dat eerste, dat God stadich in ons is: dare-om sullen wi stadich bliven na onse vermogen in zijn tegenwoordicheyt met anxt ende reverenciën, *a*ls in die voorscreven oeffeninge geleert is, op-dat wi altijt waer mochten nemen sinen alreliefsten wil, wat hi van ons gedaen oft gheleden wil hebben, *e*nde nemen altijt waer dat neygen onses herten, ende wat God in onsen gront lucht, ende keren ons met al onsen crachten inwaerts.

So mach ons God leyden in sinen heimeliken verborgen wech[a], dat allen anderen menschen verborghen blijft, die

1 Getuigen: alleen p bewaart in c. 34a, f. 157r-159v, voor ons: 1) de aankondiging van de drie praktijken om de Odh. te realiseren (zie hiervoor p. 550 e.v.), 2) de explicitatie van de eerste praktijk, die hier als titel kan dienen, en 3) een daarop consequent voortbouwen van de uiteenzetting ervan. De revisie heeft dit alles systematisch uitgewist. — Deze uiteenzetting van *Dat eerste dinc* beantwoordt aan P Inc. I c. 7 (nu B c. 15, p. 273 e.v.)en loopt hier t/m. p. 604.

a Vgl. het zo belangrijke motief van de *wech, toepat* enz. Vgl. E c. 10, r. 5; c. 12, n. *a*.

Hro, f. 123v[1] — Hier-om sullen wi nae onsen *vermoegen* stadelick blyven in *G*ods tegenwoerdicheyt *mit anxt ende*[2] reverenciën: *soe* mach dat salicheyt in ons wercken, dat wi *(f. 124r)* soe[3] stercken hulper ende[4] trouwen inwoenre in onser zielen hebben. Daer-om laet ons altoes waernemen sijnen alre-liefsten wil, wat hi van ons gedaen of gelaten of geleden wil hebben, ende nemen altijt waer dat neygen onses herten ende wat *G*od in onsen gront *lucht*[5], ende keren ons mit alle onsen[6] crachten *inwerts*[7].

Soe mach ons *G*od leyden in sijn heymelicke verborgen *weechken*[s][8], dat daer *leyt*[9] inden gront der zielen, *dat*[10]

P III, c. 40b, f. 212r[1] — Hier-om sullen wij na onsen vermogen stadelick blijven in *G*ods tegenwoordicheit met reverencie: so mach dat salicheyt in ons wercken, dat wi so edelen goet ende stercken hulper ende so trouwen inwoonder in onser sielen hebben. Daerom laet ons altoos waernemen sinen alre-liefsten wille, wat hy van ons gedaen oft gelaten oft geleden wil hebben, ende nemen altijt waer dat neygen ons herten, ende wat *G*od in onsen gront licht, ende keeren ons met al ons crachten inwaerts.

*S*o mach ons *G*od leiden in sinen verborgen heimeliken wech, die daer leyt inden gront der sielen, die alle ander

1 Getuigen: alleen het Haagse hs. bewaart ons dit fragment van de *Mondl.* versie der revisie van de P. Wij cursiveren alle niet loutere spellingsverschillen, om de eigenheid van deze versie te beklemtonen tegenover P III,40b en L[2] 40b. *Hr* wijst op het gedeelte van het Haagsehs., waarin de bewerking van de Revisor merkbaar is. *Hro* is Mondl. 2 *mit...*: *met* PL. 3 *soe...*: *so edelen goet ende* PL. 4 PL *so* add. 5 P *licht.* 6 *Alle...*: *al ons* P. 7 P *inwaerts.* 8 P *wech.* 9 L *deducentem.* 10 P *die.*

1 Getuigen: P geeft een *Mndl.* versie van de revisie-tekst, die ook in L vertaald werd.

hem niet inwers en keren, ende toonen ons zijn heilige hoge weerdige licht, doer welcken wi sien ende mercken ende bekennen inden gronde onse[r] gebreken ende die middelen tusschen God ende ons. Want dat licht lucht[2] ons, dat wy God bekennen ende ons selven. Want als dat gemoede leedich is ende in Godt verheven is ende de geest simpel ende vrij is ende ingekeert, so *(f. 158v)* schijnt die godlijke sonne der gerechticheyt[b] in ons ende doer ons, ende purgeert onse consciëncie, ende leert ons een sonderlinge oeff⟨n⟩inge, waer-doer wi laten onse eygen angenomen oeffninge, ende volghen dat licht, dat in ons luchtet. Dit moet altoos zijn[3], die een mensche nae den herten Gods begeert te wesen[c].

Nu seggen somige menschen: '*W*at weet ic, of dat licht van God is, oft dat die enghel der duysternisse[d] is?'. Och, neen, alre-liefste, ist dat di dat licht van binnen inlucht, ende daer-doer bekentste Godes goetheyt ende dijns selfs snootheyt, so en twijfelt daer niet aen, ten si van God, op-dat ghy den lichte niet ondancbaer en zijt ende Gode een hinder. Want die boose geest en mach ons nyet bedrieghen, dan so-veel als hi uutwendich doen kan, ende overformt hem

2 L *lucht*: d.i. *door zijn licht te kennen geeft.* 3 Versta: *Dit inlichten moet wel eens een mens te beurt vallen, die...*

b Vgl. Mal. 4.2. c Vgl. Ps. 88.21 en par.
d Vgl. 2 Cor. 11.14.

alle ander menschen verborgen blijft, die hem niet inwert[11] en keren. Ende *soe toent*[12] hi hem sijn hoege[12] weerdige lycht, doer welcken hi syet ende merct ende bekent inden gront sijn gebreke ende die myddelen tusschen *God* ende hem. Want dat *lycht lucht*[14] ons, dat wi *God* bekennen ende ons selven. Want als dat gemoede *ledich ende*[15] in *God* verheven is, ende die geest sympel ende vrye is ende ingekeert, *s*oe schijnt die godlicke sonne der rechtverdicheyt in ons ende doer ons, ende purgyert onse consciëncie, ende leert ons inden gront, wat wi doen *of*[16] laten sullen, *e*nde leert ons een sunderlinge *(f. 124v)* oeffenynge, waer-doer een menschen *let*[17] sijn *aengenamen*[18] oeffenynge, die hi *in beelden ende in mennichvoldicheyden hevet*[19], ende volget dat sympel eenvoldige[20] lycht, dat hem leyt inder waerheyt, alst[21] altoes moet sijn, die een mensche naeden herten *God*s begeert te wesen.

Nu seggen sommyge menschen: '*W*at weet ick, of dat lycht van *God* is of dat dat die engel der duysternisse is?'. Dat salmen hier-by weten: ist dat *dy* dat lycht van bynnen uut den gront der zielen in-lycht[23], daer du doer bekennes *God*s guetheyt ende dijns selves[24] snoetheyt, soe en twyfel daer niet aen, het en is van *God*e, op-dat gi den licht[25] niet ondancbaer en sijt ende *God*e[26] een hynder. Want die boese geest en mach ons niet bedryegen, dan soe-veel als hi

11 P *inwaert.* 12 P *so toont.* 13 PL om. 14 P *licht lichtet.* 15 *ledich...*: PL om. 16 L; P *ende.* 17 Bijvorm of drukfout voor *laet*. P *laet.* 18 P *aengenomen n.* 19 *in beelden...*: P *heeft in beelden e. in menichfuldicheyt.* 20 P *eenvuldige.* 21 Bij te denken: *(alst) hem.* 22 P *u.* 23 P *inlicht.* 24 *dijns...*: P *des lichts.* 25 *den...*: P *des lichts.* 26 P *God.*

menscen verborgen blijft, die hem niet inwaert en keeren. Ende so toont hi hem zijn weerdige licht, door welken hi siet ende merct ende bekent inden gront zijn gebreken ende ⟨die⟩[2] middelen tusscen *God* ende hem, want dat licht lichtet ons, dat wi *God* kennen ende ons selven. Want als dat gemoede in *God* verheven is ende dye geest simpel ende vrij is ende inghekeert, so schijnt die godlike sonne der rechtverdicheyt in ons ende door ons *(f. 212v)* ende purgiert onse consciëncie, ende leert ons inden gront wat wi doen ende laten sullen, ende leert ons een sonderlinge oeffeninge, waer-door die mensche laet zijn aengenomen oeffeninge, die hy heeft in beelden ende in menichfuldicheyt ende volghet dat simpel eenvuldige licht, dat hem leyt inden gront der waerheyt, *a*lst altoos moet zijn, die een mensche na den herten *God*s begeert te wesen.

Nu seggen somige menschen: 'Wat weet ic of dat licht van *God* is, oft dat dat die *e*ngel der duysternisse is?' Dat salmen hier-by weten: *i*st dat u dat licht van binnen uut den gront der sielen inlicht, daer ghy door bekent *God*s goetheyt ende uus selfs snootheyt, so en twifelt daer niet aen, het en is van *God*e, op-dat ghy des lichts nyet ondancbaer en zijt ende *God* een hinder. Want die boose geest en mach ons niet bedriegen

2 P *inde.*

uutwendich in een engel des lichtes ende maect eenen mensche wel ⟨e⟩en soete bewegen van buten in zijn lichaem ende in zijn bloet, mer in onse gemoede ende in onsen geest en kan *(f. 159r)* niet comen dan God alle⟨e⟩n[e]. Ende alst is dat ons God van binnen inlicht oft te kennen ghevet oft eenighe gracie doer zijn goetheit, daer-van en sullen wy ons niet verheffen oft meynen dat wi dat zijn. Want daer-omme en zijn wi niet te heyligher dan so-veele als wi dat beleven ende ons verootmoedighen ende vernyeten onder Godt ende onder allen creatueren.

Ende hier-inne wort God overweselijck ghevonden, ende God besittet onsen gront ende doet daer-mede als een levendich instrument, dat hem in gheenen dingen wederstaet. Hier-in so crijghen wi een ghewaer sekerheit ende eenen vasten hope ende betrouwen, als wi rusten alleen opden ghever ende niet op die gaven ... *(f. 159r)* ... p c. 34b, f. 159r[4] ende[5] en achten nyet op allet dat gene, dat van buten gaen oft comen mach. *W*anneer wi ons des morgens[g] alre-eerst van binnen mit God vereenicht hebben inden geest, op-dat[h] wi altijt mogen bliven in de tegenwoordicheyt Gods, op-dat wi allet dat ons van binnen of van buten toecomen mach *(f. 159v)* blijdelike met

4 Getuigen: p c. 34b, f. 159r-v. Alleen p brengt een vervolg van de vorige tekst. We weten helaas niet of het vervolg onmiddellijk bij het vorige aansluit, noch in hoever het ook het slot van de lopende uiteenzetting weergeeft. 5 De eerste zin van het bewaarde citaat begint zonder *onderwerp*: zakelijk betreft het de naar volmaaktheid strevende mensen.

e Norm omtrent de inwerking van de duivel. f Alleen p heeft de nu volgende passus: let op de logische verhouding tussen de delen van deze zin, waarna waardevolle elementen uit de leer der Schr. aangebracht worden. g Vgl. E c. 12 r. 10-11, p. 556. h Versta: *opdat* of *zodat*?

uutwendich doen kan, ende *averformt*[27] hem uutwendich in een engel des lychts, ende maect een mensche wael[28] een zuete bewegynge van buten inden lichaem of inden bloede, mer inden gemoede of inder zielen en can *niet*[29] comen dan God alleen. Ende, al ist dat God uut sijn eygen guetheyt die *(f. 125r)* ziele van bynnen begavet mit sijnre graciën, daer-*van*[30] en derf hem nyemant verheffen, *want* daer-om en is nyemant te heiliger dan *soe-voel*[31] alsmen dat belevet ende oetmoediger buygen kan onder God ende *onder*[32] alle creatueren.

Ende hier-in wort God *averweselick*[33] gevonden ende besytte[34] den gront, ende alle dat hi hevet, is God onderdanich, soe-dat hij daer-mede doen mach als een levendich instrument, dat hem in genen dingen weder en staet. Hier-in vercryget ⟨men⟩[35] *een gewaer sekerheyt ende*[36] *enen vasten hape*[37] ende volcomen betrouwen in dat *averste guet*[38] ende alleen te rusten op den gever ende niet op die[39] gaven[40].

dan so veel als hi uutwendich doen can ende overformt hem uutwendich in een engel des lichts ende maect den mensche wel een soete beweginge van buyten inden lichame oft inden bloede, *m*er inden gemoede oft inder sielen en can niemant comen dan God alleen. Ende al ist dat God uut zijn eygen goetheyt dye siele van binnen begavet met zijnre graciën, daer-af en derf hem nyemant verheffen, want daerom en is niemant te heiliger dan so-veel alsmen dat beleeft ende hem ootmoediger buygen can onder God ende alle creatueren.

Ende hier-in wort God overweselic gevonden ende besit den gront ende al dat hi heeft, is God onderdanich, so-dat hy daer-mede doen mach als een levendich instrument, dat hem in genen dingen weder en staet. *H*ierin vercricht men een vaste hope ende volcomen betrouwen in dat overste goet ende alleen te rusten op den gever ende niet op zijn gaven.

27 P *overformt.* 28 P *wel.* 29 P *niemant.* 30 P *af.* 31 *soe...*: P *so veel.* 32 P om. 33 P *overweselic.* 34 P besit. 35 P add. 36 *een...*: H add. 37 E *enen...*: P *een vaste hope.* 38 *averste...*: P *overste goet.* 39 P *zijn.* 40 Wat in Hb en PL nog volgt, zal zijn plaats vinden aan het slot van E c. 14; nu p. 572, r. 99 e.v.

eenen vroliken geest mogen dragen, ende dat doer verdienst zijns menschelicken vroliken geestes, die in zijn alreswaerste lijden ende droefnis der sielen, al eeven vol vruechden[6] was. Ende in dat vereenigen des geestes sullen wi onse consciëncie doer-sien ende die crachten der sielen, of die ooc vereenicht zijn met die siele Christi, als dat wi niet en begeeren dan God ende geern willen liden boven recht ende reden ende sachtmoedich ende ootmoedich zijn, ende of onse herte ende alle die affectiën bewaert zijn, ende onse lichaem ende al onse lidtmaten met dat lichaem Christi vereenicht ende toe-⟨ghe⟩vuecht zijn, ende sullen[7] geestelic dat Sacrament ontfangen, ende ons selven opofferen, dat hi ons gebruken mach hier ende hier-namaels, ende alle, dat-gene dat ons boert[8] te doen, dat hi dat doer ons doen wil.

6 p *volveuchten.* 7 *sullen*: anakol.: versta: *en wij zullen.* 8 Versta: *behoort.*

Hro f. 125v[1] — ⟨HOE PROFITELIJC DATTET IS DATMEN VOOR ALLE DINGHEN EERST SOECT DAT RIJCK GODS.⟩ ⟨¶ CAPITTEL .XIIJ.⟩[2]

Dit salmen by-sonder des smorgens doen: alsmen ontsprynget uutten slaep, soe sal een ynnige ziele *neernstich*[3] sijn, dat God sij *oer yerste gedacht*[4] ende bekennen[5]: daer-uut ontsprynget die ader der lieften ende die vloet des levens, daermen alle den dach te ynwendiger ende toekeerlicker[6] is, tot God aen te hangen[7] ende stercker sijn leven ende lijden nae te volgen ende *te*[8] *williger* totter gehoersamheyt ende vlytiger tot alle *guet*.

Hier-om sal een yegelick *neernstich* sijn die *yerste vrucht*[9] Gode te offeren[a] ende[10] sal hem[11] *alre-yerst* mit *ynrelicken*[12] *lave* Gode op-offeren tot een levendige offerhande ende bevelen hem in die handen Gods[b], soe-dat hem God nummermeer en *verl⟨a⟩et*[13], *(f. 126r)* mer dat hi hem *altoes* wil beschermen onder sijn vaderlicke armen, ende stercken sijn memorie, ende trecken sijn begeert, ende verlychten sijn verstant, ende leren die reden, ende verenygen den wil in godlicker lieften, ende maken den *toern*[14] *stercke* tot allen *doechden*, ende bedwyngen alle die bewegynge[15] der zielen ende verdryven alle die onstuericheyt des herten, ende trecken[c]

P III c. 41, f. 213r — HOE PROFITELIJC DATTET IS, DATMEN VOOR ALLE DINGHEN EERST SOECT DAT RIJCK GODS. ⟨¶ CAPITTEL .XIII.⟩

Dit salmen bisonder des smorgens doen, alsmen ontsprinct uut den slaep: so sal een innige siel neerstich zijn, dat God haer eerste aendacht ende bekennen si. Daer-uut ontsprinct dye ader der liefden ende dye vloet des levens, ⟨daermen⟩ al den dach te inwendiger ende toekeerliker is tot God aen te hangen ende stercker zijn leven ende lijden na te volgen, ende williger totter gehoorsaemheit, ende vlijtiger tot alle goet.

Hier-om sal een yegelijck neerstich zijn dye eerste vruchte Gode te offeren, ende hi sal hem selsen alder-eerst met vurigen love God opofferen tot eenen levendigen offerande, ende bevelen hem in die handen Gods, so-dat hem God nemmermeer en verlaet, mer dat hi hem altoos wilt bescermen onder sijn vaderlijcke armen, ende stercken zijn memorie, ende trecken zijn begheerte, ende verlichten zijn verstant, ende leeren dye reden, ende vereenigen den wil in godlijcker liefden, ende maken den thoorn sterc tot allen duechden, ende bedwingen al die bewegingen der sielen, ende verdrijven al dye onstuericheyt des herten, ende trecken al onsen mensche

1 Getuigen: H, f. 125v-130v; P III.41, f. 213r-215r; L 2.41, f. 163r-165v. 2 PL add. 3 P *neerstich*; vgl. Verwijs s.v. *nernstich*. 4 P *aendacht*; L *attentio*. 5 *sy...*: P *haer eerste...si*: trp. 6 Niet in Verwijs; vgl. *toekeer*. 7 L *ad adhaerendum Deo promptior*. 8 *te* = *des te*, zoals in het zinsdeel hiervoor: *te ynwendiger*, wat bij alle comparatieven bij te denken is; P om. 9 P; H *vrucht*; L *primitias frugum suarum*; vgl. Ex. 23.19. 10 P *hi* add. 11 P *vierigen*; L *affectuosa ac fervida*. 12 P; H om. 13 P; H *verlet*: is dit wellicht een Umlaut-vorm? 14 P[3] *throon*. 15 P *bewegingen*; L *affectiones*.

a Vgl. Ex. 22.20 enz. b Vgl. Lc. 23.46. c Vgl. Jo. 12.32.

alle onse *menschelicheyt*[16] in hem, ende verwandelen hem in sijnre mynnen.

Hier-in wort den heymelicken wech gevonden, die die ziele leyt in die heymelicke afgront *G*ods ende in sijn verborgen rijckheyt der godlicker waerheyt[d], die in soe weynich menschen werden[17] gevonden, want sij[18] den yersten inkeer niet in en treden inden gront der waerheit. Ende *oeck soe* is desen wech den *boesen* geest verborgen, want hi en weet niet wat daer inder zielen geschyet. Mer hi syet ende bekent aen die uutwendige mensche, dat in hem een sunderlinge genade[19] ghewrocht wort aen dat lycht der graciën, *(f. 126v)* dat uut den mensche *lucht*[20], van welcken hi die mensche *schuwen* ende vlyën moet[e]. Daer-om is hi *soe neernstich* dat hi den edelen inkeer mach *behynderen*[21], ende dat by-sonder des *smorgens*, wanneer dat gemoede rustich is ende die crachten vergadert sijn ende die synnen *beslaten*, op-dat hi dat gemoede mach vermyddelen ende die crachten beswaren *ende belemme⟨re⟩n*[22] ende die synnen verstroeyen ende verbeelden mach. Soe brenget hi den mensche *voel* ende mennychvoldige dingen *voer*, daer den inkeer mede behyndert wort, ende[23] *duck* in *gueden schijn*[24], op-dat daerdoer den mensche verborgen blyve dat beter ende godlick is.

Mer hier-tegen salmen cloeck[25] wesen als dat serpent ende sympel als[26] die du⟨v⟩e[f]. Cloeck, als datmen nauwe toesyet, datmen niet uut en dwaelt in enygen vreemden wege[27], die ons mochten

in hem, ende verwandelen hem in zijnre minnen.

Hier-in wort den heimelijcken wech gevonden, die dye siele leyt inden heymelijcken afgront *G*ods ende in zijn verborgen rijcheyt der godlijcker waerheit, dye in so weynich menschen wort ghevonden, want si met den eersten inkeer niet in en treden inden gront der waerheit. Ende ooc so is desen wech den bosen geest verborgen, want hi niet en weet wat daer inder sielen geschiet. Mer hi siet ende bekent aen den uutwendigen *(f. 213v)* mensche, dat in hem een sonderlinge werc gewrocht wort aen dat licht der graciën, dat uut den mensche licht, van welcken hi den mensche schouwen ende vliën moet. Daer-om is hy soo neerstich dat hi den edelen inkeer mach beletten, ende dat bisonder des morgens, wanneer dat gemoede rustich is ende ⟨die⟩ crachten vergadert zijn ende die sinnen besloten, op-dat hi dat gemoede vermiddelen ende die crachten beswaren ende die sinnen verstroyen ende verbeelden mach. *S*o brengt hi den mensche veel ende menichfuldige dingen voor, daer den inkeer mede behindert wort, ende dat dic in goeden dinghen, *o*pdat daer-door den mensce verborgen blijve dat beter ende godlic is.

Mer hier-tegen salmen cloec wesen als dat serpent ende simpel ⟨als⟩ die duyven. Cloec, als datmen nauwe toesiet, datmen nyet uut en dwaelt in eenige vreemde wegen, die ons mochten ver-

16 *onse...*: PL *onsen mensche.* **17** PL *wert*, alsof dit alleen naar *rijckheyt* verwijst. **18** PL *met* add. **19** P *werc*; L *(singulare) quiddam.* **20** P *licht*; L *elucet.* **21** P *beletten.* **22** *ende...*: H (*belēmen*, waarschijnlijk voor *belēme'n*); PL om. **23** P *dat* add. **24** PL *dinghen.* **25** L *prudens.* **26** P[1] om. **27** PL *wegen.*

d Vgl. wech-motief. Zie nog E c. 11 en c. 13. **e** Vgl. E c. 12 r. 8-16. **f** Vgl. Mt. 10.16.

vermyddelen *van dat* levendige spyegel der waerheyt, dat inden gront der zielen is geleyt ende *lucht*[28] voer onse geschapenheyt[29]; ende sympel totten inkeer, *(f. 127r)* als datmen mit *eenvoldiger* ongebeelder *bloetheyt* God aenhanget, daer die geest in verheven wort in godlicker vrieheyt ende te *woenen*[30] in Gods *tegenwoerdicheyt* overmits gelove, mynne ende bekennen.

Ende hier-van[31] wort die ziele helich ende salich ende ongehyndert ende onverbeelt[32], oer te neygen ende te syncken inden godlicken oerspronck, *d*aer sij in die ewicheyt verslonden wort ende in claerheyt ende waerheyt verwandelt[33] ende in mynnen verteert *wort*[34], *s*oe dat daer niet en blijft dan insyen ende uutsyen[35.g].

In-syen in onverbeelder bloter godlicker natueren, in eenvoldicheyt[36] godlicker waerheyt, daer dat aensicht der zielen van dat aensicht Gods verclaert wort ende die geest in mynlicker vryeheyt verheven ende mit Gode *geënycht*[37] wort ende van die heylighe *D*rievoldicheyt begavet: *d*ie memorie, die daer geënycht is mitten *V*ader, wort in ongebeelder *bloetheyt (f. 127v)* verheven in godlicker[38] gebrucken; *d*at verstant, dat daer[39] *geënicht* is mitten *S*oen[40], wort eenvoldich in claere waerheyt verheven in godlicker[41] bekennen; *d*ie wil, die daer *geënycht* is ⟨metten *H*eyligen Geest⟩[42], wort gevryët van hem sel-

middelen vanden levendigen spiegel der waerheyt, dat inden gront der sielen is gheleyt ende lichtet voor onse gescapenheyt; *e*nde simpel totten inkeer, als datmen met eenvuldiger ongebeelder blootheyt *G*od aenhanct, daer de geest in verheven wort in godlijcker vrijheit ende wonen in *G*ods tegenwoordicheyt overmids gelove, minne ende bekennen.

Ende hier-af wort dye siel heylich ende salich ende ongehindert ende ongebeelt, haer te neygen ende te sincken in den godlicken oorspronc, daer si in die eewicheyt verslonden wort ende in claerheyt ende waerheit verwandelt ende in minnen verteert, so-dat daer niet en blijft dan insien ende uutsien.

Insien in onverbeelder bloter godlijcker natueren, in eenvuldiger godlijcker waerheyt, daer dat aensicht der sielen van dat aensicht Gods verclaert wort ende die geest in minlijcker vrijheyt verheven ende met *G*od vereenicht ende van die heylige *D*rievuldicheyt begaeft; *d*ye memorie, die daer vereenicht is metten *V*ader, wort in onghebeelder blootheyt verheven in godlijcken ghebruycken; *(f. 214r)* *d*at verstant, dat vereenicht is metten *S*oon, wort eenvuldich in claerder waerheyt verheven in godlijcken bekennen; *d*ie wil, dye daer vereenicht is metten *H*eyligen *G*eest, wort gevrijët van hem selven ende in godlijc-

28 P *lichtet.* **29** *dat...*: L *(quod in animae fundo positum lucet coram creata essentia nostra).* **30** *te...*: op gelijke voet als *(verheven...) in godlicker vrieheyt* = tot een wonen, om te wonen; P *wonen*; L *habitatque.* **31** P *af.* **32** P *ongebeelt.* **33** *in...*: L *a claritate in claritatem et veritatem a domini spiritu transformatur*; vgl. 2 Cor. 3.18. **34** P om. **35** *insyen...*: L *introspicere et extrospicere.* **36** PL; H *eenvoldicheyt*; PL *eenvuldiger.* **37** P *vereenicht*; zo ook verder. **38** H *godlicker*; P *godlijcken.* **39** P om. **40** L *verbo paterno.* **41** H *godlicker*; P *godlijcken.* **42** *metten...*: P add.; L *cum sancto.*

g *Oer...*: om te..., zodat ze kan.

ven[43] ende in godlicker vrieheyt verheven: *d*aer die geest ontgeest wort inden *G*eest *G*ods ende neyget hem in die armen des ewigen *W*oerts, daer hij in bevangen *wort*[44] ende bewaert wort in die handen *G*ods, *d*aer sij *hoer* in geheel, mit geest, ziele ende lichaem, herte ende synnen, in gegeven hevet, daer *oer* nyemant ⟨uut nemen⟩[45] en mach, *a*lsoe *veer*[46] sij sij bewaert *oeren* inkeer ende apenholt[47] dat inwendige oge des *gedanckes*[48], dat *baven* der zielen ⟨een⟩ ongebeelder insyen[49] hevet in godlicker vryeheyt, *e*nde dat redelicke oge, dat daer hevet een beeldelicke uutsyen[50] inden[51] leven ende lijden sijnre heyligher *m*enscheyt, *w*aer-doer den edelen schat ende dat rijcke *G*ods ende dat lycht der *(f. 128r)* waerheyt inden gront der zielen gevonden[52], vercregen ende verwaert wort[53], *d*ie nyemant vynden[54], noch vercrygen noch *beholden* en mach dan doer dat verdienste ons *H*eren *I*hesu *Ch*risti.

Ende dat is ons claerlick bewesen[55] inden *olden* ende *nyen* testament, *d*at[56] nyemant soe heilich en was *voer* die *gebuerte* ons *H*eren, hij en most int *voerbrocht*[57] der hellen[h]. Want sij afgedwaelt waren vanden rijcke *G*ods ende van die ader des levens[58] ende vanden rechten toepat, die inder[59] zielen leyt[60]. Ende dat doer ongehoersamheyt onser *yerster olders*, dat daer-in *bewesen wort, dat in* A*dam* [61] *desen wech verduystert*

ker vrijheyt verheven, daer dye geest ontgeest wort inden *G*eest Gods, ende neycht hem in dye armen des eewighen *W*oorts, daer hi in bevangen ende bewaert wort in dye handen *G*ods, *d*aer si haer geheel met geest, siele ende lichaem, hert ende sinne in [ge]gegeven heeft, daer hem nyemant uut nemen en mach, so verre als si bewaert haren inkeer ende open houdt dat inwendige oghe des ghedachten, dat boven der sielen een ongebeelt insien in heeft in godlijcker vrijheyt, ende dat redelijcke ooghe, dat daer heeft een beeldelijck uutsien in een leven ende lijden zijnder heyliger *M*ensheit. Hier-door wordt den edelen schat ende dat rijcke *G*ods ende dat licht der waerheyt inden gront der sielen ghevonden, bekent ende vercreghen ende verwaert, dye nyemant vinden, noch bekennen, noch vercrijghen, noch behouden en mach dan door dye verdienste ons Heeren Jesu Christi.

Dat ons claerlijc bewesen is inden *o*uden ende nyeuwen *t*estamente, *w*ant niemant so ⟨heilich en⟩ was voor dye geboorte ons *H*eren, hy en moeste int voor[t]geborcht der hellen. Want si afgedwaelt waren vanden rijcke Gods, ende van dye ader des levenden waters, ende van den rechten toepadt, die inden gront der sielen leyt. Ende dat doer onghehoorsaemheyt onser eerster ouders Adam, die in desen wech ver-

43 L *ab omni proprietate.* **44** P om. **45** P; H *uutnemen.* **46** *alsoe...*: P *so verre*; L *si tamen.* **47** P *open houdt.* **48** P *gedachten*; L *cogitationis.* **49** *een...*: P; H *in ongebeelder insyen*; L *simplicem quendam intuitum.* **50** L *prospectum.* **51** P *in een.* **52** *bekent...*: PL add. **53** *waer...*: P *Hier door wordt den...verwaert*; L *Denique per haec...conservantur.* **54** PL *noch bekennen* add. **55** *Ende...*: P *Dat ons...bewesen is*; L *sicut hoc...* **56** P *Want*; L *Omnes quippe.* **57** P[1] *voortgeborcht*; P[3] *vvorgheborcht*; vgl. Verwijs s.v. *voreborch*; L *limbum.* Hb gebruikt de vorm met metathesis, die Verwijs vermeldt. **58** PL *levenden.* **59** PL *inden gront der.* **60** L *deducente.* **61** *dat...*: P *Adam die...in*; L *(per inobedientiam) Adae primi parentis: in quo haec semita obfuscata fuit.*

h De verlossing begint in Christus' menswording.

was, *d*oe hij sijnen soen Set[62] seynden aenden paradijs om den olye der ontfermhertigheyt. Had hij *doe geloeft*[63] dat dat rijcke *G*ods inder zielen *geweest had ende dat God in zijnre zielen* ⟨*was*⟩[64], hij had hem van bynnen selver toegespraken ende genade begeert[i].

Mer *nochtants* en had *(f. 128v)* hij niet verlycht noch gereynicht *moegen* werden als hij te *voeren* was, *d*an doer dat voldoen ende verdyenst ons *H*eren *I*hesu *C*hristi, die onse stervelicke natuer *aengenamen*[65] hevet *e*nde hevet ons den wech ende dat rijcke *G*ods gewesen, *d*aer hij seyt inden[66] *E*wangelio: 'Dat rijcke *G*ods is in u' ende 'Den schat leyt verborgen inden acker'[j]. Mer, sal desen schat ende dat rijcke *G*ods in onser zielen gevonden werden[67], dat moet gschyën doer *C*hristum *I*hesum[68], die daer is die *doere*, ende[69] die wech, die waerheyt ende dat leven[k], *d*oer welcken wij in moeten gaen[70] in dat rijcke *G*ods ende in die verenynge der *G*odheyt, sullen wij *beholden werden*, ende in welcken wech wij *wanderen* moeten, willen wij tot enen saligen eynde comen.

Ende, sal onse leven *G*od behagen, soe moeten wij Jhesum[71] in onser herten dragen, waer-doer dat rijcke *G*ods in

duystert was, *d*oen hi sinen sone Seth seynden aenden Paradijs om den olye der ontfermhertigheyt. *H*adde hi doen ⟨gelooft ende⟩ bekent dat dat rijc *G*ods inder sielen geweest had ende dat *G*od in zijnre sielen was, hi had hem van binnen selser toegesproken ende genade begeert.

*M*er nochtans en had hi niet verlicht of gereynicht *(f. 214v)* mogen werden als hi te voren was, dan door dat voldoen ende verdienste ons Heren Jesu *C*hristi, die onse sterffelijcke nature aengenomen heeft, ende heeft ons den wech ende dat rijck Gods ghewesen, *d*aer hi seyt inden heylighen Evangelio: 'Dat rijc *G*ods is in u', ende: '*D*en schat leyt verborgen inden acker'. Mer als desen schat ende dat rijc *G*ods in onser sielen gevonden wort, dat moet geschien door Jesum *C*hristum, die daer is dye duere, den wech, die waerheyt ende dat leven, door welcken wij moeten ingaen in dat rijc *G*ods, ende in die vereeninghe der *G*odheyt, sullen wij behouden worden ende in welcken wech wij wandelen moeten, willen wij tot eenen saligen eynde comen.

Ende, sal ons leven *G*ode behagen, so moeten wij Jesum Christum in onser herten dragen, waer-door dat rijc *G*ods

62 PL *Seth.* 63 *geloeft...*: P[1] *gelooften bekent*; P[3] *gheloeft ende bekent.* 64 P add. 65 P *aengenomen.* 66 PL *heylighen* add. 67 *sal...*: L *Quod nimirum Dei regnum..., si in anima nostra invenire velimus*; P *als desen schat...gevonden wort.* 68 *Christum...*: P *Jesum chr.* trp. 69 PL om. 70 *in...*: P *moeten ingaen.* 71 L *Christum Iesum* trp.; P *cristum* add.

i Vgl. A c. 3 r. 48-83. Zie *Dat boec vanden houte, Eine niederländische Dichtung vonder Herkunft des Kreuzes Christi.* Mit einer Einleitung neu herausgegeben von L. Hermodsson, Uppsala-Wiesbaden, 1959. De Adam-voorstelling in dit hst. is het onderwerp van voornoemde legende. Zie de lovende en aanvullende bespreking van L. Hermodsson's uitgave door J. DESCHAMPS, in *Leuvense Bijdragen*, 49, 1961, 21-24. De legende kende haar oorsprong, resp. verspreiding door het *Griekse leven van Adam en Eva* (vertaald in het Latijn en andere talen), uitgegeven in *La Bible. Écrits intertestamentaires* (reeks *La Pléiade*), Gallimard, 1987. j Vgl. Lc. 17.24; Mt. 13.44. k Vgl. Jo. 14.6.

ons is *geapenbaert*[72], *e*nde dat cleet der natueren is *geschoert*[l] ende dat *H*eilich der heiligen is in die gront *(f. 129r)* der zielen *ondect*[73]. *Ende dat lycht lucht in die duysternisse, mer die duysternisse en begrypens*[74] *niet*[m], dat sijn: die uutwendige[75] menschen: die verstaen noch en weten niet ⟨hoe⟩[76] God is inden inwendigen gront der zielen, daer altijt *lucht* dat spyegel der heyligher D*rievoldicheyt* voer dat aensicht der zielen, daer dat sympel oge des geestes in verclaert wort *e*nde dat redelicke oge in verlycht ende geleert[77], *e*nde dat *vermits*[78] *C*hristum *I*hesum, die ons dat verdyent hevet, *d*at doer verdyenst sijns *vroelicken* geestes onse geest in *G*od verheven ende geënycht *solde* werde⟨n⟩[79], *e*nde dat doer verdyenst sijnre droeviger zielen alle die crachten onser zielen weder vergadert[80] *solde⟨n⟩*[81] *werden* ende die ziele[82] van *G*od *geregiert*, *e*nde dat doer verdyenst sijns heylighen gewonden[83] lichaems onse herte ende onse lichaem daer doer[84] bequaem *solde* sijn, *d*at *G*od daer-in *solde woenen* ende hem daer-in ontfangen geestelick ende sacramentlick, *e*nde ⟨wij⟩[85] geheel in *Christum Ihesum* *(f. 129v)* verwandelt *solde⟨n⟩*[86] *werden* ende *woenen alsoe* in *G*od ende *G*od in ons[n].

Mer hier-toe moetmen altijt *beholden* dat insyen in ongebeelder godlicker enynge[87] *e*nde uutsyen tot sijn edel

in ons geopenbaert is, *e*nde dat cleet der natueren is geschoort, ende dat *H*eylich der heyligen is inden gront der sielen ontdect. Ende dat licht lichtet inde duysternisse, mer die duysternissen en begrepens niet, *d*at sijn: dye uutwendige ende menichfuldige menschen, dye en verstaen noch en weten niet, hoe God is inden inwendighen gront der sielen, daer altijt licht dat spieghel der heyligher *D*rievuldicheyt voor dat aensicht der sielen, *d*aer dat simpel oge des geestes in verclaert wort, ende dat redelijc oghe verlicht ende geleert wort, ende dat door *C*hristum Jesum, die ons dat verdient heeft, dat door verdienste zijns vrolijcken geestes onsen geest in *G*od verheven ende vereenicht soude worden, ende dat door verdienste zijnre droeviger sielen alle die crachten onser sielen weder vergadert soude⟨n⟩ worden, ende die van *G*od geregeert ⟨souden worden⟩, *e*nde dat door verdienste zijns gewonden heyligen lichaems onse herte ende ons lichaem bequaem soude zijn, dat *G*od daer-in soude wonen, ende hem daer-in ontfangen geestelijc ende sacramentelijc, ende dat wij geheel in *C*hristo Jesu verwandelt souden worden ende wonen also in *G*od ende God in ons.

(f. 215r) Mer hier-toe moet men altijt behouden dat insien in onsen ongebeelder godlijcker eeninge ende uutsien tot

---

72 *is...*: P *geopenbaert is.* **73** P *ontdect*; L *detectum.* **74** *duysternisse en begrypens* (= begrijpen het) *niet*: PL *duysternissen* (meerv.) *en begrepens niet* (wegens aansluiting bij Jo. 1.5b). **75** PL *ende menichfuldige* add. **76** P add.; L *qualiter.* **77** PL *wort.* **78** P *door.* **79** H *werde*; P *worden.* **80** L *recolligi.* **81** H *solde*; P *soude.* **82** P om. **83** *heylighen...*: PL *gew. h.* trp. **84** *daer...*: P om.; de gedachte is reeds uitgedrukt in *doer verdyenst.* **85** PL add. **86** H *solde*; P *souden.* **87** *insyen...*: L *ut continuum servemus introspectum in depictam* (lees: *indepictam*) *divinam unionem.*

l Vgl. Mt. 27.51 en par. m Vgl. Jo. 1.5. *lucht* = licht. n R. 184-201: schets der verhouding Christus-mens.

lyeflicke[82] *M*enscheyt[o], om hem geheel *mit* geest[89] ende lichaem nae te volgen. Ende dit is dat rechte fundament[p], datmen aldus-danigen inganck hevet inden gront der zielen, daermen één *mit God* is. Ende dit is *dat*[90] *rechte* tymmer[91] ende voertganck der *doechden*, datmen *C*hristum *J*hesum altijt als een spyegel ende exempel voer ogen hevet ende hem aldus inwendich ende uutwendich begeert nae te volgen.

Hier-toe helpt ons *God*[92]. Amen[93].

zijn edel lieffelijcke *M*enscheit, om hem geheel met geest, siele ende lichaem na te volgen. Ende dit is dat rechte fundament, datmen aldusdanigen inganc heeft inden gront der sielen, daermen één met *God* is. Ende dit is den rechten timmer ende voortganc der duechden, datmen *C*hristum Jesum altijt als eenen spiegel ende exempel voor oghen heeft, ende hem aldus inwendich ende uutwendich begeert na te volgen. Hier-toe helpt ons *God*.

88 P *lieffelijcke*; L *amabilem*. **89** PL add. **90** P *den*. **91** L *structura*. **92** *Hier...*: L om. **93** PL om.

o Vgl. hiervoor r. 91-129. p Vgl. Rom. 15.20.

P III 42, f. 215r[1] HOE DYE SIEL VROECH TOT GOD ONTWAKEN MOET, DYE GOD VINDEN WIL IN DAT RIJC DER SIELEN[2,a]. ⟨¶ CAPITTEL .XIV.⟩

So wye God wil vinden in dat rijc der sielen, ende met al zijn binnensten in hem vereenicht wil zijn, ende één geest met *G*od wil worden ende blijven, ende in *C*hristo Jesu overgheformt wil zijn ende in hem wonen hier ende inder eewicheyt, *d*ye moet vroech tot *G*od waken, want hi selver seyt: 'Dye vroech tot mi waect, dye sal mi vinden'[b]. Hier-om moet men neerstich zijn totten inkeer in dat rijc der sielen, daer *G*od in woont ende in leeft ende[2bis] is dat levende leven; *e*nde dat bisonder des morghens, salmen vlijtich zijn[3], dat eerste gedachte, minne, begeerte ende meyninge, herte ende sinne[4] in *G*od te rechten.

Ende daer-door wortmen ⟨ontfanckelijc⟩[5] der besoeckinge *G*ods. Ende so vertoont die hemelsche *V*ader in dat overste deel der sielen zijn godlijcke claerheit, *e*nde verlicht den geest met dat overschijnende[6] licht zijns eewigen *W*oorts, *e*nde doorvloeyt dye siele met die grondelose minne des *H*eiligen *G*eestes, ende uutgevet zijn claer-blinckende[7] radiën in al die crachten der sielen, daer si met alle ondersceyt der duechden mede begaeft worden, elc na haer werckinge. Ende hier-mede verciert *G*od zijn rijc ende zijn woninge.

Ende dit is de beste offerhande ende sacrificie, diemen *G*od doen mach, dat men aldus *(f. 215v)* eerst vóór alle dinghen soect dat rijcke *G*ods ende zijn gherechticheyt[c]. Ende dit is *G*ods gherechticheyt, datmen altijt staet in verloocheninge zijns selfs ende opdraecht inde handen *G*ods gheest, siele ende lichaem ende al datmen heeft: *s*o wort *G*od onser geweldich, een rechtverdich[8] duechdelijc leven door ons te wercken[d]. *E*nde dit heeft ons *C*hristus selver geleert, datmen eerst vóór alle dingen soecken sal dat rijcke *G*ods ende zijn gerechticheyt, ende so sal ons alle dingen toegeworpen worden.

Och, is dit niet veel geboden[9]? *H*oe wel mach hi met recht seggen ende onse schade beclaghen, daer hi seyt: 'Die kinder deser werelt zijn cloecker in hare neeringe dan dye kinderen des ⟨lichts⟩[10] in haer geboorten'[11,e]? Hier-om laet ons cloec zijn totten inkeer, daer[12] dye genade *G*ods in ons geboren wort ende dye eewighe geboorte[13] in ons ⟨vernyeut⟩[14], *e*nde daermen in Christum Jesum overgeformet wort, daer alle heylicheyt van wercken ende van leven uut coemt.

Datmen hem selven eerst int rijc der sielen met *G*od sal vereenighen, dat bewijst ons God selver in dat Pater noster, datmen daer God eerst toespreken sal, als men hem bidden wil, in-dien datmen eerst seit: 'Vader ons, die daer zijt in die hemelen',

1 Getuigen: P III.42, f. 215r-217r; L 2.42, f. 165v-167v. 2 L *Qualiter mane vigilare ad dominum, et per orationem dominicam nos vertere debeamus.* 2bis Versta: *daer God... ende is...*; L *qui est.*3 *Ende dat...*: L *quo etiam sollicitus quisque erit* (relatiefzin). Wij vertalen *salmen* als *indien men.* 4 L *sensus.* 5 P[1] *ontfanckaljic.* 6 L *supersplendente.* 7 L *micantes.* 8 L *et* add. 9 L *modica sane preceptio, ut.* Toch menen wij dat *geboden* afgeleid is, niet van *gebieden*, maar van *(aan-)bieden*, nl. als beloning voor vervulde dienst. 10 L *filiis lucis*; vgl. Lc. 16.8. 11 L *generatione.* 12 L *eo videlicet ubi.* 13 L *generatio.* 14 P[3]; P[1] *verneyut.*

a Vgl. verder n. *b.* b Prov. 8.17; c Vgl. Mt. 6.33. Zie nog r. 23-25: dus lees: *sullen...alle dingen*, of: *sal...alle dinc.* d *gheweldich...*: versta: *God krijgt macht over ons, om...* e Lc. 16.8b: over de huidige exegese van dit vers zie commentaren (*in generatione... = onderling; avec leurs semblables*). Blijkbaar stelt Schr. *in haer neeringhe* (bijvoeging bij de grondtekst) tegenover *in haer geboorte*: dit laatste wordt in de volgende zin verklaard. — *Cloec* = wijs, schrander.

*d*aermen mede inkeert ende vermaent hem, dat hi onse Vader is, dye ons gemaect heeft ende daer wij eewich in geweest hebben, ende dat hi zijn eewige beelt in ons gedruct heeft, ende dat hi hem selven in ons[15] gehemelt heeft. Och, soude dit nyet een traghe lauwe siele verwecken, haer op te rechten tot haren lieven Vader in dye binnenste slaepcamer haers gheestes[f], *e*nde op-offeren haer in sinen handen, dye haer in allen dinghen besorghen wil?

Ende so salse bidden, nyet om tijtlijck dinck, mer om eewich goet, *a*ls 'dat sinen naem in ons geheylicht werde', dat is: dat onse siele met dat licht zijns eewighen *W*oorts doorvloten worde ende met dye claer- *(f. 216r)* heyt der waerheyt ghecleedt worde;

*e*nde noeyen[16] hem in ons te comen ende segghen: 'Toecome dijn rijck', *e*nde besitte ende regeert dat rijck onser sielen, *o*p-dat wij hier-nae moghen besitten dat rijck dijnre gloriën;

'*e*nde dat die wil Gods in ons geschie als inden hemel', daer alle heyligen ende *e*nghelen éénen gheest ende éénen wil met God zijn, dat wij ooc so éénen wil ende éénen gheest met God moeten zijn inder aerden;

'Ende daer-na salmen bidden om daghelicx broot', *a*ls om voetsel ende spijse der sielen ende lichamelijcke nootdruft;

'Ende om vergiffenisse van alle onser schult' ende misdaet;

Ende dat wy nyet en moeten 'consent gheven in eenigher becoringe';

Ende dat 'hi ons verlost ende bewaert van allen quaet'[g].

Hier-in wort ons bewesen, datmen eerst inwaert keeren sal tot onsen goedertieren *V*ader ende vermanen hem, dat hy hem selven in ons gehemelt heeft ende een inwoonder onser sielen is[17].

Och, is dit nyet een grondelose goetheyt Gods, dat hi een inwoonder ende een spijse onser sielen wil zijn, daer alle onse salicheyt aen leyt, alsoo verre als wij een inwoonder ende één gheest met God willen zijn, ende eerwaerdelijc[18] willen wandelen in zijnder teghenwoordicheyt, ende hem stadelijck aenhanghen, ende bidden hem dat zijn eewighe *W*oort in ons verclaert mach worden, *o*p-dat sinen naem in ons gheheylicht worde ende onse siele godformich, ende dat hi daer-in coemt ende verchiertse ende maectse éénen gheest met hem, *e*nde dat hijse met hem selven ende met alle vruchten[19] der *s*acramenten spijsen wil, ende verwandelense[20] gheheel in hem, *e*nde reynighense van alle misdaet, ende verlostse[21] ende beschermtse van alle quaet, *o*p-datse onghehindert ende sonder alle middel blijven mach, met alle salighe ende gheloovighe gheesten, voor zijn godlijc ende minlijc aenschijn?

(f. 216v) Dit is dat warachtige godlijcke ghebet, daermen mede ingeleyt wort inden gront der sielen, daermen God aenbidt inden geest ende inder waerheyt[h]. Hier swijcht den mont, mer die geest roept ende eysschet ⟨in, den⟩[22] afgront der *G*odheyt sonder ophouden[i]. Dat uutwendige gebet heeft beghin ende eynde, *m*er dat inwendige gebet en heeft beghin noch eynde. Met dat uutwendige gebet

15 L *(ut ita dicam)* add. 16 P nevenvorm van *no(o)yen*; vgl. Verwijs s.v. *noden* = *uitnodigen*. 17 *vermanen...*: L *ipsumque admonere charitatis illius immensae, qua.* 18 L *reverenter.* 19 L *fructu.* 20 Afhankelijk van *wil.* 21 Op gelijke voet als *wil.* 22 P *inden*; vgl. *Abyssus abyssum invocat* (Ps. 41.8) = *inroepen*: naar zich toe afsmeken.

f Vgl. Mt. 6.6. g R. 32-55: meteen een commentaar op het *Onze Vader*; vgl. Mt. 6.9-13 en par.

offertmen die vruchten, mer in dat inwendige gebet, dat daer geschiet in dat binnenste des geestes, daer offertmen den boom met de vruchten.

Desen boom heeft drie wortelen, *d*at is: des menscen wil, begeerte ende meyninge; daer mede wort desen boom geplant in een vruchtbaer aerde ende by een springende fonteyne der *G*odheit, die daer alle dorre herten vruchtbaer maect, so verre als si éénen wille, begeerte ende meyninge met *G*od zijn.

So wye nu in desen inwendigen gront wil comen ende daer-in blijven, die moet hem met alder neersticheyt nacht ende dach daer[23]-toe voegen, dat hi hem des smorgens alder-eerst oprecht in dye binnenste slaepcamer des geestes, *e*nde neyghen hem[24] in zijn oorspronckelijcke beginne, in dye doncker cracht ons *V*aders, daer hi met dat levendige *W*oort doorvloten wort, ende met zijn minlijcke goetheyt ombevangen wort, *e*nde bidden *G*od, dat hi al zijn binnensten ende inwendigen ende uutwendigen mensche aen hem wil trecken ende met hem vereenigen, *o*p-dat hi hem also na mach volgen als hi ons voorgegaen ende geleert heeft te wandelen, *e*nde gelijc als hi, na zijnre heyliger *M*enscheit, altijt naden[25] inwendigen mensch bleef in godlijcker vereeninge ende in vrijheyt ende in gebruycken zijnre *G*odheyt, — *e*nde van buyten so wrocht hi[26] dat werc zijns hemelschen *V*aders, ende hi en trat nyet over dat minste gebot, hi dye daer was dye overste vrijheyt der *e*ngelen —, dat hi ooc[27] so na den inwendigen mensche mach blijven in die godlijcke vereeninge, *e*nde van buy- *(f. 217r)* ten leven na sinen exempel, ende ⟨niet⟩[28] overtreden met zijnre hulpen dat minste gebot ende geset[29] der oversten, op-datmen *G*od so inwendich ende uutwendich behagen mach.

Ende so machmen altijt bereit zijn totten inkeer ende die eerste ende die letste[30] vrucht *G*od te offeren.

Hrò, f. 125r — Och, laet ons desen verborgen schat neernstelick sueken, daer alle die rijckheyt ende salicheyt aen leyt. Och, laet ons nacht ende dach nae hem suchten mit quellender mynnen, mit vueryger begeerten ende mit puere meyninge, op-dat hi alle onse ynresten aen hem will trecken, ende vergaderen alle onse crachten ende ordinieren sy in oer stede, *ende dat onse inwendighe (f. 125v)* mensche in sijn tegenwoerdicheyt blijft, ende onse uutwendige mensche rype ende eersam ⟨si⟩ in wanderynge nae sijn volcomen exempelé als hi ons voergegaen hevet in sijnre heil⟨ligher⟩ menscheyt, inwendich ende uutwendich.

P III c. 40, f. 210v, slot — *O*ch, laet ons desen verborgen scat nerstelic soecken, daer alle salicheit ⟨aen leit⟩. Och, laet ons nacht ende dach na hem suchten met quellender minnen ende purer meininge, op-dat hi al onse binnenste aen hem trecken wil ende vergaderen al ons crachten in haer *(f. 213r)* rechte stede, ende dat ons inwendige mensche in zijn tegenwoordicheyt blijft, ende ons uutwendige mensche duechdelic ende eersaem si in wandelinge na zijn volcomen exempel, als hi ons voorgegaen heeft in zijnre heyliger *M*enscheyt, inwendich ende uutwendich.

23 P³ *in* add. **24** L *seque...inclinet.* **25** P³ *den.* **26** *ende...*: anak. voor: *ende* (anderzijds) *hi van buyten...wrocht.* **27** *dat* (= opdat) *hi* (= de inwendige mens) *ooc...*: nazin tegenover: *ende gelijc als hi*; L *ut sicut ipse* (= *Christus*) *..., sic et ipse* (= *homo*). **28** P *met.* **29** L *statutum*; vgl. Verwijs s.v. *gesette* = *geset*, znw. **30** P³ *leste.* — De twee volgens hun bronnen aangebrachte paralleltekst geven het slot van de 2e en de 3e kolom der teksten van p. 561.

h Vgl. Jo. 4.24. i Vgl. Ps. 41.8.

P III 43. f. 217r[1] HOEMEN SMORGENS ALLE DIE UUTWENDIGE WIJSE INWENDELIC OEFFENEN SAL, ENDE VOORT AL DEN DACH ENDE NACHT DOOR[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XV.⟩

Die nu *G*od lief-hebben wil boven al, — dat emmer[3] wesen moet, salmen ingaen int leven — die moet des smorgens vlitich zijn totten inkeer, *o*p-dat *G*od ⟨sy⟩[4] dat eerste aendacht[5] ende die eerste begheerte der sielen, ende die eerste meyninge des herten, ende die binnenste beweginge des geests; *e*nde daer-mede[6] wort *G*od geopent den inganc des geests ende der sielen ende des herten, *o*p-datmen[7] *G*od lief mach hebben ⟨uut⟩[8] allen gedachten, uut alre sielen ende uut alder herten[a]. So[9] sal haer die siele alder-eerst neygen in *G*ods tegenwoordicheit ende opdragen haer geheel inde handen *G*ods.

*E*nde, gelijc alsmen uutwendich van dat teeken der gehorsaemheit[b] gewect wort, so salmen inwendich tot *G*od opwaken, die daer die siele aenstoet[c] ende beweget ende verwectse totter liefden *G*ods.

*E*nde, gelijc alsmen van buyten dat hooft oprecht, *e*nde die handen op-heft, ende dat lichaem cleet, *e*nde dat hooft dect, ende dat gordel om-doet, ende dat cruyce voor hem teekent, ende die kniën buget, ende totten dienst *G*ods gaet, *e*nde hem totten wercken der gehoorsaemheyt geeft[10,d], — *d*es-ghelijcks salmen[11] dat gemoede inwendelick tot *G*od oprechten in dye vereeninghe zijnre minnen, *e*nde offeren hem geheelic inden liefsten wil ende in dat wel-behagen *G*ods;

— *e*nde opheffen al die crachten der sielen tot dancbaerheyt ende totten love *G*ods, dat hi hem niet verworpen en heeft, mer tot sinen dienst vercoren ende tijt verleent heeft, daer hi *G*od in mach loven ende *(f. 217v)* een mensche werden na den herte *G*ods;

— *e*nde hy sal cleeden zijn naecte siele ende aendoen onsen *H*ere Jesum Christum[e] met eenen verheven geest ende een onderdanige siele ende met een reyn verduldich lichaem;

— ende decken zijn hooft met dye doornen-croone, dat is: datmen die vijf sinnen besluit ende prickelt metten anxt *G*ods; *e*nde daer-af coemt eenen blijden vrolijcken geest, want dye wreede doornen-croone, dye gedruct wert in dat weerde hooft ons liefs *H*eren, maecte sinen geest noch vrolijcker;

1 Getuigen: P III.43, f. 217r-218r; L 2.43, f. 167v-168v. 2 *die...*: L *exteriores consuetudines.* 3 P[3] *immer.* 4 P[3] add. 5 L *intentio*; P heeft normaal hiervoor *ghedachte.* 6 L *per quod nimirum.* De hoofdzin van P drukt een gevolg uit van het vorige zinsdeel: *ende... op-dat.* 7 In deze zinsbouw betekent *op-dat* wel *zodat*. L *Etenim ut*: als voorzin tegenover *so sal.* 8 P[3]L; P[1] *in.* 9 Deze zin (die de eerste zin: *die moet...* herneemt) vat de hoofdgedachte van de auteur samen, terwijl de volgende zinnen het principe verklaren, hoe men aan de uitwendige praktijk een inwendige diepte geeft. 10 Aan de verschillende onderdelen, die de voorzin in de uiterlijke praktijk opsomt, beantwoordt het schema van de nazin. Naar deze geleding geven wij aan ieder deel van de geestelijke toepassing een alinea (al of niet nevengeschikte of hoofdzin). De r. 15-44 moeten als één periode beschouwd worden: met voorzin en nazin, die breed, soms anakoloetisch, uitloopt. 11 L *debemus.*

a Vgl. Lc. 10.27. b Dit wijst op het belteken tot het opstaan in een kloostergemeenschap. Zie ook verder. c Algemene zin: *aanstoten, aanporren*; bizondere, gunstige zin: *aansporen, verwekken.* d Volgens deze opsomming van uiterlijke tekenen vanaf het opstaan der kloosterlinge, zullen hierna de uitwendige handelingen in 's Heren dienst naar een innerlijke ziele-houding omgeschakeld worden. Vandaar onze volgende zinsindeling. e Vgl. Ps. 88.21 en par. en Rom. 13.14.

— ⟨ende gorden ende verbinden⟩[12] hem met vereninge der minnen in dye tegenwoordicheyt *G*ods te blijven;

— ende teekenen hem met den cruce, dat is[13]: in zijn gecruyste heylige leven ende lijden na te volgen; ende in deser manieren sal hy een cruce voor hem maken, waerdoor hy voor sonden, voor ketterie ende voor den bosen geest ende alle dwalinge ende verveernisse beschermet mach werden;

— alsmen dye handen[14] opheft, om een cruce te maken, so salmen dese aendacht hebben totten hemelschen *V*ader, seggende: 'Inden name des *V*aders', dat[15] hi ons met zijn vaderlijke cracht stercken ende te hulpe comen wil;

— ende als hy dye handen nederslaet, dat hy met zijn vaderlijc *W*oort onse siele vervullen, verlichten ende leeren wil, ende dat 'inden naem des *S*oons'[16];

— ende alsmen dye handen weder cruyswijs slaet, dat hy ons met zijn minlijcke goetheyt ende genade beschermen wil ende metten *H*eylighen *G*eest ontfanghen[17], ende dat 'inden naem des *H*eyligen *G*eests. Amen. Dat moet ons geschien'[f].

Ende[18] neygen ende buygen hem dan met alre reverenciën ende weerdicheden onder den mogenden, eerweerdigen *G*od, dat[19] hy hem bewaren wil in zijn vaderlijcke handen ende houden in dyer minnen gevangen ende ghebonden, daer hy zijn lieflijcke *M*enscheyt mede gevangen ende ghebonden hyelt in dye handen der Joden, aenden columme[20] ende aenden cruce, op-dat hy hem niet en neyghe uut dye godlijc- *(f. 218r)* ke tegenwoordicheyt noch uut dat minlike beelde zijnre heyliger *M*enscheyt of dat hy niet over en trede de geboden *G*ods noch enich gebot der oversten, *m*er altoos in *G*ods tegenwoordicheyt blijve, om één geest te werden met den wille *G*ods, ende één siele met dye begeerte *G*ods, ende één lichaem met die meyninge *G*ods, ende dat hy met hem ende door hem allen godlijcken dienst ende dancbaer lof ende alle wercken der gehorsaemheyt volbrengen wil, want hy sonder de godlijcke hulpe niet goets en vermach.

12 L *praecingere quoque et religare nosipsos*; P *ende gorde ende verbant*: P paste deze werkwoorden aan bij de vorige zin; in feite geven zij de geestelijke zin van *dat gordel omdoen*. **13** L *offerre nosipsos ad*. **14** L *manum* (wat logisch is); ook zo verder. **15** *dat...*: L *hanc...attentionem habebimus ut rogemus eum quatenus*. **16** *Ende als...*: L *Cum vero manum dimittimus, dicendo: Et filij*. Insgelijks in de volgende zin. **17** P *ontfanghen*, met de zin van *ontfengen = ontsteken*; L *inflammare*. Zie Verwijs s.v. *Ontvaen* B Aanm. 2; *Ontfengen*. Zie hiervoor p. ???. **18** Hiermee wordt, na de onderbreking r. 31-42, de reeks infinitieven voortgezet. **19** L *rogando eum mentaliter ut*. **20** P[3] *calumme*.

f Aangaande het kruisteken r. 31-42 zie C c. 45 (= Onderrechtinge over het kruis), zie p. 442.

P III 44, f. 218r[1] HOE DAT WI ONS GOD SULLEN LATEN, OP-DAT HI IN ONS WERCKE. ⟨CAPITTEL XVI.⟩

Ende op-dat ⟨God⟩[2] hem gewerdigen wil in haer ende door haer te wandelen ende te wercken alle wercken der duechden ⟨ende te lijden⟩[3], als hy door sinen enighen *S*one Jesum Christum gedaen ende geleden heeft, so sal die ynnige siele al den dach aldus gecleet ende ⟨geordineert⟩[4] blijven, ende hebben een vlitich waernemen tot dat inspreken *G*ods ende op dat neygen des herten ende in al haer doen ende laten *G*od te soecken ende zijn eer in allen dingen te minnen ende te meynen[5], *e*nde zijn weerdige leven ende lijden inwendich ende uutwendich na-volgen ende hem gelijcken in al haer wandelinghe, want[a] daer al om te doen is[6], dat wi hem gelijcformich mochten werden in onsen binnenste ende inwendigen ende uutwendigen mensche, ende dat door stadige oeffeninghe zijns heyligen levens ende bitteren lijdens.

Daerom sullen wij tot allen ghetijden hem nerstelic aen-mercken, hoe hy hem hadde *te* metten, te priemen, te tertiën, te sexten ende te noenen[b], in[7] wat anxtelijcker vreesen ende vervaernisse, pijn, schande, laster, bespottinghe ende verwijtinghe, ende hoe menighe quetsinghe ende wonden hy in dyen tijden om ons gheleden ⟨heeft⟩[7bis] ende wat smadeliken wreeden doot hy om onsen wil geleden heeft, ende hoe minlijck, ootmoedelijck ende sachmoedelijck, *(f. 218v)* verduldelic ende lijdtsaemlic, ende hoe goedertierlic, soet, vreedsaem ende lieflic hi hem in allen bewees om onse wedermakinge, ende brengen ⟨daer⟩[8]-tegen onse ongelicheyt[c] ende gebreken, dat wi so cout zijn inder liefden, ende so weinich connen lijden, ende so geringe[9] verstoort ende tonvrede werden, ende so bitter zijn van herten ende ⟨opgedronten⟩[10] van gemoede ende so quetselick[11] van woorden ende bereit te ontschuldigen ende de[12] cleyn onrechten te wreken[d].

Dese ende deser-gelijcke gebreken ende die wonden onser sielen sullen wi den hemelschen ⟨medicijnmeester⟩[13] onser sielen dic ⟨toenen⟩[14] op-dat hy die wonden onser sielen genesen wil ende alle gebreken daer-uut raden[15] ende verchierense met alle duechden als met gewaeriger liefden[16] ende diepe ootmoedicheit, ende dat hi ons wil geven soetelic ende vreetsaemlic ende minlic met alle menschen om te gaen, ende al onse vianden met sachtmoedicheyt te verwinnen, ende lijtsaemlic al onrecht[17] te lijden, op-dat wi met *C*hristo *I*esu uutgerect werden inden cruce met

1 Getuigen: P III.4, f. 218r-v; L 2.44, f. 168v-169v. 2 P[3]L add. 3 L *et pati*; vgl. volgend zinsdeel. 4 P[1] *geordineeet*. 5 R.6-9: afhankelijk van *waernemen*: daarom *te soecken* enz. L laat de ww. van *debemus (= sal)* afhangen. 6 *daer...*: versta: *daer het al...*: L *quippe cum ad hoc tendere debeat omne studium nostrum*. 7 *in...*: P[1] afhankelijk van *hoe hy hem hadde* of van een (verzwegen) *hy was*; PL om. 7bis P[3]L; P[1] *hebt*. 8 P[3]; P[1] *haer*. 9 *geringe*: vlug, gemakkelijk, haastelijk; vgl. Verwijs s.v. *geringe*, bnw. en bijw.; L *tam facile*. 10 P *opgedrongen*; L *mente tumidi*; vgl. Verwijs s.v. *opdrinten*, deelw. en bnw. *opgedronten = opzwellen*, overdracht. *opgeblazen worden*. De lezing van P lijkt onwaarschijnlijk vanuit wat Verwijs s.v. *op(ge)dringen* zegt. 11 L *laesivi ac pungitivi*. 12 P[3] *die*. 13 P *medicijn ende meester*; L *medicus et animarum nostrarum magister*. Waarschijnlijk foutief vanuit *medicijnmeester*; vgl. Verwijs s.v. *medicijn, meester*. Zie P III.13: *daer-om sullen wi altijt biden medecijn-meester*....(nu D c. 18 r. 3). 14 P[3]; P[1] *toeven*. 15 P[3] *roeyen*; L *evellere*; vgl. Verwijs s.v. *roden*, in Mondl. *raden, raeden = uitroeien*. 16 L *patientia* add. 17 L *adversa*.

a *want...*: aangezien alles erom gaat dat...; *want* = want het. b Zoals bv. in het volgende hst. wordt uiteengezet. c Versta: onze ongelijkheid met Christus' volmaaktheid. d *bereit...*: versta: *er op uit zijn enerzijds om ons te verontschuldigen en anderzijds om...*

vruechden des geests ende met vrede der sielen ende met soeticheit des herten, ende met verduldicheyt des lichaems.

Dese drie[e] sullen stadelic in onse herten geprent staen, want met dusdanige oeffeninge coemtmen tot die ghelijcheyt[18] *Ie*su *C*hristi[19]. *E*nde daer-om sullen wi dit vóór alle ander oeffeninge setten[20] ende ons daer-aen houden, hoe hoege ende groot si[f] schijnen, *e*nde begeven alle dat die vernuft beiaget[21] in dat curiose beschouwen ende ondersuecken der menichvuldiger schriftueren, die daer den mensch uutleyden in menichvuldicheit vanden eenvuldighen gront der waerheyt. Daer-om houdet u aen dit fondament[g]; ende wat u hier-op van *G*od gegeven wort, dat ontfanget voor waerheyt in dieper ootmoedicheyt, *e*nde hier-toe neemt dat u hier-toe vordert. Want dit ist dat[22] fondament, daer alle ander oeffeninghen uut comen, daer si al op onthouden ende bewaert worden.

18 L *conformitatem.* **19** *Iesu.* L *Chr. I.* trp. **20** *voor...*: L *praeferre...debemus.* **21** *alle dat...*: L *omnem investigationem intellectus.* **22** L *verum* add.

e De 3 zojuist genoemde aspecten van Christus. f *si...*: nl. *die andere oefeningen...* (die wij moeten laten). g Nl. de leer, die hier uiteengezet werd, omtrent het onderscheidend luisteren naar het inspreken Gods.

P III 45a, f. 219r[1] HOE DAT DIE DEVOTE SIELE-ALTIJT INDEN CRUCE WONEN SAL ENDE ⟨IN⟩ AL[a] DAT LIJDEN HAERS BRUYDEGOMS ⟨HAAR NEST MOET VESTIGEN⟩[2]. ⟨◐ CAPITTEL .XVIJ.⟩

Een devote siele, die in dese drie levenen[3] ende .ix. graden[b] op wil climmen, die sal stadelic woonen inden cruce: *in* haer herte sal wesen die berch van *C*alvariën, daer al dat lijden haers bruydegoms in vergadert[4] sal zijn; *h*aer siele sal zijn dat cruce, daer haer bruydegom in opgerecht ende ⟨aen gevest⟩[5] sal zijn; *h*aren geest sal met sinen geest in vrolicheit verheven zijn.

*E*nde dus salse ⟨hem⟩[6] toegevoecht zijn ende met hem hangen aenden cruce in die alre-meeste armoede ende gelatenheit van buyten ende inden alre-meesten vrede van binnen ende inder alre-meeste vrijheit ende in die alre-hoochste vrolicheyt. *A*lso salse daer-in woonen als een coninginne in haer palays, ende sien door die vergulde traliën zijnre heyliger vijf wonden[c] ende door die vensteren zijnre menichfuldiger wonden, ende doorsien al zijn heylige leven ende lijden met inwendige medelijden des herten, met ootmoediger nederheyt, in inwendiger vrolicheyt: so salse zijn lijden stadelick in haer herte dragen ende doorsien.

Want hoemen hoger is, hoemen voorder ende wijder oversiet; ende hoe[7] si haren bruydegom meer genaect ende stadeliker by is, ende hoe si hem meer mint ende zijn leven ende lijden claerliker bevoelt ende geliker wort[d]. Dye werckelike liefde soect haeren gheminden over-al ende doorloopt[e] alle steden, daer haer lief geleden heeft, ende verblijdt haer met medelijden op dier steden, daer hy gheleden heeft; *e*nde ooc so ⟨vergeetse⟩[8] haer[9] onder weghen dicwils, want si noch verbeelt is in haer oeffeninge. *M*er die weselike liefde heeft haren gheminden in allen dingen[10], ende oeffent alle menichfuldicheyt in een eenvuldiger rusten, ende vermaent haren bruydegom in- *(f. 219v)* den cruce al dat-gheen, dat hy in veel steden gheleden heeft, dat[11] hy haer ⟨met hem medeformich⟩[12] wil maken, ende heeft die gebuerte ende dat cruce tegen een[13,f].

Inden cruce sietse die gheboorte: aensiende dat godlike *W*oort, dat ewich geboren is van sinen *V*ader, ende ontfangen is vanden *H*eylighen *G*eest, ende geboren van dye reyne maget Maria, *d*ye daer is dye sonne der gerechticheyt[g] ende een claer

1 Getuigen: P III.45, f. 219r-221v; L 2.45-46, f. 169v-172r. **2** *inden cruce...*: L *in cruce et in...passione nidulum suum collocare debeat.* **3** *in...*: L *in supradictam triplicem vitam*, duidelijke verwijzing naar het thema van D c. 27; p. 492. **4** L *velut in fasciculos collectam* add. **5** L *affixus*; P *aengevest*: naar analogie met het vorige zinsdeel *daer...in opgerecht* is het logisch ook hier te splitsen: *daer-aen gevest* (van het ww. *vesten*). **6** P[3]; L *eidem*; P[1] *haer.* **7** *Ende...*: L *tantoque magis...*: de zinsbouw wordt gewoon doorgetrokken. **8** P[3]; P[1] *veegeetse.* **9** L *Quo nihilo minus...sui ipsius*: *maar daarbij.* **10** *heeft...*: L *praesentem habet.* **11** L *rogans ut.* **12** *haer...*: L *se eis conformem.* Dit *eis* staat wel voor *ei* = *Christo*: vandaar onze vertaling. P *menichformich*, dat we verbeteren tot *medeformich.* **13** *die...*: L *simul e regione positas*: onderling vervlochten, maar zonder innerlijke hindernis.

a Versta: *in al...wonen.* b Het motief van de *drie levenen ende van de .ix. graden* werd overvloedig uitgewerkt in de hstt. D c. 19-44 en was reeds opnieuw opgeroepen in hst. 16 r. 25-25. c Vgl. Cant. 2.9. d *Want...*: na de stoffelijke vergelijking met dubbele heffing (*hoe...hoe...*) volgt de geestelijke toepassing (*ende hoe = zo ook*), eveneens met 2 heffingen. De tweede heffing (*ende hoe*) zou duidelijker zijn zonder *ende*. e Vgl. Cant. 3.2. f R. 18-26: verhouding tussen *werckelike* en *weselike liefde*; ook hierna uitgebreid en als grondprincipe aangenomen. g Vgl. Mal. 4.2.

spieghel der engelen, dye[14] aensietse nu om haren wille so iammerlic mismaect inden cruce: in dye geboorte aensietse al ⟨zijn⟩[15] lijden.

*W*ant[16] vander eerster uren, dat hy gheboren was, ⟨wert⟩[17] hy gecruyst ende gevoelde in zijnre sielen al dat lijden, dat[18] hy inden lichame lijden soude, tot-dat hy inden cruce sterf. *A*l en was hi met den lichame niet uut-gerect, sijn siele was nochtans van minnen uutgerect totten allen creaturen. *A*l en was zijn lichaem nyet ghewont, zijn siele was nochtans swaerlic doorwont ende leet menighen bitteren doots-wee. Ende al was zijn side nyet doorsteken, zijn herte was nochtans gewont van minnen[h].

Aldus sal een weselike ⟨minnaersse⟩[19] woonen inden cruce, *e*nde sal met verlichte reden ende met minliker begeerten doorsien dat lijden ⟨hoers⟩ bruydegoms, ende vergaderen ende trecken dat tot ⟨haer⟩, ende draghen dat tusschen haren borsten als een bundelken van myrrhen[i], ende vermanen hem tot allen uren ende tot allen tijden wat hy om ⟨haren⟩[20] wille geleden heeft, op-dat si hem navolghen ende in allen ghelijcken mach.

14 *dye*...: nl. *dat*...*Woort, dat*..., *dye* (Woord = Zoon; L *quod est*) *daer is*..., *dye* (lijdend voorwerp van *aensietse nu*). 15 P³; L *passionem dilecti sui*; P¹ *haer*: kán verwijzen naar *dye sonne*... 16 L *Rursus autem*, nl. vanuit de verhouding tussen geboorte en lijden. 17 P³; P¹ *vert*. 18 *dat lijden dat*: P³ om. 19 P³; P¹ *minnaer*; L *amator*: oorspronkelijk was *minnaersse* = *die siele* het onderwerp in de volzin: vandaar de vrouwelijke vormen. P¹ (en L) schreef *minnaer*: vandaar de mannelijke vormen, behalve 2 pronomina, die getuigen van het origineel zijn.

h R. 32-38: scherpe aanduiding van het motief van Jezus' lijden (*in zijnre sielen*: vgl. *herte*) vanaf zijn ontvangenis tot aan zijn dood, als integrerend deel van de H. Hart-devotie. Vgl. E. GLOTIN, s.j., *Jean-Paul II à Paray-le-Monial ou pourquoi le „Cœur"?*, in *Nouvelle revue théologique*, 108, 1986, 698-712.
i Vgl. Cant. 1.12. Waarschijnlijk reeds inwerking van de *Fasciculus myrre*, ed. M. WEYNSEN, die in E c. 14 reeds te berde kwam. Vgl. nog B c. 6, p. 256-7.

P III c. 45b f. 219v

HOE DYE SIELE HAREN BRUYDEGOM GHELIJCKEN SAL OP DYE .VIJ. GHETYDEN ENDE TE METTEN-TIJT HAER GHEVANGHEN GHEEFT IN SINEN LIEFSTEN WILLE. ⟨¶ CAPITTEL .XVIIJ.⟩

1.* Te metten-tijt so neyghet dye siele inwaert in dye afgrondige godlicke duysternisse ende overgeeft[2] haer in zijn godlike gewelt[3], met geest, sie- *(f. 220r)* le ende lichaem, herte ende sinnen ewelic in zijnre minnen ghevangen ende gebonden te zijn, *d*ye[a] om haren wil te metten-tijt so ellendich ghevangen ende ghebonden wert: ende so wort ⟨hoer⟩ *G*od geweldich, dat hy zijn geboorte, leven ende lijden, doot ende verrisenis in haer vernyeuwen mach[b].

2.* Hoe si hem te priem-tijt gelijcken sal ende voortgaen van dye een duechde in dye ander[c].

Te prime-tijt so laetse haer[5] God te gronde ende neemt waer dat invloeyen Gods ende dat dye ewighe waerheyt, die *S*oon Gods, in haer wort gheboren[6], dye alle haer binnenste doorvloeyt ende ombevanget, ende aendenct[7] ende aentrect haren geest, siele ende lichaem, herte ende sinnen, ende verwandeltse in hem, *o*p-dat hy in haer leve ende wandele, ende haer leyde van dye een duechde in dye andere[c], als hy gheleyt is van den eenen rechter tot den anderen[d]: *a*ldus neemt dat eewige *W*oort alle dage menschelijcke nature aen[8,c] ende woont in ons[f] geestelick.

3.* Hoe si te tertie-tijt overgheformt sal werden in zijn mismaecte[g] beelt.

Te tercie-tijt so verberchtse haer in zijn mismaecte beelt, om verduldelic alle lijden ende verachtinge ende alle geesselinge ende croninge ende verordeelinge ende onrechte beschuldinge[9] ende al, dat haer opcomen[10] mach van binnen ende van buiten, lijtsaemlic te dragen door die cracht des *V*aders, wijsheit des *S*oons ende liefde des *H*eylighen *G*eests, ter eeren des-geens, die om haren wil te tercie-tijt gegeesselt, gehandelt[11] ende onrechtverdelic verordeelt ende met so swaren cruce verladen is geweest.

4.* Hoe si te sexten-tijt wort ghecruyst.

Te sexten-tijt soe aenmerctse, hoe hi om haeren wil soe wreedelic ontcleet wart, ende opten couden steen sat[h], ende aenden cruce genagelt ende ⟨uutgerect⟩[11] ende

1 Getuigen: P III.45b, f. 219v-221r; L2: *Cap. XLVI.* Het is duidelijk dat in P III de kapittelnummering alleen per vergissing wegviel en dat verdere kapittelnummering in P III en L2 diengevolge ook verder onderling afweek. Wij herstellen de vergissing met het inlassen van de nummering *Capittel 18* e.v. **2** L *resignat.* **3** Nog met de vroege betekenis van *macht, heerschappij*; vgl. *Die Gewalt*; vgl. Verwijs s.v. *gewelt* 1). Vgl. r. 8: *geweldich* = meester over. **4** L *eius*; P *hem*, door ons verbeterd naar het volgende *in haer*. **5** L *se resignans*: zich aan God overgevend. **6** L *influxum et...generationem.* **7** L *induit*, dat men met *aendoet* kan omzetten ter vervanging van *aendenct*. Toch willen we dit vertalen als: *met zijn liefdevolle aandacht opneemt.* **8** *neemt...*: L *induit.* **9** Vgl. Verwijs s.v. *besculdinge* = *beschuldiging.* **10** L *accidere* = overkomen. **11** L *male tractatus.*

a *dye* (nl. Christus) verwijst naar het voorafgaande: *in zijn...gewelt* enz. b *geweldich...*: versta: *God wordt over haar meester, zodat...* c Vgl. Ps. 83.8. d Men denke aan de vele *leydinghen* van de ene rechter naar de andere, uit veel passieverhalen. e Vgl. het motief: *une âme de suppléance* enz. f Vgl. Jo. 1.14b. g Gewoonlijk luidt het *dat ghecruyste beelt.* h Zie hiervoor C c. 36 n. *d, e.*

op-verheven wort. Hier ontbloet si haer weder van al *(f. 220v)* dat God niet en is, ende vestiget[12] haer leven ende lijden op den steen Christi[13,i], om met hem inden cruce genagelt ende uut-gerect ende verheven te werden; ende hier-in setse haer hoochste blijschap ende stercheyt.

Ende hier-in wort haer die werelt een cruce, ende si der werelt[j]; ende al die-geen, daer die werelt noch in levet, die crucen ende vervolgen ende blasphemeren haer. Ende hier wortse swart ende mismaect ende verniet inder menschen oghen, mer so veel te schoonder ende wit-blinckender ⟨is si⟩[14] voor die oghen Gods[k], *m*er voor die oghen ⟨der⟩[15] menschen schijntse onnutte ende onvruchtbaer. *E*nde[16] van die uutwendige schandelike confusie crijchtse een inwendige vruechde ende blijschap, ende rekent haer niet[17] eerliker noch glorioser te wesen dan haers bruydegoms laster ende scande mede te dragen ende te gloriëren inden cruce Christi[l].

Aldus laet God die sterren des hemels swart werden[18,m]: *d*ie sterren zijn Gods uutvercoren, die door goede wercken inden firmament der heyligher kercken lichten als sterren aenden hemel; *d*ese[19] laet God geestelic swart worden van menigerhande tribulaciën, daer si in geoeffent[19bis] werden. Dit is een salige swartheyt, daer-door dat ghemoede wort in God verheven, ende die geest verblijdt[20], ende die consciëncie suver ende wit-blinckende, daer-door die geheel mensche in Christo Jesu overformt wort; daer-in[n] al haer lijden ende mismaectheit ende gebrekelicheyt ende ongelicheyt verteert wort, *e*nde doetse[o] in allen lijden inrelic verblijden. Al is dat[21] die natuer cruent ende kermt, dye siele wort nochtans altijt ghetroost, haer te verblijden[22] inden cruce.

5.* Te noen-tijt salse[23] met hem sterven ende inden gheest leven. Te noen-tijt so vermaentse hem met dyeper aendacht des schandelijcken bitteren doots, die hy gheleden heeft, om haer levendich te maken. *(f.221r)* Ende hier-in is si neerstich, haer consciëncie te suveren van allen, dat God mishaget ende datse[24] inder uren des doots beswaren mocht, *e*nde is vlijtich, haer selven om sinen wil weder te sterven[25] ende hem alleen te leven, op-datse, in dier uren, des levens seker si[p].

12 L *fundat.* **13** *steen...*: L *firmam petram Christum.* **14** P³ add.; L *constituitur.* **15** P³; P¹ *des*; L *hominum.* **16** L *sed.* **17** L *nihil (= niets).* **18** *Aldus...*: L *Et tunc completur illud Ezechielis* (nl. Ez. 32.7), *domino per eum dicente.* **19** L *quos tamen.* **19bis** P *ingeoeffent.* **20** P³ *verblijt* (te verbinden met het vorige *wort*); L *exhilaretur.* Versta: *(wordt)verblijd* of *zich verblijdt.* **21** *Al...*: P³ *Als dat* = Al is het dat. **22** *haer...*: L *et gaudet*; wij verstaan: *getroost om te...* of *zodat zij.* **23** *salse...*: L *qualiter debeat.* **24** *van allen, dat...ende datse...*: L *et (quod) eam.* **25** *weder...*: L *ad moriendum vicissim.*

i Vgl. 1 Cor. 10.4. j Vgl. Gal. 6.14b. k Vgl. Cant. 1.4. l Vgl. Gal. 6.14a. m Vgl. Ez. 32.7; zie vervolg. n Na de relatiefzinnen *daer-door* bij *swartheyt* vervolgt Schr. met *daer-in* als relatief bij het laatste zinsdeel: *daer-door...* (= de overvorming in Christus). L vertaalt: *in Christum transformatur, in quo...quique...* o Deze anakoloetische hoofdzin betekent: *en deze overvorming in Chr.* (zie n. *n*) *doet ze* (= de ziel). p De oefening van de *zeven getijden* wordt na de noentijd voortgezet tijdens het verder verloop van de dag.

P III 46, f. 221r[1] HOE DYE SIELE HAER MAELTIJT SMIDDAECHS SAL HOUDEN AENDEN CRUYCE[2].
⟨¶ CAPITTEL ⟨.XIX.⟩

Vervolg van 5.*

Hier houdtse haer maeltijt inden middach aen die tafele, dye daer bereyt is voor haren aensicht[3][a], ende si salft haer hooft metten olye der blischappen[b], dat si overmits sinen doot dat leven vercregen heeft, ende eetet dat broot des rouwen, ende drinct uut den kelck zijns bitteren lijdens, ende wort gespijst van dat vruchtbaer tarwen-coren ende van dat gekoocte vleesch, dat ⟨aender⟩[4] colomnen gheschoort ende gesneden is ende inder bespieïnge ghesouten is ende metter liefden gecruyt[5] ende in sinen costeliken bloede gesoden, ende van dat gebraden lam, dat met der doornen-cronen ende met dat doorboren der nagelen doornagelt is, ende aenden cruce in dat vier der liefden gebraden is[c].

Siet, dit zijn die gerichten[6], die der minnender sielen inden middach voorgeset worden. Och, laet ons altesamen ingaen ende drincken uut dye fonteyne des levens, dat[d] ons nemmermeer na aertschen dingen en dorst[6]. Laet ons nu werschappen: dit is dat gulden iaer[7][e], in welcken ons Christus hem selven gegeven hevet: zijn vlees tot eenre spijsen ende zijn bloet tot eenen dranc. Laet ons neerstelijc toehoren, hoe soetelijc de brudegom singhet, ende hoe verweendelijc hi speelt op dye herpe des cruces dye .vij. cantilenen[f], dye also vol soeticheyt der minnen zijn, dat si die minnende siele doen smelten ende weder in hem vloeyen, ende alle creatueren worden ⟨daer-⟩[8]door vertroost ende verblijt, wantse hemel ende aerde door-clincken[g] ende noyen[9] alle creaturen tot deser tafelen[h].

Ende *(f. 221v)* dye bruydegom is hier also milde, dat hy geeft al dat hy heeft, ende is also wijde opgeloken[10][i], dat hy veel bereyder is te geven dan wij te ontfangen, want onse siele dic onbereyt ⟨is⟩[11] ende dat vat ons herten onreyn. Hier-om sal een innige siele vlijtich zijn, haer te reynigen, ende te baden in sinen heyligen bloede, ende al haer schult te quijten ende te betalen met sinen lijden[j], ende haer te vercieren met sinen duechden, ende door hem in te gaen, ende worden so ontfanghen[12] in zijn wertschap.

Ende dat bysonder[13] des middaechs: als wi tot dye lichamelijcke spijse gaen, so

1 Getuigen: P III.46, f. 221r-223v; L 2.47-48, f. 172v-175v. 2 Bij deze rubriek staat in P en L het rangnummer resp. 46 en 47. Die aanduiding is misleidend, daar de tekst behoort tot het *noengetijde* en is als dusdanig bovendien reeds een onderdeel van *dye .vij. ghetijden*. Toch nemen wij de rubriek ongewijzigd over, maar beklemtonen het ordenend *rangnummer* der getijden. 3 *dye...*: L *quam dominus in conspectu ejus*; vgl. Ps. 22.5. 4 P[3]; P[1] *ander*. 5 L *condita*; P[3] *gecruyst*. 6 L *fercula*. 7 *dat...*: L *annus Iubilaeus*. 8 P[3] add.; L *Per quae etiam*. 9 L invitans; vgl. P III.42, n. 16; nu E c. 14, n. 16. 10 openstaande, ontsloten; vgl. Verwijs s.v. *opluken*. 11 P[3]L add. 12 *ende...*: L *ut sic...admitti mereamur*. 13 *Ende...*: L *idque potissimum*.

a Vgl. Ps. 22.5. b Vgl. Ps. 44.8: *blijdschap omdat zij...* c De realistische metaforiek uit de r. 4-11 herinnert aan Ruusbroec's *witte boekje van Christus' leven* in *Sloten* (Werken, III, 122-3). d *dat...*: zodat..., opdat... e Vgl. Lev. 25/10-13. Zie Ruusbroec, *Vier becoringhen* (Werken, III, 56-58), die het motief in mystieke zin duidt. f De *7 cantilenen* naar Jezus' woorden op het kruis. Zie *Die seven consten* in C c. 41-43. g Vgl. Ps. 18.5 en par. h Vgl. Lc. 14.23. i Vgl. Jo. 19.34. j Motief van de *Gulden berch*.

salmen eerst inwert tot deser tafelen gaen, om dat voetsel ende spijse der sielen, ende eten ende wederknauwen[14] de woorden Gods, diemen hoort van binnen ende ooc van buyten, ende eten van dye spijse des levens[k], ende drincken uut dye schale[15] zijns opgeloken[16] herten, die daer vol ende overvloeyende is vanden gecruyden wijn der minnen, ende uut dye invloeyt[17] des godlijcken wesens den alder-besten claereyt[18] des doorlichtens der godlijcker claerheit[l].

Al-hier sal dye siele, tot elcken mael als si eet oft drincket[19], suecken ende begheren dat omhelsen Gods ende gevoet worden[20] van zijnre minnen, ende nemen dye lichamelijcke spijse met dancbaerheyt als een medecijne, daer dat lichaem mede gesterct wort, den geest te dienen ende onderdanich te wesen[m], ende bidden in hem selven:

'O lieve Here, en laet my dese spijse ende dranc nyet wesen tot voetsel der sonden, maer geeft haer alsulcken cracht, datse my ⟨moeten⟩[21] stercken in allen duechden, op-dat ic daer-door te ootmoedigher ende te neerstiger ende vrolijcker ende dancbaerder mach zijn in uwen dienst. Want daerom hebt ghijse my verleent, dat ickse om uwer liefden sal ghebruycken ende al mijn crachten weder verteeren in uwen dienst.

Och, wilt doch alle menschen tot u trecken, daer ghy verheven zijt inden cruyce[n], ende spijsense weder van uwer tafe- *(f. 222r)* len, ende sonderlinge dye ons goet gedaen hebben, levendigen ende dooden. Ende laet dye ryvieren uwer graciën ende uus heyligen bloets nedervloeyen op dye ellendige sielen inde⟨n⟩ vegevier, ende verlostse van alle pijnen ende schult, ende brengtse in u eewige weertschap'[22].

Ende na die maeltijt opdraecht dye siele haer weder in God met allen gaven ende weldaden, die si van God ontfangen heeft inwendich ende uutwendich, ende verheft haer met al haren lijden inden cruce, ende rust in dat onwandelbaer goet boven alle geschapen dingen. Aldus heeft die weselijcke ⟨minnaersse⟩[23] God in allen dinghen ende in allen getijden, ende woont aldus inden cruce als een gheweldige coninginne in haer palleys[24], daer si al in heeft, datse begheert.

Sy neyghet haer altijt in zijn godlijcke ghewelt[25], ende thoont hem zijns selfs gecruyste beelt, daer dye somme van al sinen bitteren lijden in besloten is, ende eysschet hier-door dye benedictie voor haer ende voor alle menschen[nbis], ende bidt dat hy daer-door alle lijden ende saecken verwandelen wil na sinen alder-liefsten wil ende welbehaghen, ende dat hy hier-door allen menschen te hulpen comen wil ende aen hem trecken ende sterckense in allen duechden met zijn vaderlijcker crachten, ende doorlichten ende leeren ende beschermense met zijn eewighe godlijcke waer-

14 L *ruminare.* **15** L *calice.* **16** Zie n. 10. **17** Gewoonlijk *invloet*; vgl. *invloeien*; L *influxu*; zie E c. 23 n. 5. **18** L *nectar.* **19** *tot...*: L *ad singulos morsus sive haustus.* **20** L *et refici optare.* **21** P[3]; P[1] *moet.* **22** L *convivium.* **23** Vgl. E c. 19 n. 19; P *minne*; L *amor.* De analogie met voornoemde vindplaats eist hier onze verbetering. **24** Naast *paleys.* **25** Vgl. E c. 18 n. 22.

k Motief van de *duplex mensa: scriptura et sacramentum.* Vgl. Thomas a K., Nav., vert. Wijdeveld[2], AMPE, p. 125 en n. *d.* **l** Woordspeling *claereyt* (wijnsoort, o. en m.) en *claerheyt.* **m** Geestelijke houding bij de maaltijd, tevens uitgedrukt in het volgend, wijdgespannen gebed. **n** Vgl. Jo. 12.32. **nbis** Zinspeling op Gen. 32.26?

heyt, ende bevangense met zijn minnelijcke goetheyt, ende makense éénen gheest ende één siele ende één lichaem met hem, ende dat door sinen vrolijcken gheest ende door ⟨sine⟩[26] droevige siele ende door zijn gewonde lichaem.

Ende dit machse duysent werf[27] des daechs doen, ende vercrijgen hier-door al dat si ende haer even-mensche behoeven; dat scheptse hier mildelijc uut zijn heylich lijden, dat haer eygen is gegeven, so verre als si haer God te gronde ghelaten heeft, ende sinct haer selven met zijn lijden in sinen godlijcken *(f. 222v)* afgront: so en mach haer[28] geen weygeringe zijn[29], hy en moet[30] haer ende al, die hem volghen, ghebenedijën.

6.* Hoe si te vesper-tijt haer consciëncie sal[31] reynighen.

Te vesper-tijt so reynicht[32] ende suyvertse haer consciëncie, ende vergadert neerstelijc alle cruden[33] der duechden, ende luyct op[34] den schoot haerder begeerten, ende ontfangt daer-in den gewonden ridder, die om haren wil doot inden cruce gebleven is[o].

Ende si aensiet al haer ongelijcheyt teghens hem, ende salvet ende cusset zijn heylighe wonden met quellinge[35] des gheests, met seeriger sielen, met rouwiger herten: *so* dructse hem aen haer borst, ende ombevanget hem inden armen der minnen.

7.* Hoe si hem te completen-tijt salven[p] ende begraven sal.

Te completen-tijt bidtse dye lieve *M*oeder Maria, om haer lieve kint te begraven[36], ende so is si vlijtich, om dat te salven met alle cruden[37] der duechden, *a*ls met myrre des grondighen stervens haers selfs, ende met aloës des godlijcken belijëns, ende met den balsem der *G*odheyt[p], daer hi hem selven mede doorlicht ende doorschenen heeft, ende bewint dat in dat syndael cleet[38] haerder puerder consciënciën, dat si in zijn bitter lijden ghereynicht heeft, *e*nde begraeft hem overmits diepe ootmoedicheyt in dat graf haers herten ende besluyt dat graf met nauwer hoeden der vijf sinnen, ende begraeft ende besluyt haer weder in hem, ende worden[q] so te samen ingesoncken[39] inde camer der heyliger *D*rievuldicheyt ende begraven inden afgront des godlijcken wesens.

Daer wortse weder verwect in een nyeu leven der graciën, ende *G*od verrijst in haer ende door haer, ende aendoet haer dat cleet der schoonheyt, ende vestiget ende

26 P³L; P¹ *dyè*. **27** P³ *duyseritwerf*. **28** P³ *hier*. **29** *so...*: L *Tunc etenim nihil si denegare poterit*. **30** *hy...*: L *nec continere sese, quin*. **31** L *debeat*: zo ook meermalen. **32** L *mundet*; zo ook verder. **33** L *species*; vgl. hierna n. 37. **34** Zie hiervoor n. 10. **35** L *languore et ardore*. **36** *om...*: L *quatenus ei filium...sepelire permittit*. **37** L *aromatibus*; vgl. n. 33. **38** P een kleed uit *syndael* (hier als bnw. gebruikt) vervaardigd; vgl. Verwijs s.v. *sindael*; L *syndone*. **39** *ende...*: L *simul cum ipso...demittitur*.

o Vgl. C c. 43, r. 142 e.v., n. *o*, nu p. 437. p Vgl. P II.11; nu A c. 11. q Constructio ad sensum: *zij en Jezus worden...*

maectse onbewegelijc te wonen[40] in hem boven alle [alle] geschapen dingen, ende te rusten in sinen tabernakel, ende altoos aen te sien, hoe dat haer bruydegom,

— die[r] wel-eer te *(f. 223r)* metten-tijt inder nacht wert geboren, gevangen ende verrees vander doot, nu één is metten Vader inder gloriën ende is een lanteerne, daer dye *G*odheyt ⟨door schijnt⟩[41], van welcker al dat hemelsche heyr verlicht wort;

— *e*nde dye-geen, dye wel-eer te priem-tijt lach voor den beesten, ende geleyt wert van den eenen rechter totten anderen, ende sinen vrienden openbaerde, nu al dat hemelsche geselschap drijft totter springender aderen der *G*odheyt, ende schenctse van dye riviere der weelden;

— *e*nde dye-geen, dye te tertiën-tijt wert besneden, gegeesselt, gecroont, verordeelt, nu met gloriën ende met eeren is gecroont ende sidt ter rechter hant zijns *V*aders, daer hi van al dye inwoonders des hemels ende der aerden wort aengebedet;

— *e*nde den-ghenen, dye wel-eer te sexte-tijt den *V*ader van zijnre *M*oeder is gheoffert, ende hinck aen dye galge des cruces, nu alle macht is gegeven inden hemel ende inder aerden;

— *e*nde dye-gheen, dye wel-eer wert gedoopt inder Jordanen, ende te noen-tijt[42] in schanden sterf aenden hout des cruces, nu is dat hout des levens[s], van wiens loveren alle uutvercoren verblijden ende van wiens vrucht si worden gevoet ende onder wiens schaduwe si haer rust ende genuechte hebben;

— *e*nde dye-gheen, wiens *M*oeder herberge geweygert wert te vespertijt, ende ooc zijnre *M*oeder doen doot wert ghegeven in haren schoot[t], ende leerden[43] zijn twee jongeren na zijnre doot, nu nemmermeer weder sterven en sal, mer alle salighe sielen hebben dat eewich leven door hem;

— *e*nde dye-gheen, dye te compleet-tijt a[d]t zijn leste avontmael, ende begraven wert, ende openbaerden zijn iongeren met besloten dueren, nu is dat verborgen hemelsche broot, daer alle[e]n[44] die uutvercoren kinderen mede gespijst worden; *e*nde hi noeytse[45] tot sinen avontmael, daer hy met allen heyligen ende *e*ngelen te samen werschapt, ende gevet hem selven tot een spijse ende dranc, eewelijc te ghebruycken.

(f. 223v) Hier-in is zijn herte wijde ontloken, om alle salige geesten daer-in te verslinden ende in hem te verwandelen ende makense van graciën dat hy is van natueren.

Aldus woont dye minnende siele in *G*od ende *G*od in haer, ende is een levendige wijnranck in *G*od geplant, dye veel vruchten voortbrenget in haerder tijt.

40 *vestiget...*: L *confirmatque eam et facit immobiliter...habitare.* **41** P *doorschijnt*; L *per quem...relucet.* **42** *dye...*: L *Quique olim hora nona in Iordane baptizatus, et eidem ignominosa...* **43** *wiens...*: L *Cuius item...matri...denegatum, et ipse eidem mortuus...fuit redditus...quique instructus.* Versta: *dye-gheen, wiens...ende die...ende die.* **44** P *alleen*; L *soli.* Daar de gehele contekst beklemtoont dat alle gelukzaligen van Christus' verheerlijking genieten (vgl. vorige zinsnede: *alle salighe sielen...*), moet *alleen* door *allen* vervangen worden. **45** L *invitans.* **46** P[3]; P[1] *salhem.*

r De zinsdelen r. 98-125, die wij met een alinea laten beginnen, hernemen systematisch de 3 aspecten in ieder getijde, zoals ook in P I.8; nu B c. 16, p. 275. s Vgl. Apoc. 22.2. t Versta: *die, dood zijnde, aan zijn Moeder werd gegeven.* u Vgl. Jo. 13-15

Met aldusdanige maniere ⟨sal hem⟩ een yegelijc mensche becommeren des avonts, als hy totter maeltijt gaet: so sal hy gaen[47] in dat binnenste cenakel zijnder sielen, daer Jesus *C*hristus zijn avontmael begeert te houden, ende rusten daer op de borst ons *H*eren, ende horen daer dye soete woorden ende met wat rijcheden hy ons begaeft heeft.

Hoemen sal gaen inden ghebede ende overgheven hem inden wille Gods.

Nader maeltijt so sal hy zijn aendacht hebben, hoe dat Jesus seyde: 'Staet op ende laet ons gaen'[v], *e*nde dat hy onder wegen seyde: 'Mijn siele is bedroeft totter doot'[w] *e*nde overleggen dye sake der droefheyt, ende gaen met hem aenden berch van Oliveten[x]. *E*nde waer hi dan eerst coemt, sal hy op zijn knyën nedervallen ende aenbidden *G*od inden geest, ende overgeven hem inden liefsten wil *G*ods in grondiger gelatenheyt, ende hebben een vlijtich waernemen zijns selfs van binnen ende van buten. Ende waer hy hem in eenigen dinghen ontgaet[48] inwendich of uutwendich, daer-voor sal hy geringe vergiffenisse bidden door dat bitter lijden ons *H*eren Jesu *C*hristi, ende dat bysonder des avonts[y].

47 *Met...*: L *...ad coenam...accessurus hoc pacto..., ut videlicet intret.* 48 *waer...*: L *quandocunque...se deliquisse adverterit.*

v Mt. 26.46. w Mt. 26.38 en par. x R. 75-145: vgl. *Tempel*, c. 37 (ug. AMPE, 471-4 en nn.).
y Zoals in het volgende hst. wordt uiteengezet.

P III 47, f. 223v[1] HOE DYE MENSCHE DES AVONTS ZIJN CONSCIËNCIE ONDERSOECKEN SAL ENDE GOD GHENADE BIDDEN. ⟨¶ CAPITTEL .XX.⟩

So sal een innige siel haer inwaerts keren ende doorsien al haer binnenste, hoe si dye vermaninge[2] *G*ods ende de beweginge[3] des *H*eyligen *G*eests gevolcht of wederstaan heeft; *e*nde of si dat licht of die straffinge[a] der consciënciën ooc uutgedaen[4] heeft of wedergestaen; *e*nde of ⟨si⟩[5] *G*od met ha- *(f. 224r)* ren binnensten aengehangen heeft ende hem met al die crachten onderdanich ende gehoorsaem is geweest[6]; ende of si ooc met eenigen litmaten is getreden uut dat levendige spieghel der waerheyt; ende of si ooc uutwendich overgetreden heeft eenige gesette, regel[7] oft ordinancie; *o*f si ooc eenigen menscen quetselijc of hinderlijc geweest heeft met woorden oft met wercken, of met eeniger achterspraec zijn goet gherucht[b] vermindert, of yemant in eenigen dingen veracht heeft; *o*f si ooc in eenigen dingen dye genuechte des vleeschs of dye begeerlicheyt der oghen of die hoverdije des levens[c] heymelic, onder eenen bedecten schijn[8], gevolcht heeft, het si in woorden oft in wercken, in gaen, in staen, in eten, in drincken; *o*ft si in al haren doen ende laten, daer si *G*od in gemeint oft gemint soude hebben, haers selfs sinlicheyt ende lust yet[9] verborgentlijc in gesocht oft gevolcht heeft (*w*ant de wortel onser valscher meyninge leyt[10] so diep verborgen inden gront des herten, *e*nde ⟨daer-om⟩[11] moetmen een toesien hebben op den gront des herten, sal dye meyninghe recht ende puer zijn voor *G*od); *e*nde of si ooc yet in heeft laten comen door de vijf sinnen, daer onvrede of beswaringe inder sielen af coemt.

Met desen ende deser-gelijcken ghebreken ende voort so een yegelijc dat dagelijcx in hem selven ondervint[12], ende daer hy hem selven dan sculdich in kent ende in ontgaen heeft, daer-af sal hy ootmoedelijc vergiffenisse bidden ende ghenade begeren voor *G*od, dat hy hem door zijn bitter lijden ontfermen wil, ende daer-mede betalen[d] al dat hy misdaen heeft, ende vervullen wil al dat hi versuymt heeft, ende dat door verdienst zijns gewonden lichaems ende zijnre droeviger sielen ⟨ende zijns vrolijcken gheests⟩[13], dat hy hem daer-door suver ende bequaem wil maken inden geest, in siele ende in lichaem, *e*nde dat hy zijn hongerige siele wil spijsen ende gheheel in hem wil verwandelen.

1 Getuigen: P III.47, f. 223v-224r; L2 49, f. 175v-176r. 2 L *admonitiones*. 3 L *instinctus*. 4 L *extinxerit*. Wegens de tegenstelling der werkwoorden zou men aan *utedoen* de betekenis geven van *volvoeren, uitvoeren*, wat wij ook vooropstellen. Verwijs geeft s.v. die zin niet aan. 5 P om.; zie de context. 6 *ende of ⟨si⟩...*: L om. 7 *gesette...*: L *statutum*. *Gesette* betekent op zich al: *wet*: zie hiervoor. 8 *onder...*: L *quasi sub specie boni*. 9 L *aliqualiter*. 10 L *iacet*. 11 L *Ideoque*; P *daer op*. 12 L *defectibus quos...deprehenderit*. 13 L *et gaudiosi spiritus sui* add.

a *straffinghe*: berisping om geen kwaad te doen (dus in positieve zin bedoeld). b Men denke aan *bona fama*. c Vgl. 1 Jo. 2.16. d Vgl. het motief van de *Gulden berch*.

P III 48, f. 224r[1] HOE DATMEN MET GODE IN DYE RUST SAL GAEN. ¶ CAPITTEL ⟨.XXJ.⟩

Ende, als hi dan op zijn rust gaet, so sal hi hem neighen ende besluyten in dye binnenste slaepcamere des geestes, *e*nde ontcleden ende maken hem bloot van allen voorleden dingen ende becommernissen[a], daer hi des morgens[b] mede behindert mocht worden, als[2] hi dat eerste gedacht in *G*od soude rechten. Ende daer sal hy hem neyghen ende leggen in dye vereeninge des godlijcken vredes ende in ⟨die⟩[3] armen des eewigen *W*oorts, ende decken hem met zijn bitter lijden.

Ende so mach hy met dye bruyt segghen: 'Ick slaep, mer mijn herte waect'[c], ende '*I*n mijnen bedde heb icken gesocht, dye mijn siele mint'[d]. Ende ic hebben[e] gesocht ende ghevonden in dat huys mijnre sielen, ende ic en sals[4] nyet laten gaen, voor-dat hi geeft slaep mijnen oghen ende minen slaep vanden hoofde rust[5], *o*p-dat ic rusten mach met hem van allen uutwendigen dingen [rust]'[6].

Wanneer die mensche aldus met *G*od op zijn rust gaet, so mach hi vrilic tot *G*od opwaken[7] ende segghen: 'Waer sidy, *o* mijn alder-liefste?'[8].

1 Getuigen: P III.48, f. 224r-v; L 2.50, f. 176r-v. 2 L *quando*. 3 P om. 4 L *nec dimittam eum*. 5 *minen slaep...*: L *requiem temporibus meis* (= de slapen van mijn hoofd, zoals de uitdrukking destijds luidde; vgl. Verwijs s.v. *slaep* [van het hoofd]). 6 L om. Waarschijnlijk dittografie tegenover het voorafgaande *rust*. 7 Versta: ontwaken (hier tijdens de nacht). 8 De aanvang van het gebed is door de volgende rubriek nodeloos gescheiden van zijn vervolg.

a In parallel met wat materieel gebeurt bij het slapengaan, zoals ook verder. b Nl. de volgende morgen. c Cant. 5.2a. d Cant. 3.1.; *icken...*: versta: *ik hem..., die...mint* e Versta: *hebbe hem*. f Vgl. Cant. 3.4bc.

P III 49, f. 224v[1] EEN GHEBET, HOE DIE SIELE GOD INNICHLIC TOE SAL SPREKEN INDEN BEDDE, ALS SI ONTWAECT[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XXIJ.⟩[a]

O edel inwoonder mijnre sielen, ghi, die daer zijt ende blijven wilt dat leven mijnre sielen, geweerdiget u bi mi te bliven met uwer liefden ende graciën, *e*nde laet die blinckende radiën uwer *G*odheyt in mi ende door mi schinen, *e*nde suyvert daermede mijn siele ende al mijn binnenste.

*E*nde coemt ende spijst mijn hongerige siele, die anders niet en mach dan[3] u vleesch eten ende u bloet drincken, want sonder u en mach mijn siel niet leven in dat leven der graciën. Ende so wanneer mijn siele van u niet gespijst en wort, so wort si cranc ende ontbreect in allen duechden. Daer-om coemt, o spijse mijnder sielen, o voetsel mijns geests, o cracht mijns herten, o bewaerder ende onthouder mijns lichaems, verwandelt mi in u, ende maect *(f. 225r)* my dat van graciën, dat ic niet en ben van naturen, op-dat u wederom al mijn binnenste moeten loven. *E*nde so dic als mijnen adem uut⟨-⟩ende ingaet, so menich sonderlinge lof moet u van my geschiën als vierige schutten des ghebets[b] ende als bernende fackelen des geloofs[4]. *E*nde also dic als ic nyeuwen adem in-hael, so dic moet[5] mijn siele u ontfanghen met nieuwer graciën. *E*nde so dic als mijnen adem uut-gaet, so dic moet mijn siele uut haer selven gaen ende van u ontfanghen werden ende bewaert.

*E*nde wilt doch alle menschen bewaren in uwer liefden ende graciën. *W*ant ghi in enen yegelijcken zijt, so wilt ⟨se⟩[6] doch met u verenighen als wi verenicht zijn. Ende soo wilt doch ooc doen allen gelovigen sielen, ende laet u *G*odheit in hem ende door hem schijnen, als si door u edele siele scheen int voorborcht der hellen, op-dat al haer pijne verga ende de boose geesten van hem vlyën moeten. *E*nde gheeft hem dye eewighe rust, ende dat ewige licht, dwelc ghy selver zijt, moet hem verlichten[c].

*E*nde ⟨so⟩[7] sal hy[8] weder rusten[d] inden *H*ere, om zijn natuer te stercken, om God te dyenen[9].

1 Getuigen: P III.49, f. 224v-225r; L 2.51, f. 176v-177r. Zie n. 8 van vorig hst. 2 Nl. tijdens de nacht. 3 L *cui nihil nisi...potare libet.* 4 L *laudis*; P *gheloofs*: genitief van *ghelof* = *ghelove* = *lof*, in de zin van *lof, eerbetuiging.* Vgl. Verwijs s.v. *gelof* en *lof*, dl. II, k. 1272 en 1283. 5 L *suscipiat.* 6 *Want...*: L *Et quia in quolibet esse te certum est, ita quaelibet tecum unire digneris.* Valt *quaelibet* niet als *quemlibet* te lezen? Het bevreemdt dat in P het lijdend voorwerp van *wilt verenighen* niet uitgedrukt is. P[3] heeft hier *willse* waar P[1] *wilt* zegt. Versta: wil. 7 *Ende...*: L *Hac igitur oratione fusa.* P[3] add. 8 Nl. *die mensche*, waarvan sprake is aan het slot van c. 22. De rubriek spreekt van *die siele.* 9 *Ende...*: L om.

a In feite het vervolg van het laatste zinsdeel van vorig hst. b Nl. als *toegheestinghen.* Merkwaardig is de volgende uitdrukking als daarmee gelijklopend. c Vgl. de communio uit de dodenmis. d Versta: *na dit gebed opnieuw inslapen en uitrusten.*

P III 50, f. 225r[1] HOE DYE BRUYT HAREN BRUYDEGOM NOODEN SAL IN HAER SLAEPCAMER, DAER SI AF VEREDELT WORT. ⟨¶ CAPITTEL .XXIIJ.⟩

Die siele, dye aldus rust inden *H*ere, haer nacht[2] en sal gheen duysternisse hebben[a], in-dyen[3] datse aldus haer oghen opheft inden *H*ere ende vestighet dat[4] in haren bruydegom. Dese edele siele, dye daer is een vriendinne der heyligher *D*rievuldicheyt, sal haren bruydegom, dye enige minnaer haers herten, soetelic nooden, op-dat si zijn tegenwoordicheyt hebben mach.

Want hy is dye milde uutvloeyt[5] ende afgront der godlijcker soetich⟨e⟩yt, dye alder-hoochste, dye alder-machtichste, alre-schoonste, alder-edelste, alre-soetste, alre-mildtste, alre-lieflickste, alre-begheerlicste Heere; ende hy is een hemel der weelden, *e*en hemel der soeticheyt, een hemel des *(f. 225v)* troost ende een licht, dat al dat rijcke der sielen vervult met hemelscher claerheyt. Dese minnende siele sal haren bruydegom in haer slaepcamer vermanen[b], dat hi so veel om haren wil geleden heeft, op-datse om sinen wil mach leeren lijden, ende vernyeuwen hem al die weldaden[7], die hy haer bewesen heeft.

Ooc salse hem vragen, oft hy ooc so edel, so schoon, so rijck ende so gracioos te minnen is, als si gehoort heeft: ende als hi dat hoort, so sal hi ⟨dat⟩ haer inden bevoelen te kennen geven ende ⟨sal si⟩ van hem begaeft werden[8]. *A*lso[9] dic als dye hemelsche bruyt haren bruydegom in haer slaepcamer noodt, so geeft hy haer een morgen-gave[10] ende een dyerbaer cleynoot der graciën.

Sij sal ooc diewil haren bruydegom nooden, op-dat zijn vrientschap[c] niet en vergae. *W*ant als dye bruyt aflaet, haren bruydegom te nooden, dat is een seker teeken, dat een ander in haer herte rust, die daer schalckelic haer siele wil dooden. Het is behoorlic, dat die bruyt groot make[11] den naem haers bruydegoms, ende haer[d] verblijdt, als si hem hoort noemen. Ende daerom sal si hem nerstelic vragen na dye beduydinge zijns naems, daer dye bruyt suyverlick af seyt in Canticis[e], ende na dye edelheyt zijns

1 Getuigen: P III.50, f. 225r-226v; L 2.52, f. 177r-178v. 2 *haer...*: *die nacht van die siele.* 3 L *modo* = *als zij maar.* 4 *oghen...*: versta: *haer oghe...dat...*, of *haer oghen...die...*; L *oculos suos... eosque.* 5 Vgl. P III.46 n. 17; nu E c. 19 n. 17, p. 582. 6 P[3]; P[1] *soeticijt.* 7 *Ende...*: L *eius beneficia...ad mentem revocabit. Vernyeuwen* = *verversen, opfrissen, versterken: opnieuw in de geest oproepen*; vgl. Verwijs s.v. *vernieuwen* Trans. 2) 3). 8 *so...*: L *sentire eam istud et experimento faciet agnoscere*: in 't 1e lid van P ontbreekt het lijdend voorwerp *het*, in 't 2e het onderwerp *zij zal.* 9 L *Quoties enim.* Nadruk op het *telkens.* 10 L *arrabonem*; vgl. Verwijs s.v. *morgengave.* 11 L *anima...magnificet.*

a Versta: de nacht van de ziel (*die siele...haar nacht*) zal geen duisternis meer kennen. b *vermanen*: iemand iets in herinnering brengen (om te laten weten). c Nl. haar vriendschap (genegenheid) tot Hem. d *zich.* e Vgl. Cant. 1.2.

geslachts, daer dye edele maget sinte Agnes desen verweenden bruydegom in prijst ende seyt:

'*E*nde dat gheslachte is seer edel van minlicheyt zijnre schoonheyt ende van overvloedeliker rijcheyt. *W*iens *M*oeder een ioncfrou is ende zijn *V*ader en kent geen wijf. *H*em dienen dye engelen, ende de sonne ende dye maen verwonderen[12] van zijnre schoonheyt. *Z*ijn rijcheyt en neemt geen eynde. *V*an sinen ruec werden dye dooden levendich. *E*nde van sinen tasten werden dye crancken sterc. *Z*ijn minne is suyver. *Z*ijn omvangen is heylich. *Z*ijn vereninge reynicht'.

Met dusdanige woorden prijstse[13] haren bruydegom, welc ooc een ynnige siele[14] aen haren bruydegom sal mercken ende hem daer-in prijsen ende looven. *E*nde daer-na seytse van veel weldaden, die *(f. 226r)* hy haer gegeven heeft, ende die hy ooc alle gelovigen[15] sielen geeft, die hem aenhangen ende die hem vóór alle dingen soecken, ende versmaet[16] alle ander lief-hebbers ende antwoort allen onreynen becoringen des viants:

'Gaet van mi, alle voetsel der sonden ende spijse des doots. *M*y heeft een ander minnaer vercoren, wiens geslachte hogher is, wiens macht stercker is, ende

Van sunte Agnyeta

...Doe se (= Agnes) vander scholen quam, soe wart si ghemynt van des richters soen vander poerte. Ende hi brachte hoer duerbaer stene ende belovede hoer ontellicke rycheiden, wolde si oen te hilichte nemen. Agnyete antwoerde hem: Ganck van my, voedsel der sunden ende der mysdaet ende spise der doet, want my hevet een ander mynnaer voer-ghemynt. Ende si begonste hoer lief in vijf dinghen te prisen, welcke dinghe die brude // aen den brudegom sunderlinghe versoeken.

Si presen van edelheit sijns gheslechtes, van mynlicheiden sijnre schoenheit, van overvlodicheide sijnre rijcheit, van crachte ende van mogentheyden ende van sijnre groter mynnen, ende seyde: Hi is vele edelre dan ghi van gheslechte ende weerdicheiden. wes moeder een maghet is, ende sijn vader en kent gheen wijf. Hem dienen die engelen, ende die sonne ende die mane verwonderen sine schoenheit; sijn rijcheide en mynren nyet, ende myt sinen roeke werden die doden weder levende. Ende myt sinen

12 L *mirantur.* **13** L *beatissima Agnes commendat.* **14** L *unaquaeque devota anima.* **15** L *fideli*; versta *getrouw*; vgl. Verwijs s.v. *gelovich* 1. **16** Vgl. *seytse.*

f R. 36-120: doorlopende ontlening aan Jacobus DE VORAGINE, *Legenda aurea.* Schr. ontvouwt de verplichtingen van de bruid naar het voorbeeld van de maagd S. Agnes, wier leven opgenomen is in de *Legenda aurea* (p. 113-117). De inleiding der Vita verhaalt het liefdesaanbod van een pretendent, dat Agnes afwijst door de lofprijzing van Christus, aan wie zij zich reeds weggeschonken heeft (p. 113-114). Schr. brengt Agnes' antwoord naar voren of allegoriseert dit enigermate. De hier weergegeven vertaling uit hs. Leiden, Ltk. 281 verduidelijkt enigszins de vrije aanhaling van Schr. Het lijkt wel, dat Schr. op speciale wijze *Agnes* vereert. Zij vermeldt Agnes ook in *Tempel*, c. 45 (ug. AMPE, p. 511). Een ander voorbeeld van Agnes' verering is dat van Agnes († 1477) en Rikelant Stevensdochters uit het Grootbegijnhof van Haarlem. In hs. Gent, U.B. 1269, dat eenmaal aan voornoemde begijnen behoorde, komen naast sermoenen van Bernardus heel wat Agnes-teksten voor, o.a. f. 77r-83v, een uitvoerige commentaar van de hier behandelde inleiding van het Agnes-leven: *Hier beghint van die cieringhe die die gloriose maghet sinte agniet ontfanghen heeft van haren brudegom.*

hi is aller graciën vol, ende heeft mi getrout met den vingerlinge des geloofs, dat ic vastelic in hem gelove. *E*nde hi heeft mi een teeken geset in mijn aensicht, dat ic genen anderen minnaer ontfangen mach dan hem. (Dat aensicht der sielen is dat overste der sielen: daerin heeft haer dye heilige *D*rievuldicheyt ghedruct ende geënicht, dat[17] daer geen ander in ontfangen en mach werden).

*E*nde hy heeft mijn siele verchiert met menigerhande duechden, ende hy vergadert my metten bant zijnre minnen[18], ende hy heeft mijnen hals[19] ghegort met preciosen steenen (dat is: met een puer oprechte meyninge in *G*od, die omset wort met menigerhande duechdelike werken). *E*nde hy heeft my gecleet met enen mantel van goude geweven (dat is: hy heeft mijn siele gecleet met zijn heylige leven ende lijden). Ende hy heeft my verciert met ontallike voorspannen[20] (dat zijn: zijn volcomen duechden ende exempelen ende dye dyerbaerheyt zijnre heyliger verdiensten).

Ende honich ende melc heb ic ontfangen uut sinen monde (⟨dat is⟩: hy heeft mijn siele ghespijst met dat honich zijnre *G*odheyt)[21] ende met dat melcke zijnre soeter lieflijcker *M*enscheyt. *E*nde zijn bloet heeft verchiert mijn wanghen (⟨Dese wangen zijn⟩ die ghedenckenisse tasten worden die crancke stercker. Sijn mynne is zuverheit, sijn tasten heilicheit, sijn verenicheit reynicheit. Dese vijf punten setsi in eenre leren, ende seit aldus: wes gheslechte hoger is, sijn macht sterker, sijn aenschouwen schoenre, sijn mynne zoeter, ende hi is in alre gracien bequamer.

Daer nae seit si vijf waeldaden, die hoer hoer brudegom ghegeven had ende die hi sinen anderen bruden gheeft. Want hi teykendese mytten vingherlinghe sijn gheloves, ende hi cleetse ende verciertse myt menigherhande doeghet ende waeldaden ende hi teykentse mytten blode sijnre passien, ende hi vergadert se myt hem mytten bande sijnre mynnen, ende dat hise rike maket mytten schatte sijnre hemelscher glorien.

Want si seit aldus: Hi hevet // my beteykent mytten vingerlinge sijns gheloefs. hi hevet mynre rechter hant ende myne hals begort mit preciosen stenen. Hi hevet my ghecleet myt enen sarcoete, dat geweven is van golde ende hi hevet my verciert myt ontellicken voerspannen.

Hi hevet my een teyken in mijn aensichte gheset, dat ic ghenen anderen vrient en sal ontfaen dan hem, ende sijn bloet hevet myne wanghen verciert.

17 L *ita ut*. 18 *Ende hy heeft mijn siele...*: L *et ornavit me inaestimabili dextrocherio amoris sui.*
19 *ende...*: L *Dexteram meam et collum meum.* 20 L *monilibus.* 21 *zijnre...*: L om.

zijns bitteren lijdens, makende der sielen wangen root ⟨ende⟩ wit-blinckende[22], dat[23] si voor *G*ods aensicht lichten. [Dese wangen zijn die gedenckenisse])[24]. *E*nde ic ben omhelst met zijn suyver omhelsen. *E*nde mijn lichaem is aenden sinen gevoecht. *E*nde hy heeft my ontallike schatten getoont, dye hi mi belooft heeft te geven, op-dat[25] ic hem gestadich blive.//*S*o[26] sal mijn siele rust vinden *(f. 226v)* in die rijcheyt zijns godliken wesens ende woonen in zijn erfenisse ende in dye verborghenheyt zijns tabernakels'[27].

Ic bin nu omhelset mit sinen suveren omhelsen, mijn lichame is aenden sinen ghevoeghet. Hi hevet my ombegripelike schatte getoent, die hi my belavet hevet te gheven, op dat ic hem gestadich blive...

(Hs. Leiden, U.B., Ltk. 281, f. 85r-v).

Och, soude[28] dit niet een trage siele verwecken, ende vroech tot God op doen waken, ende met groot verlangen altijt dat aensicht *G*ods doen soecken ende aenbeden, daer si haer voor den oversten coninc sal vertonen tot sinen ewigen dienst, ende dat met eenen minlijcken inkeer ende toegeesten? *D*aer wort dye gheest ontfunct[29], ende in godlijker liefden omhelst, ende dye siele doorvloeyt, ende dye crachten vergadert ende met dat voetsel der minnen ghesterct, daer dye consciëncie door ghesuyvert wort ende dat herte gereynicht ende de natuer in graciën verwandelt.

Hyer-in wort den rechten toepat gevonden, ende dye levendige ader inder sielen geopent, dye nyemant bestoppen en mach, so verre[30] alsmen altijt waket ende biddet. *D*at is dye gront ende dat rechte fondament ende begin alre geestelijcheit[31,g].

Mer men macht[32] menichsins oeffenen, so een yegelijck geest ende gront daer-in beweghet wort; mer bysonder salmen altijt behouden dat in-neygen ende insincken des geests[33], ende dye vergaderinge alre crachten, ende dye nederbuyginge des herten met oprechter meyninghe in allen wercken, ende dye gereetheyt[34] des lichaems ende dye gedwongenheyt der sinnen[h].

22 *wit...*: L *candidus et rubicundus.* **23** L *ita ut.* **24** *Dese wangen...*: de weglating vooraan en de toevoeging achteraan zijn het gevolg van verkeerd begrepen verbeteringen in het hs. **25** L *si.* **26** L *Si enim perseveravero.* **27** Bij de vertaling van deze Agnes-tekst gebruikt L vaak woorden uit het Latijns origineel (Jacobus DE VORAGINE, *Legenda aurea*, Cap. xxiv, *De sancta Agnete Virgine*, *o.c.*, 113-14), maar houdt wel rekening met de bijvoegingen van Schr. **28** *Och...*: L *An non deberet.* **29** Vgl. Verwijs s.v. *ontvonken* = *ontfunken*, Mndl. tegenover Mondl. *ontfenken.* **30** L *si modo:* **31** L *vitae spiritualis.* **32** *macht* = *mach het.* **33** L *in Deum* add. **34** P[1]; L *promptitudo*; P[3] *gerechticheyt.*

g R. 119-122: kernpunt van de leer der Peerle. h Let op de verschillende benamingen van de zielegesteltenissen op de 3 vlakken.

P III 51, f. 226v[1] EEN GEBET, HOE DYE EDELE SIELE HAER EERSTE GHEDACHTE IN GOD SAL RECHTEN, ALS SI ONTWAECT[2]. ⟨¶ CAPITTEL .XXIV.⟩

Nu waect op, o devote siele, ende aenbedet met alre ynnicheyt in die verborgentheyt des gheests dye oneyndelike *G*odheit, ende segghet:

'Ic gelove in *G*od[a]. O grondelose goetheyt *G*ods, ewich heb ic in u afgrondige goetheyt[3] geweest ongescapen, want ghi hebt my in ewicheyt bekent ende vercoren. *D*aerom moet ic u weder bekennen: so sal ic van u vercoren werden ende wonen in u ende ghy in my, die soeter zijt dan al die weelden der werelt.

O mijn alder- *(f. 227r)* liefste, daert al in besloten is, datmen bedencken mach, wie sidy doch? Ghy zijt een almachtich opperste goet, dat nyemant te gronde en bekent dan u drievuldige enicheyt, daer ghi alle minnende geesten in begrijpt. *M*er si en mogen u nyet begrijpen, mer si worden van u verslonden ende in minnen verteert. O ewige oneyndelike goetheyt, eewich heb ic in u geweest sonder bekennen mijns selfs, ende nu sidy in my.

O edel inwoonder mijnre sielen, ghi hebt u also geënicht ende besloten in dat overste deel mijnre sielen, dat ghi daer nemmermeer ⟨af scheiden⟩[4] en wilt, ende zijt almachtich inder sielen, op-dat[5] ghy my stercken wilt, ende al-wijs[6] inder sielen, op-dat ghy my verlichten wilt, ende al-minnende[b] inder sielen, op-dat ghi my in minnen verwandelen wilt[c].

'*E*nde daerom, *o* hemelsche *V*ader, ghy dye daer zijt ende blijven wilt in mijn gedachten, vereenicht ende vesticht doch mijn gedachten, ende trect mijn begeerten, ende helpt my, dat ick anders niet moet dencken noch begeeren dan ghi en wilt, ende dat door verdienst dijns *S*oons ende liefde dijns *H*eylighen *G*heests.

O *S*oon *G*ods, ghi die daer zijt ende blijven wilt in mijn verstant, verlicht mijn verstant met gewaer bekennen dijns ende mijns, ende inlicht mijn reden, ende suvert mijn consciëncie, ende oprecht al mijn affectiën tot uwen dienst, dat[7] ic moet volgen dat licht der waerheyt, *o*p-dat ic anders niet en moet leeren dan ghi en wilt, ende dat door cracht des *V*aders ende liefde des *H*eylighen *G*eests.

O *H*eilige *G*eest, o minnen-bant des *V*aders ende des *S*oons, ghy die daer zijt in mijnen vriën wille, *ic* geve my geheel u eygen: verenicht mijnen wille geheel in uwer minnen, ende sterct mijnen toorn, om nerstelic te arbeyden na alle duechden[8], ende helpet my, dat ic geern ende anders niet[9] en moet spreken dan ghy en wilt, ende dat door dye cracht des *V*aders ⟨ende⟩[10] wijsheyt des *S*oons, dye u my belooft heeft te seynden van sinen *V*ader, om my te troosten, ende mijn siele bitter te maken alle

1 Getuigen: P III.51, f. 226v-228r; L 2.53, f. 178v-180v. 2 Bij het morgenopstaan tegenover P III c. 49; zie nu E c. 22. 3 *afgrondige...*: L om.; men kan ook punctueren: *u, afgr. g.* 4 P *afscheiden.* 5 *op-dat...*: L *ut...transformes*; doelzin; wegens *wilt* betekent *op-dat* hier *omdat*; zo ook verder. 6 *al-wijs* gevormd naar *almachtich*; L *omnisapiens*: ook elders. 7 L *ut.* 8 *te...*: L *pro virtutum acquisitione.* 9 *ende...*: L *libenter nihil aliud.* 10 P[3]L add.

a R. 5-52: dit gebed sluit nauw aan bij de *Oeffeninghe des herten*: zie hiervoor E c. 10. b Drie woorden met *al* volgens de 3 personen in de éne natuur. c R. 7-19: nadruk op *die weselicke eenicheit* als invalspunt van de *volheit der genaden.*

vergancke- *(f. 227v)* like dingen, ende inwaert te leiden, ende één geest met hem te maken[11], die daer zijt een minnen-bant des *V*aders ende des *S*oons.

O *V*ader, o *S*oon, o *H*eylighe *G*eest, ghi zijt drie personen ende één warachtich *G*od. O gebenedide *G*od, wilt my also met u verenigen, dat my geen dinc van u vermiddelen en mach. O *V*ader, in uwen handen bevele ic [u][12] minen geest, ende bid u, o *S*one *G*ods, door verdienste uus vroliken geests ende uwer droeviger sielen ende uus gewonden lichaems, dat ghi mijnen geest, siele ende lichaem bequaem wilt maken, dat u ⟨genuechte⟩[13] si in my te wesen[d]. *E*nde laet u *G*odheyt in my ende door my schijnen, ende verdrijft uut my al dat u mishagelijc is. *E*nde neemt u selven tot u selven in my inden heylighen *S*acrament, ende verwandelt my geheel in u, door verdienste uus vrolijken geests ende uwer droeviger sielen ende uus reynen gewonden lichaems, op-dat ick so één geest, één siele ende één lichaem met u mach werden ende blijven in u godlijcke vereninghe, ende wesen u met al mijnen crachten gehorsaem, ende dat ic altijt in mijnre herten voor mijnre sielen moet behouden dat levendige spiegel dijns heyligen levens ende lijdens, dat daer is dat boec des levens, daer alle volmaectheyt in is gheschreven, op-dat u mismaecte beelt nemmermeer uut mijnre herten en come, ende dat ic my daer nemmermeer uut en neyghe, mer dat mijn siele dy tot alder tijt behaghelic lof gheven mach'.

Met aldusdanige oeffeninge wortmen geheel in *G*od ghefondeert, ende bequaem ende ontfangelic[14] tot alle ander oeffeninge, waer hem dye mensche in oeffenen wil, *h*et si in lesen, in bidden, in dencken[15] oft in ander wercken der duechden. *A*ls desen gront voor-gegaen is ende men daer-uut dye aenwijsinghe[16] *G*ods voorder oeffent, so worden al dye wercken godlic ende vruchtbaer. Mer, watmen sonder dit fundament oeffent, en is *G*od so aengenaem niet, noch en houdt den mensche niet staende in rechter *(f. 228r)* geestelicheyt[17].

In desen gront wort dye binnenste mensche in *G*od ghevesticht, ende blijft omberoerlic indie weselijcke eenicheyt, ende woont in godlike vrijheyt. *D*aer wort die volheyt der graciën gestort in de overste crachten ende vloeyen in die nederste crachten. *D*aer wort die inwendige mensche vervult met die rijcheyt der godliker genaden. *D*aer wort die uutwendige mensche verandert, ende zijn wercken werden gerecht na die wercken[18] Jesu *C*hristi, ende zijn herte ende sinnen werden met meerder liefden ontsteken, hem te oeffenen in zijn heylich leven ⟨ende lijden⟩[19], om dat te gader in zijn bevoelen te trecken[20], als zijn zeericheyt, zijn ellendige gelatenheyt, ende die lasterlike versmaetheit, ende die ellendige verworpenheyt, ende die schandelike doot, ende die onlidelike bangicheyt zijns herten, ende die doorsnijdende droefheyt der sielen, ende ⟨die⟩ ongemeten vruechde des geests.

11 *ende mijn siele...*: alle werkwoorden staan op gelijke voet als *troosten*. P[3] en L zetten ze op gelijke voet als *vereenicht*: *...maect... leytse...ende maectse*. 12 Zie hierboven ook nog. 13 P[3]; L *te delectet*; P[1] *genoech*: de voorbeelden bij Verwijs s.v. *genoech* I laten niet toe *genoech* i.p.v. *genuechte* over te nemen; 14 Nevenvorm van *ontvangelic* = *ontvankelijc*; L *capaces*. 15 L *meditando*. 16 *dye...*: L *instinctu...nos instruente*. 17 L *vita spirituali*. 18 *werden...*: L *iuxta...diriguntur*; *gerecht* van het werkw. *rechten* (= *richten*) *naar*; vgl. Verwijs s.v. *rechten*, Trans. 19 *ende...*: L *et passione* add. 20 *dat...*: L *et ad sentiendum eam in seipso*.

d Vgl. Prov. 8.31.

*H*ier-in verliest de mensce zijn gevoelen, ende gevoelt anders niet dan dat is gheweest in *C*hristo[e]. *E*nde met diepe vrolicheyt ende medelijden des herten so doorsiet hy met verlichter reden ende met minliker liefden al zijn leven ende lijden, ende lovet ende danct hem daer-af in alre tijt, ende bysonder in die seven ghetijden, daer die heylige kercke *G*od in lovet[f] (want hy een litmate der heyligher kercken is), ende is in-gegaen in dat overste der kercken, in dat heymelijcke sancta sanctorum, ende thoont[21] dat bloet des lams voor dye misdaet des volcx[g], ende is besloten inden oversten hoecsteen Jesu Christi[h], die daer is een blinckende lanterne[22], dat schijnsel der godliker claerheyt[i], die hemel ende aerde verlicht.

21 L *offerens.* 22 L *lucerna.*

e R. 71-72: vgl. Phil. 2.5: gevoelen van Christus en van de mens. f Verwijzing naar *Dat ander dinc*, dat hierna behandeld wordt: E c. 27. g De mens-lidmaat der kerk — als ingaande tot het heilige der heiligen met Christus de hogepriester. h Vgl. Act. 4.11. i Vgl. Hebr. 1.3.

p. 34c, f. 159v[1] ⟨HOE WIJ DAT LIJDEN ONS *H*EREN ⟨IN ONSER HERTEN⟩[2] DRAGEN ENDE NA-VOLGEN SULLEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXV.⟩

O mijn siele, wildy behouden worden[a], so moet ghi dit fundament in u legghen[b] *e*nde door Christum Jesum ingaen, dye daer seyt⟩[3]: 'Ic ben die duer: die doer mi ingaet, die wort behouden. Ic ben die wech, de waerheyt ende dat leven[c]: die doer mi wandert, die en sal niet dwalen; die in mi ghelooft, die en sal niet bedrogen werden; ende die mi aenhangt, *(f. 160r)* die wert één ⟨geest⟩[4] met my[d] ende sal hebben dat licht des levens[e]. Ende ingaende ende uutgaende ⟨sal hi⟩[5] weyde vinden'[f].

Recht of hy seyde: 'Ten is niet genoech dat ghi u becommert alleen met die *M*enscheyt, mer oock suldi ingaen in dat edel wesen der *G*odheyt. Want de *M*enscheyt en is nyet sonder die *G*odheyt. *E*nde daer-om is *G*odt mensche geworden, op-dat die menschen gode[6] souden worden[g]. Uutgaende in mijn edel *M*enscheyt, suldi soetelic gevoet werden met mijn leeringe ende exempel'[7].

Want doer dat leven ende lijden *C*hristi zijn wi alle gevrijt ende verlost, ende den hemel is geopent, ende die macht des viants benomen. Want niet en is *G*od behaechliker ende ons saliger noch den bosen geest[8] scadelicker dan dat wi dat lijden *C*hristi stadelic dragen in onse herten.

1 Getuigen: p, c. 34c, f. 159v-160r; P III.53a, f. 230r; L 2.55a, f. 182v. — De revisor heeft dus deze tekst verplaatst, met een eigen kapittelnummering; wij volgen de orde van p, die dit nog onder *Dat eerste dinc* rangschikt. **2** L *intra nos*; vgl. r. 16. **3** *Hoe...*: PL add.; p *want hi seyt* (hiermee begint p zijn excerpt). **4** PL; p *licht*. **5** PL; p *suldi*. **6** PL *goden*. **7** PL *exempelen*. **8** PL *geesten*.

a De zinswending herinnert wel aan het *Quicumque vult salvus fieri*; vgl. C c. 44, aanvang. **b** Vgl. 1 Cor. 3.11. **c** Jo. 10.7, 9a; 14.6a. **d** 1 Cor. 6.17. **e** Jo. 8.12c. **f** Jo. 10.9b.

p. 34d, f. 160r[1] ⟨HOE HAER DIE INNIGE SIELE OEFFENEN SAL IN DAT LIJDEN HAERS GHEMINDEN. ⟨¶ CAPITTEL .XXVJ.⟩

Een ⟨yegelike⟩[2] ynnighe siele behoort ⟨eyghentlic⟩[3] toe, dat si altijt voor haer borsten draget die costeliken schat[4] des lijdens haers bruydegoms ende besluyt dat costelijcke iuweel inden schreynen[5] haers herten, *(f. 228v)* van welcken rooc al haer wonden genesen werden, daer si suyver ende reyn door wort, ende chierlic gecleet, ende edelick ghespijst.

Dit[6] salse te gader behouden tusschen haren borsten als een bondelken van myrren[7], dat haer neder-druct in voorspoet ende haer op-heft in wederspoet, ende doet haer verblijden int cruce des lijdens ende al, dat den vleesce pijnlic is, ende alle armoede, gelatenheyt ende alle versmaetheyt ende confusie om zijnre minnen omhelsen, daer si door ghereynicht wort voor die ogen Gods, daer dat gemoede door verheven ende met blinckende[8] claerheyt doorlicht wort ende vervult met smakende wijsheyt⟩[9][a].

⟨Hierom⟩[10], *o*[11] mijn siele, arbeit nerstelike, ende vergadert alle die crachten uwer sielen: met alle die levendicheit dijnre memoriën, met alle die subtijlheit dijns verstands ende met alle ⟨bereitheyt⟩[12] dijns willen, ende overstort[13] si in dat bitter lijden ons gesontmakers[14]:

1 Getuigen: p, c. 34d, f. 160r-162v; P III.52, f. 228r-230r; L 2.54, f. 180v-182v. — Na wat wij nu als E c. 13 hebben opgenomen vervolgt p met de zin: *O mijn siele arbeit nerstelicke...* Deze zin vinden wij in P III.52 als een 2e paragraaf: *Hierom, mijn siele, arbeit nerstelic...* Wij nemen aan dat p de eerste paragraaf heeft weggelaten, maar feitelijk de hele tekst van P III.52 gekend heeft. Wij nemen deze hele tekst over, als E c. 26, maar wel op basis van de p-tekst, met aanvullingen uit P III.52. **2** L *quamlibet* add. **3** P[3]; P[1] *yegelijc*; L *proprie*. **4** L *clenodium*. **5** Vgl. Verwijs s.v. *schreen, schrijn*; L *scrinio*. **6** L *Haec nempe domini sui*. **7** *bondelken...*: L *fasciculus myrrhae*. **8** L *chorusca*. **9** De r. 8-14 komen alleen in PL voor. **10** p om. **11** PL om. **12** P; L *promptitudine*; p *bitterheit*. **13** L *immerge*. **14** Hier heeft L alleen deze zin: *De modis autem exercitij passionis Iesu Christi sciendum est.* Over *sex aut septem* in L, tegenover *in sesterhande manieren* uit *Fasciculus* zie hierna n. 39.

a R. 3-14 expliciteren het laatste zinsdeel van E c. 25: *dat lijden...dragen in onse herten*, en wel volgens het bijbels motief van het 'bondelken van myrrhe', Cant. 1.12, naar de uitwerking van de *Fasciculus myrre* (werk van een anonieme minderbroeder observant uit de provincie van Keulen. Aangaande het werk, de auteur en de uitgever van dit werk zie Benjamin DE TROEYER ofm., *Bio-bibliographia franciscana neerlandica saeculi XVI*, Pars I, 31-35; Pars II, 75-90, Nieuwkoop, 1969. Wij gebruiken de druk beschreven onder nr. 141, Pars II). Dom HUIJBEN toonde reeds in 1928, dat de leer der Peerle over de *sex modi meditandi passionem Christi* op Bonaventura teruggaat en door Ludolphus van Saksen in zijn *Vita Christi* verwerkt werd, terwijl hij ook verdere nawerking ervan in de Nederlandse vroomheid aangeeft (zie OGE.2. 1928, p. 370 en n. 19-20. In zijn artikel *Wanneer werd de Groote Evangelische Peerle voltooid?* (OGE. 1936, 85-96) baseert STRACKE zich op het feit dat de Peerle de voornoemde *sex modi* aanhaalt vanuit de *Fasciculus myrrae*, uitgegeven vanaf 1517. Dit gegeven alleen interesseert ons hier, zodat wij de corresponderende teksten van P. en Fasciculus naast elkaar afdrukken, zoals hierna vanaf linker r. 19. De hier doorlopend afgedrukte tekst r. 3-16 had theoretisch als een linker kolom kunnen afgedrukt worden. Zie hiervoor reeds p. 256 e.v. Men kan zich afvragen of Schr de Fasciculus uit een hs. of uit een druk kende. — (De afhankelijkheid van Schr. t.o.v. Fasciculus zal trouwens in de volgende hstt. nog overvloediger aangetoond worden). Aan Ludolphus' *Vita Christi*, Pars secunda, Caput 58 (= t. 4, 455-467) ontleende Fasciculus hier twee onderscheiden stukken, nl.

1. *Lud.*, nr. 1, het middenstukje (= p. 456a, het midden) = *Fasc.*, Prologhe, eerste inleidende tekst, fol. A3v-4r; vgl. r. 1-9
2. *Lud.*, nr. 11 (= p. 465b-467a) = *Fasc.*, Tweede deel, Caput II, fol. E1-r — E8v.

— In onze rechtse paralleltekst drukken wij de passages uit *Fasc.* over, die Schr. in haar tekst als één geheel overnam.

Fasciculus myrre, Willem Vorsterman, ± 1540.

Prologhe:

(f. A3v)...Ende want tot deser begeerten nyemant comen en mach, hi en moet met al die levendicheyt zijnre memorien, met al die subtijlheyt zijns verstants, ende met al die bereytheyt zijns wils hem over-storten in die stadige oefeninge des lijdens christi, zijns bitterheyts, ende zijnre onbegrijpeliker lieften, also dat hi warachtelijc seggen mach met die minnende bruyt: Mijn vrient is als een bondelken van myrre, ende sal altijt tusschen mijn borsten rusten. Hoe wel dat dese oeffeninge int eerste dicwil schijnt bitter te wesen, nochtans sullen die vruchten deser oeffeningen dye siel *(f. A4r* voeden in menichfuldicheyt der gracien....

Tweede deel. Tweede capittel: *Als van menigherhande manieren der oeffeninghen des lijdens Christi int ghemeyne (f. D84).*

Ten eersten *(f. 160v)* met een[15] stadige oeffeninge, *o*p-dat wi hem navolghen mogen, als sinte Pauwel seyt: 'Voelt dat[16] in u, datter is ⟨geweest⟩[17,b] in *C*hristo *J*hesu', of hi seggen woude: 'mit lijf ende met siele, mit[18] hert ende met monde[19] ende mit wercken volget uwen gesontmaker[20] na'. Ende dit is dat die bruydegom int *S*angboec spreect[21] totter bruyt, seggende: 'Set mi als een teyken op u herte,

(f. E1r) ...*Ten eersten* so sal hem een mensche oefenen int liden ons heren om Jhesum na sijn vermoegen daer-in na te volgen... Ende dat is tghene dat S. Pauwels vermaent in sijn epistel segghende: Voelt dat in Christo geweest is. Oft hi segghen wilde: met lijf ende met siele, met herte, met mont ende met wercken volcht uwen gesontmaker na. Ende dit is dat die bruydegom so soetelic spreect int boec der sangen tot sijn bruyt seg-

15 P om. **16** P om. **17** p om. **18** P om. **19** *ende...*: P *sinne.* **20** P *salichmaker.* **21** *int...*: P *spr. in canticis.*

b Phil. 2.5. Voornoemde *Fasciculus* kan voor Schr. wel de aanleiding zijn geweest om dit gezegde van Paulus (Phil. 2.5) zo'n belangrijke plaats in haar leer te geven.

— mi met al uwer begeerten[22] liefhebbende ende uut crafteliker[23] begeerten uwes herten u mit mi vereenigende — ende set mi als een segel op u armen'[c]. Bi den arme[24] verstaetmen die wercken, of hi seggen woude: 'Ten is niet ghenoech, dat ghi mi liefhebt metten herten, mer ic begeere ende wil, dat ghi de liefte uwes herten mitten wercken bewijsen sult ende volghen[25] mijn exempel na'.

Ten anderen mael dat wi een diepe medelijden hebben sullen met dat lijden Christi[26]. Ist dat wi ons keren tot een recht medelijden ⟨in dat bitter lijden ons *H*eren⟩[27], so sullen wy ons hiernamaels meest ⟨met hem⟩[28] verblijden[d]. Och, wie en soude niet mit een diepe medelijden worden bevangen[29], als hi overdenct die swa- *(f. 161r)* richeit ende droefnis[30], die hi geleden heft?

—

Ten derden mit een diep verwonderen, wie die-ghene is, die daer heeft geleden, ⟨ende wat hy geleden heeft, ende van wyen hy geleden heeft, ende voor wyen hy geleden hevet⟩[31]. Och, is dit niet ⟨wel⟩[32] een sake te verwonderen, dat de machtige *H*ere aldus grote pijn

gende: Set my als een segel op u herte, mi met alle u begeerten lief hebbende, ende wt craftelike liefde dijns herten u. met mi vereenigende, ende set mi als een segel op u armen. Bi die armen verstaetmen die wercken, of hi segghen wilde: Ten is niet genoech dat ghi my lief hebt metter herten, mer ic begeer ende wil dat ghi die lief- *(f. 1v)* te dijnre herten metten wercken bewijst: ende volcht mijn exempelen na...

(f. 3r)...Ten .ij. so sal een mensche hem oeffenen in dat liden ons heren om hem uut al die crachten zijnre sielen, ende na al zijn verstant te ver- *(f. 3v)* wecken tot een recht diep medeliden te hebben met sinen gesontmaker in alle die articulen van zijnder passien... Ende s. Pauwels seyt: ist dat wi ons nu hertelic keeren tot een recht medeliden van zijn gebenedide passie, wi sullen ons hier namaels hoochlic verbliden met hem... *(f. 4r)*... Och wie en soude niet met een diep medelijden bevangen worden, die overdenct die swaerheit, die diepheyt ende die menichfuldicheyt sijnre pijnen, spiticheden versmaetheden ende sijnre ellendiger droefnissen...

Ten .iij. so mach hem een mensche oefenen int lijden ons heren ihesu met diepe ende grote verwonderinge, so dat *(f. 4v)* hi in elc artikel bisonder...hem mach verwonderen...als hi merct oft wil mercken wie die ghene is die daer geleden heeft, wat hi geleden heeft, voor

22 *mi...*: P *met...mi* trp. **23** P *crachteliker*. **24** P *armen*. **25** *bewijsen...*: P *bewiset ende volghet*. **26** *dat...*: P *met een diepe m.*; L *ad intime compatiendum*. **27** P add.; vgl. evenwel de omissie in P in n. 26. **28** P add. **29** *w. bev. ...*: P *bev. w.* trp. **30** *ende...*: PL om. **31** *ende wat...*: PL add. **32** P add.

c Cant. (= *Sangboec*) 8.6. d Vgl. Rom. 8.17.

ende ⟨so⟩[33] scandeliken doet geleden heeft? Och, neemt nu stadelic voor ogen niet alleen die blote *M*enscheyt, mer altijt denct dat hi *G*od is ende dijn schepper ende dijn rechter, dijn hope ende dijn brudegom.

wien hi geleden heeft ende van wien hi geleden heeft. Ten eersten... Och is dit niet wel een grote sake om verwonderen, dat hem dese so groot, so wonderlijc, so machtich, so goet, hem soe diep vernedert ende verootmoedicht heeft. Ende daer om sal een mensche inde oeffeninge van elc artikel, dit sonderlinge voor oogen nemen, ende slaen nyet alleen in die blote menscelicheyt mer sal altijt dencken dat ...*(f. 5r)*... hy god is, ...dat...hy sijn hope is, dat hy sijn brudegom is, op dat sijn herte...

Ten vierden mit een inwendige blijtscap ende vrolicke vermakinge des geestes. Och, mogen wi niet wel segghen ende vroliken singen metten prophete: 'Mijn siel is verlost uut den stricke[34] des iaghers' ende 'onse hulp is inden name des *H*eren'[e]?

(f. 6r)...Ten .iiij. so mach een mensche hem oeffenen int lijden ons heeren met een inwendighe bliscap ende vrolike vermaninge (!) des gheests, also dat hy hem inwendelic verbliden sal van drie dingen... Ten eersten so sal hem een mensche inwendelic seer verbliden, want hi ende dat heel menschelick geslachte verlost is... Och mogen wi niet wel seggen, ya met vrolicheit singen, dat die propheet David seyt: Onse siel is als een mussche wten stric des iagers genomen, die stric is gebroken, ende wi zijn verlost. Onse hulpe is gheheel ende alleen inden naem ons heren die hemel ende aerde ghemaect heeft...

Ten vijften met een geheel overstortinge ons selves ende alle der crachten onser sielen, rootverwich versmouten[35] in dat bitter lijden ons *H*eren Jesu *C*hristi.

(f. 8r)...Ten .v. so mach een mensche hem oeffenen int liden ons heren door een geheel overstortinge sijns selfs. Also dat hy wt al sijn begeerten hem geheelic keert in Jhesum ende dien gecruyst. Ten is hem nyet genoech dat hi Jhesum na volcht of..., mer na al zijn vermogen wt alle die crachten sijnre sielen hem geheelijc resolveert, smelt, overstort ende

33 P add. 34 P[1] *stercke.* 35 *ende...*: P *also dat alle dye cr. ...smelten.*

e Ps. 123.7-8.

Ten sesten tot een rustige soeticheit, also dat ⟨dye mensche gheheel daerin ruste⟩[36]. *E*nde dat geschiet, wanneer ⟨hi⟩ also overstort ⟨is⟩ in dat lijden ons *H*eren, dat ⟨hem⟩[37] altijt te gemoete coemt die ghecruyste *I*esus, *e*nde ootmoe- *(f. 161v)* delike ende vuerichlike ⟨hem⟩ versinckt in de diepte van dat liden ons *H*eren, ende niet af en ⟨laet⟩[38] //ende ten lesten[39] mit vuerigher bernender lieften, die[40] doer een stadige oefninge ontsteken is, ⟨zijn⟩ ruste ende troost ende soeticheyt ⟨set⟩[41] in Jhesu, *a*lso dat ⟨hem⟩[42] geen dinc deser werlt, ⟨genuechte noch⟩[43] tribulacie noch bangicheit, versmaetheit, siecheyt, ghesontheit, voorspoet noch wederspoet na dat opperste deel ⟨sijnre⟩ sielen[44] bewegen ⟨en⟩[45] mach, noch verstooren ⟨sine⟩ onbeweechlike ruste[46], *a*lso dat ⟨hy⟩ warachtelic spreken ⟨mach⟩[47] mitter bruit: 'Ic sitte onder die scheme[48] des-gheens, die mijn siele mint, ende zijn vrucht is mijnre tongen ende ⟨mijnre⟩[49] keelen overvloedige soeticheyt'[f]. Ende in d⟨es⟩er keert in Jhesum ende sijn gebenedide passie...

(f. F1r)...Ten .vi. so mach hem een mensce oeffenen int lijden ons heren, tot een rust des soeticheits, soe dat hi daer gheheel in rust. Ende dat gheschiet als hi also overgestort is int lijden ons heren, dat hem altijt te gemoete comt dye gecruyste Jhesus, ende na al sijn vermogen gaet altijt ootmoedelic ende vierichlic in die diepte des lidens christi ende niet af en laet als in die voorseyde vijfste oefeninge geseyt is, ten lesten overmits bernende liefde ende vierige devocie die in hem door een stadighe oefeninge ende een geheel overstortinge ontsteken is al geheel sijn ruste, sinen troost, ende al sijn soeticheyt set inden gecruysten ihesum also dat gheen dinc der werelt noch genoecht, noch wellust, noch tribulacie, noch bangicheyt, noch spiticheyt, noch versmaetheyt, noch siecte, noch gesontheit, noch voorspoet, noch wederspoet hem beroeren noch bewegen mer omberoerlijc ende onbewegelic rust inden gecruysten Jhesum ende sijn gebenedide liden ende set daer in dat eynde al zijnre begeerten al zijn soeticheyt ende al sijn troost Also dat hi warachtelic mach spreken met de minnende bruyt seggende: Ic sit onder den schijm des gheens dye ic met herten begeert heb ende sijn vrucht is mijn tonge ende mijn kele over- *(f. 1v)* vloedich soet Ende hoe een mensche meer door liefde ende

36 *dye...*: P; p *wi...rusten.* **37** *hi...*: P; p *wanneer wi...zijn...dat ons.* **38** *hem ver. ...*: p *ons versincken...ende laten.* **39** L *Septimo*; vgl. hiervoor n. 14. De vertaler heeft *ten lesten* opgevat als een nieuwe manier van passie-overweging: in feite is dit slechts een (laatste) schakel binnen de 6e manier. **40** Pl om. **41** *zijn...*: p *dat wy onse ruste...setten.* **42** P add. **43** P add. **44** *synre...*: P om.; p *onser s.* **45** P add. **46** *noch...*: P *mer ombewegelijc rustet.* **47** P add. **48** P *schaye.* **49** P add.

e Ps. 123.7-8.

lieften wort de siele[50] verslonden, in dat omhelsen inden armen des bruydegoms te rusten. Dan sal de brudegom gedwongen worden te roepen: 'Ghi, dochteren van *S*ion, ic besweer u, dat ghy mijn vriendinne nyet stoort uut haren slaep, dan[51] laet si rusten in mijnen armen so langhe, als si wil'[g].

⟨Hier slaept dye siele⟩[52] van alle uutwendigen becommernissen, ende hoer inganc is in[53] dat godlike ⟨gebruycken⟩[54] *(f. 162r)* ende ⟨vereeninge⟩[55] des geestes, ende hoer uutganc in die passie *C*hristi, ⟨om dat leven ende lijden *C*hristi⟩[56] nae te volgen[h].

Ende dit heeft die *S*oone *G*odes selves[57] gheleert ende ghedaen. Want hi gebruycten altoos dat aensichte des hemelschen *V*aders in der alre-meeste vrolicheit zijns geestes, ende inder sielen ende inden lichaem soe vervulde ende vollenbracht hi[58] die ⟨wil ende⟩[59] die ghehoorsaemheyt zijns hemelschen *V*aders.

devocie ontsteken wort, hoe hy dieper Jhesum aencleeft, ende in hem rust, ende wederom hoe een mensche dieper den ghecruysten Jhesum aencleeft ende in hem rustet, hoe hy meer ontsteken wort in die liefde ende devocie, also dat die liefte ende vierige begeerten sijns gecruysten brudegoms, ende dat aencleven, ende dat eyndelijc rusten, sullen malcander also vermeeren, dat hi geheel inder lieften tot dye passie christi verslonnen sal worden ende inde armen des gecruysten brudegoms sal rusten, dat die brudegom sal gedwongen worden te roepen dat gescreven staet in canticis. O ghi dochteren van sion ick besweer u dat ghi mijn vrienden(!) nyet en stoort wt haren slaep: maer laet haer slapen ende rusten in mijn armen also langhe als si wil. O wonderlike vereenicheyt des geminden siels...

50 *die...*: P *hy*. **51** P *mer*; p *dan* = *maar*; zie Verwijs s.v. *dan* II.3). **52** *Hier...*: PL; p *si slaept*. **53** p PL. **54** PL; p *gebruyck*. **55** PL; p *vereenigen*. **56** PL add. **57** P *selver*. **58** *ende...*: *hi en vol.* trp. **59** P add.

g Cant. 2.7 en par. h Speling tussen *inganc* (beschouwing der Godheid) en *uutganc* (beleving van Christus' leven en lijden), zoals hiervoor r. 8-14.

Ende dit hevet oock die edel puyr ioncfrou Maria ghedaen. Si vereenichden hoeren geest geheel ⟨ende⟩[60] al die craften hoere sielen na den alre-liefsten wil *G*ods, *e*nde was bereit inder sielen ende lichaem *G*od te dienen ende den menschen om zijnre ⟨liefsten⟩[61] wille. Ende al wast dat die *S*oon *G*ods die menschelike natuer van[62] hoer aennam ende [in hoer] rusten ⟨in hoer maechdelijcken lichaem⟩[63] ende zijne weelden in hoer had[i] ende si hem baerden ende dienden ende opvoeden ende in alle zijn lijden ende bangicheyt ende smadeliken doot bi hem was, van welcken hoer siel ende herte seer doerwont was, — nochtan so bleef hoer geest in die overste vrijheyt des geestes *(f. 162v)* ende ⟨aenbeden⟩[64] de heilige *D*rievoldicheyt inden geest ende inder waerheyt[f], ende aenhinck *G*od met soeter vrijheit. Ende si was een exempel alre volmaectheyt.

*E*nde dit doen die ⟨heylighe⟩[65] engelen: die dienen *G*od ende den menschen om die liefte *G*ods *e*nde gebruken altijt[66] dat wesen der heiliger *D*rievoldicheyt[k].

Ende dit hebben ooc gedaen de ⟨uutvercoren vrienden *G*ods⟩[67] *a*ls Paulus, Augustinus, Bernardus, Franciscus, Agneta, Katherina, ⟨*B*arbara, *C*ecilia ende veel ander⟩[68] [etc.]. Dese hebben hoeren inganc in *G*od ghehadt, ende hoer fondament ende uutganc[l] in dat leven ende passie *C*hristi, ⟨ende zijn hem nagevolcht⟩[69].

Ende dit ⟨helt⟩[70] ooc onse moeder

60 PL add. 61 P; p *lieften.* 62 P; p *in.* 63 *ende...*: P om. 64 PL; p *scouweden.* 65 P add.; L *coelestes.* 66 P *altoos.* 67 PL; p *vercooren.* 68 PL add. 69 PL; p *na te volgen.* 70 p *heft*, dat wij beschouwen als een misvorming van *helt*, van het ww. *helden* naast *houden*; vgl. Verwijs s.v. *helden (heelden), houden.* P *houdt*; L *observat.*

i Vgl. Prov. 8.31. j Vgl. Jo. 4.22-23. k Vgl. Mt. 18.10. l Vgl. n. *h.*

die heilige kercke, beide uutwendich ende inwendich[m].

Hier-om[71], want so[72] waer dat uutwendich is ende niet dat inwendich, dat en is niet te rechte; ende dat inwendige sonder dat uutwendige, dat en is ooc nyet te rechte: daer-om salment beyde hebben[n]. Want[73] Christus' leven ende lijden ⟨dat⟩[74] is dat fondament, daer alle duechden op getimmert worden. Sonder dit fondament⟨en⟩[75] blijven gheen duechden staende, ende op dit fondament salmen voort ⟨op⟩[76]-timmeren alle duechden[77].

71 P om. 72 P om. 73 P om. 74 P add; 75 P add; 76 P add. 77 NB. De teksten uit P III c. 40b tot c. 53a en uit p c. 34, die wij in E c. 12-26 gerangschikt hebben, vormen, in de oorspronkelijke bedoeling van de Schr., de uiteenzetting van *Dat eerste dinc* of praktijk van de Odh. Nu gaan wij over naar de verklaring van *Dat ander dinc*, zoals wij die verschillend vinden in P III en p.

m R. 165-176: merkwaardige opsomming der practiserenden van *inganc/uutganc* als *vrienden Gods*, waaronder Franciscus en Agnes blijkbaar een bijzondere plaats innamen.

2.2. *Tweede praktijk: De seven getijden der passie**

〈Dat ander ding*〉

p c. 35a, f. 163r[1] [DAT .XXXV. CAPITTEL.] VAN DIE .VII. GETIJDEN OPTER PASSIËN ONS *H*EEREN TE OEFFENEN MET GROTER VUERICHEIT. 〈C CAPITTEL .XXVII.〉

Dat ander sullen wi hebben in gesetten tijden, *d*at sijn: die .vij. getijden, als die heilige kercke dat geordineert heeft in de gedenckenisse des bitteren lijdens ons *H*eren.

Hier-om sal een yegelic mensche hem daer-in oeffenen als hi alre-best mach, ende wennen[2] hem in alle sinen doen ende laten[3] dat lijden *C*hrysti in sinen herte te hebben als een spiegel ende exempel alre volmaectheit, ende sal daer meer voortgancs uut hebben ende[4] crijghen ende waerheiden[5] uut leeren dan uut allen boecken ende doctoren der[6] werlt. Want hi es die fonteyn, daer ment al 〈uut haelt〉[7]. 〈Hij is ook dat boeck des levens〉[a]: *k*onnen wi dit boeck alle[8] wel studeren[9], soe sullen wi alle volmaectheyt wel[10] leeren ende volgen zijn exempel na, met vieriger bernender lieften in ootmoedicheyt, sachtmoedicheyt, [ende][11] gehoorsamheit, goedertierenheyt, reinicheit, gelatenheyt ende soberheit, *e*nde oeffenen ons alle dage in die passie ons liefs[12] *He-* *(f. 163v)* ren met innicheyt ende met dancbaerheyt, oft altijt goet vrijdach waer[b].

P III.53b, f. 230r: Hier-om sal een yegelijc mensce hem daer-in oeffenen als hi alder-best mach ende gewennen hem...

L 2.55b, f. 263182v: Quilibet ergo, prout melius poterit, in ea sese exercere debet, et assuescere...

Want inder ouder wet worde geboden bi den ban[13], dat si dat vuer nyet uut en souden laten gaen inden outaere[c]: *s*o en sal een yegelic 〈kersten〉[14] mensce nemmermeer uut sinen herten laten comen dat-gene, dat die *S*one *G*ods om onsen wil gedaen, gelaten ende geleden heeft ende geleert[15].

Ende hun wort ooc geboden[16], dat si opten sabboth souden zijn[17] met beslooten

1 Getuigen: p c. 35a, f. 163r-v; P III.53b, f. 230r-v; L 2.55b, f. 182v-183r. — Na de bloemlezing aangaande *Dat eerste dinc* (c. 12 e.v.) gaat p over naar *Dat ander dinc* in c. 35 met eigen titel en incipit, om dan vlug de uiteenzetting van de tweede praktijk te beginnen: *Hier om sal...* De revisor heeft, met weglating van de redactionele inleiding, kortaf de uiteenzetting overgenomen, waardoor de redactionele omraming uitgewist werd: *Hier om sal...* (P III.53b). De lezer weet al dat dezelfde revisor in de hieraan voorafgaande teksten c. 52 en 53a een lange passus uit *Dat eerste dinc* (in omgekeerde volgorde!?) heeft overgeheveld (zie hiervoor E c. 25 n. 1). Hij heeft dat gedaan, omdat daarin de passie besproken werd, wat goed samenhoort met de uiteenzetting van de *Zeven Getijden* uit *Dat ander dinc*, die met c. 53b begint. — De uiteenzetting van *Dat ander dinc* beantwoordt aan P I c. 8-9 (nu B c. 16, p. 275 e.v.). **2** P *gewennen.* **3** *ende...*: PL om. **4** *hebben...*: PL om. **5** L *copiosiorem veritatis cognitionem.* **6** P *deser;* **7** P; p *uuthaelt.* **8** P om. **9** *Hij...*: L *Ipse (= Christus) quoque est liber vitae, in quo, si bene studere noverit.* Die lezing is logischer. **10** *alle...*: P *wel a. volm.* trp. **11** PL om. **12** P om. **13** *bi...*: L *sub anathemate;* **14** PL add. **15** *ende geleden...*: P *geleden e. gel. heeft*: trp. **16** *Ende...*: L *Praeceptum quoque fuit ibidem (= inder ouder wet).* wort: p; P *wert.* **17** *opten...*: PL *den s. souden houden.*

a Vgl. Apoc. 20.12. b Vgl. P III.45b; nu E c. 18, p. 579 e.v. c Vgl. Lev. 6.12-13.

dueren[d]: *s*o sal ooc een yegelike siel, die daer begeert te houden[18] den alre-inwendichsten sabboth, dat is: dat minlike vereenigen[19] des bitteren lidens ons *H*eren Jhesu *C*hristi ⟨te vercrijgen⟩[20], besluten die dueren hoere vijf sinne *e*nde niet uutkeren tot lichtverdicheyt ende tot lachen ende boertelike[21] woorden, mer hebben altijt dat minlijke beelde ons *H*eeren Jhesu *C*hristi voor oogen ende van binnen zijn afgrondige liefte ⟨tot ons⟩[22].

18 *te*...: P om. **19** *dat*...: PL *dat minlike vereeninge*: hoe *dat* verklaren? **20** *te*...: PL add. **21** Naast *böerdelijc*; vgl. Verwijs s.v. *boerdelijc*; P *boerdige*; L *iocosa*. **22** PL add.

d Vgl. Lev. 14.38?

p 35b, f. 163v[1] *(P III c. 43, f. 230v)* ⟨VANDEN VRUCHTEN DESER OEFFENINGEN ENDE VAN GHEBREKEN, DYE ONS HINDEREN. ⟨¶ CAPITTEL .XXVIIJ.⟩[1]

Met aldusdanige oeffeninge des bitteren lijdens ons Heren wortmen te recht gefundeert in godlijcker caritaten, *e*nde men wort daer vernyeut ende anderwerf geboren[a], ende ingeleyt ende gevesticht in *G*ods tegenwoordicheyt, *e*nde wort geheel met allen crachten, inwendich ende uutwendich, met geest, siele ende lijf, herte ende sinne, te gader in *G*od gebonden[2].

Daer wort dye geest van dye godlike sonne der rechtverdicheyt[b] verblijt, om[3] te wonen in godlijcker vrijheit; *d*ie siele wort met al dye crachten doorlicht ende overschenen; *e*nde dat herte wort rijck ghe- *(f. 231r)* maect vanden invloet der godliker mildicheyt. Ende dit verheft den mensche boven alle creaturen ende boven hem selven, *e*nde doet hem alle creaturen versmaden ende *G*od alleen aenhangen⟩[4].

*M*er dit is[5] den sinlicken ongestorvenen[6] menschen seer swaer[7], want sy aen veel dingen verhangen zijn als op hoers selves wel-gevallicheit aen woorden ende a⟨e⟩n wercken ende op hoers selves eer te staen[8], ende *(f. 164r)* begheeren voor den menschen wat te wesen, ende aenhangen den creaturen buten *G*od, welc een alte-scadeliken dinc is. Want die siele, die mit sinliker liefden a⟨e⟩n die creatueren behangen is, die wort so mismaect ende sweert[9], dat sy gelijct[10] wort bi den bosen geest. Ende, alsoe duc als si daer-met ten heiligen *S*acrament gaet, so ⟨doetsi⟩[11] *G*od[12] grote oneer, recht of si dat kindeken Jhesus onder hoer[13] voeten treden[14].

Ende al ist dat si[15] *G*od duc van binnen vermaent, so beleggen[16] zijt ende ontslaen[t][17] hem selven mit onscult[18] ende dencken: 'Ic wil noch so lange wachten ende dan wil ict afsnijden ende wil mi dan heel inwert keren'. Ende als ⟨sijt⟩[19] dan meynen te doen, so en konnen si dat niet doen, want sy die hulpe *G*odes veronweert[20] hebben, sonder welcke hulpe wi gheen goet doen en konnen, of ⟨geen⟩[21] quaet laten. Want hi[22] selver seyt: 'Sonder my en vermoechdi niet'[d].

⟨Ende⟩[23] want hoer meyninghe niet recht en is ende hoer liefte niet puyr en is, mer si worden meer gedreven[24] uut anxt der hellen ende des oordels dan uter lieften *(f. 164v) G*ods, [*e*nde][25] daerom vallen si lichtlic weder af, als hem die oorsaken comen[26].

Ende als si vanden menschen hier-toe vermaent werden, so seggen si: 'Ic ben een arm mensche. Die dingen zijn mi veel te hoghe. *I*c en verstae si nyet. *I*ck wil mi aen

1 Getuigen: p 35b, f. 163v-165v; P III.54, f. 230v-231v; L 2.56, f. 183r-184r. Zie n. 4. **2** L *colligamur.* **3** L *exhilaratur, eo quod.* **4** R. 3-12 komen niet voor in p, wel in P en L; wij vervolgen met p als legger. **5** PL *dunct.* **6** PL om. **7** P *swaerte* (P[3] *swaer*) *onm. zijn*; L *difficile et.* **8** *ende op...*: P *ende staen op.* **9** PL *swaer.* **10** PL *geleken.* **11** p *doen si.* **12** P *so* add. **13** P *dye.* **14** P *trade.* **15** P *dese menschen* na *duc.* **16** *Beleggen = bedekken, bewimpelen*; vgl. Verwijs s.v. *beleggen* 2). **17** *ontslaen = te niet doen, wegwuiven*; vgl. Verwijs s.v. Trans. 7). **18** *so...*: L *ipsi...velamen quoddam calvae excusationis praetendunt.* **19** P *si*; *sijt* = sij het. **20** pP = *veronachtzaamd, misprezen*; L *divinae gratiae auxilio sese indignos reddiderunt.* **21** P add. **22** PL *God.* **23** PL add. **24** *si...*: P *meer gedr. w.* **25** PL om. **26** *als...*: L *data occasione.*

a Vgl. Jo. 3.7. **b** Vgl. Mal. 4.2. **c** R. 12-18: woorden afgeleid van *hangen*; zie A c. 52, r. 12-18. **d** Jo. 12.24.

dat leechste houden[27] ende ⟨seggen⟩[28]: 'die simpelic wandert, de wandert seekerlic'. *E*nde dit hieten si oetmoedicheyt, mer tis[29] meer een cleynmoedicheyt dat si[e] hem selven niet en derren waghen.

Och, hoe seer salt hem rouwen als si sterven sullen, dat si hem niet levendichs lijfs[f] afgesneden hebben[30]; *m*er dat si segghen: '*I*c bin een arm mensche' ende dat si die dingen niet en verstaen: daer-van[31] mogen si hem wel schamen voor *G*od ende vore die menschen, dat si dat habijt der geestelicheit[32] dragen ende niet en verstaen die dinghen, die den geest ende den inwendigen leven toebehooren, *e*nde *si* seggen: 'Die simpelic wandert, de[33] wandert seekerlic'. *M*er die simpelheyt des geestes ende die sekerheit eenre puyre consciënciën is hem onbekent.

Daer-om[34] is die geestlicheit[g] so seer verkoelt inder lieften *G*odes, *(f. 165v)* want si so seer hangen an die verganclike dinghen ende hem daer te seer[35] op setten *e*nde op uutwendighe wijse[36], ende en achten niet opten inwendigen mensche van binnen. Want also vele als wi met desen gebreken ende deser-gelijc behangen[h] zijn, also veel hebben wi te sterven[i]. Mer dit sterven en sal ons so swaer nyet vallen, als ons swaer ⟨voor-staet⟩[37], overmits een inwendich[38] minlic vereenigen[39] mit *G*od. *W*ant die liefte maect alle dinc licht *e*nde overmits[40] die minne so verwintmen lichtelic die gebreken[41], ende si[42] maect ons bitter alle liefte der creatueren ende alle verganklicke dingen.

27 *aen...*: P *houden aen dat leeghe*; L *infimis inhaerere.* **28** P add.; hetzij: *ic segge*, hetzij: *ick wil...seggen*, hetzij: *Ende si seggen: die...* Het hierop volgende spreekwoord is ontleend aan Prov. 10.9: *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter.* Zie WALTHER, *Lat. Sprichwörter*, IV, 23828. **29** P *dit is.* **30** *afgesneden... = wegsnijden ⟩ verzaken*; vgl. r. 37; L *resecare.* **31** P *daer-af.* **32** *dat...*: L *habitum religionis.* **33** P *die.* **34** P *so* add. **35** *te...*: P om. **36** L *consuetudinibus ac modis.* **37** p *voor staet*; L *prout apparet.* Versta: *voorkomt.* **38** *overmits...*: P *door een.* **39** *minlic...*: PL *minlijcke vereeninge.* **40** P *door.* **41** *verwintmen...*: P *vallen dye g. licht. af*; L *superantur.* **42** P om.; L *et amor*

e Kleinmoedigheid, die erin bestaat dat de mens niet durft wagen of geven. **f** Nl. tijdens zijn leven, in volle kracht. Vgl. *behoudens lijfs.* **g** D.i. de geestelijke = kloosterlijke staat; de zin en de ijver voor geestelijk leven. **h** Vgl. n. *c.* **i** D.i. afsterven, verzaken.

p. 35c, f. 165r[1] ⟨HOE DYE SIEL VAN GOD GHEROEPEN WORT ENDE MET VERLATENHEYT ⟨GHEPROEFT.⟩[2] ⟨CAPITTEL .XXIX.⟩[3]

O mijn alre-liefste[4], oft[5] ghi hoort die stemme des *H*eren van binnen, en wilt u herten niet verharden[a], mer volget hem ⟨na⟩[6] in wat wege dat hi u voorgegaen heeft, *h*oe swaer oft hoe hert oft hoe doncker dat het ons dunct te[7] wesen, oft hoe onvruchtbaer. Want hoe ons dit duncket swaerder te[8] wesen, hoe dattet[9] een seekere[10] teyken is, dat wy opten rechten wech zijn ende dat ons die hemelsche *V*ader trect ende trecken wil *(f. 165v)* doer sinen eenigen *S*oon[b], die ons in de alder-swaerste wijse voor-gegaen heeft[11], die also gelaten was van sinen hemelschen *V*ader[c], of hi de *S*one *G*ods niet geweest en had[12]. Nochtans was hi altijt meer bereyt[13] gelaten te wesen: hadt[14] de wille zijns ⟨hemelschen⟩[15] *V*aders geweest, hi was bereyt in die gelatenheit te bliven ten ionxten daghe toe.

Hier-om ⟨en⟩[16] sal een recht liefhebber *G*ods hem niet verslaen, hoe wonderlijc[17] ⟨dat⟩[18] hi hem gevoelt. Want die *G*od op den rechten wech brengen wil, den[19] laet hi ⟨al-⟩[20]dusdanige dingen smaken ende gevoelen, *s*oe-dat hem dunct dat si bedroghen zijn, ende hem dunct dat si in hondert stricken gevangen zijn ende dat[21] alle menschen den rechten wech voor-hebben anders dan si, ende ⟨hem dunct⟩[22] dat si hoer tijt onnuttelic verliesen, ende hem dunct[23], dat si meer genaken den[24] poorten der hellen[d] dan des eewigen levens, *e*nde werden ⟨al-⟩[25]dus getempteert dat si weder-keren souden tot dat-ghene[26], dat si ghelaten hebben. Want hem dunct si hem beter voelden[27] in dat hoer[28] ⟨te voren⟩[29] dan si nu doen, nu si *G*od volgen. *W*ant *(f. 166r)* nu voelen[30] si menighe dorricheyt in hem selven, dare si te voren nyet af en wisten.

*E*nde, kan die mensch dit dan uutlijden[31], het si een maent of een half iaer, ende keer⟨t⟩ hem dan veel meer mit deser gelatenheit tot *G*od dan hi te vooren dede, ende overset sinen wil in *G*od, waert *G*ods wil, hy woude[32] in deser gelatenheyt geern bliven alle zijn leefdaghe[33], *als*[e] dan[34] *G*od siet dese goetwillicheyt ende gelatenheit des menschen, so en kan hi hem niet langer onthouden, hi doervloeyt ende overstortet ⟨den⟩[35] menschen alle zijn binnensten ende doerlicht hem met zijn godlike claerheit, so-dat hi hier nu[36] uut crijghet een ghewaer[37] sekerheyt *e*nde siet

1 Getuigen: p.35c-d, f. 165r-166v; P III.55, f. 231v-232v; L 2.57, f. 184v-185r. **2** P[3]L; P[1] *gheopenbaert.* **3** *Hoe...*: PL add. **4** *O...*: PL om. **5** L *si (= indien).* **6** P add. **7** P om. **8** *duncket...*: P *sw. dunct.* **9** P *dat dat.* **10** P *sekerder*; L *certiores.* **11** *voorgegaen...*: P *voor heeft ghegaen* trp., wellicht te verkiezen. **12** *geweest...*: P *en had g.* trp. **13** *meer...*: P *bereyt m.* trp. **14** P *had dat.* **15** P add. **16** P add. **17** *wonderlic...*: = *vreemd, vreselijk*; L *quantumcunque...male.* **18** P add. **19** P *dye* = *dien*, meerv. **20** P add. **21** Zinsdeel dat nog afhangt van: *hem dunct.* **22** P add. **23** *hem...*: P om. **24** P *der.* **25** P add. **26** *dat...*: P om. **27** *hem...*: P *haer b. ghevoelden.* **28** *in...*: P om. **29** *te...*: P add. **30** P *gevoelen.* **31** *Ende...*: L *Si itaque patienter usque ad extremum istud sustinere poterunt.* **32** *ende...*: L *omnemque voluntatem suam in ipsum (= Deum) proiecerint, ita ut, si ei placeret...vellent.* **33** *alle...*: P *al zijn leven lanck.* **34** P om. **35** P; p *des.* **36** P om. **37** P *warachtighe.*

a Vgl. Ps. 94.8, uit het invitatorium bij de metten. Zie *Openingsformules.* II. *Deus in adiutorium*, in *Lit. Woordenb.* II, k. 2021-2. **b** Vgl. Jo. 6.44. **c** Vgl. Mt. 27.46 en par. **d** Vgl. Is. 38.10; Ps. 106.18. **e** Deze zin met *als* (omtrent God) zet de voorafgaande zinnen (omtrent de mensen) verder: *Ende, kan* (= indien hij kan...)... De hoofdzin begint met: *so en kan...*

ende merct waer-om dat hem Godt ⟨al-⟩[38]dusdanighe dinghen hevet laten ghevoelen, op-dat zijn liefte te volcomenre ende te puerder[39] wesen soude[40]. Ende hoe dat die banghicheyt meerder[41] gheweest heeft[42], hoe dat die gheest vrijer geworden is; ende hoe dat[43] de donckerheit meerder geweest is, hoe de siel vruchtbare[44] wort[f].

Ende hier-uut so crijghet si also *(f. 166v)* grote liefte ende begeerte tot God, al waren alle hoer lidtmaten lichamen, die wouden si[45] geern inder gelatenheyt gheven te⟨n⟩[46] ionxsten daghe toe[g]. Ende hier-uut so begeertsi dat lijden hoeres bruydegoms na te volgen.

Ende dat lijden is hoer altijt voor-ghewesen[47] als een levendich spiegel, ende in één ogenblic heeft si vergadert alle dat lijden hoers bruydegoms als een bondeken[48] van mirrhe. Een bondeken dat is ontallic: also is hoer ooc ontallic alle dat-gene, dat God om hoeren wil gedaen ende gheleden heft. Si noemet[49] een bondeken, wanttet hoer al cleyn duncket wesen, wat si om zijnre lieften wil doen, laten of lijden mach.

In dit bondeken heb ic allet dat ic begeer: alle mijn rijcheit, al mijn weelde ende al mijn genuechte. Ende hier is lijden mijn ruste, versmaetheyt mijn eer, armoede mijn rijcdom. Ende Jhesus is die min mijns herten geworden: sonder hem en genuecht my niet. Ende dit boert mi weder op in wederspoet ende druckt mi neder in voorspoet[50,51].

38 P add. 39 P *reynder*. 40 *wesen...*: P *s. w.* trp. 41 P[1] *nyeuwer*; P[3] *nauwer oft swaerder*; L *intentior*. 42 *gheweest...*: P *is geweest*. 43 P om. 44 P *vruchtbaerder*. 45 P *woudese*. 46 P; p *te*. 47 Van het ww. *voorwesen* = *voresijn*, met de betekenis van *voor ogen staan*, zin die niet vermeld is bij Verwijs s.v. Ofwel van het ww. *vorewisen* = vooraftonen? 48 Verkleinwoord van *bont* = *bondel, bundel*, vooral voorkomend als vertaling van *fasciculus myrrhae*, naast *bondelken* (vgl. P III.45a; nu E c. 28). Zie Verwijs s.v. *bont* I. 49 Versta: *noemt het*. 50 De r. 44-48 komen alleen in p voor. Het daarin opduiken van het *bondeken van mirrhe* is merkwaardig. De term verwijst naar P III.52, nu E c. 26, aanvang. De herhaling, bovendien in zeer persoonlijke zin, werkt als een uitdeinende inclusio binnen '*Dat ander dinc*'. 51 De uiteenzetting van *Dat ander dinc*, gewijd aan de oefening van de *Zeven Getijden*, heeft verrassenderwijs geen eigen commentaar op die Getijden zelf, blijkbaar omdat *Dat eerste dinc* deze reeds in de dagordening had ingeschakeld, terwijl *Dat derde dinc* nog uitvoerig over de passie zal uitweiden. In feite wordt hier alleen de *geesteshouding*, waarin de praktijk moet beoefend worden, zakelijk en pregnant in 't licht gesteld. Hoe kort deze uiteenzetting hier ook voorkomt, toch nemen wij aan, dat zij integraal werd overgeleverd, en wel dank zij p in haar oorspronkelijke vorm.

f Twee parallelle zinnen met dubbele heffing: *ende hoe..., hoe...* g De zin over de ziel loopt parallel met die over Christus r. 8-12.

2.3. *Derde praktijk: De 24 uren der passie**

⟨Dat derde dinc*⟩

[DAT .XXXVI. CAPITTEL.] DIE PASSIE ONS LIE- *(f. 167r)* VEN *H*EREN GHEDEYLT OP
p 36, f. 166v[1] .XXIIIJ. UREN. ⟨¶ CAPITTEL .XXX.⟩

Dat derde[2], dat wi sullen hebben tusschen-tijts, dat zijn: die uren, die daer gheordineert zijn in die passie ons *H*eren.

O mijn siel, want ghi niet ogenblic tijts noch ure en zijt, ghi en gebruyct der weldaden *G*ods, so weset hem dancbaer ten allen uren ende gedenct wat hi om dijnre lieften gedaen, gelaten ende geleden heeft uut-lieften.

O ghebenedide *G*od, ic bid u, wilt tot allen uren mijn hert also berueren van binnen, dat die liefte dijns heiligen levens ende lijdens ende dijn bitter smerte nemmermeer en moet comen uut mijn herte. O mijn alre-liefste, wat hebdi gheleden voor mi, arme sondersche[a], uut bernender ewigher liefden!

I*. Van dat scheyden Marie[b], van tleste avontmael, vander droefnisse int hoofken. ⟨¶ Capittel .xxxj.⟩

1*. *Te seven uren* overdenct, doe Jhesus zijn avontmael woude eeten met zijnen discipulen, hoe droeflic dat hi oorlof nam van zijnre gebenedider *M*oeder ende seyde: 'O mijn alre- *(f. 167v)* liefste *M*oeder, blivet hier met Magdalena'. Denct

1 Getuigen: p.36, f. 166v-191v. Deze tekst komt alleen in p voor. In ons afschrift geven wij de onderscheiden ondertitels in p als zovele hoofdstukken een Romeins rangnummer mee. De onderscheiden *uren* nummeren wij Arabisch. Wij cursiveren de inleidende uurvermeldingen. Het opsporen van de hier verwerkte bronnen uit de passieliteratuur zou wijd kunnen uitlopen. We beperken ons tot een vlugge vergelijking met 1) *Fasciculus mirre* (zie hiervoor P III.52; nu E c. 26) in de druk van W. Vorsterman, vóór 1540?, en 2) de *Heymelike passie* (zie OGE, 11, 1937, 121-190), werk dat Schr. waarschijnlijk in een andere versie kende. De meeste ontleningen geven wij aan met de enkele plaatsaanduidingen; achteraan drukken wij een paar paralleltekster af bij wijze van voorbeeld, om de werkmethode van Schr. te suggereren. — Uitgaande van het dagschema der zeven *horae/uren* van het kerkelijk liturgisch gebed heeft men de stof van Christus' passie gespreid over de 24 uren als gebedsstof. Anderzijds werden de passiebeschrijvingen geleidelijk aan geordend volgens het getijdenschema. Aangaande de voorgeschiedenis van de 'zeven getijden' zie de belangrijke inleiding van L.M.Fr. DANIËLS, o.p. tot zijn uitgave van *Van den seven ghetijden der passie onses Heren*, in OGE, 16, 1942, 186-235. Het valt op, dat Schr. in de meeste versies bij ieder uur der 7 getijden een feit aanhaalt uit de kindsheid, het openbaar leven en het verheerlijkt leven. 2 Nl. *Dat derde van de drie dingen, die wi in onse oeffeninge sullen hebben*, volgens de indeling der uiteenzetting, die aangekondigd werd in p, c. 34; zie nu E c. 12. — Over de ontwikkeling van de uiteenzetting der Passie in het schema van 24 uren zie STRACKE, *Die XXIV uren der Passie ons Heeren*, in OGE, 18, 1944[2], 66-168; 19, 1945[2], 7-54. Deze schematisering zelf beantwoordt anderzijds aan de devotiepraktijk van een wekker-tot-aandacht, die men een *horologium* noemde, waarvan het aandachtsmoment telkens kon verschillen. Zie Émile BERTAUD, *Horloges spirituelles*, in DSp. VII[1], 1969, k. 745-763; KÜNSTLE, *H. Seuses Horologium*, 1977, Kap. 5: *Titel und Literaturgattung des Horologiums*, 55-83. Zie hiervoor B c. 17, n. *a*.

a Wij nemen aan dat deze term van Schr. stamt. b Vele middeleeuwse passieverhalen beschrijven Maria's ontmoetingen met Jezus tijdens de passieweek, vóór Jezus' eigenlijke passie. Zie Bon. KRUITWAGEN, *De benamingen Schorselwoensdag, Witte Donderdag, Goede Vrijdag en Stille Zaterdag*, in *De Katholiek*, 139, 1911[1], 241-255.

inden herten, wat droefnisse dat daer was, dat alsulcken *M*oeder most sceyden van alsulcken kint.

Ten anderen hoort die minlike woorde, die Jhesus zijn apostolen toe-sprac ende leerden.

Ten derden na dat sermoon vander lieften ende verduldicheyt[c] stont Jhesus op vander tafelen ende dancten sinen hemelschen *V*ader, ons tot eenen exempel.

2*. *Te .viij. uren* overdenct dat die *S*oone *G*ods die stadt van Jherusalem uutgaet totten berch van *O*liveten mit sinen iongheren.

Ten anderen denct hoe goetelic dat hy sprac: '*K*inder, plecht u yet tontbreken?'. Si seyden: 'Neen, lief meester'. Ende doe vermaenden Jesus zijn apostolen dat si altijt bereyt souden zijn[d].

Ten derden overdenct, hoe bedruct dat Jhesus zijn apostolen voorseyt heeft, dat si hem altesamen inder nacht af souden gaen.

3*. *Te .ix. uren* overdencket, hoe dat Jhesus ginc mit sinen discipulen oover dat lopende water Cedron in dat hoofken, ende alle, die met Jhesu waren, die worden bedroevet, *a*ls Jeremias[e] seyt.

Ten anderen over- *(f. 168r)* denct, doe Jhesus in dat hoofken quam, doe sprac hi tot sinen .viij. discipulen: 'Sittet hier, bes dat ic come van mijn gebet', ons daer-in leerende, dat wi ons in onse gebet sceyden sullen vanden luden. Och, siet hoe bedruct dat hi zijn armen leyde over hoer scouderen ende begonst te beven ende droevich te wesen, seggende: 'Mijn siel is bedroeft totter doot toe', so-dat hi niet droevigher en had mogen wesen, hi en hadde moeten sterven.

Ten derden so overdenct hoe dat Jhesus scheyden van zijn discipulen. Och, doet op die ooghen uwes herten ende bekent dat die *S*one *G*ods om uwen wil water ende bloet sweeten ende gaf hem selven inden handen zijns *V*aders ende wordt ghetroost, de schepper der engelen, vanden engelen, als Lucas seyt[f].

4*. *Te .x. uren* anmerct de liefte ons *H*eren, hoe dat hi opgestaen is ende gecomen bi zijn apostolen, om si te troosten ende seyde: 'Slaept nu ende rust', oft hi woude seggen: 'Och, *P*eter, hoe moechdi nu slapen, daer ic om uwen wil in sulcker bangicheit *(f. 168v)* ben? Och, slaept nu ende rust ende en vreset niet: ic sal op u waecken'.

Anmerct hoe dat u brudegom nam eenen steen[g] ende rusten met hem driën omtrent één ure; ende doen seyde hi: '*T*is al genoech: staet op ende laet ons gaen'.

c Nl. de afscheidsrede uit Jo. 13-17, waarin Jezus zijn liefde (en geduld) t.o.v. de leerlingen openbaarde. d Vgl. Lc. 22.35-36. — Jezus' eerste vraag lijkt te verwijzen naar Lc. 22.35-38. Zijn tweede gezegde herinnert eer aan Mt. 26.41 en par.: *Vigilate et orate*. Waarschijnlijk is de overgeleverde tekst een verschrompelende samenvatting van verhalen terzake. — De vorm *plecht* (van het ww. *pleghen*, st. en zw. ww., met ondoorzichtige vervoeging) zijn wij geneigd te wijzigen tot *placht*, als beantwoordende van *defuit* uit Lc. 22.35. e Jeremias? f Vgl. Lc. 22.43. g Nl. om erop te slapen, zoals hij zijn apostelen liet slapen. Of is dit een manke omzetting van Lc. 22.41?

5*. *Toe .xi. uren* aenmerct hoe dat Jhesus sinen vianden te gemoet gaet. Och, siet hoe dat Judas hem gewapent heeft mitden phariseën ende Pilatus' knechten ende gaf hem een teyken, seggende: 'De ic kussen sal, dat is hi, dien ghi gekoft hebt'[h].

Ten anderen siet hoe minlic dat hi zijn discipulen *G*ode beval ende een yegelic bisonder omhelsden ende kusten, ende dat mit hieten[3] tranen.

Ten derden overlegt hoe begeerlicken dat Jesus sinen vianden te gemoet ghinc ende seyde: 'Wien sect ghi?'. Si seyden: 'Jhesus *N*azarenus'. Ende hi seide: '*I*c bint'. Terstont als Jhesus sprac, so vielen si te rugge neder ende Judas met hem. Daer-na, doe si weder opstonden, seyde Jhesus tot hem: 'Soect ghi mi, so neemt mi ende laet dese gaen'. Och, siet hoe dat die verrader Judas tredet[4] tot Jhesum ende kusten hem, *(f. 169r)*, seggende: 'Weest gegruet, *M*eester'. Ende Jesus seyde: 'Vrient, waer-toe bistu gecomen? O Juda, met een kussen leverstu den sone des menschen! Och, heb ic u dat geleert?'.

II*. Hoe Jhesus gevanghen, ghespannen ende den gantsen nacht gepijnicht wort. ⟨¶ Capittel .xxxij.⟩

8*. *Te .xij. uren, o* siel, verdrijft den slaep ende anmerct hoe wreedelijc dat die verwoede wolven hoer hande sloegen in dat sachtmoedige lam: die een tooch hem bi zijnen hayr, die ander bi sinen baert, dat si dat hayr mitten vel uut-toghen. Die somige sloegen hem in zijn gebenedide aensicht, dat hem dat bloet ter noesen[5] ende ten monde uutborst. Die somige toghen hem voor; de somige achter ende worpen hem onder die voete ende liepen over hem met hoeren voeten ende traden den *H*ere der gloriën inder aerden.

Ten anderen overdenct hoe de wreede wolven zijn gebenedide handen bonden als een dief op sinen rugge also stijf, dat hem dat bloet ten nagelen uut-ran. Och, wie soude mogen uutspreken oft scrijven dat verdriet, dat Jhesus in de- *(f. 169v)* ser nacht geleden heeft?

Ten derden *o*ch, wie soude mogen uutspreken de bangicheyt, de daer was inden herten der apostelen, doe si sagen haren minlicken *H*eren also trecken? *V*an groter vresen vloën si van hem.

Aensiet met wat wreetheyt, dat si Jhesum getoghen hebben doer dat water[i].

Och, en vergeet niet wat droefheit dat die *M*oeder Maria had, doe si hoorden van Johannes, dat Jhesus, hoer lieve *S*one, gevangen was.

Denct hoe die wrede wolven Jhesus een ijseren ketten om sinen hals worpen[j] ende toghen hem also voort ende smeten hem met gewapenden handen op zijnen gebenediden rugge, dat hem dat bloet af-liep. Och, denct hertelick wat Jhesus doe leedt.

3 Dialectvorm voor *heet*. 4 *tredet*: daar *treden* ook een zw. ww. was = *treeddet*. Vgl. evenwel *traden* r. 70. 5 *noesen* naast *nose, nuese, neuse, neus*.

h D.i.: hij, voor wie gij aan mij de koopprijs betaald hebt. i Nl. van de Cedron-beek. Vgl. *Fasc.*, 1e compleet, art. 5, fol. 16v. j Vgl. *Fasc.*, ib., fol. 15v.

7*. *Te één ure* na middernacht overdenct[6] hoe dat Jhesus geleyt wort buten om Jherusalem, om-dat dat gemeyn volc geen oploop maken en soude, ende presentierden hem voor Annas, den ouden priester, daer hi ondersocht wort van zijnre leeringe ende discipulen. Van zijn discipulen en wist hi doe nyet goets te seggen: daer-om sweech hi, ons tot een exempel. *(f. 170r)* Van zijnre leeringe antwoorden hi ootmoedelicken: 'Ic hebbe oopenbaerlicken gheleert inden tempel. *V*raecht dat denghenen, die dat ghehoort hebben[k]. *W*at vraecht ghi mi dat?'. *W*ant Jhesus wiste wel dat si hem niet hooren noch geloven en wouden. Doe sloech een van des bysscops knechten Jhesum in zijn aensichte, dat hem dat bloet uut-borsten ende dat hem dat vuer uut zijnen gebenediden ogen vlooch[l]. *E*nde die vinger bleven staen vander gewapender hant[m], ende al zijn leden verscoten[n]. *E*nde hi seyde: 'Ghi, verrader, salstu den bisschop so antwoorden?'. Leert verdraghen, lieve kinder. Jhesus seyde ootmoedelic: '*H*eb ic qualic ghesproken, so gevet getuych vanden quaden. etc.'.

8*. *Te .ij. uren*, o geminde siel, gaet ende siet hoe dat hi ghesent wort tot Cayphas, daer die scriben ende phariseën vergadert waren teghens Jhesum ende sochten raet, hoe dat si Jhesus ter doot mochten brengen. Gaet na mit Peter, ende siet hoe deerlic dat hi geloechent wort van Petro. *M*er doert ansien des *H*eren *(f. 170v)* ende gedachten der woorden is hi[o] uutgeghaen ende heeft bitterlic geweent.

Ten anderen aensiet hoe dat Jhesus sittet op die blote aerde in dat middel dergeenre, die anders niet en dochten dan hem ter doot te brengen. Siet hoe verwoet dat opstonden .lxxij.[6bis] mannen ende seiden tot Jhesum: 'Ghi verrader, ghi moordenaer, ghi dief, segt ons in wiens macht hebdi gepredict. etc;'. Denct hoe dat die goede Jhesus sadt met bloedigen oogen ende bedructen herten ende en sprac niet één woort.

Ten derden overdenct hoe dijn *H*ere ende *G*od nu ghetracteert wort van de verwoede *J*oden. *S*i spogen hem in sinen ghebenedijden mont, so-dat hi by-na versmoort was, en had hem zijn *G*odheit niet onthouden[p]. Daer-om seyt sint Bernaert: 'Die craft ende mogentheit *G*ods is vanden crancken verwesen; die wijsheit *G*ods is vanden dwasen geslagen; die onnoselheit is bespoghen'.

9*. *Te drie uren*, o mijn siele, of ghi nu u ogen ophouden[q] woudt ende besien ten eersten, hoe Jhesus zijn ogen bedect worden met een bloedighen, be- *(f. 171r)* smitten doec, ende ⟨si⟩ sloegen hem mit palmen[r] ende mit vuysten in sinen hals ende op zijn hooft ende seyden: 'Propheteert ons wie di sloech van ons'. Die somige liepen met hoeren voeten op sinen rugge, dat hy op zijn aensicht viel teghen den

6 Dit *uur* heeft maar 2 overdenkingen: is de overlevering fout? **6bis** Schrijffout voor *.ij.*? Vgl. evenwel p. 617, r. 209.

k Vgl. *Fasc.*, metten, art. 1, fol. I8r. **l** De lezing is duidelijk; versta: wegens de tinteling in zijn ogen. **m** De vingerafdrukken van de gewapende hand van de soldaat waren zichtbaar op Jezus' gelaat. **n** Versta: *werden uit het gelid gerukt.* **o** Nl. Petrus; vgl. Lc. 22.62. *Gedachten...*: door de herinnering aan Jezus'waarschuwende woorden. **p** Versta: *ondersteund, instandgehouden.* **q** Versta: *openhouden.* **r** palm of palme = handpalm.

harden steen, dat dat bloet gestroyt lach doer die camer. Ende die somige sprongen hem op sinen gebenediden buyc, dat hem alle zijn leden schoeren mochten.

Ten anderen, als die knechten afgelaten[s] hebben, so is hi gelevert den marctboeven[t]: die hebben Jhesum genomen metten beenen ende hebben hem gesleept op sinen rugge alle dat sael doer ende liepen over zijn aensicht, ende stieten hem alle die steenen trappen neder in eenen kelder, dattet hooft Jhesu viel, stoot op stoot, op die trappen, dattet wonder was dat die herssen daer nyet uut en vielen[u]. Och, denct hier-op, de dat hooft begeert te vercieren.

Ten derden aenmerct, hoe die onnosele Jhesus staet gestoten, geslaghen ende so deerlic mismaect ende gebonden aen een pylerne, also dat hi ⟨nauwe⟩ op zijn teen stont of rusten mocht[v]: ende daer en lie- *(f. 171v)* ten si hem geen ruste hebben.

Denct hoe dat *M*aria gaet met *M*agdalena ende Joannes na Jherusalem ende soect hoer lieve kint. Siet, doe si quamen voor dat huys, doe seiden de boeven tot Maria: 'Siet, dit is die verrader, de moordenaer, die dief, die verleider des volcs. Nu sal hi loon ontfangen na zijn wercken'. Denct hertelic hoe der Moeder doen te moede was, doe si dat hoorden.

10*. *Te .iiij. uren* anmerct uwen brudegom staende aen een colonne inden kelre ende wort vanden boeven ghequelt sonder rust. Gaet tot hem ende bidt hem, dat hi zijn gequetste hooft een luttel rust[w] op u schouderen[7].

11*. *Te .v. uren* aenmerct hoe dat de princen vergaderen hoeren raet, hoe dat si Jhesum ter doot mochten brenghen. Ende als si vergadert waren, hebben si Jhesum tusschen hem allen genomen, segghende: 'Ist dat ghi *C*hristus zijt, dat segt ons openbaerlicken'. Och, aen-hoort zijn minlijcke antwoort, seggende: 'Waert dat ict u seide, ghi en sult mi nyet laten gaen'. Si seiden: 'Sijt ghi dan *C*hristus?'. Hi antwoorde: 'Ghi segt, ende ic bent'. *(f. 172r)* Doe riepen si alle: 'Hi blasphemeert: hy is der doot schuldich'. Siet hoe die bedruckte *M*oeder stont voor die duere, daer hoer lieve kint uut soude comen, ende vraget hoer oft sy hoer lief kint ooc kenne ende helpt hoer droefheit dragen.

III*. Hoe Jhesus voor Pilatus ende Herodes beclaecht[x] wort. ⟨℄ Capittel .xxxiij.⟩

12*. *Te .vj. uren* anmerct hoe dat de princen der priesteren metten anderen zijn gecomen mit Jhesum, zijn handen gebonden hebbende als een dief, voor den rechter Pilatus, om-dat hi Jhesum verwijsen[y] soude ter doot. Doe quam de verrader ende belijde[z] zijn misdaet voor al die werlt, dat hy dat onnosel bloet ghelevert had, ende brocht dat gelt weder ende seyde: 'Ic heb gesondicht'. Ende si seyden: 'Wat gaet

7 Zijn de gewone bedenkingen hier door de zetter of door een kopiist weggelaten? Ook bij de volgende nummers is er weinig uitleg.

s Versta: *opgegeven*. t Niet in Verwijs: schurken van een lagere kategorie. u R. 122-126: vgl. *Heym. P.*, r. 423-431. v Versta: *(nauwelijks) op zijn tenen stond of rusten erop kon* (zie verder r. 190). w Versta: *laat rusten*. x Versta: *aangeklaagd, beschuldigd*. y Versta: *veroordelen*. z *belyde* = *belijdde* van het zw. ww. *belijden*.

ons dat aen? *D*at moechdi besien'. O mijn siel, en wilt niet cleynmoedich wesen met Judas[a], want *G*ods barmhertícheyt gaet boven alle zijn wercken[b].

Ten anderen anmerct hoe de richter uut-coemt totten Joden ende seyde: 'Wat heeft dese mensche misdaen?' *(f. 72v)*. Si seyden: '*H*i heeft dat volc verkeert[c] ende seit dat hi is *C*hristus, die ghesalfde, coninc der Joden'. Doe nam *P*ilatus Jhesum in zijn huys ende seyde: 'Ghi, boose mensche, wat segdy? Sidy een coninc? *W*aer is dijn rijc? *D*aer en is niemant, die di verantwoort!'[d]. Doe seyde Jhesus: 'Daerom bin ic gecomen in dese werlt, mer mijn rijck en is van hier niet'[e].

Ten derden siet, hoe dat *P*ylatus uut-gaet ende hoe dat Jhesus sit onder die boeven ende scharianten[f]. Aensiet wat pijnen dat si hem aen-doen in smijten[g], stoten ende slaen. Doe seyde *P*ilatus totten Joden: 'Ic en vinde geen sake des doots in hem'. Doe riepen die *J*oden: 'En waer hi nyet een boose mensche ende verkerer des volcs in Galileën, wi en haddens di niet overgelevert'.

13*. *Te .vij. uren*, o mijn siel, aenmerct: na-dat *P*ylatus Jhesum ondersocht had ende vernam dat hi een *G*alileüs man was, so senden[h] hi Jhesum tot Herodes, tot vermeeringe der schanden. Siet hoe wredelic dat si Jhesum binden, leyden, stooten ende werpen met dreck, met steenen, ende roepen: 'Siet den verrader, siet *(f. 173r)* den bedriegher, siet den valschen propheet. Allet dat hi gedaen heeft, heeft hi met den duvel gedaen'. Och, also wert hi getogen ende ghestooten, dat die straten bloedich waren van sinen ghequetsten voeten! Och, hoe bedruckt was die *M*oeder, die hem sien noch spreken en mochte! Staet hoer nu bi in hoere noot: si en sal u nemmermeer laten in uwer noot.

Ten anderen anmerct, hoe booslic dat die Joden Jhesum beschuldichden voor den coninc, op-dat hi Jhesum verwijsen soude ter doot, *e*nde hoe verduldelic dat Jhesus stont ende sprack niet één woort, wat hem die coninc vraechden[i]. Ende dát, om-dat ghi soudt leeren swijgen ⟨ende⟩ in allen lijden ooc verduldich te wesen. O mijn siele, die al-so geneyget zijt tot alre verheffinge ende te vliën alle scande, aenmerct wat scande dat u brudegom aengedaen wert vanden coninc ende van alden volcke.

Ten derden siet hoe Herodes Jhesum bespotten met alle sinen gesinne ende dede hem aen een wit cleet, want hi hem niet en antwoorde, ende seyde: 'Hi is een dwaes'. *(f. 173v)* Och, de wijsheyt *G*ods wort dwaesheyt gherekent!

IV*. Hoe Jhesus gegeesselt ende gecroont wort. ⟨¶ Capittel .xxxiv.⟩

14*. *Te .viij. uren* anmerct dat *P*ilatus Jhesum woude laten gaen om der hoochtijt wil oft Barrabam. Doe riepen si: 'Doot Jhesum ende laet Barrabam gaen'. Och, siet nu an, hoe dat dat meechdelike lichaem wort ontcleedt ende staet naect voor alle

a Weinig vertrouwend op Gods barmhartigheid, zoals Judas. b Vgl. Ps. 11.9. c Versta: *misleid, opgeruid.* d Vgl. Jo. 18.37c. e Versta: *partij kiest voor.* f *schariant*: nevenvorm van *seriant* (afgeleid van het Lat. *servientem* › *sergeant*): krijgsknecht; hier in ongunstige zin. g Versta: *stoten, stompen.* h *senden* = *sende hem* = zond hem. i Versta: *wat de koning hem ook vroeg.*

die onscamel[j] ogen. Siet hoe dat si hem bonden aen een colonne also stijf ende alsoe hoghe, dat hi nauwe staen en konde op zijn teen[k]. Doe namen twee knechts geesselen van coorden gemaect: daer-mede sloegen si Jhesum van onderen op, om-dat men die wonden sien soude. Doe dese moede waeren, quamen .ij. anderen ende hadden roeden, daer scerpionen in waren. Doe dese twee moede waren, quamen daer noch twee anderen mit roeden, daer haecken aen waren, die dat vleesch vanden beenen af-haelden, dat dat bloet in hoer aensicht spranc.

Och, denct hertelic hoe si Jhesum om-keerden ende slaen u van vooren ende van onder weder op, om-datter *(f. 174r)* niet één stede blijven soude aen zijn heilighe gebenedide lichaem ongequetst. Si sloegen hem over zijn aensicht, over zijn herte ende over sinen buyc, ooc over die teder ledekens, ende sloegen tot-dat alle ses moede waren: och, die één wonde op die ander, dat één gat int ander, die één schoer in dander. Och, bruit *G*ods, keert ende wendet binnen ende buyten, ende ghy en sult niet vinden dan dat dat lichaem Jhesu vol lijdens was ende vol wonden. Och, siet hoe onmachtich dat die starcheit *G*ods om uwen wil gheworden is! *A*ls si hem ontbonden, so seech hi neder in dat bloet, dat hi so overvloedelick uutghestort hevet uut so bernender lieften[l].

Ten anderen, *o* bruyt *G*odes, siet hoe dat si namen den minneliken *H*ere, die nu aenghedaen had een root cleedt zijns gebenedijden bloets[m], ende setten hem neder op eenen steen, ende sloegen hem omme een oude mantel. Ende daer vergaderden wel vijf hondert boeven ende waren Pylatus' ridderen, *e*nde namen een croone *(f. 174v)* ende setten si uwen bruidegom op zijn hooft, *e*nde smeten daer-op mit stocken, dat die doornen tot sinen herssen toe inghingen ende tot sinen wijn-brauwen uut-staken, dat hem dat bloet liep over zijn gebenedijde aensichte. Ende si gaven Jesum een riet in zijn gebenedide handen voor een sceptrum, ende knielden voor hem ende seyden in spot: 'Weest ghegruet, coninc der *J*oden', *e*nde sloegen hem in zijn gebenedijde aensicht ende op sinen rugge. Ende si spogen in zijn soete a⟨e⟩sicht: daer die engelen begeerden in te schouwen[n], dat ontreynden si mit hoeren speecsel.

Och, aenmerct die oneer, die hem hier gedaen wordt, want alle die bespottinge, die de *J*oden Jesus deden in Caïphas' huys, die vernieuden si hier.

Ten derden a⟨e⟩nmerct, hoe *P*ilatus Jhesum toonde den *J*oden ende seyde: 'Siet eenen mensche'. Ende doe si sagen dat onnosel lam also mismaect, riepen si: 'Cruystem, cruystem. Dunct u dat wi *G*od niet en ontsien? Waer hi niet een boose mensche, wi en hadden hem nyet gelevert'. Doe Pilatus dat hoorden, nam hi Jhesum ende seyde: 'Wan *(f. 175r)* sidy?'. Ende want hem Jhesus niet en antwoorden, so seide *P*ilatus: 'O ghi, snode mensche, waer-om en antwoort ghi mi niet? *E*n weet ghi niet dat ic macht heb u te veroordelen of te laten gaen?'. Och, hi en hoort niet troostelics: *h*oe macht comen, dat wi so geern troost begeeren vanden menschen?

j Versta: *schaamteloos, onzedig.* k Vgl. p. 615, n. *v* = *Fasc.*, Tercie, art. 3, f. 24v. l R. 187-205: vgl. *Heym. P.*, r. 726-851. m Versta: *een kleed dat rood was vanwege zijn (uitgestort) bloed.* n Vgl. 1 Petr. 1.12.

Och, wie soude mogen uutspreken die verhertheit der *I*oden? Als si saghen dat *P*ilatus noch arbeyden om Jhesum vrij te laten, so riepen si: 'Ist sake dat ghi desen misdadighen bosen verrader laet gaen, ghi en zijt gheen vrient des keysers, wanttet is openbaer dat hi den keyser contrarie is'. Als *P*ilatus dat hoorden, so vreesden hi meer den mensche dan *G*od. Och, wie ghi zijt, wachtet u daer-voor! Want wie Jhesus quyt wort, die verliest alle goet.

V*. Hoe Jhesus wort veroordelt, zijn cruyce droech ende daer-aen genagelt wort. ⟨¶ Capittel .xxxv.⟩

15*. *Te .ix. uren*, doe Jhesus veroordelt wort van *P*ilato, seyde *P*ilatus: 'Ic, *P*oncius *P*ilatus, sit⟨ten⟩de in des keysers stede, verwijse voor een oor- *(f. 175v)* del, datmen sal nemen desen Jhesum van *N*azarenen, Mariën sone, ende hangen hem aen een cruce. Ende hi sal eerst ontfangen .xl. slage voor die voeten des richters op dat doerwonde lichaem: na die wijt, vanden handen des richters'[o].

Ten tweeden, doe die sentencie des doots was gegeven, doe namen si .ij. moordenaers, daer hi tusschen soude gaen. Siet hoe si namen .ij. stocken ende stieten die crone uut zijn gebenedide hooft, ende togen hem zijn selfs clederen weder aen, om-dat hy te bat bekent soude worden[p]. Doe setten si die crone weder op zijn gebenedide hooft. Denct hertelic hoe wee dat hem dat dede. Doe namen si dat cruce ende leident op zijn gebenedide scouderen. Doe riep daer een boeve: '*I*c gebiede u van der princen weghen, dat ghi sult gaen, oudt ende ionc, rijc ende arm, op den berch van Calvariën ende sien Jhesum, Mariën sone, crucen'.

Ten derden, siet hoe de soete Jhesus gaet bucken onder dat swaer cruyce. Ende si beworpen hem met slijck ende steenen, *e*nde seyden: '*H*i heeft den doot wel verdient'. Siet hoe minlijc *(f. 176r)* dat Jhesus zijn bedructe *M*oeder grueten, onder dat cruce neygende. Met dien quaem daer die sondige hont Malchus: die sloech Maria aen hoer aensicht, dat si ter eerden viel. Ende dat siende, die *S*one wort also bange, dat hi neder-seech. Och, wat bangicheit was in desen tween herten: *d*at lijden en was niet uut te spreken! Daer-na siet hoe wreedelijc dat si Jhesum stooten ende slaen, doe hi onder dat cruce lach, ende altijt wort hy metten hayr weder opgeruct. Nu wert hi also cranc, dat hi dat cruce niet meer dragen en konde. O gelovige siele, neemt dat cruce op uwen hals, want om uwen wille wil hi den bitteren doot sterven, *e*nde neemt willichlijc die temptacie[q], die *G*od over u gehenget, ende draecht vromelic, ende wilt nyet moede werden, want ghy helpt Jhesum zijn cruce dragen.

Siet hoe minlic hi de vrouwen troost, die zijn lijden beweenden. Begeerdi van Jhesus troost der sielen, beweent zijn lijden ten m*i*nsten met inwendigen tranen. 'O ghi, dochteren van Jherusalem'. etc. O wat *(f. 176v)* saligher leer! O wie ghi zijt, die *G*od begeeret te behagen ende genade van uwen sonden te vercrijgen, *w*eent eerst op u, dat is: op u sonden, ende op u kinderen[r], die ghi moecht oorsake gegeven hebben

o R. 237-241 = *Fasc.*, Tercie, art. 7, f. 01r. — *wijt*: Versta *wet*. p R. 244-5 = *Fasc.*, Tercie, art. 7, f. 02r-v. q Versta: *beproeving*. r Vgl. Lc. 23.28.

tot sonden oft altijt niet gestraft, die ghi straffen ⟨soudet⟩: daer moet ghi reden voor geven voor den rechtvaerdighen richter; ende dán beweent dat lijden Christi.

Climt op den berch na den *H*ere ende besiet neerstelic alle dat gebueren sal. Si namen den sachtmoedigen Jhesum ende toeghen hem zijn cleder uut over zijn hooft. Ende bekent ende wetet dat de crone eerst uutgestoten was, *e*nde daer-na weder opgeset, ende also ⟨werden⟩ nieu wonden gemaect. Daer-om seyt sinte Bernaert, dat die *H*ere wel dusent wonden had in zijn hooft[s]. Och, leert dat hooft simpel dragen ende ootmoedich! *M*erct ooc hoe dat de minlijke *H*ere stont voor alle die werlt overgooten mit bloede, *w*ant die uuttreckinge der clederen hadden hem dat vel vanden vleesche getoghen. Siet hoe bereyt dat hy geweest is om onse *(f. 177r)* salicheit te wercken!

Ter-stont alst cruce gebaert was[t], so stont hy op ende si namen hem ende worpen hem op dat harde cruce, dat hem zijn wonden ende leden schoeren mosten. Ende terstont namen si zijn rechterhant ende si sloeghen die naghel daer-doer met alsulcken ghewelt, dat dat vleesch metten naghel in dat cruyce dronghe. Och, siet hoe minnentlijck dat hi u aenmerckt, recht oft hi zijn bruyt om-helsen woude.

Doe namen si zijn luchterhant ende, want dat gat te veer gheboort was, soe namen si touwen ende reckeden die armen uut alle die leden ons *H*eeren eenen halven voet veere[u] dan die natuerlike lede mochten comen.

Och, nu merct hoe iammerlicke naect dat hi lach ende en had nyet also veel van allet dat hi gescapen hadde, daer hi zijn scamelheit hadde mede moghen decken. Doe leyde hy dat eene been over dat ander ende alsoe bedecten hi dat, so hi beste mochte. Ende, doe si quamen ende vonden hem also liggende, namen si zeelen ende toeghen zijn voe- *(f. 177v)* te also te samen dat alle zijn aderen schoerden ende zijn zeenen braken ende al zijn lede ginghen die een uut den anderen, *w*ant hi wort inden cruyce twee voeten ghelenghet.

Als Jhesus lach aldus uutghereckt, so sloech hi zijn heilighe ooghen inden hemel ende sprack: 'O hemelsche *V*ader, het hevet u belieft dat ghy uwen enyghen *S*oon senden soudt in dit dal der tranen, op-dat ick my selven offeren soude inden outaere des cruyces, *o*p-dat ick doer mijnen willighen doot soude verlossen dat menschelicke gheslachte vander macht der vianden ende uwen vaderlijcken toorn neder-legghen, op-dat die menschen souden comen tot dat ghebruyken des godlijcken anschijns, daer-toe datsi gheschapen zijn. Och, mijn *V*ader, siet nu aen die sacrificie dijns *S*oons, de hem selven offert voor alle die werlt'.

Och nu boert op dat hooft der begheerten[w] ende siet mit wat groter wreetheyt ende versmaetheit ende blijschappen si dat cruyce op-boerden, daer dat lichaem

s Vgl. *Heym. P.*, r. 823-825. t Versta: *gereed gemaakt*, NB. De tekstoverlevering is hier gebrekkig. De voorgaande beschrijving omtrent de doornenkroon zou normaal de episode van Christus-op-de-koudensteen moeten inleiden en situeren: zij is hier weggevallen. Tijdens dit zitten-op-de-steen gebeurde de voorbereiding van het kruis. Welnu, wanneer het kruis klaar is, zegt het verhaal: *so stont hy (= Chr.) op* (nl. na het zitten-op-de-steen), en de beulen wierpen Christus op het klaargemaakte kruis enz. Daarom moet men logisch het verhaal van Christus-op-de-steen veronderstellen op zijn chronologische opeenvolging. u Versta: *verder*, comp: van *verre*, *veer* = ver. v Versta: *schaamdelen van een mens.* w Versta: *de kern, top van uw begeerte.*

Jhesu aen hinck. Ende, *(f. 178r)* als si dat int alder-hoochste hadden, lieten si dat vallen myt grooter onwaerdicheyt teghens die steenen, *a*lso sommighe heylighen[x] ghevoelen. Ende in dien val schoerden hem alle zijn lede ende al zijn wonden vernieuden[y]. Och, dit moste die alre-bedroefste *M*oeder sien, dat si hoeren *S*oen aldus deerliken tracteerden!

VI*. Hoe Jhesus drie uren levendich aenden cruce henck. ⟨¶ Capittel .xxxvj.⟩

16*. *Te .x. uren* siet hoe Jhesus hinck drie uren levendich[z] aenden cruyce om onser aller salicheyt. Siet, als hi zijn ghebenedijde lede roerden, hoe hem die croone van doornen dructen in zijn heylighe hooft[a]. Siet hoe dat Pylatus gescreven heeft den tytel: Jhesus *N*azarenus, coninc der Joden, *e*nde heeft dien gheset boven Jhesum aent cruyce. Waer dat ghi zijt, teykent u daer-mit. Siet hoe hi hanget tusschen .ij. dieven als hare prins, tusschen hemel ende aerde, de hemel ende aerde gemaect heft. Hoort hoe si u *H*ere, u *G*od bespotten.

Och, nu hi hanct in bangicheyt, *(f. 178v)* so en heeft hi nyet vergeten dergeenre, daer hi om gecomen was uuten scoot zijns hemelschen *V*aders ende daerom, dat hi hem selven in aldusdanigen onsprekeliken lijden gegeven heeft, *e*nde heft geroepen met luder stemmen, ende sprac dat eerste woort: 'Vader, vergevet hem, want si en weten nyet wat si doen', *a*ls-oft hi seggen woude: 'Al ist dat si dat nyet verdient en hebben, dat ghijt hem vergeven sult, so doet dat nochtans om mijns lidens wille'. Ende, want hi dat werc niet ontsculdighen en coste, so ontschuldichden hi die meininge, segghende: 'Si en weten niet wat si doen'.

Ten anderen *a*enmerckt hoe dat die verwoede honden den goedertieren Jhesum bespotten, dat doch dat alder-deerlijcste was. Die moordenaers, daer Jhesus tusschen henc, bespotteden hem ooc; maer, doen die eene sach die mirakelen, die daer geschieden, so wort hi bekeert ende hadde groot berou ende sloech zijn ooghen opden barmhertighen Jesum met groter compassiën ende betrouwen, om te vercrijghen vergiffenisse van sinen sonden, ende *(f. 179r)* seyde: 'Here, gedenct mijnre, alstu comest in dijn rijck'. O wat ghelove was in desen sondaer: dien hi sach hangen als een prince der moordeners ende bespot van alder werlt, dien belijt die moordenaer te wesen een coninck der eewiger gloriën!

O gelovige siel, hoe veer dat ghi van *G*od zijt geweest, keert u herteliken ende trouwelic tot uwen brudegom, op-dat gy moecht hoeren dat woort der lieften ende vol ontfermherticheiden, dat die scheker[b] hoorden. Want Jhesus antwoorden hem goedertierlic ende sprac dat anderde woort ende seyde: 'Vorwaer seg ic u: du salste noch huden mit my wesen inden paradise'. O soete woort voor die-ghene, de genade begeeren: die niet alleen en ontfangen verlatenisse van hoeren sonden, mer oock meer dan si begeeren oft van *G*od derven bidden, als die glorie des hemelscen

x Versta: *gewijde schrijvers zijn van mening...* y Versta: *zich vernieuwen.* z Versta: *nog levend.*
a Versta: *hoe de doornenkroon zich indrukte.* b Nevenvorm van *schaker* = moordenaar, dief.

paradises te gebruken. Die scheker was van dien dage inden paradijse. Want hy was bi onsen *H*ere, de selve was al die genuechten vanden paradise.

Ten driën *a*nmerct, hoe dat stont onder den *(f. 179v)* cruyce die alre-droevichste *M*oeder Maria mit hoeren tween susteren ende anderen vrienden. Ende als de soete Jhesus neder-sach op zijn alder-bedructste *M*oeder, die daer was in dat alder-meeste lijden, daer oyt mensch in mochte wesen, ende bekenden hoeren moederlijcken rouwe, *s*o sprac hy tot hoer dat .iij. woort ende seyde: 'Wijf, siet u soon'; ende tot sint Johannes, die daer-bi stondt, seyde hy: 'Johannes, siet u moeder'.

O Maria, wat wissel is dit, den *G*ods *S*oon te laten ende der menschen soon tontfanghen, den meister te laten ende den discipel te houden[c]! O Jhesu, wat wil dit zijn, dat ghi de bedructe *M*oeder also toesprect: wijf? O bruit *G*ods, bekent dattet niet en betaemde als doen soetelick te spreken. Want, had si ghehoort dat woort der moeder[d] noemen, hoer hert en hadt nyet mogen dragen. Dit was dat woort der vereeninge, want [in][8] dat woort verenicht *M*aria ende Jhesus, die moeder ende die kinder, die onder tcruyce staen. Och, wat sekere toeganc hebben wi totten *V*ader! Want die *S*oon toont den *V*ader *(f. 180r)* zijn wonden ende die *M*oeder den *S*oon hoer bursten[e].

O bruyt *G*ods, slaet op u ogen ende siet hoe dattet hooft des conincx gestelt is.

17*. *Te .xi. uren a*nhoort dat roepen des-geens, die daer hangt in so groter bangicheyt. Ende, als hi anmercten dat die menichfoudicheit der menschen ondancber wesen soude des bitteren lijdens, daer hi in henck, *s*o sprac hi ende riep dat .iiij.

8 Wij zien niet dat men met *in* aan deze zin een betekenis kan geven.

c Versta: *omwisseling*. De gedachte is ontleend aan Bernardus, *Sermo de 12 stellis* (zie PL.183, kol. 438), tekst die in de vroegere liturgie als lectio 4-6 gelezen werd op de vrijdag na passiezondag en op 15 sept., feest van O.L.V. van smarten. d Versta: *het woord 'moeder'*, dat deze passus draagt. De speculatie daaromtrent heeft reeds een lange geschiedenis. Cornelius a Lapide, s.j., zegt in zijn commentaar van Jo. 19.26: 'Dicit Christus, *Mulier*, non *Mater*, ne nominando matrem, ipsius animam maiore dolore afficiat. *Ne*, ut canit Baptista Mantuanus, *materna pium laceraret viscera nomen*'. Wellicht helpt Bernardinus van Siëna (zie hiervoor C 40 a 7, n. *e*) ons deze redenering verstaan. Bij hetzelfde kruiswoord zegt hij: 'Mystice igitur intelligimus in Joanne omnes animas electorum quorum per dilectionem beata Virgo facta est mater. 'Filius' enim in graeco nomen amoris est. Omnis enim Christi amator in amorem Virginis transit, ut merito 'filius' id est 'amor virginis' nuncupetur, magisque Virginem habeat matrem, quam illam quae illum ex peccato damnatum mundo, suscepto semine, generavit' (*o.c.*, Sermo LV, cap. III, p. 247). Hij interpreteert *filius* als *nomen amoris* (vgl. *woort der vereeninge*) vanuit het Griekse woord φιλία = liefde. — Vgl. A. FEUILLET, *La Vierge Marie dans le Nouveau testament*, in *Maria*, ed. H. du Manoir, t. VI, Paris, 1961, 54-61; J. DE LA POTTERIE, *Das Wort Jesu, 'Sieh deine Mutter' und die Annahme der Mutter durch den Jünger (Joh. 19.27b)*, in *Neues Testament und Kirche (Für Rudolf Schnackenburg)*, Herder, s.d. ± 1974, 191-219, vooral 217-219. e Het moederschap van Maria tegenover alle door Christus' lijden verlosten, waarmee zij verbonden en verenigd is door Christus' opdracht, sluit in dat wij 'een sekere toeganc' tot de vergevende en zaligende Vader hebben. Maria's rol in de verlossing en de toepassing der verlossing onder Maria ligt gegrondvest in haar moederschap (vgl. *borsten*), zoals Christus' rol wortelt in zijn menswording, die in zijn lijden uitmondt (wonden, en pregnant in zijn hart-wonde). Deze thematiek kreeg in de middeleeuwen soms pregnante literaire uitdrukking (vgl. P. OCHSENBEIN, *Marias Fürbitte im Churer Weltgerichtsspiel von 1517*, in *Geschichte und Kultur Churrätiens. Festschrift für Pater Iso Müller OSB zu seinem 85. Geburtstag*, ug. U. Brunold und L. Deplazes, Münster, 1986, p. 603-611). Luther verzette zich tegen dit parallellisme; zie Jürgen KUHLMANN, *Kampf oder Versöhnung der Heilsbilder? Ökumenische Gedanken beim Gang durch die Luther-Ausstellung in Nürnberg*, in *Geist und Leben*, 56, 1983, 366-372. Een vergelijking is toch geen gelijkschakeling! — Vgl. C c. 9 r. 53-62 en n. *l*, p. 349 en B c. 16, r. 22-25.

woort ende seyde: 'Mijn *G*od, mijn *G*od, waer-om hebdi mi ghelaten?'. Och, oft ghi dit begrijpen kosten, dat die enige *S*oon gelaten is vanden *V*ader, om-dat[f] ghi nemmer van hem scheyden souden[g]. Och, bidt hem dat hi u niet en late in die ure uwes doots. O devote siel, merct nu aen uwen troostelosen bruydegom hangende aenden cruyce, daer hi volbracht dat hoochste werc der minnen, hoe hi gelaten was van sinen hemelschen *V*ader, ende leer di liden[h], wanneer du van hem ghelaten werste.

Ten anderen openbaerden hi ons zijn liefte, in-dien dat hi riep uut grooter begheerten der lieften, ende sprack dat .v. woort ende seyde: 'Mi dorstet'. *(f. 180v)* Och, die die fonteyn des levens ghescapen hevet, die roept van dorst inden cruce! Voorware, die bedructe *H*ere hadde doe natuerliken[i] dorst, *w*ant zijn heilige herte ende aderen waren alle verdroocht vander grooter bangicheit ende uutstortinghe des bloets, soe datter luttel vochticheden in hem was ghebleven. Doe sprac Caïphas: '*N*a dien dorst heb ic gewacht: *s*chenct hem drincken als een coninc toebehoort'[j]. Terstont namen die knechten een onreyn spongie, die si gooten vol edicx, ende deden daer-toe ysop[k] ende galle, om den dranc bitter te maken, ende staken si aen een riet, ende setten si voor Jhesus' mont, *s*o-dat die bitterheit quam tot zijnre tongen, die tot noch toe ongepijnicht had geweest ende wert barstende vander bitterheit des drancs.

O, de daer is alle soeticheyt, wort nu vervult met bitterheit; alle die edelheyt wort versmaet, alle goetheyt wort bespot ende al onse troost bleef onghetroost aenden heyligen cruce.

Och, of wi altijt onse spijse ende dranck mengeden met den edick ende galle, die *(f. 181r)* Jhesus gesmaect hevet, wi en souden so seere niet uutgestort wesen ende souden dicwil niet eeten oft drincken mit alsulcken ydelheyt, als nu ghedaen wort; *a*lle spijse soude ons ooc smakelic wesen; wi en souden dicwijl die leckerheit[l] niet soecken. Diet smaect, die smaket[m], etc. Al vasten wi hondert iaer te water ende te brode, wi en mogen hem noch niet betalen de bitterheit van die gal ende edick. Dit is den sinlijcken menschen, die hoeren buyc voor hoeren god hebben[n], swaer.

Ten derden *a*nmerct met medelijdenden herte: doe de soete Jhesus ter doot begonst te genaken, neygeden hi een weynich zijn ghebenedide hooft ende sprac dat .vi. woort, seggende: 'Het is volbracht'. Denct hertelike wat grooter inwendiger pijne ende droefenisse Jhesus gheleden heeft, doe hy dit woort sprack. Want, doe Jhesus sach dattet in hem vollenbracht was ende nyet meer en was te doen dan die siele uut dat lichaem te scheiden, so overleyde[o] ende bedacht hy in zijn herte alle die pijn ende verdriet, alle den smerte, armoet ende droefe- *(f. 181v)* nisse, de hi om onser wille geleden had, ende nam die in een somme, ende offerden die sinen hemelschen *V*ader, seggende: 'Tis vervult'. Recht oft hi seggen woude: 'O

f Versta: *opdat.* g *kosten* = kondet; *souden* = zoudet. h Versta: *in uw beproeving geduldig zijn.* i Versta: *lichamelijke.* Vgl. *Dat lyden ende die passie ons heren jhesu christi*, ug. A. HOLDER, Leiden, 1877, p. 44-45. j *drincken...*: als spreuk bekend, uit welke herkomst? Deze (en volgende) tussenkomst van Caïphas valt op. Uit welke *Passie*? k *ysop* of *isop*: hysop als *plant* of als goedsmakende *hysopolie*; en deze wordt door edik en galle verzuurd. l Versta: *zinnelijke eetlust.* m Misschien te verstaan als: *Wien die lekkernij in de smaak valt, die smake er maar van*, enz.! n Vgl. Phil. 3.19. o Versta: *overlegde.*

hemelsche *V*ader, al dat-ghene, dattu my bevolen hebste ende daer-om du mi hebste gesent opter werelt, dat heb ick alle vollenbracht'. Doe sprac Cayphas: 'Noch en laet dese valsche propheet niet af te spreken van sinen hemelschen *V*ader. Du, verleyder des volcx, en waerstu niet ghecruyst, wi souden di noch crucen, wanttu nyet en laetste dijnen *V*ader *G*od te noemen, dat-welcke wi nyet hooren en willen'.

Doe henc de ellendige Jhesus inder alre[r]-meester pijnen, van buten vol wonden mit gheschoerden aderen, mit ghespannen zenuwen ende myt doerwonden hoofde, *m*er van binnen inder alder-grootster bangicheyt, die al zijn uutwendige lijden seer te boven ginc. Ende als die volmaecste Jhesus zijn gehoorsamheyt trouwelic ten eynde al volbrocht had ende die hemelsche *V*ader den strijt[p] zijns enigen *S*oons wel aengemerct, — *w*ant die soete Jhesus *(f. 182r)* niet ledich en was aender galgen des cruces, noch en hielt nyet op te bidden sinen hemelschen *V*ader voor dat menschelike geslachte, — *s*o ontfermden hi hem daer-over ende ontfenck dese offerhande in een voldoen voor alle die sonde der werlt.

VII*. Hoe Jhesus den bitteren doot starf, zijn herte opende ende drie uren doot henck. ⟨℄ Capittel .xxxvij.⟩

18*. *Te .xij. uren* denct mit droeviger herten hoe de fonteyn des levens alle zijn[q] soeticheyt verdorret ende verdroocht is, *e*nde hoe dijnen bruydegom Jhesus, na-dat alle zijn bloet uutgheputtet is, zijn crachten beghinnen te ontghaen, *s*ijn ooghen te breken: zijn aengesichte wordt bleeyck, ende liet[r] zijn hooft neyghen nae zijn bedructe *M*oeder, ghevende hoer een teyken van scheyden, *w*ant hi nader cracht der naturen overmidts onuutsprekelijck medelijden metten mont nyet en mocht uutspreken, *b*evelende hoer mit dat selve teyken zijn lichaem, dat so deerlic doerwont ende gescoert was, *e*nde heeft ten lesten dat *(f. 182v)* leste woort geroepen met luder stemmen ende met bitteren tranen, seggende: 'Vader, in dinen handen beveel ic mijnen geest'.

Dese roepinge was so starc, dat si inder hellen gehoort wort[s] ende dede den hemel ende aerde beven: *d*aer-om[t] dit roepen en was nyet van natueren, mer was doer mirakel. Want na der naturen so[u] wast onmogelic, dat een mensche, die so lange ende so swaerlic gepijnicht was, soude soe starckelic mogen roepen. Ende, doe hi dat woort geseyt had, gaf hi mit geneychden hoofde sinen geest. Onder alle die pijn, die *C*hristus geleden heeft, so was dit die alre-swaerste, *w*ant de doot is dat verveerlicste dinc, dat een creatuere lijden mach, ende dat overmits die natuerlike toeneygelicheit ende liefte des lichaems ende der sielen[v].

p Nl. de doodstrijd, die reeds begonnen is en waarin Jezus zich onledig hield (= niet ledich es was), zich inspande om... q mann., omdat *de fonteyn* op Jezus wijst. r Versta: ⟨*hij*⟩ *liet*. s Nl. wat de zielen in 't voorgeborchte (= helle) interpreteerden als voortekenen der komst van de messias. Vgl. *Heym. P.*, r. 1764-67, 1773-79. t Versta: *omdat*. u Onnodig t.o.v. *onmogelic*. v Versta: *tussen lichaem en ziel*. — C c. 37, p. 623 e.v.; een andere uiteenzetting der 7 kruiswoorden geeft Schr. in C c. 41-44, p. 429 e.v.

Ten anderen *a*nmerct in wat last u gesontmaker gehangen heeft drie uren levendich inden cruyce. Siet nu wie hy is, hoedanich hi is ende hoe groot hi is, wiens doot hemel ende aerde beschreyden. Wie ist toch, de den doot lijdet, den[w] hemel ende aerde be- *(f. 183r)* screyden, wes doot die dooden levendich maket? Och, mochtet nyet wel een versteent herte zijn, dat tot die gedenckenis van sulcken pijnliken doot niet en verschrict van verveernisse ende nyet bemorwet en wort tot uutstortinge der tranen?

Och, hoe hebben zijn leden gereten[x] van pijnen? *H*oe heeft dat leven tegen den doot ghestreden[y]? Het was in zijn macht zijn siel te houden[z], mer die liefte tot ons verwan hem[a], dat hi zijn ziele met sinen vrijën eygenen wil van hem setten[b]. O onsprekelike liefte tegens ons! Tis wonder dat een mensche niet en smelt int mercken deser lieften ende dat herte niet en borst van dancbaerheyt ende mede-lijden[c]. Die sonne ende alle elementen hebben hem bedroeft inden doot hoers scheppers: waert wonder dat ghi u bedroefden? Die vrouwen ende die ander vrienden screyden[d]. *M*er och och, alle verganclike dingen worden bescreit, mer die doot ons *H*eren wort weinich bescreyt!

Ten derden, bedroeft ⟨u⟩ ende bescreit den doot dijns geminden brudegoms. Wie en soude hem niet bedroeven oft screyen, *(f. 183v)* daer die engelen des vreden bitterlic screyen? Siet of daer eenich geweest is, die den doot dijns brudegoms nyet bescreyt en hebben uut medelijden dan die duvelen, die Joden ende de werlt. Ende daer-om, die dese drie volgen ofte dienen, die en konnen den doot *C*hristi niet bescreyen, *d*ats: die des duvels raet volgen, de der werlt genuechte ende der *I*oden nijdicheyt volgen, die en konnen geen medelijden met *C*hristo crijgen[e].

Merct hoe u brudegom blijft drie uren hangen int cruce. *E*nde alle dat volc ghaet en-wech. Die droevighe *M*oeder ende die ander vrienden bliven bi dat cruyce. Och, in wat droefnisse is *M*aria gheweest! Denct ende ondersoect u selven seer scherpe-lick, oft ghi ooc arbeyt alle dage meer te sterven uut lieften, als hi uut lieften voor u gestorven is. Siet oft ghi alle u begeerten heel gheset hebt inden wille *G*ods ende hem de bevolen hebt, so-dat ghi u selven heel overgegheven hebt, als u brudegom om uwen wil hem overgegeven heeft in de handen zijns *V*aders.

19*. *Te een ure a*nmerct hoe dat onno- *(f. 184r)* sel lam Jhesus aldus deerlic gedoot was opten outaer des cruces. *S*o sach dat wrede volc zijn mont noch open-staen, die alsoe bestorven was inder lester bedinge: doe riepen si myt luder stemmen: 'Siet, dese verleyder leeft noch ende verhoudt hem selven: wat sullen wi hem doen?'. Doe sprac daer een van hem: '*W*i sullen hem doersteken in zijnre siden, ende soe sullen wi sien oft daer leven in is oft nyet'. Doe was daer een ridder, Longinus gehieten, die een bose mensche was, na der bekieringe heilich ende goed van leven. Dese, om

w Versta: *dien...de hemel...* x *gereten* van het ww. *riten, rijten*; intrans. *scheuren.* y Vgl. *Victimae paschali: Mors et vita duello conflixere mirando.* z Vgl. Jo. 10.17-18. a Versta: *zijn liefde tot ons was sterker dan zijn liefde voor zijn leven, zodat hij...* b *setten* ter vertaling van *ponere vitam*; zie vorige n. z. c Echo van de invloed van *Fasciculus* waaruit Schr. excerpeert in P III.50; zie hiervoor E c. 25, p. 596. d R. 456-480 = *Fasc.*, Noon, art. 7, f. S1r-v. e R. 449-455 = ib., f. S2r-v. f R. 456-462 = ib., f. S2v.

den bosen Joden te behagen, begeerden dat men hem een speer soude setten op Jhesus' rechter side. Ende met al zijnre crachte styet hy dat doer die rechter side ons *H*eeren met so grooten ghewelt, dat dat ghebenedide lichaem daer-af craecten, dat al verdroocht was, want onse lieve *H*ere drie uren levende ende drie uren doot aenden cruyce henck.

Ende, als sinte Bernardus seyt, met desen speer en wort niet alleen doersteken die rechter side ons *H*eren, maer *(f. 184v)* dat alre-heilichste herte wert iammerlijcke doergraven, want dat speer ghinc midden daer-doer metten punt ende maecten daer-in een diepe wonde. Doe vloeyden daer mildelic uut die sacramenten der heiliger kercken tot onser salicheit, als water om dat doopsele mede te heiligen ende bloet in verlatenisse onser sonden[g].

Och, ten was den wreeden Joden niet genoech den onnoselen Jhesum so wredelic te pijnighen in sinen leven: si en deden hem noch meer lasters aen na zijnre doot.

Denct hertelic of dijn herte ooc gewont is metten speer zijnrer godliker minnen, dat is: oft ghi hem uut alle dijn crachten der sielen ooc liefhebt, ende oft ghi neerstelic arbeit doer stadige oeffeninge der duechden ende der heiliger gedachten ende vueriger ghebeden hem liever te crijgen[h].

20*. *Te twee uren d*enct hoe dat onsen lieven *H*eren al zijn natuerlike vochticheyt ontlopen was, also dat hi nyet éénen dropel bloets behouden heeft tot een teiken zijnrer groter minnen.

Daer was een centurio, dat is: een *(f. 185r)* hooftman over hondert knechten. *W*ant hy mercten dat onse *H*ere in zijn uuterste so starckelic roepende sinen geest gaf, so geloofden hi hem ende wordt daer-doer bekeert. Ende daer-om sprac hi met groten geloven: 'Waerlic, dit is die *S*one *G*ods'. Ende daer waren veel vanden *J*oden, de tot kennisse quamen overmids dese wonderlike dingen ende sloegen met groten berouwe voor hoer bursten. Want si sorchden dat daer wrake af comen soude ende seyden: '*W*i hebben grotelic misdaen. Waer-om hebben wi consent ghegeven, datmen den goeden Jhesum so scandelic soude dooden?'. Aldus clagende ende suchtende zijn si weder-gekeert in Jherusalem. Als die wrede princen dat saghen, soe spotten si daer-mede ende wijsden op hem mit vingeren.

Ende die ongenadighe Cayphas verblijden hem alte-seer van ons *H*eren doot ende seyde al lachende: 'Wi hebben ons desen valschen propheet quyt gemaect ende zijn nu vrij'. Aldus reden si al lachende ende spottende ter stadt wert ende verblijden hem in hoere boos- *(f. 185v)* heit.

Och, doe bleef die cleyn menichte ons *H*eren vrienden metter droeviger Maria bi den cruce. Al ist dat daer so luttel menschen bleven bi onsen lieven *H*eren, nochtans so waren daer so menich dusent der heiliger engelen, de hem met groter weerdicheyt altijt bewaerden ende hem nemmermeer af en ghingen, want dat wel behoorlic was.

Daer-omme, o devote siele, blivet nu mede bi uwen brudegom onder den cruyce ende slaet u ooghen dicwil op den ellendigen dooden Jhesum met groter minnen ende hertelic medelijden. Want hoe dijn minne meeder is, hoe dat het medelijden

g R. 49: vgl. *Heym. P.*, r. 1827-1847. h R. 483-486 = *Fasc.*, Vesper, cap. 8, art. 1, f. S5v.

meerder wesen sal. Siet hoe deerlijcken hi hanget aenden cruyce ende hoe bereyt dat hy is dy te ontfanghene tot zijnre uutvercorenre bruyt. Hi heeft zijn ghebenedide hooft ootmoedelijck neder-gheneycht, om di te cussen. Hi heeft zijn armen wijde uutgespreyt, om di te omhelsen ende tontfanghen. Hi heeft zijn handen ende voeten so wredelick laten doersteken, op-dattu hem altijt in- *(f. 186r)* den cruce soudeste vinden, bereyt di te onfermen ende te sparen. Hi heeft zijn heilighe side laten doergraven, op-dattu daer-in soudste schuylen voor alle becooringhen ende laghen des viants. Ende hi heeft di gheschenct zijns herten bloet, op-dattu altoos droncken soudes werden van zijnre minnen ende lieften ende vergheeten alle teghenwoordighe liden ende verdriet, dat u overcomen mach[i].

Hier-om en sceyde nemmermeer uut dese bruloftlijke camer des lieven gheselscaps, maer slapet ende rust altoos daer-in, so lange bes dijn gheminde selver coemt ende neemt di met zijnrer rechter hant ende leydet di in sinen wijnkelder, daer hi di alte-mael droncken maken sal van zijnrer soeter minnen. Ende, alstu aldus rustelijcken gheslapen hebste inder oopen siden Jhesu *C*hristi, so ontspringhet weder met devoten tranen ende gaet ootmoedelicken sitten onder dat cruyce ende helpet Maria beweenen den bitteren doot hoers lieven kindes[j].

VIII*. *(f. 186v)* **Hoe Jhesus afghenomen wort vanden cruyce *e*nde vanden druck zijnre *M*oeder ende vrienden. ⟨¶ Capittel .xxxviij.⟩**

21*. *Te drie uren* so keert u selver inwerts ende overdenct mit eenen mededogenden herte, hoe die alre-droevichste *M*oeder Jhesu Maria was sittende onder dat cruce hoers *S*oons metter bedructer geselscap, niet wetende van groten rouwe wat si souden beghinnen. Si hadden grote begheerte om dat doode lichaem ons *H*eeren vant cruyce te doen ende eerwaerdelic te begraven, mer si en hadden die cracht niet noch enige instrumenten, daer si dat mede souden mogen volbrengen.

Merct nu, o minnende siel, in wat groter lijden ende bangicheit dat si doe waren. Want van hoeren geminden Jhesum te sceyden ende zijn lichaem daer alleen te laten dat was hem swaer, ende lange daer-bi te blijven en was hem niet gheoorloft. Ende hier-om waren si al seer bedroeft, ende sonderlinge die *M*oeder *G*ods. *S*i sloech dic haer bedroefde ogen op tot hoeren geminden *(f. 187r) S*oon ende seyde: 'O mijn alre-liefste *S*oone, een troost mijnre sielen, hoe lange sal ick dy hier sien doot hangen voor mijnen oghen? *M*ijn moederlike herte en mach[9] nyet langer verdragen'.

Hier-en-binnen quam Joseph van *A*romathia, ⟨de⟩ een wel-gesien man was ende begeerden oorlof van Pilato, om Jhesus' lichaem vanden cruyce te doen ende te begraven. *E*nde *P*ylatus hengeden dat. Als hi oorlof hadde om dat heylige lichaem af te doen, so ghinck hi ende kofte een schoon reyn wit linnen cleet, om dat lichaem eerwaerdelic daer-in te leggen ende in te winden.

9 Zou men niet verwachten: *macht = mach het (= kan het)*?

i R. 490-520: vgl. *Heym. P.*, r. 1885-1911. j De r. 521-527 herinneren sterk aan de uiteenzetting van Schr. uit *Dat eerste dinc*, P III.48-49, met het motief van *ontslapen* en *ontspringhen* (= ontwaken).

So quam noch tot hem een ander heimelic discipel ons *H*eren, geheeten Nicodemus. Dese brochte mit hem omtrent hondert pont costeliker salven ende ander costelike cruden, om dat weerde lichaem mit te besalven.

Merct nu: Joseph ende Nicodemus, die te vooren niet en dorsten belijën te wesen discipulen van Jhesus, om-dat si sorchden geworpen te werden uuter synagogen, dat bi den *J*oden seer scandtlic was: *nu* zijn si gemoet ende gesterct doer die cracht van *(f. 187v)* dat bloet *C*hristi ende hebben allen anxt achter-gheset. Si en hebben niet gedacht: *wi* sullen onse goet quijt worden; wij sullen onteert worden, ist sake dat wi desen Jhesum, die voor een misdadich mensche totter doot veroordelt is, zijn lichaem vanden cruce nemen ende begraven[t], *mer* die viantschap der *J*oden, hoer goet, eer ende leven niet achtende, uut dat exempel *C*hristi inder lieften gestarct, belijën nu oopenbaer mitten wercken te wesen discipulen *C*hristi.

Siet in u selven ende examineert u, of ghi also gemoet ende gesterct zijt in die liefte doer dat bloet ende den doot dijns brudegoms, dattu om sinen wil ende om zijn warachtige dienstmaget te wesen woudest ooc achter-setten alle die vrientscap der menschen, alle dijn goet, alle dijn tijtlijcke eer ende dijn leven[k].

Ende aldus so genck dat lieve gheselscap met vuerigher devociën totten berch van Calvariën ende sprack onder-weghen van dat swaer ende onsprekelike liden ende bitteren doot ons *H*eren Jhesu *C*hristi. Ende, als si *(f. 188r)* genaecten dat heilige cruce, daer si den onnoselen Jhesum so deerlic ⟨aen sagen⟩ hangen, so vielen si neder op hoer kniën ende aenbeden hem myt veel tranen. Ende si grueten die alre-droevichste *M*oeder minlick mit grooter weerdicheit. Ende si ⟨gruete[n] si⟩ minlike weder ende hiet si wilcomen ende si dancten si seer, dat si hoeren *S*one aldus gedachtich waren in deser noot. Dare spraken si tot hoer: 'O eerwaerdige vrouwe, wi zijn so seer mit u te lijden[l], dat al dese dinghen aldus gheschiet zijn teghens dijnen enighen *S*oon. Wi hadden hem so geerne verlost, maer wy en mochten des niet vollenbrenghen'.

Doe wordt alle hoer rouwe vernieuwet ende si wort seer schreyende ende alle diegene, die bi hoer waren. Ende als Joseph ende Nicodemus met hoer gheselscap desen groten rouwe saghen, so en mochten si hoer tranen nyet onthouden, mer si weenden ooc mit hem, so datter niemant van hem allen spreken en konde. Ten lesten seide Nicodemus: 'O goede vrouwe, ghi weten (!) wel dat Jhesus alle *(f. 188v)* dese dingen behoorden te lijden, souden wi met hem comen in zijn glorie'[m]. Overmits dese woorden wort die droevige *M*oeder een weinich ghetroost.

Doe namen si dat heilige lichaem van den cruce. Als dan dit heilige lichaem ontnagelt was ende Joseph ende Nicodemus dat eerwaerdelic vanden cruce brochten, so ontfenc die droevige *M*oeder dat lichaem hoers *S*oons seer minlick. Wie soude nu konnen bedencken oft begrijpen in zijn herte al die bernende liefte ende eerwaerdige reverencie, die die lieve *M*oeder doe toonden? Si ontfenc hem so minlic in hoer moederlijke arme ende custen dicwils zijn heilige leden, die so deerlijc waren doerwont ende verdroocht aender galghen des heiligen cruces.

k R. 543-563 = *Fasc.*, Vesper, cap. 8, art. 2, f. S6r-7r. l Versta: *Met u lijden wij erg eronder dat...* (?). m Vgl. Lc. 24.26. Het is wel vreemd, dat deze woorden van Jezus in Nicodemus' mond worden gelegd.

22*. *Te .iiij. uren d*enct hoe de bedroefde *M*oeder hoer setten onder den cruce ende Joseph metten anderen vrienden spreyden dat costelike witte cleet, dat hi met hem gebrocht had, op onser liever *V*rouwen scoot ende voort opter aerden, ende si leyden dat alder-heilichste lichaem met groter weerdicheyt *(f. 189r)* opten schoot zijnre liever *M*oeder. Doe die bedroefde *M*oeder hoeren lieven *S*one aensach, soe deerlic mismaect over al zijn lichaem, soe-dat daer eenen steenen herte af bemorwet mocht worden tot medelijden, doe sprac die bedructe *M*oeder tot hoeren *S*one: 'Och, alre-liefste *S*one, hoe bitteren scandeliken doot hebdi willen sterven om de verloren menschen weder te brengen totten eewigen leven!' Wie soude uut mogen spreken den groten rouwe ende dat bitter weenen der alre-droevichster *M*oeder Maria, *d*aer men af seyt, dat si sadt opten serck, dare-mede men soude besluten dat graf ons *H*eren, ende leedt so grote martelie in hoer moederlijke herte, dat si alle martelaere boven-ginc inder pijnlicheit, ende mocht wel te rechte gehieten werden dat hooft van hem allen. Die tranen vloeyden so mildelic uut hoeren moederlijken oghen ende over hoer soete wangen, soe-dat si neder-storten opten steen, daer si op sadt, ende maecten daer putten inden herden steen, overmits dat de hiete tranen daer so dicwil *(f. 189v)* op vielen, so-dat men noch huden des dages dare-in siet die warachtighe lijcteykenen der tranen, die onse lieve *V*rouwe daer-op storten.

(f. 2r) Dit es de heimelike passie ons heeren Ihesu Christi.
(f. 70r) Te vesperen.

Doe verschoende die almechtige *H*ere zijn heilighe lichaem tot troost der droeviger *M*oeder ende der ander vrienden: so ginghen alle die wonden en-wech, die die goede Jhesus om der menschen wille hadde ontfanghen; ende daer en bleef soe veele als één wonde niet in alle die leden ons lieven *H*eeren, uutgheschey-den die heilige vijf wonden. Doe die lieve *M*oeder ende alle, die daer waeren, dit groote wonder saghen, soe worden sy alte-seer verblijt ende sloeghen hoer handen ende ooghen op inden hemel om dat groote mirakel, dat die mogende *G*odheit op hem dede. Ende, als si weder-omme op dat heilighe lichaem saghen, so wordt zijn soete aensicht soe schoone ende clare, dat si niet en mochten versadet worden hem aen te schou-

(f. 73v) Och doe de weerdeghe moeder gods ende al dat lieve gheselscap was in groete droufheit, *(f. 74r)* doe verscoende ons lieve heere zijn helich lichame van al sinen heleghen wonden, tot eenen minneliken troeste sijnder liever moeder ende sijnen lieven vriendekins die so seere bedruct waren, so dat in sijn lichaeme gheen wonden en toechden (= zichtbaar waren) dan die heleghe .V. wonden in handen ende voeten ende in sijn heleghe rechte side. Die hilt ons lieve heere tot een teeken der victorien, ende dat hijse sinen hemelschen vader toeghen saude, als hij bade voer den armen sondare, ende dat hijse ten oordeele toeghen saude ter heeren sijns hemels vaders

wen, *d*esghelijcks alle dat heylige lichaem, uutgenomen die heilige vijf won- *(f. 190r)* den, die hi behouden woude om te toonen in den dage des oordels, ter eeren ende gloriën zijnrer uutvercorener vrienden ende tot schanden der verdoemder menschen[n].

ende ter glorien sijnder huutvercorender ende tot scanden der verdomder meinschen dat sij der minnen die hem god ghetoecht heeft totter doot des crucen hem so ondancbaer gheweest hebben.

Och doe sij saghen dat helich lichaem also scoene ende gheheel dat nieuwers quetsure en openbaerde in al sijn helich lichaeme dan sijn heleghe .V. wonden, Och doe waert die weer*(f. 74v)*-de moeder gods ende die ander zeere ghetroest.

O siele, coemt ende verselt u mede mit alle dese lieve gheselschap als met die alre-salichste maghet *M*aria, metten anderen vrienden ons *H*eren, *e*nde helpt hem mede beweenen den bitteren doot dijns gheminden bruydegoms, *w*anttu biste die sake, waer-om hi al dese dinghen heeft gheleden[o].

O mijn ziele, comt oec tot onsen heere want ghij sijt daer hijt al om leden heeft, ende weent metter helegher bedructer moeder, ende met dien bedructen gheselscepe die nu van allen troeste ghelaten sijn, ende meerct an sijn heleghe .V. wonden ende neemt daer in hu ruste.

(Hs. Fond. Lat. 9216, Rome, Vaticaanse Bibl.; ug. door P. Stracke, OGE, 11, 1937, 183, r. 2062-2085).

n R. 607-632 en n. *n*: deze anticipatie van Jezus' 'verschoning' = verheerlijking in de apocriefe lijdensverhalen (reeds aanwezig in *Heym. P.*; zie volgende n. *o*), die S. Jan eerst in zijn verrijzenisverhaal op 2e paaszondag aanhaalt, is merkwaardig (vgl. Jo. 24-28; Ed. GLOTIN, *Valeur catéchétique d'un signe symbolique: le Cœur blessé de Jésus-Christ*, in *Lumen vitae*, 16, 1961, p. 746-757). Hoe en waar is dit anticiperend verhaal ontstaan? Het waarom van het behoud van Jezus' wonden is in zijn tweezijdigheid sterk emotioneel ingrijpend (zie hiervoor n. *e*, p. 621). NB. De voornoemde 'verschoning' wordt ook, in verzen, verhaald in *Het Zutphensch-Groningsche Handschrift*: zie F. LEENDERTS jr. in TNTL 15, 1896, 91-92, vv. 381-438, met bronvermelding in *Beati Anselmi dialogus de passione Domini*, t.a.p. p. 94-95. Vgl. *Een goede oefeninghe vanden leven ons heren ihesu cristi*, Leiden, Hugo Jansz. van Woerden, 1498, f. 146r-v. o Simpele maar pregnante uitdrukking van het *motivum incarnationis et passionis*, dat iedere mens persoonlijk raakt: *propter me.*

IX*. Hoe Jhesus begraven wordt. ⟨¶ Capittel .xxxix.⟩

23*. *Ter vijfter uren d*enct hoe dat Johannes Mariën ootmoedelicken badt, want die nacht aen-quam, dat si doch gehenghen woude, datmen dat lichaem Jhesu mocht bereyden ende begraven. Maria, denckende datsi Johannes bevolen was, ghehengede dat goedertierlick. Ende si hebben dat ghebenedijde lichaem Jhesu gesalft ende gewonden in dat schoon linnen cleet, dat Joseph gecoft had. Maria, merckende dat si dat nyet langer en *(f. 190v)* mocht vertrecken, leyde hoer aensicht op dat aensicht van hoeren lieven kinde, ende mit overvloedicheit der tranen heeft si dat ghewasschen ende ghecusset, ende hevet dat gewonden in een sweet-cleet. Ende doe zijn si alte-samen op hoer knyën gevallen ende hebben hem angebedet ende ghecusset. Ende si hebbent gedragen vanden berch van Calvariën. Maria, de *M*oeder Jhesu, droech zijn ghebenedide hooft, Magdalena die voeten ende die anderen droegen dat lichaem int midden, ende begroven hem so eerwaerdelic met veel droefnisse ende met ghebuychden kniën; ende met veel tranen so hebben si den here des levens begraven[p].

Fasciculus myrre
(f. T1v) Hier beghint dat leste compleet...
(f. T3v) Dat .ij. artijkel is dat Marie gegaen is van dat graf metten anderen binnen Jherusalem.

24*. *Te .vi. uren d*enct hoe Joseph ende Nicodemus hebben van Maria oorlof genomen ende zijn weder in die stadt ghegaen.

Joseph ende nicodemus wouden weder nader stat van ierusalem gaen ende hebben tot maria geseit: maria gaet met een van ons beiden in desen huse met wien dat u belieft ende gebruyct al dat wi hebben als u eyghen. Maria heeft hem ghedanct met eerbaerheyt ende heeft geseyt dat si ioannes bevolen was. Ende doe si aenstonden ende baden maria noch meer, soe heeft ioannes geseit: si is mi bevolen. Ic sal haer leyden int huys daer haer lieve kint gister avont sijn avontmael adt met sinen discipulen. ioseph ende nycodemus hebben van maria oorlof genomen

p R. 564-650: vgl. *Heym. P.*, r. 1942-2135 (zie onze gedeeltelijke parallel-transcriptie). Het parallellisme tussen beide teksten is opvallend. Maar er zijn passages, die laten veronderstellen dat p niet rechtstreeks van *Heym. P.* is afgeleid, maar dat beide teksten vanuit een gemeenschappelijke bron zijn bewerkt, die uitgebreider was.

ende sijn weder inde stadt van ierusalem gegaen.

O Maria, hoe ellendich zijt ghi nu, een verlaten wedue vol droefenisse, want Jhesus u kint, u bruidegom ende alle uwe ghenuechte was!

Ten lesten heeft sint Joannes geseyt: 'Tis tijt, dat wi in die stadt gaen, want die nacht coemt aen'. Maria is *(f. 191r)* op-gestaen ende heeft dat graf ghecusset, seggende: 'O mijn kint, ick en mach hier nyet langer bliven. Ic beveel u uwen hemelschen Vader'. Ende si zijn wech-gegaen.

Doe si quamen bi dat cruce, is Maria op hoer kniën gevallen ende heeft dat aenghebedet, seggende: 'Hier is mijn lieve Soon aen gestorven. Siet, hier leyt zijn gebenedijde heilige bloet'. Ende die anderen hebben des-gelijcs met Maria dat heilige cruce aengebedet,

ende si zijn voortghegaen na die stadt. Och, hoe duc sach Maria om na dat graf ende na dat cruce! Al ginc si met den lichaem van dat graf, hoer herte ende siele had si gelaten bi hoer lieve kindt.

Doe si by der stadt quamen, alle, die Maria saghen, worden beweghen tot

O maria hoe ellendich sijt ghy nu verlaten weduwe vol droefnis, want ihesus u kint u brudegom ende al u ghenoechte was.

Ten lesten heeft ioannes geseyt: tis tijt dat wy in dye stadt gaen, want die nacht comt aen ende ten behoort nyet dat wi bi nacht souden inde stadt gaen of dat wi hier souden blijven.

Maria is op-gestaen ende heeft dat graf gecust seggende: o mijn kint ic en mach hier niet langer bliven, ic beveel u dinen hemelschen vader. Ende si sijn wech ghegaen. Ende hebben marien tusscen hem geleit want si was aelmachtich (= *amachtich*) geworden van droefnis, van screyen, van arbeyt ende anderen suchten ende kermen dat si niet alleen en mocht gaen. Doe si quamen weder bi dat cruys is maria op haer knien gevallen ende *(f. T4r)* heeft dat cruis aengebeden seggende Hier is mijn lieve kint aen gestorven hier leyt sijn gebenedijde costelike bloet Ende die ander hebben des gelijcx met maria dat heilige cruis aengebeden.

O maria ghi sijt de eerste geweest de ihesum aenbadt doe hi opter werelt quam ende van u geboren was Ghi sijt die eerste die dat heilige cruys aengebeden ende eer bewesen hebt Ghi sijt ooc de eerste die hem na sijn verrisenis gesien hebt(!) Ende si sijn voort gegaen na de stadt van ierusalem.

Och hoe dic sach maria om na dat graf, ende na dat cruis metten lichaem al ginc si. na de stadt haer hert ende sielle had si gelaten bi haer lieve kint.

Doe si byder stadt quamen, al die mariam sagen die worden bewegen tot

medelijden ende screiden seer bitterlic. Ende veel goede vrouwen volchden *M*aria ande troosten si, ende screyden seer bitterlic.

Ende doe *M*aria quam bi dat huys, daer si in wouden gaen ende bliven, heeft si hoer omme-ghekeert totten vrouwen, die haer volchden, ende heeft si eerberlic toe-geneyget ende ge- *(f. 191v)* danct. Ende die vrouwen hebben des-ghelijcs Maria toegeneicht ende zijn en-wech gegaen, seer bitterlic screijende.

Ende Joannes heeft Mariën sorchfoudelic bewaert ende mit nersticheit gedient ende boven allen uut ghanssen herten lief ghehadt naest Jhesum[q].

medeliden ende screyden seer(!) bitterlic. Ende vele goede vrouwen ende maechden die volchden mariam... ende troosteden haer ende screyden seer bitterlijc. Die goede menscen daer si voorbi ginc die screyden ende becalechden(!) mariam segghende Och wat groter onrecht is heden gesciet door onsen oversten tegens den sone van dese goede vrou.

Doen maria quam by dat huys daer si in woude gaen ende blijven heeft si haer om gekeert totten vrouwen die haer volchden ende heeftse eerbaerliken toe geneycht ende ghedanct Ende die vrouwen hebben des ghelijcx Mariam toe gheneycht ende sijn wech gegaen seer bitterlijck schreyende.

Maria is ghegaen in dat huys daer ihesus sijn avontmael gheten hadde ende is daer ghebleven. Johannes heeft Mariam sorchfuldeliken bewaert: ende met neersticheit ghedient ende boven al uut ganser herten naest ihesum lief gehadt...

〈HIER ENDET DAT BOEC DER AENBEDINGHE〉

q R. 651-690 = *Fasc.*, 1[e] compleet, cap. 9, art. 2, f. T3v-4r. — Hiermee is *Dat derde dinc* uit p, c. 36 beëindigd. Maar de vraag, hoe Schr. haar traktaat E besloot, valt niet te beantwoorden. Zie hierna *Die Narede*, n. 1; p. 635 e.v.

NAREDE (Medepelgrim)

634

Blanco

⟨DIE NAREDE DES BOECX⟩[1]

p. 37a, f. 191v[2] [DAT .XXXVIJ. CAP.][3] DIE DEVOTE SIELE DANCKET GOD, DAT SI VERLICHT IS[4], HOE[5] SI DIE FONTEYN DER GODHEIT IN HOER SELVEN VINDEN, GEBRUKEN[6] ENDE BEWAREN SAL. ⟨¶ CAPITTEL J.[7,a]⟩

*1. 'Die devote siele' deelt voorafgaandelijk mee, dat zij de in deze druk meegedeelde leer over 'de weg naar binnen' van een harer medepelgrims meegedeeld kreeg en hoe deze weg in echte pelgrimsgeest bewandeld moet worden.**

O alre-liefste[8,b], ic heb vernomen van een van onsen pelgrims[c] een alte-bequamen inwendigen wech[9] tot onsen coninerijc; ende aen dat eynde van desen wege leyt[10] die poorte van *S*ion[d], dats: dat edelste deel der sielen, ende leyt[11] met die een side in die coninckliicke stadt der eewicheit, ende metter ander siden aen dat lantschap[12] des lichaems der verghanclicheyt.

Willen wi nu doer desen wege comen in onsen oorspronc der eewicheyt, soe moeten wi ons ontbloten[13] van alre verganclicheyt, ende doerbreken[14] die natuer, ende keren *(f. 192r)* in[15] desen weghe inden binnensten gront der sielen, ende gaen doer die poorten[16] van *S*ion, als dese pelgrim seyt. *W*ant de[17] is hem seer wel bekent, want hi is den coninc seere heimelic ende houdt alle daghe sprake met hem[18], de daer is dat opperste goet, overmits welcken hi seer doerluchtich is ende claer, so-dat hi[19] ons mede verlicht hevet doer zijn nieuwe tijdinghe ende blijde bootschap, die hy[19] ons van hem[18] brenghet[20,e].

Ooc so heb ic van hem[19] vernomen, dat onse siele niet langer in dorricheit oft

1 Als beantwoordend aan *Die voorrede*, zowel in p als in P; zie hiervoor p. 5. Deze *Narede* sluit materieel rechtstreeks aan bij het voorafgaande traktaat. In feite dient zij inhoudelijk als afsluiting van de gehele bundel. Zie p. 632, n. 7. 2 Getuigen: p.37a, f. 191v-195r; P III.56, f. 232v-234r; L 3.70, f. 280r-281v. 3 p add. 4 *Die...*: P *Hoe die...* (of is dit 'oorspronkelijk?); L *Devota⟨e⟩ animae pro sui illuminatione gratiarum actio.* 5 *hoe...*: L *et quomodo...debeat.* Versta: *omdat zij erover verlicht is, hoe zij...* 6 L om. 7 P add. 8 L *dilectissime.* Zie hierna n. *b.* 9 *alte...*: L *viam aptissimam, compendiosam internam viam.* 10 *ende...*: L *in cuius viae extremitate...consistit*; *leyt = ligt.* 11 L *jacet*; vgl. n. 10. 12 L *terra.* 13 P *bloot maken.* 14 *doerbreken...*: L *propriamque naturam frangere.* 15 PL *door.* 16 PL *poorte* (enk.). 17 *de = die*, nl. deze pelgrim. 18 Nl. *de coninc.* 19 Nl. deze pelgrim. 20 *als dese...*: p alleen geeft deze belangrijke zin over de persoon van de 'pelgrim'.

a Zie onze verantwoording aangaande de tegenstelling tussen 'Die devote siele', de Medepelgrim (= M.) der Schrijfster als tekst-mededeelster, medezuster en de Schrijfster der Peerle p. ???. De voorrede en de narede zijn o.i. opgesteld door de 'Medepelgrim' (= M). b De M, richt zich in deze lange paragraaf allereerst tot haar huisgenoten, om hun de tekst van de Peerle voor te stellen als het werk van één harer huisgenoten, en, over deze heen, tot alle lezers van de Peerle. De aanspraak is dus in 't meervoud (vgl. *onse*). Zie de verantwoording van deze interpretatie hiervoor p. c De term wordt gekozen i.v.m. de hierna gebruikte metaforiek van de *wech* naar het rijk Gods (vgl. 1 Par. 29.15; Hebr. 11.13) Zie onze verklaring van het begrip *pelgrim in P hiervoor p.* d Het motief *die poorte van Sion* klonk onder de pen der Schrijfster zelfs reeds in D c. 42 en in E c. 7. e R. 12-16, letterlijk begrepen, laten verstaan dat de pelgrim nog leeft en hoe zijn persoonlijk leven ontwikkeld is. Zie n. *b.*

droocheit en derf blijven[21]. Want in hoeren gront leyt[10] die ader der levendigher wateren ende die oorspronclicke fonteyne der Godheyt ende den afgrondigen putte des godlijcken wesens. Mer dese wateren zijn so seer toegheleyt[22] met desen tijtlijken dingen, soe-dat over henne[23] gewassen zijn die oncruyden van alrehande gebreken, so-[24]dat ons dat onghelooflicken is ende men ons dat nyet ⟨vroet maken⟩[25] en kan, dat dese levendige fonteyne in ons is, overmits[26] die *(f. 192v)* oncruden, die doer die natuer gewassen zijn als: ongeloove, blasphemie, loeghen, achtersprake[27], murmuracie, onruste, wanhoope, bitterheit, onweerdicheyt, spijticheit, kijvinge, benijdinge, ⟨liefde ende lust in creaturen⟩[28]; *e*nde uut alle dese coemt quade droefheit ende noch veel meer dier-gelijc, die te lange zijn te bescriven, *d*aer-van[29] de wortelen so diep liggen inden gront der natueren, in dat binnenste des herten, daer die drie nederste crachten hoer oorspronclike stede hebben, daer die .vij. dootsonden[f] onder gewortelt zijn.

Die begeerlike cracht heeft onder hoer drie hooftsonden als: gulsicheit, oncuysheit, ende traecheit[30]. Die toornlike cracht heeft onder hoer ⟨drie hooftsonden als⟩[31] gierichеit, haet ende nijt ende toorne[32]. Ende onder die reden leyt[10] die scaemte, ende hevet onder hoer de hoverdie, die wil alle dese oncruden bedecken ende ontschuldigen, *e*nde werret[33] si alte-mael onder een als ⟨onder⟩[34] een hagedoorn, so-dat de mensche zijn natuerlike reden niet gebruken en kan.

Deze oncruden moeten wi uutraden[35] mit ⟨tegengestelde deugden als⟩[36] mit ⟨liefte⟩[37], soberheit, reinicheit, wac- *(f. 193r)* kerheit[38], armoede, vreedsamheyt, verduldicheit ende ootmoedicheit, — die daer een moeder[39] ende verwaerster is[40] alre duechden, — *e*nde voort mit allen sedelicken duechden. *O*p-dat[41] de putte der levendiger wateren weder in ons ontdect mocht worden, *s*o moeten wi nerstelijc ende strengelic daer-na graven doer dat aertrijcke ons herten. Want, ist dat wi nyet diep genoech en graven, so en kan daer geen water in comen[42], men en moet dat van buten daer-in dragen, *w*elck ingedragen water[g] terstont weder en-wechsinckende[43] vergaet. Dit water is alle uutwendige wijse ende al datmen mitten vijf sinnen indraget. Ende[44] hoe claer dat water is, het vervuylet ende stincket, ist dattet in die eertsche natuer blijft staen.

Hier-om laet ons vorder graven doer die eerde des herten ende doer dat sant der sielen, bes[45] opten wel[46], dat is: inden weselijken pueren gront, waer-in gelegen is

21 *Ooc...*: als een tweede punt in de mededeling; PL onderscheiden niet en zeggen: *Onse siele en derf nyet langer in dorricheyt blijven.* Versta: *...hoefi niet langer.* **22** L *obrutae*: toegedekt; *toegeleyt* van het ww. *toeleggen.* **23** Nl. over, boven deze (wateren); P *daer over*; L *desuper.* **24** P om.; L *ita ut.* **25** P *wijsmaken* = doen aanvaarden. Niet in Verwijs. **26** Nl. wegens. **27** P *achterclap.* **28** *liefde...*: PL add. **29** P *daer af* (relatiefzin); L *quae etiam pro dolor alte...radicatae sunt...* **30** L *acediam.* **31** *drye...*: P add. **32** *ende toorne,...*: L om. **33** L *involvit*: verwarren, verstrengelen. Vgl. *werelt.* **34** P add. **35** P *uutroeden* (= uitroeien); L *extirpanda.* **36** L *contrarijs virtutibus...utpote...* add. **37** L *charitate* add. **38** L *strenuitate.* **39** L *base* (!). **40** *daer...*: P *die daer is...verw. ...*: trp. **41** L *Etenim si.* **42** L *scaturire.* **43** P *wech sinckende.* **44** P om. **45** P *tot*; L *usque ad.* **46** P *dat drijfsant*; L *arena pura.*

f D.i. de hoofdzonden uit de traditie. g D.i. tegen de eigen aard in bijgebracht, in tegenstelling met het water dat uit eigen bodem opborrelt. Vgl. Jer. 2.13 met de veel gecommentarieerde tegenstelling tussen *fons aquae vivae* en *cisternae dissipatae.* Alles is volgens eenzelfde metafoor uitgewerkt.

die ader der levender wateren ende die oorspronclike fonteyn ende die afgrondige putte des godliken wesens, soe-dat altijt van *(f. 193v)* binnen vloeyen sullen die aderen des levendigen waters, so-[47]dat wy van buten geen water in en dorven[48] dragen, mer[49] selven altijt mildelick vloeyen sullen ende onse naesten mede-deylen, ende dit is: in ons allen.

Ende wie dit gewaer wort in hem, die bevint daer-in alle goet ende eewich leven ende meer sekerheit ende waerheit dan ons alle doctoren leeren mochten. Ende[50] die van dit water drinct, dien en sal niet meer dorsten[51] nae eertschen dinghen. Dit is dat water, daer onse *H*eere van[52] seyt: 'Dat water, dat ick u gheve, dat maect in di een springhende fonteyne in dat eewighe leven[h]', *e*nde: 'So wie in mi ghelooft, van sinen buike sullen uutvloeyen levendighe wateren[i]'.

Dit water is also soet ende reyne, ende is so crachtich, ⟨dattet⟩[53] verdrijft alle bitterheyt der ghebreken, *e*nde is also starck, wanneert gheweldelicken vloeyt, dattet verdrijft alle teghenheit[54] der naturen, ende vloeyt doer alle dat rijck der sielen ende lantschap des lichaems, ende maeckt si vruchtbaer. Dit is *(f. 194r)* die piscijn, wanneer[55] si vanden *H*eilighen *G*eest beweget ende beruert wort, so gheneestsi ende maect gesont alle die crachten der sielen[j].

Ende[56], willen wi nu, dat dese fonteyn bewaert si, ende niet meer toe en ⟨leyte⟩[57] noch bestopt en werde, so moetmen si ondervatten[58] ende op-mueren[59]: metten fondamente des vasten gheloves, met dien marmoer-steen der inwendigher ghedachten[60], so-[61]dat die memorie so ⟨vast⟩[62] aen de fonteyn ghevestighet werde, dat *G*od ⟨daer-in vloeyen⟩[63] mach mit godlicken ghedachten; *e*nde met den carbunckelsteen[64], so-dat dat verstant also ghevestighet werde aen die fonteyne, dat *G*od daer-in vloeyen mach met godtlicken bekennen; *e*nde met elpen-beenen[65] ⟨inden vrijën wille⟩[66], so-dat ⟨die wille ghevestiget werde aen die fonteyne[67]⟩, dat *G*od daer-in vloeyen mach met godliker minnen ende werden aldus in-een-gevoeget met minlicker vereeniginghen, soe-dat die fonteyn op werden[68] geleit[69] om te vloeyen in dat rijck der sielen ⟨ende⟩[70] om te maken die reden simpel ende verlicht, ende den toren[71] sachtmoedich ende oetmoedich, ende *(f. 194v)* alle de affectiën bequaem ende ordineerlic, ende die consciëncie puyr[72], ende dat herte reyn, ende al dat eertrijck des lichaems vruchtb⟨a⟩er.

47 P om. **48** P *derven*; L *ne...cogamur*, = *(niet) behoeven*. **49** L *magis autem*. **50** PL om. **51** *meer...*: P *dorsten m. ...*: trp.; *dorsten* met datief. **52** P *af*. **53** P; p *ende*. **54** L *resistentiam*. **55** P *dat* add. **56** P om.; L *Porro*. **57** *toe...*: P *toe en ga*; L *obstruatur*; p *toe en lente*: wij verklaren: aangaande de eind-*e* van *lente*: zie het volgende *werde*; *lent* = verschrijving voor *leyt*, 3e pers. enk. praes. van *liggen*; *toe-liggen* = dichtliggen; vgl. n. 10, 11 en 22. **58** *van onderaan* of *rondom versterken*. **59** P *metssen* = metselen. **60** *onder-vatten...*: L *solidum fundamentum circa ipsam iacere debemus et ex marmore...extruere atque munire*: de woorden zijn herschikt. **61** P *als*; L *quo videlicet*. **62** P add. **63** *daer...*: p *daer invloeyen*; vgl. r. 71. **64** Men verwacht een genitief-bepaling zoals in r. 69-70. **65** P *yvoren beenen*; L *ossibus eburneis*; vgl. n. 64. **66** *in...*: P add. **67** *die wille...*: P add.; L *quo videlicet et ipsa voluntas ita ad hunc fontem stabiliatur ut Deus...*, add., in harmonie met vorige constructie. **68** P *werde* (enk.). **69** *soe dat...*: L *ut ipse fons in altum ductus*. Wij verstaan: *zodat de fontein open* (vgl. Verwijs s.v., II 5) *wordt gelegd*. **70** L *et* add. **71** P *toorn*; L *irascibilem*. **72** P *puer*.

Ende want dese fonteyn so dierbaer ende costelic is[73], so moet si bewaert ende besloten zijn ende overdect metten tabernakele des ghewonden lichaems Christi. Want dit is die vaste steen[k], sonder welcken geen timmerasie noch duechden[74] staende en blijven, ende doer welcken alle duechden ende goet vercregen worden ende bewaret.

73 *ende...*: P *is ende c. ...*: trp. 74 P^1 *timmeraige*; P^3 *timmeragie*; L *structura virtutum* (= hendiaduoin?).

h Jo. 4.14. i Vgl. Jo. 7.38. j Vgl. Jo. 5.2-4. k Vgl. 1 Cor. 10.4; 3.11: het 'bijbels' begrip van Christus = steen.

*2. De dankende Medepelgrim beschouwt het als Gods grootste weldaad aan haar, dat zij de aldus medegedeelde leer als grondslag van haar geestelijk leven heeft mogen leggen.**

p, f. 194v[1] O wonderlicke goetheit *Gods*[a], hoe ontallic zijn dijn weldaden, die ghi mi ghedaen hebt! Hoe soud⟨e⟩men die mit herten ende mit monde uut mogen dencken oft uutspreken, die ⟨u⟩[2] goetheit in mi gestort heeft ende[3] aen mi bewesen heeft! Mer nochtans, o *H*ere, belye ic dat mi meer beweecht ende ontsteect, als dat ghi mi bekent gemaect hebt ende toegevoeghet desen pelgrim, ú uutvercooren ⟨vriendinne⟩[4]. Want ic weet wel, dattet u niet tegen en is, mer minlijc te hooren, datmen dijn bruyt[5] loovet, ende seer hertlic is, datmen dijn dienresche[6] *(f. 195r)* prijst, ende seer behaechlic is, datmen dijn heiligen eert[7]. Want dese pelgrim is wel met recht te prijsen ende te loven, daer ghi mi mit uuter[8] dwalingen geleyt hebt ende dijn weldaden bekent gemaect hebt.

Want ic had ogen ende ⟨en⟩[9] sach dijn licht niet. Ic had ooren ende ⟨en⟩[9] hoorde dijn stemme niet. Ic had handen ende ⟨en⟩[9] gevoelden noch en wrocht dijn wercken niet. Ic had voeten ende ⟨en⟩ volchden dijn exempel[10] niet, noch en wanderde die weghen dijnre gheboden niet. Ic had gelove ende[11] geloofden di een[12] *G*od te zijn; ende dat geloven ooc die Joden ende ooc somige onghelovigen; mer ic en geloofden noch en gevoelden[13] niet, di in mi te wesen. Ic gheloofden ooc in *C*hristo, mer ick en dede *C*hristus' wercken niet[14]. Ic geloofden dat die heilige kercke gelooft ende vierden ⟨wat die heilige kercke viert⟩[15], mer ic en vierden noch en hielt dat in mi niet, daert al om begaen wordt[16].

Ende dit hebdy mi doer dese verlichte pelgrim, uwen ghetrouwen bode[17], ende doer u hulpe ende gracie ontdect, ende hebt en-[18]wech-ghenomen die scubben[19] van mijnen oghen, de doofheit[20] van *(f. 195v)* mijnen ooren, ende die verhertheyt[21] van mijnen monde[22], ende die traecheit van mijnen handen, *d*ie onstadicheit[23] van mijnen voeten, ende die ongelovicheit van mijnen herten, so-dat ick

1 Getuigen: p.37b, f. 194v-198v; P III.56b, f. 234r-236r; L 3.71, f. 282r-284r. Alleen L heeft hier een eigen hst. en titel: *Confessio & gratiarum actio autoris (!) pro sui illuminatione* (vgl. p. 635, n. *a*). **2** p *uut*; L *o aeterna et immensa bonitas contulisti.* **3** *in...*: PL om. **4** P; p *vrient*; L *amicum.* **5** pP; L *amicum tuum.* **6** p; P *dienstmaget*; L *amicum tuum.* **7** *mer...*: PL *datmen d. br. l., mer behagelic is datmen dijn dienstmaghet prijst.* **8** P[1] *totter.* Deze titels werden helaas door de kopiisten, resp. zetters, ergerlijk geradbraakt, zodat een verwarring van je welste ontstond. In de Latijnse vertaling werd alles in het mannelijk gezet: *amicus Dei* enz. (zie hiervoor p. 51*). **9** P add. **10** P[3] *exempelen.* **11** *had...*: PL om. **12** L *unum.* **13** *noch...*: PL om. **14** L *Vana ergo erat fides ista* add., wat authentiek kan zijn, vgl. r. 20 en 26. **15** *ende...*: PL *ende viert.* **16** *daert...*: L *in quem tamen finem omnia foris observantur.* **17** *uwen...*: PL om. Zie n. *a*. **18** P om. **19** P *schellen*; L *squamas.* **20** L *surditatem*; P *droefheit.* **21** L *obstinationem.* **22** P *mijns monts*; zo ook verder. **23** L *instabilitatem.*

a In een (tweede) uiting over zichzelf, die eigenlijk aan de algemene beantwoordt, verklaart M., d.i. de in de inleidende rubriek vernoemde 'devote siele', dat onder alle Gods gaven aan haar deze wel de grootste is, dat zij de leer van *dese pelgrim* mocht ontvangen: hierdoor komen wij te weten wat die leer in haar leven heeft betekend. Meteen, en tot het einde toe, wordt de *pelgrim* nu bovendien genoemd: *Gods vriendinne, bruyt, dienersche*, zodat het ons duidelijk moet worden dat het om een *vrouw* gaat. Maar, wanneer M. over de Pelgrim, een mannelijk nw., spreekt, gebruikt zij wel mannelijke qualificatieven, zonder zich zakelijk te laten misleiden. De lezer van het Diets zij gewaarschuwd, ook t.o.v. van de Latijnse vertalingen.

nu mach sien dijn licht mit dat inwendige oghe des geests, ende ⟨horen dijn stemme doer die inwendige ooren⟩[24] mijnre sielen, daer-mede du mi verwecste[25] dat ic in di bliven sal.

Want wat soude my geholpen hebben, dat ic ewich onghescapen in u gedachten, bekennen ende liefte had gheweest, *e*nde dat ghi mi na dijn belde ende gelijckenisse gemaect hebt ende u daer-in vereenicht hebt, *e*nde dat ghi mi verlost hebt, *e*nde dat ghi u selven mi tot eenre spijsen gelaten hebt, *e*nde dat ghi mi, so uutvercoren uut duisenden, tot deser steden geroepen hebt ende mi aen siel ende aen lijf besorghet hebt ende so duck tot dijnre tafelen genoedet hebt[b], *e*nde veel dier-geliken weldaden ⟨gedaen⟩[26], die niet uut te spreken en zijn?...

Wat soude mi dit geholpen hebben[27], dat ic ewich in u geweest had, ⟨en⟩[28] haddi mi niet geleert ende onderwesen doer ⟨uwe vriendinne⟩[29], hoe dat ic ghe- *(f. 196r)* heelic in u weder-vlieten soude, ⟨ende dat⟩[30] doer u heilighe verdienst[31], *e*nde houden di in mijn ghedencken ende bekennen[32] ende lieften, *e*nde -want ghi in mi blijven wilt-, dat[33] ic ooc doer u heilighe verdienst in u vereenicht moet[34] worden ende blijven in uwer teghenwoordicheyt mit die hemelsche geesten, u altijt te dienen[35] ende gehoorsaem te wesen, *e*nde den menschen[c] om uwen wil in allen goeden bedienstachtich[36] te zijn: *e*nde dat om niemants gonst ende vrientscap, mer[37] alleen om uwer lieften blijdelic ende simpel een yegelijc behulpelick te wesen, al wort dat duck ondancbaerlic ende qualic ghenomen, dat ick daer-om niet ophouden en sal wel te doen, *a*ls die engelkens[38] doen, die alsulcke[39] bedienst- aftighe gheesten zijn ende so simpel gehoorsaem, woude God dat si die blader vanden boomen souden lesen[40], si waren bereyt: *a*ldus dienen sy God ende den goeden ende den quaden menschen; *e*nde[41] hoe ondancbaer die menschen daer-van zijn, si zijn nochtans al even bedienstaftich[42][d]?

Ende ooc[43] so hebdy mi gheleert ende onder- *(f. 196v)* wesen doer ⟨u vrien- dinne⟩[44], hoe dat yc één geest met u soude[45] worden ende versincken in dat afgront dijnrer godliker minnen, daer die geest ghedoopt wort ende vrij ghemaect in uwen geest, *e*nde dat mijnen wille daer starft[46] in uwen godlicken wille, also dat ic

24 *horen...*: PL; p *hoor di doer die inwendighe stemme.* **25** L *excitas* = de kennis in mij doet ontstaan... **26** PL add. **27** *Wat...*: L *Quid (inquam) prodesset...*; hiermee wordt de vorige niet afgewerkte zin opnieuw hernomen en voltooid. **28** P; p *ende.* **29** *uwe...*: zie hiervoor r. **000**; pP *vrient*; L *amicum.* **30** *ende...*: P add. **31** *ende...*: L om. **32** Pp. **33** L *Et quia..., docuisti me.* **34** P *mocht.* **35** *te...*: L *ad serviendum.* **36** P *dienstachtich.* **37** L *itemque ad...*; *mer* vervolgt eigenlijk de reeks prestaties samen met de engelen, na de negatieve uitdrukking: *om niemants...* In 't Diets loopt de zin gewoon verder met de begonnen constructie; het Latijn begint een nieuwe zin, die opgebouwd is vanuit een bijgevoegd *me docuisti.* Zie n. 42. **38** PL *engelen.* **39** P *also*; L *tam obsequiosi ut..., si...; vellent...* **40** L *colligere*: samenlezen, plukken. **41** P om. **42** De zinsbouw van deze langlopende periode is enigszins ondoorzichtig wegens de vele schakeringen van een innerlijk goed samenhangende gedachtengang. L is klaarder in het weergeven der logische schakels. **43** *Ende...*: PL *Voort.* **44** *u...*: P; pL *uwen vrient.* **45** L *debeam.* **46** L *quodque...mori debeat* (afhankelijk van...: *hebdy mi gheleert*).

b *Dese stede* kan blijkbaar niets anders betekenen dan de kloosterlijke staat, die verzorging naar lichaam en ziel verzekerde. c De opsomming in deze paragraaf krijgt hierna haar verklaring door de gekregen leer van de *pelgrim*, die de juiste beleving van die punten verstrekte. d R. 41-49: vgl: Hebr. 1.14.

niet en soude konnen ghewillen dan uwen godliken wil[47], — *e*nde dat is de wortel der rechter charitaten — *e*nde dat ic so uuten gheest soude worden[48] ghebooren[49], so[50]-dat mijnen gheest inder minnen ende in-⟨der⟩[51] godlijcker vrijheit verheven soude worden boven alle sorghe ende vrese der doot, der hellen ende des vegeviers ende alles, dat opter sielen ende opten lichaem in tijt ende in ewicheyt vallen mach: lief ende leedt, leven ende sterven, *d*at[52] ick sal bliven onder die minlicke, vredighe, vroolicke vrijheit ende blijven altijt arm van gheeste, so-dat in mi niet en soude leven dan die minne *G*ods, *e*nde wesen aldus arm van gheeste ende verheven van ghemoede, *e*nde wesen altijt vreedsaem, sachtmoedich, ootmoedich ende ghehoorsaem inder sielen, ende *(f. 197r)* reyn, soete ende vreedsaem ende minnelic ingekeert van herten, *d*uechtsaem ende eersaem van lichame, so-dat alle mijn wercken mit uwen wercken vereenicht ende[53] veredelt mochten worden, *o*p-dat ick also navolgende ende medeformich mochte worden uwer heyligher *M*enschelicheyt, *i*n-dien[54] dat ick also reyn ende verduldich van lichaem, ende ghehoorsamich ende vreedsam inder sielen, ende vrij ende arm van gheest worde ende blijve.

Ende oock hebdy mi gheleert doer ⟨u vriendinne⟩[55], hoe dat ick in dat gheestlicke leven mijn natuer sal bedwinghen, ende mijn sinnelijcheyt ende quade gheneyghelicheyt sal leeren sterven, also dat dat vleysch onderdanich wort den geest, ende leven na die edelheyt ende eysinge des geests, op-dat ick den schijn[56] des gheests[57] niet ydelijck en draghe, *e*nde wesen altijt ingekeert, ende woonen inde poort van *S*ion[e], *e*nde neyghen my duck inden oorspronck des godlijcken wesens, ende houden sprake[58] mit dat opperste goet, dat ghy selven zijt, *d*aer *(f. 197v)* ghi mi altijt leert, hoe dat ic in mijnen herten dragen sal[59] al dat-gene, dat ghi om mijnen wil gedaen, gelaten, geleden ende geleeret hebt, *e*nde altijt overformt ⟨si⟩[60] in dat beelde dijnre heiliger *M*enschelicheyt, ende draghen altijt in mi die verhevenheit dijns geests ende die heilicheyt dijnre sielen ende die reinicheyt dijns lichames, *o*p-dat ic also volghe dat volcomen exempel ende die heilicheyt uwer duechden, *e*nde in de ghedenckenisse dijns bitteren lijdens mijn tijt vruchtbaerlicken toe [te]-⟨brenge⟩[61].

Ende ooc so hebdi mi geleert doer ⟨u vriendinne⟩[62], dat ick u sal bidden, wanneer mijn siel belast ende beswaret wort[63], dat ghy dan mi wilt spijsen met u selven inden heiligen *S*acramente, op-dat ic so geheel verwandelt mach worden in di ende werden van graciën dat ic niet en ben van naturen, ende wesen so een mensch na uwen herten.

47 P[1] om. **48** *soude...*: P *werde*. **49** L *renasci*. **50** P om. **51** P[3] add. **52** L *ut*. **53** *vereen. ...*: PL om. **54** L *in eo videlicet quod*. **55** Zie r. 69; pPL *uwen vrient*. **56** PL *naem*. **57** L *spiritus*, wel in de zin van beoefenaar van *geestelijc leven*. **58** *houden...*: L *confabulari*. **59** P *soude*; L *debeam*. **60** P *si*; p om.; L *transformatus esse*. **61** P; p *te brengen*. **62** Vgl. r. 83; p *uwen vrient*. **63** *ooc...*: P *hoe ick (als mijn siele belast ende beswaert is) bidden sal*; L *Qualiter demum...*

e R. 69-73: de termen *gheestelijc leven...den schijn des gheests* (= het uiterlijk kader van het *gheestelijc leven*) slaan op het kloosterleven, waarvan M. tot dan toe slechts de uiterlijkheid beleefde, maar dat zij nu dank zij de leer van de *pelgrim* kan verwezenlijken 'in de poort van Sion' (= de Gheest; zie n. *d*). Aldus zijn M. zowel als de *pelgrim* te beschouwen als *kloosterlingen*. In welk klooster? In welke functie staat M. dan wel tegenover de Schrijfster, *de pelgrim*?

Ende[64] ooc so hebdi mi geleert doer ⟨u vriendinne⟩[65], hoe heimelike ende verborgen[66] die ghebreke in my liggen, ende waer die wortelen hoer stede hebben, ende zijn also diep gewortelt inden diepsten *(f. 198r)* gront mijnrer natueren, ende dat ghi zijt inden diepsten weselicsten[67] ⟨puersten⟩[68] gront mijnre sielen, om mi altoos te helpen dese gebreke uut mi te raden[69] ende die duechden daer-in te planten.

Ende aldus veel weldaden ende veel meer goets hebdi mi ⟨ghedaen ende⟩[70] bewesen, ende hebt mi selver geleert van binnen ende doer u ⟨vriendinne⟩[71] van buten, daer ic so weynich vruchten van[72] doe ende so ondancbaer af ben[f].

Dat wilt my doch vergeven endelt ⟨quijt⟩-schelden doer[73] u bitter lijden. Ende wil al dijn gaven vruch⟨t⟩baer in mi maken, op-dat ic dit niet te vergeefs ontfangen en heb[74]. Want die den wille des *H*eren weet ende niet en doet, die sal geslagen worden mit veel slagen; ende die veel ontfangen heeft, de sal veel reden gheven.

Ende op-dat die margariten voor die vercken niet gestroeyt en zijn[h], o ghebenedide *G*od, so bid ic u doer dat verdienst uwer heiliger *M*enscheit, wilt mi helpen, dat ghi mi doer u ⟨vriendinne⟩[75] gheleert ende onderwesen hebt, dat ghi dat in my ende doer my vollenbrengen wilt, want ic mi tot deser tijt *(f. 198v)* so bequaem niet gemaect en heb; mer, want ghi in mi zijt, so wilt doch dat mit mi, in mi ende doer mi doen.

Ende want ghi ooc in ⟨haer⟩[76] zijt, so wilt dat in ⟨haer⟩[76] ende doer ⟨haer⟩[76] beleven, dat doch sonderlinghe u ⟨vriendinne⟩[77] altoos van my begheert heeft[78]. Ende wilt doch ⟨dese vriendinne⟩[79] ende alle u ⟨vriendinnen⟩[80,i] in desen staet altoos gheven voort te ghaen, ende bewaert si langhe in dijnre lieften ende graciën, tot uwer eeren ende gloriën, ende tot profijt der-gheenre, die teghenwoordich zijn ende na-comen sullen, op-dat wy dit inwendighe wegheken[81] tot onsen oorspronck mochten wanderen ende die aderen des levendyghen waters in ons mochten[82] ghewaer worden.

Hier-toe helpe ons *G*od. Amen.

64 PL om. **65** *u...*: p *uwen vrient.* **66** *Ende ooc...*: PL *oock dat ick bekennen sal hoe ver. e. heim.* **67** P[3] *weselijcken.* **68** PL; p *pueren.* **69** *dese...*: L *vitia cuncta evellere.* **70** *ghedaen...*: P add. **71** P; p *u vryenden* (vervorming van *vriendin-ne*?); L *amicum.* **72** P *af.* **73** P *overmits.* — *quyt-schelden:* p *quijcschelden.* **74** P *moet hebben.* **75** P; p *vrienden*; L *amicum.* **76** p *hem*: vgl. de context. **77** p *vrient.* **78** *Ende want...*: PL om. **79** *dese...*: zie r. 88; pPL *desen vrient.* **80** pPL *vryenden.* **81** P *weechsken*; zie inleiding *Narede*, eerste deel, n. *9.* **82** P *mochte.*

f Na het overzicht van Gods *leringhe* komt M. tot het besef van haar tekortkomingen. **g** Vgl. Lc. 12.47-48b. **h** Vgl. Mt. 7:6: hier past M. de tekst op zichzelf toe: zie ook *voorrede.* **i** R. 107-109: zie n. *e.* Wie waren die vriendinnen, die, zoals M., de leer (en de geschriften) van de *pelgrim* ontvingen en beleefden? Toch wel allereerst de medebewoonsters van hetzelfde klooster?

p. c. xxxviij, f. 198v[1] [DAT .XXXVIIJ. CAPITTEL.][2]. *H*OE WI DIT BOEC EENVOLDELIC VERSTAEN ENDE OEFFENEN SULLEN. ⟨¶ CAPITTEL .IJ.⟩[3]

Dese voorscreven materie ende oefeninge zijn in somige dinghen duck[4] ende menichfoudelijc[5] geroert[a]. Ende dat daer-om, op-dat men dat verstant te bat daervan mocht hebben, *(f. 199r)* niet datmen dat so menichfoudelic sal oeffenen, mer men salt eenvoldelic ende simpelic oefenen. Mer niemant en mach comen tot die eenvoldige oefninge, hy en si eerst met dat verstant ende bekennen ende minnen doer-ghebrooken alle menichfoudicheyt der wer⟨l⟩tlicker dingen[b] [mach comen].

*S*o moet[6] een yegelijc zijn sinne verontledighen[7] met menichfoudicheyt des ⟨geesteliken⟩[8] goets, *e*nde, als hi, met de minnende siel, den cirkel heft ghelopen alom, *d*ats: dat hi bekent ende weet die ghebode ende raden *G*ods ende die geestlike ordinancie[9] ende die uutwendige ende inwendige[10] oefninge in vasten, waken ende bedinge, ende al dat den mensche noot is te weten *e*nde ⟨al⟩[11] dat de *h*eilighe *D*rievoldicheit inden ouden ende nieuwen testament gewrocht heeft, ende als de mensche dese kennisse heeft ende hem hier-in geoeffent heeft, ende noch gheen weselike rust ende eenicheyt en vindet, soe werpet hi hem[12] in dat punt, dat is: in *G*od, in dat eenvoldighe goet, met simpelder inwendigher oeffeninghe, *e*nde soe wordt hy [soe][13] eenvoldich in *(f. 199v)* alle menichfoudicheyt ende gerustich in allen onleden[c].

Ende[14] ooc so is in dese voorscreven oeffeninge duck geseyt, dat wi niet op onse eygen wercken ende oeffeninghen en sullen[15] staen, mer laten *G*od in ons ende doer ons wercken. Ende[16] dat en salmen alsoe niet verstaen noch meynen, datmen ledich soude zijn van[17] enyge wercken oft in dat-ghene[18], dat ons nader regel ende[19] statuten behoort te doen, *o*f datmen so[20] gheen inwendighe oeffeninge en soude hebben[21], ende soude slech⟨t⟩s[22] wachten, dat dat *G*od doer ons doen soude ende

1 Getuigen: p., c. 38, f. 198v-204r; P III.57, f. 236r-239r; L 3.72, f. 284v-287v. Dit hst. rangschikken wij hier als *tweede capittel* van *Die narede.* **2** p *Dat...* add. **3** *Dat...*: P add. **4** P *dicwils*; zo ook elders. **5** *ende...*: PL om. **6** *mach...*: P *so mach*; L *ut sic...occupare valeat.* **7** P *veronledigen*; L *occupare.* **8** P[3] add.; L *bonorum spiritualium utili multiplicitate.* **9** L *statuta superiorum suorum.* **10** *ende...*: PL om. **11** P add.; L *et quicquid ipsum scire oportet quae.* **12** *werpet...*: P *sal werpen*; L *sese proiiciat.* Is *werpet* te lezen als *werpe* (conj.)? **13** PL om. **14** Pl om. **15** L *debeamus.* **16** L *Quod profecto.* **17** P *in*; L *ab*; vgl. *ledich van.* **18** L *autem etiam negligere ea...* (te vertalen met: *nalatig zijn in*?). **19** PL *oft.* **20** P om. **21** P *doen.* **22** P *slechts.*

a Deze vaststelling moet ons oog openen voor een redactionele feitelijkheid. Wat M. hier nader bespreekt, gaat nu precies om de tegenstelling tussen de *menichfuldighe* (volgens de lagere vermogens) en de *eenvoldige oeffeninge* (in het wesen). Dit hst. is sterk apologetisch opgesteld i.v.m. de krachtpunten van de mystieke leer der Peerle, in bevestiging van haar *Voorrede*, die vaak opgeroepen wordt. b De overgang van de ene naar de andere *oeffeninge* ligt in *de doorbrake, het doorbreken* (technische term terzake) van het lagere. Naast de verscheidenheid binnen de vereniging-in-middel is er de vereniging met God *sonder middel, die eenvoldige oeffeninge*, die men moet (leren) beoefenen te midden van het actieve leven (*onlede*). c Uitgaande van Cant. 3.2a stelt M., volgens het neoplatoonse beeld van *cirkel* en *punt* (vgl. D c. 9, r. 3 e.v. en n. *x*), de activiteit der ziel binnen de *cirkel* (*gheschapenheyt*) tegenover het rustmoment in het *eenheidspunt*, waarin het *wesen des menschen* het *wesen Gods* raakt en *eenvuldich oefent*, in middelloze eenheid met God. De overgang van het ene naar het andere ligt in de *doorbrake* van alle *menichfuldicheyt* (van alles dat niet God-in-zich is).

wi ledich wouden zijn ende niet mit *God* wercken. Dat[23] waer *God* getempteert, ende waer meer een ongelove[24], ende souden[25] ⟨wi?⟩ daer-doer comen in grooter traecheit ende blintheyt[d].

Want *God* wil, dat wi medewerckers souden zijn[26], ende wercken met *God* ende *God* mit ons. Want hi heeft ons ghescapen sonder onsen toedoen, maer hi en kan[27] ons niet salich maken sonder onsen toedoen. God is alles dinges[28] machtich te doen, mer een⟨s⟩ eyghenwillich mensche[29] en is hy niet *(f. 200r)* machtich. Ende anders en sal inder hellen nyet bernen dan eygen wil[e]. Wie dan hem selven nyet helpen en wil ende wercken mit *Godt*, die⟨n⟩[30] en kan[31] *God* niet helpen noch alle die gebede der heiligen. Daerom sullen wi ⟨in⟩ ons selves *God* beeden[32] mit stadigen vlijt[33] ende ons selven *Godt* geheelic overgeven, met ons te wercken wat hem belieft, ende[34] so wort hy onser gheweldich, met ons te wercken[35] zijn godlicke werc, in-dien dat wi al onse hulpe daer-toe doen.

Ende, al ist dat wi onderwijlen dat inwercken *Godes* soe niet ghewaer en worden, so sullen wi mitter hulpen *Gods* altijt wat goets wercken in dat-ghene, dat wi weten dat *God* alder-aengenaemst is, op-dat wi niet en comen tot schadelike ledicheit. Want die ledicheyt is een oorsake alre sonden ende temptaciën[f]. Ende hier-om en sullen wi nemmer ⟨-meer⟩[36] ledich zijn, wy en hebben altoos mit bernender lieften ende mit vueriger begeerten *God* in onsen gedachten ende in onsen sinnen ende dat werck in den handen, als dat behoorlic ende noot is, op- *(f. 200v)* dat wi voor den viant der ledicheit bescermet moghen zijn. Want niemant en mach *God* behaghen noch heilich werden sonder goede wercken; niemant en mach vrij zijn sonder houdinghe[37] der ghebooden ende navolghinghe der raden *Gods* noch sonder godlijcke vereeninghe in minnen ende begheerten. Ende niemant en mach leedich wesen *Godes* noch des godlijcken werckens.

Want die minne en is nemmer ledich, eder si werct oft si wordt gewrocht[38,g]. Want de hemelsche geesten en zijn nemmermeer ledich in *Godt* te dancken ende te loven[39], hoe-veel te meer sullen wi, arme wormkens, ⟨dan⟩[40] nerstich zijn, dat goet te doen, die hier zijn gheset inden camp des strijdens, daer niemant salichlic uut comen en mach sonder wittelic[41] te strijden[h]? Daer-om moeten wi manlijc strijden ende verwinnen: mit die[41,a] scharpe strengicheyt ende doodinghe onses vleyssches alle wellust, ende met der sooberheyt alle overvloedicheyt, ende mitter oetmoedi-

23 L *Hoc sane.* **24** *ende...*: L *magnaque prorsus infidelitas.* **25** P *soude.* L *pervenerimus.* Bij te voegen: *(ende) wi...?* **26** *Want...*: L *Vult nanque Deus omnipotens, ut gratiae ipsius cooperatores simus.* **27** PL *sal.* **28** P *alle dinc.* **29** *eens...*: P; p *een e. mensche*; L *eius qui propria voluntate ducitur.* **30** P *dien.* **31** P *sal.* **32** *in...*: p om.; PL add.; *selves*: p; PL *selven*; *beeden*: p (bidden om iets te bekomen); PL *adorare.* **33** P *neersticheit.* **34** P om.; L *Sic etenim.* **35** *met...*: L *ad operandum.* **36** P add. **37** P *onderhoudinghe* (vgl. *houden = onderhouden).* **38** *want...*: PL om. **39** P³ *leven.* **40** P add. **41** P *wettelic.* **41a** p add.

d Het juiste inzicht in dit geestelijk gebeuren wordt afgebakend door een omschrijving van het *werc* van God en van de mens in de verschillende zielstoestanden, r. 20-140. Hierdoor is deze tekst zo belangrijk voor het juiste begrip van de *Peerle.* e Een bernardijnse gedachte. f Toepassing van een bekend spreekwoord op een geestelijk gevaar, maar hier in de mystieke sfeer betrokken. g Ontlening aan Gregorius. Zie A c. 29 en n. *e*; p. 90. h Vgl. 2 Tim. 2.5.

cheit alle hoverdie, *e*nde soecken ende *(f. 201r)* meynen in allen dinghen de glorie *G*ods. Ende ist dat wi dus[42] manlic[43] strijden, so sal onse hert van die cracht *G*ods gesterct worden ende van hem verwacht werden, om ons te croonen mit zijnre gloriën[i].

Hier-om laet ons doch naerstich ende wacker zijn altoos inden goeden te wercken[44], dat[45] wi van *G*od gewrocht werden, op-[46]dat wy van *G*od nyet onvruchtbaer noch ledich gevonden ⟨en⟩[47] worden inden wijngaert des *H*eeren[j]. Want de *S*oon *G*ods en was niet ledich, hi en sochte ende wrocht altoos die glorie ende ⟨die⟩[48] wercken zijns hemelschen *V*aders[k]. Want zijn ghemoede was ende bleef altoos vereenicht in dat godlijke wesen: in stadiger vruchtbare gebruken, vol vruechden[49], in eenvoldigher rusten in die claer overschijnende *G*odheyt; *e*nde zijn siele was stadelic gebuyget onder die *G*odheit ende opgericht[50] mit bernender lieften ende begeerten in dancken ende in[51] loven; *e*nde in sinen lichaem was hi altoos werckende: in beden, in vasten, in waecken, in prediken, in leeren, in troosten, ende in arbeyden ende bedienstcheyt *(f. 201v)* een yegelic behulpelijc ende onderdanich te wesen: ⟨hy⟩[52], die die *S*oon *G*ods ende een schepper alder creaturen was.

Heeft hi aldus nerstelic ende arbeydelijc geweest om onse salicheyt, hoe-veel te meer sullen wi, arme crancke vaetkens[53,l], *G*od altoos aenhangen ende bidden myt inwendigen gemoede ende verhevenheit des geests, in dat vruchtbaer gebruken, in eenvoldiger rusten; *e*nde onse sielen buyghen voor die hoghe moghentheyt der *G*odheyt, *e*nde wesen ghestadelic opgherec⟨h⟩t mit lieften ende begheerten in dancken ende in looven; *e*nde inden lichame myt beden[54], vasten, ende wakinghe, ende in arbeyden, so-veel als dat nootlick[55] is tot die vrijheyt des gheests, *e*nde wesen eenen yeghelijcken bedienstachtich[56] inder sielen ende inden lichaem, *e*nde buygen ons onder *G*od ende onder alle creaturen, ende blijven altoos in die[57] armoede des gheests[m], als dat wy van ons selves niet goets[58] en hebben, noch en vermoghen[n]?

Dan[59] mitter hulpen *G*ods vermogen wi alle dinghen[o]. Ende dat goet, dat *G*odt met ons *(f. 202r)* werct, dat ⟨en⟩[60] zijn wi niet. Ende[61] dat tuyghet ons die heylighe schrift ende dat *e*vangelij[62], *d*are Christus, die *S*oon *G*ods[63], seyt: 'Die wercken, die ick doe, die[64] en zijn mijn nyet, maer des *V*aders, die mi ghesent heeft', ende: '*B*uyten mi en vermoeghet ghi niet'[p]. Hier-omme hoort alle goet *G*od[65]

42 P *aldus*; **43** PL om. **44** *altoos...*: p; versta: *in het goede te werken*; P *altoos in goeden wercken*; L *in bonis actibus...iugiter*. **45** P *opdat*. **46** P *ende*. **47** P add. **48** P add. **49** P *blijschappen*. **50** P *opgerecht*. **51** P om. **52** P; L *ille videlicet*; p om. **53** P (vgl. Verwijs s.v. *vat* 4, laatste deel, en hiervoor, p. ???); L *vermiculi* (vgl. hiervoor r. 53). **54** P *bidden*. **55** P *van node*. **56** P *gedienstich*. **57** P om. **58** P om. **59** P (= Maar); L *et nihilo minus*. **60** P add. **61** P om. **62** P *Evangelium*. **63** *die...*: PL om. **64** P om. **65** *alle...*: P g. *a. goet* trp.

i *ende van hem...*: anak.: *en ons hart mag van hem verwachten dat hij...zal kronen*. j Vgl. Mt. 20.6. k Vgl. Jo. 5,17. l Vgl. Verwijs s.v. *vat*, 4). m Terugkeer op de *armoede des gheestes* als tegenhanger van ons werk. n R. 74-84: alle infinitieven hangen af van *sullen wi*. Let op de trichotomie. R. 79: *ende inden lichame* ⟨God dienen⟩ myt... *ende wesen*. o Vgl. Phil. 4.13. p Het eerste citaat is wellicht Jo. 7.16; het tweede is Jo. 15.15.

toe, want *God* dat mit ons wercket, *ende*[q] hy en werckt dat goet niet sonder onse hulpe.

Ende hier-om moeten wi mit al die levendicheyt onser memoriën, ende mit die subtijlheyt des verstandes ende bereytheyt[66] des willen, ende mit alre naersticheyt ende vlijticheyt, al die crachten onser sielen ende ons lichaems tot *God* vueghen ende medewerckers *Gods* zijn. Ende[67] so zijn wi bequaem, dat *God* mit ons wercket. Want *Godt* en is niet aenghenamer dan zijns selfs werc, ende en wil niet ⟨loonen⟩[68] dan zijn eighen werck, dat hi doer den menschen ghewrocht hevet. Die propheet seyt: 'Heere, alle onse wercken hebstu ghewrocht'[r].

Ende om hier-toe te comen zijn alle *(f. 202v)* geestelike ordinanciën ingheset ende alle giften ⟨hier-⟩[69]om gegeven, dat die menschen een instrument *Gods* souden zijn ende hoers selves te niet worden ende [te][70] sterven hoere natueren, ende dat *God* in hem soude leven. Want uut die doodinge ende scherpheit[71] der natueren coemt dat leven ende soeticheyt des geests; *ende* uut die toom ende ⟨be⟩dwanc[72] der regulen ende disciplinen coemt die minlike vrijheyt des geests.

Ende so en soudemen[73] niet zijn als die knecht onder die wet, mer als die vrij zijn geset[74] onder die gracie[s]. Want daer de geest des *Heren* is, daer is alsulcke vrijheit[t], dat hi niet over en tredet die geboden der oversten noch de gesette ordinancie[75]; *mer* overmits[76] die cracht des geests overgaet[77,u] ende vollenbrenct[78] hi alle gesetheit[79] ende ⟨geboden⟩[80] uut lieften, dat een ander doet uut vresen ende bedwanc. Want dat is dat werck des *Geests*, dat onse geest altoos vanden *Geest Gods* wort geleert: één geest met *God* te zijn ende hem altoos aen te hanghen[v] met minlijker vrijheit van binnen *ende* dat ghe- *(f. 203r)* cruyste be⟨e⟩lde ons *Heren* Jhesu *Christi* te volgen van buten, ende hier-doer worden gevestighet ende blijven staende alle geestlike ordinanciën.

Mer, want wy nu dat inwendige so seer vergeeten ende soecken dat uutwendighe profijt ende houden die wijse van buten ende verlaten ons op die uutwendige heilicheit, daer-om so wort die geestelike religie so seer verslapt[81,w]. Hier-om laet ons doen na den raet des heyligen *evangelijs ende* soecken vóór alle dingen dat rijcke *Gods* ende zijn gerechticheit, ende alle dingen sullen ons toegheworpen worden[x], *ende* werpen onse gedachten in *Godt*, ende hi sal ons voeden[y]. *Ende* doe[82]

66 P[1] *bereyt.* **67** P om.; L *ut sic efficiamur.* **68** L *remunerabit*; pP *looven, loven.* **69** P add.; *geestelike...*: L *religiosi ordines instituti sunt et in hunc finem omnia dona gratiarumque charismata conferuntur.* **70** P om. **71** L *asperitate.* **72** P; p *dwanc*; vgl. r. 109-110. **73** *Ende...*: L *Ideoque iam non...esse conemur.* **74** *zijn...*: P *geset zijn* trp. **75** *gesette...*: L *ordinis statuta.* **76** P *door.* **77** L *transcendat.* **78** P *volbrenct.* **79** L *legem.* **80** P; p *geboder*; L *omne mandatum.* **81** *Mer...*: L *Sed quia proh dolor usqueadeo nunc interiorum nostrorum obliviscimur, atque ad externa foris commoda anhelamus, exterioresque modos et consuetudines utcunque observasse contenti sumus ac exteriori sanctitati (!) nimis innitimur, ideo fit, ut tantum omnis fere religio deficiat atque tepescat.* **82** p wegens verbinding in de uitspraak, met de zin: *doen.*

q Versta: *maar anderzijds.* **r** Vgl. Is. 26.12. **s** Tegenstelling van de *wet* (die knecht maakt) en de *genade* (die vrij maakt). Vgl. Jo. 1.17; Rom. 6.14. **t** Vgl. 2 Cor. 3.17. **u** *Overgaen* = in acht nemen, overschouwen. Vgl. Verwijs s.v., Trans., 8. **v** Vgl. 1 Cor. 6.17. **w** Krachtige tegenstelling tussen *uutwendighe heilicheit* (*gheestelicheit* enz., waarbij men in de uiterlijkheid blijft steken) en *geestelike religie* (*inwendighe oefeninghe*, die aan de uiterlijkheid wel haar specifieke waarde toekent). Vgl. *Die voorrede.* **x** Mt. 6.44. Vgl. E c. 14-17.

wy dit ende setten onse herte ende onse siel ende onse gedachten in *God*[83], so souden wi van binnen verlicht[84] worden ende doerschenen ende ombevangen mit die godlike waerheyt ende beschermt worden metter cracht *G*ods, so-dat ons niemant soude mogen verstooren aen onsen voortganc.

Also souden wi versamelt[85] zijn in die eenicheit des geests, inden bandt der lieften ende des vreden[z]. *E*nde soe *(f. 203v)* mocht dat geestlike leven hieten wel een paradijs, *w*ant *G*od is int middel van hem. Ende so zijn si[86] als en starck ghewapent heer[87] teghen alle macht der viande. Ende dese menschen zijn verbidderschen der werlt, *w*ant mit dat ghemeyn ghebet[88] so doerdringhen sy den hemel[a]. Ende een yeghelicke van hem[89] soude zijn een borgher des hemels ende eenen huysghenoot *G*odes[90] ende een ghesellinne[91] der enghelen ende een throon[92], daer *G*odt inne begheert te rusten, *e*nde een rijck, dat *G*od begheert te regieren, *e*nde eenen tabernakel, daer *G*od begheert in te woonen, *e*nde een instrument, daer *G*od begheert in ende doer te wercken gheestlick, als hi doer zijn heylighe *M*enscheyt gewrocht heeft.

Och, mercten wi dit te-recht aen, tot wat staet wi gheschapen zijn ende wel lichtelic comen mochten, de liefte soude ons dwinghen[93], af te scheyden van alle verganclicheyt[94] ende in te gaen in die ewicheit ende trecken ons in die salicheit[95]; *e*nde die anxt soude ons doen beven, als wy ons tot *(f. 204r)* aertschen ghenuechten keerden. Ende so souden wi wel in sálighen vrede[96] leven.

Dat[97] moet ons die *V*ader, die *S*oone ende die *H*eylighe *G*heest gheven doer den vrede, den[98] ons die[99] *H*ere Jhesus gemaect heeft aenden cruce, *e*nde doer dat verdienst ende ghebet[1] zijnre ghebenedijder *M*oeder ende aller zijner liever vrienden inden hemel ende opter aerden mit hem vereenicht wesende. Amen.

83 *ende hi sal...*: PL om. **84** *so...*: L *et tunc...illuminabimur*; p *souden...*: PL *sullen...* **85** P *versaemt*; L *Sic namque... religiosi congregati esse deberent* **86** *so...*: P *si zijn.* **87** P *heyr*; L *exercitus.* **88** *ghemeyn...*: verwijst naar het voorafgaande *werlt (= algemeen-catholicus)*; L *oratione communi.* **89** *een...*: L *quilibet religiosus.* **90** *ende eenen...*: PL om. **91** P *gesel*; L *socius.* **92** *een...*: L *thronus altissimi.* **93** *soude...*: L *faceret.* **94** *alle...*: L *temporalia cuncta.* **95** *ende tr. ...*: PL om. **96** L *et ineffabili mentis tranquillitate* add. **97** P *Dit.* **98** P *die*; L *quam.* **99** P om.; L *dominus noster.* **1** *verdienst...*: PL *gh. e. v.* trp.

y Ps. 54.23. z Vgl. Col. 3.14; Eph. 4.3. a Vgl. *Tempel*, ug. AMPE, 634-648, vooral p. 635-640.

p., f. 210v[1] ⟨DIT IS DIE BESLUYTINGE VAN DESEN BOECKE.⟩[2] ⟨¶ CAPITTEL .III.⟩

3.1. *Een samenvattende beschouwing over de leer van het werk**

God almachtich, sonder wiens gracie ende ghenade wy niet en vermoghen, verleene[3] alle den-ghenen, die dit begheert hebben[a] dat si hier-van ghebetert moeten worden ende dat beleven[4], ende niet en bliven staen op eyghen wille ende vernuft ende op die litter[5] van buyten, *m*er keren hem in totten *G*heest, die die litter levendych maket[b] ende stort[6] in ons die rivieren zijnre leeringhe[7].

Als wi ons van binnen tot hem keren, so en dorven[8] wy niet veel boecken, booven dat ons nootlick is, doer-soecken[9]. Want de menichfoudicheyt verstroyet ende wort gelaket in allen gheestlicken boecken[c]; ende selden konnen si tot dat eenvoldighe licht comen, die daer altoos blijven by hoer eyghen *(f. 211r)* ghedicht[10].

P III c. 58, f. 239r ⟨Alle menichfuldicheyt der oeffeninghen met allet, datmen van God ende van inwendighen oeffeninghen schrijven mach, wort alte-samen vercreghen in eene[11], ende daer-in ist al besloten, *d*at is: in dye ledicheyt ⟨oft armoede⟩[12] van binnen, in die afgescheydenheyt[13] alre dinghen[d], ende God alleen om te helsen inden bloten gront der sielen, ende hem met gheest, siele ende lijf, herte ende *(f. 239v)* sinne te verberghen[14] in zijn lieflijcke *M*enscheyt ende dier[15] in allen te gelijcken[d]. Wye dit doet, die oeffent allet dat voorschreven is, ende hi wort van Gode gesterct. 'So wie verwint', spreect God, 'dye salt al besitten, ende ick sal zijn God zijn, ende hy sal mijn soon zijn'[e].

Hier-toe help ons God, inder eewicheyt ghebenedijt[16]⟩ ⟨Amen⟩[17].

1 Getuigen: p, f. 210v-211r; P III.58 en L 3.73: deze beide laatste getuigen bevatten een authentieke plustekst, die p wegliet en die behoort tot de beëindiging van de Peerle. In aansluiting met de twee voorgaande pericopen van de *Narede*, beëindigt M. haar voorstelling der Peerle, vooreerst met een smeekbede tot God, opdat de lezers, die inzage van het werk gevraagd hadden, door de lezing hiervan vooruitgang in hun geestelijk leven mogen ondervinden, en vervolgens met opnieuw te bevestigen dat de kern van de geestelijke leer in dit werk vervat ligt, nl. in de afgescheidenheid door inkeer tot God in de zielegrond en de gelijkvormigheid met Christus' Mensheid. 2 *Dit...*: komt alleen in P en L voor, met een kapittelnummering (resp. P III *Cap. lviij* en L[3] *Cap. lxxiii*), die duidelijk als een derde paragraaf de tekst in het werk der M. inschakelt. 3 P *verleen*; L *praestet*. — Alles is uitgedrukt als een wens voor de 'lezers', die ligt in het verlengde van *Narede*, c. 2, omtrent de verhouding tussen *menichfoudicheit* en *eenvoldicheit*. 4 L *vita curent exprimere*. 5 P *letter*. 6 L *effundit*. 7 P *leeringhen*; L *doctrinae*. 8 P *behoeven*. 9 *bo[o]ven...*: versta: *onderzoeken meer dan ons nodig is*; P *dye ons van node zijn door te soecken*. 10 Versta: *eigenzinnige opvatting of vooroordeel*; L *adinventionibus*. 11 Versta: *in één enkele praktijk*; L *uno*. 12 *oft...*: L *sive paupertate* add. 13 L *abstractione*. 14 *ende hem...*: versta: *en zich in haar (Mensheid) te verbergen*. 15 *ende...*: versta: *en zich aan haar (= Mensheid) gelijkvormig te maken*. L *eique*. 16 R.12-20: P III c. 59, laatste paragraaf, en L[3] c. 73, vanaf *Breviter ergo*...Deze tekst ontbreekt in p. 17 L *Amen* add.

a Dit wijst op personen, die bij Schr. aandrongen, om het werk af te schrijven of (in druk?) uit te geven of die bijdroegen tot de verspreiding. Wie zijn die? b Vgl. 2 Cor. 5.13. c Voorbeelden hiervan zouden licht brengen. Ligt hier niet een verwarde en goedkope verwerping van boekenlezing voor, na de ontledingen in *Narede*, c. 2? d De aaneenschakeling van deze 3 termen, die negatieve waarden aangeven, is merkwaardig: 't zijn wel gelijkwaardige motieven uit de leer der Schr. e Vgl. Apoc. 21.7.

3.2. *Een afsluitende biografische toelichting over de Schrijfster van het werk**

p, f. 211r[1]

Dese voorscreven materie ende oeffeninghe[2] is uuten *H*eylighen *G*heest ende uut eygen ondervondenheyt[3] gheleert van eenen verluchten[4] mensche, die dit selve wel vijftich[5] iaeren geoeffent heeft, so-dat[6] hi by der hulpe ende graciën van God eenen groten[7] voortghanc der duechden vercreghen hevet, als zijn dagelijcsche uutwendighe[8] wanderinghe ende leven wel uutwijst[a],

dattet[9] wel te mercken is, dat hi is een mensche[10] na

Praefata exercitia atque materia ex spiritu sancto et propria experientia a quodam illuminato Dei amico[a] tradita sunt atque conscripta, *qui*[2] haec eadem multis annis *exercitaverat*[3], et per Dei gratiam, opem, auxiliumque mirabiliter in omni virtute *profecerat*, prout quotidiana eius conversatio ⟨et vita⟩, — *dum adhuc viveret, vixit autem adhuc brevi*[4], — satis *probabant*[5], ex quibus liquido *apparebat* hominem eum[6] secundum cor Dei *fuisse*, et spiritu[i][7] divino actum atque[8] directum.

1 Getuigen: p, f. 211r-v; P III vervolg van c. 54, f. 239v-240r; L[3] vervolg van c. 73, f. 288r-v. — In de linkse kolom geven wij de Dietse tekst (met eigen noten); in de rechtse kolom drukken wij de Latijnse vertaling uit 1545 (met eigen noten) af. — De *besluytinge*, die allereerst de *inhoud* der Peerle beschouwt, gaat als vanzelfsprekend verder met een bescheiden verwijzing naar de *Schrijfster* der Peerle, om te eindigen met een onderwerping aan het kerkelijk gezag. NB. Het tweede deel noemen wij het *persoonsbericht over de Schrijfster*. **2** *Dese*...: deze uitdrukking herinnert aan de beginwoorden der *narede*, c. 2. Deze pregnante herhaling bewijst meteen de innerlijke samenhang van de Narede, alsook de uitzonderlijke geloofwaardigheid van dit getuigenis, aangezien het stamt van dé Medepelgrim. **3** L *experientia*. **4** P *verlichten*; L *illuminato*... Deze op zich polyvalente term is na de voorafgaande (gerestaureerde) dankzegging van de Medepelgrim in 1535 nog voldoende om de 'pelgrim' als vrouw en schrijfster van de Peerle te laten voorkomen. De uitdrukking kan men wellicht weergeven met: *een voornaam (voortreffelijk, hoogstaande) persoon*, wat evengoed op een vrouw als op een man kan wijzen. Moet men vertalen *illuminatus* of *illustris*? **5** P *veel*: wat is eerst? **6** *so*...: P *so*. **7** *eenen*...: L *mirabiliter*. **8** P om. **9** *dattet*...: L *ex quibus liquido*; versta: *zodat het*. **10** *hi*...: P *dattet e. m. is.*

a Vgl. Ps. 88.21 par. Deze karakterisering, nog vóór haar dood, lijkt wel van ooggetuigen (huisgenoten?) te stammen, die over haar levenswandel en geschriften konden weten en getuigen, zoals de Medepelgrim dit wegens haar relaties met de Schrijfster-Pelgrim op uitzonderlijke wijze kon ervaren.

1 Getuigen: L 3.73b, f. 288r-v en in de heruitgaven (?) en vertalingen. **2** L *Qui*, als in een hoofdzin. **3** Wij cursiveren hier en verder de woorden, die gewijzigd werden wegens de noodzakelijke chronologie-aanpassing der feiten vóór en na de dood der Schr., zoals dit in het volgende tussen — ... — geplaatste zinnetje aangegeven wordt. **4** De tussen — ... — geplaatste woorden betekenen: *toen zij nog leefde: zij leefde nog tot vóór kort'*. **5** P *ende leven*: het ww. *probabant* bewijst dat het onderwerp in het mv. moet staan: daarom voegen wij *ac vita* bij, zoals in 't Diets. **6** *eum* is zonder meer overbodig, tenzij men leest: *eum hominem...fuisse*...: *dat hij een mens...was*. **7** De zin eist een ablatief; correcter ware: *a spiritu...directum fuisse*. **8** Bijgevoegd: *actum atque*.

a Translator beschikt in 1545 over Eschius' in 1542 gedrukt levensbericht van de *doechdelike maget*, de schrijfster der Peerle, die in 1540 stierf, en weet dus dat de door hem gebruikte termen *a quodam Dei amico...conscripta* op een schrijfster slaan. De vraag is echter welke doorsnee-lezer deze draagwijdte der woorden kon vermoeden... In feite is de reële achtergrond omtrent de Schrijfster en de Peerle op ergerlijke wijze vervalst en onkenbaar gemaakt aldus in de Latijnse vertaling. Zie daartegenover de identificaties van M. in c. 1,2, p. 639, n. *a*.

den herten Gods[b], ende wort vanden Gheest Gods gheregeert.

Want dat licht en kan sick niet verbergen inder duysterheyt ende[11] op-dat hi[12,13] des Heren woort vervullen mach, daer hi seyt inden evangelio: 'U licht sal luchten voor den menschen', so en hevet hi[12] dese oeffeninghe nyet willen setten onder een mudde[14], mer opten[15] candelaer[c], ende heeft dit, om sinen even-menschen te vorderen, uut ghedrange der lieften, openbaer gemaect voor die-gene[16], die God begeeren aen te hanghen ende één geest met hem te worden ende God[17] inden gront der *(f. 212v)* sielen te kennen nae der naester waerheyt ende hem inden gheest aen te beden[17], op-dat si hier-uut mogen worden geleert ende informeert[18], den rechten wech na Gode te wanderen, welc dare[19] ⟨gheleghen⟩[20] is in minnen, in laten ende in lijden, als dese materie claerlic bescrijft[21,d].

Ende want dit niet gescreven en is uut vermetelheyt ende eygen begrijpe[22], mer uut minnen, so wilt doch elck, die dit leest[23], doen als die bye, die dat honich

Qui nihilo minus,

ut sermonem illum dominicum *adimpleret*, ubi ait: 'Luceat lux vestra coram hominibus', noluit exercitia ista sub modio ponere, sed super candelabrum, et ex amoris impulsu ad utilitatem proximorum, quam vehementissime sitiebat, ista manifestavit, illis nimirum consulere cupiens, qui Deo adhaerere, et unus cum ipso spiritus in nudo animae fundo iuxta proximam veritatem effici desiderant, quatenus hinc instrui et informari possint, qualiter recto ad Deum suum itinere ambulare debeant, quod potissimum consistit in amando, resignando et patiendo, prout liber iste manifestius docet.

Et quia haec non ex praesumptione vel proprio captu, sed, ut dictum est, ex amoris impulsu ab eo scripta sunt, studiosus lector ad apis imitationem non

11 *Want...*: PL om. **12** *dye...*: P; p *hi* (na het voorgaande *mensche*); P *dye persoon.* **13** Wel meervoudsvorm: *de oefeningen uit het boek*; L *haec eadem.* **14** L *modio* = *mud* (maat, korenmaat). **15** P *op eenen.* **16** *om...*: L *ad utilitatem proximorum, quam vehementissime sitiebat.* **17** *ende God...*: P *inden gront d. s. nae...* **18** P *gheinformeert.* **19** P om. **20** P add. (verdedigbaar). **21** *dese...*: PL *in dit boeck cl. geschreven staet.* p *materie*: zie n. *2.* **22** *ende...*: L *vel proprio captu.* **23** *elck...*: L *studiosus lector.*

b Vgl. 2 Cor. 4.6. **c** *u licht...*: vgl. Mt. 5.1-16. **d** De publicatie der geschriften van Schr. wordt afhankelijk gemaakt van Mt. 5.14-16 en van haar apostolische intentie. De terminologie is duidelijk uit de Peerle genomen. R. 00-00 zijn een verwijzing naar Jo. 4.28, dat een blijvend grondprincipe van de Peerle is; zie A c. 7, r. 49 en n. *j* met referenties. Speciaal de laatste regel herinnert aan de laatste regel van de titel van P II.42, nu A c. 50.

trect uutter bloemen, ende nyet dat fenijn[e].

Ende isser wat gescreven dat yemant mishaget, die toescrijve dat der eenvoldigher simpelheit ende ongeleertheyt der-geenre, diet voort over-ghescreven hebben[f].

Want dit staet altijt tot verbeteringhe der prelaten ende doctoren, dien *G*odt zijne heylighe kerstelicke[24] kercke te regieren bevolen hevet: *o*nder welcker ghehoorsamheyt wi doer die gracie *G*ods leven ende sterven willen[g]. Amen.

venenum, sed mel colligere studeat:

qui nihilo minus, si quid forte quod sibi displiceat, occurrerit, simplicitati et inscitiae eorum, qui haec transcripsere, imputet.

(f. 288v) Enimvero praelatorum atque doctorum, quibus omnipotens Deus ecclesiam suam regendam commisit, ista omnia correctioni subiacebunt: sub quorum etiam obedientia vivere simul ac mori statuimus et desideramus.

24 P om.

e Bescheiden vraag naar welwillend begrip voor de tekst en de intenties der Schr. met het traditionele beeld van de bij. f Gelukkige verwijzing naar de veelvuldige verspreiding der geschriften, nog tijdens het leven der Schr. g Uitdrukkelijke onderwerping aan de leer en het oordeel der kerkelijke instanties. Zie volgende tekst.

P III 58c, f. 240r[1] 3.3.* *De aflaatvergunning door de wijbisschop van Utrecht Laurentius van Herten**.

Int *j*aer ons Heren .M.CCCCC⟨.⟩ ende .XXXiiij. heeft dye eerweerdige *V*ader in Christo heer Laurentius van Herten, *b*isschop van Ebron, *s*uffraganeus des *b*ischops van Uutrecht[a], ghegeven allen kersten ghelovigen menschen, die vlijtich zijn om te vercrijghen een inwendich ende ghestorven leven ende ooc leeren verstaen hoemen den almachtigen God met inwendighen verstande ende beschouwen inden gheest ende inder waerheyt aenbidden sal, als dit boeck inhoudende is[b], *e*nde diet te werck stellen oft oeffenen, oft diet den anderen leeren ende behulpelijck ⟨daer-?⟩in zijn, voor een yeghelijc van desen .xl. daghen aflaets.

Item yemant mocht vraghen[c]: Als ick mijn schult ghequeten heb[b] ende ghevrijt[d] door dye verdienste ende passie ons Heeren[e] met verdientlijcken wercken oft groten aflaten, *w*at behoef ic dan meer aflaten te verdienen?

Daer-op is te antwoorden: Want nyemant en weet oft hi weerdich is des haets oft der liefden *G*ods[f] ende wij zijn altijt cranck ende broosch ende en konnen nyet leven sonder sonde, ten minsten dagelicxse sonde, *h*ier-om so behoeven wij altijt dye remedie ende boete, dye ons door dye verdienste ons Heeren Jesu Christi ghe- *(f. 240v)* vloten is[g].

Ende al konde hem dye mensche daer so heel in versincken[h] dat hi alle zijn schult quijt worde, *n*ochtans soude hi altijt vlijtich zijn ende begheeren aflaet te verdienen, op-dat hi overwinninghe doen mocht[i]. Want so dick yemant verdient .xl. oft .C. daghen, dat sal hem zijn voor God, oft hi so-veel daghen oft *j*aren in penitentiën gheleeft had. Hier-om en sal nyemant versuymen aldus groten ghenade te verdienen ende uut dye verdienste Christi zijn scult te betalen in deser tijt, dat een tijt is van barmhertigheyt[j].

1 Getuigen: P III.58d, f. 240r-v. Vgl. onze voorstelling van de tekst p. ???. Deze tekst komt voor in P III van 1537/8 tot 1626. 2 In P volgt nog het citaat van Lc. 10.21, met de bewering, dat deze *godlijcke wijsheit* in dit boek te vinden is. Oorspronkelijk stond deze tekst passend op het titelblad van p. De *bewering* is volledig in de geest van *Die voorrede* van Medepelgrim.

a Over de aflaatverlener zie *Inleiding*, p. ???. Over het belang van deze datering zie *Inleiding*, p. ???. b Deze verwijzing houdt in dat de aflaatverlening formeel voor de Peerle gebeurde (n.a.v. de voltooiing der Peerle-afschriften door Medepelgrim?). De aflaatvergunning uit 1534 komt niet voor in de 1535 gedrukte tekst, wat geen negatieve besluiten toelaat: het blijft mogelijk dat de bloemlezer van p of een kopiist ze weggelaten heeft. In P III 1537/8 komt zij wel voor in onmiddellijke aansluiting bij de Narede-teksten. Dit maakt aanvaardbaar dat zij reeds voorkwam in de oorspronkelijke Peerle-tekst, die de Schrijfster ter verspreiding aanbood en die Medepelgrim aan het publiek voorstelde. Overzichtelijkheidshalve laten wij de aflaatvergunning aansluiten bij de teksten van de Medepelgrim in 'Die narede': al is die niet formeel van haar hand, zij zal ze wel gevraagd en gesuggereerd hebben. Maar inhoud, geest en strekking, behoren essentieel tot de Narede. c De vraagstelling wijst op de destijdse discussies omtrent de aflaten. d Nl. aan de opgelegde penitentie bij de biecht voldoen, zodat men er vrij van is. e Verwijzing naar het motief van de *Gulden berch*. f Vgl. Eccle. 9.1. g Versta: *toegevloeid is*. h *hem*...: zich laten doordringen/overtuigen van een gedachte. i *óverwinninghe* (doen): uitzonderlijke, bijkomende verdienste of gewin, hier in gunstige zin te verstaan. j Vgl. de traditionele tegenstelling tussen *tempus misericordiae* (tijdens het leven op aarde, wanneer de mens door berouw op Gods barmhartigheid mag rekenen) en *tempus justitiae* (bij het oordeel op het einde van het leven op aarde, waarbij God oordeelt naar wat gebeurd is).

Bijlagen

Verantwoording

De hierna in de *Bijlagen* chronologisch opgenomen teksten betreffen de hiervoor afgedrukte teksten van de Dietse Peerle zelf, met als grondkern het werk der *Schrijfster* zelf volgens de vijf traktaten ervan, en met daarnaast de *Voorrede* en de *Narede*, die wij aan de *Medepelgrim* der Schrijfster toeschrijven.

Met deze teksten zijn eigenlijk bedoeld verklaringen, die de *drukbezorgers* bij hun uitgaven der voornoemde teksten meenden te moeten als verantwoording toevoegen.

Zo bezitten wij drie onderscheiden, maar onderling afhankelijke *prologen*, die *drukbezorgers* vooropstelden ter verantwoording van hun onderneming bij de drukken van p uit 1535 en P vanaf 1537/8 en 1542. Wegens hun onderlinge verhoudingen drukken wij die drie teksten in drie parallelkolommen af.

NB. 1. In de plaats van de prologen in p en P vindt men in L de opdrachtbrief van Eschius aan Burchardus Montanus: die moet in 1545 gedateerd worden.

2. Op de laatste bladzijde van de Latijnse Peerle-uitgaven en van de vertalingen ervan in de landstalen staat een te weinig opgemerkte korte tekst, die met een vrij banale opdracht van het werk aan de *amici Dei* het boek afsluit, om hen tot dankbaarheid te manen. De tekst noemen wij de 'epiloog van 1545'. Kleine wijzigingen in de overlevering daarvan kunnen wellicht verrassen.

3. Van zijn kant heeft Adam Meltzer uit Dillingen, de drukker van de in 1610 effectief gerealiseerde herdruk der Margarita evangelica, zijn mecenas Albertus Fugger, die de uitgave financieel mogelijk maakte, met een knap geformuleerde opdrachtbrief bedacht en ingeleid. Deze opdrachtbrief, gedateerd 8 maart 1610, werd vóór Eschius' opdrachtbrief afgedrukt. Het is niet duidelijk wie de opdrachtbrief uit 1610 opgesteld heeft: de drukker of zijn raadgever of een ondergeschikte van Fugger. Het Latijn zelf is allesbehalve helder. Men kan hopen dat velen de lofrede op de Margarita ontleed en begrepen hebben.

Die teksten behoren niet tot de inhoud van de Oorspronkelijke Peerle, maar wel tot de geschiedenis ervan; zij verklaren elk op hun wijze, langs welke schamele tussenschakels wij opnieuw aansluiting gekregen hebben met de Oorspronkelijke Peerle, zodat de *reconstructie der Oorspronkelijke Peerle* mogelijk is geweest, zoals wij dat in onze *Inleiding* hebben uiteengezet. De onder 1, 2 en 3 vernoemde teksten belichten uiteraard de Dietse Peerle zelf niet, maar tonen aan hoe deze sinds het Margarita-stadium misvormd werd. Dit verschijnsel wordt in onze *Inleiding* onderzocht.

De prologen van p 1535, P1 1537/8 en P1542

De 3 prologen worden in 3 kolommen ondergebracht, zodat hun onderling parallellisme aangegeven wordt.

De 3 kolommen zijn op 2 tegenover elkaarliggende bladzijden aangebracht:

- de linkse blz. geeft op haar rechterhelft de proloog van p;
- de rechtse blz. geeft in haar twee helften resp. de proloog van P[1] 1537/8 en van P 1542.

Dirc Loer's proloog uit p 1535

p, f. 2r — *B*⟨ροεδερ⟩ Diederick Loer, Vicarius Cathuser ordens in Coelen[a], den goetwillighen leser, den vrede *G*ods, die alle sinnen te boven gaet[1].

Want ic somige iaren ter eeren *G*ods uut mijnre overster beveel in stadiger arbeit geweest ende noch ben, om goede oprechte boecken, latijn ende duyts, doer de⟨n⟩ druck int licht te brengen, onder welcken sonderlinge ooc uutghecomen zijn die boecken des verlichten godschouwenden Dionisij Carthusiensis, die welcke in veelheyt schoonre devoter boecken onder alle doctoren der heiliger kercken (als condich is) geenen zijnsgelijcken heeft, *o*p-dat de luyde daermede tegen de menichfoudicheit der luterscher boecken, die nu in allen hoecken opstaen, om die sielen (*G*odt betert) te verleyden, in den rechten ghelove ghesterct ende inder liefden *G*odes weder ontsteken mochten worden, die nu te-hants by-nae over-al inder luyden herten vercout is doer tijtlike liefden ende sinlike wellusten, daer si ⟨toe⟩-

1 De noten *b* bij de nu volgende bladzijden vindt men achter de teksten, ingedeeld volgens p, P[1] en P[3]. We lieten de noten *a* weg.

1 De hier uit te geven *prologen* werden verklaard n.a.v. onze bibliografische voorstelling van de bronnen, waarin zij voorkomen. Zie de opgave hiervan bij de hierna genoemde titels. De noten bij de teksten vindt men na de teksten.

Dirc Loer's proloog in P^1, 1537/8

P^1, f. Iv — Broeder Dierick Loer, Vicarius vander Cathuyser oorden tot Cuelen, den goetwillighen *l*eser den vrede Gods, dye alle sinnen te boven gaet[a].

Onder menigerley devote boecken, latijn ende duytsce, die ic door die hulpe Gods, uut miner overster beveel, binnen dye naeste .vij. oft .viij. voorleden *j*aren door die *d*ruck int licht gebracht hebbe, ter eeren Gods ende salicheyt der zielen,

Nicolaus Eschius' proloog uit P^3, 1542

— Nicolaus van Ess, Priester[a]: den goetwillighen leser, *d*en ouden mensche uut te trecken ende eenen nieuwen aen te doen, die nae Godt gheformt is[b].

Onder veel boecken, *l*atijn ende *d*uytsch, die ter eeren *G*ods ende der sielen salicheyt in die print gecomen zijn,

gevuecht⟩ zijn, *(f. 2v)* — *s*o is mi ooc desen navolghenden Evangelischen peerle oft margarijt te vooren gecomen, daer ick mi seer inne verblijt hebbe, ende dunct my waerdich te wesen om allen goeden menschen ghemeyn te maken[c].

*W*ant dit boecxken wijset ons den alder-costelicsten schadt te graven, daer-om wi billicx alle sinnelike begheerten behooren te vercoopen, om desen

so is ooc uutgegaen een boecxken, geheeten dye Evangelische Peerle, vol godliker leeringen, om een heylich leven te vercrijgen ende onsen gheest, ziel ende lichaem in God te vereenighen ende over te setten[b]. Welc boecxken van vele⟨r⟩ goeder menschen met groter begheerten gecocht ende ghelesen is, also dattet anderwerf tot Antwerpen gedruct werdt[c].

Ende als ic inder waerheyt anders niet en wiste, dan dattet selve boecxken in hem selven volcomen waer, so is my nader hant dese grote Evangelische Peerle te handen comen, daer dat voorseyde boecxken een stuc af is, ende en is nyet meer (als nu claerlic blicket ende te sien is) dan sommige capittelen, hier ende daer uut deser groter Peerle getogen[d].

Daer-om wast my herteliken leet, dat ic van dit originael rechte boeck te voren niet en wiste, op-dat ict in siner rech-ter volcomenheyt hadde mogen laten uutgaen, oft te minsten die inwendige vierighe gebeden ende devote oeffeningen ende somige leeringen, die hierin staen ende dat beste deel wel mogen heeten, dye int voorseyde eerste gedructe boecxken uutbleven zijn, daerby hadde mogen laten drucken.

Mer, want dat nu te laet is, so ben ic gebeden dese tegenwoordighe grote originael Peerle in haerder rechter formen allen menschen ghemeyn te maken. Dwelck ic so veel te liever gedaen hebben, dat so-veel costeliker zielen-schat ende godlike wijsheit hier-in waerlick verborghen is.

Want boven veel boecken, latijn ende duytsch, dye ic dus lange gelesen heb, dunct my dit boec een devote ziele won-

so is ooc uutgegaen dese Evangelische Peerle,

die-welck den luyden also wel behaecht heeft, sonderlinghe den devoten menschen (dier veel in Nederlant in desen duysteren, quaden tijden luchten als sterren in der heyliger kercken)[c], dat si haest vercocht ende drie oft viermael daer-na, groot ende cleyn, herdruct is[d].

Want boven veel boecken, latijn oft duytsch, dunct mi dit godlijc boecxken

schadt (dat *G*od selver is) te vercrijghen. *H*et leeret ons die ware godlijcke wijsheyt, waer-teghen alle ander wijsheit een ydele dwaesheyt is. *H*et toont ons die heymelicke weghen tot *G*od, die *G*od den armen ootmoedighen leeret ende den grooten wereltwijsen gehee-lic verborghen bliven[e]. *H*et drijvet[f] den menschen, dat hi die teghenwoordicheit *G*ods ende hem selven altijt scherp sal waernemen ende alle zijn ghebreken bekennen ende verwinnen, ende met eenen bloten verheven geest, met onser heyliger vueriger sielen ende met eenen reynen lichaem *G*odt altijt sal aenhangen, ende *(f. 3r)* Christum uutwendich ende inwendich volcomelic navolgen[h],

*o*m welcs te vercrijgen alle scrifturen gemaect zijn.

Daer-om, so wie begheert zijn hert volcomelic met *G*od te vereenighen,

die lese dit boecxken ootmoedelick ende verstae dat goedertierlic, als men alle scriftueren behoort te verstaen.

Ende, wil hi ymmermeer des duvels stricken ontgaen, soe moet hi altijt staen in dieper ootmoedicheyt, in een grondich

derlic verlichten ende ontsteken inder liefden Gods, om te bekennen dat rechte toepayken[e] tot God ende hoe si haer selven wasschen sal inden bloede ons Heren van allen vlecken der sonden, ende door dye verdienste zijnder heyligher *M*enscheyt wederkeeren tot God, haren oorsprong, dyen si in haer selven tegenwoordich vinden sal, ende hoe si met Christo altijt *(f. 2r)* sal hebben een vrije, vreedsaem gemoet, boven alle verganckelicke dingen in God verheven ende God sonder middel aenhanghende, met vereeninge des geestes, *e*nde een vierige gestorven ziele met allen duechden verchiert ende met allen crachten op haer stede wel geordineert ende in God vergadert, *e*nde een ootmoedich, soete, ingekeert hert ende een reyn, eersaem lichaem met bedwongenheit der vijf sinnen, altijt bereyt wesende totten dienst Gods ende alder menschen, *e*nde also Christum uutwendich ende inwendich volcomelic navolge⟨nde⟩, *o*p-dat God vruechde mach hebben in onsen geest te rusten, vrede in onser sielen te sitten ende genuechte in onsen lichaem te wonen, ende door ons te wercken na sinen wille, begeerte ende meyninge, *o*m dwelcke te vercrijgen alle scrifturen gemaect zijn[f].

Daer-om, so wye begeert dat eewichduerende goet in hem selven te vinden met cleynen arbeyt, dye vercope alle zijn sinlike begeerten ende gebreken, ende cope die godlike wijsheit in dit boec met simpelen woorden uutgesproken[g], eer hem dye gratie ende tijt benomen wort, ende lese dat ootmoedelic, ende verstaet goedertierlic, alsmen alle scriftueren behoort te verstaen. Ende, wil hi emmermeer des duvels stricken ontgaen, so moet hy altijt in dieper ootmoedicheyt staen, ende bekennen te gronde sonderlinghe onse verstant verlichten, ende onse hert ontsteken inder liefden *G*ods, ende eenen corten toepat tot *G*od leeren, die so menigen geleerden wijsen deser werelt verborgen is[e], *t*e weten, hoe die siele haer wassen sal inden bloede ons *H*eeren van pijn ende schult aller sonden, ende door die verdienst zijnder heyliger *M*enscheyt wederkeeren in *G*od, haeren eewigen oorspronc, dien si in haer selven tegenwoordich vinden sal, *e*nde hoe si met Christo altijt sal hebben eenen verhaven geest in *G*od vereenicht, een memorie onverstroeyt, altijt op *G*od denckende, een verstant onverbeelt God altijt beschouwende, eenen wille onvermiddelt altijt met *G*ods wille verenicht, ende inder sielen die reden onverduystert, dat goet vanden quaden scheydende, een begheerte ongehindert, altijt *G*od begerende, een meyninge onghecrenct, *G*ods eer altijt soeckende, eenen weseliken haet van allen quade, een vierige liefde *G*ods onbecommert van tijtliker liefden, een ootmoedich soete hert ende een reyn, eersaem lichaem, met bedwongenheyt der vijf sinnen, altijt bereet totten dienst *G*ods ende aller menschen, ende also Christum uutwendich ende inwendich volcomelic naevolghende, op-dat God vruechde mach hebben in onsen geest te rusten, vrede in onser sielen te sitten, ende genuecht in onsen lichaem te woonen, ende door ons te wercken na sinen alder-liefsten wille, *o*m dwelcke te vercrijgen alle scriftueren gemaect zijn.

*M*aer in allen desen oeffeningen moet hem een mensche strengelic houden inden wech der duechden, met een grondich sterven aller passiën ende gebreken, ende bisonder in dieper ootmoedicheyt,

bekennen zijns selfs snootheyt, ende wachten hem voor alle eygen-behaechlicheyt ende van eens anderen leven te oordelen, ende en verderve zijn lichaem niet doer onbescheyden vuericheyt, *m*er volge den *G*eest *G*ods van binnen ende goeder menschen (sonderlinge siner oversten) raet van buten, ende en stae niet op zijns selfs wille ende goetduncken. So mach hi den wech der duechden wanderen sekerlic. Anders sal hi vallen gewislic, als ic duc gesien heb in verscheyden personen iammerlic.

zijns selfs snootheyt, ende wachten hem voor eyghen-goetduncken-heyt, ende van eens anderen leven te ordeelen, ende en verderve zijn lichaem niet met onbescheyden vierichеyt, *m*er volge den *G*eest Gods van binnen ende goeder menschen (sonderlinge zijnder oversten) raet van buyten. So mach hy den wech der duechden wandelen sekerlic: anders sal hi vallen gewisselic, als ic in verscheyden personen gesien heb iammerlic[h].

Dye dit boecxken gemaect hevet, is een notabel, verlicht mensche, nyet alleen van geslachte, mer veel meer van duechden edel, wyens name inden boec des levens gescreven ende bekent moet wesen, ende is van ioncx op tot inder outheyt in dit geestelic leven wel geprobeert, ende heeft dit uut eyghen ondervondenheyt beschreven. Daer-om en is daer niet aen te twijfelen: dit boec en is uut den *H*eyligen *G*heest ghemaect tot veel menschen salicheyt[i].

hem selven alleen te veroordelen ende te verachten als den alder-snootsten mensche, die leven mach: anders sou-
(f. 2r) de hy lichtelic vallen in sware stricken des viants.

Dit boeck is gescreven uut ingeven des *H*eyligen *G*eests ende uut eygen ondervondenheyt door een doechdelike maget, die van haere ioecht tot in haer doot den coninc der gloriën tot haeren bruydegom vercoren ende door lieve ende leet stantaftich gevolcht heeft.

Sy woonde in haers vaders huys, ende hadde in haer ioncheyt eenen geesteliken vader gehoorsaemheit geloeft, *e*nde heeft met vasten, beden, waken ende ander penitentie haer lichaem gehoorsaem gemaect den geest, ende also voortaen door veele scherpe temptatiën ende stricken des viants ende door menich bitter sterven, door crachtich wederstant ende vierich gebet, door die gratie *G*ods veele passiën ende aenvechtingen overwonnen ende vele duechden vercregen.

Sy bleef dick veel dagen achter-een met *G*od becommert ende met haeren gemoede *G*od aenhangende, dat si alder uutwendigher dingen ende wercken leedich stonde ende nye op bedde en quam, ende dat docht haer maer eenen dach oft ure geweest zijn. Ende, want si reynicheyt des herten altijt so scherp waer-nam, daer-af was si so vol godlics lichts ende vruechden, dat si alle ander dingen vergat. Si was also doorproeft met lijden, verachtinghe ende vervolghinghe, als gout int vier, van geesteliken

ende weerliken menschen. Maer hier-in riep si aen die hulpe *G*ods ende bleef altijt stantaftich in desen verborghen wech, ende al-gelijcken soet, goedertieren ende vrolic, ende badt *G*od voor hen.

Ic gheswijge dat inwendighe lijden ende cruyce, dat si droech om die dwalinge der menschen ende die schaede der sielen: dat is *G*odt alleen bekent, wat si daerom leet[f].

Sy ontfinck alle daghe ghemeynlick dat weerdige heylige *S*acrament, ende dat op haers bruydegoms verdiensten ende na zijnre begheerten. Ende daerop stonde al haer oeffeninge, als dat *G*od glorie, vrede ende genuechte in haer mocht hebben[g]. Ende dat woort plach si dick inden mont te hebben; ende ooc in haer doot[h].

*A*ls si gesproken hadde: 'O *H*eer, haddi vruechde, haddy vrede ende ghenuechte in my', so gaf si soetelic haeren geest in *G*od, daer si mede vereenicht was[i], *d*en .xxviij. dach *j*anuarij *a*nno .M.CCCCC.XL., een maecht van .lxxvij. iaren[j].

Deser volcomen menschen zijn nu seer weynich op aerden als ic sorghe[k], maer si zijn nochtans columnen oft pilernen, daer *G*od zijn kerck op staen laet ende spaert. *W*ant dese menschen door haer ootmoedich ende puer ghebet (dat *G*od liever verhoort dan duysenden der eygenwilligher menschen), bedwingen si den onverwinliken[l]. Want, ghelijc als si hen selven geheelic te gronde *G*od overgegeven ende gelaten hebben, also overghevet *G*od hem selven desen *(f. 2v)* luyden wederomme. Dese luyden zijn voor der werelt onbekent ende veracht, maer die werelt is hen wel bekent. *W*ant si wel sien in wat stricken des viants die edel sielen (die Godt so dierbaer verlost heeft) door lutersche

Ic heb dit boecxken mit vlijt laten examineren, also dat daer niet in en is tegen tgemeyn gelove der heiliger kercken, wanttet is *(f. 3v)* gescreven in sulcker manieren als Dionisius *A*reopagita, Gregorius, Bernardus, Bonaventura, Dionisius Carthusiensis ende meer ander heilige doctoren vanden inwendigen leven plegen te scriven.

Isser yemant, de des niet en verstaet, als hijt selver beleven wil, so sal hijt wel verstaen[1]. Mer die na den vleys leven, die en sullens niet verstaen. Die en behooren ooc dit niet te lesen, want men sal die rosen voor die vercken niet stroeyen[1].

ende ander ketteriën nu regnerende ende door alderley sonden, diemen verdencken mach, nu ghevangen zijn in dye stricken des viants, ende lopen sonder ghetal moetwillich in die eewighe verdoemenis. Ende dit is deser vrienden Gods swaerste cruys (alst oock in Christo was), dat si dragen moeten tot in haer doot[m].

Dit boeck is als oprecht goet te Cuelen geëxamineert ende geapprobeert.

Nochtans om meerder se-kerheyt, so heb ict door geleerde theologen tot Cuelen laten examineren, also datter niet in en is, dat teghen tghemeyn gelove der heyliger kercken is. Want het is in sulcker manieren gescreven als Dyonisius Areopagita, Augustinus, Gregorius, Bernardus, Bonaventura, Dyonisius Carthuser ende meer ander heylige doctoren vanden inwendigen leven plegen *(f. 9v)* te scrijven.

Isser yemant, dye des nyet en verstaet, als hijt selver beleven wil, so sal hijt wel verstaen. Mer dye na der sinlicheyt leven, die en sullens nyet verstaen. Die en behoren ooc dit nyet te lesen. Want men en sal dye costelike Peerle voor die vercken nyet stroeyen.

Dat somighe leeringen in dit boeck dicmael verhaelt werden, (als ooc int Oude ende Nyeuwe Testament een dinck somtijden dick verhaelt wort), dat is van noode om dese godlike wijsheyt claerder te verstaen ende vaster int herte te prenten. Want wij zijn nu ter tijt (God betert) inwendich so blint ende doof worden totten inlichten ende inspreken Gods, dat wij nauwe meer en gheloven, dat wij so edelen goet ende costeliken schat (als God selver) in onser zielen by ons hebben, also dat ons God met zijnder harder stemmen des drucx ende lijdens nauwe ghebrengen en

Isser yemant[s], die des niet verstaet, als hijt beleven wil, sal hijt wel verstaen. *M*er die na der sinlicheyt leven, die en sullens niet verstaen. *D*ie en behooren dat ooc niet te lesen. *W*ant men sal die costelike peerlen voor die vercken niet stroyen.

Dat wi al tsamen metten ootmoedigen den wech der volcomenheit vinden ende daer-in volherden moeten, daer-toe helpe ons God. Amen.

Noten b bij p.

a Over Dirc Loer zie hiervoor p. ???. **b** Vrome wens bij wijze van groet aan de lezer. Hier genomen uit Phil. 4.7. **c** De tekst r. 15-31, uitgeschreven in één lange periode, met ingewikkelde voorzin (*Want ic..., opdat...*) en korte nazin, situeert de publicatie der P te midden van Loers uitgeversapostolaat versus *lutersche boecken*. Zie hiervoor p. ???. **d** R. 32-36: omschrijving van Mt. 13.45-46. **e** Versta: *wegen, welke God aan de...ootmoedigen leert en welke voor de wereld-wijzen verborgen blijven.* **f** Versta: *wekt op, spoort aan.* **g** Met de omschrijving van de inhoud volgens de *Voorrede* bewijst Loer de waarde van het boek, dat hij hoog aanslaat. **h** Deze twee woorden wijzen op een dubbel niveau der Christus-navolging in de Peerle. **i** Loers samenvatting onderstreept krachtig de trichotomie der Peerle-leer. **j** Versta: *Wie het niet verstaat, maar ernaar leeft, zál het verstaan.* **k** Vgl. Mt. 7.6 (dat ook de *Voorrede* gebruikt); vgl. n. *d*. Waarom vertaalt Loer *margaritas* door *rosen*? Arnold van Tongeren gebruikt dezelfde uitdrukking in zijn antwoord op Kalckbrenners Opdracht in *Der rechte wech* van Maria van Oosterwijk, f. 4r.

can op-ten wech der salicheyt, om-dat wij zijn zoete inwendighe stemme verachten.

Wij zijn wel-eer ghebeden om dye Sermonen Johannis Thauleri (die welcke ooc goet zijn) uut dat hooch duyts in nederlantsche sprake te stellen. Mer nu zijn hier in desen boeck dye leeringhe Thauleri veel claerder beschreven voor alle menschen dan in zijn Sermonen. Ende hier-in zijn oock veel devote ghebeden ende oeffeninghen, die daer-in niet en zijn, *a*lso dat dye dit boeck belevet, dye heeft oock Sermones Thauleri, ia dye gantse heylighe scrift volcomelic achtervolcht, *w*ant si al te samen uut éénen geest ghevloten zijn ende op éénen sinne gaen ende tot éénen eynde leyden.

Dat wi desen edelen schat in ons selven neerstelic soecken ende vinden moeten, *d*aer-toe helpe ons God. Amen.

Ende want dit boeck dick herdruct is, soo zijn ten lesten sommighe woorden incorrect daer-in ghevallen: daerom ist nu wederom gans overlesen ende gecorrigeert, ende also correct te drucken overlevert[n].

Ick bidde den goetwilligen leser, dat hi alle dinck int beste keere ende beleven wil, dat hy hier-in vinden sal. Amen.

Noten b bij P 1537/8.

a Gebruikelijke groet tot de lezer, eveneens genomen uit Phil. 4.7. b Ter vertaling van het Latijnse *transformare in Deum*. c Over de drukken van p zie hiervoor p. ???. d Over deze onzakelijke beoordeling van de verhouding tussen p en P zie hiervoor p. ???. e Versta: *kleine toepad, wegje*. f Vgl. Mt. 13.45-46. *scrifturen*: vgl. *testamenten* in A c. 4, r. 55. g R. 84-110 bevatten een goede samenvatting van de inhoud van P. h R. 111-123: de informatie over de Schrijfster komt voor een deel uit het persoonsbericht der Schrijfster, r. 65 e.v., p. 661 e.v. i Vgl. Mt. 7.6. Loer brengt dit vers met Mt. 13.45-46 in verband.

Noten b bij P 1542

a Over Nicolaas Eschius zie hiervoor p. ???. **b** Vgl. Col. 3.9-10. **c** Verrassend optimistische fiere schatting. **d** Eschius resumeert al te glad Loers uitgeversactiviteit en wedervaren met de Peerle-uitgaven, zonder naamvermelding. **e** Vgl. 1 Cor. 3.19. **f** R. 102-106, vgl. met n. *c*! **g** Versta: daarin bestond de kern van haar geestesleven en -verlangen: 'als God maar glorie...in mij mocht ontvangen!' **h** Versta: 'En die levensspreuk had zij vaak in de mond, zowel tijdens haar leven als in haar dood. **i** Versta: Nadat zij verzucht had: 'O Heer, mocht gij maar vreugde, vrede en genoegen in mij ontvangen!', gaf zij zacht haar geest in God, met wie zij sinds altijd verenigd was. **j** Dit zijn unieke en uitzonderlijk belangrijke biografische gegevens omtrent Schr. **k** Terwijl r. 65-71 nog met p en P^1 parallel lopen, geven r. 172-**000** eigen informatie van Eschius weer. Zie hierover p. ???. **l** God de onverwinbare: *invictus*. **m** De r. 122-148 zijn ontleend aan het traktaatje *Van groter heylicheyt der alre-volcomenster mensche, die inder kerstenheyt zijn*, dat voorkomt in de Epiloog van *Tempel*, f. 177r-182r (ug. AMPE, 634-648), speciaal p. 635-636; 639-641; 643-644. — Let op de verwijzing naar de *luthersche ende andere ketterien*, die in de 3 teksten voorkomt: zij vertolkt een tijdsstemming, die er niet om liegt. **n** Belangrijke informatie over Eschius' tussenkomst in de tekst-verbetering in P^3; zie hiervoor p. ???. Anderzijds is Eschius' berichtgeving over leven en dood der Schr. belangrijk, omdat zij ons helpt de verwarring over haar in de begynlyst van Oisterwijk op te helderen. Zie hiervoor p. **000**.

2. Opdrachtbrief van Eschius aan Burchardus Montanus in de Margarita evangelica, Keulen, 1545.

L f. 2r[1] Praestanti et eruditione et pietate viro M⟨agistro⟩ Burchardo Montano[2], S. Theologiae professori, Nicolaus Eschius praesbyter S⟨alutem⟩ D⟨at⟩.

Ipse nosti, vir acutissime, quanti prorsus referat in ecclesia Dei codices[3] extare cum primis pios, ut qui spiritum Christi nobis exprimant inculcentque. Tales[4] vero sunt, qui vel ab aestu vitiorum et a mundi strepitu nos ad poenitentiam revocant, qui primus gradus est pietatis: vel docent mortificari membra nostra super terram, et ab ipsis etiam affectibus animum eximere, quod est regnum coelorum vi rapere[5]: vel nos carne iam utcunque mortificata erigunt ad intelligendum amandumque Spiritum Dei, cui nos totos in omnibus dedamus.

Quod fieri certe non potest, nisi sanctis meditationibus et quam plurimum internis ad Deum aspirationibus pijsque desiderijs primum exerceamur, ita ut nobis ad manum sint certa quaedam, ut vocant, exercitia spiritualia, quibus adiuti non modo mentem ab evagationibus cohibeamus, sed etiam sanctis cogitationibus excolamus. Etenim cessante profectu, confestim diminutio subsequatur necesse est, cum in uno eodemque statu mens nostra consistere non possit, hoc est, ut nec augmenta virtutum capiat, nec detrimenta sustineat. Quamobrem irremissa cura *(f. 2v)* non solum ad virtutum studia semper extendi nos convenit, sed multo magis adversus illa vitia, quibus potissimum infestamur, perpetuo magna vi decertandum est[6]. Fortior quippe militat in membris nostris oblectatio carnalium passionum, quam studia virtutum.

Et ut recte iam decertemus (Est enim hominis vita militia super terram)[7] primum nobisipsis quam intime cogniti simus, oportet. Latent plerunque multorum vitiorum affectus in nobis et semina, quae sicut aegre sentimus, ita vix unquam extirpamus. Quin etiam (proh dolor) plerique nostris vitijs volentes ac scientes adblandimur, indulgemus, addimus et fomenta, neque multis annis ad virtutem unam gradum facimus, nec vitio cuiquam (nisi quod apud homines foedum forte sit) bellum indicimus. At sane si Deo optimo maximo plane non execrabiles haberi volumus, indies magis magisque cordis nostri secreta penetrabimus, ut quo quidque affectu, quo spiritu, qua intentione fiat, et in verbis et cogitationibus et consilijs et in operibus exploremus.

Quanquam non ignoro, ne a paucissimis quidem haec tam iusta impetrari posse. Nam ea nunc vivendi consuetudo est, ut nemo non ad multitudinis exempla respiciat, quae nullum vivendi tenet ordinem, atque non tam ratione ducitur, quam quodam impetu fertur. Quotusquisque non peccantium ducitur multitudine? Quem

1 Getuigen: L3, f. 2r-5v, de heruitgave en de vertalingen. Zie onze voorstelling in *Inleiding*, p. ???. 2 Over Burchard VAN DEN BERGH zie *Inleiding*, p. ??? e.v. 3 *codices*: versta: *boekwerken* (in handschrift of in druk). 4 Hier wordt verder in algemene termen uiteengezet wat dergelijke werken in de gelovige moeten teweegbrengen, vanaf de bekering tot aan de volmaakte geloofsbeleving. Zijdelings wordt meteen aangegeven wat de Peerle, die in 't tweede deel wordt voorgesteld, feitelijk bevat. Allereerst wordt de beginfase van het geestelijk leven omschreven. 5 Vgl. Mt. 11.12. 6 Eschius ontwikkelt hiermee het adagium: *Qui non proficit, deficit* (zie H. WALTHER, o.c., 4,2440712a). 7 Vgl. Job 7.1.

quaeso pereuntium turba non sollicitat, ut cogitet: Quid? Ergo omnes peribunt? At at nihil prorsus agimus, qui nos per multitudinis exempla defendimus, et ad consolationem nostram aliena saepe vitia numeramus, quasi vero nobis desint quos imitari debe-*(f. 3r)*amus.

Et ut hi desint, ad illorum exempla mittimur, quos ibi fatemur imitandos, non modo Christum, sed et apostolos, sed martyres, sed virgines, sed iuvenes et puellas, cuiusmodi per calcatas mundi opes contemptisque carnis illecebris regnum Dei rapuerunt, sed prius etiam ludibria et verbera experti, insuper et vincula, et carceres, tum egentes, angustiati, afflicti[8], aspicientes in autorem fidei, et consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta[9]. Igitur et nos improperium eius portantes, cur obsecro ad eundem potius extra castra non eximus[10], quam illos imitari pergimus, qui sub Christiano nomine vitam agunt mundanam, et aliud professione, aliud conversatione testantur?

Sed[12] hoc studium ut maxime Christianis necessarium est, ita nunc in postremis habetur, ut etiam proinde mystica Theologia vitaque contemplativa vix paucissimos hodie sui cultores obtineat. In causa est, quod haec mentem requirat a vitijs puram et mortificationi propriorum desideriorum intentam, praeterea quae spiritualium rerum cogitationibus et curis velit exerceri. Adeo nec mirum existimari debet, quod literatis etiam viris hoc studium et rarum et insipidum habeatur, utpote quibus nimium grave est (ut ipsi iudicant) mentis quietem affectuum mortificatione comparare: cum tamen fieri non possit, ut priusquam ab omni pondere sese mens exemerit, in autorem Deum libere sublevetur vel ignescat.

Idipsum vero quam in immensum voluptatem suavitatemque omnem excedat, is demum novit, qui accipit[12]. Accipit autem, qui iuxta Christum parvulus et pauper spiritu perseverat[13]: qui rur- *(f. 3v)* sus, iuxta Sapientem, miseretur animae suae, placens Deo, et continet congregatque cor suum in sanctitate eius[14]. Id faciebat Propheta, dum meditaretur in lege domini die ac nocte, dicens illud confidenter ad Dominum: Meditatio cordis mei in conspectu tuo semper[15]. Nec huic dissimilis Esaias, qui dixit: Super speculam Domini ego sum stans iugiter per diem, et supercustodiam meam ego sum, stans totis noctibus[16]. Quid ergo mirum, si sub lege gratiae Christiani (quorum sanctissima professio est) quietae pacataeque mentis existant, et concaleant interius ipsorum corda, et in meditatione divinorum exardescat ignis[17]? Nimirum his proprium est, interioribus oculis in coelum semper intentos orare: orare (inquam) spiritu pariter et mente, cunque psallendum est, psallere et mente secundum Apostoli sententiam[18]: quemadmodum et de Anna Samuelis matre legimus, quod multiplicans preces coram Domino loquebatur in corde suo, tantumque labia illius movebantur, et vox penitus non audiebatur. Effudit enim animam in conspectu domini[19].

8 Vgl. Hebr. 11.36-37. **9** Vgl. Hebr. 12.2. **10** Vgl. Hebr. 13.13. **11** Hierna beschouwt Eschius de 'mystieke fase' van het geestelijk leven, die in de Peerle zo uitdrukkelijk behandeld wordt. **12** Vgl. Apoc. 2.17. **13** Vgl. Mt. 7.8. **14** Vgl. Eccli. 30.24. **15** Vgl. Ps. 18.15. **16** Is. 21.8. **17** Vgl. Ps. 38.4. **18** Vgl. 1 Cor. 14.15. **19** Vgl. Samuël 1.12-15.

Quanto iustius post tot accepta divinae gratiae beneficia, nunc absorbere nos poterat ardor contemplandi, ut interim quae sensibilia sunt, et ad cultum corporis pertinent, veluti prophana negligeremus, omniaque seu stercora reputaremus ob unum Christum nobis lucrifaciendum[20], qui est pijs omnia in omnibus[21]?

Cur vero mirandum id putes in homine Christiano, si philosophus vere[22] pietatis ignarus, aucupandae tamen momentaneae gloriae causa non minora praestabat? Certe Anaxagoras haereditaria praedia contemplationis gratia fortissime contempsit. Carneades tanta ad id *(f. 4r)* quod mente conceperat, intentione ferebatur, ut ad mensam sedens, non cibum potumque sumere, non sumptum in os ferre meminisset, nisi Melissa coniunx apprehensam leniter dexteram ad obsequium neglecti corporis retulisset. Archimedi vero tam ingens animi cura oculos atque aures concluserat, ut cum studio amitteret pariter et vitam, mortemque necteret sopori contemplationis, et quidem vanae contemplationis. Est apud Platonem quoque[23], sacerdotes Athenis, qui publico donabantur aere, a populo separatos vivere consuevisse, ut ne ulla contagione vel illorum castitas pollueretur, vel contemplationis et studiorum quies interturbari posset: adeoque sacris intentos esse, ut mundi negocijs omnibus curisque posthabitis, nunquam cognatos, nunquam amicos, et ne liberos quidem inviserent, sed templo tantum praesentes, naturalium rerum syderumque contemplationi post expleta sacra totos animos intenderent: neque cibis crassioribus aut pinguibus ut mos erat, sed vilissimis, ut hysopo, salignis, floribus et fabis (unde fabarij quoque dicti sunt) ut ita contemplationi, continentiae cantuique forent aptiores[24].

Quid haec ad Christianorum delicias et luxum relate? Pudeat sane Christianum, pudeat Christo devotum sive religiosum, pudeat (inquam) ipsis deorum ac potius daemoniorum sacerdotibus esse minus religiosum. Qui patri coelesti et Christo domino se debere gratias fatentur (ut fatemur omnes) pudeat hos meditationum et contemplationum sacrarum ignaros esse. Multo magis pudeat, si quod nesciunt, id iam vel hic discere suapte sponte recusent. Et quid facias istis, qui suas amant tenebras, oblatamque lucem aversantur? Discent olim suo malo, sed intempestive discent, quod salubriter discere nunc detrectant[25].

(f. 4v) Interim non sum nescius, difficile videri, quod animus evagabundus ad quietem et solitudinem revocatur. Nec diffiteor in hoc opus esse Spiritu, quem tamen petenti et quaerenti minime defuturum Christus ipse pollicetur[26]. Si pugna difficilis, victoria speciosior; si labor molestus, merces copiosior. Ipsa dolorum multitudo consolationum Dei magnitudine compensatur. Nec frustra iam olim dictum et creditum est: Difficilia quae pulchra[27], quanquam nihil tam difficile,

20 Vgl. Phil. 3.8. **21** Vgl. 1 Cor. 15.28. **22** Lees: *verae (pietatis)*. **23** Versta: *Men kan zelfs bij Plato lezen, dat...* **24** In deze paragraaf stelt Eschius de vraag waarom de christen niet alles veil zou hebben om het contemplatieve leven te beoefenen, als hij ziet hoe de Griekse wijsgeren alles opofferden om hun bespiegelingsideaal na te streven. NB. De Schr. der Peerle heeft hetzelfde motief in haar werk gebruikt (zie A c. 56, r. 58 e.v.). **25** De inzet der Griekse wijsgeren zou de christen moeten beschamen en aansporen tot algehele inspanning. **26** Vgl. Mt. 7.7, par. **27** In de *Lijst van in het dagelijks leven gangbare termen... en moderne talen* geeft van Dales Groot woordenboek dit spreekwoord als voorkomend in *Erasmus*, maar deze zal het uit een oudere bron gehaald hebben.

quod usu et exercitatione tandem non molliatur, atque adeo non leve, iucundumque fiat. Vetus est sententia: Diligentiae opera obtusitas quaeque permollitur[28].

Quid? An tam delicatus quisquam esse potest, cui durum et molestum videatur cum Christo colloqui, cum sanctis et angelis familiariter vivere, Christum si non admirari virum, saltem conspicari puerum, osculari infantem, cogitare humilem, audire docentem, et per omnia denique Christum in auribus et oculis habere? Nimirum ut huius nativitatem, circuncisionem, apparitionem[29], oblationem, exilium, obedientiam, baptismum, ieiunium, praedicationem, miracula, beneficia, passionem denique omnem rememoremus, quid obsecro difficultatis ingerit Christiano? Ille tanta tamque extrema tui amore tot annis pertulit, o homo: et tu ingratus adhuc esse pergis, ut vix cogitare digneris, quae pro te durissima sustinuit[30]!

Sane qui volet vel parum esse diligens, habet hic[31] (ut ita dixerim) praemansum cibum[32], habet copiosum iuxta ac planum quendam campum, in quo veluti per amoenissima prata[33] discurrat, et omne genus flores[34] decerpat. Primum quidem, ut seipsum exacte contempletur, animaeque suae vires, *(f. 5r)* potentias, operationes et sensus perscrutetur. Et his agnitis, videat, quo pacto se totum et spiritu et anima et corpore duntaxat in autorem Deum referre debeat. Tum quibus modis vitae et passionis Christi beneficijs tam orando quam vivendo respondendum sit, quatenus humanitatis filij Dei merita nobis applicentur, nos purificent ac salvent, potissimum efficacia preciosissimi sanguinis, quo mundi totius peccata delentur. Praeter haec, quibus vijs per ipsam salvatoris humanitatem in Dei sublimitatem assurgamus, ita ut per verum ostium Christum introeuntes salvemur, et ingrediamur et egrediamur, et pascua demum inveniamus[35]: neque tam ipsi vivamus, quam Christus ipse vivat ac vegetetur in nobis[36], ut nihil amplius illius imperio ac voluntati in nobis repugnet, sed ipse nobis omnia sit in omnibus[37], huic perpetuo et fideliter adhaereamus[38], huius oris osculum[39] longe praesentissimum capiamus, et quam demum suavis ille sit in divinis illis amplexibus, intime sentiamus[40].

Quamquam non ignorem, nonnulla hic desiderari posse, praesentim a nasutis lectoribus! Nec mirum, quum apud patres etiam sanctissimos haudquaquam desunt, quae citra negocium in calumniam rapi queant. Quanto iustius huic libro danda est venia, sicubi non ecclesiae quidem (a qua nunquam recedit) sed Philosophorum scholis alicubi dissonare videatur[41]. Voluit enim autor (quisquis is fuit) pia

28 Spreekwoord. Zelfs niet vermeld in H. WALTHER, *Lat. Sprichwörter*. — Doorgedreven toeleg wordt overvloedig beloond. **29** Wel in de zin van *epiphania*. **30** Trouwens, is christelijke contemplatie wel zo moeilijk? **31** Na het algemeen betoog over de noodzakelijkheid van leerboeken aangaande de christelijke leer stapt Eschius over naar de aanprijzing der Peerle, die daarvan een voltreffer is. **32** D.i. voorgesneden brood/voedsel; vgl. *Inleiding*, p. ??? en B c. 12, n. *k*. **33** Volgens een traditioneel beeld van een goede leeruiteenzetting (speciaal de h. Schrift) als *weiden*. Vgl. Thomas A KEMPIS, *Navolging*, ug. Wijdeveld/Ampe, 232, n. *a*. **34** Flandricisme voor *omne genus florum* of *omnis generis flores*. **35** *per verum...*: vgl. Jo. 10.7-9. **36** *neque...*: vgl. Gal. 2.20. **37** *ipse...*: vgl. Col. 3:11d. **38** Vgl. I Cor. 6.17. **39** Vgl. Cant. 1.1. **40** Deze paragraaf kan gelden als een goede samenvatting van de leer der Peerle. **41** *Quamquam...*: versta: 'Dit boek verdient alle lof, al weet ik heel goed dat hierin een of ander tekort kan aangeklaagd worden, vooral door wijsneuzige lezers. Maar dat moet niemand verwonderen, wanneer bij zelfs als zeer heilig erkende geestelijke schrijvers betwistbare plaatsen geenszins ontbreken, die zonder veel moeite ten slotte verdedigd kunnen worden. Welnu, als men voor die kerkvaders door de vingers ziet, met hoeveel meer recht zou men niet mild zijn voor dit boek, wanneer

magis quam docta ac phalerata proferre, potissimum quia simplicibus liber scribebatur, *a* quibus cupidissime semper exceptus hucusque fuit, ut saepe novus per typographos recuderetur.

Atque praeter innumeros probatissimi iuxta et pijssimi viri contestantur *(f. 5v)* libri lectionem sibi mirum in modum subinde profuisse. Postularunt igitur diligenter, ut huius thesauri copia fieret etiam exteris, hoc est, ut Latine traductus liber in manus omnium perveniret[42]. Id nunc primum post multam multorum expectationem effectum est.

*N*ec est (ut dicere coepi) quod libri autoritas idcirco periclitetur, quia philosophicis et scholasticis subtilitatibus non fortassis ubique respondet, sicut in partitione virium animae factum quis queri forte potest. Sed in huiuscemodi locis commodum requirimus lectorem et candidum, qui sic ista legat, ut hisce tam sanctis meditationibus diligenter etiam assuefiat, Christumque legendo totum induat[43].

Quod ad autorem attinet, quis hic sit, non refert explicare, quum hactenus nunquam se nominari passus sit (ut est omnis humilitatis et modestiae tenacissimus), nihil prorsus ex hoc opere suum vendicans, sed quicquid bonum et pium videbitur[44] uni omnium autori Deo ferens acceptum, ad cuius gloriam haec omnia congessit, posteaquam annis plurimis in hisce pietatis exercitijs admodum se diligenter exercuisset[45].

Quem sane librum, vir celeberrime, M⟨agister⟩ Burcharde, nominatim tibi dedicatum volui, ut pro tua incredibili eruditione versionem istam iudicares, et ab aemulorum calumnijs defenderes.

Dominus Iesus omnem seculi prudentiam e nobis profliget, ac sapientissimam illam stultitiam suam inserat pectoribus nostris, ut quae tantum ad aedificationem sunt, mutuo conquiramus[46].

Vale!

zou blijken dat hier of daar iets, ik zeg niet van de kerk (hiervan wijkt het nooit af), maar een of andere wijsgerenschool zou afwijken?'. **42** Over auteur en boek vernemen wij Eschius' oordeel: 'Immers de auteur, wie hij ook was, bedoelde eer devote dan geleerde en schoonklinkende lezing te bezorgen, vooral omdat het boek met het oog op simpele zielen werd geschreven. En inderdaad bij dezen werd het zeer gunstig onthaald, zodat het telkens opnieuw werd herdrukt. Ja, buiten ontelbare anderen, verklaren zowel voorname als vrome lieden dat de lezing van het boek hen op uitstekende wijze vaak geholpen heeft. En daarom hebben zij met aandrang ervoor gepleit dat het ook voor „buitenlanders" bereikbaar zou gesteld worden, m.a.w. dat het in Latijnse vertaling onder ieders bereik zou komen'. — Men kan zeggen: al glanst Eschius' Latijn niet uitzonderlijk, men kan aannemen dat zijn pleidooi voor de rechtgelovigheid van de auteur handig gedraaid is en als leidraad voor Burchards eventuele apologie kon dienen. **43** Nu de Margarita vertaald is, valt niet meer te vrezen dat ze wegens genoemde futiliteiten zou veroordeeld kunnen worden: het volstaat dat de welwillende lezer ze gebruikt met het oog op zijn Christus-navolging. **44** Wel in de zin van: *zou voorkomen als.* **45** Wel te verstaan als: *had beoefend.* — Deze paragraaf betreft de persoon van de auteur, en wel gezien vanuit diens wil *ongenoemd* te blijven. Daarmee gaat Eschius' precisering uit 1542 helaas verloren voor wie van déze opdrachtbrief afhankelijk is. Waarom heeft Eschius hier zó geschreven? — De laatste zin resumeert de auteursvoorstelling uit *Die Narede.* **46** Vgl. 1 Cor. 3.10.

3. De Latijnse 'epiloog uit 1545'

L f. 327v[1]

Haec[a] in gratiam amicorum Dei[b], quorum profectui haec[a] non parvo labore[c] exhibentur. Quae primo Deo, a quo omne bonum, accepta referant[d] oportet, deinde autori[e]; postremo[f] Carthusianos, quorum cura et opera[g], ut et alia multa pia, derivantur, unico servatori et amatori fidelissimo Iesu Christo commendare velint.

1 Getuigen: L, 1545, f. ⟨327v⟩ en de andere uitgaven en vertalingen van L. Vgl. onze voorstelling van de tekst p. ???.

a Het tweemaal herhaalde *haec* bedoelt wel het *hier aangeboden gedrukte boek*. Het eerste *Haec* veronderstelt een verzwegen *eduntur*, waarvan de gedachte evenwel in de volgende relatiefzin (afhankelijk van *amici Dei*) dan toch uitgedrukt wordt: *exhibentur*. b De term duidt hier in 't algemeen op *devote personen*. Vgl. hiervoor p. ??? de aanvang der Latijnse vertaling van de persoonsbeschrijving der Schrijfster uit *De narede*. Deze *amici Dei* worden in deze epiloog voornamelijk aangesproken: *referant, commendare velint*. c Dit verwijst naar alles wat de vertaling en de uitgave op allerlei gebied gevergd hebben. Men mag aannemen dat het vertaalwerk van de ongenoemde kartuizer de hoofdaandacht heeft. d Nl. de voornoemde *amici Dei*. Versta: *zij moeten voor al die gaven God...dankbaarheid betuigen*. e Dit *autori* moet inhoudelijk verwijzen naar de Schrijfster der Peerle. Redactioneel herinnert het evenwel aan het (door de vertaler of Eschius bijgevoegde) opschrift van L[3] c. 71, dat behoort tot *Die narede*, geschreven door de (dankende) Medepelgrim (en niet door de Schrijfster = autor). f Dit leidt redactioneel een nieuwe zin in, waardoor de aandacht hoofdzakelijk op de kartuizers afgeleid wordt. g *operā*: inspanning, synoniem van *curā*; zie n. *c*.

4. Opdrachtbrief van drukker Adamus Meltzer uit Dilingen aan de mecenas Albertus Fugger, bij de herdruk der Margarita in 1610.

(f. A2r) — Generoso ac illustri domino, D. Alberto Fuggero, Baroni in Kirchberg & Weissenhorn, Domino in Welden, etc. Domino meo benignissimo.

Inter caetera, quae a singulis[1] in rempublicam Christianam proficiscuntur beneficia, praecipuum obtinet locum, piorum ac spiritualium copia varietasque librorum, quos alij pie & ingeniose conscribunt, alij in diversas linguas convertunt, alij suis edendos sumptibus curant.

Quod decus ne illustri Fuggerorum familiae deesset, extiterunt ex ea, qui Latinos pietatis commentarios in Germanicum honestissimae utilissimaeque occupationis ergo[2] transferrent, suisque impensis praelo subijcerent, ut eorum fructus per varia in varias orbis partes dimissa exemplaria, velut per varia unius fontis flumina longe lateque manaret.

Nam & generosus[3] Dominus MARCUS senior, piae memoriae parens tuus, aureum Francisci Costeri de 4 Novissimis libellum[4], & alterum Iulij Roscii de operibus misericordiae, historiam Ecclesiasticum Nicephori Callisti, et primum Tomum Annalium Ecclesiasticorum Caesaris Baronij, in vernaculam transtulit, & iuris fecit publici.

Ad cuius imitationem generosa Dominatio tua Margaritam hanc Evangelicam, vere pretiosam, seu Thesaurum divinae sapientiae, in quatuor tributum libros *(f. A2v)* libros, & iam antea semel latine editum, tuis sumptibus iterum latine excudendum[5] curasti. Quae(!)[6] quidem Thesaurus magnam spem magnae ac multiplicis utilitatis, quam piorum animis allaturus videtur, orbi Christiano facit. Non enim eiusmodi aliqua lingua continetur, quae unius nationis finibus contenta sit, sed quae apud omnes fere gentes in pretio habeatur, usu teratur[7].

Deinde quod Ecclesiae lumen Augustinus alicubi de divina scriptura ait, eam ita omnibus ingenijs divinitus attemperatam ut & claris, intellectuque facilibus documentis erudiat in doctos, & obscuris ac difficilibus mysterijs exerceat, atque a lectionis fastidio praeservet eruditos: id ego, quatenus quidem humana divinis comparare fas est, huic Evangelicae Magaritae convenire omnino existimo[8].

Multa enim variarum virtutum documenta perspicue et ad rudiorum etiam captum accomodate proponit; quaedam vero, eaque non pauca contemplativae vitae mysteria tam sublimia lectoris obijcit animo, ut ea, etiam illi, qui Theologo-

1 *a singulis...*: enkelingen, individuën, burgers in 't algemeen: eerst wordt een algemene beschouwing aangebracht, die daarna op de Fuggerfamilie zal toegepast worden. 2 Versta: *dank zij een zeer eervolle en nuttige krachtinspanning.* 3 Wel in de zin van: *edel, uit een adellijk geslacht geboren, edelgeboren.* 4 Zie DE BACKER-SOMMERVOGEL, S.J., Bibliothèque de la Compagnie de Jésus, II, kol. 1519. 5 Fugger had reeds de nodige geldsom betaald *(curasti)*, waardoor de herdruk der Margarita mogelijk werd. Het gaat zeer duidelijk over de herdruk *(iterum latine excudendum)* van de Margarita, die vóór 1610 reeds éénmaal (en maar éénmaal) verschenen was: *iam antea semel.* 6 Waarschijnlijk moet men lezen: *Qui quidem Thesaurus...* 7 Versta: Margarita is immers van die aard dat zij niet beperkt zou kunnen blijven tot enige taal van één enkel volk, maar door haar innerlijke waarde voorbeschikt is om onder ongeveer alle volkeren gegeerd te worden. 8 Augustinus' uitspraak over de algemeengeldigheid van de H. Schrift durft de schrijver op de Margarita toepassen.

H 01 ampek095j22

rum commentaria evolverunt, longoque vitae religiosae & spiritualis commentationis usu pollent, cum admiratione sint lecturi. Omnes denique huius operis partes nil nisi ignitam devotionem, ardentem Dei amorem, intimam cum eo familiaritatem spirant[9].

Nec refert, quod alijs huius generis libris multa similia aut etiam eadem contineantur, solo tractationis modo atque ordine diversa. Ut enim varius est corporum gustatus, aliique alijs eduliorum ac potionum generibus delectantur, ita nec idem est gustus animorum, sed ita diversus, ut istum istius, illum alterius libri lectio capiat, etiamsi res utrobique eadem sit, solaque methodo, tanquam diversa coquendi condiendique ratione differat. Taceo quod in hoc opusculo reperire sit non *(f. A3r)* pauca, quae non alibi passim invenias[10].

Ac, tametsi spero Thesaurum hunc multis alijs haud mediocriter profuturum, in primis tamen tibi, generose Baro, emolumenti, opinor, adferet plurimum. Quanti enim Thesaurum eundem faceres, quantoque eius legendi tenereris desiderio, satis declarasti, cum eum tuo impendio cum multis alijs communicare voluisti, ne solus tanto bono fruerere. Nec est melior ad fructuosam lectionem praeparatio, quam praeclara de libro, quem sis lecturus, existimatio, & magnum legendi desiderium.

Me meosque generosae Dominationi tuae, & ipsam DEO etiam atque etiam commendo[11].

Actum Dilingae, die 8. Martii, Anno M.D.C.X.

Generosae Dominationi tuae obsequentissimus.

Adamus Meltzer, Typographus Dilingae.

9 Deze paragraaf somt de uitzonderlijke kwaliteiten van de Margarita op. 10 Gelijkenis met andere soortgelijke werken hindert niet, daar eigen voorstellingswijze aan verscheiden smaken voldoet. 11De slotparagraaf komt terug op de mecenas: zijn achting voor de Margarita blijkt uit zijn verlangen om zijn leeslust aan velen mee te delen; zijn leesgenot zelf groeit naarmate hij het werk hoger waardeert.